

Cilt/Volume: 63 | Sayı/Number: 1 | Haziran/June 2023

ISSN 2459-0150

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

ISSN 2459-0150

Cilt: 63 • Sayı: 1 (Haziran) • Yıl: 2023

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Adına Sahibi

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR

Ankara Üniversitesi

Baş Editör

Prof. Dr. Erdoğan UYGUR

Ankara Üniversitesi, erdoganuygur@yahoo.com (+90) 505 368 30 97

Editör Kurulu

Prof. Prof. Dr. Bilal ÇAKICI, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi,
bilal.cakici@asbu.edu.tr

Doç. Dr. Leyla Çiğdem DALKILIÇ, Ankara Üniversitesi, dalkilicleyla@hotmail.com

Doç. Dr. Hakan EROL, Ankara Üniversitesi, hak.er@hotmail.com

Doç. Dr. Małgorzata FEDOROWICZ-KRUSZEWSKA,
Nicolaus Copernicus University, fema@umk.pl

Doç. Dr. Cheryl LESTER, University of Kansas, chlester0@gmail.com

Doç. Dr. Derya PERK, Ankara Üniversitesi, der@ankara.edu.tr

Doç. Dr. Gülden TÜM, Çukurova Üniversitesi, guldentum@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi İ. Serdar ALTAÇ,

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, serdaraltac@nevsehir.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Yasemin ALTAYLI, Ankara Üniversitesi, altayli@ankara.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Funda HAY KILIÇ, Ankara Üniversitesi, fhay@ankara.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Trevor John HOPE, Yaşar Üniversitesi, trevor.hope@yasar.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Gamze KATI GÜMÜŞ, Ankara Üniversitesi, gkati@ankara.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Ece YASSITEPE AYYILDIZ, Ankara Üniversitesi, eceye@yahoo.com.tr

Arş. Gör. Yunus SARAR, Ankara Üniversitesi, ysarar@ankara.edu.tr

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Yayın Kurulu

- Prof. Dr. Bilal ÇAKICI**, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Tahire MEMMED, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası
Prof. Dr. Erdoğan UYGUR, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Leyla Çiğdem DALKILIÇ, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan EROL, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Małgorzata FEDOROWICZ-KRUSZEWSKA,
Nicolaus Copernicus University
Doç. Dr. Cheryl LESTER, University of Kansas
Doç. Dr. Ayvaz MORKOÇ, Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Derya PERK, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Gülden TÜM, Çukurova Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İ. Serdar ALTAÇ, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin ALTAYLI, Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Funda HAY KILIÇ, Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Trevor John HOPE, Yaşar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gamze KATI GÜMÜŞ, Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ece YASSITEPE AYYILDIZ, Ankara Üniversitesi
Arş. Gör. Yunus SARAR, Ankara Üniversitesi

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Danışma Kurulu

- Ord. Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ**, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası,
Azerbaycan
- Prof. Dr. Şükrü Haluk AKALIN**, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Mehmet Ali AKINCI**, Université de Rouen, Fransa
- Prof. Dr. Sacit ARSLANTEKİN**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Aysu ATA**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Serpil AYGÜN CENGİZ**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Evangelia BALTA**, Atina Ulusal Araştırma Merkezi, Yunanistan
- Prof. Dr. F. Sema BARUTCU ÖZÖNDER**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Fahameddin BAŞAR**, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Oya BATUM MENTEŞE**, Atılım Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Azmi BİLGİLİ**, Haliç Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Ziya Kenan BİLİCİ**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Tınçtıkbek CHOROTEGİN**, Jusup Balasagyn Adına Kırgız Üniversitesi,
Kırgızistan
- Prof. Dr. İsmet ÇETİN**, Gazi Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. İhsan ÇİÇEK**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Zeynep ÇİZMELİ ÖĞÜN**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Sevtap DEMİRCİ**, Boğaziçi Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Mitat DURMUŞ**, Kafkas Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. İsmet EMRE**, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Hayriye ERBAŞ**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Ali EROL**, Ege Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Feyzi ERSOY**, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. H. Nalan GENÇ**, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Dragi GEORGIEV**, Üsküp Üniversitesi, Kuzey Makedonya
- Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN**, Ege Üniversitesi ve Türk Dil Kurumu, Türkiye
- Prof. Dr. Rıfat GÜNDAY**, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Yaron HAREL**, Bar-Ilan Üniversitesi, İsrail
- Prof. Dr. Ahmet İNAM**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Kamil İŞERİ**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Emilia JAMROZIAK**, University of Leeds, İngiltere
- Prof. Dr. Enrique JIMENEZ**, Ludwig-Maximilians-Universität, Almanya

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Birsen KARACA**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nihat KARAER, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ünal KAYA, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR, Milli Savunma Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ, Ege Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Hasan S. KESEROĞLU, Kastamonu Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Dae Sung KIM, Hankuk Üniversitesi, Güney Kore
Prof. Dr. Selda KILIÇ, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Şennur KIŞLAK, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU, Michigan State University, ABD
Prof. Dr. Yuu KURIBAYASHI, Okayama Üniversitesi, Japonya
Prof. Dr. Mogens T. LARSEN, Kopenhag Üniversitesi, Danimarka
Prof. Dr. Bernard LORY, Institut national des langues et des civilisations orientales, Fransa
Prof. Dr. Ahmet MERMER, Gazi Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Hüseyin MEVSİM, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nenad MOACANIN, Zagreb Üniversitesi, Hırvatistan
Prof. Dr. Leyla MURAT KARAKURT, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Vusala MUSALI, Kastamonu Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Krasimira MUTAFOVA, Veliko Tırnova Üniversitesi, Bulgaristan
Prof. Dr. Nevra NECİPOĞLU, Boğaziçi Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ayşe Tuba ÖKSE, Kocaeli Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mustafa ÖNER, Ege Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Metin ÖZBEK, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Viorel PANAITTE, Bükreş Üniversitesi, Romanya
Prof. Dr. Azade-Ayşe RORLICH, Güney Kaliforniya Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Uli SCHAMİLOĞLU, Nazarbayev Üniversitesi, Kazakistan
Prof. Dr. Ayla SEVİM EROL, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Fatoş SUBAŞIOĞLU, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL, Yeditepe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Suna TİMUR AĞILDERE, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Ertuğrul Rufayi TURAN**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ömer TURAN, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Kemal TUZCU, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Necla TÜRKÖĞLU, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Gülsün Leyla UZUN, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Assadollah VAHED, Tebriz Üniversitesi, İran
Prof. Dr. Nicolas VATIN, Ecole Pratique des Hautes Etudes, Fransa
Prof. Dr. Maria Dmitrievna VOEIKOVA, St. Petersburg State University, Rusya
Prof. Dr. Bülent YILMAZ, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Hassan Akbari BEIRAGH, Semnan Üniversitesi, İran
Doç. Dr. Tudora ARNAUT, Taras Şevçenko Adına Kiyiv Milli Üniversitesi,
Ukrayna
Doç. Dr. Afina BARMANBAY, Kafkas Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Abdulkadir ÇEVİK, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Zeynep Z. ATAYURT FENGE, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Liubov ÇİMPOEŞ, Komrat Devlet Üniversitesi, Moldova
Doç. Dr. Dritan EGRO, Tiran Üniversitesi, Arnavutluk
Doç. Dr. Çağrı EROĞLU, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Cepbarmehmet GÖKLENOV, Dövmemmet Azadi Türkmen Milli
Dünya Dilleri Enstitüsü, Türkmenistan
Doç. Dr. Max Florian HERTSCH, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Tatjana KATIC, Belgrad Tarih Enstitüsü, Sırbistan
Doç. Dr. Erdoğan KUL, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Nevzat ÖZEL, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Leyla Jalalovna SAMOHVALOVA, St. Petersburg State University,
Rusya
Doç. Dr. Kateryna TELESHUN, Taras Şevçenko Adına Kiyiv Milli Üniversitesi,
Ukrayna
Dr. Öğr. Üyesi Nisa Harika GÜZEL KÖŞKER, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Dr. Catherine BATT, University of Leeds, İngiltere
Dr. Edel Maria PORTER, Universidad de Castilla-La Mancha, İspanya
Dr. Gojko BARJAMOVIC, Harvard University, ABD

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Dergi Yönetim Merkezi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Yayıncı

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Adres

AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Atatürk Bulvarı, No:45-45/A
06100 Sıhhiye/Ankara-Türkiye

Genel ağ: www.dtcf.ankara.edu.tr

E-posta: dtcfdergisi@ankara.edu.tr

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

ISSN 2459-0150

Volume: 63 • Number: 1 (June) • Year: 2023

Owner on behalf of the Faculty of Languages and History-Geography

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR

Ankara University, Turkey

Editor in Chief

Prof. Dr. Erdoğan UYGUR

(Ankara University, erdoganuygur@yahoo.com (+90) 505 368 30 97)

Editors

Assoc. Prof. Dr. Bilal ÇAKICI, Social Sciences University of Ankara,
bilal.cakici@asbu.edu.tr

Assoc. Prof. Dr. Leyla Çiğdem DALKILIÇ, Ankara University,
dalkilicleyla@hotmail.com

Assoc. Prof. Dr. Hakan EROL, Ankara University, hak.er@hotmail.com

Assoc. Prof. Dr. Małgorzata FEDOROWICZ-KRUSZEWSKA,
Nicolaus Copernicus University, fema@umk.pl

Assoc. Prof. Dr. Cheryl LESTER, University of Kansas, chlester0@gmail.com

Assoc. Prof. Dr. Gülden TÜM, Çukurova University, guldentum@gmail.com

Assoc. Prof. Dr. Derya PERK, Ankara University, der@ankara.edu.tr

Assist. Prof. Dr. İ. Serdar ALTAÇ, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi,
serdaraltac@nevsehir.edu.tr

Assist. Prof. Dr. Yasemin ALTAYLI, Ankara University, altayli@ankara.edu.tr

Assist. Prof. Dr. Funda HAY KILIÇ, Ankara University, fhay@ankara.edu.tr

Assist. Prof. Dr. Trevor John HOPE, Yaşar University, trevor.hope@yasar.edu.tr

Assist. Prof. Dr. Gamze KATI GÜMÜŞ, Ankara University, gkati@ankara.edu.tr

Assist. Prof. Dr. Ece YASSITEPE AYYILDIZ, Ankara University,
eceye@yahoo.com.tr

Res. Assist. Yunus SARAR, Ankara University, ysarar@ankara.edu.tr

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Editorial Board

Prof. Dr. Bilal ÇAKICI, Social Sciences University of Ankara, Türkiye

Prof. Dr. Tahire MEMMED, Azerbaijan National Academy of Sciences,
Azerbaijan

Prof. Dr. Erdoğan UYGUR, Ankara University, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Leyla Çiğdem DALKILIÇ, Ankara University, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Hakan EROL, Ankara University, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Małgorzata FEDOROWICZ-KRUSZEWSKA,
Nicolaus Copernicus University, Poland

Assoc. Prof. Dr. Cheryl LESTER, University of Kansas, the USA

Assoc. Prof. Dr. Ayvaz MORKOÇ, Manisa Celal Bayar University, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Gülden TÜM, Çukurova University, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Derya PERK, Ankara University, Türkiye

Assist. Prof. Dr. İ. Serdar ALTAÇ, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi,
Türkiye

Assist. Prof. Dr. Yasemin ALTAYLI, Ankara University, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Funda HAY KILIÇ, Ankara University, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Trevor John HOPE, Yaşar University, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Gamze KATI GÜMÜŞ, Ankara University, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Ece YASSITEPE AYYILDIZ, Ankara University, Türkiye

Res. Assist. Yunus SARAR, Ankara University, Türkiye

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Board of Editorial Advisor

- Ord. Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ**, Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan
- Prof. Dr. Şükrü Haluk AKALIN**, Hacettepe University, Türkiye
- Prof. Dr. Mehmet Ali AKINCI**, University of Rouen Normandy, France
- Prof. Dr. Sacit ARSLANTEKİN**, Ankara University, Türkiye
- Prof. Dr. Aysu ATA**, Ankara University, Türkiye
- Prof. Dr. Serpil AYGÜN CENGİZ**, Ankara University, Türkiye
- Prof. Dr. Evangelia BALTA**, National Hellenic Research Foundation, Greece
- Prof. Dr. F. Sema BARUTCU ÖZÖNDER**, Ankara University, Türkiye
- Prof. Dr. Fahameddin BAŞAR**, Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, Türkiye
- Prof. Dr. Oya BATUM MENTEŞE**, Atılım University, Türkiye
- Prof. Dr. Azmi BİLGİLİ**, Haliç University, Türkiye
- Prof. Dr. Ziya Kenan BİLİCİ**, Ankara University, Türkiye
- Prof. Dr. Tınçtıkbek CHOROTEGİN**, Kyrgyz National University, Kyrgyzstan
- Prof. Dr. İsmet ÇETİN**, Gazi University, Türkiye
- Prof. Dr. İhsan ÇİÇEK**, Ankara University, Türkiye
- Prof. Dr. Zeynep ÇİZMELİ ÖĞÜN**, Ankara University, Türkiye
- Prof. Dr. Sevtap DEMİRCİ**, Boğaziçi University, Türkiye
- Prof. Dr. Mitat DURMUŞ**, Kafkas University, Türkiye
- Prof. Dr. İsmet EMRE**, Sivas Cumhuriyet University, Türkiye
- Prof. Dr. Hayriye ERBAŞ**, Ankara University, Türkiye
- Prof. Dr. Ali EROL**, Ege University, Türkiye
- Prof. Dr. Feyzi ERSOY**, Ankara Hacı Bayram Veli University, Türkiye
- Prof. Dr. H. Nalan GENÇ**, On Dokuz Mayıs University, Türkiye
- Prof. Dr. Dragi GJORGIEV**, Ss. Cyril and Methodius University of Skopje, North Macedonia
- Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN**, Ege University and The Turkish Language Association, Türkiye
- Prof. Dr. Rıfat GÜNDAY**, On Dokuz Mayıs University, Türkiye
- Prof. Dr. Yaron HAREL**, Bar-Ilan University, Israel
- Prof. Dr. Ahmet İNAM**, Middle East Technical University, Türkiye
- Prof. Dr. Kamil İŞERİ**, Dokuz Eylül University, Türkiye
- Prof. Dr. Emilia JAMROZIAK**, University of Leeds, the UK

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Board of Editorial Advisor

Prof. Dr. Enrique JIMENEZ, Ludwig-Maximilians-Universität Munich, Germany

Prof. Dr. Birsen KARACA, Ankara University, Türkiye

Prof. Dr. Nihat KARAER, Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Türkiye

Prof. Dr. Ünal KAYA, Ankara University, Türkiye

Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR, National Defence University, Türkiye

Prof. Dr. Zeki KAYMAZ, Ege University, Türkiye

Prof. Dr. Hasan S. KESEROĞLU, Kastamonu University, Türkiye

Prof. Dr. Dae Sung KIM, Hankuk University of Foreign Studies,
the Republic of Korea

Prof. Dr. Selda KILIÇ, Ankara University, Türkiye

Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ, Ankara University, Türkiye

Prof. Dr. Şennur KIŞLAK, Ankara University, Türkiye

Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU, Michigan State University, the USA

Prof. Dr. Yuu KURIBAYASHI, Okayama University, Japan

Prof. Dr. Mogens T. LARSEN, University of Copenhagen, Denmark

Prof. Dr. Bernard LORY, University of Languages and Civilizations, France

Prof. Dr. Ahmet MERMER, Gazi University, Türkiye

Prof. Dr. Hüseyin MEVSİM, Ankara University, Türkiye

Prof. Dr. Nenad MOACANIN, University of Zagreb, Croatia

Prof. Dr. Leyla MURAT KARAKURT, Ankara University, Türkiye

Prof. Dr. Vusala MUSALI, Kastamonu University, Türkiye

Prof. Dr. Krasimira MUTAFOVA, St. Cyril and St. Methodius University of
Veliko Tarnovo, Bulgaria

Prof. Dr. Nevra NECİPOĞLU, Boğaziçi University, Türkiye

Prof. Dr. Ayşe Tuba ÖKSE, Kocaeli University, Türkiye

Prof. Dr. Mustafa ÖNER, Ege University, Türkiye

Prof. Dr. Metin ÖZBEK, Hacettepe University, Türkiye

Prof. Dr. Neşe ÖZDEN, Ankara University, Türkiye

Prof. Dr. Viorel PANAITTE, University of Bucharest, Romania

Prof. Dr. Azade-Ayşe RORLICH, University of Southern California, the USA

Prof. Dr. Uli SCHAMILOGLU, Nazarbayev University, Kazakhstan

Prof. Dr. Ayla SEVİM EROL, Ankara University, Türkiye

Prof. Dr. Fatoş SUBAŞIOĞLU, Ankara University, Türkiye

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Board of Editorial Advisor

- Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL**, Yeditepe University, Türkiye
Prof. Dr. Suna TİMUR AĞILDERE, Ankara Hacı Bayram Veli University, Türkiye
Prof. Dr. Ertuğrul Rufayi TURAN, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Ömer TURAN, Middle East Technical University, Türkiye
Prof. Dr. Kemal TUZCU, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Necla TÜRKÖĞLU, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Gülsün Leyla UZUN, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Assadollah VAHED, University of Tabriz, Iran
Prof. Dr. Nicolas VATIN, Ecole Pratique des Hautes Etudes, France
Prof. Dr. Maria Dmitrievna VOEIKOVA, St. Petersburg State University, Russia
Prof. Dr. Bülent YILMAZ, Hacettepe University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Hassan Akbari BEIRAGH, Semnan University, Iran
Assoc. Prof. Dr. Tudora ARNAUT, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
Assoc. Prof. Dr. Afina BARMANBAY, Kafkas University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir ÇEVİK, Ankara University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Zeynep Z. ATAYURT FENGE, Ankara University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Liubov ÇİMPOEŞ, Comrat State University, Moldova
Assoc. Prof. Dr. Dritan EGRO, University of Tirana, Albania
Assist. Prof. Dr. Çağrı EROĞLU, Ankara University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Cepbarmehmet GÖKLENOV, Devletmammet Azadi Turkmen National Institute of World Languages, Turkmenistan
Assoc. Prof. Dr. Max Florian HERTSCH, Hacettepe University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Tatjana KATIC, Historical Institute in Belgrade, Serbia
Assoc. Prof. Dr. Erdoğın KUL, Ankara University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Nevzat ÖZEL, Ankara University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Leyla Jalalovna SAMOHVALOVA, St. Petersburg State University, Russia
Assoc. Prof. Dr. Kateryna TELESHUN, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
Assist. Prof. Dr. Nisa Harika GÜZEL KÖŞKER, Ankara University, Türkiye
Dr. Catherine BATT, University of Leeds, the UK

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Board of Editorial Advisor

Dr. Edel Maria PORTER, University of Castilla-La Mancha, Spain

Dr. Gojko BARJAMOVIC, Harvard University, the USA

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Managing Office

AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Atatürk Bulvarı, No:45-45/A
06100 Sıhhiye/Ankara-Turkey

Web page: www.dtcf.ankara.edu.tr
E-mail: dtcfdergisi@ankara.edu.tr

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

- Prof. Dr. Alaeddin YALÇINKAYA**, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Ali ASKER, Karabük Üniversitesi
Prof. Dr. Arda ARIKAN, Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe YILDIZ, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir ESKİCİ, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Betül MUTLU, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Prof. Dr. Birsen KARACA, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Cihat AYDOĞMUŞOĞLU, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Dilek İNAN, İzmir Demokrasi Üniversitesi
Prof. Dr. Ebru Burcu YILMAZ, İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Emine GÜRSOY NASKALİ, Marmara Üniversitesi (Emekli)
Prof. Dr. Emine İNANIR, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Erkin EMET, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Esra BURCU SAĞLAM, Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih YALÇIN, Gümüşhane Üniversitesi
Prof. Dr. Fatoş SUBAŞIOĞLU, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN, Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan Behçet SAZYEK, Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan GÜNDOĞDU, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice Derya CAN, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Hayriye ERBAŞ, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin KANDEMİR, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin MEVSİM, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. İnan KALAYCIOĞULLARI, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail KIVRIM, Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Kâmil İŞERİ, Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal YAKUT, Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Alaeddin YALÇINKAYA, Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet KARA, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Melahat PARS, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Mitat DURMUŞ, Kafkas Üniversitesi
Prof. Dr. Muammer TUNA, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

- Prof. Dr. Murat ÇERKEZ**, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa TÜRKEŞ, Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Namıg MUSALI, Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Nazan TUTAŞ, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer AKIN, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
Prof. Dr. Özlem BERK ALBACHTEN, Boğaziçi Üniversitesi
Prof. Dr. Saim SAVAŞ, Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Sıla ŞENLEN GÜVENÇ, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ, Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Afina BARMANBAY, Kafkas Üniversitesi
Doç. Dr. Azer Banu KEMALOĞLU, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Betül BATIR, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa
Doç. Dr. Cengiz KARTIN, Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Ceren KATIPOĞLU ÖZMEN, Çankaya Üniversitesi
Doç. Dr. Emine Funda SERİN, Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Erman GÖREN, İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Erol SAKALLI, Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Güssün GÜNEŞ, Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. İnci ERDOĞDU, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Kerim Can YAZGÜNOĞLU, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Senem ÜSTÜN KAYA, Başkent Üniversitesi
Doç. Dr. Şenol BEZCİ, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Tolga BOZKURT, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Ümit AKIN, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Vesile Belgin DEMİRSAR ARLI, İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül DEMİR, Munzur Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Didem YILMAZ, Erciyes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Dilek BULUT SARIKAYA, Kapadokya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ebubekir Sıddık ŞAHİN, Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emine ŞENTÜRK, Akdeniz Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Ecem CEYLAN, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Feyza GÖREZ, Erciyes Üniversitesi

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

- Dr. Öğr. Üyesi Murat KADİROĞLU**, Kocaeli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nihal DEMİRKOL AZAK, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nisa Harika GÜZEL KÖŞKER, Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nuray PAMUK ÖZTÜRK, Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi S. Ertan TAĞMAN, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sibel İZMİR, Atılım Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sinem YAZICIOĞLU, İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Veysel İŞÇİ, Trabzon Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep TEK, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

ISSN 2459-0150

Cilt | Volume: 63 • Sayı | Number: 1 (Haziran | June) • Yıl | Year: 2023

İçindekiler | Contents

ARAŞTIRMA MAKALELERİ | RESEARCH ARTICLES

SELÇUKLU DEVLETİ DÖNEMİNDE HORASAN'IN ÖNEMİ <i>THE IMPORTANCE OF KHORASAN DURING THE SELJUK STATE</i> Abdolvahid SOOFİZADEH	1-25
AZERBAJCAN'DA SOVYET REJİMİNİN KURULUŞU VE SOVYET KARŞITI AYAKLANMALAR <i>THE FORMATION OF THE SOVIET REGIME IN AZERBAIJAN AND ANTI-SOVIET RIOTS IN AZERBAIJAN</i> Burcu ÖZDEMİR	26-45
İNGİLİZ SEYYAH BUCKINGHAM'IN TRAVELS IN MESOPOTAMIA ADLI ESERİNDE XIX. YÜZYIL BAŞLARINDA BİRECİK VE URFA <i>BİRECİK AND URFA IN THE EARLY NINETEENTH CENTURY IN THE WORK OF BRITISH TRAVEL BUCKINGHAM TITLED TRAVELS IN MESOPOTAMIA</i> Yıldız DEVECİ BOZKUŞ	46-79
İNGİLİZ İSTİHBARATÇISI NOEL VE GÜNEYDOĞU ANADOLU'DAKİ FAALİYETLERİ <i>BRITISH INTELLIGENCE NOEL AND HIS ACTIVITIES IN SOUTHEASTERN ANATOLIA</i> Ahmet ERCİVAN	80-103
İTALYA'NIN ARNAVUTLUK'U İŞGALİNİN TÜRK BASININA VE TÜRK DIŞ POLİTİKASINA YANSIMASI <i>REFLECTION OF ITALY'S INVASION OF ALBANIA ON TURKISH PRESS AND TURKISH FOREIGN POLICY</i> Halil ÖZCAN	104-152
ÜSKÜDAR'DA BOŞANMA HADİSELERİNİN İNCELENMESİ <i>EXAMINATION OF DIVORCE EVENT IN ÜSKÜDAR</i> Seher YÜCETÜRK	153-176
THE CENSORSHIP AND BAN OF THE MERCHANT OF VENICE IN ISTANBUL OF THE LATE OTTOMAN PERIOD <i>GEÇ OSMANLI DÖNEMİ İSTANBUL'UNDA VENEDİK TACİRİ OYUNUNUN SANSÜRLENMESİ VE YASAKLANMASI</i> Güven ÇAĞAN	177-205

<p>PERCEPTION OF ASSOCIATIVE GENDER IN DIFFERENT AGE GROUPS-A TURKISH LANGUAGE CASE <i>FARKLI YAŞ GRUPLARINDA ÇAĞRIŞIMSAL CİNSİYET ALGISI-TÜRKÇE BAĞLAMINDA</i> Seda GÖKMEN, Dilek PEÇENEK</p>	206-224
<p>KLASİK HİNT METİNLERİNDEN BHAGAVADGĪTĀ'NIN ERMENİCE, İNGİLİZCE VE TÜRKÇE ÇEVİRİLERİNİN "ÇEVİRİ-KÜLTÜR İLİŞKİSİ" BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ <i>THE EVALUATION OF THE ARMENIAN, ENGLISH AND TURKISH TRANSLATIONS OF BHAGAVADGĪTĀ, AN INDIAN CLASSIC TEXTS, IN THE CONTEXT OF THE "TRANSLATION-CULTURE RELATIONSHIP"</i> Fatma Jale Gül ÇORUK, Yalçın KAYALI</p>	225-248
<p>BEDEN, DHARMA VE BUDDHALIK: BUDİST FELSEFEYE İLİŞKİN ESİKİ UYGURCA FRAGMANLAR <i>BODY, DHARMA, AND BUDDHAHOOD: OLD UYGHUR FRAGMENTS ON BUDDHIST PHILOSOPHY</i> Uğur UZUNKAYA</p>	249-276
<p>EFSUNLU TEOLOJİK YAŞANTIDAN POZİTİVİST DÜNYAYA TÜRK TOPLUMU: TANPINAR'IN KURMACA ESERLERİ ÜZERİNE BİR ÇÖZÜMLEME <i>THE TURKISH SOCIETY FROM ENCHANTED THEOLOGICAL LIFE TO A POSITIVIST WORLD: AN ANALYSIS OF TANPINAR'S FICTIONS</i> Belgin TARHAN</p>	277-302
<p>KÜÇÜK BİR RUS GÖÇMENİN DEVRİM, GÖÇ VE İSTANBUL ANILARI <i>MEMORIES OF A LITTLE RUSSIAN IMMIGRANT ABOUT REVOLUTION, IMMIGRATION AND ISTANBUL</i> E. Zeynep GÜNAL</p>	303-331
<p>THE PORTRAIT OF A WOMAN POET IN LADY MARY WROTH'S PAMPHILIA TO AMPHILANTUS <i>LEYDİ MARY WROTH'UN PAMPHILIA TO AMPHILANTUS ADLI ESERİNDE BİR KADIN ŞAİRİN PORTRESİ</i> Hande SEBER</p>	332-356
<p>ARAF'TA YAŞAMAK: İVO ANDRİÇ'İN DRİNA KÖPRÜSÜ ROMANINDA KULLANILAN 'KÖPRÜ' METAFORUNUN SINIR ÇALIŞMALARI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ <i>LIVING IN PURGATORY: AN EVALUATION OF THE 'BRIDGE' METAPHOR USED IN THE İVO ANDRİÇ'S NOVEL THE BRIDGE ON THE DRİNA IN THE CONTEXT OF BORDER STUDIES</i> Melike ŞEKER</p>	357-376

<p>POETRY AS NATIONAL ART: CAROL ANN DUFFY'S POLITICAL POETRY AS THE POET LAUREATE <i>ULUSAL BİR SANAT OLARAK ŞİİR: CAROL ANN DUFFY'NİN SARAY ŞAIRLİĞİ DÖNEMİNDEKİ POLİTİK ŞİİRİ</i> Özlem AYDIN ÖZTÜRK</p>	377-398
<p>BULGAR YAZAR NİKOLAY HAYTOV'UN KEÇİ BOYNUZU BAŞLIKLİ ÖYKÜSÜNDE TÜRK İMGESİ <i>THE TURKISH IMAGE IN BULGARIAN AUTHOR NIKOLAY HAYTOV'S THE GOAT HORN</i> Filiz ÇOLMEKÇİOĞLU</p>	399-414
<p>“THE WEB OF CIRCUMSTANCE”: THE UNJUST JUDICIAL SYSTEM AND THE DISENFRANCHISEMENT OF BLACKS VIA PRESUMPTION OF CRIMINALITY IN CHESNUTT <i>“THE WEB OF CIRCUMSTANCE”: CHESNUTT'TA ADALETSİZ YARGI DÜZENİ VE SUÇLULUK KARİNESİ ARACILIĞIYLA SİY AHLARIN İMTİYAZ MAHRUMİYETİ</i> Gamze KATI GÜMÜŞ</p>	415-438
<p>A STUDY OF FOREGROUNDING: SAMUEL BECKETT'S SHORT STORY PING <i>BİR ÖNCELEME İNCELEMESİ: SAMUEL BECKETT'İN PING ADLI KISA HİKÂYESİ</i> Ufuk ŞAHİN</p>	439-454
<p>THE DIARY FORM AND GENDER AS SUBVERSIVE CATEGORIES IN DJUNA BARNES'S THE LYDIA STEPTOE STORIES <i>DJUNA BARNES'İN LYDIA STEPTOE ÖYKÜLERİ'NDE YIKICI KATEGORİLER OLARAK GÜNLÜK BİÇİMİ VE TOPLUMSAL CİNSİYET</i> Yeşim İPEKÇİ</p>	455-473
<p>TÜRKİYE'DE KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASINA YÖNELİK PROAKTİF MÜCADELE ARAYIŞI: TESPİTLER VE MODEL ÖNERİSİ <i>ENDEAVOR OF PROACTIVE STRUGGLE FOR THE PROTECTION OF CULTURAL HERITAGE IN TÜRKİYE: FINDINGS AND MODEL SUGGESTIONS</i> Aykut ÇALIŞKAN</p>	474-502
<p>VERİ MADENCİLİĞİNİN ÖNEMİ VE KÜTÜPHANELERDE KULLANIMI <i>THE IMPORTANCE OF DATA MINING AND ITS USAGE IN LIBRARIES</i> Korcan DOĞAN, Sacit ARSLANTEKİN</p>	503-541
<p>DÂRÜLFÜNÛN HOCASI SALİH ZEKİ'NİN FİZİK TARİHİ KONULU İKİ MAKALESİ <i>TWO ARTICLES ON THE HISTORY OF PHYSICS OF DARULFUNUN'S LECTURER SALİH ZEKİ</i> Ayşe KÖKCÜ</p>	542-572

<p>CARNAP VE NEURATH'IN FEMİNİST BİLİM FELSEFESİ AÇISINDAN OLASI BİR DEĞERLENDİRMESİ <i>A POSSIBLE EXAMINATION OF CARNAP AND NEURATH IN TERMS OF FEMINIST PHILOSOPHY OF SCIENCE</i> Dinçer ÇEVİK</p>	573-605
<p>YUNAN TIBBINDA DOĞA KAVRAYIŞI VE HIPPOKRATES: METEOROLOJİK TIP <i>COMPREHENSION OF NATURE IN GREEK MEDICINE AND HIPPOCRATES: METEOROLOGICAL MEDICINE</i> Esra YALAZI</p>	606-639
<p>TANG HANEDANLIĞI DÖNEMİ YAZARLARINDAN YUAN ZHEN'İN YİNGYİNG'İN HİKÂYESİ BAŞLIKLİ ESERİ HAKKINDA BİR İNCELEME <i>A REVIEW ABOUT THE THE STORY OF YINGYING BY YUAN ZHEN, AN AUTHOR OF TANG DYNASTY</i> Nuray PAMUK ÖZTÜRK</p>	640-658
<p>CUMHURİYETTEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'DE ÇİNCE EĞİTİMİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ <i>THE PAST AND PRESENT OF CHINESE LANGUAGE TEACHING IN TÜRKİYE</i> Fatma Ecem CEYLAN</p>	659-685
<p>KONYA-HATUN SARAY (LYSTRA) VE ÇEVRESİNDEKİ SU YAPILARI <i>THE WATER STRUCTURES IN KONYA-HATUN SARAY (LYSTRA) AND ITS SURROUNDINGS</i> Mehmet MUTLU, Tolga BOZKURT</p>	686-745
<p>MODERNLEŞME SÜRECİNDE BEŞİKTAŞ'TA SOSYAL MEKÂNLAR (TANZİMAT'IN İLÂNINDAN II. MEŞRUTİYET'E KADAR) <i>SOCIAL SPACES IN BEŞİKTAŞ IN THE PROCESS OF MODERNIZATION (FROM THE ANNOUNCEMENT OF THE TANZİMAT TO THE II. CONSTITUTIONAL MONARCHY)</i> Ela YILMAZ</p>	746-770

İNCELEME MAKALELERİ | REVIEW ARTICLES

<p>BAĞIMSIZLIK DÖNEMİ AZERBAJCAN EDEBİYATINDA KLASİK GELENEĞİN DEVAMI <i>CONTINUATION THE CLASSIC TRADITION IN AZERBAIJAN LITERATURE IN THE INDEPENDENCE PERIOD</i> Vüsale MUSALI</p>	771-826
<p>MAÇOLUK ÜZERİNE PSİKO-EDEBİ BİR İNCELEME: SAFİYE EROL'UN HİKÂYELEERİNDE MAÇO ARKETİPLERİ <i>A PSYCHO-LITERARY STUDY ON MACHISMO: MACHO ARCHETYPES IN THE STORIES OF SAFİYE EROL</i> Duygu DİNÇER</p>	827-861
<p>HALİL HÂLİD BEY'İN AKVÂM-I İSLÂMİYYE ETNOGRAFYASINA BİR MEDHAL BAŞLIKLİ MAKALESİ ÜZERİNE BİR İNCELEME <i>A REVIEW ON HALİL HÂLİD BEY'S ARTICLE TITLED AKVÂM-I İSLÂMİYYE ETNOGRAFYASINA BİR MEDHAL</i> Çiğdem ÖZBAY</p>	862-879
<p>FARUK DUMAN'IN SUS BARBATUS VE VE BİR PARS HÜZÜNLE KAYBOLUR ROMANLARINDA İNSAN VE İNSAN DIŞI DÜNYA ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN BEDENLER ARASI GEÇİŞKENLİK AÇISINDAN İNCELENMESİ <i>ANALYSIS OF THE INTERCONNECTIONS BETWEEN HUMAN AND NON-HUMAN WORLD IN FARUK DUMAN'S NOVELS SUS BARBATUS AND VE BİR PARS HÜZÜNLE KAYBOLUR FROM A TRANS-CORPOREAL PERSPECTIVE</i> Önder ÇETİN</p>	880-899

SELÇUKLU DEVLETİ DÖNEMİNDE HORASAN'IN ÖNEMİ

THE IMPORTANCE OF KHORASAN DURING THE SELJUK STATE

Abdolvahid SOOFİZADEH

Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
vahid.soofizadeh@gmail.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 12 Mart 2022
Kabul edildiği tarih: 30 Mart 2022
Yayınlanma tarihi: 20 Haziran 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 12 March 2022
Date accepted: 30 March 2022
Date published: 20 June 2023

Anahtar Sözcükler

Horasan; Selçuklular; Oğuz;
Türkmenler; Orta Çağ; Nişâbur; Merv

Keywords

Khorasan; Seljuks; Oghuz;
Turkmens; Middle Age; Nishapur;
Merv

DOI

10.33171/dtcfjournal.2023.63.1.1

Öz

Horasan bölgesi Orta Çağ'da İslâmiyet'in yayıldığı bir coğrafya olarak önem arz etmektedir. Özellikle X. asırdan itibaren Hazar Denizi çevresi ve Mâverâünnehir dolaylarında yaşamakta olan Oğuz/Türkmenlerin İslâmiyet ile tanışmalarının ardından eski Horasan bölgesine doğru yoğun bir göç hareketi başlamıştır. Bu bölgeler o sırada Gazneli Devleti'nin etki sahasında idi. Bir yandan Karahanlılar, Sâmânîoğulları (Sâmânîler), diğer yandan Gazneliler ve Selçuklu Devleti'nin kurucusu olan Oğuz Türkmenleri farklı stratejiler izleyerek Horasan bölgesine hâkim olmaya çalışmışlardır. Abbâsiler döneminde İslâm'ın bölgeye gelmesinin ardından Horasan bölgesi içerisinde yer alan Merv, Herat, Nişâbur gibi şehirler neredeyse Bağdat kadar önemli birer Orta Çağ İslâm kentine dönüşmüşlerdi. Özellikle Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş sürecinde Horasan bölgesi ekonomik, kültürel ve siyasi açıdan önemli bir ağırlık merkezi hâline geldi. Daha önceden yerleşik hayata geçmiş olan Horasan halkı İslâm'ın gelmesiyle birlikte temelde sosyal bir değişim yaşadı. Horasan bölgesi halkı sosyo-kültürel bakımdan ikinci bir değişim dalgasını Oğuzların (Türkmenlerin) bu bölgeyi ele geçirmesiyle yaşadı. Horasan bölgesinin siyasi açıdan ne derece önemli olduğu, bu bölgeye Çağrı Bey, Alparslan ve Sencer gibi önemli hanedan üyelerinin atanmasından anlaşılacaktır. Coğrafi olarak bakıldığında Nişâbur başta olmak üzere Merv, Tus gibi bilim dünyasının önemli şehirlerini bünyesinde bulunduran Horasan bu bakımdan da ayrı bir öneme sahipti. Ekonomik olarak bakıldığında ise İpek Yolu'nun bir kısmının da bu bölgeden geçmesi Horasan'a yine önemli bir nitelik katmıştır.

Abstract

Khorasan is an important region where Islam spreaded throughout the Middle Ages. A profound movement of migration started to the ancient Khorasan region after Oghuz/Turkmen groups got acquainted with Islam especially starting from the X century. These groups had been living around the Caspian Sea and Transoxiana. These regions were under the the influence of the Ghaznavids at that time. On one hand, the Qarakhanids, Samanids, on the other hand, Ghaznavids and Oguz Turkmens, the founders of the Seljukian Empire, tried to dominate the Khorasan region by following different strategies. After Islam came to the region during the Abbasid period, cities such as Bukhara and Samarkand, which are located in the Khorasan region, became important medieval Islamic cities almost as important as Baghdad. Especially during the foundation of the Great Seljuk Empire, the Khorasan region became an important economic, cultural and political center. The people of Khorasan, who had previously settled lifestyle, experienced a fundamental social change with the advent of Islam. The people of the Khorasan region experienced a second wave of socio-cultural change when the Oghuzs (Turkmen) conquered this region. The political importance of the Khorasan region is evident with the appointment of important dynasty members such as Chaghri Beg, Alparslan and Sanjar to this region. Geographically, another important aspect of Khorasan is being home to important cities of the scientific world such as Nishapur, Merv and Tus. From an economic point of view, the passage of a part of the Silk Road through this region has again added an important quality to Khorasan.

Giriş

Bu çalışma dâhilinde Türk tarihini de yakından ilgilendiren kitlesel göç dalgaları ile Oğuzların neden Horasan bölgesine göç ettiklerini siyasi, kültürel, ekonomik ve özellikle de coğrafi açıdan değerlendirmeye gayret ettik. Haziran 1037'de, (H. 429. yılı Şaban ayında) Serahs civarında, Gaznelilerin askerî birlikleri, Selçuklu ilinin düzensiz Türkmen ordusuna yenildi. Bu zafer sonucu Horasan eyaletinin bir kısmı Selçuk oğullarının tasarrufuna geçti. Kısa bir süre sonra Horasan'ın idari başkenti Nişâbur'da Tuğrul Bey tahta geçti. Sultan Mesud devri bitmek üzereydi ve büyük Selçukluların topraklarını genişletme süreci başlamıştı. 120 yılı aşkın devam eden bu süreç, Horasan'la sınırlı olan bir hükûmeti, sınırları Ceyhun'dan Antakya'ya kadar uzanan bir imparatorluğa dönüştürdü. Sınırları Ceyhun'dan İran içlerine kadar uzanan geniş Horasan toprakları, bir imparatorluğun yaratılması için bir atılım platformu olmakla birlikte, Oğuzların düzenli göç güzergâhı üzerinde olduğundan ve Türklerin atalarının topraklarıyla bağlantısı sebebiyle özel bir öneme sahipti.

Bu stratejik konumun yanı sıra gelişen ekonomi, toplumun önde gelenleri ve kültürün seçkinlerinin de burada toplanmasını unutmamak gerekir. Nasıl ki Horasan'ın nüfuzlu kesimlerinin desteği Selçukluların bölgeye hâkim olmalarına yardımcı olduysa, eyalet başlarının maddi ve manevi desteği, yeni başlayan Selçuklu İmparatorluğu'nun hegemonyasını sağlama ve sürdürmede etkili olabilirdi. Bu nedenle Büyük Selçuklu döneminde Büyük Horasan, idari anlamda Büyük Selçuklu başkentine bağlıydı ve kısmi de olsa farklı bir huzur ve refah da yaşadı. Selçukluların Horasan'da sağladıkları istikrar ve gelişimini, bu bölgeye özen göstermesini, eyalet valilerini Selçuklu Hanedanına mensup Çağrı Bey, Alparslan ve Sencer gibi liyakatli kişilerden seçmesinden anlamaktayız. Üstelik bu coğrafyada sanayi ve tarımın gelişmiş olması da bölgenin önemini arttıran etkenlerdendir. Diğer taraftan Nizâmü'l-Mülk-i Tûsi (Nizâmülmülk) ve İmam Muhammed el-Gazzâlî gibi Selçuklu döneminin siyasi, dini ve kültür ilkelerini kaleme alan, hicri beşinci asrın önde gelen iki siyasi ve kültürel şahsiyetinin de bu bölgede yetişmiş ve eğitim almış olması da bölgenin kültürel olarak seviyesi ve önemini gösteren diğer bir unsur olarak gösterilebilir.

Orta Çağ'da bilim ve edebiyat alanındaki önemli şahsiyetlerinin de Horasan'da yetişerek, İran kültür ve medeniyeti zenginliğine katkıda bulunmaları nedensiz değildir. En önemlisi, araştırmaların da gösterdiği gibi, bozkırda yaşamaya alışık olan ve bir kısmı konargöçer hayat tarzında yaşayan Selçuklular, Horasan'ın

geleneksel ve baskın kültürüyle tanıştıktan sonra İran medeniyeti ve İslâm ideolojisinin sentezi olarak İran ve İslâm'ın mirasçıları, aynı zamanda muhafızları olarak görevlendiler. Büyük Selçuklu döneminin ikinci yarısından sonra konargöçer Türk aşiretlerinin bölgeye artan göçleri ve yerel isyanların başlaması ile birlikte merkezi hükümet otoritesinin de zayıflaması sonucunda Selçuklu hükümeti güvenlik önlemleri ve kalkınma politikaları başlatmıştır. Bu sayede o güne kadar değerli el sanatlarının üretildiği ve tarım ürünlerinin yetiştiği önemli merkezler haline gelen Horasan şehirleri ve köylerinde kalkınma ve refah ortaya çıkmıştır. Sultan Sencer'in ise hem Horasan bölgesini elde tutma hem de Selçuklu hanedanına önderlik etme çabaları yetersiz kalmıştır. Böylece Horasan, 1041 yılında Dandanakan Savaşı'ndan sonra nasıl Gazneli Devleti'nin elinden çıktıysa, 1141'de de Oğuzlara kaybedilen Katvan Savaşı'ndan sonra Selçukluların elinden çıkmıştır.

Bölge daha sonra tekrar konargöçer hayat tarzıyla yaşayan diğer bir Türk toplumu olan Hârizmşahların eline geçecekti. İşte bu çalışmada Türkmenlerin Horasan bölgesini ele geçirip bu bölgeye yerleşmeleri, daha sonra Büyük Selçuklu Devleti'nin İran coğrafyasının önemli merkez bölgelerine genişletme süreci ve Horasan bölgesinin siyasi, ekonomik ve kültürel bakımından önemi Farsça ana kaynaklara dayanılarak ele alınmıştır.

Oğuzların (Türkmenlerin) Horasan'a Yerleşmeleri

Orta Çağ'dan önceki süreçlere baktığımızda Türklerin yurt tutmak için pek çok yere göç ettiklerini görebiliyoruz. Hiçbir kavim sebepsiz olarak vatanından ayrılmaz ve oturduğu toprakları bırakarak, başka coğrafyaya göç etmez. Araştırmacıların belirttiğine göre toprak değiştirmek adına büyük dalgalı göçleri yapılması için olağanüstü şartların ortaya çıkması gerekir (Gömeç, 2018, s. 13-25). Peki, vatan adı verilen kavram Türklerde nasıl izah edilmektedir? İbrahim Kafesoğlu'na göre Türklerde vatan anlayışı, hürriyet ve istiklal fikri ile birlikte yürümektedir. Türkler, yalnız hür ve müstakil yaşadığı toprağı "ülüş" (ülke) olarak saymaktadır (Kafesoğlu, 2017, s. 66).

Şair ve mütefekkir Mehmet Akif Ersoy'un Türk İstiklal marşında da söylediği "*ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım*" dizesi, Türk'ün bu vafına verilecek bir diğer örnektir. Ancak bu dönemde konargöçer hayat yaşayan Türkler şartların mevcut olmadığı toprakları bırakıp gitmektedirler.¹ Aslında Türk kültüründe *vatan*, Türk tuğlarının veya al bayrağın dalgalandığı yer olarak nitelendirilmektedir. O

¹ Bu konuya örnek olarak Selçuk Bey ve Oğuz Yabgu konusu gösterilebilir.

dönem şartları içerisinde toprağa bağlı yerleşik hayat yaşayıp, zor karşısında aç kalma korkusu ile yerlerinden ayrılmamak için kolayca esarete boyun eğenlere karşılık, Türk kültürünün önemli bir özelliği olarak ekonomileri besiciliğe dayanan çoban Türkler ise esaret ve köleliğe boyun eğmeyip, kendilerine hür yurtlar bulmak amacıyla yeni iklimlere doğru yönelerek, yeni toprak arayışlarına girmişlerdir (Kafesoğlu, 2017, s. 66). Aslında konargöçer hayat yaşayan bir toplum, her zaman yer değiştirme imkânına sahiptir. Bu sayede iktisadi anlamda bağımsız bir şekilde karınlarını doyurabilecek bir yerde otururlar, ancak dış baskı veya esaret gibi tehlikeli anlarda da geçim vasıtası olan hayvanlarını sürerek yeni hür iklimlere doğru gidebilirlerdi (Kafesoğlu, 2007, s. 233-234). Tabi ki bu hayat tarzında en önemli faktörlerinden biri de hem hızlı ve hem güçlü olan atlar olmuştur. Bu vasıtayla konargöçer hayat tarzında olan Oğuzlar her zaman toprak arayışında bulunmuşlardır.

Bu toprak arayışının bir örneği de Orta Çağ'da Selçuklular döneminde Oğuzlarda (Türkmenler) yaşanmıştır. Bu araştırmada Türklerin anayurdu meselesine girmek istemiyoruz ancak kısaca da olsa değinmemiz gereken nokta şudur ki Türkler ilk zamanlardan itibaren geniş bir coğrafyaya yayılmış ve kültürlerini gittikleri sahalara götürebilmişlerdir. Başta Tanrı Dağları, kuzeybatı Asya sahaları, Ural-Altay Dağları ve hatta Hazar Denizi'nin kuzeydoğu bozkırlarında Türklerin yerleştiklerini biliyoruz (Kafesoğlu, 2007, s. 233-234). X. yüzyılın başlarında Oğuzlar, Seyhun ve Ceyhun Nehirleri ve civarında, hatta Hazar Denizi'nin doğu bölgelerine kadar yerleşmeye devam etmişlerdir (Kafesoğlu, 1992, s. 158). Artık bu süreçten itibaren Oğuz Yabgu Devleti'nin içerisinde bulunan ve aynı zamanda Selçukluların da atası olarak tanınan Dukak (Tukak) Bey ismine kaynaklarda rastlıyoruz. Yabgu unvanından² sonra önemli bir makama sahip olan Dukak, bir süre sonra Oğuz yabgusuyla anlaşmazlığa düşmüş (Hüseynî, 1923, s. 1) ancak bu husumete son vermek adına Oğuz beylerinin araya girmesi üzerine ihtilaf kalkmış fakat bu durumun sonunda Oğuz halkı arasında Dukak Bey'in itibarı artmıştır (Türker ve Özen, 2017, s. 338). Dukak'ın ölümü üzerine oğlu Selçuk Bey, Oğuz yabgusu tarafından subaşı³ görevine atanmıştır. Üstelik bu süreçte mensup olduğu Kınık boyunun başına da gelmiştir. Ancak daha sonra Dukak'ın oğlu Selçuk Bey ile Oğuz Yabgu Devleti'nin başında bulunan yabgu arasında bir ihtilaf

² Bu unvan hakkında Bkz. Salman H. ve Özgüdenli, O. G. (2013). Yabgu, *İslâm Ansiklopedisi* (C. 43, s. 170-171). İstanbul.

³ Ordu başkomutanlığı, günümüzde Genel Kurmay Başkanlığı makamına denk gelmektedir. Bkz. Sümer, F. (1999). *Oğuzlar (Türkmenler)*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, s. 81.

başlamıştır. Bunun üzerine Selçuk, aile bireyleri ve Kınık boyuna mensup küçük bir Oğuz kitleleriyle Oğuz Yabgu Devleti'nin kışlık başkenti Yenikent'ten ayrılıp devletin yazlık başkenti olan Cend'e (Özaydın, 1993, C. 7, s. 359-360) göç etmiştir (Sevim ve Merçil, 1995, s. 16; Hüseyinî, 1923, s. 2). Mâverâünnehir'den göç etmiş Müslümanların oturduğu Cend şehri, İslâm ve Türk memleketlerinin birleştiği ve içinde Müslümanlarla Türklerin bir arada yaşadığı bir sınır şehri idi (Kafesoğlu, 2017, s. 105).

Selçuk'un Cend'e gelişi, tarihte önemli bir sayfanın açılmasının başlangıcı olacaktır (Kafesoğlu, 1992, s. 249). Selçuk'un bu göçü, (Bartold, 2004, s. 92) (kaynaklarda "*Türkistan'dan İran'a ve Dârü'l-Harb'den Diyâr-ı İslâm'a geçiş*") olarak belirlenmektedir). Bir süre sonra Selçuk Bey, Cend şehrinde vefat etmiş ancak onunla gelenler hızlı bir şekilde nüfusunu arttırmıştır. Bu süreçte Karahanlılar, Sâmanoğulları ve Gazneliler arasındaki çekişmelerin içinde kalan Selçukoğulları kim onlara toprak verirse onların safında olmaya çalışmışlardır. 1013 yılında Karahanlı Nasr b. İlig'in vefatı üzerine yerine kardeşi Mansur geçmiş ve Arslan İlig unvanını almıştır (Sümer, 1999, s. 93). O zamanda hükümdarlığı çatısı altında Talas, Taşkend, Fergana, Semerkand, Buhara, Binhas, Özkend ve Hokand bölgeleri bulunmakta idi. Ancak 1020-21 (411. h) yılında hanedana mensup olan Ali Tegin, Buhara'ya hâkim olarak ülkesini genişletti (Uluçay, 2012, s. 22; Necef, 2005, s. 217-218). İşte bu tarihten itibaren Selçuk Bey'in oğullarından Arslan Yabgu'nun idaresinde olmak üzere Selçukluların Cend'den aşağıya Buhara'nın yirmi fersah⁴ kuzeyinde bulunan Nûr yöresinde yaşadıklarını görebiliyoruz (Ebu'l-Gâzî Bahâdır Hân, 1974, s. 81; Sümer, 1999, s. 93). 1004 yıllarında Sâmânîlerin tarih sahnesinden kaldırılması ile birlikte bölgede kalan güçler artık Karahanlıların ve Horasan'a hâkim olan Gaznelilerin olacaktı ancak yeni doğacak güç olarak bu bölgelere hâkim olmaya çalışan Türkmenleri de göz ardı etmemek gerekir.

Bu süreçte siyasi şartlar nedeniyle Tuğrul ve Çağrı Beyler Karahanlı hükümdarı Buğra Han'ın hizmetine girmek zorunda kaldılar. Buğra Han bu süreci iyi bir fırsat bilip Tuğrul ve Çağrı Beylerin gücünden endişelenerek Tuğrul Bey'i yakalatıp hapse attırdı. Çağrı Bey aynı hızla Buğra Han'ın göndermiş olduğu kuvvetleri yenerek bazı Karahanlı kumandanlarını tutsak alınca Buğra Han, Tuğrul Bey'i serbest bırakmak zorunda kaldı. Bu vakadan sonra Tuğrul ve Çağrı Beyler, kendilerine bağlı Türkmenlerle yeniden Mâverâünnehir'e döndüler. 1012-1013 yıllarında Karahanlı hükümdarı İlig Nasr Han'ın ölümü üzerine daha önce esir

⁴ Yaklaşık 120 kilometre.

edilmiş olan Ali Tegin, bir fırsatını bulup kaçmayı başardı ve Selçuk Bey'in oğlu Arslan Yabgu'nun desteğiyle Buhara'yı ele geçirdi. Bu süreçten sonra artık Ali Tegin ve Arslan Yabgu arasında kuvvetli bir ittifak tesis edildi (Sevim ve Merçil, 1995, s. 18). Türkmenler üzerinde oldukça önemli bir nüfuza ve bu toplum içerisinde karizmatik bir kişiliğe sahip olan Arslan Yabgu ile yeğenleri Çağrı ve Tuğrul Beyler, bu süreçte artık bölgenin siyasi çekişmelerinin içerisinde son derece faal ve etkili bir hale gelmişlerdi (Huncan, 2011, s. 218-221; Şahin, 2017, s. 70). Buhara'yı ele geçiren Ali Tegin ile ittifak yapan Arslan Yabgu ve mahiyetinde bulunan çok sayıda Türkmen kitlelerine karşı Hârizm'e hâkim olan Gazneliler ile Mâveraünnehîr'de kendilerine karşı herhangi bir rakip görmek istemeyen Karahanlılar arasında da karşı bir ittifak yapıldı. Bu amaçla da Karahanlı Yusuf Kadır Han ile Gazne sultanı Mahmud arasında Semerkand yakınlarında bir toplantı tertip edildi.

Çeşitli maddelerde anlaşan iki hükümdar arasında bir antlaşma yapıldı. Antlaşmanın bir maddesi de Karahanlı ve Gazneliler için gittikçe büyük bir tehlike olmaya başlayan Arslan Yabgu'nun başında bulunduğu bütün savaşçı, cesur ve kalabalık Türkmen grubunun, Mâverâünnehîr'den Horasan'a nakledilmeleri üzerine idi (Kafesoğlu, 1992, s. 251; Sevim ve Merçil, 1995, s. 19-20). Sultan Mahmud, Türkistan ve Balhan dağları bölgesinde nam salan Arslan Yabgu'yu Semerkand'a davet etti. Davete icabet eden Arslan Yabgu bazı yakınları ile birlikte Semerkand'a gitti. Kendi hatırına düzenlenmiş olan şölende Sultan tarafından "Bana askerî yardım gerekirse ne kadar atlı kuvvet gönderebilirsin?" sorusuna karşılık olarak Arslan Yabgu, havaya bir ok alarak "Bunu, kendi boyuma (Kınık) gönderirsem on bin atlı", yine bir ok ekleyerek "eğer iki oku Balhan dağlarına gönderirsem yüz bin atlı", sonrasında ise bir ok ile üç yay göstererek "bunları gönderirsem yüz bin atlı daha ilaveten gelir" dedi. En sonunda bir ok daha göstererek "bu oku Türkistan'a gönderirsem iki yüz bin süvari gelir" deyince Sultan Mahmud hayretler içinde kaldı (Nişâburi, 1332, s. 11-12; Sevim ve Merçil, 1995, s. 20-21).

Neticede hile ile davet ettiği Arslan Yabgu, oğlu Kutalmış ve bazı yakın arkadaşlarını tutuklatarak Kalincar Kalesi'ne esir olarak gönderdi (Yazıcızâde, 2014, s. 20a-20b; Nişâburi, 1332, s. 13). Her ne kadar Türkmenler Arslan Yabgu'yu kurtarmaya çalışsalar da sadece Kutalmış, çöl yolları vasıtasıyla Buhara civarında Türkmen yurduna varıp kurtulabildi (Turan, 2008, s. 91). Bu süreçten sonra Gazneli Mahmud, önce Karahanlılar ile ittifak kurdu, daha sonra Arslan Yabgu'nun etkisi altında olan Türkmenlere saldırarak onları geniş çapta yağmalattırdı (Hüseynî, 1380, s. 33). Üstelik dört bine yakın çadır (aşağı-yukarı 10-15 bin kişi)

Türkmeni'ni⁵ bu süreçte cezalandırmak adına Tûs valisi Arslan Câzib'i onların üzerine gönderdi. Kısa bir süre sonra da Sultan bizzat kendi ordusu ile 1028'de Türkmenler üzerine yürüdü. Türkmenler Gazne sultanı tarafından perişan hale getirildi.

1016 yılından sonra Anadolu topraklarına keşfe gelen Selçuklular, bu kez ikinci bir dalgayla Azerbaycan ve Anadolu topraklarına akın ettiler. Ancak şartlar müsait olunca tekrar Horasan yurtlarına döndüler, sıkışınca da Dihistan ve Balhan Dağlarına geri çekildiler (Turan, 2008, s. 91). Türkmenler tekrar bir grubu Horasan'a getirerek Nesâ, Ferâve ve Bâverd bölgelerine yerleştirdiler.⁶ Buna karşılık Türkmenler Horasan bölgesinin siyasi tarihinde rol oynamaya başladılar. Şöyle ki Gazneli vergi memurlarının zulme varan davranışları üzerine kendilerine katılan diğer Türkmenlerle birlikte oturdukları bölgede tahribat hareketlerine başladılar (Yazıcızâde, 2014, s. 20b-21a; Sevim ve Merçil, 1995, s. 18; Sümer, 1999, s. 95). Sultan Mahmud'un ölümü ve Sultan Mesud'un başa geçmesinde Türkmenlere karşı bu strateji hiç değişmedi. Türkmenler dağıldılar ancak hiç ümitlerini kaybetmediler ve hep mücadeleye devam ettiler (Sevim ve Merçil, 1995, s. 21). 1025 yıllarında Arslan Yabgu'nun elleri bağlı bir şekilde Hindistan topraklarında bulunan Kalincar Kalesi'ne gönderildi. Burada yedi sene Kalincar Kalesi'nde tutuklu kaldıktan sonra öldü ve ölümü üzerine artık Selçukluların liderleri de değişti. Çağrı, Tuğrul ve Musa Yabgu gibi liderlerin önderliğinde Selçuklular yine Hazar Denizi'nin güneydoğu bölgelerine inmeye devam ettiler. 1035 yılından sonra artık Türkmenler Horasan bölgesinin çeşitli yerlerini ele geçirmiş durumundaydılar.⁷ Sultan Mesud ise bir iki kere Türkmenleri yendikten sonra bu Türkmenlerin yok olup gideceklerini sanmış ve cihad adına Hindistan'a sefere çıkmış bulunuyordu.

⁵ Kaynaklarda Balhan ve Irak Türkmenleri adlarıyla anılan bu Türkmenler, özellikle başlarında bulunan Arslan Yabgunun esir alınması sonrasında Mansur, Göktaş, Boğa, Yağmur, Kızıl, Anasioğlu gibi beylerin yönetimleri altında, sürekli göç halinde görebiliyoruz.

⁶ Horasan Bölgesinde bulunan Tûs Şehri'nin valisi Arslan Cazip, bu Oğuzlara (Türkmenlere) güvenmemekte idi. O, bu Oğuzların eski çoban Oğuzlara benzemediklerini söylemekteydi. Ayrıca çok kalabalık sayıda oldukları ve gelecekte Gazneli Devleti'ne sorun yaşatacakları konusunda ısrar ediyordu. Ancak Sultan Mahmud, kendi valisi yani Arslan Cazip'e serzenişte bulunmuş ve onu dinlemeyerek bu halkı sıradan bir çoban olarak görmekte ve başlarında Arslan Yabgu gibi bir reisin bulunmadıkça, onların bir sorun yaşatmayacaklarını düşünüyordu. Bu konu hakkında Bkz. Zahîru'd-Dîn Nişâburi, Selçukname, s. 13-14.

⁷ Horasan'ın önemli şehirleri; mesela Merv, Nişâbur, Serahs, Nesâ, Ferave, Bâverd.

Selçuklu Devleti için Yenikent'ten başlayan yurt tutma mücadelesi, Cend başta olmak üzere yavaş yavaş Mâverâünnehir'e, bir süre sonra Hârizm bölgesine ve en önemlisi de Horasan bölgesine ulaşmış ve yaklaşık yetmiş sene sürmüştür (Turan, 2008, s. 91).

Selçuklu Devleti'nin Kuruluşunda Horasan'ın Önemi:

Günümüzde bile geniş bir coğrafyaya sahip olan Horasan, tarihsel süreçte siyasi sınırları değişmiş olsa da önemini daima korumuştur. Türk tarihinde özellikle İslâm'ın zuhuru ile birlikte önemi daha da artmaya başlayan bölgenin coğrafi olarak kesin bir sınırını çizmek pek mümkün olmasa da Orta Çağ kaynaklarına ve bazı tarihi coğrafyacıların ifadelerine göre hududu aşağı yukarı belirlenebilmektedir. (İstahrî, 1340, s. 201). Buna göre Eski Horasan adını verdiğimiz bölge, kuzeyde Ceyhun (Amuderya) Nehri ve etrafı ile Türkmenistan'ın Hârizm ve Mâverâünnehir sınırlarına kadarki bölümü, güneyde Deşt-i Lût ve Kirman ile Rey arasındaki Fars topraklarını, batıda Deşt-i Kevir'in bir kısmı ve doğuda ise Huttel (Tacikistan'da Kul'ab çevresi), Gur (Orta Afganistan) ve kısmen Sicistan (Sîstan) bölgelerini kapsamaktadır (Strange, 1377, s. 408).

Horasan adı da kelime anlamı olarak "güneşin doğduğu yer" (Ebu'l-Fida, 1349, s. 508) veya "doğu bölgesi" anlamına gelmektedir (Samur, 2005, s. 89). Peki, Selçuklu Devleti'nin kuruluş sürecinde bu coğrafyanın önemi ve özellikleri nelerdi? Elbette ki Horasan coğrafyasının önemi konusunu tek bir bakış açısıyla değil, farklı görüşlerle ele almak gerekmektedir. Bu açıdan bölgenin önemini, coğrafi, siyasî, ekonomik, kültürel ve stratejik bakımdan ele almak bu noktada önem arz etmektedir. Coğrafya olarak geniş ve verimli topraklara sahip olmakla birlikte önemli sınırları kapsamakta olan Horasan, farklı ırk ve inançları da içerisinde barındıran topluluklara sahipti. Orta Çağ'da İslâm dünyası içerisinde yer alan Nişâbur, Merv, Belh, Herat gibi önemli şehirlere⁸ sahip olan bölge, İpek Yolu'nun da geçiş noktalarından biri olmakla birlikte güçlü bir ekonomiye sahipti. Bölgeyi her toplum için cazip bir seçenek haline getiren bu özellikler, netice itibarıyla toprak arayışında olan Türkmen kitlelerini de buraya çekti.

⁸ Ebu'l-Fida eserinde Horasan'ın en önemli şehirleri olarak Nişâbur, Merv, Belh, Herat'ı gösterir. Bkz. Ebu'l-Fida, Takvîmü'l-Buldân. s. 203.

1. Coğrafi Önemi

Coğrafi olarak Mâverâünnehir'in de bir kısmını teşkil eden Horasan bölgesi gerek toprak verimliliği bakımından gerekse de nüfus kalabalığı açısından Orta Çağ'da ayrı bir öneme sahipti. Selçuklu Devleti'nin kuruluş ve çöküşü sürecinde zaman içerisinde başkenti haline gelen başta Nişâbur ve Merv olmak üzere Horasan'ın başka şehirleri de bu noktada ön plana çıkmakta idi.⁹ Horasan'ın, toprak genişliği ve stratejik konumu itibarıyla özellikle Türkistan bölgesi ve İran coğrafyasına bir köprü durumunda olması bu özelliği daha da artırıyordu. Aslında Orta Asya'da Arap fetihleri ve İslâm'ın sıçrama noktası da Horasan bölgesi olarak gösterilmektedir. Zira bölge, İslâm fütuhatıyla birlikte Arap yayılmacılığının önemli üslerinden biri haline gelmişti (Elton, 1383, s. 12). Diğer taraftan bakıldığında Horasan'ın kuzeyinde yer alan Kopet Dağları önce Oğuzlara karşı, daha sonra Moğollara karşı bir doğal baraj halinde idi. Zaten İran coğrafyasına gelebilmek için bu dağların etrafından ve Karakum Bozkırlarından geçip gelinmesi gerekmekte idi. Yakınoğ'u'dan (Çetinsaya, 2007, C. 33, s. 403) Türkistan, Orta Asya ve maverasına giden ticari yol, Elburz Dağlarının güney kısmında Rey şehrinden Damğan ve oradan Horasan'ın merkezinden geçerek ikiye ayrılmakta idi. Bir yol Ceyhun ve Termez'den, diğeri ise Belh'den geçerek Kündüz, Kabil ve sonra Hindistan'a ulaşmakta idi.

Horasan coğrafyası ve özellikleri konusunda İbnü'l-Fakîh Hemedâni eserinde şöyle söylemektedir: "Havası güzel, suyu tatlı, toprağı verimli ve meyvesi lezzetli bir yerdir. Halkı işlerini iyi yapar. Horasan halkı ticarete, hikmette, ilim ve fıkıhta ileridirler. Komşuları ve düşmanlarına karşı cesur, dinine bağlılık konusunda güçlü, zorluklara karşı dayanıklı, ekmek ve nimete en ziyâde saygılı olan Türklerdir" (Hemedâni, 1302, s. 316). Burada yeri gelmişken Horasan'ın en önemli şehirlerinden bahsetmek istiyoruz: Selçuklu Devleti'nin kuruluş sürecinde Horasan bölgesinin en önemli şehirlerden birisi Selçukluların ilk başkenti olan Nişâbur'dur (Özgüdenli, 2007, C. 33, s. 149). İbn-i Havkal eserinde Nişâbur'u "Eber Şehr"¹⁰ olarak zikreder (İbn-i Havkal, 1366, s. 166). Aynı zamanda İstahrî de Mesâlik ve'l-memâlik adlı eserinde aynı ifadeyi Nişâbur için kullanmaktadır (İstahrî, 1340, s. 204). Şehir düz ve binalar çamurdan yapılmıştır. Cuma mescidi, mescidin yakınında bir hapisane olduğu zikredilmektedir. Yine bir pazar ve şehrin dört giriş

⁹ Diğer bazı şehirleri ise Tûs, Nesâ, Bâverd, Serahs, İsfarayın, Badgis, Bamiyân, Toharistan, Garcistan gibi şehirlerdir. El-İstahrî, El-Mesâlik ve'l-memâlik, s. 203.

¹⁰ Çok büyük şehir anlamına gelmektedir.

kapısı olduğu eserde geçmektedir. Şehirde kehrizler¹¹ mevcut olup sular şehri geçtikten sonra yer altına gider, daha sonra bozkıra dökülmektedir.¹² Şehrin içinden geçen büyük nehir, şehir, köy ve kasabaların su ihtiyacını karşılamaktadır. Horasan bölgesinde Nişâbur'dan büyük bir şehir yoktur. Nişâbur'un havası diğer Horasan şehirlerine kıyasla en iyisine sahiptir. İpek kumaşlar buradan dünyanın her bir tarafına gitmektedir (İstahrî, 1340, s. 204-205; Samur, 2005, s. 97).

Horasan bölgesinde yer alan ve Selçuklu Devleti'nin kuruluş sürecinde başkent seçilen Nişâbur'dan sonra, Sultan Sencer döneminde Horasan bölgesinden bir başka şehir Merv (Özgüdenli, 2004, C. 21, s. 221-223) Selçuklu Devleti'nin başkenti olmuştur. İstahrî eserinde Selçukluların son başkenti Merv şehri hakkında şunları söyler: Eski bir şehir olup toprakları tuzludur. Merv ismi yerine Ebu'l-Fida, Mervşahcan'ı kullanmaktadır (Ebu'l-Fida, 1349, s. 514). İstahrî de aynı zamanda Merv için aynı ibareyi kullanmıştır (İstahrî, 1340, s. 205). Şehrin Cuma namazı için üç camii olup, her cami farkı zamanlarda yapılmıştır. Şehrin dört tarafında önemli nehirler mevcuttur¹³ ve şehrin önemli binaları bu nehirlerin etrafında yer almaktadır. En önemli nehir ise Murgab (Mervrud'dur yani Merv suyu). Diğer nehirler de bu nehrin sularından beslenmektedir. Bu yüzden bu nehre Margab (Ebu'l-Fida, 1349, s. 514) denilmektedir. Merv'in tarım ve çiftçiliği bu nehre bağlıdır. Merv şehrinin meyveleri özellikle karpuz olmak üzere diğer Horasan şehirlerinin meyvelerine göre daha kalitelidir. Ayrıca bu şehrin ekmeği de oldukça ünlüdür. Şehir temiz ve binaları düzgün yapılmıştır. Şehirden geçen nehir ve çaylar gayet temizdir. İpek Merv'de bolca yetiştirilmektedir. Taberistan'a pamuk tohumları ilk kez Merv'den gitmiştir. Pamuk ve kumaşlar bu şehirde oldukça ünlüdür. Yine İstahrî, şehrin etrafının eskiden kalma "ray" adı verilen duvarlarla örüldüğünü zikretmektedir (İstahrî, 1340, s. 207). Merv şehrinin meyveleri Horasan bölgesindeki şehirlerden daha iyidir. Özellikle karpuz ve ekmeği Merv'in en iyi ürünlerindedir. Şehir temiz ve binalar düzgün yapılmıştır. Şehirden geçen nehirler ve sular temizdir. İpek Merv'de bolca yetişir. Merv'in pamuk ve kumaşları da oldukça ünlüdür (İstahrî, 1340, s. 208). Yukarıda bahsettiğimiz şehirler haricinde Selçuklu Devleti'nin kuruluş sürecinde Horasan bölgesinin önemli şehirlerinden diğerleri de Herat (Uslu, 1998, s. 215-218) ve Belh'tir (Yazıcı, 1992, s. 410-411). Günümüzde

¹¹ Kanallar çekilmiş anlamında.

¹² Sular şehirden çıkmadan önce şehrin içinde bazı bahçe ve yeşil alanları geçerek şehrin dışında tarlalara akıyor anlamında kullanılmış olmalı.

¹³ Bu nehirlerin ismi; Hürmezfare, ikinci nehir ise Macan Nehridir. Üçüncü nehir ise Zeriğ Nehridir. Dördüncü nehir ise bazı yerlerde "Kanal" da denilen Es'edi Nehridir.

Afganistan topraklarında bulunan bu şehirler, Nişâbur'un 1037 yılında ele geçirmeleriyle birlikte Selçuklu kuvvetlerine teslim olunmuştur (Uslu, 1998, s. 216).

Hamdullah el-Müstevfi eserinde Herat şehri hakkında güzel bilgiler vermektedir. Herat'ın havası gayet güzeldir. Şehrin suyu Herîrüd Nehri'nden sağlanmaktadır. Bahçe ve bağları çoktur. Üzüm ve karpuzu çok güzeldir. Halkı genel olarak savaştıdır. Sağlam kalelere sahip olan Herat'ın iki fersah yakınında Şemirem adında bir kale vardır (Kazvîni, 1362, s. 152). Belh şehri ise yüksek bir düzlükte olup en yakın dağa dört fersah mesafededir. Şehir 1163 yılında Oğuzlar tarafından tahrip edilince bölge ahalisi tarafından harap şehrin yanında düzlük bir yere başka bir şehir kurulmuştur. Belh'in evleri genel olarak kerpiçlidir. Cuma mescidi (camisi) şehrin ortasındadır ve her zaman cemaatle doludur. Şehrin etrafında çarşılar yer alır. Dihas denilen bir nehri vardır. Bu nehrin adı "10 değirmen döndürür" manasına gelmektedir. Şehrin kapıları bostanlar ve bağlar ile çevrilidir. Surları ise topraktan yapılmıştır. Oldukça eski bir tarihe sahip olan şehir çeşitli ticarî emtianın da bulunduğu, tacirlerin sıkça ziyaret ettiği ünlü bir ticaret merkezidir. Halkı özellikle edebiyat ve fıkıh ilimlerinde söz sahibidirler (İbn-i Havkal, 2007, s. 385).

2. Siyasi önemi

Emeviler¹⁴ döneminde genişlemeye başlayan İslâm hâkimiyeti, Abbâsiler dönemine gelindiğinde daha geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Abbâsiler, Horasan halkı vasıtasıyla İslâm coğrafyasını genişletmişler (Yıldız, 1988, C.1, s. 34) ve Tâhiriler, Sâmâniler, Saffâriler gibi devletler de halifelerden İran coğrafyasında hüküm sürmeleri için icazet almışlar ve bu süreç esnasında da Horasan'ı elde tutma düşüncelerinden vazgeçmemişlerdir. Horasan bölgesinin siyasi olarak önemini şöyle tarif edebiliriz ki Selçuklu Devleti döneminde birinci dereceden hanedan üyeleri yönetici olarak bu bölgeye atanırdı.

Tâhiriler ve Sâmâniler dönemlerinde yaşanan sık savaşlar, göç hareketleri ve eyaletlerin başkaldırması sebebiyle Mâverâünnehir'in bir kısmı Horasan'dan ayrılmıştır. İbn-i Havkal, eserinde bu dönemde Horasan bölgesinin 30 vilayetten oluştuğunu belirtmektedir (İbn-i Havkal, 1366, s. 165). Geniş bir coğrafyaya sahip olan Horasan bölgesinin idaresi, bölgesel hâkimiyetlere¹⁵ oldukça zor gelmekteydi.

¹⁴ Emeviler döneminde İslâm coğrafyası ve Horasan bölgesi için Bkz. Yiğit, İ. (1995). Emeviler. *İslâm Ansiklopedisi* (C. XI, s. 89). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

¹⁵ Bu tabirden Tâhiriler ve Sâmânilerin İran coğrafyasının bir kısmını etkileri altına aldıkları kastedilmektedir.

Horasan'ın merkezi konumunda kararsız kalan Tâhirîler, Nişâbur'u, Sâ mânîler de Buhara'yı merkez seçmişlerdir ki bu durum, bu merkezlerin her ikisinin de önemli olduğunun göstergesidir. Diğer taraftan Gazneliler, merkez olarak Gazne şehrini seçmişlerdir ki bu durum da daha ziyade yönlerini Hindistan'a çevirmeleri ve Horasan bölgesinden yüz çevirmeleriyle alakalıdır (Bosworth, 1378, s. 241). Bu şekilde Horasan bölgesi iki kısma ayrılmaktadır. Doğu tarafı Afganların oturduğu yer ve Batı tarafı ise Horasan'ın merkez tarafı idi. Sâ mânîlerin topraklarını yani Mâverâünnehir'i Gazneliler ve Karahanlılar kendi aralarında paylaştılar. Kısa süre sonra 1040 yılında gerçekleşen Dandanakan Savaşı sonrası Hârizm bölgesinin Gaznelilerin elinden çıkmasıyla sadece Horasan'ın merkez kısmı Gaznelilerin elinde kalmıştı. Türkmenlerin Horasan bölgesine akınları ve gelmeleri ile birlikte Horasan halkının önde gelenleri bu Türkmenlere yönlendiler (Basworth, 1378, s. 262). Zaman geçtikçe Gazne Devleti sadece Gazne ve Lahor bölgelerinde etkili olmaya başladı ve yeni kurulmakta olan Selçuklu Devleti Horasan'ın merkez kısmında yer almaya başladı (Sevim ve Merçil, 1995, s. 26-27). Dandanakan Savaşı sonrası Merv'de yapılan büyük kurultayda alınan karar gerekçesi ile Selçuklu Devleti'nin kuruluşu resmi bir şekilde ilan edildi ve Tuğrul Bey, bütün Selçuklu başbuğları tarafından "Horasan Selçuklu hükümdarı" olarak tanındı (Piyadeoğlu, 2012, s. 44). Akabinde Tuğrul Bey, fiilen ve hükmen sultan olarak başkent Nişâbur'da oturacak ve batı yönündeki ülkelerin fetihlerini üstlenecekti. Çağrı Bey, melik ve ordu komutanı olarak, yönetim merkezi Merv olmak üzere Horasan'ın kuzeydoğu bölgesinde oturacak, ayrıca Serahs ve Belh şehirleri ile Ceyhun-Gazne arasındaki memleketlere fetih ile sahip çıkacaktı. Musa Yabgu ise başkenti Herat olmak üzere Büst ve İsfizâr ile Sistan'a kadar uzanan memleketlere hâkim olacaktı (Sevim ve Merçil, 1995, s. 26-27). Horasan'ın güney kısımları Kirman merkez olmak üzere Çağrı Bey'in oğlu Kavurt'a verilecekti (Cûzcânî, 1363, s. 262). Coğrafi olarak geniş Horasan topraklarının parçalanması gelecekte bir buhrana sebebiyet verecekti. Bunun sebebi ise zayıf padişahların başa geçtiği bir süreçte iktâ sisteminin (Göksu, 2009, s. 137-154) de bozulması idi. Bu durum devletin hem ekonomik hem siyasi olarak güçsüzlüğüne sebep olacaktı.

Aslında Gazne ve Selçuklu Devletleri arasında bir konuda büyük bir benzerlik görünmekte idi. Bu da her iki devletin de hâkimiyetleri altına aldıkları bölgeleri askerî güç ile elde tutmaya ve güvenli ortam oluşturmaya çalışmaları ile açıklanabilir. Her iki devlette de komutanlar ve bürokratlar arasında bir zıtlık ve rekabet mevcuttu. Aynı zamanda sultanın gücü, hem askerî fetihler ve başarılarla

hem de bürokratların yardımları ve başarılarına bağlı idi (Atai ve Sika, 2018, s. 9-10).

Türkmenler, Horasan'a daha önce göç eden diğer konargöçer ve yerleşik hayata geçen gruplardan temelden farklıdır. Bu göç iki şekilde olmuştur. Bir kısmı yavaş yavaş göç ederken bir kısım ise fetihler ve savaşlar çerçevesinde ilerleyerek toprak elde etmeye başlamıştır. Bu zamana kadar Horasan bölgesini ele geçirenler ya da bu bölgelere göç edenler ile Horasan halkı arasında ırk, kültür, medeniyet ve sosyal yaşam tarzında büyük farklılıklar vardı. Ancak bu Oğuzlar, Horasan halkı gibi, Müslüman bir topluluk olarak aynı ideolojiye sahiplerdi. Her göç dalgasının ilk başlarda sosyal ve ekonomik olarak zararları olacaktı. Bu kural Oğuzların göçlerinde de geçerli idi. Ancak Nizâmülmülk'ün etkisi ile konargöçer Türkmenler ve İran kültürünün birleşmesi ile birlikte kültürel ve ilmi bakımından çok değerli sanat eserleri ortaya çıkmaya başladı. Sultan Mesud'un Türkmenler karşısında duramayacağını bilen Horasan halkı din adamlarına yöneldiler. 1037-1038 yıllarında özellikle Sultan Mesud'un komutanı sübaşının Türkmenlere karşı yenilmesi sonrasında Selçuklular Merv'i kuşattılar (Turan, 2008, s. 97-98). Yaklaşık yedi aylık kuşatma sonucunda Sultan Mesud'dan yardım bekleyen Merv halkı yardım gelmeyince ümitsizliğe kapılarak din adamlarına yöneldiler. Fakihler (din adamları) Müslüman hükümların nasıl olması gerektiğini beyan ederek, aynı din ve mezhep taraftarları olduklarını hatırlatarak bu Türkmenlerin kuşatmasında olan şehir halkının canlarını kurtarmaya çalıştılar. Bu yüzden Merv din adamları Selçuklu hükümdarlarından aman talep ettiler. Din adamlarının dediklerini dinleyen Selçuklular da yağmadan uzak durarak, adil ve insafli bir şekilde şehri aldılar (Hüseynî, 1380, s. 40-41). Böylece şehir Selçuklulara teslim edildi. Aslında din adamları, biri din ve diğeri mezhep olmak üzere iki konuda Selçuklu Türkmenleri ile aynı durumda olduklarından bunun avantajını kullandılar, can ve mala dokunan kişilerin dinden uzaklaşacağını, diğeri taraftan da Müslüman hükümdarların asıl görevlerini yapmaları gerektiğini hatırlatarak, Selçukluları halka saldırmamaları konusunda uyardılar. Selçuklu sultanlarının üzerinde etkileri olan bu din adamlarının vesilesiyle Selçuklular daha sonraki süreçte de yeni ele geçirilen şehirlerde halka daha nazik ve saygılı bir şekilde muamele etmeye çalışmışlardır. Bunun etkisini Nişâbur'un ele geçirilmesinde görmekteyiz. Şehirde korku psikolojisi hâkim olacağı yerde, Selçuklular tarafından şehir ahalisine ve reayaya hiçbir şey olmayacağı güvencesi verilmiştir (Nişâburi, 1332, s. 15). Selçukluların Horasan'ı ele geçirmeleri farklı sonuçlar ortaya çıkarmıştır:

1. Gazneli Devleti'nin idari intizamı bozulmuştur. Özellikle Sultan Mesud döneminde kritik bir süreçten geçen Gazneliler, yönünü daha çok Hindistan'a çevirdiler. Ayrıca harem işleri ile uğraştığı için devlet erkânına sık bir denetim yapmayan Sultan Mesud, halka zulmeden (kasten olmasa da yönetim tarzı ve ihmali süreci oraya götürdü) saray erkânını umursamadı (Beyhakî, 1374, s. 531). Aslında Türkmenlerin Horasan'a gelmeleri ve yurt tutma adına yapmış oldukları Gazne Devleti'yle mücadeleleri sırasında, Gazne devlet adamları halkın şikâyet ve problemlerini dinlemeyerek halkı kendilerinden memnun tutamadılar ve hatta bazı gruplar bu süreçte suistimal ederek halk arasında güvensiz bir ortam yarattılar (İbnü'l-Esîr, 1357, s. 5794).

2. Türkmenlerin yurt tutma sürecinde yapmış oldukları mücadeleler sırasında Horasan bölgesi güvensiz bir hale geldi. Toplumun yaşamı kötü bir şekilde etkilendi. Hatta Horasan bölgesinde yaşayan bir grup, Ayyâr¹⁶ sıfatı altında güvensiz bir ortam meydana getirmiştir. O kadar ki tek başına yolculuk yapmak neredeyse imkânsız bir hale gelmiş durumundadır (Beyhakî, 1374, s. 29). Özellikle Sultan Mesud'un hükümdarlık sürecinin başında Horasan bölgesinde yaşayan bu Ayyârlar daha da etkili olmaya başladılar. Zulme karşı olduklarını belirten bu grup kendi başlarına hareket ederek bölgenin güvensiz olmasına yol açtı.

Oğuzların Horasan'a akın etmeleri iki bakımdan bölgenin ekonomisine etki etti. Birincisi nüfusun azalması dolayısıyla işçilerin güvensiz bir ortamda çalışmak istememeleri, ikincisi ise ekonomik faaliyetlerin azalmasıdır. Oğuzlar, Horasan'a göç etme sürecinden önce Horasan'a yerleşene kadar sürekli yurt tutma adına gittikleri yerleri yağmalamaya başlıyorlardı. Özellikle şehirlerarası yollarda, dağlar ve şehir dışında olan bu yağma hareketleri, şehirleri ve belli süre içinde şehir dışlarını, hem sanayi bakımından hem ziraat bakımından etkilemiştir. Neticede Horasan ekonomisi ve işçileri bu süreçten olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. 1031-1038 yıllar

¹⁶ Ayyâr kelimesi Arapça bir kelime olup İslâm Ansiklopedisi'nde çok gezip dolaşan, kurnaz, zeki, gözü pek ve atılgan kimse anlamına geldiği söylenmektedir. Ayyârlar, özellikle Horasan bölgesinde yaşayan, mürüvvet ve fütüvvet ehli olan kişilere denilmektedir. Bkz. Özcan, A. (1991). Ayyâr. *İslâm Ansiklopedisi* (C. IV, s. 296). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Ancak Hobsbawm'ın *Eşkiyalar* eserinde de bahsettiği gibi sosyal eşkiya kelimesi ve kavramı tartışılmış bir kavramdır. Yazar bu durumu; "Tipik bir eşkiya varlığının uzun sürmesini isterse, gücünün yettiği kadar insan öldürmüş veya soymuş olsa bile, hayır yapan biri olmak ya da kendini öyle göstermek zorundadır. Aksi takdirde halkın sevgisini kaybetme ve adi bir katil ya da soyguncu muamelesi görme riskiyle karşı karşıya kalır" şeklinde açıklamıştır. Bkz. Ernest Hobsbawm, E. J. (2011). *Eşkiyalar*, (O. Akınhay, Çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı, s. 24. Aslında Ayyârlık sıfatı altında yapılan işlemler merkezî devlet gözünden yanlış ve bir takım eşkiyalık hareketi olarak da nitelendirilmektedir. Oğuz Türkmenlerinin de Horasan'a göç etme sürecinde Ayyâr sıfatıyla Horasan'da yaşayan bir kısım kişiler, Gazneli Devleti'ne karşı bir takım suistimalci hareketlerde bulunmuşlardır ve bölgeyi güvensiz bir ortama getirmişlerdir.

arası yaklaşık 7-8 senelik bir süreçte şehrin dışında olan duvarlar haricinde kimse çiftçilik yapmadı (İbn-i Funduk, 1317, s. 268). Horasan bölgesinin bir diğer özelliği de ticaret idi. Öyle ki Horasan'dan geçen İpek Yolu, bölgenin ekonomisine çok katkı sağlamaktaydı. Ancak bu buhran sürecinden dolayı yolların güvensiz hale gelmesi sebebiyle bir müddet yollar bile kapandı (Hüseynî, 1923, s. 7).

3. Türkmenlerin Horasan'a göç etmesinin sonuçlarından birisi de buradaki demografik yapıyı değiştirmesidir. Bu süreç nasıl yaşandı sorusuna cevaben şöyle diyebiliriz: Horasan'ın sosyal ve ekonomik bakımından güven ortamı düşünce kıtlık dolayısıyla enflasyonun yükselmesinin ardından ölüm sayısı çok arttı. Öyle ki Beyhakî eserinde "Böyle bir kıtlık hatırlamıyorlardı ve hem asker hem reaya olmak üzere çok sayıda insan öldü" demektedir (Beyhakî, 1374, s. 810). Ekmek ve iâşe için yiyecek malzemelerinin fiyatlarının artması sonucunda toplumun bir kısmı Horasan'dan göç etti. Küçük gruplar olarak bir kısım boy, aşiret ve tayfa Horasan'a yerleşti. Bu süreçten dolayı Horasan bölgesinde demografik açıdan bir değişim oldu.

Devletin kuruluş sürecinde Oğuzlar (Türkmenler) Türkistan'dan Mâverâünnehir'e giden yolu kendi soydaşlarına kapatmak istediler. Merv'i başkent seçerek Oğuzların Ceyhun Nehri'nden geçmelerine izin vermeyecek şekilde, onların akınlarına karşı bir baraj oluşturmayı planladılarsa da bu iş sonuç vermedi. Aslında tam da bu yol üzerinden Karahıtay toplumu, Tamgaç ve Çin'in kuzeybatı kısmından ilerleyip Türkistan ve Karakum bölgelerine hayvanlarına otlak bulmak için yöneldiler (Cûzcânî, 1363, s. 361). Böylece Mâverâünnehir Selçukluların elinden çıkmıştı. Budizm'e mensup olan Karahıtaylar (Taşağıl, 2001, C. 24, s. 416) Mâverâünnehir'in Müslüman Selçukluların elinden çıkmasıyla, Horasan bölgesinde diğer boy ve aşiretlerin isyan bayrağını açmasına, böylece güvensiz bir ortamın oluşmasına fırsat verdiler. Aslında Nizâmülmülk'ün İran bürokrasisi ve kalem ehli, konargöçer hayata alışık olan Oğuzları birleştirmeye yardımcı oldu. Merkeziyetçi bir devlet anlayışına sahip olan Selçuklu Devleti, ağırlıklı olarak yerleşik hayat tarzıyla yaşayan Horasan'a konargöçer hayat tarzında olan Oğuzların göç etmelerine engel olmaya çalıştı (Grousset, 1365, s. 263). Fakat Selçuklular, devletin kuruluşunda temel rolü oynayan bu Türkmenlere devletin bekası için ihtiyaç duymaktaydı. Bu nedenle dini birleşme adına camiler ve medreseler yaptırarak her iki toplum arasında meşru bir idare kurmaya gayret ettiler.

3. Ekonomik Önemi

Tarihte gördüğümüz gibi Türkmenler İslâm topraklarına (Bilâd-ı İslâm) gelmeden önce Hazar Denizi'nin doğu tarafında İpek Yolu üzerine olduklarından daha önceleri ticaret ve özellikle de mübadele şeklinde gelişen ekonomik modele aşına idiler. Selçuklular, Hazar Denizi'nin yakınlarında yer alan Türkler ve bu bölgelere yerleşen diğer toplumların, ticari önem taşıyan Hârizm ve Horasan'a giden yollarda yerleşmeleri dolayısıyla tacirler, ticaret geliri ve yerleşik hayat özellikleri hususunda bilgi sahibi idiler. Ancak Türk boylarının Mâverâünnehir bölgelerine de yerleşen kişiler olarak konargöçer hayat tarzını yaşamaları, hayvancılıkla birlikte şehirlerin et ve deri ihtiyaçlarını karşılamasına ve ayrıca derinin kullanımıyla birlikte Horasan bölgesinde tekstil sanayisinin de genişlemesine katkıda bulundu. Aslında Türkmenlerin konargöçer hayat tarzı ve yerleşik hayat tarzına geçmiş Horasanlıların (İranlıların) yaşam tarzı birbirlerinin tamamlayıcısı idi. Yani yerleşik hayat tarzında mevcut olan tahıl, silah ve sınai ürünleri yerleşikler konargöçerlere sağlarken, konargöçerler de yerleşiklere hayvan ve hayvansal ürünleri satmakta idi (Boyle, 1380, s. 89).

Horasan bölgesinin şehirleşme yapısını etkileyen en önemli faktörlerden biri de İpek Yolu üzerinde olması idi. İnsan vücudunda nasıl bir ana damar diğer küçük damarlara kan getiriyorsa İpek Yolu da doğuyu batıya bağlayan bir yol halinde idi. İlk ve Orta Çağlarda iktisadi hayatın bel kimliği olan bu yol, Çin'den başlayarak Orta Asya'nın kurak, bozkırlık ve dağlık arazilerini geçerek Mâverâünnehir'e ulaşmaktadır. Geçtiği her şehir ve bölgeyi ekonomik açıdan canlandıran İpek Yolu, Semerkant, Buhara, Belh ve devamında Merv'e, buradan da Nişâbur, Esterabad ve Rey şehrine, oradan da daha batı ve kuzeybatı yönünde ilerleyerek Anadolu topraklarından Marmara Denizi'ne kadar ulaşmaktaydı. Genel itibarıyla İran'dan geçen ürünler Çin'den gelen işlenmemiş ipek ve ipekten kumaştı. Hindistan'dan baharat, fildişi ve değerli taşlar, Yemen'den parfüm ve esans, Suriye'den cam, mücevher, halı, kilim, demir ürünleri, yün, zeytinyağı, hurma, üzüm ve kuru meyveler bu yol üzerinden bir taraftan diğer bir tarafa giderdi (Grantovski, 1385, s. 172). Sanayi ve üretim konusunda Horasan şehirleri ve köylerinin İpek Yolu vasıtasıyla birbirine bağlanmaları Çin'den Anadolu'ya giden yolda İran ve Horasan coğrafyasına ayrı bir özellik katmaktaydı. Bu nedenle tarih boyunca Gazneliler, Selçuklular, Moğollar, Timurlular ve Özbekler, Horasan bölgesini ele geçirmeye veya elde tutmaya çalışmışlardır. İpek Yolu sadece ekonomik olarak değil, kültürel

olarak da doğu ve batı arasında bir köprü rolünü oynamıştır. Sosyal ve kültürel açıdan değişikliklerin vasıtası olmuştur (Dinc ve Cakır, 2012, s. 4313).

Horasan'ın bir taraftan Gazne, Kâbil, Sîstan, Kirman ve Fars Körfezi etrafı, diğer taraftan ise Belh, Merv, Mâverâünnehir, Çin ve Hindistan'la bağlantısı vardı. Bu özellik dâhilinde Selçukluların gözünde Horasan oldukça önemliydi. Daha öncesinde Gazneliler de Belh şehrini Hindistan ve Mâverâünnehir'i birbirine bağlayan bir şehir, öte yandan da Selçukluların Belh üzerinden Gazne'ye saldırılarına karşı bir tampon bölge olarak kullanmakta idiler. Bu şehre sahip olarak Karahanlılarla da işbirliği yapmaları Selçukluların saldırı ihtimalini azaltmakta idi. Bu nedenle Gazne, Horasan ve Hindistan arasında olmasından dolayı tacirlerin iskân ettikleri bir yer haline gelmişti (Hudûdü'l-âlem mine'l-Maşrik ile'l Magrib, 1362, s. 323). Bu sebeplerden dolayı Horasan vilayeti Belh ve İndus bölgeleri başta olmak üzere tacirlerin yüklerini dağıtma yeri haline gelmişti (Makdisî, 1361, s. 442). Selçukluların bu bölgeye hâkim olmak istemeleri de bu yüzden. Ticari olarak Hindistan ve Horasan arasını bağlamaya çalışıyorlardı. Üstelik Sîstan bölgesi de bir süreye kadar Gazne ve Selçukluların çekişme alanı haline gelmişti. Sîstan'ın stratejik olarak önemi şuydu ki Gazneliler bu dönemde Hindistan'a seferler düzenlerken komşusunu ülke sınırlarından uzak tutmak istemişlerdir. Büyük Selçuklu Devleti döneminde Tuğrul Bey'den Melikşah'a kadarki süreçte yolların güvenliği üst seviyede idi ve ürünlerin fiyatları imparatorluğun bütün yerlerinde çok ucuzdu (Boyle, 1380, s. 89).

Hatta bazı tarihçilere göre Merv şehri, Sencer döneminde “*en gelişmiş seviyeye gelmiştir*” (Hâfız-ı Ebrû, 1375, s. 168). Gerçi bu şehir, Tuğrul ve Çağrı Beyler döneminde de hem ekonomik ve hem de genel olarak iyi bir durumda idi. Bir devletin kuruluşu için güçlü bir ekonomi şarttı, dolayısıyla Merv'in bu özelliğe sahip olması yani Mâverâünnehir ve İpek Yolu'nu birleştirme noktasında olması, Merv'i ele geçirme çabasında bulunan Çağrı ve Tuğrul Beylerin devleti kurmak için ekonomilerini güçlendirmeye çabaladıklarının göstergesidir (Dinc ve Cakır, 2012, s. 4314). Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan itibaren Sencer'in Horasan'a hâkim olmasının sonlarına kadar bu bölgelerde ticari ulaşımlar için çok sayıda kervansaraylar yapılmıştır. Ancak Selçukluların rakipleri de bu ticari ve transit yola göz dikmiş ve bu yoldan elde edilecek ekonomiden faydalanmak istemişlerdir. Özellikle İsmâililer Kuhistân'a giden yolu bu bölgenin ekonomisini garanti altına almak için ve kervanların Horasan'ın güney kısmından geçmeleri için zorlamaya çalışıyorlardı. Hatta bu amaca ulaşmak için Sultan Sencer'le anlaşmalar

yapmışlardır. Bu şekilde İsmâîlilerin işleri bu dönemde revaçta idi (ekonomi olarak). Bu şekilde bu yoldan geçen yolculardan haraç alıyorlardı (Kaşani, 1366, s. 159).

4. Kültürel Önemi

Orta Çağ'da özellikle İslâm'ın ilk dönemlerinde Horasan bölgesi ilmi ve dini açıdan İslâm dünyasının en önemli merkezlerinden biri sayılmaktadır. Farklı inanç, ırk ve mezheplerin yaşadığı bir bölgedir. Orta Çağ'da Batı dünyası dini alıp satmakla karanlık çağını yaşarken İslâm dünyası X. ve XI. yüzyıllarda ilmi, dini ve kültürel açıdan en parlak dönemlerini yaşamakta idi. Bu dönemlerde Nişâbur, Gazne, Merv, Herat, Belh gibi yerler farklı mezheplerin birlikte yaşadığı, inananların fikir ve inançlarını tartışarak akli ve nakli ilimler ürettiği merkezlerdi. Selçukluların medrese ve cami inşasına önem vermeleri ilim ve dinin önemini daha da gösteren bir kanıttı.

Horasan'da Nizâmiye Medreselerinin ilk kurulduğu şehirler başta Nişâbur olmak üzere Herat ve Merv'dir (Özaydın, 2007, s. 190). Çok sayıda bilim insanının doğduğu veya yetiştiği yerlerden biri olmasından dolayı Nişâbur'a "Dârü'l-ilm" lakabı verilmiştir (Müntazari, 1389, s. 193-194). Moğol istilasından bir iki sene önce Horasan bölgesine gelen Yâküt el-Hamevî "*Merv şehrinde üç sene yaşadım. Dünyada eşi benzeri olmayan kitap ve kütüphane Merv'de mevcuttur*" demiştir (Kesâyî, 1363, s. 240).

Kazvîni Razi, eserinde "Gerçek şudur ki yeryüzünde her Müslümandan gelen her hayır işi medreseler ve camilerde eğitim alan kişilerin etkisidir. Ayrıca hankahlar, iyi sünnetler ve bid'ati def etmek, Selçuklu Devleti'nin kılıcı ve gücü sayesinde" demiştir (Razi, 1358, s. 37-38). Büveyhîlerin (Merçil, 1992, C. 11, s. 496-499) yıkılmasıyla birlikte Şii mezhebi duraklama sürecine girmiş ve yeni kurulmakta olan Selçuklu Devleti Sünni mezhebi desteklemiştir. Tuğrul Bey'in, Amîdülmülk Kündürî, Nizâmülmülk gibi Sünni taraftarları olduğu için Selçuklu ve Şiiilerin aynı safta yer almaları pek de mümkün olmadı. Bu nedenle Selçuklu Devleti'nin son dönemlerinde bu durum kendisini bariz bir şekilde gösterdi. Selçuklu Devleti'nin son dönemlerinde Horasan, Mâverâünnehir ve Hârizm bölgelerinde Şii mezhebinin de yavaş yavaş güçlenmesini görebiliyoruz. Berkyaruk ve Sencer dönemlerinde devletin bazı güçlü adamlarının özellikle Şii taraftarı olduğunu da görebiliyoruz (Hond Mir, 1355, s. 166 ve 190). Şüphesiz Büyük Selçuklu Devleti'nin özellikle Sultan Sencer döneminde Horasan, kültürel olarak en parlak ve altın çağını yaşıyordu. Uzun süren valilik ve daha sonra saltanat süresinde Horasan bölgesindeki şehirler güvenli ve sakin bir hale geldi. Bu sebeple

Horasan dönemin âlimleri için bir yuva olmuştu. Bu güvenli ortam ve devletin de destekleri, bu coğrafyada çok sayıda eğitim amaçlı merkez ve medrese kurulmasını sağladı. Râvendî eserinde bu durum için şöyle der: “*Onun döneminde (Sultan Sencer) Horasan bölgesi âlimlerin gelecek yeri haline gelmiştir. İlmî menşei, sanatın ise madeni haline gelmiştir, Sultan Sencer din ulemasına saygıyla yaklaşmakta ve zahitlerle halvette konuşmaktadır*” (Râvendî, 1385, s. 171). Selçuklu Devleti'nin kurucusu olan Türkmenler her ne kadar güçlü bir devlet kurmayı başarsalar da devletin ilk kuruluşundan itibaren mezhep çekişmesi farklı dönemlerde kendisini bir şekilde göstermiştir. Nizâmülmülk'ün Şâfiî mezhebini desteklemesi ve Tuğrul Bey'in veziri olan Amîdülmülk Kündürî gibi bazı siyasetin başında gelen kişilerin Hanefî mezhepte olması, zaman zaman halk ve devlet erkânı arasında husumeti beraberinde getirmiştir (Bündârî, 1356, s. 36).

XII. yüzyılın ortalarında Horasan bölgesi farklı aşiretler tarafından saldırıya uğradı. Bu saldırılar sonucunda bir kısım ilim merkezleri, medreseler, kütüphaneler zarar gördü. Özellikle Oğuzların, hükümdarlığının sonlarına doğru Sultan Sencer'i esir almaları ve Horasan'ı yağmalamaları, bölgedeki ilmî ve kültürel hayatın ciddi bir şekilde zayıflamasına yol açtı (Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kisâs, 1318, s. 526-527).

Sonuç

Selçuklu Devleti'nin ortaya çıkış süreci, kurucu unsur olan Türkmenlerin Gazneli Devleti'nin son dönemlerinde Cend şehrinden Horasan bölgelerine akın etmeleriyle başlamıştır. Konargöçer hayat tarzına sahip Türkmenler oldukça geniş ve düz bir araziye sahip olan Horasan bölgesinde tutunmaya çalıştılar. Başta Selçuklu Devleti'nin başkenti hâline gelen Nişâbur ve Merv olmak üzere Herat ve Belh gibi şehirler, İslâm dünyası açısından ekonomik anlamda büyük bir öneme sahiptir. Bilhassa İpek Yolu'nun bu coğrafyadan geçiyor olması Horasan'a ayrı bir önem katmaktaydı. Sultan Mahmud ve Mesud'un Hint bölgelerine önem vermeleri sonucunda Nişâbur halkı ve önde gelenleri Türkmenlerle iş birliği yaptılar. Horasan'ın yerel halkı yeni gelen ve konargöçer hayat tarzını benimsemiş Türkmenlere boyun eğdiler. Çiftçilik, ticaret gibi işlerle uğraşan ve yerleşik hayat tarzına sahip Horasan halkı Türkmenlerle karşılıklı olarak kültürel ve idari konularda etkileşime girdiler. Kısa zaman içerisinde Horasan bölgesi üzerinden İran coğrafyasına giren Türkmenler sonraki dönemlerde bir kısım gayrimüslim Oğuz gruplarına karşı bu coğrafyayı ve halkını korumaya başladılar. Horasan bölgesi yüz yılı aşkın bir süre Selçuklu Devleti'nin etkisi altında güvenli bir ortama kavuştu. Bu

güven ortamına Selçuklu sultanlarının eğitime vermiş oldukları önem ve artan kültürel seviye de eklenince Selçuklular büyük bir ilerleme kaydettiler. Bilhassa Nizâmülmülk ve Gazzâlî gibi âlimlerin ve devlet adamlarının bu ilerlemede payı büyüktü. Nizâmülmülk'ün etkisiyle Selçuklu Devleti'nin bürokratik ve idarî yapısı muayyen bir sisteme kavuştu ve yeni bir çağ yaşamaya başladı. Ancak Horasan bölgesindeki bu güven ortamı Sultan Sencer'in son dönemlerinde Oğuzların ellerine esir düşmesiyle birlikte yavaş yavaş istikrarsız bir sürece doğru evrildi. Uzun soluklu mücadeleler halkın omuzlarındaki vergi yükünün artmasına neden oldu ve bu da merkezi idarenin zafiyetine ve atabeyliklerin kendi aralarında mücadele etmelerine yol açtı. Horasan bölgesindeki mezhep odaklı çatışmaların gölgesinde gelişen bu güvensiz ortamın yaratmış olduğu olumsuz etkilere ekonomik anlamda yaşanan sıkıntılar da eklenince bölgedeki istikrar ortamı zedelendi.

Kaynakça

- Atai, F. ve Sika, S. (2018). Transoxiana under the Rule of Abbasid, Ghaznavid and Seljuk Empires: A Comparison of the Systems of Governance. *Journal of Iran and Central Eurasia Studies*, 1, 1-14.
- Bartold, V. (2004). *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*. H. Dağ (Haz.). Ankara: Çağlar Yayınevi.
- Bosworth, C. (1378). *Târîh-i Gaznevîyân* (H. Anüşe, Çev.). Tahran: Emir Kebir Yayınevi.
- Beyhakî, B. (1374). Hüseyinî-i, *Târîh-i Beyhakî*. A. E. Feyyaz (Tashih eden). Meşhed.
- Boyle, J. (1380). *Ez Âmeden-i Selçûkiyân tâ Fûrûpaşî İlhânân*. *Târîh-i İrân-i Cambridge* (Cilt 5). (H. Anüşe, Çev.). Tahran: Emir Kebir Yayınevi.
- Bündârî, İ. (1356). *Zübdetü'n-Nasra ve Nuhbetü'l-'Usra*. (M. H. Celili, Çev.). Tahran: Bunyâdî Ferheng Yayınevi.
- Cüzcânî, (1363). Minhâc-ı Sirâc, *Tabaqât-i Nâsiri*. A. Habibi (Tashih eden). Tahran: Dünya-yı Kitâb Yayınevi.
- Çetinsaya, G. (2007). Ortadoğu. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 33, s. 403-407). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Dinc, A. ve Cakır, R. (2012). The Importance of Silk Road and Merv in the Great Seljuk State's Commercial Life. *African Journal Of Business Management*, 6 (11), 4310-4316.

- Ebu'l-Fida, İ. (1349). *Takvîmü'l-Buldân* (A. M. Ayeti, Çev.). Tahran: İntişârât-ı Bunyâd-i Ferheng-i İrân Yayınevi.
- Ebu'l-Gâzî Bahâdır Hân, (1974). *Türklerin Soy Kütüğü (Şecere-i Terâkime)*. M. Ergin (Haz.). İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eserleri.
- Elton, L. (1383). *Târîh-i Siyâsi ve İctimâ'î-i Horâsan* (M. Recebnia, Çev.). Tahran: İlmi ve Ferhengi Yayınevi.
- Göksu, E. (2009). Türkiye Selçuklularında İktâ. *Türkiyat Araştırmalar Dergisi*, 26, 137-154.
- Gömeç, S. (2018). *Türk Kültürünün Ana Hatları*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Grantovski, E. (1385). *Târîh-i İrân ez Zamân-ı Bâstân tâ Emrûz*. (K. Kişaverzi, Çev.). Tahran: Mürvârid Yayınevi.
- Grousset, R. (1365). *Emperatori-i Sehrâneverdân*. (A. H. Meykede, Çev.). Tahran: İlmi Ferhengi Yayınevi.
- Hâfız-ı Ebrû, A. (1375). *Coğrafya-yı Hâfız Ebrû* (C. 1). S. Seccadî (Tashih eden). Tahran.
- Hemedâni, E. (İbnü'l-Fakîh) (1302). *Muhtasar Kitâbü'l-Buldân*. Leiden.
- Hobsbawm, E. (2011). *Eşkiyalar*. (O. Akinhay, Çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Hond Mir, M. (1355). *Destûrü'l-Vüzerâ*. S. Nefisi (Tashih eden). Tahran: İkbâl Yayınevi.
- Hudûdü'l-'âlem mine'l-Maşrık ile'l-Magrib*, (1362). M. Sütüdeh (Sadeleştiren). Tahran: Tahüri Yayınevi.
- Huncan, Ö. (2011). *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Hüseynî, A. (1380). *Zübdetü't-Tevârîh-i Ahbâr-ı Ümerâ ve Pâdişâhân-ı Selçûkî*. (R. A. Ruhullahî, Çev.). Tahran: İl Şaheseven Yayınevi.
- Hüseynî, S. (1380). *Zübdetü't-Tevârîh-i Ahbâr-ı Ümerâ ve ve'l-Mülûkü's-Selçûkîye*. M. N. Şahseven (Tashih eden). Tahran: Bağdadi Yayınevi.
- Hüseynî, S. (1999). *Ahbârü'd-Devletü's-Selçûkîye*. (N. Lügâl, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Hüseynî, S. (1923). *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkîye*. M. Şefi' (Tashih eden). Lahur.

- İbn-i Funduk, E. (1317). *Târîh-i Beyhakî*. A. Bahmanyâr (Tashih eden). Tahran: Kitâbfurûşî Furûğî.
- İbn-i Havkal, M. (2007). *X. Asırda İslâm Coğrafyası*. (R. Şeşen, Çev.). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- İbn-i Havkal, M. (1366). *İran der Süretü'l-'Arz-ı İbn-i Havkal*. (C. Şüar, Çev.). Tahran: Emir Kebir Yayınevi.
- İbnü'l-Esîr, İ. (1357). *Târîh-i Kâmil Buzurg-i İslâm ve İran*. (E. Halet, Çev.) Tahran.
- İstahrî, E. (1340). *Mesâlik ve'l-memâlik*. (İ. Afşar, Çev.). Tahran: Bungâh Tercüme ve Neşri Kitâb Yayınevi.
- Kafesoğlu, İ. (2017). *Türk İslâm Sentezi*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Kafesoğlu, İ. (2007). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Kafesoğlu, İ. (1992). Oğuzlar. *Türk Dünyası El Kitabı (Coğrafya-Tarih)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Kâşânî, E. (1366). *Târîh-i İsmâilîye*. M. T. Dânişpejûh (Tashih eden). Tebriz: Tebriz Üniversitesi.
- Kazvîni, H. (1362). *El Müstevfî. Nüzhetü'l-Kulûb*, Tahran: Ermağân Yayınevi.
- Kesâyî, N. (1363). *Medâris-i Nizâmiyye ve Tesîrât-ı İlmî ve İctimâ'î*. Tahran: Emir Kebir Yayınevi.
- Makdîsî, M. (1361). *Ahsenü't-tekâsîm fî Ma'ârifetü'l-Êkâlîm*. C. II, (A. Naki Münzevi, Çev.). Tahran: Müellifan ve Möterciman-ı İran Yayınevi.
- Merçil, E. (1992). Büveyhiler. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 11, s. 496-500). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kisâs*, (1318). Melikü's-Şu'arâ Bahar (Tashih eden). Tahran: Kelaleye Haver Yayınevi.
- Müntazarî, G. (1389). Ferheng-i İslâmî ve Nihâdhâye Amûzeşi der Âsr-ı Selcûkîyân. *Pejûheşnâme-i Târîh*, 17, 185-208.
- Necef, E. (2005). *Karahanlılar*. İstanbul: Selenge Yayınevi.
- Nîşâbüri, Z. (1332). *Selçûknâme*. Tahran: Kelâle-i Hâver Yayınevi.
- Özaydın, A. (1993). Cend. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 7, s. 359-360). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

- Özaydın, A. (2007). Nizâmiye Medresesi. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 33, s. 188-191). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özcan, A. (1991). Ayyâr. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 4, s. 296). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özgüdenli, O. (2007). Nişâbur. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 33, s. 149-151). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özgüdenli, O. (2004). Merv. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 21, s. 221-223). Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Piyadeoğlu, C. (2012). *Güneş Ülkesi Horasan (Büyük Selçuklular Dönemi)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi.
- Râvendî, M. (1385). *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*. M. İkbâl (Tashih eden). Tahran: Esâtir Yayınevi.
- Razi, K. (1358). *Nağz-ı Ma'rûf be Ba'z Mesâlibü'l navâseb fi Nağz-ı Ba'z Fezâyehü'l Revâfez*. C. Müheddis (Tashih eden). Tahran: Encümen-i Âsâr-ı Melli Yayınevi.
- Salman, H. ve Özgüdenli, O. G. (2013). Yabgu. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 43, s. 170-171). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Samur, S. (2005). İslâm Coğrafyacılarına Göre Horasan; Yeri ve X. Yüzyıldaki Durumu. *Bilimname*, 3, 89-104.
- Sevim, A. ve Merçil, E. (1995). *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilat ve Kültür)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Strange, G. (1377). *Coğrafya-yı Târîh-i Serzemînâ-yı Hilâfet-i Şerğî*. (M. İrfan, Çev.). Tahran: İntişârât-i İlmî ve Fehengî Yayınevi.
- Sümer, F. (1999). *Oğuzlar (Türkmenler)*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Şahin, H. (2017). *Orta Zamanın Türkleri (Orta Çağ İslâm ve Türk Tarihine Dair Yazılar)*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Taşağıl, A. (2001). Karahıtaylar. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 24, s. 415-416). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Turan, O. (2008). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Türker, Ö. ve Özen, F. (2017). Oğuznâme, Selçûknâme ve Meliknâme'ye göre Selçûklular Hânedânı'nın Menşei. *Türkiyat Araştırmalar Dergisi*, 41, 331-351.

- Uluçay, Ç. (2012). *İlk Müslüman Türk Devletleri*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Uslu, R. (1998). Herat. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 17, s. 215-218). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yazıcı, T. (1992). Belh. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 5, s. 410-411). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yazıcızâde, A. (2014). *Selçuk-nâme*. A. Bakır (Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Yıldız, H. (1988). Abbâsiler. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 1, s. 31-48). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yiğit, İ. (1995). Emeviler. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 11, s. 87-107). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

Summary

Throughout history, no tribe has been known to abandon their homelands and migrate to another geography for no apparent reason. Extraordinary conditions must arise for migration and large fluctuations. Khorasan region is important as a geography where Islam spread in the Middle Ages. After the Oghuz/Turkmens residing near the Caspian Sea and Transoxiana met with Islam in the 10th century, a massive migration movement towards the old Khorasan region began for a variety of reasons. The stability and development that the Seljuks provided in Khorasan, and the care they gave to this region, can be understood from the selection of the provincial governors from such qualified people as Chaghri Beg, Alp Arslan and Sanjar from the Seljuk Dynasty. The Seljuks, most of whom lived in a nomadic lifestyle, served as the heirs of Iran and Islam, as well as their guardians, as a synthesis of Iranian civilization and Islamic ideology, after meeting with the traditional culture of Khorasan. After the second half of the Great Seljuk period, the Seljuk government initiated security measures and development policies as a result of the weakening of the central government authority with the increasing migration of nomadic Turkish tribes to the region and the start of local rebellions. In this way, prosperity emerged in the cities and villages of Khorasan, which had become important centers where valuable handicrafts were produced and agricultural products were grown. We know that Turks settled mainly in the Tian Shan mountains, the northwestern Asian areas, the Ural-Altai mountains and even in the northeastern steppes of the Caspian Sea.

The Oghuz proceeded to settle in and around the Syr Darya and Amu Darya Rivers, extending to the eastern regions of the Caspian Sea, at the beginning of the 10th century. Jand, which was inhabited by Muslims who had migrated from Transoxiana, became a border city where Islamic and Turkish countries were united and where Muslims and Turks lived together. Seljuk Beg died at the city of Jand after a while, but the people who came with him increased their population rapidly, and the Oghuz eventually spread over Iran's central regions. In this process, the Seljuks, who caught in the middle of the conflicts between the Karakhanids, the Samanids and the Ghaznavids, tried to be on the side of whoever offered them land. We can see that the Seljuks, under the rule of Arslan Yabgu, lived in the Nur region from Jand down to near Bukhara. Arslan Yabgu, who had a very important influence on the Turkmens and a charismatic personality in this society, and his nephews Chaghri Beg and Tughril Beg, became extremely active and influential in the political conflicts of the region during this time. Concerned about Arslan Yabgu's power, Mahmud of Ghazni sent him as a prisoner to the castle of Kalinjar. After the death of Arslan Yabgu, Turkmens under Chaghri and Tughril Beg started to spread slowly in Khorasan regions. Even though its political borders have varied throughout the historical process, Khorasan, which covers a large geographic area, has always preserved its prominence. In

this research, we will review the Khorasan region in the Middle Ages in terms of geographic, political, economic and cultural aspects.

Geographically, the Khorasan region, which also constitutes a part of Transoxiana, had a special importance in the Middle Ages in terms of soil fertility and population density. Other cities in Khorasan, particularly Nishapur and Merv, which later became the capital, were also in the forefront throughout the establishment and collapse of the Seljuk State. In their works, scholars such as Ibn Faqih Hamadani, Istakhri, Ebul Feda, Hamdallah Mustawfi, and Ibn Hawqal provided information about the cities of Khorasan and their geographical significance. The Khorasan region also has a different political importance, as it includes Nishapur, which was the capital city of the Abbasids, Tahirids, Samanids, Ghaznavids and even the Seljuk State. Turkmens were familiar with the economic model that had previously established in the form of commerce and especially exchange since they had been on the Silk Road on the eastern side of the Caspian Sea before coming to the Khorasan regions. Due to their settlement on the roads leading to Khwarazm and Khorasan, Turkmens have knowledge about and merchants, trade income and settled life characteristics. The nomadic lifestyle contributed to the supply of meat and leather products to the needs of the cities along with animal husbandry, and also contributed to the expansion of the textile industry in the Khorasan region with the use of leather. In fact, the Turkmen's nomadic lifestyle and that of the Khorasanians (Iranians) who had settled down were mutually beneficial. The cultural value of the Khorasan region was fairly great under the Seljuk State. In these periods, places such as Nishapur, Ghazni, Merv, Herat, and Balkh were centers where different sects lived together and where believers produced scientific and religious knowledge by discussing their ideas and beliefs. The first cities where Nizamiye Madrasahs were established in Khorasan were Herat and Merv, especially Nishapur. Khorasan was undoubtedly at its cultural pinnacle, particularly during the reign of Sultan Sanjar of the Great Seljuk State. Khorasan districts, particularly Merv, became secure during the Sanjar era. As a result, Khorasan had become a haven for scholars of the time. Many educational facilities and diverse madrasahs, notably the Nezamiyeh Madrasahs, began to be created in this geography as a result of the secure environment and the support of the state. The Khorasan region was assaulted by different tribes in the middle of the 12th century. Some science centers, madrasahs, and libraries were damaged as a result of these attacks. Especially as a result of Sultan Sanjar's being captured by the Oghuzs towards the end of his reign and Oghuzs looting of Khorasan, the scientific and cultural life in the looted regions of Khorasan began to disappear.

AZERBAIJAN'DA SOVYET REJİMİNİN KURULUŞU VE SOVYET KARŞITI AYAKLANMALAR

THE FORMATION OF THE SOVIET REGIME IN AZERBAIJAN AND ANTI-SOVIET RIOTS IN AZERBAIJAN

Burcu ÖZDEMİR

Arş. Gör. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ozdemirburcu85@gmail.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 28 Şubat 2023
Kabul edildiği tarih: 26 Nisan 2023
Yayınlanma tarihi: 20 Haziran 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 28 February 2023
Date accepted: 26 April 2023
Date published: 20 June 2023

Anahtar Sözcükler

Azerbaycan; Sovyetler Birliği; Gence İsyanı; Sovyet Karşiti Ayaklanmalar

Keywords

Azerbaijan; Soviet Union; Ganja Revolt; Anti-Soviet Uprisings

DOI

10.33171/dtcjournal.2023.63.1.2

Öz

Azerbaycan'da 1918-1920 yılları arasındaki kısa süreli bağımsızlık sürecinin ardından, 28 Nisan 1920 tarihinde Sovyet egemenliği tesis edildi. Sovyet idaresi altındaki Azerbaycan'da, 1920'li yılların başlarında ve 1930'lu yıllarda çeşitli sebeplerle çok sayıda ayaklanma meydana geldi. İsyancılar, Devlet Siyasi İdaresi'nin (GPU) raporlarında "eşkıya" (bandit/ бандит) olarak adlandırılmıştır. İsyanlardan en önemlisi, 1920 Gence ayaklanmasıdır. 25-26 Mayıs 1920'de Gence şehrinde başlayan bu isyan, 6 gün sürecek. Gence isyanı belirgin bir siyasi karaktere sahipti. Ayaklanmanın amacı Azerbaycan'ı Sovyet işgalinden kurtarmak ve komünist rejime son vermektir. 25-26 Mayıs gecesi başlayan ayaklanma sırasında isyancılar hızla kontrolü ele geçirdi. 29 Mayıs'ta isyancılara yapılan Bolşevik saldırısı başarısızlıkla sonuçlandı ve ardından Ordu Komutanlığı şehirdeki askeri gücünü daha da güçlendirdi. XI. Kızıl Ordu Komutanlığı Gence'ye takviye kuvvetler sevk etti. Sovyet yetkililerinden gelen bilgilere göre, Bolşeviklerin 31 Mayıs'taki saldırısı, o gün ayaklanmanın bastırılmasına yol açtı. İsyan akşamı kadar tamamen sonlandırıldı. Gence ayaklanmasından sonra Mayıs 1920'de Karabağ'ın çeşitli şehirlerinde (Şuşa, Ağdam, Barda) yeni protestolar ve huzursuzluklar baş gösterdi. 1920'li yıllar boyunca meydana gelen ve Sovyet yönetimini oldukça uğraştırmış görünen bu isyanlardan sonra, bu kez Sovyet yönetiminin 1930'larda başlattığı kolektifleştirmeye karşı bir tepki olarak ayaklanmalar oldu. Bunlardan ilki, 1930 yılının baharında Nuha'nın Zakatala ilçesinde gerçekleşti. Tüm bu isyanlar, kaynaklarda çoğunlukla, "Sovyet-karşiti isyanlar" olarak tanımlandılar. Peki, bu ifade mevcut durumu açıklayan objektif bir tanımlama mıydı, yoksa aksini iddia etmek mümkün müydü? Bu çalışmada, Azerbaycan'da Sovyet döneminde meydana gelen isyan hareketleri ve bunların hangi sebeplerle meydana geldikleri incelenecektir. Böylece bunların, kaynaklarda tanımlandığı şekilde "Sovyet-karşiti isyanlar" mı oldukları yoksa sadece Sovyet yönetiminin bazı uygulamalarına yönelik hoşnutsuzluğun bir sonucu mu oldukları sorusu cevaplanmaya çalışılacaktır.

Abstract

A short time after independence between 1918-1920 in Azerbaijan, the Soviets seized power on April 28, 1920. Numerous uprisings occurred in the early 1920s and 1930s for various reasons in Azerbaijan under Soviet rule. The rebels are referred to as "bandits" (qachaq) in the reports of the State Political Administration (GPU). The 1920 Ganja was a major uprising. This rebellion, which started in the city of Ganja on 25-26 May 1920, would last for 6 days. The Ganja revolt had a distinctly political character. The goal of the uprising was to liberate Azerbaijan from the Soviet occupation and put an end to the communist regime. During the uprising that started on the night of May 25-26, the rebels quickly took control. On May 29, the Bolshevik attack on the rebels ended in failure and then the XI Army Command further strengthened its military power in the city. The XI Red Army command brought additional forces to Ganja. According to information from the Soviet officials, attack by the Bolsheviks on May 31 led to the suppression of the uprising that day. The rebellion was completely suppressed by evening. In May 1920, a series of protests and civil unrest broke out in several cities of Karabakh (Shusha, Agdam, Barda). After these rebellions that took place during the 1920s and seemed to have bothered the Soviet administration, there were uprisings as a reaction against the collectivization initiated by the Soviet administration in the 1930s. The first uprising took place in the Zakatala district of Nuha in the spring of 1930. All these revolts are often described in the sources as "anti-Soviet revolts". But was this statement an objective description explaining the current situation, or was it possible to claim otherwise? In this study, the uprisings that took place in Azerbaijan during the Soviet period and the reasons for their occurrence will be examined. Thus, the question of whether these were "anti-Soviet uprisings" as described in the sources, or whether they were simply the result of discontent with some practices of the Soviet administration, will be tried to be answered.

Giriş

Azerbaycan'ın Sovyet idaresine girmesinden sonra gelişen isyan hareketleri bazı kaynaklarda Sovyet karşıtı isyanlar olarak tanımlanırken, bazı kaynaklarda ise bölgesel bazlı çetecilik hareketi olarak değerlendirilmiştir. Sovyet idari makamları ise, bu isyanları Çarlık Rusya'sındaki 'Kaçak' hareketiyle bağdaştırarak isyana katılanları 'kaçak'¹ olarak tanımlamıştır. Sovyet idari makamlarının bu terimi kullanmasından, bunları Sovyet idaresine karşı gelişen geniş çaplı bir isyan olarak değil, bölgesel çetecilik eylemleri olarak gördüğünü anlıyoruz.

Kaçak hareketi, Azerbaycan'ın Çarlık Rusya'sının idaresi altına girmesinden sonra çeşitli sebeplerle çıkan isyanları ifade ediyordu. Çünkü halk, yetkililerin zulmünden kaçarak ormanlara sığınan bu kişileri "Kaçak" olarak adlandırmıştı. Kaçak hareketi, Kuzey Azerbaycan'da ve XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştı. En yoğun şekilde Bakü'nün Kuba, Şamahı ve Cevad ilçeleri ile Yelizavetpol guberniyasındaki² Yelizavetpol, Kazak, Nuha, Şuşa ve Zengezur ilçelerinde görüldüler. Kaçak hareketine zemin hazırlayan faktörlere gelince, bunlar daha çok köylülerin içinde bulunduğu kötü koşullar, arazi ve su kaynaklarının keskin bir şekilde azaltılması, vergilerin ve yükümlülüklerin artması, Çarlığın sömürgeci göç politikası, köylülere karşı Çarlık görevlilerinin acımasız önlemleri vb. idi (Mahmudov, 2013, s. 56). Çarlık yönetimi Kaçak hareketine karşı çeşitli siyasi tedbirler almış ve askerî güç kullanmıştır (Abdullayeva, 2016, s. 258). Kaçak hareketi, kimi kaynaklarda ulusal bir kurtuluş hareketi olarak anılsa da bunu bir sınıf mücadelesi olarak ele alan kaynaklar da vardır. Bunlardan birinde Kaçak hareketinin ortaya çıkış sebepleri şöyle açıklanmıştır:

1870-90 yıllarında Azerbaycan köylülerinin; beylerin, toprak sahiplerinin ve otokrasinin baskısına karşı mücadelesi yoğunlaştı.

¹ Azerbaycanlılar, 1870-90 yıllarında Çarlık yönetimine, beklerin, toprak sahiplerinin ve otokrasinin baskısına karşı mücadeleye başlamıştı. Kaçaklar, halk tarafından "yetkililerin zulmünden kaçan insanlar" yani kaçak (qaçaq) olarak tanımlandılar (Aliyev, 1995, s. 301). Ancak Sovyet belgelerinde bu terimin, yani "kaçak" teriminin yerine ve bu hareketi tanımlamak için 'eşkıyalık' ya da 'haydutluk' (Rusça: banditizm/ бандитизм) kelimesi kullanılmıştır (Zeynalov, t.y.). GPU yani Devlet Siyasi İdaresi'nin raporlarında da hareket, bu terimle yani eşkıyalık/haydutluk terimiyle ifade edilmiştir (Mamedova, 2012, s. 7).

² Yelizavetpol (Gence) Guberniyası (Rusça: Елизаветпольская губерния), Çarlık Rusya'sı döneminde teşkil edilmiştir. 1860'lı yıllarda Azerbaycan'ın idari taksimatında bazı değişiklikler yapılmış ve Şamahı Guberniyası yerine Bakü Guberniyası kurulurken, Derbent Guberniyası da Bakü Guberniyası'nın bir kazasına dönüştürülmüştür. Tiflis, Erivan ve Bakü Guberniyalarının bir kısmından ise, ayrı bir guberniya -Yelizavetpol Guberniyası- teşkil edilmiştir (Özpinar, 2022, s. 23). O dönemde Yelizavetpol şehri, Bakü ve Erivan ile birlikte Azerbaycan topraklarının esas kısmını oluşturuyordu (Hasanov, 2018, s. 457).

Vergi ödemeyi ve hizmet etmeyi reddetmek, toprak sahiplerinin topraklarını ele geçirmek, mülklerine zarar vermek, beyleri ve kulakları³ öldürmek vb. bütün bunlar, o dönemde köylülerin sınıf mücadelesinin başlıca biçimleriydi. 1870-90 yıllarında Azerbaycanlı köylüler, beylerle ve yerel otoritenin temsilcileri ile silahlı mücadeleye girdiler. Köylülerin en keskin mücadele yöntemlerinden biri ise, Kaçak hareketiydi. Kaçaklar, halk tarafından “yetkililerin zulmünden kaçan insanlar” olarak tanımlandılar. Çoğunlukla toprak sahiplerine ve köyün müreffeh unsurlarına, yerel yetkililere karşı çıktılar (Abdullayeva, 2016, s. 301).

Azerbaycan'ın Çarlık Rusya'sının idaresi altına girmesinden sonra gelişen bu tür isyanlardan ilki, Rusya'nın 1855-56 Transkafkasya seferi sırasında meydana geldi. Rus birlikleri, daha önce Osmanlı idaresi altında bulunan Ahılkelek'e yerleştirildi. Rusların bu hamlesine karşılık, Osmanlı müfrezeleri harekete geçti. Bilindiği gibi, bu müfrezelerde Azerbaycan Türkleri de yer alıyordu. Bunlar özellikle, ünlü Kaçak İşim'in kadrosunun bir parçasını oluşturdu. İşim, 1855 ilkbaharında Lazlar, Kürtler, Karapapahlar ve çoğunlukla Azerbaycanlılardan müteşekkil yeni bir Kaçak müfrezesini topladı. Ancak bu müfreze Rus karakollarıyla baş edemedi. 1864'te bölgenin Ruslar tarafından ele geçirilmesi tamamen sona erdi (Aliyeva, 2018, s. 38, 39).

1880'li yıllarda Kaçak hareketine liderlik eden isimler; birlikleri Kazak, Yelizavetpol, Şuşa, Şamahı, Nahçıvan ve Zengezur'da faaliyet gösteren Tanrıverdi Allah Kulu oğlu ve Ali Hıdır oğluydu. Bir diğer büyük üne sahip isim, 80'li yıllarda ve sonrasında Yelizavetpol'da faaliyet gösteren Kaçak Deli Ali'dir. 80'li yıllarda Kuba'da Kaçaklara bağlı birliklerin sayısı 17 idi. Kuba'da faaliyette bulunan ünlü Kaçaklar, Meşadi Mecid ve Şehzade Vedala idi. XIX. yüzyılın son çeyreğindeki diğer ünlü Kaçaklar; Gence'de Kambar, Karabağ'da Süleyman ve Murtaza, Zakatala'da Yusuf, Kuzey Azerbaycan'ın batı kesiminde Kaçak Kerem, Nuha'da ise Kerim Efendi oğlu Gutgaşenli idi (Abdullayeva, 2016, s. 302).

³ Sovyet literatüründe propaganda amacıyla köy zenginleri bu şekilde tanımlanmıştır. Rusya'da varlıklı köylülerin ortaya çıkışı, 1861 köylü reformundan sonra gerçekleşmiştir. Onlar, bu dönemde kamu arazilerini, evleri ve köylüleri kiralamak ya da satın almak suretiyle güç kazanmıştır. Sovyet döneminde kulak olarak tanımlanan bu grup, Ekim devriminden sonra düşmanca karşılanmıştır. Sovyet yönetiminin kırsal kesimde izlediği politika, orta ve zengin sınıftan köylülere karşı fakir köylülerle iş birliği üzerine temellendirilmiştir. Stalin döneminde, 30 Ocak 1930 tarihinde Komünist Parti Merkez Komitesi'nin aldığı kararlar, köy zenginlerine ait malların müsaderesi ve sürgününün yolu açılmıştır. Müsadere olunan topraklar kolhozlara dâhil edilmiş, bu sınıfa mensup aileler ise sürgün edilmiştir (Guliyev, 1979, C. 3, s. 201; Conquest, 1986, s. 45).

Kaçak hareketinin tarihinin en önemli şahsiyetlerinden biri de adına destanlar yazılan Kaçak Nebi'ydi. Onun faaliyetleri sayesinde Kaçak hareketinin merkezi bu dönemde Yelizavetpol guberniyasının Zengezur ilçesi olmuştur. Nebi, Aşağı Molla köylülerinin topraklarını ele geçiren toprak sahibi Memed Bey'i ağır bir şekilde yaralandıktan sonra Kaçak hâline gelmişti. O, pek çok kez tutuklansa da her seferinde hapisneden kaçmayı başarmış ve etrafında savaşçı bir ekip toplamıştır. Kaçak Nebi'nin öncülüğündeki bu hareket, bilhassa 1890'lı yıllarda hükümet yetkililerini bir hayli uğraştırmıştır. Nitekim 1893'te Kafkasya Bölgesi Genel Valisi S. A. Şeremetyev, Yelizavetpol ahalisinin silahsızlandırılması hakkında özel bir talimat vermek mecburiyetinde kalmıştır. Kararnamede evlerde arama yapılması ve ateşli silahlara zorla el konulması talimatı yer alıyordu (Mahmudov, 2013, s. 57, 59). 1895 yılının bahar ayında, Kaçak hareketini önlemek için Yelizavetpol eyaletinde başka önlemler de alındı. A. S. Şeremetyev tarafından alınan bu önlemlerden biri, il sınırlarında yerel halktan sınır müfrezelerinin kurulmasıydı. Ayrıca Yelizavetpol Valisi Prens A. D. Nakaşidze'ye, Zengezur'da Kaçak Nebi'nin birliklerini korumaya çalışan kim varsa tutuklama yetkisi verildi. 1895'in sonlarından itibaren, Nebi'yi öldürmek için faaliyet gösteren özel bir istihbarat birimi, onun hakkında bilgiler toplamaya başladı. Geniş yetkilerle donatılan bu birimin başında, Nahçıvan yöneticisi A. S. Slavoçinsky bulunuyordu. Zaten bundan yaklaşık bir yıl sonra Nebi, 12 Mart 1896'da bir kiralık katil tarafından öldürülecektir. Azerbaycan halkının bu efsanevi şahsiyeti hakkında sonradan çok sayıda şarkılar ve destanlar da yazılmıştır (Mahmudov, 2013, s. 60, 62, 63).

Azerbaycan'da Sovyet iktidarının kurulmasından sonra, yeni yönetime ve onun bazı uygulamalarına karşı huzursuzluklar ve en nihayetinde bazı bölgelerde isyanlar meydana gelmiştir. Sovyet idari makamları bu hareketleri tanımlamak ve belki de etkisini küçümsediğini göstermek için "haydut" terimini yani Azerbaycan dilindeki kullanımıyla "kaçak" ifadesini kullanmıştır. Peki, Sovyet hâkimiyetinin ilk yıllarındaki bu isyanlar gerçekten sadece bir çetecilik faaliyeti miydi, yoksa doğrudan Sovyet rejimini hedef alan geniş çaplı bir isyan hareketi miydi?

Azerbaycan'da Sovyet İktidarının Kurulması

1917 Bolşevik Devrimi'nin gerçekleştiği dönemde Azerbaycan'da Bolşevik ve sol fraksiyonun tek temsilcisi Himmet Partisi'ydi. Himmet, Ekim 1904'te İslam dünyasının ilk sosyal demokrat partisi olarak kurulmuştu. Sonraları milliyetçi görüşteki Müsavat Partisi'nde göreceğimiz Mehmet Emin Resulzade, Ahmet Ağaoğlu ve Mehmet Hasan Hacınskiy'nin de partinin kurucuları arasında yer almasıydı. Ve

elbette daima bir Bolşevik olarak kalacak olan Neriman Nerimanov'u da zikretmek gerekir. Partinin Gence, Şuşa, Nahçıvan, Culfa ve Tiflis'te de şubeleri açılmıştı (Sadıgov, 2015, s. 168). Himmet Partisi ile aynı dönemde kurulan partilerden bir diğeri, 1905 yılının şubat ayında Gence'de kurulmuştu ve "Sosyal-Federalist Türk Devrim Komitesi" adını taşıyordu. Partinin talepleri arasında Türklere özerklik verilmesi ve Rusya'nın federal bir yapıya kavuşması yer alıyordu. Federal yapı ve özerklik talebini öne süren bir parti de 1905 yılında kurulan "Gayret" Partisi'dir (Attar, 2008, s. 183). Bağirova, bu partinin o dönemde sosyal-demokratlar ve Taşnaklarla birlikte, milletlerarası çatışmayı önlemeye yönelik toplantılara katıldıklarından bahsetmektedir. Gayret Partisi, 1917 Şubat Devrimi'nden sonra yeni bir isimle -Türk Federal Partisi- ismiyle çalışmalarını sürdürecektir (Bağirova, 1999, s. 8). Himmet, Gayret ve Sosyal-Federalist Türk Devrim Komitesi ile aynı dönemde kurulan partilerden biri de Difai'dir. Parti'nin merkezi Bakü'de bulunsa da daha sonra Gence, Şuşa, Ağdam, Bedre, Yevlah, Terter, Nahçıvan'nın yanı sıra Türkiye'nin Kars ve Kuzey Kafkasya'nın Vladikavkaz şehirlerinde de birer şubeleri açılmıştır (Attar, 2008, s. 185). Partinin başında Ahmet Ağaoğlu bulunuyordu ve onun "İrşad" gazetesinde yayınladığı programda partinin amacının o dönemde artan Ermeni-Türk çatışmalarından halkı korumak ve Azerbaycan Türklerinin birliğini temin etmek olduğu anlaşılıyordu (Bağirova, 1999, s. 8).

Rusya'daki Şubat Devrimi'nden sonra, Azerbaycan'da yeni siyasi partiler de kuruldu. Bunlardan biri, 1911'de kurulan milliyetçi ideolojiye sahip olan Müsavat Partisi'ydi ve başkanı Mehmet Emin Resulzade'ydi (Sadıgov, 2015, s. 171). Azerbaycan'daki diğer partiler; Nesip Bey Yusufbeyli'nin başında bulunduğu Âdem-i Merkeziyet Partisi ile Ali Merdan Topçubaşı ve Fethali Han Hoyskiy'nin başında buldukları Bağımsız Demokratik Grup'tu. Liberal-nasyonalist çizgideki bu parti, daima Müsavat Partisi ile ittifak halinde bir siyasi faaliyet yürütmüştür. İmanov, bu birlikteliğin Rusya Kurucu Meclis seçimlerinden itibaren, bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin sonuna dek de devam ettiğini ifade etmiştir (İmanov, 2003, s.63). Bir diğer parti, ümmetçi bir dünya görüşüne sahip olan ve Müslümanları Avrupa emperyalizminden merkeziyetçi bir Rus cumhuriyeti ile koruyabileceğine inanan İttihad Partisi idi (Kaya Kılıç, 2018, s. 684, 685, 694).

Bolşevik yönetimini arzu etmeyen Güney Kafkasya'daki üç cumhuriyet (Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan)¹¹ Kasım'da bir araya gelmiş ve Tiflis'te Maveray-yı Kafkasya Komiserliği (Zakavkom) kurulmuştur. Üç cumhuriyet, bu komiserlikte kendi iç işlerinde tümüyle bağımsızdı (Kaya Kılıç, 2018, s. 687, 688).

Ancak bu komiserlik uzun ömürlü olamadı. 1918 yılının şubat ayında Tiflis'te gerçekleştirilen ve Kafkasya'dan Rusya Kurucu Meclis'ine seçilen milletvekillerini bir araya getiren toplantıda, mevcut sorunların yerel Kafkasya Hükümeti oluşturularak çözüme kavuşturulması kararı alındı. Bunun üzerine, Kafkasya Komiserliği kendisini feshetti ve 23 Şubat 1918'de Kafkasya Seym'i kuruldu. Ancak Seym'i oluşturan Gürcüler, Azerbaycanlılar ve Ermeniler fiili olarak bağımsız hareket etmekteydi (Qafarov, 2008, s. 142). Zaten kısa bir süre sonra her biri, kendi ulusal cumhuriyetlerini ilan edeceklerdi.

Bolşeviklerin Azerbaycan'da gerçekten güçlü oldukları tek yer, Bakü şehriydi. Burada bir Bakü Sovyet'i (ya da Bakü Komünü) mevcuttu ve başına Stepan Şahumyan getirilmişti. Şahumyan'ın bu görevde bulunduğu dönemde, 31 Mart 1918 tarihinde büyük bir katliam yaşandı. Bakü'de Türkleri hedef alan bu katliamda 17.000'den fazla insan hayatını kaybetti (Kaya Kılıç, 2018, s. 686, 687). Ancak kayıp sayısı ile ilgili veriler, farklı kaynaklarda farklı rakamlarla ifade edilmiştir. Bu arada Bakü Komünü, Azerbaycan'ın 28 Mayıs 1918'de bağımsızlığını ilan etmesinden sonra tehlikeye girdi. Yeni kurulan Azerbaycan Devleti'nin yardım talebi üzerine, Osmanlı Devleti bir İslam Ordusu hazırladı ve bölgeye gönderdi. Ordunun görevi Bakü'nün geri alınması ve İngilizlerin Tebriz ve Azerbaycan'a girmelerini önlemektir. Başında Nuri Paşa'nın bulunduğu Kafkasya İslam Ordusu, 9 Mayıs'ta Tebriz'e ve 16 Mayıs günü Nahçıvan'a ulaştı (Musa, 2000, s. 514). 15 Eylül'de Bakü ele geçirildi ve başkent 17 Eylül'de bu şehre taşındı (Kaya Kılıç, 2018, s. 686, 687, 693). Ancak bu yeni cumhuriyet uzun ömürlü olamayacaktı. Önce, Osmanlı, 30 Ekim 1918 tarihinde imzaladığı Mondros Mütarekesi'nin 11. maddesi gereğince, Azerbaycan'dan çekilmek zorunda kaldı (Musa, 2000, s. 519). Önemli bir siyasi ve askerî destekten mahrum kalan Azerbaycan'da yeni yönetimden duyulan memnuniyetsizlikler de arttı. Bu durum, ülkede komünistlerin etkisinin giderek artmasıyla sonuçlandı. 1919 yılı sonunda Azerbaycan hükümetinde komünistlerin etkisi arttı ve halk arasında da Bolşevik propagandası etkili oldu. Böylece hükümet değişikliği talebi gündeme geldi. Bunun üzerine, Yusufbeyli'ye Aralık ayında ikinci defa hükümeti kurma görevi verildi. Yeni hükümette ilk kez İttihad Partisi de yer aldı. Parti, Müsavat-Osmanlı iş birliğine karşı Bolşevikleri destekleyecekti.

Azerbaycan'da pek yakında kurulacak olan Bolşevik hâkimiyetinin ilk emarelerinden biri, 11-12 Şubat 1920 tarihindeki Azerbaycan Komünist teşkilatlarının I. Kurultayı'nda Azerbaycan Komünist Partisi'nin kurulması oldu. Bu tarihten sonra komünistler, Azerbaycan'daki mevcut yönetim aleyhine çalışmalarla

hız vermiş görünüyor. Nitekim komünistler, Azerbaycan İçişleri Bakanlığı'nı, işçilerin hakları için verdiği mücadeleye engel olmaya çalışmakla itham etti ve işçi kulüpleri vasıtasıyla işçileri örgütledi. Bu vaziyet üzerine, İçişleri Bakanlığı İşçi Kulübü'nü kapattı ve 15 Mart 1920'de D. Bünyadzade, K. İsmayılov, S. Fetalizade ve birkaç kişi daha tutuklandı (Quliyev, 2008, s. 415, 416). 17 Mart 1920'de Lenin, Kuzey Kafkasya İhtilal Komitesi Başkanı Grigori Orconkidze'ye gönderdiği telgrafta, tüm çabanın Bakü'nün alınmasına sarf edilmesini istedi ve bu istek üzerine ayaklanma için hazırlıklar başladı (Kaya Kılıç, 2018, s. 696). Azerbaycan'da komünistler, işçi kitlelerin ayaklandırılması için hem Astrahan'dan hem de Türkistan'dan silah getirdiler. 1920 yılının mart ayında Türkistan cephesi komutanlığının yardımları ile, Krasnovodsk'tan Bakü'ye kayıklarla çok sayıda silah ve mühimmat taşınmıştı. 8 Nisan 1920'de Rusya Komünist Partisi (RKP) Merkez Komitesi toplantısında RKP Merkez Komitesi'ne bağlı Kafkas Bürosu'nun kurulması kararı alındı. S. M. Kirov, A. M. Nazaretyan, N. Nerimanov, Q. K. Orconikidze, Y. D. Stasova gibi isimler Büro'da görev alanlardan bazılarıydı (Quliyev, 2008, s. 421, 423).

1920 yılının nisan ayı başlarında, 11. Kızıl Ordu'nun bir kısmı Azerbaycan sınırına ulaştı ve ülkeye yönelik saldırı için hazırlanmaya başladı. Bakü'ye yönelik operasyona Kızıl Donanma da katıldı. Silahlı işçi müfrezeleri hızla petrol sahalarının, devlet dairelerinin, postanenin, telgrafın, tren istasyonunun ve radyo istasyonunun kontrolünü ele geçirdi (Volhonskiy ve Muhanov, 2019). 27 Nisan 1920 tarihinde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, hâkimiyetin Bolşeviklere geçtiği hakkında bir anlaşma imzaladı (Bayramov, 2010, s. 38). 30 Nisan günü XI. Ordu Bakü'ye girerken, 7. süvari bölüğü Şamahı ve Ağsu şehirlerini, 1 Mayıs günü Sovyet zırhlı treni Gence istasyonunu ele geçirdi (Quliyev, 2008, s. 427).

Azerbaycan'da “Sovyet-karşıtı” Ayaklanmalar

Azerbaycan'da Sovyet iktidarının kurulmasından sonra, çeşitli sebeplerle çok sayıda ayaklanma yaşandı. Çoğu kaynakta, Sovyet iktidarının kuruluşu ve bu dönemde meydana gelen isyanlara yönelik açıklamalar genellikle birbiriyle paraleldir ve bunun tipik bir örneği şu şekildedir: “28 Nisan 1920'de Azerbaycan'da XI. Kızıl Ordu askerlerinin süngüleriyle Sovyet iktidarı kuruldu. Birçok bölgede, şiddet yoluyla bastırılan çok sayıda ‘Sovyet karşıtı’ ayaklanma meydana geldi” (Şamhal, 2019, s. 11). Ancak bunlar, ülkedeki gerçek vaziyeti yansıtan objektif ifadeler miydi? Yani bu isyanlar gerçekten doğrudan rejimin kendisine bir tepki olarak gelişen “Sovyet karşıtı” ayaklanmalar mıydı? Yoksa Sovyet yönetiminin hatalı politikalarına karşı tepki miydiler? İkinci tezi savunan ender çalışmalardan biri, Mamedova'nın

Antisovetskiye Vıstupleniya v Azerbaydjane 1920-1920-e gg. (Azerbaycan'da Sovyet Karşıtı Ayaklanmalar: 1920-1930'lar)' başlıklı makalesidir. O, arşivlerin gizli fonlarında yer alan tarihsel materyallere dayanarak hazırladığı çalışmasında meselenin bu yönüne vurgu yapmıştır. Mamedova'ya göre, 1920'lerin başlarındaki neredeyse tüm isyanlar, aç Kızıl Ordu askerlerinin yağma kampanyalarını önlemeye yönelikti ve bunun tek istisnası, 1920 Gence isyanıydı.

Sovyet iktidarına giden süreçte Azerbaycan halkının, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ne olan desteği azalmıştı. Bunun başlıca nedeni, ekonomik ve mali durumun giderek kötüleşmesiydi. Düşman ülkelerinin uyguladığı ekonomik ablukanın yanı sıra Sovyet Rusya ile ticari ilişkilerin kesilmesi, Azerbaycan'daki petrol sektörü başta olmak üzere diğer sektörleri de krize sokmuştu. Ayrıca enflasyon ve gıda fiyatlarının yanında işsizlik de artmıştı. Güney Kafkasya ülkeleri arasındaki askerî çatışmalar ülkedeki tüm su sisteminin zarar görmesine ve tarım ve hayvancılığın sekteye uğramasına yol açmıştı (Mamedova, 2012, s. 2). Dolayısıyla Sovyet iktidarının diğer iki Güney Kafkasya Cumhuriyeti olan Ermenistan ve Gürcistan'a göre Azerbaycan'da daha az direniş ve daha az kayıpla kurulabilmesi, Azerbaycan halkının Sovyetlere olan desteğinin bir sonucu olarak değerlendirilmiştir.

Peki, Sovyet hâkimiyetinin başlangıcında ve 1930'lu yıllarda yaşanan isyanlarla ilgili olarak yapılan iki farklı değerlendirmeden hangisi ülkedeki gerçek vaziyeti yansıtıyordu? Bunu anlayabilmek için, isyanlar, bunların ortaya çıkış sebepleri ve isyancıların talepleri üzerinde durmak gerekmektedir. İsyancıların meydana gelmesinde Azerbaycan halkının Sovyetlerin bazı uygulamalarından (toprakların müsadere edilmesi ve din karşıtı politikalar bunların başında gelmekteydi) rahatsızlık duyması en belirgin sebepler arasındadır. Ayrıca isyancı liderlerin halk arasında yaydıkları, Müslüman komünistlerin hain oldukları ya da Kızıl Ordu'nun aslında tüm halkı öldürmek için geldikleri şeklindeki söylentileri de bunda etkili olmuştur. Bunlara ilaveten Kızıl Ordu'nun bazı bölgelerdeki sert uygulamaları da huzursuzlukları körüklemiştir. Tüm bunlara ilaveten Dış İşleri Komiserliği ile Ermenistan arasındaki görüşmelerde, Azerbaycan'daki bazı arazilerin tartışmalı olduğuna dair beyanatlar da bu konuda zaten oldukça hassas olan Azerbaycan'da ortamı iyiden iyiye gerginleştirmiştir (Quliyev, 2008, s. 44). Zaten patlamaya hazır bir ortamda, Azerbaycan Milli Hükümeti'nin devrilmesinden sonra yeraltı faaliyetler yürüten bağımsızlık taraftarlarının giriştikleri faaliyetler ve propaganda çalışmaları 1920'li yıllardaki isyanların fitilini ateşlemiştir.

1920'li Yıllar

1920'li yıllardaki ayaklanmalardan en önemlisi, daha doğrusu en kitlesel olanı, 1920 yılında yaşanan Gence ayaklanmasıydı. 25-26 Mayıs 1920 tarihlerinde Gence kentinde başlayan bu isyan 6 gün sürmüştür (Mamedova, 2012, s. 3). Sebepleri hakkında kimi kaynaklarda yeni hükümetin politikasından duyulan memnuniyetsizlik ve Azerbaycan askerî birliklerini “sınıfsal olarak yabancı unsurlarından” arındırmak için alınan önlemler vb. yer olsa da (İsmailov, 2010, s. 271) görünen o ki esas hedef, Azerbaycan Milli Hükümeti'ni yeniden canlandırmaktı (Mirzəyeva ve Verdiyeva, 2018, s. 64). Nitekim Mamedova da bu noktaya dikkat çekerek, Gence olaylarının belirgin bir siyasi karaktere sahip olduğunu ve bunun, Bolşevikler ile Azerbaycan'ın ulusal gücü olan Müsavatçılar olmak üzere iki siyasi gücün çatışması olarak ortaya çıktığını söylemiştir. Nitekim Mamedova isyanın şehir halkını, etnik kökene göre ikiye bölündüğünü söylemiştir: Kızıl Muhafızları etkin bir şekilde destekleyen ve onlara güvenliklerinin garantörü olarak bakan Ermeniler ve Bolşeviklere karşı savaşan Müslümanlar, yani Türkler (Azerbaycanlılar). Müslüman kesiminin başında ise, Müsavatçı hükümet temsilcileri bulunuyordu (Mamedova, 2012, s. 3). Gerçekten de Gence'nin Azerbaycan'daki ulusal güçler açısından ayrı bir önemi vardı. Burası Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk başkenti, “Difai” teşkilatının merkeziydi ve bu sebeple milli ruh burada oldukça yüksekti (Turan, 2017). Bayramov da Gence'nin isyanın merkezi olarak öne çıkması ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

Geçici Hükümet döneminde bu bölgede Bolşevizm'e meyledenler, komünist teşkilatlar organize edenler yok denilecek kadar azdı. Bakü Komiserleri ile bağlantı kurup Bolşevikleri destekleyenler, Gence'den 80 km uzaklıktaki Gedebe bakır madenlerindeki işçilerden kurulan Kızıl Muhafızlar idi. Onların da sayısı 300 kişiyi geçmiyordu. Lavrenti Beriyanın ifadesiyle, “Bakü Bolşevizm'in fethedilemez kalesiydi, Gence ise karşıdevrimcilerin yuvasına dönüşmüştü” (Bayramov, 2010, s. 24).

Mayıs ayının sonunda, Gence'de konuşlanan ulusal ordu birimlerinin başlattığı bu isyanın başında eski Azerbaycan ordusunun generalleri bulunuyordu (Mamulia ve Abutalıbov, 2014, s. 26). Şehir halkının ve çevre köylerin sakinlerinin bir kısmının da isyana katılmasıyla, isyancıların sayısı 10 bine ulaştı (İsmailov, 2010, s. 271). İsyancılar, Gence'deki Sovyet karargâhına saldırdılar ve 600 kadar Kızıl Ordu askerini esir aldılar (Mirzəyeva ve Verdiyeva, 2018, s. 64). İsyancılar birkaç gün boyunca Aksafa ile Bakü arasındaki demiryolu bağlantısını kesmeyi başardılar

(Mamulia ve Abutalıbov, 2014, s. 26). Bununla birlikte, Kızıl Ordu'ya Bakü'den yapılan takviye destek sonrasında Sovyet güçleri 27 Mayıs'ta Karabağ ve Zakatala'dan Gence'ye bağlanan yolları kapattılar (Mirzəyeva ve Verdiyeva, 2018, s. 64). 29 Mayıs günü isyancılara yönelik güçlü bir saldırı düzenleyen Sovyet güçleri, bundan bir sonuç alamadı. 30 Mayıs günü yaptıkları saldırı da geri püskürtülünce bu kez 31 Mayıs'ta çok daha büyük bir kuvvetle harekete geçtiler. Kızıl Ordu birlikleri bu isyanı büyük kayıplar vererek, 31 Mayıs'ta tamamen bastırabildi. Gence isyanında Kızıl Ordu'nun kaybı 808'di ve toplam ölü sayısı 1000'i bulmuştu (Aliyeva, 2018, 594). Hayatını kaybedenler arasında Azerbaycan ordusundan çok sayıda general ve yüksek rütbeli subaylar da vardı. Tümgeneral Memmed Mirza Kaçar, Tümgeneral Cavad Bey Şihlinsky, Albay Cahangir Bey Kazımbeyov hayatını kaybeden üst düzey askerlerden bazılarıydı. Birçoğu da Nargin adasına⁴ sevk edilerek burada kurşuna dizildi (Quliyev, 2008, s. 45).

Gence ayaklanmasından sonra bu kez Terter'de isyan başladı ve ardından tüm Karabağ bölgesine yayıldı (Memmedov, 2014, s. 51). Karabağ'daki isyanın başında Türk Komutan Nuri Paşa bulunuyordu (İsmailov, 2010, s. 272). 1920 yılının mayıs ayında başlayan ve Karabağ'ın çeşitli şehirlerinde (Şuşa, Ağdam, Berde) yaşanan bu isyanlara, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Millî Ordusu ve Türk subayları da destek verdi. Mamedova isyanın halk kitleleri tarafından sadece manevi olarak desteklendiğini söyleyerek bunun kitlesel bir nitelik taşımadığına vurgu yapmıştır. Amacı, ulusal hükümetin gücünü yeniden tesis etmek olan Karabağ'daki bu ayaklanma, iki hafta kadar sürmüştü (Mamedova, 2012, s. 4). 9 Haziran'da, XI. Kızıl Ordu'nun komutanı Levandovski, isyanın bastırılması emrini vermiş ve 10 Haziran'da isyan bastırılmıştır (Aliyeva, 2018, 594).

Karabağ'daki bu olaylar sırasında, ülkenin kuzeybatısındaki Zakatala'da bir başka direniş merkezi ortaya çıktı. İsyân, Şeki bölgesinin bir kısmına da yayıldı (Quliyev, 2008, s. 45). İsyancılardan ana unsurunu köylüler teşkil ediyordu. Daha sonra isyancılara bu bölgede bulunan ulusal ordunun bir kısmı da katıldı (İsmailov, 2010, s. 272). Zakatala ve Şeki'deki isyanlar, 1920 yılının haziran ayında başlamıştı. İsyânın önderliğini ise, Türkiye vatandaşı olan Hafız Efendi üstlenmişti. Temmuz ayında ise bu kez Şamahı'da huzursuzluk başladı. Bu kez sebep, büyük kısmı Ermenilerden oluşan 1. Gürcü Alayı'nın yasadışı eylemleriydi (Mamedova, 2012, s.

⁴ Nargin adası, Hazar Denizi'nde bulunan ve deniz yoluyla Bakü'ye 45 dakikalık mesafeye sahip adadır. Ruslar, bu adayı Sarıkamış harekâtından sonra savaş esirlerinin tutulduğu bir kampa dönüştürmüşlerdi (Aslan, 2010, s. 287).

4). Gürcistan'ın Zakatala'yı ele geçirmek istediği ve bu sebeple Azerbaycan'a savaş ilan ettiğine dair söylentiler de yayılmıştı (Quliyev, 2008, s. 45). İsyancılar, 9 Haziran'da Zakatala kalesini ele geçirdi ve devrim komitesi üyelerini tutukladılar. Zakatala isyanı Kızıl Ordu tarafından sert bir şekilde bastırıldı (Aliyeva, 2018, s. 595).

Yukarıdaki örneklerden görüldüğü gibi, 1920'li yıllar boyunca gelişen isyanlarda bağımsızlık yanlısı grupların faaliyetlerinin belirgin bir etkisi söz konusudur. Nitekim Devlet Siyasi İdaresi'nin 10 Ekim 1931 tarihli muhtırasında da isyanlarda Müsavatçıların rolünün son derece büyük olduğu ifade edilmiştir (Alieva, 2022, s. 58). Ancak Mamedova 1920'li yıllar boyunca Azerbaycan'ın hemen her yerinde görülen bu isyanların nedeninin çoğunlukla suiistimaller olduğunu, Bolşeviklerin sert muamelesinden kaynaklandığını, politik ya da kitlesel bir karaktere sahip olmadığını iddia etmiştir:

1920'lerdeki gösteriler belirgin bir politik karaktere sahip değildi ve kitlesel ve birbiriyle bağlantılı değildi. Bunlardan sadece birkaçı siyasi bir karaktere sahipti, Bolşeviklerin ve henüz Müsavatçıların ve onların Türk silahlı kuvvetlerinden destekçileriyle çatıştılar. Üst sınıfın temsilcilerine ek olarak, bazen köylüler de onlara katıldılar. Ancak bu katılım büyük olasılıkla, eski sahiplerin, hanların ve ağaların baskısı altında gerçekleşti. Sadece Gence ayaklanması kitlesel olması hasebiyle farklı bir karakter taşıyordu (Mamedova, 2012, s. 6).

1930'lu Yıllar

1920'lerdeki isyanlardan sonra Sovyet yönetimini en çok uğraştıran, 1930'lu yıllarda yaşanan isyanlar olmuştur. Kolektif çiftliklerde yapılan hatalı hesaplamaların, her kesimden köylülere uygulanan sert idari tedbirlerin köylüler arasında kitlesel bir hoşnutsuzluğa yol açması, isyanların başlıca sebebiydi (Danilov ve Flippov, 2009, s. 188, 189). Sovyet hükümetinin 1933-1934'te kolektif çiftliklerin küçülmesi ve binlerce insanın kolektif çiftliklerden ayrılması üzerine uygulamalarını daha da sertleştirmesi isyanları körüklemiştir. Sovyet hükümeti, kulak olarak tanımlanan gruplara ilave vergiler ve iş günleri yüklemiş, erzak vergisini ödemeyen kulakların kurşuna dizileceğini açıklamıştı. Sovyet yetkililerinin düşen kolhoz üretiminden kolhoz yöneticilerini sorumlu tutarak onları mahkemeye vermesi de ortamı iyiden iyiye gerginleştirmişti (Məmmədov, 2014, s. 55). Zeynalov da katı kolektifleştirme siyasetinin bu isyanlara sebep olduğu görüşündedir. Ancak bu süreçte de bağımsızlık yanlısı grupların müdahalelerinin devam ettiği görülmektedir. Nitekim Zeynalov, Sovyet iktidarının gerçekleştirdiği uygulamaların, Azerbaycan'daki

isyan hareketine yeni bir ivme kazandırdığını, dağlık arazi yapısından ve İran sınırının zayıf korumasından istifade eden isyancıların, 1930'ların sonuna kadar Sovyet yönetimini uğraştırdığını ifade etmiştir (Zeynalov, t.y.). Sovyet belgelerinde “Kaçak” olarak tabir edilen bu unsurlar, Sovyet yönetimine karşı propaganda yoluyla da mücadeleye başlamıştır. Bu hususta Manaflı'nın eserinde bize bir arşiv belgesinden şu ilginç anektod aktarılmaktadır:

Azerbaycan topraklarındaki bazı Sovyet karşıtı unsurların ortadan kaldırılması, diğer unsurlar arasında panik yarattı. Bazıları kaçaklara katıldı. Bazıları ise, gizlendiler. Bunların önemli bir kısmı da yapılan tutuklamaların hukuka aykırı olduğu ve Sovyet hükümetine karşı derhal harekete geçilmesi gerektiği konusunda yoksullar, orta sınıf ve işçiler arasında propaganda yapmaya başladılar. Propagandacılar halk arasında şöyle bir söylenti yaymıştı: “SSCB'de ayaklanmaların başlamasından sonra, Sovyet hükümeti kendini güvensiz hissetmektedir. Ancak liderler, konumlarını ne pahasına olursa olsun korumaya çalışmaktadırlar. Ancak, tüm çabalara rağmen, hükümet yakında düşecek” (Manaflı, 2000, s. 30).

Görüldüğü gibi, bağımsızlık yanlısı gruplar, Sovyet hükümetinin mevcut durumda daha fazla direnemeyeceği ve pek yakında düşeceği söylentileri ile aynı zamanda psikolojik bir mücadele de yürütmüşlerdir.

Danilov, sadece 1931 yılı içerisinde 400'den fazla silahlı isyancı birliğin kolektifleştirmeye karşı mücadele ettiğini ve isyan hareketine 5 binden fazla kişinin katıldığını ifade etmiştir (Danilov ve Flippov, 2009, s. 188, 189). Bu tür isyanlardan ilki, 1930 yılının baharında Nuha-Zakatala rayonunda yaşanmıştır. Ayaklanmanın nedenleri; aynı yıl başlatılan kolektifleştirme ve din-karşıtı mücadele kapsamındaki uygulamalardır (Mammadov, 2019, s. 1049). Bunlara ek olarak köylülere, zanaatkârlara ve esnafa uygulanan ağır vergiler ve nüfusun yiyecek arzının yetersiz olması bu isyanın sebepleri arasındaydı (Mamedova, 2012, s. 6).

Nisan ayındaki bu isyanda hem Sovyet hükümet yetkilileri hem de isyancılar ağır kayıplar vermiştir. Sovyet hükümetinin kayıpları 73 ölü, 70 yaralı ve 18 esir şeklindedir. İsyancıların kayıpları ise 302 ölü, 162 yaralıydı ve 680 kişi esir düşmüştü. İsyana katılan köylülerin cezalandırılmasına 22 Nisan'dan itibaren ordu birliklerinin de desteğiyle başlanmış ve operasyon sırasında direniş gösterenler orada kurşuna dizilmiştir. Nuha-Zakatala bölgesindeki bu ayaklanmaya katılanlara yönelik 1931'in başlarında gizli bir operasyon düzenlenmiştir. Bu operasyon, 1931 yılının mart ayı ortasında sona ermiştir. Gözaltına alınanlarla ilgili davalar, Yüksek Devrim

Mahkemesi'ne devredilmiştir. Devlet Siyasi Bürosu'nun bu operasyonunun sonuçlarına ilişkin görüşü oldukça çarpıcıdır. Buna göre isyana yol açan sebepler; parti-Sovyet aygıtının yozlaşmış çetelerle dolması, yerel parti çalışanlarının cehalet ve beceriksizliği nedeniyle partinin köydeki direktiflerinin açıkça ihlal edilmesi ve bunun sonucunda köyün en fakir kesimlerinde Sovyet iktidarının uygulamalarına karşı hoşnutsuzluğun ortaya çıkmasıydı (Mammadov, 2019, s. 1049, 1051, 1056).

Bir diğer isyan bölgesi Nahçıvan'dı. Ayaklanma burada da 1930 yılının bahar ayında patlak vermişti. İsyanın çıkış nedeni de aynıydı: Şiddetli kolektifleştirme.⁵ İsyana, Mayıs ayı ortasına kadar yani bir ay içinde ortadan kaldırıldı. Aynı sene Gence'de de çeşitli gösteriler yapıldı. Bunların hepsi Sovyet iktidarının ekonomi politikalarına ve özellikle de kolektifleştirmeye bağlıydı. Azerbaycan Devlet Siyasi İdaresi'nin (AzGPU) 1930 başlarında yaptığı bilgilendirmeden de bunu açık şekilde görüyoruz: *“Azerbaycan köylüsünün genel siyasi durumunun kötüleştiği ve bunun silahlı kulaklar ve akrabalarının oluşturduğu çeteler etrafında yoğunlaşan isyancı hareketin sebebi olduğu”* (Mamedova, 2012, s. 7) belirtilmişti.

Bir başka isyan, Şeki'de patlak vermişti. İsyanın başındaki isimlerden Esedulla Sadıkov, üye olduğu gizli teşkilatın 8 Nisan 1930 tarihli son toplantısında isyana, Azerbaycan'da Sovyet hâkimiyetinin kurulmasının 10. yıldönümünde başlanmasına karar verildiğini söylemiştir. Yine isyancılardan Mustafa Bey Alicanbeyov'un 4 Mayıs 1930 tarihinde hapisanedeki sorgusunda verdiği ifadeye göre, bahsi geçen gizli teşkilat 'Halkçı' adını taşıyordu ve Türkiye ile sıkı bir ilişki içerisindeydi ve başında Kara Bekir Paşa ve Mehmet Emin Resulzade bulunuyordu (Manafli, 2000, s. 34, 35). Bu bilgi önemlidir çünkü bu, Şeki'deki isyanın aynı zamanda siyasi bir niteliğe de sahip olduğunu göstermektedir. Şeki isyanı 12 Nisan'da başlamış ve isyancılar ertesi gün 13 Nisan 1930 tarihinde şehri ele geçirmiştir. İsyana kısa süre içerisinde Kah, Zakatala ve diğer bölgelere de yayılmıştır (Məmmədov, 2014, s. 56). Kah rayonundaki isyanda isyancılar ilk aşamada başarılı sonuçlar elde etmiştir. Durumun tehlikeli boyutlara ulaştığını gören bölge komitesi, 30 kişilik bir birlik göndermiştir. Ancak 15 Nisan 1930'da Tala'da ve bundan bir gün sonra Kateh köylerinde de isyanlar başlamıştır (Manafli, 2000, s. 48). Bu arada isyancılar; Kah, Zakatala, Balaken, Aliabad, İlisu'da tutsakları serbest bırakmış ve bu bölgelerde Moskova, Tiflis ve Bakü'de çok yakında Sovyet hâkimiyetinin yıkılacağı söylentisini yaymıştır

⁵ Kolektivizasyon, kolektifleştirme ve kolhozlaştırma ile aynı anlama gelip özel mülkiyet hakkına son verilmesi, bütün arazilerin devletleştirilmesi esasına dayanmaktadır. Kolhozlaştırma ile hemen bütün Türk bölgelerinde isyanlar çıkmış, Sovyet yönetimi bunu büyük katliamla bastırmıştır (Yalçınkaya, 2004, s. 159-164).

(Məmmədov, 2014, s. 56). Azərbaycan'daki farklı rayonlarda ardı sıra patlak veren isyanlar, Sovyet yetkililerini oldukça uğraştırmış görünmektedir. Nitekim isyanın yatıştırılması için bu bölgelere çok sayıda askerî güç sevk edilmek zorunda kalınmış ve iki taraftan da kayıplar verilmiştir. Şeki'nin isyancıların elinde olduğu günlerde, Sovyet yönetiminin tüm olumsuz eylemlerinden yerli komünistleri sorumlu tutan isyancılar, ayaklanma günlerinde 27 komünist ve Sovyet aktivisti öldürmüştür (Manafı, 2000, s. 47). İsyanın bastırılmasından sonra, Azerbaycan Komünist Partisi Zakatala-Nuha Bölge Komitesi'nin Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne sunduğu raporda, 3 bölgede isyanın bastırılması operasyonunda 23'ü komünist, 6'sı Komsomol üyesi ve 22'si bitaraf olmak üzere 51 kişinin öldürüldüğü belirtilmiştir. 12 Nisan -12 Mayıs 1930 arasındaki dönemde isyancıların kaybı ise, 180 ölü, 150 yaralı ve 865 tutuklu idi (Məmmədov, 2014, s. 56).

1930'lu yıllardaki isyanlardan bahsederken bunları çoğunlukla kolektifleştirme siyasetiyle ilişkilendirerek izah etmeye çalıştık, ancak fitili ateşleyen ve Sovyet yönetimine karşı öfkeye neden olan bir başka belirleyici etken daha vardı. Bu ise, o yıllarda yeniden hız kazanan din karşıtı politikalarıdır. Sovyetler Birliği'nde 1925'te kurulan Mücadeleci Ateistler Birliği'nin (*Soyuz Voinstvuyuşih Bezbojnikov*) kurulmasından sonra daha sistemli hâle gelen din karşıtı mücadele, 1927 yılında kısa bir duraklama sürecine girmişti. Bunun nedeni, Birinci 5 Yıllık Plan'ın daha rahat uygulanabilmesi için toplumsal gerginliğin azaltılmasına ihtiyaç duyulmasıydı. Ancak barış dönemi kısa sürdü. Sovyet yönetimi 1928 yılında yeniden din karşıtı uygulamalarına hız verdi. Din karşıtı propaganda 1930'lu yıllar boyunca da yoğunluğunu arttırarak devam etti. Köylerde kolektifleştirmenin en yoğun olduğu bu yıllarda din karşıtı propaganda da hız kazanmıştı.

Kolektifleştirme ve din karşıtı mücadelenin eş zamanlı olarak yoğunluk kazanması ise, din adamlarının köylüler arasında propaganda ettiği "kolhozların din karşıtı olduğu" şeklindeki düşüncenin güçlenmesine neden olmuştu (Özdemir, 2019, s. 182, 184). Kazan'daki camilerde mollalar açıkça "Allah'ın kolektif çiftliklere karşı olduğunu, çünkü Kur'an'ın özel mülkiyeti desteklediğini" ifade ediyordu (Sherwood 1930, s. 22). Urallarda ise rahipler, kolektif çiftliklere dâhil olan herkesin İsa'yı yeniden çarmıha germiş olacağı ve kilisenin çiftliklere katılanları aforoz edeceği şeklinde vaazlar veriyorlardı (Rusya Sosyo-Politik Tarih Devlet Arşivi [RGASPI] f. M-1, op.23, d. 992, l. 78).

Din karşıtı uygulamalar, örneğin Azerbaycan'ın Şeki bölgesinde 1930 yılında meydana gelen kolhoz karşıtı isyanlardan önce ortamı iyice germiştir. Manaflı'nın aktardıklarına bakılırsa, Şeki'de camiler kapatıldıktan sonra, halk tarafından camilere verilen binlerce haliya el konularak başkalarına dağıtılmıştı. Camilerin minareleri yıkılmış, 200-300 yıllık kestane ağaçları kesilmiş, kadim mezarlıklardaki ağaçlar da yok edilmişti. Şekli din adamları da Sovyet hükümetinin hedefindeydi (Manaflı, 2000, s. 22). Din karşıtı bu tür uygulamalar, hem yukarıda detaylarını aktardığımız Nuha-Zakatala'daki ve hem de Şeki'deki isyanlarda tetikleyici unsurlardan biri olmuştur.

Sonuç olarak, Azerbaycan'da 1930'lu yıllarda gerçekleşen isyanlar, Sovyet-karşıtı ve bağımsızlık yanlısı olmaktan uzaktır. Bunlar, kolektifleştirmenin ve din-karşıtı politikaların halk arasında sebep olduğu hoşnutsuzluğun bir sonucuydular. Şeki isyanını incelediği çalışmada Manaflı da isyanları yorumlarken, aslında huzursuzlukların Sovyetlerin bazı uygulamalarından kaynaklandığını ve isyanların çıkışındaki temel faktörün bu olduğunu ifade etmiştir:

Komünist Bolşevik Partisi'nin kitlesel kolektifleştirme ve bu bağlamda kulakları bir sınıf olarak ortadan kaldırma kararı ile 1930'daki Şeki ayaklanması arasında mantıksal bir bağlantı vardır. Bu isyanın nedenlerini, devletin tüm üretim ilişkileri üzerinde topyekün denetimini sağlamaya çalışan Sovyet sisteminin dışında aramak bu tarihi olaya karşı bilimsellikten uzak, ciddi olmayan bir tavidir. Şeki'deki ve Zakatala-Nuha'nın diğer bölgelerindeki isyancıların Komünist Parti'nin 5 Ocak 1930 tarihli kararıyla⁶ bağlantısı o dönemin resmi çevreleri tarafından da kabul edildi. Azerbaycan Komünist Partisi Zakatala-Nuha Bölge Komitesi'nin Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne verdiği bilgiler, bu söylediklerimizi doğrulamaktadır. Raporda şöyle deniyordu: "...son üç ayda bu çalışma (ayaklanmaya hazırlık) daha yoğun hale geldi. Bunun nedeni, sosyalizmin kapitalist unsurlara -kulaklara ve din adamlarına- karşı her cepheden saldırı başlatmasıydı (Manaflı, 2000, s. 40).

Manaflı'nın da vurguladığı gibi, Azerbaycan'da 1930'lu yıllarda meydana gelen ayaklanmaların genel karakteristiği, bunların Sovyetlerin kolektifleştirme ve din karşıtı siyasetine yönelik bir tepkinin sonucu olarak gerçekleşmiş olmalarıdır. Ayrıca

⁶ Komünist Parti Merkez Komitesi'nin bu kararına göre, 1932 yazına kadar kitlesel kolektifleştirme tamamlanmalı ve bu süreçte, kulaklar bir sınıf olarak ortadan kaldırılmalıydı.

bu politikalara yönelik toplumsal tepkinin sadece Azerbaycan'la sınırlı olmadığını ve Sovyetler Birliği'nin farklı bölgelerinde de yaşandığını belirtmek gerek. Örneğin, Daralagyaz'ın (Ermenistan SSC) güney bölgelerinde iki binden fazla köylü kolektifleşme karşıtı protesto gösterilerine katılmıştı ve 1929 yılının sonunda Sisian ve Goris şehirlerinde kolhoz karşıtı gösterilerin düzenlenmesi için 90 üyeden oluşan bir Taşnaksutyun yeraltı örgütü kurulmuştu (Garibyan, 2019, s.23). Yani kolektifleştirmeye yönelik bu tepkiler Azerbaycan'a özgü değildi. Ve son olarak, 1920'li yıllardaki ayaklanmaların aksine 1930'lu yıllardaki bu ayaklanmalar, "Sovyet rejimini" hedef alan, onu yıkmaya yönelik bir teşebbüs olmaktan uzaktı.

Sonuç

Azerbaycan'da 1920'li yıllar boyunca gelişen isyanlarda din karşıtı siyasetin neden olduğu gerginliklerin ya da toprakların müsadere edilmesinin veyahut bazı Sovyet yetkililerinin görevini kötüye kullanmalarının halkı öfkeye sevk etmiş olması muhtemeldir. Ancak bu yıllardaki isyanların karakteristik özelliği, söz konusu olaylarda bağımsızlık yanlısı grupların faaliyetlerinin ve propagandalarının belirleyici bir rol oynamasıdır. Bunun en tipik örneği, Gence isyanıdır. Bu isyanın Gence'de gerçekleşmesi bir tesadüf değildi. Daha önce de belirtildiği gibi, Gence şehri Azerbaycan'daki ulusal güçler açısından ayrı bir öneme sahipti. Burası, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk başkenti olmasının yanında, "Difai" teşkilatının merkeziydi ve bu bölgede komünist teşkilatlar yok denilecek kadar azdı. Nitekim Gence'deki isyanın esas teşvik edici unsuru, Türk subayları ve Azerbaycan Milli Ordusu idi. Ancak aynı şeyi 1930'lardaki isyanlar için söylemek mümkün değildir. Çünkü bunlar, Sovyet yönetimin belirli politikalarının doğurduğu rahatsızlıktan kaynaklanan isyanlardı. Bu dönemdeki isyanların "Sovyet karşıtı" olmadığı yani bir iktidar değişikliği talebi içermediği iddiasını doğrulamak için, isyanın sebepleri ve isyancıların taleplerine bakmak yeterlidir. Nitekim 1930'lu yıllardaki isyanlar, Sovyet yönetiminin kolektifleştirme politikasının ve eş zamanlı olarak hız verilen din-karşıtı politikaların ve esas olarak da bunların gereğinden fazla sert bir şekilde uygulanmasının bir sonucudur. Bu bakımdan, 1920'li yıllardakilerin aksine, kolektifleştirme yıllarında meydana gelen isyanları 'Sovyet rejimini' hedef alan topyekûn bir bağımsızlık mücadelesi olarak sunmak, gerçekçi ve objektif gözükmemektedir.

Kaynakça**Arşiv Belgeleri**

RGASPI (Rusya Sosyo-Politik Tarih Devlet Arşivi), fond (f.) M-1 liste (op.) 23, dosya (d.) 992, varak (l.) 78.

Kitap ve Makaleler

Abdullayeva, M. (2016). *İstoriya Azerbaydjana: s drevneyşih vremen do pervih desyatiletii XXI. veka*. Baku: İzd-vo Bakı Universiteti.

Aliyev, İ. (1995). *İstoriya Azerbaydjana s drevneyşih vremen do načala XX. veka*. Baku: "Elm".

Aliyeva, F. (2018). 1920-1922 Yıllarında Azerbaycan'da Sovyet Yönetimine Karşı İsyancılar (Rusya Devlet Askerî Arşiv Belgelerine Dayanarak). B. Çetin, A. Kılınc, M. Özler, H. M. Yücel ve S. Nurdan (Yay. haz.). *XVIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler (VI.Cilt)* içinde (s. 593-604). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Aliyeva, S. (2022). Sovyet Karşıtı Mücadelede Mehmet Kasım. *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*, 1, 46-61.

Aslan, B. (2010). I. Dünya Savaşı Esnasında Nargin Adası'nda Türk Esirler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, 42, 283-305.

Attar, A. (2008). Milli Kimliğin Siyasallaşan Yüzü: Difâi. *Bellekten*, 72(263), 175-192.

Bağirova, İ. (1999). "XX. Yüzyılın Başlarında Azerbaycan'da Milli Partilerin Oluşması ve Faaliyeti". *Azerbaycan*, 47(326), 7-10.

Bayramov, X. (2010). *Gəncə üsyanı 1920: Sənədlər və materiallar*. Z. Sadatlı (Ed.). Bakı: Ləman Nəşriyyat.

Conquest, R. (1986). *The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine*. New York: Oxford University Press.

Danilov A. A. ve Filippov, A. V. (2009). *İstoriya Rossii. 1900–1945*. Moscow: Prosveshchenie.

Garibyan, A. A. (2019). Povsednevnoye sopritivleniye krestyan v protsesse kollektivizatsii Armenii. *Revolutsiya 1917 g. v Rossii: İstoki, Otsenki, Znaçeniye: Sbornik Materialov po itogam mejdunarodnoy (24-25 oktyabrya 2017 g.)*. E. M. Petroviçeva, S. G. Yegorova ve A. V. Lyapanov (Ed.). Vladimir.

- Guliyev, C. B. (Yay. haz.). (1979). Golçomaglar. *Azərbaycan Sovət Ensiklopediyası* (C. 3, s. 201). Bakı.
- Hasanov, B. (2018). Şimali Azərbaycanın Qarabağ Regionunun Tarxi Coğrafiyası, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 34(2), 445-468.
- İmanov, V. (2003). *Ali Merdan Topçubaşı (1865-1934) Lider Bir Aydın ve Bağımsız Azərbaycan Cumhuriyeti'nin Temsili*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- İsmailov, E. (2010). *Oçerki po istorii Azerbaydjana*. Moskva: "Flinta".
- Kaya Kılıç, S. (2018). Arşiv Belgelerine Göre 1917 Rus Devriminin Azerbaycan Üzerindeki Etkileri. B. Çetin, A. Kılınc, M. Özler, H. M. Yücel ve S. Nurdan (Yay. haz.). *XVIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler (6. Cilt)* içinde (s. 683-719). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Mahmudov, Y. M. (2013). *Gubadlı: Vorota Drevney Azerbaydjanskoy Zemli Zangezur*. Bakı: "Turhan İPO".
- Mamedova, Ş. (2012). Antisovetskiye Vıstupleniya v Azerbaydjane 1920-1930-e gg. *Voprosı İstorii*, 3, 1-9.
- Mammadov, A. (2019). 1930'daki Nuha-Zakatala İsyanı'nın Yenilgisinden Sonra Alınan Ceza Önlemleri Hakkında. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6(2), 1045-1059.
- Mamulia, G. ve Abutalıbov, R. (2014). *Strana Ogney. V borbe za svobodu. Nezavisimost: Politiçeskaya istoriya azerbaydjanskoy emigratsii 1920-1945 gg*. Bakı: "CBS".
- Manafli, H. (2000). *Şəki Üsyanları*, Bakı: "Zaman".
- Məmmədov, N. Z. (2014). Sovət Hakimiyyəti Orqanlarının Səhv Siyasətinə Qarşı Gənişlənən Kəndli Hərəkəti (1920-1930-cu illər). *Bakı Universitetinin Xəbərləri*, 2, 50-58.
- Mirzəyeva, N. ve Verdiyeva, T. (2018) *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Gəncə quberniyasından olan dövlət xadimləri*. Gəncə: "ELM" Nəşriyyatı.
- Musa, İ. (2000). Azərbaycan-Osmanlı Siyasi-Askeri İlişkileri (1917-1918). *Bellekten*, 64(240), 509-522.
- Özdemir, B. (2019). Sovyetler Birliği'nde Din Karşıtı Mücadele ve Komsomol. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXIV (1), 179-196.

- Özpinar, Z. G. (2022). *Ermeni Meselesinde Son Kırılma Noktası: II. Karabağ Savaşı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karabük: Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Qafarov, V. (2008). Ekim 1917 Devriminden Sonra Bolşevik Rusya'nın Azerbaycan Siyaseti ve Bakü Sorunu. *Akademik Bakış*, 2(3), 139-151.
- Quliyev, C. (2008). *Azərbaycan tarixi: aprel 1920-iyun 1941*, Cilt 7. Bakı: "Elm".
- Sadıgov, R. (2015). Rus İhtilallerinin Azerbaycan'a Etkileri: Bağımsızlığa Giden Yol. *Gazi Türkiyat*, 16, 165-185.
- Sherwood, M. (1930). *The Soviet War on Religion*, London: Modern Books.
- Şamhal, L. (2019). Za što borolis: Usmiriteli vostaniy v Azerbaydjane bili toje kazneni sovetskoy vlastyu. *Kaspi*, 56, 11-14.
- Turan, A. (2017). Gəncə üsyanının təşkilatçısı və ideoloqu. *Halq Qezeti* (7 Mart 2017).
- Volhonskiy, M. ve Muhanov, V. (2019). Po sledam Azerbaydjanskoj Demokraticheskoj Respubliki. Erişim Tarihi: 22.10.2021, <http://library.khpg.org/files/docs/1359453565.pdf>
- Yalçınkaya, A. (2004). *Yetmiş Yıllık Kriz: Sovyetler Birliği'nde Moskova-Türkler İlişkileri* (3. bs.). İstanbul: Beta.
- Zeynalov, E. (t.y.). Kak v sovetskom Azerbaydjane raspravlyalis s gaçagami. Erişim Tarihi: 29.12.2021, <https://azerhistory.com/?p=10707>

Summary

A short time after independence between 1918-1920 in Azerbaijan, the Soviets seized power on April 28, 1920. Numerous uprisings occurred in the early 1920s and 1930s for various reasons in Azerbaijan under Soviet rule. The rebels are referred to as "bandits" (qachaq) in the reports of the State Political Administration (GPU). The 1920 Ganja was a major uprising. This rebellion, which started in the city of Ganja on 25-26 May 1920, would last for 6 days. The Ganja revolt had a distinctly political character. The goal of the uprising was to liberate Azerbaijan from the Soviet occupation and put an end to the communist regime. During the uprising that started on the night of May 25-26, the rebels quickly took control. On May 29, the Bolshevik attack on the rebels ended in failure and then the XI Army Command further strengthened its military power in the city. The XI Red Army command brought additional forces to Ganja. According to information from the Soviet officials, attack by the Bolsheviks on May 31 led to the suppression of the uprising that day. The rebellion was completely suppressed by evening.

In May 1920, a series of protests and civil unrest broke out in several cities of Karabakh (Shusha, Agdam, Barda). The leader of the rebellion was Turkish General Nuri Pasha. The uprising in Karabakh was suppressed after lasting about two weeks. While the rebellion in Karabakh was persisting, in June 1920 riots occurred in Zakatala and Sheki in the northwest of the country. Participants in a rebellion were peasants. The rebellion was led by Hafiz Efendi, a citizen of Turkey. In July, unrest began in Shamakhi. A major reason for the revolt of July in Shamakhi was the illegal actions of the 1th Georgia Regiments composed mostly of

Armenians. For the same reason, uprisings took place in Lankaran and Quba in the autumn of 1920. In March 1923, the khans and a wealthy or prosperous peasants, who hold the highest social status. Between 1924 and 1925, rebellions took place in Khachmaz and Kurdistan. After these rebellions that took place during the 1920s and seemed to have bothered the Soviet administration, there were uprisings as a reaction against the collectivization initiated by the Soviet administration in the 1930s. Erroneous calculations on collective farms and harsh administrative policies resulted in mass discontent among the peasants. Anti-religious policies were among the causes of the riots in the 1930s. The peasants resisted collectivization, not only because they did not want to lose their economic freedom, but also because it was coupled with the closing of their churches. With the forced collectivization, the anti-religion policies gained momentum in Azerbaijan. This gave rise to the notion that "kolkhozes are anti-religious" propagated by the clergy among the peasants. Therefore, a decree was issued on March 5, 1930. The Soviet officials tried to ease the tension by decree. But it didn't work. Anti-religious policies had tensed the atmosphere before the uprisings against the collective farm. The first uprising took place in the Zakatala district of Nuha in the spring of 1930. The reasons for the uprising were the heavy taxes imposed on peasants and artisans and also the insufficient food supply of the population. In the spring of 1930, an uprising also started in Nakhchivan. The cause of the Nakhchivan Revolt was violent collectivization. The rebellion was mostly attended by representatives of the upper class and the clergy. Finally, the revolt of Nakhchivan was suppressed within a month by Soviet troops. In 1930, there were various demonstrations in Ganja. All of these uprisings occurred due to the economic policies of the Soviet government and, in particular, collectivization.

All these revolts are often described in the sources as "anti-Soviet revolts". But was this statement an objective description explaining the current situation, or was it possible to claim otherwise? In this study will be examined the uprisings that took place in Azerbaijan during the Soviet period and the reasons for their occurrence. Thus, the question of whether these were "anti-Soviet uprisings" as described in the sources, or whether they were simply the result of discontent with some practices of the Soviet administration, will be tried to be answered.

İNGİLİZ SEYYAH BUCKINGHAM'IN TRAVELS IN MESOPOTAMIA ADLI ESERİNDE XIX. YÜZYIL BAŞLARINDA BİRECİK VE URFA

BİRECİK AND URFA IN THE EARLY NINETEENTH CENTURY IN THE WORK OF BRITISH TRAVEL BUCKINGHAM TITLED TRAVELS IN MESOPOTAMIA

Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi,
Sosyal Bilgiler Eğitim Ana bilim Dalı,
ydbozkus@ankara.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 10 Ocak 2023
Kabul edildiği tarih: 21 Şubat 2023
Yayınlanma tarihi: 20 Haziran 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 10 January 2023
Date accepted: 21 February 2023
Date published: 20 June 2023

Anahtar Sözcükler

James Silk Buckingham; Urfa;
Birecik; İngiliz seyyah;
Mezopotamya; Gezgin

Keywords

James Silk Buckingham; Urfa;
Birecik; British traveler;
Mesopotamia; Traveler

DOI

10.33171/dtcjournal.2023.63.1.3

Öz

Birecik ve Urfa kenti geçmişten günümüze tarihi İpek Yolu ve ticaret güzergâhları üzerinde yer alıyor olması açısından daima jeopolitik ve stratejik öneme sahip olmuştur. Eskiçağlardan beri pek çok seyyahın ziyaret ettiği bu kent Roma, Selçuklu, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safeviler ve Osmanlı dönemlerinde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de gezginlerin uğrak noktalarından biridir. Bu nedenle seyyahların bölgeye dair kaleme aldıkları eserler üzerinden Batı dünyasında aslında bir tür Osmanlı/Türk algısının da şekillendiğini söylemek mümkündür. Bu çerçevede İngiliz seyyah James Silk Buckingham'ın Travels in Mesopotamia adlı eserinde Birecik ve Urfa'yı nasıl tasvir ettiği büyük önem kazanmaktadır. Bu çalışmada İngiliz seyyahın kitabında verilen bilgilerden hareketle tarihte Birecik ve Urfa'daki sosyal, kültürel, dini ve mimari yapının nasıl olduğu üzerinde durulmuştur. Buckingham'ın 4 Haziran 1816 tarihinde başlayan seyahati bu bölge ve coğrafyanın tarihsel süreçteki stratejik önemini göstermesi açısından değerlidir. Bu nedenle bu çalışma ile İngiliz seyyahın 1816 yılına dair Birecik'ten başlayıp Urfa ile devam eden seyahati sırasında edinmiş olduğu gözlemler detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir. Çalışmada ayrıca seyyahların eserlerinde verdikleri bilgiler oryantalizm, mikro ve makro tarih anlayışlarının oluşumundaki yeri açısından da incelenmiştir. Bu makalede ayrıca seyyahların kayıtlarının yerel tarih bilincinin geliştirilmesi, kent tarihinin öğrenilmesi ve gelecek kuşaklara farklı bir perspektiften tarihin öğretilmesi noktasında neden büyük bir önem taşıdığına da işaret edilmiştir.

Abstract

The city of Birecik and Urfa has always been a geography of geopolitical and strategic importance since it is located on the historical Silk Road and trade routes from past to present. This city, which has been visited by many travelers since ancient times, is one of the frequent destinations of travelers in the Republican period, as it was in the Roman, Seljuk, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safavid and Ottoman periods. For this reason, it is possible to say that a kind of Ottoman/Turkish perception was shaped in the Western world through the works written by the travelers about the region. In this context, it becomes important how the British traveler James Silk Buckingham describes Birecik and Urfa in his book Travels in Mesopotamia. In this study, it is emphasized how the social, cultural, religious and architectural structure in Birecik and Urfa in history was based on the information given in the book of the British traveler. Buckingham's trip on June 4, 1816 is valuable as it shows the strategic importance of this region and geography in the historical process. For this reason, in this study, the observations of the British traveler, which he had gained during his 1816 journey, which started from Birecik and continued with Urfa, were evaluated in detail. In the study, the information given by the travelers in their works was also examined in terms of its place in the formation of orientalism, micro and macro understanding of history. In this article, it will also be pointed out why travellers' records are of great importance in terms of developing local historical awareness, learning the history of the city and teaching history to future generations from a different perspective.

Giriş

Abû'l Farac'ın deyimiyle Nuh Tufanından sonra kurulan üç şehirden biri olan Urfa, tarihte farklı pek çok seyyah tarafından ziyaret edilmiş kadim bir kenttir. Birecik ve Urfa geçmişte tarihi İpek Yolu'nun yanı sıra ticaret yolları açısından da stratejik bir öneme sahip olup (Üner, 2017, s. 3), Batı dünyasının da yakından takip ettiği bir bölgedir. XIX. yüzyılda Urfa şehri kervan yollarının güzergâhı açısından stratejik bir öneme sahiptir. Bu dönemde Urfa'ya çeşitli bölgelerden farklı pek çok ticaret eşyasının getirildiği bilinmektedir. Örneğin XVIII. yüzyılda Urfa'da ipek, alaca¹, kutnî², aba, car, çuka, kendir gibi pamuk ve tekstil ürünlerinin yanı sıra boya, deri, kına, bakır ve kalay gibi sınai mallarının da önemli bir yeri olduğu bilinmektedir. Yine dönemin Gümrük defterlerinden hareketle Urfa'da kahve, tütün ve sabun gibi diğer ürünlerin de ticari alanda öne çıktığı görülmektedir (Üner, 2017, s. 308-328). Bu ürünlerin yanı sıra şehir Batılı seyyahların eserlerinde sıklıkla bahsettiği gibi tarihi, kültürel ve dini açıdan da büyük bir öneme sahiptir. Birecik ve Urfa XVIII. ve XIX. yüzyılda İngiliz, Alman, İtalyan, İspanyol, Fransız gibi pek çok milletten seyyahın gezdiği bir bölgedir. Bu nedenle döneme dair gezgin ve seyyahların Birecik ve Urfa gözlemleri ve edindikleri bilgiler bugüne ışık tutması açısından önemli bir yere sahiptir. Tarihte seyyahların özellikle de Batılı misyonerlerin Anadolu'ya yaptıkları seyahatler ve buralarda edindikleri izlenimlerin Batıda Osmanlı imajı veya Osmanlı algısı oluşturulmasında da önemli bir yeri vardır. Örneğin XIX. yüzyılla birlikte artan misyonerlik faaliyetlerinin başta eğitim, sağlık ve sosyal hizmetler olmak üzere Anadolu'da pek çok alanda faaliyet göstermeye başladığı ve bunun sonucunda çok sayıda Ermeni nüfusunun Protestanlaştırıldığı görülmektedir. Özellikle I. Dünya Savaşı sırasında bu faaliyetlerin sonuçları çok daha belirgin bir hâl almış olup Anadolu'nun birçok yerinde yönetime karşı isyanların meydana gelmesinde kilit bir rol oynamış, özellikle Urfa'da ortaya çıkan Ermeni isyanlarında söz konusu dönemdeki misyonerlik faaliyetlerinin önemli payı olmuştur (Deveci Bozkuş, 2014, s. 343).

XIX. yüzyılda Anadolu'ya pek çok ülkeden seyyahlar gelmiş ve çeşitli eserler kaleme almışlardır. Örneğin sadece İngiltere'den denizci, tüccar, bürokrat, asker, hekim, jeolog, arkeolog birçok ismin Osmanlı topraklarına geldiği bilinmektedir. Bu

¹ XIII. yüzyıldan beri Hindistan, İran ve Türkiye'de çok tüketimi olan ipek ve pamuk karışımı bir grup kumaş çeşidi (Üner, 2017: 314).

² Alacanın benzeri bir kumaş olan kutnî, atkısı pamuk ve çözgüsü ipek olan bir kumaş (Üner, 2017: 315).

isimler arasında John Griffiths'in *Travels in Europe Asia Minor, and Arabia* (1805) adlı eseri ile Thomas Thornton'un *the Present State of Turkey* (1807) adlı kitabı ilk sırada yer alır. Yine Thomas Macgill'in *Travels in Turkey* (1808), William Martin Leake'in *Journal of a Tour in Asia Minor* (1824) ve Charles Colville'in *Frankland Travels to and from Constantinople* (1829) adlı eserleri de seyyahların Osmanlı dönemine dair izlenimlerini günümüze taşımışlardır. Ayrıca John Fuller'in *Narrative of a Tour through some Parts of the Turkish Empire* (1830) ve David Urquhart'ın *Turkey and its Resources* (1833) isimli çalışmaları da seyyahlara dair önemli eserlerdir. Bunların yanı sıra William John Hamilton'ın *Researches in Asia Minor* (1842) ve David George Hogarth'ın *A Wandering Scholar in the Levant* (1896) adlı çalışmaları da Osmanlı İmparatorluğu'na seyahatlerin sıkılaştığı bir dönemde yazılmış eserler olarak önemli bilgiler içeren kitaplardır (Arslan, 2014, s. 151-162).

Bu nedenle bu çalışmada bir İngiliz seyyahın XIX. yüzyıl başlarında Mezopotamya topraklarına yaptığı gezi sırasında Birecik ve Urfa ziyaretine dair izlenimlerine yer verilerek seyyahın hem bölgeye hem de Birecik ve Urfa'ya dair gözlemleri değerlendirilecektir. Bu kapsamda Buckingham'ın eserinden hareketle diğer Batılı seyyahlarla benzer bir bakış açısının olup olmadığı ve söz konusu dönemde bu bölgenin Batılı gezginler tarafından nasıl tasvir edildiği de değerlendirilecektir. Çalışmada XIX. yüzyılda bölgede bulunan Buckingham'ın kitabında Urfa ve Birecik'le ilgili metinlere odaklanılarak dönemin diğer seyyahlarının da sundukları veriler ışığında elde edilen bilgiler eleştirel söylem çözümlemesine tabi tutulacaktır. Seyyahların Urfa ve Birecik'e dair verdikleri bilgiler yazar ve metin merkezli olarak incelenecektir. Buckingham'ın gözlemlerine geçmeden önce kısaca seyahatnâmelerin öneminden bahsetmekte yarar vardır.

SEYAHATNÂME/GEZİ YAZILARININ ÖNEMİ

Şehir tarihi yazımında temel başvuru eserleri arasında seyahatnamelerin önemli bir yeri vardır. Zira bu eserler pek çok bakımdan dikkatle incelenmeye değer bilgiler içerirler. Araştırmacılara göre seyahatnamelerin tarihi bir kaynak olarak kabul edilme hususu hâlen tartışmalı olsa da yazıldıkları dönemin ve mekânın canlı birer tasviri olmaları, söz konusu dönemin kültürel yapısını yansıtmaları ve bize tarihe farklı bir açıdan bakma imkânı sunmaları açısından dikkat çeken kaynaklardır. Özellikle Osmanlı dönemi şehir tarihlerinin incelenmesinde seyahatnamelerin önemli bir yeri olduğu bilinmektedir. Buna rağmen Türkiye'de yabancı seyahatnameler üzerinde yapılan çalışmaların geçmişinin çok yeni olduğuna işaret eden araştırmacılara göre Türkiye'de seyahatnameler üzerinde Batı'daki gibi

pek çok disiplini ilgilendiren geniş bir perspektif de henüz oluşmamıştır (Yılmaz, 2013, s.587-614).

Seyahatnâme seyyahların çeşitli amaçlarla yaptıkları seyahatleri dolayısıyla kaleme aldıkları eserlere verilen bir isimdir (İslam Ansiklopedisi, 2021). Seyyahların kaleme aldıkları raporlarda şehirlerin mimari yapısından, söz konusu dönemdeki temizlik durumuna, yollara, cami, çeşme, köprü, hastalıklar, depremler, salgın hastalıklar, yangınlar, kıtlık, afetler gibi pek çok konuda bilgilere erişmek mümkündür. Seyyahların eserlerinde şehirlerin yapısının yanı sıra toplumların kültürel yapılarıyla ilgili de bilgi edinmek mümkündür. Örneğin günlük yaşam, batıl inançlar, evlilik, kadınlar, çocuklar, suç oranları vb. pek çok konuda seyahatnâmelerde önemli veriler yer alır (Keçeci, 2020).

Seyahatnâmeler ayrıca XIX. yüzyılda turistlerin başlıca bilgi edinme kaynakları olarak da öne çıkmıştır. Seyahatnâme ve gezi rehberi yazıcılığının temellerinin XIX. yüzyılın ilk yarısına dayandığını kaydeden araştırmacılar bu süreçte Avrupa'da Baedeker, John Murray, A&C Black Publishing, Ward Lock gibi yayınevlerinin öne çıktığına değinmiştir. Daha sonra Thomas Cook gibi tur operatörleri tarafından da turistlere gidecekleri yerlerde ulaşım, konaklama, yeme-içme, tarihi yerler başta olmak üzere farklı konularda yardımcı olması amacıyla da eserler yayınlandığı belirtilmiştir. Örneğin 1840 yılında John Murray Yayınevi tarafından Türkiye üzerine hazırlanan *A Hand-book for Travellers in the Ionian Islands, Greece, Turkey, Asia Minor, and Constantinople* adlı gezi rehberinin bu alandaki ilk eser olduğu kaydedilmiştir. Seyyahların yolculukları boyunca yanlarında taşıdıkları, yazılı kültürel mirasın bir parçasını oluşturan bu eserlerin zengin içerikleriyle Türkiye'de turizmin tarihsel gelişimine dair çalışmalara da katkı sunduğuna işaret edilmektedir (Arslan, 2014, s. 151-163).

Osmanlı topraklarına XVI. yüzyıldan itibaren Batılı seyyahların gelmeye başladığına işaret eden kaynaklara göre, daha ilk dönemlerden itibaren belirli bir prosedür çerçevesinde söz konusu seyyahlar seyahatlerini gerçekleştirmişlerdir. Bu kapsamda "yol emri, yol tezkeresi, mürur tezkiresi, il-can-name, il-can mektubu" vb. izin belgeleriyle İmparatorlukta seyahat eden seyyahların bu seyahatlerinin temelinde ilk dönemlerde Doğuyu keşfetme merak ilk sırada yer almıştır. Daha sonrasında ise gezme, görme, inceleme, araştırma, diplomasi vb. gerekçelerle söz konusu seyahatler yapılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılı devletlerle yaptığı pek çok anlaşma aynı zamanda diğer devletlerin vatandaşlarına topraklarında güven içinde seyahat etme izni ve garantisini de sunmaktaydı. Örneğin yol emirlerinin ticari

sınıftan Müstem'in, Beratlı, Avrupa ve Hayriye tüccarlarına verildiğine işaret eden kaynaklara göre, yol hükmü ya da yol emri bir ücret karşılığında alınabilmekteydi (Sezer, 2003, s. 105-124).

XIX. yüzyılda Osmanlı topraklarına yapılan seyahatlerin çeşitli nedenleri olmuştur. Örneğin Sicilyalı bir doktor olan Giovanni Reys'in doktorluk yapmak amacıyla Osmanlı topraklarına bir seyahat gerçekleştirdiği bilinmektedir. Tıp alanındaki çalışmaların yanı sıra özellikle asilzade ve üst düzey kişilerin de Osmanlı İmparatorluğu'na seyahatler yapmıştır. Bu konuda İngiliz asilzadelerinden olan Lanfred Graham'ın da Osmanlı topraklarına bir seyahat gerçekleştirdiği ve kendisine gerekli kolaylığın sağlanması konusundaki talimatların dönemin arşiv kayıtlarına yansıdığı görülmektedir (Sezer, 2003, s. 105-124)

Seyyahların gezileri sırasında kaleme almış oldukları seyahatnâmeler gezginlerin ötekine dair düşüncelerine dair de önemli ipuçları sunarlar. Örneğin XIX. yüzyıl İngiliz gezginlerinin Osmanlı ülkesi ve Türklere karşı bakış açısını anlayabilmek konusunda özellikle de Avrupalıların Türklere dair bakış açılarının anlaşılabilmesinde seyyahların kaleme aldıkları eserlerin büyük bir önemi vardır (Şahin, 2017, s. 15).

Seyyahların seyahatnâmeleri aynı zamanda ülkeler arasındaki ilişkilere dair de önemli bilgiler içerirler. Örneğin günümüzde Türk- İngiliz ilişkilerinin daha iyi anlaşılabilmesi konusunda iki topluma dair tarihi kaynaklar arasında seyyahların Türkiye'ye dair kaleme aldıkları raporlarda yer alan bilgilerin de önemli bir yeri vardır zira bu bilgiler doğrultusunda geçmişte İngilizlerin Türkleri nasıl algıladığı, İngiltere'de nasıl bir Türk imajının şekillendiğini görmek mümkündür. Bu nedenle ülkeler arası ilişkilerin bugününün doğru anlaşılmasında tarihte seyyahların kaleme aldığı eserlerin önemli bir yeri vardır. Özellikle de XIX. yüzyılda kaleme alınan İngiliz seyahatnâmelerinin bu konuda son derece ilgi çekici veriler sunduğunu söylemek mümkündür (Şahin, 2017, s. 15).

Seyahatnâme araştırmacılara göre oryantalist söylemin oluşumunda da seyyahların eserlerinin rolü oldukça önemlidir. Çünkü gezi yazıları ya da seyyahların notları hem döneme hem de bölgeye dair detaylı ipuçları verir. Bilinmeyen toprakları ve bu toprakların bilinmeyen sakinlerini kendi toplumuna anlatır. Bu yönüyle seyyahların kaleme aldıkları bilgiler aslında kendi toplumlarına "ben" ile "öteki" arasında bir karşılaştırma yapma fırsatı sağlar. Bu görevin yerine getirilmesinde ise seyyahlara büyük bir iş düşer. Dolayısıyla seyahat edebiyatı, "özne ile nesne, bilen ile bilinen arasındaki ilişki olan epistemolojinin temel sorularını" üretmiştir (Blanton,

1997, s. 3'ten aktaran Palabıyık, 2010, s. 39). Osmanlı topraklarına gelen seyyahların eserleri büyük oranda kişisel deneyimlerini yansıtsa da “kültürel ve politik bir nesne” ve “öteki evren” olarak muhayyel bir Osmanlı imgesinin oluşmasına da katkı sunar. Bu nedenle bir seyyahın kaleme aldığı eser sadece o seyyahın kişisel tutumu ile açıklanamaz çünkü seyyah gözlem yaparken ve metnini inşa ederken sahip olduğu duygusal, zihinsel ve davranışsal tutumundan de beslenir. Seyyahı var eden bir kültür dünyasının da olduğu göz önünde bulundurulduğunda seyyahların eserlerinde Osmanlı imgesi oluşurken hem kendi zihinsel tutumu hem de seyyahın muhatap olduğu Osmanlı toplumuna ilişkin gerçeklikler önemli bir yer tutar (Ertaş, 2017, s. 384). Bu nedenle gezginlerin seyahat metinleri, kitapları doğası gereği aynı zamanda seyyahın bir kurgusundan ibarettir. Seyyah hangi konuyu, niçin, nasıl ve ne düzeyde anlatacağına kendi karar verir. Bu açıdan konuya bakıldığında seyyahın kim olduğu, nereli olduğu, etnik ve dini inancı, dünyaya bakış açısı da kaleme aldığı metne yansır. Ayrıca seyyahın hangi amaçla seyahat ettiği, hangi kesime hitap ettiği, kitabını yazarken bir beklentisi olup olmadığı, metinde kullandığı üslup ve seyahatnâmenin yazıldığı dönem de metnin değerlendirilmesinde büyük önem taşır (Ertaş, 2017, s. 391). Ayrıca seyahatnâmeleri kaleme alan gezginlerin peşin hükümleri olabileceği de unutulmamalıdır. Zira seyyahların önyargı ihtimalinin yanı sıra seyahatnâmenin yazıldığı dönem ile yazarın eğitim durumu, kültür derecesinin de göz önünde bulundurulması elzemdir (Şahin, 2017, s. 15).

Seyyahların kaleme aldığı eserler okuyucunun merak ettiği şeyleri tanıtarak doğrudan okuyucunun merakını hedef alır. Bu nedenle geçmişte de bugün de seyahat edebiyatının oldukça popüler olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle coğrafi keşifler, Rönesans ve Reform dönemiyle birlikte bu süreç daha da popüler hâle gelmiştir. Seyyahlar, güzel ve bereketli topraklar ve aşırı zenginliklere sahip olduğuna inanılan “yeni dünya” kavramına hayranlık duymaya başlayınca, bu dönemde yeni keşfedilen topraklarla ilgili seyahatnâmeler halkın büyük dikkatini çekmiştir. Seyahatlerin bir diğer önemli boyutu da özellikle Rönesans döneminde, kişinin entelektüel güçlerinin gelişimi açısından da önemli bir fırsat olarak görülmüş olmasıdır. Örneğin Avrupa aristokratlarının küçük oğulları tarafından İtalya'ya doğru gerçekleştirilen özel bir seyahat biçimi olan Büyük Tur, onların aynı zamanda eğitimlerinin de önemli bir bileşeni hâline gelmiştir (Blanton, 1997, s. 3'ten aktaran Palabıyık, 1997, s. 39-40).

Aydınlanma döneminde de Tavernier, Bernier ve Chardin gibi gezginlerin kaleme aldıkları eserlere bakıldığında özellikle de Orta Doğu ve Uzak Doğu ülkelerini kapsayan gezi yazıları toplum üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Daha çok Fransa'da etkili olan gezginlerin bu gözlemleri bir Doğu İmgesinin (Oriental) oluşmasına da zemin hazırlamıştır (Demirtaş, 2018, s. 125).

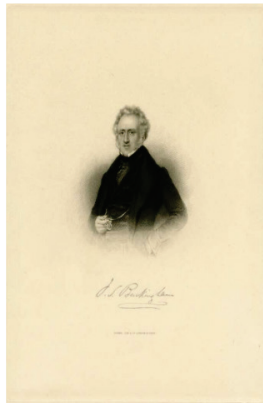
Mezopotamya'ya yapılan seyahatlerin bir diğer nedeni de bölgenin ticari önemi olmuştur. XIX. yüzyılda Fırat nehrinin, Hindistan ile yapılacak ticarete kullanılması fikri, yeni bir ticaret yolu olma ihtimalini arttırmış, bu durum bölgenin İngiltere için önem kazanmasına yol açmıştır. Bu nedenle İngiltere, ticarî ve siyasî faaliyetlerle ilgili olarak gerekli alt yapının hazırlanması için bir öncü kuvvet olarak bölgeye seyyahlar göndermiştir. Bu seyyahlar arasında Richard Pococke, Edward Lewes Cutts, E.B.Soane, George Percy Badger gibi isimler ilk sırada yer alır. Bu seyyahlardan biri de James Silk Buckingham'dır. Görevi, hem İngiltere için Hindistan ve çevresindeki ticarî imtiyazları korunması hem de Doğu Hindistan Şirketi'nin faaliyetlerini destekleyecek bilgileri edinmesi açısından kilit bir role sahip olmuştur (Tekin, 2020, s. 120).

Buckingham (1786–1855), XIX. yüzyılın başlarında Mısır, Filistin ve Ürdün üzerinden Suriye'ye gelmiş daha sonra ise Urfa'yı gezmiş bir İngiliz seyyahdır. 4 Haziran 1816'da Urfa'ya gelmiş ayrıca Diyarbakır, Mardin, Musul, Kifri ve Bağdat'ı da ziyaret etmiştir. Buckingham'ın seyahatine dair kaleme almış olduğu eseri hem Osmanlı İmparatorluğu'nun hem de bölgenin tarihine dair son derece önemli bilgiler içermektedir. Buckingham kitabında özellikle gezdiği yerlere dair çok detaylı gözlemler ve tasvirlerle yer verir. Buckingham ayrıca gezdiği yerlerin demografik, etnik, dini, ticari ve ekonomik durumuna dair de kapsamlı bilgiler aktarır. Ayrıca gezdiği yerlerin konumu, halkı, pazarları, sosyo-kültürel yapıları, askerî varlıkları, savunma ve idarî yapılarıyla ilgili gözlemlerine de değinir. Buckingham'ın verdiği bilgiler özellikle XIX. yüzyıla dair gezilen şehirlerle ilgili pek çok alanda bilgi edinilmesini sağlar ve oldukça önemlidir (Tekin, 2020, s. 117). Ancak daima seyyahların eserlerine temkinli yaklaşmakta da yarar vardır çünkü seyahatnâmelerde verilen bilgilerin doğrulukları, seyyahların bölgeye bakış açıları kendi karakterleri, amaçları ve inançlarına göre değişiklik gösterir. Buna rağmen farklı seyyahların benzer rotalarla ilgili yazdıkları kitaplardaki bilgiler karşılaştırıldığında sağlıklı bilgiler de elde etmek mümkündür (Özsoy, 2010, s. 5). Çalışmaya geçmeden önce Buckingham'ın hayatına dair kısaca bazı bilgilere yer verilecektir.

İNGİLİZ SEYYAH JAMES SILK BUCKINGHAM

Buckingham, 25 Ağustos 1786'de İngiltere'nin Güney Batısındaki Cornwall'a bağlı Falmouth kasabasının kuzeyinde yer alan Flushing'de dünyaya gelmiştir. Babası Devonshire'daki Barnstape yerlilerinden Christopher adındaki ataları Elizabeth dönemine, annesi ise Cornwall yerlilerinden Bodwin'e dayanan Thomazine idi. Henüz yedi sekiz yaşlarında iken babasını kaybeden Buckingham'ın annesi bu süreçten öyle etkilenmiştir ki, akabinde sağlığı bozulmuş ve daha sonra o da hayatını kaybetmiştir (Buckingham, 1855, s. 4-6).

Seyyah Buckingham yazar ve gazeteci olarak da bilinmektedir. 1813'te Mısır'a seyahat eden Buckingham daha sonra Bombay'a gitmiş, Hindistan'dan kovulduktan sonra 1815'te tekrar Mısır'a geri dönmüştür. Kariyerinin ilk dönemlerinden itibaren pek çok bölgeye seyahatleriyle ünlenen Buckingham Filistin, Suriye ve Mezopotamya'ya gitmiş ve burada Claudius James Rich ile de bir süre kalarak Karl Bellino ile arkeolojik alanları ziyaret etmiştir. 1816 yılında İran üzerinden Bombay'a geri dönmüş daha sonra ise 1818 yılında Kalküta'ya gitmiştir. Buckingham'ın kaleme aldığı eserler arasında *Filistin'de Seyahatler*, *Arap Kabileleri Arasında Seyahatler*, *Mezopotamya'da Seyahatler*, *Asur, Medya³ ve İran'da Seyahatler* adlı eserleri ilk sırada yer alır. Buckingham'ın ayrıca 1842 yılında yayınlanan *The Slave States of America* adlı kölelikle ilgili Amerika Birleşik Devletleri ve Güney Devletlerini ele alan bir seyahat eseri de bulunmaktadır. Buckingham 1843 yılında British & Foreign Institute'u kurmuş, daha sonra 1851 tarihinde ise yeni kurulan *Temperance League*'in başkanı olmuştur. 30 Haziran 1855 yılında Londra'da hayatını kaybeden Buckingham *Kensal Green* Mezarlığı'na gömülmüştür (British Museum, 2021).

Resim 1: James Silk Buckingham (British Museum, 2021)

³ Pers İmparatorluğu'nun günümüz İran topraklarının kuzeybatısını kapsayan eyaleti ve Medlerin yaşadığı ülke.

JAMES SİLK BUCKINGHAM'IN TRAVELS IN MESOPOTAMIA ADLI ESERİNDE BİRECİK VE URFA

XIV. ve XVI. yüzyıllarda Osmanlı topraklarına çok sayıda seyyah gelmiştir. Seyyahlar arasında tüccar, diplomat, hacıların yanı sıra hekim, cerrah, botanikçi, eczacı gibi mesleklerden olup da bilimsel çalışmalar amacıyla yola çıkan kimseler de yer almıştır (Ertaş, 2017, s. 388-389). Bu dönemde sadece Mezopotamya'ya değil aynı zamanda Akdeniz'le ilgili seyahatlerin de öne çıktığı görülür. Örneğin Krafft, Rauwolf, Seydlitz, Heberer, Schweigger ve daha pek çok seyyah Akdeniz ve Akdeniz dünyasıyla ilgili önemli bilgiler içeren eserler kaleme almışlardır (Özsoy, 2010, s. 155).

XVI. yüzyılda Kraliyet hizmetinde genel valinin emrinde bir cerrah olan Katolik Portekizli Mestre Afonso bir seyahati sırasında Urfa'da bir Ermeni tüccar olan Simeo Fernandes'ten yardım alarak bu vesileyle bölgeye dair izlenimlerini yazmıştır. Benzer şekilde Portekiz İmparatorluğu'nun Hindistan genel valisinin Safevi sarayına göndermiş olduğu elçilik heyetinde yer alan Yahudi kökenli Portekizli Antonio Tenreiro'nun da Urfa'da zengin bir Ermeni tüccarın evinde misafir olarak konakladığı bilinmektedir (Azizova, 2018, s. 171). Bu bilgiler XVI. yüzyılda Yahudi Hristiyan geleneği açısından bölgenin hem dini hem de Urfa'nın Orta Doğu'ya açılan bir kapı olarak stratejik önemini ortaya koyar (Azizova, 2018, s. 170). Örneğin İspanyol rahibe Egeria'nın XVII. Yüzyılda yaptığı hac yolculuğu sırasında Urfa ve Harran'dan geçtiği ve buraya dair Hac günlüklerinde sunduğu bilgiler de oldukça önemlidir (Güler, 2017, s. 19-23). Rahibe Egeria'nın günlükleri XVII. yüzyılda dahi bu bölgelere dini ve ticari farklı amaçlarla seyahatlerin yapıldığını göstermesi açısından kayda değerdir. Aynı zamanda bölgenin orta ve yakın çağlarda inanç merkezlerinin güzergâhı üzerinde yer alması nedeniyle stratejik önemini de ortaya koyar. Hac seyahatnâmelerine bakıldığında hem rota hem de anlatımlar açısından büyük oranda benzerlikler görülür. Her ne kadar her yolculuk bir diğerinden doğası gereği farklı olsa da çeşitli dönemlerde meydana gelen gelişmelerin hac yolculuklarını kısmen de olsa farklı kıldığı söylenebilir (Özsoy, 2010, s. 153). XIX. yüzyılda da Osmanlı İmparatorluğu'nda pek çok Batılı seyyah ve gezgin Mezopotamya'yı ziyaret etmiştir. Dünyanın farklı noktalarından Alman, İngiliz, Fransız, İspanyol, İtalyan pek çok seyyah farklı amaç ve görevlerle bu bölgeyi gezmiş ve raporlar hazırlamıştır.

Bu açıdan konuya baktığımızda Orta Çağ'dan itibaren başta Portekizli Mestre Afonso, Antonio Tenreiro, Fransız gezgin Jean Baptist Tavernier, Guillaume Rolin Oliver, Jean de Thevenot, İngiliz seyyah George Percy Badger, E. B. Soane, Richard Pocke, Henry Charles Barkley, Alman gezgin Julius Heinrich Petermann, Carsten

Niebuhr, Eduard Sachau, Helmuth von Moltke olmak üzere pek çok ismin Mezopotamya'da bulunmuş olması Urfa ve Birecik'in stratejik ve tarihi önemini ortaya koyar.

XIX. yüzyılda Buckingham'dan sonra Urfa'ya dair izlenimlerini kaleme alan çok sayıda seyyah vardır. Bunlardan birisi de Edward Lewes Cutts adında bir seyyahdır. 1876'da Türkiye ve İran'daki Asurilerle ilgili araştırmalar yapmak üzere İngiliz Canterbury Başpiskoposu tarafından görevlendirilen Cutts, *Christians Under the Crescent in Asia* adlı eserinde Buckingham'la benzer şekilde bölgeye dair izlenimlerine geniş yer verir. Nesturi Hristiyanlarla ilgili araştırmalar yapmak üzere bölgeye gelen Cutts, kitabının önsözünde İngilizlerin 1835 yılında eski Hristiyanlığın kalıntılarına ilgi duymaya başladığını kaydeder. Kraliyetin 1838'de bu bölgeye çeşitli gezginleri göndermeye karar verdiğini belirtir. Cutts'un kitabında Buckingham'ın eseriyle benzer şekilde betimlemeler, tasvirler, şehrin demografik yapısı, şehrin konumu, kentte yaşayan insanların yeme içme özellikleri ile dini ritüeller geniş yer tutar (Deveci Bozkuş, 2022, s. 3-8).

Yine benzer şekilde misyoner gezgin James Phillips Fletcher'in (1811-1875) 1842 yılında Paris, Sicilya, Malta, İzmir, İstanbul, Samsun, Tokat, Sivas, Diyarbakır, Nusaybin, Cizre, Musul, Ninova, Erbil, Urfa, Halep, Antakya, Lazkiye ve Beyrut şehirlerine yönelik gerçekleştirmiş olduğu bir dizi seyahat de bölgeye dair önemli ipuçları sunar. Aynı zamanda bölgenin yüzyıllar boyunca stratejik açıdan büyük bir öneme sahip olduğunu da gösterir (Fletcher, 1850; Güler, 2020a, s. 41-45).

XIX. yüzyılda bölgeyi gezen bir başka seyyah ise Arap kökenli İngiliz bilim adamı misyoner papaz ve yazar George Percy Badger'dir (Roper, 1984, s. 140-155). Anglikan Kilisesi tarafından Percy Badger (1815-1888) 1842'de Mezopotamya'da yaşayan Doğu Hristiyan Nesturileri Delegesi olarak atanmıştır. Mezopotamya'daki Nesturiler (Keldaniler) hakkında araştırmalar yapmak üzere 3 yıllık bir seyahate gönderilen Badger, bu seyahatinde ilk önce İstanbul'a gelmiş ve burada gerekli izinleri aldıktan sonra İstanbul'dan deniz yoluyla Samsun'a ulaşmıştır. Badger daha sonra Amasya, Tokat, Harput, Diyarbakır, Mardin, Midyat, Cizre, Nusaybin hattını takip ederek Musul'a varmıştır. Badger ilk izlenimlerinde bölgenin Amerikan Board misyonerlerinin etkisine girdiğini kaydeder ve Mezopotamya'daki Nesturileri İngiliz Anglikan Kilisesi himayesine almak için bazı girişimlerde bulunur. Badger 1844'de özellikle Musul dönüşü Hakkâri, Cizre, Nusaybin, Mardin, Diyarbakır, Urfa, Birecik, Halep ve Lazkiye güzergahını kullanır. Bu seyahati sırasında edindiği bilgilerde

Osmanlı Mezopotamya'sında yaşayan Nesturilerin inanç, tarih, sosyal ve ekonomik yapılarıyla ilgili kapsamlı bilgiler verir (Hanilçe, 2018, s. 412).

Badger'in *The Nestorians and their Rituals 1842-1844* adlı eserinde de Urfa'ya dair son derece önemli bilgilere yer verilmiştir. Badger'in eseri XIX. yüzyılda Urfa'daki etnik ve dini gruplara dair de önemli ipuçları verir. Badger bu kitapta 1842-1844 ve 1850 yılında Mezopotamya'ya yaptığı misyonerlik gezilerine dair izlenimlerine detaylı bir şekilde yer vererek Suriye Yakubileri, Katolikleri ve Keldânileri'nin yapısı, Kuzey Irak Nestürileri ve Yezîdilerin dinî ritüellerini detaylı bir şekilde anlatır (Güler, 2014, s. 46-50). Badger'in seyahatleri sırasında elde etmiş olduğu bu bilgiler ve yayınlamış olduğu eserler istihbarat çalışmalarında da kullanılmıştır. Bu kapsamda 1860'lı yıllarda onun Mısır'da bulunduğu sırada ülkedeki askeri istihkâmlar, Süveyş Kanalına dair istihbarat çalışmaları ve raporlar yayınladığı da bilinmektedir. 1870'li yıllarda ise diplomatik misyonlarda görev alan Badger, ayrıca yayın, eğitim ve İngilizce-Arapça tercüme alanlarında da faaliyet göstermiştir (Hanilçe, 2018, s. 412-413).

Badger de Buckingham'la paralel şekilde kitabında Urfa'nın demografik yapısına dair önemli ipuçları sunar. Örneğin Badger XIX. yüzyılda Siverek'te 500 Müslüman ailenin ve 4 caminin olduğuna işaret eder. Ayrıca buradaki gayrimüslim nüfus içerisinde ise 120 Ermeni hanesinin ve Urfa piskoposluğu içinde sayılan 1 kilise ile 4 rahibin olduğunu belirtir. O burada birkaç Rum Hristiyan nüfusun olduğunu da ifade ederek bunların daha çok inşaat alanında görev aldıklarına dikkat çeker. Rum Hristiyan nüfusun Ermenilerden farklı olarak Siverek'te herhangi bir dini yapısının olmadığını, en yakın dini mabetlerinin ise Diyarbakır'da bulunduğunu kaydeder (Badger, 1852, s. 317-318). Badger ayrıca söz konusu eserinde XIX. yüzyılda Urfa merkezde yer alan Ermeni nüfusuna dair de önemli ipuçları sunar. Urfa'da 1800 Ermeni ailenin yaşadığını, şehirden üç saatlik bir mesafede bulunan Germüş köyünde ise 200 Ermeni ailenin yaşadığını ve şehirde 18 rahibin bulunduğunu ifade eder (Badger, 1852, s. 325). Farklı ülkelerin seyyah ve gezginlerinin eserlerinde verdikleri bilgilerin mukayese edilmesi döneme dair sağlıklı bilgiler edinilmesi açısından elzemdir. Benzer şekilde Cutts da kitabında Urfa'da bulunduğu süre zarfında Ermeni toplumuna dair benzer bilgiler verir. Urfa Ermeni dini liderleriyle görüşüğünü de kaydeden Cutts, Urfa seyahati sırasında Ermeni piskoposuna yaptığı bir ziyarette Ermeni toplumunun özellikle de Kilise erkânının İngiltere'den yapılacak yardım ve yönlendirmelere açık olduklarını belirttiklerini ifade eder (Cutts, 1877, s. 85). Benzer bilgiler Badger'in kitabında Tokat seyahati sırasında

aldığı notlarda da yer alır. Bu durum aslında seyyahların gezdikleri tüm kentlerin demografik yapısını kayıt altına aldıklarını da ortaya koyar. Badger Tokat'ta nüfusun büyük bir kısmının Müslüman olduğunu, 150 Katolik Ermeni ailenin burada yaşadığını, şehirde yedi kilise ve iki manastır olduğunu belirtir (Hanılçe, 2018, s. 420).

İngiliz Richard Pococke da kaleme aldığı seyahatnâmede Birecik ve Urfa'ya dair önemli ipuçları verir. Strabon, Herodots, Sicilyalı Diodoros, Plinius, Ptolemaios, Pomponius Mela, Pausanias, Filostratus, Aelianus Tacticus gibi Antik Yunan ve Latin yazarlara atıfta bulunan Pococke'un eserleri literatürde büyük yankı uyandırmış ve pek çok dile çevrilmiştir. Pococke çalışmalarında Osmanlı yönetimi, ticaret, örf ve adetler, mimarlık ve doğa tarihi gibi pek çok konuya yer vermiştir (Pococke, 1743, s. 2-11; Güler, 2020b, s. 29-30). Benzer şekilde diğer seyyahlar da bölgeye dair kaleme aldıkları eserlerinde büyük oranda şehrin tasvirine yer verirler. Örneğin Badger 1844 yılında kaleme aldığı eserinde Urfa'yı tasvir ederken şehrin bir tepenin hafif yamacına yerleşmiş, doğu ve batı surları arasındaki 10 mil boyunca bahçelerin yer aldığı düzlüğe doğru genişlediğini kaydeder. Karakoyun denilen küçük bir derenin şehrin kuzey yakası boyunca aktığını, Samsat, Saray ve Yeni Kapı'ya doğru üç köprüyle üzerinden geçildiğini kaydeder. Derenin daha sonra güneydoğuya döndüğünü ve açık arazideki bahçeler boyunca akıp gittiğini belirtir. Kalenin ise güneydoğudaki bir tepenin üstünde olduğunu, düzensiz bir açıyla şehrin etrafını dolaşan kuleli surlara bağlandığını ve hâlihazırda bahsedilen kapıların yanı sıra iki kapının daha olduğunu belirtir. Bu kapıların kuzeydoğuda Bey Kapısı ve güneye doğru ise Harran Kapısı olduğuna işaret eder (Güler, 2014, s. 46).

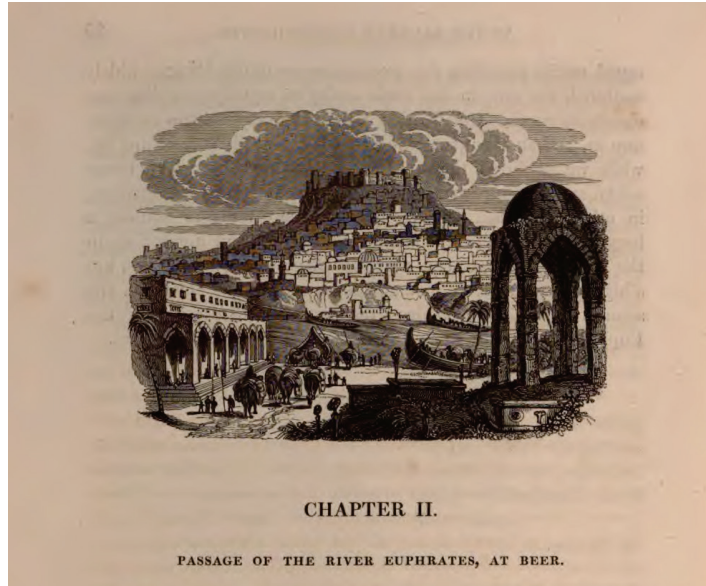
XIX. yüzyılda bölgeye dair gözlemlerini kalem alan bir diğer seyyah ise Alman gezgin Eduard Sachau'dur. 1879 yılında Birecik ve Urfa'ya gelen Sachau, bu bölgeye dair izlenimlerine Almanca olarak kaleme almış olduğu *Reise in Syrien und Mesopotamien* adlı eserinde yer verir. Sachau kitabın *Von Haleppo bis Urfa* [Halep'ten Urfa'ya] başlıklı ikinci bölümünde Urfa, Harran, Suruç ve köylere dair kapsamlı bilgilere yer verir (Sachau, 1883, s. 110; Güler, 2021, s. 37-49). Örneğin, Urfa'da Hıristiyan (Ermeni) mahallelerinin tepenin eteklerinde ve yamaçlarında, Müslüman evlerinin ise merkez, güney ve doğuda bulunduğu bahseder ve evlerin mimari yapısını uzun uzun anlatır (Güler, 2021, s. 39). Sachau, ayrıca Urfa şehrinin dar açılı sokaklarıyla adeta bir labirenti andırdığını söylerken, sokaklarındaki kirden (lağım) de söz eder. Sokakların o dönemde sadece bir hayvan sırtında gezilebildiğini

kaydeden Sachau, sokaktan geçenlerin duvar boyunca yürüdüğü 2-3 ayak yüksekliğinde dar taş kaldırımların bulunduğunu da belirtir (Güler, 2021, s. 39-40).

Urfa ve Birecik'in yakın dönem tarihine gelindiğinde ise özellikle de Tehcir döneminde Amerikan, İngiliz, İspanyol, İsviçreli, Alman vb. çok sayıda misyonerin de bu bölgede bulunduğu ve kaleme aldıkları rapor, anı ve günlükler aracılığıyla 1915'te yaşananlarla ilgili olarak Batı'da Osmanlı karşıtı bir kamuoyu yaratmaya çalıştıkları söylenebilir (Deveci Bozkuş, 2014, s. 346).

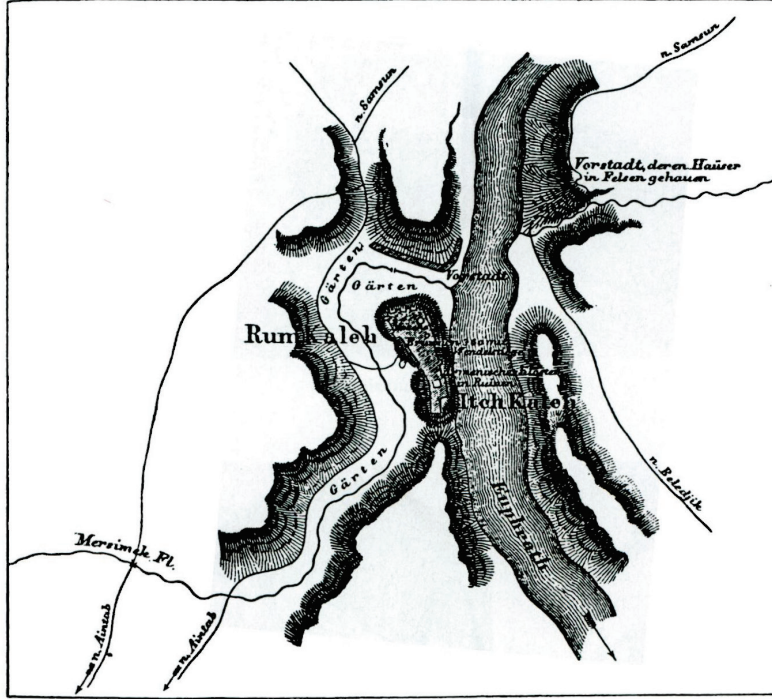
Sonuç olarak bu çalışmada Buckingham'ın *Travels in Mesopotamia* adlı eserinden yola çıkılarak XIX. yüzyıl başlarında bu bölgenin sosyo-kültürel yapısının izleri aranacaktır. Buckingham'ın bu eseri 27 bölümden oluşmaktadır. Urfa ve Birecik'le ilgili bölümler ise kitabın İkinci, Üçüncü ve Dördüncü bölümlerinde yer almaktadır (Tekin, 2020, s. 117).

BİRECİK'TE FIRAT NEHRİ'NİN GEÇİŞİ

Resim 2: Birecik'te Fırat Nehri'nin Geçişi (Buckingham, 1827, s. 26)

XVI. yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman döneminde Halep Eyaleti'nin on sancağından biri olan Birecik Sancağı, bu yüzyıl boyunca Halep Eyaleti'nin sancağı olarak kalmış, XVII. yüzyılda ise Osmanlı idari teşkilatında Rakka Eyaleti'ne bağlanmıştır. Birecik Sancağı söz konusu dönemde Birecik ve Rumkale Kazâlarından oluşmaktaydı (Karadeniz, 1998, s. 433).

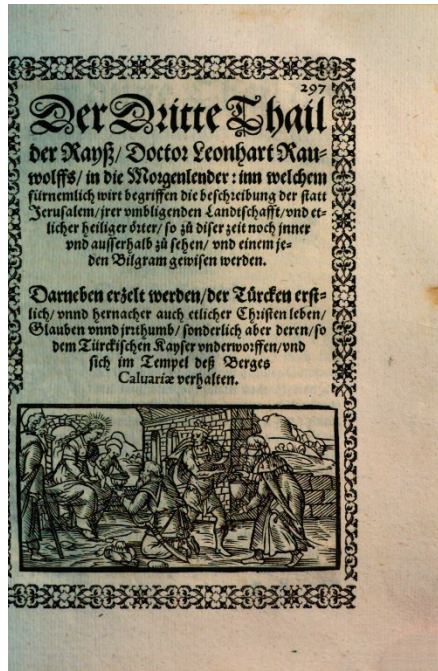
Resim 3: Reisen in Kleinasien und Nordsyrien [Küçük Asya ve Kuzey Suriye'de Seyahatler] (Humann ve Puchstein, 1890, s. 175)

Birecik'te Fırat Nehri'nin Geçişi başlıklı ikinci bölümde Buckingham Birecik'ten şehre girişini ve karşılaştığı manzarayı tasvir ederken Türk evlerinin yapısı, çeşme ve mezarlıkların konumu ve su yollarını anlatır (Buckingham, 1827, s. 26).

Buckingham'ın eserinde Birecik'le ilgili ilk izlenimleri Müslüman mezarlıklarıyla ilgili olmuştur. Buckingham'ın Birecik'in doğa ve çevresiyle ilgili tasvirleri ise son derece detaylıdır (Buckingham, 1827, s. 26-27). Benzer bir durum Cutts'un eserinde de söz konusudur. Cutts kitabında Urfa'yla ilgili bölümde kentteki mezarlıklarla ilgili detaylı bilgi verirken mezar taşlarının birçoğunda yazı olmadığını ancak eski İngiliz mezar taşları ile benzerlik gösterdiğini belirtir. Cutts, Urfa'da mezar taşlarına İngiltere'deki gibi ölünün yaptığı işin kazanmış sembolleri olduğunu belirtir. Örneğin bir terzi için makas, bir kunduracı için bir ayakkabı, bir demirci için ise çekiç ve örsün mezar taşlarına işlenmiş olduğunu yazar (Cutts, 1877, s. 84).

Urfa'ya girişini Birecik üzerinden tasvir eden Buckingham, eserinde o dönemde Birecik'te ulaşımında aktif bir biçimde kullanılan teknelere dair de son derece detaylı ve teknik bilgilere yer vermiştir (Buckingham, 1827, s. 27). Notlarında Birecik'te ulaşım için kullanılan bu teknelerin ne tür yükler taşıdığı, kullanan insan sayısı ve grupları ile teknelerin nasıl çalıştığına dair de önemli ipuçları sunar (Buckingham, 1827, s. 27-28).

Buckingham'ın eserinde öne çıkan bir diğer önemli husus da Birecik'in antik dönemleri ve dünyanın diğer noktalarındaki nehirlerle mukayesesıyla ilgilidir. Antik çağlarda *Birtha* olarak bilinen Birecik kasabasının, Fırat'ın doğu kıyısında, kuzeyden ve güneyden akan bu nehrin bir uzantısının üst kısmında, derenin keskin bir kıvrımının hemen altında yer aldığını kaydeder. Daha batıdan akan uzun bir erişimden sonra nehrin büyüdüğünü ve en azından *Blackfriars* köprüsündeki Thames'e eşit olduğunu ifade eder. Bu konuda Rauwolf'un 1575 yılı civarında Birecik'ten geçtiğinde nehrin bir mil genişliğinde olduğunu; Maundrell'in ise nehrin Londra'daki *Thames* kadar geniş olduğunu kaydettiğine işaret eder. Otter'in ise 1734'te nehri geçtiğinde genişliğinin, karşı taraflarda çok farklı olduğunu kaydettiğine dikkat çeker (Buckingham, 1827, s. 28-29). Buckingham'ın sunduğu bu bilgiler, Birecik nehrinin tarihi yapısına dair önemli ipuçları verirken aynı zamanda 1596 yılında Türklere karşı savaşmaya giderken ölen Leonhard Rauwolf'un da bu bölgede bulunduğunu gösterir. Rauwolf'un seyahat notlarını kaleme aldığı beş yüz sayfalık eseri özellikle botanik, ecza bilimleri ve sosyal konular hakkında çok değerli bilgiler içerir (Özsoy, 2010, s. 154).

Resim 4: Aigentliche beschreibung der Raiß, so er vor diser zeit gegen Auffgang inn die Morgenländer, fürnemlich Syriam, Iudaeam, Arabiam, Mesopotamiam, Babyloniam, Assyriam, Armeniam [et]c. (Leonhard, 1582).

Birecik suyunu Nil'in suyuyla karşılaştıran Buckingham, Nil suyunun, nehirden alınır alınmaz bir tortu bırakmadan içilebildiğini belirtir. Birecik halkının da genel olarak derelerinin ünlü olduğunun farkında olduğuna işaret eden

Buckingham, Birecikliilerin bu ırmağın dünyanın en büyüğü olduğunu düşündüğünü ifade eder. Bu ırmağın Birecik'te halk tarafından cennetin dört ırmağından biri olarak da bilindiğini kaydeder (Buckingham, 1827, s. 29-30). Kitabında Birecik'e dair suyolları, yağış, toprak yapısı, ağaçlar ve kasabanın yapısına dair de önemli bilgiler verir (Buckingham, 1827, s. 31-32).

Buckingham Birecik'e dair izlenimlerine yer verirken buradaki ormanlar, ağaç türleri, taşların yapısı, bölgenin nüfusu, dini yapılar ve mağaraların konumundan da bahseder;

... Batı cephesi nehir kenarı tarafından yıkanır, öyle ki evlerin duvarları bu cephede savunmasını oluşturur ve diğer üç tarafta, karaya doğru, daha sonraki Müslüman onarımları tarafından bazı yerlerde şekil değiştirmiş, iyi bir Sarazenik⁴ işi duvarla çevrilidir... (Buckingham, 1827, s. 32-33).

Birecik'e dair izlenimlerini anlatan Buckingham, Birecik'in sokaklarının dar ve temiz olduğunu, Türk evlerinin büyük bir çoğunluğunda Maşallah yazısının bulunduğu da işaret eder (Buckingham, 1827, s. 33-34). O Birecik'teki evleri anlatırken Fırat nehrini Thames nehriyle mukayese etmesi gibi buradaki evleri de sıklıkla mimari açıdan dünyanın farklı noktalarındaki evlerle mukayese eder. Bu karşılaştırmanın ilerleyen bölümlerde Urfa'ya dair izlenimler sırasında da benzer şekilde yapıldığı görülür (Buckingham, 1827, s. 34-35). Benzer şekilde Cutts da Urfa'da ziyaret ettiği kiliselerin mimari yapısını anlatırken uzun uzun betimlemelerde bulunur. Urfa'daki kilisenin 1846'da inşa edildiğinden ve üç nefli olduğundan bahseder. Kilisede kadınlar için üç tarafı çevreleyen galerilerle birlikte büyük ve modern bir mimari eserin varlığına dikkat çeker. Her koridorun doğu ucunda bir sunak bulunduğunu, sunakların, yaklaşık dört fit yüksekliğinde dar bir platform üzerinde yükseldiğini, Piskoposun sandalyesinin ise koronun kuzeybatı köşesinde, doğuya baktığını belirtir. Cutts kilisenin doğu ucunun oldukça gösterişli bir şekilde dekore edildiğini ve duvarın çevresinde ise dini resimlerin asılmış olduğuna dikkat çeker (Cutts, 1877, s. 83-84).

Buckingham kitabında Birecik'le ilgili bölümlerde izlenimlerine yer verirken sıklıkla evlerde, sokaklarda, mezarlıklarda ve diğer mekânlarda kullanılan dini motifler ve tasvirlerle dair eleştiriler de yapar (Buckingham, 1827, s. 35-36).

⁴ Sarazen tabiri Roma uygarlığında özellikle Arapça lisanını konuşanları nitelerek için kullanılmıştır (Yılmaz, 2021, s. 99-117).

Buckingham Birecik izlenimlerinde Fırat nehrinin stratejik önemi ve bu nehrin ulaşımında oynadığı role de geniş yer verir. Kitabında ayrıca Birecik'te kullanılan diller, halkın demografik yapısı ve kadınların giyim kuşamları gibi detaylara da yer vererek burada yaşayan insanları Avrupa'dakilerle mukayese eder (Buckingham, 1827, s. 36-38).

BİRECİK TÜRKMEN OVALARINDAN URFA'YA

Resim 4: Birecik'ten Türkmen Ovalarından Urfa'ya (Buckingham, 1827, s. 39).

Buckingham eserinin üçüncü bölümünde ise “Birecik'ten Türkmen Ovalarından Urfa'ya” olan seyahatini kaleme alır. Bilindiği üzere XVI. yüzyılda Doğu ve Güneydoğu Anadolu Osmanlı şehir ve kasabalarında Müslüman ve gayrimüslim tebaa bir arada yaşamıştır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu şehirlerine göre, daha ileri bir tarihte 1292'de Türk hâkimiyetine geçmiş olan bu bölge uzun bir dönem Ermeni Katolikosluğu'nun merkezi olmuştur. XVI. yüzyıla gelindiğinde ise Rumkale halkının tamamı Türk ve Müslüman nüfustan oluşmaktaydı. Burada nüfusun oluşması ve şekillenmesinde 1280 yılında Rumkale'nin önce Memluk Türkleri tarafından ele geçirilmesi, sonrasında ise 1292'de Ermeni Katalikosluğu'nun burayı terk etmesinin önemli bir etkisi olduğu söylenebilir. Çünkü İhanlılar ile işbirliği yapmaları Ermeni Katalikosluğu'nun bölgeyi terk etmesine neden olmuştur. Rumkale o dönemde hem sınır bölgesi hem de stratejik öneme sahip bir yerdir. Memlukluların sırf bu nedenle büyük önem verdiği bir yer olan Rumkale'den Ermenileri uzaklaştırmış olma ihtimali de bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında bölgenin Memluklu hâkimiyetine geçtikten sonra, Türkmenlerin Rumkale ve civarına yerleşmeye başladığını söylemek mümkündür (Karadeniz, 1998, s. 435). Buckingham'ın kitabında bu bölümle ilgili olarak kullanmış olduğu “Birecik'ten Türkmen Ovalarından Urfa'ya” başlığı bu yönüyle tarihi bir anlam taşımaktadır.

Buckingham, Birecik'ten Urfa'ya seyahati sırasında kendisinin Türkçe bilmemesi nedeniyle Halepli bir yeniçeriye benzetildiğinden bahseder. Kendisinin bu seyahatte Urfa'ya girerken aslında bir Yeniçeri değil, batıda şanssız olan ve şimdi doğuda yeni maceralarla kayıplarını telafi etmeye çalışan bir *Muggrebin* tüccarı olduğuna gümrük muhafızlarını ikna etmeye çalıştığını kaydeder (Buckingham, 1827, s. 40).

Sonrasında Buckingham Urfa'ya girişte kendisini Türkçenin pek az konuşulduğu Kahire'den gelen bir Yeniçeri olarak tanıtır. Bu şekilde yirmi beş altın *roobeah* ya da altmış şilin sterlin vererek kaçmayı başardığını, kısa süre sonra kervana katıldığını söyler. Kasabanın yukarısındaki tepenin üstünden, sert, kireçli bir toprak üzerinde ilerlediklerini ve burada birçok büyük akbaba ve bazı şahinler gördüğünden bahseder. Dağ, vadi ve hatta ova olmadığı için kentin görünümünün donuk ve ilgi çekici olmadığını söyler. Kentin derin bir denizin fırtınadan sakinliğe geçerken ki gibi yüksek ve uzun dalgaları eşit olmayan bir yüzeyde bulunduğu yer verir. Manzaranın monotonluğunu hafifletmek için görünürde hiçbir yerde bir ağaç olmadığını belirtir. Yolda konakladıkları bir noktada kendi kısıtlı imkânları ile kervanın akşam yemeği yediğini ve bu yemeğin haşlanmış buğday, deve gübresi ateşinde pişirilmiş ve eritilmiş tereyağında demlenmiş ılık ekmek ve etraftaki çimenlerden toplanmış yabani otlardan oluştuğundan bahseder. Daha sonra bir pipo ve bir fincan kahve içtiklerini ve ardından küçük bir teneke kutudan kendilerine yuvarlak sert bir kek hâline getirilmiş yaklaşık bir ons kahverengi şeker sunulduğunu kaydeder. Bu şekerin mevcut kervanda mal ve para olarak on-on beş bin sterlin değerinde mülkü olan Musul'un en zengin tüccarlarından birinin yol ücreti olduğunu kaydeder (Buckingham, 1827, s. 41-42).

Buckingham bu bölümde ayrıca konakladığı kervansaraylara dair izlenimlerine de geniş yer verir. Daha önceki yerlerde olduğu gibi buradaki mimari yapılarla Avrupa'dakileri mukayese eder ve buradaki mimariyi İspanya'daki Gotik yapılarla benzetir (Buckingham, 1827, s. 42).

Buckingham konakladıkları mekânları tasvir ederken sıklıkla oryantalist bir bakış açısını yansıtan ifadeler de kullanır. Örneğin Birecik'ten Urfa'ya seyahatini ele aldığı üçüncü bölümde sıklıkla bu tarz gözlemlerine yer verir (Buckingham, 1827, s. 42-43).

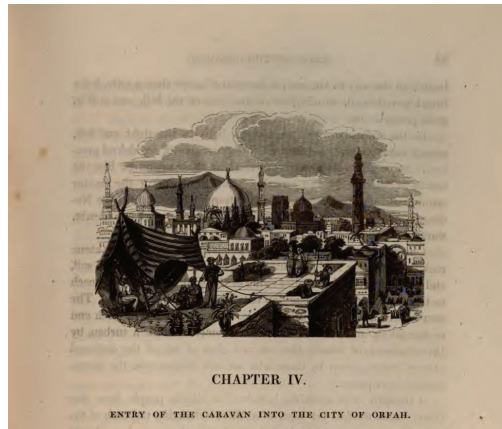
Buckingham Birecik'ten Urfa'ya doğru giderken yolda gördüğü Türkmenlere dair de izlenimlerine değinir. Özellikle burada karşılaştığı Türkmenlerin fiziksel özelliklerini uzun uzun anlatan Buckingham, Türkmenlerin hangi özellikleriyle

Araplardan farklı olduklarına dair geniş bir değerlendirme yapar. Buckingham seyahati boyunca gittiği coğrafyadaki kadınlarla ilgili değerlendirmelerde de bulunarak, yolda gördüğü Türkmen kadınlarının da bu anlamda gayet iyi giyimli olduklarına işaret eder (Buckingham, 1827, s. 43-44). Buckingham yolda karşılaştığı Türkmen toplumunun özellikle de kadınların giyim kuşam özelliklerini ele alırken “açık tenli, kırmızı ve teninde lekeler olmayan ama hepsinden öte, dikkat çekici derecede temiz ve kusursuz” olduklarından bahseder (Buckingham, 1827, s. 44).

Buckingham şehirlerde Müslümanların kadınlara karşı muamelesini hüküm süren örf ve adetlerin değişmez bir parçası olan inzivanın oluşturduğunu kaydeder. Türkmenlerin bulunduğu noktadan ayrıldıktan sonra yolda yağmur suyunu almak için yapılmış büyük bir sarnıç gördüğünü anlatır ve bu sarnıcın biçimsel özelliklerine de geniş yer verir (Buckingham, 1827, s. 45).

Buckingham yolculuğu sırasında kendisine refakat eden Hacı Abdurahman'ın evinde Pencaplı iki Hint fakiri gördüğünü de kaydeder. Bunlardan birinin biraz Hintçe konuştuğunu ve daha önce Bombay'da olduğunu söylediğini belirtir. Buckingham, Hint fakirinin İngiliz hükümetini övdüğüne dikkat çeker. İngilizlerin onları sokaklarda çıplak dolaşırken bulduklarında kırbaçlama dışında her konuda doğru yaptıklarını düşündüğünü söyler. İngilizlerin büyük bir çoğunluğunun genel olarak Hintli Müslümanları, diğer ülkelerden gelen aynı inanca sahip inananlardan daha bağınaz ve fanatik olarak gözlemlediklerini de yazar (Buckingham, 1827, s. 48).

KERVAN'IN URFA'YA GİRİŞİ

Resim 5: Kervanın Urfa'ya Girişi (Buckingham, 1827, s. 51)

Buckingham kitabının dördüncü bölümünde ise bu kez “Kervan'ın Urfa Şehrine Girişi”ni kaleme alır. Yine uzun ve detaylı bir tasvirin yer aldığı bu bölümde

Buckingham ilk kez Urfa'yı gördüğünde şehrin kendisinde uyandırdığı izlenimlere şöyle yer verir:

... Onu ilk gördüğümüz tepenin üzerinde, kayayı delip geçen ve her iki yanında dik bir duvar bırakan bir geçit dikkatimi çekti ve buradan, şehre kadar olan tüm yol, bir milden daha fazla bir mesafe, geniş bir asfalt yoldan geçiyordu, tepenin kenarından aşağı doğru kıvrılıyordu ve hâlâ iyi durumdaydı... (Buckingham, 1827, s. 51-52).

Buckingham eserinde yaptığı gözlemlerde Urfa'daki mezarlıkların bulunduğu coğrafi noktalar, kullanılan taşların şekil ve yapılarına dair de bilgiler verir (Buckingham, 1827, s. 51-52). Buckingham bu bölümde daha çok Urfa'daki mezarların mimari yapılarını detaylandırır. Mezarların tamamının Türk üslubunda olduğunu, baş kısmının bir başlıkla süslendiğini, her iki ucunda ise uzun bir taş bulunduğunu ve karakterine göre, ölen kişinin cinsiyeti ve yaşam sınıfının dahi bilinebildiğine değinir. Buckingham buradaki mezarların Türk kavuğu veya nervürlü kalpak ile süslenmesini dikkate değer bulunduğunu ve bu durumun genel olarak Osmanlılara veya İstanbul ve yakın çevresinin Türklerine özgü olduğuna işaret eder. Burada mezarların genel olarak önceki gördüğü yerlerdekinden daha iyi inşa edilmiş ve pahalıya süslenmiş olduğuna da vurgu yapar (Buckingham, 1827, s. 52).

Buckingham Urfa'daki mezarlara dair detaylı bilgilere yer verirken, mezarlarda dik yazıtlı taşların bulunduğunu, bu taşların Arap ve Türk mimarisinde tekrarlanan yontulmuş frizler olduğunu, bu mezarlar arasında ilk defa askeri ganimetlerin tasvir edildiğini gördüğüne de söyler. Burada birbirine bakan mezarların baş ve ayak taşlarının iç yüzeylerinin düz olduğunu ve bunların hem Türkçe hem de Arapça olarak birçok satırla yazıldıklarına yer verir. Harflerin, bir kısmının beyaz zemin üzerine yaldızlı, kiminin ise yeşil zemin üzerine siyaha boyanmış olduğunu belirtir. Yüksek kabartma olarak kesilmiş taşların bakireler ve gençler için, ikincisinin ise yöneticilerin veya dindarlıkları ile öne çıkan diğer kişilere özgü olduğunu kaydeder. Yeşil renginin Peygamber'in kutsal rengi olduğunu da belirtir (Buckingham, 1827, s. 52-53). O Urfa'daki mezar taşlarında Türk ve Arap mimarisinin öne çıktığını ve mezar yapılarında benzerlikler olduğuna da dikkat çeker. Osmanlı mimarisinde XIX. yüzyılda özellikle de güneş ışıklı mezar taşları bezemelerine bakıldığında XVII. ve XVIII. yüzyıl Avrupa mimarisindeki biçimlerle benzerlikler olduğu görülür. Bu husus aslında mezar taşlarında mimari alanda evrensel bir etkileşimin olduğunu da bizlere gösterir (Çal, 2021, s. 645).

Buckingham, Urfa'da mezarlıklarda kullanılan yazı tipleriyle ilgili olarak çizgilerin ferman ve diğer devlet yazıları şeklinde sağdan sola eğik veya çapraz olarak yukarı doğru işlendiğini kaydeder. Burada kullanılan yazı karakterlerinin fazlasıyla iyi işlenmiş olduğunu belirtir. Bu taşlar üzerinde genellikle şatafatlı renklere çeşitli amblemlerin de bulunduğunu, üstteki sarık altında, bir kılıç, bir kalkan, bir gürz, bir savaş baltası ve diğer savaş aletlerinin de tasvir edildiğini ifade eder. Buckingham bu tür Roma cihazlarının genel olarak gruplandırılmış olduğunu ancak Türklerin bu konuda henüz başlangıç düzeyinde oldukları için kullanılan resimlerin çok iyi düzeyde olmadığını söyler. Mezarlarda kullanılan biçim ve sembollerin şehirde yalnızca belirli bir topluluk tarafından kullanıldığı bilindiği için, mezar taşlarından hareketle ölümlerin ait olduğu toplumun kendine özgü sınıfları hakkında da ipucu edinilebildiğinden bahseder (Buckingham, 1827, s. 53).

Buckingham şehre girişinde konakladıkları kervansaray hakkında da detaylı bilgi verir. Bu kervansarayın konumu, ticaret merkezleri açısından öneminden bahseder. Bu noktada özellikle hacdan ve kutsal mekânlardan gelen yolcular için Khan Koolāh-Oghlee⁵ ve Khan-el-Goomrook'un⁶ uğrak bir nokta olduğuna işaret eder (Buckingham, 1827, s. 54).

Resim 6: 1830'lu yıllarda Urfa'yı gösteren taşbaskı gravür (Chesney, 1850, s. 114'ten aktaran Turan, 2022)

Buckingham kaldıkları handa her birinin ayrı bir odası ve ayrıca arkadaşlarıyla buluşabileceği küçük bir odaları bulunduğunu belirterek herhangi bir özel konutta olabilecekleri kadar özgür ve rahat olduklarından bahseder. Hanın en az yüz metre

⁵ Han Külāh Oğlu.

⁶ Gümrük Han. Osmanlı İmparatorluğu'nda gümrüklere mevki, konum ve eşya cinsi göz önüne alınarak farklı isimler verilmiştir. Bu gümrüklerden deniz kıyısında bulunanlara "Sahil Gümrükleri", sınır boyundaki gümrüklere "Hudud Gümrükleri" ve orta yerde bulunanlar ise "Kara Gümrükleri" olarak adlandırılmıştır (Üner, 2017, s. 8).

karelik bir açık avludan oluştuğunu ve tamamının döşeli olduğunu belirtir. Bu hanın iki yanında kapalı çarşılara çıkış kapılarının, üçüncüsünde ise bir dizi ahırın olduğunu söyler. Buckingham kaldıkları hanın aşağısındaki avludan, köşeden köşeye çapraz olarak geçen ince ve berrak bir suyun aktığını belirtir. Bu suyun atların sulanması, dindarların abdest alması, imal edilen ürünlerin işçinin elinden çıktıktan sonra müşteriye satılmak üzere sunulmadan önce yıkanması işlemlerinde kullanıldığından da bahseder (Buckingham, 1827, s. 54).

Buckingham kaldıkları hanı anlatırken buradaki avluda yer alan su sistemiyle ilgili yapının bütün plan ve düzeninin mükemmel olduğunu kaydeder. Ayrıca binanın duvar işçiliğinin de iyi olduğunu ancak Türklerin çalışmaya karşı doğal isteksizliğinden kaynaklı, tüm bu avantajlarıyla birlikte olması gerektiği kadar temiz olmadığını da belirtir. O handa gününün neredeyse tamamını şehrin en saygın tüccarlarıyla yaptığı ziyaretlerle geçirdiğini de belirtir. Akşamları ise arkadaşları tarafından kendileri için oluşturulan bir akşam yemeğine katıldığını, güneş batmadan önce ise Peygamber'in otuz kişilik yeşil sarıklı soyundan birinin evi olduğunu belirttiği bir konutta toplandıklarını kaydeder. Bu evde yaldızlı tavanı, halı kaplı divanları, ipek minderleri ve göz alıcı zenginliğin diğer işaretleri ile döşenmiş çok güzel bir odaya alındıklarını belirtir. Bu eğlenceye iki Hintli fakirin de katıldığı ve Hintli fakirlerin kılık kıyafet ve dış görünüşleriyle ilgili de geniş betimlemelere yer verdiği görülmektedir (Buckingham, 1827, s. 55). Buckingham bu tarz pejmürde ve kötü durumdaki yağcıların iyi giyimli ve temiz olanlarla eşit bir yerde kalmalarının beraberinde zenginlerin evlerinin de en az pejmürdelerin ki kadar haşerelere maruz kalmasına neden olduğuna da dikkat çeker (Buckingham, 1827, s. 56).

Buckingham eserinde kaldıkları evde yedikleri yemeğe dair de ipuçları sunar. Burada kendilerine ikam edilen yemeklerin bir tepsi içinde getiriliğini, pilav, et ve meyvelerin ikram edildiğinden bahseder. Özellikle günümüzde hâlen yaygın bir biçimde Urfa yöresinde kullanılan lebeninin ikram edildiği de görülmektedir. Yine içeceklerle ilgili olarak da buzlu şerbet olarak adlandırdığı içeceğin çok lezzetli olduğunu ve kendisine şarabı aratmadığını ifade eder:

...Akşam yemeğimiz, Arapça aletler ve yazıtlarla süslü, içinde en az kırk tabak bulunan büyük bir metal tabakta servis ediliyordu; ortası her zamanki gibi pilav, çevresindekiler ise haşlama et, meyve ve çeşitli yemeklerden oluşuyordu. İçeceklerimiz arasında buzlu süt ve lebeni vardı, bal, tarçın su ve baharatlarla yapılan ince bir buzlu şerbet ve gül suyu ile seyreltilmiş geçen yılın buzlu nar suyu, böylece kişi ziyafeti taçlandırmak için şarap eksikliğinden pişmanlık duymaz.

Önünde oturan herkesin dizlerini kaplayacak kadar büyük bir parça bırakacak şekilde tepsiyi çevreleyen peçete ince ipek tuldendi, kenarları ve uçları işlemeliydi ve altı ya da sekiz yard⁷ uzunluğunda tek parçaydı... Bize Arapçada “tassé” adı verilen gümüş bir kapta su ikram edildi ve gümüş ibriklerle koğuşları yıkadık. Akşam pipolarımız ve kahvelerimiz evin terasında çekildi... (Buckingham, 1827, s. 56).

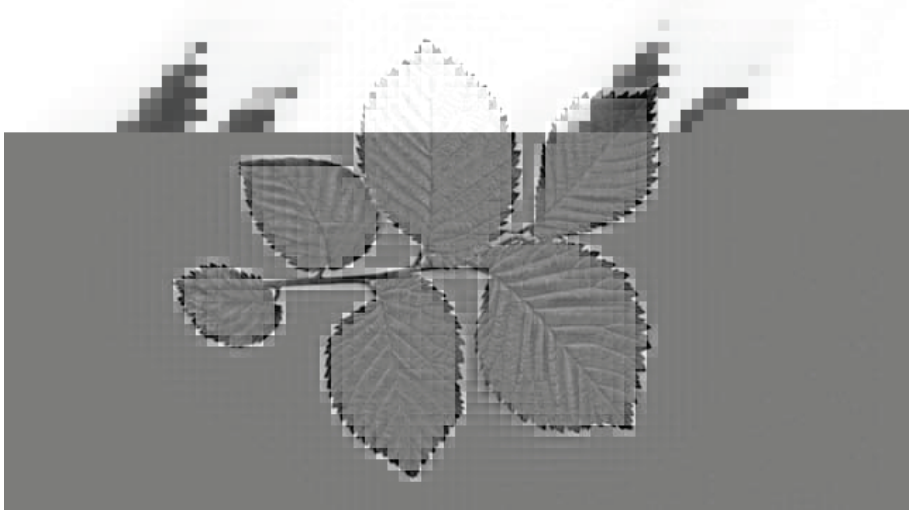
Buckingham Urfa'da misafir uğurlama merasiminden de bahseder. Ayrılrken hanın kapısına kadar kendisine eşlik edildiğine değinir. Ayrıca Urfa'da bulunduğu süre zarfında katıldığı eğlencelerde Kudüs'teki Paskalya bayramından Mardin'e dönen ve Türkler tarafından Hacı değil *Mokhoddesy* olarak adlandırılan Hristiyanların da olduğundan bahseder. Bu hacıların isimlerinin Eesa ya da İsa olduğunu ve Abdullah veya Tanrı'nın Kölesi anlamına geldiğini belirtir. İsa ve Muhammed isimlerini sadece kendi peygamberlerinin takipçileri tarafından taşındığını fakat Abdullah isminin ise hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar için ortak bir isim olduğunu belirtir (Buckingham, 1827, s. 57). Badger de Urfa'daki hacılardan bahsederken bu hacıların Mekke'yi ziyaret etmiş olduklarını ve bu müritlerin (hacıların) evlerinin girişlerine hac yolculuklarını işaret olarak gösterişli ve zevksiz bir biçimde resmettiklerini kaydeder. Bu resimlerde dilenci kâsesi, bayrak, değnek, balta, cezve, çubuk, buhurdanlık vb. görsellerin olduğunu ifade eder (Güler, 2014, s. 51).

Buckingham bu bölümde ayrıca Urfa'daki eğlence kültüründen ve müzikten de bahseder. Bazı Hacı ailelerin evinde Habeşli anne ve babadan doğmuş köle çocuklarının olduğuna ve bu evlerde gerçekleştirilen dini merasimlere yer verir (Buckingham, 1827, s. 57-58).

Buckingham'ın eserinde verdiği bilgiler söz konusu dönemde Urfa'ya hangi bölgelerden kervanların geldiğine dair de önemli ipuçları sunar (Buckingham, 1827, s. 60-61). Buckingham, Urfa'da bulunduğu sürece “Selâm Aley Kom” selâmı ve onun cevabı olan “Aleyküm Selam” sözcüğünü sıklıkla duyduğunu kaydeder. Bu selamın sadece Müslümanlar tarafından verilmesine ve alınmasına izin verildiğini ve bu selamın aynı zamanda herhangi bir eyleme başlamadan önceki formül olduğuna da değinir (Buckingham, 1827, s. 61). O Urfa'da bulunduğu süre zarfında kendisinin İngiliz olduğunu çok az kişinin bildiğini, Müslüman olmadığını da az kişinin bildiğini ve bu durumu gizlediğini de belirtir (Buckingham, 1827, s. 62).

⁷ 0.9144 m.

Buckingham Halil-ül Rahman gölünün güneybatıdan yükselen berrak bir pınardan doldurulduğunu daha sonra iki yüz yirmi beş adım uzunluğunda, yirmi beş adım genişliğinde ve genellikle beş ila altı adım derinliğinde bir kanalı oluşturduğundan da bahseder. Fabrikalar, meskenler ve hanların kanalın güney tarafında, kenarı neredeyse su kenarına denk gelen uzun bir geçit ve onun arkasında ise iri, beyaz dut ağaçlarıyla dolu bahçelerden de bahseder. Bu ağaçları İngiliz karaağaçlarının en büyüğü olarak tasvir eder ve alanın bu tür yeşilliklerle dolu olduğuna işaret eder (Buckingham, 1827, s. 62-63).

Resim 7: İngiliz Karaağacı (Woodlandtrust, 2022)

Buckingham gölün etrafındaki cami ve bahçeye dair de önemli bilgiler verir. Burada özellikle çok sayıda incir ve dut ağaçlarının olduğuna değinir (Buckingham, 1827, s. 63). Cutts da kitabında Buckingham'la örtüşen bilgiler verir. İbrahim Camii'nin güzel bir yapı olduğunu, bitişik binaları ve bahçeleri ile büyük bir havuzun üç tarafını çevrelediğini, dördüncü cephesinin ise umumi sokağa açıldığını kaydeder. Cutss kitabında Urfa'yla ilgili bölümün başında Urfa'ya dair bir gravüre de yer verir ve bu gravürün bu camiden alınan bir fotoğraf olduğunu belirtir (Cutss, 1877, s. 81-82). Bu da aslında her iki seyyahın zihninde İbrahim Camii'nin benzer şekilde imlendiğini bizlere gösterir.

Buckingham göldeki balıkların yakalanmalarının yasak olduğu için fazlasıyla çoğaldıklarını, herhangi birinin onları yiyecek olarak kullanmasının ise en affedilmez türden bir saygısızlık olarak görüldüğünden bahseder (Buckingham, 1827, s. 63-64).

Alman gezgin Sachau da Balıklıgöl'deki balıklarla ilgili olarak benzer gözlemlere yer verir. Sachau gölün bütün balıklarının Şebbut adı verilen bir türe ait olduğunu ve bu balıkları yemenin dinen yasak olmamasına rağmen balık geleneğinin iyi

olmadığını ve Doğu'da insanların balık yeme kültürünün pek yaygın olmadığını kaydeder. Ayrıca genellikle yiyecek eksikliğinden muzdarip olan Fırat Vadisi sakinlerinin, nehirlerinin balık zenginliğinden asla yararlanmamalarının da dikkat çekici olduğunu dile getirir (Güler, 2021, s. 40). Cutts da Mezopotamya'da özellikle de Urfa'ya gelen diğer seyyahlarla benzer şekilde Balıklıgöl'ün meşhur efsanesine yer vererek buradaki balıkların neden kutsal olduğuna geniş yer verir (Cutts, 1877, s. 78).

Buckingham, Bereket el İbrahim Gölü'nün sınırları boyunca, sularını saran ve aynı anda hem ferahlatıcı bir koku hem de hoş bir gölge oluşturan dolgun ve yemyeşil çalılarının bulunduğunu ifade eder. Buradaki ilginç kombinasyonların Yunanistan'ın herhangi bir çeşmesinin yapabileceği gibi, şiir ya da resim için güzel bir sahne oluşturduğuna da yer verir (Buckingham, 1827, s. 64).

Buckingham'ın notlarında kullandığı bazı ifadeler kendisinin burada yaşayan sadece Müslüman nüfusa değil Hristiyanlara karşı da oryantalist bir bakış açısının olduğunu göstermektedir. Nitekim Hristiyan bir din adamının Buckingham'a yönelmiş olduğu sorular nedeniyle kendisini karşılaştığı Araplardan daha cahil olarak gördüğünü de belirtir (Buckingham, 1827, s. 65-66).

Buckingham bu seyahatleri sırasında Doğu Hristiyanlarının dini ritüelleri ile hiyerarşik yapılarına dair de önemli ipuçları sunar. Özellikle rahiplerin dönemin hükümdarlarına dahi göstermedikleri saygıyı sadece piskoposlarına ve Tanrılarına gösterdiklerine yer verir (Buckingham, 1827, s. 66).

Buckingham, Urfa'da Hristiyanlarla Müslümanların giyim kuşamlarına dair de bilgiler verir. Özellikle bekâr Hristiyan genç kızları ile evli olanlarının başlarına farklı renkte bir bez taktıklarını, evlendikten sonra ise bu ayırımın ortadan kalktığını ve Türk kadınlarıyla aynı şekilde beyaz bir muslin⁸ taktıklarından bahseder (Buckingham, 1827, s. 67).

Gezgin, Urfa'da bulunduğu sırada misafir edildiği bir Hristiyan din adamının evinde bir yemeğe katılmıştır. Bu yemek sırasında söz konusu Hristiyan din adamlarının Türkler ve Müslümanlarla ilgili etnik ve dini olumsuz ifadeler kullandıkları görülmektedir (Buckingham, 1827, s. 67). Cutts'un da kitabında Urfa'daki din adamlarıyla ilgili verdiği bilgiler diğer İngiliz seyyahlarla büyük oranda örtüşür mahiyettedir. Bu durum aslında seyyahların bölgeyle ilgili edindikleri rapor

⁸ Sık dokunmuş, parlak, ince, yumuşak bir tür kumaş (TDK, 2022).

ve kitapların haleflerinin izlenimlerini etkilediğini de göstermektedir. Bu açıdan Buckingham'ın kitabında Cutts'la benzer şekilde Urfa'daki dervişlerle ve onların dış görünümüyle ilgili bilgilere yer vermesi bu durumun önemli göstergelerindendir (Cutts, 1877a, s. 82).

Sonuç

İngiliz, Alman, Fransız, İspanyol ve daha pek çok batılı seyyah XIX. yüzyılda Osmanlı topraklarını gezmiştir. Bu seyyahların büyük bir kısmı sömürgeci Batılı devletler adına görev yapmışlardır. Ülkeleri tarafından bazen dini bazen de siyasi/kültürel/ekonomik/bilimsel nedenlerle görevlendirilen bu seyyahlar Osmanlı Mezopotamya'sının pek çok şehrinde bulunmuş ve istihbarat çalışmaları da yapmışlardır. Buralardaki izlenimlerini daha sonra raporlaştıran seyyahların kaleme aldıkları kitaplar son derece kapsamlı olması nedeniyle söz konusu döneme dair eşsiz veriler sunan birer kaynak olarak da önemlidir çünkü buradan elde edilen veriler hem Türk tarihi hem de dünya tarihine ışık tutar. Bu nedenle seyyahların kitaplarından hareketle yürütülecek mikro tarih çalışmalarının önemli ölçekte etkileri olacağını da belirtmek gerekir. Ancak Batılı seyyahların gezdikleri ve gördükleri bölgeye, topluma, coğrafyaya ve dini gruplara dair genel olarak oryantalist bir bakış açısı geliştirdikleri de unutulmamalı. Nitekim söz konusu seyyahların eserleri incelendiğinde içinde buldukları düşünce dünyası, etnik ve dini aidiyetlerinin Mezopotamya'yı ve dolayısıyla Urfa ve Birecik'i algılayış biçimlerini etkilediği sonucuna varılmıştır.

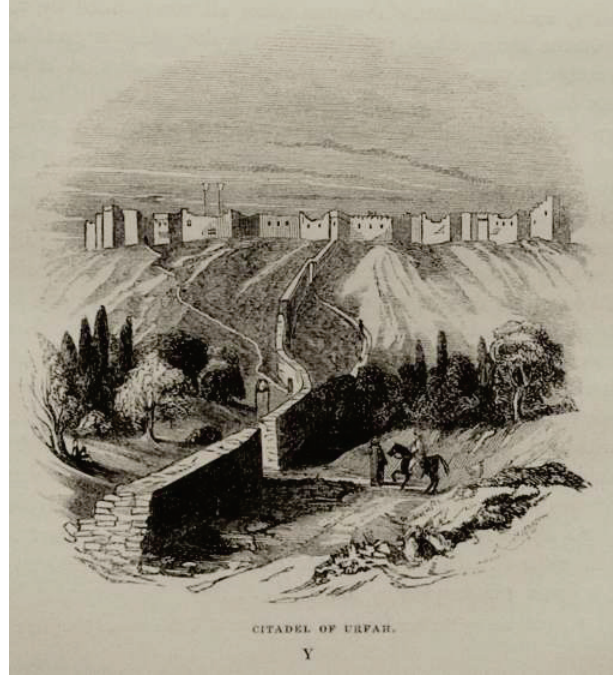
Bu çalışmada da görüldüğü üzere İngiliz seyyah Buckingham'ın Osmanlı topraklarında edindiği deneyimler son derece kapsamlı olup bizlere dönemin panoramasını sunması açısından önemlidir. Zira bir başka seyyah olan Badger'in de Buckingham'la benzer şekilde Mezopotamya seyahati sırasında edindiği izlenimleri kitaplaştırdığı görülmektedir. Badger'in gezi izlenimlerini kitaplaştırmak Urfa ve Birecik'e dair bizlere verdiği bilgiler ile Buckingham'ın verileri arasında benzerlikler olduğu tespit edilmiştir. Örneğin Tanzimat döneminin Anadolu'daki yansımaları hususu her iki seyyahın da kitabında değindiği bir konu olmuştur. Yine her iki seyyahın şehrin yönetim ve idari birimlerine dair de benzer izlenimlere sahip oldukları, şehirdeki gayrimüslimlerle ilgili sunulan verilerin de her iki seyyahın eserinde benzer ve birbirini tamamlayan mahiyette olduğu tespit edilmiştir. Bu eserler aynı zamanda seyyahların o dönemde buldukları şehirleri ve burada yaşayan insanları nasıl değerlendirdiklerini de gösterir. Ayrıca seyyahların

kitaplarında kullanılan dil ve üslupta görev ve mesleklerinin de önemli yansımalarının olduğu tespit edilmiştir.

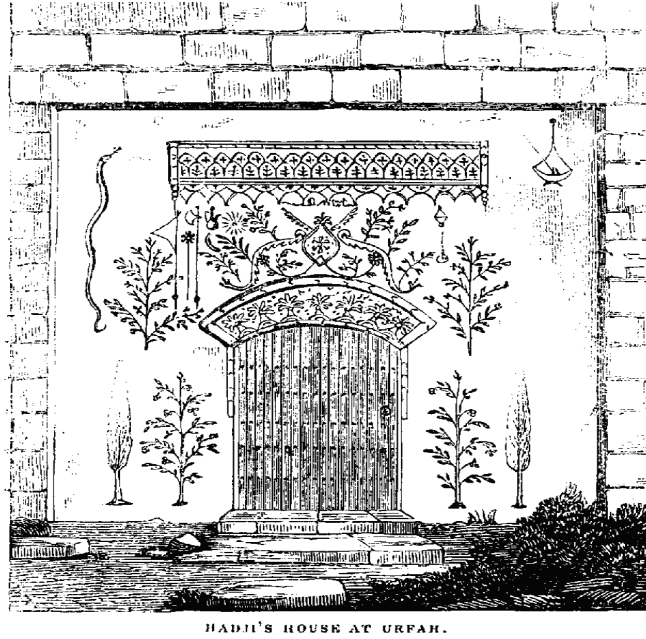
Bu tarz gezi notları Osmanlı topraklarında dönemin şehirlerinin konumu, ekonomik yapısı, şehirlerde yaşayan gayrimüslimlerin demografik yapısı gibi pek çok konuda önemli verilerle günümüze ışık tutarlar. Seyyahların kaleme aldıkları bu tür eserler Birecik ve Urfa ilinde olduğu gibi gezilen pek çok şehrin tarihine de ışık tutmaktadır. Bu tür eserlerin ayrıca mevcut arşiv kaynakları ile karşılaştırılmasıyla birlikte döneme dair doğru bilgilere erişilmesinde de önemli bir yere sahiptir.

Buckingham'ın XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Mezopotamya'ya yaptığı gezi notlarının kapsamlı bir şekilde ele alındığı bu eser söz konusu döneme dair Birecik ve Urfa'nın sosyal, kültürel, demografik ve mimari yapısıyla ilgili olarak bizlere önemli ipuçları sunmaktadır. Bu tarz eserler ayrıca Birecik ve Urfa'nın tarihteki stratejik önemini de göstermesi açısından değerlidir. Bu yönüyle konuya bakıldığında Batılı seyyahların sadece Birecik ve Urfa'ya dair değil tüm Mezopotamya gezilerinin Türkçeye kazandırılması ve tarih bölümlerinde bu konularla ilgili yüksek lisans ve doktora çalışmalarının yapılması elzemdir. Bu tür araştırmalar hem bölgenin tarihi hem de stratejik önemini günümüze taşıması açısından hem de Batı dünyasının yüzyıllar öncesinden bu bölgeye dair politikalarının doğru anlaşılmasında kilit bir role sahiptir.

Sonuç olarak bu tarz Batılı seyyahların bölgeye dair izlenimlerinin yer aldığı seyahat notlarının daha yaygın bir biçimde gün yüzüne çıkarılmasında yarar vardır. Bu tarz eserler hem bölge tarihi hem de bölge insanının kendi kentine Batılı bir seyyahın gözüyle bakması açısından önemlidir. Ayrıca günümüzde İngiltere'de pek çok tarihi mekânda kullanıldığı üzere bölgeden geçmiş seyyahların bulunduğu mekânlara isim verilerek bu hatıraların canlı tutulması başta bölgenin turizmi ve tarihi farkındalığı olmak üzere pek çok alana katkı da sağlayacaktır. Bu nedenle sadece İngiliz seyyahların değil benzer şekilde Alman, Fransız, Rus, İspanyol, İtalyan seyyahların da bu tür seyahat raporları Türkçeye kazandırılarak daha fazla araştırmacının kullanımına sunulmasında yarar vardır. Bu tür çalışmaların hem yerel tarih hem de dünya tarihi ekseninde tarihi bilincin oluşturulması ve kültürel empatinin de önünü açacaktır. Benzer şekilde dünya çapında Alman, İngiliz, Rus vb. farklı ülke seyyahlarının tarihte Anadolu'da yaptıkları gezi notlarından hareketle Türkiye'de özellikle de kültürel mirasın ön plana çıkarılması konusunda yeni adımlar atılabilir. Çünkü seyyahların raporlarında o dönemle ilgili özellikle şehirlerin yapısına dair pek çok bilgiye erişmek mümkündür.

Resim 8: Urfa Kalesi (Badger, 1852, s. 321).

Resim 9: Urfa'da Hacı Evi (Badger, 1852, s. 328).

Kaynakça

- Azizova, E. (2018). İbrahim'in Havuzundan İsa'nın Mendili'ne Oryantalizmin Edessa'sında Dini Eksen: 16-19 Yüzyıl Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Urfa'sında Yahudi, Hristiyan ve Müslüman Kimliği Üzerine. K. Şulul ve diğerleri (Ed.). *İslam Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa, Osmanlı Belge ve Kaynaklarında Urfa IV*, Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi: Şanlıurfa
- Arslan, A. A. (2004). 19. Yüzyıl Gezi Rehberleri: John Murray Yayınları. III. *Disiplinlerarası Turizm Araştırmaları Kongresi, 04-05 Nisan 2014, Kuşadası, Aydın, Bildiriler Kitabı*, Ankara.
- Badger, G. P. (1852). *The Nestorians and Their Rituals: With the Narrative of a Mission to Mesopotamia and Coordistan in 1842-44, and of a Late Visit to Those Countries in 1850: Also, Researches Into the Present Condition of the Syrian Jacobites, Papal Syrians, and Chaldeans and an Inquiry Into the Religious Tenets of the Zezeedes*, 2 (Vol. 2). London: J. Masters.
- Buckingham, J. S. (1827). *Travels in Mesopotamia, Including a journey from Aleppo to Bagdad, by the route of Beer, Orfah, Diarbekr, Mardin, & Mousul: with researches on the ruins of Nineveh, Babylon, and other ancient cities*, Vol. 1. London: Henry Colburn.
- Buckingham, J. S. (1855). *Autobiography of James Silk Buckingham: Including His Voyages, Travels, Adventures, Speculations, Successes and Failures, Faithfully and Frankly Narrated Interspersed with Characteristic Sketches of Public Men, with Whom He Has Had Intercourse, During a Period of More Than Fifty Years*, Vol. 1. London: Longman.
- Blanton, C. (1997). *Travel Writing: The Self and the World*. New York: Twayne Publishers.
- Chesney, F. R. (1850b). *The Expedition for the Survey of the Rivers Euphrates and Tigris: Carried on by Order of the British Government in the Years 1835, 1836, and 1837; Preceded by Geographical and Historical Notices of the Regions Situated Between the Rivers Nile and Indus*. Vol. 2. London: Greenwood Press.
- Cutts, E. L. (1877). *In Christians Under the Crescent in Asia*. London: Gorgias Press.
- Çal, H. (2021). Türkiye Mezar Taşı Tipleri 1: Güneş Tepelikliler. *Belleten*, 85(303), 645-689.

- Demirtaş, M. (2018). Reform ve Aydınlanmaya Doğru. S. H. Özkan (Ed.). *Yeni ve Yakın Çağ Tarihi*, İdeal Kültür Yayıncılık: İstanbul.
- Deveci Bozkuş, Y. (2014). Mary Caroline Holmes'un "Urfa'da Ermeni Yetimhanesi" Adlı Eserinde Urfa'daki İşgal Yılları ve Ermeni Yetim Çocukları. *Turkish Studies*, 9(4), 341-370.
- Deveci Bozkuş, Y. (2022). İngiliz Seyyah Edward Lewes Cutts'in Kaleminden 1876 Yılında Urfa. *Şanlıurfa Kültür, Sanat, Tarih ve Turizm Dergisi (ŞURKAV)*, 42, 3-8.
- Ertaş, M. Y. (2017). Seyyahın Bilincine Bir Yolculuk: Bir Avrupalı Seyyah Osmanlı Tıbbından Niçin Bahseder?. *Osmanlı'da Şehir, Vakıf ve Sosyal Hayat*. K. İ. Bulunur, F. Bozkurt ve M. C. İzgi (Ed.). Mahya Yayınları: İstanbul.
- Fletcher, J. Ph. (1850). *Notes from Nineveh, and Travels in Mesopotamia, Assyria, and Syria*, Vol. 1. Lea and Blanchard Pub: Philadelphia.
- Güler, S. E. (2014). Gezgin Papaz George Percy Badger'in Notlarında Urfa. *Şanlıurfa Kültür, Sanat, Tarih ve Turizm Dergisi (ŞURKAV)*, 20, 46-50.
- Güler, S. E. (2017). İspanyol Rahibe Egeria'nın Hac Günlüklerinde Urfa ve Harran. *Şanlıurfa Kültür Sanat, Tarih ve Turizm Dergisi (ŞURKAV)*, 29, 19-23.
- Güler, S. E. (2020a). Amerikalı Misyoner Gezgin J. P. Fletcher'in Seyahatnâmesinde Urfa. *Şanlıurfa Kültür Sanat, Tarih ve Turizm Dergisi (ŞURKAV)*, 36, 41-45.
- Güler, S. E. (2020b). İngiliz Gezgin Richard Pococke Seyahatnâmesinde Urfa ve Birecik. *Şanlıurfa Kültür, Sanat, Tarih ve Turizm Dergisi (ŞURKAV)*, 38, 24-29.
- Güler, S. E. (2021). Alman Gezgin Eduard Sachau'un Seyahatnâmesinde Urfa ve Harran. *Şanlıurfa Kültür, Sanat, Tarih ve Turizm Dergisi (ŞURKAV)*, 39, 37-49.
- Hanilçe, M. (2018). 1842 Sonbaharında Tokat, İngiliz misyoner George Percy Badger'in Gözünden. H. Vural, A. İnanır, S. Pak ve Y. Öksüz (Ed.). *Uluslararası Geçmişten Günümüze Tokat'ta İlmî ve Kültürel Hayat Sempozyumu: Bildirileri 2* içinde (s. 410-426). Tokat: Gaziosman Paşa Üniversitesi Yayınları.
- Humann, C. ve Otto P. (1890). *Reisen in Kleinasien und Nordsyrien: ausgeführt im Auftrage der Kgl. preussischen Akademie der Wissenschaften*. Berlin: Dietrich Reimer Pub.
- Karadeniz, H. B. (1998). XVI. Yüzyılda Rumkale. *Belleten*, 62(234), 425-456.

- Keçeci, Ö. E. (2020). XVIII. Yüzyıl İngiliz Seyahatnâmelerine Göre Osmanlı ve İngiliz Toplumları ve Şehirleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Akdeniz Dünyası Araştırmaları Bilim Dalı.
- Özsoy, E. (2010). XVI. Yüzyıl Alman Seyahatnâmelerine Göre Akdeniz, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Akdeniz Dünyası Araştırmaları Bilim Dalı.
- Palabıyık, M. S. (2010). *Travel, Civilization and The East: Ottoman Travellers' Perception of "The East" In The Late Ottoman Empire*. Ankara: A Thesis Submitted to The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University.
- Pococke, R. (1743). *A Description of the East and some other Countries*, Vol. 1. London: Bowyer.
- Rauwolf, L. (1582). *Aigentliche beschreibung der Raiß, so er vor dieser zeit gegen Auffgang inn die Morgenländer, fürnemlich Syriam, Iudaeam, Arabiam, Mesopotamiam, Babyloniam, Assyriam, Armeniam... selbs volbracht*, Laugingen. Erişim tarihi: 23.11.2022, <http://www.digitale-sammlungen.de>
- Roper, G. (1984). George Percy Badger (1815-1888). *Bulletin (British Society for Middle Eastern Studies)*, 11(2), 140-155.
- Sachau, E. (1883). *Reise in Syrien und Mesopotamien*. Leipzig: FA Brockhaus.
- Sezer, H. (2003). Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyahat İzinleri 18-19 Yüzyıl. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22(33), 105-124.
- Şahin, G. (2017). *İngiliz Seyahatnâmelerinde Osmanlı Toplumunu ve Türk İmajı*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Tekin, A. S. (2020). James Silk Buckingham'ın Gözünden XIX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Osmanlı Devleti'nin Güney Vilayetleri (Urfa, Diyarbakır, Mardin, Musul, Erbil, Kerkük, Kifri ve Bağdat). *İran ve Turan Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 117-155.
- Üner, M. E. (2017). *Urfa Gümrük Defterleri Transkripsiyon ve Değerlendirme (H. 1148-1153/ M. 1736-1741)*. Şanlıurfa: Şanlıurfa Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları.
- Yılmaz, N. (2021). Klunili Peter (Peter the Venerable) ve İslam Algısı. *Journal of Islamic Research*, 32(1), 99-117.

Yılmaz, Ö. (2014). Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Kaynak Değeri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 28(2), 587-614.

İnternet Kaynakları

<https://www.britishmuseum.org/collection/term/BIOG21256> Erişim tarihi: 28.12.2021.

https://www.britishmuseum.org/collection/object/P_1865-1014-280 Erişim tarihi: 28.12.2021.

<https://www.woodlandtrust.org.uk/trees-woods-and-wildlife/british-trees/a-z-of-british-trees/english-elm/> Erişim tarihi: 09.01.2022.

<https://www.getthedata.com/flushing/where-is-flushing> Erişim tarihi: 14.01.2022.

İslam Ansiklopedisi. Erişim tarihi: 28.12.2021,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/seyahatnâme>

İslam Ansiklopedisi. Erişim tarihi: 12.01.2022,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/sanliurfa>

Türk Dil Kurumu. Erişim tarihi: 09/01/2022, <https://sozluk.gov.tr/>

Summary

In the historical process, it is known that many travelers came to the lands of the Ottoman Empire for different purposes. In this respect, the works written by the British travelers in the eighteenth century, among the mentioned travelers, provide important clues about our day. When we look at the accounts of travelers in general, it is possible to see clues about Turks, Islam, cities, women, geography, politics, food, drink, clothing, architecture, transportation, ethnic and religious structures as well as many more. Similarly, in addition to acquiring a lot of historical information about the period in these works, it is seen that sometimes prejudiced or negative discourses and expressions are also included in the works of the travelers. This issue appears more frequently in the works of travelers known as “arm chair traveler”. For this reason, the comparison of the information given by the travelers with the works of travelers from different periods and different countries is of great importance in terms of obtaining healthy information. For example, when the works of the eighteenth century British travelers are examined, it is seen that they have a more self-confident and often looking down point of view towards the Turks. However, it should not be forgotten that the relations of their own countries with the Ottoman Empire played an important role in shaping the perspectives of the travelers who came to the Ottoman Empire towards the Turks.

Another reason for travels to this region was the commercial importance of the land. With the idea of using the Euphrates in trade with India in the nineteenth century, the region gained great importance for England due to the commercial structure and the possibility of being a new trade route. For this reason, England sent orientalists to the region as a pioneering force for the preparation of the necessary infrastructure for commercial and political activities in this region. As one of these orientalists, Buckingham's mission actually played a key role in both the protection of commercial privileges for [England/Britain](#) in and around India and the acquisition of information to support the activities of the East India Company.

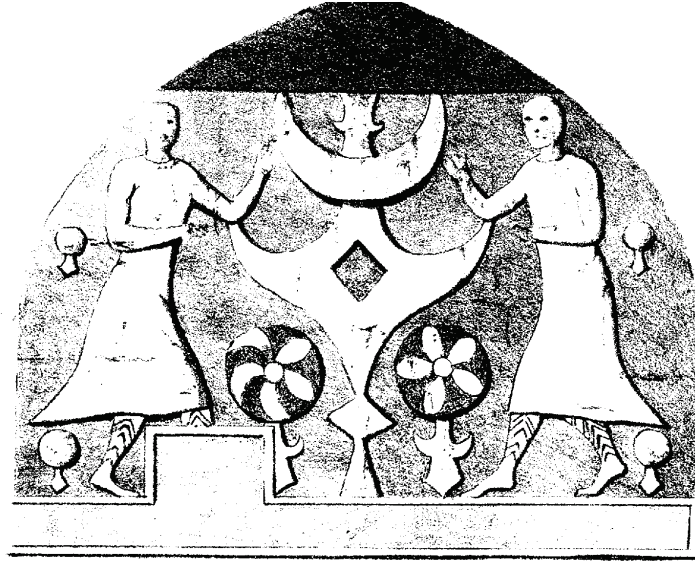
From this point of view, the journey of the travelers in the Ottoman Empire, their observations and the accounts they wrote are of great importance. For this reason, in this study, it will be discussed how Urfa, which stands out with its strategic, historical and cultural richness from history to the present, is told from the pen of British travelers. Birecik and Urfa have always had an important place from the past to the present in terms of being on the historical trade routes. The travel books of orientalist travelers and the notes they wrote about these periods also give detailed clues about the region.

For this reason, it is possible to say that an Ottoman/Turkish perception is shaped through such works written by travelers. In this context, it will be discussed how the British traveler James Silk Buckingham describes Birecik and Urfa in his book *Travels in Mesopotamia*. Based on the information given in the British traveler's book, the social, cultural, religious and architectural structure in Birecik and Urfa in history will be discussed. At this point, the fact that Buckingham made this trip on June 4, 1816 is important in terms of showing the strategic importance of this region and geography in the historical process. For this reason, in this study, the observations of the British traveler during his travels within the borders of the Ottoman Empire, starting from Birecik in 1816 and continuing with Urfa, will be evaluated in detail.

This article will also focus on the descriptions and evaluations of the city of Urfa and Balıklı Göl in the works written by British travelers and travelers as a result of their travels and trips due to different factors. Thus, it will be tried to shed light on the macro and micro history of the city of Urfa, based on the data in these works of the British traveler. Based on the work of the British traveler, it will also be evaluated what information about Urfa was especially in the XIX century and how much this information overlaps with today's data. In addition, in the article, brief information will be given about the location of the city of Urfa in the XIX century, its importance and other travelers who came to the region in the geographical context.

Buckingham (1786-1855) is a British Orientalist who came to Syria through Egypt, Palestine and Jordan at the beginning of the nineteenth century and later visited Urfa. After Urfa he also visited Diyarbakir, Mardin, Mosul, Kifri and Baghdad. The information written by Buckingham about his travel contains extremely important information about the history of both the Ottoman Empire and the region. In his account book, Buckingham includes very detailed observations and descriptions of the places he has visited. He also includes comprehensive information on the demographic, ethnic, religious, commercial and economic conditions of the places he visited. He also mentions information about the location, people, markets, socio-cultural structures, military assets, defense and administrative structures of the places he visited. This information is very important in terms of providing us with information in many areas, especially about the cities visited in the begging of the nineteenth century. Thus, in this study, the importance of the accounts presented by Buckingham on Birecik and Urfa during his travels in terms of the nineteenth century and how they should be interpreted will be emphasized. Before moving on to the study, some brief information about Buckingham's life will be given.

Ekler

F.C. Cooper, 1852.

Printed by C. Graf, 1. Ornat. Castle, St.

BAS-RELIEF IN THE CASTLE OF BIREJIK

Ek 1: Birecik Kale Kabartması (Badger, 1852, s. 351).

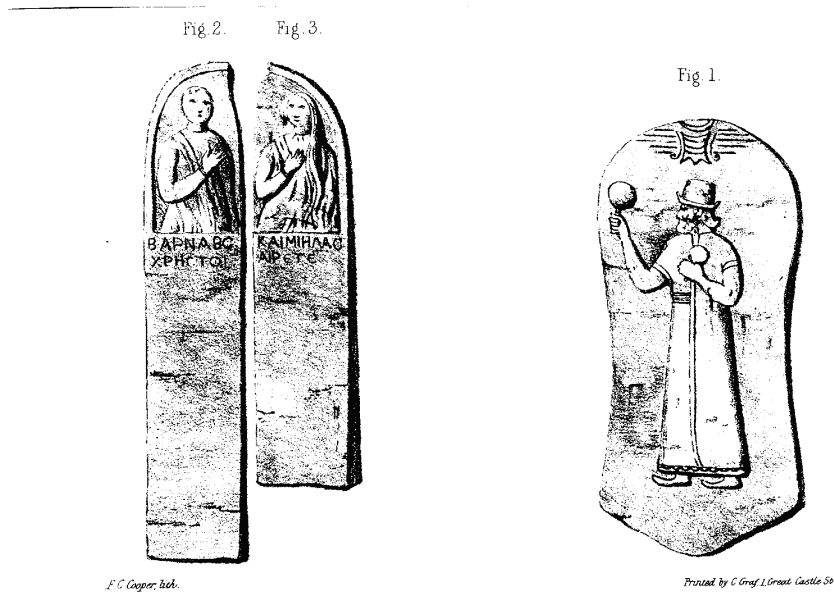

Fig. 2. Fig. 3.

Fig. 1.

F.C. Cooper, 1852.

Printed by C. Graf, 1. Ornat. Castle, St.

ANCIENT SCULPTURES FOUND IN THE CASTLE OF BIREJIK.

Ek 2: Birecik Kalesinde Bulunan Antik Heykeller (Badger, 1852, s. 352).

İNGİLİZ İSTİHBARATÇISI NOEL VE GÜNEYDOĞU ANADOLU'DAKİ FAALİYETLERİ

BRITISH INTELLIGENCE NOEL AND HIS ACTIVITIES IN SOUTHEASTERN ANATOLIA

Ahmet ERCİVAN

Öğr. Gör. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi,
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü,
ahmetercivan@ibu.edu.tr.

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 24 Şubat 2023
Kabul edildiği tarih: 1 Nisan 2023
Yayınlanma tarihi: 20 Haziran 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 24 February 2023
Date accepted: 1 April 2023
Date published: 20 June 2023

Anahtar Sözcükler

Mustafa Kemal Paşa; Noel; İngiliz;
Aşiretler; Kürtler

Keywords

Mustafa Kemal Pasha; Noel; English;
Tribes; Kurds

DOI

10.33171/dtcjournal.2023.63.1.4

Öz

İngiltere ile Osmanlı Devleti'nin ilişkileri başlangıçtan itibaren olumlu bir yönde seyretmiştir. Bu ilişkilerin gelişmesi amacıyla III. Selim döneminden itibaren Londra'ya büyükelçiler gönderilmiştir. Bu şekilde Osmanlı Devleti yurt dışında daimi elçilikler açarak Avrupa devletleri ile yapıcı ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Hatta 1853 Kırım Savaşı'nda İngiltere, Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin yanında yer almıştır. Bununla birlikte 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin politikası Osmanlı Devleti aleyhine değişmiştir. Bu yüzden Osmanlı Devleti'ni yıkıcı birçok ittifakın içinde de yer almıştır. Birinci Dünya Savaşı'na farklı ittifaklar içerisinde giren bu iki devletin mücadelesi, savaş sonunda da devam etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nun sonunda İngiltere tarafından Osmanlı topraklarında işgaller başlamıştır. İngiltere, başlatmış olduğu işgalleri sürdürürebilmek için zaman zaman taşeron yapıları da kullanmıştır. Bir İngiliz istihbarat subayı olan Edward William Charles Noel (d.14 Nisan 1886), İngiliz Hükümeti tarafından Osmanlı topraklarına gönderilmiştir. Osmanlı topraklarında kışkırtıcı faaliyetler yürüten Noel, seyahati esnasında yaptığı çalışmalara dair bir günlük tutmuştur. Noel'in, bölge halkını Türk yönetimine karşı ayaklandırma gibi bir düşüncesi olduğu görülmektedir. Elazığ Valisi Ali Galip'in Sivas Kongresi'ni basma teşebbüsünde de Ali Galip'e destek vermiştir. Yaptığı faaliyetlerden dolayı Noel'in Kürt Lawrence'ı olarak adlandırıldığı da olmuştur. Noel, günlükünde kendisine göre bölge hakkında ve bölgedeki aşiretlerle ilgili notlar tutmuştur. Aslında Noel'in amacı bölgede yaşayan Kürt aşiretlerini Türklerden uzaklaştırmak ve Türk yönetimi ile olan bağlantılarını sonlandırmaktır. Bunun için kapsamlı bir araştırmaya girişmiş ve her unsuru kullanmaya çalışmıştır. Özellikle Kürtler ile Ermenileri, yaşantıları, örf adetleri ve diğer fiziki özellikleri ile ortak bir noktada buluşturmaya çalışmıştır. Daha da ileri giderek Kürt aşiretlerini İngiliz Hükümeti'nin yanına çekmeye çalışmıştır. Noel'in bölgedeki faaliyetlerini artırması, dolayısıyla İngiltere'nin bölgede tek başına hâkimiyet kurmayı amaçlaması, diğer müttefikleri rahatsız etmiştir.

Abstract

The relations between England and the Ottoman Empire had a positive course from the beginning. In order to develop these relations, III. Ambassadors have been sent to London since the reign of Selim. In this way, the Ottoman Empire tried to establish constructive relations with European states by opening permanent embassies abroad. Even in the Crimean War of 1853, England sided with the Ottoman Empire against Russia. However, after the 1877-1878 Ottoman-Russian War, Britain's policy changed against the Ottoman Empire. For this reason, he took part in many alliances that destroyed the Ottoman Empire. The struggle of these two states, which entered the First World War in different alliances, continued at the end of the war.

At the end of the First World War, occupations of the Ottoman lands by England began. From time to time, England also used subcontracted structures in order to continue the occupations it had started. Edward William Charles Noel (born 14 April 1886), a British intelligence officer, was sent to the Ottoman lands by the British Government. Noel, who carried out provocative activities in the Ottoman lands, kept a diary of his work during his travels. It is seen that Noel had an idea of uprising the people of the region against the Turkish rule. He also supported Ali Galip in the attempt of Elazığ Governor Ali Galip to suppress the Sivas Congress. He has also been called the Kurdish Lawrence of Noel because of his activities. Noel kept notes in his diary about the region and the tribes in the region, according to him. In fact, the purpose of Noel is to distance the Kurdish tribes living in the region from the Turks and to end their connection with the Turkish administration. For this, he has undertaken comprehensive research and tried to use every element. He especially tried to bring the Kurds and Armenians together at a common point with their lives, customs and other physical characteristics. He went further and tried to draw the Kurdish tribes to the side of the British Government. The fact that Noel increased his activities in the region, and therefore England aimed to establish dominance in the region alone, disturbed the other allies.

Giriş

19. yüzyıla kadar Rus tehlikesine karşı olumlu bir şekilde devam eden Osmanlı-İngiliz ilişkileri 20. yüzyıla girerken bozulmaya başlamıştır (Kürkcüoğlu, 1978, s. 33). Artık İngiltere için “Hasta Adam” olarak görülen Osmanlı Devleti yıkılmalı ve en büyük payı da İngiltere almalıydı. Bunun için Hindistan’a giden yollar üzerinde bulunan Osmanlı toprakları İngiltere açısından önemli bir hedef haline gelmişti (Başak, 2013, s. 69). Ancak Osmanlı Devleti’nin savaşa girmesi beraberinde yeni sorunları ortaya çıkarabilirdi. Özellikle Osmanlı Devleti’nin hâkim olduğu Ortadoğu topraklarının paylaşılması büyük önem taşıyordu. Çünkü bu durum daha sonra ortaya çıkacak anlaşmazlıkların çözümü açısından son derece önemliydi (Kartal, 1996, s. 399). İngiltere, özellikle Ortadoğu topraklarına hâkim olmalı ve bölgeyi kontrol etmeliydi. Bunun için gerekirse bölgede bulunan unsurlar kullanılmalı ve desteklenmeliydi. Bölgeye gönderilecek olan istihbarat elemanları sayesinde halkın önemli bir kısmı İngiltere’nin yanına çekilebilir ve Türklere karşı kullanılabilirdi.

Sonyel’in vermiş olduğu bilgiye göre İngiltere, bu amacını gerçekleştirmek için “1914 İle 1918 Yılları Arasında Kürt Aşiretleri İle Kurulan İlişkiler” başlıklı bir rapor yayınlamıştır. Buna göre Ermeniler ve Kürtler Doğu Anadolu’ya hâkim olmak ve bağımsız devlet kurmak istiyorlardı. Hâlbuki İngilizler hem Ermenileri hem de Kürtleri kendi idaresine almak amacındaydı. Bu arada bazı Kürtler boş durmamış İngiliz koruyuculuğu altında “Özerk bir Kürdistan kurulmasını” istemişlerdi. Hatta bunun için İstanbul’da Kürt dernekleri de kurulmuştu (Sonyel, 1995a, s. 6). İngiltere, batıda Yunanlıları, doğuda ise Kürtleri kullanarak Türkiye’yi bir kısa süre için içerisine almayı amaçlıyordu (Gauler, 1976, s. 32). Aslında İngiltere’nin amacı ne Ermenilere ne de Kürtlere özerklik sağlamaktı. Asıl niyeti bölgeye tamamen hâkim olmak ve bunun için gerekirse taşeron olarak kullanabileceği bütün unsurlardan faydalanmak istiyordu.

İngiltere, bahsedilen amacını gerçekleştirmek için bir süre sonra harekete geçmiştir. Mondros Mütarekesi’nin 7. maddesine göre Musul, Urfa, Antep ve Maraş İngiltere tarafından işgal edilmişti (Bıyıklıoğlu, 1962, s. 78). Mondros Mütarekesi’nin en tehlikeli maddesini oluşturan 7. madde İngilizlerin bu illeri işgal etmesini sağlamıştı. Maddenin ucu açık olması ve netlik içermemesi de İngiltere açısından en büyük avantajı oluşturuyordu.

Mondros Mütarekesi’nden sonra Osmanlı topraklarında işgaller başlamıştı. Bu arada Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan bazı ayrılıkçı Kürtler de bağımsız bir devlet kurmak amacındaydı. Bu amaç doğrultusunda bir Kürt kulübü de 1919 senesi

içerisinde kurulmuş oldu. Bu arada Şerif Paşa gibi ayrılıkçı Kürtler de yurt dışında faaliyetlerini yürütüyordu. Binbaşı Noel ise bu Kürt gruplarından İngiltere lehine faydalanmak istiyordu (Öke, 2002, s. 78-79). Bu amaçla Noel, Kürt kulübü üyelerinden Ekrem Bey ile bir görüşme gerçekleştirmiş ve “İngiltere himayesinde bağımsız bir Kürdistan kurulması” konusunda anlaşmıştı. Ancak buna kulübün diğer üyeleri karşı çıkmış ve Ekrem de Halep’e kaçmak zorunda kalmıştır (Gögem, 1954, s. 68). Ekrem, burada Ermeniler tarafından katliamcı ilan edilmiş ve İngilizler tarafından sorgulanmıştır. Sonuçta Noel’in ismini vererek kurtulmayı başarmıştır (Kartın, 2014b, s. 210). Her ne kadar kurulan bu kulübün üyeleri Osmanlı Devleti’nden ayrılmak isteseler de nasıl olacağı konusunda kendi aralarında fikir ayrılıklarına sahiplerdi.

1. OSMANLI TOPRAKLARINDA İNGİLİZ POLİTİKASI VE BİNBAŞI NOEL

İngilizler, Mondros Ateşkesinden sonra Osmanlı topraklarında işgallere başladılar. Bunun için de Kürtçülük faaliyetlerini desteklediler. Kürtçülük hareketi aslında İngiltere’nin kendi emellerini gerçekleştirmek için kullandığı taşeron bir girişimdi. Amaçları Anadolu’daki işgalci güçlere karşı uyanan Türk milli hareketinin söndürülmesi ve Musul-Kerkük bölgelerini koruyacak kukla bir devletin kurulmasıydı (Burak, 2004, s. 221). Musul’a yerleşen İngilizler, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki topraklara da hâkim olmak istiyorlardı (Öke, 1989, s. 21). Bu ise oluşturulacak yapı sayesinde bölgedeki aşiretlerin kontrol altına alınması ile mümkün olabilecekti. Bununla birlikte bölgede yaşayan Müslüman halkın devlete ve Türklere bağlılığı en büyük engeli oluşturuyordu. Bu yüzden aşiretlerin bir şekilde Türklere uzaklaştırılarak koparılması gerekiyordu. Bölgede yaşayan Ermeniler ile de ortak hareket edilmeliydi. Ancak İngiltere açısından en önemli unsur olarak Kürt aşiretleri görülmekteydi.

Bolşevik Devrimi ile birlikte bölgeden çekilen Rus ordularının yerine gelen İngilizler İran ve çevresinde nüfuzlarını artırmak için Kürt grupları ile işbirliği içerisine girmişlerdir (Lazarev, 1989, s. 22-23). İngilizler genel olarak İran çevresinde bir kısım Kürtlerle iş birliği içerisinde olsalar da Kürtlerin büyük oranda desteğini alamamışlardı. Bununla birlikte Bedirhaniler gibi bazı göçmen kavimlerin desteğini almayı başarmışlardı. Buna göre Kürtlerin Türk boyunduruğundan kurtulması için Kürtlerin Ermenilerle işbirliği yapması gerekiyordu. Aslında İngilizler, Türkleri İran bölgesinden çıkarmak için Kürtleri kullanmak amacındaydı. İngiltere Birinci Dünya Savaşı yıllarında Ortadoğu politikasını Araplar üzerinde şekillendirmişti. Mütareke döneminde ise Ortadoğu politikalarının asıl unsuru Kürtlerdi. İngilizlerin amacı

Kürtleri kullanarak Osmanlı Devleti'ne karşı mücadele etmekte. Ancak Osmanlı Devleti de Kürt aşiretleri ile iş birliği yaparak İngilizlere karşı olan mücadelesini sürdürmekteydi (Lazarev, 1989, s. 24-26).

Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı topraklarında birçok cemiyet ortaya çıkmıştı. Bu cemiyetlerin bir kısmı milli cemiyetler iken bir kısmı ise bölücü amaçlar taşıyordu. İngilizlerin 1918'den itibaren bağımsız Kürdistan kurma yolunda çabalarının arttığı görülmektedir. Bundan cesaret alan Mahmut Berzenci "*Kürt halkı doğrudan İngiltere'nin bayrağı altında İngiliz temsilcilerinin iktidarını istemektedir*" diyerek Kürtlerin yaşadığı coğrafyada asla Türk hâkimiyetinin olmaması gerektiğini ifade etmiştir (Lazarev, 1989, s. 36-37). Bununla birlikte bu ifade ayrılıkçı Kürtlere aittir. Kürtlerin genelinin bu tanımlamaya katıldığını söylemek mümkün değildir.

Kurulan cemiyetlerden birisi olan Kürt Teali Cemiyeti İngilizlerin güdümündeydi. Onbeşbin üyesi olan bu cemiyet Paris Konferansı kararlarını kabul ediyor, Noel'in bölgeye İngiliz Hükümetince aslında bilimsel araştırma ve çalışmalar yapmak için gönderildiğini, zaten Kürtlerin İngiltere'den başka kimsenin hâkimiyetini tanımayacağını savunuyordu (Akşin, 1992, s. 113). Kürt Teali Cemiyeti'nin amacı zaten bağımsız bir Kürdistan kurmaktı. Bu cemiyetin başkanı olan Seyyit Abdülkadir, Binbaşı Noel ile temas halindeydi. Bu yüzden Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından uyarılmış olmasına rağmen bunu dikkate almamıştı (Tansel, 1991, s. 129-130). Seyyit Abdülkadir bununla da yetinmeyecek, İngiliz himayesi altında özerk bir Kürdistan kurulması için İngiltere'ye teklifte bulunacaktır (Özdemir, 2008, s. 94). Seyyit Abdülkadir'in bu girişimleri Doğu ve Güneydoğu'daki vatansever Kürtleri rahatsız edecektir. Hatta Mustafa Kemal Paşa'nın ifadesiyle:

Kürt kulübünün hiçbir Kürt'ü temsil etmediği, birkaç serserinin girişimi olduğu ve vatan ve milletin tamamen müstakil ve hür yaşaması uğrunda her fedakârlığı bu bapta emirlerimize amade buldukları bildirilmektedir. Bir İngiliz girişimi olan Diyarbakır Kürt Kulübü kapatılmış ve üyeleri hakkında takibat başlatılmıştır (ATTB, 45-46).

Kürt Kulübü'nün bu ayrılıkçı faaliyetlerine rağmen Doğu Anadolu'da ve Güneydoğu Anadolu'da yaşayan pek çok Kürt aşireti devlete bağlılıklarını bildirmiş ve bu ayrılıkçı Kürtleri desteklememiştir (Öke, 2003, s. 82). Bu arada Mustafa Kemal Paşa, bu ayrılıkçı cemiyetlere karşı birçok Kürt aşireti ile görüşmeler yapmış ve onların Misak-ı Milli'yi kabul etmelerini de sağlamıştır (Tunaya, 1986, s. 201-202).

Böylece bölgede yaşayan Kürt aşiretlerinin birçoğu milli mücadele ve Mustafa Kemal Paşa tarafında yer almıştır.

Tam olarak ismi Edward William Charles Noel olan İngiliz subayı Kafkasya’da görev yapmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Ahvaz ve Süleymaniye’de görev yapan Noel, İngilizce’nin yanı sıra Rusça, Farsça, Fransızca ve Kürtçe biliyordu. Noel, 27 Eylül 1919 tarihinde Mısır Seferi Kuvvetler Komutanlığı’na politik subay olarak atanmıştır. Ancak, Bağdat Sivil Yönetimi’nin kadrosunda görev yapmaya devam etmiştir (Kartın, 2020, s. 81-82). Nutuk’ta Atatürk tarafından “Mr. Nowill” olarak bahsedilmiştir (Öke, 1989, s. 1). 1918-1920 yılları arasında İngiltere’nin Bağdat’taki ilk sivil valisi olan Arnold Talbot Wilson’a bağlı olarak istihbarat subayı vazifesiyle görev yapmıştır. İran, Irak ve Türkiye’de görev yapan Noel, Birinci Dünya Savaşı sonunda toplanan Paris Konferansı’nda büyük devletlerin özellikle Kürt ve Ermeniler üzerindeki fikirlerini etkilemiştir (Kartın, 2014a, s. 3886).

Noel’in bilinen bir makalesi bulunmaktadır. Noel, bu çalışmada Kürtlerin karakterini tahlil etmeye çalışmıştır. Asıl amacı ise İngiliz koruması altında bağımsız bir Kürt devletin kurulmasıdır. Görünüşte Kürt hayranlığı ağır basıyor gibi olsa da, aslında Noel’in asıl misyonu kendi devletinin menfaatlerini en iyi şekilde korumaktır (Kartın, 2014b, s. 198-200).

İngiliz hükümeti tarafından Kürt bölgelerine gönderilen Noel, başlangıçta Bedirhan Aşireti’nin iki üyesi ile bağlantı kurmuştur. Amacı Kürtleri Kafkasya ve Mezopotamya bölgesinde tampon olarak kullanmaktır. Bu yüzden bölgedeki Kürtçülük faaliyetlerini desteklemiş ve kıskırtmıştır. Bunun için Urfa’da Milli Aşireti ile de bir görüşme gerçekleştirmiştir. İngiliz Hükümeti’nin Kürtlerin arkasında olduğunu hatta Urfa’yı işgal eden Fransızların “*Kürtleri Türklerin esiri olmaktan kurtarmak*” için geldiği propagandasını yapmıştır (Ursavaş, 2000, s. 16-17). Noel bununla yetinmemiş diğer Kürt aşiretlerini de etki altına almaya çalışmıştır (BOA., DH.EUM. AYŞ., 12/4).

Yine Noel’e göre, şayet Ermenilere İngiliz hâkimiyetinde bir yapı düşünülmezse, bu durum Türkler ile Kürtlerin birlikteliğinin sonu olacaktır ve bu sayede Türkler ile Kürtlerin yolları tamamen ayrılmış olacaktır (Kartınb, 2014, s. 208). Ancak Kürt aşiretleri devlete bağlılıklarını bildirmişler ve asla Türklerden ayrılmayacaklarını ifade etmişlerdi. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, “*Sizler gibi din ve namus sahibi büyükler oldukça Türk ve Kürt’ün yekdiğerinden ayrılmaz iki öz kardeş olarak yaşamakta devam edeceği ve hilafet makamı etrafında sarsılmaz bir vücut halinde kalacağı, iç ve dış düşmanlara demirden bir kale halinde kalacağı şüphesizdir*”

cevabını vermiştir (ATTB: 4). Ancak Noel'in Doğu Anadolu'daki faaliyetleri birçok devlet adamını da rahatsız etmekteydi. Bu yüzden Noel'in yerine müttefik devletler tarafından bir komisyonun gönderilmesi de istenmiştir (BOA., DH.KMS., 54, 32). İngilizlerin bölgedeki bütün bu çalışmalarına rağmen Mustafa Kemal Paşa'nın aldığı önlemler sayesinde amaçlarına ulaşamaması İngiltere açısından bir hayal kırıklığına yol açmıştır.

2. GÜNEYDOĞU ANADOLU'DA YÜRÜTÜLEN ÇALIŞMALAR

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde işgal güçleri açısından işlerin ters gitmesi üzerine bölgeye Mezopotamya'daki işgal kuvvetlerinin onayı ile Binbaşı Noel'in Nusaybin'e gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Hindistan Müstemleke Bakanlığı'na yazmış olduğu raporlarda İngilizlere karşı halkın kuşku ile baktığını ve İngilizleri hiç sevmediğini belirtmiştir. Anlaşıldığına göre Noel başlangıçta Kafkasya'da bir Tatar ayaklanması peşinde koşmuştur. Noel, son dört senedir İran'da İngiliz Hükümeti adına çalışmalar yapmak üzere görevlendirilmişti. Noel'in yeni görev yeri Babıali'ye yazılarak bildirilmişti ve yerel güçlerin de Noel'e yardımcı olması isteniyordu (Öke, 2002, s. 54). İngilizce, Fransızca, Rusça, Farsça ve Kürtçe bilen Noel, 1918-1923 tarihleri arasında Güneydoğu Anadolu ve Irak coğrafyasında Kürtler ve Ermenilerle ilgili olarak istihbarat çalışmaları yürütmüştür (Kasalak, 2018, s. 136).

Noel, Wilson tarafından Süleymaniye'ye siyasi subay olarak atanmıştı. Noel'in amacı bölgedeki liderlerle görüşerek Türklere karşı faaliyet yürütmektir (Kaymaz, 2011, s. 85). Süleymaniye'de bulunduğu sırada Berzenci aşiretinin lideri Şeyh Mahmud ile görüşerek Türklerin buradan çıkarılması konusunda anlaşmaya varmıştır (Kartın, 2014b, s. 201). Anlaşıldığına göre Noel, Musul ve çevresini İngiliz hâkimiyeti altında tutmak için çalışmış ve bölgedeki aşiretlerle işbirliği içerisine girmiştir. Ancak, daha sonra Güneydoğu Anadolu bölgesinde çalışmalarını artırdığı görülmektedir.

Wilson prensiplerinden faydalanmak isteyen ve İngilizlerin etkisinde kalan bazı kişiler bağımsız bir Kürt devleti kurmanın peşine düşmüşlerdi. Bu amaçlarını gerçekleştirmek amacıyla İstanbul'da toplanan Kürt komitesi mensupları Şeyh Abdülkadir isimli birinin başkanlığında İngiliz Yüksek Komiserliği siyasi memuru Andrew Ryan'dan kendilerine yardımcı olmalarını istemiştir. Bir müddet sonra İngilizlerin desteği ile İstanbul'da Kürt Teali Cemiyeti kurulmuştur (Tunaya, 1952, s. 429).

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti içerisinde bazı gruplar tarafından Kürtçü faaliyetlerin başladığı ve bu yönde çeşitli cemiyetlerin kurulduğu görülmektedir. Mondros Mütarekesi'nden sonraki dönemde ise cemiyetler faaliyetlerini gittikçe artırmıştır. Bu cemiyetler içerisinde en önde geleni ise Kürt Teali Cemiyeti olmuştur. İstanbul'da açılan cemiyetin Anadolu'da da şubeleri açılmıştır. Diyarbakır'da açılan şubesi ise Kürt Kulübü olarak adlandırılmıştır. Bununla birlikte halktan pek fazla rağbet görmemiştir. Bu kulübün başkanlığını ise Ekrem Cemil isminde birisi yürütmüştür. Kürt Kulübü'nün üyeleri Paris'teki konferansta Şerif Paşa'nın doğuda bir Kürdistan kurma teklifi üzerine İstanbul'daki üyelerinin yeterince aktif olmadığını da düşünerek yeni bir yapılanmaya gitmişlerdir (Çay, 1996, s. 307-309).

Konferans'ta Kürtler adına Şerif Paşa hareket ederken, Ermeniler adına ise Aboronyan ve Bogos Nubar Paşa hareket etmiştir. Şerif Paşa ile Bogos Nubar Paşa Doğu Vilayetlerinin Ermeni ve Kürt bölgelerine bölünmesi konusunda anlaşmışlardı. İngilizler, Ermeniler üzerinde Rus propagandasının etkili olması üzerine bilhassa Kürt isteklerine ilgi göstermişlerdir (Çay, 1996, s. 310).

Noel, bölgede yürütmüş olduğu faaliyetleri yazmış olduğu günlüğünde ayrıntılı bir şekilde kendi açısından ifade etmiştir. Buna göre önce Diyarbakır'a gitmiş ve oradan Halep'e geçerek Albay Wilson ile görüşmüştür. Bir süreliğine İstanbul'a gelerek bazı Kürt liderlerle görüşen Wilson, daha sonra tekrar Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne dönmüştür. Wilson'un asıl amacı kendi ifadesiyle "*Türklerin Pan-İslamist propagandalarına ve Kürtleri İngiliz silahlarıyla desteklenmiş Ermeni hâkimiyeti kurulacağına dair söylentilerle korkutarak bize düşman etme çabalarına karşı faaliyette bulunmaktı*" (Noel, 2014, s. 7).

Her ne kadar daha sonraki süreçte İngiliz Hükümeti Noel'in Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yürütmüş olduğu Kürtçülük faaliyetlerinden haberdar olmadığını belirtse de 16 Haziran 1919 tarihinde İstanbul Hükümeti'ne göndermiş olduğu telgrafta Noel'e her türlü konuda yardımcı olunmasını ve faaliyetlerine izin verilmesini talep etmiştir (BOA. HR., TO., 609.18). İngiltere'nin bu tutumu karşısında İstanbul Hükümeti de bölgedeki mülki amirlere gönderdiği yazı ile Binbaşı Noel'e yardımcı olunmasını istemiştir (BOA. DH. ŞFR., 627/19).

3 Temmuz'da İstanbul'da Şeyh Abdülkadir ve Bedirhan ailesinin bazı üyeleri ile görüştüktan sonra 23 Temmuz'da Halep'e dönmüş ve buradan Bağdat'a geçmiştir. Ağustos ayı içerisinde tekrar Halep'e geri dönmüştür. Burada da Ekrem isminde bir Kürt lider ile İngiliz mandası üzerine görüşmeler yapmıştır. Noel'e göre Kürtlerin

İngilizlere karşı olmalarının temel sebeplerinden birisi Ermenilerin asılsız iddialarıyla Müslümanların tutuklanmalarıdır. Halep'ten demiryolu ile ayrılan Noel, Antep'e gelerek bölgenin demografik yapısı üzerine araştırmalar yapmıştır. Aynı zamanda halkın nabzını ölçmüştür (Noel, 2014, s. 9-10).

Binbaşı Noel'in bölgede yürüttüğü faaliyetlerden Babıali'nin de haberi olmuş ve 15. Kolordu Komutanlığı'na şifre bir telgraf çekilmiştir. Bu telgrafta, Noel isminde birisinin Osmanlı Devleti aleyhine pek fena propaganda yaptığını buna karşılık aşiret reislerinden bu kişiye yüz veren olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca Kürtlerin hiçbir şart altında ve kesinlikle Türk kardeşlerinden ayrılmayacakları vurgulanmıştır. Hatta gerekirse son nefeslerini verinceye kadar vatanın uğrunda savaşmaya hazır oldukları da söylenmiştir. Aşiretler Noel'in vermek istediği yüklü miktardaki parayı da kabul etmeyerek çok namuslu bir davranış sergilemişlerdir (Öke, 2002, s. 66; ATTB, 4). Babıali'nin verdiği cevaptan anlaşıldığına göre Noel'in faaliyetlerini pek de ciddiye almadıkları görülmektedir. Osmanlı Hükümeti'ne göre Noel ne yaparsa yapsın istediği sonucu alması mümkün değildir

21 Temmuz 1919 tarihinde Noel'in ziyaret ettiği İngiliz siyasi memurlarından Hohler'in ifadesiyle, Noel iyi ve kudretli bir insandır, bununla birlikte büyük hayalleri bulunmaktadır, mesela Kürtlerin peygamberi olmak iddiasındadır. Ona göre çok asil bir millet olan Kürtler, hiçbir Ermeni'yi öldürmemişlerdir. Noel, bir Kürt Lawrence'ı olmayı amaçlamaktadır, bu politika değerlendirilebilir. Yine Hohler'e göre Mezopotamya topraklarında İngiliz himayesinde bir Kürt devleti kurularak kuzey bölgesi kontrol altına alınabilir. İngiliz himayesinde ve Türkleri zayıflatmak için kurulacak olan yapı sayesinde bölgenin kontrolü tamamen İngilizlere geçebilir. Ancak yine de Kürtlere güvenilemez (Ulubelen, 1967, s. 203). Noel Kürtleri İngiltere'nin menfaati için kullanmak hevesindedir. Kürtlere karşı büyük bir hayranlık duymakla birlikte yine Türklerle olan bağlarından dolayı güvenmemektedir. Noel, Kürtlere karşı dostane bir tavır sergilese bile İngiltere'nin çıkarları ile ters düştüğünde yolunu hemen ayırabilecek bir yapıdadır. Noel'in önceliği İngiltere'nin menfaatleridir.

Antep'ten sonra 23 Ağustos'ta Maraş'a doğru yola çıkan Noel, yol üzerinde bulunan eşkıyaların saldırısından korunmak amacıyla yine bir eşkıya olan Hasan isminde birisini yanına almıştır. Yolda bir Türk genci ile karşılaşan Noel, bu gencin Ermeni bir kadın ile evli olduğunu ve bu yüzden birçok kişinin bu evliliğe karşı çıktığını Ermenilerin bütün karşı koymalarına rağmen kadının kocasından ayrılmadığını öğrenmiştir. Bunun üzerine heyette bulunan Kürtler; "*Ne Türkler ne de İngilizler, bu ülkeye egemen olmak isteyenler asıl Ermenilerdir*" diyeceklerdir. Wilson

Ermeni tezlerini desteklemekle birlikte buralara hâkim olmanın yolunun Ermeniler ve Kürtler arasındaki problemlerin giderilmesiyle mümkün olabileceğini savunmaktaydı. Yol üzerinde bazı Kürt köylerinde konaklayan Noel ve heyeti, buralarda yaşayan insanlarla görüşmüş ve Kürtler ile Türkler arasında doğal bir düşmanlığın olduğunu günlüğünde yazmıştır. Noel'in anlattıklarının aksine bölge halkının söylemleri daha çok Ermeniler ile ilgilidir. Noel, Kürtlere karşı bir hayranlık duyarken, yol üzerinde karşılaştığı Türkleri de aşağılamaktan çekinmemiştir. Ayrıca Noel, yolculuk esnasında geçtikleri ve konakladıkları yerlerin nüfusu, hane sayısı, at sayısı, saban sayısı ve askere alınanların sayısını savaş öncesi ve sonrası diyerek karşılaştırmalı olarak vermiştir. Noel'e göre bu bölgelerde Ermeniler hiçbir yerde çoğunluk durumunda değildirler. Bu durum ise bağımsız bir Ermeni devletinin kurulmasını güçleştirmektedir (Noel, 2014, s. 11-17). Noel, Kürtleri iki kısımda değerlendirmiştir. Birinci kısım Kürtler Müslüman Kürtlerdir. İkinci kısım Kürtler ise milliyetçi Kürtlerdir. Müslüman Kürtleri kendi amaçları doğrultusunda kullanmaları zordu. Bu yüzden Noel'e göre milliyetçilik duygusunun hâkim olduğu Kürtler kullanılmalıydı.

Noel, Türklerden nefret etmekte ve bölgede yaşayan diğer unsurları Türklere karşı birleştirmeye çalışmaktadır. Ona göre Türklerden duyulan rahatsızlığın temeli *“Onların ahmaklıklarından, Türk olmayan her şeyi hor görmelerinden ve hiçbir fayda sağlamamalarından kaynaklanıyor. Kürtlerin Türklere olan sevgisizliklerini, nefretlerini göstermeleri hiç de zor değildir”* (Noel, 2014, s. 20). Bu ifadelerle Noel Türklere karşı bir nefret içindedir. Yol boyunca karşılaşmış olduğu Kürt aşiretleri hakkında bilgi vermekle kalmamış onlara karşı müthiş bir hayranlık duyarak övgüyle bahsetmiştir. Noel'e göre Kürtçe yöreden yöreye farklılık gösterse bile yok denecek kadar azdır. Kürtçeyi tek bir lehçede birleştirmeye çalışmıştır. Türklere karşı derin bir nefret ve aşağılama hissi duyan Noel, bölgedeki mezhep farklılığını da ön plana çıkarmaya çalışmaktadır. Bu sayede toplumun kırılma noktaları üzerinden avantaj elde etmeyi amaçlamıştır.

Noel'in bundan sonraki rotası Malatya olmuştur. Daha önce yaptığı gibi geçtiği güzergâhlar ile ilgili olarak bilgi veren Noel, bölgedeki köyleri karşılaştırmalı olarak değerlendirmiştir. Noel'e göre Kürtler'de Türk hâkimiyetinden kurtulma ve bağımsızlık isteği oldukça fazladır. Kürtler manda yönetimine yatkın değildirler, buna karşılık Türkler bu sisteme daha uygundur. Yine ona göre Kürtler son derece misafirperverdir, buna karşılık Türkler ise bu konuda oldukça zayıftır (Noel, 2014, s.

30-34). Noel'in her fırsatta günlüğündeki notlarda Türklere karşı duymuş olduğu önyargıyı görmek mümkündür.

Antep üzerinden Malatya'ya geçen Noel bu yolculuk esnasındaki gözlemlerini bir telgraf vasıtasıyla anlatmaktadır. Ona göre, Ermeniler ve Kürtler arasında dostça bir yaklaşım bulunmaktadır. Bunun temelinde ise tehcir sırasında Kürt aşiretlerinin Ermenilere yardım etmesi yatmaktadır. Kürtlerde milliyetçi duygular hâkimdir, ayrıca Türklere ve Türk yönetimine karşı bir nefret vardır. Kürtler, Türk yönetimine karşı isyan duygusu beslemektedirler. Bu isyanın ateşlenmesi için dış desteğe de ihtiyaç yoktur. Kürtlerin %75'i Şia'dır. Geriye kalan %25'i ise Sünni'dir. Sünniler arasında fanatiklik yoktur (Noel, 2014, s. 40). Buna rağmen Kürtler bir Ermeni Devleti içerisinde yaşamlarını sürdürmek istememektedirler. Bu yüzden İngiliz politikaları da buna göre şekillenmelidir. Kürtlerle Ermeniler arasındaki en büyük problem, kurulacak olan Kürt ve Ermeni devletlerinin sınırlarının kesişmiş olmasıdır. Ermeni Devleti'nin sınırları içerisinde kalacak olan Kürtlerin bu durumu kabul edip etmeyecekleri konusu Noel'in en büyük kaygısını oluşturmuştur (Kartın, 2014a: 3889-3890). Noel bu şekilde Ermeniler ve Kürtleri, Türklere karşı ortak bir paydada buluşturarak devlete karşı isyan yolunu açmak istemiştir. Ayrıca mezhep faktörünü de yanıltıcı rakamlarla ön plana çıkararak kullanmayı amaçlamıştır.

Noel, anılarında Kürtlerle Ermeniler arasında dostane ilişkiler olduğunu iddia etmekte ve bunu kendisine göre çeşitli örneklerle desteklemektedir. Buna karşılık Noel'e göre Kürtler ile Türkler arasında din faktörü dışında hiçbir ortak nokta bulunmamaktadır. Kökleri farklı olduğu gibi yaşantıları, gelenekleri ve her şeyleri farklıdır. Kürtlerle Ermeniler arasında bir düşmanlık yoktur. Olan kısmi düşmanlık ise Türkler yüzündendir. Noel'e göre Kürtler iyi meziyetlere sahiptirler, az da olsa sahip oldukları kötü meziyetleri Türklere almışlardır (Noel, 2014, s. 150-160). Bununla birlikte Kürtler arasında birlik yoktur. Bu birliği sağlamanın yolu ise farklı merkezlerde farklı yapıların oluşturulmasından geçmektedir (Kartın, 2014b, s. 204). Noel günlüğünde karşılaştığı Kürt aşiretleri üzerine raporlar da yazmıştır. Bu aşiretlerin nüfusu, başkanları, aile sayısı, köy sayısı, din, dil, giyim kuşamları, tarihleri, silahlı güçleri, kişisel özellikleri, ürünler ve fiyatları, tarımsal faaliyetler, hayvancılık, madenler, zanaat ve ticaret, ekonomi, sağlık, tarihi eserler, avlanma faaliyetleri, köyler ve nüfusları hakkında ayrıntılı bir rapor da hazırlamıştır. Reşvan, Sinemilli, Atmi, Bayzık, Kürecik, Bedirhan, Balyan aşiretleri ile ilgili olarak ayrıntılı bilgiler vermiştir (Noel, 2014, s. 50-151).

Noel, bazen Kürtlerle Ermenileri dost olarak göstermesi, bazen tam tersine aralarında problemler olduğunu söylemesini bölgesel farklılıklara dayanarak izah etmeye çalışmıştır. Mesela Diyarbakır ve Revanduz gibi bölgelerde Ermeniler ile Kürtlerin anlaşamadıklarını söylerken Doğu Anadolu’da yaşayan Kürt ve Ermenilerin iyi anlaştıklarını iddia etmiştir (Kartın, 2014a, s. 3890). Noel, Kürtlerle Ermenileri ortak bir noktada birleştirmeye çalışmıştır. Ona göre, “*Kürtlerle Ermeniler arasında çok az bir fark bulunmaktadır. Ancak talihlerini karartmak için önce Abdülhamit ve daha sonra da İttihat ve Terakki Cemiyeti bu iki ulus arasında kin, düşmanlık ve nifak tohumlarını ekmişlerdir*”. Noel’e göre Kürtlerin Avrupa’daki güzel ve temiz imajı Sultan Abdülhamit’in Kürtlerden oluşturup kurduğu “Hamidiye Alayları” ile bozulmuştur. Amaç Kürt aşiretleri arasında düşmanlık oluşturarak Osmanlı’ya karşı Kürt birliğinin oluşmasını engellemektir (Noel, 2014, s. 160-162).

3. SİVAS KONGRESİ’NİN BASILMA TEŞEBBÜSÜ VE NOEL’İN ROLÜ

Noel, bu faaliyetlerine devam ederken bir taraftan da Anadolu’da Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları tarafından bağımsızlık mücadelesi devam etmekteydi. Ancak Mustafa Kemal Paşa’nın yürüttüğü bu mücadele İstanbul Hükümeti’ni de rahatsız etmişti. Mustafa Kemal Paşa’nın Sivas Kongresi’ni toplayacağı günlerde alınan duyumlardan birisi de Harput (Elazığ) Valisi Ali Galip’in kongreyi basacağı yönündeydi.

Mustafa Kemal Paşa daha Erzurum’da bulunduğu sırada Celadet ve Kamuran Ali isminde iki kişi yabancılar tarafından yüklü paralar verilerek bölgeye gönderilmiştir. Bu kişilerin bölgede karışıklık çıkaracaklarını haber alan Mustafa Kemal Paşa, 3 Temmuz tarihinde tutuklanmaları için durumu Diyarbakır’da 13. Kolordu Kumandanına ve ayrıca Erkânı Harbiye Reisi Halit Bey’e ve Canik Mutasarrıfına bildirmiştir (Nutuk, 1970, s. 117). Bu arada Noel’de kendisine ve yanındaki isimlere bir zarar verilmemesi için İstanbul’daki hükümete bir telgraf çekmiş ve etkisi kısa sürede görülmüştür. İstanbul Hükümeti’nce Harput (Elâzığ) valisinden Noel’in faaliyetlerini rahatça yürütmesi için gerekli desteği vermesi istenmiştir (Noel, 2014, s. 42).

Mustafa Kemal Paşa, Ali Galip ile Noel’in hareketlerini takip etmekte ve tedbirler almaktadır. Nutuk’ta, Sivas Kongresi’nin ikinci günü olan 6 Eylül’de Bedirhani ailesinden Celadet ve Kamuran ile Diyarbakırlı Cemil Paşazade Ekrem adıyla bilinen üç kişinin, yanlarında yabancı istihbarat subayı olan ve daha önceden de aleyhimize çalışma ve propagandalar yapan bir kişinin (Noel), yanında silahlı kimseler ile Elbistan üzerinden Malatya’ya geçtiğini, buradaki mutasarrıf ve belediye reisleri

tarafından kabul edildiklerini ifade etmektedir. 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa 3. Kolordu Komutanlığı'na buna dair 6 Eylül 1919 tarih ve 529 numaralı göndermiş olduğu şifre telgrafta, bu yabancı istihbarat subayının Türk, Kürt ve Ermeni nüfusunu incelemek üzere İstanbul Hükümeti'nin izniyle dolaştığını, Malatya'daki süvari alayının sayısı az olduğu için bu kişileri tutuklamaya cesaret edemediğini, bu kişilerin derhal tutuklanması talebini İstanbul Hükümeti'ne bildirdiğini ve bu kişilerin hangi amaçla geldiklerini Harput Valisi'nden sorduğunu anlatmaktadır (Nutuk, 1970, s. 118).

Bununla birlikte Noel'e göre bir Fransız subayı olan Harput ve Sivas Vilayetleri Jandarma Müfettişi Binbaşı Bruno açıkça Mustafa Kemal Paşa lehine konuşmaktadır. İstanbul Hükümeti ile Fransız subay arasında fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Bu durum valinin gönderdiği telgraftan anlaşılmaktadır. Buna göre, *"Sivas'tan Harput'a gelen Jandarma Müfettişi Fransız Subayı, Mustafa Kemal'e karşı aldığım önlemlere açıkça karşı çıktı. Binbaşı Noel Fransızların aksine bizim önlemlerimizi desteklemektedir. Bu davranış biçimi Fransızların gizliden gizliye Mustafa Kemal'i ve Sivas Kongresi'ni desteklediğini teyit etmektedir"* (Noel, 2014, s. 44). Vali, daha sonra Sivas'taki ulusal kongrenin Fransızlar tarafından yönlendirildiğini ve şehirdeki heyecanın nedenini Fransız Subayı Binbaşı Bruno'nun İttihat Terakki Cemiyeti'ni desteklemesi olarak görmüştür. Anlaşıldığına göre Noel, Anadolu'daki bağımsızlık mücadelesini İttihatçı bir hareket olarak değerlendirmektedir.

Daha sonra Harput (Elazığ) Valisi, 1 Eylül'de Revan Aşireti'nden yüz silahlı adam toplaması için Halil Bey'e bir telgraf çekmiştir. İstanbul Hükümeti, valiyi 3. Ordu komutanı olarak atamış ve yerel milis kuvvetleri toplayarak Sivas'a karşı hareket etme yetkisi vermiştir. Noel'e göre bu durum bazı Kürt aşiretleri açısından faydalı olacaktır. Hatta müttefiklerin Kürtlerin durumuna bakış açısı değişecek ve destekleri daha da artacaktır. Bu yüzden istenilen yüz atlı yerine beş yüz atlı göndermişlerdir. Bu arada Noel de Balyan aşiret lideri ile bir görüşme gerçekleştirmiştir (Noel, 2014, s. 45). Noel, Ali Galip'in Kongre'yi basma teşebbüsüne destek vermiştir. Böylece Milli Mücadele son bulacak ve İngilizler faaliyetlerini daha rahat gerçekleştirebileceklerdi.

Bundan sonraki süreçte Noel Malatya'da çalışmalarına devam etmiştir. Noel'in Malatya'ya gelerek burada da bölge halkı üzerindeki faaliyetlerini devam ettirmesi üzerine 13. Kolordu komutanlarından Cevdet Bey bir genelge yayınlamıştır.

Genelgenin yayınlandığı 9 Eylül tarihli 302/300 nolu telgrafta Noel'den şu şekilde bahsedilmektedir:

Bir İngiliz subayının da katıldığı bir heyetin Malatya'ya ulaşması ata topraklarımız üzerinde şeytani bir plan tasarlandığının açık bir göstergesidir. Binbaşı Noel adıyla seyahat eden bu şahıs iki ay önce Diyarbakır'a gelmiştir. Türk hükümetine karşı açık bir propaganda yürütmektedir. Altı ay içerisinde tek Türk yetkilisinin kalmayacağına dair teminat verdiği Milli Aşireti reisine para önermiştir. Fakat bütün vaatlerine karşın, emelleri doğrultusunda bir cevap alamamıştır. Cemil Paşazade Ekrem Bey, Diyarbakırlıların hatta kendi öz ailesinin bile nefret ettiği çılgın bir adamdır.

Ey ahali! Kürtler, Türkler, Araplar ve Arnavutlar 600 yıldır İslam'ın destekçisi olmuştur. Balkan Savaşı'ndan önce Arnavutlar bağımsızlık tuzağı ile aldatıldılar. Bugün, Balkan uluslarından bahsederken Arnavutların isimleri geçmemektedir. Savaş sırasında Mekke ve Hicaz, krallık tuzağı ile aldatılmıştır. Şimdiye kadar verilen sözlere rağmen Suriye, Filistin, Cezayir, Tunus, Trablusgarp ve Mezopotamya'da yaşayan Araplar çeşitli yabancı kuvvetlerin yönetimi altında kalmıştır, bağımsızlıklarını elde edememiştir.

Arapların kandırılarak bizden ayrıldıklarını görebilmekteyiz. Ancak bugüne kadar birkaç maceracı haricinde bütün Kürtler, tüm dünyada nam salmış dindarlıkları ve halifeye olan sadakatleriyle İslam'la ve Türk Hükümetiyle bağlarını devam ettirme isteğindedirler. Kendini albay olarak tanıtan ancak gerçekte binbaşı olan bu şahıs, Süleymaniye'de siyasi subaylık görevini yürütürken Şeyh Mahmut'un kanına girmeyi başarmıştı. Ancak akılda tutulmalıdır ki, aynı Şeyh Mahmut şu anda İngilizlere karşı amansız bir savaşa girişmiş durumdadır.

İki ay evvel Kafkasya'dan bir İngiliz subayı, Beyazıt sancağının Ermenilere verildiğini ve şehrin derhal boşaltılması gerektiğini belirten bir notayı mutasarrıfa gönderdi. Benzer bir şekilde Revanduz siyasi subayı, Şemdinan sancağının boşaltılmasını istedi. Ancak Erzurum'da ulusal direnişin başlamışıyla İngilizler bu istekleri yerine getiremediler. Bugün Süleymaniye aşiretlerinden Zaho ve Amediye İngilizlere karşı savaşmaktadır. Eğer İngilizler Kürtlere bağımsızlık ihsan etme niyetindelerse, adı geçen yerlerdeki olaylar nasıl yorumlanabilir?

Ey ahali! Allah sizi bu yalan sözlere kanmaktan, sizi aldatılmaktan korusun. Türkler ve Kürtler birlikte İslam'ın temel direğidir. Onlar ayrıldıkları gün İslam zayıflayacaktır. Türkler, Kürtler olmadan tek başlarına yaşayabilirler, ancak Kürtler Arap, Fars ve Ermenilerin arasında asla Türkler olmadan tek başlarına var olamazlar. Amerika'da bulunan Ermeni patriği bizi tek başına köleleştirecek. İngiliz hükümetine hizmet eden üç ya da dört haine rağmen birileri mutlaka hala gerçekleri hatırlıyor olmalıdır. Ancak gerçek hatırladığı zaman, hiç kimse ittifak politikasına karşı bir harekete teslimiyet göstermemelidir (Noel, 2014, s. 47-48).

Noel ile Ali Galip'in Malatya'da buluşması, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları tarafından hoş karşılanmayacak ve İngiltere'nin Sivas Kongresi'ni basma teşebbüsünü desteklediği imajını güçlendirecekti. Ayrıca sadrazamın göndereceği bir ordu da muhtemelen Kuvayı Milliye tarafına geçecekti. Mustafa Kemal Paşa'nın kararlı tutumu karşısında Anadolu'ya bir elçi göndermek de işe yaramayacaktı. (Şimşir, 1970, s. 107-108).

Harput (Elazığ) Valisi'nin Sivas Kongresi'ni basma teşebbüsünün başarısızlıkla sonuçlanması Ali Galip'in ve Noel'in tutuklanma sürecini de başlatmıştır. Tutuklanması için gönderilen birlikleri haber alan Noel gizlice şehirden kaçmıştır. Ancak Noel ve yanındakiler, bir Türk birliği tarafından yakalanmıştır. Bununla birlikte Noel'in ifadesiyle yaptıkları oyun ve blöf sayesinde kurtulmayı başarmıştır. Bu arada Mustafa Kemal Paşa'nın aldığı tedbirler nedeniyle şehirdeki faaliyetlerini durdurmaya karar veren Noel, Halep'e dönmek zorunda kalmıştır (Noel, 2014, s. 50-51). Bu arada İstanbul Hükümeti tarafından Noel korunmaya çalışılmıştır. Noel'in bölgede yürüttüğü faaliyetlerin rutin olduğu ve halkı kışkırtmak gibi bir amaç taşımadığı ifade edilmiştir (BOA. DH. ŞFR., 638.49). Bu bağlamda Noel'in Sivas Kongresi'nin basılması teşebbüsünde isminin geçmesi ifşa olmasını sağlamıştır (Kartın, 2020, s. 83).

Buna karşılık Harput (Elazığ) Valisi Ali Galip Bey, bunların faaliyetlerinden 3 Temmuz'dan beri haberdar olduğunu ancak tutuklamaya cesaret edemediğini ve durumu İstanbul Hükümeti'ne bildirdiğini söylemiştir. Buna karşılık 7 Eylül 1919 tarihinde 3. Kolordu Komutanının imzasıyla yazılan şifre telgrafta, Elazığ Valisi Ali Galip, Malatya Mutasarrıfı Halil ile Kamuran, Celâdet ve Ekrem Beylerle birlikte İngiliz Binbaşısı Noel'in derhal tutuklanarak Sivas'a sevk edilmeleri için Elazığ'da bulunan 15. Alay Kumandanı İlyas Beyin emrine 60 kadar atlı süvarinin en geç 9 Eylülde Harput'tan Malatya'ya hareketi için doğrudan doğruya tebligat yapıldı. Ayrıca

8 Eylülde Sivas'tan bir otomobil ile bazı zabitanın gönderileceği bildirildi (Nutuk, 1970, s. 119).

Buna rağmen Elazığ'daki alay kumandanı İlyas Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı telgrafta kolordunun izni olmadan hareket edemeyeceğini belirtmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, bunun bir vakit kaybı olduğunu ve derhal harekete geçmesi gerektiğini belirtmiştir. Daha sonra yine İlyas Bey'e tekrar bir telgraf gönderecek ve İstanbul hükümetinin bir hıyanet içerisinde olduğunu belirterek İlyas Beyden işini yapmasını ve gerekirse daha sonra Sivas'a gelerek kendilerine katılmasını istemiştir (Nutuk, 1970, s. 120).

12 Eylül'de Mısır Seferi Kuvveti'nin Baş Siyasi Subay Vekili Albay Bell Malatya'ya gelmiştir. Ancak Albay Bell, Noel'den haberi olmadığını ve Noel'in görevinin ne olduğunu bilmediğini söylemiştir. Albay Bell, Noel ile görüşecek ve bu bölgede Mustafa Kemal Paşa'ya rağmen faaliyetlerini yürütemeyeceğini bildirmiştir. Bundan sonra Noel kendisini güvene almak için Halep'e gelmiştir. 14 Eylül'de Türk Jandarmasının korumasında Malatya'dan ayrılan Noel, ayın 17'sinde Beşke Aşireti'nin arasından geçerken ayran içmek üzere mola verdiği esnada yaşlı biri yanına gelerek Türklerden şikâyetçi olacaktır. Bunun üzerine Noel, "*Haydi, haydi! Kalbinizin derinliklerinde hâlâ Türkleri seviyorsunuz. Onlarsız da yapamıyorsunuz*" demiştir (Öke, 2002, s. 91). İngiliz Hükümeti bu şekilde davranarak, Noel'in faaliyetlerinden haberdar olmadığını bildirmiş, böylece müttefiklerini karşısına almak istememiş ve bu sayede kendisini aklama yoluna gitmiştir.

Noel "*İttihatçılar*" olarak adlandırdığı "*Kuvayı Milliyeciler*" den kaçarken Mısır üzerinden İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği eliyle İstanbul Hükümeti'ne bir telgraf göndermiştir. Bu telgrafta Noel, Sivas'ta bir ihtilalin başladığını ve giderek yurt geneline yayıldığını belirtiyordu. Noel'e göre ihtilalcilerin amacı anavatanın parçalanmasını önlemek ve yabancı işgalinden kurtulmasını sağlamaktı. Bu bağlamda ihtilalciler, İstanbul'da müttefiklerin eline düşmüş olan padişahın haklarını savundukları, hatta bu nedenle Vahdettin'in Mustafa Kemal'i Samsun'a gönderdiği iddiasındaydılar. Padişah Vahdettin'in Mustafa Kemal Paşa'yı tutuklama emri vermesi ise müttefiklerin gözünü boyamaya yönelik bir hamle olarak görülmeliydi. Sivas'a gelen Kürtler bağımsız bir Kürdistan tasarısını kesinlikle onaylamıyorlardı. Harput (Elazığ) Valisi, Mustafa Kemalcilerin önünün alınması gerektiğini ve İngilizlerin tazyiki ile Babiâli'nin ihtilali bastırmak üzere buraya dirayetli asker göndermesinin şart olduğunu bildiriyordu. Durum acildi. İhtilalciler ise gerçekte Bolşevik'ti. Vatanseverlikleri ise bu amacı gerçekleştirmek için

kullanacakları bir araçtı (Öke, 2002, s. 92). Bu sayede Noel, Ali Galip'i İstanbul Hükümeti'nin nezdinde itibarını artırarak koruma altına almak istemiştir. Öte taraftan Anadolu'da başlayan hareketin Bolşevik bir hareket olduğunu iddia etmiş ve Milli Mücadeleyi itibarsızlaştırmaya çalışmıştır.

Ancak 10 Eylül'de Süvari Alay 12 Kumandanı Binbaşı Cemal Bey'in Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta Noel'in yanındakilerle birlikte kaçtığı söylenmiştir. Bu olay 10 Eylül 1919 tarihli telgrafta şu şekilde ifade edilmiştir:

Harpüt Valisi ile Malatya Mutasarrıfı ve İngiliz binbaşısı hempaları olan malum eşhas alay 15'in Elaziz'den hareketini ve kendilerinin tevkif edileceklerini haber alır almaz, bugün alessabah firar etmişlerdir. Bunların Kâhta'daki Bedir Ağa nezdine gittikleri ve oradan tedarik edecekleri Ektrat ile burayı basmağa gelecekleri mervidir (Nutuk, 1970, s. 123).

Ancak Mustafa Kemal Paşa, Binbaşı Cemal Beyin Ali Galip'i durumdan haberdar ettiğini söylemekte ve Cemal Beyi eleştirmektedir. Mustafa Kemal Paşa'ya göre Cemal Bey, Ali Galip'in kaçmasına göz yummuştur (Nutuk, 1970, s. 124).

Bu arada durumu 9 Eylül akşamı haber alan Ali Galip, geceyi hükümet dairesinde uykusuz geçirmiştir. 10 Eylül'de maiyetindeki birkaç jandarma ve silahlı Kürtlerle birlikte sandık emininden altı bin lira almışlardır. Ancak hükümet binasının sarılması üzerine acele bir şekilde kaçmışlardır. Aslında Mustafa Kemal Paşa'ya göre Ali Galip'in kaçması sağlanmıştır. Bundan sonra Mustafa Kemal Paşa, İlyas Beye gönderdiği telgrafta bu kişilerin derhal derdest edilmelerini istemiştir (Nutuk, 1970, s. 125).

Sonraki süreçte Ali Galip, 16 Eylül'de Urfa'ya ve oradan da Halep'e geçmiştir. Bir müddet İstanbul'da kalmış ve Türk Ordusu'nun İstanbul'a girmesi ile birlikte tutuklanarak Divan-ı Harbe gönderilmiştir. Buradaki yargılamasında ise Noel'in Kürt ayaklanması projesine karşı çıktığını belirterek beraat etmiştir. Aldığı tek ceza Malatya Mutasarrıfı Halil Bey ile birlikte "Yüz Ellilikler Listesi"ne girmek olmuştur (Öke, 2014, s. 92).

18 Eylül'de Amiral Webb, Bağdat'taki İngiliz İşgal Komutanlığı'na yazdığı yazıda Binbaşı Noel'in İngiliz Hükümeti'nin bilgisi dâhilinde bir Kürt ayaklanması peşinde koştuğu izlenimi verdiğini ve bunun barış ortamını bozan bir durum ortaya çıkardığını söylemiştir (Şimşir, 1973, s. 107). 21 Eylül'de Amiral Robeck, Urfa ve Diyarbakır halkının kentlisi ve göçeriyle Mustafa Kemal Paşa tarafına geçtiğini ve bu yüzden Noel'in artık bölgede yeterince taraftar bulamayacağını ve yüzden de rahat

hareket edemeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca bölgenin Fransız nüfuz sahasında olması nedeniyle Noel'in yürüttüğü faaliyetler Fransa ile aralarını açabilirdi. Bu yüzden Noel'in bir an önce Halep'e dönmesinde fayda bulunmaktaydı. Noel'in bölgede Türklerle Kürtleri birbirine düşürme faaliyetleri ve ne yapacağının kestirilememesi Amerika'yı da rahatsız etmişti (Şimşir, 1970, s. 166-179).

24 Eylül'de Anadolu'da durum tespiti yapmak için gelen General Harbord'a Mustafa Kemal Paşa, Noel'in faaliyetleri hakkında şunları söylemiştir:

İmparatorluğu bölmek ve Türklerle Kürtler arasında bir kardeş harbine sebebiyet vermek için Kürtleri İngiliz himayesi altında müstakil bir Kürdistan kurma planına iştirak etmek üzere tahrik ettiler. İleri sürdükleri tez imparatorluğun nasıl olsa dağılmaya mahkûm olduğudur. Bu teşebbüslerini tahakkuk ettirmek için büyük paralar harcadılar, her türlü casusluğa başvurdular, hatta derhal hafiyeler gönderdiler. Bu suretle Noel isimli bir İngiliz subayı uzun bir zaman Diyarbakır'da gayretler sarf etti ve faaliyetlerinde her türlü sahtekârlık ve aldatmaya başvurdu. Fakat bizim Kürt vatandaşlarımız hazırlanan komplonun farkına vararak onu ve vicdanlarını parayla satan diğer bir grup haini o muhitten kovdular. Diyarbakır faaliyetlerinde sukutu hayale uğramış olan Mister Noel, Bedirhan kabilesine mensup ve para vererek ikna ettiği fakat Kâmuran, Celadet ve Diyarbakırlı Cemil Paşazade Ekrem gibi hısımları arasında hiç itibarı olmayan bir grup maceraperestle Malatya'ya gitti. Burada müstakil bir Kürdistan kurulması yolundaki teşebbüslerini aynı zamanda Bedirhan kabilesine mensup Kaymakam Kâmil Beyle teşriki mesai yaparak tekrarladı.

Diğer taraftan yalnız kendi menfaatlerini düşünen Dâhiliye Vekili Adil Beyin, aynı zamanda yine kendi menfaatini düşünen ve milli hareket ve bilhassa Sivas Kongresi aleyhinde tedbirler alan Harbiye Vekili Şefik Paşa'nın bir aleti olan Harput Valisi Ali Galip Bey ile birleşti ve kendisi ve arkadaşları "memleketi işgal edecekler, hemen silahlara" diye feryatlara başladılar. Bu suretle bizim saf Kürt vatandaşlarımızın ayaklanmasını tahrik etmek istediler. Bu habis planın gayesi vardı: Kürtlerin menfaat duygularını canlandırmak, milli kuvvetleri imha etmek ve memleketin evlatları arasında bir mücadele ve kan dökmeye sebep olmak. Suikastı tertipleyenler tasarladıkları faciaya Halil Bey'in, postayı yağma ettiği söylenen bir grup eşkıyayı takip edeceği bahanesiyle istettiği askerlerden bir kısmını da dâhil etmekten çekinmediler. Bu şahıslar milli kuvvetleri küçümsemelerinin tabii

neticesi olan perişanlıkla karşılaştılar. Bu entrikaların tamamen dışında kalmış olan mahalli halk çok geçmeden bunların hakiki mahiyetini anladı ve suçluları tevkif etmek üzereydi ki onlar kaçtılar”. (ATTB, 4, s. 63).

Mustafa Kemal Paşa, 24 Haziran’da 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir’e gönderdiği şifreli telgrafta “*Kürtlerin kayıtsız şartsız Türk kardeşlerinden ayrılmayacaklarını; bu uğurda en son nefeslerini verinceye kadar hayatlarını fedaya hazır olduklarını söylemiş olduklarını*” bildirmiştir (ATTB, s. 43). 1919 Eylül’ünde Tümgeneral James G. Harbord, başkanlığında bir Amerikan siyasi kurulu Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da gözlem yapmak amacıyla Sivas’a gelmiştir. 22 Eylül’de Mustafa Kemal Paşa ile bir görüşme de gerçekleştirmiştir. Hazırlamış olduğu raporunu 16 Ekim’de Amerikan yönetimine sunmuştur. Bu arada Noel’de bu görüşmeyi yakından takip etmekte ve bölgedeki faaliyetlerini sürdürmekteydi. Noel, 23 Eylül’de Bağdat ve İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiserliği’ne Halep’ten gönderdiği şifreli telgrafta şöyle diyordu: “*Mustafa Kemal Paşa’nın ortaya çıkardığı bu durum olduğu durum ciddileşirse Bedirhanları ve öteki kimi Kürtleri, Kürt ilçelerine vali ve mutasarrıf ataması için Türk Hükümeti’ni tekrar harekete geçirerek onlardan epey yararlanabiliriz*”. Öte yandan İngiltere Dışişleri Bakanlığı Doğu Masası yetkililerinden George Kidston, bu belgeye 18 Ekim’de not ettiği açıklamada şu yorumda bulunmuştur: “... *Mustafa Kemal’in, Noel’i ülke dışına itmek amacıyla rahatsız etmesi, Kürt aşiretleriyle olan irtibatımızı kesmiş bulunuyor; Mustafa Kemal’in aşiretlerle ilişkisinin ne olduğunu hiç bilmiyoruz*” (Sonyel, 1995a, s. 38-39).

23 Eylül 1919’da Albay Meinertzhagen’den Lord Curzon’a gönderilen telgrafta şöyle deniyordu: “*Mustafa Kemal Türkleri, Arapları ve Kürtleri birleştirerek yabancıları yurdundan atmaya çalışıyor* (Ulubelen, 1967, s. 179). Türkiye’de incelemelerde bulunmak üzere gelen Amiral Bristol, Amerika Birleşik Devletleri’ne çekmiş olduğu 30 Eylül 1919 tarihli telgrafta, özetle İngilizlerin Kürtleri kullanarak Anadolu’da ortaya çıkan bağımsızlık hareketini boğmak istediğini söylemiştir (Duru, 1978, s. 162).

İngilizler, Mustafa Kemal Paşa’ya karşı bazı Kürtleri kullanmaktaydılar. Bu durum İstanbul’daki İngiliz işgal gücü yeni başkomutanı General Harrington’la savaş bakanlığı arasındaki yazışmalara da konu olmuştur. General Harrington 29 Ocak 1921’de Savaş Bakanlığı’na gönderdiği telgrafta şöyle diyordu:

Burada, güvenilir bir kaynaktan sağlanan rapora göre, geçen yıl (1920) Mart ile Mayıs arasında, İstanbullu ulusçu iki ajan, Kürtleri Mustafa

Kemal'e karşı kışkırtmak amacıyla bir kurul gönderilmesi için İngiliz Genelkurmay İstihbaratınca Mısır'daki Kürt siyasi önderi Bedirhanzade Süreyya'ya verilen belgelerin suretlerini sağlamayı başarmıştı. Herhalde, Mısır'daki genelkurmay istihbaratı kastediliyor. Bu belgeler herhalde geçen Kasım Aralık (1920) arasında Mustafa Kemal'in eline geçmiştir.

Bu telgraf üzerine harekete geçen Mısır'daki İngiliz Genel Karargâhı 9 Şubat 1921'de Savaş Bakanlığı'na bir telgraf göndermiştir. Bu telgrafta şöyle denilmektedir:

Bizim bilgimiz içinde olan tek kurul, Binbaşı Noel'inkidir. Mısır'daki İngiliz askeri gücüne bağlı genelkurmay istihbarat servisinin ona herhangi bir belge verdiği saptanamamıştır. O sırada Kuzey Bölgesi'nin Siyasi İşler Şefi yardımcısı bulunan Binbaşı Bell, bilgi verecek bir durumda olmalıdır. Gizlice sorguya çekilen Bedirhan, verilen tüm yönergelerin yazılı değil sözlü olduğunda direniyor (Sonyel, 1995a, s. 137).

Noel, İngiltere'ye döndükten sonra inisiyatifi tekrar ele almaya çalışmıştır. Bununla birlikte İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon, "Büyük Kürdistan" projesinden vazgeçmiştir. Curzon'a göre zaman içerisinde yöredeki şartlar kendi sonuçlarını oluşturacaktır. Bu yüzden İngiltere bekle-gör siyasetini yürürlüğe koymuştur. Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması ve istenilen amaca ulaşılamaması üzerine Noel, İngiliz yönetimine çeşitli raporlar ve teklifler sunmuş olmasına rağmen, hiçbir zaman aktif bir göreve getirilmemiş ve Güneydoğu Anadolu üzerindeki tasavvurlarını tamamlayamamıştır (Öke, 1989, s. 119-120).

Noel'in İngiltere adına bağımsız bir tampon devlet kurma girişimleri ve bölgeyi tamamen İngiliz nüfuz sahası haline getirme isteği, yazışmalardan anlaşıldığına göre, Fransızları ve Amerikalıları rahatsız etmiştir. Ancak İngiliz Hükümeti, Noel'in bölgedeki faaliyetlerinden haberdar olmadığını söyleyerek müttefiklerine karşı zor durumda kalmak istememiştir.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilgi ile ayrılan Osmanlı Devleti'nin topraklarında 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkesi ile işgaller başlamıştı. Zaten daha savaş devam ederken İtilaf Devletleri aralarında imzaladıkları gizli anlaşmalar ile Osmanlı topraklarını paylaşmışlardı. İngiltere ve Fransa aralarında imzaladıkları Sykes Picot Anlaşması ile Ortadoğu coğrafyasını şekillendirmişlerdi. Bu arada Osmanlı topraklarında ve Anadolu'da başlayan işgallere karşı Mustafa Kemal Paşa liderliğinde

bağımsızlık mücadelesi de başlamıştı. İngiltere, özellikle petrol kaynaklarını elinde tutabilmek için Irak ve Güneydoğu Anadolu'da çeşitli faaliyetler yürütmekteydi. Bu amaçla bölgeye gönderdiği kişilerden birisi de Arnold Talbot Wilson olmuştur. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Lawrence'ı Arap bölgesini şekillendirmek ve bölge halkını Türklere karşı kışkırtmakla görevlendiren İngiltere, savaş sonunda Noel'i Irak ve Güneydoğu Anadolu'ya aynı görev ile göndermiştir.

Osmanlı topraklarında çeşitli bölgelerde görev yapan Noel, Anadolu'da birçok ilde seyahat ederek çalışmalarını yürütmüştür. Özellikle bölgedeki bir kısım Kürt aşiretlerinin desteğini almaya çalışmış ve bunun için de toplum içerisindeki en küçük ayrılıkları tetikleme gayreti içerisinde olmuştur. Binbaşı Noel'in Kürtler için hayalini kurduğu devletin sınırları ile Ermeni devletinin sınırlarının Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da kesişmesi, ona bir tercih yapma zorunluluğunu hissettirmiştir. Bu zorunlulukta Kürtlerden yana tavır alan Binbaşı Noel, Ermenileri Kürtler üzerinden okuyarak zaman zaman onlarla Ermenilerin çok iyi bir münasebet içerisinde olduğunu, zaman zaman ise bunun tam tersini iddia etmiştir. Aslında Binbaşı Noel'in bu iddialarını yerel bazda değerlendirmek daha isabetli bir yaklaşım olacakken, Noel'in bu durumu kasıtlı olarak bu şekilde okuması, kendi devletinin öncelikleri ile alakalı bir yaklaşımdır.

Noel, İngiltere'nin menfaatleri gereği Kürtlerden yana tavır almıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın, Noel'in faaliyetlerinden haberdar olması ve onu engellemesi üzerine de Harput Valisi Ali Galip'in Sivas Kongresi'ni basma girişimine destek vermiş, ancak başarısız olmuştur. Daha sonra Mustafa Kemal Paşa'nın önlemleri sayesinde Halep'e kaçmak zorunda kalmıştır. Bütün bu çabalarına rağmen Noel, Kürtleri Türklere ayıramamış bu ise Noel'de ve İngiliz Hükümeti'nde büyük bir hayal kırıklığı oluşturmuştur.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

BOA. (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı)

BOA.DH.KMS., 54/32.

BOA. DH. ŞFR., 638/49.

BOA. DH. ŞFR., 627/19.

BOA.HR., TO., 609/18.

BOA. DH. EUM. AYŞ., 12/4.

2. Basılı Eser ve Makaleler

- Akşin, S. (1992). *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele* (Cilt 2). İstanbul: Cem Yayınları.
- Atatürk, M. K. (1970). *Nutuk* (Cilt 1, 1919-1920). İstanbul: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Milli Eğitim Basımevi.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri* (2006). (Cilt 4). Ankara: Ankara Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.
- Başak, T. (2013). *Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim-30 Kasım 1918)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Bıykoğlu, T. (1962). *Türk İstiklal Harbi 1. Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*. Ankara: Milli Savunma Bakanlığı Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi.
- Burak, D. M. (2004). *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk İngiliz İlişkileri (1914-1918)*. Ankara: Babil Yayıncılık.
- Çay, A. H. (1996). *Her Yönüyle Kürt Dosyası*. Ankara: Turan Kültür Vakfı.
- Duru, O. (1978). *Amerikan Gizli Belgelerinde Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Georges-Gaules, B. (1981). "Le Nationalisme Turq". *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği*. (C. Yazansoy, Çev.). İstanbul: Sebât Matbaası Tarih ve Edebiyat Yayınları.
- Gotthard, J. (1971). *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*. (C. Köprülü, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gögem, Z. (1954). *Kurmay Albay Dadaylı Halit Beğ Akmansü 1884-1953*. İstanbul: Halk Basımevi.
- Karal, E. Z. (1996). *Osmanlı Tarihi, IX, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kartın, C. (2014a). Binbaşı Noel'in Hava Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı Arşivlerindeki Gönderilerinde Kürt-Ermeni Münasebetleri. *Yeni Türkiye Dergisi*, 64(5), 3883-3893.
- Kartın, C. (2014b). İngiliz Arşiv Belgelerine Göre E.W.C. Noel'in Kürtler Üzerine Yaptığı Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme. O. Kılıç (Ed.). *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu: Bildiriler* (Cilt 3) içinde (s. 197-244). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Kartın, C. (2020). Binbaşı Noel'in Anadolu Misyonu Üzerine Bir Değerlendirme. A. Duran (Ed.). *Prof. Dr. Abdulhaluk Mehmet Çay: 35. Yıl Armağan Kitabı* içinde (s. 75-106). İstanbul: İKSAD.
- Kasalak, K. (2018). Milli Mücadele'de İngiltere'nin Kürt Politikası ve Binbaşı Noel. *Kesit Akademi Dergisi*, 4(3), 131-141.
- Kaymaz, İ. Ş. (2011). Britain's Policy toward Kurdistan at the End of the First World War. *Alternatives: Turkish Journal Of International Relations*, 10(2-3), 79-103.
- Kadir K. (2021). Ayrılıkçı Bir Cemiyet: Diyarbakır Kürt Kulübü'nün faaliyetleri ve Kapatılması. *Atatürk Dergisi*, 10(1), 99-131.
- Kürkçüoğlu, Ö. (1978). *Türk-İngiliz İlişkileri, (1919-1926)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Lazarev, M. S. (1989). *Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923)*. (M. Demir, Çev.). Ankara: Özge Yayınları.
- Noel, E.W.C. (2014). *Kürdistan*. (Çev. Bülent Birer). İstanbul: Avesta Basın Yayın Dağıtım.
- Öke, M. K. (1989). *İngiliz Ajanı Binbaşı E.W.C. Noel'in "Kürdistan Misyonu" (1919)*. İstanbul: Bilge Karınca Yayınları.
- Öke, M. K. (2002). *Musul-Kürdistan Sorunu 1918-1926*. İstanbul: Bilge Karınca Yayınları.
- Özdemir, B. (2008). *İngiliz İstihbarat Raporlarında Fişlenen Türkiye*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Sonyel, S. R. (1995a). *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sonyel, S. R. (1995b). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika (Cilt 1-2)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Şimşir, B. N. (1970). *İngiliz Belgelerinde Atatürk (Cilt 1)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Tansel, S. (1991). *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (Cilt 1)*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1986). *Türkiye'de Siyasi Partiler*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Ulubelen. E. (1967). *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*. İstanbul: Aykaç Kitabevi.

Ursavaş, A. S. (2000). *Kilikya Dramı ve Urfa'nın Kurtuluş Savaşları*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Summary

Even though England had problems with the Ottoman Empire from time to time until the 19th century, it followed a policy in favor of the continuation of the existence of the Ottoman Empire. However, he made a great effort to overthrow the Ottoman Empire, which they later called the "Sick Man", and for this he entered into various alliances with other European countries. With the outbreak of the First World War, while the war was still going on, the lands of the Ottoman Empire were shared with the secret agreements signed between England and other states.

With the signing of the Armistice of Mondros, occupations began in the Ottoman lands. Britain had occupied Mosul, Urfa, Antep and Maraş with the beginning of the invasions. Later, it withdrew from other regions except Mosul. While all these occupations continued, an independence movement started in Anatolia under the leadership of Mustafa Kemal Pasha. We see that the British Government assigned Christmas, which was first assigned to Baghdad in 1919, and then to Southeastern Anatolia. Noel's apparent purpose was to conduct observations and research in the area on behalf of the British Government.

However, after Noel came to the region, he first held various meetings with Kurdish tribes. He also met with the administrators of Kurdish associations established in Istanbul and influenced them. His aim was to create a buffer structure to prevent Turkish domination by using Kurdish tribes. For this, he first wanted to establish a mandate state under British auspices, thanks to the Kurdish tribes who could be persuaded. But historically, the Kurds' loyalty to the Turks has been the biggest obstacle to Christmas. Therefore, these ties between Kurds and Turks had to be broken. Even though there was no ties between the Armenians and the Kurds, these two elements had to be combined. Noel saw himself as the Lawrence of the Kurds. In fact, he will not be content with this and will aim to become the "Prophet of the Kurds" in Hohler's words.

The domination of these lands by England could only be possible thanks to a mandate state to be established. Therefore, the Kurds had to be separated from the Turks and acted together with the Armenians. The historical enmity of the Kurds with the Armenians was due to the policies implemented by the Turks and the Hamidiye regiments established by Sultan Abdülhamit. These Hamidiye Regiments were at the root of the prejudice against the Kurds in Europeans. Noel evaluated the Kurds in two parts. The Kurds in the first part are Islamist Kurds. This group is not very suitable to be used because they are closer to the Turks. The second part of the Kurds is the nationalist Kurds. It is easier for those who belong to this group to come under British control and be provoked against the Turks.

According to him, there is a friendly approach between Armenians and Kurds. On the basis of this, there is the aid of the Kurdish tribes to the Armenians during the deportation. Nationalist feelings are dominant among the Kurds, and there is also hatred towards the Turks and the Turkish administration. The Kurds have a feeling of rebellion against the Turkish administration. There is no need for outside support to ignite this rebellion.

Noel has a hatred for Turks. He not only gave information about the Kurdish tribes he encountered along the way, but also spoke highly of them with great admiration. According to Noel, although Kurdish varies from region to region, it is almost non-existent. He tried to combine Kurdish into a single dialect. Noel, who feels a deep hatred and humiliation towards the Turks, tries to highlight the sectarian difference in the region. In this way, it aimed to gain advantage over the fragile points of the society.

Since Noel was operating on behalf of England, the Istanbul Government was aware of this. In various telegraph correspondences, they were even asked to help the local governors for Christmas. Noel, who worked in cities such as Diyarbakır, Malatya and Maraş in the Southeast Anatolian region, cooperated with Ali Galip for a while during the attempt of Elazığ Governor Ali Galip to raid the Sivas Congress. However, his attempt was prevented by the measures taken by Mustafa Kemal Pasha. Ali Galip had to flee the region. As it is understood

from the statements of Mustafa Kemal Pasha in the speech, some state officials also let Ali Galip escape. Mustafa Kemal Pasha was aware of Noel's activities in Southeast Anatolia. He sent various telegrams to the Istanbul Government to stop Noel's activities. However, when this was not possible, he prevented Noel's activities by mobilizing other elements in the region. That's why Noel had to flee. The British Government could not go any further because a significant part of the Kurdish tribes took a stand for the national struggle and Mustafa Kemal Pasha.

In his diary, Noel gave detailed statistics on many subjects such as the male and female population of the cities, towns and villages he visited, the number of households, the number of animals, livelihoods, agricultural implements. He was in constant contact with the people of the region and provoked them against the Turkish administration. However, despite all his efforts, the fact that the Kurds were mostly on the Turkish side disappointed Noel. Noel's desire to take the region under the influence of England alone disturbed his other allies, especially France and America. Therefore, the representatives of the British Government told the American administration that they were not aware of Noel's activities and that Noel would not dare to make such an attempt. By behaving in this way, England wanted to lessen the reaction of its allies. Noel's activities in the region show that he was actually after a big Kurdish uprising and wanted to establish a mandate state under British auspices after this uprising.

İTALYA'NIN ARNAVUTLUK'U İŞGALİNİN TÜRK BASININA VE TÜRK DIŞ POLİTİKASINA YANSIMASI

REFLECTION OF ITALY'S INVASION OF ALBANIA ON TURKISH PRESS AND TURKISH FOREIGN POLICY

Halil ÖZCAN

Doç. Dr., Başkent Üniversitesi Atatürk İlkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi, hozcan@baskent.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 10 Şubat 2023
Kabul edildiği tarih: 21 Nisan 2023
Yayınlanma tarihi: 20 Haziran 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 10 February 2023
Date accepted: 21 April 2023
Date published: 20 June 2023

Anahtar Sözcükler

İtalya; Arnavutluk İşgali; Türk Basını; Türk Dış Politikası; Kral Zog

Keywords

Italy; Invasion of Albania; Turkish Press; Turkish Foreign Policy; King Zog

DOI

10.33171/dtcfjournal.2023.63.1.5

Öz

Türkiye, kurtuluş ve kuruluşta Atatürk'ün liderliğinde tam bağımsız bir politika izlerken aynı dönemde Atatürk gibi bir liderden yoksun olan ve kit kaynaklara sahip olan Arnavutluk, İtalya'ya tavizler vererek bu ülkeye bağımlı hâle geldi. İtalya'ya olan bağımlılığı kendi iktidarını sağlamlaştırmak için fırsata çevirmeye çalışan Cumhurbaşkanı Ahmet Zogu, İtalya desteğiyle Krallığını ilan etti. Türkiye, Oniki Adalar'da bulunan İtalya'yı kendi güvenliği için tehdit olarak algılamakta Arnavutluk, İtalya'nın etkisiyle Balkan Paktına dâhil olmadı. Türkiye'den uzaklaştıkça İtalya'ya daha fazla tavizler veren Arnavutluk, bu ülkenin işgaliyle karşı karşıya kaldığında Kral, iki günlük oğlu ve lohusa eşiyle tacını, tahtını ve ülkesini terk etmek zorunda kaldı. Arnavutlarla beş asır kader birliği yapan ve ülkesinde çok sayıda Arnavut kökenli vatandaşa sahip olan, aynı zamanda çeyrek yüz yıl önce bağımsızlık savaşı veren Türkiye ve Türk basını Arnavutluk'un işgaline karşı oldukça hassasiyet gösterdi.

İtalya'nın Balkanlara yerleştiği ve II. Dünya Savaşı'nın ufukta belirdiği bu süreçte, İtalya tehdidine karşı Türkiye, "barıştan yana ama tarafsız" bir tutumla İngiltere ve Fransa ile birlikte çözüm bulmaya çalıştı. İtalya'nın Arnavutluk'u işgalinin Türk basınına ve dış politikasına yansımaları, Türk basını temelinde (Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi ile Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivinde belge bulunamadığı için) ilk defa bir akademik çalışmada incelenmesi, bu makalenin özgünlüğünü oluşturmaktadır. İşgal sonrası Arnavutluk Kralı Zog'un geniş maiyetiyle birlikte iki aylık süreyle (3 Mayıs-1 Temmuz 1939) Türkiye'ye sığınması tarafımızdan ayrı bir bilimsel çalışma konusu yapıldığından Kral Zog'un Türkiye günleri çalışmaya dâhil edilmedi.

Abstract

While Turkey followed a completely independent policy in the liberation and establishment under the leadership of Atatürk, Albania, which lacked a leader like Atatürk and had scarce resources at the same time, became dependent on Italy by making concessions. Trying to turn the dependence on Italy into an opportunity to consolidate his power, President Ahmet Zogu declared his Kingdom with the support of Italy. While Turkey perceived Italy in the Dodecanese as a threat to its own security, Albania was not included in the Balkan Pact with the influence of Italy. Albania, which made more concessions to Italy as it moved away from Turkey, faced the invasion of this country, the King had to leave his crown, throne and country with his two-day-old son and postpartum wife. Turkey and the Turkish press, which has been united with the Albanians for five centuries and has many Albanian-origin citizens in its country, and also fought for independence a quarter of a century ago, showed great sensitivity towards the occupation of Albania.

Italy settled in the Balkans and II. In this period, when World War II was on the horizon, Turkey tried to find a solution together with England and France against the Italian threat with a "peaceful but neutral" attitude. The reflection of Italy's occupation of Albania on the Turkish press and foreign policy, examining for the first time in an academic study on the basis of the Turkish press (as no documents could be found in the Turkish Diplomatic Archive of the Ministry of Foreign Affairs and the Republic Archive of the State Archives) constitutes the originality of this article. The days of King Zog in Turkey were not included in the study, since the two-month period (3 May-1 July 1939) of King Zog of Albania, after the occupation, took refuge in Turkey with his large entourage.

Giriş

28 Kasım 1912’de bağımsızlığını ilân ettikten sonra, siyasi birliğini kurma ve rejimini belirlemede oldukça zorlanan Arnavutluk, tarafsız kalma politikası uygulasa bile, I. Dünya Savaşı sürecinde ve sonrasında, gizli anlaşmaların paylaşım konusu yapılarak işgale uğramaktan kurtulamadı. Anadolu ve Arnavutluk’ta ortak işgalci konumda olan Yunanistan’a karşı bir strateji geliştiren Mustafa Kemal Paşa, TBMM Hükûmeti ile Arnavutluk Hükûmeti arasında işgaller döneminde gizli anlaşma imzalanmasını sağladı. Bu gizli anlaşma ile TBMM, Arnavutluk’a askerî yardımda bulunmayı taahhüt ederken anlaşmanın sekizinci maddesiyle Arnavutluk da zaferden sonra; *“Kurulacak olan Arnavutluk Meclisinde rejim konusu belirlenecek ve halk iktidarının sağlanması için her türlü özen gösterilecektir.”* ilkesini kabul etti (Özcan, 2017, s. 127). Her iki ülke işgal altındayken vicdanında bir milli sır olarak sakladığı Cumhuriyet rejimini Atatürk, Türk milleti için ön gördüğü gibi samimi olarak Arnavutlar için de istemişti.

Arnavutluk’ta Cumhuriyet ilân edildikten sonra, 31 Ocak 1925’te Ahmet Zogu¹ Cumhurbaşkanı seçildi. A. Zogu, Türkiye ile yakınlaşsa da bir müddet sonra İtalya ile Tiran’da Dostluk ve Güvenlik Pakti’nı 27 Kasım 1926’da, İşbirliği ve Güvenlik Tiran Pakti’nı (Askerî Karakterli “Değiştirilmez Savunma İşbirliği” Anlaşmasını) 22 Kasım 1927’de imzalayarak bu ülkeye bağımlı olmaya başladı. Arnavutluk’un İtalya ile yakınlaştığı dönemde Mussolini, Roma İmparatorluğunu canlandırabilmek için fırsat kollamaya başladı. Oniki Adalar’a sahip olan İtalya, Musul sorununda Fransa ile birlikte İngiltere’ye destek verdiği için Türkiye, İtalya’nın bölgedeki tavrından rahatsız oldu. Hatta Türkiye’nin Musul bölgesini işgale teşebbüsü halinde İtalya’nın Anadolu’ya asker çıkaracağına dair haberler yapıldı. Bu dönemde İtalya, Arnavutluk’ta iktisadî imtiyazlar elde ederek bu ülkenin milli bankasını kurduktan sonra, bu ülkeyi borçlandırarak borçlarını tahsil edebilmek için Arnavutluk’un iktisadî gelirlerine ipotek koymayı başardı (Özcan, 2011, s. 182-183).

Arnavutluk Meclisi, İtalya’nın desteği ile 1 Eylül 1928’de Cumhurbaşkanı Ahmet Zogu’yu, “Zog I Arnavutların Kralı” ilân etti. Bunun üzerine Atatürk, Tiran’daki büyükelçiyi Ankara’ya çağıracağı gibi Cumhurbaşkanlığı yeminini bozmakla ve halkına ihanet etmekle suçladığı Ahmet Zogu’nun Krallık rejimini tanımayacağını da kararlılıkla dile getirdi (Özcan, 2011, s. 209). Çünkü Atatürk, Arnavutluk’ta milli ve

¹ Ahmet Zogu, Kral olduktan sonra “Kral Zog” unvanını kullandığı için bu kullanım tercih edildi. Ancak kral sıfatı olmadan, tek başına yazılıştta ya da Ahmet ön adıyla birlikte Zogu kullanıldı.

bağımsız bir yönetimin kurularak bu ülkenin güçlenmesini Türkiye'nin güvenliği ve Balkanların istikrarı ve geleceği açısından gerekli görüyordu. Türkiye'nin modernleşme çalışmalarının tüm hızıyla devam ettiği dönemde, Balkanlardaki ve Akdeniz'deki huzursuzluklar devrimlerin hızını kesebilirdi. Özellikle Lozan Barış Antlaşmasına göre Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının kıyılarının askersizleştirilmiş olması ve sadece İstanbul'da ağır silahlardan yoksun 12.000 kişilik bir kuvvet bulundurulması Türkiye'nin güvenliği için risk unsuruydu. Bunlara ilave olarak Oniki Adalar'a sahip olan İtalya'da, 1922'de iktidara gelen Mussolini'nin Anadolu'dan toprak talebinde bulunacağı ve Akdeniz'de Türkiye'yi tehdit edeceği öngörülüyordu.

Atatürk'e göre, Mussolini, Türkiye'ye karşı harekete geçmeye karar verirse Arnavutluk'a asker çıkardıktan sonra Bulgaristan ile işbirliği yaparak birlikte Boğazlara inmeye ve Türkiye'nin Balkan devletleriyle ilişkisini kesmeye çalışabilirdi. Unutulmalıdır ki, Boğazlarla birlikte Yunanistan ve Bulgaristan sınırı da askerden arındırıldığı için Türkiye, ciddi bir savunma sorunuyla karşı karşıya idi. İtalya'nın Akdeniz'den eş zamanlı olarak Bulgaristan'ın Balkanlar'dan saldırısı Türkiye'yi zor durumda bırakabilirdi. Dolayısıyla Atatürk, İstanbul'un, Boğazların, Türkiye'nin ve Balkanların güvenliğini Adriyatik'in, Arnavutluk kıyısından başlatıyordu (Özcan, 2018, s. 344-346).

Atatürk, 24 Şubat 1927'de Ankara'da Çocuk Esirgeme Kurumu balosunda baloya katılan Arnavutluk Ankara elçisi Rauf Fico'yu yanına çağırarak diğer davetlilerin duyacağı bir biçimde Arnavutluk-İtalya ilişkileriyle ilgili mesaj verdi. Atatürk, İtalya ile Tiran Paktını imzalayan Cumhurbaşkanı Ahmet Zogu'nun, demokrat gibi hareket etmesini, dikkatli olmasını ve İtalya'ya özellikle içişlerinde fazla taviz vermemesi gerektiği uyarısında bulundu. Biraz düşünerek sanki 12 yıl sonrası işgali görürcesine, "*İtalya müdahale ederse, ben de (İtalya'ya) müdahale ederim*" sözünü, "*bunun için şeref sözü veririm*" ifadesiyle güçlendirdi. Elçiye, Arnavutluk Cumhurbaşkanı için, "*Ahmet'in Kral olacağı söylense de bravo bunu yapmadı. 20. yüzyılın gidişatını anlamış. Benden selam ilet*" dedi. Bu görüşmeden iki ay sonra 28 Nisan 1927'de Hilâl-i Ahmer balosunda Atatürk, Arnavutluk elçisine, Arnavutluk ordusunu ve subaylarını düzeltme tavsiyesinde bulundu. Ayrıca Arnavutluk elçisi ile 20 Şubat 1928'de görüşmesinde de Atatürk, bir yıl önce İtalya ve Mussolini ile uyarılarını "geçen yıl söylediklerim gerçektir" sözleriyle tekrar hatırlatma gereği duydu (Özcan, 2018, s. 356-359). Anlaşılacağı üzere, Atatürk hem Arnavutluk Cumhurbaşkanı'nın Kral olacağını, hem de İtalya'ya vereceği tavizlerle bu ülkenin işgaline uğrayacağını ön görmüştü.

İtalya desteği ile 1 Eylül 1928'de Ahmet Zogu, Arnavutluk Kralı olduğunda Atatürk, Türkiye elçisini bu ülkeden geri çekmişti. Atatürk, İtalya'ya yaklaştıkça Türkiye'den uzaklaşan Arnavutluk'u Balkan Paketi'na dâhil edebilmek için II. Balkan Konferansı'nın Türkiye'de yapılmasını fırsat bildi. Tüm katılımcı devlet başkanlarıyla birlikte Arnavutluk Kralı Zog'a da telgraf çekmek suretiyle krallık rejimini tanıyarak bu ülke ile siyasî ilişkileri yeniden kurdu. Çok yakını olan Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Ruşen Eşref Üneydin ve devamında Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nu bu ülkeye büyükelçi tayin etti. Ancak İtalya'nın etkisindeki Arnavutluk, Balkan Paketi'na girmediği gibi bekâr olan Arnavutluk Kralı Zog, kız kardeşi Saniye'yi II. Abdülhamit'in oğlu Abid ile evlendirdiğinde doğacak olan erkek çocuk (II. Abdülhamit'in torunu), Arnavutluk tahtının varisi olacaktı. Bu evlilik üzerine Türkiye, ikinci kez Arnavutluk'tan elçisini geri çekti (Özcan, 2011, s. 292). Sonuçta, Atatürk döneminde Arnavutluk ile ilişkiler istenilen seviyeye gelemediği gibi Arnavutluk ve Bulgaristan, İtalya etkisiyle Balkan Paketi'na dâhil olamadı.²

İtalya, Balkan Paketi'nin imzalanmasından bir yıl sonra, Akdeniz'in ve Balkanların dengelerini bozacak adımlar atmaya başlayarak 1935'te Etiyopya'yı (Habeşistan) işgal etti. Bir yıl sonra da Oniki Adalar'ı silahlandırmaya başladı. Almanya da 1936'da Versay Barış Antlaşmasına göre askersizleştirilen Ren bölgesine asker gönderdikten sonra Türkiye, ilgili devletlerle yaptığı müzakereler sonucu, Boğazların savunma ve güvenliği için Montrö Boğazlar sözleşmesini imzalamayı başardı (Tuncer, 2012, s. 43-44).

İTALYA'NIN ARNAVUTLUK'U İŞGALİ ÖNCESİ GELİŞMELER

Daily Ekspres gazetesi, Arnavutluk meselesinin iç yüzü hakkında Arnavutluk sarayının yüksek şahsiyetlerinden birinden aldığı bilgiyi haber yaptı. Buna göre, Şubat 1939'da, Giro adında bir şahsın, İtalya hesabına, kendisine karşı isyan çıkarmak üzere Tiran'a geldiğinden haberdar olan Kral Zog, bu kişiyi yakalattı. İtalyanlar bundan sonra Koçi, adında bir başka şahsı aynı maksatta kullanmak için Tiran'a gönderdi. Bu girişimden de haberdar olan Arnavutluk hükümeti, bu kişiyi de yakaladı (*HAP*, 12 Nisan 1939, s. 5). İtalya'nın entrikaları konusunda Tiran elçisini uyararak Kral Zog, çoğu Katolik olan İtalyanlardan birkaçına tutuklama emri verdi. Givovanni Giro ve Jak Koçi'nin, alçakça faaliyetlerinin kamuoyuna ifşa edilmesinin ardından Kral Zog, bu kişilerin ülkeden sınır dışı edilmesini istedi (Pearson, 2004, s. 422). Bunun üzerine İtalya, Kral Zog ile temasa geçerek memleketini harpsiz

² Arnavutluk'un Balkan Paketi'na girememesinin sebepleri için Bkz. Özcan, 2011, s. 255-266.

bırakması mukabilinde kendisine 20 milyon altın frank rüşvet teklif etti (*HAP*, 12 Nisan 1939, s. 5). Kral Zog, İtalyanların 20 milyon altın frank teklifini, “*Arnavutluğu ancak cesedlerimizin üzerinden geçerek fethedebilirsiniz.*” sözleriyle geri çevirdi. İtalyanlar da Arnavutluk’u para ile satın alamayınca harp ile almayı kararlaştırdı. İngiliz gazetelerinin yazdığına göre, İtalya, Habeş İmparatoruna da işgalden önce aynı rüşvet teklifini yapmıştı (Feyzi, 1939a, s. 3).

Anadolu Ajansı’nın Londra kaynaklı (6 Nisan tarihli) haberine göre, İtalya Hariciye Nazırı, 8 Mart’ta Arnavutluk Kralına İtalya ile Arnavutluk ittifak muahedenamesinin takviye edilmesi teklifinde bulundu. Ancak çok açık bilinmemekle birlikte müzakerelerde bazı sorunlar yaşandı (*Cumhuriyet*, 1939, 7 Nisan, s. 1-8). İtalya ile Arnavutluk arasında gerilim yaşanırken bir yıl önce Avusturya’yı topraklarına katan Almanya, 15 Mart 1939’da Çekoslovakya’yı işgal ettiği için İngiltere ve Fransa, Alman yayılcılığına karşı 31 Mart 1939’da Polonya sınırlarını güvence altına aldı (Tuncer, 2012, s. 43-44).

Almanya’nın Çekoslovakya’yı işgalinden sonra harekete geçen Mussolini, 26 Mart tarihli nutkunda, “İtalya’nın Akdeniz’i hayat sahası telakki ettiğini” belirtti. Konuşmasının devamında, İtalya’nın çok ehemmiyetli menfaatlerinin bulunduğu Adriyatik denizinde “Akdeniz’in bir körfez” olduğunu vurguladı. 30 Mart’ta yaptığı konuşmasında da Mussolini, İtalya’nın Akdeniz’de mahpus kalmak niyetinde bulunmadığını ifade ederek Arnavutluk’u işgal girişimini hızlandırdı (*Ulus*, 1939, 5 Nisan, s. 8).

İtalya, Kral Zog nezdindeki müşavirleri ve ehemmiyetli malî yardımıyla Arnavutluk’ta fiili bir tekel tesis etmiş durumdaydı (*Haber Akşam Postası (HAP)*,³ 1939, 5 Nisan, s. 1-5). Ancak Arnavut milletinin hükümranlık hakkı ve hukukî istiklâli, İtalya’nın bu memleket topraklarını ve sahillerini askerî maksatlarına göre kullanılmasına engeldi (Pomier, 1939, s. 4). Arnavutluk’a karşı bir saldırı olduğu takdirde, 1927 tarihli İtalya-Arnavutluk antlaşmasına göre, bu memlekete İtalya’nın askerî yardımında bulunması karara bağlanmıştı (*Cumhuriyet*, 1939, 5 Nisan, s. 7). Ancak Arnavutluk’a başka bir ülkenin saldırısı söz konusu değildi. Buna rağmen İtalya, Kral Zog’un başka tesirlere kendisini kaptırmasından korkarak Arnavutluk’taki bu vaziyetini daha ziyade takviye etmek niyetindeydi (*Ulus*, 1939, 5 Nisan, s. 8).

³ Bundan sonra *HAP* olarak kısaltılacaktır.

İtalya, Arnavutluk'a saldırmadan önce, Alman ve İtalyan genelkurmayları arasında yapılan müzakereler (HAP, 1939, 6 Nisan, s. 1-4), sonrasında Almanya, İtalya'nın Arnavutluk işgalini onayladı (HAP Üçüncü Basış, 1939, 7 Nisan, s. 1). Ancak İtalya, Arnavutluk'u işgale hazırlanırken Yugoslavya, Hırvat meselesiyle ilgileniyordu. İtalya'ya göre bu durum Alman entrikalarına kapı açmaktaydı. Her ne kadar Almanya ile müttefiklik yapsa da İtalya, Adriyatik sahillerinde Alman nüfuzu istemiyordu (Cumhuriyet, 1939, 5 Nisan, s. 7). Buna rağmen Hitler, 28 Nisan'da Rayştağ'da yaptığı konuşmasında, İtalya ile Almanya'yı birleştiren sarsılmaz bağları geliştirmekten bahsederek Arnavutluk'un İtalya'nın hayat sahasına dâhil olduğunu ifade etti (Cumhuriyet, 1939, 29 Nisan, s. 1-9).

İşgal Öncesi İtalya ve Arnavutluk Basınının Tekzibi

Roma gazeteleri, Arnavutluk konusunda bir şey yazmazken Bari'de çıkan *Gazetta del Mezzogiorno*, İtalya- Arnavutluk ittifakının takviyesi için Roma ile Tiran arasında müzakerelerin Arnavutluk Kralının talebi üzerine başladığını belirtti. Gazete, İtalya hükümetinin Arnavutluk'un istiklâlini veya tamamîyetini ihlâl etmek tasavvurunda bulunduğu dair haberleri de tekzip etti (Ulus, 1939, 6 Nisan, s. 1-8).

İtalyan gazeteleri, Yugoslavya'da İngiliz garantisinin olmasını, İtalya'nın çembere alınması olarak değerlendiren yayınlar da yaptı. Basına göre İtalya, Arnavutluk'a asker göndermekle Yugoslavya'nın İngiliz emniyet planına katılmasını önledi. Ayrıca İtalya, Yugoslavya'nın Polonya, Romanya ve Türkiye gibi devletlerle kurulacak ittifaka katılımını da engelledi. İtalyan *Tevere* gazetesi de İngiltere'yi, İtalya-Yugoslavya anlaşmasının imzasından itibaren Adriyatik'te hüküm süren barışı rahat bırakmaya davet etti (HAP, 1939, 5 Nisan, s. 1-5). Bunlara ilave olarak İtalya basını, Trention'da görülen askerî hareketliliğin, Yugoslavya'nın tarafsızlığının temin için olduğunu belirtti (Cumhuriyet, 1939, 6 Nisan, s. 3).

İtalya'da ve bölgede bu kaygılı gelişmeler yaşanırken Arnavutluk Ajansı, son günlerde Arnavutluk'a ve Arnavutluk'un İtalya ile olan münasebetlerine dair çıkan haberlerin katıyen esassız olduğunu beyan etti (HAP, 1939, 4 Nisan, s. 5; *Son Posta*, 1939, 4 Nisan, s. 3; *Cumhuriyet*, 1939, 4 Nisan, s. 3; *Türkdili*, 1939, 6 Nisan, s. 1; *Aydın*, 1939, 6 Nisan, s. 1; *Yeni Sabah*, 5 Nisan 1939, s. 1). Hem İtalya hem de Arnavutluk, krize giden süreci yok sayarak görüşmeleri sürdürmeyi tercih ederken bir yandan da İtalya, işgal hazırlıklarını tüm gücüyle devam ettirdi. Bu durum uluslararası kamuoyunda kaygıyla takip edildi.

İşgal Öncesi Uluslararası Kamuoyunun Tutumu

Çok düşünüp geç cevap veren ve gözlerini hadiselerin seyrine diken (Demiray, 1939a, s.1) İngiltere'nin Roma sefiri, İtalya Dışişleri Bakanı ile görüşmesinde, Roma ve Tiran arasında yürütülen müzakerelerde bir takım sorunların çıktığını öğrendi. Müzakereler konusunda açık bilgi vermeyen İtalya Dışişleri Bakanı, İtalyan menfaatlerinin tehlikeye düştüğünü ifade etmekle yetindi (HAP, 1939, 7 Nisan, s. 5). 5 Nisan'da Londra'dan alınan hususî haberde, İngiltere kabinesi, Roma büyükelçisi tarafından verilen bilgiler temelinde Arnavutluk meselesini görüştü (Cumhuriyet, 6 Nisan 1939, s. 3). İtalya, Arnavutluk'a karşı harekete geçerse, Londra hükümeti, İngiltere ile İtalya arasında Akdeniz'de statükonun korunması için imzalanan 16.04.1938 tarihli anlaşmayı feshetmeğe karar verdi (HAP, 1939, 6 Nisan, s. 1-4). Ancak İngiltere'nin anlaşmayı feshetmesi halinde İtalyanların İspanyol topraklarını ve İspanya'daki Balear Adalarını tahliyeden imtina etmelerinden korktukları da basına yansdı (Cumhuriyet, 1939, 6 Nisan, s. 3).

Kosova başta olmak üzere çok sayıda Arnavut'u topraklarında barındıran Belgrad'ın resmî tebliğine göre, Arnavutluk konusunda Yugoslavya'nın tarafsız kalmasını isteyen İtalya, Arnavutluk müzakereleri hakkında Yugoslavya hükümetini bilgilendirdi (Cumhuriyet, 1939, 6 Nisan, s. 3). İtalya'nın işgal haberlerinin artması üzerine, Yugoslavya, 5 Nisan günü yayımladığı tebliğde, Arnavutluk'un İtalya tarafından işgaline hiçbir itirazı olmadığını, duyurdu. Tebliğde, ayrıca Roma ile Tiran arasında müzakerelerin devam ettiğinin gizlendiği de belirtildi (Son Posta, 1939, 6 Nisan, s. 1). 6 Nisan'da İtalya, Arnavutluk'un Draç Limanına birkaç harp gemisi gönderdi. Bunun üzerine İngiltere, Roma hükümetine ihtarda bulundu. Son gelişmeler Yugoslavya'da endişe uyandırırken, Tiran da Roma'nın tazyikine mukavemete çalışıyordu (Tan, 1939, 7 Nisan, s. 1). Öte yandan işgali kaçınılmaz olarak gören Londra'ya göre de Belgrad, Arnavutluk'un işgaline muhalefet etmeyeceğini bildirdi (Tan, 1939, 6 Nisan, s. 1). Ancak işgalin gerçekleştiği gün Belgrad, Avlonya'nın muhtemel işgali ile Adriyatik Denizinin tamamen bir İtalyan gölü haline geleceği kaygısını dile getirdi (Son Posta, 1939, 7 Nisan, s. 1).

İtalya'nın Resmî İşgal Tebligatı

Arnavutluk ekonomisi, ordusu, gençleri ve yönetimi üzerinde mutlak kontrolünü kurmak isteyen İtalya, 25 Mart'ta, bu ülkenin havaalanı ile limanlarını koruma taleplerini Arnavutluk'a ilettiler. Kral Zog, bu önerilerden yalnızca Arnavut gençlerinin İtalyan subaylar tarafından örgütlenmesiyle önerilen finansal şartlarda, müzakerelerin devam etmesini kabul etti. Bunun üzerine Mussolini'nin damadı olan

İtalya Dışişleri Bakanı Galeazzo Ciano⁴, 1 Nisan 1939'da harekete geçti. Ülkesinin Arnavutluk'un iletişim hatları, liman ve havaalanları üzerinde kontrol hakkına sahip olması yanında, Arnavutluk bakanlarına bir İtalyan danışmanın yardımcı bakan olarak atanmasını ve Arnavutluk'ta bulunan İtalyan vatandaşlarının Arnavutlarla eşit haklara sahip olmasını talep etti (Doko, 2020, s. 32-34).

2 Nisan'da, Avlonya İtalyan konsolosu, Arnavutluk ricalinden birine, İtalyan işgalinin halkı hiçbir şekilde incitmeyeceğini söyledi. O da İtalya'nın işgal hakkında resmî fakat katı ultimatomu niteliğindeki bu sözleri, Tiran'daki Kralına bildirdi (*Tan*, 1939, 26 Nisan, s. 6). İtalya, görüşmelerin krize yöneldiği aşamada, Arnavutluk'u işgal edebilmek için Bari ve Brindizi limanlarında yaklaşık 20.000 kişilik asker topladı (*Cumhuriyet*, 1939, 5 Nisan, s. 7). Tüm bu hazırlıklar yapılırken Roma'daki Arnavutluk elçisi, uçak ile Tiran'a gitti (*HAP*, 1939, 5 Nisan, s. 1-5).

İtalya, Arnavutluk'u işgale hazırlanırken İtalya'nın, Arnavutluk'u Kral Zog'un onayı ile işgal edeceği ve bu ülkeyi himayesi altına alacağı Türk basınına yansıdı (*Türkdili*, 1939, 5 Nisan, s. 1). Ancak Tiran matbuat bürosu tarafından yayınlanan resmî tebliğde, Arnavutluk'un yabancı bir devletin himayesine gireceğine dair söylentiler tekzip edilerek Arnavut milletinin bağımsızlığını savunmaya azmettiği belirtildi (*Cumhuriyet*, 1939, 5 Nisan, s. 1; *Son Telgraf*, 1939, 5 Nisan, s. 1).

İtalya'nın işgal hazırlıkları sadece Türk basınında değil, Avrupa'da ve Balkanlarda da yankılandı. Bunun üzerine, İtalyan Bari radyosu, İtalya ile Arnavutluk arasında mevcut münasebeti daha fazla takviye etmek amacıyla Kral Zog'un teklifi üzerine iki hükümetin temasa geçtiğini bildirdi (*Aydın*, 1939, 6 Nisan, s. 1). Tiran resmî kaynakları ise Arnavutluk'un istiklâl ve mülki tamamiyetine karşı yapılacak olan herhangi bir harekâta müsamaha göstermeyeceklerini bir kez daha beyan etti (*Son Posta*, 1939, 5 Nisan, s. 1-11). İtalyanların Arnavutluk'u işgale hazırlandıklarını işgalden bir hafta önce Napoli'de bir Türk diplomatı, Neşet Halil Atay'a iletmişti. Newyork'a giden Neşet Bey, Napoli'de dört günü denizde geçirmek zorunda kaldığında İtalyan şehrini bir karargâh gibi gözlemlemişti (Atay, 1939, 2 Mayıs, s. 5).

2 Nisan'da Tiran'dan Roma'ya gelen İtalya elçisi, 4 Nisan günü Kont Ciano ile görüştüktan sonra, alelacele uçakla Tiran'a geri döndü. Aynı gün İtalya Dışişleri Bakanı, İngiliz elçisine, ülkesinin Arnavutluk'a asker çıkaracağına dair tebligatta

⁴ 1936'da Dışişleri Bakanı olan Ciano, 1938'de Kral Zog'a karşı (Şubat 1939'da) suikast planlandığı biliniyor (Doko, 2020, s. 32). Ciano aynı zamanda Kral Zog ve Kraliçe Jeraldin'in nikâh şahidi idi (*Tan*, 1939, 16 Nisan, s. 7).

bulundu (*Cumhuriyet*, 1939, 5 Nisan, s. 7). İtalya'nın Arnavutluk ile 1927'de imzaladığı antlaşmanın Arnavutluk'a karşı bir yabancı tehlike olduğu takdirde bu memlekete İtalya'nın askerî yardımıyla bulunacağı hakkındaki maddesine dayanarak işgal edileceği değerlendirildi (*Tan*, 1939, 5 Nisan, s. 1). Ancak, ortada Arnavutluk'u İtalya dışında tehdit eden bir yabancı tehlike bulunmuyordu.

4 Nisan'da İtalya'nın saldırgan tutumunu yabancı ülke temsilcilerine aktaran Kral Zog, hükûmetiyle birlikte liman ve iletişim hatlarının İtalyanlarca kontrolünü kabul eden ancak İtalyan danışmanların bakanlıklarda görevlendirilmesini reddeden kararını açıkladı. Bunun üzerine Mussolini, ülkesinin şartlarının kabul edilmesi için 6 Nisan saat 12'ye kadar süre tanıdı. Bu kritik süreçte Arnavutluk'ta, 1 Nisan'dan 6 Nisan'a kadar, İtalya'ya karşı protesto gösterileri düzenlendi (Doko, 2020, s. 32-34).

6 Nisan günü, İtalyanların Berat civarındaki petrol sahalarında çalışan Amerikalı bir mütehassıs, 750 İtalyan'ı Avlonya Limanına gönderildiklerini, hâlbuki bunların hiçbir tehlikeye maruz olmadıklarını belirtti. İtalya'nın bunları geri alarak memlekette bir takım hadiseler vuku bulduğunu hissettirmek istediği (*Tan*, 1939, 26 Nisan, s. 6), bir başka ifadeyle işgale gerekçe hazırladığı göze çarpıyordu.

Macar kontesi Jeraldin⁵ ile evli⁶ olan Arnavutluk Kralı Zog'un 5 Nisan'da (*Tan*, 1939, 26 Nisan, s. 6) saat 03.30'da (Pearson, 2004, s. 435) oğlunun doğduğu haberi, 101 pare top atışıyla halka duyuruldu. Tiran sokaklarını dolduran halkın da Kral ve ailesini alkışladığı haberi Türk basınında yer buldu (*Cumhuriyet*, 1939, 6 Nisan, s. 3; *Tan*, 1939, 6 Nisan, s. 3; *HAP*, 1939, 5 Nisan, s. 1-5; *Son Telgraf*, 1939, 7 Nisan, s. 1). 6 Nisan'da olağanüstü toplanan parlamentoda, parlamentonun ikinci reisi, veliahdın doğduğu 5 Nisan'ı, millî bayram ilân etti (*Cumhuriyet*, 1939, 7 Nisan, s. 8; *Son Posta*, 1939, 7 Nisan, s. 11; *Tan*, 1939, 7 Nisan, s. 10). Veliahdın doğumunu millî bayram ilân ettiği gün, Arnavutluk Parlamentosu, İtalya'nın beş maddeden oluşan işgal gerekçesi olan ultimatomeni da görüşmek zorunda kaldı:

1. İtalyan kıtaatının her an Arnavutluk'un her noktasına ihraç edilebilmesi,

⁵ Büyük babası Avusturya-Macaristan Kralı Fransuva Jozef tarafından Budapeşte kraliyet sarayı mareşalliğine getirilen Kraliçenin babası Jül Appony de Kral Jozef'in maiyet kumandanlarından. Kraliçe Jeraldin'in hayatı ve evliliği hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız (*Tan*, 1939, 16 Nisan, s. 7).

⁶ Kraliçe Jeraldin'in Kral Zog ile tanışması ve evliliği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Oesterreicher, 1939, s. 7).

2. Arnavutluk'un bütün istihkâmları, limanları, muhtelif tesisatı üzerinde İtalya'nın kontrolü,
3. Arnavutluk'ta ikamet eden İtalyanlara mebus ve nazır olmak hakları da dâhil olmak üzere Arnavut tebaasının bütün haklarının verilmesi,
4. Arnavutluk Hariciye Nezaretinin ilgası ile Arnavutluk'un hariçte İtalya tarafından temsili,
5. Arnavutluk nezaretlerine İtalyan genel sekreterlerinin tayini (Aydın, 1939, 11 Nisan, s. 1).

Bunlara ilave olarak İtalya, Tiran'daki İtalyan elçisinin Arnavutluk kabinesine dâhil olmasıyla Arnavutluk'un Roma elçisinin de faşist kabinesi erkânından olması tekliflerini iletliyordu (*Cumhuriyet*, 1939, 11 Nisan, s. 7; *HAP*, 1939, 11 Nisan, s. 4). Mecliste bunlar görüşülürken İtalyan hava kuvvetleri, 43 tayyarenin katılmasıyla Tiran üzerinden bir gösteri (tehdit) uçuşu yapmak suretiyle halkı korkutarak Arnavut hükûmetinin karar vermesini kolaylaştırmak istedi. Bu gösteriden korkmayan halk ise şehir meydanında toplanarak hükûmetin mukavemet etmesini istedi (*Tan*, 1939, 26 Nisan, s. 6). Bu gelişmeler üzerine Arnavutluk hükûmeti, Arnavutluk'un istiklâlini ve bütünlüğünü müdafaa edeceği ve hiçbir vakit bir himayeye girmeyeceğini belirten tebliğ yayınladı (*Tan*, 1939, 5 Nisan, s. 1).

İTALYA'NIN ARNAVUTLUK'U İŞGALİ

7 Nisan 1939 günlü *Cumhuriyet* gazetesi, "Arnavudluğun akıbeti", manşeti ile çıktı. Gazete, İngiliz Başbakanı Çamberlayn'ın "İngilterenin Arnavudlukta hiçbir menfaati yoktur, fakat cihan sulhuna umumî alâkamız vardır" sözlerini öne çıkardı. İngiltere Başbakanı, Arnavutluk hükûmetinin tutumu hakkında henüz yeterli bir bilgi alamadığını belirtti. Çamberlayn, Tiran hükûmetinin millî hükûmranlık haklarına aykırı olan şartları kabul etmiş olduğuna dair haberleri tekzip ettiğine dair rapor aldığını ifade etti. Hatta Draç'ta bulunan İngiliz Sefiri, 6 Nisan sabah saat 08.25'e kadar şehirde tamamıyla sükûnun hükûm sürdüğünü bildirmişti. Başbakan, İngiltere'nin bu mesele hakkında Belgrad ile temasa girmemiş olduğunu da ifade etti. Ancak İtalya Dışişleri Bakanı, İtalyan menfaatlerinin tehlikeye düşmesi nedeniyle 6 Nisan sabahı Draç'a bir İtalyan kruvazörü ile daha küçük iki İtalyan harp gemisi gönderildiğini duyurdu (*Cumhuriyet*, 1939, 7 Nisan, s. 1-8).

Sonuçta kısmî seferberlik ilân eden ve istekleri Arnavutluk tarafından kabul görmeyen İtalya (*Son Telgraf*, 1939, 8 Nisan, s. 1, *Cumhuriyet*, 1939, 8 Nisan, s. 1; EK-1), 7 Nisan, Paskalya Cuması, Arnavutluk'u işgal için Sabah 05.30'da harekete

geçti (*Tan*, 1939, 26 Nisan, s. 6). 100.000 asker⁷, 400 tayyare ve 170 harp gemisinden oluşan kuvvetiyle dört koldan, Pişti, Palles, Kad, Draç ve Ayasaranda'ya birbiri ardına asker çıkarma girişimlerinde bulundu (*HAP Üçüncü Basış*,⁸ 1939, 7 Nisan, s. 1). Arnavut sahilleri bombalanırken (*Ulus*, 1939, 8 Nisan, s. 1) 29 adet uçak da Tiran üzerinde uçmaya devam etti (*Son Telgraf*, 1939, 8 Nisan, s. 1).

İtalyan askerleri, Draç'ta karaya çıktığında Arnavutlar, işgalcilere ateş açtıkları için İtalyan gemileri, şehri bombaladı. Çok geçmeden telefon haberleşmesi, bombardıman nedeniyle kesildi. İtalyan tayyareleri de şehrin üzerinde uçarken binlerce beyanname dağıttı. Arnavutluk hükümetinin fenalığından, İtalya ile Arnavutluk arasındaki dostluktan, bahseden beyannamede (*Tan*, 1939, 26 Nisan, s. 6), Arnavut milletinin mukavemet etmemesi gerektiği çağrısı, “aksi taktirde askerî tedbirler alınacağı” tehdidi ile Arnavut halkına duyuruldu. Beyannamede ayrıca Arnavut halkı, “Sulh getiren İtalyan Kralı ve Habeş İmparatoruna inkıyat (itaat)” etmeye davet edildi (*HAP Üçüncü Basış*, 1939, 7 Nisan, s. 1).

Öğleden sonra İtalyanların dört noktadan sahili işgal ettikleri ve en önemli mukavemetin Draç'ta gösterildiği haberleri, Tiran'a ulaştı. Burada İtalyan askerleri ve denizcileri rıhtıma çıktıklarında, Arnavutların mitralyözleri devreye girerek İtalyan askerlerini iki defa geri püskürttü. Bunun üzerine İtalyan zırhlıları vaziyet alarak şehri bombaladı. İtalyanlar, üçüncü defa karaya çıkmağa imkân bulduklarında sokaklarda göğüs göğüse şiddetli bir muharebe meydana geldi. Savunmanın kahramanı, her taraftan bombardıman edilen, her taraftan tüfek ateşine tutulan ve havadan da ateş altına alınan fakat üç buçuk saat mitralyözünü kullanan ve işleyen Arnavutlardı (*Tan*, 1939, 26 Nisan, s. 6).

İtalyanlar, hemen bütün sahil şehirlerini bombardıman etmelerine rağmen Arnavut kıtaları, büyük kahramanlıkla direniyordu (*Tan*, 1939, 8 Nisan, s. 1). *Yeni Asır* gazetesi 12. sayfasını Arnavutluk işgaline ayırarak, “Kahramanca döğüşen bir millet”i başlığa çıkarmayı uygun gördü. Habere göre gökyüzünü İtalyan tayyareleri bulut gibi kaplamasına, havadan uçakların bomba, denizden obüslerin ateş ve ölüm kusmasına rağmen Arnavut askerleri, jandarmaları, başıbozukları, sivil halktan eli

⁷ HAP, İtalya'nın kısmî seferberlik ilân ettikten sonra, Arnavutluk'a üç İtalyan fırkası yaklaşık 35.000 kişilik kuvveti işgal için görevlendirdiğini yazdı (*Üçüncü Basış*, 1939, 7 Nisan, s. 1).

⁸ Günün en son haberlerini saati saatine vermek üzere *Haber Akşam Postası* (HAP) gazetesi, Arnavutluk işgaline teşebbüs edildiğini birinci, Arnavutların kahramanca direndiklerini ikinci tabılarında, 16 ve 20 saatleri arasındaki son gelişmeleri de üçüncü tabıda verdi. Gazete Londra ve Paris gibi merkezlerde gazetelerin bir günde altıncı tabılarının yaptığını hatırlattı (*HAP Üçüncü Basış*, 1939, 7 Nisan, s. 1; EK-2).

silâh tutunlar çeşit çeşit kıyafetli karışık fakat gözü pek bir yığın halinde vatanlarının her karışını çarpışa çarpışa müdafaa ediyordu. Kadınlar ve çocuklar bile ellerine geçirdikleri taş ve sopalarla müstevliyi denize atmak için kahramanca teşebbüse iştirak ediyordu. Gazeteye göre, İslâm dünyası ve Arap âlemi Arnavutluk'a yardım vadederken Hıristiyan Avrupa, Paskalyanın "mukaddes Cuma" günü kan döktüğü için İtalya'yı kınamaya devam ediyordu. Kahramanca gösterilen direnişe rağmen Arnavutluk'un bütün limanlarının İtalyanların eline geçtiği bildiriliyordu (*Yeni Asır*, 1939, 9 Nisan, s. 12).

Arnavut sahilleri bombalanarak dört liman işgal olundu. 400 İtalyan uçağı Arnavutluk'taki askerî harekâta katıldı (*Ulus*, 1939, 8 Nisan, s. 1). Bütün gece sürekli bombardıman altında kalan Avlonya'da askerler, jandarmalar ve gönüllüler ile İtalyan askerleri arasında şiddetli çatışmalar devam etti. Şingin'de⁹ de şiddetli karşı konmalar yaşandı. Arnavutluk hükûmeti, sarayda daimi surette içtima halinde gelişmeleri takip etti (*HAP Üçüncü Basış*, 1939, 7 Nisan, s. 1). Ancak hükûmetin Arnavut halkına silah dağıtmaması yüzünden ülkede uzun bir mukavemete imkân kalmamıştı (*Tan*, 1939, 26 Nisan, s. 6). İşkodra'da ise Ortodoksların, Arnavutluk ordusuna hücum ederek silahlarını aldıkları haberleri geliyordu (*Türkdili*, 1939, 14 Nisan, s. 1).

Arnavutluk hükûmeti, Arnavutluk'ta oturan İtalyanlara karşı Arnavutların hücum ettiğini bildiren İtalyan Stefani tebliğini, katî surette tekzip etti. Arnavutluk hükûmetine göre, İtalyanların üç günden itibaren Arnavutluk'u terk etmelerinden dolayı onlara böyle bir saldırı mümkün değildi. Vatanlarını kahramanca savunan Arnavut kıtaları ile Arnavut milleti, İtalyanları geri püskürtmeyi başardı. Direniş sonucu saat 11.30 itibarıyla hiçbir İtalyan askeri Arnavutluk arazisine çıkmayı başaramadı (*HAP Üçüncü Basış*, 1939, 7 Nisan, s. 1). Ancak bir gün sonra (8 Nisan günü) İtalyanlar, Elbasan, Delvine ve Tiran şehirlerini işgal etti (*Yeni Asır*, 1939, 9 Nisan, s. 1).

ARNAVUTLUK'UN DİRENİŞİ VE KRALIN ÜLKEYİ TERK ETMESİ

Tiran radyosu, 7 Nisan sabah saat 04.30'da, 191 parça İtalyan harp gemisinin Arnavutluk'un muhtelif limanlarının önüne geldiğini ve Draç Limanının dört defa bombalandığını duyurdu (*HAP Üçüncü Basış*, 7 Nisan 1939, s. 1). Bunun üzerine radyoda Kral Zog'un milletine hitabesi önce Arnavutça olarak okundu. Saat 11.15'te Kral, İtalyanca bir hitabede bulunduktan sonra, 11.20'de radyo, memleketin işgal

⁹ Arnavutların, burada da İtalyanları denize döktükleri iddia edildi (*Yeni Asır*, 1939, 8 Nisan, s. 1).

tehlikesinde olduğu haberini Yunanca olarak duyurdu. Saat 11.40'ta ve 11.55'te aynı haber, İngilizce olarak bütün dünyaya tekrar duyurulduktan sonra Kral Zog'un hitabesi yeniden Arnavutça verildi. Arnavut Kralının hitabesi Fransızca ve İngilizce olarak tekrar edildi (*HAP*, 1939, 20 Nisan, s. 6).

Kral Zog beyannamesinde, fakir surette silahlı, deniz (donanma) ve hava (tayyare) gücü olmayan bir milyon Arnavut'un mutlak surette haksız ve sebepsiz bir tecavüze maruz kaldığını belirtti. Kralın beyannamesinde, kadın, erkek, çocuk bütün Arnavutların son nefeslerine kadar memleketlerinin ve milletlerinin istiklalini muhafaza edecekleri bildirdi. Kral, medenî milletlere kendi dillerinden yaptığı hitaplarda da düşmanın üstünlüğüne rağmen İtalyan hücumlarını sabahtan itibaren üç defa geri püskürttüklerini ifade etti (*Cumhuriyet*, 1939, 8 Nisan, s. 9; *HAP Üçüncü Basış*, 7 Nisan 1939, s. 5).

Tiran radyosundan İtalya'ya karşı yapılan bir hitapta, vatanları için bütün erkeklerin ve kadınların son damlasına kadar kanlarını dökecekleri hatırlatılarak İtalya'nın, Arnavut erkeklerinden sonra vatan müdafaasına koşacak olan kadınların cesetlerini çiğneyerek ancak Arnavutluk'u işgal edebileceği belirtildi (*Türkdili*, 1939, 8 Nisan, s. 1). Tiran radyosu öğleden sonra harp vaziyetini Fransızca, Almanca, İngilizce ve Arnavutça olarak duyurmaya devam etti. Arada bir spiker, muhtelif lisanlarla o milletleri, Arnavutlara yardıma çağırıyordu. Akşam saat 17.15'te Arnavutça yayını kesen Tiran radyosu, 49 metre üzerinden gece neşriyatına geçeceğini haber vererek kapandı. Ancak Tiran radyosu gece İtalyanların idaresi altında yayına başlamak zorunda kaldı (*HAP*, 1939, 20 Nisan, s. 6).

Tiran radyosu, ülkenin işgal edilmesi üzerine, müstakil yayınına son vermek zorunda kaldı. Matbaaya gelir gelmez iki gündür alışık olduğu üzere Tiran radyosunu açan ve birdenbire İtalyan spikerin sesi ile karşılaşan Murad Sertoğlu, bir kez daha anladı ki, Tiran artık Arnavutların değil, İtalyanların elinde bulunuyordu. Hâlbuki bir gün önce Arnavutluk'u mücadele ve mukavemete davet eden ve İngilizce konuşarak dünyadan yardım isteyen kadın radyo spikerinin hıçkırır gibi duyulan sesi kulaklarında çınlıyordu. Boğazlanan Arnavutluk'un sesini ve feryadını bütün dünyaya duyuran bu radyoda, artık İtalyanca konuşuluyordu. Zehir gibi acı ve yalvarıcı bir tonla konuşan Arnavut spiker, yerini sert ve kaba bir sesle konuşan birisine bırakmıştı. Bu olay bile iki sınır ötemizdeki kanlı savaşı net bir şekilde anlatmaya yetiyordu (Sertoğlu, 1939, s. 3).

Tiran üzerinde İtalyan tayyarelerinin uçtuğu sırada, sarayında mukavemet emirleri vermekle meşgul olan Kral Zog, Kraliçe ve iki günlük oğlunun Tiran'dan ayrılması için talimat verdi¹⁰ (*HAP*, 1939, 11 Nisan, s. 4; *Tan*, 1939, 12 Nisan, s. 1-9). Bunun üzerine Kraliçe Yunanistan'ın Florine¹¹ kasabasına gelerek buradaki tek otele yerleşti. Yunan hükûmeti, Selânik'ten Yunanistan'ın en meşhur doktorlarından Yuuros'un da aralarında bulunduğu yardım ekibini, Kraliçenin bulunduğu yere gönderdi (*HAP*, 1939, 11 Nisan, s. 4, *Tan*, 1939, 12 Nisan, s. 1-9).

Başkent Tiran'ın, uçaktan inen askerlerin havadan, Draç'tan ilerleyen askerlerin karadan işgali üzerine Arnavutluk Kralı,¹² (*Cumhuriyet*, 1939, 9 Nisan, s. 7), 8 Nisan günü (*HAP*, 1939, 9 Nisan, s. 4) maiyeti erkânıyla birlikte memleketini terk edip Görice yakınından Arnavutluk-Yunan sınırını geçerek bu ülkeye iltica etti. Kısa bir süre Yunanistan misafirliğinden sonra Türkiye'ye sığındı¹³ (*Cumhuriyet*, 1939, 9 Nisan, s. 7). Kral Zog, 25 Nisan 1938'de Kraliçe Jeraldin ile evliliğinden sonra İtalya'dan alınan 1.5 milyon sterlin borçla yeni saray yaptırmaya başlamıştı. Mussolini ile Zog'un arasının yeni saray yapılmasıyla da açıldığı belirtilir. Sarayın döşenmesine de 500 bin sterlin tahsis edilmişti. İtalyan askerleri Tiran'a girdiklerinde saray inşaatı bitmiş durumdaydı. Henüz içinin döşemesi bitmeyen yeni sarayın ilk konuğu veliiaht olacaktı (*HAP*, 1939, Mayıs, s. 7). Kral, tacını, tahtını, sarayını ve ülkesini terk ettikten sonra Tiran'da hapisshaneden tahliye edilenler, Kralın sarayını yağma ettiler (*HAP*, 1939, 8 Nisan, s. 4).

Kral Zog ve hükûmetin başkenti terk etmeleri üzerine, İtalyan muhibbi Arnavutlar, İtalya himayesinde Tiran'da bir hükûmet kurdu. İtalya'nın Tiran'da tam kontrolü sağlamasından yarım saat sonra da İtalya Dışişleri Bakanı uçak ile Tiran'a geldi (*Cumhuriyet*, 1939, 9 Nisan, s. 7). İtalyan yüksek memurları, 10 Nisan günü yönetime el koydu. Ayrıca Arnavutluk'tan kaçan İtalyanlar da ülkeye geri döndüğü gibi Tiran eşrafı, Arnavutluk tacını İtalya Kralı Viktor Emanuel'e teklif etti

¹⁰ Kraliçe Jeraldin'in iki günlük oğluyla birlikte kaçışının ayrıntıları için bkz. (*HAP*, 1939, 20 Nisan, s. 12).

¹¹ Anadolu Ajansının özel muhabirinin bildirdiğine göre, 8 Nisan sabah saat 07.00'dan itibaren Kraliçe, Yunanistan'ın Florine şehrinde bulunmaktadır (*HAP*, 8 Nisan 1939, s. 1-6).

¹² Ancak *Yeni Asır* gazetesi, Arnavut milli köylü kıyafetiyle kuvvetlerini bizzat harbe sevk eden ve gerilla harbine devam etmek için dağlara çekilmeye karar veren Kral Zog'un Tiran'dan ayrılarak Elbasan bölgesindeki dağlara çekilerek buradan mücadeleye devam edeceğini bildirdi. Hatta Kral Zog'un mukavemet beyannamesine uyan Arnavutların da harp bölgelerine koştuğunu yazdı (9 Nisan 1939, s. 12).

¹³ Kral Zog, Yunanistan'da iken Türkiye'ye yaptığı sığınma talebi kabul edildiği için 3 Mayıs 1939-1 Temmuz 1939 tarihleri arasında kalabalık maiyetiyle birlikte İstanbul'da kaldı. Kral Zog'un Türkiye'ye sığınması günleri ayrı bir çalışma konusu yapıldı.

(*Cumhuriyet*,1939, 11 Nisan, s. 1-7). Kral Zog ile hükümetinin ülkeyi terk ettiğini düşünen ve güney Arnavutluk'un hiç direnmeden İtalyanlara teslim olduğunu öğrenen mültecilerin çoğu da yurtlarına dönmeye başladı (*HAP*, 1939, 12 Nisan, s. 4).

12 Nisan günü Arnavutluk ordusunun Kruja gerisinde kalan ve eskiden İskender Bey'in payitahtı olan Burel'e çekildiği, daha sonra Elbasan dağlarına doğru hareket ettiği haberi alındı. Arnavutluk işgali tamamlandığında İtalyanlar da Yugoslavya¹⁴ sınırları içerisinde yaşayan yedi yüz bin Arnavut'a komşu oldu (*Tan*, 1939, 26 Nisan, s. 6).

Yunanistan'dan İstanbul'a gelen Arnavut mültecilerin verdiği bilgilere göre istilâdan sonra İtalyanlar, Arnavutluk'ta keyfince hüküm sürebilmek için "müsadere kanunu" adı altında bir kanun ilan ederek kendilerine muhalif siyasî faaliyette bulunmuş olanların menkul ve gayrimenkullerine el koymayı kolaylaştırdılar. Diğer taraftan İtalyanlar, istilâ gününe kadar, Arnavutluk mahkemeleri tarafından mahkûm edilmiş olanlar için, siyasî mahkûmlar hariç, genel af ilan etti (*Yeni Sabah*, 1939, 25 Haziran, s. 1-5).

Mehdi Fraşeri'nin Tepkisi

Arnavutluk Ajansı'nın bildirdiğine göre, eski Arnavutluk Başbakanı Mehdi Fraşeri, İtalya'nın ülkesini işgal etmesi üzerine neredeyse tüm Arnavutların hislerine tercüman olan tepki mesajını doğrudan Mussolini'ye telgrafla gönderdi:

Benito Mussolini, Biz biliyoruz ki sizin toplarınız, tayyareleriniz ve gazlarınız var ve bizim de yalnız cesaretimiz ve zulme kurban vaziyette bulunanların kırılmaz ruhumuz var. Siz, asil İtalyan milleti namına 20 nci asrın ortasında ilkçağların barbarlığını mı temsil edeceksiniz? Tamiri kabil olmaz hâdiselerin vukuundan evvel, Arnavudluk istiklâlini tanıyınız. Benito Mussolini, bu hailevî dakikada Yorgi Kastriota'nın (İskender Beyin) ruhu yeniden uyanıyor. Ben, bu dakikada bütûn mütetehid Arnavud milletinin hissiyatına tercüman olduğuma eminim. Memleketi işgal edebilirsiniz, fakat yalnız Arnavud askerlerinin değil, fakat yalnız Arnavud erkeklerinin değil, fakat aynı zamanda Arnavud kadınlarının da cesedleri üzerinden geçerek.

¹⁴ İtalya'nın, Almanya'nın Romanya'ya hücumunda, Yugoslavya'yı tehdit edebilmek için Arnavutluk'u işgal ettiği de basına yansdı (*HAP*, 1939, 8 Nisan, s. 4).

Mussolini, cevabınızı bekliyorum (*HAP Üçüncü Basış*, 7 Nisan 1939, s. 1; *Cumhuriyet*, 8 Nisan 1939, s. 9).

Arnavutluk Sefiri Koniça, ABD Dışişleri Bakanı Hull'ü ziyaretinde, İtalya'nın ortada hiçbir tahrik yokken bine karşı bir nispetinde yapılan taarruzunu "*Herhalde şeref değil!*" sözleriyle eleştirdi (*HAP*, 1939, 8 Nisan, s. 1).

İtalya'nın İşgal Açıklaması

İtalya, beklenmedik bir zamanda Akdeniz'in garbındaki Fransa ile olan davasını bırakarak bir anda Arnavutluk'u işgal etti (Toğay, 1939b, s. 2). İtalyan *Stefani Ajansı'nın* resmî tebliğine göre, son birkaç gün içinde yeni bir muahede akdi için İtalya hükûmeti ile Kral Zog arasındaki görüşmeler devam ederken Tiran'da ve başka yerlerde silahlı çeteler, ciddi gösteriler düzenleyerek Arnavutluk'ta bulunan İtalyanların emniyetini tehlikeye sokmuşlardı. Ajansa göre, 6 Nisan sabahı, İtalyan harp gemileri, Draç ve Avlonya'da kadınlar ve çocuklar da dâhil olmak üzere yüzlerce İtalyan vatandaşını alarak İtalya'ya naklettikten sonra aynı akşam İtalyan kıtaları, Arnavutluk'a gitmek üzere Bari ve Brindizi'den hareket etti. Bunlara ilave olarak İtalyan deniz filosu, bir hava filosuyla birlikte Arnavutluk'a doğru seferber edildi (*HAP Üçüncü Basış*, 1939, 7 Nisan, s. 5).

Stefani Ajansı'na göre, 7 Nisan günü sabaha karşı Avlonya, Draç, Saint Jean-de Medua (Shengjin) ve Ayasaranda limanlarından İtalyan birlikleri karaya çıkarken Arnavutlar, hiçbir tepki vermedi. Draç'ta silahlı çeteler, karşı koysa bile bunlar geri püskürtüldükten sonra, İtalyan birlikleri, Draç'tan Arnavutluk'un içerilerine doğru ilerledi. Ajans, Arnavutluk halkının sükûnetini muhafaza ettiği ve dostane davrandığı bilgisine ilave olarak 400 uçaktan oluşan İtalyan A Hava Filosunun Arnavutluk üzerinde uçarken beyanname attıkları bilgisini duyurdu:

Arnavutlar, topraklarınızda karaya çıkan İtalyan askerleri asırlarca sizin dostunuz olan ve bu dostluğunu ispat etmiş bulunan bir millete mensuptur. Ezileceği muhakkak olan boş bir mukavemete kalkışmayınız. Sizi mahvetmiş olan ve sizi şimdi boş yere kan dökmeğe sevk etmek arzusunda bulunun hükûmetinizi dinlemeyiniz. Kral ve imparatorun askerleri nizamı, adaleti ve sulhü tesis etmek için geliyorlar ve bunların teessüsü için icab ettiği kadar kalacaklardır, denilerek direniş önlenmeye çalışıldı (*HAP Üçüncü Basış*, 1939, 7 Nisan, s. 1).

8 Nisan'da Tiran sokaklarında askerlerin ve tankların geçişini seyredenler pek azdı. Tayyareler sürekli uçarken Bari radyosu, her yerde halkın, İtalyanları sevinç içerisinde karşıladıklarını duyuruyordu. Radyo, bir gün önce Arnavutluk'ta yaşayan İtalyanlardan hiç birinin de emniyet içinde olmadığını söylediğini unutarak en tehlikeli düşmanlığı bir gece içinde en hararetli dostluğa çevirmekte sakında görmedi (*Tan*, 1939, 26 Nisan, s. 6).

Roma'ya göre İtalyan zayıtı, 50 ölü ve 108 yaralıdan ibaretti. İtalyanlar tayyarelerden paraşütle binlerce asker indirerek Tiran ve diğer bazı yerleri işgal etti. Draç'ta meydana gelen muharebelerde sekiz deniz neferi ölüürken 34 deniz neferi de yaralanmıştı. Ayrıca Arnavutluk'ta ilerleyen İtalyan askerlerinden 30 nefer ölüürken 9 nefer de yaralanmıştı. Arnavutluk'un direniş göstermesi üzerine İtalya hükümeti, Kral Zog'u "adî mücrim ve idam mahkûmu" ilan etti (*Yeni Sabah*, 1939, 9 Nisan, s. 1-3).

Kral Zog'un İtalya'ya karşı tahrikâta bulunduğunu iddia eden Kont Ciano'ya göre, İtalya'nın Arnavutluk'u işgali, Avrupa'nın bu nazik bölesinde sulhu tesis eyledi (*Ulus*, 1939, 16 Nisan s. 1). Korsika ve Tunus'tan bahseden İtalyan *Popolo d'Italia* gazetesi, Arnavutluk işgali için, "Enginar yaprak yaprak yenir" benzetmesi yaptı (*Yeni Asır*, 1939, 18 Nisan, s. 3). İtalyan *Giornale d'Italia* gazetesi başmakalesinde, askerî harekâtı haklı göstermek için "Kral Zogo Arnavudlukta Derebeyliği kurmuştu" açıklamasında bulundu. Gazete, milletin servetini ve devletin bütün gelirlerini şahsi ihtiyaçlarına tahsis etmekle itham ettiği Kral Zog'u, halkın isyanlarını kanlı bir biçimde bastırmakla suçluyordu. Gazeteye göre, son zamanlarda hoşnutsuzluk çoğaldığından, Kral, İtalya'ya müracaatla askerî yardım istemişti. Ancak Kral Zog'un bu vesile ile Yugoslavya hududunda bir hâdis e çıkaracağı anlaşıldığından İtalya tarafından askerî yardım talebi reddedildi. Bunun üzerine Kral Zog, Arnavutluk'ta bulunan İtalyanlara zulüm siyasetini uygulamaya başladı. Bu şartlar altında İtalya, asayiş ve Arnavut milletinin refahını temin için silâhla müdahale etmek mecburiyetinde kaldı (*Cumhuriyet*, 1939, 8 Nisan, s. 9). İtalyan basınının işgal için makul bir neden bulması bunlarla da sınırlı kalmadı. Roma gazetelerinin iddiasına göre, Kral Zog, Kosova'ya saldırarak Yugoslavya ile İtalya'nın arasını açacağı için İtalya, Arnavutluk'u işgal ederek bu durumu engellemişti (*HAP*, 1939, 8 Nisan, s. 1).

İşgal Sonrası Uluslararası Kamuoyunun Tutumu

İtalya'nın Arnavutluk'u işgaliyle en çok tehdit edilen ülkeler, Yugoslavya¹⁵ ve Yunanistan oldu. Buna rağmen her iki ülke İtalya ile iyi geçinmeyi tercih etti. Bunlara ilave olarak İngiltere,¹⁶ Fransa ve Amerika Birleşik Devleti,¹⁷ Arnavutluk'ta çıkarlarının olmadığını gerekçe göstererek İtalya ile iyi geçinmek adına işgale kayıtsız kaldılar (Doko, 2020, s. 35-36). Ancak işgal gerçekleşikten sonra Yugoslavya¹⁸ ve İngiltere, İtalya'yı protesto etti (*Türkdili*, 1939, 8 Nisan, s. 1). Londra Pan Arap komitesi, Arap, Mısır ve Kuzey Afrika milletlerinin nefretini uyandıran İtalyan taarruzunun İslâm memleketlerindeki etki ve neticelerini tetkik için toplandı. Komite, Arnavut milletinin sonuna kadar mukavemet ettiği taktirde İslam cemiyetlerinin ona yardım edeceğini bildirdi (*Yeni Asır*, 1939, 9 Nisan, s. 12).

İtalya'nın Arnavutluk'a yaptığı saldırıyı protesto etmek için Tunus'ta çıkan İtalyan Faşist gazetesi satılmadı (*Ulus*, 1939, 11 Nisan, s. 3). Ayrıca Tunus'ta bir sinemada sesli dünya haberleri filmi geçilirken perdede görünen Mussoloni'yi izleyiciler yuhalayarak protesto etti (*Yeni Asır*, 1939, 18 Nisan, s. 3). *Paris Midi* gazetesinin Kahire muhabiri, Arnavutluk'a yapılan saldırının yerli ahaliye uyandırdığı infial nedeniyle Libya'da bir isyan çıktığını haber verdi (*Türkdili*, 1939, 15 Nisan, s. 1). Ayrıca Balkan talebe birlikleri, Arnavutluk tecavüzünü protesto ederek Arnavut milletine desteklerini bildirdi (*Yeni Asır*, 1939, 9 Nisan, s. 12).

Arnavutluk'un İtalya tarafından işgali,¹⁹ 1938 tarihli İngiliz-İtalyan anlaşmasını temelinden çürüttüğü için *Times* gazetesi, İngiltere'nin İtalya ile dostane ilişkilerini devam ettirebilmesinin söz konusu itilâf hükümlerine riayet edilmesine bağlı olduğunu ve Londra'nın, İtalya'nın Arnavutluk himayesini tanımayacağını bildirdi

¹⁵ İtalya'nın Arnavutluk'u işgali üzerine Yugoslavya, Arnavutluk'a yakın yerlerde bir kısım efradı silahaltına aldı (*Son Posta*, 1939, 12 Nisan, s. 1-11).

¹⁶ İngiltere Başbakanı Çemberlayn, Avam Kamarasında, (muhtemelen işgal öncesi) İngiltere'nin Arnavutluk'ta hiçbir menfaatin olmadığını ancak "cihan sulhunda bir alakamız vardır" ifadelerini kullanmıştı (*Türkdili*, 1939, 7 Nisan s. 1; *Ulus*, 1939, 7 Nisan s. 1).

¹⁷ Ancak İngiliz ve Amerikan kumpanyaları özellikle de İngiliz-İran petrol kumpanyası ile Sinkler grubunun Arnavutluk'ta petrol kuyuları açmak için hararetli mücadelelere giriştiği biliniyordu. Arnavutluk'taki mahut petrol damarlarıyla İtalyanlar da yakından ilgilendi. Ancak faşist İtalyan hükümeti muazzam para harcamasına rağmen Arnavutluk petroleri bu maliyeti karşılamıyordu. (*Yeni Asır*, 1939, 22 Nisan, s. 5).

¹⁸ İtalya'nın Arnavutluk'a saldırısı, İtalya ile Yugoslavya arasında imza edilen taahhütleri geride bıraktı. İşgali protesto etse de Yugoslavya hükümeti, Adriyatik'teki menfaatlerini korumak için Roma ile sürekli temas halinde kalmaya devam etti (*HAP Üçüncü Basış*, 1939, 7 Nisan, s. 1).

¹⁹ Arnavutluk işgalinin başladığı gün Türkiye'nin Londra Elçisi Dr. T. Rüştü Aras, Romanya elçisi ve İtalyan maslahatgüzarı ile İngiltere Hariciye Nezaretinde görüşmelerde bulundu (*Son Posta*, 1939, 12 Nisan, s. 1).

(*Son Posta*, 1939, 23 Nisan, s. 3). Bunun sebebi, kara, deniz ve hava askerî üsleri Akdeniz’de ve yakın şarkta olan İngiliz mevziilerini ve varlığını İtalya’nın tehdit eder duruma gelmesiydi. Ayrıca bu işgal, cenubu şarkî Avrupa’da mukavemeti teşkilatlandırmak için Londra’nın²⁰ yaptığı girişimlere de doğrudan doğruya darbeydi (Pomier, 1939, s. 4.) Onun için İtalya’nın Arnavutluk’u işgali sırasında İskoçya’da bulunan ve Roma’dan izahat isteyen İngiltere başbakanı Londra’ya geri dönerek (*HAP Üçüncü Basış*, 1939, 7 Nisan, s. 1) Avam kamerasında Arnavutluk’a yapılan harekâtı “pek çirkin bir surette” eleştireceği haberi, Türk basınına yansdı (*Aydın*, 1939, 13 Nisan, s. 1).

Londra’da 10 Nisan sabahı toplanan, İngiliz kabinesi, Arnavutluk işgali nedeniyle Doğu Akdeniz’deki stratejik vaziyeti ve Korfu’ya karşı alınacak tedbirleri görüştü (*Aydın*, 1939, 12 Nisan, s. 1). Kabine ayrıca İngiliz teminatının Yunanistan²¹ ve Türkiye’yi kapsayıp kapsamayacağını gündemine aldı (*Son Posta*, 1939, 11 Nisan, s. 1-11). Bunlara ilave olarak Polonya ile imzalanan ve Romanya için öngörülen iki taraflı anlaşmaya benzer anlaşmaların şimdilik gizli tutulsa da Yunanistan ve Türkiye ile de imzalanması gündeme alındı. İngiltere,²² Yunanistan ve Kıbrıs sularında mühim tedbirler alırken, Türkiye, Bulgaristan ve Romanya ile olan diplomatik faaliyetlerine ağırlık verdi. Fransız Dışişleri Bakanı Bone de İngiliz, Polonya, Yunan ve Sovyet sefirlerini kabul ederek Arnavutluk konusunu görüştü (*Son Posta*, 1939, 11 Nisan, s. 1-11; EK-3).

İngiltere ve Fransa’nın Arnavutluk’un işgaline engel olamamaları üzerine Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB),²³ Çemberlayn’ın eksik siyaset takip ettiği ve umumî saldırganlık karşısında İngiliz-Leh Paktı gibi paktların bir faydasının

²⁰ *Observer* gazetesinde bir vakitler Türkiye’yi de ziyaret etmiş olan siyasi muharrir Garven, İngiltere’nin Avrupa’da, Afrika’da ve Akdeniz’de tehlikede olduğunu belirtti. Yazar, Arnavut meselesinin Yugoslavya, Yunanistan, Romanya ve Türkiye üzerinde etkisinin olacağını bildirdi (*Son Posta*, 1939, 10 Nisan, s. 1-3).

²¹ *Son Posta* gazetesinin 11 Nisan günlü manşeti, “İngiltere harekete geçti” idi. Haberde İngiliz hükümetinin Yunan topraklarını garanti etmeye karar verdiğini Roma’ya bildirdiği yazıyordu. Bu gelişmeye bağlı olarak Yunan Başbakanı Metaksas da İngiliz ve İtalyan sefirlerini kabul ettikten sonra halkına beyanname yayınlarak onlara müsterih olmalarını çünkü Yunanistan’ın toprak bütünlüğünün kesinlikle temin edilmiş bulunduğunu bildirdi (1939, 11 Nisan, s. 1-11).

²² Arnavutluk’un işgalinin üzerinden iki hafta geçtikten sonra, İngiliz-Romen iktisadî müzakereleri başlarken Sovyet Hariciye Komiser Muavininin Ankara’ya geleceği bildirildi. Bunlara ilave olarak İngiliz-Sovyet müzakereleri devam etti. Ayrıca İngiltere, Bulgaristan’ı Balkan Antantına dâhil etmek için çalışmalara başladı (*Son Posta*, 1939, 25 Nisan, s. 1).

²³ Fransız, Alman ve İngiliz matbuatı, Arnavutluk hadiseleriyle ilgili olmak üzere Sovyet kruvazör ve torpidolarının Boğazlardan Yunanistan’a doğru gitmesine dair bazı söylentileri yazdı. Ancak *Tas Ajansı*, bu haberlerin katiben tekzip ederek son on beş gün içinde Karadeniz Sovyet filosundan hiçbir torpido veya kruvazörün Karadeniz Boğazından geçmediğini duyurdu (*Ulus*, 1939, 14 Nisan, s. 3).

olmayacağı kanaatini açıkladı. SSCB'ye göre, nerede bir saldırganlık olursa bütün saldırganlara karşı şiddetli bir biçimde harekete geçilmeliydi (*Ulus*, 1939, 16 Nisan, s. 4). İtalya'nın Arnavutluk'u işgalinde ülkesinin siyasetini eleştiren İngiltere'nin eski Başbakanı Llyod George ise Rusya ile askerî bir anlaşma imzalanmasını tavsiye ederek, “*Böyle bir anlaşma akdedilmiş olsa idi, iki diktatörden hiç biri kıpırdanamazdı.*” açıklamasını yaptı. Llyod George, Mussolini'nin, İngiltere Başbakanına Arnavutluk statüsünü değiştirecek hiçbir şey yapmayacağı teminatı verdiğini hatırlatarak İtalya'ya güvenilmesini eleştirdi (*Ulus*, 1939, 14 Nisan, s. 5).

İngiltere Kral ve Kraliçesinin Beyaz Saray ziyaretleri için hazırlanan davetliler listesine Çek ve Arnavutluk sefirleri de dâhil edildi. Bu davetle ABD'nin Alman ve İtalyan işgalini tanımadığı yorumu yapıldı (*Yeni Asır*, 1939, 26 Nisan, s. 3). Ayrıca Arnavutluk'un İtalya tarafından işgali üzerine, ABD Başkanı Roosevelt, Hitler ve Mussolini'ye birer mektup göndererek, iki lidere silahların azaltılması için uluslararası bir konferans toplayacağını ve bundan sonra iktisadî vaziyetin düzeltilmesi için birlikte çalışılacaklarını bildirdi. Bunlara ilave olarak Roosevelt, totaliter rejimlerin samimiyetine inanabilmek için Almanya ve İtalya'nın otuz kadar Avrupa devletine saldırmayacağına dair teminat vermesini istedi (*Cumhuriyet*, 1939, 29 Nisan, s. 1).

Arnavutluk Dışındaki Arnavutların İşgal Tepkileri

İtalya'nın Arnavutluk'u işgali üzerine, Paris'teki Arnavutluk Elçiliği beyanname yayınlarak, “*Arnavutluğun istiklâline veya mülkî tamamıyetine yapılacak her türlü teşebbüse karşı koymağa ve ecnebi kıtalarının karaya çıkmasına müsaade etmemeğe karar verdiğini*” bildirdi (*HAP Üçüncü Basış*, 1939, 7 Nisan s. 5).

Beyannamede 1927 yılında imzalanan muahedenin tamamıyla tesadüfi bir mahiyette olduğu ve İtalya'ya nizam ve asayişin idamesi için Arnavutluk'a müdahale etmek hakkını vermediği belirtildi (*HAP Üçüncü Basış*, 1939, 7 Nisan s. 5).

Newyork'ta 17 Nisan günü, 200 Arnavut, 20'şer kişilik gruplar halinde Arnavutluk konsolosluğuna giderek üzerinde, “*İstiklâlimizin ilgasını hiçbir zaman gönül arzusu ile kabul etmiyeceğiz. Mücadeleye devam edeceğiz*” yazılı bildiriye teslim ettiler (*Tan*, 1939, 18 Nisan, s. 3; *Ulus*, 1939, 17 Nisan, s. 1). ABD'de bulunan Arnavut cemiyeti temsilcileri, 6.000 aza adına Roosevelt ve eşiyile Fransa Başbakanı Daladiye ve İngiltere Başbakanı Çemberlayn'a telgraflar çekerek Arnavutluk'u kurtarmasını istediler. Newyork'taki Arnavutluk Başkonsolosu, 50 binden fazla Amerikalı Arnavut'tun bu müracaata katıldıklarını bildirdi (*HAP*, 1939, 8 Nisan, s.

4). Marsilya'daki Arnavutluk konsolosu, Tiran'daki Dışişleri Bakanlığına bir mektup göndererek “*vazifesinden istifasının kabulünü rica eyledi*” (HAP, 1939, 18 Nisan, s. 5; *Ulus*, 1939, 17 Nisan, s. 1)

Kral Zog'un Milletler Cemiyetine Müracaatı

Devrik Arnavutluk Kralı Zog, İstanbul'da zoraki misafirliği sırasında Milletler Cemiyetine (Cenevre'ye) Arnavutluk'un İtalya tarafından işgalini protesto eden bir telgraf gönderdi (*Son Posta*, 1939, 17 Mayıs, s. 1). Ancak Cemiyet, tezkerenin devletlere tebliğine ve bu meselenin Eylül'de asamble toplantısında görüşülmesine karar verdi (*Cumhuriyet*, 1939, 25 Mayıs, s. 1-8; *Akşam*, 24 Mayıs 1939, s. 2; *Son Telgraf*, 1939, 23 Mayıs, s. 1-6). Tezkerenin Eylül ayına ertelenmesi bu meselenin Cemiyet tarafından unutturulmak istenmesi olarak değerlendirildi (*Son Telgraf*, 1939, 25 Mayıs, s. 2). Arnavutluk Kralının memleketinin İtalya tarafından işgalini protesto eden müracaatını, Almanya'nın Çekoslovakya ilhakını protesto eden Milletler Cemiyetinin misakının hangi maddesine dayanarak geri bıraktığı anlaşılamadı (*Cumhuriyet*, 1939, 14 Haziran, s. 2).

TÜRK BASININDA İTALYA İŞGALİNE TEPKİ

İtalya'nın yıldırım hızıyla Arnavutluk'u işgali, beş asır Arnavutlarla kader birliği yapan ve ülkesinde çok sayıda Arnavut kökenli vatandaşı barındıran Türkiye'de derin üzüntü ve öfkeye neden oldu.²⁴ Yaklaşık çeyrek asır önce ülkesindeki emperyalist işgallere karşı bağımsızlık mücadelesi veren Türkiye'de, emperyalist eğilimi olan İtalya'nın mazlum bir ülkeyi işgali, Türk basınında her yönüyle değerlendirilerek gündemde tutuldu. N. Nazif'e göre İtalyan devlet adamları, öteden beri Arnavutluk'u işgal hedefi güttülerse de bu işgal, Mussolini'ye nasip oldu. Bu durum, Garibaldi'nin²⁵ İtalya'da millî birliği kurmasından evvel ve sonra Adriyatik'in şark kıyıları üzerinde, Venedik Cumhuriyetinin varisi sıfatıyla, “*nüfuz tesis etmek, hak iddia etmek sevdasının Roma'da hayat bulmuş*” haliydi (Nazif, 1939a, s. 1-6).

²⁴ Arnavutluk'un işgali, Arnavutlarla kaynaşmış bir millet olan Türkiye'de daha çok üzüntüye neden oldu. Hâlâ mukadderatımıza ortan olan binlerce Arnavut kökenli yurttaş Türkiye'de yaşamaktadır. Böyle olmasa bile tek bir tayyaresi bulunmayan bir milyonluk küçük ve savunması bir millete tanklarla, tayyarelerle, iki yüz gemi ile yapılan taarruz günahsız Arnavut milletine karşı emperyalizme karşı bağımsızlık savaşı veren Türkiye'de sempati uyandırdı (*Tan*, 1939, 15 Nisan, s. 5).

²⁵ Giuseppe Garibaldi (1807-1882), İtalya Devleti'nin kurulmasına öncülük eden İtalyan general ve devlet adamı. Erişim tarihi: 22.01.2023, <https://www.govinfo.gov/content/pkg/GPO-CDOC-107sdoc11/pdf/GPO-CDOC-107sdoc11-2-48.pdf>

M. Turhan, hakkı inkâr eden büyük bir devletin (İtalya'nın) küçük bir hamlesinin, Arnavutluk'un haritadan kaldırılmasına sebep olduğu görüşündedir. Arnavutluk'un kısılmış ve boğulmuş sesini tarihin uçsuz bucaksız derinliklerinde duymaya çalışırken üzüntüsünü dile getiren yazara göre, suçsuz olan ve yeryüzünde kimseye zararı olmayan "Arnavutluk, mahkemesiz mahkum edilerek idam olundu". Yazar, Arnavutların Türk bayrağı altında, "ferih ve fehur" yaşayarak dillerinden tutun tepeden tırnağa kadar silahlı gezmek adetine varıncaya kadar bütün millî servet ve adetlerini muhafaza ettiklerini hatırlattı (M. T. Tan, 1939a, s. 2-7).

İtalya ile yapılan anlaşmalara ve Mussoli'nin verdiği sözlere güvenenler, İtalya'nın Arnavutluk'u işgaline şaşırды.²⁶ İtalya, Hitler'in harekete geçmesinden sonra, Tunus'u işgal etmek istedi. Ancak Fransa'dan gördüğü şiddetli mukabeleden sonra buna cesaret edemedi. Onun için daha kolay başarı kazanacağını düşündüğü Arnavutluk'u işgal etti. Arnavutluk'un işgalinden ilk telaşa düşen ülkeler Yugoslavya ve Yunanistan oldu.²⁷ Adriyatik'ten sonra Akdeniz'e de hâkim olmak isteyen İtalya'nın amacı Yugoslavya'yı işgal değil, Almanya istilasını öncesi, bu ülkenin tarafsızlığını temin etmektir. Ancak Yunan sahilleri İngiliz donanması için kuvvetli bir üs gördüğü İtalya donanmasını Adriyatik'e hapsedebilirdi. Arnavutluk'un işgali dünya kamuoyunda nefret ve istikrah (tiksinme) uyandırmaktan başka bir sonuç vermeyecektir (M. Sertel, 1939a, s. 1-10).

Mussolini sayesinde taç giyen Zog'un hamisi olan İtalya'ya kafa tutamadığını değerlendiren Nadir Nadi, "Arnavutluk Tarihe Karışırken", özellikle Kraliçenin henüz lohusa yatağından kalkarak iki günlük çocuğu ile kaçmaya mecbur olmasını "feci bir durum" olarak değerlendirdi. Yazara göre 850 bin kişilik, dağlık, taşlık ve fakir bir memleket olan Arnavutluk'un işgalinin İtalyanlar için iktisadî menfaatlerden ziyade, tüm Adriyatik'e hâkim olma amacını taşımaktadır. İtalya'nın işgali, totaliter devletlerin önünde küçük devletleri birleştirerek bir blok oluşturan ve oluşturmaya çalışan İngiltere'ye karşı Mussolini'nin cevabıydı (N. Nadi, 1939, s. 1).

Yunus Nadi, "Arnavutlukla İtalya Arasında Savaş" başlıklı başyazısında Arnavutluk işgalini değerlendirdi. Buna göre, milletlerin kaos ortamında bulunduğu bir sırada Avrupa siyaset gemisi sallanmakta ve Arnavutluk bu gelişigüzel yürüyen

²⁶ Arnavutluk Kralı Zog ve bakanların çoğunun Müslüman olmasından dolayı ülke, bir İslam devleti olarak algılanmaktadır. Avrupalı olmayan bir devletin Avrupalı devletin eline geçmesi şarkta derin tesir yaratırken garpta farklı algılanıyordu (Toğay, 1939a, s. 3).

²⁷ İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesiyle aslında tüm Balkan ülkelerinin sınırlarında kuvvetten başka hak tanımayan bir saldırgan komşuluk etmek gerçeği (Yalçın, 1939, s. 1) ve tehdidi ortaya çıktı.

serseri siyasetin son kurbanı olmaktadır. Almanya'nın Avrupa'nın merkezinde kazandığı zaferlerin yanında, mihverin diğer devleti İtalya da şimdiye kadar hemen hemen himayesi altındaki Arnavutluk'u Almanya'nın yöntemlerini kullanılarak işgal etti. İtalya, Arnavutluk'u başka bir büyük devletin işgal ederek Adriyatik sahillerine yerleşmesi tehlikesiyle işgal etse de Nadi, gerçekte Arnavutluk'un mevcudiyetini tehlikeye düşüren muahedelerin ilkiyle (22 Kasım 1927) Arnavutluk'un İtalyan himayesine girdiği görüşündedir. Bunlara ilave olarak Nadi, Arnavutluk hükûmetinin zahiri bir istiklâlinin olmasına rağmen Kral'ın gerçek ne olursa olsun İtalya'nın bu durumu muhafaza edeceği ve işgal etmeyeceği düşüncesinde olduğunu belirtti (Y. Nadi, 1939a, s. 1).²⁸

Dünya üzerinde daimî barışı kabul etmeyen Duçe (lider Mussolini) için Arnavutluk'a taarruz, onun mücadele gayesine bir vasıttır. Bir yıl önceki Habeşistan saldırısından ve Habeş İmparatorluğu isminden aldığı güçle "*hak kuvvetidir*" prensibine göre hareket eden, "*evvela hareket sonra nazriye!*" diyen Mussolini'nin saldırısı onun yüksek gayesini gerçekleştirmeye bir vasıttır. Roma-Berlin mihverinin Hitlerdeki ucu, Çekoslovakya'nın ilhakından sonra ağır bastığında mihverin diğer ucundaki Mussolini de denge kurmak için Arnavutluk'u işgal etti. Akdeniz'de esir yaşamaktan usanan Mussolini, zaferden daha çok acele bir aksiyon ile Avrupa'yı meşgul eden eylem gerçekleştirdi (Demiray, 1939b, s. 1-2).

Türk- Fransız antlaşmasının imzalanması için Abidin Daver, diplomatik pasaportu ile 26 Haziran (1939) günü, Fransa-İtalya hududundan geçemediği için Daver'in 19 Frank 25 Santim tutarındaki bileti yandı. Daver de Mussolini'ye mektup yazarak, "*Bu para ile öldürttüğünüz zavallı Arnavudların kabirlerine çelenk koydurmanızı rica ederim.*" ifadelerini kullandı (Daver, 1939, 14 Temmuz, s. 5).

TÜRK BASININDA ARNAVUT DİRENİŞİNE DESTEK

İstanbul Arnavutluk Başkonsolosluğu, İtalya işgalinin gerçekleştiği 7 Nisan'da tebliğde bulunarak işgali protesto etti.²⁹ Ancak işgalin gerçekleştiği haberi kesinleştiğinde, İstanbul'da sayıları beş yüzü geçen Arnavut, Arnavutluk

²⁸ Y. Nadi, İtalya-Arnavutluk muahedelerinde ihtiyaç halinde iki tarafın askerî yardımında bulunmalarına dikkat çeker. Nadi'ye göre, İtalya tehlikeye düşerse Arnavutluk yardımı sorun olmayacaktır. Ancak bu maddeyle İtalya ne zaman isterse Arnavutluk'u işgal etme hakkı kazanmıştır.

²⁹ Konsolosluk tebliğatında; "*Arnavudluk hakimiyeti milliyesinin haleldar edileceğine dair muhtelif menabiden verilen haberler Arnavudlukta derin bir infial tevliid ettiğini ve Arnavudluğun böyle bir vaziyette tahammül edemeyeceğini Arnavudluk Başkonsolosluğu resmen tebliğe salâhiyettardır.*" İfadelerine yer verdi (Cumhuriyet, 1939, 8 Nisan, s. 9, HAP Üçüncü Basış, 1939, 7 Nisan, s. 5).

konsolosluğuna müracaat ederek, “*müstevli ile karşılaşmak üzere Arnavutluk’a gönüllü*” gitmek istediklerini bildirdiler. Resmî bir iş’ar (yazılı bir bildirim) olmadığı için konsolosluk bu müracaatlara bir cevap veremese de gece yarısında bile Konsolosluğa müracaat edenler oldu (*Yeni Sabah*, 1939, 9 Nisan, s. 1; *HAP*, 8 Nisan 1939, s. 1-5).

Necip Fazıl, Arnavutluk’u “*minicik ve kendini koruyamaz ama at kestanesi gibi dikenli*” olarak tarif ederek herhangi bir gırtlaktan geçerken kanlı izler bırakacağını belirtti. Arnavutların asırlarca aldığı Türk terbiyesi sayesinde daracık sahillerindeki sürülerce gemiyi döveceklerini ifade etti (Kısakürek, 1939a, s. 1). Bir başka yazısında da N. Fazıl, fakir surette silahlı, donanımsız ve tek uçağı olmadan çelimsiz gövdesiyle koca İtalya’ya karşı koyan Arnavutların müdafaa yolunda fakat şerefiyle öleceklerini vurguladı. Yazar, Draç’taki Arnavut direnişinden bahsederek, “*fakir, silahsız, uçaksız insan bedenlerinden başka her şeysiz Arnavutların gösterdikleri kahramanca mukavemeti*” takdirle karşılandığını yazdı (Kısakürek, 1939b, s. 1).

Burhan Felek de en mükemmel silahlara ümitsizce karşı koyan Arnavutların istilâ altına girmemek için gösterdiği yiğitlikleri takdirle karşıladı. Almanya’nın Çekoslovakya’yı işgaliyle Arnavutluk işgalini karşılaştıran yazar, başkalarına silah yapıp satacak kadar cephane yapan, “*Çeklerin sessizce işgale boyun eğmesiyle Arnavutların memleketlerini savunması*” arasındaki büyük farka dikkat çektikten sonra bir avuç Arnavut’un koca bir imparatorluğun hücumuna direnmesini anlamı buldu (Felek, 1939, s. 3).

Ekim 1937’de gazetesi adına Arnavutluk’u ziyaret ederek izlenimlerini geniş bir yazı dizisi olarak *Tan* gazetesinde yayımlayan Halil Lütfi, Arnavutluk’un coğrafi yapısının şimendifer yapılmasına engel olduğu için şehirlerin yol ve köprülerle birbirine bağlandığını belirtir. Arnavut ve İtalyan mühendislerin 1925’ten itibaren yol ve köprüleri yaptıkları bilgisini verir. 1921’de Arnavutluk’ta 360 köprü varken, 1933’te bu sayının 2.600’ü geçtiğini ifade ettikten sonra H. Lütfi, coğrafi açıdan işgalleri değerlendirir. Buna göre, İtalyanlar, Arnavutluk’un güneydeki Korfu Adasının karşısındaki Küçük Saranda Limanını işgal ederek Ergiri ve Görice’nin deniz ile bağlantısını kesmek istedi. Avlonya Limanını işgal ederek Berat’ın deniz bağlantısını kesti. İşkodra’nın işgaliyle Kuzey Arnavutluk’un Yugoslavya ile alakası kesildi. İtalya bu dört limanı (Saranda, Avlonya, Draç ve Şingin) işgal etti. Yolları, köprüleri yapan hatta banka ve hava seferleri yapan İtalya’nın, Arnavutluk’u kolayca işgal edebileceği düşünülmemelidir. Çünkü sarp ve yalçın dağların, tepelerine kurulmuş hisarlar, istihkâmlar, derin vadiler, özellikle baharda kabaran nehirler

İtalyan ileri harekâtına engel olacaktır. Sayısız uçurumların üzerinde kurulu bulunan sayısız köprülerin atılması, dağların üzerinden geçen tek bir şosenin uçurulması araçların durdurulmasına yeter. Hatta tayyare hücumları da Arnavutluk dağlarına karşı çok etkili olmayacaktır. Arnavutluk'ta arazinin haşın, tabiatın sertliği, şehir ve kasabaların seyrekliği ile köy evlerin dağınık oluşu da tayyarelerin saldırılarını başarılı kılamaz. Arnavutluk, fakirliğine, silahsızlığına, ani baskına uğramasına rağmen Arnavutlar, Avusturya ve Çekoslovakya'ya benzemeyecek (Lûtfi, 1939, s. 7) ve direnecektir.

TÜRK BASININDA ARNAVUTLUK KRALINA ELEŞTİRİ

Emekli General H. Emir Erkilet, Kral Zog'un hürriyet ve istiklâle aşık Arnavutlukları yüz üstü bırakıp Yunanistan'a sığınmasını, "*Arnavutlar bir karış toprağı düşmana pahalıya mal etmesini bildikleri gibi tarihe de kahraman bir millet olarak*" geçtiler sözleriyle eleştirdi. Bunlara ilave olarak Kralın ülkesini terk etmesine rağmen, Arnavutluk'un dağlarını müdafaa edecek millî kahramanların ortaya çıkacağını ifade etti (Erkilet, 1939, s. 1-11).

Sabiha Sertel'e göre, müstakil yaşamak için asırlarca isyan etmiş bir millet olan Arnavutlar, ümitsiz olsalar bile dövüşüyorlardı. Ancak Osmanlı'dan ayrıldıktan sonra İtalyan boyunduruğuna giren Arnavutluk, tam anlamıyla müstakil bir devlet değildi. Yazara göre, "*başından tacı, altından tahtı*" alındıktan, vatan topraklarından bir sınır öteye (Yunanistan'a) geçen Kral Zog'un sıradan bir fertten farkı yoktu. Kaçması nedeniyle eleştirdiği Kralı, milletine nispeten muhteşem bir sarayda, altın ve gümüş tabaklarda yemek yemeye, milletin tepesinde saltanat sürmeye memur edilmiş bir gölge olarak niteleyen Sertel, milletlerin ancak kendi millî idarelerini, Cumhuriyetlerini kurmakla kurtuluşun sırrına varacakları görüşündeydi. Yazar, milletlere artık gölge kral değil, milletin iradesini temsil eden milletin öz evlatları lazım geldiğini vatanseverlerin sefere koşarken Kralın soluğu yabancı topraklarda alması örneği ile eleştiriyordu (S. Sertel, 1939a, s. 5).

Sabiha Hanım, Habeşistan İmparatoru Negüs'un³⁰ ağzından Kral Zog'a ironik bir mektup yazarak ülkesi işgale uğradığındaki hayal kırıklığını hatırlattı. Kendisinin omzunu okşadıklarını, sakalını sıvazladıklarını ve yirminci asır medeniyetinin böyle bir hareketi hazmedemeyeceğini söylemelerine rağmen İtalya'nın Habeşistan'ı işgalini hazmettiklerini belirtti. Aynı şekilde, Avusturya, İspanya ve Çekoslovakya'nın işgalinde de medeniyet dünyasının seyirci kalmaktan başka bir şey yapmadıklarını

³⁰ Habeşistan işgal edildiğinde, Kral Negüs ve maiyeti Cibuti'ye kaçtı (*Halkın Sesi*, 1936, 4 Mayıs, s. 1).

yazdı. Bu hatırlatmalardan sonra “*Kral yatıp aktör kalkarsın*” sözleriyle seslendiği Kral Zog’a, “. *Saltanatı hatırladıkça başını arkaya çevirir, iç çekersin... Fakat ne çare ki, ol saltanatın yeller eser şimdi yerinde*” eleştirisini yöneltti (S. Sertel, 11 Nisan 1939b, s. 5-6).

Balkan devletlerinin en genci ve küçüğü olan Arnavutluk, Ahmet Zogu ile birlikte ülkenin para sıkıntılarını İtalya’dan 1925’te alınan 50 milyon altın frank istikraz ile aşmaya çalıştı. İstikraza karşılık olarak tuz, kibrit, sigara ve oyun kağıtları inhisarının gelirleriyle birlikte Arnavutluk maliyesi, İtalya kontrolü altına girdi. 1936 Muahedesinin birinci maddesinde; “*Arnavutluğun siyasi, kazaî ve idarî statükosuna karşı vâki olacak herhangi bir değişikliğin akitlerin müteakibî menfaatlerine münafi (aykırı) olacağını, İtalya ve Arnavutluk hükümetleri kabul ve tasdik ederler, garantisine rağmen, Kral, ülkesini işgalden kurtaramadı*” (Duran, 1939, s. 7).

Naci Sadullah, Arnavut Kralının kırık ve kanlı tacının İtalyan Kralının mübarek başlarında şerefli bir süs ya da şerefli bir ganimet olup olmadığını sorgular. Yazara göre, milletlerinin istiklâli uğrunda dövüşmekten kaçan Kralların aksine Habeş ve Arnavut milliyetperverleri istiklâl ve namusları uğruna başlarını feda ettiler. Bunun için tahtan indirilip “*şapa oturtulan*” bu kralların cesaretsiz başlarına, taçtan daha fazla yaraşan serpuşun başı “*küllah*” yakıştırdı (Sadullah, 1939, s. 6).

Arnavutluk Kralının kaçışını “acıklı” olarak değerlendiren Aka Gündüz’e göre, “*Kraliçe Arnavut köyünün kızı olsa, mücadeleye gireceklerin safında olacaktı.*” Gündüz’e göre, Arnavutlar istiklâli uğruna canını vermek şerefine ulaşmaya çalışırken tahtı ve tacı kendisine verilen Kral, milleti ilk tehlikede bırakıp kaçtı (Gündüz, 1939, s. 5-8).

Türk basınında Kralı eleştirmekle birlikte Kraliçeye ve veliahda sempatiyle bakan yazılar da yer aldı. İsmet Hulûsi, Arnavutluk tahtına bir veliaht hediye ettiği günün ertesinde “*kim bilir içi nasıl ağılardı*” dediği Kraliçenin yurdundan uzak kalmasını ve bir saraydan çıkıp bir küçük evde (otelde) yaşamasını “*çok acı!*” olarak değerlendirdi. Kraliçe, Kraliçeliğine doymadığı gibi bir memleket de haritadan silindi. Yazar, güzel pozu, gülümsemesi, fevkalade güzel gözleri, inci gibi dişleri, muntazam boyu ve kıyafetiyle çok güzel bir kadın olarak tanımladığı Kraliçeye bir film kahramanına acır gibi acıdığını yazdı (Hulûsi, 1939, s. 6). Amerikalı bir film şirketi, Arnavutluk Kraliçesi Jeraldin’e bir filmde rol alması şartıyla bir milyon dolar teklif etti. Kraliçe Jeraldin’in ailesinin Budapeşte’de bulunan avukatı bu teklifi bildirdiğinde, Yunanistan’da lohusa halde bulunan Kraliçe bunu reddetti (Feyzi, 1939b, s. 3).

TÜRK BASININDA ARNAVUTLUK TARTIŞMASI

Yeni Sabah gazetesi, 16 Haziran günü birinci sayfasının altına kare içerisine aldığı duyuruda, “*Bir Arnavudun Açık Mektubu*” başlığının altında, “gazetemize gönderilen çok mühim mektubu yarın okuyucularımıza sunacağız” bilgisini duyurdu (*Yeni Sabah*, 1939, 16 Haziran, s. 1). Ancak gazete, 16 Haziran’da yarın (17 Haziran) okuyucularına duyuracağını bildirdiği mektubu, iki gün sonra, 18 Haziran’da üçüncü sayfasında yayımladı. Serbest Fikirler köşesinde Debrelî Halid Kaya’nın “*Bir Arnavudun Açık Mektubu*” başlığı ve “*Bazı Muharrirlerin Arnavutları İthamı Hiç de Doğru Değildir*” alt başlığı ile yazısı yayımlandı. Halid Kaya, uzunca yazdığı mektubuna, kendisinin milliyet hissiyle değil, iftiralara cevap vermek ve “keşfolunmamış” olan hakikati meydana çıkarmak için kalbinden ve imanından ileri gelenleri yazdığını açıklayarak başladı. Talihsiz olarak nitelediği Arnavutluk’un İtalya tarafından “*istilâ*” edilmesi nedeniyle Türk basınında Arnavutluk ve Arnavutlar hakkında çıkan eleştirilere cevap verdi. Öncelikle Arnavutların Osmanlı Devletine bütün olarak isyan etmediklerini hatırlattıktan sonra, kısmi isyanın sebebini yerel yöneticilerin silahla dolaşmayı yasaklamasına bağladı. Kendisinin Arnavutluk’ta kaza kaymakamlığı yaptığını hatırlatan Halid Bey, asker olmadığı halde Balkan Savaşında beş bin gönüllü Arnavut ile Sırp'lara karşı savaştığını ifade etti. Kral Zog’un en büyük hatasını, Balkan Antantına dâhil olmaması olarak değerlendiren Halid Kaya, Arnavutların öteden beri İtalyan muhiplerinin sözlerine itimat ederek aldandıklarını ifade etti. Bunlara ilave olarak Meşrutiyet yönetimini Arnavutların getirdiğini, Sadrazam Hakkı Paşa’nın Mebusan Meclisinde, “*Arnavutlar Osmanlı tacının pırlantasıdır*” beyanında bulunduğunu açıkladı (*Yeni Sabah*, 1939, 18 Haziran, s. 3).

Yeni Sabah gazetesinin 23 Haziran günü üçüncü sayfasında Serbest Fikirler köşesinde, O. Nuri Ilgaz, “*Arnavut Halid Kaya’ya Cevap*” başlığı ile uzunca bir yazı kaleme aldı. Ilgaz, Meşrutiyet sonrası Arnavutluk, Yemen, Asir gibi yerlerde çıkan isyanlar neticesinde buralarda silahların toplandığını belirtti. Balkan Harbinde Cavit Paşa ordusunun Üsküp’ten cenuba doğru ilerlerken kumandasında buluna Arnavut kıtaat ve gönüllülerinin kendisini terk ettiğini, hatta ordunun Arnavut çetelerinin baskınlarına uğradığını hatırlattıktan sonra Esat Toptani’nin de İşkodra’yı savunan Hasan Rıza Paşayı şehit ettiğini ifade etti. Ayrıca hürriyet kahramanı Niyazi’yi de Arnavutların şehit ettiğini hatırlattı. O. N. Ilgaz, Türk milletinin Arnavutlara gösterdiği sempatinin bugün de devam ettiğini vurgulayarak Türklerin yaralı kuşa

saldırmak yerine ona ilaç ve şefkat vereceğini ifade etti (*Yeni Sabah*, 1939, 23 Haziran, s. 3).

Yeni Sabah gazetesi, 24 Haziran günü “*Arnavutların Bir Müracaatı*” başlığı ile Halid Kaya’nın açık mektubunun mülteci Arnavutlar arasında bir teessür uyandırdığını yazdı. Gazete, kimliklerinin gizli tutulmasını isteyen Arnavut (eski) bakanlarında bir zatla bir (eski) Arnavut mebusunun gelerek Arnavutluk mültecilerinin, Türkiye Cumhuriyeti hükümetinden ve halkından görmüş oldukları, “*hüsnükabul ve misafirperverliğe gerek kendi namlarına, gerekse esaret altında bulunan bir milyon vatandaşa namına teşekkür ve minnettarlıklarını*” Türk kamuoyuna duyurmak istediklerini yazdı. Gelen konuklar, Türk matbuatı ve bilhassa *Yeni Sabah* gazetesinin Arnavutluk istiklâlinin imhası davasında bu meseleyi öz davaları imiş gibi telâkki etmelerinden dolayı basına, Türk milletine, Cumhurbaşkanına ve hükümetine minnettarlıklarını ifade ettiler. Konuklar, Deberli Halit Kaya isminde bir zatın ortaya çıkıp “serbest fikirler” sütununda yazdığı şahsi görüşlerine katılmadıkları gibi bu yazıdan dolayı üzüntü duyduklarını belirttiler (*Yeni Sabah*, 1939, 24 Haziran, s. 1-7).

28 Haziran günlü Serbest Fikirler sütununda “Bir Türkün Cevabı” başlığı ile Ankara’dan Dr. Hamdi Dilevurgun tartışmayı devam ettirdi. Dilevurgun da 18 Haziran’da yayımlanan “*Bir Arnavudun Açık Mektubu*”na cevap veriyordu. Gerekçesini de Arnavutların hasbetenlillah Türklerin hayrına çalışır kavim oldukları zannını vermesi üzerine cevap verdiğini açıkladı. Dilevurgun, Osmanlı Padişahlarının yabancı ırklardan birtakım kişileri vezir azam yapmaya başlamasıyla Arnavutlardan gelen vezirlerin Türk ırkına değil, “*tam bir şark müstebidi olan Osmanlı hükümdarlarına hizmet*” ettiklerini ifade etti. Türkiye’de meşrutiyeti Arnavutların kurduğu fikrini hatalı bularak Sadrazam Hakkı Paşa’nın Mebusan Meclisinde “*Arnavutlar Osmanlı tahtının pırlantasıdır*” sözünün beylik bir laftan başka bir anlamının olmayacağını iddia etti (Dilevurgun, 1939, 28 Haziran, s. 4). Gazete, Dr. Hamdi Dilevurgun’un yazısının altına çerçeve içerisinde “*Arnavutluk Meselesi*” başlığı altında, bu mesele etrafındaki mütalaayı yarın okuyacaksınız duyurusunda bulundu.

Yeni Sabah gazetesi, 28 Haziran’da duyurduğu gibi 29 Haziran’da üçüncü sayfasında “*Arnavut Meselesi Hakkında Son Söz*” başlığı ile konuyu değerlendirdi. Yazıda, Arnavutluk’un istilâ edilerek güçten düştüğü hatırlatılarak Türk’ün hasletinin zebun düşen ve felakete uğrayanlara yardım ederek onların dert ve acılarını paylaşmak olduğu hatırlatıldı. Düşmanlar için Türklerle Arnavutların arasını açmak kadar mükemmel bir iş olmadığı ile her şeye rağmen Türklerle

Arnavutlar kadar yakın bir milletin bulunmadığı gerçeğine dikkat çekildi. Bununla birlikte gazeteye gelen bir Arnavut nazırı ile mebusun da Halid Kaya'nın fikirlerine katılmadığı belirtilerek bu tartışmaya kesin son verecekken Bitlis Mebusu Süreyya'nın gazeteye yaptığı bazı tarizlere cevap vermenin zorunlu olduğu ifade edildi. Gazetenin “*Serbest fikirler*” başlığındaki yazıların mutlaka gazetenin fikir ve kanaatini yansıtmadığı hatırlatılarak bu konuda cevabi mektupların da yayımlandığı bilgisi verildi. Süreyya Bey'in İzmir'de *Sadayı Hak* gazetesinde çalıştığı için fikir tartışmalarını bilen birisi olduğu hatırlatıldı (*Yeni Sabah*, 1939, 29 Haziran, s. 3).

Yeni Sabah gazetesinin 30 Haziran günkü sayısının birinci sayfasında Her Sabah köşesinde “*Malûm Olaki...*” başlığıyla A. Cemaleddin Saraçoğlu da bu tartışmaya katıldı. Yazar, gazetenin “*Serbest Fikirler*” sütununun bir kürsü olduğundan orada ileri sürülen görüşlere gazetenin iştirak ettiği anlamının çıkarılamayacağını belirtti. Balkan Savaşı ve devamındaki olaylarla ilgili gelişmelerdeki hükmü tarihe bırakan yazar, Arnavutların meşrutiyeti ilân ettiğini söylemenin Türk milletinin baskıcı idareye karşı asırlarca yaptığı büyük mücadeleyi küçültemeyeceğini belirtti (Saraçoğlu, 1939, s. 1).

4 Temmuz'da CHP'nin TBMM grubu, Trabzon mebusu Hasan Saka'nın başkanlığında toplandı. Bursa Mebusu M. Baha Pars'ın önerisiyle, *Yeni Sabah* gazetesinin 18 Haziran tarihli nüshasında “*Bir Arnavudun Açık Mektubu*” başlığı altında Debreli Halid Kaya imzasıyla yayınlanan makaleye ait müzakere yapıldı. Takrir sahibi, bu makaleyi olduğu gibi okuyarak buna ait fikirlerini izah ettikten sonra İçişleri Bakanından bu makale ile ilgili ne gibi bir işlem yapıldığını sordu. İçişleri Bakanı Faik Öztrak, bu makale hakkında icap eden teşebbüslerin tamamen yapılmış olduğunu ve makale sahibi hakkında kanunen bir muamele ve takibat yapmağa gerek olmadığını izah etti. Aynı konuda söz alan hatipler makaleyi yayınlayan gazeteyi takbih ve tenkid edici mütalaalardan sonra gerek makale sahibi ve gerek makaleyi neşreden gazete hakkında emsaline ibret olacak kararlar verilmesi teklifinde bulundular. Ancak Müzakere neticesinde bu mesele hakkında hükümetin yapmış olduğu muamele ve ittihazlar yeterli bulundu (*Son Posta*, 1939, 5 Temmuz, s. 3; *Yeni Sabah*, 1939, 5 Temmuz, s. 1-3; *Ulus*, 1939, 5 Temmuz s. 1-8; *Anadolu*, 1939, 6 Temmuz s. 10).

TÜRK BASININDA KRAL ZOG'UN SURİYE'YE KRAL OLMASI HABERLERİ

Daily Herald gazetesinin Filistin muhabiri, Fransa'nın, Suriye'deki Cemiyeti Akvam mandaterliği yakında sona ereceği için Kral Zog'un Suriye tahtına getirilmesi ihtimali olduğunu yazdı. Muhabire göre, yakın şarktaki Fransız elçilik ve

konsoloslukları, mıntıklarında Kral Zog'un Suriye Krallığına aday gösterilmesi halinde muhtemel durumlar hakkında fikirlerini beyana davet edildi (*Son Posta*, 1939, 16 Mayıs, s. 1-11). Ancak bu haberden bir gün sonra *Akşam* gazetesi muhabiri Perapalas'ta kalan Kral Zog ile sürekli temas halinde olan Arnavutluk Sefiri Asaf Caculi ile görüştüğünde Sefir, bu haberin doğruyu yansıtmadığını ifade etti (*Akşam*, 1939, 17 Mayıs, s. 4). Arnavutluk Sefirinin haberi yalanlamasına rağmen *Son Telgraf* gazetesi, "Kral Zogo Suriye Kralı" başlığı ile Kral Zog'un Suriye tahtına geçeceğini yazdı (1939, 17 Mayıs, s. 2).

Türk basınına yansıyan ve tekzip edilen Kral Zog'un Suriye'ye tahtına geçme haberleri, İngiliz gazeteleri tarafından ilk haberden üç hafta sonra tekrar gündeme getirildi. İngiliz gazetelerinde yazılanlara göre, İtalya'nın Suriye üzerinde birtakım emelleri bulunması nedeniyle burası için Zog'dan başka mükemmel bir hükümdar bulunamazdı (*Cumhuriyet*, 1939, 7 Haziran, s. 5).

Cumhuriyet gazetesi, Şam'da hükümet buhranının devam etmekte olduğuna dikkat çekerek Suriye tahtı için eski halife Abdülmecid'in ismini Paris merkezli *Action Française*'nin gündeme getirdiğini yazdı. Gazeteye göre Suriyeliler, Arnavutluk Kralı Zog etrafındaki şayialara gayet soğuk durmakta ve "kralın hiç olmazsa Arap prensi olması" konusunda ısrar etmektedir (*Cumhuriyet*, 1939, 26 Haziran, s. 1-9). İngiltere'nin devrik Arnavutluk Kral Zog'u, Akdeniz'de kıyısı bulunan Suriye tahtına geçirme haberlerini, İtalya'ya karşı bir propaganda ve tehdit aracı olarak kullandığı değerlendirilebilir. Çünkü devrik Kral Suriye'nin başına geçerse Arnavutluk tahtı için savaş verebilecek duruma gelebilirdi.

YABANCI BASINDAKİ İŞGAL HABERLERİNİN TÜRK BASININA YANSIMASI

Times gazetesine göre, Arnavutluk'un işgali, totaliter tabiyenin her zamanki malum çizgilerini takip etti. Bu tecavüzün mukaddes Cuma günü yapılması, gizleme planının sinik unsurlarından birisidir. *Daily Telegraph* gazetesine göre ise mihverin son girişimi, bütün Akdeniz ve Balkan devletlerinin emniyetine bir tehdittir. *Daily Herald* ise şimdiye kadar, "bu derece alçak ve bu derece sinik bir tecavüz" görülmediğini ifade ettikten sonra filhakika "Mussolini, zayıf bir dosttan daha kolay bir kurban bulabilir miydi" sorusunu sordu (*HAP*, 1939, 9 Nisan, s. 5). İtalya basını Arnavutluk'un işgalini zafer olarak yansıtırken *Times* gazetesinin Roma muhabirine göre Arnavutluk işgali, İtalya halkı için Arnavutluk'a para dağıtılacağından kendi ülkesi halkının fakir kalmasına sebep olacaktır (*Son Telgraf*, 1939, 27 Nisan, s. 4). *Sunday Dispatch* gazetesinin haberine göre, İtalya'nın Arnavutluk hareketi, bir gösteriş ve aldatma hareketidir. Asıl maksat Almanya'nın Hollanda'yı işgal etmesi

hususunda da geçerlidir. Bu nedenle de Hollanda, Paskayla nedeniyle asker ve zabıtlarına verdiği izni kaldırdı (*HAP*, 1939, 9 Nisan, s. 1).

Arnavutluk işğali Amerika basını tarafından nefret ve infial ile karşılanırken (*HAP*, 1939, 9 Nisan, s. 1) Fransız gazeteleri, Korsika ve Tunus'a dış geçiremeyeceğini anlayan İtalya'nın en az mukavemet hattı olan Arnavutluk'u kolayca işğal ettiği görüşündeydi (*Yeni Asır*, 1939, 18 Nisan, s. 3). Fransız basınına göre, Arnavutluk'un İtalya tarafından işğali ile Akdeniz dengesi ve statükosu gibi büyük bir dava söz konusudur.³¹ Fransız *Jour* gazetesi, büyük bir Hıristiyan milletin hiçbir savunması olmayan küçük bir milletin üzerine atılmak için özellikle kutsal Cuma gününü bulmasını eleştirdi. Gazeteye göre Arnavutluk'un komşuları olan ülkelerin kendilerini doğrudan doğruya tehdit altında hissetmemeleri imkânsızdır (*HAP*, 1939, 9 Nisan, s. 1).

İtalya'nın işğalini "istila" olarak değerlendiren *Figaro* gazetesi, bu işğalin 1938 İngiliz- İtalyan anlaşmasının esasını kökünden sarsmasının yanı sıra, Güneydoğu Avrupa'daki mukavemetleri bir araya toplamak isteyen Londra teşebbüsüne bir darbedir. *Excelsior*'a göre, İtalya'nın ileri sürdüğu bahaneler doğru kabul edilse bile, bütün bunlar bir memleketin haber verilmeden bombardımana tabi tutulmasını haklı göstermez. Mussolini, Hitler'den daha ileri giderek tedhişçilik silahını daha mahir kullandı (*HAP*, 1939, 9 Nisan, s. 1).

Alman basını,³² İtalya'nın Arnavutluk'u koruyup kolladığını ancak son iki senede Arnavutluk'un İtalya'nın nüfuzunu azaltmaya çalıştığını iddia ederek Mussoli'nin Arnavutluk'a karşı büyük bir sabır gösterdiğini dolayısıyla da İtalya'nın müdahalesinin mecburen yapılmış ve başarılı olmuş olduğunu değerlendirdi (*HAP*, 1939, 9 Nisan, s. 1).

İTALYA'NIN ARNAVUTLUK'U İŞĞALİNİN TÜRK DIŞ POLİTİKASINA YANSIMASI

İtalya'nın Habeşistan'a saldırması üzerine Türkiye, İngiltere ve Fransa ile ilişkilerini güçlendirerek Milletler Cemiyeti çerçevesinde Ahnan yaptırım kararlarına katılmıştı. Devamında, Türkiye, 20 Temmuz 1936'da Montrö Boğazlar Sözleşmesini imzaladıktan sonra 1937'de Akdeniz'de İtalyan korsanlık eylemlerine karşı İngiltere

³¹ *Journal* gazetesine göre de, "Cesur ve yiğit, fakat küçük bir milletin istiklâline karşı yapılan" tecavüz Akdeniz dengelerini tehdit eder niteliktedir (*HAP*, 1939, 9 Nisan, s. 1).

³² *Berliner Lokal Anzeiger* gazetesine göre, "Mussolini Arnavutluk'a karşı büyük bir sabır göstermiştir. Vaziyetin genişlemesi, İtalyan müdahalesini mecburî kılmış ve iş bitirilmiştir." (*Tan*, 1939, 9 Nisan, s. 10).

ve Fransa ile Nyon ve Cenevre Antlaşmalarını imzalamıştı. İtalya da yaptırımlar kapsamında olası saldırıları engelleyebilmek için, İngiltere ile geçici ittifak antlaşması oluşturmuştu (Soysal, 1982).

Türkiye, 15 Mart 1939'da Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgalini Balkanlar'a inme planının ilk aşaması olarak değerlendirdi. Üç hafta sonra, İtalya'nın 7 Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgal etmesi ve Almanya'nın Arnavutluk işgalini desteklemesi üzerine Türkiye, Almanya ve İtalya'nın olası tehditlerine karşı tarafsızlık politikasını gözden geçirmeye başladı (Tuncer, 2012, s. 46-54). Çünkü Türkiye, Arnavutluk'un işgaliyle İtalya'nın bu ülkeyi bir köprübaşı gibi kullanmasından oradan Yunanistan'a saldırmasından ve (Soysal, 1982) Bulgaristan ile birlikte Boğazlar ile Anadolu'yu tehdit etmesinden kaygı duyuyordu. (*Yeni Asır*, 1939, 16 Nisan, s. 5).

Atatürk'ün öngörüsünün de Arnavutluk'ta Cumhuriyet'ten Krallığa geçişten sonra bu ülkenin İtalya tarafından işgal edilmesiyle İtalya'nın Balkanları ve Türkiye'yi tehdit edeceği yönündeydi (Özler, 1952, s. 1411). Bu durum, giriş bölümünde bizzat Atatürk'ün sözleriyle değerlendirildi. Almanya'nın Ankara büyükelçiliği görevinde bulunan Von Papen de İtalya'nın işgalini, "*Atatürk'ün öngörüsü hakikat oldu*" şeklinde değerlendirdi. Soyak'a göre de Atatürk sağ olsaydı, II. Dünya Savaşı başında İtalya'nın Arnavutluk'u işgalini engelleyerek Balkanlara inmesine izin vermezdi (Soyak, 2006, s. 502-507). Çünkü Atatürk, Balkan Devletleri hakkındaki görüşünü şöyle açıklamıştı:

Balkan müttefik devletlerinin Balkanlardaki hudutları bir tek huduttur. Bu hududa göz dikenler güneşin şua ile (ışın ile) karşılaşır. Bundan hazer etmeği (kaçınmayı) tavsiye ederim. Bu noktaya itina olundukça Balkanlarda dostluk şamil manasını kazanır. Balkan ittifakının insanî ve medenî nedeni de budur (Özcan, 2011, s. 259).

Muhittin Birgen, İtalya'nın Arnavutluk'u işgalinden bir hafta sonra, 700 yıldan sonra Türkiye'nin ilk defa yüzde yüz Türk olan bir millî politika izlediğini savundu. Birgen, Türkiye'nin maddî, manevî kuvveti ile jeopolitik ve stratejik bakımından güçlü olduğuna dikkat çekerek, hiçbir devletin, Türkiye karşısına düşman olarak çıkmayacağını ifade etti. Bağımsız politikaya dikkat çeken yazar, Türkiye'nin, Alman, İtalyan, Rus, Fransız ve İngiliz politikası yerine, yüzde yüz Türk olan bir politika uygulayacağına dikkat çekti (Birgen, 1939a, s. 1). Bir başka yazısında, Türkiye'nin uluslararası vaziyetinin birçok açıdan tam bir emniyet ve güven içerdiğini belirtti (1939, s. 1).

İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax, 12 Nisan'da Ankara Büyükelçisiyle Türk Dışişleri Bakanı Saraçoğlu'na iletilmek üzere, bir yönerge gönderdi. Yönergede, İngiltere'nin Akdeniz bölgesinde İtalya'nın doğrudan, ya da dolaylı bir tehdidine karşı Türkiye'ye yardıma kararlı olduğunu belirtiyor, buna karşı Türkiye'nin de bir İtalyan-İngiliz savaşında yardımını talep ediyordu. Buna ilave olarak olası bir Alman saldırısına karşı İngiltere ve Fransa'nın, Polonya ile birlikte, Romanya'ya vermeyi düşündükleri güvenceye Türkiye'nin katılmak isteyip istemediğini soruyordu. Ayrıca Bulgaristan'ın hiç değilse tarafsızlığını sağlamak konusunda Türkiye'nin ne düşündüğünü öğrenmek istiyordu. Büyükelçi de bu önerileri 13 Nisan'da bir muhtıra ile Saraçoğlu'na iletmışti (Soysal, 1982).

İngiltere'nin işbirliği teklifine 15 Nisan'da³³ olumlu yanıt veren Türkiye, 23 Nisan'da imzaladığı Türk-İngiliz Antlaşmasını 12 Mayıs'ta TBMM'de onayladı.³⁴ Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Türkiye'nin asırlarca Arnavutlarla bir arada yaşadığı için İtalya'nın Arnavutluk'u işgalini yakından takip ettiklerini belirterek bu işgali haklı gösterecek hiçbir gerekçenin bulunmadığını ifade etti. İşgal karşısında Türkiye'nin İtalyan tehdit ve Alman tehlikesine karşı İngiltere ile anlaşacağını ve yakında da Fransa ile de anlaşacağını beyan etti (*Cumhuriyet*, 1939, 31 Mayıs, s. 3, *Son Telgraf*, 1939, 31 Mayıs, s. 1; EK-4). Dışişleri Bakanı Saraçoğlu, mecliste yaptığı açıklamada da, “*yurtta sulh cihanda sulh bizim harici politikamızdır. Dün sulh taraftarıydık. Bugün de sulh taraftarıyız, yarın da olacağız.*” ifadelerini kullandı (*Son Posta*, 1939, 9 Temmuz, s. 1-11).

İtalya'nın Arnavutluk'u işgali üzerine ABD Başkanı da İngiltere'nin sulh cephesi girişimini destekliyordu. Milletleri aç bırakan, medeniyetin ilerlemesine mâni olan silahlanmanın önüne geçmek, milletleri birbirine düşman yapan iktisadî kayıtları kaldırmak için ABD Başkanı Roosevelt, totaliter devletleri, barışa mecbur edecek tek kuvvetin İngiltere'nin kurmaya çalıştığı “*sulh cephesi*” olduğunu açıkladı. Avrupa devlet adamlarına hitap eden Roosevelt, barış için “*on sene yekdiğerinizin haklarına*

³³ İngiliz Hükümetinin 13 Nisan'da Ankara Büyükelçisi aracılığı ile ilettiği yazılı öneriye, Türk Hükümetinin yanıtını Dışişleri Bakanı Saraçoğlu iki gün sonra verdi. Buna göre Türkiye, İngiltere'ye yakın bir politikayı açıkça belli etmemekle birlikte, Mihver devletlerin Akdeniz ve Balkanlarda açıkça bir saldırıya geçmedikçe tarafsızlığını sürdürmek istiyordu. Ayrıca Mihver devletlerin karadan yapacakları saldırıya karşı Boğazların savunması için İngiliz yardımıyla hazırlık yapılması ve Sovyetler Birliği ile işbirliğine çalışılması ile Bulgar-Romen uyuşmazlığını çözmek için İngiltere'nin desteğinin sağlanması görüşü hâkim oldu (Soysal, 1982).

³⁴ İngiltere, aynı zamanda Türk ekonomisine kredi tahsis ederek Türkiye üzerindeki Alman etkisini kaldırmayı amaçlamaktaydı (Sıvış, 2020, s. 1860).

ve hudutlarına hürmet ve riayet edeceğinize söz veriniz.” çağrısında bulundu (M. Sertel, 1939b, s. 1).

İtalya'nın Arnavutluk'u işgal ettiği gün (7 Nisan) Almanya'dan Türkiye'ye yönelik önemli bir adım geldi. Almanya'da başbakanlık da yapan ülkenin en önde gelen diplomatlarından Franz Von Papen³⁵ Ankara'ya Büyükelçi olarak atandı. Türkiye'nin Almanya'ya karşı ittifakların içerisinde olmasının önüne geçmek isteyen Von Papen, 1917 yılı Haziran ayında Falkenhayn'ın emrinde İsrail ve Filistin'de İngiliz General Allenby ordularına karşı savaştıktan sonra, 1918'de Von Sanders'in Yıldırım Ordular Grubunda Kurmay Başkanlığı görevinde bulundu. Bir süre de olsa, Almanya Başbakanlığı görevini üstlendikten sonra Hitler Almanya'sının Viyana büyükelçiliği görevini yerine getirdi (Gülmez ve Demirci, 2013, s. 226). Tecrübeli Alman Büyükelçisinin çabaları, Türkiye'nin Barış Cephesine girmesini sağlayan 12 Mayıs 1939 tarihli Türk-İngiliz deklarasyonu ile Hatay sorunu çözüme kavuştuktan sonra 23 Haziran 1939 tarihli Türk-Fransız deklarasyonunun imzalanmasını engelleyemedi (Tuncer, 2021, s. 46-54).

Dışişleri Bakanı Saraçoğlu, İtalya'nın Habeşistan'ı işgalinden doğacak tehlikelere karşı, 1936'da Türk, İngiliz ve Fransız üyelerin Boğazları yeniden Türk hakimiyetine iade eden Montrö'yü imzaladığını ifade ederek Arnavutluk'un işgali karşısında da Türkiye'nin sulh cephesine girmesini savunuyordu (*Cumhuriyet*, 1939, 9 Temmuz s. 1-8). Bu gelişmelerden sonra, Türkiye Cumhuriyetinin Almanya ve İtalya, yayılmacılığına karşı Akdeniz ve Balkanların güvenliğini sağlamak amacıyla İngiltere ve Fransa ile 19 Ekim 1939'da imzaladığı yardımlaşma antlaşması, Batılı devletlerle ilk ittifak antlaşması olma özelliğine sahiptir. Türkiye, böylece Akdeniz ve Balkanlarda güvenliğini sağladığı gibi Sovyetler Birliği ile savaşa sürüklenmesini önleyecekti (Soysal, 1982). Bu gelişmeler devam ederken Fransız gazeteleri, Türkiye-İngiltere-Sovyet müzakerelerini haber yapıyordu (*Son Telgraf*, 1939, 9 Nisan, s. 1).

Bu ortamda M. Sertel'e göre, bütün dünyanın gözü Türkiye üzerindedir. Çünkü İngiltere'nin dünyayı tecavüzden kurtarmak için kurmak istediği sulh cephesinin anahtarı Türkiye'dedir. Türkiye, bütün dünyanın dostluğunu aratan kuvvetli bir devlet olduğu için *Times* gazetesindeki bir makalede Türkiye, Avrupa siyasetinin istikrar unsuru olarak gösterilmektedir. Balkanlarda en çok sözü geçen ve dostluğu aranan, aynı zamanda hiç kimsenin toprağında gözü olmayan Türkiye, İngiltere için

³⁵ Papen'in Ankara Büyükelçisi olarak atanması Almanya Propaganda Bakanı Goebbels'in 12-14 Nisan'da Türkiye ziyaretinden sonra, 18 Nisan 1939'da yapıldı (Karataş, 2019, s. 127-128).

Orta Avrupa ve Akdeniz'deki tecavüz akımına karşı işbirliği ve dostluğuna ihtiyaç duyulan bir ülkedir. Türkiye'nin vereceği karar, bütün dünya barışını korumaya hizmet edecek düzeydedir (M.Sertel, 1939c, s. 1-10).

İTALYA'NIN ARNAVUTLUK'U İŞGALİNİN BALKAN PAKTINA ETKİSİ

Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgali, küçük anlaşmayı³⁶ geçersiz kılarken, İtalya'nın Arnavutluk'u işgali, özellikle büyük devletlerin vesayetinden kurtulmak ve İtalya'nın Akdeniz yayılmasına karşı durmak için Atatürk'ün de destek ve öngörüsüyle oluşturulan Balkan Paktını tehlikeye soktu (Bricon, 1939, s. 1-3). Bir başka ifadeyle Türkiye'nin de içerisinde bulunduğu Balkan devletleri tehdiye açık hale geldi (Ünal, 1939, s. 1).³⁷

Bu ortamda İngiltere,³⁸ Arnavutluk'un İtalya tarafından işgalinden sonra, önceden Lehistan'a yapmış olduğu tek taraflı yardım taahhüdünün bir benzerini Yunanistan ile birlikte Romanya'ya da yapmıştı. Bu iki devlet, İngiltere'nin yardımını reddetmemekle birlikte karşılıklı taahhüde girmediler (Toğay, 1939c, s. 2). Çekoslovakya'nın işgali sonrası Almanya, Romanya'ya yaklaştığı için Romanya, Balkan devletleriyle birlikte çözüm aramayı tercih etti (Nazif, 1939b, s. 5). Ayrıca Yugoslavya'ya verilen bütün teminata rağmen, bu ülke, Almanya, İtalya ve Macaristan ile çevrelendi. Bu durumda Balkan ülkeleri, el ele verip Balkan Birliğini sıkılaştırarak (Doğrul, 1939, s. 3) İtalya ile Alman yayılmasını durduracak iradeyi göstermeliydi. Bu aşamada Balkan Birliği bozuluyor mu, sorusunun cevabı, Londra ve Paris'te, "hayır", Roma ve Berlin'de, "evet" olan bir durum ortaya çıkardı (*Son Telgraf*, 1939, 24 Nisan, s. 1).

³⁶ Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra, bazı devletlerin statükoyu değiştirme yönünde politikalara yönelmeleri üzerine Fransa'nın başını çektiği devletler, mevcut durumu koruya bilmek için Fransa'nın liderliğinde, 25 Ocak 1924'te Çekoslovakya, 10 Haziran 1926'da Romanya ve 11 Kasım 1927'de Yugoslavya'yla imzaladığı ittifak anlaşmaları Küçük Antant olarak anılmaktadır (Arslan, 2011, s. 255).

³⁷ Balkanların bir köşesinde ansızın yüz gösteren yangın Avrupa'yı sarmaya adaydır (M. T. Tan, 1939b, s. 2).

³⁸ Ankara'da da görev yapan İngiliz sefir Sir Percy Loraine, Roma'ya atandığında itimatnamesi, "*İtalya Kralı ve Habeşistan İmparatoruna*" hitaben yazıldı. İtimatnamede Arnavutluk'tan bahsedilmemesi (Tan, 1939, 26 Nisan, s. 3; *Ulus*, 1939, 26 Nisan, s. 3) İngiltere'nin İtalya'nın Arnavutluk işgalini tanımadığı olarak yorumlandı.

Esmer'e göre ki ahbab çavuştan her birisi, kendi sahasına doğru yeni adım attı. Almanya, Romanya'ya doğru yürürken, İtalya'nın hedefi de Yunanistan'ı istilâ altına almaktı.³⁹ Ancak iki devlete verilen İngiliz ve Fransız garantileri⁴⁰ “pişmiş aşı su kattı”. Arnavutluk darbesinden sonra İngiltere ve Fransa, Balkanlarla daha da alakadar olmaya başladı (Esmer, 1939a, s. 1-3). İngiltere, Balkan ülkelerini toplamak için Türkiye'ye güvenirken İtalya, Balkan Paktını bozarak Macaristan, Yugoslavya, Arnavutluk ve Bulgaristan ile pakta karşı bir blok kurmak istiyordu. Macar Başbakanı ve Dışişleri Bakanının Roma'yı ziyaretleri (*Tan*, 1939, 19 Nisan, s. 1) ile İtalya Dışişleri Bakanı Kont Ciano'nun Peşte konferansına katılması bu nedenleydi (*Cumhuriyet*, 1939, 19 Nisan, s. 1-9).

Romanya Dışişleri Bakanının Hitler ile Yugoslavya Dışişleri Bakanının da Venedik'te Kont Ciano ile görüşmesi dünyanın dikkatini Balkanlara çekti. Bu görüşmeler Balkan Birliği dağılıyor mu, Bulgaristan, Macaristan, Romanya, Yugoslavya ve Arnavutluk yeni bir blok mu meydana getiriyor, sorularını gündeme getirdi. Ancak bütün bu iddialara rağmen Balkan Birliği mevcut varlığını belki eskiden olduğundan daha ileri bir teyakkuzla devam ettiriyordu. Bulgaristan ise Balkan Paktına girmek için 1913 hudutlarının kendisine verilmesi talebini gündemde tutuyordu (Benice, 1939b, s. 1).

İngiltere, SSCB ile müzakerelere devam ederken Romanya'ya yardım gerektiğinde, gemilerin Çanakkale ve Karadeniz boğazlarından serbest geçmesini temin etmek ve Bulgaristan ile diğer Balkan devletlerinin arasını bulmak için Türkiye'nin yardımını talep ediyordu (*Tan*, 1939, 19 Nisan, s. 1; EK-5). İngiltere ve Fransa'nın azimkâr gayretleriyle Balkan dayanışmasının kuvvet bulacağına olan inanç nedeniyle Romanya ve Yunanistan'da olduğu gibi Yugoslavya'da da kamuoyu rahatlamaya başladı (*Yeni Asır*, 1939, 15 Nisan, s. 1). Romanya ve Yunanistan'a verilen İngiliz ve Fransız garantisinin büyük değeri inkâr edilememekle birlikte Balkan Devletlerinin kendi aralarında her türlü tecavüze karşı kuracakları bir müdafaa kalesinin de önemli olduğu unutulmamalıdır. Özellikle Romanya'ya verilen

³⁹ İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi üzerine İtalya'nın Korfu Adasını da işgal edeceğinden endişelenen Yunan hükümeti, bu durumu İngiltere'ye bildirdi. Bunun üzerine Başbakan Çemberlayn, Avam kamerasında bu konuyu dile getirdi. Demokrat devletler, Yunanistan'a garanti verdiğinde İtalyan gazeteleri Yunanistan'ı ve Balkan devletlerini tehdit eden yayınlar yaptılar (Esmer, 1939c, s. 1-2).

⁴⁰ İngiltere ve Fransa'nın koydukları şart, tecavüze uğrayan her devlet kendi varlığını müdafaya kalkışmalı ve herhangi bir savaş tehdidine karşı da bütün kuvvetiyle mukabele etmeyi göze almalıdır (Y. Nadi, 1939b, s. 1).

garanti için boğazların İngiliz ve Fransız donanmalarına açık bulunmasını gerektirmektedir. Onun için İngiliz Dışişleri Bakanlığının resmî yayın organı görevini yerine getiren *Times*, Türkiye'nin önemine dikkat çekmektedir. Gazeteye göre, SSCB ve Romanya ile diğer Balkan Devletleri arasında bir yardım paktı gündemdedir. Ancak Balkan kalesinin en muhkem bir mukavemet merkezi olabilmesi için de Bulgaristan'ın ikna edilmesi gerekecektir. Olaylar karşısında tarafsız, herhangi bir tecavüze uğramadıkça her devletle samimi münasebet ve dostluklarına devam kararında bulunan Türkiye, Bulgaristan ve Romanya arasında uzlaşma sağlayabilecek konumdadır (Benice, 1939a, s. 1-6).

Yugoslavya ve Yunanistan sefirleri, 12 Nisan öğleden sonra Bulgar Başbakanını ziyaret ederek uzun müddet görüştüler. Yugoslavya ve Yunanistan ülkelerindeki kısmi seferberliğin Bulgaristan aleyhinde olmadığı konusunda teminat verirken, İtalya da Yunanistan'a taarruz etmeyeceğine dair güvence verdi. Bulgaristan ise Balkan statükosunun muhafazasından yana olduğunu bildirdi (*HAP*, 1939, 13 Nisan, s. 4). Bu gelişmelerden sonra Bulgaristan Başbakanı Köseivanof'un İsmet İnönü'yü ziyareti ve Romanya Hariciye Vekilinin Türkiye ziyareti gerçekleşti (*Yeni Asır*, 1939, 16 Nisan, s. 5). Bulgaristan, Yugoslavya'dan Makedonya'nın bir parçasını, Yunanistan'dan Dedeağaç'ı, Romanya'dan da Dobruca'yı isterken komşuları arasında sadece Türkiye ile sorunu yoktu (Esmer, 1939b, s. 2).

Balkan Paktına İtalya'nın etkisiyle giremeyen Bulgaristan'ın revizyonist tutumu Balkan Devletlerinin ve Türkiye'nin güvenliği açısından son derece önemliydi. Ancak Bulgaristan ikircikli tavrını sürdürüyor ve bu krizi pazarlık konusu yapmaktan geri durmuyordu. Bulgar *Slovo* gazetesi, İtalya'nın Arnavutluk'u işgali üzerine, Balkan Paktının bir tesanüt sınavı geçirdiğini ve "*Balkan Balkanlılarıdır*" sözünün ne dereceye kadar doğru olduğunun görüleceğini yazdı. Bulgar siyasî çevreleri de tarafsızlık siyaseti takip etmekle birlikte Dobruca'yı Romanya'dan istemeyi dillendirmeye başladı. Yunanistan, Arnavutluk işgalini sükûnetle telakki etmiş gözükürken, Yugoslavya, İtalya'nın kendi ülkesinin menfaatlerini koruyacağı garantisine güveniyor, Romanya ise Arnavutluk işgalinin Balkan Antantına ihtar olduğunu düşünüyordu (*Yeni Asır*, 1939, 19 Nisan, s. 7).

Berliner Zeitung gazetesinin Bükreş muhabirine göre, Romanya Dışişleri Bakanı Gefenko'nun İstanbul ziyaretinde, Bulgaristan'ın Balkan Antantına girmesi tetkik edildi. Ancak Bulgaristan'ın toprak talebi ertelense de vaziyete göre bu ülke, Romanya ve Yunanistan tarafından tatmin edilirse bu ülkenin Balkan Antantına girebileceği değerlendiriliyordu (*Tan*, 1939, 12 Nisan, s. 1).

Yunanistan'ın önceki dönemlerde İktisat Bakanı olan Jorj Pesmazoğlu, Arnavutluk'un işgalini Yunanistan ve Balkan Paktı açısından değerlendirdi. Arnavutluk'un bağımsızlığını kaybetmesini kaygı verici olarak değerlendiren Pesmazoğlu'na göre Yunanistan, Balkan Paktına ve çok sağlam bir ittifakla Türkiye'ye bağlıdır. Eğer Kemal Atatürk'ün Balkan Paktı konusunda, ilk planı kabul olmuş olsaydı (Arnavutluk ve Bulgaristan da pakta dâhil etmek) 50 milyonluk Balkan ittifakının 5 milyondan fazla askeri ile üçüncü bir ittifak olarak Avrupa'nın güvenliğine katkı sağlayabilirdi (Pesmazoğlu, 1939, s. 5).

Türkiye, Balkan Antantının Bulgaristan'ın Dobruca'daki isteklerine rağmen Sofya ile görüşülmesini, harp halinde İngiliz ve Fransız harp gemilerinin Boğazlardan serbest geçmesini, ayrıca Doğu Avrupa'da müessir bir mukavemet cephesi tesisi için Türkiye'nin Romanya ve SSCB arasında karşılıklı yardım paktının imzasını, düşünüyordu (*Son Posta*, 1939, 11 Nisan, s. 1-11).

Sonuç

Atatürk, güçlü bir Arnavutluk'un varlığını, Türkiye ve Balkanların güvenliği açısından gerekli görüyordu. Onun için işgaller döneminde Türkiye ile Arnavutluk arasında imzalanan gizli anlaşmada, Arnavutluk'ta halk rejiminin oluşmasıyla birlikte, Türkiye ile ilişkilerin gelişmesi ön görülüyordu. Gizli anlaşmanın ruhuna uygun olarak 1925'te Arnavutluk'ta Cumhuriyet ilân edildi. Ancak Arnavutluk, Oniki Adalar'ı işgalinde bulunduran ve Türkiye'nin güvenliğine tehdit olarak görülen İtalya'ya tavizler vermeye başladı. İtalya-Arnavutluk Paktı 1927'de imzalandığında Atatürk, bir baloda tüm elçilerin huzurunda, Arnavutluk elçisini İtalya'ya yaklaşım nedeniyle uyarma gereğini duydu. Ancak Arnavutluk Cumhurbaşkanı Ahmet Zogu, Atatürk'ün uyarılarını dikkate almayarak 1 Eylül 1928'de İtalya desteği ile Krallığını ilan etti. Krallık ilanından sonra İtalya'ya daha da bağımlı hale gelmeye başlayan Arnavutluk, Atatürk'ün tüm çabalarına rağmen Balkan Paktına girmedi.

İngiltere ve Fransa, İtalya'nın ve 1935'te Habeşistan'ı işgaline kayıtsız kalarak bu ülkenin Arnavutluk'a asker çıkarmasının önünü de açmış oldu. İtalya'nın Habeşistan'ı işgali üzerine Türkiye, İngiltere ve Fransa ile ilişkilerini güçlendirerek Milletler Cemiyeti çerçevesinde Ahnan yaptırım kararlarına katıldı. Devamında, Türkiye, 20 Temmuz 1936'da Montrö Boğazlar Sözleşmesini imzaladıktan sonra 1937'de Akdeniz'de İtalyan korsanlık eylemlerine karşı İngiltere ve Fransa ile Nyon ve Cenevre Antlaşmalarını imzaladı. Türkiye, İngiltere ve Fransa'nın İtalyan saldırı ve yayılmasına karşı aktif pozisyon almasını sağlamaya çalışırken, İtalya da yaptırımlar

kapsamında olası saldırıları engelleyebilmek için, İngiltere ile geçici ittifak antlaşması oluşturdu.

İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi üzerine, çeyrek asır önce emperyalist devletlere karşı bağımsızlık savaşı veren ve Arnavutlarla kader birliği yapan Türk halkının yoğun tepkisi oluştu. Ufukta II. Dünya Savaşının ayak seslerinin duyulmaya başlandığı bu ortamda, Türk basını işgali çok etraflıca ve yakından takip etti. Ancak Türk basınında direniş gösteren Arnavutlara sempatiyle bakılırken, işgali gerçekleştiren İtalya'ya ve ülkesini savunmadan terk eden Kral Zog'a tepki gösteren yayımlar da yer aldı.

Avrupa siyasetinin istikrar unsuru ve Balkanlarda en çok sözü geçen ve dostluğu aranan Türkiye, İtalyan tehdit ve yayılması karşısında, ülkesinin olduğu kadar, Balkan Paktının güvenliği ve dünya barışı için İtalya'nın Habeşistan'ı işgalinden sonra da çareler aramayı sürdürdü. Akdeniz'deki saldırganlığa karşı da işbirliği ve dostluğuna ihtiyaç duyulan Türkiye, İtalya'nın Arnavutluk'un işgalinden beş gün sonra İngiltere ile daha sonra da Fransa ile müzakerelere başladı. Türkiye; İngiltere ve Fransa'dan İtalya'ya karşı çok net pozisyon almasını talep ederken, bu devletler de Balkan Pakti'nin güçlü bir şekilde devam etmesiyle Bulgaristan'ın Pakta dâhil edilmesinde Türkiye'nin desteğini bekliyorlardı. İtalya da Balkan Paktını bozarak Macaristan, Yugoslavya, Arnavutluk ve Bulgaristan ile bu pakta karşı bir blok kurmak niyetindeydi. İngiltere ve Fransa'nın yanında SSCB ile de müzakerelere başlayan Türkiye, bir çeşit taraflı tarafsızlık, olarak adlandırabilecek biçimde Batı İttifakı içerisinde yer alan ancak tarafsız kalmayı da göz ardı etmeyen politikasını, II. Dünya Savaşı süresince devam ettirecektir.

Kaynakça

Akşam gazetesi. (1939, 17 Mayıs). s. 4; (1939, 24 Mayıs) s. 2.

Anadolu gazetesi. (1939, 6 Temmuz). s. 10.

Arslan, R. (2021). Türk Elçilik Raporlarına Göre Küçük Antant. *Belgi Dergisi*, 12, 255-281.

Atay, N. H. (1939, 2 Mayıs). Nevyork Yolunda, *Ulus*, s. 5.

Aydın gazetesi. (1939, 6 Nisan). s. 1; (1939, 11 Nisan). s. 1; (1939, 12 Nisan). s. 1; (1939, 13 Nisan). s. 1; (1939, 14 Nisan). s. 1.

Benice, E. İ. (1939a, 15 Nisan). Bulgarlar ve Dobrice. *Son Telgraf*, s. 1-6.

Benice, E. İ. (1939b, 23 Nisan). Balkan Birliği Parçalanabilir mi?. *Son Telgraf*, s. 1.

- Birgen, M. (1939, 14 Nisan). Türk Vatandaşı Rahat Uyu, *Son Posta*, s. 1.
- Birgen, M. (1939, 15 Nisan). Müsterih Olun!. *Son Posta*, s. 1.
- Bricon, E. (1939, 22 Nisan). İtalyan Darbesi Karşısında Londra. *Aydın*, s. 1-3.
- Cumhuriyet gazetesi*. (1939, 4 Nisan). s. 3; (1939, 5 Nisan). s. 1-7; (1939, 6 Nisan). s. 3; (1939, 7 Nisan). s. 1- 8; (1939, 8 Nisan). s. 1,9; (1939, 9 Nisan). s. 7; (1939, 11 Nisan). s. 7; (1939, 12 Nisan). s. 5; (1939, 19 Nisan). s. 1-9; (1939, 29 Nisan). s. 1-9, 7; (1939, 31 Mayıs). s. 3; (1939, 7 Haziran). s. 5; (1939, 14 Haziran). s. 2; (1939, 26 Haziran). s. 1-5; (1939, 9 Temmuz, s. 1-8).
- Daver, A. (1939, 14 Temmuz). Sinyor Mussolini, Bana 30 Frank 50 Cm Borcunuz Var. *Cumhuriyet*, s. 5.
- Demiray, E. (1939a, 21 Nisan). Barışa mı, yarışa mı?. *Aydın*, s. 1.
- Demiray, E. (1939b, 9 Nisan). Duçe Mussolini ve Arnavutluk. *Aydın*, s. 1-2.
- Dilevurgun, H. (1939, 28 Haziran). Bir Türkün Cevabı. *Yeni Sabah*, s. 4
- Doğrul, Ö. R. (1939, 12 Nisan). Balkanlarda Yeni Stratejik Vaziyet. *Tan*, s. 3.
- Doko, K. (2020). *İtalyan İşgali'nde Arnavutluk 1939-1943*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Duran, F. S. (1936, 12 Nisan). Arnavutluk İstiklâlini Nasıl Kaybetti?. *Tan*, s. 7.
- Erkilet, H. E. (1939, 10 Nisan). Harbin Önüne Geçilemeyecek. *Son Posta*, s. 1-11.
- Esmer, A. Ş. (1939a, 22 Nisan). Mihver Devletleri ve Balkanlar. *Aydın*, s. 1-3.
- Esmer, A. Ş. (1939b, 23 Nisan). Bulgaristanın Vaziyeti. *Son Telgraf*, s. 2.
- Esmer, A. Ş. (1939c, 27 Nisan). Benden Korkmuyor musunuz?. *Aydın*, s. 1-2.
- Felek, B. (1939, 9 Nisan). Vukuatlı Sokak!. *Tan*, s. 3.
- Feyzi, R. (1939a, 14 Nisan). Para İle Vatan Satılmaz. *Son Telgraf*, s. 3.
- Feyzi, R. (1939b, 27 Nisan). Kraliçeye Ne Teklif Ediyorlar?. *Son Telgraf*, s. 3.
- Gülmez, N. ve Demirci, E. (2013). Von Papen'in Türkiye Büyükelçiliği. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIII(27), 225-250.
- Gündüz, A. (1939, 22 Nisan). Kaçaklara Mersiye Yerine Kahramanlara Destan. *Tan*, s. 5-8.

- Haber Akşam Postası (HAP) gazetesi.* (1939, 5 Nisan). s. 1-5; (1939, 6 Nisan). s. 1-4; (1939, 7 Nisan). Üçüncü Basış, s. 1, 5; (1939, 8 Nisan). s. 1-5; (1939, 9 Nisan). s. 1, 5; (1939, 11 Nisan). s. 4; (1939, 13 Nisan). s. 4; (1939, 18 Nisan). s. 5; (1939, 20 Nisan). s. 6, 12; (1939, 5 Mayıs). s. 7.
- Hulûsi, İ. (1939, 19 Nisan). Jeraldin. *Son Posta*, s. 6.
- Ilgaz O. N. (1939, 23 Haziran). Arnavut Halid Kayaya Cevap. *Yeni Sabah*, s. 3.
- Karataş, B. (2019). II. Dünya Savaşı Sırasında Franz Von Papen Suikastı Çerçevesinde Türkiye, Sovyetler Birliği ve Almanya İlişkileri. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 127-137.
- Kısakürek, N. F. (1939a, 8 Nisan). Arnavutluk. *Haber Akşam Postası*, s. 1.
- Kısakürek, N. F. (1939b, 9 Nisan). Çarpık İdeoloji. *Haber Akşam Postası*, s. 1.
- Lütfi, H. (1939, 9 Nisan). İtalyanlar, Arnavutlukta Kolay İlerleyebilirler mi?. *Tan*, s. 7.
- Nadi, N. (1939, 9 Nisan). Arnavutluk Tarihe Karışırken. *Cumhuriyet*, s. 1.
- Nadi, Y. (1939a, 8 Nisan). Arnavudlukla İtalya Arasında Savaş. *Cumhuriyet*, s. 1.
- Nadi, Y. (1939b, 15 Nisan). İngiliz-Fransız Beyanatından Sonra. *Cumhuriyet*, s. 1.
- Nazif, N. (1939a, 9 Nisan). Arnavudluk İşgalinin Kısa Tarihçesi. *Son Telgraf*, s. 1-6.
- Nazif, N. (1939b, 12 Nisan). Balkanların Anahtarı Romanya. *Tan*, s. 5.
- Oesterreicher, M. (1939, 20 Nisan). Jeraldin Nasıl Sevdi, Evlendi?. *Tan*, s. 7.
- Özcan, H. (2011). *Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri (1920-1938)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Özcan, H. (2017). TBMM Hükümeti ile Arnavutluk Hükümeti Arasında İmzalanan Gizli Anlaşmanın Sebep ve Sonuçları. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 119-157.
- Özcan, H. (2018). Ankara Elçisi Rauf Fico'nun Günlükleri Işığında Krallık İlanı Öncesi Türkiye-Arnavutluk İlişkilerine Atatürk'ün Yaklaşımı. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 341-366.
- Özler, A. B. (1952). Yakın Tarihimizin Gizli Kalmış Tarafları: Atatürk'ün Arnavutluk Hakkında Siyasî Bir Kehaneti. *Tarih Dünyası Dergisi*, 35, 1411.

- Pearson, O. (2004). *Albania and King Zog Independence, Republic and Monarchy 1908-1939*. Newyork: The Center of Albanian Studies In Association with I B Tauris & Co Ltd.
- Pesmazoğlu, J. (1939, 1 Mayıs). Arnavudluğun İlhakı ve Yunanistan. *Cumhuriyet*, s. 5.
- Pomier, L. (1939, 14 Nisan). İtalya Son Darbeyi Niçin İndirdi?. *Ulus*, s. 4.
- Sadullah, N. (1939, 19 Nisan). Tac ve Külâh. *Tan*, s. 6.
- Saraçoğlu, A. C. (1939, 30 Haziran). Malûm Olaki. *Yeni Sabah*, s. 1.
- Sertel, M. Z. (1939a, 10 Nisan). Arnavutluk İşgali Neler Doğurabilir?. *Tan*, s. 1-10.
- Sertel, M. Z. (1939b, 17 Nisan). Yeni Dünyanın Eski Dünyaya Mesajı. *Tan*, s. 1.
- Sertel, M. Z. (1939c, 18 Nisan). Türkiyenin Vaziyeti. *Tan*, s. 1-10.
- Sertel, S. Z. (1939a, 10 Nisan). Kaçan Kral, *Tan*, s. 5.
- Sertel, S. Z. (1939b, 11 Nisan). Negüsten Zogoya Mektup. *Tan*, s. 5-6.
- Sertoğlu, M. (1939, 10 Nisan). Tiran Radyosu. *Yeni Sabah*, s. 3.
- Sıvış, E. (2020). 1930'lu Yıllarda Türk Dış Politikasındaki Değişim: Amerikan Dışişleri Belgelerinde Türkiye'nin Alman Ekonomik ve Siyasi Baskısını Dengeleme Girişimleri. *Belgi Dergi*, 19, 1860-1871.
- Son Posta gazetesi*. (1939, 4 Nisan). s. 3; (1939, 5 Nisan). s. 1-11; (1939, 6 Nisan). s. 1. (1939, 7 Nisan). s. 1-11; (1939, 10 Nisan). s. 1-3; (1939, 11 Nisan). s. 1, 11; (1939, 12 Nisan). s. 1-11; (1939, 23 Nisan). s. 3; (1939, 25 Nisan). s. 1; (1939, 16 Mayıs) s. 1-11; (1939, 17 Mayıs) s. 1; (1939, 25 Mayıs) s. 1-8; (1939, 5 Temmuz). s. 3; (1939, 9 Temmuz). s. 1-11.
- Son Telgraf gazetesi*. (1939, 5 Nisan). s. 1; (1939, 7 Nisan). s. 1; (1939, 8 Nisan). s. 1; (1939, 9 Nisan). s. 1; (1939, 15 Nisan). s. 5; (1939, 24 Nisan). s. 1; (1939, 27 Nisan). s. 4; (1939, 17 Mayıs). s. 2; (1939, 23 Mayıs) s. 1-6; (1939, 25 Mayıs) s. 2; (1939, 31 Mayıs) s. 1.
- Soyak, H. R. (2006). *Atatürk'ten Hatıralar*. 3. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Soysal, İ. (1982). *1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı*. Erişim tarihi: 17.01.2023, <https://belleten.gov.tr/tam-metin/1734/tur>

Tan gazetesi. (1939, 5 Nisan). s. 1; (1939, 6 Nisan). s. 3; (1939, 7 Nisan). s. 1, 10; (1939, 8 Nisan). s. 1; (1939, 9 Nisan). s. 10; (1939, 12 Nisan). s. 1-9; (1939, 16 Nisan). s. 7; (1939, 18 Nisan). s. 3; (1939, 26 Nisan). s. 6; (1939, 19 Nisan). s. 1; (1939, 26 Nisan). s. 3.

Tan, M. T. (10 Nisan 1939a). Haritadan Tarihe. *Tan*, s. 2-7.

Tan, M. T. (11 Nisan 1939b). Tarihte Şaşılıklar. *Tan*, s. 2.

Toğay, M. F. (15 Nisan 1939a). Arab Âlemi ve Avrupa. *Cumhuriyet*, s. 3.

Toğay, M. F. (18 Nisan 1939b). İtalya-Fransa Davası. *Cumhuriyet*, s. 2.

Toğay, M. F. (20 Nisan 1939c). Romanya-Lehistan-Almanya. *Cumhuriyet*, s. 2.

Tuncer, H. (2012). *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Türkdili gazetesi. (1939, 5 Nisan). s. 1; (1939, 6 Nisan). s. 1; (1939, 7 Nisan). s. 1; (1939, 8 Nisan). s. 1; (1939, 12 Nisan). s. 1; (1939, 14 Nisan). s. 1; (1939, 15 Nisan). s. 1.

Ulus gazetesi. (1939, 5 Nisan). s. 8; (1939, 6 Nisan, s. 1-6); (1939, 7 Nisan). s. 1; (1939, 8 Nisan). s. 1; (1939, 14 Nisan). s. 3; (1939, 11 Nisan). s. 3; (1939, 16 Nisan). s. 1; (1939, 17 Nisan). s. 1; (1939, 26 Nisan). s. 3; (1939, 5 Temmuz). s. 1-8.

Ünal, K. (1939, 16 Nisan). Hâdiselerden Sonra. *Ulus*, s. 1.

Yalçın, H. C. (1939, 8 Nisan). Arnavutluk Faciası. *Yeni Sabah*, s. 1.

Yeni Asır gazetesi. (1939, 8 Nisan). s. 1; (1939, 9 Nisan). s. 1,12; (1939, 15 Nisan). s. 3; (1939, 16 Nisan). s. 3; (1939, 18 Nisan). s. 3; (1939, 19 Nisan). s. 7; (1939, 22 Nisan). s. 3; (1939, 24 Nisan). s. 1; (1939, 26 Nisan). s. 3.

Yeni Sabah gazetesi. (1939, 5 Nisan). s. 1; (1939, 8 Nisan). s. 1; (1939, 9 Nisan). s. 1-3; (1939, 16 Haziran). s. 1; (1939, 18 Haziran). s. 3; (1939, 24 Haziran). s. 1-7; (1939, 25 Haziran). s. 1-5; (1939, 29 Haziran). s. 3; (1939, 5 Temmuz). s. 1-3.

Summary

Turks and Albanians have the distinction of being two nations that have been united for five centuries. Since many people of Albanian origin decided to live in Turkey after Albania gained its independence, the developments in both countries continued through ordinary people, apart from official and political channels. During and after the First World War, Turks and Albanians sought common solutions to defend their country facing invasion. Atatürk's foresight, cooperation was made with Albania in this critical period. In fact, this cooperation was signed with a secret agreement. Atatürk, seeing Albania's strength as necessary for the security of Turkey and the Balkans, paid special attention to Albania and Albanians. That is

why, in the secret agreement made during the occupation period, Atatürk wanted the establishment of a popular regime in Albania as well as in Turkey and the development of relations with Turkey. In the spirit of the secret agreement, in 1925, Albania was proclaimed a Republic. However, Albania, which started to approach Italy economically, signed the Tirana Pact with Italy in 1927. Atatürk felt the need to warn the Albanian ambassador in the presence of all the ambassadors at a ball, because of its policy that made concessions to Italy, so that Albania, which moved away from Turkey as it got closer to Italy, would not become an Italian colony. However, Albanian President Ahmet Zogu declared his Kingdom --with the support of Italy- on September 1, 1928, despite Atatürk's warnings. Despite all the efforts of Atatürk, Albania, which could not enter the Balkan Pact with the influence of Italy, was occupied by Italy six months before the start of World War II. Upon the occupation of Albania, the King had to leave his crown, throne, newly built palace and country with his postpartum wife and his two-day-old son. Sadly, King Zog, who did not listen to Atatürk's warnings, sought asylum in Turkey after fleeing to Greece and was compulsorily hosted in Istanbul for two months.

Since Italy, which owns the Dodecanese Islands, first invaded Abyssinia in 1935, caused Turkey's security concerns about the Straits, Turkey managed to secure the straits with the Montreux Straits Convention a year after the occupation by negotiating with the relevant states. However, when Germany expand to Eastern Europe and Italy occupied Albania; it caused an intense reaction on the Turkish people, who fought for independence against the imperialist states a quarter of a century ago and made a fateful alliance with the Albanians. In accordance with this reaction, the Turkish press followed the occupation very closely and thoroughly. However, while the Turkish press was sympathetic to the people of Albania, who resisted; there were also publications reacting to the invasion of Italy and King Zog, who left his country without defense. King Zog, who was crowned with the support of Mussolini and did not enter the Balkan Pact, was one of these criticisms that he could not resist against Italy. In addition, King Zog, who got married a year before the invasion of his country and had a new palace built with a debt of approximately two million pounds after his marriage, had to leave his country with his large entourage before he could move to his palace. After the King and members of the government left the country, the resisting Albanian people had to give up defending their country.

On the other hand, Turkish foreign policy started to abandon its neutrality policy, starting negotiations with England and then with France, five days after the occupation of Albania in the face against German and Italian threats and expansion. Britain, which decided to help Turkey against a direct or indirect threat from Italy in the Mediterranean region, demanded the help of Turkey in an Italian-British war in response to this. In addition, they were asking whether Turkey would like to participate in the assurance that England and France were considering to provide Eastern Europe against a possible German attack. Moreover, Turkey's support was requested in the inclusion of Bulgaria in the Pact with the strong continuation of the Balkan Pact. In this conjuncture, Italy wanted to break the Balkan Pact and form a bloc with Hungary, Yugoslavia, Albania and Bulgaria against this pact. Turkey continued to seek solutions for the security of its own country, as well as the security of the Mediterranean and the Balkan Pact, and world peace. In this context, Turkey, which started negotiations with the USSR as well as England and France, abandoned the neutral foreign policy of the Atatürk period and entered the Peace Front by turning to an alliance with the West. This policy of Turkey, which can be described as a kind of biased neutrality, but which does not ignore being neutral, which is in the Western Alliance, will continue throughout the World War II.

EK-1

MİHANİK
Yazar: Mihalim...
REHİB SAREVİN
Her hafta...
Çıkıyor:
Aylık...
Yıllık...

Cumhuriyet

İSTANBUL - GAZİPAŞA
Değerli okuyucularımız!...
Cuma 8 Nisan 1939

FOTO MAGAZİN
Aylık...
Nisan nüshası çıktı

Arnavudluğun askerî işgali

Draç, Avlonya ve diğer Arnavud limanlarında karaya çıkarılan İtalyan kuvvetleri Tirana'ya doğru ileri harekete devam ediyor

Kral Zogo İtalyan hükûmetine dün yeni sulh teklifleri gönderdi

Roma diyor ki : «Askerlerimiz hiçbir mukavemete maruz kalmadan ilerliyor»

Tirana diyor ki : «Kuvvetlerimiz vatani karış karış müdafaa etmektedir»

Hükümet Tirana'yı terketti ve Elbassan'a gitti

Arnavudluğun askerî işgalinin genişliği görünür haldedir.

Arnavudlukla İtalya arasında savaş

Milletlerin temsilcileri içinde Avrupa siyaseti genişletme arzusu...
Arnavudluk bu gelişim için yeni bir adım...
Arnavudlukla İtalya arasında savaş...

Arnavudluk temsilcileri...
İtalyan hükûmeti...
Arnavudluk temsilcileri...

Yumurta ihracatı işini tanzim etmek lâzımdır

Bazı ticarclar: «Birinci nevi yumurtaların sanayi mahous yumurtalar gibi ihracı hem menfaatlere hem de nizamın ruhuna aykırıdır» diyorlar

Bu grup yumurtacılar...
(Yazan 7 mi sütümlüde.)

Rumen Hariciye Nazırı bugün şehrimizde

Şükri Saraoğlu da dün akşam Ankara'dan hareket etti, iki Nazır müzakerelere başlayacak

Büyük T. (1) - Rumeli Hariciye Nazırı Saraoğlu...
Şükri Saraoğlu...
Rumen Hariciye Nazırı...

Londra konuşmaları

İngiliz - Leh yardım müahedesi, Hariciye Nazırı Bekin Varşova'ya avdetinden sonra kaleme alınacak

M. Bekin Londra'da...
İngiliz - Leh yardım müahedesi...
Hariciye Nazırı Bekin...

Beden terbiyesi umumî müdürünün beyanları

«Kültürümüzü istenilen vesilele tevhiz ve muallimlerle takviye etmeği bir borç biliriz»

Beden Terbiyesi Umumî Müdürü...
«Kültürümüzü istenilen vesilele tevhiz ve muallimlerle takviye etmeği bir borç biliriz»

BUGÜN SİNCİ SAHİFEDE:
Arnavudluk hükûmeleri
Yazar: M. F. T.

SUNCU SAHİFEDE:
1927 İtalyan - Arnavud anlaşmasının metni

Arnavudluk temsilcileri...
İtalyan hükûmeti...
Arnavudluk temsilcileri...

EK-4

SAYISI
3
KURUŞ

SON TELGRAF

ÇARŞAMBA
31
MAYIS 1939

KATI: 301 Telsiz: 20827
Kuvvetli Hürriyetçiler No. 31

En Son Telgrafları Ve Haberleri Veren Akşam Gazetesi

Bahçe ve Başpınarlar
ETEM İZZET BEYİÇİ VIL. 3

Parti Kurultayının Bugünkü Toplantısı Müstakil Parti Grubu Bugün Seçiliyor, Grupun Mecliste Faal Bir Rol Alacağı Şimdiden Anlaşılmaktadır

Meclis Hükümet Ordu

Meclis Hükümet Ordu 1939 yılından itibaren Meclis Hükümet Ordu olarak adlandırılmıştır. Bu birlik, Türkiye Cumhuriyeti'nin savunma kuvvetleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. Meclis Hükümet Ordu'nun kuruluşu, Türkiye'nin bağımsızlığını korumak ve ülkeyi dış tehditlerden korumak amacıyla yapılmıştır. Bu birlik, Türkiye'nin savunma kuvvetleri arasında önemli bir yer tutmaktadır.

1939 yılı İstanbul Parti Kurultayında bir toplantı anı.

Bazı Hatibler Müstakillerden Temennilerde Bulunacaklar

Bu Grupu Teşkil Edecek Yirmibir Azanın Seçimi de Bugün Yapılıyor

ANKARA 31 (Haber) Ankara - Müstakiller grubu, bugün saat 10.30'ta Ankara'da yapılacak toplantıda, parti grubunun teşkilatını belirleyecek ve müstakiller grubunun başkanını seçilecektir. Bu toplantı, Ankara'da yapılacak toplantıda, parti grubunun teşkilatını belirleyecek ve müstakiller grubunun başkanını seçilecektir.

Makineye Verirken: İki Kont Tayyarede Parçalandı

İstanbul 31 (A.A.) - Kont Tayyareleri Komando Grubu'nun, bugün saat 10.30'ta Ankara'da yapılacak toplantıda, parti grubunun teşkilatını belirleyecek ve müstakiller grubunun başkanını seçilecektir.

Denizbank Bugün Tarihe Karışıyor

Yeni Daire Kadroları Bugün Olmazsa, Yarın Tebliğ Edilecek

İstanbul 31 (A.A.) - Denizbank, bugün saat 10.30'ta Ankara'da yapılacak toplantıda, parti grubunun teşkilatını belirleyecek ve müstakiller grubunun başkanını seçilecektir.

Polonyadaki Almanlar

İstanbul 31 (A.A.) - Polonyadaki Almanlar, bugün saat 10.30'ta Ankara'da yapılacak toplantıda, parti grubunun teşkilatını belirleyecek ve müstakiller grubunun başkanını seçilecektir.

Macaristanda Seçimin Neticesi

Budapeşte 31 (A.A.) - Macaristan'da yapılan seçimlerin neticesi, bugün saat 10.30'ta Ankara'da yapılacak toplantıda, parti grubunun teşkilatını belirleyecek ve müstakiller grubunun başkanını seçilecektir.

Maske imalatı için 1,200,000 Lira Ayrıldı

58 Küsur Milyon Lira Tutan Fevkalade Tahsisat Nerelere Sarf Edilecek

Ankara 31 (A.A.) - Sağlık Bakanlığı, bugün saat 10.30'ta Ankara'da yapılacak toplantıda, parti grubunun teşkilatını belirleyecek ve müstakiller grubunun başkanını seçilecektir.

Küçük Mezarlıktan Çıkan İki Kişi

Çalıkların Arasına İki Aylık Bir Çocuk Birahtılar

İstanbul 31 (A.A.) - Küçük Mezarlığı'nda yapılan kazıda, bugün saat 10.30'ta Ankara'da yapılacak toplantıda, parti grubunun teşkilatını belirleyecek ve müstakiller grubunun başkanını seçilecektir.

Fatih İstanbul Kapılarında Ve Bizans Saraylarında!

Müslüman İnançlı Halkımızın İlerisi

YARIN

M. SAİD KARAYEL in önderliğinde Türkiye'nin en büyük ve en modern bankası olarak kurulmuştur. Bu bankanın kuruluşu, Türkiye'nin ekonomik kalkınması için büyük bir adım olacaktır.

Fransa ile de Anlaşıyoruz

Hariciye Vekilinin Bir Fransız Gazetecisine Çok Mühim Beyanları

PARIS - Bir Fransız gazetecisi, bugün saat 10.30'ta Ankara'da yapılacak toplantıda, parti grubunun teşkilatını belirleyecek ve müstakiller grubunun başkanını seçilecektir.

2 - SON TELGRAF - 31 MAYIS 1939

EK-5

Çarşamba 19 NİSAN 1939

TAN TANI GÜNLÜK SİYASİ HALK GAZETESİ

ÇOCUK ANSİLOPEDİSİ

İngiltere Balkanlıları Toplamak İçin Türkiyeye Güveniyor

Romanyanın Vaziyeti

Yeni M. Zekeriya SERTEL Romanya Haricetle Nazir Çakırbağ Berlinde...

Chamberlain Kamarada Sulh İşinin İlerlediğini Söyledi

Hitler Ellinci Yıldönümünden Evvel Danzığ Mesalesini Halletmiye Karar Vermiş...

London, 18 (Haber) — Dışişleri bakanı Chamberlain...

Da karada Danzığ'ın Alman sivilcele emare vakti gösterir

Akdeniz Anahtarı Tehlikede

Cebelitanktaki İtalyan Tahşidatı Devamda

London, 18 (Haber) — Alman donanması İtalyan donanması...

London, 18 (Haber) — Dışişleri bakanı Chamberlain...

İtalya Balkan Paktını Bozma Çalışıyor

Bu Emelle Macaristan, Yugoslavya, Arnavutluk ve Bulgaristanın Mütekopp Bir Blok Yapacakmış

London, 18 (Haber) — Dışişleri bakanı Chamberlain...

Yapılacağı Kral Nabit Prens Paul

London, 18 (Haber) — Dışişleri bakanı Chamberlain...

London, 18 (Haber) — Dışişleri bakanı Chamberlain...

İHÖNÜ, Mareşalo Taziyetlerini Bildirdi

Akdeniz 18 (Tan) Mareşalo İhönü...

Mareşal Çankırılı Çankaya

Akdeniz 18 (Tan) Mareşal Çankırılı...

OTOBUS DAVASI

Dün İstanbulda 28 Şahit Dinlendi

İstanbul 18 (Tan) Otopus davası...

ÜSKÜDAR'DA BOŞANMA HADİSELERİNİN İNCELENMESİ

EXAMINATION OF DIVORCE EVENT IN ÜSKÜDAR

Seher YÜCETÜRK

Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yeni Çağ Tarihi Ana Bilim Dalı, seheryuceturk@osmaniye.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 21 Mart 2023
Kabul edildiği tarih: 20 Nisan 2023
Yayınlanma tarihi: 20 Haziran 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 21 March 2023
Date accepted: 20 April 2023
Date published: 20 June 2023

Anahtar Sözcükler

Sicil; Mahkeme; Dava; Boşanma; Kadın

Keywords

Registry; Court; Litigation; Divorce; Woman

DOI

10.33171/dtcjournal.2023.63.1.6

Öz

Osmanlı toplum yapısını oluşturan en küçük birim ailedir. Ailenin devamlılığı neslin devamlılığı anlamına geldiği için sürdürülmesi çok önemlidir. Ancak evliliğin sürdürülebilirliğinin ortadan kalktığı durumlarda boşanma hadiseleri de yaşanmış/yaşanmak zorunda kalınmıştır. Klasik dönem Osmanlı toplumunda boşanma genellikle erkeklerin tekelinde bulunurdu. Bu cümleden hareketle boşanmalar yaygın olarak erkeklerin talâk yetkilerini kullanarak kadınları boşamaları şeklinde gerçekleşirdi. Diğer bir ihtimal anlaşmalı boşanmadır. Kadın ve erkek muhâle uygulaması ile kendi aralarında anlaşarak boşanabilirler. Muhâle'a uygulaması anlaşmalı boşanma anlamına gelir ve taraflardan hangisi boşanmayı isterse boşanmanın maddi yükünü üzerine alır. Özellikle kadınlar için boşanma yolu olarak gösterilen muhâle'a uygulamasında boşanmak isteyen tarafın karşı tarafa teklif götürmesi gerekmektedir. Ancak incelenen Üsküdar sicillerinde durumun aksi olmuş ve muhâle'a ile boşanmak isteyen kadın olmasına rağmen erkeklerden kadınlara şartlı teklif gönderilmiş olduğu tespit edilmiştir. Bu noktada kadınların boşanmış mı oldukları boşanmak zorunda mı bırakıldıkları sorunsalı ortaya çıkmıştır. Üçüncü boşanma şekli ise tefriktir. Kadınlann erkekleri boşaması ise erkeğin bu hakkı eşine nikâh sırasında vermesi halinde gerçekleşebilirdi. Konu ile alakalı bilad-ı selâse olarak ifade edilen ve üç büyük kadılıktan (Eyüp-Galata-Üsküdar) biri olan Üsküdar kadılığına ait mahkeme kayıtlarından faydalanılmıştır. Üsküdar mahkemesine yansıyan 16. yy sonları ile 17. yy başlarından bazı defterlerin taranmaları ile elde edilen veriler sayesinde boşanma esnasında ve sonrasında yaşanan anlaşmazlıklar değerlendirilmeye alınmış ve ilgili başlıklar altında açıklanmaya çalışılmıştır.

Abstract

The smallest unit that constitutes the Ottoman social structure is the family. Since the continuity of the family means the continuity of the generation, it is very important to maintain it. However, in cases where the sustainability of the marriage has disappeared, divorce events have/had to be experienced. Divorce in classical Ottoman society was generally monopolized by men. Based on this sentence, divorces were common in the form of men divorcing women by using their talaq authority. Another possibility is an uncontested divorce. Men and women can get divorced by mutual agreement with each other. The practice of Muhâle'a means an uncontested divorce and whichever of the parties wanted the divorce would take the financial burden of the divorce. Particularly in the muhâle'a practice, which is shown as a way of divorce for women, the party wishing to divorce must submit an offer to the other party. However, in the Üsküdar records examined, the situation was reversed and it was determined that although there were women who wanted to divorce with muhâle'a, conditional offers were sent from men to women. At this point, the question of whether women are divorced or forced to divorce has emerged. The third form of divorce is separation. Divorcing men by women could only happen if the man gave this right to his wife at the time of marriage. The court records of the Üsküdar kadi, which is one of the three great kadi (Eyüp-Galata-Üsküdar) and expressed as bilad-ı selâse, were used. Thanks to the data obtained by scanning some books from the end of the 16th century and the beginning of the 17th century, which were reflected in the Üsküdar court, the disputes experienced during and after the divorce were evaluated and tried to be explained under the relevant headings.

Giriş

Osmanlı toplum yapısını meydana getiren en küçük birim ailedir. Aile ve aile birlikteliğinin devamlılığı daima önemsenen bir konu olmuştur. Çünkü İslam dinine göre boşanma “Allah’ın helal kıldıklarının en kötüsü olarak değerlendirilmiştir”. Bu noktada Hz. Peygamberin, eşlerin birbirlerine iyilikle muamele etmeleri ve aile birlikteliklerini sürdürmeleri noktasında çeşitli tavsiyeleri vardır. Öncelikli yol kendi aralarında karşılıklı anlaşmaları, şayet bunu başaramıyorlarsa tarafların ailelerinden birer kişi belirlenerek durumun bir hakeme götürülmesi yönünde usullerin tatbik edilmesi öngörülmektedir (Aydın, 1989, s. 200). Ancak bütün bu yollar denenmesine rağmen aşılmayacak sebeplerin olması ve evliliği taraflarca devam ettirmenin ortadan kalktığı durumlarda mevcut nikâh sonlandırılabilir (Cin, 1989, s. 36). Nikâhın sonlandırılması noktasında talâk, muhâlea, tefrik uygulamaları mevcuttur. Bunlardan talâk, erkeğin beyanı ile gerçekleşirken, muhâlea ve tefrik kadınların istekleri doğrultusunda gerçekleşirdi (Üçok ve Mumcu, 1976, s. 89).

Osmanlı toplumunda kadının hukuki, ekonomik, siyasi, kültürel bakımdan yerinin tespiti her zaman merak konusu olmuştur. Bazı dönemlerde Türk kadınından övgülerle bahsedilmiş bazı zamanlarda ise her türlü haktan yoksun zavallı bir varlık olarak gösterilmeye dahi çalışılmıştır. Ancak özellikle klasik dönem Osmanlı toplumunda kadının toplum içerisindeki statüsünün daha iyi kavranmasını sağlayacak veriler mevcuttur (Dingeç, 2010, s. 11). Orijinal kaynak statüsünde olan şer’iye sicillerinden elde edilen verilere dayanarak yapılan mevcut çalışmalar ve yapılacak yeni çalışmaların sayılarının artmasıyla, mahkemeye yansıyan davalar üzerinden kadının siyasi, hukuki, ekonomik vd. anlamda haklarını anlamak mümkün olacaktır. Buradan yola çıkılarak 16. yy sonları ve 17. yy başlarında on defterin taranması ile elde edilen veriler, boşanmaya dair başlıklar altında değerlendirilmiştir. Üsküdar mahkemesine ait defterler Türkiye Diyanet Vakfı Üsküdar Şer’iye Sicilleri NO:96 (H.1005-1006-1007-1008, M. 1596-1598-1598-1600), 97 (H.1001-1008, M. 1592- 1600), 98 (H. 985-1009, M. 1577-1601), 99 (H. 1007-1009, M. 1598-1601), 100 (H. 1007-1009, M. 1598-1601), 101 (H. 1005-1010, M. 1596-1602), 102 (H. 1009-1010, M. 1601-1602), 103 (H. 1009-1010, M. 1601-1602), 104 (H. 1010, M. 1602), 105 (H. 979-1011, M. 1571-1603) İncelenen zaman dilimi içerisinde örnekleme yöntemi kullanılmış olup spesifik örneklere ağırlık verilmiştir. Hazırlanan tablolar ise defterlerdeki sayısal verileri ifade etmekten ziyade konunun aydınlatılması noktasında tercih edilen ve belgenin tamamından bir anlam çıkarılan eksiksiz belgelerden hazırlanmıştır. Konu ile alakalı veri bulunmayan defterler değerlendirme dışında bırakılmıştır. Böylece kadınların hangi konularda

kocalarından davacı oldukları, boşanma konusunda kendi tercihleri doğrultusunda mı hareket ettikleri yoksa kocalarının kendilerini boşamış mı oldukları, boşanma türlerine göre neleri aldıkları veya nelerden feragat ettikleri şeklinde akla gelecek daha birçok soru aydınlatılmaya çalışılacaktır.

1. TALÂK

Talâk esas itibari ile kocanın karısını tek taraflı olarak boşaması şeklinde tanımlanmaktadır. Esasında bu terim hem kocanın tek taraflı boşamasını ve hem de çiftlerin karşılıklı anlaşmaya vararak yaptıkları boşanmaları ve mahkeme kararı ile yapılan boşanmaların hepsini birlikte ifade eden genel bir kavramdır. Boşama hakkı kocaya ait olduğundan, karısını boşamak isteyen erkeğin bunu iki şahit huzurunda beyan etmesi yeterliydi ve erkeğin belirli bir sebep veya kanıt göstermesi de gerekmiyordu (Durgun, 2022, s. 310). Ayrıca hâkimin kararına da ihtiyaç yoktur. Talâk dar manada erkeğin kadını tek taraflı boşaması şeklinde yansıtılsa da geniş manada boşanmanın gerçekleşebilmesi için aşağıdaki usullerden herhangi birinin yürürlüğe konması gerekmektedir;

1. Erkek tarafından boşanma (talâk).

2. Kocanın kendisine verdiği yetkiyi kullanarak kadın tarafından gerçekleştirilen boşanma (tefviz-i talâk).¹

3. Karşılıklı anlaşmalı boşanma muhâlea (hul).

4. Belirli sebeplerin var olması durumunda hâkim kararı ile yapılan boşanma (tefrîk-adli).

Erkeğin talâk ile tek taraflı boşanmasının önünü alabilmek için İslam dini bazı tedbirler almıştır. Bunlardan ilki erkeğin boşadığı eşine yeniden dönebilmesinin şartı olarak boşadığı eşinin bir başkası ile kâğıt üzerinde olmadan gerçek bir evlilik birlikteliği yaşayıp boşanma (hülle) şartını getirmiştir. Diğer bir durum mehr-i müeccelin yüksek tutulması şeklinde olmuştur (Cin ve Akyılmaz, 2017, s. 412-413). Erkeğin bir kadını boşuyorum diyerek rahatlıkla boşayamayacağı açıktır. Çiftler birbirinden talâk ile ayrıldıklarında durumu mahkemeye bildirmek zorunda değillerdir. Talâkın mahkemede tescil ettirilmesine gerek yoktur. Talâk ile yapılan boşanmalar genelde kişiler arasında önceden gerçekleştirilmiş olur. Durumun mahkemeye intikal etme sebebi ise boşanma sonunda çıkan anlaşmazlıklardır. Bu

¹ Çalışmada kullanılan Üsküdar sicilleri içerisinde evlilik sırasında kendisine boşanma hakkı verilen kadınlara ait belgeye rastlanmamıştır.

noktada kadınlar durumu mahkemeye taşımayı ve kaydettirmeyi önemsemişlerdir (Kıvrım, 2011, s. 371-400). Kadının üç aylık giderini karşılamak için hakkı olan nafaka-i iddetini, evliliği süresince kendisine ödenmeyen veya bir miktarı ödenen mehr-i müeccelini ve çiftin süt çocukları varsa hem onların hem de anne için çocuk iki yaşına gelinceye kadar erkek tarafından ödenmesi gerekli olan nafaka-i hızâneti (bakım ödeneğini) talep edilmesi için mahkemeye boşanmanın kaydettirilmesi önem taşımaktadır. Boşanan çiftin çocukları büyükse erkek, erkek çocuğu için 7, kız çocuğu için 9 yaşına gelinceye kadar onların gereksinimlerini karşılamak durumundadır. Tüm bu sayılan ekonomik külfetler erkeklerin talâk hakları olsa bile bu hakkı keyfi olarak kullanmalarının önündeki engellerdi (Zılfi, 2010: 268). Daha önce de ifade edildiği üzere talâk çoğunlukla erkeğin tek taraflı kadını boşaması şeklinde tanımlanmaktadır. Ancak erkek nikâh sırasında bu hakkı karısına verirse kadın da istediğinde kendisini boşayabilirdi (Cin ve Akyılmaz, 2017, s. 415).

Talâkın şartlarının geçerli olması bazı durumlara bağlıdır. Bunlar eşler arasında farklılık gösterir. Talâk verecek kişi erkeğe tam ehliyetli bir insan olup olmadığının önemi büyüktür. Özellikle akıl hastalığı bulunan kişiler bu hakka sahip değildir. Söz konusu kişiler bir şekilde evlenmiş dahi olsalar boşanmaları konusu tartışmalıdır. İkinci konu sarhoş olan kimsenin talâkının kabul edilip edilmeyeceği sorunsalıdır. Bu konuda mezhepler farklı görüşler içerisindedirler. Kişinin sarhoşluk veren maddeyi kendi isteği ile alıp almadığı farklı şekillerde yorumlanmıştır. Bazı mezhepler sarhoşluk veren maddeyi kişilerin kendi iradesi ile alıp almamalarından ziyade bu durumun getireceği sonuçlarla ilgilenmişler ve buna göre görüş bildirmişlerdir. Tabi ki bu durumun neticeleri kadını ve varsa çocuklarını etkilemektedir. Olası bir mağduriyetin önüne geçilebilmek için hukuk-i aile kararname sarhoş olan kişinin talâkını kabul etmemiştir. Kadın için gerekli olan şart boşadığı kişinin nikâhlı eşi olmasıdır. Evli ya da iddet süresinde olan kadının talâkından şüphe duyulmamıştır. İlaveten Hanefilere göre baîn talâk iddeti bekleyen kadınlarda bu kategoride değerlendirilmişlerdir (Aydın, 2019, s. 282-284).

1.1. Talâk İçin Kullanılan Sözlerin İfade Biçimleri ve Geçerlilik Şartları

Sözlü Açıklama

Talâk için kullanılan sözler kinayeli veya sarih sözler olarak iki şekilde ifade edilmektedir. Bu sözlerden direkt olarak boşanmayı çağrıştıran “*seni boşadım*”, “*seni tatlik ettim*” gibi sözler doğrudan ifadelerdir. Bu ifadelerin sarf edildiği kişi tarafından doğrudan boşanma manasına geldiğinin anlaşılması, söylenen sözlerin sarih sözler olarak değerlendirilme kıstasını oluşturmaktadır. Böyle bir durumda niyet aranmaz

öyle ki erkek durumu inkâr yoluna gitmeye kalksa bile boşanma gerçekleşir. Ancak söylenen sözler muallakta kaldıysa “*benden uzak ol*”, “*sen bâînsin*”, “*ben senden ayrıldım*” gibi üstü örtülü şekilde ise o zaman beyan sahibinin niyetini araştırmak gerekecektir (Cin ve Akyılmaz, 2017, s. 420-421). Ayrıca erkeklerin öfkeli ve dehşet anlarında (ğadbân- medhûş) mantıklı düşünüp doğru karar veremeyecekleri düşünülmüş böyle zamanlarda iradeden yoksun olarak kabul edilmişlerdir (Erol ve Gökcalp, 2022, s. 17).

Yazılı Açıklama

İsteyen kişiler yazılı şekilde de boşanma niyetlerini ifade edebilirler. Ancak böyle ifade ederken kişinin sözlü olarak ifade etmesinin önünde engel olması şartı aranmamıştır.

İşaretle Açıklama

Özellikle sözlü olarak ifade etme özgürlüğünden mahrum olan duyma ve konuşma engeli bulunan sağır ve dilsiz kişiler işaretle ifade etme hakkına sahiptirler.

1.2. Talâkın Vadeye ve Şarta Bağlandığı Durumlar

Vadeye Bağlı Boşanma

Koca karısını boşama noktasında belli bir zaman tayinine gidebilir. Bu tür talâk “muzaf talâk” olarak ifade edilmiştir. Örneğin “Ramazan ayında benden boşsun” veya “*yarn benden boşsun*” şeklinde gelecekteki yakın/uzak zaman işaret edilebilir. Boşanma söylenen zaman diliminde başlar.

Geciktirici Şarta Bağlı Boşanma

Gelecekte gerçekleşmesi muhtemel bir olay işaret edilerek yapılan şarttır. Böyle bir şarta bağlı olarak yapılan talâk “muallak talâk” olarak adlandırılmıştır. Örneğin “*babanun evine gittiğin takdirde benden boş ol*”, “*her ne zaman eve girersen benden boş ol*” (Cin ve Akyılmaz, 2017, s. 420-421), “*kendine koca ara*”, “*şimdiden sonra anam yahut kız kardeşim ol*” (Ekinci, 2017, s. 451) gibi ifadeler söylenmesi muhtemel ifadelerdir. Vadeye bağlı boşanmada olduğu gibi geciktirici boşanmada da boşanma eylemi işaret edilen durumun gerçekleştiği andan itibaren başlamaktadır (Cin ve Akyılmaz, 2017, s. 420-421).

Üsküdar mahkemesine ait dava kaydında Hanife bint-i Resul Hatun zevci (emmisi oğlu) Ahmet’i dava etmiştir. Eşinin kendisini daima darp ve rencide etmekten hâlî olmayıp darp ve rencide etmeyeceğine dair üç talâka şart ettiğini ifade etmiştir. Ancak eşinin kendisini dünkü gün darp ettiğini ve üç talâk ile mutallaka olduğunu

bildirmiştir. Durum eşine sorulduğunda Hanife Hatunu yumruk ile darp ettiğini itiraf etmiştir. Bunun üzerine mahkeme şahit isteyince şahitler de durumu ikrar etmişlerdir. Böylece Hanife Hatun üç talâk ile mutallak edilmiştir (ÜŞS 96/70, 1596/1601).

Belgede olması muhtemel bir eylem için şart edildiği görülmektedir. Ancak bu eylemin ne kadar erken ya da geç zamanlı olacağı konusu bilinmemekte ve bu durum geciktirici şarta bağlanan boşanma şeklini örneklemektedir. Belgede erkeğin kadını darp etme alışkanlığını çok sık yapmasına rağmen bu konu üzerinde eşine talâk veriyor olması ondan boşanmaya istekli olduğu şeklinde yorumlanabilir. Çünkü talâk verdikten kısa bir süre sonra bu eylemi gerçekleştirdiği görülmektedir.

Osmanlı Uygulaması

Şarta ve vadeye bağlı uygulamaların olduğu talâktır. Uygulama ile kimi zaman kadınlar zor durumda kalırken kimi zaman da aynı uygulama sayesinde mağduriyetten kurtuldukları görülmüştür. Erkekler uzak bir yere gittiklerinde bu durumu belirli bir vadeye bağlayıp süre zarfı içerisinde dönmediklerinde eşleri kendilerinden boş olmuştur.

Üsküdar mahkemesine yansıyan belge durumu örneklemiştir. Davada Durmuş mahkemeye gelip Musa'yı şikâyet etmiştir. Kendisinin ahar diyara gittiğini ve giderken eşinin nafakasını bıraktığını buna karşın bir yıl miktarı gelemediğini ifade etmiştir. Bu süre zarfında eşi Kamer Hatunun Musa ile evlenmesini dava etmiş eşini geri talep etmiştir. Musa savunmasında, Durmuş'un giderken eşine "eğer altı aya dek gelmezsem ihtiyarın elinde olsun" deyip gittiğini ve bu süre içerisinde dönmediğini Kamer Hatunun da kendisi ile evlilik yaptığını bildirmiştir. Durmuş davadan ferağ olup kimseden dava ve nizamı olmadığını ifade etmiştir (ÜŞS 96/95, 1596-1601).

Belgeden anlaşıldığı üzere Durmuş eşi Kamer Hatuna kendisi yokken kullanacağı nafakasını dahi koyup gitmiştir. Ancak altı ay eşine mühlet verip bu süre içerisinde gelmezsem ihtiyarın elinde olsun demiş ve boşama hakkını karısına vermiştir. Kamer Hatun altı ay sonunda süresi dolan Durmuş'u boşamış ve Musa ile evlenmiştir. Kadınlar genellikle eşlerinin yokluğunda kendilerini geçindirecek nafaka ve kisveden mahrum kaldıkları için evlenme konusunda aceleci davranmışlardır. Ancak bu durumda öncelikli sebep nafaka olmamıştır. Çünkü Kamer Hatuna eşi Durmuş giderken nafakasını bırakmıştır. Ancak Durmuş'un talâka şart etmesinden dolayı Kamer Hatun İslam hukukuna göre evliliklerinin sona erdiğini bilmektedir.

Üsküdar mahkemesine şartlı talâk neticesinde boşanmış olduklarını ifade etmek için pek çok kadın başvurmuştur.

Tablo 1: Üsküdar Mahkemesine Ait Kayıtlarda Geçen Şartlı Talâk Örnekleri

DEFTERLER	Talâk Veren Kişi	Talâk Verilen Kişi	Talâka Verilen Şart	Sonuç
TDV ÜŞS NO:96/70	Ahmet Bin Abdullah	Hanife Bint-i Resul	“Eğer darp ve rencide edersem”	Darp ve rencide etmiştir.
TDV ÜŞS NO:96/95	Durmuş Dede Bin İvaz	Kamer Bint-i Abdullah	“Eğer altı aya dek gelmezsem ihtiyarın elinde olsun”	Söylediği sürede dönmemiş eşi başka bir evlilik gerçekleştirmiştir.
TDV ÜŞS NO:99/7	Hüseyin bin Abdullah	Satı Hatun	“Eğer Anadolu’ya hizmete gittiğimde beş aya dek gelmezsem”	Eşi başka bir evlilik gerçekleştirmiştir.
TDV ÜŞS NO:102/24	Ali bin Abdullah	Hamiyet Hatun Bin Bali	“Eğer otuz gün bırakıp gidersem benden bâin talâk ile tatlik olsun”	
TDV ÜŞS NO:102/29	Musli Bin Mahmut	Ayşe Bint-i Mustafa	“Eğer bir aya dek gaib olup gelmezsem mezburenin azadeti elinde olsun”	
TDV ÜŞS NO:103/46	İlyas Bin Hasan	Aişe Bint-i Mahmut	“Eğer tarih-i kitaptan üç yıl mukdem ahar diyara gidersem mezbure benden bain talak boş olsun” demiştir.	
TDV ÜŞS:104/36.	Yusuf Bin Abdullah	Aişe Bint-i Hasan	“Aişe’den başka akd-i nikâhında zevci aharı olacak olursa mezbure Aişe benden üç talak boş olsun”	Aişe’den başka zevci aharı olduğu ortaya çıkmış ve Aişe Hatun kendisinden boşanmıştır.
TDV ÜŞS NO:104/39	Ali nam kimesne	Cennet Bint-i Bali	“Eğer otuz güne dek gelmezsem Cennet benden bâin talâk mutallaka olsun”	
				Toplam 8

Tablo 1’de ifade edildiği gibi, erkekler eşlerine -bazı durumların gerçekleşmesi halinde- kendilerinden boş olacaklarını ifade edecek şartlar öne sürmüşlerdir. Talâkın gerçekleşmesi, ifade edilen durumların gerçekleşmesine bağlıdır. Talâkı şarta bağlamak aynı zamanda talâk üzerine yemin etmek manasına gelir (Ekinci, 2017, s. 452). Tablo 1’de verilen şartlı talâklara bakıldığında erkeklerin kimi zaman talâk-ı bâin’e kimi zaman da daha kesin boşanmayı ifade eden talâk-ı selâse’ye şart

verdikleri görülmektedir. Erkeklerin talâk adedini kadınlara karşı bir kontrol mekanizması gibi kullandıkları bilinmektedir.

1.3. Talâk Adedi

Talâk adedi erkeğin kullanımına göre farklılık göstermektedir. İster ric'î talâk olsun ister bâin talâk olsun erkek sayı söylemediği zaman sadece bir talâk kabul edilir. Bunun dışında üç ya da üçten daha fazla sayı söyleyecek olursa üç talâk (talâk-ı selâse) ile kadın boşanmış olur. Ayrı ayrı ya da bir seferde ric'î veya bâin talâk ile boşanan kadın boş olur. Kadın için iddet süresi başlamıştır ve eski kocası ile evlenme şansı ortadan kalkar. Kocanın boşadığı eski eş ile evlenebilme durumu ancak eş bir başkasıyla yeniden geçerli bir evlilik yapıp ayrılırsa ondan sonra mümkün olur. Bu kurala hulle denir (Ekinci, 2017, s. 451-452). Kadının kocasına dönmek için yapması gereken evlilik erkek için bir ayıp ve züldür. Erkek boşadığı eski eşi ile evlenmek isterse bu ayıba katlanmak durumunda kalacaktır. Kadına sunulan yeni bir evlilik şartı, eski eşi ile yeniden evlenmek isteyen erkeklerin, talâk adedini dikkatsiz ve özensiz şekilde kullanmalarının önüne geçmek içindir (Imber, 2000, s. 210).

Talâk iki kısma ayrılır. Bunlardan ilki talâka ait sözlerin söylendiği anda meydana gelen boşanmadır, talâk-ı bâin (ayırıcı boşanma) olarak ifade edilir. İkincisi belirli bir süre (iddet) içerisinde gerçekleşen boşanmadır, talâk-ı ric'î ayırıcı boşanma olarak adlandırılmıştır.

Talâk-ı Bâin (Ayırıcı Boşanma)

Talâk-ı bâin ile boşanan kişiler hemen ayrılırlar. Yeniden evlenmek isterlerse iddet sonuna kadar beklemezler yeni bir nikâh ve mehir ile evlenebilirler. İddet süresince erkek kadına nafaka verir ancak aralarında mirasçılık doğmaz (Cin ve Akyılmaz, 2017, s. 425). Üç bâin talâk, talâk-ı selâse olarak değerlendirilir (Nejdet, 2015, s. 91).

Tablo 2: Üsküdar Mahkemesine Ait Kayıtlarda Geçen Talâk-ı Bâin Örnekleri

DEFTERLER	Talâk Veren Kişi	Talâk Verilen Kişi	Talâk Adedi
TDV ÜŞS NO:96/34	Ahmet Bin Hüseyin	Aişe Bint-i Murat	Talâk-ı Bâin
TDV ÜŞS NO:96/70	Mustafa Bin Abdullah	Hanife Bint-i İlyas	Talâk-ı Bâin
TDV ÜŞS NO:96/91	Recep Bin Mustafa	Mehri Bint-i Ahmet	Talâk-ı Bâin
TDV ÜŞS NO:99/14	Karakaş (Ermeni)	Kızlar Bint-i Kesyan	Talâk-ı Bâin
TDV ÜŞS NO:99/21	Mustafa Bin Mahmut	Marziye Bint-i Cafer	Talâk-ı Bâin
TDV ÜŞS NO:99/31	El-hac Yusuf	Hafize Hatun Bint-i İbrahim	Talâk-ı Bâin

TDV ÜŞS NO:99/32	Mahmut Bin Abdullah	İsmi Bint-i Kire Mustafa (kıpti)	Talâk-ı Baîn
TDV ÜŞS NO:99/34	İbrahim Bint-i Abdullah	Emine Bint-i Seydi	Talâk-ı Baîn
TDV ÜŞS NO:102/33	Kurt Bin Mahmut	Emine Bint-i İsa	Talâk-ı Baîn
TDV ÜŞS NO:102/45	Hacı Yusuf Bin Emir	Emine Bint-i Hızır	Talâk-ı Baîn
TDV ÜŞS NO:103/46	İlyas Bin Hasan	Aişe Bint-i Mahmut	Talâk-ı Baîn
TDV ÜŞS NO:104/35	Müezzın Yusuf bin Bereket	Habibe Bint-i Ali	Talâk-ı Baîn
TDV ÜŞS NO:104/61	Zülfikar Bint-i Abdullah	Aişe Bint-i Abdullah	Talâk-ı Baîn
			Toplam 13

Talâk-ı Ric'î (Döndürülebilir Boşanma):

Ric'î talâk da nikâh tamamen bozulmaz. Koca isterse karısının rızasını almadan evvelki nikâhına dönebilir. Bu süreç içerisinde zevce nafaka hakkına sahip olur ilaveten eşler arasında varis de olur. Ric'î talâk da iddet süresi dolarsa durum talâk-ı baîne dönüşür ve nikâh bozulur.

Tablo 3: Üsküdar Mahkemesine Ait Kayıtlarda Geçen Talâk-ı Selâse Örnekleri

DEFTERLER	Talâk Veren Kişi	Talâk Verilen Kişi	Talâk Adedi
TDV ÜŞS NO:96/17	İsmet Bin Yusuf	Fatma Bint-i Murat	Talâk-ı Selâse
TDV ÜŞS NO:96/34	Yusuf Bin Abdullah	Fatma Bint-i Davut	Talâk-ı Selâse
TDV ÜŞS NO:96/40	Yusuf Bin Abdullah	Rahime Bint-i Abdi	Talâk-ı Selâse
TDV ÜŞS NO:96/61	Hacı Mahmut Bin Mustafa	Aişe Bint-i Piri	Talâk-ı Selâse
TDV ÜŞS NO:96/97	Mirza Bin Hasan	Bağdad? Bin Himmet	Talâk-ı Selâse
TDV ÜŞS NO:99/10	Ömer Bin Ali	Aişe Hatun Bin Abdullah	Talâk-ı Selâse
TDV ÜŞS NO:102/25	Ali Bin Ahmet	Fatma Bint-i Mustafa	Talâk-ı Selâse
TDV ÜŞS NO:102/40	Habil	Zamane Hatun Bin Abdullah	Talâk-ı Selâse
TDV ÜŞS NO:104/36	Yusuf	Aişe Bint-i Hasan	Talâk-ı Selâse
			Toplam 9

Tablo: 2 değerlendirildiğinde talâk-ı baîn sayısının 13 olduğu, Tablo: 3 değerlendirildiğinde ise talâk-ı selâse sayısının 9 olduğu görülmektedir. Bu bilgiden yola çıkarak Üsküdar'da erkeklerin -çalışılan zaman dilimi içerisinde- kadınları boşama konusunda talâk sayılarını kendilerini garantiye alacak şekilde kullandıkları sonucuna götürmektedir. Daha evvel de üzerinde durulduğu gibi talâk adetleri boşanma konusunda belirleyicidirler ve her bir talâk farklı sonuçları doğurmaktadır. Talâk-ı selâse ile boşayan erkek talâk-ı baîne göre daha net bir dille karısını boşamış

olmaktadır. Talâk-ı baîn de erkeğin karısına dönme ihtimali söz konusudur ancak talâk-ı selâse de böyle bir durum söz konusu değildir.

Tefviz-i Talâk

Erkek nikâh akdi yapılırken veya evliliğin ilerleyen aşamalarında boşama yetkisini karısına verebilir. Evlilik sırasında kadın kocasına, kendisini dilediği zaman boşayabileceği şartını sunarsa, koca da kabul ederse tefviz kesinlik kazanır. Evliliğin devam ettiği süre içerisinde kendisine boşama yetkisi verilen kadın boşama hakkını o anda meclis içindeyken kullanmazsa bir daha kullanamaz. Ancak eşi “dilediğin zaman kendini boş” şeklinde ifade ederse kadın istediği zaman boşama yetkisini kullanır (Cin ve Akyılmaz, 2017, s. 425). Üsküdar mahkemesine ait kayıtlarda evlilik anında eşler arasında boşama yetkisinin verilmesi hususuna hiç rastlanılmamıştır. Buna karşın evliliğin devam ettiği süreç içerisinde kadına kocası tarafından bu yetkinin verildiği görülmektedir. Konu ile alakalı şartlı talâk tablosu (tablo:1) incelendiğinde erkeklerin evlilik birlikteliği esnasında uzak bir yere gittikleri zaman belirli bir süre içerisinde dönmeyi vaat ettiklerini ve bu süre içerisinde dönmedikleri/dönemedikleri takdirde karılarına kendilerini boşama hakkı verdikleri gözlemlenmiştir. Tablo 1’de erkeklerin kadınlara “... *aya dek gelmezsem ihtiyarın elinde olsun*” (ÜŞS 96/95 1596-1601), “*azadeti elinde olsun*” (ÜŞS 102/29 1600-1602) gibi ifadeleri kullanarak yaptıkları görülmektedir. Yine de bu örnekler eşlere nikâh sırasında verilen doğrudan boşanma yetkileri değil evlilik birlikteliği içerisinde gerçekleşen şartlı boşanma için verilen yetkiyi örneklemektedir.

2. MUHÂLEA (HUL)

İslam hukukuna göre, muhâlea/hul kavramı evlilik birlikteliğinin devam ettirilmesinin zorlaşması/imkânsız hale gelmesi halinde kadına evliliğinden kurtulma hakkı veren uygulamadır. İslam dini bu tip boşanma yöntemini yasal kabul etmiştir (Erdoğan, 1993, s. 273-274). Muhâleada öncelikli olarak eşler arasında karşılıklı beyana ihtiyaç duyulmaktadır (Korucu, 2021, s. 47). Bu şekilde boşanmayı genel anlamda kadınlar başlatırlar. Evliliğini muhâleaya göre neticelendirmek isteyen kadın boşanma sebeplerinde açık ve net veriler vermelidir. Bu veriler evlilikte şiddetli geçimsizlik (birbirlerini sevmeme hali), erkeğin karısından sebepsiz yere ayrı kalması durumu, kocanın cinsel anlamda yetersiz olması ve kadına karşı şiddet uygulanması gibi sebeplerdir (Erdoğan, 1993, s. 273-274).

Anlaşmalı boşanmada kadının akıl baliğ ve reşit olması beklenirken erkek için sadece akıl baliğ olması yeterli görülmüştür (Cin ve Akyılmaz, 2017, s. 427). Kadınlar tarafından erkeklere boşanma teklifi gönderilecekse karşılığında kadınların erkeklere bedel ödemeleri gerekmektedir (Atar, 2020, s. 397). Ayrıca kadının tüm şartları taşıyor olmasından başka mal varlığı üzerindeki tasarrufunun da kendisine ait olması gerekir. Çünkü muhâlea işlemi anlaşma şartına göre bazen sadece kadına bazen de her iki tarafa maddi yükümlüğü olan bir uygulamadır. Erkekler için karıları ile yapacakları muhâlea konusunda dinen bir sınırlama getirilmiştir. Evlilik birlikteliği erkek tarafından fesh edilmek isteniyorsa karısına vermiş olduğu mehirden fazlasını, kadın tarafından fesh edilmek isteniyorsa da erkeğin kendisine verdiği mehir miktarından fazlasını birbirlerinden talep etmeleri dinen hoş karşılanmamıştır (Aydın, 2019, s. 286-287). Dinen belirlenen asgari ödemeler üzerinde bir şey istemek hukuki açıdan elbette mümkündür ancak ifade edildiği gibi dinen hoş karşılanmamaktadır (İmber, 2004, s. 213). Bir başka ayırt edici durum muhâlea yapıldığında erkek eşine evliliği sürecinde ödemiş olduğu mehir ve nafakayı geri alamaz, kadın ise kendisine ödenmemiş olan mehir ve nafakayı kocasından alamaz (Ekinci, 2017, s. 454). Bu cümleden olarak kadınlar için evlilik sırasında kocaları kendilerine mehir ve nafakalarını ödemiş ise boşanma sırasında bunlar kocaları tarafından talep edilemez. Ancak evlilik sırasında mehir ve nafaka kadına kocası tarafından ödenmemişse muhâlea yapılırken kadının bu haklarından feragat etmesi istenebilir. Kadın da aynı şekilde muhâlea yapılırken evlilik süresi içerisinde kendisine ödenmemiş olan mehir ve nafakayı bu uygulama ile boşanacaksa kocasından talep edemezdi.

Tablo 4: Üsküdar Mahkemesine Ait Muhâlea ile Boşanan Çiftlerin Kayıtları

DEFTERLER	Talâk Veren	Kendisine Talâk Verilen	Ferağ olunan
TDV ÜŞS NO:96/72	Mustafa Bey bin Abdullah (sipahi)	Raziye Hatun Bin Mahmut	6000 akçe mehr-i müccelinden ve nafaka-i iddetinden ve nafaka-i sabitesi 1300 akçeden ve deyn-i şer'i den 8000 akçeden ve mezburdan tevellüd eden sagir oğlu Şaban'ı beş sene tamamına değin nafaka ve kisve talep etmemenin on yıla değin beslemek üzere muhâlea eylediklerinin bildirmişlerdir.
TDV ÜŞS NO:99/5	Kenan Bin Abdullah	Mülayim Bint-i Abdullah Hatun	Tarih-i kitaptan 15 gün mukaddem muhâlea edip yanımızda beytutet vaki olup hala mehr-i müccelim ve nafaka-i iddetim talep ederim demıştır. Zevci Mülayim Hatun ile muhâlea

			ettiklerinde mehr-i müeccelinden, nafaka-i iddetinden ve zevciyete müteallik cem-i davadan ferağ ettiğini bildirmiştir. Bunun üzerinde Kenan'ın kelamet manileri olduğunu şahitlerin Kenan'ın bu şartlar ile muhâlea eylediğini bildirmeleri ile neticelenmiştir.
TDV ÜŞS NO:99/7	Hüseyin Bin Abdullah	Satı Hatun	Ben vilayet-i Anadolu'ya hizmete gidersem ve beş aya değin gelmezsem zevcem nafaka-i iddetinden 3000 akçe mehr-i müeccelinden feragat idip benim ile hul' murat ederse sen dahi celiğ edesin diye kendisine vekil tayin etmiştir.
TDV ÜŞS NO:99/10	Mahmut Bin Habib	Meryem Bint-i Abdullah	Zevcem Meryem 500 akçe mehr-i müeccelinden ve nafaka-i iddetinden feragat edip ve bana 250 akçe bedel haliğ verip ben dahi bedeli alıp birbirimiz ile muhâlea edip.
TDV ÜŞS NO:99/15	İsmail Bin	Rabia Bint-i Abdullah	Müvekkilem Rabia 1000 akçe mehri müeccelinden ve nafaka-i iddetinden ve zevciyete müteallik cem-i davasından ferağa olup zevci İsmail ile muhâlea eyledi"
TDV ÜŞS NO:101/21	Derviş Paşa Bin Hüseyin	Saliha Hatun Bin Mahmut	Saliha tamamen nafakasından ve 1000 akçe.....sından feragat etmek üzere hal' itdik didiklerinde.
TDV ÜŞS NO:101/61	Petro veled Divo	Düğüne Yorgi nam zımmiye	500 akçe mehr-i müeccelimden ve 500 zevciyete müteallik cem-i davadan ferağa oldum ve zevcim ile muhâlea eyledim o dahi hal'i razı olup.
TDV ÜŞS NO:102/48	Nasuh Bin Abdurrahman	Mümine Bint-i Kamil?	1000 akçe mehir ve nafaka-i iddetini talep ettiğinde zevci mehri 500 dür fakat nafaka-i iddetinden ve mehrinden ferağa üzere muhâlea eylediklerini bildirmiştir.
TDV ÜŞS NO:103/60	Mustafa Bin Timur	Emadin Bint-i Şadi	İddet nafakamdan ve mehri müeccelimden ve ityan-ı muhasemattan ferağa olup zevci ile hal' olduklarını ifade etmiştir.
TDV ÜŞS No:104/38	Yusuf Bin İskender	Aişe Bint-i Abdullah	Beni tatlik etmiş idi 1000 akçe mehri müeccelim ve nafaka-i iddetimden ferağ oldum.

TDV ÜŞS No:104/61	Zülfikar Bin Abdullah	Aişe Bint-i Abdullah	Aişe benim zevce-i menkuham iken benden naşize ² dir demiştir. Mehrinden ve nafaka-i iddetinden ferağ olmak üzere Zülfikar ile muhâlea olduğunu bildirmiştir.
			Toplam 12

Hanefi mezhebine göre kadının boşanma hakkının olduğu tefrik (adli boşanma) dâhil nadir durumlarda kadına boşanma hakkı verildiği görülmektedir. Kendileri için evliliğin devam edebilirliğinin ortadan kalktığı, kocalarını çekemedikleri ve onlardan kurtulmak istedikleri zaman kadınların muhâlea yoluna başvurdukları sıklıkla Üsküdar mahkemesine yansıyan kayıtlarda görülmektedir. Karı koca arasındaki bu anlaşmalı boşanma, boşanmanın maddi yükünü almak istemeyen erkeklerin talâk yetkilerini kullanmayarak eşlerini muhâleaya zorlamaları sonucu ortaya çıkmaktadır. Böylece mehir ve iddet-i nafaka yüklerinden kurtuluyorlardı (Cin ve Akyılmaz, 2017, s. 427). Kadınlar kimi zaman bu tür boşanmalardan maddi anlamda pişmanlık duyarak mehir ve nafakalarını istemek için yeniden mahkeme yolunu tutmuşlardır. Çünkü muhâlea yolu ile kadınlar sevmedikleri evlilikten kurtulurlarken yeniden yapacakları evlilik için mehir isteme konusunda artık bakirelikleri kadar avantaja sahip değillerdir (Çınar, 2017, s. 570). Sicillerde verilen örneklerle bakıldığında (tablo 4) muhâlea yolu ile yapılan boşanmalarda ve talâka verilen şartlarda genellikle erkeklerden kadınlara teklif geldiği görülmektedir. Yapılan teklifler, mehir ve nafakadan feragat daha aşırı tekliflerde çocukların bakımı ve üzerine ekstradan erkeğin karısından bedel istediği kayıtlara rastlanmıştır. Bu isteklerin artması mehrinden ve nafakasından başka geçimi bulunmayan kadının boşanma sonrası hayatını çok daha zorlaştırmaktadır. Kadınların erkeklerden gelen -ve kendilerini maddi anlamda zorda koymak şartı ile- teklifleri kabul etmelerinin sebebi sicillere açıkça kaydedilmemiş olsa dahi kadınların kocaları ile bir arada yaşama durumlarının ortadan kalktığına işaret etmektedir.

Bu durumla ilgili Üsküdar mahkemesine yansıyan davada “Mahmut Bin Habip zevcesi Meryem’den 500 akçe mehr-i müeccelinden ve nafaka-i iddetinden feragat ettiğini ve kendisine 250 akçe bedel-i hal’ verip kendisi de bedeli alıp birbirleri ile muhâlea ettiklerini ifade etmiştir” (ÜŞS 99/10 1598-1599).

² Kadının evlilik birlikteliğine riayet etmemesi ve evlilik birlikteliğinin sürdürülebilirliği engelleyecek şekilde geçimsiz olmasına nüşüz, bu haldeki kadına ise “naşize” denir. Bkz. Günay, H. M. (2007). “Nüşüz”. *İslam Ansiklopedisi* (C. 33, s. 303-304). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Belgede Mahmut zevcesi Meryem'in mehrinden ve iddet nafakasından vazgeçmesini yeterli görmeyerek kendisi için 250 akçe bedel-i hal' vermesini talep ettiği ifade edilmiştir. Bu sayede boşanmanın tüm maddi yükü kadına bırakılmış ilaveten boşanma bedeli talep edilmiştir. Karşılıklı boşanma adı altında yapılan ve tamamen kadını maddi zorlukta bırakan boşanmadan anlaşılacağı gibi kadın erkek tarafından muhâleaya zorlanmıştır. Normalde yapılan anlaşma karşılıklı şartların kabulüne dayansa dahi içeriği ve maddi boyutu değerlendirildiğinde tek taraflı olduğu açıktır. Demek ki kadınlar bu durumu göğüsleyebildiklerinde eşlerinden maddi külfeti kendileri ödeyerek dahi boşanmayı kabul etmişlerdir.

Konu ile alakalı ve boşanmayı ağırlaştıran şartlara örnek olacak bir başka belge de sipahi Mustafa Bey bin Abdullah zevcesi Raziye Hatundan 6000 akçe mehr-i müeccelinden ve nafaka-i iddetinden ve nafaka-i sabitesi 1300 akçeden ve deyn-i şer'i 8000 akçeden ve mezburdan tevellüd eden sagir oğlu Şaban'ı beş sene tamamına değin nafaka ve kisve talep etmemenin, on yıla değin beslemek üzere muhâlea eylediklerini bildirmiştir (ÜŞS 96/72 1596-1601).

Bu süre içerisinde eğer evlat ölürse, onun beslenme nafakasını kadın, talep etmesi halinde kocasına ödemek zorundadır.³ İki belgede de erkeklerin kadınlardan mehirleri ve iddet nafakaları dışında, ilk belgede ekstradan bedel-i hal', ikinci belgede ise sabit nafakasından ve kadına olan borcundan ve çocuğunu 5 yaşına kadar nafaka ve kisve istemeden, on yıl beslemesini talep etmiştir. Yine aynı şekilde görünüşte anlaşmalı boşanma olmasına rağmen boşanmanın maddi yükünün fazlasıyla kadına bırakıldığı ve her türlü maddi külfetin kadında kaldığı görülmektedir. İki belgeye yansıyan davada ismi geçen kadınlar muhtemel maddi yükü kaldıracak durumdaldı. Aksi düşünülecek olursa bu kadar şartı kabul etmeleri sırf eşlerinden boşanabilmek içinse hiç iyi gitmeyen asla çekemeyecekleri eşlerinden kurtulmak istediklerinin göstergesidir. İşte bu noktada boşandılar mı boşanmak zorunda mı kaldılar sorusu akıllara gelmekte, ikinci ihtimal kuvvetlenmektedir. Muhâlea ile boşanan çiftler arasında yeniden bir evlilik meydana getirilmesi söz konusu olacak olursa o zaman kadının yeni bir evlilik yapmış ve bu evlilikte cinsel ilişkinin mutlaka sağlanmış olması şartı getirilmiştir (Maydaer, 2007, s. 305).

³ Hind kocası Zeyd'le, küçük çocuklarının yedi yıllık nafakasını kendi kaynaklarından karşılaması şartıyla hulu' yapar. Kadı hulu'yu onaylar ve bir belge verir. Ardından, çocuk ölürse Zeyd yedi yıllık nafakayı Hind'den isteyebilir mi? Cevap: Evet. Bkz. Imber. Şeriattan Kanuna, 213.

3. TEFRIK (ADLİ BOŞANMA)

Tefrik evlilik birlikteliği devam ederken bir takım meşru sebeplerin ortaya çıkması sonucunda hâkim kararı ile boşanma olarak tanımlanmaktadır (Ekinci, 2017, s. 455). Talâk erkeğin kadını tek taraflı boşama yetkisi olup bu yetkiye yasal anlamda bir sınır getirilmediği için mahkemece evlilik birliğini sona erdirmeye isteği kadına ait bir hak olarak değerlendirilmiştir (Acar, 2011, s. 277). Esas itibari ile tefrik kadınların daha kolay şekilde mahkemede boşanmalarını sağlayan bir usuldür. Diğer boşanma türlerinde olduğu gibi kadın mehr-i müccelinden ve iddet nafakasından da feragat etmek zorunda değildir. Tefrik kadınların boşanma haklarını kullanarak mahkemeye başvurmalarını belirli şartlara bağlamıştır. Örneğin kocasında bulunan çeşitli kusurlardan nikâhtan evvel haberi olmaması gerekirdi. Tefrik konusunda da diğerlerinde olduğu gibi mezhepler ihtilafa düşmüşlerdir. Bazı mezheplerde tefrik sebebi hâsıl olduğu zaman direkt boşanma hükmüne gidilirken bazı mezhepler ise tefrike sebep olan şeyin belirli bir süre içerisinde geçme ihtimali varsa süreç belirli bir zamanın geçmesine bırakılabilmekteydi. Örneğin kadının kocası hastalığa yakalandığı zaman hastalığın geçme ihtimali varsa ona göre bir süre tayin edilir ve bu süre içerisinde iyileşirse boşanma gerçekleşmez ancak iyileşecek durumda bir hasta değilse direkt boşanmaya hükmedilirdi (Cin ve Akyılmaz, 2017, s. 429). Tefrik sebepleri;

Kusur ve Hastalık Sebebi ile Tefrik

Evliliklerde kocanın karısına karşı olan sorumluluklarından birisi, eşiyile cinsi münasebette bulunmaktır. Bu fiili gerçekleştirilemeyen erkeklerin durumuna aniniyyet, ananet veya innîn denilmektedir. Eğer kadının kendisinde benzer bir sıkıntı yoksa ve kocasının sorununu nikâhtan önce bilmiyorsa, muhayyerlik hakkı doğar. Bu durumda kadın isterse eşinden ayrılabilir (Özenç, 2016, s. 125). Cinsel iktidarsızlık olarak tanımlanan ‘unnet durumunda boşanma isteği sadece kadın tarafından değil kadının bir yakını tarafından da talep edilebilirdi (Yüçetürk, 2021, s. 37). İslam hukukçuları da bu durum üzerinde hemfikirdirler. Evlilik birlikteliğine engel olacak cinsi hastalıklar, akıl hastalıkları, cüzam ve baras gibi bulaşıcı hastalıkları boşanma sebebi saymaktadırlar (Aydın, 2019, s. 287-290). Ayrıca erkeğin ilâ yani kadınla cinsel ilişkiye girmeme yemini etmesi evliliğin devam edebilirliğini ortadan kaldırmaktadır (Tucker, 2015, s. 135). İlaveten zina hadiselerinin de ifade edilmesinde yarar vardır. Zina boşanma sebepleri arasında sayılır. Genellikle mahalleli tarafından tespit ve şikâyet ile ortaya çıkardı. Ancak zinanın hukuken sabitleştirilebilmesi için dört ayrı kişinin olayı görmesi ve dört ayrı mahkemede

durumu izah etmeleri şartı getirilmiştir. Kadının durumu inkâr etmesi ve hâkim karşısında karşılıklı yemin etmeleri lian ya da müla'ane olarak isimlendirilmiştir (Kars, 2022, s. 1711).

Nafakanın Ödenmemesi Sebebi ile Tefrik

Hukuk tarihi kitaplarına göre, evini geçindirecek herhangi bir mal ya da para bırakmadan uzak diyara giden/gaip olan eş için karısı nafaka temininde zorlanırsa boşanma talep edebilirdi. Ancak Hanefi mezhebine göre nafaka ödenmemesi boşanma için bir sebep sayılmamış hukukun kabul ettiği başka yollardan ödenmesine çalışılması düşünülmüştür (Aydın, 1986, s. 3).

Konu ile alakalı Üsküdar mahkemesine yansıyan bir belgede Mahmiyye-i Üsküdar'da Eski Hamam mahallesinde sakine olan Aişe bint-i Abdullah Hatun, zevci Mahmut bin Mustafa'nın sefere gittiğinden cevap ve memak na malum olup beni ve iki sagire Hadice ve Safiye nam kızlarını bila nafaka koyup gidip kibel-i şer'den nafaka talep olunmasını istemiştir. Beher yevm mezbure Aişe'ye beşer akçe ve mezbur Raziye'ye beşer akçe ceman beher yevm on akçe takdir olunmuştur (ÜŞS 100/2 1600).

Belgede Aişe Hatun kocası Mahmut'un, kızları Hatice ve Safiye'yi ve kendisini nafaka ve kisvesiz bırakıp sefere gitmiş olduğundan bahsetmektedir. Mahmut hakkında bir haber alamadıklarından kızları için nafaka talep etmektedir. Kızları için yevmi beşer akçe nafaka bağlatıp toplamda 10 akçe nafaka hakkına kavuşmuşlardır. Üsküdar sicillerinde çoğunlukla gaiplik durumlarında kadınların maddi olarak zorlandıkları için mahkemeye gelip kendileri ve varsa çocukları için nafaka ve kisve talebinde buldukları tespit edilmiştir.

Mefkudluk (Gaiplik) Sebebi ile Tefrik

Mefkudluk⁴ kişinin hayatta olup olmadığı hakkında bilgi bulunmaması anlamına gelmektedir (Gözübenli, 2003, s. 353). Üsküdarlı kadınları boşanma noktasına getiren genel sebeplerden ilki kocalarının gaip olması, sefere veya başka bir yere gidip öldüklerinin /yaşadıklarının tespit edilemediği durumlar ve bu durumlar neticesinde oluşan maddi geçim kaygısı olmuştur. Sadece kendileri değil

⁴ Mefküd kavramı hayatta olup olmadığına dair hakkında bilgi bulunmayan kişiyi ifade eder. Bu durumda olan kişi için hukuk gözünde şahsiyetinin devam edip etmediği sorunsal önemli olmuştur. İslam da konuya açıklık getirecek net bir ayet ya da hadis yoktur. Bu durumda İslam hukuku ifade edilen şartlarda belirli bir süre geçmesi halinde mefküd'un ölmüş olduğuna karar verir. Ancak kişinin ölümü beyyine ile ispat edildiğinde mefküd statüsünden çıkar ve gerçek ölüm sebebi belirlenir. Bkz. Gözübenli, B. (2003). Mefküd. *DİA* (C. 28, s. 353-356). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

varsa çocukları da aynı durumla yüzleşmek zorunda kalmışlardır. İlâveten kadınların yeni bir evlilik yapabilmelerinin şartı eşleri ile aralarındaki evlilik bağının bitmiş olması veya eşleri yanlarında yoksa durumun tespit edilmesi sorunsalı olmuştur.

Tucker kocası gaip olan bir kadının Hanefi hukukuna göre boşanma hakkı olmadığını belirtmiş ve bu durumla ilgili olarak, Hanefi hukukuna göre adamın öldüğü varsayılmadıkça kadının kocasından boşanmasının mümkün olamayacağını ifade etmiştir. Böyle bir varsayımın gerçekleşmesi için 99-120 yıl arasında bir bekleme süresinin öngörülmüş olduğunu veya erkeğin yaşıtı olan herkes öldüğü zaman onun da bu sıralarda ölmüş olabileceğinin varsayıldığını ifade etmiştir (Tucker, 2015, s. 146). Bu durum sadece Hanefi mezhebine göre değil Şafii mezhebine göre de aynıdır. Her iki mezhepte de gaiplik ve terk süresi önemsiz olmakla birlikte evliliği sonlandıran bir durum değildir. Ancak kişinin ölmüş olmasına hükmedilmesi gerekir (Aydın, 2017, s. 3).

Konu ile alakalı Üsküdar mahkemesine yansıyan davada; Mustafa bin Recep meclis-i şer' de Üsküdar'da sakine Raziye bint-i Abdullah mahzarında takrir-i dava edip mezbure Raziye bundan akdem zevce-i menkuham olup sekiz yıl vardır ki kaza-i Ada'ya gidip anda sakin olmağla mezbure Raziye nefsinin işbu mecliste hazır olan Hasan bin Mustafa nam kimesneye tezviç itmiş elan akd-i nikâhımdadır talep ederim dedikte gibbet sual mezbur Raziye cevap virip filhakika mezbur Mustafa'nın zevci menkûhası idim beni koyup gidip iki buçuk yıldan sonra Ramazan nam kimesneye nefsimi tezviç idip mezbur Ramazan vefat edip sonra mezbur Hasana nefsimi tezviç ettim hala mezbur Mustafa beni tatlik itmemiştir dedikte mezbure Raziye müdde-i mezburun zevce-i menkûhası idiğini mezbur Hasan münik olmak müdde-i mezburdan beyyine talep olundukta udul-ü müsliminden Hayri bin Abdullah ve Mustafa bin Himmet ve Yusuf bin Abdullah hazıran olup filhakika mezbur Raziye müdde-i mezburun zevce-i menkûhasıdır şahitleriz şahadet dahi ederiz diye eda-i şahadet-i şer' iye eylediklerinde şahadetleri hayyiz-i kabulde vaki olduktan sonra müdde-i mezbur mezkûr Raziye'yi bir vechle tatlik itmediğine teklif olundukda vaki olduktan sonra müdde-i mezbur mezkûrda Raziye'yi bir vechle tatlik itmediğine teklif olundu (ÜŞS 102/13 1600-1602).

Belgede ifade edildiği üzere Mustafa, Raziye'nin eşi olduğunu ve nikâhında olduğunu belirtmiştir. Ancak eşi Raziye kendisinden sonra iki evlilik daha yapmıştır. Normalde kadının boşanmadığı sürece yeni bir evlilik yapma hakkı yoktur. Ancak eşi gaip olduğu veya bir yere gidip dönmediğinde veya gittiği yerde vefat etmesi

durumlarında -birbirinden farklı sebeplerden dolayı- kadın nafaka ve kisve sorunu yaşayacağından dolayı boşanma talep edebilirdi. Ancak burada sekiz yıl gibi uzun bir süre Mustafa'nın bir başka yerde yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu süre içerisinde Raziye'ye geçimini sağlaması için nafaka ödeyip ödemediği belgeye yansımamıştır. Üstelik Raziye'yi boşamamıştır. Raziye Hatun ise eşinin bu kadar uzun süredir gelmemesi karşısında mahkemeden boşanma talep etme hakkı olmasına rağmen bunu yapmamış Mustafa'nın nikâhında olduğu halde, iki evlilik daha gerçekleştirmiştir. Belgede pek çok çelişkili durumun gerçekleşmiş olduğu ve birçok kuralın taraflarca ihlal edilmiş olduğu gözlemlenmektedir.

Klasik dönem Osmanlı toplumunda kadınların yeni bir evlilik yapmaları için kocaları gaip olduğunda kocalarının ölmüş/yaşıyor olduğu durumları tespit ettirmeleri şartı vardır. Bunun dışında gerçekleşen doğal ölümler için iddet süreleri tamam olduktan sonra yeni bir evlilik yapmalarının önünde bir engel bulunmamaktadır.

Konu ile alakalı Üsküdar mahkemesine yansıyan kayıta; Selime Binti Ömer meclis-i şer' de zevcem vefat etmeğin iddetim tamam oluncaya dek işbu Hasan bin Bali ye varmak murat eyledim ve mezburun nafakasını ikmal ederim hala mehr-i muaccel mezburun yedinden iki bin beş yüz akçe alıp kabz eyledim taki iddetim tamam olundukta nefsimi tezviç eyledim didikde mezbur Hasan vicahen tasdik idip bi't - taleb ketb olundu (ÜŞS 100 50/2 1600).

Belgede ifade edildiği üzere Selime Hatun zevcesinin vefat etmesinden dolayı iddeti süreci tamam oluncaya değin beklediğini bu süre sonunda da yeni bir evlilik yapmak istediği Hasan'dan nafaka ve mehr olarak 2500 akçe aldığını mahkemeye bildirmiştir. Selime Hatun hem nafakasını henüz evlenmediği kişiden talep edip almış ve hem de mehrini mehri muaccel⁵ olarak almıştır.

Fena Muamele Sebebi ile Tefrik

Kadınlara karşı kocaları tarafından yapılan fena muameleler İslam hukukunun hoş karşılamadığı tasvip etmediği eylemlerdendir. Buna karşın Üsküdar mahkeme kayıtlarına bu konu ile ilgili çok az belgenin yansıdığı tespit edilmiştir. Tıpkı bu konunun gayr-i ahlaki davalarda olduğu gibi mahkemeye oransal olarak az yansımış olmasının nedeni gerçekten toplumda bu tür eylemlerin az olduğu için mi yoksa bu

⁵ Nikâhta kız tarafına verilen ağırlık, para, başlık, kalın (Devellioğlu, 2008, s. 603).

tip muamelelere maruz kalan kadınların sorunlarını mahkemeye götürmedikleri/ götüremedikleri için mi? sorusunu akıllara getirmektedir.

Konu ile alakalı Üsküdar mahkemesine yansıyan Hanife Hatunun davası dikkat çekmektedir. *Hanife Hatun mahkemeye gelerek zevci Ahmet'in kendisini darb ve rencide etmekten hâlî olmadığını bildirmiş kendisini dövmeğeine dair üç talâka şart ettiğini ancak dünkü gün yine kendisini darp ettiğini bildirmiştir* (ÜŞS 96/70).

Üsküdar mahkemesine yansıyan zımmiler ile ilgili davada; Haçefti? Bint-i Minol nam zımmiye meclise gelip zevci Yorgi nam zımminin kendisini her hayz zamanı darp ve şedit etmesinden ve kendisine nafaka ve kisve ödememesinden ve yine alnına vurup mecruh eylesini şikâyet etmiştir. Zevci ise mahkemeye davet edildiğinde firar etmiştir. Kadının talepleri mahkemeye bildirilmiştir. (ÜŞS 101/1 1596-1602).

Belgede yukarıda ifade edilen tefrik sebeplerinden üç tanesinin vuku'u bulunduğu görülmektedir. Kadın hem kocasından fena muamele görmekte hem nafaka ve kisvesi kocası tarafından kendisine ödenmemekte ve kocası mahkemeye davet edildiğinde firar etmektedir. Belgede kocasının durumu hakkında detaylı bilgiye ulaşmak mümkün olmamıştır ancak kadının nafaka ve kisve istemesinden kocanın karısıyla bir evde yaşamadığı anlaşılmaktadır. Tüm bu sebepler Müslüman kadınlar için olduğu gibi gayrimüslim kadınlar için de tefrik sebebi olarak değerlendirildiğini göstermektedir.

Sonuç

Boşanma evlilik birlikteliğinin yürütüle bilirliliğinin ortadan kalktığı durumlarda, evli olan çiftlerin tekinin veya ikisinin ortak kararı ile aralarındaki birlikteliğin fes edilmesi halidir. Çiftlerin boşanması için din, örf-adet, kültürel bakımdan hiçbir engel yoktur. Aslında neticeleri itibari ile düşünüldüğünde, iki kişi arasında gerçekleşen boşanma işi varsa en yakında çocuklarını, sonrasında her iki kişinin ailesini ve yakın akrabalarını etkileyen olumsuz bir eylemdir.

Boşanma hakkı İslam dinine göre erkeğin tek taraflı kullanabileceği bir yetki olarak öncelikle erkeğe tanınmıştır. Erkekler isterlerse hiçbir sebep göstermeden - boşanma kararı alan kişileri engelleyen sınırlamalar elbette vardır- eşlerinden ayrılabilirler. Erkekler nikâh sırasında eşlerine istedikleri zaman karısının da kendisini boşayabileceği yetkisini verirse kadınlar da diledikleri zaman eşlerinden ayrılabilirlerdi. Sicillerde evlilik sırasında kadına böyle bir hak verildiğine dair kayda rastlanmamıştır. Üsküdar mahkemesine yansıyan kayıtlar değerlendirilmeye

alındığında öncelikli olarak erkeklerin kadınları boşama noktasında talâk yetkilerini bir sigorta gibi kullandıkları tespit edilmiştir. Bu noktada bâin talâk oranınının 13 buna karşın talâk-ı selâse oranınının 9 olması erkeklerin kadınları boşama noktasında ihtiyatlı davrandıklarını ve diledikleri zaman tekrar eşlerine dönme noktasında açık kapı bıraktıklarını göstermektedir. Ancak talâk-ı selâse ile boşamada yine bâin talâka yakın bir rakam görünmektedir. Yani boşanmada kararlı olan erkekler talâk-ı selâse (9) ile kadınları kesin dille boşamışlardır. Kimi zaman da söyledikleri sözlerin eşleri üzerinde tesiri olması açısından veya eşlerinin yapması muhtemel eylemleri ifade ederek talâka şart vermeleri şeklinde iki yol denemişlerdir. Herhangi niyetle yapılırsa yapılınsın kocalarından şartlı talâk alan kadınlar durumun takipçisi olmuşlar ve gerek eşlerinin üzerlerinden veya kendileri üzerinden verilen şartlar gerçekleştirildiği zaman -verilen talâk oranları temel alınmak şartı ile- eşlerinden boş olup olmadıkları meselelerini mahkemeye taşımışlardır. Bu noktada genel olarak erkeklerin şartlı talâk verdiklerinde ve eşlerinin verilen talâkın şartları gerçekleştiği zaman davalarını mahkemeye taşıdıklarında erkeklerin durumu inkâr etmeleri sıkça rastlanan bir durum olmuştur.

Tüm bu boşanma çeşitleri içerisinde kadınların muhâlea yolu ile boşanma oranları 12 olarak tespit edilmiştir. Bu oranın boşanma çeşitleri içerisinde yüksekliğine bakılırsa kadınların çekemeyecekleri, daha fazla katlanamayacakları evliliklerini bedel ödeyerek sonlandırmayı istedikleri düşünülebilir. Karşılıklı boşanma uygulaması olan muhâleanın mahkemeye kaydettirme zorunluluğu vardır. Bu sebeple de muhâlea kayıtları mahkemeye fazlaca yansımıştır. Muhâlea yöntemini kadınların başlatması beklenmektedir. Ancak muhâlea anlaşmalı boşanma olarak kayıtlara geçmiş olsa dahi mahkeme kayıtlarından muhâlea teklifinin erkekler tarafından kadınlara yapılmış olduğu tespit edilmiştir. Anlaşmalı boşanma olan muhâlea yönteminde kadınların kendi malları olmalı ve bu mallar üzerinde tasarruf haklarının bulunması gerekmektedir. Çünkü muhâlea bedelli bir boşanma olduğu için kadın boşanmanın bedelini ödemek zorundaydı. Sicillerde geçen muhâlea örneklerine bakıldığında erkekler kadınlardan -evlilikleri sırasında mehirlerinin tamamını veya bir kısmı ödemişler ise- mehirlerinin tamamından veya kalan kısmından, nafaka ve kisve haklarından feragat etmeleri şartıyla kendilerini boşayabileceklerini ifade etmişlerdir. Birçok örnekte kadınlardan sadece bu başlıklar altındaki maddiyattan vazgeçmeleri şartı koşulmamış bazen bunlara ek istekler de söz konusu olmuştur. Bu istekler çocukları varsa onların belirli yaşlara gelinceye kadar nafakasız bakımlarının yapılması ve bedel-i hal olarak kendilerinin ekstradan belirleyecekleri maddiyatın karşılanması yönünde istekleri olmuştur. Kadının

neredeysse tek güvencesi olan mehrinden, boşandıktan sonra kendisinin ve varsa çocuklarının geçimini temin edebileceği nafaka ve kisvesinden feragat etmeleri boşanmanın maddi yükünü omuzlarına aldıklarını göstermektedir. Bu tip bir boşanmada kadın açısından bakıldığında anlaşmalı bir boşanmadan ziyade kadının boşanmasının söz konusu olduğu görülmektedir. Kadın tüm maddi haklarından vazgeçiyor ve neticede sadece boşanmış oluyordu. Erkeklerin talâk yetkisini kullanarak boşama hakları varken kadınları muhâlea yolunu tercih etmeye zorlamaları ihtimali kuvvetlenmektedir. Tam da bu noktada boşandılar mı? Yoksa boşanmak zorunda mı bırakıldılar sorusunu akıllara getirmektedir. İlâveten erkeklerin talâk haklarını kullanarak kadınları boşadıkları ancak kadınların muhâlea yolu ile erkeklerden boşandıkları şeklinde bir tablo ile karşılaşılmaktadır.

Neticede klasik Osmanlı toplumunda erkekler ve kadınlar arasındaki boşanma sebeplerine bakıldığında erkekler ve kadınlar için farklılık gösterdiği sicillere yansımıştır. Erkeklerin kadınları boşama sebepleri arasında genel olarak yaşadıkları yerden belirli/belirsiz sebeplerle –sefere gitmeleri/gaip olmaları- uzaklaşmış olmalarıdır. Bu sebepler yoğun olarak kendileri veya talâka şart koştuklarında kendileri yerine vekil kıldıkları –tanıdıkları bir kişi hatta eşleri- birine belirli bir süre verip o süre içerisinde dönmedikleri takdirde eşinin kendisinden boş olacağını belirtmeleri sık rastlanan örneklerdendir. Bu durumda kadınlar söz konusu şartın veya sürenin takipçisi olmuşlar durum hâsıl olduğunda mahkemeye başvurmuşlardır. Üsküdarlı kadınlar eşlerinden boşanma noktasında genel olarak ifade edilen sebeplerle eşlerinden haber alamadıkları zaman, özellikle de bu durum neticesinde nafaka ve kisvesiz kalmaları onları maddi zorluklar içerisinde bırakmıştır. Kadınlar bu noktada kendilerinin ve varsa çocuklarının nafakalarını temin etmek için mahkemeye sıklıkla başvurmuşlardır. Henüz bu aşamada boşanma gerçekleşmez ve nafaka temin ettirebilirlerdi. Ancak durumun belirsizliğini koruması veya eşlerinin öldüğüne dair haber aldıkları zaman boşanıp geçimlerini sağlayacakları yeni bir evlilik yapmışlardır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

TDV ÜŞS NO: Türkiye Diyanet Vakfı Üsküdar Şer'iyeye Sicilleri

TDV ÜŞS No: 96, (H. 1005-1007-1008-1009), (M.1596-1597-1598-1599/1599-1600/1600-1601).

TDV ÜŞS No: 99 (H.1007-1009), (M.1598-1599).

TDV ÜŞS No:100 (H. 1009-1008), (M. 1600-1601/1599-1600).

TDV ÜŞS No: 101 (H. 1005-1010), (M.1596-1597/1601-1602).

TDV ÜŞS No: 102, (H. 1009-1010), (M. 1600-1601/16001-16002).

TDV ÜŞS No: 103, (H. 1009-1010), (M. 1600-1601/16001-16002).

Basılı Kaynaklar

Acar, H. İ. (2011). Tefrik. *İslam Ansiklopedisi* (C. 40, s. 277-279). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Atar, F. (2020). Muhâlea. *İslam Ansiklopedisi* (C. 30, s. 397-401). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Aydın, M. A. (1986). Osmanlı Hukukunda Kazâî Boşanma “Tefrik”. *Osmanlı Araştırmaları*, 5(5), 1-12.

Aydın, M. A. (1989). Aile. *İslam Ansiklopedisi* (C. 2, s. 196-200). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Aydın, M. A. (2019). *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Beta Yayınları.

Cin, H. (1988). *Eski Hukukumuzda Boşanma*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.

Cin, H. ve Akyılmaz, G. (2017). *Türk Hukuk Tarihi*. Konya: Sayram Yayınları.

Çınar, T. (2017). Yollar Ayrıldı Peki Şimdi Ne Olacak? Osmanlı’da Boşanma Sonrası Yaşanan Sorunlar. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 569-586.

Devellioğlu, F. (2008). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. (A. S. Güneyçal, Yay. haz.). Ankara: Aydın Kitabevi.

Dingeç, E. (2010). Osmanlı Toplumunda Kadınların Üretime Katkıları. *History Studies*, 2(1), s. 9-30.

Erol, A. ve Gökalp, F. (2022). İslâm Aile Hukukunda Kadının Evliliğini Sona Erdirme Hakkı. *Kalemname*, 7(13), 11-32.

Durgun, H. (2022). Antalya’da Evlilik ve Boşanma (1918-1919). *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4(7), 283-316.

Ertuğ, H. N. (2015). Şeriyeye Sicillerine Göre Hicri 1137 (1724-1725) Senesi İstanbul’unda Osmanlı Ailesinin Evlenme ve Boşanma Verilerine Göre İncelenmesi. *Akademik İncelemeler Dergisi* (Journal of Academic Inquiries), 10(1), s. 75-107.

- Erdoğan, M. A. (1993). On Altı ve On Yedinci Yüzyıllarda İstanbul'da Hul' Yöntemiyle Boşanma. *Ege Üniversitesi*, s. 273-281. Erişim tarihi: 21.02.2023, https://osmanliistanbulu.org/tr/images/osmanliistanbulu-1/14_m-akif-erdogru.pdf
- Ekinci, E. B. (2017). *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları.
- Gözübenli, B. (2003). Mefkûd. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 28, s. 353-356). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Günay, H. M. (2007). Nüşûz. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 33, s. 303-304). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Imber, C. (2004). *Şeriattan Kanuna Ebussuud ve Osmanlı'da İslami Hukuk*. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kıvrım, İ. (2011). 17. yüzyılda Osmanlı Toplumunda Boşanma Hadiseleri (Ayıntâb Örneği; Talâk, Muhâla'a ve Tefrik). *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 371-400.
- Korucu, T. (2021). *İstanbul Kadı Sicillerine Göre 17. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata'da Sosyal ve Ekonomik Yaşam*. Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Maydaer, S. (2007). Klâsik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma (Bursa Şer'iyeye Sicillerine Göre). *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(1), s. 299-320.
- Özenç, A. (2016). *18. Yüzyıl Diyarbakır Şer'iyeye Sicillerine Göre Din, Gelenek ve Törelerin Kavşığında Osmanlı Âmid Ailesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kars, R. (2022). 18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Boşanma Hadiseleri. *Smart Journal Social Mentality And Researcher Thinkers Journal*, 8(63), s. 1709-1717.
- Tucker, J. E. (2015). *İslam Hukukunda Kadın, Aile ve Toplumsal Cinsiyet*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Üçok, C. ve Mumcu, A. (1976). *Türk Hukuk Tarihi Ders Kitabı*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Yüçetürk, S. (2021). *Şer'iyeye Sicillerine Göre 17. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Osmanlı'da Kadın (Üsküdar-Kayseri Örneklerinde)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Zilfi, M. C. (2010). “Geçinemiyoruz”: 18. Yüzyılda Kadınlar ve Hul. M. C. Zilfi (Ed.). *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları (MEOK)* içinde. (s. 261-313). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Summary

Divorce events that took place in the Classical Period Ottoman society were reflected in the Üsküdar court records, which is one of the great courts of the period, included in the bilad-ı selâse, which is expressed as the combination of Eyüp-Galata-Üsküdar courts. In this way, it has been tried to express what women and men put forward as the reason for divorce in the Classical period, what kind of divorce is desired to be carried out, whether men took the first step in divorcing women themselves, or why and under what conditions women divorced men. It has been stated that men divorce women whenever they want, using their talaq power. Of course, there are many factors that will prevent arbitrary practices. The fact that when the man wants the divorce, he will take the financial burden of the divorce on his own shoulders, has been the factor that makes the man think about divorce again and again. It has been determined that men use their talaq authority as a control mechanism at the point of divorcing women and they resort to the ways of talaq and talak-ı bâin for women in order to have a chance to return to their wives. However, when they wanted to divorce with a certain language, they applied to talâk-ı selâse. In the study, a remarkable element is encountered especially when the muhâlea application is examined. The muhâlea practice is the method of divorce by mutual agreement of the couples. It is an application that requires a woman or a man to take the financial burden of divorce on his own shoulders. When we look at the examples of Muhâlea applied in Üsküdar in the classical period, it has been observed that this offer was generally made by the man to the woman. Men are proposing to women that they will be able to intervene on the condition that they give up their mahr, their children and themselves, if any, their alimony and disguise, all their rights pertaining to their spouse, or on the condition that they give up any, two or all of these. It is reflected in the examples that women often waive their mehr and alimony, which is almost their only source of livelihood, which comes to them from men. At this point, the question of whether women are divorced or forced to divorce comes to mind. Because, in the examples of muhâlea, no conditional offer was found to make a deal from women to men. While men from Üsküdar did not provide any reason for divorcing their wives, the reasons for women's divorce from men were generally manifested as the absence of men, their failure to return to each province, their death during expeditions, and their application to the court due to financial concerns resulting from these reasons – alimony and disguises not being paid. During this period, women had to present a reasonable and appropriate reason for divorce from men. However, even if the absence of their husbands for some reason puts them in financial difficulty, they were not considered as a reason for divorce, instead, alimony and disguise were assigned to them by the court. Only women whose husbands died were considered divorced when they proved their husband's death with witnesses in court, and their barriers to remarriage were lifted. As a result, it should be stated that while men have wider rights to divorce women, it can be said that it has been more difficult for women to leave men, both legally and financially.

THE CENSORSHIP AND BAN OF *THE MERCHANT OF VENICE* IN ISTANBUL OF THE LATE OTTOMAN PERIOD

GEÇ OSMANLI DÖNEMİ İSTANBUL'UNDA VENEDİK TACİRİ OYUNUNUN SANSÜRLENMESİ VE YASAKLANMASI

Güven ÇAĞAN

Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, guvencagan@gmail.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 24 Ocak 2023
Kabul edildiği tarih: 28 Mart 2023
Yayınlanma tarihi: 20 Haziran 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 24 January 2023
Date accepted: 28 March 2023
Date published: 20 June 2023

Anahtar Sözcükler

Venedik Taciri; Sansür; Yasaklama; Türk Arşivleri

Keywords

The Merchant of Venice; Censorship; Ban; Turkish Archives

DOI

10.33171/dtcfjournal.2023.63.1.7

Abstract

Researchers studying the bans on dramatic works in the Ottoman Empire mainly put forward two possible reasons in relation to censoring and banning of Shakespeare's *The Merchant of Venice* in the late imperial period. One of these possibilities is a rumour alleging that Abdülhamid II, during a performance at the palace theatre, became so frightened when the actor playing Shylock began sharpening his knife that he immediately banned the play. The other reason is related to the play's capability to cause a conflict among religious minorities in the Empire. The lack of comprehensive academic sources on the incident prevented researchers from reaching precise outcomes. Moreover, there is no existing research on the ban of the translation of the play. This is largely due to the limited availability of formal papers in the State Archives until recently. The classification and scanning of the documents held at the State Archives in Turkey have provided researchers with new evidence. Accordingly, this study explores the process of censoring and banning of *The Merchant of Venice* in the light of historical documents and formal correspondence with the aim of contributing to the discussions in this field.

Öz

Osmanlı İmparatorluğu'nda tiyatro eserlerinin yasaklanmasını çalışan araştırmacılar, Shakespeare'in Venedik Taciri oyununun geç imparatorluk döneminde sansürlenmesi ve yasaklanması ile ilgili olarak temelde iki muhtemel sebep ortaya koyarlar. Bu ihtimallerden biri olan bir söylentiye göre saray tiyatrosundaki bir gösterim sırasında Shylock'u oynayan aktör bıçağını bilerken II. Abdülhamid öyle korkmuştur ki hemen oyunu yasaklatmıştır. Diğer neden ise oyunun İmparatorluk'taki dini azınlıklar arasında bir karışıklık çıkarabilme kapasitesi ile ilgilidir. Olay hakkındaki kapsamlı akademik kaynakların eksikliği araştırmacıların net sonuçlara ulaşmalarına engel olmuştur. Dahası, oyunun çevirisinin yasaklanması şimdiye dek hiçbir araştırmada incelenmemiştir. Alandaki bu boşlukların temel nedenlerinden biri Devlet Arşivleri'ndeki resmi belgelerin uzun bir süre kamuya kısmen açık olmasıydı. Ancak Türkiye'deki Devlet Arşivleri'nde son zamanlarda hızlanan belge tasnifi ve taraması gibi arşiv çalışmaları araştırmacılara yeni ortaya çıkarılmış gerçekler sundu. Buna bağlı olarak bu çalışma, alandaki tartışmalara katkıda bulunmak amacıyla Venedik Taciri oyununun sansürlenmesi ve sahnelenmesinin engellenmesi sürecini tarihi belgeler ve resmi yazışmalar ışığında incelemektedir.

Introduction

Sultan Abdülhamid II's strict control over the press and literature during the late nineteenth and early twentieth centuries has become a popular topic for researchers of cultural studies and the history of literature in Turkey, especially after the mid-twentieth century.¹ However, quite a number of recent works of censorship studies concerning the imperial period focus on forbidden words in literary texts and deleted columns in newspapers rather than banned books and plays. This limited research has led to the emergence of overgeneralising assumptions rather than diverse conclusions reached by studying each banned work individually. For instance, in *Başlangıcından 1938'e Türk Tiyatro Tarihi* (The History of Turkish Theatre from Its Beginning to 1938) Metin And (2015) claims that "from 1884 to 1908, theatrical activities and developments halted, and playwrights could not write plays under Abdülhamid II's strict control"² (p. 67). However, in other previous books, he explores the theatrical activities carried out and lists the plays written and performed in the period in question.³ Similarly, such contradictions produce various interpretations and claims on the matter of censoring and banning of Shakespeare's *The Merchant of Venice* in the Ottoman Empire. Some sources take the Sultan's fear of tragedy or paranoia as the reason for forbidding the play while other believe that the content of the play could have caused a conflict among different ethnic and religious groups living within the Ottoman boundaries, especially in Istanbul.

The lack of reliable sources to confirm the information found in memoirs and scholarly publications is one of the main factors causing doubt about this issue. Many researchers of censorship studies have not been able to refer to formal papers, correspondence and first-hand sources in their publications, which mainly include rumours. Recently, archival documents have been uncovered, classified and made accessible to the public in the recent decades. Therefore, different from most other surveys, this research views the issue with a historicist method by exploring the

¹ Sultan Abdülhamid II pioneered many reforms and innovations during his long reign, yet he also had a highly conservative and sceptical character. With the spy organization he established, he not only monitored international developments but also the social situation within the country. This surveillance mechanism was particularly disturbing the intelligentsia. The Sultan sought to control the press in order to prevent movements and conspiracies to be designed against his rule. Due to all these censorship and silencing efforts, the reign of Abdülhamid II is often referred to as *devr-i istibdat* (the period of tyranny/despotism/oppression).

² Unless stated otherwise, all the translation of the Turkish texts has been done by the author.

³ See And, M. (1970). *100 Soruda Türk Tiyatrosu Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi; And, M. (1972b). *Tanzimat ve Istibdat Döneminde Türk Tiyatrosu (1839-1908)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

process of banning *The Merchant of Venice* in the light of archival documents and correspondence, and provides new evidence to support the theory concerning its ban to prevent a possible conflict among religious minorities in the Ottoman Empire.

Performance and Publication of the Play in Turkey in the Ottoman Period

The Merchant of Venice was mostly performed by Armenian, Greek, Italian, and French theatre companies in the Empire. According to İnci Enginün (2008, p. 45), Arslan Kaynardağ (1960, p. 6) and Margaret Litvin, Avraham Oz and Parviz Partovi (2017, p. 98), the earliest performance of the play dates back to 1842 when it was staged in Armenian by the players of Gedikpaşa Theatre in Istanbul. The Armenian players were mostly Ottoman citizens and therefore, it may be regarded as a local production. In 1866, the famous actor Ira Aldridge performed the play in Istanbul (And, 1967, p. 15; And, 1971, p. 80). Similar to the 1860s, the 1870s seem to be unproductive for the play as its only known production was staged by the Osmanlı Tiyatrosu company, in which the Armenian actor Mardiros Minakyan played Shylock (And, 1972b, p. 462; *Minakyan*, 1912, p. 13). The 1880s, on the other hand, witnessed the beginning of a considerable interest in the play. The Armenian actor Fasulyeciyani staged the play in 1885 (Kaynardağ 1964, p. 13). In 1889, the famous Italian actor Ernesto Rossi put it on the stage twice, one of which was in the presence of Sultan Abdülhamid II (And, 1961b, p. 143; And, 1967, p. 18; Enginün, 2008, p. 25; Sevengil, 2015, p. 509). Basing his narration on Rossi's memoir, And (1961b) noted that Rossi, upon being informed by İlyas Pasha that Abdülhamid II spoke a little Italian, performed *Othello* and *The Merchant of Venice* in Italian before the Sultan and many prominent statesmen, and earned exclusive gifts and privileges as well as the Sultan's appreciation (p. 145-146). The Greek player N. Lekatzas and his company's performance at Tepebaşı Theatre in 1890 is the only known one in the next decade (And, 1972a, p. 95). The grip of censorship was strongly felt by press and literature in the first decade of the twentieth century. Nevertheless, despite the ban and censor by the officials, the play achieved great success in Turkey. In 1900, Ruben Manulyan (or rather probably Manuelyan) staged it (Kaynardağ, 1964, p. 13). In 1902, it was performed in Italian by an unnamed company (BOA, BEO 3222/241593.2.1, H-28/11/1325). Another famous Italian actor Ermete Novelli put it on the stage in Istanbul in 1903 (And, 1967, p. 18; BOA, HR.TH 297/50.1.1, M-20/01/1904). Lekatzas staged it once again in Istanbul in 1906, but at Odeon Theatre this time (And, 1972a, p. 102). Even though the year 1907 witnessed a conflict among theatre companies, police force, censor officers, state officials, and

foreign missions about banning the play, it was staged by an unnamed Italian company that year (BOA, ZB 46/102.1, R-24/10/1323). Following the disputes, the inauguration of the constitutional monarchy for the second time in 1908 created an atmosphere of freedom for the press and literature, and the play could be staged without being censored or banned. As a result, it was performed by Veroni and Liquoro companies in Istanbul in 1908 (And, 1972a, p. 102-3; Nutku, 2015, p. 161).

As for the publication history of the translation(s), there is almost no information in primary or secondary sources. The earliest known Turkish translation of the play is a now non-existent copy of a text translated by someone, most probably a foreign national, by the name of Antonio (BOA, MF.MKT 28/46.1.1, H-25/04/1292). Hasan Sırrı's translation, on the other hand, is the earliest known translation which is available today. Although Talat Halman (2011, p. 22; 2014, p. 13), Muhsin Ertuğrul (1964, p. 6), and Margaret Litvin, Avraham Oz and Parviz Partovi (2017, p. 99) date it back to 1885, the work was actually published in 1884 as clearly seen in its advertisement in *Tercüman-ı Hakikat*, published on 30 May 1884, which reads,

Venedik Taciri. A play by the famous English writer great Shakespeare has been translated and published with that title this time. The translation is written in a style to be read with zest. Its translator is Mr. H. Y.; and its owner is Arakel Efendi, one of the luminaries of our diligent booksellers. To describe the printing quality of the book, we find it sufficient to state this sentence only: It has been published at the printing house of our brother Mr. Ebuzziya Tefvik (p. 1).

What is quite unusual about this advertisement is the fact that to popularise the play or to distract the attention of the readers from the offensive content of the play, which was not well-known to Turkish readers at that time, the style of the translation and the name of the publisher have been emphasised, rather than the content of the play.

The multinational population of the Empire preferred watching the play to reading it. Though the play was staged in Istanbul for a long time, the translation was published only once. Nevertheless, the beginning of the twentieth century witnessed an increasing limitation on the play. The process of censoring and banning took place in three steps: Self-censorship in the act of translation, recalling the translation and forbidding the importation of the play, and banning the play from being staged in theatres. Although the printed books were recalled, they were not destroyed; at least, an unknown number of them were preserved, which is why some

of them are accessible to the public today. For instance, the copy used for this research is present in the National Library of Turkey in Ankara.⁴ According to the official documents found in the State Archives, certain practical differences about the ban on the play's performance are observed, and there is not a consistency in the attitude and practices of the *Zabtiye* (Police) and the censor officers. In many cases, policemen stopped the staging of allegedly harmful or immoral plays that were concurrently permitted by the *Sadaret* (the Grand Vizierate). Banning a play from the stage also depended on the language of the performance; it is revealed in various formal papers that directors had been allowed to stage some plays in various languages, but their performance in Turkish was forbidden afterwards.

Self-Censorship

The earliest available Turkish translation of *The Merchant of Venice*, the copies of which can be found in state and university libraries belongs to Hasan Sırrı, a former teacher who was later employed as the translator of Yıldız Palace. Published by Ebuzziya Press in Istanbul in the year 1301 (Islamic calendar, 1884 A.D.), this work is one of the oldest known translations of Shakespeare's plays into Ottoman Turkish. In the *Mukaddime* (Introduction) part of the translation, Hasan Sırrı (1301) states that he translated the play from English, but also specifically mentions his use of its French translation in certain cases where he had difficulty in understanding some parts because of "the grandeur and lexical richness of the English language" (p. 7).

The fact that the subject matter and content of the play might be unfavourable for the Ottoman administration and peoples must have been predicted by the translator Hasan Sırrı before the publication of the play. Othering and humiliating a group of people in an empire that had citizens from various ethnicities and beliefs would not be welcome by rulers and society, so much so that according to "Matbuat Nizamnamesi" (the Press Regulations) (1289/1290) which became effective as early as 1864 (Demirel, 2007, p. 32), it was forbidden to make negative remarks in newspapers even about foreign officers appointed by other states to a mission in the Empire (p. 224), let alone the Sultan's own Jewish subjects. Therefore, Hasan Sırrı acted accordingly and, while remaining loyal to the original text as much as possible, he used his linguistic skills to avoid suspicion of a meticulous censor officer. First of

⁴ The exact copy of the book which is used for this work and whose inner cover page is reproduced in the Appendices section is recorded in the National Library with the call number EHT 1948 A 1094.

all, he translated some words and idioms differently as exemplified below, and omitted certain parts through self-censorship. However, it is highly possible that this method was followed in order to avoid offending the Ottoman Jewish community rather than avoiding the reaction of the Sultan. In the introductory chapter, Hasan Sırrı (1301) justifies his textual alterations in the translation, and adds that he might have failed to notice each humiliating expression:

In order to meet the public demand, writing literary works in accordance with the trends and ethics of the time is a non-negligible condition. The nature and ethics of humankind and civilisation did not reach in the 16th and 17th centuries in the Common Era to its current magnitude; therefore, as it was essential to depict violence in the works written then, the forenamed author [Shakespeare] abode by this trend, too, and in some cases used rather offensive phrases while writing *The Merchant of Venice*. However, as there remains no need to maintain the use of such phrases in this time and civilisation we are in, it was intended to remove any words and expressions of that sort. Nonetheless, it is left to the reader's fairness to excuse the writer [indeed meaning the translator] for such words that may be found (p. 5-6).

Analysing the Turkish translations of Shakespeare in the Late Ottoman and Early Republican Periods, and examining the authenticity of the translation of *The Merchant of Venice* by Hasan Sırrı, İnci Enginün (2008), in her book *Türkçede Shakespeare* (Shakespeare in Turkish), notes that “it is quite possible that Hasan Sırrı, who was a statesman, removed these parts lest they would offend Jews, a community constituting the Empire” (p. 45). Similarly, in his MA thesis, Adem Uludağ (2007) states that “the play closely touches upon extremely sensitive issues within the frame of the relations among communities and religions in the Ottoman Empire of the 1880s” (p. 102) and attributes the reasons of Hasan Sırrı’s attitude towards the text to “the religious, populational, and etc. differences” (p. 4). Enginün and Uludağ reveal the altered or omitted parts in the translation to a great extent. However, since their works have not been translated into English, it is beneficial to present some of those omissions and alterations in this study, as well.

First of all, unlike Shakespeare, Hasan Sırrı avoids featuring Shylock’s ethnic and religious identity so as not to offend the Jewish readers in the Empire. He thus alters the text and either omits or replaces the word “Jew” –usually with the character’s name–when it is used pejoratively. Nevertheless, he seems to be aware of

the possibility that too much change in the text may have driven the play into a different direction and sense. In this regard, he prefers to translate Shylock's well-known equalitarian monologue in Act III, Scene I as it is, and conveys the difficulties and humiliation the Jewish community suffers from. However, later on, he translates Salanio's words "*unless the devil himself turn Jew*" (III.I.73) as "*meğer ki şeytan kendisi ola*" (Sırrı, 1301, p. 89) ("unless he is the devil himself" or "unless he himself becomes the devil").

As for the representation of Christianity in Hasan Sırrı's translation, it is apparent that names and expressions related to this religion are not used in a pejorative sense. Nevertheless, since Sırrı seems to be strongly influenced by the multi-religious culture he was born into, the name of the Christian God in the play is Islamicised; so much so that "God" is translated as "Allah" and "Cenab-ı Hakk", another Muslim name of God, most of the time. For instance, "*God defend me from these two!*" (I.II.51) is translated as "*Allah beni ikisinden de esirgesin*" (Sırrı, 1301, p. 25), "*By God's sounties*" (II.II.41) as "*alimallah*" (Sırrı, 1301, p. 46), "*God be thanked*" (II.II.49) as "*Cenab-ı Hakk'a çok şükür*" (Sırrı, 1301, p. 47), and "*I thank God*" (III.I.95) as "*elhamdülilllah*" (Sırrı, 1301, p. 91). Although these expressions seem like Islamic ones as stated above, it must be kept in mind that the Christian minority and Muslims in Turkey used a similar religious terminology at those times. Even so, in *Kitab-ı Mukaddes* (a Turkish Bible) (1885) published the next year after the publication of the play's translation, the word "Allah" is preferred to refer to God (i.e. p. 2). Therefore, it can be safely claimed that the names and expressions belonging to Christianity are not censored in Sırrı's text, but rather domesticated in accordance with the cultural codes of the audience.

Although the translation of the play had been accessible to the reader for eighteen years (from 1884 to 1902), censor officers found its content offensive later on; and the process of stopping the printing and publishing of the book was undertaken. Henceforth, this article studies the withdrawal of the copies of Hasan Sırrı's translation that were already censored partly and the banning of the staging of the play, even in a foreign language. The fact that the play had been printed and staged –even in the palace theatre– many times before led to a confusion among the ministries; therefore, they had to act by taking initiative. As a result, there was no unity in practice between the state institutions, and a small-scale conflict occurred.

The Withdrawal and Destruction of the Copies of Hasan Sırrı's Translation

Procedures related to banned books in the Ottoman Empire depended on how harmful, offensive or immoral their content was found. While some books were both withdrawn and destroyed, some books were only withdrawn. *The Merchant of Venice* was among those books that were both withdrawn and partly destroyed. Fortunately, as a consequence of the delivery of the withdrawn copies to different institutions and boards, there are still a good number of surviving copies available today.

The pressure on written media was not a longstanding phenomenon when Abdülhamid II ascended the throne. Nevertheless, “[t]he censorship, already well established in the time of Abdülaziz, was maintained and reinforced, and extended from newspapers to almost all printed matter” (Lewis, 2002, p. 187) during his reign.⁵ The censor officers were a very small number of people in the beginning. Yet, as the number of the officers rose up to fifteen in 1902 (Kudret, 1977, p. 36), a rise in the cases of censorship and ban was observed, as well. Following this year, numerous books, booklets, newspapers, atlases, and even cigarette boxes were prohibited on account of their allegedly objectionable contents. The scope of the officers' work was not limited to works to be imported or published, but also included a retroactive examination.

Hasan Sırrı's translation of *The Merchant of Venice* was first censored in 1902, eighteen years after its first publication, the year when the number of the censor officers increased dramatically. The earliest formal document related to the issue, found during the research for this study, is a report (BOA, MF.MKT 654/31.2.1, H-16/05/1320) written by Rıza Efendi, the Inspector of Printing Houses, dated 21 June 1902.⁶ After reading and inspecting the book, Rıza Efendi attached a copy of it to his

⁵ Abdülaziz is Abdülhamid II's uncle who reigned from 1861 to 1876.

⁶ Since abbreviations are used in the catalogue of the State Archives, the document tags are abbreviated accordingly in the citations in order to provide information for researchers to reach the archival documents easily. The expansion of the tags is given below:

BOA: *Başbakanlık Osmanlı Arşivi* (Ottoman Archive of the Prime Ministry). The Archive was taken over by the Presidency of Republic of Turkey in 16 July 2018. However, the previously used abbreviations and tags are still valid.

BEO: *Bab-ı Ali Evrak Odası* (Documents Section of the Sublime Porte)

DH: *Dahiliye Nezareti* (Ministry of Interior)

HR: *Hariciye Nezareti* (Ministry of Foreign Affairs)

MF: *Maarif Nezareti* (Ministry of Education)

MKT: *Mektubi Kalemi* (Office of Correspondence)

report and sent them to *Maarif-i Umumiye Nezareti* (Ministry of National Education). Although he claims in his report that “*it has been understood that the content of the book is not free from inconvenience*”, he requests further investigation to be conducted by the Ministry. He also invites the authorities to take the necessary action “*in case its detriment is made manifest*”. On the other hand, another officer, named Hasan who put additional remarks below the same report, is rather biased about the work and the playwright. It can be inferred from Hasan’s statement that he never actually read the book. He suggests that “*as the majority of the mentioned writer’s [Shakespeare] works are banned, this book must be banned, too*”.

The next accessible document (BOA, MF.MKT 654/31.2.2, H-16/05/1320) in the State Archives covers the decision made about the fate of the translation of *The Merchant of Venice*. Although it is not possible to exactly recognise by whom it was penned since the paper does not contain a letterhead, it is possible to deduce from the statement “*it has been decided*” present in the text that the document is an official report prepared at a meeting at the Ministry of Education. It reveals that the previous report and a copy of the book are attached to it, and it introduces the play as “*the translated work of Shakespeare, one of the eloquent English writers, most works of whom are banned*”. The decision in the report is to inform the related government offices of “*the necessity of confiscating any copies detected*”. The upper and lower sections of the document include the lists of the people and offices it is to be delivered to.

Following the issue of the document above, the Ministry of Education prepared a well-written formal paper (BOA, DH.MKT 580/79.2.1, H-17/06/1320) to be sent to *Dahiliye Nezareti* (Ministry of Interior), dated 21/22 August 1902.⁷ The decision assumed to be made at the aforementioned meeting is restated in this paper. However, without referring to Shakespeare’s other banned works, this one introduces the play as “*the drama book named The Merchant of Venice which was published with*

TH: *Tahrirat* (Correspondence)

ZB: *Zabtiye Nezareti* (Ministry of Police)

⁷ As the Turks used two different types of calendar (the Islamic/Hijri [*Hicri*] and the Roman [*Rumi*]) before 1926, some documents have two dates. The dates in those calendars may have different equivalents in the Gregorian one, which is the reason why some documents, such as this one, have two consecutive dates.

a formal license in *Dersaadet*⁸ in the year three hundred and one⁹ and translated from the works of Shakespeare who was one of the eloquent English writers”. It is very significant that there is no reference to the prohibition of Shakespeare’s other works and that the license given for the publication of the book is especially emphasised. It is indeed the Ministry of Education that issued the license for the work; therefore, probably in order to avoid any accusation of carelessness or malice by other statesmen, neither Shakespeare nor his play is discredited in this document as much as in the others. Furthermore, this one does not propose radical precautions including the destruction of the book, but suggests that a notice be given of “*the necessity of confiscating its copies to be detected to related central offices and all the educational departments in the provinces, under the signature of the Committee of Inspection and Examination*”. As this one is a formal paper directly submitted to a ministry by another, the text is more or less free from prejudicial and severe statements, and displays a tactful language in accordance with political etiquette.

The Director of the Domestic Press at the Ministry of Interior reviewed the paper sent by the Ministry of Education and wrote a report (BOA, DH.MKT 580/79.1.1, H-17/06/1320), dated 4 September 1902, conveying the demands of the former Ministry to higher offices in the latter Ministry. Nevertheless, although he repeats the necessity of seizing the copies of the play due to its inconvenient content, the report does not demand the distribution of some copies to other offices and institutions. Moreover, the Director states that “*necessary warnings were given to the inspectors in this regard*”.

The authorities of the Ministry of Interior, not having comprehensive knowledge of the decision made by the Ministry of Education, followed the directives of the Director of Domestic Press and sent a note (BOA, DH.MKT 580/79.5.2, H-17/06/1320) to several institutions. This document declares that the play, which, unlike the previous definitions, is simply defined as “*Venedik Taciri, translated from English*” here, has been banned, that “*its importation and publication should not be allowed*”, and that it is necessary “*to seize and destroy the existing copies immediately*”. It is the last available formal paper related to the process of the book

⁸ *Dersaadet*, meaning “the door of peace”, is another name given to Istanbul, the capital of the Ottoman Empire.

⁹ The Ottoman Turks sometimes preferred not to use the digit of thousands in dates. In this respect, the year “three hundred and one” actually means “one thousand three hundred and one”, which corresponds to 1884 in the Gregorian Calendar. Other examples in the formal documents are a result of this preference, too.

ban. However, it is strongly probable that there was further correspondence, considering the fact that not each and every copy of the book was immediately seized and destroyed upon the note. Still some state and university libraries, as well as private collections, keep a number of copies of Hasan Sırrı's translation.

It is overtly obvious that none of the reports openly indicates why the translation of the play had to be banned. What part of the play was found harmful is not stated in any of the Turkish archival documents classified so far. Therefore, it may be beneficial to examine the documents concerning the stage performances of the play in order to have an idea about the reasons of categorising the play as an objectionable one.

The Banning of the Play from the Stage

The results of the research carried out for this study show that only a few people have touched upon the ban on *The Merchant of Venice* in their publications so far: Metin And, who has numerous comprehensive academic books and articles about the history of Turkish theatre, sets forth two reasons as to the ban on the play in his works, one of which is related to Abdülhamid II's personal temperament. According to And's (1961a) claim, the Sultan did not like tragedy and would avoid watching death scenes (p. 85). Although And does not cite any source for this information, he probably refers to Richard Davey's (1897) account claiming that

[the Sultan] hates tragedy in any case, and fully enjoys opera bouffe. Some years ago, the Italian Ambassador induced him to "command" Salvini to recite one or two of his great tragic scenes in his presence. His Majesty was so dreadfully frightened that he got up in the middle of the performance, and hastily left the theatre. He absolutely refused to see Sarah Bernhardt, saying he did not care to witness the acting of a woman who mimicked death to such perfection (p. 358).

Considering the fact that the Sultan was a dedicated fan of detective fiction, his fear of death scenes does not seem to be probable. Furthermore, as memoirs by Ayşe Osmanoğlu (2007, p. 75-76), the Sultan's daughter, and Tahsin Pasha (2018, p. 42), the Head of the Royal Secretariat from 1894 to 1908, and formal documents (BOA, BEO 2335/175110.1.1, H-05/03/1322) clearly report, the Sultan invited Ottoman and non-Ottoman tragedy players to his palace, watched their plays, and granted

them imperial orders¹⁰ from time to time. And (1970) conveys in his work *100 Soruda Türk Tiyatrosu Tarihi* another rumour about the Sultan's fear of tragedy and his sudden banning the staging of the play at a performance by the famous Italian actor Ermete Novelli: "He [the Sultan] was extremely afraid of death. When Novelli sharpened his knife while playing Shylock at the palace, Abdülhamit got frightened and cried 'enough, enough' and said 'abandon this and perform amusing things'" (p. 195). This claim is not supported by any formal or informal source, which shows that the incident was conveyed to him through rumours; nevertheless, we cannot simply deny the possibility of its authenticity since yet-to-be-classified archival documents may verify the rumour in the future.

The second reason And puts forth is the emergence of a possible social disturbance that might have been caused by the play. And (1972b) reinforces his argument with the statements in *The Last of the Dragomans* written by Sir Andrew Ryan (pp. 248-249), who worked as a dragoman at the British Embassy in the late Ottoman Empire. In his memoir, Ryan (1951) first tells about an actor's being prevented from staging a performance in Istanbul, then adds his subsequent personal experience with the police forces:

Two of Shakespeare's plays had in old days been popular in Constantinople—*Othello* and the *Merchant of Venice*. The same or another actor wished to revive the latter, but the Ministry of Police was immovable. Vainly I urged that the play was the work of a British subject named Shakespeare, whom we had never regarded as undesirable, but on the contrary as a credit to the country. The officials explained most politely that no reflexion was intended on Mr. Shakespeare or any other British subject, but that what was suited to one country was not necessarily suited to another, and that the treatment of Shylock was calculated to create discord among the Sultan's subjects (p. 38).

In academic terms, Ryan's statement does not go beyond being a personal assessment as he does not offer any evidence or external testimony to support his claim. In addition to this, besides Ryan, Talat Halman, the first Minister of Culture of the Republic of Turkey, tells of a similar hearsay in his "*Türk*" *Shakespeare*

¹⁰ For instance, according to the referred archival document, Ermete Novelli was granted the Second-Class Order of Ali Osmani.

[“Turkish” Shakespeare] (2011), which is rather non-academic due to its style and lack of sources, although it narrates several confirmable happenings. He states,

there was also an incident of censorship related to ‘The Merchant of Venice’ during the reign of Abdülhamid. The Ministry of Police did not allow the staging of the play. As to the reason for the prohibition, they stated in their explanation that ‘it may cause uneasiness by hurting the feelings of a minority in the Ottoman Empire’ (p. 33).

Similar to And’s narrative, in consideration of the claim about the Sultan’s fear of death scenes, Halman (2014) alleges in a proceeding that the Sultan panicked in the course of a performance of the play and had it abruptly banned:

It was rumored in the late 19th century that when *The Merchant of Venice* was presented at the special exclusive palace theatre in İstanbul, and Shylock began to sharpen his knife to take his revenge, the Sultan became apprehensive, actually so scared that he ran out screaming and caused the play to come to an abrupt end. The Sultan later reportedly said: “Abandon such frightening scenes; instead, present performances that will make us laugh” (p. 13).

Halman, like Metin And, does not present any sources for this piece of information. However, considering the publication dates of their works and the similarity of the way they narrate the incident, it is possible to conclude that Halman heard about the rumour from And. Furthermore, in “*Türk*” *Shakespeare*, Halman (2011) recounts his allegation, with more assurance this time:

While “The Merchant of Venice” was being staged for the Sultan and the notables of the Ottoman State at the Yıldız Palace, the actor whetted his knife so violently that the Sultan became sorely terrified and yelled, “enough! Enough!” They say he ran away out of fear and therefore the performance could not be rounded up. Nevertheless, it is certainly known that he said, “leave this and perform amusing things” (pp. 32-33).

Regarding the publication date of Halman’s work and the similarity of the testimonies, it is possible to conclude that this piece of information too might have been received from And’s works. Unfortunately, Halman’s book was not written with an academic reference system and does not cite any sources. Therefore, it is rather difficult to say on what grounds he claims that “*it is certainly known*”. Apart from these, two recent academic works by Süheyla Artemel and Nedret Kuran-Burçoğlu, and Anna Carleton Forrester revisit these accounts. Artemel and Kuran-Burçoğlu

(2019) quote the fleeing scene from And and the potential multi-ethnic conflict from Ryan (pp. 36-37) while Forrester (2020) refers, for the same pieces of information, to Halman and Ryan respectively (pp. 11-12).

That both And and Halman do not refer to any sources for the issue of the banning of the play and that they both are not alive today leave their claims uncertain. Moreover, the lack of information that can be proved with reliable sources in And's and Halman's publications and the rarity of primary and secondary works exploring the issue of banning stand as an obstacle in reaching a definite conclusion. Therefore, other researchers have been unable to add more perspectives to the available information, and those rumours have dominated the field of study so far. However, recently accelerating archive works like classification and scanning in Turkey have provided researchers with new documents and information concerning the world of literature, as well. The formal documents obtained for this article from the State Archives, thus, are of vital significance for the clarification of the issue of banning *The Merchant of Venice* from the stage.

Considering the dates of the formal papers found in the State Archives, two periods of time stand out for the ban on the staging of the play and the abolition of the ban. The correspondences of both periods start due to the requests of the Greek Embassy demanding permission for Greek drama companies to perform the play in Turkish lands. *The Merchant of Venice* must have been one of the most popular plays among Greek players and audience, so that the Embassy applied for permission for staging the play in Greek language. Of the correspondence sequence in 1904 (or probably between 1903 and 1904), only one response letter (BOA, HR.TH 297/50.1.1, M-20/01/1904) dated 20 January 1904 is accessible. As reported in this document sent from the Ministry of Police to *Hariciye Nezareti* (Ministry of Foreign Affairs), the Greek Embassy asked the latter to lift the ban and to permit the Greek players to perform the play, and the Ministry of Foreign Affairs informed the Ministry of Police about this request with a formal letter. In their response letter, the Ministry of Police kindly reminds the other party of the fact that the ban had already been lifted by referring to a performance in Istanbul in 1903. The Ministry clearly expresses in the letter that "as the ban on the play named 'The Merchant of Venice' which was performed on the stage by the Italian player Ermete Novelli last year and is desired to be staged this year, too, has been renounced", the Embassy could be informed accordingly.

The correspondence related to the second period of ban, witnessed three years later, is quite valuable due to the abundance of accessible documents which reveal detailed information about the censorship process. The related documents obtained from the Ottoman Archives of the Presidency of the Republic of Turkey in Istanbul reveal that *The Merchant of Venice* was banned from the stage once again in 1907, and this ban too was lifted on the initiatives of the Greek Embassy. When the available letters and reports are listed chronologically, a piece of notepaper (BOA, BEO 3211/240817.2.1, H-14/11/1325) with no date, letterhead, and addressee is excluded from the list, which reads, “Merchand de Venise” in French above and “The Merchant of Venice. *It has been allowed to be staged in various languages before. Now it is not allowed to be staged in Greek*”¹¹ in Turkish below. The lack of requisite identificatory information about the paper obliges researchers to go through possibilities. From the content and style of the paper and its specific location among the folders and files, it can be inferred that this document is a notepaper on which an officer from the Grand Vizierate jotted down the complaint of the Greek Embassy. On the other hand, the document which the notepaper is attached to rewords the complaint in more detail. This paper (BOA, BEO 3211/240817.1.1, H-14/11/1325) sent from the Grand Vizierate to the Ministry of Police, dated 19 December 1907, reads, “*on the grounds that although the play named The Merchant of Venice was allowed to be performed in English in Beyoğlu last year, staging it in Greek is prevented by the illustrious Ministry this time, a permission has been asked by the Greek Embassy*”. Being one of the higher governing offices of the state, the Grand Vizierate behaves more prudently and reasonably compared to the Ministry of Police; and in order to represent the justice of the state and to protect its diplomatic prestige, they conclude that “*as its staging was not objected to last year, no harm in its performance in Greek is found now*”, and then orders the police forces to act accordingly.

Even though the Grand Vizierate cared to take fair and egalitarian actions due to its diplomatic position, this behaviour did not have efficient impact on the Ministry of Police. Upon the latter’s not showing enough sensitivity for the case, the former sent another letter (BOA, ZB 46/100.1, R-18/10/1323), dated 31 December 1907, stating that the Embassy this time verbally demanded the permission for a performance in Greek. The letter repeats their insistent complaint, asserting, “*although the staging and performance of the play named The Merchant of Venice in*

¹¹ Due to the divergent grammar rules of Turkish and English languages, it must be additionally stated here that the sentences in the actual document are written as reported speech.

Greek by the Greek theatre company are not objected to by censor officers, the ban is kept on by the police". As inferred from the letter, censor officers, who had previously banned the publication of the Turkish translation of the play, quite surprisingly allowed its being staged in Greek later. The Ministry of Police, on the other hand, resisted obeying the orders of the Grand Vizierate. Instead of enforcing its orders, the Grand Vizierate, which acted with common sense and fairness about the issue of censoring the play text before, asks the Ministry of Police in the same letter if there is a reasonable excuse to ban the performance insistently, and implies that it would cause more trouble with the Embassy if there is none:

If there is a danger in staging this play in Greek, which has been repeatedly performed by many companies in various languages so far, and a reason for the continuation of the ban by the police, state it; if not, in order not to give rise to any requests and complaints again, send the necessary orders in accordance to whom it may concern.

After the tactful manner of the Grand Vizierate, which does not present the Ministry of Police with a *fait accompli*, the latter penned a response letter, dated 31 December 1907 telling about the content of the play and explaining in detail why they prevented its being staged. In order both to emphasise the significance of the content of the text and to avoid a disconnection in the correspondence sequence, the translation of the full text of the letter is given below. However, a problem related to the Ottoman Turkish language is visible here: the difficulty in translating the language of archival Ottoman documents into modern languages. About the complexity of the language of these document, Bernard Lewis (2004), who has innumerable works on Middle Eastern countries and civilisations, remarks,

The language is Ottoman Turkish, the already not inconsiderable difficulties of which are increased, in the diplomatic documents, by the use of a complex and intricate chancery style, full of allusion and artifice. At its best, as in some of the imperial letters, it can produce magnificent and resounding prose; but all too often, in the hands of inferior manipulators, it degenerates into mere bombast—vast expanses of contorted syntax and swollen verbiage where the thin rivulet of meaning is lost in the endless wilderness of words (pp. 418-419).

The complexity of the language makes it almost impossible to translate the whole document word for word. Therefore, the following passage is not the literal translation of the letter. The extremely long sentences written in an ornamental

language are divided into shorter simple ones. The following is the translation of the archival document (BOA, BEO 3222/241593.2.1, H-28/11/1325) a copy of which is presented in the Figures section of this article:

It is the submission of His humble servant that

This is the response to the note by the illustrious Grand Vizierate, dated 19 December 1907 and numbered 527. Upon the thought that although it was allowed to be staged in English in Beyoğlu last year, and that it has been prohibited from staging in Greek this time, the Greek Embassy has asked for permission for the play named *The Merchant of Venice*. As no one was allowed for the performance last year, it was not staged in English, either; however, it was performed in Italian five years ago. The play depicts a Roman¹² borrowing money from a Jewish moneylender on the condition that if the debtor cannot pay his debt in due course, the creditor is going to cut off one kilogram¹³ [sic] of flesh from any part he likes from the debtor's body, and upon the debt's not being paid in time, the moneylender's applying to court and demanding a sentence in accordance with the contract, which is terribly ugly. When it was realised that the play, apart from being contradictory to humanity and civility, would cause a huge coldness and animosity among people, it was immediately banned and has not been permitted again. The play [text], in Greek this time, has been returned to the theatre owner/manager. The order and decree on this matter belong to the illustrious command-giver.

First of all, the unpleasant incidents in the content of the play are found rather incongruous with the Ottoman social structure and discourse shaped by Turkic traditions and Middle-Eastern values. Approaching the issue from a wide perspective, the police force considers staging such topics harmful and unethical in the name of humanity. In addition to this, another motive for banning the play specifically in cosmopolitan Istanbul is the "coldness" it might have caused among its multinational society.¹⁴ Indeed, although Turkey gathered a diversity of peoples from various ethnic

¹² The Ministry of Police mistakenly identifies Antonio as "Roman" instead of "Venetian".

¹³ As the Turks used metric units rather than imperial ones, the Ministry of Police prefers to adjust the measurement into the familiar usage. Nevertheless, Hasan Sirri uses the term "*libre*" (i.e. p. 38, 39, 114, 126), the Turkish word for "pound", in his translated text.

¹⁴ In fact, the reservations of the Police may be justified as the tension between the Christian and Jewish minorities in the Ottoman Empire was immensely high in the last decades of the nineteenth century. Stanford J. Shaw states in this regard that "[t]he revival of Ottoman Jewry during the last half of the nineteenth century produced ugly reactions among their Christian rivals within the territory that remained under Ottoman rule" (1990, p. 1118). Such conflicts between the two minorities were usually

and religious backgrounds under the same umbrella for centuries, common values could not diminish the communal identities and sensitivities of the minorities. Therefore, it was rather difficult to come up with methods to satisfy all from time to time, so much so that, as And (2015) reports, “*there always occurred melee and brawl due to various reasons in the theatres. Sometimes a brawl was raised upon a religious case or interpretation on the stage*” (pp. 69-70). The cultural ties among religious and ethnic groups were so weak in the late imperial decades that

an author and an art form that had, in fact, once been brought over, cultivated by, and catered to diverse communities was now presumed to cause widespread discontent and conflict among them. Shakespeare, who had come to be a symbol of international collaboration and common ground, who could be adopted and adapted by and for various peoples into various contexts, was, by the end of the nineteenth century, seen as capable of creating fracture among the Sultan’s people (Forrester, 2020, p. 12).

In such an environment, minding the sensitivities of those communities was of vital significance. In regards to this fact, the biggest responsibility was that of the police which worked within society. Therefore, the Ministry stresses that they banned the play in order to prevent a conflict that might happen/repeat among peoples. Considering their justification in the response letter of the Ministry, only the claim related to a probable conflict slightly mentioned in Sir Andrew Ryan’s *The Last of the Dragomans* and And’s and Halman’s similar accounts is verified through archival documents.

After all the correspondence and inquiry, the Grand Vizierate, which tried to sustain the Empire through diplomacy in its dissolution era, simply ignored the justification of the Ministry of Police. As the complaints of the Greek Embassy must have surpassed the probability of offending the Jewish community, it was decided that the ban on the performance was to be lifted. In this regard, the last known letter (BOA, ZB 46/102.1, R-24/10/1323) from the Grand Vizierate to the Ministry of Police

caused by religious matters. In relation to these religious struggles, Paul Dumont notes that “[i]t was usually at the approach of great Jewish or Christian holidays that accusations of ritual murder were made and riots broke out. During Easter week, the recital of the death of Jesus never failed to awaken the fury of Christians. At the least provocation, the ‘Murderers of the Savior’ were pursued, insulted and eventually beaten up” (qtd. in Shaw, 1990, pp. 1120-1121). For more detail on the conflicts between the Christian and Jewish groups living within the Ottoman boundaries, see Shaw, S. J. (1990) Christian anti Semitism in the Ottoman Empire. *Belleten*, 54(211), 1073-1150.

first states that “as the play titled *The Merchant of Venice*, one of Shakespeare’s famous works, has been staged in various languages in numerous cities of Europe several times, it was performed in Istanbul, too, by the Italian company last year”. It can be inferred from this statement that the Turkish policy-makers desired to put their Empire in the same category with European states in terms of rights and freedoms. If the play could be staged in different languages in European cities, it could be performed in Greek in another European city, namely Istanbul. Moreover, it is also implied in the letter that more complaints would be received if the officials did not lift the ban upon the request of the Greek Embassy on the grounds that it had already been staged in Istanbul the previous year. Therefore, in order to put an end to this duality in practice and prevent further complaints, the Grand Vizierate ordered the Ministry of Police to permit its performance.

The problem of censoring and banning *The Merchant of Venice* must eventually have been solved owing to the Grand Vizierate’s letter as there is no document dated a later time in the catalogues of the State Archives yet. As a matter of fact, *Meşrutiyet* (constitutional monarchy) was inaugurated for the second time around the middle of the same year, which brought about fundamental changes in the state structure, especially in the field of rights and freedoms, and the relatively-more-democratic atmosphere seems to have put an end to the conflicts and controversies in censorship practices (Lewis, 2002, pp. 210-213, 230-231). Nonetheless, if further formal documents and letters are discovered in state or private archives and personal collections later on, more can be added to the current knowledge available.

Conclusions

Considering the aforementioned official papers and other documents, it is possible to draw a variety of conclusions. First of all, publication of the translation of the *The Merchant of Venice* and the performance of the play might not have been banned as a consequence of the Sultan’s fear of death as Metin And and Talat Halman claim. The documents/correspondence clearly show that the play was banned due to the Ministry of Police’s intention in order to prevent a potential conflict among Christian and Jewish minorities in the Empire. The police considered the possibility that the degrading attitude towards the Jews in the play which was performed by the Christian Armenian and Greek players could have hurt the feelings of the Jewish audience.

The main reason why the translation and performance of the play were permitted for more than one and half decades may be explained by the fact that only a few censor officers were employed to inspect all the publications and performances within the Ottoman boundaries. Once the number the officers was increased, even formerly-published books –including *The Merchant of Venice*– were inspected in a short time. Apart from this, the translator’s resorting to self-censorship is another reason for the long-term freedom for the publication of the play. Hasan Sırrı’s political move, considering communal sensitivities, in removing derogatory expressions from the text helped the work to be available for eighteen years. The last point for consideration in this matter is the language of the performance. As most plays by the minorities were staged in Armenian, Italian, Greek and French, it is highly possible that censor officers and the Jewish community had not been able to understand the play until the publication of the translation. Thus, there was no need for a complaint by the community and a ban by the ministries.

Due to the humiliating portrayal of Shylock, the Jewish minority in Istanbul might have protested the play. On the other hand, having no part in the religious conflict between Christian and Jewish people, the Turkish audience seem to remain silent about the play. The Greek minority, however, insistently demanded to see a performance, and their demand was reported to the Turkish authorities by the Greek Embassy. In this regard, it is possible to put forward that the play was banned for the sake of public peace; yet, it was allowed again in order to avoid a diplomatic crisis with the Greek State.

The formal documents do not include any information about the Sultan’s being apprehensive during a performance and ordering a ban on the play. On the contrary, Metin And, who also claims that such an incident actually happened, notes that the Sultan enjoyed watching a performance of the play by Ernesto Rossi at Yıldız Palace. Therefore, if the archival documents are considered to be the utmost proof, Metin And and Talat Halman’s claim about the Sultan’s fear does not go beyond being a rumour.

Even though the conclusions above are reached through formal documents obtained from the Presidency of the Republic of Turkey Directorate of State Archives, it is not fully possible to offer a conclusive statement about the issue of censorship and ban of *The Merchant of Venice* in late Ottoman Istanbul due to the limitations of the study. Not all incidents may be included in official documents. Moreover, since the entire Turkish archive held at the departments of the State Archives in Ankara

and Istanbul has not been classified and scanned yet, new documents will provide researchers with new undiscovered facts and perspectives in the future.

References

- And, M. (1961a). II. Abdülhamit ve Tiyatro. *Türk Dili*, 122, 84-85.
- And, M. (1961b). Eski İstanbul'da Ünlü Bir İtalyan Oyuncusu. *Türk Dili*, 123, 142-146.
- And, M. (1967). Eski İstanbul'da Ünlü Tiyatro Oyuncuları. *Hayat Tarih Mecmuası*, 11, 14-18.
- And, M. (1970). *100 Soruda Türk Tiyatrosu Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- And, M. (1971). Eski İstanbul'da Fransız Sahnesi. *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, 2, 77-102.
- And, M. (1972a). Eski İstanbul'da Yunan Sahnesi. *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, 3, 87-106.
- And, M. (1972b). *Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu (1839-1908)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- And, M. (2015). *Başlangıcından 1938'e Türk Tiyatro Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Artemel, S., & Kuran-Burçoğlu, N. (2019). The image of the Jew' as reflected in the translations of William Shakespeare's play *The Merchant of Venice* into Turkish. In N. Kuran-Burçoğlu, A. Tekinay, Ö. Öğüt Yazıcıoğlu, & C. Sarıkaya (Eds.), *Profesör Süheyla Artemel'e armağan* (pp. 34-45). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Davey, R. (1897). *The Sultan and his subjects* (Vol. 1). New York: E. P. Dutton & Co.
- Demirel, F. (2007). *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Enginün, İ. (2008). *Türkçede Shakespeare*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Ertuğrul, M. (1964). Bizde Shakespeare. *Türk Tiyatrosu*, 356, 6-8.
- Forrester, A. C. (2020). Western theatrical influence and early Shakespeare performance in the Ottoman Empire (1810-1908). *Shakespeare*, 16(3), 272-287.
- Halman, T. S. (2011). *"Türk" Shakespeare*. Ankara: Hece Yayınları.

- Halman, T. S. (2014). Shakespearean art in the Turkish heart: The Bard in the Ottoman Empire and the Turkish Republic. In A. D. Bozer (Ed.). *Shakespeare 450* (pp. 11-27). Ankara: Bizim Büro.
- Kaynaradağ, A. (1960). *Shakespeare'de Türkiye, Türkiye'de Shakespeare*. İstanbul: B. Kervan Matbaası.
- Kaynaradağ, A. (1964). Türkiye'de Shakespeare. *Türk Tiyatrosu*, 356, 13-18.
- Kitab-ı Mukaddes Yani Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedid*. (1885). İstanbul: Boyacıyan Agob Matbaası.
- Kudret, C. (1977). *Abdülhamit Devrinde Sansür*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Lewis, B. (2002). *The Emergence of modern Turkey*. New York: Oxford University Press.
- Lewis, B. (2004). *From Babel to dragomans: Interpreting the Middle East*. Oxford: Oxford University Press.
- Litvin, M., Oz, A., & Partovi, P. (2017). Middle Eastern Shakespeares. In J. L. Levenson & R. Ormsby (Eds.), *The Shakespearean world* (pp. 97-115). London: Routledge.
- "Matbuat Nizamnamesi." (1289/1290 [1872/1873]). In *Düstur* (Vol. 2). İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Mınakyan Efendi'nin Ellinci Sene-i Devriyesi Yadiğarı*. (1912) İstanbul: Arşak Garoyan Matbaası.
- Nutku, Ö. (2015). *Darülbedayi'den Şehir Tiyatrosu'na*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Osmanoğlu, A. (2007). *Babam Sultan Abdülhamid*. İstanbul: Selis Kitaplar.
- Presidency of the Republic of Turkey Directorate of State Archives, Ottoman Archives (BOA). Fond: BEO. Folder No: 2335, File No: 175110.1.1. Date: H-05/03/1322.
- Presidency of the Republic of Turkey Directorate of State Archives, Ottoman Archives (BOA). Fond: BEO. Folder No: 3211, File No: 240817.1.1. Date: H-14/11/1325.
- Presidency of the Republic of Turkey Directorate of State Archives, Ottoman Archives (BOA). Fond: BEO. Folder No: 3211, File No: 240817.2.1. Date: H-14/11/1325.
- Presidency of the Republic of Turkey Directorate of State Archives, Ottoman Archives (BOA). Fond: BEO. Folder No: 3222, File No: 241593.2.1. Date: H-28/11/1325.

- Presidency of the Republic of Turkey Directorate of State Archives, Ottoman Archives (BOA). Fond: DH.MKT. Folder No: 580, File No: 79.1.1. Date: H-17/06/1320.
- Presidency of the Republic of Turkey Directorate of State Archives, Ottoman Archives (BOA). Fond: DH.MKT 580. Folder No: 580, File No: 79.2.1. Date: H-17/06/1320
- Presidency of the Republic of Turkey Directorate of State Archives, Ottoman Archives (BOA). Fond: DH.MKT. Folder No: 580, File No: 79.5.2. Date: H-17/06/1320.
- Presidency of the Republic of Turkey Directorate of State Archives, Ottoman Archives (BOA). Fond: HR.TH. Folder No: 297, File No: 50.1.1. Date: M-20/01/1904.
- Presidency of the Republic of Turkey Directorate of State Archives, Ottoman Archives (BOA). Fond: MF.MKT. Folder No: 28, File No: 46.1.1. Date: H-25/04/1292.
- Presidency of the Republic of Turkey Directorate of State Archives, Ottoman Archives (BOA). Fond: MF.MKT. Folder No: 654, File No: 31.2.1. Date: H-16/05/1320.
- Presidency of the Republic of Turkey Directorate of State Archives, Ottoman Archives (BOA). Fond: MF.MKT. Folder No: 654, File No: 31.2.2. Date: H-16/05/1320.
- Presidency of the Republic of Turkey Directorate of State Archives, Ottoman Archives (BOA). Fond: ZB. Folder No: 46, File No: 100.1. Date: R-18/10/1323.
- Presidency of the Republic of Turkey Directorate of State Archives, Ottoman Archives (BOA). Fond: ZB. Folder No: 46, File No: 102.1. Date: R-24/10/1323.
- Ryan, A. (1951). *The last of the dragomans*. London: Geoffrey Bles.
- Sevengil, R. A. (2015). *Türk Tiyatrosu Tarihi*. İstanbul: Alfa.
- Shakespeare, W. (2005). *The Merchant of Venice*. In S. Wells and G. Taylor (Eds.), *The Oxford Shakespeare: The Complete Works* (2nd ed.) (pp. 453-479). Oxford: Clarendon Press.
- Shaw, S. J. (1990) Christian anti Semitism in the Ottoman Empire. *Bellesten*, 54(211), 1073-1150.
- Sırrı, H., introduction and trans. (1301 [1884]). *Venedik Taciri*. By W. Shakespeare. İstanbul: Matbaa-i Ebuzziya.
- Tahsin Paşa. (2018). *Yıldız Hatıraları*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Tercüman-ı Hakikat*. 30 May 1884.

Uludağ, A. (2007). *Hasan Sırrı'nın Venedik Tâciri ve Sehv-i Mudhik Çevirilerinde Shakespeare Alımlaması*. Unpublished Master's thesis, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi University Institute of Social Sciences.

Summary

One of the essential problems of scientific and non-scientific studies dealing with the censorship of plays in the late Ottoman period in Turkey is the neglect of archival documents. This methodological issue leads to the emergence of many contradictory assumptions about the same subject. Similarly, studies on the reasons for banning Shakespeare's play *The Merchant of Venice* suggest different views. What is known for certain about the ban is that it was censored and banned in the late nineteenth and early twentieth centuries. However, a clarity about the reasons for this censorship and ban has not been put forward until now. Even Metin And and Talat Halman, the leading researchers on the subject, offer unevidenced views. One of the most expressed views is that Sultan Abdülhamid II, while watching the play in the palace theatre, suddenly grew frightened and ordered the play to be banned. To be more precise, the Sultan could not control his emotions while the actor playing Shylock was sharpening his knife and immediately banned the game as the scene implied torture. Another view is that due to several discriminative statements presented in the play, it was likely to cause a quarrel and hostility among the multi-ethnic Ottoman audience. The Ottoman audience included Christian and Jewish minorities as well as Muslim-Turkish majority. The plays staged by Christian Greek and Armenian theatre companies were watched by all these peoples. In such a situation, quarrels between Christian and Jewish citizens of the empire were also likely.

Subsequent studies prefer to benefit from the views of Metin And and Talat Halman rather than presenting a different perspective. Both possibilities about the reason for the ban mentioned above are presented in these studies, but more emphasis is placed on the Sultan's paranoia. One common aspect of the studies that take the former or the latter reason as a basis is that they do not apply to official documents. Different from the previous researches, this article approaches the subject from a historicist point of view. In this context, it acknowledges previous studies with a comprehensive literature review and uses archival documents scanned, classified and made available to researchers by Presidency of the Republic of Turkey Directorate of State Archives.

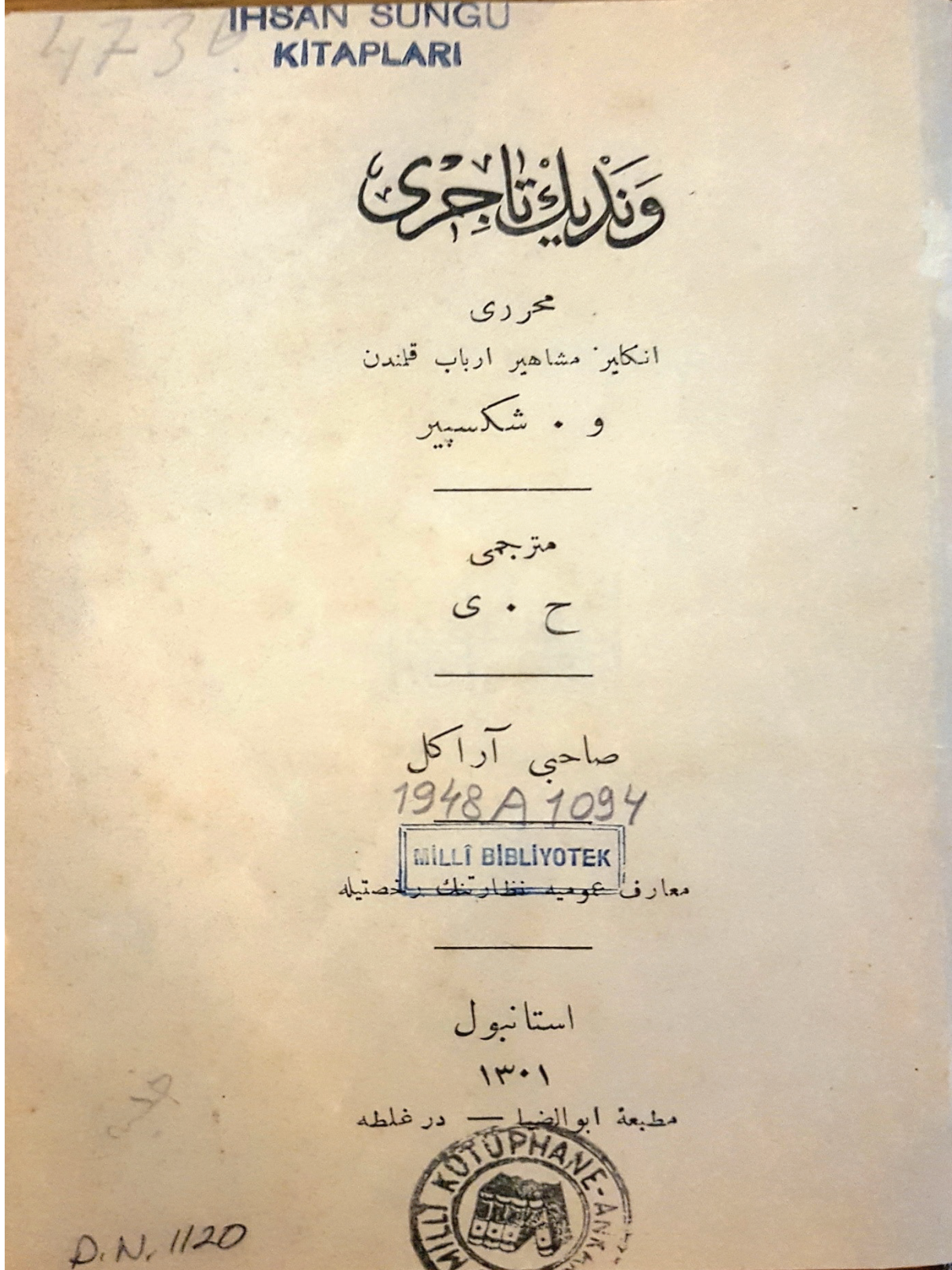
According to the research, the play was censored and banned in three stages. First of all, Hasan Sırrı, who translated the play into Turkish in 1884, did not find particular expressions in the play suitable for the civilised world and altered them thinking that they would offend some minorities. Especially, derogatory words referring to Shylock's Jewish identity are much less emphasised than in the original text. Thus, the first step of censorship was taken by the translator. Eight years after the publishing of the translation, censorship became more common in the empire and censor officers argued that the text of the play should be withdrawn on the grounds that the content of the play was inconvenient. Thus, some of the seized copies were destroyed, and some of them were sent to various government offices for preservation. However, the processes of banning the text of the play and banning the play from the stage were not carried out together. While Hasan Sırrı's translation was prohibited, the play could be staged in Armenian, Italian, Greek and French in different cities. But over time, the staging of the play began to be prevented by the police officers. When a Greek theatre company could not obtain official permission for a performance, the Greek Embassy wrote a letter to the Turkish government to learn the reason for the prevention. Following this request, the correspondence between various ministries revealed the official reason for the ban. According to these official documents, some behaviours and words in the play were found against humanity and civilisation by the Ministry of Police (*Zabtiye Nezareti*), and the play was banned in order not to cause enmity among people.

Findings in primary sources point to the protection of social peace as the reason for the ban. The absence of any reference to the Sultan's order to ban the play in archival documents strengthens the possibility that the Sultan's paranoia is only a rumour. In addition, some official documents and contemporary testimonies note that the Sultan watched the play and even rewarded the players.

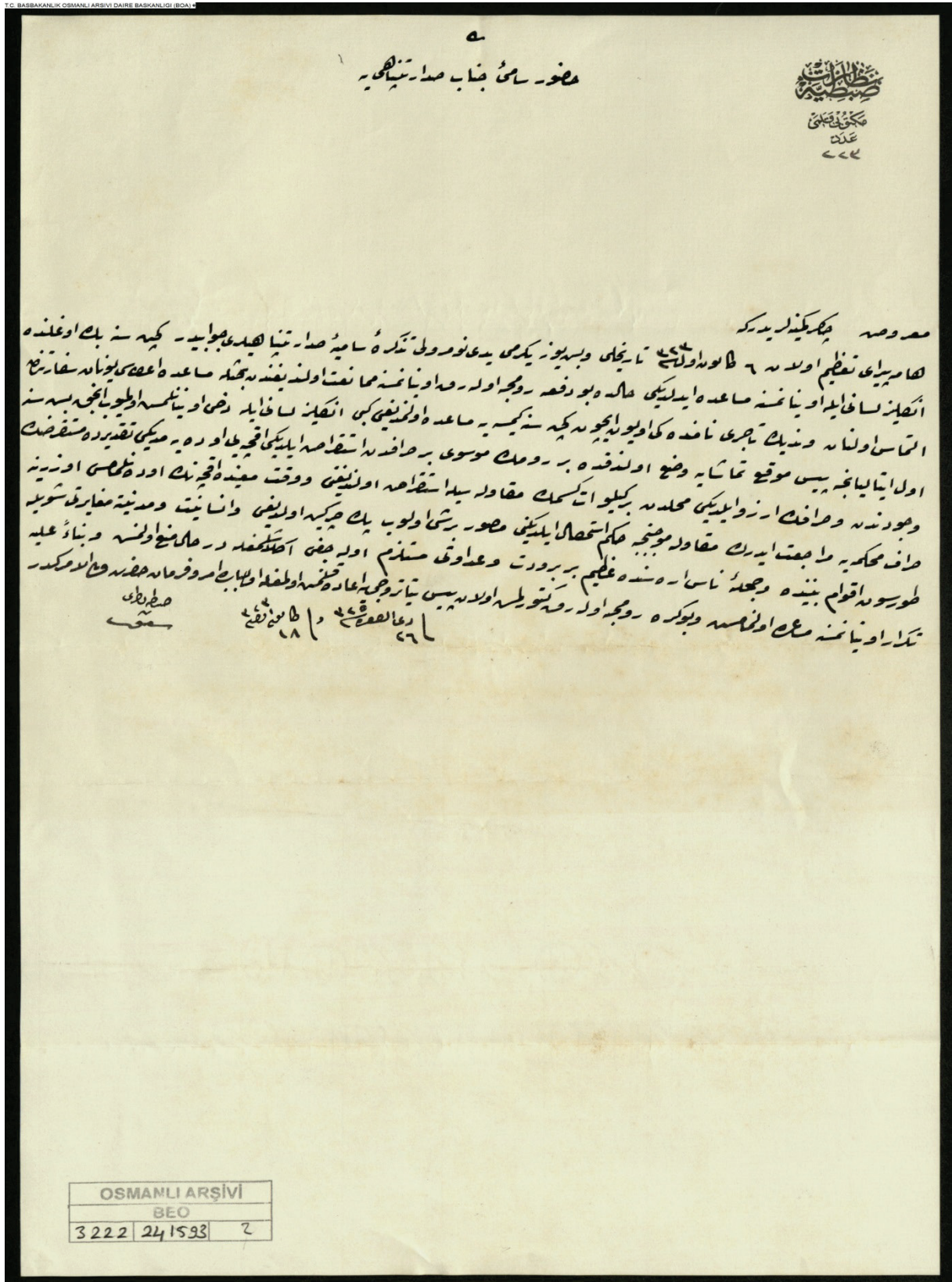
In conclusion, although this research article does not bring a completely new view to the doctrine, it supports one of the existing contradictory views with official documents. It also aims to be a guide for examining other cases of censorship objectively with the historicist method.

Appendices

Appendix 1: The inner cover page of *Venedik Taciri* (Sırrı, Hasan, trans. *Venedik Taciri*. By William Shakespeare. İstanbul: Matbaa-i Ebuzziya, 1301 [1884])

Appendix 3: The response from *Zabtiye Nezareti* (Ministry of Police) to *Sadaret* (Grand Vizierate), explaining the actual reason for the ban (BEO.3222.241593.2.1)

BEO.003222.241593.002

Appendix 4: Mardiros Minakyan playing Shylock in 1879 (*Minakyan Efendi'nin Ellinci Sene-i Devriyesi Yadigarı*. İstanbul: Arşak Garoyan Matbaası, 1912. 13)

PERCEPTION OF ASSOCIATIVE GENDER IN DIFFERENT AGE GROUPS-A TURKISH LANGUAGE CASE

FARKLI YAŞ GRUPLARINDA ÇAĞRIŞIMSAL CİNSİYET ALGISI-TÜRKÇE BAĞLAMINDA

Seda GÖKMEN

Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Dilbilimi Bölümü, sgokmen@ankara.edu.tr

Dilek PEÇENEK

Prof. Dr. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Dilbilimi Bölümü, pecenek@ankara.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 30 Eylül 2022
Kabul edildiği tarih: 9 Ocak 2023
Yayınlanma tarihi: 20 Haziran 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 30 September 2022
Date accepted: 9 January 2023
Date published: 20 June 2023

Anahtar Sözcükler

Türkçe; Çağrışimsal Cinsiyet;
Toplumsal Cinsiyet; Yaş

Keywords

Turkish; Associative Gender; Social Gender; Age

DOI

10.33171/dtcjournal.2023.63.1.8

Öz

Türkçede dilbilgisel cinsiyet olgusundan söz edilemez. Ancak biyolojik cinsiyet doğrultusunda sözlüksel cinsiyetin var olduğunu ve adlara sözlüksel olarak yansıdığını söylemek olasıdır. Biyolojik cinsiyetten bağımsız, sözcükleri eril ya da dişil olarak işaretleyen örtük ve çağrışimsal cinsiyetin varlığından da söz edilebilir. Türkçede toplumsal cinsiyet öne çıkan bir nitelik taşımaktadır. Toplumsal cinsiyet temelinde, sözgelimi "çocuk" sözcüğünün dilsel bağlama dayalı olarak yapısal görünmezlikle erkeği işaretlemesi örtük cinsiyeti, belirli sözcüklerin (sözgelimi otobüs şoförü, sekreter) toplumsal-psikolojik deneyime dayalı olarak yine yapısal görünmezlikle erkeği ya da kadını işaretlemesi ise çağrışimsal cinsiyeti göstermektedir. Bu çalışmanın amacı, belirli ulamlar (renk, hayvan, sebze-meyve, giysi, beden, ulaşım, spor, meslek, materyal, doğal özellik-bitki) kapsamında Türkçe sözcüklerde olası örtük cinsiyetin çağrışimsal düzlemdeki görünümünü betimlemektir. Bu amaç doğrultusunda, çağrışimsal cinsiyetin Türkçedeki algılanışının saptanması için tarama modeline dayalı olarak bir sormaca hazırlanmıştır. Kapalı uçlu nitelik taşıyan 3 seçenekli (eril, dişil, yansız) sormaca farklı yaş gruplarından oluşan katılımcılara (N 400) uygulanmıştır. Katılımcıların, çağrışimsal cinsiyet işaretlemelerinde yansızlık yönünde bir baskınlık olduğu görülmektedir. Bunu sırasıyla eril ve dişil işaretleme izlemektedir. Veri tabanı bağlamında, çocukluktan yetişkinliğe uzanan sürece bakıldığında toplumsal cinsiyet yanlılığı eril-dişilden yansız doğru değişmektedir. Başka bir deyişle, çocukların cinsiyeti belirleme eğilimleri daha çok eril-dişil üzerinde yoğunlaşırken artan yaşla birlikte cinsiyet atama eğilimi azalmaktadır. Diğer bir sonuç ise erkek katılımcıların kadın katılımcılardan daha fazla eril işaretlemesidir. Bu görünüm, toplumsal cinsiyet algısı ile özdeşleştirilebilir.

Abstract

Turkish has no noun classes or grammatical gender. However, in terms of biological gender, it can be said that lexical/semantic gender is reflected in nouns lexically. Although Turkish has no grammatical gender, it does have various means based on a semantic system in which nouns are assigned to a gender according to its referent's biological sex to recognize gender. It can also be said that there is a covert gender marking that denotes some person reference words as masculine or feminine. The aim of this study is to describe the phenomenon of associative gender, which carries the social-psychological context, in the case of certain categories (color, animal, vegetable/fruit, clothing, body, transportation, sports, profession, materials, and natural features/plants). Also, it was aimed at seeing the current associative gender perceptions of the lexicalized covert words (e.g., hemşire 'nurse', gömlek 'shirt') based on the assumption that the associative gender perception of sociocultural context may change in parallel with social changes. For this aim, how participants from different age groups (N 400) perceive gender in Turkish is researched. A survey consisting of close-ended questions with 3 point-rating scale (masculine, feminine, neutral) regarding each category was conducted. The most general conclusion in this study is that in the associative gender assignment, neutral is dominant. This is followed by male and female dominance. In terms of the context of the database, gender bias varies from masculine-feminine to neutral when the process from childhood to adulthood is considered. In other words, while the children's perception in marking gender is more masculine-feminine oriented, the characteristics of the language appear more prominently and the tendency to assign gender decreases with age. Another consequence is male participants marked more masculine than female participants. This may be identified with the social gender perception.

1. Introduction

In languages, generally, gender systems have been identified in grammatical, lexical/semantic, and social terms (Braun, 2000, 2001; Comrie, 1999; Corbett, 1991, 2014; Hellinger & Bußman, 2003). Grammatical gender is a noun class system which categorizes nouns as feminine (e.g., *la casa* ‘house’ in Spanish) or masculine (e.g., *el libro* ‘book’ in Spanish), or in some languages neutral gender (e.g., *das messer* ‘knife’ in German). Lexical gender, on the other hand, is based on semantic system in which nouns are assigned to a gender according to its referent’s biological sex. In some languages that lack noun classification, only biological gender is specified at the lexical level (e.g., *mum* and *dad* in English).

Social gender must also be explained. Bhasin (2003, s.2) defines social gender as a type of gender that has sociological and psychological characteristics that include roles and tasks that society assigns to women or men, unlike biological gender. The most important aspect of social gender that differs from biological sex is that it is inherited. When it comes to social gender, the term gender is based on the images and prejudices accumulated by the society and culture over the centuries. Language, which is a social institution and phenomenon, is closely related to social attitudes and behaviors. Counterparts of all kinds of values attributed to women and men who have different roles in social life settle over time in language and some linguistic expressions are made sense of based on gender.

According to Hellinger & Bußman (2003, s.11), “social gender has to do with stereotypical assumptions about what are appropriate social roles for women and men, including expectations about who will be a typical member of the class of, say, surgeon or nurse. Deviations from such assumptions will often require overt formal markings, as in *female surgeon* or *male nurse*”.

In language, social gender (Hellinger, 1990) coincides with covert gender (Braun, 1997, 2001). Social gender emphasizes the social causes of masculine or feminine bias, whereas covert gender emphasizes its structural invisibility. For example, gender-related associations in terms of person reference terms in social gender are covertly represented in the deep semantic structure. Hellinger & Bußman (2003) exemplify this with the word ‘*jeweler*’ and state that this word carries a covert masculine bias in addition to carrying a neutral content in the perceptual level. Social-cultural assumptions based on the roles of men and women lie behind this bias.

Gender in Turkish

Turkish has no noun classes or grammatical gender. However, in terms of biological gender, it can be said that lexical/semantic gender is reflected in nouns lexically. Turkish nouns and their modifiers are not classified as masculine, feminine, or neutral. That is, since nouns are not divided into genders grammatically, anaphoric pronouns, adjectives, and verbs are not marked in terms of gender. The third singular pronoun *o* 'he/she/it' does not specify gender in Turkish. For example, as can be seen in the sentence *O gidiyor* 'He/she/it is going', there is no gender marking in pronoun and verb.

Even If Turkish has no grammatical gender, it does have various means based on semantic system in which nouns are assigned to a gender according to its referent's biological sex to recognize gender. In other words, although there is no grammatical gender in Turkish, gender transfer is seen at the lexical semantic level in various ways. The lexical marker (*kadın* 'woman'/*erkek* 'man', *kız* 'girl'/*oğlan* 'boy') is used to refer to women and men. Reflection of the culture that attaches importance to kinship relations is also found in the language and lexical diversity based on gender can be seen clearly (*teyze* 'maternal aunt', *hala* 'paternal aunt', *dayı* 'maternal uncle', *amca* 'paternal uncle', etc.). Another aspect of lexical gender appears in address forms (*hanımefendi* 'lady, madam', *beyefendi* 'gentleman', etc.). In addition, it is seen that femininity and masculinity are expressed in the language (*tavuk* 'chicken' - *horoz* 'rooster', *koç* 'ram' - *koyun* 'sheep' etc.). Many names that refer to people are gender-neutral. When gender should be emphasized, adjectives such as *girl*, *female* and *male* are added (*kadın doktor* 'female doctor', *erkek doktor* 'male doctor').

However, in some borrowed words and suffixes, gender marking can be overtly traced. This can be exemplified by the words such as *kral* 'king' (m) – *kraliçe* 'queen' (f), *müdür* 'manager' (m) – *müdire* 'manageress' (f), *dansör* 'dancer' (m) – *dansöz* 'female dancer' (f), *muallim* 'teacher' (m) – *muallime* 'female teacher' (f) and so on. As could be seen in these examples, grammatical gender and lexical gender overlap, even though they are very few.

It can also be said that there is a covert gender marking that denotes some person reference words as masculine or feminine. In other words, in spite of semantic neutrality, some lexical elements have the meaning of covert gender with structural invisibility. Certain professions (for instance, *otobüs şoförü* 'bus driver', *sekreter* 'secretary') which are used to refer to female or male gender based on the social-

psychological experience display the associative-covert gender (Braun, 2000, 2001). That is, the bus driver covertly marks as masculine, and if the term refers to a woman, it also takes on an overt lexical marking (kadın otobüs şoförü 'female bus driver'). It is also stated in the literature that in the past the word 'nurse' was considered as a woman. However, later males have been trained as a nurse too and 'nurse' has been assigned to a person whose responsibility is to care patients. Another example is the word *çocuk* 'child'. Though the word *çocuk* is lexically gender-indefinite, it is associated covertly with its male referent according to the linguistic context.

When the studies investigating the social gender phenomenon in Turkish are examined, it is seen that some of them are based on natural data and some of them are dictionary-based. In early studies focusing on social/covert gender, Braun (1997) hypothesises that the lack of grammatical gender in Turkish does not warrant gender-neutral semantics and she also puts forward that there is a covert gender bias that takes its roots in Turkish society. Braun (1997, s.168), who conducted a series of studies to test her hypotheses, published her first study on the Turkish forms of address. In this study, it was determined that there is masculine dominance in Turkish. Braun found that context can determine the social gender of words (1997). She also stressed that covert gender also remained unchanged. Her latest work (2001) on this subject is based on linguistic production, unlike her previous studies. The basic finding of that study is that gender marking is always more frequent for female than for male gender. As a result of all these studies, she concludes that there is covert gender in Turkish. Braun (2000, 2001) states that in Turkish female gender is expected to be marked more because most of the words have masculine meaning as generic and unless they are modified by words that mark women, they are considered to be male.

In their study on associative gender which was conducted with university students, Kerimoğlu and Doğan (2015) denominated the sociocultural gender related to psycho-social context. Their results showed that masculine dominance in language came to the fore, followed by neutral and feminine markings.

Çolak (2019, s.121) found in her large-scale study conducted with adults that Turkish words had a predominantly masculine dominance in their social gender. This is followed by neutral and feminine markings.

According to the results of the study conducted by Peçenek & Gökmen (2019) on the associative gender perception of 200 high-frequency words in certain categories in Turkish, Turkish words contain 63% neutrality.

When it comes to dictionary-based studies, Castagneto & D'Amora (2006) examined gender differences in the Turkish Word Thesaurus for the first time. In their detailed study, they observed gender disparity and male bias.

In the study of Çubukçu, Eşme & İleriten (2010), it was sought to answer the question of which lexemes reflect men and women in the TDK Turkish Dictionary and whether these linguistic units contain sexism in the traditional sense. In the study, it was observed that 767 lexemes associated with men and women were predominantly masculine in terms of quality and quantity.

Doğan (2011) made a description of the word types that expressed gender in terms of lexical and semantic items in Turkish according to the TDK Turkish Dictionary. The words referring to men and women were identified in five categories: nouns, adjectives, adverbs, verbs, and exclamations.

Aim

As can be seen from the theoretical framework, the databases on which the studies focusing on gender in Turkish were carried out based on two domains. The first is based on dictionary-based studies and the second is on natural/behavioural data-based studies.

On the other hand, it is seen that the descriptions made in natural data-based studies in the literature are mostly directed towards adult perception. In this study, from the perspective of dictionary data frequency, the case of associative gender related to sociocultural context was tried to be examined on a scale extending from child to adult.

The aim of this study is to describe the phenomenon of associative gender, which carries the social-psychological context, in the case of certain categories. For this aim, how participants from different age groups perceive gender in Turkish is investigated.

Methodology

Participants

The participant group consisted of 200 female and 200 male individuals with 4 age groups. The participants were 100 primary school students (1st group, mean age =8.5), 100 primary school secondary stage students (2nd group, mean age =12.5), 100 high school students (3rd group, mean age =16.5), and 100 university students (4th group, mean age =24), making a total of 400 Turkish students.

Materials and procedure

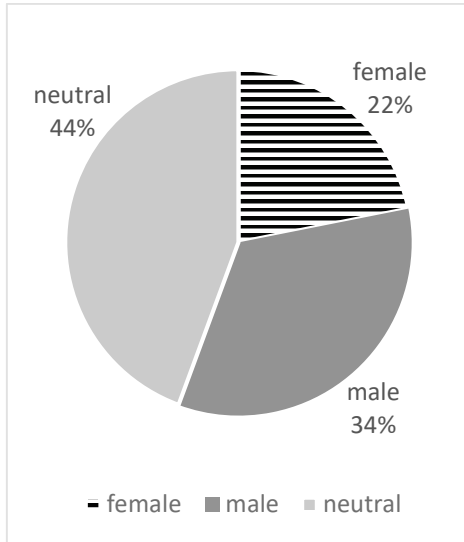
The categories of associative gender that are questioned are colour, animal, vegetable/fruit, clothing, body, transportation, sports, profession, material and natural features/plants. Each category includes 10 items selected from a previous study (Peçenek & Gökmen 2019) in which 200 adults (mean age =24) assigned gender to 20 words for each category with the maximum frequency listed in the book entitled 'A Frequency Dictionary of Turkish' (Aksan, Aksan, Mersinli & Demirhan, 2017). Thus, 10 items that received the most feminine and masculine markings in all categories are selected and prepared for the list of this study. In the selection of these categories and categorical items, lexicalized but semantically covert person reference words were also included in the study. The aim is to see the current associative gender perceptions of the lexicalized covert words (imam, hemşire 'nurse', gömlek 'shirt'...) based on the assumption that the associative gender perception of sociocultural context may change in parallel with social changes. A questionnaire consisting of close-ended questions with 3 point-rating scale (masculine, feminine, neutral) for each category was conducted.

In the data analysis process, we used the multinom function from the nnet package (Venables & Ripley, 2002) in R (R Core Team 2013) to estimate a multinomial logistic regression model. Before running our model, we chose the level of our outcome that we wish to use as our baseline and specify this in the relevel function. Then, we run our model using multinom. The multinom package does not include p-value calculation for the regression coefficients, so we calculate p-values using Wald tests (hereby z-tests).

2. RESULTS

In the analysis process of the data, a database consisting of 40,000 items was accessed. In presenting the findings, the prominent items of each category were given by considering statistical values. Firstly, a general assessment was made for each of the ten categories, followed by an assessment in accordance with age groups and biological sex.

In the general assessment, participants appear to have a neutral orientation of 44% of the associative gender markers for 100 words in the ten categories selected (see Table 1 and Graph 1). This is followed by male and female marking.

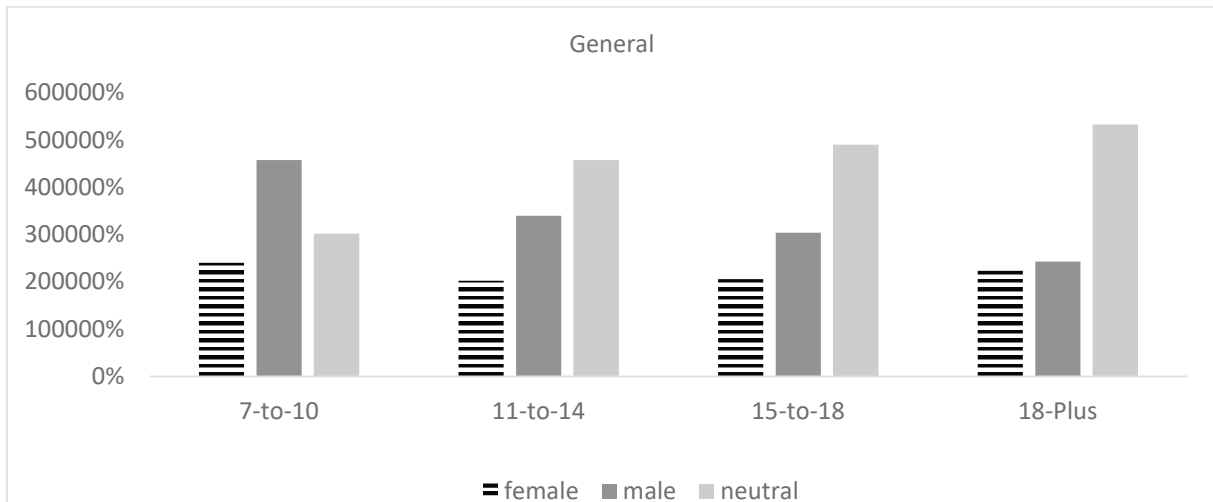
Graph 1. Associative gender orientations of participants

Table 1. Descriptive scores and standard errors (in parenthesis)

	male	female	neutral
Man	Mean (SE)	Mean (SE)	M (SE)
7-to-10	0.491 (0.007)	0.235 (0.006)	0.273 (0.006)
11-to-14	0.356 (0.006)	0.193 (0.005)	0.450 (0.007)
15-to-18	0.360 (0.006)	0.219 (0.005)	0.419 (0.006)
18+	0.225 (0.005)	0.260 (0.006)	0.514 (0.007)
Woman			
7-to-10	0.385 (0.006)	0.296 (0.006)	0.317 (0.006)
11-to-14	0.297 (0.006)	0.238 (0.006)	0.463 (0.007)
15-to-18	0.253 (0.005)	0.222 (0.005)	0.523 (0.006)
18+	0.201 (0.005)	0.205 (0.006)	0.593 (0.007)

3.1. Age group

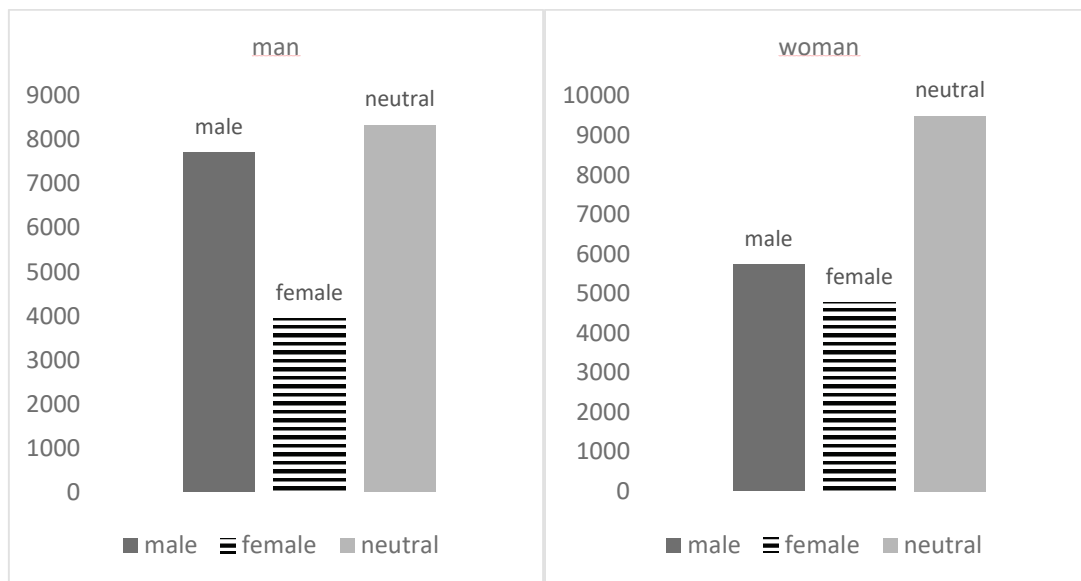
Looking at the age groups within itself, it appears that the neutral marking emerged except for the first group. In the first group, male gender assignment is prominent. As the age group increases, the male ratio decreases, and the neutral ratio increases. The ratio of female gender markers appears to be close to each other in all groups (See Graph 2, Table 3).

Graph 2. General results of age groups

3.2. Sex

The primary aim and question of this study is to describe associative gender appearances in the context of age groups variable, but also to include observations emerging within the framework of biological gender/sex variable. In this direction, it is seen that the neutral gender markings of both male and female participants are significantly higher than the others. Associative gender markings of male and female participants are reflected in Graph 3. Then, it is seen that male participants mark more masculine than women (see Graph 3).

Graph 3. General results of biological gender

3.3. Categories: General result

In all categories, it was found that masculine or feminine gender assignment to the words was made distinctly, and masculine assignment was predominantly made. However, this does not alter the apparent prominent appearance in the direction of neutral assignment (see Table 2, Graph 1). For example, the ratio of neutral assignment in the categories of color, vegetable-fruit, clothing, body, transportation, profession and natural features clearly demonstrates this situation.

Table 2. Categories: a general result

	color	animal	veg.-fru.*	clothing	body	transp.*	sport	profess.*	material	natural f.*
male	0.36(0.01)	0.37(0.01)	0.27(0.01)	0.25(0.01)	0.21(0.01)	0.35(0.01)	0.39(0.01)	0.38(0.01)	0.38(0.01)	0.27(0.01)
female	0.25(0.01)	0.31(0.01)	0.22(0.01)	0.35(0.01)	0.18(0.01)	0.14(0.01)	0.14(0.01)	0.21(0.01)	0.28(0.01)	0.25(0.01)
neutral	0.39(0.01)	0.32(0.01)	0.50(0.01)	0.40(0.01)	0.61(0.01)	0.52(0.01)	0.47(0.01)	0.41(0.01)	0.34(0.01)	0.48(0.01)

veg.-fru.* vegetable-fruit, transp.* transportation, profess.* profession, natural f.* natural features-plants.

Color (black, blue, brown, crimson, gray, navy blue, orange, pink, purple, red)

In general, when looking at the color category, it is seen that the participants marked pink and purple as feminine; navy blue, blue, black, brown as masculine; and red, crimson, orange, gray as highly neutral. In addition, it can be said that the crimson's neutral and feminine marking values are ~~very~~ close to each other when looking at the statistical results in more detail.

When we look at the color category in terms of age groups, we see that male gender assignments are made in the first and second age groups, whereas in the third and fourth groups, gender assignments are similar to the other item categories. In the first and second groups, a consensus is reached in masculine assignment in dark blue, blue, black, gray, and brown items, and similarly neutral assignment in orange, blue, brown, and gray in the third and fourth groups. In addition, it is striking that the color purple is marked as feminine in the four groups.

Pink and purple are marked feminine by both female and male participants. In the same vein, blue, brown, and navy blue are marked masculine. Gray and orange are considered neutral by women and men. The color crimson is marked neutral by men and feminine by women. Also, black and red are marked as having different genders by men and women.

Animal (bear, bird, butterfly, cat, chicken, dog, horse, lion, rabbit, wolf)

In the animal category, all items are highly made gender assignments. For instance, bear, lion, wolf, horse, and dog are marked masculine, and butterfly, cat, chicken, bird, and rabbit are marked feminine.

In terms of age variable, the words bear, lion, and wolf are marked as masculine in all groups, yet butterfly is marked as feminine. 1st and 2nd groups' gender assignments in butterfly, bird, cat, rabbit, bear, lion, wolf, dog, and horse are the same. In the first two groups, there was relative uncertainty about the gender of chicken, whereas in the third and fourth groups, there was no specific gender assignment: in other words, it's lexicalized. The word chicken displays lexical gender as well as neutrality as a species name. In informal language, lion and bear carry different figurative semantic value when associated with the markings of male

participants. The word bear represents rudeness, and the word lion expresses courage.

In terms of the gender of the participants, both female and male participants marked masculine for bear, lion, and wolf and feminine for butterfly, bird, cat, and rabbit. In terms of male and female participants what is striking is that there is no symmetry in the neutral marking as there is in others. For example, dog, chicken, and horse are marked differently by male and female participants. For chicken, men marked feminine, women marked neutral while dogs and horses are marked masculine by men. Gender assignments for these sorts of animals suggest that they can be associated with participants' experience of the world.

Vegetable/fruit (apricot, aubergine, cherry, fig, onion, pepper, plum, potato, pumpkin, tomato)

In the vegetable-fruit category, it was determined that only a significant feminine appointment was made to the word cherry, and no salient masculine assignments are made. For other items neutral assignments are made as displayed in Table 2.

Gender assignments of Group 1 differ significantly from other groups. In this group, only masculine and feminine assignments have been made and the concentration is on the masculine. In the other three groups, neutral marking is noticeably remarkable. The word cherry in the majority of age groups is marked as feminine.

Cherry is the only word that both male and female participants demonstrate consensus in assignments of feminine gender. In the word of pepper, it is seen that the evaluations of men and women differ, that of women mark as masculine, and that of men neutral. In general, the vegetable-fruit category is perceived as neutral by the participants.

Clothing (attire, belt, dress, jacket, skirt, slipper, shirt, tie, trousers, umbrella)

The clothing category is generally perceived as neutral by the participants. In this category, tie, shirt, belt, and jacket are marked as masculine, skirt and dress as feminine, and attire, umbrella, slipper, and trousers as neutral.

In this category, the tendency exhibited in general is that groups 1 and 2 behave differently from groups 3 and 4. On the other hand, these groups show the same marking behaviors within themselves. In all age groups, attire, umbrella, and slipper

were marked neutral. In addition to this, in all age groups, tie is masculine, skirt and dress are feminine.

Both women and men made a feminine marking on dress and skirt, masculine for belt and tie, and neutral for attire, slipper, and umbrella. In other words, jacket, shirt and trousers, gender assignments of men and women are different. In Turkish society, that skirt and dress are seen as clothing items specific to women and tie and belt are more specific to men has determined or oriented the participants' tendencies. Social roles as well as social perceptions can be seen from these results. The fact that a word like *pantolon* 'trousers/pants' is considered neutral indicates that the social perception of some clothes may also change over time. In other words, trousers, which were once used only by men in Turkish society, are used by both men and women today. This result is a significant example of the change in social perception over time.

Body (arm, back, eye, foot, hair, head, heart, leg, lip, shoulder)

When we look at the general results on the body category, most of the words are considered neutral. In terms of age groups, in this category, it appears that neutral marking has been made for all items except the lip. As we have just mentioned, in this category a clear gender marking based on biological gender is only seen in the word lip. For this word, men have made a higher feminine gender marking while women have made a neutral marking.

Transportation (captain, driver, map, pilot, port, railway, ship, target, traffic, travel)

In the transportation category, neutral marking stands out. When the gender assignments of the members in the transportation category are considered, it is seen that the masculine assignment in the words captain and pilot stands out. Another observation is that there are very few feminine markings for this category. In addition, the words map, port, railway, ship, target, traffic and travel are neutral categorical items. The common feature of these words is that they do not have any references to a person or an animal.

When this category is examined in terms of age groups, it is seen that the evaluation of Group 1 is different from the other groups. The tendency of group 1 assignments is largely masculine. It is also noteworthy that in all of the groups, no significant feminine assignment was made.

The results based on biological gender are identical to the general view.

Sports (ball, game, goal, marathon, match, pool, race, sports, stadium, track)

As displayed in Table 3, in the sports category neutral marking stands out and there is no salient feminine marking. There is no salient feminine gender assignment in any group. Match, ball, goal, track, and stadium are masculine, whereas pool, marathon, race, sports, and game are neutral in all groups.

Match, goal, and stadium are masculine, pool and game are neutral in male and female participants.

Social perception of these words is predominantly thought to be masculine due to the fact that these words (match, goal, and stadium) are of interest to men.

The words that men and women attach masculine as gender appear as ball, goal, match, stadium, and track. Game, marathon, pool and sport are clearly gender-neutral.

Profession (architect, author, doctor, driver, imam, military officer, nurse, police, soldier, teacher)

When age groups are examined in detail, it is clear that all groups mark nurse as feminine only. It is seen that the evaluation of Group 1 is different from the other groups in terms of the word soldier. The primary school students showed different tendencies, unlike other groups, they marked soldier as masculine in a salient manner or neutral even a little, and there is no feminine marking.

Nouns such as imam ‘priest in a mosque’, soldier, military soldier and driver are marked masculine mostly. Also, because it is a generic noun, the word author is marked neutral in all groups. In the profession category, there are a large number of items with significant gender assignments. The word hemşire ‘nurse’ is coded feminine in parallel with social perception, likewise imam, soldier, military officer and driver are coded as masculine. The words imam and soldier are seen as lexicalized by showing covert masculine gender.

In the words architect, author, doctor, police and teacher, neutral assignments are evident. Nouns such as imam, soldier, military officer, and driver are mostly marked as masculine.

It is seen that women and men mark the same associative gender in the profession category. In other words, men and women think alike. Significantly, hemşire 'nurse' got the feminine gender marking, whereas imam got the masculine. However, it is seen that the vice versa is also possible.

Material (crystal, glass, gold, iron, lead, petroleum, silk, silver, steel, wood)

Generally, in the material category, all words except glass were marked feminine or masculine gender.

In this category, the first three groups generally gave the same answer, whereas the fourth group, that is to say, the adult group showed different tendencies. In this age group, unlike other groups, the words iron, lead, petroleum, steel, and wood are marked neutral. That gender assignment for material is more neutral in the fourth group has showed the increased knowledge of the world. Silk, gold, crystal (female) and wood (male) received the same gender assignments in all four groups.

In this category, gender assignments seem to be made at a very high rate. It is observed that male and female participants have parallel evaluations of certain category items at a high level of significance. For example, both female and male participants coded crystal, gold, silk and silver as feminine, and iron, lead, petroleum, steel, and wood as masculine.

Natural feature-plant (flower, forest, land, mountain, nature, sea, soil, star, sun, tree)

Natural feature-plant category items were predominantly marked as neutral except mountain and flower. The feminine coding of the word flower is also an expected result when considered in the context of world knowledge. Because the words women and flower can be said to demonstrate co-occurrence. In the same way, considering the phrase "dağ gibi adam" 'man like a mountain (literally)' (figurative meaning: hugeness) in Turkish, there is another co-occurrence between the words mountain and man. These examples reveal the reflection of stereotypes in society to language.

For this category it appears that the fourth group did not make a prominent masculine marking. In the age group of four, a dominance of neutral marking is determined. In this category, both female and male participants assign feminine gender for flower and neutral gender for soil. Also, women assign feminine gender for star and sun, and men assign masculine gender for the same words.

3. Discussion and Conclusion

The most general conclusion in this study is that in the associative gender assignment, neutral is dominant. This is followed by male and female dominance. When we look at the categories markings in the animal and material categories stand out as masculine.

Findings about neutral assignment do not overlap with the those of Çolak (2019), Kerimoğlu and Doğan (2015), Braun (1997). There is a masculine dominance in their studies. It is seen that this determination for masculine dominance is made on the examples that overlap, resemble or differentiate with the categories questioned in our study.

For example, Braun (1997) finds that the word *police* is marked as masculine. In our work, the word *police* is marked neutral. It is thought that the different conclusions of associative gender are derived from the changes in social life. In other words, police is not only marking masculine. It is clear that this constraint on social gender has changed over time. This word is thought to be a neutral mark since it is beginning to refer to a profession for a woman today. Another example of this kind of change is the word *nurse*. In the same way, male marking can also be assigned to a nurse today. A clear example of how experiences determine the way we perceive the world can be seen in the sports category. Words such as *match*, *goal* and *stadium* are considered as a field of interest for men and sports that men do in Turkish society. This is also reflected in associative gender as masculine.

Another example that the world of experiences directs the way of perceiving the world is the words *sürücü* (driver) and *şoför* (driver) in Turkish. The word *şoför* is masculine in the occupational category and the word *sürücü* is marked neutral in the transportation category. It is clear that *şoför* is perceived as masculine directly in the profession as in Braun (1997) and Kerimoğlu & Doğan (2015). Because *şoför* is used to be male and still marked as masculine. *Sürücü* (driver), which is a newer word, is seen as neutral because it has acquired a meaning including women.

Examples of stereotypical perceptions such as pink for females, blue for males are mostly faced in the color categorization. A similar tendency is seen in the study of Kerimoğlu & Doğan (2015). Another example is the feminine marking of the flower in the same study. The mapping of the 'bear' with the masculine in Çolak's (2019) study was also seen in our study. Apart from the examples given, the common categorical items reflect the male and female routines.

The differences in the results of these studies (for example, differences in the category of profession) are thought to show time-based changes in social life, and similarities show the invariance of some situations and phenomena at the conventional level (for example, the category of clothing).

On the other hand, in associative gender assignment for words, age is seen as a significant variable. In particular, male gender assignment in the 1st group is more than neutral and female gender assignments. In fact, by taking this into consideration it can be concluded that behavior patterns based on gender roles are given to girls and boys through the socialization process (Bem, 1985; Dökmen, 2010). As known, culturally formed social gender can change over time. The difference in the associative gender determination tendencies in the first group, which includes the youngest participants, actually verifies this opinion.

Moreover, in terms of the research context, gender bias varies from masculine-feminine to neutral when the process from childhood to adulthood is considered. In other words, while the children's perspective in marking gender is more towards masculine-feminine, the characteristics of the language appear more prominently and the tendency to assign gender decreases with age. However, as in the categories of clothing and profession, masculine-feminine roles are shaped by social perception and gain dominance as well.

Another consequence is male participants marked more masculine than female participants. This may be identified with the social gender perception.

Appendix

Table 3: Descriptive scores and standard errors (in parenthesis) of four age groups

	color	animal	veg.- fru.*	clothing	body	transp.*	sports	profess.*	material	natural f.*
7-10										
male	0.51 (0.02)	0.46 (0.02)	0.38 (0.02)	0.25 (0.01)	0.25 (0.01)	0.58 (0.02)	0.60 (0.02)	0.57 (0.02)	0.49 (0.02)	0.31 (0.01)
female	0.30 (0.01)	0.35 (0.02)	0.33 (0.02)	0.49 (0.02)	0.22 (0.01)	0.11 (0.01)	0.11 (0.01)	0.17 (0.01)	0.29 (0.01)	0.29 (0.01)
neutral	0.19 (0.01)	0.20 (0.01)	0.29 (0.01)	0.26 (0.01)	0.53 (0.02)	0.31 (0.01)	0.29 (0.01)	0.26 (0.01)	0.22 (0.01)	0.40 (0.02)
11-14										
male	0.40 (0.02)	0.39 (0.02)	0.25 (0.01)	0.24 (0.01)	0.16 (0.01)	0.38 (0.02)	0.44 (0.02)	0.40 (0.02)	0.40 (0.02)	0.23 (0.01)

female	0.26 (0.01)	0.30 (0.01)	0.21 (0.01)	0.37 (0.02)	0.16 (0.01)	0.09 (0.01)	0.09 (0.01)	0.15 (0.01)	0.30 (0.01)	0.24 (0.01)
neutral	0.34 (0.02)	0.32 (0.01)	0.54 (0.02)	0.40 (0.02)	0.68 (0.01)	0.54 (0.02)	0.46 (0.02)	0.45 (0.02)	0.31 (0.01)	0.54 (0.02)
15-18										
male	0.25 (0.01)	0.34 (0.01)	0.27 (0.01)	0.24 (0.01)	0.18 (0.01)	0.33 (0.01)	0.43 (0.02)	0.40 (0.02)	0.37 (0.01)	0.23 (0.01)
female	0.25 (0.01)	0.32 (0.01)	0.19 (0.01)	0.30 (0.01)	0.20 (0.01)	0.10 (0.01)	0.06 (0.01)	0.17 (0.01)	0.31 (0.01)	0.33 (0.01)
neutral	0.50 (0.02)	0.34 (0.01)	0.54 (0.02)	0.46 (0.02)	0.62 (0.01)	0.57 (0.02)	0.52 (0.02)	0.43 (0.02)	0.32 (0.01)	0.44 (0.02)
18 plus										
male	0.29 (0.01)	0.29 (0.01)	0.20 (0.01)	0.27 (0.01)	0.24 (0.01)	0.08 (0.01)	0.06 (0.01)	0.14 (0.01)	0.26 (0.01)	0.32 (0.02)
female	0.20 (0.01)	0.29 (0.01)	0.17 (0.01)	0.25 (0.01)	0.14 (0.01)	0.25 (0.01)	0.30 (0.02)	0.36 (0.02)	0.24 (0.01)	0.13 (0.01)
neutral	0.52 (0.02)	0.42 (0.02)	0.63 (0.02)	0.48 (0.02)	0.62 (0.02)	0.66 (0.02)	0.63 (0.02)	0.50 (0.02)	0.50 (0.02)	0.55 (0.02)

veg.-fru.* vegetable-fruit, transp.* transportation, profess.* profession, natural f.* natural features-plants.

*An earlier version of this paper was presented at the 19th International Conference on Turkish Linguistics (Astana, 17-19 August 2018)

References

- Aksan, Y., Aksan, M., Mersinli, Ü. & Demirhan, U. U. (2017). *A Frequency Dictionary of Turkish*. London & New York: Routledge.
- Bem, S. L. (1985). Androgyny and Gender Schema Theory: A conceptual and. *Psychol Gender*, 32, 179.
- Bhasin, K. (2003). *Toplumsal Cinsiyet "Bize Yüklenen Roller"*. İstanbul: Kadınlarla Dayanışma Vakfı Yayınları.
- Braun, F. (1997). Covert Gender in Turkish. *VIII. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri içinde* (s. 267- 274). Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Braun, F. (2000). Gender in the Turkish Language System. *Turkic Languages*, 4, 3-21.
- Braun, F. (2001). Turkish. The Communication of Gender in Turkish. In: Hellinger, Marlis & Bußmann, Hadumod (eds.), *Gender Across Languages. The Linguistic*

- Representation of Women and Men*. Volume 1, 283-310. Amsterdam: John Benjamin's Publishing Company.
- Comrie, B. (1999). Grammatical Gender Systems: A Linguist's Assessment. *Journal of Psycholinguistic Research*, 28(5), 457-466.
- Corbett, G. G. (2014). *The Expression of Gender*. Berlin: De Gruyter Mouton.
- Corbett, G. G. (1991). *Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Çolak, G. (2019). *Toplumdilbilimi-Toplumsal Cinsiyet ve Dil*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Çubukçu, H., Eşme, M. & İlerten, F. (2010). How Sexism Operates in Basic Turkish Dictionary. *Language*, 6.
- Doğan, E. (2011). Türkçede cinsiyet kategorisinin izleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(17), 89-98.
- Dökmen, Z. (2010). *Toplumsal Cinsiyet: Sosyal Psikolojik Açıklamalar*. (2. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hellinger, M. (1990). *Kontrastive Feministische Linguistik. Mechanismen Sprachlicher Diskriminierung im Englischen und Deutschen*. München: Hueber.
- Hellinger, M. & Bußmann, H. (2003). The Linguistic Representation of Women and Men. In: Hellinger, Marlis & Bußmann, Hadumod (eds.). *Gender Across Languages. The Linguistic Representation of Women and Men*. Volume 3, 1-26. Amsterdam: John Benjamin's Publishing Company.
- Kerimoğlu, C. & Doğan, G. (2015). Türkçede Cinsiyet Görünümleri ve Çağrışımsal Zihniyet. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 38, 133-178.
- Peçenek, D. & Gökmen, S. (2019). Türkçede Çağrışımsal Cinsiyet Görünümleri. In: Kâmil İşeri (Ed.). *Dilbilimde Güncel Tartışmalar* (p. 85-96). Ankara: Dilbilim Derneği Yayınları.
- R Core Team (2013). R: A Language and environment For Statistical Computing [Computer software manual]. Vienna, Austria. Retrieved from: <http://www.R-project.org/>
- Venables W.N. & Ripley B. D. (2002). *Modern Applied Statistics with S*. 4th edition. New York: Springer-Verlag.

Summary

In this study, associative gender, which Kerimoğlu & Doğan (2015) define as the sociocultural gender aspect related to psycho-social context, was questioned based on words and in the survey conducted with university students, it was found that masculine dominance in language came to the fore, followed by neutral and feminine markings. Çolak (2019, p.121), in her large-scale study conducted with adults, found that Turkish words had a predominantly masculine dominance in their social gender. This is followed by neutral and feminine markings. According to the results of the study conducted by Peçenek & Gökmen (2019) on the associative gender perception of 200 frequently used words in certain categories in Turkish, Turkish words contain 63% neutrality.

As can be seen from the theoretical framework, the databases on which the gender studies in Turkish were carried out are based on two main domains. The first is based on dictionary-based studies and the second is based on natural/behavioural data-based studies.

On the other hand, it is seen that the descriptions made in natural data-based studies in the literature are mostly directed towards adult perception. In this study, on the basis of frequency dictionary data, the case of associative gender related to sociocultural context was tried to be examined on a scale extending from child to adult.

The aim of this study is to describe the phenomenon of associative gender, which has the social-psychological aspect, in the case of certain categories. For this aim, how participants from different age groups perceive the gender in Turkish is researched.

The participant group consisted of 200 female and 200 male individuals with 4 age groups. The participants were 100 primary school students (1st group, mean age =8.5), 100 primary school secondary stage students (2nd group, mean age =12.5), 100 high school students (3rd group, mean age =16.5), and 100 university students (4th group, mean age =24), making a total of 400 Turkish students.

The categories of associative gender that are questioned are color, animal, vegetable/fruit, clothing, body, transportation, sports, profession, material and natural features/plants. A questionnaire consisting of close-ended questions with 3 rating scale (masculine, feminine, neutral) was conducted for each category.

The main conclusion in this study is that in the associative gender assignment is neutral mostly. Then this is followed by male and female dominance. When we look at the categories, animal and material categories stand out as masculine.

Findings about neutral assignment do not overlap with the those of Çolak (2019), Kerimoğlu and Doğan (2015), and Braun (1997). There is a masculine dominance in their studies. It is seen that this determination for masculine dominance is made on the examples that overlap, resemble or differentiate with the categories questioned in our study. For example, Braun (1997) finds that the word *police* is marked as masculine. In our study the word *police* is marked neutral. It is thought that the different conclusions of associative gender are derived from the changes in social life. Another example of this kind of change is the word nurse. In the same way, male marking can also be assigned for a nurse today. A clear example of how experiences determine the way we perceive the world can be seen in the sports category. Words such as *match*, *goal* and *stadium* are considered as a field of interest for men and sports that men do in Turkish society. This is also reflected in associative gender as masculine. Another example that the world of experiences directs the way of perceiving the world is the words *sürücü* (driver) and *şoför* (driver) in Turkish. The word *şoför* is masculine in the occupational category and the word *sürücü* is marked neutral in the transportation category. It is clear that *şoför* is perceived masculine directly in the profession as in Braun (1997), and Kerimoğlu & Doğan (2015) because *şoför* is used to be male and still marked as masculine. *Sürücü* (driver), which is a newer word, is seen as neutral because it has acquired a meaning including women. Examples of stereotypical perceptions such as pink for female, blue for male are mostly faced in the color categorization. A similar tendency was found in the study of Kerimoğlu & Doğan (2015). The feminine marking of the flower in the same study can be seen as another similar finding. The mapping of the 'bear' with the masculine in Çolak's

(2019) study was within the same harmony in our study. Apart from the examples given, the common categorical items reflect the male and female routines.

KLASİK HİNT METİNLERİNDEN BHAGAVADGĪTĀ'NIN ERMENİCE, İNGİLİZCE VE TÜRKÇE ÇEVİRİLERİNİN “ÇEVİRİ-KÜLTÜR İLİŞKİSİ” BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

THE EVALUATION OF THE ARMENIAN, ENGLISH AND TURKISH
TRANSLATIONS OF BHAGAVADGĪTĀ, AN INDIAN CLASSIC TEXTS,
IN THE CONTEXT OF THE "TRANSLATION-CULTURE RELATIONSHIP"

Fatma Jale Gül ÇORUK

Arş. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi,
Kafkas Dilleri ve Kültürleri Bölümü, coruk@ankara.edu.tr

Yalçın KAYALI

Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doğu
Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, ykayali@ankara.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 2 Şubat 2023
Kabul edildiği tarih: 7 Mart 2023
Yayınlanma tarihi: 20 Haziran 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 2 February 2023
Date accepted: 7 March 2023
Date published: 20 June 2023

Anahtar Sözcükler

Bhagavadgītā Çevirileri; Erek Odaklı
Çeviri Kuramı; Çeviri-Kültür İlişkisi.

Keywords

Translations of Bhagavadgītā;
Target-Oriented Translation Theory;
Translation-Culture Relationship.

DOI

10.33171/dtcfjournal.2023.63.1.9

Öz

Diller arasındaki değişkenlere bağlı olarak anlam ve algıda birtakım çeviri farklılıklar ortaya çıkabilmektedir. Çeviribilimsel perspektiften diller arasındaki en belirgin farklılıklar, özellikle kültüre özgü öğelerde kendisini göstermektedir. Bu nedenle de kültürel aktarım süreci çeviride, çok yönlü bir yaklaşım yetisi gerektirmektedir. Söz konusu çeviri işlemi yalnızca bir dil meselesi değildir. Çeviri öncelikle yazarın işlediği konuya karşı tutumu, kullandığı anlatı tekniği, metaforik unsurlar ve bakış açısıyla da ilgilidir. Aynı zamanda yazarın okuyucusu ile olan ilişkisi ile de bağlantılıdır. Kanaatimizce orijinal eserdeki bu eşgüdümlü ve ahenkli ikili ilişki, neredeyse her zaman, iyi bir çeviride kendisini göstermektedir.

Bu çalışmada, Hint kültürüne özgü, Klasik Sanskrit edebiyatının eserlerinden biri olan Bhagavadgītā adlı metnin Sanskrit dilindeki orijinali, Ermenice, İngilizce ve Türkçe tercümeleriyle çeviri-kültür ilişkisi bağlamında karşılaştırmal olarak incelenmiştir. Karşılaştırma yapmak için kaynak metin olarak Bhagavadgītā'nın Sanskrit orijinal metni, H. Acaryan'ın Ermenice çevirisi, *Trida i Bhik u Śrīpād Ak ayānanda Mahārāja*'nın İngilizce çevirisi, K. Kaya ve S. Çalışkan'ın Türkçe çevirileri kullanılmıştır.

Sonuçta çevirmenlerin izlediği çeviri stratejileri üzerinden kültürün çeviri metin üzerindeki etkileri, Bhagavadgītā metninin çevirileri aracılığıyla ortaya koyulmaya çalışılmış ve alan yazındaki çeviri-kültür ilişkisi hususundaki kuramsal birikime, orijinali Sanskrit olan bir metnin Ermenice, İngilizce ve Türkçe çevirileri üzerinden tespitler yapılarak katkıda bulunulmaya çalışılmıştır.

Abstract

Depending on the differences between languages, translation differences occur in meaning and perception. The most distinctive differences between languages appear in culture-specific items to their own cultures. Cultural transference thus requires a manifold approach: it is not merely a matter of language. It is primarily concerned with the authorial relationship to his/her subject matter: narrative technique, metaphorical dimensions and point of view. It is also concerned with author's relationship to his/her reader. And these two relationships of the original work are almost invariably reflected in a good translation.

In this study, The Bhagavadgītā, which has been attributed to Indian culture and is considered as one of the most valuable works of Classical Sanskrit Literature, was analyzed comparatively with its original Sanskrit language and its Armenian, English and Turkish translations. Likewise, the translations have been evaluated in regard to translation studies. In this context, the Sanskrit original of Bhagavadgītā was used as the source text. Within the scope of our study, one Armenian, one English and two different Turkish translations were used and four different translations were examined in terms of translation and cultural relationships. Sanskrit original text of Bhagavadgītā, Armenian translation by H. Acharian, English translation by *Trida i Bhik u Śrīpād Ak ayānanda Mahārāja*, Turkish translations by K. Kaya and S. Çalışkan were used in this regard.

As a result, the effects of culture on the translated text, through the translation strategies followed by the translators, were revealed through the translations of the Bhagavadgītā text. The relevant theoretical background on the translation-culture relationship in the literature was mentioned by making interpretations within the framework of the discipline of translation studies by the help of the Armenian, English and Turkish translations of the text, originally was Sanskrit.

Giriş

Çeviribilimin ayrı bir bilim dalı olarak kabul görmesi 1980'li yıllara denk gelir. Çeviribilim araştırma alanlarının genişliği sebebiyle dilbilim, edebiyat bilimi, karşılaştırmalı edebiyat, tarih, antropoloji, psikoloji, sosyoloji, hukuk, ekonomi vd. disiplinlerle etkileşim halindedir. Çevirmenlerin kendilerini ve kültürlerini anlama biçimleri, çeviri yapma biçimlerini de etkileyebilecek faktörlerden biridir (Lefevere, 1992, s. 19-20). Dolayısıyla çeviribilim alanında çeviri, diller ve kültürler arasında seyahat eden, farklı değerler, bakış açıları ve ideolojiler arasında karşılaşmalara sebep olan kültürler arası bir eylem olarak kabul edilir (Tang, 2007, s. 133-135). Nida/Taber'deki ünlü çeviri tanımı şöyledir: “Çeviri, kaynak dil iletilisinin, önce anlam sonra biçim açısından, erek dildeki en yakın doğal eşdeğerini yeniden üretmekten ibarettir. Çeviri, kaynak dildeki iletilinin erek dilde anlam ve biçim bakımından en iyi ve en doğal karşılığını bulmaktır” (Stolze, 2020, s. 17-19).

Çeviribilimciler ve çevirmenler, çevirinin edebiyat tarihindeki önemini yeniden tanımlama, çevirinin kökeninin kendi kültürel kaynaklarında izini sürme ve çevirinin ideolojik çıkarımlarını ve bir bağlamdan diğerine aktarılırken metinsel olarak dâhil olduğu güç ilişkilerini daha kapsamlı bir şekilde keşfetmek görevini üstlenirler (Bassnett, 2007, s. 56). Çeviri, otoriteyle, meşruiyetle ve nihayetinde güçle ilgilidir, tam da bu yüzden birçok sert tartışmanın konusu olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Çeviri sadece “başka bir dünyaya açılan bir pencere” ya da bu tür içi boş, basmakalıp bir olgu değildir. Aksine çeviri, yabancı etkilerin yerel kültüre nüfuz edebileceği, ona meydan okuyabileceği ve hatta onun yok olmasına sebep olabileceği genellikle net bir dirençle karşılaşmadan açılan bir kanaldır (Lefevere, 1992, s. 19-20). Kültürlere ait öğelerin bugün dahi bir başka dilin gereksinimlerini karşılayacak düzeyde bir çevirinin yeterliliğine erişemeyeceği anlaşılıyor; ancak eski çağlarda, başlı başına tercüme eylemi dahi son derece önemliydi, oysaki kültürel farklılıklardan kaynaklanan çeviri problemleri ya da çevrilemezlik sorunu henüz bilimsel bir problem olarak tespit edilmemişti. “Tarihsel süreç, yapılacak çevirilerin miktarını ve türünü belirleyecek ve söz konusu çevirilerin durumu, erek kültürün konumuna göre az ya da çok olacaktır. Dolayısıyla, bir eser esasen kaynak kültürde önemli olsa dahi tercüme edildiği zaman alıcı kültürde hiçbir etkisi olmayabilir veya tam tersi etki bırakabilirdi” (Bassnett, 2007, s. 56-57). Böyle bir dil anlayışı, dikkatleri şiddetle dilin oluşturduğu ve sayesinde anlam kazandığı kültürel bağlam bilgisinin gerekliliğine çekmektedir. Hem kaynak dil hem de erek dil bağlamında kültür bilgisi vazgeçilmezdir. Bu dil tasarımının bir başka sonucu da hiçbir çevirinin kesin

sonuçlanmış olamayacağıdır: “Her aktarım zamanla, ilgili dille, çevirmenle ve onun tarafından seçilmiş olan baskın bakış açısıyla biçimlenmiştir” (Stolze, 2020, s.29).

Bu çalışmada, Hint kültürüne atfedilen ve Klasik Sanskrit edebiyatının en değerli eserlerinden biri olarak kabul edilen *Bhagavadgītā*, Sanskrit dilindeki orijinali ile Ermenice, İngilizce ve Türkçe tercümeleleriyle karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Bu bağlamda kaynak metin olarak *Bhagavadgītā*'nın Sanskrit aslı kullanılmıştır ki bu edebi eser, Hint kültürüne ait bir yapıt olarak çok sayıda dünya diline çevrilmiştir. Bu durum kültürün, çeviri metin üzerindeki etkisi hususunu çeviribilim perspektifinden örneklerle ortaya koyabilme olanağı sağladığından çalışmamız kapsamında *Bhagavadgītā*'nın bir Ermenice, bir İngilizce ve iki farklı Türkçe tercümesi kullanılmış olup, bu dört farklı tercüme kültürel ilişki ve çeviri terminolojisi bağlamında incelenmeye çalışılmıştır. İngilizceye, Almancaya ve Fransızcaya yapılan çok sayıdaki çevirilerinin aksine Türkçede çalışmamızda kullandığımız yalnızca iki çevirisi; Ermenicede ise yine çalışmada kullanılan tek bir çevirisi bulunmaktadır. Uzmanlık alanlarımız sebebiyle de Türkçe ve Ermenice çevirilerindeki kültür aktarımı ve çeviri stratejileri irdelenmeye çalışılmıştır. İlgili çalışma *Bhagavadgītā*'nın Sanskrit aslı dışında, H. Acaryan tarafından yayımlanan Ermenice çevirisi, Tridañdi Bhikṣu Śrīpād Akṣayānanda Mahārāja tarafından yayımlanan İngilizce çevirisi, K. Kaya ve S. Çalışkan tarafından yapılan Türkçe çevirileri kullanılmıştır. Sadece diller arası (İngilizce-Ermenice-Türkçe) değil, aynı zamanda iki farklı çeviri metin (Türkçe K. Kaya-Türkçe S. Çalışkan) arasında da bir karşılaştırmanın yapılması amaçlanmıştır. Yapılan literatür taraması sonucunda, Sanskrit diliyle yazılmış *Bhagavadgītā* metninin İngilizce, Türkçe ve Ermenice çevirileri üzerine hazırlanmış herhangi bir çalışmanın bulunmadığı görülmüştür. Bu bağlamda makalemiz, çeviri çalışmaları bağlamında ilgili dillerin kullanıldığı ilk yayın olma niteliği taşımaktadır.

Hint Kültürü'nde *Bhagavadgītā*

Hint kutsal metinlerinin belki de en ünlüsü olan *Bhagavadgītā*, evrensel olarak dünyanın önde gelen manevi ve edebî yazmalarından biri olarak kabul edilir. Martin Fosse, *Bhagavadgītā*'nın iki bin yıl boyunca her gün okunan ve öğretileri Asya'ya ve dünyanın dört bir yanına yayılmış olan yalnızca Hinduizm'in kutsal bir kitabı değil, aynı zamanda büyük bir savaş ve barış, şeref ve onursuzluk, sadakat ve ihanet destanının temel taşı olan edebî bir şaheser olduğuna dikkat çekmektedir. *Bhagavadgītā* dünyanın her yerindeki insanların, gerçekliğin doğasını kavramak için

hayatları boyunca tekrar tekrar başvurdukları bir başyapıt olmuştur (Fosse, 2007, s. II-III).

Bhagavadgītā'nın dünya çapında ün kazanması, İngiliz Hindistanı döneminde olmuştur. Birçok eğitilmiş Hintli, Hinduizm'i batı kültürünün saldırılarına karşı savunmak için mücadele etmiş; yavaş yavaş Hinduizm'in temel ruhunun ve en derin gerçeklerinin *Bhagavadgītā*'da beden bulduğuna inanmıştı. 1912'de C. F. Andrews, *Bhagavadgītā*'nın eğitilmiş Hindistan'ın tamamı için yaygın ve çok okunan bir kutsal kitap haline geldiğini iddia etmiştir. *Bhagavadgītā*, Teosofistler gibi başka birçok farklı insan gruplarına da hitap ediyordu. *Bhagavadgītā*'yı tanıtan modern Hintlilerin en ünlüsü, Mohandas Karamçand Gandhi'ydı.

1925'te Gandhi, milliyetçi haftalık bir dergi olan *Young India*'da *Bhagavadgītā* hakkında bir makale yayımladı. Gandhi'nin bu makalede savunduğu savın etkisi, *Bhagavadgītā*'yı edebî bir eser olarak okumaya istekli olmasında yatar; Gandhi, kendi inancının merkezî öğretisi olarak gösterdiği bu metne; şiddetsizliğin (ahimsā) eşsiz bir yorumu sıfatını yüklemişti. Gandhi; "*Bhagavadgītā*'nın kökeninin, Yüce Varlık'ın bir formu tarafından yapılan dinî bir vahiyden ziyade, bir şair tarafından yapılan edebî bir üretim olduğunu vurguladı. *Gītā*'nın epik bağlamının eleştirel bir okumasını delil olarak gösterdi ve *Bhagavadgītā*'nın anlamının, biçimci eleştirmenlerin "kasıtlı yanlışlığı" olarak adlandıracağı şeyden zarar görmemesi gerektiğini belirtti" (Sinha, 2010, s. 298). Ahimsā veya şiddetsizlik, Gandhi'nin "manevi sözlük" olarak adlandırdığı *Bhagavadgītā*'yı anlamasının da anahtarı oldu (Fosse, 2007, s. 44). *Bhagavadgītā*, Gandhi ve milyonlarca takipçisi için bir ilham kaynağı, modern dünyada bir devinim ve bir yaşam kılavuzu olmuştur.

Peki *Bhagavadgītā* tam olarak neydi? Kısaltılmış adıyla *Gītā*, Hintlilerin ulusal destanlarından biri olan *Mahābhārata*'nın bir bölümüdür. *Mahābhārata*, on sekiz kitaptan oluşan yaklaşık yüz bin beyitiyle dünyanın en uzun epik şiirlerinden, destan türündeki yazınlarından biridir - *İlyada ve Odysseia*'nın toplamından yedi kat, *İncil*'den ise üç kat daha uzundur (Fosse, 2007, s. 45). Aslında *Gītā* (MÖ 300-100), insanlar ve Hint edebiyatı üzerinde muazzam bir etki yaratan bir hikâyeler, masallar bütünü, yığındır.

Mahābhārata, Hindistan'ın eski zamanlarının savaşçı aristokrasisine veya *Kshatriya* sınıfına ait olan *Puru* ve *Yadava* kabilelerinin hikâyesini konu almaktadır. Anlatı, *Puru* soyuna ait olduğunu iddia eden iki kuzen grubu etrafında döner: *Kauravalar* ve *Pāṇḍavalar*. *Kauravalar*, klan topraklarının mirasını talep eder ve onu eşit haklara sahip olan *Pāṇḍavalarla* paylaşmayı reddeder. Miras sorunu, ne *Kaurava*

ailesinin başı olan *Dhṛtarāshṭra*'nın ne de *Pāṇḍavalar*ın adını aldığı *Pāṇḍu*'nun yeterli nitelikte olmasından kaynaklanmaktadır, çünkü her birinin fiziksel bir engeli vardır. Sonunda, bölge iki taraf arasında bölünür. Fakat *Pāṇḍavalar* kendi haklarını bir zar oyununda *Kauravalar*'a kaptırırlar. Beş *Pāṇḍava* kardeşin ortak eşi *Draupadī*, aşağılanır ve intikam yemini eder. *Pāṇḍavalar* on iki yıllığına gönderildikleri sürgünden sonra, tekrar bölgedeki paylarını talep ederler. Anlaşmazlık, on sekiz gün süren bir savaşla çözülür. *Kaurava* kahramanları öldürülür ve *Pāṇḍavalar* hayatta kalır. *Pāṇḍavalar* savaşı büyük ölçüde, *Yadava* kabilesinin yakın bir dostu olan *Kṛishṇa*'nın tamamen etik dışı tavsiyesiyle kazanırlar.

Savaş bölgesi, günümüz Delhi'sinin yakınında yer alan batı Ganj Ovası'nda bulunmaktadır. Destandaki yer adlarından bazıları, Hastinapura ve Indraprastha gibi bölgedeki köylerin güncel adlarıyla özdeşleştirilmiştir. Savaş alanına "Kuruların alanı" anlamında *Kurukshetra* denir. Şimdilerde kısaca *Mahābhārata* savaşı olarak anılan *Kurukshetra*'daki savaş, sayfalarca ve bazen tüyler ürpertici ayrıntılarla anlatılır. Oklar, savaşçıların göğüslerini parçalar ve kanın oluk oluk akışı, atların ve fillerin bir oraya bir buraya koşuşturduğu bir kargaşa yaratır. Savaşta piyadeler, savaş arabaları, filler ve süvariler de betimlenir ancak şiir, kahramanlar arasındaki savaşa odaklanır. Bu savaş genellikle karşılıklı süregelen bir eylemdir; bu nedenle kahramanların eşit statüde olmasını gerektirir. Bu durum, *Pāṇḍu*'nun karısı ile güneş tanrısının -kabul edilmeyen- öz oğlu *Kama* için sorunlara neden olur; teorik olarak kahramanlardan daha yüksek bir statüye sahip olmasına rağmen gayrimeşrudur ve sosyal olarak daha az saygın bir aile tarafından evlat edinilmiştir. Ancak *Kauravalar*, alışılmamış bir askerî düzende sıkışıp kalan ve *Kṛishṇa*'yı *Kauravalar*'ı yenmek için etik olmayan yollar önermekle suçlayan genç *Pāṇḍava Abhimanyu*'yu öldürdüklerinde, gerektiğinde şövalyelik kurallarının da ihlal edilebileceğini göstermektedirler. *Kṛishṇa*, verdiği tavsiyeyi *Kauravalar* kadar kötü olan Asurları veya iblisleri öldürmek için Devalar veya tanrılar tarafından kullanılan aldatmacayla karşılaştırarak savunur. *Kṛishṇa*'nın argümanı ile ilgili bu huzursuzluk, destanda en iyi bilinen eklemeye yani *Bhagavadgītā*'ya yol açmış olabilir. *Pāṇḍava* kahramanı *Arcuna* ve onun savaş arabacısı rolünü üstlenen *Kṛishṇa* arasındaki bu diyalog, savaşın başlangıcını temsil etmektedir. Yakın akrabalarını öldürmek ve böylece aileyi yok etmek zorunda kalabileceği düşüncesiyle dehşete düşen *Arcuna*, böyle bir savaşa girmenin etiğini sorgular. Akrabaların öldürülmesine, kabile temelli bir toplumda, akrabalık bağlarının çok merkezî olmadığı kast temelli bir toplumdaki daha kötü bakılıyor. Bir kabiledaki kişinin kimliği, akrabalık ilişkileri aracılığıyla elde edilir. *Kṛishṇa*, kast toplumunun kurallarına göre, akrabalarını öldürmek anlamına gelse

bile, kötülüğe karşı savaşmanın bir kshatriya savaşçısı olarak *Arcuna*'nın manevi görevi olduğunu açıklar. Kast yasalarının da bir önceliği vardır. En yaşlı *Pāṇḍava*'ya dayısını öldürmesi tavsiye edilir; çünkü o, *Kauravalar*'ın müttefikidir. Sosyal yasanın özü, kişinin kastının sosyal yükümlülükleri olan *svadharma*'ya göre hareket etmektir ve kshatriya için bu durum, iyiyi kötülüğe karşı savunma söz konusu olduğunda şiddet içerir. Bir akrabayı öldürmenin ahlaki ikilemi hakkında *Kṛishṇa*, pek fazla bilgi vermez. *Kṛishṇa* tavsiyesini daha güçlü kılmak için *Arcuna*'ya kendisinin hem zaman hem de evreni içinde barındıran tanrı *Vishṇu*'nun enkarnasyonu olduğunu açıklar. Böylece *Arcuna*'nın itirazları son bulur (Thapar, 2009, s. 1830-1832). Dolayısıyla *Bhagavadgītā*, birçok unsurunu önümüze getiren dinî bir evrimin merkezinde yer alır. İçinde çok az sistematik düzenleme olmasına karşın hiçbir şeyin kaybolmasına izin vermeyen coşkulu bir dinî senkretizmden bahsedilmektedir (Senart ve Belvalkar, 1926, s. 306-307). Hindu filozofları için *Bhagavadgītā* her zaman çok önemliydi. *Gītā*, Hint Vedanta felsefesinin üç merkezî metninden biridir, diğer ikisi ise *Brahma Sūtral*lar ve *Upanishad*lar'dır. MS IX. yüzyıldan itibaren Hindu Şivacı geleneğinden gelen Şāṅkara, Rāmāṇuca, Abhinavagupta gibi filozoflar *Bhagavadgītā* hakkında olağanüstü yorumlar yazdılar. Sanskrit aslından diğer Hint dillerine de çeviriler yapıldı, buna ilk örnek olarak on üçüncü yüzyılda çevrilen *Marathī* versiyonu gösterilebilir (Fosse, 2007, s. 27-28). Bugün Hindî, Urdu, Tamil, Bengalî, Kannada, Malayalam, Guceratî, Assam, Oriya, Penjabî ve Telugu gibi on bir farklı Hint dilinde çevirisi bulunmaktadır.

Senart ve Belvalkar; "Belki Batı'da yeniliğe duyulan coşku, zaman zaman onun şiirsel değerini abartmış, bazı sözlerinin nesnel değeri, çok fazla hoşgörüyü övülmüş olabilir. Ancak yine de o, en asil ve ilham verici vizyonunun büyük bir kısmını yansıtan Kadim Hinduların Bilgeligi'nin değerli bir aynasıdır." ifadelerini kullanmaktadır (1926, s. 307).

Bhagavadgītā Çevirilerinin Tarihi

Dünya Edebiyatında şimdiye kadar çok az eser *Bhagavadgītā* gibi son derece canlı bir tutkuya ilham kaynağı olmuştur. Batı, Charles Wilkins'in 1785'teki çevirisi sayesinde Hindu dehasının kaynakları arasında ilk sırada gösterilen *Bhagavadgītā* ile tanıştı. Senart ve Belvalkar'ın deyimiyle; "bu tarih, yüzyıllar boyunca Hindistan'ın geçmişini Avrupa'dan gizleyen perdenin yırtıldığı andır." (1926, s. 309)

Wilkins tarafından yapılan *Bhagavadgītā*'nın İngilizce çevirisi, o zamana kadar Sanskrit dilinden yapılmış ilk ve belki de en önemli çeviriydi. Alman entelektüellerinin başlangıçta edindikleri Hint dini ve felsefesi hakkındaki görüş ve yorumlar, bu

tercümeye dayanıyordu. Wilkins, Doğu Hint Şirketi'nin himayesi altında *Bhagavadgītā*'yı tercüme ettiğinde, Batı'nın Doğu'ya dair bilgisinin entelektüel tarihinde bir paradigma kaymasına yol açtı. Wilkins'in çevirisi, metni yeni bir kültürel bağlama taşıdı ve ona olağanüstü bir anlam ve etki genişliği için eşi benzeri görülmemiş bir kapsam sağladı. *Wilkins's Bhagavadgītā* ya da *Dialogues of Kreeshna and Arjoon*, Sanskrit dilinden bir Avrupa diline doğrudan çevrildiği bilinen ilk metindi. *Bhagavadgītā* böylece Avrupa'da doğrudan tanınan, Hint kültürünün ilk metinsel örneği olarak merak ve ilgiyle karşılandı (Sinha, 2010, s. 298-299). Bu durum şiiri, hızla yüksek bir üne kavuşturmuştur. İlk merak çok geçmeden, Schlegel, W. von Humboldt ve Hegel'in yorumlarıyla daha da perçinlenmişti (Senart ve Belvalkar, 1926, s. 309). *Bhagavadgītā*'nın neden olduğu bu merak; Batı'daki ilk yüz yılının büyük bölümünde, onun tanımlayıcı özelliğinin belirgin izlerini taşımıştır. Sonuç olarak, içeriği, bağlamının yeniliği ve Hindistan'da yakın zamanda edinilen İngiliz topraklarının diline ve kültürüne olan popüler ilgiyi gölgede bırakmıştı (Sinha, 2010, s. 314-316).

Wilkins'in çevirisinden alıntılar Johann Gottfried Herder tarafından Almanca'ya çevrildi ve 1792'de *Zerstreute Blätter*'de yayımlandı. Bu çevirilerle Herder, özellikle Hint düşüncesine duyduğu coşkuyu ilan etti. 1802'de Wilkins'in çevirisinin tamamı, girişinde Sanskrit metnin öğretisini Platon, Spinoza ve Jacob Boehme'de bulunan fikirlerle karşılaştıran Friedrich Meier tarafından Almanca'ya çevrildi. *Bhagavadgītā*'dan daha birçok bölümü, daha sonra 1808'de Friedrich Schlegel tarafından doğrudan Sanskrit dilinden çevrildi ve *Über die Sprache und Weisheit der Inder*'in ekinde yayımlandı. Bu kısımlarda Schlegel, Hint düşüncesinde kişisel olarak en büyüleyici bulduğu; vurgulanmış temaları yani Hindu Tanrı anlayışı ve bireyin ilahi olanla birliğine ilişkin anlayışını tercüme etmeyi seçti.

Wilkins'in İngilizce çevirisi Rusça ve Fransızcaya ve kısa süre sonra da Yunanca'ya çevrildi. Bununla birlikte, Sanskrit dilinden Almanca'ya en eski doğrudan çeviri 1834'e kadar yayımlanmadı; ilk doğrudan Fransızca çevirisi ise 1861'de Collège de France'da Sanskrit profesörü olan Eugene Burnouf'un daha az ünlü olan küçük kardeşi Emile Burnouf tarafından yapıldı. Bonn'daki ilk Sanskrit kürsüsünün başkanı olan A.W. Schlegel 1823'te *Gītā*'nın orijinal Sanskrit metnini Latince bir çevirisiyle birlikte yayımladı. Wilkins'in *Bhagavadgītā* çevirisinden farklı olarak, Schlegel'in eleştirel olarak düzenlenmiş metni; Sanskrit, Hint filolojisi ve felsefesine duyulan ilgiyi temsil ediyordu. Schlegel'in metni, Wilkins'in çevirisinin birkaç yanlışlık içerdiğini gösterdi, fakat yine de yetmiş yıl boyunca yeni bir İngilizce

çevirisi yapılmadı. Fransız Sanskrit dili araştırmacısı A. S. Langlois, Alman pedagojik projeleri üzerinde önemli bir etkiye sahip olacak iki düşünürün yanıt verdiği ve böylece yoğun bir tartışma başlattığı Schlegel'in çevirisinin sert bir incelemesini kaleme aldı (Sinha, 2010, s. 303).

Kashinath Trimbak Telang tarafından İngilizceye tercüme edilen *Bhagavadgītā* ise 1882'de F. Max Müller tarafından hazırlanan *The Sacred Books of the East*'in sekizinci cildinde yayımlandı. Serinin başladığı 1870'lerde, on dokuzuncu yüzyılın sonunda amansız bir dalgayla yükselen heterodoks maneviyat hareketlerine çerçeve sağlayabilecek doktrinlere karşı artan bir kamu iştahı vardı. Profesör Max Müller, *Bhagavadgītā*'nın oldukça edebî bir klişe haline geldiğine ve kelimenin tam anlamıyla Hint edebiyatında neredeyse hiç bilinmediğine dikkat çekti. Ancak öyle anlaşılıyor ki aslında *Gītā* doğrudan Avrupa kültürünün ilkel kökenlerini içerisinde barındırmaktaydı. (Telang's *The Bhagavadgītā*, 2009, s. IX-XII).

Wilkins'in çevirisinin yayımlanmasından yüz yıl sonra Sir Edwin Arnold, *Gītā*'yı uyaksız şiir halinde çevirdi - *The Song Celestial* (1885). Bu çeviri, *Gītā*'nın en önemli ve en çok okunan versiyonu olarak büyük ün kazandı. Aynı zamanda *Gītā*, Gandhi'ye yaşam boyu çalışması için ilham vermişti. Arnold, *Bhagavadgītā*'ya yalnızca evdeki okuyuculara değil, imparatorluğun dört bir yanından değişken okuyuculara da hitap eden bir Pan-Viktory dönemi kimliği verdi. Gandhi, *Bhagavadgītā* ile Teosofistler tarafından tanıştırıldığı andan itibaren, *Bhagavadgītā* üzerine okumalar yapmaya başladı (Sinha, 2010, s. 299).

Özetlemek gerekirse, eser yayımlanmasından sonraki on yıl içinde Charles Wilkins'in çevirisi genel bir bilinirlik kazandı; ve daha sonra Abbot Parraud (1787) tarafından *Le Bhagvat-Geeta ou Dialogues de Kreeshna et d'Arjoon* adıyla Fransızcaya çevrildi; bunu Kont Leo Tolstoy'a ilham verdiği söylenen Nikolay İvanoviç Novikov'un (1787) Rusça çevirisi izledi ve son olarak Almanca'ya *Der Bhagvat-Geeta, oder Gespräche zwischen Kreeshna und Arjoon* adıyla Friedrich Von Majer (1802) tarafından çevrildi. Yirminci yüzyılda da Franklin Edgerton, Robert Charles Zachner, Kees W. Bolle, JAB van Buitenen ve W. Douglass P. Hill gibi Batılı bilim insanları tarafından değerli çevirileri yapılmıştı.

Bununla birlikte, 1935 ve 1944'te ortaya çıkan, Hintli ve önde gelen Batılı bilginleri bir araya getiren iki çeviri; Doğu'nun manevi gerçekliğini ileri sürmekte ve *Bhagavadgītā*'nın evrensel geçerliliğini desteklemekte çok önemli kabul edilmiştir: Shri Purohit Swami tarafından yapılan *The Geeta* adlı çeviri (London: Faber & Faber, 1935) ve Aldous Huxley'un girişi ile Swami Prabhavananda ve Christopher Isherwood

tarafından yapılan *The Song of God: Bhagavad-Gita* adlı çeviri (Hollywood: M. Rodd Co., 1944). *Bhagavadgītā*'nın yirminci yüzyıldaki bu iki çevirisi, on dokuzuncu yüzyıldan miras kalan fikir ve yorumların etkisini ortaya koymaktadır. Her biri Hintli ve Batılı çevirmenler arasındaki işbirliğinin ürünüdür ve her birinin yazarları, *Bhagavadgītā*'nın 1880 ile 1910 arasındaki dönemde kazanmaya başladığı “universal relevance” savını sorgusuz sualsiz kabul etmektedir.

Sonuç olarak, *Bhagavadgītā* İngilizce dışındaki Avrupa dillerine de çevrilmiştir. On altı ve on yedinci yüzyıllarda Babür İmparatorluğu'nda *Gītā*'nın çok sayıda farklı Farsça çevirisi yapılmıştır. 1808'de *Gītā*'dan pasajlar, Sanskrit dilinin Almanca'ya ilk doğrudan çevirisinin bir parçasıydı ve Friedrich Schlegel'in Almanya'da Hint filolojisinin kurucusu olarak tanındığı bir kitapta yer almıştır. J. A. B. van Buitenen'e göre; *Gītā*'nın en önemli Fransızca çevirisi 1922'de Emile Senart tarafından yayımlandı. Swami Rambhadracharya, 30 Kasım 2007'de orijinal Sanskrit metni, Hindî dilinde bir yorumuyla birlikte kutsal kitabın ilk Braille versiyonunu yayımladı. *Bhagavadgītā* Press, *Gītā*'yı birçok Hint dilinde yayımlamıştır. R. Raghava Iyengar, *Gītā*'yı Tamil diline “sandam metre” şiirsel biçiminde tercüme etti. ISKCON ile ilişkili Bhaktivedanta Kitap Vakfı, A.C. Bhaktivedanta Swami Prabhupada tarafından yapılan *Gītā*'nın 1972 tarihli İngilizce çevirisini Hint olmayan 56 dilde yeniden tercüme ettirerek yayımlatmıştır.

***Bhagavadgītā*'nın Özgün Metni ile Ermenice, İngilizce, Türkçe Çevirilerinin Karşılaştırılarak İncelenmesi**

Bhagavadgītā'nın Hint kökenli olmayan dillere tercümesini yapan çevirmenler, benzersiz bir dinî, antik ve edebî kökenden gelen, kaynak metinden tamamen farklı bir kültüre ait olan bir okuyucu kitlesi için çevirdikleri için çeviri süreçlerinde ortak veya benzer sorunlar yaşamışlardır. Bu makalenin önceki bölümlerinde bahsettiğimiz gibi, *Bhagavadgītā*'nın çeviri yoluyla kültürlerarası dolaşımı, 1785'e kadar uzanmaktadır. Sadece İngilizce için yüzden fazla farklı çevirmen, *Bhagavadgītā* çevirilerini sıklıkla bir yorum eşliğinde yayımlamışlardır. *Bhagavadgītā*, içeriği itibarıyla dinî ve edebî açıdan derin bir anlama sahiptir. Bu çevirilerde imgelemelerin somutlaştırılması, dilsel bağlamı aşan bir düzeyde gerçekleştirilmiş olduğu için çevirmenini yorum yapmaya yöneltmiştir. Elbette çeviri, dilbilimsel yöntemler yardımıyla denetlenebilir ve öğretilbilir hâle getirilmelidir. Ancak sadece dilsel yapıları birbiriyle karşılaştırmak yeterli değildir: Çevrilecek olan, sadece dil bilgisel yapılar değil, belirli bir içeriği ve etkiyi ileten metinlerdir. Bu nedenle uygulamadaki gereksinimler bakımından, çeviri metniyle özgün metin arasındaki ilişki önemlidir.

Bu bağlamda “eşdeğerlik” sorunsalı söz konusudur. Dillerin yüzey yapılarının birbirinden farklı olması nedeniyle, çeviriler de özdeş olamaz (Stolze, 2020, s. 114-115). Sanskrit dili yaygın olarak edebî ve dinî eserlerde yani mistik içerikte kullanılmaktadır. Callewaert'in (1980) *Bhagavadgītā*'nın “Devingen Eşdeğerlik Çevirisi” adlı çalışmasında bu çelişkiyi gösterebilmek için burada sadece üç tanesi aktarılan belirli kelimelerin açıklanmasına eserinin neredeyse yarısını ayırmıştır.

Bhagavadgītā mesajının ayrı şloka¹lar halinde iletilmesi gerçeği, çevirmeni, aralarında ilişki olmayan kısa cümlelerin abartılı kullanımına götürebilir. Çevirmenin mücadele etmesi gereken iki sorun vardır: İlk olarak, kelimelerin orijinal dillerindeki tam anlamını kavraması, ardından bu anlamı, erek dildekiyle eşit duyarlılıkta bir karşılık bulması gerekmektedir. Aynı zamanda, çevirmenden kelimenin orijinal metindeki anlamını, erek dile mümkün olduğu kadar eşdeğer anlamda bir kelime ile vermesi beklenmektedir. Callewaert'a göre, bu tür kelimesi kelimesine bir çeviri, erek metni öznel yorumdan korur. Ancak bu prosedür sözel doğruluğuna rağmen, orijinal eserin anlamını daha çok karartacak ve dolayısıyla anlaşılabilirliğini engelleyecektir (Callewaert, 1980, s. 52-53). İşte bu sebeple çeviribilimin bir disiplin olarak görevi, özgün dildeki kelimelerin tek tek yan anlam boyutlarını ve değerlerini çözümlmek, özelliklerini ve yapı unsurlarını inceleyerek ortaya çıkarmak ve bunları, ilgili erek dillerin yan anlam boyutlarıyla ilişkilendirmektir (Stolze, 2020, s. 123-124).

Metin Analizi

Bu çalışmada, *Bhagavadgītā*'nın Sanskrit dilindeki orijinali ile bir Ermenice, bir İngilizce ve iki farklı Türkçe çevirisi karşılaştırılarak eşdeğerlik yönünden incelenmeye çalışılmıştır.

Ermenice metin, Hraçya Acaryan tarafından 1911 yılında *Բհագավադգիտա կամ կրիսնան կրի* (*Bhagavadgita kam Yeranelu Yergı*) başlığıyla çevrilerek Vağarşapat'ta basılmıştır. 61 sayfalık bu metinde çevirmene ait kısa bir ön söz de bulunmaktadır. Çevirmen anlatının içeriği hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra orijinaline sadık kalmaya çalıştığını ve okuyucunun Hint diline aşina olmamasından dolayı da kimi zaman açıklamalar eklediğini belirtmiştir. (1911, s. 3) Metnin içinde dipnotlarla bu açıklamalar, okuyucuya sunulmuştur.

¹ Klasik Sanskrit edebiyatında iki dizeden oluşan nazım birimidir.

İngilizce metin, Tridañdi Bhikşu Śrīpād Akşayānanda Mahārāja tarafından 1985 yılında *Śrīmad Bhagavad-gītā: The Hidden Treasure of the Sweet Absolute* başlığıyla çevrilerek Hindistan'da basılmıştır. 633 sayfalık bu metinde ilk 53 sayfa ön söz, giriş, tarihî arka plan için ayrılmıştır.

Türkçe metinlerin ilki, Sevda Çalışkan tarafından 1995 yılında *Bhagavadgītā (Kutlu Ezgi)* başlığıyla çevrilerek Ankara'da basılmıştır. 108 sayfalık bu metnin ilk 16 sayfasında çevirmen tarafından eserin içeriğiyle ilgili bilgi verilmiştir. Çevirmen, bu metni İngilizceden çevirmiştir.

Diğer Türkçe çeviri ise Korhan Kaya tarafından yapılmış ve 2001 yılında *Bhagavadgītā, Hinduların Kutsal Kitabı* başlığıyla Ankara'da basılmıştır. 84 sayfalık bu metnin, ilk 26 sayfası ön söz, çeviri hakkında bilgi ve tarihî arka plan için ayrılmıştır. Çevirmen, bu metni Sanskrit dilinden çevirmiştir.

Metin analizinde Çalışkan'ın çevirisi 'Türkçe Metin-1'; Kaya'nın çevirisi 'Türkçe Metin-2' olarak anılacaktır. Ayrıca *Bhagavadgītā* uzun bir metin olduğu için metinlerarası karşılaştırmalar yapılırken eserin sadece ilk bölümü kullanılmıştır.

Kaynak metnin aksine, İngilizce Metin ile Türkçe Metin-1'de her bir bölüm için başlık verilerek çeviri metinlere ekleme yapılmıştır. Örneğin İngilizce Metin'de "Observing the Armies" başlığı; Türkçe Metin-1'de ise "İç Çatışma" başlığı tercih edilmiştir. Diğer erek metinlerde böyle bir kullanım bulunmamaktadır. Sanskrit ve Ermenice metinlerin anlaşılır olması için ilgili dillerdeki örnekler dipnotlarla desteklenmiştir.

Kaynak metin ile erek metinler arasındaki çözümlene örnekleri aşağıda sunulmuştur:

KM	<p><u>Sanskrit Metin</u></p> <p>धृतराष्ट्र उवाच । धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे समवेता युयुत्सवः । मामकाः पाण्डवाश्चैव किमकुर्वत सञ्जय ॥</p>
EM	<p><u>Ermenice Metin</u></p> <p>Դիտարարարան խօսեց. Կուրուքշետրայի սուրբ դաշտում կռուելու համար հաւարուած մեր զինուորներն ու Պա՛նդաւաները ի՞նչ արին, ով Սանջայա:</p>

EM	<u>İngilizce Metin</u> Dhṛitarāṣṭra said: O Sañjaya, what did my sons and the sons of Pāṇḍu do, after assembling for battle at the holy place of Kurukṣetra?
EM	<u>Türkçe Metin-1</u> <i>Dhritarāshtra</i> Anlat bana Sancaya, kutsal görev alanı Kuru'da savaşmak için karşı karşıya gelen Pandavalar ile oğullarım ne yaptılar?
EM	<u>Türkçe Metin-2</u> <i>Dhritarāshtra</i> Sañcaya, kutsal Kurukshetra savaş alanında, savaşmaya istekli olarak toplanmış olan benim oğullarım ve Pāṇḍu'nun oğulları karşı karşıya gelerek ne yaptılar?

Kaynak metinde yer alan ve “istekli olmak” anlamına gelen *युयुत्सवः* (*yuyutsavaḥ*) ifadesi erek metinlerden sadece Türkçe Metin-2’de birebir çevirisi yapılarak eşdeğerlik sağlanmıştır.

Öte yandan şlokanın ilk cümlesi olan *धृतराष्ट्र उवाच* (*dhritarāshṭra uvāca*), ifadesi Türkçe çevirilerde fiil kullanılmaksızın karşılanmıştır; isimlerden sonra gelen “*dedi/söyledi*” vb. ifadeler kullanılmayarak sadece konuşan kişinin adı verilerek diyaloglar ilerletilmiştir. Bu metinlerin tamamında bu şekildedir, bu nedenle diğer şlokaların analizinde tekrara düşmemek için yeniden belirtilmeyecektir.

Bu şlokada yer alan *धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे* (*dharmakshetre kurukshetre*) ifadesi “*kutsal Kurukshetra savaş alanı*” anlamına gelmektedir. Türkçe metin-1’de “*kutsal görev alanı Kuru’da*” şeklinde verilerek hem yer adında kısaltmaya gidilmiş hem de “*savaş alanı*” ifadesi yerine “*görev alanı*” ifadesi tercih edilerek cümlede çıkarma ve değiştirme yapılmıştır. Aslında bu iki kelimedede de “*savaş alanı*” diye bir anlam yer almamaktadır. Büyük ihtimalle alan çevirmenleri orada bir savaş olduğunu bildikleri için bu ifadeyi kullanmıştır. Sanskrit sözlüklerde parantez içinde (*Pāṇḍavaların ve Kuruların savaştığı alan*) olarak geçmektedir. Bu ifadeden hareketle böyle bir anlam da kullanılmış olabilir. Ancak “*क्षेत्र*” (*kshetra*) kelimesi temel anlamı ile “*toprak, bölge, alan, ülke, arazi, yer*” gibi anlamlara gelmektedir. Kelime köken olarak “*क्षि*” (*kshi*) fiil

kökünden türetilmiştir. Altıncı sınıf olan bu fiil “*ikamet etmek*”, “*kalmak*” gibi anlamlar taşımaktadır. Sanskrit dilinde sözlerin kuruluşunda belirli ekler kullanılmaktadır. Örneğin, fiil kök veya gövdesinden sözcük üretmek için kullanılacak ekler de ayrıca bulunmaktadır. Burada kullanılan ek ise “*tra*” ekidir. Bu ek neredeyse her zaman bir şeyler yapmanın yollarını tanımlar. Bu bağlamda “*ikamet aracı*, *kalma aracı*” gibi bir birleşim ile yukarıda bahsettiğimiz anlamlar meydana gelmiştir. Sonuç olarak Sanskrit orijinalinde savaş ile ilgili herhangi bir ifade yer almamaktadır. Bu yüzden eşdeğer ifadenin İngilizce Metin’de yer alan “*at the holy place of Kurukşetra*” olduğu ileri sürülebilir.

Kaynak metindeki *मामकाः* (*māmakāḥ*) kelimesi, temel anlamı ile “*benim*”, “*benimki*” ifadelerinin “*aka*” eki ile küçüklük halini almış formudur. İngilizce ve Türkçe metinlerde “*oğul*” kelimesiyle karşılanırken Ermenice metinde Türkçe karşılığı “*askerlerim*” olan *ւնի զհունրնիւնի (mer zinwornner)*² kelime öbeğiyle karşılanarak uyarlama yapılmıştır. Burada oğul olarak kullanılmasının sebebi, kelimenin eril halde kullanılmış olmasından ötürüdür. Fakat bu kelime için sözlüklerde doğrudan “*oğul*” ifadesi yer almaz.

Metinde *सञ्जय* (*sañcaya*) ifadesi ise nida amaçlı kullanılmıştır ve çevirilerde “*Ey Sancaya/Sancaya*” şekillerinde çevrilerek yer almıştır. Türkçe metin-1’de ise “*Anlat bana Sancaya*” şeklindeki bir ifade tercih edilerek çeviriye ekleme yapılmıştır.

Türkçe metin-2’de “*toplanmış*” ifadesinin kullanımının ardından gelen “*karşı karşıya gelerek*” ifadesiyle de genişletme olarak adlandırılan çeviri yönteminin kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü “*समवेता*” (*samavetā*) kelimesi “*bir araya gelmiş*”, “*toplanmış*”, “*birleşmiş*” gibi anlamlara gelmektedir ve burada ilgili sözcük sıfat görevindedir. Sıfat olarak da *मामकाः* (*māmakāḥ*) ve *पाण्डवाश्चैव* (*pāṇḍvāṣṣaiva*) kelimelerini nitelemektedir.

Sanskrit Metin	
KM	सञ्जय उवाच । दृष्ट्वा तु पाण्डवानीकं व्यूढं दुर्योधनस्तदा । आचार्यमुपसङ्गम्य राजा वचनमब्रवीत् ॥

² “bizim askerlerimiz” anlamındadır.

EM	<p><u>Ermenice Metin</u></p> <p>Սանջայա խօսեց. Տեսնելով Պա՛նդավաների ռազմական ճակատը, Դուրյո՛դհանա Թագաւորը մօտեցաւ իր ուսուցչին և այսպէս խօսեց.</p>
EM	<p><u>İngilizce Metin</u></p> <p>Sañjaya said: Looking over the Pāṇḍavas’ soldiers and armies arrayed in military formation, King Duryodhana approached Droṇācārya and spoke as follows:</p>
EM	<p><u>Türkçe Metin-1</u></p> <p>Sancaya Pandava ordusunun sıra sıra dizilmiş olduğunu görünce oğlunuz Kral Duryodana kendisine savaş sanatını öğreten ustası Drona’nın yanına gitti ve ona şöyle dedi:</p>
EM	<p><u>Türkçe Metin-2</u></p> <p>Sañcaya O sırada prens Duryodhana, Pāṇḍuların savaş düzenindeki ordusunu görerek hocasına (Droṇa) yaklaştıktan sonra şunları söyledi:</p>

Kaynak metinde yer alan ve “*askerî düzen*” anlamına gelen *व्यूह* (*vyūḥam*) ifadesi, Ermenice metinde “*ռազմական ճակատը (razmakan cakati)*”³ şeklinde karşılanarak “*düzen*” yerine “*cephe*” kelimesiyle eşdeğerliliği sağlanmaya çalışılmıştır. Bu ifade, İngilizce metinde birebir çeviri ile sağlanırken; Türkçe metin-1’de “*sıra sıra dizilmiş olduğu*” şeklinde karşılanarak açıklama yapılmış; Türkçe metin-2’de ise “*savaş düzeni*” ifadesi kullanılarak üst anlamlı çeviri yöntemi tercih edilmiştir. Eğer Türkçe metin-2’deki “*savaş düzeni*” ifadesi üst anlamlı çeviri olarak değerlendirilirse İngilizce metinde yer alan “*arrayed in military formation*” ifadesi için de Türkçe metin-2’deki çözümlemenin aynısı yapılabilir. Zira “*व्यूह* (*vyūḥam*)” ifadesi “*वि*” fiil kökünden türetilerek geçmiş zaman pasif ortacı ile sıfatlaştırılmış halidir ve bu hali ile “*parçalanmış*”, “*dağıtılmış*”, “*bölünmüş*”, “*ayrılmış*” gibi anlamlara gelmektedir.

³ “askerî cephe” anlamındadır.

Sözlüklerde geçen “*askerî düzen*”, “*savaş düzeni*” gibi ifadeler *Mahābhārata* gibi metinlerdeki özel kullanımları içindir.

Kaynak metindeki *राजा* (*rācā*) ifadesi, “*kral ya da prens*” sözcüklerinin karşılığıdır. Ermenice, İngilizce ve Türkçe Metin-1’de de “*kral*” anlamı tercih edilirken; Türkçe Metin-2’de “*prens*” anlamı tercih edilmiştir. *राजन्* (*rācan*) ifadesinin anlamları: *kral, prens, şef, yöneticidir*. *राजन्* (*rācan*) kelimesi köken olarak “*राज्* (*rāc*) fiil kökünden gelmektedir ve bu fiil Sanskrit dilinde “*yönetmek*”, “*hükmetmek*”, “*kral olmak*”, “*hüküm sürmek*” gibi anlamlara gelmektedir. Sonuç olarak orijinal metindeki *राजा* (*rācā*) sözcüğü; hem “*kral*” hem de “*prens*” ifadelerini karşılamaktadır. Ancak bu metin bağlamında değerlendirildiğinde; “*kral*” olarak çevrilmesi gerekmektedir. Zira Duryodhana bu metin bağlamında halihazırda bir kraldır.

Öte yandan kaynak metinde “*öğretmen/hoca*” anlamına gelen *आचार्यम्* (*ācāryam*) sözcüğü, Ermenice metinde Türkçe karşılığı “*öğretmen*” olan “*numıghı* (*usutsiç*)⁴ ve Türkçe Metin-2’de “*hoca*” kelimesiyle karşılanarak birebir çeviri yapılmıştır. Türkçe Metin-1’de çevirmen tarafından yorumlanarak “*kendisine savaş sanatını öğreten ustası*” şeklinde karşılanmış; yöntemsel olarak çeviribilimsel ekleme ve açıklama biçimi tercih edilmiştir. İngilizce Metin’de ise kelime karşılığı hiç kullanılmayarak çeviride çıkarma metodunun kullanıldığı anlaşılmaktadır.

KM	<p><u>Sanskrit Metin</u></p> <p>अस्माकं तु विशिष्टा ये तान्निबोध द्विजोत्तम । नायका मम सैन्यस्य संज्ञार्थं तान्ब्रवीमि ते ॥</p>
EM	<p><u>Ermenice Metin</u></p> <p>նայիր նոյնպէս մերոնց կտրիճները, ո՛վ բարձրագոյն բրահման. Ես կանուանեմ իմ բանակի առաջնորդներին յիշեցնելու համար քեզ.</p>
EM	<p><u>İngilizce Metin</u></p> <p>O best of the twiceborn, please also be informed of the great heroes and leaders of our armies. I shall now fully describe them for your consideration.</p>

⁴ “öğretmen” anlamındadır.

EM	<p><u>Türkçe Metin-1</u></p> <p>Ama bizim ordumuzun önderleri de büyük savaşçılar. Onların adını da tek tek sayayım da bizim tarafımızda kimler var görün.</p>
EM	<p><u>Türkçe Metin-2</u></p> <p>Ey brahmanların en iyisi, bir de benim ordumun komutanları olan bizim taraftaki en büyük savaşçılarını işit; size onları sayıyorum.</p>

Kaynak metinde yer alan द्विजोत्तम (*dvicottam*) ifadesi, “brahmanların en iyisi” anlamına gelmektedir. Yalnızca Türkçe Metin-2’de birebir çeviriyle eşdeğerlik sağlanmıştır. Ermenice Metin’de “բարձրագոյն բրահման (bardzragoyn brahman)”⁵ ifadesiyle karşılanmıştır. Bu ifade “en yüksek, en yüce Brahman” anlamına gelecek şekilde çevirmen tarafından yorumlanarak çevrilmiştir. Ayrıca çevirmen bu şlokada, “բրահման նշանակում է Աստատ (brahma nşanakum e Astuatz)”⁶ şeklinde bir dipnotla kendi okuyucusunu bilgilendirmiş yani açıklamada bulunurken “ç.n.” yöntemini kullanmıştır.

İngilizce Metin’de ise Droṇācārya, “twiceborn” vurgusuyla “best of the twiceborn” şeklinde karşılanmıştır. Buradaki twiceborn ifadesi, द्विजोत्तमः (*dvicottamaḥ*) kelimesinin birincil anlamı olmamakla birlikte sözlük anlamlarından biridir: “द्विजः (*dvicaḥ*) the twice-born; उत्तमः (*uttamaḥ*) the best”⁷ şeklinde açıklanmaktadır. Yine aynı kaynaktan “द्विजोत्तमः (*dvicottamaḥ*) Brahman (a chief of the twice-born)” anlamı da yer almaktadır. Burada çevirmen, kelimenin diğer anlamlarından birini tercih ederek alt anlamlı bir çeviri yapmıştır. Türkçe Metin-1’de ise diğer çevirilerden daha farklı bir görünüm çizilmektedir. Bazı kelimelerin (द्विजोत्तम, मम सैन्यस्य vb.) karşılıkları hiç verilmeyerek çıkarılmış, şlokanın yorumlanarak çevrilmesi tercih edilmiştir.

KM	<p><u>Sanskrit Metin</u></p> <p>तस्य सञ्जनयन्हर्ष कुरुवृद्धः पितामहः । सिंहनादं विनद्योच्चैः शङ्खं दध्मौ प्रतापवान् ॥</p>
----	--

⁵ “en yüksek/ en yüce Brahman” anlamındadır.

⁶ “Brahma, Tanrı demektir.” anlamındadır.

⁷ <https://www.wisdomlib.org/definition/dvijottama>. (erişim tarihi: 24.08.2021)

EM	<p><u>Ermenice Metin</u></p> <p>Նրանց արտերը ոգևորելու համար, կուրուների նախապապը առիւծի նման մոնչեց և հնչեցրեց խեցեայ շեփորը:</p>
EM	<p><u>İngilizce Metin</u></p> <p>Then, with war-cry like the roar of a lion, Bhīṣma, the mighty grandsire of the Kurus, loudly blew his conchshell to encourage Duryodhana.</p>
EM	<p><u>Türkçe Metin-1</u></p> <p>Kuru'ların yaşlı ve şanlı savaşçısı Bhishma aslan gibi kükredi ve savaş borusunu üfleyerek Duryodhana'nın kanını ateşledi.</p>
EM	<p><u>Türkçe Metin-2</u></p> <p>Duryodhana'yı zevke getirmek için Kuruların yaşlı büyük babaları Bhīshma, aslan kükremesini andıran bir nara attıktan sonra kabuk borazanını öttürdü.</p>

Kaynak metinde *प्रतापवान्* (*pratāpavān*) kelimesi ile de nitelenen *कुरुवृद्धः पितामहः* (*kuruvriddah pitāmahaḥ*) ifadesi, “*Kuru hanedanının yaşlı, kahraman büyükbabası*” anlamına gelmekte olup Bhīṣma'yı nitelemektedir. Ermenice Metin’de “*կուրուների նախապապը* (*Kuruni nah'apapı*)”⁸ ifadesiyle, sıfatlar kullanılmamış; çıkarma yapılarak çevrilmiştir. İngilizce Metin’de ise “*the mighty grandsire of the Kurus*” şeklinde bir çeviri tercih edilerek Büyükbaba, sadece “*mighty*” ile sıfatı ile pekiştirilerek çeviride hem çıkarma hem de ekleme yöntemi kullanılmıştır. Türkçe Metin-1’de “*Kuru'ların yaşlı ve şanlı savaşçısı*” şeklindeki kullanımla birebir çeviri yapılmıştır. Türkçe Metin-2’de ise “*Kuruların yaşlı büyükbabaları*” şeklindeki çeviriyle sıfatların tamamı kullanılmayarak çıkarma yönteminin tercih edildiği anlaşılmaktadır.

Kaynak metindeki *तस्य सञ्जनयन्हर्ष* (*tasya sañcanayanharshaṃ*) ifadesi “*Duryodhana'yı yüreklendirmek amacıyla*” anlamına gelmektedir. İngilizce Metin’de “*to encourage Duryodhana*”; Türkçe Metin-1’de “*Duryodhana'nın kanını ateşledi*”; Türkçe Metin-2’de “*Duryodhana'yı zevke getirmek için*” çevirileriyle birebir çeviri

⁸ “Kuru'ların atası” anlamındadır.

tercih edilmişken; Ermenice Metin’de “*Նրանց արտերը ողևորելու համար (Nrants srteri ogvorelu hamar)*” şeklinde çevrilerek “*Duryodhana*” yerine “*onlar*” ifadesinin kullanımı tercih edilerek çeviride hem çıkarma hem de ekleme yapılması tercih edilmiştir.

KM	<p><u>Sanskrit Metin</u></p> <p>पाञ्चजन्यं हृषीकेशो देवदत्तं धनञ्जयः । पौण्ड्रं दध्मौ महाशङ्खं भीमकर्मा वृकोदरः ॥</p>
EM	<p><u>Ermenice Metin</u></p> <p>Եւ այն ժամանակ սպիտակ ձիերով լծուած մեծ կառքի մեջ կանգուն՝ Մադիուի սպանողը և Պանդուի որդին փչեցին իրանց երկնային շեփորը, Գիսախառի ռազմիկը փչեց հսկայ գալարափողը, Հարստութեանց յաղթական դիւցազնը փչեց աստուածային շեփորը, Գայլորովայնն Բհի՛մա, որի գործերը զարհուրելի են, փչեց եղեգնեայ մեծ շեփորը,</p>
EM	<p><u>İngilizce Metin</u></p> <p>Hṛṣīkeśa sounded his conchshell, Pāñcājanya; Dhanañjaya sounded his, the Devadatta; and Bhīmasena, the performer of mighty tasks, blew the great conchshell named Pauṇḍra.</p>
EM	<p><u>Türkçe Metin-1</u></p> <p>Krişna'nın borusu bir şeytanın kemiğinden yapılmış olan Pançacanya, Arcuna'nın ise tanrıların armağanı Devadatta idi. Sayısız zaferler kazanmış olan Bhima'nın öttürdüğü boru Doğunun büyük savaş borusu Paundra'ydı.</p>
EM	<p><u>Türkçe Metin-2</u></p> <p>Krişna Pāñcājanya adlı borazanını, Arcuna da Devadatta adlı borazanını öttürdü. Bhīma ise, dehşetle, Paundra denilen büyük borazanı öttürdü.</p>

⁹ “kalplerine ilham vermek” anlamındadır.

Kaynak metinde Kṛiṣṇa, Arcuna ve Bhīma'nın çaldıkları borazanların adları; पाञ्चजन्यं, देवदत्तं, पौण्ड्रं (*pāñçacanyaṃ, devadattaṃ, pauṇḍraṃ*) biçiminde kendi isimleriyle birlikte sunulmuştur. Ermenice Metin'de ise kişiler, “Մադհուի սպանոցի (*Madhui spanoġi*)¹⁰”, “Պանդուի որդի (*Pandui vordin*)¹¹” şeklinde lakaplarından biriyle anılarak ve borazan adları hiç anılmayarak çevirmen yorumuna dayalı çıkarma ve eklemelerle serbest çeviri yöntemiyle yapılmış; diğer metinlerin aksine anlatılan sahne birden fazla beyitle aktarılmıştır. Öte yandan lakaplarla ilgili, dipnotlar verilerek okura aydınlatıcı bilgi sunulduğu da anlaşılmaktadır. İngilizce Metin'de birebir çeviriyle eşdeğerlik sağlanırken; Türkçe Metin-1'de borazanlarla ilgili “*bir şeytanın kemiğinden yapılmış olan*”, “*tanrıların armağanı*” gibi açıklamalarla kaynak metinde yer almayan bilgiler eklenerek yapılmıştır. Türkçe Metin-2'de ise “*dehşetle*” ifadesiyle çeviriye eklenmiş görülmektedir.

Öncelikle cümle içinde Kṛiṣṇa, Arcuna ve Bhīma karakterleri sırasıyla हृषीकेश, (*hṛiṣhīkeṣa*) धनञ्जय (*dhanañcaya*) ve वृकोदर (*vṛikodara*) unvanları ile anılmışlardır. Kṛiṣṇa için kullanılan हृषीकेश (*hṛiṣhīkeṣa*) ifadesi “duyuların efendisi” anlamına; Arcuna için kullanılan धनञ्जय (*dhanañcaya*) ifadesi “ganimeti hakeden/her şeyin fatihi” anlamına ve Bhīma için kullanılan वृकोदर (*vṛikodara*) ifadesi ise “kurt iştahlı/karınlı” anlamına gelmektedir. Çaldıkları enstrümanlar için kullanılan पाञ्चजन्यं, देवदत्तं, पौण्ड्रं (*pāñçacanyaṃ, devadattaṃ, pauṇḍraṃ*) ifadeleri için sırasıyla “deniz kabuğu şekline girebilen bir ifrit olan पाञ्चजन (*pāñçacanyaṃ*) adlı bir ifriti öldürerek elde edilen deniz kabuğundan borazan”, “tanrılar tarafından hediye edildiği anlamına geldiği için bu ismi alan” ve “kökeni tam belli olmasa da şeker kamışı veya aynı isimle bölge ile bağlantısı olabileceği için bu ismi alan” anlamlarına gelmektedir. Türkçe Metin-1 de kullanılan “*şeytanın kemiğinden*” ifadesi ise muhtemelen yanlış kullanılmış veya yanlış anlaşılmuş bir kelimedir. Zira पाञ्चजन्यं (*pāñçacanyaṃ*) kelimesi kemikle alakalı herhangi bir anlam içermemektedir. Diğer bir yanlış aktarım ihtimali de भीमकर्मा (*bhīmakarmā*) kelimesinin alt anlamlarından birinin kullanılmış olmasıdır. Eğer böyle bir durum söz konusu ise, ilgili kelime “वृकोदरः” (*vṛikodara*) ismini nitelendirmektedir ve bu kelime haricinde başka bir kelimenin nitelendirilmesi için kullanılmış olması neredeyse imkansızdır. Aynı durum “Sayısız zaferler kazanmış

¹⁰ “*Madhu'nun katili*” anlamındadır.

¹¹ “*Pāṇḍu'nun oğlu*” anlamındadır.

olan” ifadesi için de geçerlidir; zira Arcuna'nın lakabı olan धनञ्जय (dhanañcaya) kelimesi Türkçe-Metin 1'de Bhīma için kullanılmıştır.

भीमकर्मा (bhīmakarmā) kelimesi İngilizce ve Ermenice Metin hariç diğer metinlerde ya hiç karşılanmamış ya da yanlış karşılanmıştır. Bu kelime bir Bahuvrīhi bileşigidir. Bir öncül kelimeye bağlıdır yani वृकोदरः (vṛikodara) kelimesini niteler ve onun cins, hal ve sayı eklerini alır. Kelimenin anlamı ise “görevleri/eylemleri korkunç/zor/dehşet verici olan”dır. İngilizce Metin’de “the performer of mighty tasks” ifadesiyle ve Ermenice Metin’de գործերը զարհուրելի (gortseri zarhureli)¹² ifadesiyle birebir çeviri yapılarak eşdeğerlik sağlanırken; Türkçe Metin-1’de ise hiç karşılanmayarak çıkarma yapılmıştır. Türkçe Metin-2’de ise “dehşetle” ifadesiyle kelime türü değiştirilerek zarf biçiminde karşılanmıştır.

KM	<p><u>Sanskrit Metin</u></p> <p>अधर्माभिभवात्कृष्ण प्रदुष्यन्ति कुलस्त्रियः । स्त्रीषु दुष्टासु वार्ष्णेय जायते वर्णसङ्करः ॥</p>
EM	<p><u>Ermenice Metin</u></p> <p>Անօրինութեամբ, ո՛վ Կրիշնա, կանայք ապականւում են և կանանց ապականութեամբ, ո՛վ Հովուսապետ , ծնւում է դասակարգային խառնութիւնը.</p>
EM	<p><u>İngilizce Metin</u></p> <p>O Kṛṣṇa, descendant of the Vṛṣṇi dynasty, when the family is thus predominated by irreligion, the women of the family become depraved, and from adultery, unwanted and unvirtuous progeny is born.</p>
EM	<p><u>Türkçe Metin-1</u></p> <p>Karmaşanın egemenliğinde kadınlarımız günaha sürüklenir, kirlenir. Kadınlar kirlenince de kast düzeni bozulur, tüm toplum kokuşur.</p>

¹² “yaptıkları/işleri korkunç, ürkütücü olan” anlamındadır.

EM	<p><u>Türkçe Metin-2</u></p> <p>Vārshneya, adaletsizliğin egemenliği yüzünden soyun kadınları ahlak çöküntüsüne uğrarlar. Ey Krişhna, kadınlar bozulduğunda da sınıf karışımı oluşur.</p>
----	--

Kaynak metindeki स्त्रीषु दुष्टासु (*strīshu dushṭāsu*) ifadesi, “Kirlenmiş kadınlar, bozulmuş kadınlar veya kadınlar kirlendiğinde, kadınlar bozulduğunda” anlamına gelmektedir. Türkçe Metin-1’de “Kadınlar kirlenince”, Türkçe Metin-2’de “kadınlar bozulduğunda” ve Ermenice metinde “կանանց սպախանութեամբ (*kanants apakanut’eamb*)¹³” ifadelerinin kullanılmasıyla birebir çeviri sağlanmıştır. İngilizce Metin’de ise “*from adultery*” ifadesi kullanılarak çeviride perspektif kaydırma yöntemi tercih edilmiştir.

Kaynak metindeki प्रदुष्यन्ति (*pradushyanti*) ifadesi, “kirlenmek” anlamına gelmektedir. Ermenice Metin’de “սպախանութիւն (*apakanaut*)¹⁴” ile; İngilizce Metin’de “*depraved*” ile; Türkçe Metin-2’de “ahlak çöküntüsüne uğrarlar” ifadeleriyle karşılanarak birebir çeviri sağlanmıştır. Türkçe Metin-1’de ise “*günaha sürüklenir, kirlenir*” ifadeleriyle karşılanarak ekleme yapılmış ve birden fazla fiil kullanılarak çevrilmiştir. Kaynak metindeki वर्णसङ्करः (*varṇasaṅkaraḥ*) ifadesi ise “karışmış sınıflar/sınıfların karışımı” anlamına gelmektedir. İngilizce Metin’de “*unwanted and unvirtuous progeny*” ile dönüştürüm yapılmışken; Ermenice Metin ve Türkçe Metin-2’de birebir çeviri yöntemi tercih edilmiştir. Türkçe Metin-1’de “*kast düzeni bozulur, tüm toplum kokuşur*” ifadesiyle çeviride ekleme metodu kullanılmıştır.

Sonuç

Mistik metinlere genel yaklaşımın arkasındaki ilk deneyimin, tam olarak ifade edilemeyecek kadar derin ve gizemli olduğu varsayılmaktadır. Dolayısıyla iyi bir kültürlerarası çeviri bir kerede ve herkes için yapılamaz bir durumda görülmektedir. Çevirmenler, kaynak metne ilişkin içselleştirdikleri anlayışlarını ve erek dildeki dinamik ifadeyi sürekli kılma gayelerini canlı tutmak zorundadırlar. *Bhagavadgītā* metni, kültürlerarasılık bağlamında, tüm çevirmenlere değerli bilgiler verebilecek iyi ve kısa bir örnek olay incelemesidir. *Bhagavadgītā*’nın mevcut çevirilerinin incelenmesi ise tamamıyla özgün bir girişimdir. Bugüne kadar her türlü yöntem denenmiştir (metnin edebiyat dışı veya edebî tercüme, şerhli veya şerhsiz olarak nesir ve nazım formunda yapılan çeviriler vs.). Elbette çevirmenler kendinden

¹³ “kadınların yozlaşmasıyla/bozulmasıyla” anlamına gelmektedir.

¹⁴ “lekelemek, kirletmek, yozlaşmak vb.” anlamındadır.

öncekilerin başarılarından ve başarısızlıklarından sonuçlar çıkararak özgün çeviri deneyimleri tecrübe etmeye devam edebilirler.

Bhagavadgītā çevirilerinde kullanılan çeviri stratejileri, aktarılmak istenen ifadenin erek ya da kaynak odaklı açıklanmasına yönelik olarak çeşitlenmiştir. Bazı kısımlarda birebir çeviriyle eşdeğerlik sağlanabilirken; bazı kısımlarda ekleme, çıkarma, alt anlam ya da üst anlam verme, yorumlama, perspektif kaydırma yoluna gidilmiştir.

Bir kaynak metnin farklı çevirilerinde kullanılan stratejilerin, çevirmenlere göre farklı odaklarda yoğunlaşmış olduğu; erek metne yapılan eklemelerin ve/veya çıkarmaların zaman zaman çeviri hatası görünümü sunduğu; çevirmenin erek metin odaklı yaklaşım sergilemesinin erek metni, kaynak metinden yer yer uzaklaştırdığı; kelimelerin tercih edilen anlamlarının aktarılmak istenen kaynak ifadeyi tam olarak karşılayamadığı durumlara yol açtığı ve sonuç olarak çevirmenlerin benimsediği stratejilerin çeviri-kültür odaklı ekseninde algılanmasının gerekliliği tespit edilmiştir. Öte yandan *Bhagavadgītā*'nın İngilizce, Fransızca vb. Batı dillerindeki çevirilerine kolaylıkla ulaşılabilir. Ancak bu çalışma, *Bhagavadgītā*'nın Ermenice ve Türkçe dillerindeki çevirilerini, çeviribilim açısından ele alan ilk çalışmadır. Bu nedenle, bu makaleye dayanarak başka çalışmaların yapılabileceği öngörülmektedir.

Kaynakça

- Acaryan, H. (1911). *Քհուսկախոհարարական Երևանի Երգը*. Վաղարշապատ. (*Bhagavadgita kam Yeranelu Yergı*. Vağarşapat.)
- Bassnett, S. (2007). Culture and translation. in *A Companion to Translation Studies*. Kuhiwczak, Piotr- Littau, Karin (Ed.), p. 13-23. London: Multilingual Matters.
- Callewaert, W. M. (1980). A 'Dynamic Equivalence Translation' of the Bhagavad Gita. *Journal of Dharma*, 5(1), 52-63.
- Çalışkan, S. (2020). *Bhagavadgītā (Kutlu Ezgi)*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Fosse, L. M. (2007). *The Bhagavad Gita: The Original Sanskrit and an English Translation*. USA: YogaVidya.com.
- Kaya, K. (2004). *Bhagavadgītā, Hinduların Kutsal Kitabı*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Lefevere, A. (1992). *Translation/history/culture: A sourcebook*. London: Routledge.
- Telang, K. T. (2009). *The sacred books of the East/8 The Bhagavadgītā*. London: The Clarendon Press.

- Thapar, R. (2009). War in the Mahabharata. *PMLA*, 124(5), 1830-1833.
- Tang, J. (2007). Encounters with cross-cultural conflicts in translation. in *Translating and Interpreting Conflict*, Salama-Carr, M. (Ed.), p. 133-147, Amsterdam: Brill.
- Tridaṇḍi, B. Ś. A. M. (1985). *Śrīmad Bhagavad-gītā: The Hidden Treasure of the Sweet Absolute*. Erişim tarihi: 01.08.2021, <http://www.scsmath.com/>
- Senart, M. E., & Belvalkar, S. K. (1926). Introduction to the French Translation of the Bhagavadgītā. *Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute*, 8(3), 305-321.
- Sinha, M. (2010). Corrigibility, allegory, universality: a history of the Gita's transnational reception. *Modern Intellectual History*, 7(2), 297-317.
- Stolze, R. (2020). *Çeviri Kuramları: Bir Giriş* (M. Büyüknisan, Çev.). İstanbul: Runik Kitap.
- Erişim tarihi: 24.08.2021, <https://www.wisdomlib.org/definition/dvijottama>

Summary

The acceptance of translation studies as a separate discipline coincides with the 1980s. Due to the breadth of translation studies research fields, linguistics, literary studies, comparative literature, history, anthropology, psychology, sociology, law, economics and so on interacts with disciplines. Any text can be translated into multiple languages. Depending on various variables between languages, translation differences may occur in terms of meaning and concept. These changes are not only caused by the differences between languages, but also factors such as the cultural level of the translators, the way they perceive the language, their translation abilities are also effective in this process.

The Bhagavadgītā, probably the most famous of the Indian scriptures, is universally regarded as one of the world's leading spiritual and literary manuscripts. The Bhagavadgītā is not just a scripture of Hinduism, which was read daily for two thousand years and whose teachings spread throughout Asia and the world. It is also described as a literary masterpiece, the cornerstone of a great epic of war and peace, honor and dishonor, loyalty and betrayal. Bhagavadgītā has been a masterpiece that people all over the world refer to over and over again throughout their lives to grasp the nature of reality. The Gītā is part of the Mahabharata, one of the Indian national epics. Mahābhārata is one of the longest epic poems and epic literature in the world with approximately one hundred thousand couplets consisting of eighteen books. The Mahābhārata is the story of the Puru and Yadava tribes who belonged to the warrior aristocracy or Kshatriya class of ancient times of India. Gītā is a collection of stories, fables that have had a tremendous impact on people and Indian literature.

The cross-cultural circulation of Bhagavadgītā by translation dates back to 1785. Bhagavadgītā was also translated into European languages other than English. For instance, numerous different Persian translations of the Gītā were made in the Mughal Empire in the sixteenth and seventeenth centuries. In 1808, passages from the Gītā were translated into German for the first time from the Sanskrit language as well. The most important French translation of the Gītā was published by Emile Senart in 1922. In 2007 the original Sanskrit text was published with a commentary in Hindi. It was published in many Indian and 56 non-Indic languages from the 1972 English translation version of the Gītā. In this study, Bhagavadgītā, one of the most important works of Indian culture, was examined. The Sanskrit original of Bhagavadgītā and its Armenian, English and two different Turkish translations were examined. In the study, the original Sanskrit text of Bhagavadgītā, the Armenian

translation of H. Acaryan, the English translation of Tridaṇḍi Bhikṣu Śrīpād Akṣayānanda Mahārāja, the Turkish translations of K. Kaya and S. Caliskan were used.

Normally the strategies used in different translations of a source text are concentrated in different focuses according to the translators. To illustrate, additions and/or deletions to the target text occasionally present the appearance of a translation error or the translator's target text-oriented approach has distanced the target text from the source text from time to time. It has been determined that the preferred meanings of the words lead to situations where the source expression is not fully met. As a result, it is necessary to perceive the strategies adopted by the translators on the axis of translation-culture.

Translators translating the Bhagavadgītā into non-Indic languages had similar problems in the translation process, as they were translating for an audience of unique religious, ancient, and literary backgrounds and belonging to a culture entirely different from the source text. More than a hundred different translators for English alone published their Bhagavadgītā translations, often accompanied by a commentary. Bhagavadgītā has a deep religious and literary meaning in terms of its content. For this reason, its translations were often published together with the comments. Since the concretization of the imagery in these translations was carried out at a level that transcends the linguistic context, it led the translator to explain.

The translation strategies used in Bhagavadgītā translations were diversified for the purpose or source-oriented explanation of the expression to be conveyed. While equivalence could be achieved with one-to-one translation in some parts; in other parts, adding, removing, giving a lower or upper meaning, interpretation, perspective shifting kinds of strategies were used.

Bhagavadgītā's English, French, etc. translations in western languages are easily accessible. However, this study is the first to deal with the translations of Bhagavadgītā in Armenian and Turkish languages in terms of translation studies. Therefore, it is envisaged that further studies may be conducted based on this article. Owing to the translation strategies followed by the translators, the effects of culture on the translated text were revealed through the translations of the Bhagavadgītā text. The theoretical background on the relationship between translation and culture was determined through the Armenian, English and Turkish translations of a Sanskrit text. Inferences were made by drawing interpretations within the framework of the discipline of translation studies.

BEDEN, DHARMA VE BUDDHALIK: BUDİST FELSEFEYE İLİŞKİN ESİKİ UYGURCA FRAGMANLAR*

BODY, DHARMA, AND BUDDHAHOOD: OLD UYGHUR FRAGMENTS ON BUDDHIST PHILOSOPHY

Uğur UZUNKAYA

Doç. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, uguruzunkaya@gmail.com

Öz

Bozkır Uygur Kağanlığı'nın 840 yılında yıkılmasından sonra Uygurların bir kısmı Gansu bölgesine bir kısmı da Turfan bölgesine göç etmişlerdir. Bu bölgelerde iki ayrı devlet kuran Uygurlar bölgedeki etnik çeşitliliğin neticesinde farklı dini ve kültürel çevrelere girmişlerdir. Burada bu kültürel çevrelerden etkilenmişler ve kendileri de bu çok kültürlü yapıya katkı sunmuşlardır. Türklerin Budizm ile tanışıklığı her ne kadar I. Doğu Türk Kağanlığı'na uzansa da Turfan Uygurları Budizm'e büyük ilgi göstermişler ve neticesinde Sanskritçe Budist külliyata ilişkin eserlerin tercümesine başlamışlardır. Bu tercüme faaliyetleri, beraberinde Budist Eski Uygur edebiyatının inkişafını sağlamıştır. Neticede Hindistan menşeli ve temelleri milat öncesinde atılan bu felsefi inanış sistemine ilişkin muhtelif tür ve konuya sahip bir yazın meydana gelmiştir. Budizm'in farklı ekollerine ilişkin bu metinlerin tercümesi sayesinde Uygurlar, Türkçe için oldukça önem arz eden felsefi bir dil meydana getirmişlerdir. Şimdiye kadarki yapılan araştırmalarda Budist Eski Uygurca edebiyata ilişkin birçok eserin Sanskritçe Budist külliyattaki yeri belirlenmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte Sanskritçe Budist külliyatla henüz ilişkilendirilememiş metin parçaları da muhtelif kütüphane ve müze arşivlerinde korunmaktadır. Bu çalışmada şimdiye kadar hangi metnin parçası olduğu belirlenemeyen Eski Uygurca metin parçalarına odaklanılmıştır. Yazı başta beden, dharma ve Buddhalık olmak üzere Budist felsefeye ilişkin farklı konulara ihtiva eden ve şimdiye kadar yayımlanmamış yedi Eski Uygurca fragmanın filolojik neşrini konu almaktadır. Bu yazının temelini oluşturan ve bugün Berlin Brandenburg Bilimler Akademisi Turfan Koleksiyonu'nda korunan fragmanlar şunlardır: U 2206 (T I), U 2272 (T I a), U 2278 (T I a 503, T I a), U 2333 (T I D 528; T I D), U 2424 (T II 536), U 5386 (T I a) ve U 5702 (T II T 566). Yazı çalışmaya dâhil edilen Eski Uygurca fragmanların yazı çevirimini, harf çevirimini, Türkiye Türkçesine aktarımını, metne ait açıklamalarını ve dizin/sözlüğünü içermektedir.

Abstract

After the collapse of the Eastern Uyghur Khaganate in 840, some of the Uyghurs migrated to the Ganzhou region and some to the Turfan region. The Uyghurs, who established two different states in these regions, entered different religious and cultural circles as a result of the ethnic diversity in the region. They were influenced by this cultural environment and contributed to this multicultural structure. Although the Turks' acquaintance with Buddhism dates back to the I. Eastern Turkic Khaganate, the Uyghurs in Turfan showed great interest in Buddhism, and as a result, they started the translation of works related to the Sanskrit Buddhist canon. These translation activities led to the development of the Old Uyghur Buddhist literature. In consequence, literature with various genres and subjects emerged regarding this philosophical belief system, which originated in India and was founded before Christ. Thanks to the translation of these texts from different schools of Buddhism, the Uyghurs created a philosophical language that is very important for Turkic languages. In the studies carried out so far, the place of many works on Buddhist Old Uyghur literature in the Sanskrit Buddhist canon has been tried to be determined. However, fragments that have not yet been associated with the Sanskrit Buddhist canon are preserved in various library and museum archives. In this paper, Old Uyghur fragments, which have not been identified until now, are focused on. The article is about the philological edition of seven unpublished Old Uyghur fragments, which contain different subjects related to Buddhist philosophy, especially the body, dharma, and Buddhahood. The fragments that form the basis of this article and are preserved in the Berlin Brandenburg Academy of Sciences and Humanities, Turfan Collection are U 2206 (T I), U 2272 (T I a), U 2278 (T I a 503, T I a), U 2333 (T I D 528; T I D), U 2424 (T II 536), U 5386 (T I a), and U 5702 (T II T 566). The manuscript includes the transcription and transliteration of the Old Uyghur fragments included in the study, translation into Turkish, explanations, and an index/glossary.

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 11 Mart 2023
Kabul edildiği tarih: 27 Nisan 2023
Yayınlanma tarihi: 20 Haziran 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 11 March 2023
Date accepted: 27 April 2023
Date published: 20 June 2023

Anahtar Sözcükler

Budizm; Eski Uygurca; Metin neşri;
Beden; Dharma; Buddhalık

Keywords

Buddhism; Old Uyghur; Text edition;
Body; Dharma; Buddhahood

DOI

10.33171/dtcfjournal.2023.63.1.10

* Bu yazı, TÜBA-GEBİP tarafından desteklenmiştir.

Giriş

Doğu Uygur Kağanlığı yahut yaygın bilinen adıyla Bozkır Uygur Kağanlığı 744-840 tarihleri arasında Moğolistan'da varlığını sürdürmüştür. Kağanlığın sona ermesiyle Uygurların bir kısmı o dönem için çok kültürlü ve çok milletli bir görünüm arz eden Tarım havzasına göç etmişler ve burada 9. yüzyılın ortalarından 13. yüzyıla kadar hüküm sürecek Batı Uygur Kağanlığı olarak bilinen siyasal oluşumun temellerini atmışlardır. Uygurlar bu yeni bölgede muhtelif kültürel geleneklerle temas kurmuşlar ve çeşitli dinî-felsefi inanışların içerisinde yer almışlardır. Böylelikle bu kağanlık siyasal ve askeri gelişmelerinden ziyade içerisine dâhil olduğu yerleşik yaşam tarzının da etkisiyle kültürel ve dinî çeşitliliğiyle ön plana çıkmıştır. Budizm, Uygurların içerisinde yer aldığı inanışların içerisinde en çok görünür olandır. Bir felsefi inanış sistemi olarak tanımlanan Budizm'de tarih boyunca düşünsel ve felsefi alt yapısı ve uygulamaları ile birbirinden farklılaşan ve çeşitlenen ekoller ortaya çıkmıştır. Uygur Budizmi de tarihsel gelişmeler ve siyasal ilişkiler sonucunda Budizm'deki bu ekolleşmeden etkilenmiş ve zamanla çok katmanlı bir görünüm kazanmıştır. Bunun yanında Budist ekollerin ortaklaşan veya kimi küçük yorum farklılıkları ihtiva eden hususlarının da mevcut olduğunu belirtmek gerekir. Bunlar arasında Budizm'deki beden anlayışı, *dharma* yani Budist öğretisi ve Buddhalık temel Budist felsefesinin bileşenlerini oluşturmaktadır.

Budizm'de beden; zihin ve dış dünya arasındaki ayrılığın odak noktasında çoğu zaman meditatif bir eylemin uygulama alanı olarak görülür. Dolayısıyla beden ve zihin çoğu durumda birbirlerinden bağımsız sayılmaz; ancak, Powers'ın da belirttiği gibi "*beden çevreye açıktır ve geçirgendir; ancak, hem zihinsel hem de fiziksel boyutları olan meditatif uygulama yoluyla kapatılabilir. Meditasyon yapanlar bedeninin işlevlerini ve değişikliklerini gözlemlemeyi öğrenirler ve hareketlerini disipline ederler. Bedensel işlevler üzerindeki kontrol artar ve kısıtlama uygulaması meditasyon yapan kişinin olumsuz etkilere karşı direnç geliştirmesine yardımcı olur*" (2009, s. 114). Bunun yanında yalnızca Budist metinlerde değil, aynı zamanda Hint coğrafyasında gelişim göstermiş bütün inanç sistemlerinde de benzer şekilde olduğu gibi bedene atfedilen tıbbi ve dünyevi anlayışların da mevcut olduğu bilinmektedir (krş. Friedlander, 2010, s. 51). Bir diğer taraftan *dharma* yani dinî doktrin Budizm'in oldukça geniş ve en temel kavramları arasında kendine yer bulur. *Dharma*; Buddha ve Budist topluluk (Skt. *saṃgha*) ile birlikte Budizm'de saygı gösterilen üç kavramı, *triratna*yı yani "*üç mücevher*"i (Monier-Williams, 1899, s. 460a; Edgerton, 1953, s. 461c) oluşturur. *Dharma*, her bir Budist ekolde farklı bir yorumla sahip olsa da en temelde geleneksel

anlamıyla, “tek tip norm, evrensel ve ahlaki düzen veya doğal kaide olarak anlaşılabilir; aynı zamanda kişinin sosyal görevini ve uygun davranışını da içerir” (Willemen, 2004, s. 218a). Bunun yanında bir terim olarak *dharma*, literatürde *vinaya* olarak bilinen, “*Buddha’nın öğretisini açıklayan kutsal metinler olan söylemler külliyyatı için de kullanılır*” (Willemen, 2004, s. 218b). Burada zikredilmesi gereken bir diğer mesele ise Budizm’deki Buddhalık düşüncesidir. Buddhalığa giden süreç her bir Budist ekolde farklı bir yol ve yöntemle gerçekleştirilir. Esasen Buddhalık, canlıları doğum ölüm çemberinde yeniden doğmaktan kurtarıp aydınlanmaya eriştirecek süreç olarak tanımlanabilir. Diğer yandan, “*Buddhalık terimi, Buddhaları diğer bütün kutsal varlık türlerinden ayıran benzersiz edinimi ifade eder. Buddhalık, nihai hakikatin mümkün olan en tam idrakini ve böyle bir idrakten cereyan eden bütün niteliklerle birlikte onu belirsizleştiren her şeyden tam özgürlüğü oluşturur.*” (Makransky, 2004, s. 76).

Çalışma temelde yukarıda sayılan üç konu olmak üzere Budist felsefeye ilişkin farklı konuları ihtiva eden ve şimdiye kadar yayımlanmamış yedi Eski Uygurca fragmanın filolojik neşrine yöneliktir. Bu yazının temelini oluşturan ve Berlin Turfan Koleksiyonu’nda korunan fragmanlar şunlardır: U 2206 (T I), U 2272 (T I a), U 2278 (T I a 503, T I a), U 2333 (T I D 528; T I D), U 2424 (T II 536), U 5386 (T I a) ve U 5702 (T II T 566).

Bu çalışmada ele alınan ilk fragman U 2206 arşiv numarasına ve T I buluntu işaretine sahiptir. U 2206 fragmanının A sayfasında 2 ve B sayfasında 3 satır bulunmaktadır. Böylece fragmanın toplam 5 satırdan oluştuğu belirtilmelidir. Bu fragmanın A ve B sayfaları satır sonundan kısmen hasarlıdır. Fragmanın B sayfasının son satırı diğer bütün satırlara nazaran daha hasarlıdır. Bu sayfada ayrıca eksik de olsa bir sayfa numaralandırması mevcuttur. Fragmanın fiziksel özelliklerinin yer aldığı katalog bilgisi Raschmann tarafından (URL-1) hazırlanmıştır. Şimdiye kadar hangi metnin parçası olduğu belirlenememiş olan bu fragmanın esas konusu, Raschmann’ın da yerinde tespitine göre, yemek talimatlarıdır. Fragmanda yiyecekler yanında metallere ve takıya ilişkin söz ve kavramların da ön plana çıktığı görülmektedir. Metinde geçen “pirinç” (EUyg. *tuturkan*), “süt lapası” (EUyg. *süt ökrä*), “yoğurt” (EUyg. *yogrut*), “tunç” (EUyg. *sarıg tuç*) ve “bilezik” (EUyg. *bilözök*) bunlara örnek olarak verilebilir. Bu fragman çalışmanın 01-05. satırlarını oluşturmaktadır.

Bu yazıdaki ikinci fragman U 2272 arşiv numarasını ve T I a buluntu işaretini taşır. Fragmanın her iki sayfasında da 7 satır bulunmaktadır; bu şekliyle fragman 14 satırdan mürekkeptir. A sayfasının ilk satırı ve B sayfasının da son satırı son derece

hasara maruz kalmıştır. Burada yalnızca birkaç harf tespit edilmiştir. Bununla birlikte fragmanın her iki yüzü de satır başları ve sonlarından belli oranda hasarlıdır. Fragmanın fiziksel özelliklerine ilişkin katalog bilgisi Raschmann (URL-2) tarafından sunulmuştur. Budist içeriğe sahip olan bu fragmanda konu “birleşik dharma, şarta bağlı dharma”dır (Skt. *saṃskṛtadharmā ve EUyg. etiglig nom*); ancak yine de fragmanın bugün hangi EUyg. metnin parçası olduğu konusu belirsizdir. Bu fragman çalışmanın 06-19. satırlarını oluşturmaktadır.

Bu yazıda yer verilen üçüncü fragman U 2278 arşiv numarasını ve T I a 503 ile T I a buluntu işaretlerini taşımaktadır. Fragmanın A sayfasında 5, B sayfasında ise 6 satır bulunmaktadır. Söz konusu fragmanın B sayfasının birinci ve beşinci satırları ciddi derece hasarlıdır. Diğer taraftan fragmanın her iki yüzü de satır başlarından ve sonlarından belli ölçüde hasar görmüştür. Fragmanın fiziksel özellikleri Raschmann (URL-3) tarafından ele alınmıştır. Bu fragman tanımlanabilmiş değildir. Fragmanda “secde etmek” (EUyg. *yükün-*), “söğüt ağacı” (EUyg. *sögüt*), “umut ve sığınak” (EUyg. *[in]ag umug*) “Tanrı ve insan” (EUyg. *t(ä)ḡrili kişili*) gibi sözcük ve kavramlara değinilir. Bu fragman çalışmanın 20-30. satırlarını oluşturmaktadır.

Bu çalışmada yer alan dördüncü fragman U 2333 arşiv numarasına ve T I D 528 ile T I D buluntu işaretlerine sahiptir. Fragmanın ön ve arka yüzünde 10 satır mevcuttur. Fragmanın ön yüzünün birinci, ikinci ve altıncı satırları büyük oranda hasarlıdır. Fragmanın fiziksel özelliklerini içeren katalog bilgisi Raschmann tarafından (URL-4) hazırlanmıştır. Fragmanda temel Budist öğretiler ele alınmaktadır. Bu metinde “iki tür engel” (Skt. *āvāraṇadvaya ve EUyg. iki törlüg ağartmak[lar]*) ve “dört tür öğreti” (EUyg. *tört törlüg nomlar*) kavramlarına vurgu yapılmaktadır. Fragmanda bilhassa “dört tür öğreti” kavramının neler olduğu tek tek anlatılır; esasen bu kavram EUyg. *Altun Yaruk Sudur*’un 4. kitabında da geçer. Bu fragman yazının 31-50. satırlarını oluşturmaktadır.

Çalışmadaki beşinci fragman U 2424 arşiv numarasını ve T II 536 buluntu işaretini taşımaktadır. Bu fragmanın A ve B sayfasında 6’şar satır vardır ve fragman toplam 12 satırdan oluşmaktadır. Fragmanın her iki yüzü de satır sonlarından hasarlıdır. B sayfasında sayfa numarası vardır. Fragmanın muhtevası ve fiziksel özelliklerine ilişkin bilgileri içeren katalog bilgisi Raschmann (URL-5) tarafından hazırlanmıştır. Bu fragmanda konu, Raschmann’ın da haklı olarak zikrettiği gibi, Buddhalığa giden çetin yoldur. Bu fragman yazının 51-62. satırlarını oluşturmaktadır.

Bu yazıya dâhil edilen altıncı fragmanın arşiv numarası U 5386 ve buluntu işareti ise T I a'dır. Fragmanın yalnızca ön yüzünde metin mevcuttur. Metnin toplam satır sayısı 14 olmasına karşın ilk satırının yoğun bir hasara maruz kaldığını belirtmek gerekir. Fragman satır başlarından da hasarlıdır. Fragmanın fiziksel özellikleri Raschmann tarafından (URL-6) ele alınmıştır. Metinde Buddha'nın bir öğrencisi olan Keşiş Maudgalyāyana'dan söz edilir. Fragman bu hâliyle Laut tarafından 1989 yılında neşredilen ve hususiyetle Keşiş Maudgalyāyana'yı konu alan anlatı metniyle alakalı olabileceği fikrini uyandırmaktadır. Bu fragman yazının 63-75. satırlarını oluşturmaktadır.

Yazıdaki yedinci ve son fragman U 5702 arşiv numarasına ve T II T 566 buluntu işaretine sahiptir. Fragmanın her iki yüzünde de 6'şar satır bulunmaktadır; bu hâliyle fragman 12 satırdan oluşur. Fragmanın hem A hem de B sayfasının ilk satırları yoğun hasara maruz kalmıştır. Öte yandan fragmanın A yüzü satır sonundan ve B yüzü de satır başından kısmen hasarlıdır. Fragmana ilişkin katalog bilgileri Raschmann (URL-7) tarafından sunulmuştur. Metin kısıtlı bir içeriğe sahiptir; ancak yine de burada Budizm'deki "beş yol" (Skt. *pañcagati*, EUyg. *beş yol* ve Çin. 五道 *wudao*) kavramına değinildiği belirtilmelidir. Bu fragman yazının 76-87. satırlarını oluşturmaktadır.

Bu yazı yukarıda genel hatlarıyla sunulan, toplamda 87 satır hacmindeki Budist felsefeye ilişkin Eski Uygurca fragmanların yazı çevirimini, harf çevirisini, Türkiye Türkçesine aktarımını, metne ilişkin açıklamalarını ve dizin/sözlüğünü içermektedir. Çalışmanın yazı çevirimi ve harf çevirisinde Röhrborn tarafından *Uigurisches Wörterbuch*'da anılan yöntem (krş. Röhrborn, 1977-1998, s. 9-10 ve s. 13-14; Röhrborn, 2010, s. XXXIII-XXXV) takip edilmiştir. Çalışmanın yazı çevirimi ve harf çevirisi bölümünde kimi satırların yoğun hasara maruz kaldığı daha evvel belirtilmişti. Bu sebeple ilgili satırlarda yalnızca tespit edilebilen harflere yer verilmiştir. Bu durum temelde metnin aktarım kısmını da etkilemiştir. Metnin Türkiye Türkçesine aktarım kısmında hasarlı satırlar sebebiyle kimi kısımlar aktarılamamış yahut da bağlam noksanlığı dolayısıyla metin içinde geçen anlam her defasında tam olarak tespit edilememiştir. Her durumda bu çalışmada kurgulanan metin için satır satır bir aktarım yoluna gidilmiştir. Çalışmanın açıklamalar bölümünde alıntı sözlere, metindeki restorasyonlara, okuma tereddütlerine, Budist kavramlara ve filolojik notlara yer verilmiştir. Yazının dizin ve sözlük kısmı metinde bütünlüklü korunan bütün madde başlarını bir araya getirme amacı taşımaktadır. Bu kısımda metinde yer alan ve bir anlam taşıyan sözler metindeki bütün yazım

şekilleriyle birlikte madde başı olarak ele alınmıştır. Sözcük eğer bir alıntı ifade ise bu durumda kaynak dillerdeki biçimlerine de atıf yapılmıştır.

ESKİ UYGURCA METNİN YAZI ÇEVİRİMİ VE HARF ÇEVİRİSİ

U 2206 (T I)

A sayfası

(01) 01 tuturkan ... süt ökrä içm[iş]
twtwrq'n .../ swyt `wkr' `yçm//

(02) 02 yogrut tuturkan yegü k(ä)rgäk
ywqrwt twtwrq'n yykw krk'k q'//... ..

B sayfası

... älig

... `lyk

(03) 01 ud kodup bogzınta äsmiş
`wd qıwdwp pwqz ynt' `smyş

(04) 02 sarıg tuçın biläzök
s'ryq twçyn pyl'z wk

(05) 03 [käzi]g kurınta
////w// /// /k qwrynt'

U 2272 (T I a)

A sayfası

(06) 01
... ..yr y... ..

(07) 02 [yö]läşürtilär yörügi
... .. //l'şwrty l'r ywrwky

(08) 03 tep tesär ,, anı ymä inçä
... .. typ tys'r ,, `ny ymä `ynç' /... ..

(09) 04 temäk [ü]zä [e]tiglig nom

- tɯm'k //z' //tyklyk nwm
- (10)** 05ka ogşat[ɪ]
... .. /mɯş ywlys... q' 'wqş't/
- (11)** 06sär k(a)ltı kün t(ä)[ŋri]
... ..s'r qłty kwyn t/////
- (12)** 07 [k]ök kalık kuvug[ɪ]
... .. //yk q'lyq qıvwq/
- B sayfası
- (13)** 01 [n]omlarıg kün
... .. /wm l'ryq kwyn
- (14)** 02 ogşatı körmiş
... .. 'wqş'ty kwyrmyş
- (15)** 03 temäk üzä etiglig nomlar...
... .. tɯm'k 'wyz' 'ytyklyk nwm'l'r
- (16)** 04 körmişi[g] tetir k(a)ltı
... .. kwyrmyşy/ tytyr qłty ... /
- (17)** 05 tilgänçä täŋlig ulug bädük
... .. tylk'nç' t'nklyk 'wlwq p'dwk
- (18)** 06 ,, ançulayu
... .. /wr l'r ,, 'nçwl'yw pw... ..
- (19)** 07
... .. /yn
- U 2278 (T I a 503, T I a)**
- A sayfası
- (20)** 01 tükälligin ,,
... .. twyk'l lykyn ,,
- (21)** 02 saçğalı tägimligin

- l' r s' çq' ly t' kymlykyn // ...
- (22) 03 yaratıghın
... .. /k' ly y' r' tyqlyq yn /// ...
- (23) 04 yüküngül[ük]
... .. nwp ywkwnkw1//
- (24) 05 tep sakın... ..
... .. / typ s' çyn... ..
- B sayfası
- (25) 01 ,,
... .. // /// ,,
- (26) 02 sögütkä
... .. swykwt k'
- (27) 03 [ın]ag umug bolgay ol ,, ...
... .. /' ç' wmwq pwlq' y' wl ,, ...
- (28) 04 ol ,, t(ä)ñrili kişilikä
... .. /y' wl ,, tñkry ly kysy lyk'
- (29) 05 ,,
... .. tyn ,,
- (30) 06 yatmış yer ,,
... .. / y' tmyş yyr ,,
- U 2333 (T I D 528; T I D)**
- ön
- (31) 01 lärig tarkarıp
// / ... l' ryk t' rç' ryp
- (32) 02 ,, burhan
y/d// // ,, pwrq' n
- (33) 03 tep tedi ärti ,,

- l'r typ tydy 'rty ,, m/
- (34) 04 üzä k(a)ltı y(ö)rügüm
'wyz ' qlty yrwkwm
- (35) 05 iki törlüg ağartmak[lar]
'yky twyrlwk ''t'rdm'q ///
- (36) 06 yokı [köni]
ywqjy p///.../.../...y t/... .. //
- (37) 07 tüz tuymak *burhan kutı*
twyz twym'q *purq'n qwty*
- (38) 08 uktur ,, bo tetir äñilki
'wqjytwr ,, pw tytyr 'nk'ylyky
- (39) 09 yörüg ,, üzä *yörmäklig yör[üg]*
ywrwk ,, 'wyz ' *yurm'k lyk ywr//...*
- (40) 10 ikinti tört törlüg nom[lar]
'ykynty twyrt twyrlwk nwm///
arka
- (41) 01 *yörmäklig yörüg k[a]yu ol*
ywrwm'k lyk ywrwk q/yw 'wı /... ..
- (42) 02 tört törlüg nomlar ärsär ,, ...
twyrt twyrlwk nwml'r 'rs'r // ...
- (43) 03 äñilki boşgunguluk boşgut [töz]-
'nk'ylyky pwsqwnqwlwq pwsqwt ///
- (44) 04 lüg ,, ikinti ukguluk yörüg tözlüg¹ [,,] üçünç yoriguluk y[orık tözlüg ,,]
lwk ,, 'ykynty 'wqjwlvwq ywrwk twyz lwk // 'wyçwnç ywryqwlwq y////
//// // //
- (45) 05 törtünç täggülük tüş [tözlüg]

¹ "ikinti ukguluk yörüg tözlüg" ifadesi satırın üstüne yazılmıştır.

twyrtwnç t'kkwlwk twyş //// ///

- (46) 06 ärür ,, bo tetir tört [törlüg nomlar]
 'rwr ,, pw tytyr twyrt ////////// //////////////
- (47) 07 nomlayu ,, bo özän büt... ..
 nwml'yw ,, pw 'wyz 'n pwyty/... ..
- (48) 08 padaklarınıñ
 p'd'k l'ry nynk yw/w... ..
- (49) 09 bolur ,, boşgunguluk boş[gut tözlüg] ...
 pwlwr ,, pwşqwnqwlwq pwş/// //// /////...
- (50) 10 nom tep bo ok öz[än]
 nwm typ ,, pw 'wq' 'wyz //

U 2424 (T II 536)

A sayfası

- (51) 01 ... uluşınıñ
 l'r 'wlwş y nynk p/... ..
- (52) 02 uluşı bolsar ,, bir
 'wlwşy pwls'r ,, pyr /... ..
- (53) 03 kayu sözlägäli
 q'yw swyz l'k'ly
- (54) 04 ... burhanlar
 syz pwrq'n l'r
- (55) 05 kamag burhanlar
 q'm'q pwrq'n l'r
- (56) 06 ... taloylar
 lwq t'lwy l'r pyr... ..

B sayfası

tokuz y(e)g(i)rmi ,,

- twqwz ykrmy ,,
- (57) 01 inçip m(ä)n barça
'ynçyp mn p'rç' q̄... ..
- (58) 02 ... üzä ,, adrok
ym 'wyz ' ,, ''drwq̄ //... ..
- (59) 03 tilgänig [ançu]-
tylk'n yk (P) ////
- (60) 04 layu ötünmäk ,,
l'yw 'wytwnm'k ,, (P)
- (61) 05 alkınsar ,, tınl(ı)glar
'lq̄yns'r ,, tynlq l'r
- (62) 06 kılınçları alkınsar
q̄ylınç l'ry ''lq̄yns'r

U 5386 (T I a)

ön

- (63) 01
... .. /1 /... ..
- (64) 02 ögdi
... .. l... / 'q 'wykdy
- (65) 03 tetselarımta
... .. // tytsy l'rymt'
- (66) 04 [y]elvi utmış
... .. /ylvy 'wtmyş
- (67) 05 motg(a)layan
... .. // mwtkl'y'n
- (68) 06 [mo]tg(a)layan arhant
... .. //tkl'y'n 'rq'nt

- (69) 07 t(ä)ri burhan
... .. tnkry pwrq'n
- (70) 08 kamag burhanlar
... .. q'm'q pwrq'nl'r
- (71) 10 tetir ,, burhanlar
... ..y tytyr ,, pwrq'nl'r
- (72) 11 törösi antag
... .. / twyrwsy ''nt'q
- (73) 12 ,, aşnu inanç
... .. /s'r ,, ''şnw 'yn'nç
- (74) 13 ken temin
... .. kyn tymyn
- (75) 14 ymä bo
... ..yw ym' pw
- U 5702 (T II T 566)**
A sayfası
- (76) 01
... .. /
- (77) 02 inçip kimniñ
'ynçyp kym nynk
- (78) 03 ötrü içgärgülük
'wytrw 'yçk'rkwlwk
- (79) 04 ärür tört törl[üg bilgä]
'rwr twyrt twyrl// /////
- (80) 05 bilgi
pylyky 'w/m/... ..
- (81) 06 t(ä)rs

trs /... ..

B sayfası

- (82) 01
... ..//... ..
- (83) 02, nã kim
... ../'r ,, n' kym
- (84) 03 azu beş yol
... .. /q' 'z w pyş ywl
- (85) 04 larıg inçã
... .. /l'ryq 'ync'
- (86) 05 mǎñülüg
... .. / m' nkwlwkw
- (87) 06 [niz]vani
... .. /// v'ny

ESKİ UYGURCA METNİN AKTARMASI

U 2206 (T I) (A ve B sayfası)

(01) pirinç ... sütlü lapa içm[iş] ... (02) yoğurt, pirinç yemeli. ... <... elli> (03) sığır bırakıp boğazında esmiş ... (04) sarı bakırlı bilezik ... (05) sırasında₂

U 2272 (T I a) (A ve B sayfası)

(06) (07) [ka]rşılaştırdılar. Tefsiri ... (08) ... diye derse, onu da böylece ... (09) ... demek [i]le [ş]arta bağlı öğreti (Skt. *saṃskṛtadharmā*) ... (10) benzer ... (11) şöyle ki güneş ... (12) [g]ökyüzü₂ topluluğu ... (13) [ö]ğretileri (Skt. *dharmā*) gün (14) benzer görmüş (15) demek ile bağlı öğreti (Skt. *saṃskṛtadharmā*) ... (16) ... görmüş olanıdır. Şöyle ki ... (17) ... teker kadar büyük₂ ... (18) bu şekilde (19)

U 2278 (T I a 503, T I a) (A ve B sayfası)

(20) sahip olanı (21) saçmak için layık olanı ... (22) donatımlıyı ... (23) hürmet ede[cek] ... (24) diye düşün-... .. (25) (26) söğüt ağacına ... (27) sığınak ve umut olacaktır. ... (28)-dır. Tanrı ve insana ... (29) (30) yatmış yer

U 2333 (T I D 528; T I D) (ön ve arka)

(31)leri uzaklaştırmak ... (32) Buddha ... (33) ... diye söylemişti. ... (34) ile şöyle ki tefsirim (35) iki tür engel (Skt. *āvaraṇadvaya*) ... (36) bulunmayan [gerçek] (37) (ve) düz aydınlanma Buddha kutsallığı (Skt. *samyakṣambodhā*) (38) öğretir. En ilk tefsir (39) budur. Dolayısıyla yorumlamalı tef[sir] (40) İkincisi: Dört tür öğreti (41) yorumlamalı tefsir hangisidir? (42) dört tür öğreti ise ... (43) En ilki talimi öğrenme [esas]lı (öğreti), (44) ikincisi tefsiri anlama esaslı (öğreti), üçüncüsü (Bodhisattva) d[avranışını] yaşama esaslı (öğreti) (45) dördüncüsü mükâfata eriştirecek [esaslı] (öğreti)dir. (46) Dört [tür öğreti] budur. ... (47) vaaz vererek bu öz tamamlama-... .. (48) mısralarının (49) olur. Talimi öğrenme [esas]lı (50) öğreti diye bu öz(ü) ...

U 2424 (T II 536) (A ve B sayfası)

(51) ... ülkesinin (52) ülkesi olsa, bir (53) hangi söyleyecek (54) ... Buddhalar (55) bütün Buddhalar (56) ... denizler <on dokuz> (57) böylece ben bütün (58) ... ile başka (59) tekerleği [böy]lece (60) sunma (61) kaybolursa, canlılar (62) amelleri yok olsa

U 5386 (T I a) (ön)

(63) (64) övgü (65) öğrencilerimde (66) aldatıcı görünüş galip gelmiş. (67) Maudgalyāyana (68) Arhat Maudgalyāyana (69) Tanrı Buddha (70) bütün Buddhalar (71)-dır. Buddhalar (72) yasası bunun gibi (73) önce güvenilir kişi (74) sonra₂ (75) yine bu

U 5702 (T II T 566) (A ve B sayfası)

(76) (77) böylece kimin (78) sonra ihata edecek (79)-dır. Dört türlü (80) bilgeliği (81) yanlış (82) (83) ne ki (84) yahut beş yol (85)ları böylece (86) sonsuz (87) ihtiras (Skt. *kleśa*)

ESKİ UYGURCA METNE İLİŞKİN AÇIKLAMALAR

(01) **tuturkan:** Daha evvelki EUyg. metin neşirlerinde bu sözcük şu bağlamlarda tanıklanmıştır: *tuturkan s[uj]vsuşug saygadılar ärki* (Röhrborn, 1991, s. 168₁₉₆₇₋₁₉₆₈) ve *livi aşı tuturkan tetir* (Zieme, 2005, s. 132_{G036-G037}). EUyg. bu ifade “*pirinç*” anlamındadır ve yapısı Türkçe açısından tartışmalı görünmekte olan (**tut-turkan* vd. biçimler için krş. Clauson, 1972, s. 460b; Nadalyayev vd., 1969, s. 539b; Erdal, 1991, s. 86) sözcük Moğolcada da *tuturya(n)* “*pirinç*” (Lessing, 1960, s. 847b) biçiminde tespit edilmiştir.

(01) süt ökrä: EUyg. bu ifade “*sütlü lapa*” (Wilkens, 2021, s. 638b) anlamındadır. EUyg. *ökrä* Toharcanın A diyalektinde *önkrim* “*lapa*” (Adams, 2013, s. 117) ve Toharcanın B diyalektinde ise *önkarño / önkorño* “*yulaf lapası, lapa, pirinç lapası, katı çorba*” (Adams, 2013, s. 117) biçimlerinde tespit edilmiştir.

(01) içm[iş] ...: Hasarlı kısım kesin olmasa da EUyg. *k(ä)rgäk* sözcüğü ile restore edilip “içmeli” olarak çevrilebilirdi; ancak ne yazık ki ilgili kısımda bu görüşü doğrulayacak bir harf kalıntısı mevcut değildir.

(02) yogrut: EUyg. metinlerde *yogrut*, *yorgut* ve *yorgurt* biçimlerinde geçen (krş. Erdal, 1991, s. 313) “yoğurt” anlamındaki sözcüğün yapısı *yogur-ut* biçiminde (ayrıca krş. **yog-* biçimi vb görüşler için Erdal, 1991, s. 313; Clauson, 1972, s. 905b; Nadalyayev vd., 1969, s. 270a; Wilkens, 2021, s. 908b) açıklanabilir.

(05) [käzi]g kur+inta: Bu restorasyon *kur käzig* “*dizi, sıra*” (krş. Şen, 2002, s. 177; Ölmez, 2017, s. 275; Karaman, 2022, s. 229) ikilemesinden hareketle yapılmıştır.

(09) [e]tiglig nom: EUyg. bu ifade “*birleşik dharma, şarta bağlı dharma*” (Wilkens, 2021, s. 265b) anlamında olup Skt. *saṃskṛtadharmā* “*müşterek dharma*” (Edgerton, 1953, s. 543a; ayrıca krş. Monier-Williams, 1899, s. 1121a) karşılığındadır.

(12) [k]ök kalık: Bu restorasyon EUyg. metinlerde geçen *kök kalık* “*gök, gökyüzü*” (krş. Şen, 2002, s. 168; Ölmez, 2017, s. 274; Karaman, 2022, s. 219) ikilemesi ışığında yapılmıştır.

(12) kuvug[ı]: Sözcüğün yazımı metinde bu şekildedir: ; dolayısıyla bu ifade *kuvug* <qwvwq>, *kuvrug* <qwvrwq> veya *koyug* <qwywq> şeklindeki üç okumayı mümkün kılmaktadır. Metin neşrinde ikinci okuma olan *kuvug* tercih edilmiştir; bunun sebebi <qwv> harflerinden sonra gelen <w> harfinin gözünün açık bir şekilde belli olması ve iki dişle yazılan <r> harfinin dişler arasındaki açıklığın buradaki gibi bu denli açık olmaması gerekliliğidir. Diğer taraftan bilindiği üzere <v> ve <y> harflerinin yazımı EUyg. el yazmalarında birbirlerinden çok büyük bir oranda farklılık göstermezler; bu sebeple burada *koyug* gibi bir okuma da mümkün olabilir. Bu okuma ise metin bağlamıyla ilişkilendirilemediği için tercih edilmemiştir. En nihayetinde metinde *kuvug* <qwvwq> şeklinde okunan sözcüğün EUyg. *kuvrug* “*topluluk*” (Clauson, 1973, s. 585a; Wilkens, 2021, s. 433b) yerine bir yazım hatası olduğu ihtimali söz konusu olmalıdır.

(27) [ın]ag umug: Bu restorasyon EUyg. metinlerde geçen *umug inag* “*umut sığınak*” (krş. Şen, 2002, s. 318; Ölmez, 2017, s. 298; Karaman, 2022, s. 359) ifadesine istinaden yapılmıştır.

(35) iki törlüg adartmak[lar]: EUyg. bu Budist ifade “*iki tür zorluk, engel*” (Wilkens, 2021, s. 299b; Röhrborn, 2015, s. 21), Skt. *āvāraṇadvaya* “*iki engel, iki mânî*” ve Çin. 二障 *erzhang* (DDB; Hirakawa, 1997, s. 86a) karşılığındadır.

(36) [köni] tüz tuymak burhan kuti: Metin restorasyonu *köni tüz tuymak burhan kutiṇa* (Wilkens, 2007, s. 70₂₈₁₋₂₈₂) ifadesinden hareketle gerçekleştirilmiştir. EUyg. bu Budist ifade Skt. *samyaksaṃbodhi* “*kusursuz aydınlanma*” (Edgerton, 1953, s. 582a; Wilkens, 2021, s. 404a) karşılığındadır.

(39) yörmäklig yörlüg: Satırın restorasyonu için krş. 41. satır.

(40) tört törlüg nom[lar]: Satırın restorasyonu için krş. 42. satır.

(43) äñilki boşgunguluk boşgut [tözlüg]: Budizm’deki *tört törlüg nomlar* “dört tür öğreti”den birincisi EUyg. *Altun Yaruk Sudur*’da şöyle tanıklanmıştır: *boşgunguluk boşgut tözlüg nom* (Tokyürek, 2018, s. 403₁₁₇₇₋₁₁₇₈). Alıntılanan metinden farklı olarak mevzubahis fragmanda *nom* “*dharma, öğreti*” ifadesine rastlanmamıştır.

(44) ikinti ukguluk yörlüg tözlüg: Budizm’deki dört tür öğretiden ikincisi EUyg. *Altun Yaruk Sudur*’da şöyle tanıklanmıştır: *ukguluk yörlüg tözlüg nom* (Tokyürek, 2018, s. 403₁₁₇₈₋₁₁₇₉).

(44) üçünç yoriguluk y[orik tözlüg ,,]: Budizm’deki dört tür öğretiden üçüncüsü EUyg. *Altun Yaruk Sudur*’da şöyle tanıklanmıştır: *yoriguluk yorik tözlüg nom* (Tokyürek, 2018, s. 403₁₁₇₉₋₁₁₈₀).

(45) täggülük tüş [tözlüg]: Budizm’deki dört tür öğretiden dördüncüsü EUyg. *Altun Yaruk Sudur*’da şöyle tanıklanmıştır: *täggülük tüş tözlüg nom* (Tokyürek, 2018, s. 403₁₁₈₀₋₁₁₈₁).

(46) tört [törlüg nomlar]: Satırın restorasyonu için krş. 42. satır.

(48) padak+larınıḡ: EUyg. bu sözcük esasen Skt. Skt. *pādaka*’ya “*manzume*” (Monier-Williams, 1899, s. 584a; Edgerton, 1953, s. 317a) dayanır ve Soğd.da *pδkh*, *p’δ’k* (Wilkens, 2021, s. 548b) biçimlerinde tanıklanmıştır.

(49) bol-ur: Sözcüğün *bol-* “*olmak*” (Clauson, 1972, s. 331a; Wilkens, 2021, s. 187a) mı yoksa *bul-* “*elde etmek*” (Clauson, 1972, s. 332a; Wilkens, 2021, s. 197a) mı okunacağı bağlam noksanlığından ötürü kesin değildir.

(49) boşgunguluk boş[gut tözlüg]: Satırın restorasyonu için krş. 43. satır.

(62) kılınç+ları: Kesinlik arz etmese de bir önceki satırda *ayıg* sözcüğünün mevcut olduğu düşünülebilir.

(66) [y]elvi: Bağlam mevcut olmadığından sözcüğün okuması kesin değildir.

(67) motg(a)layan: EUyg. bu ifade Skt. *maudgalyāyana*'ya “*Gautama Buddha'nın bir öğrencisinin adı*” (Monier-Williams, 1899, s. 836c; Edgerton, 1953, s. 441a; Wilkens, 2021, s. 478b) dayanmaktadır ve Toharcanın B diyalektinde *maudgalyāyane* “*Buddha'nın bir öğrencisinin özel adı*” (Adams, 2013, s. 513) şeklinde tespit edilmiştir. Bu ifade için ayrıca bk. *moḍg(a)lyane t(ā)ḥri* (Laut, 1989, s. 425; ayrıca krş. Laut, 1989, s. 45).

(68) [mo]tg(a)layan: Satırın restorasyonu için krş. 67. satır.

(68) arhant: EUyg. *arhant* “*Arhat (kurtuluş yolunun dördüncü ve son aşamasında olan Budist rahip)*” (Röhrborn, 2015, s. 228) sözcüğü kökeni itibarıyla Skt. *arhat*'a “*hâlâ Nirvāṇa'ya aday olan bir Buddha*” (Monier-Williams, 1899, s. 93c) dayanır. Bununla birlikte sözcük Soğdcada *r'γ'n* “*Buddha'nın unvanı*” (Gharib, 1995, s. 56a, #1418) ~ *rγ'nt* “*muhterem*” (Gharib, 1995, s. 341a, #8472); Toharcanın A diyalektinde *ārānt* “*respectabilis; dignus*” (Poucha, 1955, s. 23) ve Toharcanın B diyalektinde *arhānte* “*arhat, Hinayana Budizmi'nin ideal şahsiyeti*” (Adams, 2013, s. 27) ~ *arahānte* “*arhat, Hinayana Budizmi'nin ideal şahsiyeti*” (Adams, 2013, s. 23) olarak tespit edilmiştir.

(79) tört törl[üg bilgä] bilig+i: Satırın restorasyonu için krş. *tört törlüg bilgä bilig* “*dört türlü akıl, bilgelik*” (Wilkens, 2021, s. 742b).

(84) beş yol: EUyg. bu ifade Skt. *pañcagati* “*beş yol*” ve Çin. 五趣 *wuqu* “*beş yol*” (DDB; Hirakawa, 1953, s. 90a; Soothill ve Hodous, 1937, 127b; Tokyürek, 2019, s. 357) karşılığındadır.

(87) [niz]vani: EUyg. bu sözcük köken itibarıyla Soğd. *nyzβ'ny(y) / nyzβ'n'k* “*tutku, hırs*” sözcüğüne dayanır (Gharib, 1995, s. 255b, #6371) ve ifadenin Skt. karşılığı *kleśa* “*hırs, tutku*”dur (Monier-Williams, 1899, s. 324a; Edgerton, 1953, s. 198a).

SÖZLÜK VE DİZİN

A

ağartmak “engel, zorluk” *iki törlüg a.+[lar]* “iki tür engel” (Skt. *āvaraṇadvaya*) 35

adrok “başka” *a. 58*

alkın- “kaybolmak, yok olmak” *a.-sar* 61; *kılınçları a.-sar* 62

ançulayu, [ançu]layu “bu şekilde, böylece” *a.* 18; [*a*]. *ötünmāk* 59

anı “onu” *a. ymā inçä* 08

antag “bunun gibi” *a.* 72

arhant < Soğd. *’rx’nt* < Skt. *arhat* “Arhat (kurtuluş yolunun dördüncü ve son aşamasında olan Budist rahip)” (Röhrborn, 2015, s. 228) [*mo]tg(a)layan a.* 68

aşnu “önce” *a.* 73

azu “yahut” *a. beş yol* 84

B

barça “bütün” *inçip m(ä)n b.* 57

bädük “büyük” *ulug b.* 17

beş “beş” *b. yol* 84

bilazök “bilezik” *sarıg tuçın b.* 04

bilig “bilgi” *b.+i* 80

[bilgä] “bilge” *tört törl[üg] [b].* 79

bir “bir” *b.* 52

bo “bu” *b.* 38, 46, 47, 50, 75

boguz “boğaz” *b.+inta äsmiş* 03

bol- “olmak” *b.-ur* 49; [*ın]ag umug b.-gay* 27; *uluşı b.-sar* 52

boşgun- “öğrenmek” *b.-guluk boş[gu]t* 49; *b.-guluk boşgut [töz]lüg* 43

boşgut, boş[gu]t “talim” *boşgunguluk b. [töz]lüg* 43; *boşgunguluk b.* 49

burhan, burhan “Buddha” *b.* 32; *b.+lar* 54, 71; *kamag b.+lar* 55, 70; *t(ä)ñri b.* 69; *tüz tuymak b. kutı* 37

büt- “tamamlamak” *b.* 47

Ä

äjilki “ilk, en ilk” *ä.* 38, 43

är- “yardımcı eylem, -dır” *ä.-sär* 42; *ä.-ür* 46, 79; *tep tedi ä.-ti* 33

äs- “esmek” *bogzinta ä.-miş* 03

E**etiglig, [e]tiglig** “şarta bağlı” *e. nomlar* 15; *[e]. nom* 09**I****[in]ag** “sığınak” *[i]. umug bolgay* 27**inanç** “güvenilir kişi” *ı.* 73**İ****iç-** “içmek” *süt ökrä i.-m[iş]* 01**içgär-** “ihata etmek” *i.-gülük* 78**iki** “iki” *i. törlüg adartmak[lar]* 35**ikinti, ikinti** “ikinci” *i.* 40, 44**inçä** “bu şekilde, böylece” *i.* 08, 85**inçip** “böylece” *i.* 57, 77**K****kalık** “kat, kule” *[k]ök k. “gökyüzü₂”* 12**k(a)ltı, k(a)ltı** “şöyle ki” *k.* 11, 16, 34**kamag** “bütün” *k. burhanlar* 55, 70**kayu, k[a]yu** “hangi” *k. ol* 41; *k. sözlägäli* 53**k(ä)rgäk** “gerek” *k.* 02**[kăzi]g** “sıra” *[k]. kurınta* 05**ken** “sonra” *k. temin “sonra₂”* 74**kılınç** “amel” *k.+ları alkınsar* 62**kim** “kim; ki” *inçip k.+niş* 77; *nä k.* 83**kişi** “kişi, insan” *t(ä)ñrili k.+likä* 28**kod-** “koymak, bırakmak” *ud k.-up* 03**kör-** “görmek” *k.-miş[g]* 16; *ogşatı k.-miş* 14**[k]ök** “gök” *[k]. kalık “gökyüzü₂”* 12**[köni]** “doğru” *[k]. tüz tuymak burhan kutı* 36**kur** “sıra” *[kăzi]g k.+ınta* 05

kut “kutsallık” [kōni] tüz tuymak burhan k.+ı 37

kuvug “topluluk” [k]ök kalık k.+[ı] 12

kün “gün; güneş” k. 13, k. t(ä)[ri] 11

M

m(ä)n “ben” inçip m. barça 57

mäjülüg “sonsuz” m. 86

motg(a)layan, [mo]tg(a)layan < Toh. B *maudgalyāyane* < Skt. *maudgalyāyana* “Buddha’nın bir öğrencisinin adı” m. 67; [m]. *arhant* 68

N

nä “ne” n. kim 83

[niz]vani < Soğd. *nyzβ’nyy* ~ *nyzβ’n’k* “ihtiras” (~ Skt. *kleśa*) [n]. 87

[n]om, nom, [nom] < Soğd. *nwm* < Grek. *nomos* “öğreti, dinî kaide (~ Skt. *dharmā*)” n. 50; [n].+ları 13; [e]tiglig n. 09; etiglig n.+lar 15; tört törlüg n.+lar 42; tört törlüg n.+[lar] 40; tört [törlüg] [n].+[lar] 46

nomla- “vaaz vermek, bildirmek” n.-yu 47

O

ogşatı, ogşat[ı] “benzer” o. 10; o. körmiş 14

ok “pekiştirme edatı” bo o. öz[än] 50

ol “bildirme, kopula” o. 27, 28, 41

Ö

ögdi “övgü” ö. 64

ökrä < Toh. A *onkrin* “lapa” süt ö. içm[iş] 01

ötrü “sonra” ö. içgärgülük 78

ötünmäk “sunma, arz etme” ö. 60

özän, öz[än] “öz, varlık” ö. 47, 50

P

padak < Soğd. *pδkh, p’δ’k* < Skt. *pādaka* “mısra” p.+larını 48

S

saç- “saçmak” s.-*galı* *tägimligin* 21

sakın- “düşünmek” s. 24

sarıg “sarı” s. *tuçın biläzök* 04

sögüt “sögüt ağacı” s.+*kä* 26

sözlä- “söylemek” s.-*gäli* 53

süt “süt” s. *ökrä içm[iş]* 01

T

taloy “deniz, okyanus” t.+*lar* 56

tarkar- “uzaklaştırmak” t.-*ıp* 31

täg- “erişmek” t.-*gülik tüş [tözlüg]* 45

tägimlig “layık” *saçgalı t.+in* 21

tänlig “denk, ölçüsüne uygun” *tilgänçä t.* 17

t(ä)ñri, t(ä)ñri, t(ä)[ñri] “Tanrı” t. *burhan* 69; t.+*li kişilikä* 28; *kün t.* 11

t(ä)rs “yanlış” t. 81

te- “demek” t.-*di* 33; t.-*p* 08, 24, 33, 50; t.-*sär* 08

temäk, temäk “deme, söyleme” t. 09, 15

temin “sonra” *ken t.* “sonra₂” 74

tet- “(-Ir ekiyle beraber) *tetir* {-DIR} bildirme, kopula” t.-*ir* 16, 38, 46, 71

tetse < Çin. 弟子 *dizi* “talebe, öğrenci” t.+*larımta* 65

tınl(ı)g “canlı” t.+*lar* 61

tilgän “tekerlek” t.+*çä täñlig* 17; t.+*ig* 59

törlüg, törl[üg], [törlüg] “türlü” iki t. *ağartmak[lar]* 35; *tört törl[üg bilgä] bilgä* 79; *tört t. nomlar* 42; *tört t. nom[lar]* 40; *tört [t]. [nomlar]* 46

törö “töre, yasa” t.+*si* 72

tört, tört “dört” t. *törlüg nomlar* 42; t. *törlüg nom[lar]* 40; t. *[törlüg nomlar]* 46; t. *törl[üg bilgä] bilgä* 79

törtünç “dördüncü” t. 45

[töz]lüg, tözlüg, [tözlüg] “esaslı” boşgunluk boşgut [t]. 43, 49; tãggülük tüş [t]. 45; ukguluk yörüg t. 44; yoriguluk y[orık] [t]. 44

tuç “tunç, bronz” sarıg t.+ın biläzök 04

tuturkan, tuturkan “pirinç” t. 01, 02

tuymak “aydınlanma” [köni] tüz t. burhan kutı 37

tükällig “sahip” t.+in 20

tüş “mükâfat” tãggülük t. [tözlüg] 45

tüz “düz” [köni] t. tuymak burhan kutı 37

U

ud “sığır, öküz” u. kodup 03

uk- “anlamak” u.-guluk yörüg tözlüg 44

ukıt- “öğretmek” u.-ur 38

ulug “büyük” u. bädük “büyük₂” 17

uluş “ülke” u.+ı bolsar 53; u.+ınıı 51

umug “umut” [ın]ag u. bolgay 27

ut- “galip gelmek” u.-muş 66

Ü

üçünç “üçüncü” ü. 44

üzä, [ü]zä “ile, dolayısıyla” ü. 15, 34, 39, 58; [ü]. 09

Y

yaratılgı “donatımlı” y.+ın 22

yat- “yatmak” y.-muş 30

ye- “yemek” y.-gü k(ä)rgäk 02

[y]elvi “aldatıcı görünüş” [y]. 66

yer “yer” y. 30

ymä “dahi, da, de” y. 08, 75

yogrut “yoğurt” y. 02

yok “mevcut olmama” y.+ı 36

yol “yol” *beş y.* 84

yorı- “yaşamak” *y.-guluk y[orık tözlüg]* 44

y[orık] “davranış” *yoriguluk y. [tözlüg]* 44

[yö]läşür- “karşılaştırmak” *[y].-tilär* 07

yörmäklig, yörmäklig “yorumlamalı” *y. yörüg* 41; *y. yör[üg]* 39

yörüg, yör[üg], y(ö)rüg “yorum, tefsir” *y. 39, 39; ukguluk y. tözlüg* 44; *yörmäklig y. 41; y.+i* 07; *y.+üm* 34

yükün- “hürmet etmek” *y.-gül[ük]* 23

Sonuç

Başta beden, dharma ve Buddhalığı temel alan Budist felsefeye ilişkin Eski Uygurca yedi fragmanın neşrini ihtiva eden bu çalışmayla ulaşılan sonuçlar şu şekilde özetlenebilir: (1) Bu yazı ile birlikte 87 satır hacmindeki Eski Uygurca metin, Türk dili incelemelerine veri olarak sunulmuştur. (2) Burada sunulan metnin sözlük-dizin kısmı incelendiğinde 124 madde başı tespit edilmiştir. (3) Sözlük bölümünde yer verilen 124 madde başının 26’sı (%20,96) fiil kök veya gövdesi iken, 98’i (%79,03) isim kök veya gövdesidir. (4) Metnin genel söz varlığı içerisinde toplam 7 (%5,64) alıntı sözcük tespit edilmiştir. (5) Bu 7 alıntı sözcükten 2’si (%28,57) Soğdca üzerinden alıntılanan Sanskritçe (*arhant* ve *padak*) sözcüktür. (6) Alıntı sözcüklerden 1’i (%14,28) Toharca üzerinden alıntılanmış Sanskritçe (*motg(a)layan*) sözcüktür. (7) Soğdcadan doğrudan alıntılanan 1 (%14,28) sözcük (*nizvani*) mevcuttur. (8) Alıntı sözcüklerden 1’i (%14,28) ise Grekçe kökenli olup Soğdca üzerinden (*nom*) alıntılanmıştır. (9) Metinde 1 (%14,28) alıntı sözcük Çince (*tetse*) ve 1 (%14,28) alıntı sözcük de Toharcadan (*ökrä*) doğrudan alıntılanmıştır. Bu yazı ile Eski Uygurca araştırmalarına metin neşri yoluyla katkı sunulmuştur.

İşaretler ve Kısaltmalar

#	madde başı
(P)	pothī deliği
... ..	Metnin hasarlı kısımlarına işaret eder.
...2	ikileme
bk.	bakınız
EUyg.	Eski Uygurca
Grek.	Grekçe
krş.	karşılaştırınız

Skt.	Sanskritçe
Soğd.	Soğdca
Toh. A	Toharcanın A diyalekti
Toh. B	Toharcanın B diyalekti

Kaynakça

- Adams, D. Q. (2013). *A Dictionary of Tocharian B. Revised and Greatly Enlarged. Vol. 1-2.* Amsterdam & New York: Rodopi.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish.* Oxford: Oxford at the Clarendon Press.
- Edgerton, F. (1953). *Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary. Vol. II: Dictionary.* Yale University.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon. Vol. I-II.* Wiesbaden: Harrassowitz. (Turcologica 7.)
- Friedlander, P. G. (2010). The Body and the World in Buddhism. *Medicine, Religion, and the Body.* Brill: 51-67.
- Gharib, B. (1995). *Sogdian Dictionary: Sogdian-Persian-English.* Tehran: Farhang.
- Hirakawa, A. (1997). *A Buddhist Chinese-Sanskrit Dictionary.* Tōkyō: Reiyukai.
- Karaman, A. (2022). *Eski Türkçede İkillemeler.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Laut, J. P. (1989). Die unerschütterliche Versenkung. Ein Fragment der alttürkischen buddhistischen Erzählliteratur. E. Wagner ve K. Röhrborn (Editörler). *Kaškül: Festschrift zum 25. Jahrestag der Wiederbegründung des Instituts für Orientalistik an der Justus-Liebig-Universität Gießen* içinde (s. 38-51). Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Lessing, F. D. [ed.] (1960). *Mongolian-English Dictionary.* Berkeley: University of California Press.
- Makransky, J. J. (2004) Buddhahood and Buddha Bodies. Robert E. Buswell (Editör). *Encyclopedia of Buddhism: Vol. 1: A-L* içinde (s. 76-79). New York: Thomson Gale.
- Monier-Williams, M. (1899). *A Sanskrit-English Dictionary.* Oxford: Oxford University Press.

- Nadalyayev, V. M., Nasilov, D. M., Tenişev, E. R. ve Şcerbak, A. M. (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar'*. Leningrad: Izdat. Nauka, Leningradskoe Otd.
- Ölmez, M. (2017). Eski Uygurca İkilemeler Üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 65(2), 243-311.
- Poucha, P. (1955). *Institutiones Linguae Tocharicae. Pars I: Thesaurus Linguae Tocharicae Dialecti*. Praha: A. Státní Pedagogické Nakladatelství.
- Powers, J. (2009). *A Bull of a Man: Images of Masculinity, Sex, and the Body in Indian Buddhism*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Röhrborn, K. (1991). *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VII. Nach der Handschrift von Leningrad, Paris und Peking sowie nach dem Transkript von Annemarie von Gabain hrsg., übersetzt und kommentiert*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Röhrborn, K. (1977-1998). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien 1-6*. Stuttgart: Steiner.
- Röhrborn, K. (2010). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung. I. Verben. Vol. 1: ab- - äzüglä-*. Stuttgart: Steiner.
- Röhrborn, K. (2015). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung. II. Nomina-Pronomina-Partikel. Band 1: a-asvık*. Steiner.
- Soothill, W. E. ve Hodous, L. (1937). *A Dictionary of Chinese Buddhist Terms with Sanskrit and English Equivalents and a Sanskrit-Pali Index*. Kegan Paul, Trench, Trubner & Co.
- Şen, S. (2002). *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tokyürek, H. (2018). *Altun Yaruk Sudur VI. Tegzinç (Karşılaştırmalı Metin Yayını)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tokyürek, H. (2019). *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Wilkins, J. (2007). *Das Buch von der Sündentilgung. Edition des alttürkisch-buddhistischen Kšanti Kılğuluk Nom Bitig. Teil 1. [Vorwort, Einleitung, Edition]. Teil 2. [Glossar, Transliterationen, Tafeln]*. Turnhout: Brepols.

Wilkins, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch – Deutsch – Türkisch / Eski Uyğurcanın el sözlüğü: Eski Uyğurca – Almanca – Türkçe*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.

Willemen, C. (2004). Dharma and Dharmas. Robert E. Buswell (Editör). *Encyclopedia of Buddhism: Vol. 1: A-L* içinde (s. 217-224). New York: Thomson Gale.

Zieme, P. (2005). *Magische Texte des uigurischen Buddhismus. Mit 208 Abbildungen auf 97 Tafeln*. Turnhout: Brepols.

Elektronik Kaynakça

DDB = *Digital Dictionary of Buddhism*. Erişim tarihi: 09.03.2023, www.buddhism-dict.net/ddb/

U 2206 (T I) A sayfası: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2206seite1.jpg> B sayfası: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2206seite2.jpg> (Erişim tarihi: 09.03.2023).

U 2272 (T I a) A sayfası: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2272seite1.jpg> B sayfası: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2272seite2.jpg> (Erişim tarihi: 09.03.2023).

U 2278 (T I a 503, T I a) A sayfası: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2278seite1.jpg> B sayfası: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2278seite2.jpg> (Erişim tarihi: 09.03.2023).

U 2333 (T I D 528; T I D) ön: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2333seite2.jpg> arka: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2333seite1.jpg> (Erişim tarihi: 09.03.2023).

U 2424 (T II 536) A sayfası: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2424seite2.jpg> B sayfası: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2424seite1.jpg> (Erişim tarihi: 09.03.2023).

U 5386 (T I a) ön: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u5386.jpg> (Erişim tarihi: 09.03.2023).

U 5702 (T II T 566) A sayfası <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u5702seite1.jpg> B sayfası: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u5702seite2.jpg> (Erişim tarihi: 09.03.2023).

URL-1: <https://orient-mss.kohd.adw->

[goe.de/receive/KOHDOldUygurMSBook_manuscript_00001661](https://orient-mss.kohd.adw-goe.de/receive/KOHDOldUygurMSBook_manuscript_00001661) (Erişim tarihi: 09.03.2023).

URL-2: <https://orient-mss.kohd.adw->

[goe.de/receive/KOHDOldUygurMSBook_manuscript_00001739](https://orient-mss.kohd.adw-goe.de/receive/KOHDOldUygurMSBook_manuscript_00001739) (Erişim tarihi: 09.03.2023).

URL-3: <https://orient-mss.kohd.adw->

[goe.de/receive/KOHDOldUygurMSBook_manuscript_00001743](https://orient-mss.kohd.adw-goe.de/receive/KOHDOldUygurMSBook_manuscript_00001743) (Erişim tarihi: 09.03.2023).

URL-4: <https://orient-mss.kohd.adw->

[goe.de/receive/KOHDOldUygurMSBook_manuscript_00001855](https://orient-mss.kohd.adw-goe.de/receive/KOHDOldUygurMSBook_manuscript_00001855) (Erişim tarihi: 09.03.2023).

URL-5: <https://orient-mss.kohd.adw->

[goe.de/receive/KOHDOldUygurMSBook_manuscript_00001992](https://orient-mss.kohd.adw-goe.de/receive/KOHDOldUygurMSBook_manuscript_00001992) (Erişim tarihi: 09.03.2023).

URL-6: <https://orient-mss.kohd.adw->

[goe.de/receive/KOHDOldUygurMSBook_manuscript_00000919](https://orient-mss.kohd.adw-goe.de/receive/KOHDOldUygurMSBook_manuscript_00000919) (Erişim tarihi: 09.03.2023).

URL-7: <https://orient-mss.kohd.adw->

[goe.de/receive/KOHDOldUygurMSBook_manuscript_00000959](https://orient-mss.kohd.adw-goe.de/receive/KOHDOldUygurMSBook_manuscript_00000959) (Erişim tarihi: 09.03.2023).

Summary

The Eastern Uyghur Khaganate or commonly known as the Steppe Uyghur Khaganate, continued its existence in Mongolia between 744-840. With the collapse of the khanate, some of the Uyghurs migrated to the Tarim basin, which had a multicultural and multinational appearance for that period, and laid the foundations of the political formation known as the Western Uyghur Khaganate, which would rule from the middle of the 9th century to the 13th century. Uyghurs came into contact with various cultural traditions in this new region and took part in various religious-philosophical beliefs. Buddhism was the most visible among the beliefs of the Uyghurs. In Buddhism, which is defined as a philosophical belief system, schools that differ from each other in their intellectual and philosophical infrastructure and practices have emerged throughout history. As a result of historical developments and political relations, Uyghur Buddhism was also affected by this schooling in Buddhism and gained a multi-layered appearance over time. This article focuses on the edition of seven Old Uyghur fragments of Buddhist philosophy based on body, dharma, and Buddhahood. These three concepts can be summarized as follows: In Buddhism, at the focal point of the separation between the body, mind, and the outside world, it is often seen as the practice area of meditative action. Dharma, or religious doctrine, finds its place among the very broad and most basic concepts of Buddhism. Dharma, together with Buddha and the Buddhist community, form the three concepts revered in Buddhism. Another issue that should be mentioned here is the idea of Buddhahood in Buddhism. The process of Buddhahood is

carried out differently and method in each Buddhist school. Essentially, Buddhahood can be defined as the process that will save living beings from being reborn in the circle of birth and death and attain enlightenment.

This article is mainly about the philological edition of seven unpublished Old Uyghur fragments, which cover different subjects related to Buddhist philosophy, mainly the three above. The fragments form the basis of this article and are preserved in the Berlin Turfan Collection with these archive numbers: U 2206 (T I), U 2272 (T I a), U 2278 (T I a 503, T I a), U 2333 (T I D 528; T I D), U 2424 (T II 536), U 5386 (T I a) and U 5702 (T II T 566). This article includes the transcription, transliteration, translation into Turkey Turkish, explanations, and index/dictionary of the Old Uyghur fragments related to Buddhist philosophy with a total volume of 87 lines presented above. The method mentioned in *Uigurisches Wörterbuch* is followed in transcription and transliteration of the study. In the transcription and transliteration section of the study, some lines are heavily damaged. For this reason, only detectable letters are included in the relevant lines. This situation affected the translation part of the text. In the translation part of the text into Turkey Turkish, some parts could not be translated due to damaged lines or the meaning in the text could not be determined completely due to lack of context. In any case, a line-by-line translation is used for the text constructed in this paper. In the explanations part of the study, quotations, restorations in the text, reading hesitations, Buddhist concepts, and philological notes are included. The index and glossary part of this article, on the other hand, aims to bring together all the headings that are fully protected in the text. In this section, the words in the text that have meaning are handled as the head of the article, together with all the spellings in the text. If the word is a quoted expression, then its forms in the source languages are also referred to.

The conclusions reached by this study can be summarized as follows: (1) Along with this article, the 87-line Old Uyghur text has been presented as data for Turkic language studies. (2) When the index and glossary part of the text presented here is examined, 124 entries have been identified. (3) Of the 124 entries in the glossary, 26 (20,96%) are verb stems, 98 (79,03%) are noun stems. (4) A total of 7 (5,64%) borrowed words are identified in the general vocabulary of the text. (5) Of these 7 borrowed words, 2 (28,57%) are Sanskrit (*arhant* and *padak*) words quoted from Sogdian. (6) One of the quoted words (14,28%) is a Sanskrit (*motg(a)layan*) word quoted from Tocharian. (7) There is 1 (14,28%) word (*nizvani*) directly quoted from Sogdian. (8) One of the quoted words (14,28%) is of Greek origin and is quoted from Sogdian (*nom*). (9) In the text, 1 (14,28%) quoted word is directly quoted from Chinese (*tetse*), and 1 (14,28%) quoted word is directly quoted from Tocharian (*ökrä*).

EFSUNLU TEOLOJİK YAŞANTIDAN POZİTİVİST DÜNYAYA TÜRK TOPLUMU: TANPINAR'IN KURMACA ESERLERİ ÜZERİNE BİR ÇÖZÜMLEME

THE TURKISH SOCIETY FROM ENCHANTED THEOLOGICAL LIFE TO A POSITIVIST WORLD: AN ANALYSIS OF TANPINAR'S FICTIONS

Belgin TARHAN

Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi,
Söke İşletme Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü,
belgin.buyukbuga@adu.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 1 Temmuz 2022
Kabul edildiği tarih: 28 Ocak 2023
Yayınlanma tarihi: 20 Haziran 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 1 July 2022
Date accepted: 28 January 2023
Date published: 20 June 2023

Anahtar Sözcükler

Ahmet Hamdi Tanpınar;
Modernleşme; Medeniyet Değişirme
Krizi; Pozitivizm; Üç Hal Yasası

Keywords

Ahmet Hamdi Tanpınar;
Modernization; Crisis of Civilization
Change; Positivism; Change Law of
Three Stages

DOI

10.33171/dtcjournal.2023.63.1.11

Öz

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın metinlerinde öne çıkan temalardan biri, kendi ifadesiyle, "medeniyet değiştirme krizi"dir. İlk bakışta Doğu-Batı, gelenek-modernlik gerilimi gibi görünen tartışma, Tanpınar'ın Osmanlı'dan Türkiye'ye toplumun geçirdiği zihinsel/bilişsel süreci anlama ve anlamlandırma uğraşının uzantısı sayılabilir. Tanpınar, uzun kurmacalarının tümünde hayal, rüya, masal gibi efsunlu bir dünyadan huzursuz uyanışa, devamında gerçekliğin bastırıldığı yaşantıya doğru yol alır. Yazarın anlatılarında zaman zaman iç içe geçen üç ayrı hayat/dünya, Auguste Comte'un Batı toplumlarının dönüşümünü açıklarken başvurduğu Üç Hal Yasası'nın kavram setine yakındır. Comtecu Üç Hal Yasası'na göre, zihinsel/bilişsel olarak Batı toplumları bugünkü hâline teolojik bir dünyadan metafiziğe ve son olarak da pozitif (olgucu) düzeye ulaşarak varmıştır. Comte gibi determinist ve ilerlemeci bir perspektife sahip olmayan hatta aksi istikamette bir "hayat adamı" olan Tanpınar, pozitivist felsefenin tesiri altında değildir. Yine de Comte'un dâhil olduğu Aydınlanma felsefesi ile kendisini de ait hissettiği Batı medeniyeti çatısı altından dünyaya bakmaktadır. Bu çalışmada, Tanpınar anlatılarında teolojik, metafizik ve pozitivist dünyanın Osmanlı'dan Türkiye'ye toplumsal ve siyasal kültüre izdüşümünü aramaktadır. Bu bağlamda "Acıbadem'deki Köşk" hikâyesi, Mahur Beste, Sahnenin Dışındakiler ve Huzur'dan oluşan nehir roman serisine Saatleri Ayarlama Enstitüsü (SAE) ile tamamlanamamış Aydaki Kadın da eklenerek, tüm uzun kurmacalarını kapsayan bir inceleme sunulmaktadır.

Abstract

One of the prominent themes in Ahmet Hamdi Tanpınar's texts is, in his own words, the "crisis of civilization change". The debate that at first glance seems like the East-West and tradition-modernity tension, can be considered as an extension of Tanpınar's understanding and interpretation of mental/cognitive process the society underwent from the Ottoman to the Republican Period. In all of his long fictions, he moves forward an enchanted world such as imaginations, dreams and fairy tales to a restless awakening, and then to a life suppressed reality. The three separate lives/worlds that intertwine from time to time in Tanpınar's narratives, is close to the concept set of the Law of Three Stages that Auguste Comte uses when explaining the transformation of Western societies. According to the Law of Three Stages by Comte, Western societies have reached their present mental/cognitive state from a theological world to metaphysics and finally to a positive (positivistic) level. Tanpınar, who does not have a determinist and progressive perspective like Comte and who on the contrary is more of a "man of life", is not under the influence of positivist philosophy. Nevertheless, with the Enlightenment philosophy that Comte belongs to, he looks at the world under the roof of Western civilization, to which he also feels he belongs. This study investigates the projection of the theological, metaphysical and positivist world in the social and political culture from the Ottoman to the Turkish Republican Period in Tanpınar's narratives. In this regard, a review including short story "Acıbadem'deki Köşk", covering all long fictions Mahur Beste, Sahnenin Dışındakiler, Huzur, Saatleri Ayarlama Enstitüsü (SAE), and the unfinished novel Aydaki Kadın is presented.

Giriş

Hikâye, şiir ve romanlarının yanı sıra deneme ve makaleleriyle Ahmet Hamdi Tanpınar -uzun bir süredir- edebiyat çalışmalarının görüş alanındadır. Yazarın Türk edebiyatının klasikleri arasına giren hikâye ve romanları ise kültür çalışmaları, sosyoloji ve siyaset bilimi gibi disiplinlerin keşfine açıktır. Edebiyat dışı kalan sınırlı sayıdaki çalışmada Tanpınar'ın fikirleri, Doğu-Batı ve/veya gelenek-modern ikiliği içine hapsedilerek yorumlanmaktadır. Daha geniş bir perspektifle okunduğu vakit Tanpınar'ın, Batı'daki çağdaş entelektüeller gibi, toplumların geçirmekte olduğu değişimi anlamaya ve anlatmaya çalıştığı fark edilebilir.

Tanpınar'ın kurmaca eserlerine yönelen bu inceleme yaşadığımız çağın, toplumsal ve siyasal vaziyetin arkasında yatan koşulları belirginleştirmeye çalışmaktadır. Medeni toplumlar, karşı karşıya kaldıkları tüm olumsuzluklara rağmen, büyük ölçüde özgürlükle eşit yurttaşlığın uzlaştırıldığı sınırlı devlet ile demokratik rejim üzerinde mutabakat sağlamış gözükmektedir. Bireysel ve toplumsal hakları reddeden, açık topluma itiraz eden, anayasal ve parlamenter demokratik sistemi gözden çıkaran lider ile ülke sayısı -en azından- söylemde çok azdır. Yine de toplumsal, ekonomik ve siyasal düzeniyle pek çok toplum yokluk ve esaret altında yaşamaya devam etmektedir. Sözelimi işçisi, memuru, bürokrati, aydını ve egemenleriyle toplumun çoğunluğu, ekseriyetle özgürlük yerine hayatta kalmayı, iktidarı sınırlandırmak yerine ona ulaşmayı tercih etmektedir. Türkiye'de toplum, 1876'dan beri anayasa ve parlamento geçmişi olmasına rağmen toplumsal ve siyasal sorunlarını bir araya gelerek, konuşarak, tartışarak çözüm bulmak yerine içinde yer almadığı mecralardan yönetilmeyi, kurtarıcı aramayı, hatta darbelerden medet ummayı sürdürmektedir. Soru(n)ları uzatmak mümkündür. Özgürlüğü otoriteye tercih etmenin, eşit, açık ve şeffaf bir toplum yerine hiyerarşik ve vesayetçi bir düzeni tesis etmenin sosyolojik nedenlerini kazımaya çalışmak gerekmektedir. Böyle bir sorguyu başlatabilmek için gerekli olan şey, bireysel manada olduğu gibi toplumsal/kültürel olarak da "içe/kendimize bakmak"tır. Bu ifade, Tanpınar'a aittir (2000, s. 93).

Türkiye'nin toplumsal/siyasal psikanalizine girişen yani bilinçaltını irdelemeyi deneyen psikiyatr Teber, kitabının başlangıç sayfalarında, resmî tarih yazınından ziyade roman gibi sanat yapıtlarına daha çok güvenebileceğimizi vurgular (2014, s. 26). Zira başta roman olmak üzere sanat yapıtları, verili ideolojiyi içselleştirmek zorunda kalmış yaratıcısının dünyasını kimi zaman metafizik, metaforik ve alegorik dolaylımlar üzerinden çok daha derinlemesine anlatmaktadır. Tanpınar'ın metinleri,

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Refik Halit Karay ya da Kemal Tahir'in eserleri gibi, sosyolojik bir çözümleme yapabilmek için biçilmiş kaftan gibi durmaktadır. Bir kere Tanpınar ve çağdaşları (1890/1900 doğumlular), çok milletli Osmanlı tebaası içinde doğduktan sonra, kurulan ulus devletin yani Cumhuriyet rejiminin yurttaşı olmuşlardır. Bugünden bakarak keskin geçişlerle ayırttığımız tarihsel kırılma noktaları, dönemin tanıkları için kopukluk değil süreklilik içermektedir. Siyasal açıdan radikal değişimler olsa da dönemin aydınları eski rejime de yeni Cumhuriyete de bütünlüklü bir şekilde bakabilme, her iki siyasal formu mukayese ederek değerlendirebilme imkânına sahiptirler. Bu bağlamda çok milletli imparatorlukla ulus devlet, Osmanlılıkla Türklük, geçmiş ile modernliğe ait kanaat ve fikirler, yazarların metnine siner. Öyle ki, hikâyeye ya da romanların içine sosyoloji sızar.

Tanpınar gerek denemelerinde gerekse kurmaca metinlerinde “medeniyet değiştirme” kavramından söz eder. Osmanlı Devleti'nin Batı'yla karşılaşmasından doğan gerilimi ifade eden bu kavram, büyük ölçüde buhran ve hastalık gibi olumsuz sıfatlara sahiptir. Zira Tanpınar'a göre medeniyet, bir yandan maziden gelen bir kültür birikimi öte yandan insanı yapan manevi kıymetler manzumesidir (2005a, s. 102). Şüphesiz Tanpınar, değer ve kurumların hayatın akışı içinde daimi bir değişime tabi olduğu fikrindedir. Oysa bizdeki değişim, “medeniyet değiştirilmesi”dir. Değişim toplumun iç dinamiğiyle ve evrimsel bir süreçle gerçekleşmediğinde sorunludur. Batı toplumunun dönüşümüne neden olan içsel nedenler, Osmanlı Türk toplumu için söz konusu değildir. Batı'dakinden farklı olarak değişim talebi içeriden değil dışarıdan yani reaya/halktan değil bürokrasiden/devletten gelir. Diğer bir ifadeyle uyanış kendiliğinden gerçekleşmemiş, toplum 'uyandırılmış'tır. Tanpınar'ın kurmaca anlatılarına yansıyan bu keskin dönüşümler, Comte'un Batı toplumlarının ve biliminin gelişimi için başvurduğu üç kategoriyle yakınlık içindedir. Tanpınar, Comtecu ilerleme yasasını benimsememekle birlikte, toplumların inanç ve zihin dünyalarını izlemekte, değişimi takip etmektedir. Klasik Osmanlı kültür ve medeniyeti, kendi ekseninde hareket ettiği düşsel dünyadan dış münasebetler ile askeri nedenlerle uyandırılmıştır. Tanpınar'ın gözünden gerçeküstü tahayyülle dolu teolojik dünyanın sonuna gelinmiştir. Bu evre, arayışın başlangıcı ya da metafizik uyanış olarak adlandırılabilir. 1908 Devrimi de I. ve II. Dünya Savaşları da bir tür uyandırılmadır. Tanpınar, medeniyet değiştirme hastalığının komplikasyonlarından dem vururken dahi istikametin yönünden şüphe etmez. Zamanın gerisinde kalan toplumlar için

değişimin elzem olduğu görüşüne yakındır. Tanpınar'ın biraz da öfkeyle yüz yüze geldiği gerçek, yerleşik değer, kültür ile birikimin zamanının gerekliliklerini karşılayamamasıdır. Yine de medeniyet değiştirme bireysel ve toplumsal yaşama yön veren değerler dünyasını alt üst eder. 1923'te kurulan Cumhuriyet'le medeniyet değiştirme tercihi bir kez daha köklü bir şekilde teyit edilmiştir. Tanpınar geçmişi göz ardı eden Batılılaşma ideali ile onun yüzeyde kalan modernleşme çabasını pozitivist zihnin tezahürü olarak görür. Bilhassa 1950'den sonraki eserlerinde, Cumhuriyet'in pozitivist zihniyetinin yarattığı sorunları, ironiyle ele aldığı eserler verir.

Sosyolojik bir çözümleme sunmayı amaçlayan bu çalışma, Osmanlı'dan günümüze Türk toplumunun zihinsel/bilişsel değişimini kurmaca eserleriyle ortaya koyan Tanpınar anlatılarını incelemektedir. Tanpınar'ın gözünden Türkiye'de toplumun medeniyet değiştirme eşikleri tıkanma, sona erme, buhran ve topyekûn yenilik gibi ifadelerle anılır. İlk romanı *Mahur Beste*'den başlayarak tüm uzun kurmacaları teolojik dünyadan uyanışla başlar, gerçekliğin bastırıldığı yeni bir yaşantıya doğru ilerler. Bir bütün olarak ele alındığında anlatılarında, modern bir dünya kavrayışının hâkim olduğu görülebilir. Bu ekseninde Tanpınar'ın kurmaca dünyasına yön veren sosyolojik paradigma Auguste Comte'un Batı toplumlarının bilişsel dönüşümünü açıklarken kullandığı *Üç Hal Yasası*'yla yakınlık içindedir. Comte'dan farklı olarak Tanpınar, içine doğduğu toplumun bilişsel yolculuğunu edebî kurmaca içine yerleştirir. Tanpınar anlatılarında zihinsel/bilişsel dönüşüm momentleri olarak teolojik, metafizik ve pozitivist uğraklarıyla Türk toplumu vardır. Her bir uğrak geniş perspektifte geçmiş, yaşanan çağ ve gelecek hakkında yeniden düşünmenin birer aracıdır.

Tanpınar Romanlarında Üç Zihinsel/Bilişsel Kategori

Tanpınar'ın hikâye ve romanlarında vakadan ziyade durum vardır. Onların pek çoğunda da kendisini, çevresini ve yaşadığı toplumu anlatır. Kurmacalarındaki kişiler ve hayatları, tanıklık ettikleri zamanın ruhu ve fikri münakaşalarıyla birlikte yer alır. Okurlar, hikâye ve romanlardaki hayatları, çoğu kez bir müşahidin zihninden geçen izlenimler aracılığıyla takip eder. *Mahur Beste*'den, *Sahnenin Dışındakiler'e* ve *Huzur'a* hatta tamamlanmamış haliyle *Aydaki Kadın'a* kadar tüm romanlarında parça parça kendisi vardır. Çocukluk muhayyilesiyle, ilk gençlik heyecanlarıyla, doktora tezini veren ergin bilinciyle, hikâye ve roman yazmaya çalışan orta yaşlı umutsuz hâllerıyla hep Tanpınar'ı okur, onun dünyasından

zamanı ve hayatı izleriz. Özellikle nehir roman sayılan *Mahur Beste*, *Sahnenin Dışındakiler* ve *Huzur*'da geriye gidişler olsa da her birinde asıl/kök zaman, şimdiki zamandır. Sırasıyla, Abdülhamit İstibdadı altındaki Osmanlı dönemi (*Mahur Beste*), I. Dünya Savaşı (*Sahnenin Dışındakiler*), II. Dünya Savaşı (*Huzur*), Demokrat Parti Türkiye'si (*Aydaki Kadın*) asıl/kök zamandır. Bu eserlerde Tanpınar, yaşadığı zamandan geriye bakarak yorumladığı bir maziye hayat vererek, okurun gözünün önünde canlandırır. Her bir romanda asıl/kök zaman ile mazi, ikilik içinde akıp gider. Bu dört roman söz konusu olduğunda zamansal bir dilimlemeye giderek, çeşitli evreler içeren dönemler tespit etmek mümkün değildir. Yalnızca *Saatleri Ayarlama Enstitüsü (SAE)*, diğer dört romanındaki gibi geri dönüşler, sinemadaki gibi flashbackler yapmak yerine, bir insanın hayatı/hikâyesi etrafında doğrusal bir zamanda ilerler. Bu özelliği nedeniyle *SAE*, dönemlere ayrılarak, zamansal olarak bölümlenebilmektedir. Berna Moran ilki Tanzimat öncesi, ikincisi Tanzimat dönemi ve son iki bölümü de Cumhuriyet dönemi olmak üzere *SAE*'de dört dönem tespit eder (2009, s. 297). Tanpınar'ın öğrencisi ve asistanı Mehmet Kaplan *SAE*'yi üç evreye ayırarak inceler: İlki istibdat devridir; ikincisi II. Meşrutiyet sonrası ve I. Dünya Savaşı dönemi; üçüncüsü ise Cumhuriyet Devri'dir (2008, s. 109-111). Süha Oğuzertem ise modernist yazarlar arasında andığı Tanpınar'ın dalga dalga yükselerek final yapan bir kurmaca tarzına sahip olmadığını, metinlerinin doruksuz bir anlatı sunduğunu belirtir (2008, s. 464). Oğuzertem Tanpınar'da tekrar eden sembollerden yola çıkıldığında Freudcu bir *SAE* okuması yapılabileceğine dikkat çeker (2008, s. 465 vd). Buna göre *SAE* de dahil olmak üzere Tanpınar'ın tüm romanları, daha geniş bir perspektifle okunabilir. Zira Tanpınar anlatılarında karşımıza çıkarılan, bir devir ya da çağ meselesi olmaktan ziyade zihinsel/bilişsel dönüşüm sorunudur.

Tanpınar'ın tüm romanlarında zihinsel/bilişsel olarak yaşanan tıkanma, sona erme, kriz ve değişim, hatta kendi tabiriyle 'medeniyet değiştirme' eşikleri dikkat çekmektedir. Benzer bir çözülmeye, yazar/edebiyatçı Milan Kundera'nın dikkat çektiği Avusturyalı yazar Hermann Broch'un *Uyurgezerler* (1932) adlı romanında da rastlanır. İlki 1888'de olmak üzere onbeş yıllık zaman aralıklarında geçen üçleme, sırasıyla 'romantizm', 'anarşi' ve 'gerçeklik' temaları üzerine kurulmuştur. Broch'un Üçlemesi, Almanya'nın toplamda kırk beş yıllık bir yakın döneminden hareketle, modernliğin aşındırdığı değerlerle yeni çağın yükselen dünyası arasında kalan insanı anlatmaktadır (Kundera, 2019, s. 54-5). Şüphesiz Tanpınar'ın yazdığı

Osmanlı-Türk toplumu ile Broch'un Alman toplumu arasındaki özsel farklılıkların yanında modernleşme serüvenleri de ayrı izleklere sahiptir. Farklılıklar bir yana bırakılırsa, modernleşme cereyanına kapılan toplumları izaha çalışan iki yazarın anlatılarındaki ortaklıklar öne çıkarılabilir: Eski dünyanın ya da geleneksel yaşamın yitirilmesi (romantizm/teolojik dünya), eskiye dönmenin de yeniye adım atmanın da mümkün olmadığı boşluk durumu (anarşi/metafizik arayış), modernliğin bastıracağı gerçekçi dünyanın hâkimiyeti (gerçekçilik/olgucu pozitivizm). Broch ile Tanpınar metinleri arasında yapılacak bir inceleme bu metnin sınırlarını aşmakla birlikte ayrı bir çalışma konusu olabilir.

Tanpınar'ın kurmacalarında yaşam, istibdat, meşrutiyet ya da cumhuriyet devri olarak birbirinden ayrılmaz. Aksine, hayatın akışında olduğu gibi, değişirken ortaya çıkan bir devamlılık vardır. Aynı düşü gören, benzer zihniyet ve ilkelere yönelen insanların yakaladıkları uyum ve düzen söz konudur. Sözelimi *Mahur Beste*'deki İstanbul, Boğaziçi'yle, yalıları ve konaklarıyla klasik bir Osmanlı yaşantısı içindeyken, *Sahnenin Dışındakiler*'de işgal altındaki İstanbul'un acizliği, yoksulluğu herkesin ortak kederini yansıtır. Bunun yanında Tanpınar hayatın bu akışı içine öyle kişi ve yaşantılar ekler ki, kimi zaman *Mahur Beste*'deki Sabri Hoca gibi çağının çok ilerisinde, kimi zaman *Mahur Beste* ile *Sahnenin Dışındakiler*'deki Behçet Bey gibi yaşarken dahi maziye ait olan kişiler öne çıkar. Bir ya da birkaç kişiden ibaret olduğunda ancak bir hikâyeye konu olabilecek bu tuhaflık, sayıca arttığında hatta topluma yayılacak kadar genişlediğinde, toplumsal birliğin ve bütünlüğün bozulması ile sonuçlanır. Ne geçmişten gelen bilgi ve pratikler yeterli gelir, ne de sonradan edinilenler/öğrenilenler kabul görür. Maziyle gelecek ideali arasında sıkışan toplum yaşantısındaki birlik/tamlık bozulur. Söz konusu ikilik bir kültür ve medeniyet krizine neden olur.

Batı toplumlarında zihniyet değişimi, Rönesans, Reform, Aydınlanma, Sanayi Devrimi gibi muayyen bir başlangıç ve bitiş çizgisi çekilemeyen büyük gelişmelerin sonucudur. Değişim sürecinde kimi zümre, öğretisi, usul ve kurumların yetersizliği ortaya çıkmıştır. Sözelimi ruhban sınıfı, dogmatik kilise öğretileri, teokratik egemenlikler erozyona uğramıştır. Öte yandan temel haklar, eşitlik, hümanizma gibi öğretiler, sivil toplum, halk egemenliği ve demokrasi günümüze dek taşınan yeni medeniyetin yeni çitası hâline gelmiştir. Bugünden bakıldığında içinde aksi istikamete doğru giden unsurlar olsa da genel olarak değişimin yönü daha özgür, eşitlikçi ve hümanist değerlere doğrudur. Ne kadar köklü olursa olsun yerleşik olan, yeninin gelişile birlikte revizyona uğramıştır.

Comtecu pozitivismi Aydınlanma düşüncesine bağlayan şeylerden biri ilerlemeye duyulan inançtır (Arslan, 1995, s. 564). Auguste Comte, Batı toplumlarının bilişsel olarak güzergâhının teolojik olandan metafiziğe doğru ilerleyerek pozitivismeye vardığını söyler. Comte insanların ve toplumların etraflarında meydana gelen olayları nasıl açıkladıklarına bakarak, bu bilişsel evreleri tespit eder. Buna göre, doğa üstü güçlere, soyut ilkelere ya da somut olgulara dayanan kavrayış arasında niteliksel farklılıklar vardır. Elbette evrelerin her biri farklı toplumsal düzen, yaşantı ve kültür biçimi ortaya çıkarır.

Tanpınar'ın dünyasını ve metinlerini yorumlamak üzere ulaşılabilecek en uzak kaynaklardan biri, şüphesiz Comtecu toplum ve bilim anlayışıdır. Hatta Bergson'un izleğini takip eden bir aydın olarak Tanpınar'ın olsa olsa Comtecu pozitivismin karşısında yer aldığı söylenebilir. Kaldı ki, denemelerinin yanı sıra *SAE* gibi bir roman, pozitivismin Türkiye'deki hâlinin derin, ironik bir eleştirisi olarak yorumlanabilir. Tanpınar, Comte'un pozitivist dünya görüşünden çok uzak bir düşünce dünyasına sahiptir. Öncelikle Tanpınar'ın determinist ve ilerlemeci bir tarih anlayışına sahip olmadığı söylenmelidir. Comte gibi mekanik bir dünya görüşüne de sahip değildir. Comtecu ilerleme yasası, Tanpınar anlatılarının temel eleştirilerinden biridir. Tanpınar, yaşadığı topluma, kültüre ve geçmişe Comte gibi bakmaz. Comte insanlığın ilerleyişinin duracağını ya da en azından bazı konularda geriye gidebileceğine ihtimal vermez. Zira pozitif bilişsel evreden metafiziğe ya da teolojik zihniyete dönüşü reddeder. Comte'a göre, temel kavrama yetimiz çocuklukta teolojik, gençlikte metafizik, olgunlaştığımızda ise olgucu/pozitivist olduğu için geriye gidiş söz konusu değildir (2019, s. 22). Hayatı edebi bir dille kavrayan Tanpınar'ın dünyasına ise, tahayyül yoluyla geçmişe yapılan yolculuklar zenginlik katar. Altmış bir yıllık yaşamında Tanpınar, iki dünya savaşına, bir imparatorluğun yıkılışına, cumhuriyet rejimi ile ulus devletinin kuruluşuna, tüm dünyayı saran iktisadi buhrana tanık olmuştur. Büyük ölçekte altüst oluşların yaşandığı bir devirde, Comte ve çağdaşlarının iyimserliğine sahip olmak mümkün değildir. Diğer bir farklılık ise bilginin kaynağına yaklaşımdan ileri gelir. Comte ve pozitivist felsefenin takipçileri, beş duyu organıyla algılanabilen, laboratuvara indirgenmiş bir dünyanın bilgisini yeterli saymaktadırlar. Oysa Tanpınar, fiziksel geçekliğin yanı sıra sezgi ile kavranabilen metafizik gerçekliğin peşindedir. Tanpınar, Comte'un bilimsel, olgulara dayalı pozitivist felsefesinin çok ötesinde bir tahayyül ve muhakemeye sahiptir. Ancak Comtecu pozitivismin esaslarına reddiye olsa da Tanpınar'ı Comte'la buluşturan payda, zengin Aydınlanma birikimidir.

Comte-Durkheim çizgisindeki kalabalık bir erken Cumhuriyet dönemi kadrolarının/aydınlarının karşısında *Dergâh Dergisi* etrafında toplanabilmeyi başarmış bir grup aydın, Bergsoncu felsefeye tutunarak başta edebiyat, kültür olmak üzere Türkiye'nin toplumsal ve siyasal meseleleri üzerine söz söyleme gücüne erişmiştir. *Dergâh* çevresinin bir üyesi olan Tanpınar, bu dönemde büyük fikir adamlarıyla tanışmış, kişiliğine de sirayet eden felsefi ve kültürel birikimle bütünlüklü bir toplum ve medeniyet yaklaşımı edinmiştir. Bergsoncu *Dergâh* çevresi bilimsel pozitif bir ilerlemeci anlayışa itiraz etmekle birlikte, geçmişle bağları koparmadan değişmeye destek vermektedirler. Tanzimat'la başlayan, 1908 Devrimi'yle siyasal-kurumsal gücü artan ve Cumhuriyet rejimiyle hız kazanan modernleşme hamlesinin karşısında değildiler. Bu yaklaşımın en sarih açıklamalarına *Dergâh* üyesi Tanpınar'da rastlanır: "Bir yandan tarihi zaruretlerden kudret alan bir iradeyle Garb'a gittik, öbür yandan hakiki cevheriyle bizimle konuşmaya başladığı zaman kulaklarımızı kapatmanın imkânsız olduğu bir mazinin sahibiyiz" (2020, s. 45).

Doğu ile Batı ya da mazi ile gelecek arasında kalmak ikilik gibi dursa da aslında her ikisiyle şekillenen hayat üzerinde durmak gerekmektedir. Ancak uzun bir süre dış dünyayla temas etmeden kendi ekseninde dönen toplumlar için medeniyet değiştirmek travma oluşturur. Bilhassa toplumun geniş bir kesimi yüzyıllardır süregelen düzenin rahatlığını terk etmek istemezken, yeniyi pasif bir itaatsizlikle reddetmektedir. Toplumsal ile siyasal olanın uyumsuzluğunu ve bunun trajikomik görünümünü Tanpınar'ın kurmacalarında bulmak mümkündür.

Efsunlu Teolojik Dünya

Comte, uzun uygarlık süreci içinde insan aklının birbiriyle uyuşmayan üç düşünce yolundan geçtiğini belirtir. Zihinsel/bilişsel gelişim basitten karmaşığa doğru ilerlerken ilk metot, teolojik ya da kurgusal olandır (Comte, 2019, s. 17). İnsanlık uzun süre kendini, çevresini ve yaşadığı dünyayı kendi dışında yüce/aşkın güçlerle, doğüstü varlıklarla ve Tanrı'nın iradesiyle açıklamıştır. Buna göre, zihinsel/bilişsel düzey gelişkin olmadığından meydana gelen şeyler ya mucizenin ya da lanetin sonucu sayılmaktadır. Sihrin/tılsımın hükmünde her şeyin mümkün olduğu bir dünya algısı paylaşılmaktadır. Mucize ve kehanetleri açıklayan kaynaklar da kutsal kitaplarla kilise doktrinleridir. Comte teolojik evreninin hâkimiyetini Batı'da erken Rönesans olarak da adlandırılan 1300'lü yıllara kadar

getirir. Her şeyi mümkün görerek yüce bir gücün iradesiyle açıklayan teolojik dünya, insanlığın çocukluk evresidir.

Gerçekliğin hayalle karıştığı büyülü dünya, Tanpınar'ın romanlarında zihnen 'çocukluk' evresine aittir. Bu dünya, bilişsel açıdan zayıf ancak hayal bakımından sonsuz geniş ve mutlu bir dünyadır. Tanpınar'ın zihninde bu hazzın kaynağını klasik Osmanlı yaşantısı temsil eder. Yaşantı kadar çocuklukta işitilen şeylerle de beslenen geniş ve zengin bir dünya vardır. Kahramanlıklar, destanlar, masallar, büyü ve hayal iç içe geçer. Tanpınar bu yaşantıyı "zamanın bölük pörçük olmadığı" bir devir olarak niteler (2020, s. 47). Bir bütünlük içindeki zamanda, Tanpınar'a göre 18. asırda yaşayan Kul Hasan Dede ile 15. asrın kişisi Eşrefoğlu, aynı şehirde ve tekke deymişler gibi konuşup kavga edebilmektedirler (2020, s. 40). Bütünlük içindeki bu yaşantı, Tanpınar'ın ifadesiyle medeniyet değiştirme buhranının öncesine tekabül eder. Kendi içinde uyum arz etmesine rağmen teolojik/kurgusal dünya, çevredeki değişime aldırış etmeksizin kendi yörüngesinde dönen bir gökyüzü cismi gibidir. Tanpınar'ın nazarında klasik Osmanlı yaşantısı kendi âlemine kapanmış, içe dönük bir haldedir. Kapanma ve zamanın akışına teslim olma vaziyeti, Tanpınar'ın kurmacalarında bolca yer alır. Örneğin *Mahur Beste*'de Behçet Bey'in çocukluk ve ilk gençlik evresiyle birlikte evlilik yaşantısını da içine alan kısım, bütünüyle teolojik dünyaya aittir. *Sahnenin Dışındakiler*'de Cemal'in işgal öncesi İstanbul'da geçen çocukluğu da masalsi bir havada geçer. Keza *Huzur*'da daha küçük bir çocukken gözlerinin önünde babasının bir cinayet sonucu öldürülmesiyle bir anda sona eren Mümtaz'ın çocukluğu da böyledir (Tanpınar, 2017a). Tabiatı, müziği ve kültürüyle Boğaziçi'ne karşı hisleriyle Nuran'a duyduğu aşk, Mümtaz'ı çoğu kez başka türden bir vecd haline sürükler. Bunun bir benzeri, *Aydaki Kadın*'daki Selim'in çocukluğunu anlatırken ortaya çıkar. Ancak bu kez orta yaşa gelen Selim'in (Tanpınar) gözünden bu çocuksu haz, biraz mahcubiyet ve utançla dile getirilir.

Tanpınar geçmişe, Osmanlı yaşantısına nostaljik bir düşkünlük içinde değildir. İçinde mutluluk, sevinç ve heyecan gibi olumlu yanlar barındırır da gerçeklikle bağları zayıf teolojik yaşantı, tek tek kişilerden toplumun bütününe doğru genişlediğinde tuhaf ve çelişkilerle dolu bir hal almaktadır. Bu vaziyeti en iyi anlatan eserleri, *Acıbadem'deki Köşk* hikâyesi ile *SAE* romanıdır. *Acıbadem'deki Köşk* adlı hikâye, klasik Osmanlı yaşantısına eklenen asri hayatın icaplarında vücut bulan fen bilimlerin doğasına riayet etmeyen zihniyeti, Tanpınar'ın oyunbaz

diliyle daha da sivrilterek medeniyet değiştirme krizinin bir başka yzünü ortaya koyduğu için çalışmaya dahil edilmektedir. Absürtlüğün geçer akçe olduğu *Acıbadem'deki Köşk* hikâyesinde tıslımlı, hayallerle karışık masalsı bir yaşam akıp gider. Köşkün reisi Sani Bey ile ailesinin yaşantısı, türlü tuhaflikların olağan karşılandığı teolojik zihnin metafizikle karıştığı dnyanın cisim bulmuş hali gibidir. Dışarıdan bakıldığında köşkün benzerlerinden bir farkı yoktur. Acıbadem'deki köşk, her şeyin ve herkesin i içe olduğu kalabalık bir yaşantının mekânıdır. Köşk yaşantısı tuhafliklarla doludur. Öyle ki, ilk başta olsa olsa köpek ya da kedi gibi evcil bir hayvan sanılabilecek Dervif aslında bir binek atıdır. Kocaman bir atın evcil bir hayvan yerine konulmasının tuhaflığı sürerken, onun aile üyeleri mertebesinde sayılması garipliği de eklenir. Önceleri yük hayvanı olarak alınmış olsa da zamanla ahırda değil, avluda yaşayan bir canlıya dönüşür. Bir insana dahi verilebilecek en yüksek mertebelerden biri olan derviflik sıfatı ona ad olarak verilmiştir. Ev halkı ona ilerinden biri gibi hatta başlarından eksik etmedikleri bir büyükleri gibi davranırlar. Sözelimi Dervif, tek başına kalmaktan hoşlanmadığı için mümkün mertebe bütün ev işleri avluya taşınarak, onun yanında görülür. Bir ara Sani Bey, onu satmaya kalktığında eşi doğrudan karşı çıkamaz ama Dervif'i satın alan kişiden para karşılığı geri alır. Bu kez Dervif, köşkün yüksek tavanlı odalarından birinde kalmaya devam eder. Acıbadem'deki Köşk'te kanıksanmış diğer bir tuhaflikta, evin i mimarisidir. Zeminin i merdivenle üst katlara bağlandığı bir i plan yerine üç merdiven vardır. Yine de merdivenler katlar arasında geçişi mümkün kılmaz. İkinci kattan üçe çıkmak için zemine inerek oradan doğrudan çıkmak zorunda kalırlar. Köşk ahâlisinin tuhaf yaşantısı, her birinin doğal bir şey gibi kabul ettikleri yeni bir normale bürünür (Tanpınar, 2018a).

SAE'de ise Hayri İrdal'ın ailesi ve çevresi bütünüyle 'olmayacak' işler peşinde koşan kişilerden oluşur. SAE, gazetede tefrika edilirken, Hayri İrdal ve aile çevresinin tuhafliklarının anlatıldığı ilk bölümünün adı "Büyülü Düşler"dir (Oğuzertem, 2008, s. 465). İlk tuhaflik Hayri İrdal'a kadar intikal eden mirastır. Hayri İrdal'ın ailesine kalan vasiyet, bir türlü inşası bitmeyen bir caminin yaptırılması vaadinin yerine getirilmesidir. İrdal'ın büyük dedesinden kalan bu vasiyet, kuşaklar boyu bir başarısızlık/zayıflık unsuru olarak nesilden nesile intikal eder. Ailenin ekonomik durumu caminin yaptırılmasına müsaade etmezken, daha önce cami için alınan eşyaların evde tutulması, verilen sözün unutulmasına müsaade etmez. Diğer bir tuhaflik, işsiz ve yoksul düşen İrdal'ı himayesine alarak onu hizmetini gören kızlardan biriyle evlendiren Abdüsselam Bey'in durumudur.

Önceleri neredeyse küçük bir aşiret kadar kalabalık olan Abdüselam Bey'in konağı, zamanla tenhalaşır, sonlara doğru evde yalnızca İrdal ve eşi Emine ile yeni doğan kızları Zehra kalır. Abdüselam Bey, torunu sayılan kız çocuğuna kendi annesinin adını verdiği gibi çocuğa 'anne ' diye seslenmeye başlar. Zamanla bebek Zehra'yı annesi sanmaya başlar. Bir diğer tuhafılık, gaipten haberler veren baba dostu Seyit Lütfullah'ın geçimini zaman zaman yaptığı hırsızlıklarla sağlarken, Bizans Kayseri Andronikos'un hazinelerini arayarak zenginlik peşinde olmasıdır. Bir başka baba dostu olan eczacı Aristidi Efendi ise, Seyit Lütfullah gibi zenginlik hülyası peşinde, elyazması kitaplardan bulduğu kimya formülleriyle altın yapmaya çalışır. İrdal'ın etrafını saran tüm bu kişiler, büyü, tılsım ve simya gibi araçlarla hayata bağlanmaya çalışmaktadır. Hayatın realitesini kavramaktan uzak, onunla mücadelede sınıfta kalmış kişilerdir. Bir eczacı olan Aristidi Efendi'nin Seyit Lütfullah gibi bir meczupla aynı zihin dünyasını paylaşması, Tanpınar'ın gözünden insanı çepeçevre saran zihniyetin kuvvetini göstermektedir. İrdal ve etrafındakiler, zamanın değişen çehresine uyum sağlayamayan, gerçekliği kavramaktan uzak çocuk yetişkinlerdir. Gündüz düşü gören bu kişilerin normal bir hayat sürüyormuş gibi yaşamaları, hep birlikte aynı rüyaya yatıp kalkmalarıyla açıklanabilir. Oğuzertem, uyanıkken görülen bu çocuksu düşleri Freudcu bir dille yorumlayarak, zamandan ve uzamdan kopma ve atlamaları zihnin birincil süreçleriyle ilişkilendirir (2008, s. 464). Arzu ve ihtirasların alanı olan id, yalnızca hedeflerle meşguldür, onlara ulaşmanın yol ve araçlarını hesaba katmaz. Oğuzertem, İrdal'ın çevresindeki insanların girişimlerini simgesel olarak dinlerin mistik ve hayalperest söylemleriyle ilişkilendirerek, bu durumun bir anda servete kavuşma, hazır zenginliğe konma gibi dogmatik vaatlerle açığa çıktığını söyler (2008, s. 465). Ancak hayatın gerçekleri üstün gelir. Bireyler ve toplumlar, er ya da geç çocukluk evresinden çıkarak kendi içlerinde yaşadıkları hayal ve rüya evresinden uyanacaklar ve Tanpınar'ın ifadesiyle "huzursuzluk" başlayacaktır.

Uyanışın Başlangıcı ya da Metafizik Arayış

Comte'un kuramında metafizik evre, Batı dünyasında var olanın yeterli gelmediği, Kilise'nin insanların yaşamlarını tahakküm altına aldığı en karanlık yılların aydınlığa döndüğü bir zaman dilimidir. Bu evre toplumun bütünü için olmasa da bir kısmı için arayış ve huzursuzluğun başlangıcı sayılabilir. Burada kastedilen haliyle huzursuzluk, Tanpınar'daki anlamına da yakın şekilde, hayatın realitesinin dayattığı gerçeklere uzaklığın verdiği gerilim olarak nitelendirilebilir.

Erken Rönesans ile 19. yüzyıl arası dönem, Batı toplumlarının doğaüstü güçler, Tanrı, kutsal kitap ve kilise doktrinlerinden kopuş sürecidir. Uzun Orta Çağ evresinde imanın tekeline verilen felsefe, bu dönemde yeniden yeryüzüne inerek beşerî meseleler üzerine yeniden fikir üretmeye başlamaktadır. Bu dönem aynı zamanda henüz felsefeden kopmamış olan doğa bilimlerinin bir yandan yeni metot arayışı içinde olduğu diğer yandan halihazırda doğa felsefesinden gelen bilgilerin sınırlı olduğu bir zaman dilimidir. Bu manada metafizik düşünce, uyanışın ve arayışın yeniden ivme kazanması olarak nitelendirilebilir. İnsanı, doğayı ve evreni açıklamada yetersiz kalan teolojik anlatı bu evrede yerini, düzensiz gibi görünen şeylerin arkasındaki nedenleri kendi içinde arayan ilkelerin diline bırakır. Metafizik evre, doğaüstü etkenlerin yerine şeylerin varlığından doğan ilkelere yönelir (Comte, 2019, s.171-2). Diğer bir ifadeyle, Tanrı'nın kanunlarından Tanrı'sız kanunlara bu evrede geçilir. Yaşadığı devirdeki sanayi üretimi ile bilimsel bilginin cazibesine kapılan Comte dahi metafizik evreyi teolojiden pozitivizme geçişin bir ara durağı olarak görme eğilimindedir. Comte'a göre teolojik öğeleri barındıran, ilk nedenleri ve başlangıç noktasını arayan metafizik evre, melez bir düşünce biçimidir (2019, s. 18). Düşünür daha ileri giderek metafizik evreyi "öz"ler ve "ilk neden"leri araması sebebiyle çoğunlukla teolojik zihniyete dahil sayılmaktadır (Özlem, 2007, s. 453). Comte'a göre metafizik de teoloji gibi varlıkların öz doğasını, tüm şeylerin kökenini ve ereğini, fenomenlerin temel oluşum biçimlerini açıklamaya çalışır (2019, s. 171). Hatta düşünür metafizik evreyi gericiyle ilişkilendirir. Zira Comte'un çalkantılı bulduğu bu dönemde, yıkıcı fikirler ve devrimci hareketler toplumu geriye sürüklemeye çalışan eylemler olarak görülmektedir (Kabakçı, 2014, s. 32). Comte Batı dünyasının geçirdiği bu evreyi Doğu toplumları için zorunlu bir istikamet olarak görmez. Çünkü pozitivist/bilimsel hedef öngörülebildiğine göre, 'devrimci ve gerici' fikir ve hareketlerin gelişmediği Rusya ve Osmanlı gibi Doğu toplumlarında metafizik evre atlanabilir (Kabakçı, 2014, s. 32-33).

Bilişsel bakımdan Avrupa insanının, Batı toplumunun ve modern bilimlerin gelişimine damga vuran metafizik arayışın bir benzerini, Osmanlı dünyasında bulmak mümkün değildir. Batı'da mevcut açıklamaların yetersizliği sonucu uyanış, içeride yani toplumsal tabakalarda başlamıştır. Aynı dönemde Osmanlı, Rusya ve hatta Avusturya gibi mutlakiyetçi Doğu İmparatorluklarında içeriden başlayan bir arayışın olduğu söylenemez. Değişimin aktörü ya baştaki hükümdar ya da dar bir yönetsel bürokrat kesimdir. Onlar da çoğu kez ait oldukları makam ve sınıfın ihtiyaç ve mantığı doğrultusunda bir arayışın aktörü olabilmişlerdir. Sözelimi

Büyük Petro, 19. yüzyılda Rus halkı için birtakım Batılı adetleri Rusya'ya getiren bir tür 'çılgın'dır. Rusya'daki gibi Osmanlı'da da halkın büyük bir kesimi 'dogmatik uyku'dan uyanamamıştır. II. Mahmut savaşlardaki hezimet nedeniyle değişimi ilk önce ordudan başlatır. Osmanlı'da uyanış, tepeden ve savaş yenilgilerinin yarattığı şokların ardından sınırlı bir sahada gerçekleşir. Yine de devlet ve toplum olarak varlığını sürdürebilmek için değişim, zorunluluk haline gelmiştir. Klasik Osmanlı yaşantısında, teolojinin hakimiyeti sona ermemiş aksine yanına yeni usuller eklenmiştir. Tanpınar'ın da içinde olduğu geniş bir aydın çevresi için Osmanlı'nın son yüz elli yılı, eskinin hükmü sürerken yanı başında değişimin başladığı, yeninin tutunduğu bir zaman dilimidir. Artık klasik Osmanlı medeniyetindeki bütünlük sona ermiştir. Tanpınar Tanzimat'ın Osmanlı'daki sonucunu şöyle tasvir etmektedir: "Hayatımız, ikiye bölündü. Bir tarafta yeni, hayata dayanan zaruretleri karşılayan çehresiyle görünüyor, öbür taraftan bunun tam zıddı olan şey, yaşayan eski, yani yaşama kudretini kaybetmiş bir yığın artık, kendi âleminin üstünde yüzebilen birkaç dağınık unsura yapışmış duruyordu" (2020, s. 46).

Eskinin huzuru ve rahatlığı artık kaçmıştır. Yüzyıllardır süregelen mevcut vaziyet ayrılmıştır. Tanpınar ikili yaşantıyı, parçalanmış zamanın sebebi olarak görmektedir. Osmanlı'da medeniyet değiştirme, çocukluğun erginlikle sona ermesi gibi bir zorunluluk içerir. Tanpınar bu mecburiyet hâlini mektebe giden çocuk metaforuyla ifade eder: "Garpcılık, 1839'da devlet müesseselerimizi ve bazı hayat şekillerimizi değiştirmekle kalmadı, bizi âdeta kulağımızdan tutarak şeyhülislam duası ve ecnebi sefir alkışlarıyla Avrupa mektebine çiraklığa verdi" (2020, s. 46). Çocukluktan çıkış, onun bütünlük içindeki güzel çağından ayrılarak, sarsıcı ve radikal dönüşümün yaşandığı ergenliğe ve devamında yetişkinliğe doğru yol almayı gerektirir. Freudçu bir bakışla Tanpınar'ın metnini yorumlayan Oğuzertem bu durumu çocuksu düşlerin yani birincil süreçlerin, düşünme ve muhakemenin başladığı ikincil süreçlere geçişin yarattığı büyüme/gelişme rahatsızlığı olarak görmektedir (2008, s. 465 vd).

Metafizik kategori bir tür uyanış ile -huzursuz- arayışın başlangıcı olduğu için kendine dışarıdan bakabilme cesareti gerektirir. Tanpınar'ın kurmacalarındaki karakterler de bu manada ikiye ayrılırlar: Dışardan bakıldığında kendi dünyasında kaybolmuş, dağınık ve huzursuz kişiler ile hayatı kucaklayarak doyasıya yaşayanlar (Pamuk, 2008, s. 383). İlk gruptakiler dogmatik uykudan uyanan, Platon'un mağarasından çıkan, kendisine ve etrafa dışarıdan bir gözle bakma cesareti gösterenlerdir. Bir yandan "önlerinde çözülmemiş bir yumak gibi duran

hayatı” yaşarken öte yandan muhakeme etmekten geri kalmayanlardır (Tanpınar, 2020, s. 48). Elbette onlar, Tanpınar’a benzeyen, onun gibi tez, kitap, roman ve hikâye yazmaya çalışan aydınlardır. Hayatı yalnızca yaşayan ikinci gruptakileri ise, Tanpınar ve aydınları neredeyse kalemleriyle uyandırmak isterler. İhsan (*Sahnenin Dışındakiler ve Huzur*), Mümtaz (*Huzur*) ve Selim (*Aydaki Kadın*) gibi ilk gruptakilere/aydınlara karşın Molla İsmail (*Mahur Beste*), Tefvik Bey (*Sahnenin Dışındakiler ve Huzur*), bilim insanı olmasına rağmen Dr. Ramiz (*SAE*) ile Kudret Bey (*Sahnenin Dışındakiler*) ve diğerleri.

Mahur Beste, Tanpınar’ın henüz parçalanmamış klasik medeniyetin içe kapalı yaşamının izlerinin en fazla görüldüğü romanıdır. Değişmekte olan toplumun sorunlarını konuşmak için konulmuş gibi gözükken Sabri Hoca’nın romanın başkarakteri Behçet Bey’in düşsel yaşamında yeri yoktur. Yazarın (Tanpınar’ın) inisiyatifiyle yerleştirilmiş bir karakterdir. *Mahur Beste*’de başkarakter, anlatıcı değildir. Eserin sonunda yazarından başkarakterine gönderilen mektuptan anlaşılır ki, hatıra biçiminde yazılsaydı bambaşka bir eser ortaya çıkacaktır. *Mahur Beste*’nin sonunda Behçet Bey ile anlatıcı yazar arasındaki çekişme açığa çıkar (Tanpınar, 2005a, s. 145-153). Mektuptan anlaşıldığı kadarıyla başkarakter, anlattıklarından farklı ve sakıncalı yöne sapan mevzuları ortaya döktüğü için yazara sitem ederken, yazar izlenimlerini anlatmak arzusundadır. *Mahur Beste*’de Tanpınar, kendine bakma cesareti olmayan bir kişinin hayatını kaleme alır. Sözgelimi, hatıra biçiminde yazılsaydı Behçet Bey’in kısa boylu, çelimsiz bir vücudu olduğunu öğrenmek mümkün olmayabilirdi. Behçet Bey, çevresine ördüğü ağla kendisini sınırlandırmış bir yaşam sürmektedir. Bu imge Tanpınar’ın Behçet Bey’i bir ara örümceğe benzetmesiyle daha da pekişir. Önce babası Molla İsmail, ardından güzel eşi Atiye Hanım ve baba dostu Sabri Hoca aracılığıyla Behçet Bey, ördüğü kozadan çıkarılmaya çalışsa da sonuç pek değişmez. Bunun üzerine yazar, romanını Behçet Bey’i bir kenara bırakarak onun etrafında yer alan kişilerin yaşantılarını anlatarak bitirir. Yazar ne kadar zorlasa da, Behçet Bey ağını/kozasını sevdiği için o dünyadaki düştene uyanmayı istememektedir. Behçet Bey, Osmanlı yaşantısı içindeki içe dönüklüğü, zamanın şartlarına kapalılığı temsil etmektedir.

Sahnenin Dışındakiler’de huzursuz uyanışın etmeni dışarıdadır. I. Dünya Savaşı sonrası yaşanan işgal, İstanbul’u uyandırmaktadır. Öte yandan asıl sahne olan Anadolu’da, işgalin yarattığı sarsıntıyla uyanış başlamıştır. Çocukluğu İstanbul’da geçmesine rağmen ailesiyle Anadolu’ya göçmek zorunda kalan Cemal,

yeniden İstanbul'a ayak basar (Tanpınar, 2005b, s. 7 vd). Daha ilk anda İstanbul'u ve çocukluğunun geçtiği mahallenin eskisi gibi olmadığını fark eder; savaş, işgal, esaret, yokluk ve kayıplar gözünü gerçeklere açmaya mecbur tutar. Tanpınar yakın dostu Hasan Ali Yücel'i andığı bir yazısında gençlik hatıralarında, I. Dünya Savaşı sonrası İstanbul'daki havayı, "değer verdiğimiz o bütünlük çökmüştü" diyerek anlatır (2002, s. 134). *Sahnenin Dışındakiler'e* nüfuz eden dünya savaşı, aslında Tanpınar'ın ifadesiyle medeniyet değiştirme krizinin tırmanışa geçtiği zamanlardır. Yüzyıllardır süregelen haliyle İmparatorluğun, çok milletli siyasal ve toplumsal düzeni ile yaşantıyı sürdürmenin mümkün olamayacağı gerçeğiyle yüzleşmesi gerekmektedir. Savaşın yıkıcılığı içinde zamanın ruhuyla uyumlu olmayan her şey tasfiye olmaktadır. Bir önceki yüzyılda kat edilen muazzam ilerlemenin eşlik ettiği iyimser gelecek öngörüsü paramparça olmuştur. Kurulmuş bir saat gibi işleyen emniyetli dünya yeryüzünde cenneti vaat ederken, 20. yüzyıl savaş ve buhran getirmiştir (Tanpınar, 2020, s. 94).

I. Dünya Savaşı'nın yaydığı karamsar havanın SAE'de Hayri İrdal'in ifadeleriyle topluma doğru genişlediğine tanık oluruz. *Sahnenin Dışındakiler'deki* Cemal, *Huzur'daki* Mümtaz, *Aydaki Kadın'daki* Selim'e nazaran iyi bir eğitim alamayan, düşüncelerini aktaracak bilgi ve birikimden yoksun Hayri İrdal, hayalin ve tılsımın iç içe karıştığı teolojik dünyadan uyanışını şöyle ifade eder: "Beni bu acayip dünyadan, yorgunluğunu bir türlü anlayamadığım bu kargaşalıktan Birinci Cihan Harbi kurtardı. Onunla sanki ilk kez ayağım toprağa bastı. Fakat çok geç kaldığımı hissediyorum" (Tanpınar, 2017b, s. 76).

Huzur'da doktora tezini vermiş bir akademisyen olan Mümtaz'ın ruh haline bu kez II. Dünya Savaşı'nın yarattığı olumsuz hava eşlik ederken, kendisini de bir üyesi saydığı Avrupa medeniyeti sarsılmaktadır. Ülkesi fiilen savaşın içinde olmasa da Mümtaz derin üzüntü içindedir. Mümtaz gibi Tanpınar da medeniyet ağacının hiçbir zaman bu savaşta olduğu kadar kökünden sallanmadığını söyler (2020, s. 89). Maddi yıkımla birlikte, Hitler Almanya'sı gibi bir diktatörlüğün yerleşik demokrasilere ve medeni dünyaya verdiği hasar büyük tehlike arz etmektedir. Medeniyet değiştirme krizi artık iki yönlü problemlidir. Önceden yüzünü insani değerlere ve barışa dönen Batı, bir medeniyet çatısını temsil ediyordu. Lakin savaşla birlikte açığa çıkan vahşet, zulüm ve yıkım bu çatıyı tutan kolonları tahrip etmekteydi. Tanpınar haddizatında korkunç derecede güç olan değişimin, Batı dünyasının içine girdiği buhranla katmerlendiği görüşündedir (2020, s. 102).

Mahur Beste'deki Behçet Bey'in aksine *Sahnenin Dışındakiler*'deki Cemal, (genç) İhsan ve Mümtaz, yaşadıkları çağın kitlesel meselelerinin kısılcacında kişiler olarak huzursuzdurlar. Tanpınar, son yarım asrın hangi kelimelerle karşılanacağını kendisine sorduğu 1950 tarihli bir gazete yazısında aklına ilk önce "buhran" ve "huzursuzluk" kelimeleri gelir (2020, s. 91). Tamamlanmamış romanı *Aydaki Kadın*'da ise tüm yaşananlardan sonra buhran ve huzursuzluk devam eder. *Aydaki Kadın*, Selim'in huzursuz uyanışıyla başlar (Tanpınar, 2018b). Roman 1950'lerde geçse de Selim bir kez daha dogmatik uykudan, masal ve düştten, kısaca bir daha hiçbir şekilde dönülemeyecek olan çocukluktan ve parçalanmamış zamandan uyanmaktadır. Bu uyanış, diğer hepsinden daha keskin ve kesiftir. Artık Cumhuriyet, Tanpınar'ın arzuladığı ve beklediği gibi geri kalmışlık sorununu çözememiş, ileri bir kültür ve medeniyeti hayata geçirememiştir (Şahin, 2012, s. 473). Tanpınar, Cumhuriyet ideallerine umut bağlamış olduğu için gerçekleri bu kez hüsrarla idrak eder. *Aydaki Kadın*'ın Selim'i, Cemal, İhsan ya da Mümtaz'dan çok daha ümitsizdir.

Tanpınar'ın gözünden, teolojik uykudan uyanışa veya metafizik arayışa vesile olan gelişmeler birden fazladır. Bu süreç Tanzimat (1839), 1908 Devrimi hatta I. Dünya Savaşı ile başlatılabilir. Bu evrede eskiyle yeninin yan yana olmasının yarattığı çeşitlilik, fikir hayatını zenginleştirmektedir. Aydınlar, 1908 öncesindeki istibdada rağmen ülke içinde ya da dışında gazete ve dergi gibi Batı'dan gelen iletişim araçları yoluyla çağın, devletin ve toplumun temel meselelerine ilişkin görüşlerini paylaşmaktadır. Osmanlıcılığı, Panislamizmi, Türkçülüğü, Batıcılığı, liberalizmi ve sol fikirleri benimseyen aydınlardan her biri, Osmanlı devlet ve toplumsal düzeninde aksayan meseleleri ele alarak çok yönlü fikir platformu kurma ve yürütmede başarılıdır. Dellaloğlu, Cumhuriyet dönemiyle karşılaştırıldığında Meşrutiyet'in görece daha geniş ufuklu aydınlar çıkardığı tespitinde bulunur (2012, s. 86). Namık Kemal, Tefik Fikret ve diğerlerinin erken Cumhuriyet dönemi aydınlardan daha geniş ufuklu olmaları, şahsi deha ve kabiliyetlerinden ziyade sahip oldukları görece özgürlük ortamından ileri gelir. Tanpınar'ın nazarında, 20. yüzyılda giderek iktidarın sesi haline gelerek tek tipleşen aydına karşılık Meşrutiyet'in çağdaşlarını uyandıran aydınları farklıdır (Berksoy, 2006, s. 114-15). Sansür ve baskı gibi zor koşullara rağmen her zaviyeden görüş birbiriyle rekabet halinde olduğu için, eskiyle yeninin bir arada oluşu, nispeten özgür ve verimli bir fikri ortama zemin hazırlar.

Arayışa Paydos ya da Pozitivist Hâkimiyet

Comte, pozitif evreyi insanlık ve bilimlerin ulaşabileceği en üst mertebe olarak görür. Comte ve takipçileri, başlangıç ve ilk nedenleri arayan metafizik arayışın yerini, doğada bulunan somut bilginin açığa çıkarıldığı bilimsel pozitivist düşünceye bıraktığını ileri sürerler. Pozitivizm, gözlemlenebilen ve doğruluğu ispatlanabilen gerçekliğe yönelir ve tıpkı doğa yasaları gibi toplumun da yasalarının bilimsel pozitivist yöntemler aracılığıyla açıklanabileceği iddia eder.

Comte'un bilimsel/pozitif felsefesi, Osmanlı Türkiye'sine gelirken daha çok siyasal yönüyle öne çıkmıştır (Kabakçı, 2008, s. 41). Özellikle 1908 Devrimi sonrası parlamenter monarşik düzen içinde toplumsal ve fikri bağlamdan ziyade siyasetin bir aracı haline gelmiştir. Bilimsel pozitivism, Osmanlı'nın kurtuluşunu arayan fikir ve siyaset adamlarının bir kısmı üzerinde etkili olmuştur. Auguste Comte'la yazışan Mustafa Reşit Paşa, Osmanlı gibi Doğu toplumlarının da tıpkı Batı'daki gibi bir yol izlemesi tavsiyesini almıştır (Korlaelçi, 2009, s. 214). İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularından Ahmet Rıza, yazar ve gazeteci Beşir Fuat ve İttihat ve Terakki Partisi'yle Cumhuriyet'in kurucu kadrolarını oluşturan Cumhuriyet Halk Fırkası ideologlarından Ziya Gökalp, Türkiye'de pozitivismin sözcüleridir. Pozitivizmin siyasal entelektüel olarak hâkimiyetinin ilk izleri Osmanlı'da belirlemekle birlikte, asıl etkisini Cumhuriyet döneminde göstermiştir.

Batı dünyasından ithal edilen bilimsel pozitivismin Türkiye'deki tezahürü, geçerli yolun/doğrunun bulunduğu hareketle arayışı sonlandırır. Bu noktada mazi ile mevcut halin, eskiyle yeninin münakaşası sona ermektedir. Geçmişle, Tanzimat'la başlayan sürece kapılar kapatılmaktadır. Cumhuriyet'i ilan eden kurucu iktidar, yönünü Batı'ya çevirerek medeni dünyanın kurum, değer ve pratiklerinin geçerli olduğu bir ulus devlet inşasına başlamıştır. Yeni toplumsal ve siyasal düzende geçmiş yok sayılarak, Tanzimat'tan beri süregelen ikiliğe son verilmiş, arayış paydos edilmiştir. 1923'te başlayan tasfiye, eski ile yeni arasındaki denksiz mücadeleye son vermiştir (Tanpınar, 2020, s. 47). Bu bakımdan Tanzimat ve devamında yaşanan kırılmalar bir tür uyanışı ve arayışı temsil ediyorsa, Cumhuriyet'le başlayan toplumsal proje de arayışın sona erdiğini göstermektedir. Bu görüşün Tanpınar'ın fikir ve eserlerine yansıyan boyutunun açılması gerekmektedir.

Cumhuriyet'in kurucu iktidarı istikametini Batı medeniyetine doğru çevirirken, toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal tercih ve yönelimleri tek başına belirler. Comtecu bir aydınlanma tercihiyle toplumu yukarıdan aşağıya tanzim etmeye çalışır. Tanpınar'ın uzun kurmacalarından toplumsal değişmeyi, toplumla siyasal yapı arasındaki ayrılığı, hatta iktidarın el değiştirmesini takip etmek mümkündür. Sözelimi daha Abdülhamit tahtan indirilmeden önce geçen konuşmalarda, geri kalışın ve istibdadın tek kişiyle mi yoksa toplumsal düzenle mi ilgili olduğu tartışılır. *Mahur Beste*'de geçen bir diyalogda Sabri Hoca, sultanı suikast ve komplolarla öldürerek tahtan indirmeye çalışanlara "Abdülhamit tek adam... Beride otuz milyon adam var" (Tanpınar, 2005a, s. 85) diyerek, dikkatleri padişahla aynı dünyanın insanları olan topluma çevirir. Sabri Hoca aracılığıyla Tanpınar yeni yeni güç kazanmaya başlayan İttihatçıların en bariz yanılığını konuşmak ve tartışmak istemektedir. Anlatılarında okuyucuyu geçmişten günümüze süregelen eksik ve yanlışlarla yüzleşmeye davet etmektedir. Ancak *Mahur Beste*'nin de tefrika edildiği 1940'lı yılların Türkiye'sinde, geçmişi konuşmaya elverişli bir ortam yoktur. Tanpınar'ın kurmaca ve kurmaca dışı yazılarında geçmişe değinmesi, O'nun da içinde olduğu politik ve poetik çevrelerce sessizlikle karşılanır.

Tanpınar anlatıları içinde Türkiye'ye özgü pozitivist zihnin görünümünü takip edebileceğimiz en önemli metin *SAE*'dir. Bu roman, yazarı hayattayken tefrika edilen üç romandan yapı ve üslup bakımından farklıdır. *SAE*'de diğer romanlardaki İhsan ya da Mümtaz gibi, çevresine ve hayata şahitlik eden, arayış içinde aydınlar da yoktur. Şahin'e göre artık benzetmelerle dolu, örtük ve şairane dil de yoktur; övgünün yerini yergi almıştır (2012, s. 241). Romanın üçte biri kaplayan Enstitü kısmında bürokratik mekanizmanın işleyişindeki aksaklık ve çarpıklıklar ön plandadır. Yine bu kısımda, Enstitü taraftarları ile çalışanlarının güçlü bir lider öncülüğünde menfaat sağladıkları yeni vaziyete içten içe inanmadıkları halde uyum sağlarken büründükleri ikiyüzlü tutum açığa çıkar. Şahin'e göre Tanpınar, Tanzimat'tan başlayarak uzun bir zaman dilimine damga vuran modernleşme meselesini *SAE*'ye kadar ironik bir dille anlatmamıştır (2012, s. 466).

SAE'de tılsımlı geçmişten huzursuz uyanışa, ardından bilimsel pozitivist zihniyetin hakimiyetindeki yeni rejime geçişin izleri, Hayri İrdal'ın hayatından takip edilebilir. Önceleri işsiz, hatta birlikte vakit geçirdiği insanlar göz önüne alınırsa bir tür 'mezcup' gibi yaşayan Hayri İrdal'ın hayatı, Enstitü'nün kuruluşuyla değişir.

Halit Ayarcı'nın lütfuyla Hayri İrdal Enstitü'nün ikinci adamı olur. Enstitü, Halit Ayarcı'nın direktifleriyle iş görür. Enstitü'yü doğrudan Cumhuriyet idaresi olarak değil de onun kurumlarından biri olarak saydığımızda, içinde kırtasiyecilik, liyakatsizlik, amaç-araç uyumsuzluğu, otoriteye sonsuz güvenme, yalan ve propagandayla oluşturulan güven ve meşruiyet gibi pek çok unsur bulunabilir.

İlerlemeci, yenilikçi pozitivist bir zihniyetin açmazları, SAE'de yalnızca Halit Ayarcı karakteri üzerinden yapılabilecek bir çözümlemeyle dahi gözler önüne serilebilir. Kolektif yaşamın hiçbir ihtiyacını karşılamayan bir kurum, yalnızca Halit Ayarcı'nın iradesiyle kurulur. Halit Ayarcı'nın saatlere düşkünlüğü ve böyle bir kuruma duyduğu ilgi, çağın icaplarına uyarak zamanı yönetme gibi ihtiyaçlarla Tanzimat'tan beri süregelen modernleşmenin aciliyetini sembolize ettiği şeklinde yorumlanabilir. Aydın-devlet el ele, rasyonalizm ve bilimizmle biçimlenen tek bir dünya görüşüne, yani pozitivistliğe bağlı bir toplum yaratma telaşı içindedir (Arslan, 1995, s. 568). Bir yandan geri kalmışlığın boyutları tespit edilmekte, öte yandan acele/acil harekete geçme zorunluluğu körüklenmektedir. Aydın bürokratlarla çerçevesizleşmiş egemen iradeye karşın, toplumun geniş bir kesiminde, geri kalmışlık hissinden güç alan çağa/modernliğe yetişme telaşı çok azdır. İş, başa geçecek bir güçlü irade ile bir grup kişiye kalır. SAE'de bu güçlü irade, Halit Ayarcı'dır. Tanpınar bu görüşünü Halit Ayarcı'nın 'sürekli, sonsuz, ebedi' anlamındaki adıyla da güçlendirir. Berna Moran, Halit Ayarcı'yı modernleşmeye sonsuz inanan biri olarak takdim eder. Moran'a göre Halit Ayarcı, yeniye yaratmak ve bunda başarılı olmak adına mantığı, sağduyuyu ve doğruluğu bir kenara fırlatmış bir 'eylemci'dir (2009, s. 305-306). Karizmatik lider/önder Halit Ayarcı, söz ve tavırlarıyla oluşturduğu bir haleyle etrafındakileri çepeçevre sararak etkisi altına alır. En yakınındaki kişiler de dahil olmak üzere Ayarcı'nın çevresindekiler, inanmasalar dahi ondan çıkan -Enstitü gibi- yenilikleri ya destekler gibi görünmekte ya da pasif bir şekilde boyun eğmektedirler. Oysa Kaplan ve Tecer, böyle bir teşkilatın kurulmasını dolandırıcılık, kuran kişiyi de en hafif ifadeyle şarlatan saymaktadırlar. Kaplan'a göre Ayarcı, hiçbir toplumsal, ahlaki ve dini kıymete inanmayan korkunç bir şarlatandır (2008, s. 111). Ahmet Kutsi Tecer, Ayarcı'yı terbiyeli bir küstah ve psikopat olarak adlandırır (2008, s. 130). Kaplan ve Tecer, menfaat icabı olmasa dahi kendisini ve etrafındakileri kandırdığı için Halit Ayarcı'ya olumsuz bakarlar. Ayarcı, siyasetteki bağlantıları aracılığıyla nüfuzlu kişilere ulaşarak, Enstitü'nün büyümesine katkı sağlayacak maddi kaynaklara ulaşmakta, işlevsiz bir kurumda akıl dışı bir bürokratik düzen kurarak manevi

tatmin elde etmektedir. Bu durum, Şahin'in haklı tespitinde vurguladığı gibi, Halit Ayarcı'yı modern zamanların mistiği yapar (2012, s. 468). Zira Ayarcı modernliğin içinde mistik bir dünya kurmaktadır.

Enstitü'de önce hiç yoktan iş yaratılır, kurum için bina tahsis edilir, işe adam alınır, giderek genişleyen bir bürokratik düzen kurulur. Eskiden beri süregelen tüm alışkanlık, doğru ve pratikleri işlevsiz bırakacak şekilde yeniliğin her şeyi silip süpürdüğü, mantığın devre dışı kaldığı bir kültür oluşur. Pek çok doğru, Halit Ayarcı tarafından ters düz edilir. Sözelimi bir saha araştırması sürecindeki sıralama tersine çevrilerek, önce bulunması istenen bulguların yer aldığı rapor yazılır, ardından rapora uygun bir saha araştırması yapılır. Enstitü'de çalışmak üzere başvuranlar arasından yalnızca eş, dost ile tanıdık tavsiyesiyle gelenler alınır. Enstitüye toplumsal yaşama sağladığı katkıyla değil, zamanla ilgili sloganlarla ve geçmişte olmayan saat üstadı şahsiyetlerin uydurulması suretiyle bir itibar yaratılmaya çalışılır. Halit Ayarcı bu uğurda Hayri İrdal'a kitap yazdıracak kadar ileri gider. Hayri İrdal, zaman kavramının bu medeniyetteki önemini göstermek üzere tarihte hiç yaşamamış bir şahsiyet üzerine kitap yazmak zorunda kalır. Devamında içlerinde yabancı gazete mensuplarının da olduğu bir grupla, uydurulmuş şahsiyet olan Hoca Ahmet Zamani'nin mezarına bile gidilir.

Ahmet Kutsi Tecer'in Enstitü sembolünde bu türden teşekküller hakkında yazdıklarına katılmamak mümkün değildir. Tecer elbette memlekette bir Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nün olmadığını belirttikten sonra adı, fonksiyonu ne olursa olsun, sahte sosyal değerler, sahte ekonomik değerler üzerine kurulan nice kurumlar, şirketler, bir takım menfaat dolapları yok mu diye sorar (2008, s. 131). Mantığın devre dışı kaldığı bir kurum olan Enstitü, Cumhuriyet'in toplumsal projeleri içinde yüzyıllardır geri kalmışlığın sebep olduğu acelecilikle müsaade edilen teşekküllerden biridir. Temelsiz olduğu için kurulduğu gibi hızlıca çökmeye de yatkındır. Bir iradenin sözüyle başlayan yenilik, başka bir iradenin eliyle sona erer. Sonuç olarak SAE'de, Kurumu ziyarete gelen Amerika'lı bir uzman rastgele bir evin telefonunu çevirerek saati öğrendikten sonra böyle bir iş için kocaman bir teşkilat kurulmasının lüzumsuzluğunu da ortaya çıkarır.

Dellaloğlu, Tanpınar ekseninde modernizm tartışması yaptığı kitabında, bu memleketin hiç sekülerleşmediğini, sadece pozitivistleştiğini, modernliğin dahi din gibi yaşandığını söyler (2012, s. 175). Kaldı ki pozitivism de Comte ve takipçileri tarafından "insanlık dini" olarak tasarlanmıştır (Kabakçı, 2014, s. 30). Arslan ise

Türkiye'deki seküler misyoner öncü aydın hareketin bilim diye topluma sunduğu şeyin bilimin kendisi değil ideolojisi olduğunu öne sürer (1995, s. 568). Diğer tüm hakikatleri dışlayarak insanlığa ve topluma dair görüşlerini tek doğru sayan pozitivist ideoloji ile deney ve gözlemi öne çıkararak mantığın ve matematiğin yolundan giden rasyonel bilim anlayışı arasında ayırım yapmak gerekir. Arslan Türkiye'de pozitivist bürokrat aydın kesimin devleti kurtarmak gibi yüce amaç uğruna yerleşik değerlere, dine, hatta toplumun mit ve hurafelerine yönelik saldırılarının aslında toplumun kendisine yapıldığına dikkat çeker (1995, s. 568-569). Pozitivist iman ya da ideoloji toplumsal katmanlara nüfuz edemediği gibi kültür, din ve geleneklerle şekillenen bize özgü iç alemle, modernliği simgeleyen dış alem arasındaki zıtlığı büyüterek iki farklı hayat yaratmıştır. Tanpınar modernlik görüntüsündeki yapının, toplumun özünüyle olan yapısal uyumsuzluğunu ifşa eder. Modernliğin kamusal hayatta ve daha da özelde bürokrasideki ilk tezahürü, akla dayalı olmasıdır. Oysa Enstitü'nün kuruluşunda rasyonalite yoktur. Modern bürokrasi liyakat üzerine kuruludur ancak Enstitü'ye işe almada kullanılan usul, kayırmacılıktır. Enstitü gibi bir kurumun iş birliğinin ürünü olması beklenirken, kalabalık grup pek de inanmayarak ancak menfaatleri gereği tek kişinin iradesine tabi olur. Ortak bir sorumluluğun paylaşıldığı bir kurumdan ziyade cemaat nitelikleri gösteren Enstitü, sadece etrafına yani çalışanlarına/müritlerine ulufe, itibar, nimet dağıtarak ayakta kalabilir. Esas son da bu nedenle başlar. Her daim öndere itaat etmekten geri durmayan Enstitü çalışanları ve üyeleri, kendilerini doğrudan ilgilendiren bir mesele ortaya çıkınca itiraz ederler. Halit Ayarcı'nın direktifleriyle Enstitü çalışanlarının ve üyelerin ödeyecekleri bedel karşılığında her birinin yerleşeceği saat biçiminde tasarlanan evlerden oluşan kocaman bir mahalle kurulması planlanır. Çalışanlar ve dernek üyeleri, böyle bir evde oturmak için böyle bir fedakârlığa katlanmayı istemezler. Henüz maket şeklinde bir projeyken tasvip edenler, işler ilerleyince itiraz ederler. Halit Ayarcı, onca övgü, alkış ve desteğin kendisinin insanlara sunduğu yenilik ivmesinden geldiğini sanırken, bir anda hayal kırıklığına uğrar ve sadece projeye değil bütünüyle Enstitü ile bağlantısını keser. Modernlik görüntüsü içindeki büyü bir anda sona erer. Kurumsal bir işleyişi olmayan Enstitü'yü ruhani birliktelik ayakta tutamaz, hayatın realitesinin dayattığı menfaat ilişkisi her şeyi yıkıp geçer.

Sonuç

Bu çalışmada, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın kurmaca dünyasına etki eden “medeniyet değiştirme” olgusu, Auguste Comte'un Batı toplumlarının bilişsel dönüşümünü açıklarken başvurduğu *Üç Hal Yasası*yla ilişkilendirilmiştir. Sosyolojinin kurucu atalarından Comte, geçmişten günümüze toplumların bilişsel olarak teolojik olandan metafiziğe doğru ilerleyerek pozitivist bir evreye ulaştığı fikrinin temsilcidir. Comte gibi ilerlemeci ve determinist olmayan Tanpınar'ın ise yaşadığı çağa Comte'un da dahil olduğu Aydınlanma felsefesi ile Batı medeniyetinin çatısı altından baktığı söylenebilir. Tanpınar, uzun kurmacalarında zihinsel/bilişsel olarak teolojik, metafizik ve pozitivist uğrakları aracılığıyla Türk toplumunu anlatır. Her bir uğrak, daha geniş bir zeminde geçmiş, yaşanan çağ ve gelecek hakkında yeniden düşünmenin aracıdır. Tanpınar, yaşadığı toplumu, çağı ve sorunlarını konuşmak ister. Sık sık şikâyet ettiği konuların başında, kendimiz hakkında düşünememek vardır. İçinde yer aldığı entelektüel camiayı içe/kendimize bakmaya, bize özgü sorunları konuşmaya ve gerçekliği aramaya davet eder. Ancak Türkiye'nin o günkü toplumsal ve siyasal atmosferi içinde, entelektüel camiadan muhatap bulamaz. Zira yaşadığı dönemde teolojik/dogmatik uykunun huzurunda yaşayanlarla, yeni bir din gibi pozitivist dünyaya iman edenler arasında başka bir seçeneğe imkân tanımayan bir kutuplaşma iklimi hüküm sürmektedir. İkisinde de inşa edilen dünyanın bir tablo sabitliğinde zamana karşı direnmesi beklenirken, gözlerin başka bir yere çevrilmesi ve arayışın sürmesi istenmez. Bu anlamda teolojik dünya görüşüyle pozitivist zihniyet arasında benzerlik vardır.

Comtecu felsefe, pozitif evreyi insanlığın ve bilimlerin erişeceği en üst mertebe olarak görmektedir. Bilimsel pozitivism doğa üzerinde güç kazanan sanayi toplumunun ürünüdür. Oysa pozitivism Osmanlı'dan Türkiye toplumuna gelirken daha ziyade siyasal ideolojik bir görünüme bürünmüştür. Batı'dan ithal edilen bilimsel pozitivism, arayışı sonlandırır. Geleneksel olanla modern arasındaki gerilime son veren evre -siyasi bir temsil olarak- Cumhuriyet'le başlatılabilir. Arayışın sona erdiği, geçmişin toptan yok sayıldığı, “hazır doğrular”ın kabulüne dayandığı yeni bir dönemdir. Tanpınar'ın kurmacaları, geçmişe sırt çevirerek yüzünü tamamen Batı'ya dönen modernleşme hamlesinin yüzeysel kaldığı hissini okura sezdirir. Özellikle son dönem romanlarında Cumhuriyet'in kurumsal inşasında etkili olan pozitivist zihniyet, ironik bir dille kaleme alınır. Bu bakımdan Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* adlı romanı, diğerleri arasında ayrı bir

öneme sahiptir. Hazır doğruların hızlı tatbikiyle meşgul olunan bu yaşantı içinde yenilikçi pozitivist zihniyetin açmazları ortaya çıkar.

Tanpınar'ın inceleme, eleştiri, deneme gibi düz yazıları da kurmaca eserleri de hâlihazırdaki dar bir okur grubuyla dost çevresi tarafından da yankı bulmaz. Dogmatik uykuyla hazır doğrulardan ibaret reçetelerin dışında bir yol arayan Tanpınar yalnızlaşır. Hakikat arayışını, hikâye ve romanlardaki karakterler vasıtasıyla yakın ve uzak gelecekteki okurlarıyla konuşarak sürdürür. Tanpınar'a göre her türlü bilgi/malzeme artık önümüzdedir. Yapılması gereken önümüzde duran hayata bakmak, onu anlamaya çalışmaktır. Toplum ve siyaset kurumunu inşa eden kurucu önderlerin, egemenlerin, bürokratların, aydınların ve bu düzen içinde var olmaya çalışan halkın tüm çelişkileriyle birlikte geçirdiği zihinsel/bilişsel dönüşümü anlamak için, Tanpınar'ın eserleri iyi bir başlangıçtır.

Kaynakça

- Arslan H. (1995). Pozitivizm. S. Şen (Haz.). *Türk Aydın ve Kimlik Sorunu* içinde (s. 541-584). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Berksoy, B. (2006). *Bir Entelektüel Olarak Ahmet Hamdi Tanpınar*. Doğu Batı Dergisi, 37, 11-131.
- Comte, A. (2019). *Pozitif Felsefe Dersleri ve Pozitif Anlayış Üzerine Konuşma*. (E. Ataçay, Çev.). Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Dellaloğlu, B. F. (2012). *Ahmet Hamdi Tanpınar Modernleşmenin Zihniyet Dünyası Bir Tanpınar Fetişizmi*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Kabakçı, E. (2008). Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi ve Türk Sosyolojisine Etkisi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6(11), 41- 60.
- Kabakçı E. (2014). Bir Yeniden Yorumlama Örneği: Ahmet Rıza'nın 'Pozitivizmi'. *Sosyoloji Dergisi*, 28, 27-58.
- Kaplan M. (2008). Saatleri Ayarlama Enstitüsü. A. Uçman ve H. İnci (Haz.) *Bir Gül Bu Karanlıklarda* içinde (s. 109-112). İstanbul: 3 F Yayınevi.
- Korlaelçi, M. (2009). Pozitivist Düşüncenin İthali. T. Bora ve M. Gültekingil (Editörler). *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi- Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce* içinde (s. 214-222). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Kundera, M. (2019). *Roman Sanatı*. (A. Bora, Çev.). İstanbul: Can Yayınları.
- Moran B. (2009). *Türk Romanına Eleştirel Bakış I- Ahmet Mithat'tan A. H. Tanpınar'a*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oğuzertem, S. (2008). Hasta Saatler, Bozuk Sıhhatler: Enstitü Soruna Babasız Bir Yaklaşım. A. Uçman ve H. İnci (Haz.). *Bir Gül Bu Karanlıklarda* içinde (s. 460-478). İstanbul: 3 F Yayınevi.
- Özlem, D. (2007). Türkiye'de Pozitivizm ve Siyaset. T. Bora ve M. Gültekingil (Editörler). *Modernleşme ve Batıcılık- Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce* içinde C. 3, (s. 452-464). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, O. (2008). Tanpınar'ın Bitmemiş Romanı: Aydaki Kadın. A. Uçman ve H. İnci (Haz.). *Bir Gül Bu Karanlıklarda* içinde (s. 382-384). İstanbul: 3 F Yayınevi.
- Şahin, İ. (2012). *Haz ve Günah, Bir Ahmet Hamdi Tanpınar Yorumu*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2000). *Edebiyat Üzerine Makaleler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2002). *Mücevherlerin Sırrı: Derlenmemiş Yazılar, Anket ve Röportajlar*. İ. Dirin vd. (Haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2005a). *Mahur Beste*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2005b). *Sahnenin Dışındakiler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2017a). *Huzur*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2017b). *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2018a). "Acıbadem'deki Köşk" *Hikâyeler* içinde, (s. 225-237). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2018b). *Aydaki Kadın*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2020). *Yaşadığım Gibi*. B. Emil (Haz.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Teber, S. (2014). *Tutunamayanların Politik Psikolojisi*, İstanbul: Okuyanlar Yayınları.
- Tecer, A. K. (2008). Saatleri Ayarlama Enstitüsü, A. Uçman ve H. İnci (Haz.) *Bir Gül Bu Karanlıklarda* içinde, (s. 129-131). İstanbul: 3 F Yayınevi.

Summary

Ahmet Hamdi Tanpınar's stories and novels are among the classics of Turkish literature. Tanpınar is generally of interest to literature researchers, and interpreted within the dichotomy of East and West. The crisis of civilization change, which Tanpınar frequently

mentions in his fictional and non-fictional works, points to a much deeper situation than the East-West or tradition-modernity conflict. The crisis of civilization change is related to the mental/cognitive transformation of societies. In all of Tanpınar's novels, there are mental/cognitive thresholds of blockage, termination, crisis and change, and even, in his own words, "change of civilization". In this context, it can be claimed that the theme in all his long fictions since his first novel, *Mahur Beste*, moves from the magical theological world to awakening a new life dominates reality.

This study discusses the paradigm that directs Tanpınar's fictional world by associating it with the Law of Three Stages developed by Auguste Comte to explain the cognitive transformation of Western societies. Comte, one of the founding fathers of sociology, is the representative of the idea that societies have reached a positivist stage by cognitively moving from a theological stage through a metaphysical stage from past to present. Although Tanpınar is not progressive and determinist like Comte, he still looks at the era he lived through the eyes of the Enlightenment philosophy and Western civilization, in which Comte was also included.

The study argues that the worlds in Tanpınar's fiction correspond to three cognitive stages, close to the Comteian construction of modernity. The first is the talismanic, fabulous theological world, namely the classical Ottoman culture and civilization. It is an introverted life that rotates on its axis. This magical world, where reality and imagination are intertwined, is reflected in Tanpınar's novels in the imagination of children. For example, Istanbul before the occupation by the Allied in *Sahnenin Dışındakiler* and Mümtaz's childhood spent in Antalya before the murder of his father in *Huzur* represent this period. Comteian thought considers the theological stage as a cognitively weak period in which humanity can explain the world through supernatural beings. This approach is also included in Tanpınar's narratives. There are stories of immature personalities chasing "impossible things" in the life of the past, which is not remembered with nostalgic longing. Although the funny situations sometimes amuse readers, the inability of the dreamy childhood in the theological world to cope with the problems is revealed in the whole fiction. The exit from the Comteian theological stage was painful for the Western civilization and it spreads over a long period of time through the functioning of the cultural and economic dynamics of the society. The period between the early Renaissance and the 19th century is the process of disengagement from supernatural forces, God and church doctrines in Western societies. The theological narrative, which remains insufficient to explain human, nature and the universe, gives place to the language of principles that internalize irregular things. The disengagement with the theological world from the Ottoman Empire to the Turkish Republic reflected in Tanpınar's fiction was a great shock. The awakening in the Ottoman Empire started from the top after the shocks of the defeats in the wars. For example, this awakening takes place with World War I in *Sahnenin Dışındakiler* and *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*. The metaphysical stage is the beginning of a (restless) search and a kind of awakening. It requires thinking about the past, the present and the future together. On the other hand, it takes some nerve to look at oneself from the outside on an individual and social level. In this context, it is possible to divide the characters in Tanpınar's novels into two groups: those who embrace life to the full despite everything, and those who wake up from their dogmatic slumber and look at themselves and their surroundings from the outside. Many people in Tanpınar's fictional world are in the first group. Those in the second group are the intellectuals and few in number. The intellectuals who will struggle in this duality throughout their lives are also those who try to understand themselves and the era they live in. The metaphysical quest still involves a struggle in which the old and the new walk side by side.

The beginning of the last stage can be accepted as the establishment of the Republic, which put an end to the tension between the traditional and the modern. The positivist phase, which developed differently from its course in Western civilization, is based on the acceptance of "ready-made truths". The choice to change civilization has been resolutely confirmed with the proclamation of the Republic. Tanpınar's texts make readers understand that the modernization effort that turns its back on the past and turns its face completely to the West remains superficial. The positivist mentality, which is influential in the

institutional construction of the Republic, especially in his recent novels, is written in an ironic language. In this respect, Tanpınar's novel, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, has a special importance among others. In this life, which is busy with the quick application of ready-made truths, the dilemmas of the innovative positivist mentality emerge. Comteian philosophy regards the positive stage as the highest level that humanity and sciences can reach. Scientific positivism is the product of industrial society that has gained power over nature. However, positivism takes the form of political ideology from the Ottoman Empire to Turkish society. Scientific positivism imported from the West ends the search. The new era after the establishment of the Republican institutions puts an end to the conflict between the past and the present, the traditional and the modern. The social project that starts with the Republic also indicates that the (metaphysical) search has come to an end.

In his long fictions, Tanpınar describes Turkish society through theological, metaphysical and positivist stages mentally/cognitively. Each stage is a means of rethinking the past, the present and the future on a broader basis. In Tanpınar's words, all kinds of information/material are now accessible. What needs to be done is to look at the life in front of us and try to understand it. Tanpınar's works are a good start to understand the founding leaders, bureaucrats of the political order, and the cognitive transformation of people who tried to exist in this order, together with all their contradictions. This study draws attention to the relationship between poetics and politics by making a socio-political analysis through Tanpınar's fictional works.

KÜÇÜK BİR RUS GÖÇMENİN DEVRİM, GÖÇ VE İSTANBUL ANILARI

MEMORIES OF A LITTLE RUSSIAN IMMIGRANT
ABOUT REVOLUTION, IMMIGRATION AND ISTANBUL

E. Zeynep GÜNAL

Prof.Dr., Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Rus Dili ve Edebiyatı
Ana Bilim Dalı, zeynep.gunal@hbv.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 5 Mart 2023
Kabul edildiği tarih: 22 Mart 2023
Yayınlanma tarihi: 20 Haziran 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 5 March 2023
Date accepted: 22 March 2023
Date published: 20 June 2023

Anahtar Sözcükler

Şahovskaya; Ekim Devrimi; Beyaz Ordu; İstanbul; Rus Göçmenler

Keywords

Shakhovskaya; October Revolution;
White Army; Istanbul; Russian
Immigrants

DOI

10.33171/dtcfjournal.2023.63.1.12

Öz

Rusya'da iç savaş sürecinde Ekim Devrimiyle uzlaşamadıklarını ve soylularla zenginlerin hâkim olduğu çarlık rejimini yıkararak politikasını eşitlik ilkesi üzerine kurmakta olan sosyalist düzen içerisinde yaşamlarını sürdüremeyeceklerini anlayan soylu kesim, bir grup aydın, sıradan halkın bir bölümü ve Beyaz Ordu askerleri dönmek üzere ülkeyi terk ederler. Bu, göçün 1920 Kasımından itibaren başlayan ilk dalgasıdır. Yerleştiği Fransa'da doksan beş yaşında yaşama veda eden Zinaida Şahovskaya da (1906-2001) ailesiyle birlikte bu dalganın sürüklediği kişilerdendir. Yazar, şair ve çevirmen olarak yoluna devam eden Şahovskaya, "Böyleydi Yaşadığım Yüzyıl" (Takov moy vek, 2006) adlı tüm yaşamını anlattığı anı kitabında çocukluk dönemine rastlayan o yılları da kaleme alır. Çalışmada kitabın "Işık ve Gölgele" (Svet i teni), "Yaşam Biçimi" (Obraz jizni) ve "İstanbul" (Konstantinopol) başlıklı bölümleri üzerinde durulacaktır. Şahovskaya, köklü ve soylu bir ailenin kızı olarak, Ekim Devrimi'ni ve ardından gelen iç savaş sürecini anlatırken olayları kendi bulunduğu sınıfın bakış açısıyla değerlendirir. Kısa bir deyişle devrime ve getirdiklerine karşıdır. Şahovskaya ve ailesinin değişim rüzgârıyla gelen zorunlu göçlerinin ilk durağı İstanbul'dur. Şahovskaya'nın İstanbul'daki anıları özellikle Büyükkada ve kozmopolit Pera yani Beyoğlu çerçevesinde bir araya getirilmiştir. Çerçevenin içindeki tabloda ise on dört yaşındaki bir kız çocuğunun Doğu'nun tipik temsilcisi olan farklı bir şehirdeki yaşamı, okul günleri ve diğer Rusların yaşam mücadelesi resmedilir. Şahovskaya Ruslar açısından tarihsel dönüm noktası sayılan Beyaz Ordu askerleriyle ailelerinin İstanbul'a gelişine de şahit olur. Tüm bunların küçük bir kız çocuğunun gözüyle anlatılması ve çağdaş Mustafa Kemal Türkiye'sinin filizlenme aşamasına da değinmesi Şahovskaya'nın anılarına ayrıcalık kazandırmıştır.

Abstract

A group of noble families, the intellectuals and ordinary people, the White Army soldiers, who couldn't compromise with the October Revolution during the Civil War, which has foreseen the destruction of Russian empire and aimed to build the socialist regime on the principle of equality, have fled Russia forever. They would never return to their country again. This was the first wave of the Russian immigration which started in November 1920. The writer, poet and translator Zinaida Shakhovskaya (1906-2001), who died at the age of ninety-five in France, together with her family was among the people, who were dragged by this immigration wave. The writer, poet and translator Shakhovskaya wrote a book "The age I lived in" (2006), in which she described all her life, starting from childhood. In our work we'll focus on the following parts: "Light and Shadows" (Svet i teni), "Lifestyle" (Obraz zhizni) and "Istanbul" (Constantinople). Shakhovskaya, who has originated from a noble and rooted family looks upon the October Revolution and Civil War from the perspective of her class. In short, she was against the revolution and its consequences. The first stop of the forced immigration of Shakhovskaya and her family, caused by the wind of changes, was Istanbul. Shakhovskaya's memories of Istanbul are concentrated mostly on Büyükkada, Pera and Galata. Through the eyes of a fourteen-years-old girl she depicts the life of a typical Oriental city, her school days and the struggle for life of other Russians in that city. Shakhovskaya witnessed the arrival of the White Army soldiers and their families to Istanbul, which is considered to be a historical turning point for the Russians. All these memories, told through the eyes of a little girl and touching the phase of sprouting of Mustafa Kemal's modern Turkey give the privilege to these memories of Shakhovskaya.

Nereye gidiyorum? Başıma neler gelecek? Ama çocuklar gelecek için endişe duymazlar ki! (Şahovskaya, 2006, s. 204).

Giriş

Rusya’da yaşanan Ekim Devrimi tüm halkın yaşamını derinden etkiler. Özellikle köylü kesimin sırtında kocaman bir yük olarak görülen soylu kesimin yaşamını. Zinaida Şahovskaya, çar ailesine II. Nikolay’ın çocuklarıyla sarayda oynayabilecek kadar yakın bir aileden gelir. Bu nedenle, köklü ve soylu bir ailenin kızı olarak, Ekim Devrimi’ni, ardından gelen iç savaş sürecini ve göç dönemini anlatırken olayları kendi bulunduğu sınıfın bakış açısıyla değerlendirir. Başka bir deyişle devrime ve getirdiklerine karşıdır. Şahovskaya, göçü kendi istekleriyle değil zorunluluk nedeniyle gerçekleştirdikleri için kendini ve ailesini “sürgün” olarak adlandırır. Ancak bu “sürgün” bir ömürlüktür. Kitapta göçe yol açan devrimin yapıldığı ve iç savaşın sürdüğü yıllar anlatılırken ezilen köylü ve işçi sınıfın soylulara ne kadar öfke duyduklarını ve intikam için nasıl sabırsızlandıklarını görmek mümkündür. Bu öfkeden kurtulmak amacıyla Şahovskaya ailesi, pek çok Rus gibi daha sakin bir bölge sayılan güneye inerek olayların bitişini beklemeyi planlar. Novorossiysk’teki bekleyişlerinin anlatıldığı bölümler oldukça ilginç tarihsel bilgiler içerir. Bu bölgede Kızıl ve Beyaz Ordu’dan kalan boşluğu Yeşiller doldurur. Ama Yeşiller, fırsatçılık ve hile üzerine bir araya gelmiş kaçak askerlerdir. Pek çok çalışmada Yeşillerden muhtemelen küçük ve tarihe etki etmemiş bir grup olduğu için söz edilmez. Ya da hakkında kaleme alınan pek çok kaynakta yer almamasına rağmen, İstanbulluların şarkıcı Mariya Kuznetsova’yı dinlediklerinin Şahovskaya’nın otobiyografisinde aktarılması, sanatçının kısa süre için bile olsa bu kadim şehirde bulunduğu bir kanıttır. Bu tür detay ya da ikincil bilgiler bakımından eser dikkat çekici bir özelliğe sahiptir.

Novorossiysk’ten yola çıkan tüm göçmenler için olduğu gibi Şahovskaya ve ailesi için de değişim rüzgârıyla gelen göçün ilk durağı, kadim zamanlardan itibaren Ruslar için önem taşıyan İstanbul’dur¹. Şahovskaya’nın İstanbul’daki anıları özellikle Büyükkada ve kozmopolit Pera yani bugünkü Beyoğlu çerçevesinde bir araya getirilmiştir. Çerçevenin içindeki tabloda ise o sıralarda on dört yaşındaki yazarın Doğu’nun tipik temsilcisi olan farklı bir şehirdeki yaşamı, okul günleri ve diğer Rusların yaşam mücadelesi resmedilir. Çalışmanın amacı Ekim Devrimi, Rusya’daki

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kandemir, H. (2008). Rus Edebiyatında İstanbul. *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat dergisi*, 19, 153-163.

iç savaş ve işgal İstanbul'unun küçük bir kız çocuğu tarafından ne şekilde algılandığını göstermektedir.

Ekim Devrimi İzlenimleri

Ekmek=insan yaşamı
(Şahovskaya, 2006, s. 204).

Şahovskaya, knyaz unvanı taşıyan ve çar ailesine sarayda bulunacak, aile mücevherlerini saraydaki çarlık kasasında tutabilecek kadar yakın, üst düzey soylu bir Moskovalı ailede dünyaya gelir. Çocukluğunun ilk yıllarını Moskova, Moskova yakınlarındaki Matovo ya da Pornya çiftliklerinde ve Peterburg'ta geçirir. Dönemin pek çok soylu ailesinin çocuğu gibi Fransızca ve Almanca öğrenir. Mogilevskiy Gimnazyum'unda öğrenimine başlayan Şahovskaya 1916'da, İmparatoriçe Mariya Fyodorovna'nın 1798'de soylu kız çocuklarının eğitilmesi amacıyla kurduğu Yekaterina Enstitüsü'ne gönderilir.

Devrimin ayak sesleri henüz on yaşındaki Şahovskaya'yı burada yakalar:

Pazar günü oyunlar için ayrılmış küçük salona dönüyorum. O anda, hemen ardından çabucak alışıcağım bir çatırtı duyuyorum: arka arkaya atılan kurşunlar. Duvarda dolu gibi sıcıyorlar. Bizi aceleyle koridora çıkarıyorlar, Fontanka'ya açılan pencerelerin arasından çığlıklar, kalabalığın uğultusu ve at nallarının sesi duyuluyor. (...) "İsyan", "devrim" gibi daha önce hiç duymadığımız sözcükler böylece dağarcığımıza giriyor (Şahovskaya, 2006, s. 92).

Şahovskaya'ya göre "kardeşin kardeşkanı akıttığı" bir savaşın habercisi olan Devrimin ilk kurşunlarının atıldığı o gün, 26 Şubat 1917'dir. Güvenliğin kalmadığı anlaşılınca Enstitü'nün diğer öğrencileri gibi Şahovskaya da evine, henüz Petrograd'taki olaylardan etkilenmeyen Moskova yakınlarındaki aile çiftliğine döner. Başkentte kalmaya devam eden askeri öğrenci ağabeyi Dmitriy yazdığı mektupta gittikçe kızışan olayları şu sözlerle anlatır: "Petrograd'ta korkunç şeyler oluyor, gerçek çatışmalar yapılıyor. Beş alay isyancıların tarafına geçti. Yaşadığımız Liteynaya'da silahlar susmuyor. Yalnızca tüfekler ve makinelerle değil toparla bile ateş açılıyor. (...) Bugün Duma'yı ve Devlet Heyeti'ni dağıttılar" (Şahovskaya, 2006, s. 95). Aile için sakin geçen bir yazdan sonra, komünist iktidarın Ekim'de Petrograd'ta zaferini ilan ettiği haberi gelir. Bolşevikler Kasım ve Aralık aylarında iç bölgelerde, özellikle taşrada güçlenmeye yönelirler. Kasabalar ve köyler halkı bilinçlendirmek, emirleri altında buldukları toprak beylerine karşı ayaklandırmak için iç bölgelerde toprak beyleri aleyhinde propaganda yapan Lenin taraftarlarıyla dolar. Şahovskaya'nın ailesi de bu

toprak beyleri arasındadır ve Bolşevikler onların çiftliklerinde çalışan köylülere zamanın artık onlardan yana değiştiği düşüncesini aşılama çabı yapmaktadırlar. Şahovskaya'nın anne ve babası henüz Matovo'dan ayrılmadan önce köy temsilcisiyle bir Bolşevik'in bu konudaki konuşmasına şahit olurlar. Knyazlardan ne istendiğini soran köy temsilcisine bir Bolşevik artık soylu unvanına sahip kişilerin kalmadığı yanıtını verir ve konuşmasına şöyle devam eder: "*Devrim karşıtı entrikalarından dolayı onları tutuklamamız emredildi. Yoldaşlarım onların devrinin bittiğini anlamıyor musunuz? Kanınızı emdikleri yetmedi mi? Sizi yeterince sömürdüler. Artık özgürsünüz, kovun şunları gitsinler! Bizler size yardım etmek için buradayız. Onlar yalnızca birer asalak!*" (Şahovskaya, 2006, s. 117). Çaresiz kalan aile, Pornya ve Matovo çiftliklerini terk ederek Tula'ya geçer.

Tula'daki yaşam küçük Şahovskaya için bazen ilgi çekici ve eğlenceli olaylarla bazen trajediyle doludur. Örneğin orada kaldıkları evin bahçesi dünyaca ünlü yazar L.N.Tolstoy'un (1828-1910) malikanesinin bahçesiyle komşudur. Şahovskaya Tolstoy'un "*genç kontlar*" olarak adlandırdığı oğullarıyla burada kriket oynar. Merkez parkta verilen konserlere, tiyatro gösterilerine, operalara ve şiir dinletilerine gider. O yıllarda tifüs ile kolera salgını vardır, yeni yönetim halkı sağlık ve hijyen konusunda bilinçlendirme yolları aramaktadır. "*Şiiri sokaklara ve meydanlara taşıyan*" dönemin en popüler fütürist şairi Mayakovskiy'e ise hijyen anlayışını yayma görevi verilmiştir. Lenin iktidarının Mayakovskiy'i seçmesinde artık çevresindekilerce iyi bilinen temizlik konusundaki aşırı titizliği, sürekli ellerini yıkaması, kapı kollarına değme korkusu, kişisel tabak, çatal ve kaşığı yanında taşınması saplantısı etkilidir denilebilir (Bıkov, 2016, s. 82). Şahovskaya çoktan ün yapmış "*yeni iktidarın şairi*" Mayakovskiy'i sosyal ve sanatsal faaliyetlerin gerçekleştirildiği Merkez Parkta görür:

Sahnede bana dev gibi görünen saçı kazınmış bir adam duruyordu. (...) Beni şaşırtan, konuşmacının beline kadar çıplak olmasıydı. Güçlü gövdesi ve iri hatlı yüzü güneşten öyle kararmıştı ki, boya olduğundan şüphe edecektim neredeyse. (...) En az bedeni kadar güçlü sesi gürlücesine yükseldiğinde halk susuvermişti. Duyabildiğim sözleri şunlardı: 'Yoldaşlarım! El sıkışmaya karşıyım! Gölge bir çardakta sevdiğinin elini sıkmak güzeldir bunu anlarım, ama bilmediğiniz bir yerde bilmediğiniz bir insanın elini sıkmak olacak şey değildir. Yoldaşlarım kahrolsun el sıkışmak!' Gençlerin coşkulu çığlıkları eşliğinde çok alkışlamışlardı Mayakovskiy'i (Şahovskaya,2006, s. 148).

“*Kahrolsun el sıkışmak*” sloganının tifüsle mücadele edilen iç savaş yıllarının unutulmayacak özelliklerinden bir tanesi olduğunu, Bolşevik iktidarın bu konu hakkında halkı bilinçlendirme amaçlı pankartlar hazırlandığını ve hatta edebiyatçıların eserlerinde sıklıkla söz edildiğini belirtmek gerekir (URL-1).

Şahovskaya'nın sanat ve edebiyatın aydınlattığı bu mutluluk dolu anlarını, iç savaş sırasında Rusya'nın büyük kısmını etkisine alan kıtlık gölgeler. Soylu ailenin üyesi küçük kız çocuğu belki de yaşamında ilk kez, yalnızca köylülerin yediği kara ve içinden saman çöpü çıkan ekmeği kuyruğa girerek alıp yiyecektir. Şahovskaya bu ekmeği alabilmek için insanların katlandığı zorluğu, alamayanların trajedisini ve kendisi ihtiyaç duyduğu halde o kalitesiz ekmeği aç olanla paylaşmanın gerekliliğini bizzat yaşar. Küçük yaşına rağmen kıtlık dönemini zihninde “*ekmek=insan yaşamı*” şeklinde formüle eder (Şahovskaya, 2006, s. 148).

Tula'daki açlık pek çok insanın buradan göç etmesine neden olur. Şahovskaya'nın ailesi de açlık ve Kızıl askerlerin her an karşısına çıkarak soylu oldukları için zaten daha önce tutuklanarak ancak zorlu sorgulardan sonra serbest bırakılan annelerini tekrar ele geçirmeleri olasılığı nedeniyle Tula'dan ayrılmaya karar verir. Böylece sahte kimlik belgesi çıkararak güneye giden trenlerden birine binerler. Trenler Kızıllar tarafından her istasyonda kontrol edilmekte yolcuların üstleri başları, valizleri aranmaktadır. Ailenin Kuzey Kafkasya'daki Novorossiysk'e kadar olan rotası üzerinde kısa süreli kalışlarla Tula-Oryol-Kursk-Belgorod-Harkov ve Rostov vardır. Novorossiysk, tüm güney şehirleri gibi hem askerler hem de ülkeden kaçanlarla doludur. Peterburg halkı Kırım, Sibiry ve Kafkasya'ya Moskova'lılar ise Sibiry'ya göç etmektedir (Şahovskaya, 2006, s. 193). Kitapta ülkenin durumu şu sözlerle anlatılır: “*Tüm Rusya göçebe olmuştu: Milyonlarca insan ülkenin geniş topraklarında ya yakınlarını aramak, ya yiyecek bulmak ya da savaşacakları birliğe katılmak için yürüyor, at ya da çeşitli araçlarla uçarcasına yol alıyordu*” (Şahovskaya, 2006, s. 181).

Şahovskaya'lar aile yazlığında huzur bulabileceklerini düşünerek Novorossiysk'e gelmiş olsalar da kuzeydeyken haberdar olmadıkları bir durumla karşılaşır. Burada kısa bir süre sakin günler geçirirler. Ancak daha sonra belki de çocuklara özgü önseziyle Şahovskaya birilerinin onları ve evlerini gözetlediğini düşünür. Gerçekten deniz kıyısına indikleri bir gün, onları bir süredir izleyen birkaç asker yollarını kestiğinde Şahovskaya'nın askeri okul öğrencisi ağabeyi Dmitriy'i aradıklarını öğrenirler. Bu askerler, Novorossiysk de dâhil olmak üzere Kafkasya'da Yeşiller adı altında ortaya çıkan üçüncü bir gruptur. Yeşiller, hem Beyaz hem de Kızıl Ordu'dan ayrılan askerlerdir. Şahovskaya anılarında Yeşilleri, Ortaçağ Fransa'sında

ortaya çıkan ve “routier” olarak adlandırılan maceraperest askerlere benzetir. Bu grup kendileri için “çalışmakta” ve dağlardaki ormanlarda saklanmakta bir yandan köylere ve izole çiftliklere baskınlar yaparken diğer yandan Beyazlarla müttefik ülkelerin subaylarını öldürmektedir (Şahovskaya, 2006, s. 185). Şahovskaya’ların Yeşillerle karşı karşıya kalmalarında evin kâhyası Naum’la eşinin büyük payı vardır. Bolşevik iktidarı henüz güneye inmemiş olsa da eşitlik anlayışı ülkeye çoktan yayılmıştır. Naum ve eşi, soylu sınıfın ortadan kalkmak üzere oluşunu fırsat bilerek Şahovskaya’ların ender geldikleri bu malikâneyi kendi mülkleri gibi görmeye başlamış, gerçek sahipleri geldiğinde ise onları gönderip her şeye el koymak amacıyla Yeşillere Dmitriy Şahovskiy’in askeri öğrenci olduğunu, ailenin ise knyaz unvanı taşıdığını ihbar etmişlerdir. Şahovskayalar malikânede yaşamının kendilerine aile olarak getirebileceği zararı anlayınca Novorossiysk’in merkezine geçerler. Göçmenlerin ve çarlık askerlerinin Rusya’dan çıkış noktası olması nedeniyle, şehrin bu yıllardaki stratejik önemi büyüktür. Hatta yalnızca Ruslar için değil müttefik ülkelerin askerleri için de o topraklardan çıkararak evlerine döndükleri bir limandır. Novorossiysk valisi, aileye İngilizlerin ele geçirdikleri Almanlara ait “Hannover” adlı hastane gemisine Rusya’dan ayrılmak isteyenleri kabul ettiklerini haber verir (Şahovskaya, 2006, s. 201). Böylece Şahovskaya’lar Rusya’yı geride bırakarak Şubat 1920’de İstanbul’a doğru yola çıkarlar. “Hannover”den başka, Rusları Türkiye’ye getiren İngiliz gemileri arasında “Emperor of India”, “Calypso”, “Steadfast” destroyerleri sayılabilir. Amiral Seymour’un komutasındaki bu filo, 1920 yılının Mart ayının son günlerinde yaklaşık 2000 Beyaz Ordu subayını ve ailelerini getirir (Deleon, 2003, s. 24). Bu öyle bir yıldır ki, önceleri onlu rakamlarla anılan göçmenlerin sayısı yüz binlere çıkar.

Sürgün Yolu

*Sürgünün ilk durağı İstanbul böyleydi işte.
Henüz göçmen değil, yalnızca birer
sürgündük (Şahovskaya, 2006, s. 226).*

Şahovskaya kitabının “İstanbul” (Konstantinopol) bölümünde, göçle ilgili tarihsel bilgiler verir. Bu bilgilerin bir kısmını, Ekim Devrimi sonrası göç dönemini farklı belgelerden elde edilmiş ya da Svetlana Uturgauri ve Jak Deleon gibi araştırmacı akademisyenlere ait pek çok kaynakta görmek mümkündür. Ancak bu tarihsel sürecin görgü tanığı olarak Şahovskaya’nın verdiği bilgilerde farklı detaylar yer alır.

Kızıllara yenilen çarlık Rusya'sının son savaşçıları olarak Beyaz Ordu komutanlarıyla askerlerinin göç yolları şu şekildedir: Amiral Kolçak'ın ordusundaki askerler Japonya ve Çin'e yönelirken Miller'in komutasındakiler Norveç üzerinden Fransa, Almanya ve İngiltere'ye, Yudenic'in askerleri Estonya'ya geçerler. Kırım'dan Türkiye'ye gelenler ise Slav ülkeleri olan Sırbistan, Bulgaristan, Çekoslovakya ve Batı Avrupa ülkelerine dağılacaklardır (Şahovskaya, 2006, s. 224). Pek çok ülkeye yayılan bu Ruslara, Fransa çekingen bir tavırla yardım ederken İngiltere komünistlere karşı savaşmayı hiçbir şekilde onaylamadığını açıkça ortaya koyar. İngiltere, Kırım'dan ayrılmak isteyen Ruslara yardım etmeyi reddederek bu tutumuyla Beyaz Ordunun başkomutanı Vrangel'i politik bir muhatap olarak görmediğini uluslararası arenaya duyurmuş olur (Şahovskaya, 2006, s. 222). Oysa Vrangel adı, İstanbul'a gelen Ruslar için kahramanlıkla özdeşleşmiştir. Çünkü 1920 Kasımında Sivastopol, Yalta ve Kefe'den (Feodosiya) İstanbul'a gidecek olan gemileri Vrangel, bizzat son yolcu binene kadar tek tek gezmiştir (Şahovskaya, 2006, s. 223). Şahovskaya, Vrangel'in eski bir kruvazör olan "Kornilov" ile İstanbul'a geldiğini ve ülkesinin diğer yolcularıyla birlikte aynı yerde demirlediğini belirtir (Şahovskaya, 2006, s. 223). Kırım'dan gelen Vrangel eşliğindeki 126 gemi öylesine doludur ki, yolcular yatmanın ya da oturmanın olanaksız olduğu güvertelerde onca yolu omuz omuza ayakta durarak aşmışlardır. Gemideki görgü tanıkları Şahovskaya'ya, ayakta durmaktan yorulan ya da uykuya dalan yolcuların suya düştüklerini ve askeri gemilerdeki denizcilerin onları kurtardıklarını anlatırlar (Şahovskaya, 2006, s. 223).

Şahovskaya, doğal olarak, Beyaz Ordu'nun önce İstanbul sonra Gelibolu'daki yaşamları hakkında edindiği bilgileri de aktarır: "*Rus ordusundan geriye kalan askerler İstanbul dışında başka hiçbir yerde böylesine birlik içinde değildi. Boğaz ve Marmara denizi tam anlamıyla yüzen bir Rusya'ydı*" (Şahovskaya, 2006, s. 224). Bilindiği gibi, daha sonra Beyaz Ordu'nun bir kısmı Gelibolu'daki kampta yaşamını sürdürmeye devam eder. Burada askerlerin başında Türklerin Kutypop Paşa dedikleri General Kutypopov vardır. Kampın üzerinde çarlık Rusya'sının bayrağı dalgalanmaktadır. 16 Temmuz 1921'de çok geçmeden bu kasabanın 'keder dolu' küçük meydanında bir anıt da dikilmiş, kreş çocuklarından tugay komutanlarına kadar anıttaki her taş orada mecburen yaşayan Ruslar tarafından taşınmıştır (Şahovskaya, 2006, s. 225).

Vrangel ve eşi ise, yeni yönetimin henüz değiştirmedeği Rus büyükelçisine ait "Lukull" adlı yatta kalmaktadır. Şahovskaya'nın deyişiyle bu yat, oradaki Ruslar için ana vatan toprağının bir parçası ya da en azından bir sembolüdür. Ancak "Lukull",

gelecekte üzerine çeşitli yorumlar yapılacak bir biçimde yok olur. Şahovskaya olayın gerçekleştiği sırada boğazdadır, olanlara doğrudan değilse de uzaktan şahit olur ve görgü tanıklarından duyduklarını aktarır:

Rusya'dan gelerek boğaza Karadeniz tarafından giren bir İtalyan gemisi yönünü aniden değiştirmiş ve yata doğru yol alarak Vrangeli'nin kamarasının bulunduğu tarafa vurmuş sonra yoluna böyle bir şey olmamışçasına devam etmiş. (...) "Lukull"un suya atlayan subay ve denizcilerini Türkler kayıklarına almışlar. Kazanın olacağını anlayarak aceleyle olay yerine yetişen Türklerin hızlı yardımıyla yatı terk etmeyi reddeden genç nöbetçi subay ve üç subay hariç tüm mürettebat hayatta kalmış (Şahovskaya, 2006, s. 233).

Kaza sırasında Vrangeli ve eşi yatta olmadıkları için kurtulurlar. Şahovskaya, Rus tarihçilerin bu olayı bir suikast girişimi olarak değerlendirdiklerini belirtmektedir (Şahovskaya, 2006, s. 233). 1922 yılında askerlerinin bir kısmıyla Yugoslavya'ya geçen Vrangeli, 1924 yılında Brüksel'e yerleşecek ve dört yıl sonra burada tüberkülozdan ölecektir (Uturgauri, 2013, s. 127).

İstanbul sularına ilk geldiklerinde Rusların karaya çıkmaları yasaktır, izin alma ve karantina sürecini gemide beklemek zorundadırlar. Anlaşmaların ne zaman sonuçlanacağı bilinmediği için gemideki yiyecek sıkıntısı bu süreçteki en büyük zorluk olur. Elbette İstanbul'da çeşitli hayır kurumları vardır. Kızıl Haç bunların başında gelmekte ve gemilere ekmek sağlamaktadır. Kayıklara binmiş delikanlılar ise gemilere yaklaşıp gemidekilere ekmek somunları fırlatırlar (Şahovskaya, 2006, s. 225). Anlaşmalar sonuçlandığında ise, gemilerin büyük kısmı Split ve Varna'ya yönlendirilirler. Yaralı ya da hasta olanlar ise karaya çıkarılırlar.

Şahovskaya, hasta ve yaralı oldukları için İstanbul'da karaya çıkarılan Ruslara yardım eder. Bu hasta ve yaralıları Rus Elçiliğine götürülürler. Şahovskaya, elçiliğin manzarasını Paris'teki yoksulların yaşadığı bölgenin adı olan "La cour des miracles"a gönderme yaparak "Dvor çudes" yani "Sefiller Avlusu"² sözleriyle niteler. "La cour des miracles" yoksulların, aylakların, hayat kadınlarının, düzenbazların ve kimi şairlerin oturduğu bir semttir. Gündüzleri merkeze gidenlerin bir kısmı sakat ya da hastaymış

² Metinde Fransızca orijinali "la cour des miracles" olan ve Rusçaya "dvor çudes" olarak çevrilen bu ifade, Türkçeye sözcüğü sözcüğüne "mucizeler avlusu" veya "mucizeler semti" şeklinde çevrilebilir ise de yer değiştirmeyecek kadar ağır yaralı Rusların elçilik bahçesindeki durumunun, içine düştükleri sefaletin vurgulanması ve Paris'teki bölge sakinlerinin aksine herhangi bir aldatmaca eyleminin söz konusu olamaması nedeniyle Fransızcada içerdiği anlamı da göz önünde tutularak tarafımızca "sefiller avlusu" tercih edilmiştir.

gibi yaparak para dilenirler, akşam yaşadıkları semte dönünce birden iyileşiverirler (URL-2). Elçilik binası dolduğu için karaya çıkarılan yaralı Rusların bir kısmı artık, Şahovskaya'nın "Sefiller Avlusu" sözleriyle nitelendirdiği elçilik bahçesine yerleştirilmektedir. Küçük göçmen döşeksiz yatan, çorapsız, bitkin düşmüş, kimisi suskun kimisi sayıklayan insanların arasında koşturmakta, su isteyenlere su yetiştirmektedir. Bu kişilerin sayısı o kadar çoktur ki, ne hemşire ne doktor ne ilaç ne de tıbbi malzeme yeterli gelir. Yerlerde yaralıların kanlarının oluşturduğu birikintiler göze çarpar, onların yanında tifüs ve koleraya yakalananlar ya da şoka girmiş olanlar yatar. Fransızlara ait acil yardım arabaları gelerek bu göçmen Rusları hastaneye götürmek istese de "yabancı" bir hastaneye gitmeyi kabul etmezler (Şahovskaya, 2006, s. 225).

Şahovskaya, yenilgiye uğramış Rusların bu dönemde en iyi dostlarının yenilgiye uğramış Türkler olduğunu vurgular. Çünkü itilaf devletleri Rusların gemiden ayrılmasına izin vermediklerinden, bazı askerler geceleyin gizlice Türklerin yardımıyla karaya çıkarılırlar. Öte yandan bu, çarlık rublesi ya da iç savaş dönemi rublesiyle ödense bile Türkler için iyi kazanç sağlayan bir gelir kaynağı olur. Şahovskaya'nın verdiği bir diğer bilgi ise, eldeki başka kaynaklarda teyit edilmemesine rağmen, dikkate değer: "Sessizce suda kayan kayıkta kıyıya doğru yol alırken nakliye yapanlar Rusları, 'mücadelesi gün geçtikçe' hız kazanan Kemal'in ordusuna katılmaya teşvik ediyorlarmış" (Şahovskaya, 2006, s. 226).

Vrangel'in askerlerinden önce Osmanlı Türkiye'sine ulaşan Şahovskaya, İstanbul'a ailecek kendi gelişlerini de anlatır ve böylece özellikle sıradan halkın yani yaşlı, genç, kadın ve çocukların bu yabancı şehirde maceralarının nasıl başladığını öğreniriz. Ruslar başlangıçta karantinaya alınan sarı bayrakların çekildiği gemilerde beklerler, bir süre sonra Tuzla'ya götürülmek üzere başka bir gemiye aktarılırlar. Tuzla'daki barakalarda temizlendikten sonra uzun süredir yoksun oldukları bir dünyaya adım atarlar. İçlerini ısıtacak koyu çay, reçel, kek, bisküvi vb. ile donatılmış büyük tenteler altındaki masalara oturtulurlar. Hintli Sihler tipik doğu nezaketiyle onlara servis yaparlar. Büyük karamsarlık içindeki grup, gece vakti İngilizlerin işgalindeki Büyükkada'ya götürülür (Şahovskaya, 2006, s. 208).

Şahovskaya'nın deyişiyle: "Sürgünün ilk durağı İstanbul böyleydi işte. Henüz göçmen değil, yalnızca birer sürgündük. Zaferleri ellerinden alınan bitlenmiş, bitkin ve de ölümcül yorgun Ruslar Yüce İstanbul şehrini işgal etmişlerdi!" (Şahovskaya, 2006, s. 226).

Şahovskaya ve Ailesinin Yaşamı

Bu başkalarının yaşamıydı. Ama benim de kendimce bir yaşamım vardı (Şahovskaya, 2006, s. 226).

Büyükada'ya gönderilen Ruslar arasında Şahovskayalar da vardır. O dönemde Ruslar, İngilizlerin Osmanlı paşalarının ellerinden aldıkları villaların odalarına yerleştirilmektedirler. Böylece Şahovskayalar, bu villalardan birinin salonunda yaşamaya başlarlar. Burada eski ev sahiplerinden kaldığı anlaşılan divanlar, sarı ipekle kaplı koltuklar ve Rusların alışık olmadığı, tüttüğünde etrafi dumanın sardığı, insanları öksürten ve o yıllarda Türklerin klasik ısınma yöntemi olan bir mangal vardır. Zira önemli ısınma aracı olan soba, o yıllarda İstanbul'da bile yaygınlık kazanmış değildir (Büyüknal, 2016, s. 106-107). Ailenin yatakları bu eşyalarla bir arada durur. Ortak yaşamın sürdürüldüğü villada mutfaktan tek bir kişi sorumludur, herkes ona uymak, yine İngilizlerin verdiği yemek paketini o sorumluya vermek ve bu paketteki malzemeyle ücret karşılığı pişirilen yemeği yemek zorundadır (Şahovskaya, 2006, s. 209).

Şahovskaya adadaki günlük yaşama ilişkin bilgiler de verir. Yaz gelmiş olan adada Rumlar ve Türkler kahvelerde otururlar. Konuşmayı seven Rumlar çakıl taşlarına benzeyen yeşil ve siyah zeytinlerin eşlik ettiği uzolarını içerler. Türklere ait kahvelerde oturanlar ise *Müslümanlara özgü bir tefekkürle* nargile kullanırlarken garson küçük bardaklara uzun saplı bir cezveden şerbet kadar tatlı, sert ve koyu kahve doldurur (Şahovskaya, 209-210). Şahovskaya, Büyükada'nın dinsel yaşamına vurgu yapmadan geçmez. Rum papazlar eşeklerin sırtında Aziz Nikolay manastırına tırmanırlar. Pazar günleri bu ulaşım yöntemini Şahovskaya'nın Rum Matrona'lar olarak adlandırdığı rahibeler de kullanır (Şahovskaya, s. 210). Bu adlandırma Anadolu topraklarının kadim kültürüyle bağlantılıdır. Çünkü Şahovskaya, yaklaşık 392'de Anadolu'nun güneyindeki Pamfiliya bölgesinde doğan ve 492'de İstanbul yakınlarında ölen Azize Matrona'ya gönderme yapmaktadır. Azize Matrona evlenip çocuk sahibi olduktan sonra kendini dine adayarak farklı manastırlarda bulunmuş, çevresinde çok sayıda genç kız ve kadının toplanmasıyla kadınlar için manastır kurmak üzere Konstantinopol'e gelmiş ve burada yaşamının sonuna kadar kalmıştır (URL-3; URL-4).

Şahovskaya için aslında Büyükada çok renkli bir yerdir. Babil'e benzettiği Büyükada için: *"Gençliğimin küçük Babil'i, ırk ve dillerin karışımı Büyükada benim için sonu olmayan bir temsilin oynandığı tiyatroydu"* sözlerini kullanır (Şahovskaya,

2006, s. 210). Aslına bakılırsa tiyatronun bir kısmı da gece oynanır. Adada yaşayanlar İstanbul'a gidip gelen, adalar arası sefer yapan teknelerin, küçük kayıkların yanaştığı iskeleye inerler. Burada Rum delikanlı ve genç kızlar, Türkler, kusursuz dikilmiş üniformalarıyla İngiliz subaylar ve ellerindeki sınırlı olanaklarla şık giyinmeye çalışan Rus genç kızlar İstanbul'a gitmek için toplanırlar. Bu farklı milletlerden oluşan grubun bir kısmı gece kulüplerine gider. Gece kulüplerinin bir kısmında Ruslar sahne almakta, dans etmekte veya şarkı söylemektedirler. Şarkı söyleyenler arasında Rusya'da çoktan ünlü Aleksandr N. Vertinskiy, Mariya N. Kuznetsova ve İza Ya. Kremer vardır. Rusya'da "Piero'nun Şarkıları"yla ünlü Vertinskiy (1889-1957) Moskova'da sahneye çıktığı sıralarda, bazı tarihçilerce iç savaşın başlangıç nedenlerinden sayılan Bolşevik karşıtı Moskovalı üç yüz askerin çarpışma sırasında öldürülmesini anlatan "Söylemek Zorundayım ki" (To, çto ya doljen skazat) adlı şarkıyı okumaktadır. Bu nedenle sanatçı ÇK (Çrezviçaynıy komitet, Olağanüstü Komite) tarafından açıklama yapması talebiyle çağrılır. Açıklaması kabul görmüş olmalı ki, Vertinskiy aynı yıl, 1917'de, Odesa'ya giderek iki yılını Rusya'nın güney bölgelerinde geçirir. 1920'de Vrangel ordusundan geriye kalanlarla birlikte ülkesinin sınırları içindeki son durağı Sivastopol'den İstanbul'a gelir. Böylece İstanbul Şişli'de zenci "Rus" Tomas'a ait "Stella"³ (Akçura, 2014; Yalçın, 2016) adlı dansingte ve "Siyah Gül" adlı kulüpte yeniden konserler vermeye başlar. Vertinskiy buradan 1921'de ayrılır (Kryukova, 2019). Mariya Kuznetsova'nın İstanbul'da bulunuşu konusunda elde net bir bilgi bulunmamaktadır. 1918'de Rusya'dan ilk göç dalgasından önce ayrıldığı ve yurt dışında pek çok ülkede konser verdiği bilinmektedir (URL-5). Şahovskaya'nın verdiği bilgi, başka kaynaklarda sözü edilmese de, Mariya Kuznetsova'nın İstanbul'da bulunduğu ilişkin bir tür kanıt olarak düşünülebilir. Eğer bilgi doğruysa muhtemelen Kuznetsova, Kremer ve Vertinskiy'den farklı olarak İstanbul'a göç nedeniyle değil yalnızca konser vermek için gelmiş olmalıdır. İza Kremer'e gelince, 1917'yi Odesa'da karşılar. Kızılların 1920'de şehre gelmesi ve eşinin evine, ordunun ihtiyaçları nedeniyle el konması sonucu ülkeyi terk eder. İstanbul'a gelen ses sanatçısı, Vertinskiy gibi "Stella"da şarkı söylemeye başlar. Burada da ün kazanan İza Kremer bir yıl içinde toplam yüz altmış özel ve halka açık konser verir. Hatta dönemin Padişahı Vahdettin, Kremer'den haremindeki

³ Gökhan Akçura *Stella*'dan şu şekilde söz eder: "Çarlık Rusya'sında Moskova'da büyük ve ünlü bir lokanta-barın sahibi olan, orada sarışın bir Rus kadınıyla evlenen ve aslen Amerikalı bir zenci olan Thomas, Bolşevik devriminden sonra Türkiye'ye gelmişti. Önce Şişli'deki "Hopital da la Paix" hastanesinin yanında Stella adında bir dansing açtı. İstanbul'un işgal yıllarında ününe ün katan Thomas, kısa sürede Taksim Meydanına geçerek burada Maksim'i açtı." (20 Mart 2014). Ayrıca bkz. Soner Yalçın (6 Mart 2016). İstanbul'da Biten, Bir Zenci Rus'un İnanılmaz Hayatı. *Sözcü Gazetesi*.

kadınlara konser vermesi için bizzat kendisi ricada bulunur. Konserden sonra Padişah, İza Kremer'e zümrüt bir broş hediye eder. Kremer İstanbul'dan 1922'de ayrılır (Sariyeva, 2018, s. 271).

Şahovskaya'nın annesi ve arkadaşları büyük bir otel olan "Splendid"te geliri Kızıl Haç'a giden bir çay salonu açarlar. Ailenin kızlarından olan Nataşa Şahovskaya sesi güzel olduğu için burada romanslar söyler. Diğer iyi ailelerin kızları ise çay ve kek servisi yaparlar. Bazen müşterilerin bu genç kızlara erkek arkadaşlarının olup olmadığı gibi özel sorular sormaları ve teklifte bulunmaları canlarını sıkır. Elbette bu genç kızların anneleri sürekli tetiktedirler (Şahovskaya, 2006, s. 211).

Şahovskaya "*annemin duyduğu endişelerden haberim yoktu*" derken, tüm koşullara rağmen çocukların dünyasının yetişkinlerinkinden farklı olduğuna ışık tutar (Şahovskaya, 2006, s. 210). Ama kısa süre sonra yetişkinlerin dünyasına girmek zorunda kalır. Şahovskaya'nın annesi bahçe içindeki başka bir büyük villadan dönüştürülerek gaziler için kurulan yurdun yöneticisi olmuştur. Rusya'da yakalandığı tifüs nedeniyle henüz sağlığı tam düzelmemiş olan küçük Şahovskaya adadaki günlerinin çoğunu burada geçirir ve askerlerle eşleri üzerine gözlemler yapar. Bu gözlemler, özel yaşamlarının nasıl geliştiğine yer verilmesi nedeniyle, daha çok askerleri Beyaz Ordu kampı üzerinden ele alan çalışmalardan farklılık gösterir. "*... kendimi yetişkinlerin dünyasında buluvermiştim. Çoğu yaralıydı, üstelik hem fiziksel hem de moral olarak. Yürüeyebilenler sabahtan itibaren terasa yerleşiyorlardı. (...) Uzun buyuklu yaşlı bir Kazak'ın bitmek bilmeyen öykülerini dinliyorduk*" (Şahovskaya, 2006, s. 215). Şahovskaya burada bir aşk üçgenine şahit olurken, savaşın insanların olağan yaşamlarına getirdiği olumsuzlukların altını çizer. Çok güzel olan bir hemşire sabahları terasa kendinden yaşça büyük, iki bacağını savaşta kaybetmiş ve yaşama sevincini yitirmiş albay rütbeli kocasını getirir. Burada bir gözünü kaybetmiş genç ve çapkın bir teğmen de vardır. Önceleri teğmen albayın eşine, onu yataktan kaldırıp sandalyeye oturtması için yardım eder. Sonra albay, teğmenin karısına gösterdiği ilgiyi fark edince hemşire bunu tek başına zorlanarak yapmayı sürdürür. Albay genç karısını bu şekilde yaşamak zorunda bırakmayı istemez. Şahovskaya'dan zaman zaman annesine teslim ettiği tabancasını gizlice getirerek intiharına yardımcı olmasını bekler. Teğmen ise soğukkanlılıkla hemşirenin vicdan azabını göz önünde bulundurarak, her durumda aralarından iki kişinin mutsuz olacağını düşünmektedir. Hemşire, özellikle Kızılılarla olan mücadeleyi ve bunun sonucunda sakatlanan albayla Büyükkada'ya kadar geçirdikleri süreci kast ederek kocasıyla pek çok şeyi beraber yaşadıklarını, bu nedenle ona bağlılığından vaz

geçmeyeceğini söyler. Hatta her gece kocasının tabancayla onu vurması talebinden ya da ilaç dolabından zehir çalarak öldürmesi için yalvarmasından acıyla söz eder. Şahovskaya, albayı tekerlekli sandalyeye taşımak için hemşireye yardım ederken sakatlanmış bir insanın iç dünyasını anlamaya çalışır:

Sakat adam yatağında yatarken tekerlekli sandalyeye geçirilene kadar bekliyordu. (...) Hemşire albayın pijamasının paçalarını kıvrıyor ve İngiliz iğneleriyle tutturuyordu. Albayın yarım bedeni bile çok ağırdı. Kendini küçük düşmüş hisseden bir erkeğin yüzüne bakmamaya çalışıyor, onu taşıırken gösterdiğimiz çabadan nefesim kesilirken asker battaniyesiyle olmayan bacaklarını örtüyordum (Şahovskaya, 2006, s. 217).

Şahovskaya'nın özellikle bu ailenin yaşamını detaylı anlatarak başka örneklere yer vermemesinin nedeni, muhtemelen gözlerinin önündeki en çarpıcı öykü olmasıdır.

Şahovskaya, küçük bir çocuğun kaldırması zor gerçeklerle yüz yüze geldiği adadan bir süreliğine Rus elçiliğine ait çocuk yurdu haline getirilmiş Büyük Dere'deki yazlık konuta gönderilir. Büyük eski, kırmızı bir binadan oluşan bu konut, bakımsızlıktan yabani bir görünüm almış, bir kısmı kuru bir kısmı henüz yeşil ağaçlarla dolu büyük bir park içinde yer almaktadır. 1914'ten beri kullanılmayan Boğaz kıyısındaki bu binayı elçinin eşi Bayan Neratova 1920'de, göçmenlerin sorunlarının bir kısmını çözebilmek amacıyla, çocuk yurdu⁴ yapmaya karar verir (Şahovskaya, 2006, s. 211). Aynı zamanda öğretim görülen bu yurda yalnızca kimsesiz kalmış çocukların değil, yaşamakta olan kargaşa nedeniyle ailelerinin ilgilenemediği çocukların da gönderildiği bilinmektedir. Çocuk yurdunun görevlileri arasında üç yaşlı ve şık Rus bayan, bir papaz, görevlendirecek kişi bulunamadığından mecburen hemşireye dönüşen bir ebe, bir aşçı ve iki öğretmen vardır. Yazılanlardan anlaşıldığına göre, görevlilerin çoğu işin uzmanı değildir. Üç yaşlı bayan okul öncesi çocuklarla ilgilenir koltuklarda oturup minik çorap, elbise ve pantolonları tamir ederler. Şahovskaya çoğu zaman iç çekip gevezelik eden bu bayanlar açısından acı bir gerçeği dile getirir: "Yaşamları Ekim Devrimi sırasında durmuştu ve geri dönmeyecek geçmiş, sohbetlerinin tek konusuydu" (Şahovskaya, 2006, s. 211-212). Okul öncesi çocuklar onların yanında bahçede oynarlarken altı ve on yaş arası çocuklar binanın ikinci katında ders görürler. Yaşça Şahovskaya kadar

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ar, B. (2019). İşgal İstanbul'unun Kentsel Dönüşümünü Beyaz Ruslar Üzerinden Okumak. *YILLIK: Annual of Istanbul Studies*, 1, 101-122.

olanlar ise serbesttir. Rusça dersini, o yıllarda popülerlik kazanmış ve adını İngiliz Mareşal John D. P. French'ten aldığı için *Frenç* olarak adlandırılan bir asker ceketi giyen, *bon vivant* yaşam sevdalısı Baron verir. Ama Şahovskaya ve arkadaşları dutun altında başucunda gitarla yatan bu Baronu sevmezler. Beyaz orduya gönüllü katılmış bir köy öğretmeni olan Luka ise veremlidir ve artık son barınağı Boğaz'daki bu çocuk yurdudur. Tarih dersi veren Luka, Şahovskaya ve üç arkadaşına cam teraryum yapmalarında yardım eder. Küçük göçmen ortamın hissedilen ruh halini şu şekilde tasvir eder: “*Aslında olayların gelişiminin altında ezilen tesadüfi öğretmenlerimizin tek istediği huzur içinde bırakılmaktı. Sorunlarımız onları hiç ilgilendirmiyordu. (...) Rastlantılar sonucu çocuk yurdunda bir araya gelen bu yetişkinler, içinden çıkarmanın mümkün olmadığı bir melankoli ve ilgisizlik içindeydiler*” (Şahovskaya, 2006, s. 212). Şahovskaya ve arkadaşlarının en iyi anlaştıkları kişi aşçı Rakitin'dir. Rakitin'e mutfakta yardım eden çocuklar hep beraber, Rusya'da sözleri hem Kızillar hem de Beyazlar tarafından kendince değiştirilen şarkıları söylerler: “*Buharlı geliyor/ Dumanıysa halka halka,/ Doyuracağız balığı / Gönüllü olanlarla.*” Bu Bolşeviklerin söylediği versiyondur. Beyazlar ise aynı şarkının son dizesini “*doyuracağız balığı komünistlerle*” olarak değiştirirler. Rusya'da aynı sıralarda halk arasında yayılmış ve İstanbul'daki Rus çocukların hafızalarında getirdikleri “*Pilicin Yakınması*” (Jalobi tsıplyonka) adlı şarkıda ise şu sözler geçer: “*Kızarmış piliç/ Kaynamış piliç/ Yaşamak istiyor piliç de/ Yakaladılar onu, tutukladılar/ Çeka'ya ettiler havale*” (Şahovskaya, 2006, s. 213).

Şahovskaya ve yaşlılarının en büyük eğlencesi Büyük Dere'de zehirli olmayan yılanlar avlamaktır. Bu konuda o kadar ustalaşırlar ki, zaman içinde yılanları kollarına bilezik boyunlarına ise kolye gibi dolamaya başlarlar. Karınları yurttan doysa da Türk helvası ve kaymaklı dondurma gibi çocuklara cazip gelen yiyecekleri alabilmek için kendi çaplarında ticaret yapmaya karar verirler. Avladıkları yılanları torbaya koyup Rum bir eczacıya laboratuvarında zehirden ilaç yapması için satarlar. Bellidir ki, nazik eczacının esas amacı bu çocuklara yardım etmektir. Yurttan açlık ve öğretmenlik yapan Rakitin'in Rum bir kızı öldürerek elçilik bünyesindeki hapishaneye kapatılması ve Şahovskaya'nın yeniden hastalanmasıyla Büyük Dere'deki eğlenceli, yetişkinlerin gözetiminden uzak yaşam da son bulur. Ağır bir anemi yaşayan Şahovskaya, Fransız hastanesi “*Jeanne d'Arc*”a yatar. Orada tek başına aileden uzak bir dönem geçirir.

Anne Şahovskaya kızının iyileşmesini fırsat bilerek 1917'den itibaren öğrenimine ara vermek zorunda kaldıkları için çocuklarına ciddi bir eğitim almaları için burs bulur. Böylece Şahovskaya ve ablası Nataşa, işgal sırasında adı Konstantinopol Kız Koleji olan Arnavut Köy'deki Amerikan Kız Koleji'ne başlarlar. Şahovskaya'nın deyişle bu okul tam bir Babil kulesidir. Türkler, Rumlar, Arnavutlar, Bulgarlar, Ermeniler, Sırlar, Libyalılar, Mısırlılar, aileleri Türkiye'de yaşayan Amerikalılar ve İngilizler bir arada okurlar. Buradaki öğrencilerin çoğu zengindir, Şahovskaya'ya göre şımarık ve kötü eğitilmişlerdir. Yekaterina Enstitüsüyle Kız Koleji eğitim ve öğretim açısından kıyaslayan Şahovskaya, Rusya'dakini üstün bularak iki okul arasında benzerlik göremediğini belirtir ve buradaki okul yaşamı hakkında şunları kaleme alır:

Forma giymiyorduk. Son moda giyinmek mümkündü, hatta cilve yapmak teşvik ediliyordu. Akşam yemeğine tuvalet giyerek geliyorlardı. Yemek küçük masalarda veriliyor, her masanın başında bir öğretmen oturuyordu. Öğrencilere ait spor sahasında ata binmek tenis oynamak mümkündü. Her türlü eğlenceye komşu mahalle Belbek'ten⁵ komşu Robert Kolejin öğrencileri çağırıyordu. Çoğu öğrencinin çok lüks döşenmiş kendi odası vardı (Şahovskaya, 2006, s. 219).

İrlanda kökenli Amerikalı Bayan Patrick'in müdürü olduğu okulun kulesinde Hıristiyan, Müslüman ve Yahudi öğrenciler sırayla ibadetlerini yaparlar. Bazı pazarlar Bayan Patrick öğrencilere görgü kuralları öğretir. Şahovskaya, burada yararlı olsa bile Yekaterina Enstitüsündeki Fransız öğretmenlerin verdiklerinden çok farklı şeyler öğretildiğine dikkat çeker. Bu satırlarda Şahovskaya aslına bakılırsa, Fransız ve Amerikan öğretim sistemlerini karşılaştırmaktadır. Şahovskaya bu atmosfere ablası Nataşa'nın aksine uyum sağlayamaz. Nataşa kısa sürede kendine arkadaş edinir. Bunlardan birisi üst düzey bir kişinin kızı olan şişman, gözlerini siyah kalemle boyayan Fazilet Zekâi'dir. Bir diğer arkadaşı ise Rum Antula Angelidis'tir (Şahovskaya, s. 219). Nataşa, Kızıl Haç'ın verdiği elbiseleri kısaltıp pileler yaparak ya da kurdelelerle süsleyerek diğer kızların gerisinde kalmamayı başarır. Şahovskaya ise Kızıl Haç'ın verdiği ya da diğer öğrenciler bunların kime ait olduğunu anlayacaklar düşüncesiyle okulun öğretmenlerinin hediye ettiği kıyafetleri kullanmak istemez. Kolejde okuma odasında ders çalışan Şahovskaya, her ne kadar ders için kitaplar aramaya başlasa da sehpalara bırakılmış dergilere bakar ve güzel mobilyalarla

⁵ Şahovskaya metninde Bebek semtini bu şekilde vermiştir.

döşenmiş güzel evlerin, pahalı kürk mantoların, safir ve pırlanta kolyelerin hayalini kurar (Şahovskaya, 2006, s. 221). Şahovskaya benzer bir duyguyu, ışıltısıyla kendisini şoka girmiş hissettiren Pera'ya çıktığı zamanlarda da yaşadığını itiraf eder. Aslında karınları uluslararası ve Rus organizasyonu kurumlarda her ne kadar doyuyorsa da, önceki yaşamlarından bildikleri kaliteli bir restoranda yemek yeme ya da lüks bir pastanenin ürünlerini tadabilme zevkinden yoksun olmanın onu incittiği açıktır. Elbette gururu da söz konusudur:

Bazen özlemle çikolatalı şekerlemelere ya da pastalara bakmak için bir fırının ya da pastanenin önünde duraklıyordum (...) ve nedense buradan olabildiğince çabuk geçmeye çalışıyordum. Restoranların, gece kulüplerinin ve otellerin kapılarında bu dünyanın zenginlerine ve güçlülerine doğru her şeyini kaybetmiş yoksulların elleri uzanıyordu (Şahovskaya, 2006, s. 227).

Dönem İstanbul'unun görkemini yansıtan Pera Palas ve Tokatlıyan da izlenimlerdeki yerini bulur. Her iki otelin kapısında gururlu hava içindeki görevliler beklerler ve bu kapı görevlileri itilaf devletlerinin kusursuz üniformalarıyla gelen subaylarına, saçları briyantınli zengin Türklere ve Rumlara, göz kamaştırıcı güzellikteki kız arkadaşlarıyla birlikte gelen Rus karaborsacılara otelin kapılarını açarlar (Şahovskaya, s. 227). Bellidir ki, o günün koşullarında yüksek sosyal statüsünü kaybetmiş Şahovskaya alıştığı, soylu kesime özgü o lüks ve tasasız yaşama özlem duymaktadır. Bunun yanı sıra, Rusya'daki sınıflar arası yer değişiminin İstanbul'a gelen Ruslar arasındaki yaşama da bir şekilde yansıdığını düşünmek yanlış olmayacaktır. Böylelikle Şahovskaya, sosyalist düzenin Rusya'da tam anlamıyla oturmasından daha önce ülkesindeki yoksul köylü kesimin ya da işçi sınıfının içinde bulunduğu koşulları göçmenlerin ilk durağı durumundaki bir şehirde deneyimlemiş olur.

1921 yazında Şahovskaya, Amerikan Kolejindeki öğreniminin meyvesini alır. Rus Lisesine kendi isteğiyle kayıt olur. Burada öğrencilerin seviyesini belirlemek için yapılan sınava girer. Kendi deyişiyle “*muhtemelen öğretmenler tam bir kafa karışıklığı anında*” Şahovskaya'yı dört sınıf birden atlatırlar (Şahovskaya, 2006, s. 234). Bu *tuhaf* lisede çocuklarla birlikte askerler de okurlar:

Sıralarında çocuklarla yan yana yetişkinlerin, hatta bazen sakallı eski Beyaz Ordu askerlerinin oturduğu tuhaf bir liseydi bu. (...) Liseliler birbirlerine yardım ederek beraber çalışıyorlardı. Sınıf arkadaşım olan albay bana geometri teoremlerini ya da denklemleri açıklıyor, ben ise

ona Fransızca fiilleri tekrar ettiriyor ve korkunç telaffuzuyla savaşıyordum (Şahovskaya, 2006, s. 234).

Küçükle büyüğün karıştığı bu lisede derslerde çıt çıkmaz, herkes büyük bir öğrenme hevesi içindedir. Ama iş yemek vaktine gelince açlık bu farklılığı ortadan kaldırır. Herkes makarna, köfte ve borşç (Ar, 2019, s. 109) yemek için sokağın aşağısındaki yemekhaneye koşarak gider.

Yaşam düzeni ve yeri kökten değişen Şahovskaya'nın, özellikle Amerikan Koleji'nde okurken okul dışında zaman geçirdiği yerlerden biri İstanbul sinemalarıdır. Şahovskaya "üç silahşörler" lakabını taktığı arkadaşlarıyla birlikte gittiği sinemada yalnızca derin içerikli filmler değil, dönemin popüler Amerikan filmlerini de seyreder. Bu sıralarda Amerikalı aktris Pearl Fay White modadır ve dört kafadar aktrisin başına gelecekleri tahmin etmeye çalışarak birbirleriyle tartışırlar. Sinemada filmler aralıksız gösterilir, Şahovskaya yükseğe asılmış perdedeki bozuk ve titrek görüntüyü boynunu öne uzatıp yana bükerek saatlerce seyreder. Güzel zaman geçirdikleri sinema, küçük kızın anılarındaki yeri şu satırlarla alır: "*Hemen öğleden sonra gösterişsiz ve yarı boş salona, elbette en ucuz biletle giriyorduk. Bilet satan kadın kimseye aldırış etmeden bizi en ön sıraya, yaşlı beyaz saçlı elbette Rus bir bayanın piyano tıngırdattığı orkestra çukurunun önüne oturtuyordu*" (Şahovskaya, 2006, s. 220). Şahovskaya gittiği sinema salonunun adını vermemiştir. Bu nedenle konu üzerine kısa bir spekülasyon yapılabilir: Anılarında bulunduğu yerler üzerine düşünüldüğünde küçük kız Pera yani Beyoğlu ve Galata civarında boş zamanlarını değerlendirir. 1921'de Beyoğlu'nda aktif çalışan salonlar Magic, Etoile, Cosmograph, Russo-Americain, Luxembourg, Cine Palace, Eclair, Central, Orientaux, Cine Amphi ve Taxim Garden olarak listelenmektedir (Lüleci, 2015). Şahovskaya'nın Rus bir bayan piyanistin çalıştığını ve Amerikalı aktris Pearl White'ın filmlerini seyrettiklerini belirttiği gösterişsiz salonun Russo-Americain olma olasılığı vardır. Üç yüz kırk iki kişilik bu salon, belgelerde dönemin ikinci sınıf sineması olarak yer alır (Çeliktemel-Thomen, 2018, s. 107).

Rusların İstanbul'daki Yaşam Mücadelesi

Ama ölümü düşünmeden ve hatta çoğu zaman ne kadar bedbaht olduklarını unutarak, o perişan durumda hayatta kalmaya çalışıyorlardı (Şahovskaya, 2006, s. 228).

Şahovskaya, Büyükkada'dan İstanbul'a geldiği dönemlerde Beyaz Ordu'nun İstanbul sularına girişi ve Lukull'un yanması gibi önemli tarihsel olaylara tanıklık eder. 1878 Ayastefanos (Yeşilköy) antlaşmasının Ruslar açısından hâlâ etkisinin sürdüğünü belirtir. Şahovskaya tarafından bu antlaşmanın geçerliliğini koruduğuna, özellikle Rus askerleriyle hemşireler için hareket kolaylığı ve ayrıcalık sağladığına yer verilir:

İlginç ama bizim işgal birliklerinininkinden daha üstün bir yanımız var (...) Rus askerleri, aynı şekilde askeri üniforma taşıyan herkes, hemşireler ve hatta izciler tramvayları ücretsiz kullanma hakkına sahipler. Hatta girişinde polislerin, Rumların, Türklerin ve itilaf üyelerinin bir ya da iki kuruş ödedikleri, İstanbul'la Galata'yı birleştiren köprüyü de ücretsiz geçebiliyorlar, Rusların ise "Rus" demeleri yeterli (Şahovskaya, 2006, s. 226).

Muhtemelen ülkelerindeki pek çok ayrıcalıktan mahrum kalan Ruslar için, İstanbul'da bu tür durumlardan yararlanmak gurur okşayıcı ve çarlık Rusya'sının uluslararası arenada henüz sözünün geçtiğini bilmek Şahovskaya gibiler için moral verici bir durum olmalıdır.

İstanbul'daki günlük yaşam açısından düşünüldüğünde göçmen Rusların durumu politik arenadaki kadar kolay değildir. Zira ülkelerindeki sosyal statüleri ne olursa olsun Ruslar, İstanbul'daki geçimlerini çeşitli yollardan sağlamak zorundadırlar. Bu kadim şehir, Osmanlının zayıflığı nedeniyle Avrupa ordularının işgal ettiği uluslararası bir yer durumuna geldiği için, Rusların büyük sayıda gerçekleşen göçü yalnızca Rus elçiliğinin değil uluslararası yardım kuruluşlarının da devreye girmesine neden olur. Başta Avrupalı Kızıl Haç Örgütü olmak üzere Fransa, İngiltere ve ABD Rusların İstanbul'daki yaşamını sağlık, barınma, gıda, öğretim ve kültürel faaliyetler anlamında temel ihtiyaçları karşılayacak kadar destekleyen kurumlar oluştururlar. Ama günlük geçimi sağlama, elbette Rusların tamamının ilgilenmesi gereken en temel sorundur. Özellikle Şahovskaya gibi soylu aile bireyleri iş bulma konusunda zorluk çekerler. Şahovskaya'nın annesi adada yaşadığı süre içinde hayır işlerinde çalışır. Adadan İstanbul'a geçtiğinde ise anne Şahovskaya'nın ne barınacak yeri vardır ne de işi. Önce, uzun arayışlardan sonra bulunduğu şehrin üst kısmındaki yeni yapılmış evlerden birinde oturan kuzininin yanına yerleşir. Şahovskaya annesinin kuzinini nasıl bulduğuna ilişkin bilgi vermez. Rusların göç dönemi üzerine yapılan çalışmalarda, Beyoğlu'nda "Rus Haberleşme Bürosu" kurulduğu ve Rusya'dan kaçanların izini kaybettikleri akrabalarını bulmak için buraya başvurdukları, on altı bin ailenin bu büronun desteğiyle bir araya geldiği

belirtilmektedir (Deleon, 2003, s. 19). Anne Şahovskaya'nın kuzinini bulmak için bu bürodan yardım aldığı düşünülebilir. Kuzin, çoğu zaman evde bulunmayan Amerikalı bir iş adamının evinde öğretmen olarak çalışır ve bu iş adamı, Şahovskaya'nın annesinin de evde kalmasına izin verir. Anne Şahovskaya'nın tipik üst düzey soylu olarak çalışmaya o güne kadar ihtiyacı olmadığı gibi mesleği de yoktur. Bu durum şöyle bir çıkarımın sağlamasıdır: *“Belirli bir mesleği olan kadınlar, yeni ortama kolayca ayak uydurabilmişler, yaşamları boyunca yalnızca asalet unvanının gölgesinde kalarak hiçbir iş yapmamış olanlarsa zorlu günler geçirmişlerdi”* (Deleon, 2003, s. 36). Anne Şahovskaya, evde aldığı öğretim gereği birkaç yabancı dil bildiği için kuzininin yanında Fransızca, Rusça ve Almanca dersler vermeye başlar. Şahovskaya'nın annesi için kullandığı sözler ise göçle ülkesinden ayrılan pek çok Rus soylusunun yaşamındaki değişimin boyutunu ortaya koyar: *“Daha önce asla çalışmamasına ve artık genç olmamasına rağmen Fransızca, Rusça ve Almanca dersler verme şansını yakalayabilmişti. Kızıl Haçın önerdiği terzilik işini cesurca kabul etmiş ama ilk denemesi başarısız olduğu için reddetmek zorunda kalmıştı”* (Şahovskaya, 2006, s. 221). İstanbul'daki olağanüstü yaşam şartlarının değişkenliği de düzenli bir iş ya da kazanç sağlamaz. Anne Şahovskaya, Ermeni asıllı Rus bir doktorun önerisiyle geceleri ruhsal sorunu olan genç bir Ermeni kızın başını beklemeye başlar. Anıların bu kısmında Şahovskaya'nın 1918 olaylarına dolaylı bir şekilde gönderme yaptığını belirtmek gerekir. Annesinin başını beklediği bu genç kız, sözde o dönemde yaşanan olaylar sonucunda korku nedeniyle derin bunalıma girmiştir. Şahovskaya burada, Rusya'dayken Bolşeviklerin kurduğu düzende soylu olduğu için annesinin hapis ve ölüm tehlikesi altında oluşuyla Ermeni genç kızın durumu arasında ilginç bir bağ kurar: *“Genç kız çoğu zaman büyük depresyondaydı, ama sık sık çok şiddetli krizler geçiriyordu. Bana göre bu iş özellikle, kendisi hapis ve belki de ölümden kurtulan bir kadına uygun değildi”* (Şahovskaya, 2006, s. 221).

Beyoğlu sokaklarında bir şekilde geçimlerini sağlamak zorunda kalan Beyaz Ordu askerleri de göze çarpar. Muhtemelen başka giyecekleri olmadığı için hâlâ üniformalarıyla dolaşan ve özellikle Kırım Ordusu'ndan olup da yeni gelen bu kişiler, Türk ve Rum tüccarların arasına karışmayı yeğlerler. Bu askerler madalyalar ve askeri haçlar, büyük küçük değerli eşyalar, Rusça daktilo, eskimiş cüzdanlar, İngilizlerin verdiği asker botlarını, hatta silahlarını Galata'ya çıkan merdiven üzerinde satmaya çalışırlar (Şahovskaya, 2006, s. 226). Şahovskaya'nın deyişiyle bu Paris'teki *bitpazarına* benzeyen merdivende yalnızca askerler değil, artık unvanlarını kaybetmiş Rus soyluları da Osmanlı İstanbul'unda yaşamlarını sürdürmek için evlerindeki değerli eşyalardan getirebildiklerini satarlar. Böyle değerli eşyalar arasında ünlü

ustaların elinden çıkma Paskalya yumurtaları, gümüş objeler, işlemeli kaşıklar, mücevher kutuları, bronz ve cam “objeler”, gümüş çerçeveler, altın kupalar ve platin tabaklar, oniks havyar çanakları, fildişi ağızlıklar, heykelcikler, porselen çaydanlıklar, puro kutuları, kristal votka takımları, gümüş sürahiler, semaverler ve enfiye kutuları yer alır. Ne var ki, *“Bunların tümü yoksullaşmış aristokratlar ve subaylar tarafından “yok fiyatına” satıldı”* (Deleon, 2003, s. 30). Şahovskaya anılarının bu kısmına trajikomik birkaç sahne eklemekten kendini alamaz: *“Bu tür rastgele eşya satanlardan birisi, çaldığı için Rusya’da idam edilme olasılığına rağmen ülkesini terk ederken yaşamını riske atarak muhtemelen yanına aldığı tek şey olan “hakiki sahte para” basma makinesini bile teklif etme cesaretini bulmuştu”* (Şahovskaya, 2006, s. 227). Para kazanma, hatta gününü kurtarma konusundaki trajik notalar arasında yer bulan bir başka güldürücü sahne ise, boğulmak üzere olan birini kurtarana çevredekilerin para verdiğini gören Rusların bunu fırsata çevirmeleridir. Yeterince merhamet uyandırıp para kazandırmış mıdır bilinmez ama birkaç arkadaş aralarından birini suya kasten atarlar, atılan kişi suda boğuluyormuş gibi yapar ve diğerleri etkileyici biçimde kurtarma operasyonu düzenlerler (Şahovsakaya, 2006, s. 229).

Şahovskaya Rusların para kazanma yöntemlerinden söz ederken, Pera’daki bu merdivenlerde dünyadaki her tür paranın değişiminin yapıldığına dikkat çeker. Başka deyişle Pera, döviz dolaşımının merkezidir. Burada banknotlar, altın ve gümüş paralar, dolarlar, sterlinler, franklar, dinarlar, liralalar ve piastreler bozdurulmaktadır. Hatta Şahovskaya’nın iyimser duygular aşıladığını söylediği, artık var olmayan Çarlık Rusya’sının paraları bile bu pazarda hâlâ geçerlidir. Bozdurulan paralar konusunda yazarın verdiği diğer bilgi ise, Türk kültürüne pek yabancı bir çözüm değildir ve kuşkusuz eserin yazarı için *ilginç bir olgudur*. Satış yapan kişinin para üstü verecek bozukluğu yoksa bir ya da beş liralık kâğıt parayı iki parçaya ayırarak bir yarıyı müşteriye vermesi diğer yarının ise kendisinde kalması mümkündür, buna rağmen her bir yarım parça parasal değerini korur (Şahovskaya, 2006, s. 227).

“İnanması zordu ama o sıralarda sanki bir şey olmamış gibi İstanbul’da arkeolojik kalıntıların olduğu yerlere göçmenler için geziler düzenleniyordu” (Şahovskaya, s. 227) sözleri maddi ve manevi çöküntüye uğrayan Rusların normal yaşama bir an önce tutunma gayretini, entelektüel faaliyetlerini sürdürme çabalarını gösterir. Bu geziler aynı zamanda Rusların bazılarının geçim kaynağı olur. Şahovskaya, Hipodromda etrafında meraklı Ruslardan oluşan bir kalabalık toplamayı başarmış bilgili bir Rus’un M.Ö. 200 yılına ait savaş arabaları hakkında

anlattıklarını dinler. Çoğu yabancı için özellikle Ayasofya İstanbul'daki en önemli mekânlardan biridir ve bu koca kubbesiyle sıra dışı eser, İstanbul'a gelen 20. yüzyıl başı Rus edebiyatçıların eserlerinde de yer bulur (Aksüt, 2015, s. 29-30). Elbette Ayasofya Şahovskaya'nın da ziyaret ettiği önemli bir kutsal mekândır. Kapalı Çarşı'nın dar sokaklarından geçerek ulaştığı Ayasofya'yı, eğer görevliler isterlerse mest giyerek ya da ayakkabılarını çıkararak arkadaşlarıyla birlikte dolaşır. Şahovskaya, Ayasofya hakkında özellikle Rumlar arasında yaygın olduğunu belirttiği efsaneye değinir: *“Caminin yeniden Hıristiyan mabedi olacağı gün, bir papaz elinde kutsallıkları bozulmasın diye Ayasofya'yı ele geçiren Türklerden korumak için sakladığı kutsal eşyalarla sütunlardan birinin arkasından çıkacaktı”* (Şahovskaya, 2006, s. 227). Bu efsane Türkiye'de bilinen versiyonuyla kısmen benzeşmektedir: Rumların inanışına göre şehir kuşatma altındayken son ayını idare eden papaz, mihrap duvarına girerek kaybolmuştur; şehir Türklerden geri alınınca buradan çıkıp ayine devam edecektir (Ekinci, 2015). Bilindiği gibi batı kaynaklarında da Ayasofya'yla ilgili pek çok efsane anlatılmaktadır. Bunlardan bir başkası daha anılar içinde yer alır. Buna göre Şahovskaya, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u almasının ardından⁶ Ayasofya'daki yığınların üzerine çıkararak çok yüksekte bir yerde beş parmağının izlerini bıraktığı söylenen sütunu da arar (Şahovskaya, 2006, s. 227). Söz konusu satırlardaki yorumundan Ayasofya'nın Hıristiyanlardan alınmasına ve bu değerli eserin Türklerin eline geçmesine pek de tarafsız kalamadığı anlaşılmaktadır.

Arkeolojik olanların yanı sıra entelektüel faaliyetlerin gerçekleştirildiği yerlerden bir diğeri Bursa sokaktaki 40 numaralı binadır. Burada Bay Anderson tarafından yönetilen YMCA merkezinin bünyesinde yer alan “Mayak” adlı lokal bulunmaktadır. Şahovskaya, gençliği İstanbul'da geçen pek çok Rus'un belleğinde buranın en sevilen buluşma yerlerinden biri olarak kalacağına inanır. Ona göre “Mayak”, tıpkı gerçek aile ocağı gibidir. Hiçbir lüksün bulunmadığı bu lokalde göçmen Rusların içinde buldukları güç durumu unutmalarını sağlayacak özel bir atmosfer vardır (Şahovskaya, 2006, s. 220). Şahovskaya'nın tespiti doğrudur. Zira Rus ressamların açtığı sergiler hem bu lokale hem de İstanbul'un göçmen sakinlerinin yaşamına ayrı bir renk katar. İstanbul'a gelen Beyaz Rus ressamların ilk sergisi, 1921 yılının Ekim ayında açılır ve 1920 Ocak ayında “İstanbul'daki Rus Ressamlar Birliği” kurulur. Böylece 1920 sonlarında kurulan “Mayak”ta arka arkaya dokuz sergi organize edilir. Yalnızca ressamların sergilerine değil Rus edebiyatı konulu

⁶ İstanbul'un Fatih Sultan Mehmet tarafından alınışı için bkz. İnanır, E. (2013). *Rusların Gözüyle İstanbul* içinde (s. 65-95). İstanbul: Kitabevi Yayınları.

toplantılara ve kısa oyunların sahnelenmesine şahit olan “Mayak” 1922’de kapanır, kurulan Ressamlar Birliği ise 1924’te varlığını sonlandırır (Deleon, 2003, s. 51-54).

İstanbul hakkındaki akıldan çıkmayacaklar listesinde barınma meselesi de vardır. Kendilerine göre sürgün, Türklere göre göçmen olan bu insanların yardım kuruluşlarının desteğiyle değil kendi çabalarıyla eriştikleri barınma koşullarını Şahovskaya: “İstanbul’un bodrum katları, tahtakurusu dolu odaları, hatta askerler ve düzenli geliri olmayan aileler için falanster hizmeti gören genel evlerin kafesleri unutulmayacak” (Şahovskaya, s. 229) şeklinde tanımlar. Fransız sosyalist ütopyacı Charles Fourier’ün⁷ ortak yaşayan topluluğa verdiği ad olan falanster⁸ sözcüğünü yazar burada rastlantısal olarak kullanmamıştır. Bir anlamda Rusya’da yeni kurulan sosyalist düzeni göçmenlerin ülkelerindekinden çok daha önce deneyimlediklerini bir kez daha ince biçimde vurgulamak amacındadır. Şahovskaya, yıllar sonra Paris’te, kendisiyle aynı dönemde İstanbul’da göçmen olarak bulunan ve Arkadiy Averçenko⁹ gibi Rusya’nın en sevilen mizah yazarlarından sayılan N.A.Teffi’den (1872-1952) barınmaya ilişkin bir İstanbul anısı dinleyecektir. Teffi’nin bakış açısıyla aktarılan bu anı trajikomiktir. Galata’daki nemli bir bodrum katında yaşayan Rus general H., Teffi’yi arkadaşlarıyla birlikte briç oynamaya davet eder. Derken oyuncular çay sırasında Maksim Gorkiy’in (1868-1936) “Ayak Takımı_Arasında” (Na dne,1902) adlı oyununu anımsayarak oradaki insanların yoksulluğunun derecesini hayal etmenin zorluğundan söz ederler. General ise gerçek felaketin, gelecek umudu yokken yaşamak olduğunu belirtir. Ama küçük grup tam bu anda içinde buldukları durumun hem konum hem de ruh hali bakımından tiyatro oyunundakiyle bire bir benzerliğinin farkına varır: “Oradaki herkes bir başkasının evinin bodrumundaydı, üstelik Gorkiy’in kahramanlarından daha bedbahttı durumları, çünkü memleketlerinden uzaktaydılar ama esas kendilerinin “dipte” olduklarını unutmuş, hayali kahramanlar için üzüntülerini dile getiriyorlardı” (Şahovskaya, 2006, s. 228).

⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Malçok, E. (14 Mart 2016). Gölgede Bırakılmış Bir Ütopyacı Filozof: Charles Fourier. *Gaia Dergi*.

⁸ Fourier sisteminde ortak topluluğa verilen ad. Fourier insanın büyük kentler içinde yaşam ve çalışma koşullarının bozulduğunu düşünüp çalışmayı kutsayıcı nitelikte gördüğü topluluklar tasarlamıştır. Bu topluluklar falanjlarda yaşar. Her falanj 5000 dönümlük bir arazi üzerine kurulmuştur ve ortalama 1600 kişiden oluşur. (...) Fourier bu projesini kralları ve zenginleri ikna ederek hayata geçirmeyi düşünmüştür. Ancak kimseyi bu yönde ikna edememiştir (URL-6).

⁹ Başka göçmen Rus yazarları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Dalkılıç, L. Ç. (2015). Bir Safin notlarında Göçmen Rusların ve İstanbul’un Hicivsel Anlatımı. *Nazım Hikmet Anısına: Doğu Edebiyatında Batı, Batı Edebiyatında Doğu. Sempozyum bildirileri* içinde (s. 333-343). Ankara: Sage Yayıncılık.

Türklere İlişkin İzlenimler ve İstanbul'a Veda

İstanbul'a çıkarılan Rusların büyük kısmı sonraları

Türkleri sıcak duygularla anacaklardı.

(Şahovskaya, 2006, s. 226).

Önemli olayların yeşerdiği Türkiye'de yalnız

kalmıştık, zira Kemal Paşa hâkimiyeti eline almaya karar

vermişti. (Şahovskaya, 2006, s. 235).

Şahovskaya'nın Türklere ilgili izlenimleri metin içinde az verilmişse de Büyükkada'daki günlerden itibaren başlar. Osmanlı Paşasının malikânesine yerleştikleri günlerde küçük kızın Rusya'da yakalandığı tifüs nedeniyle saçları dökülmüştür. Ablası Nataşa bu durumun anlaşılmasına için kardeşinin şapkasına yapay lüleler ekler. Ama kısa süre sonra "gâvurlara" zaten olumlu bakmayan malikânenin yaşlı bekçisinin yanında bir gün rüzgâr şapkasını uçurunca saçlarının döküldüğü ortaya çıkar. Bekçinin gösterdiği tavır Şahovskaya şu sözlerle değerlendirir: "*Villanın kendi kendine küfürler mırıldanan yaşlı bekçisi, beyinin evinde yerleşen dinsizlere, gâvurlara hoşnutsuzlukla bakıyordu. Beni ise özellikle hor görüyordu. (...) Türkiye'de yalnızca günah işleyen kızların saçı kazıtıldığı için benim küçük bir sokak kızı olduğuma inanıyordu*" (Şahovskaya, 2006, s. 209). Şahovskaya'nın burada verdiği bilginin gerçeğe dayalı olmaktan çok sübjektif bir çıkarım olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte yaşlı bekçinin, rahatça etrafta dolaşan Şahovskaya'nın saçlarının dökülmüş olduğunu fark edince, bu durumu o yıllarda yaygın olan tifüs gibi bulaşıcı hastalıklarla bağdaştırarak yanına yaklaşmaması için böyle bir tavır içine girdiği de düşünülebilir.

Aileleriyle zorunlu göçmen haline gelen Rus çocuklar, aslına bakılırsa, adada özgür yaşamakta ve her tarafta gruplar halinde ya da tek başlarına gezmektedirler. Şahovskaya küçük arkadaşlarıyla Büyükkada'da gezerken yerel halkın yaşamından kesitler anımsar ve bunları renkli bir şekilde verir. Bazen sokaklardan birinden omuzlarına astığı bakraçlarda koyun sütünden yapılmış bıçakla kesilecek kadar koyu kıvamlı, yağlı yoğurt satan genç bir Kürt geçer. Bazen koz helva satan *burunsuz* yaşlı bir adama ya da susamla kaplı simit satarken ince sesiyle: "*Simit simit, iki tane beş kuruşa*"¹⁰ diyen bir başka Türk gence rastladıkları olur. Sıcak günlerde ise sürekli

¹⁰ Metnin orijinalinde yazar tarafından "Semit semit, ékitané bechkouruché" olarak aktarılmıştır.

“Bir bardak su”¹¹ diye bağırın su ya da limonata satıcıları birden karşlarına çıkıverirler (Şahovskaya, 2006, s. 211).

İngilizlerin elindeki Büyükkada, İstanbul sakinleri için kuşkusuz işgal yıllarında da güzel vakit geçirilecek bir yerdir. Bu özelliği nedeniyle Türk kadınları da adaya gezmeye gelirler. Adadaki ulaşım yöntemleri arasında rahibelerin kullandığı eşeklerin yanı sıra faytonlar da vardır. Şahovskaya, adaya gelen Türk kadınlarının faytona bindiklerini vurgular. Böylece Şahovskaya, sosyal davranış bakımından iki farklı kesimden olan kadınlar arasındaki karşıtlığa dikkat çeker. Bu iki kesimi birleştiren nokta ise, rahibelerin kıyafetleri ve onlarınkine benzer biçimde Türk kadınların giysilerinin siyah renkte ve kapalı oluşudur. Ama çarşaf giyen Türk kadınları Şahovskaya’ya gizemli görünürler. Şahovskaya’nın muhtemelen dış görünüşlerinin nasıl olduğu konusunda merakını uyandıran bu Türk kadınlarının birkaç çocukla birlikte gezmeleri de Doğu’ya özgü bir manzara olarak karşımıza çıkar: “Pazarları tombul Rum matronaları ulaşım için aynı yöntemi (papazlar gibi eşeğe binme) kullanmaktan çekinmiyorlardı, çok sayıda çocukla çevrili, çarşafı içinde gizemli görünen Türk kadınları adada gezmek için fayton kullanırken” (Şahovskaya, 2006, s. 210).

Büyükkada’dan İstanbul’a geçen Şahovskaya, yukarıda değinildiği gibi tarihsel bakımdan önemli olaylara şahit olur ve bunlar üzerine çıkarımlarını paylaşır. Çocuk bilinciyle eskinin *ebedi düşmanları* Türklerle Rusların, İstanbul’da kaderin garip oyunuyla birbirlerine destek çıkan dostlar haline geldiklerini fark eder. “Evlerinde ev sahibi olmayan ve bekleneneği üzere galip devletlerin işgalci güçlerinden nefret eden Ruslar, Türklerin ebedi düşmanları, birden onların dostu hatta müttefik devletlere tamamen bağlı oldukları için kader arkadaşı olmuşlardı” (Şahovskaya, 2006, s.226). Şahovskaya işgal kuvvetlerinden söz ederken İstanbul’un bu durumdan kaynaklanan karmaşasına işaret eder. Aslına bakılırsa Osmanlı’nın işgal altındaki başkentinin karmaşası, iç savaşın içinden çıkıp gelen bir kişi için çok şey ifade etmemektedir. Şahovskaya devrim Rusya’sını göz önünde bulundurarak İstanbul’daki bu ortamı normal karşıladığını dile getirir: “Doğunun kalabalığı, ortamdaki çeşitlilik, kargaşa, önceden tahmin edilemeyen şartlar ve bu şartların dramatik seyri, bende asla sürgünde olduğum izlenimi yaratmıyordu” (Şahovskaya, 2006, s. 226). İstanbul’daki yaşama alıştığı anlaşılın küçük kız, çoğu yabancı ve göçmen gibi Pera ve Galata’da zaman geçirir. Türkler hakkında bu bölgede

¹¹ Metnin orijinalinde yazar tarafından “Bir bardas sou” olarak aktarılmıştır.

bulunduğu zamanlarda edindiği izlenimler yer yer şehrin kendisi kadar olumlu izler taşımaz. Şahovskaya Galata'dan Pera'ya geçerken funiküleri her zaman tercih etmediğini, çoğunlukla merdivenlerden tırmandığını belirtir ve bunun nedenini ise içerideki kalabalıkla bağlar. Zira kalabalıkta küçük kızı rahatsız edenler vardır: *“Şapka iğnesiyle silahlanmış halde yolcuları Galata'dan Pera'ya taşıyan funikülerle çıkıyorum. Bu sıra dışı silah, şehrin zengin semtlerine çıkarken bana mutlaka gerekli, çünkü özellikle son durak civarında çok girişimci tavır alan doğulu erkekler dört yandan etrafımı sarıyorlar”* (Şahovskaya, 2006, s. 226). Burada mesele, Şahovskaya'nın elindeki parayı etrafını saran yan kesicilerden koruma çabasıdır.

Zengin semtlerine giden araçlardaki yankesicilik yapan doğulu erkeklere yönelttiği eleştiri başka satırlarda takdire dönüşür. Yabancı ülkelerden gelenler için Türklerin günlük yaşamına özgü tipik bir sahne Şahovskaya'nın anılarında da yer alır. Bunlardan biri Türk ve Kürt hamallara ilişkindir. Onun deyişiyle iri yarı ve olağanüstü güce sahip bu hamallar, sırtlarında geçmiş yüzyıldan kalma zincirlerle bağlanmış büyük sandıklar ya da piyanolar taşıyabilmektedirler. Bu manzaraları Şahovskaya: *“Sanki ‘Türk gibi güçlü’ deyişinin ne kadar doğru olduğunu kanıtlamak istiyorlardı”* sözleriyle değerlendirir (Şahovskaya, 2006, s. 227).

1921 yılı geldiğinde Şahovskaya ve ablası İstanbul'da tek başlarına kalırlar. Anne Şahovskaya oğlunun Rusya'daki iç savaştan kurtularak Paris'e geçtiğini öğrenir. Bir tanıdığı aracılığıyla Litvanya pasaportu alır ve Paris'e gider. Orada oğlunu bulup yaşam düzenini oturtuktan sonra kızlarını yanına almak amacındadır. Şahovskaya ve ablası, annelerini geçirmeye giderken yürekleri buruktur. Bir yandan güvencenin kaynağı annenin uzak yere gitmesi, diğer yandan ise Türk topraklarında yaşanan yeni bir devletin filizlenme aşaması söz konusudur: *“Önemli olayların yeşerdiği, Kemal Paşa'nın hâkimiyeti eline almaya karar verdiği Türkiye'de yalnız kalmıştık”* (Şahovskaya, 2006, s. 235). Annelerinden ayrı kaldıkları süre içinde Şahovskaya kardeşler eskisi gibi okulda öğrenim görmeye devam ederler. Anne Şahovskaya oğluyla bir araya gelebilmişse de Paris'te iş bulamadığı için iki kızını yanına getirtebileceği parayı elde edemez. Ailede bunlar yaşanırken Türkiye'de Kemal Paşa'nın işgalcilere karşı savaşma kararlılığı her yerde duyulmuştur. Şahovskaya bu bilgiyi: *“Türkiye'de hareketlilik yaşanıyordu. İstanbul'un Kemal tarafından alınacağı söylentileri yayılmıştı”* (Şahovskaya, 2006, s. 236) sözleriyle aktarır. Şahovskaya'nın kolejden tanıdığı Rum Antula Angelidis, bu duyular üzerine Rum partizanlara katılmaya karar verir. Ama böyle bir dönemde Rusların ruh hali daha farklıdır. Rusya'daki değişim süreci ve iç savaşın ortasından çıkıp gelmiş olmaları nedeniyle

yabancı topraklarda yaşanmak üzere olan değişimin beraberinde getireceği savaş karşısında güvenlikleri ve ruhen dayanma güçleri açısından endişe duyarlar. Böylece “Mayak”ın bünyesinde bulunduğu YMCA’ın başındaki Bay Anderson, Şahovskaya kardeşlere annelerinin yanına gidebilmeleri için yardım eder ve böylece Şahovskayalar, “Çerkeşenka” adlı küçük bir gemiyle Marsilya’ya doğru Rusların büyük kısmı gibi gelecekte *Türkleri sıcak duygularla* anmak üzere İstanbul’u dönmek üzere arkalarında bırakarak yola çıkarlar.

Sonuç

Şahovskaya’nın Ekim Devrimi, iç savaş ve İstanbul anıları on dört yaşlarındaki bir kız çocuğunun yaşadıklarından oluşmaktadır. Anılar yazar tarafından “ben” merkezli bir yaklaşımla ortaya konulmuş ve kent olarak İstanbul ve Türklere ilişkin izlenimler başka göçmen yazarların anılarındaki kadar ön planda tutulmamıştır. Bunda elbette Şahovskaya’nın yaşı ve öğretime devam etmesi nedeniyle hem şehir hem de diğer Ruslarla bağlantısının belirli sınırlar içinde kalması, küçük varlığını büyük olaylar karşısında sürdürebilmek için kendi yaşamına odaklanması önemli rol oynar. Yine de Şahovskaya, göçmen Ruslar açısından önem taşıyan tarihsel dönüm noktalarını ve göç yolunun ilk durağı İstanbul’da verdikleri ayakta durabilme, yaşama tutunma çabalarını bir çocuğun başından geçenlerle birleştirmeyi başarmıştır. Şahovskaya’nın dönem hakkındaki anılarını ayrıcalıklı kılan da budur. Şahovskaya, Rusların İstanbul’da sürdürdükleri yaşam biçiminin Rusya’da yeni kurulmakta olan sosyalist düzenle bazı bakımlardan örtüştüğü, hatta göçmen konumundakilerin belki de ortak yaşam düzenini orada hayata geçirilmeden önce deneyimlediği gerçeğini de yakalamıştır. Bunlar yazar tarafından açıkça vurgulanmak yerine metnin doğal akışı içinde verilmiştir.

Şahovskaya anılarında İstanbul’u yalnızca Ruslar için bir durak olarak değil tarihsel önem taşıyan kadim ama yenilenmeye hazır bir şehir olarak yansıtmıştır. Şahovskaya için geçmişi Bizans’la başlayan İstanbul, Fatih Sultan Mehmet’le el değiştirerek devam eder ve itilaf devletlerinin işgalinde ama bununla birlikte Mustafa Kemal Paşa komutasında içten içe özgürlüğüne hazırlanan yeni Türkiye’nin kıvılcımlarıyla biter.

Kaynakça

Aksüt, L. *Stambul v zapisnih knijkah İlfı i Petrova. Russkiy yazık i literatúra v prostranstve mirovoy kulturı*. Granada-İspaniya, 13-20 Sentyabrya 2015, s. 29-30.

- Ar, B. (2019). İşgal İstanbul'unun Kentsel Dönüşümünü Beyaz Ruslar Üzerinden Okumak. *YILLIK: Annual of Istanbul Studies*, 1, 111-117.
- Bıkov, D. (2016). *Mayakovskiy Tragediya-buff v şesti deystviyah*. Moskva: Molodaya Gvardiya.
- Büyükcinal, F. (2016). *Beyoğlu Bir Zaman Tüneli*. İstanbul: İnkılap.
- Çeliktemel-Thomen, Ö. (2018). *Regulating Exhibitions At Cinema-Houses in Imperial Istanbul*. *Sinecine*, 9(1), 81-112.
- Dalkılıç, L. Ç. (2015). Bir Safin notlarında Göçmen Rusların ve İstanbul'un Hicivsel Anlatımı. *Nazım Hikmet Anısına: Doğu Edebiyatında Batı, Batı Edebiyatında Doğu. Sempozyum bildirileri içinde* (s. 333-343). Ankara: Sage Yayıncılık.
- Deleon, J. (2003). *Beyoğlu'nda Beyaz Ruslar*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- İnanır, E. (2013). *Rusların Gözüyle İstanbul*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kandemir, H. (2008). Rus Edebiyatında İstanbul. *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat dergisi*, 19, 153-163.
- Sariyeva, Y. (2018). Sudba i pesni İzi Kremer. *Hudojestvennaya kultura*, 2(24), 248-275.
- Şahovskaya, Z. (2006). *Takov moy vek*. Moskva: Russkiy put.
- Uturgauri, S. (2013). *Belie russkie na Bosfore*. Moskva: İzdatelstvo MBA.
- İnternet Kaynakları**
- Akçura, G. (2014, 20 Mart). *İstanbul'da Bir Siyah Rus*. [Blog yazısı]. <http://gokhanakcura.blogspot.com/2014/03/istanbulda-bir-siyah-rus-yillar-once.html>
- Ekinci, E. B. (2015). *Ayasofya Efsaneleri*. Erişim tarihi: 25.01.2023, <https://www.ekrembugraekinci.com/article/?ID=596&ayasofya-efsaneleri>
- Kryukova, O. (2019). *K 130-letiyu so dnya rojdeniya Aleksandra Vertinskogo*. Erişim tarihi 23.01.2023, <https://dem-2011.livejournal.com/528758.html>
- Lüleci, Y. (2015). İstanbul ve Sinema. *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi* (C. 7, s. 468-483). Erişim tarihi: 23.01.2023, <https://istanbultarihi.ist/280-istanbul-ve-sinema>.

- Malçok, E. (2016, 14 Mart). Gölgede Bırakılmış Bir Ütopyaçı Filozof: Charles Fourier. *Gaia Dergi*. Erişim tarihi: 23.01.2023, <https://gaiadergi.com/golgede-birakilmis-bir-utopyaci-filozof-charles-fourier/>
- URL-1. *Sanprosvet, borba s rukopojatiem*. Erişim tarihi: 24.01.2021, <https://electro.nekrasovka.ru/articles/whatisit/nohandshake>
- URL-2. *Slovari i entsiklopedii na Akademike*. Erişim tarihi: 27.10.2022, <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/479967>
- URL-3. *Pravoslavniy tserkovniy kalendar*. Erişim tarihi: 30.10.2022, <https://azbyka.ru/days/sv-matrona-konstantinopolskaja>
- URL-4. *Prepodobnaya Matrona Konstantinopolskaya*. Erişim tarihi: 23.02.2023, <https://ortox.ru/sv/prepodobnaya-matrona-konstantinopolskaya/>
- URL-5. *Ruskkaya primadonna Maria Kuznetsova Benua*. Erişim tarihi: 23.02.2023, <http://xn--80afe9bwa.xn--p1ai/ruskkaya-primadonna-mariya-kuznetsova-benua.shtml>
- URL-6. *Nedir Ne Demek Sözlük*. Erişim tarihi: 16.02.2023, <https://www.nedirnedemek.com/falanster-ne-demek>
- Yalçın, S. (2016). İstanbul'da Biten, Bir Zenci Rus'un İnanılmaz Hayatı. *Sözcü Gazete*. Erişim tarihi: 23.01.2023, <https://www.sozcu.com.tr/2016/yazarlar/soner-yalcin/istanbulda-biten-bir-zenci-rusun-inanilmaz-hayati-1123207/>

Summary

Russian writer, poet and translator Zinaida Shakhovskaya (1906-2001) came from a high-ranking noble family, which was close to the Tsar. However with the October Revolution both her and her family's lives changed. When Shakhovskaya heard the sound of the first bullets of the revolution, she was only eleven years old and was at the Yekaterina Institute in Petersburg, which was established by the czarina Maria Fedorovna for the education of noble Russian girls. Like all students, whose education was interrupted by the outbreak of the revolution, Shakhovskaya returned home to her family mansion in Moscow. During the Civil War the life has become difficult for many noble families, including Shakhovskaya family. Because of their noble roots they changed their identity and moved to Tula. In Tula she had a chance to be the neighbour of Leo Tolstoy and to play cricket with his sons. Shakhovskaya attended Mayakovsky's performance at Tula's central park. Meantime the Bolshevik soldiers searched for noble persons everywhere. So Shakhovskaya and her family, after the strict control of the Bolshevik soldiers, took the train and went to the south to their mansion in Novorossiysk.

Meanwhile, whole anti-revolutionary Russia was moving in different directions of the country. Because of the political developments in Russia, Shakhovskaya and her family couldn't stay in Novorossiysk either. Therefore, in February 1920, they went to Istanbul by hospital ship "Hannover" which was captured by British soldiers. Thus, Shakhovskaya's forced immigration period began in occupied Istanbul. Since Shakhovskaya came to this old city by the British ship, she was accommodated with her mother and sister in Büyükdada, which at that time was under the control of Britain. In its daily life, Büyükdada was like a colorful

theater for the little girl because the island was populated by people of different nationalities, such as Turks, Greeks, British soldiers and Russians. But at the same time a tragic life went on for adult Russians on the island. Shakhovskaya witnessed the tragedy of the families of the White Russian soldiers who were badly injured during the civil war. While living on the island Shakhovskaya went to the school for Russian children at the embassy's summer residence on Büyük Dere in Istanbul for a short time. Shakhovskaya continued her education at an American school in Arnavutköy. Her school life was not very good, and she missed a lot her former luxury noble life and comfort, which she was recalling, when she saw the luxury hotels Pera Palas and Tokatlıyan or luxury patisseries' shop windows.

In her spare time she used to wander around Pera and Galata streets. The american movies with Pearl White were the best ways to spend time for her and her friends. They usually preferred an old and cheaper movie theatre on Beyoğlu. In this theatre the movies were accompanied by an old Russian lady's piano. On Pera streets Shakhovskaya saw how emigrated Russians struggled for their lives. These people sold everything they had: watches, boots, soldier hoods etc. Some of them had to live in basements or in warehouses because these places were cheap. Shakhovskaya added an anecdote which she learned from the famous at that time Russian humour writer Teffi about these basements. Some parts of Shakhovskaya's work sound funny amid the big tragic events. Shakhovskaya emphasized, that the noble Russian families' members could hardly find jobs to earn money because they didn't have any skills. But the painters, singers or dancers could easily find job in Istanbul. Shakhovskaya had the opportunity to listen to the famous singers Alexander Vertinsky, Iza Kremer and Mariya Kuznetsova.

Shakhovskaya mostly wrote about her own and Russian emigrants daily life, that's why we are finding little information or impressions about Istanbul and Turkish people. Istanbul found its reflection in Hagia Sophia, hippodrome, Pera and Galata. Shakhovskaya described Turks as people helpful to the foreigners. According to her description, when the White Army was in Bosphorus, Turkish people were the first to help them. When the commanding general Vrangel's yacht was rammed and sunk by an Italian ship, Turks rushed to the place of accident before anyone else. But, in general, the writer objectively described the Turkish people in her work.

Shakhovskaya was in Istanbul when a new Turkish republic was about to be built by Mustafa Kemal. This period was an interesting coincidence for her, because she was the witness of the October Revolution, aiming the new regime in her country although she was against it and the struggle of Turks under the leadership of Mustafa Kemal Pasha fighting for a new republic against the countries-invadors and the Ottoman empire, which had given the authorization for invasion to these countries. Shakhovskaya left Istanbul about two years later in 1922.

THE PORTRAIT OF A WOMAN POET IN LADY MARY WROTH'S PAMPHILIA TO AMPHILANTUS

LEYDİ MARY WROTH'UN PAMPHILIA TO AMPHILANTUS ADLI ESERİNDE BİR KADIN ŞAİRİN PORTRESİ

Hande SEBER

Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü,
hande@hacettepe.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 4 Kasım 2022
Kabul edildiği tarih: 13 Şubat 2023
Yayınlanma tarihi: 20 Haziran 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 4 November 2022
Date accepted: 13 February 2023
Date published: 20 June 2023

Anahtar Sözcükler

Lady Mary Wroth; Pamphilia to Amphilanthus; Sone Dizisi; Erken Modern Dönem; Kadın Şair

Keywords

Lady Mary Wroth; Pamphilia to Amphilanthus; Sonnet Sequence; Early Modern Period, Woman Poet

DOI

10.33171/dtcfjournal.2023.63.1.13

Abstract

Lady Mary Wroth is considered to be one of the most prominent women writers of the Early Modern Period. She comes from the Sidney family, the members of which are well-known with their noteworthy literary accomplishments. Wroth's Pamphilia to Amphilanthus has a significant place among the sonnet sequences and early modern women's poetry as it is considered to be the first sonnet sequence written by an Englishwoman. The Petrarchan tradition with its determined roles of a male poet and an idealized lady, along with its blazons employed to express the consequences of unfulfilled love and desire can hardly accommodate a woman who comes up with such an unaccustomed role. This article, therefore, aims at a study of Pamphilia to Amphilanthus, as a sonnet sequence to see how a woman poet manages to employ the sonnet tradition in her own way. How Wroth as a woman poet accommodated herself and her persona to the poetic tradition of the time will be the main point of argumentation. It is in this respect that, the focus will be on Pamphilia and how she is represented with a new role. She is depicted as a woman with a voice, talking about her experience and the destructive outcomes of grief, quite often questioning the nature of love. Pamphilia appears not as the silent object of some other poets' work, but writing her own poems, metaphorically redefining her place in the literary production. Furthermore, Wroth's choice of genre, how she employed and revised it, the role she assigned to the female speaker, the major themes, along with her ideas on writing as a woman poet will be further elaborated on.

Öz

Leydi Mary Wroth, Erken Modern Döneme damgasını vurmuş önemli bir yazardır. Ürettikleri önemli edebi eserler ile tanınan Sidney ailesinin fertlerinden biridir. Wroth'un Pamphilia to Amphilanthus başlıklı eseri bir İngiliz kadın tarafından yazılan ilk sone dizisi olarak kabul edildiğinden, sone geleneğinde ve erken modern dönem kadın yazınında oldukça önemli yere sahiptir. Erkeğin şair, kadının ise idealize edilen kişi olarak rol aldığı, karşılıksız aşk ve tutkunun kalıplaşmış ifadelerle sunulduğu Petrarka şiir geleneğinde kadının alışılmamış bir role bürünerek şair olarak ortaya çıkması oldukça güçlü. Bu makale, bir kadın şairin sone geleneğini kendi özgün tarzıyla nasıl yorumladığını görmek üzere Pamphilia to Amphilanthus adlı eseri incelemeyi amaçlamaktadır. Wroth'un şair olarak kendisini ve alışlagelmişin dışında özelliklerle şekillendirdiği şiir kişisini dönemin şiir geleneğine nasıl yerleştirdiği tartışmanın ana noktasını oluşturacaktır. Bu bağlamda, eserde Pamphilia'nın temsili üzerinde önemle durulacaktır. Deneyimlerini ve üzüntünün neden olduğu yıkıcı sonuçları dile getiren, çoğu kez de aşkın doğasını sorgulayan sesi ile var olan bir kadındır Pamphilia. O, başka bir şairin eserindeki sessiz obje olmaktan öte, kendi şiirlerini yazan, edebiyat yazınında kadının yazar konumunda da olabileceğini gösteren bir figür olarak yansıtılır. Tüm bunlara ek olarak, çalışmada Wroth'un edebi tür seçimi, bunu nasıl kullandığı ve değiştirdiği, şiir kişisine verdiği roller, eserdeki ana temalar ve bir kadın şair olarak edebi eserler üretmek hakkındaki görüşleri de ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Introduction

Lady Mary Wroth is considered to be one of the most prominent women writers of the Early Modern Period. Coming from a family with noteworthy literary accomplishments, Lady Mary Wroth followed the same path with her uncle, aunt and father. In keeping with the literary heritage of her uncle Sir Philip Sidney, Lady Mary Wroth modelled her Petrarchan sonnet sequence *Pamphilia to Amphilanthus* on *Astrophil and Stella* believed to be written about 1581-1589.¹ Lady Mary Wroth's *Pamphilia to Amphilanthus* has a significant place among the sonnet sequences and early modern women's poetry. Roberts states that it is "the first sonnet sequence to be composed by an Englishwoman" but "overlooked by literary critics" somehow due to its time of publication when the popularity of sonnet sequences declined (1982, p. 43). First circulated in manuscript, the sonnet collection *Pamphilia to Amphilanthus* was published in 1621 as a separately numbered section appended to Lady Mary Wroth's prose romance *The Countess of Montgomery's Urania* (Roberts, 1983, p. 41).²

For the Renaissance poets who wanted to make their experience of loving and suffering as the subject matter of their verses, Petrarch's *Canzoniere* had been the main source of inspiration. Petrarch's immortalized beloved Laura became the model for the sonneteers who in a similar manner expressed their love and frustration to almost identically fashioned ladies. The Petrarchan tradition with its determined roles of a male poet and an idealized lady, along with its blazons employed to express the consequences of unfulfilled love and desire can hardly accommodate a woman who comes up with such an unaccustomed role as a poet. Lady Mary Wroth according to Payne "followed the Sidney family tradition" but "kept the expectations of her male-dominated audience," and accordingly, "softened the potential sting of her words by dramatically altering the traditional voice of the poet to prove her chastity and obedience as a Renaissance woman" (1999, p. 210). The major theme of *Pamphilia to Amphilanthus* is frustrated love and its consequences. The sequence is marked not only by conventional woe poems from a woman's perspective but also with a woman poet's deep concern of how to express them in poetry. The owner of this voice is Pamphilia who is both the forsaken beloved and the poet determined to tell her own

¹ For a detailed account of Philip and Robert Sidney's influence on Wroth's sonnets, see Miller, 1990, pp. 295-310.

² There are two different views in evaluating *Pamphilia to Amphilanthus*, either as a part of *Urania* or as an independent sonnet sequence. For a brief account of these studies see O'Hara (2011, pp. 25-26). This article will concentrate on the sequence as an independent work with particular emphasis on how a woman poet uses the sonnet tradition.

story in the songs and sonnets. The choice of genre in this respect, is quite a challenge for a woman poet – both for Wroth as a poet and for the poetic persona she created. Beilin refers to an interesting aspect about Wroth’s choice of genre in her literary works, arguing that she intentionally used the romance and the sonnet sequence that were “out of the vogue by 1620” and she further states “their demise meant that the first woman to write in these genres had greater freedom to adapt them to her special perspective than if she had followed a current fashion” (1987, p. 213). This freedom, therefore, enabled Wroth to give a new role to Pamphilia, the lovelorn lover and the poet in the sequence. Moreover, Amphilantus’s absence and the impossibility of the lovers’ union play a crucial role in securing the chastity of the woman poet, who expresses frustration rather than hope and contentment in her verses.

Roberts’s remark in “Lady Mary Wroth’s Sonnets: A Labyrinth of the Mind” where she says that Wroth’s “poems reveal an effort to dramatize the conflict between passionate surrender and self-affirmation” is the starting point for this article (1970, p. 319). A woman poet’s journey in the labyrinth-like path of the poetic tradition will be at the core of the study. *Pamphilia to Amphilanthus*, as a sonnet sequence³ will be discussed briefly to see how a woman poet manages to employ the sonnet tradition in her own way. However, more importantly, the focus will be on Pamphilia, and how she is represented with a new role. Accordingly, Wroth’s choice of genre, how she employed and revised it, the poetic persona’s identity, the role assigned to the female speaker, the major themes, along with Wroth’s ideas on writing as a woman poet will be elaborated on. In order to see the whole picture of how Wroth, as a woman poet, accommodated herself – and her poetic persona – to the poetic tradition of the time, it will be useful to have a very brief look at the literary convention of the Early Modern Period to see to what extent women can raise their voices as writers.

Early Modern Women’s Poetry and Lady Mary Wroth

During the Early Modern period, there were very few literary genres available for women writers. Hannay states that “Protestant Tudor women. . . were confined to patronage, translation, dedications of translations, epitaphs, letters, and the occasional private devotional meditation” (1990, p. x). These devotional works evidently conform with the well expected notions of femininity, and translating the works written by others, particularly spare women from the accusation of self-

³ In the discussion, J. A. Robert’s edition of the primary text *The Poems of Lady Mary Wroth* will be used. The argumentation of the study will also base on her view about the structure of the sequence “in four distinct, yet interrelated, sections” (1983, p. 44).

exposure or claim for authority. The Protestant ideas and what is said in the scriptural texts, as Walker points out, are all about the importance of women's obedience to their husbands, and their silence in order not to challenge male authority during the Renaissance (1996, pp. 8-9).

The traditional ideas of femininity are at the same time very restrictive when women dare to break the silence and talk about their emotional experiences. The outstanding body of literary texts of the Renaissance poetic tradition is produced by the male poets with humanist education who at the same time set the rules of poetic production along with the roles ascribed to women, mostly as silenced and idealized objects of adoration. Like the ideas on femininity, the poetic tradition that was shaped by classical literature and patriarchal in nature, is similarly restrictive for a woman who is determined to raise her voice as a woman. Writing is an act of claiming authority over the text, the power that women were thought to be deprived of. Kelly-Gadol's often-quoted remark that "there was no renaissance for women – at least, not during the Renaissance" (1987, p. 176) best explains the situation. Self-expression is a violation of chastity and womanly virtues. Additionally, making their work known by the public, not only by publication but even by manuscript circulation had its consequences, and women were burdened with this in the following centuries. Talking about why women poets like Katherine Philips and Anne Finch were hesitant about publishing their works, Mermin underlines the common condition of women in a world where publication is regarded "as a kind of sexual self-display" and that "their works and their selves are so often confused with each other" (1990, pp. 336; 338).

Among the women writers recognised with literary accomplishments, Mary Sidney Herbert, Countess of Pembroke has a significant place. Her literary merits were appreciated not only in the age that she lived but also even today by the critics. Being a prominent figure of the Sidney literary circle, she appears as an ideal model for female writers, particularly for her niece. In the literary tradition with few literary genres seen suitable for women writers, she has a distinguished place with her translations, original poems, and editing the works of her brother Sir Philip Sidney, along with being a literary patron. After the death of Sir Philip Sidney, she continued with translating David's *Psalms* and edited her brother's pastoral romance *Arcadia*. Moreover, she translated Philippe de Mornay's *A Discourse of Life and Death*, Francesco Petrarch's *The Triumph of Death* and Robert Garnier's French neoclassical tragedy *Mark Antoine* (Freer, 1987, p. 482).

Although the Countess of Pembroke's works appear to be in accordance with the expectations of a Tudor woman's literary accomplishments, her voice and ideas can be evidently observed in her "modest" yet very strong dedicatory poems "Even Now that Care" and "To the Angell Spirit of the most excellent Sir Philip Sidney," her eulogy "A Dialogue Between Two Shepherds, Thenot and Piers, in Praise of Astrea" and a poem of doubtful authorship "The Doleful Lay of Clorinda."⁴ Thought not explicitly stated, and seemingly within the borders of the convention, her ideas on writing poetry are in the core of these poems. Moreover, the dedicatory poems are marked by her devotion to the Protestant cause for which her brother Sir Philip Sidney died. She makes use of every possibility to transform her feelings into poetic utterances making her worries, concerns and expectations reflected in her verse, more importantly even political messages. "To the Angell Spirit of the most excellent Sir Philip Sidney," according to Hannay, is more than an elegy for her late brother, but a strong political message to Queen Elizabeth I reminding her duties in supporting the Protestant cause for which Philip Sidney died (1990, pp. 151-152).

Hence, women who aimed at writing somehow accommodated themselves to the literary convention of the time by modestly refashioning these genres and adjusting their authorial voice in accordance with the expectations of the time. Despite such obstacles, Lamb believes that "the Renaissance gender ideology did not succeed in preventing all Renaissance women from writing; but it exerted formative pressure upon what they wrote, how they wrote, and the ways their writings were received" (1990, p. 4). Lamb's remarks are also applicable to Wroth's case as she managed to write and publish her work, though severely criticised at the same time. Wroth was advised to follow the literary accomplishments of her "pious" aunt by Sir Edward Denny who in his letter expressed how he was intimidated and dishonoured in *The Countess of Montgomery's Urania* as he saw a similarity between himself and the father in law of Sirenus. For Sir Edward Denny, instead of "lascivious tales," Wroth should "followe the rare, and pious example of [her] vertuous and learned Aunt, who translated so may godly books and especially the holly psalms of David" (qtd. in Roberts, 1983, p. 239).

Actually, not by translating religious verse but in giving voice to woman in poetry Wroth followed her aunt's accomplishment. Such indebtedness is highlighted by Fienberg who believes that in the Countess of Pembroke's work "Wroth might well

⁴ For further information about these poems see Seber (2014, pp. 107-131).

have found an alternative Petrarchan tradition more suited to her poetics,” and Laura’s declaration of her love in a vision in *The Triumph of Death*, became a model for Wroth to openly express her love and desire (1991, p.184). Fienberg also notes a similarity between *Pamphilia to Amphilanthus* and Mary Sidney’s elegy “The Doleful Lay of Clorinda” both in terms of “the pastoral voice of the shepherdess, Clorinda” and also in the use of “sighs, ‘Ay mee,’ and her questioning effort to find an audience for her complaint” (1991, p. 186).

In the tradition of women’s writing that dates back to past, authentic female voice has a crucial role in self-expression.⁵ It is in this respect that Wroth’s poetic persona’s subjective role attracts particular attention, as there is more to see behind Pamphilia’s modest appearance as a lovelorn beloved. She is a woman with a voice, talking about her experience and the destructive outcomes of sorrow, quite often questioning the nature of love. She is not the silent object of some other poets’ work, but writing her own poems, metaphorically redefining her place in the literary production. In Wroth’s fashioning of Pamphilia, Lamb notices another possible influence. Referring to Song 8 in *Astrophil and Stella* where Stella was given voice in twenty-eight lines, Lamb thinks that Sidney “conferred an unusual degree of subjectivity upon his inscribed woman reader Stella” and that it may “helped Wroth in the radical reformulation of the Petrarchan sonnet sequence necessary for her writing of her own *Pamphilia to Amphilanthus*” (1990, p. 22). The possible influence of her uncle and aunt along with the Petrarchan tradition is Wroth’s starting point. However, Wroth is both within and outside the tradition as a woman poet, just like her poetic persona, entering the labyrinth of literary production from one door and noticing many possible paths to take.

Pamphilia: The Woman Poet Walks Through the Labyrinth

With the new and unaccustomed role given to the poetic persona, the traditional nature of sonnet sequence is at the same time altered by Wroth. *Pamphilia to Amphilanthus* is not an account of courtship or an idealization of the loved one, it rather appears as sequel to a traditional sonnet sequence, offering a very vivid picture of a woman who was once a silent participant of courtship. From a woman’s point of view, it is a narration of the acceptance of loneliness, isolation, emotional entrapment and deprivation due to unreturned love, and the poetic persona’s attempt to find a

⁵ During the Middle Ages, among those women writers whose name survived to our time, Margery Kempe, Marie de France and Christine de Pisan from the English and French Medieval literature have all used their own subjective voices in their literary works.

way in such confusion – best represented with the image of the labyrinth. In the Petrarchan fashion, the tone of lament and melancholy dominate the scene, and despite its dire consequences, love is similarly glorified. In *Pamphilia to Amphilanthus* unfulfilled love and its aftermath are heard from Pamphilia’s perspective who talks about her personal experience and tries to give a meaning to all that she lived. Roberts thinks that the poems in “the sequence do not show a steady progression of attitudes,” they are rather arranged “to reflect an on-going emotional struggle within Pamphilia,” and that the sequence reflects “the mental processes” of the persona who “constantly seeks to discover the truth of her own feelings” (1970, p. 323). This self-discovery results in the poetic persona’s attempts to put her feelings into writing, and her evolution as a poet questioning her poetic skills. With the absence of the lover, yet with the presence of sadness, Pamphilia as a woman poet shares her experience, signing the poems with her own name: Pamphilia (Sonnet 48 {55}, Sonnet 9 {P103}).

As evident in the title of the work, the subjectivity and loneliness of Pamphilia are suggested at the very beginning. Rather than giving an account of the courtship or exchange of graces between a woman and a man, *Pamphilia to Amphilanthus* is built on how the speaker feels after a broken relationship. Pamphilia, the poet, tells her plight to the “absent presence” (a phrase borrowed from *Astrophil and Stella*, Sonnet 106) of Amphilantus despite knowing that he will never hear them nor be moved by them. The physical qualities of Amphilantus are never mentioned in the sequence, nor his virtues or physical attributes are glorified. When the sonnet sequence is evaluated as an independent work from *Urania*, there is no detail about Pamphilia and Amphilantus’ relation or their mutual memories. It is ironic to see that such “absent presence” of the lover becomes the starting point for Pamphilia, that secures her place both as a lonely woman and as a woman poet talking about her sad experience without harming her chastity.

The choice of name for the poetic persona is also significant in terms of reflecting her identity as the maker of her song, rather than an object who inspires it. Roberts states that Wroth followed her uncle’s sonnet sequence in naming it as *Pamphilia to Amphilanthus*, and used the names that are derived from Greek, Pamphilia meaning “all-loving” and Amphilantus “the lover of two” (1982, p. 44). Roberts thinks about a possibility that in choosing Pamphilia as a name “Lady Mary Wroth may have also wished to identify her protagonist with one of the most famous women writers of antiquity – Pamphilia, who lived under the reign of Nero. . . . Like her distinguished namesake, the persona of the sonnet sequence is described as a dedicated and prolific

writer” (1982, p. 44). In line with what Roberts suggests, despite the presence of conventional metaphors and expressions in depicting the intensity of sorrow, the speaker is also busy with questioning her poetic skills.

The sequence begins in a traditional manner by Pamphilia’s account of how love fully conquered her. The first section consisting of fifty-five poems, as Roberts notes, is about “Pamphilia’s conflicting emotions as she attempts to resolve the struggle between passionate surrender and self-affirmation” (1983, p. 44). In the darkness of the night, Pamphilia’s mind is all busy with ceaseless “thoughts” swiftly running. In her dream, Venus “Queene of love” places a burning heart in her breast (Sonnet 1 {P1}, 6). Its outcome is pain, doubt, uneasiness and conflict which are expressed through a number of Petrarchan conceits. The metaphorical wound she received is fatal as Pamphilia’s flaming heart is totally conquered, and it makes her wonder if there is any hope in such misery (Sonnet 3 {P3}). Nothing comforts her, neither sleep nor rest, as the thought of her lover is always in her mind (Sonnet 3 {P3}). Conflicting feelings torture her only to increase her grief (Sonnet 4 {P4}), and in deep doubt she asks questions with the hope of finding answers to why she is suffering that much (Sonnet 5 {P5}). Realizing that the torture and suffering are the outcomes of love that is lost, she wonders if death is the only thing that can save her (Sonnet 6 {P6}). With Song 1, the female poetic persona metaphorically defines her role as the poet, not as a mere victim of love.

Pamphilia wakes up from this dream as a “lover,” not as a beloved of a sonneteer, and thus starts writing. Song 1 {P7} is about Pamphilia’s decision to put her feelings into writing, and it is rich in metaphors that represent the poet and the act of writing poetry. The song opens with a tribute to spring. The traditional Petrarchan contraries used by Pamphilia while talking about her sorrow are strikingly in contrast with the joy of spring. The season that brings beauty and pleasure to nature does not change the speaker’s misery as she still has “sad showers” flowing from her eyes, and is still in “[c]olde winter” (4-7). Although the sun brightly shines on the earth warming everything, she is deprived of all his “treasure[s]” like “heate, light, and pleasure” and “[j]oyes” (9-16).

Nevertheless, this song is not only based on the conventional theme built on the comparison of the innate sadness with the joy in nature, but also it offers another picture of a woman poet in the character of a shepherdess. This unnamed, betrayed and lovelorn shepherdess decides to put her grief into writing with what she has in

hand, and hopes that lovers with similar plight may find and read her verses. Her words are recalled by Pamphilia:

A shepherdesse thus sayd
 Who was with grieffe oprest
 For truest love beetraid
 Bard her from quiett rest
 And weeping thus sayd she
 My end aprocheth neere,
 Now willow must I weare
 My fortune soe will bee. (Song 1 {P7}, 17-24).

The shepherdess, weeping at her plight, tells Pamphilia about her imminent death. Wearing willow on her head she crowns herself as a poet, not with laurel as the male poets have done, but with willow leaves. Her daily experience becomes her subject matter and what she has in nature, her material. Writing follows this symbolic crowning, and modestly she makes the bark of a tree her book:

The barck my booke shall bee
 Wher dayly I will wright,
 This tale of haples mee
 True slave to fortunes spight;
 The roote shall bee my bed,
 Wher nightly I will lye,
 Wayling inconstancy
 Since all true love is dead (Song 1 {P7}, 33-40).

The silent ladies of the convention, appear in different roles in *Pamphilia to Amphilantus*, actively participating in the process of poetic production. Miller argues that as a woman poet Wroth is “restructuring certain conventions of the genre” and in this task, she is “re-viewing as well as revising male-authored conceptions of ‘the lady’ in the Renaissance” (1990, p. 295). In this pastoral realm, the shepherdess who shares her experience with Pamphilia, actually shows her the path for poetic accomplishment, in a way becomes her muse. Accordingly, the presence of a strong female bond enhancing literary production is uttered in the song. She shows Pamphilia the possibility that female experience can be the subject matter of poetry, and that one can share such experience with other people:

And thes lines I will leave
 If some such lover came
 Who may them right conseave,

And place them on my tombe. . . (41-44).

The shepherdess hopes that her verses on the epitaph will communicate with a lover sharing similar experience. Watkins thinks that by giving voice to someone other than Pamphilia, Wroth “uses the song to theorize the interpretive exchange between reader and writer that is necessary for literary production” (2015, p. 144). Watkins further argues that unlike the other sonnet sequences that “focus on the author,” the reader is given significant importance “acting as a crucial agent of artistic production” (2015, p. 146). Therefore, poetry is represented as an account of personal experiences enriched by exchange, bringing together the author and the reader, uniting them in shared experience.

Yet, the woman poet’s aspirations about poetic glory are modest. Unlike the male sonneteers who seek fame and recognition in their verses, the shepherdess with the lines on her tombstone does not look for praise or recognition but humbly hopes for a possibility that someone may read them. Yet, the fear that her poems may fade into insignificance pervades. Simon, in her study on the epitaph in Early Modern period, puts particular emphasis on the epitaph in Song 1, arguing that just like literary texts, the epitaph in general “suggest[s] a search for both prominence and permanence,” and along with offering “moral instruction” it also “interpolates the reader into a community of shared texts as a means to shared understanding” (2016, pp. 45-46). The ephemeral nature of such writing, like poetry is also underlined. Simon further adds that in this song “Wroth registers anxiety about the ephemerality of her verse, which may go unread, unprinted, or misunderstood” (2016, p. 52). Accordingly, the song is highly symbolic in terms of reflecting the concerns of a woman poet whose mind is occupied with the nature of poetic production, giving clues about to what extent it will endure and how it will be received.

Thematically, Song 1 is built on the traditional motif of the celebration of the beauty and joy of spring which is in stark contrast with the sadness of the poetic persona who is emotionally entrapped in ultimate winter and darkness. The setting of the song also hints at certain worries and concerns of a woman poet, symbolically displaying a woman poet’s place in the poetic tradition along with the restrictions imposed on her. In her study on the use of gardens by the women poets of the sixteenth and early seventeenth centuries, Coch names Wroth as one of these woman poets who is “able to reimagine the garden as a site where a female poet can work

toward reconciling her art with social expectations” (2004, pp. 97-98).⁶ In line with what Coch suggested, though not specifically identified as a garden, but rather seems to be a grove, the pastoral realm of this song is represented as the place where a woman poet expresses her decision to put her emotions into writing and crowns herself as the poet. Far removed from the concerns of daily life, the pastoral realm becomes a haven for her. However, the natural landscape where the speaker mourns does not appear as a place of joy. Like Pamphilia, the shepherdess does not seem to care about the pleasures of nature. The bark of the tree and her tombstone will bear her verses. As the sequence proceeds, the metaphorical significance of nature, the garden in particular, is also employed in a similar context, and will be combined with the figure of the nightingale, another symbol for the woman poet.

Following the path set by the shepherdess, Pamphilia starts sharing her experience. In Sonnet 7 {P8}, that comes after the song, Pamphilia talks about how she yields to love, which is actually a personal choice as she says “I ame thy subject, conquer’d, bound to stand” (6). Although these words recall surrender at first sight, there might be a pun on the word “subject.” As the sequence proceeds, Pamphilia will acknowledge the power of love in terms of poetic inspiration, be in peace with its conflicting emotional consequences and finally will reward love with the crown of poems. Therefore, metaphorically she appears not as *a* subject, but as *the* subject – the poet – of these verses. Pamphilia wants to ease her pain through writing, but at the same time realistically she is aware that “griefe is nott cur’d by art” (Sonnet 8 {P9}, 4). Others’ joy neither grieves her, nor she is envious of them. In Sonnet 9 {P10} she accepts her state, as she is aware that she is used to “sorrow” and “dispaire” that governs her. Resembling herself to a “weary traveller” (Sonnet 10 {P10}) she knows that pain will always be with her.

Throughout the sequence, there is no outburst or insurgence, and no blame on Amphilantus who is the reason for such misery. The images related to darkness, isolation, exile, shade and night, along with a feeling of acceptance dominate the following sonnets. In her loneliness, these abstractions accompany her. Neither day nor night brings comfort to her, and Pamphilia complains that she is tired of “a tedious night” and wishes for the day, but she is well aware that neither day, nor

⁶ For a detailed account of how gardens and women appear in poems written by the male poets of the sixteenth century “as sources of analogous pleasures” along with the difference between how a male poet and a female poet metaphorically employ this metaphor, see Coch (2004, pp. 98-118).

night will sooth her pain (Sonnet 12 {P13}). Miller thinks that Wroth “re-present”s some conventional imagery “toward her own ends”, and unlike the traditional insistence on the opposition between day and night, she “moves beyond that dichotomy to a choice” (1990, p. 299). Pamphilia is represented as welcoming night in Sonnet 15 {P17} thinking that it will provide her with peace in her loneliness. Such acceptance does not bring a passive state to her, it rather brings out acceptance and recognition. Realizing with what she is left with, she turns them into the subject matter of her verses.

As a sonneteer, devoid of a tradition for female expression of love and desire, in her attempt to accommodate herself as the poet writing in the Petrarchan tradition, Wroth prefers the realms, places that are left for women. Jones talks about the isolated condition of Pamphilia with reference to the use of the images of winter, night, her presence in unidentified places and argues that “Pamphilia embraces her exile” (1990, pp. 144-145). The unidentified, or at times in-between places are usually away from the social life along with its restrictions where she is all alone. It is this loneliness and exile that provide her with an unusual role as a female poet. Exiled, yet freed from all the conventional attributes or roles given to women in the sonnets, Pamphilia becomes the maker of her songs.

The other image that contributes to the idea of exile or isolation is the use of shade – the ambiguous state between darkness and light – also suggests her attempt to redefine her place in the poetic tradition. It is a metaphor, commonly employed by women poets, and Salvaggio’s remarks related to the metaphorical significance of the use of shade by Anne Finch in the following century provides a good insight into a similar use in the sequence. In relation to Finch’s poetry, Salvaggio argues that “shade was not simply a retreat, but the process of radical displacement that was hers both as a ‘woman’ who wrote, and as a poet who wrote ‘woman’” (1998, pp. 243-244). Moving on with Salvaggio’s remarks, Wroth’s speaker’s reference to shade is also related with the woman poet’s sense of displacement and her attempt to find herself a place among the things that is left for her. These unidentified or isolated places and the in-between areas that are not occupied by the male poetic tradition are indeed what is left for a woman poet. In Sonnet 17 {P19} the speaker is so sad that she cannot take delight offered by the “[s]weet shades” (1). She is in sad shade as the sun with its brightness cannot make her happy (Sonnet 20 {P23}). In Sonnet 30 {P34} she defines the shades as “blessed” as they give her “silent rest” (1). Hoping

to find peace in death, the shades that she prefers in life provide her with similar peace, where she can cry and grieve.

In her isolated private world, Pamphilia is not totally alone, but is accompanied by certain abstractions. Miller notes that in Sonnet 15 {P17} the speaker and Night become “as female companions in grief” and in Sonnet 37 {P43} “silence” and “grief” are also referred to in a similar manner, and this “triple companionship” “stress her awareness of a shared female bond of suffering and decenter the role of the male beloved, relegating him in effect to the margins of this ‘freindship’ ” (1990, pp. 299-300). Waller thinks that these female figures are intentionally employed to show Pamphilia is not the only woman who lives through “helplessness or anger,” and Fortune, “conventionally, female and a consoler of the suffering male” similarly appears with an unconventional role in the sequence and “becomes a fellow female sufferer” (1993, pp. 218-219). As the sequence proceeds in Sonnet 31 {36} Fortune is depicted as caring and loving with her “blesse’d armes” (6), and with her presence Pamphilia’s fears and doubts disappear, and she ends up with a realization that love is the best of all feelings.

Pamphilia’s presence in unidentified or isolated places, her concern about secrecy and her preference of abstractions as her sole companions mark her alienation from the public sphere. Masten states that although in the seventeenth century there was a clear distinction between “private” and “public” spheres, in Wroth work they both emerge in a “discursive world.” He further argues that, contrary to the “public and courtly”⁷ nature of this convention, in the sonnets with the Petrarchan images “withdrawal from public significance” is observed, and accordingly he suggests that the fictional Pamphilia at the same time places herself “*firmly within the Petrarchan tradition*” (1991, p. 70). The separation from the public sphere, along with the themes of exile and isolation are earlier discussed as bringing a degree of freedom to Pamphilia so that in her private world she can contemplate on her thoughts and express them in poetry. Privileging her private world provides Pamphilia with a similar freedom. So Pamphilia, as a woman poet is once again represented with her endeavour to content herself with what she has in hand; confined to her inner world, brooding, yet her mind is busy with thoughts that will form her poems.

⁷ Masten in elaborating on the distinction between public and private, bases his argument on Marotti’s ideas who argues that the sonnet tradition is commonly employed by the courtier poets to express their social, economic and political concerns (See Marotti, 1882, pp. 396-428).

In Sonnet 38 {P44} calling herself “a bannish’d creature” (1) she lays stress on the isolation from social life as she can no longer take delight in pastimes as other people do. She is distanced from the joyful company of others:

What pleasure can a bannish'd creature have
In all the pastimes that invented arr
By witt or learning, absence making warr
Against all peace that may a bidding crave;
Can wee delight butt in a wellcome grave . . . (1-5).

The different spheres that men and women inhabit, both in social life and in poetic tradition are also pointed out by Fienberg who thinks that in this sonnet “a woman’s marginal relationship to the dominant culture” is described” (1991, p. 175). The speaker is isolated from the court and its pastimes that are all invented by men of wit and learning (Fienberg, 1991, p. 176). In this context, Fienberg also refers to Sonnet 23 {P26} noting that this sonnet “provides an alternative perspective on her social isolation,” and that “[n]ot the pastimes of the court ‘invented’ by men, but her own invention, the pleasures of her inward self, shape her sonnet” (1991, p. 176). Due to her pensive mood, she distinguishes herself from everyone who has “pleasing pastime[s]” like hunting, hawking and music. The speaker feels joyless in “daylike night,” watching others:

When others hunt, my thoughts I have in chase;
If hauke, my minde att wished end doth fly,
Discourse, I with my spiritt tauke, and cry
While others, musique choose as greatest grace. (Sonnet 23 (P26))

While others are hawking she is chasing her thoughts, talks with her own spirit and cries. “[F]ree from eyes” (5), she emotionally distances herself from others. Still, as observed in other instances in the sequence, despite all its seemingly negative connotations, solitude provides Pamphilia with a room and an opportunity where she can, and in her own way grieve, think, question and thereafter put them all into writing.

Accordingly, concern about writing poetry becomes a major theme in the sequence. In Sonnet 39 {P45}, Pamphilia questions her poetry and even sees it as unworthy. The reason for such growing contempt can best be explained in the light of Sonnet 8 {P9} where it is earlier stated that “griefe is nott cur’d by art” (l. 4). Although it is grief that makes her write, she is well aware that her plight cannot be cured. In Sonnet 39 {P45} as she is “robbed of [her] chiefest joy” (2) she even sees her

verses as unworthy and questions her poetic talents. Masten notes an important point in this sonnet that marks the difference of the speaker from the male poets writing in the Petrarchan tradition and states that “[a]dmitting that her words are but pale reflections of an inward authenticity, she nonetheless argues that her poetry, unlike theirs, grounds itself in an emotional reality” (1991, p. 72). Wroth’s poetic persona is both within and outside the Petrarchan tradition. The sonnets are the projection of the most private feelings of Pamphilia, and in fashioning such a female poet/speaker, who looks in her heart and writes, Wroth walks in the same path of originality with Sir Philip Sidney.

As Pamphilia’s emotional reality and her private experiences are her material, some of the metaphors that she employed are highly personal and feminine in nature, like the metaphor of giving birth. Like impregnation, parturition as a metaphor is commonly employed by the male poets of the Renaissance, and in *Astrophil and Stella*, for instance, Sidney extensively uses it while talking about inspiration, poetic creativity and poetic production. Villeponteaux thinks that unlike the representation of artistic creation and bringing forth the image of the beloved for the Renaissance writers, the metaphor of birth does not stand for “the birth of a poetic self” for Wroth, but rather relevant to the restrictions on women’s writing and stands for “a frustrated attempt to act, to create, to love” (Villeponteaux, 1999, pp. 166, 169).⁸ However, Fienberg points out another aspect of the use of this metaphor and thinks that “Wroth gives a new and natural meaning to this convention” by using the theme of miscarriage and, therefore, “reclaim[s] her body as her own” (1991, p. 183). The metaphor is employed in Sonnet 35 {P40} to talk about the worthlessness of false hopes. Unlike in the traditional sonnets, Pamphilia is not presented as torn in between hope and frustration, or yearning for a union with her lover. In a realistic manner, she is well aware of the consequences of self-deception:

Faulce hope which feeds butt to destroy, and spill
 What itt first breeds; unaturall to the birth
 Of thine owne wombe; conceaving butt to kill,
 And plenty gives to make the greater dearth . . . (Sonnet 35 {P40}, 1-4).

She knows that “*hope deluding brings us to the pride / Of our desires the farder downe to slide*” (Sonnet 35 {P40}, 13-14). Although her grief does not decrease, it makes her tell her conflicting emotions, making her a poet singing her sad song. The

⁸ Villeponteaux also talks about the relevance of the imagery of birth to some biographical parallels in Wroth’s life (1999, p. 173). See also Fienberg (1991, p. 183).

first section ends with Sonnet 48 {P55} marking Pamphilia's self-awareness and decision that she will continue loving until she will turn to ashes. More importantly, this sonnet is noteworthy as it is signed by the name of owner of these feelings and verses as Pamphilia.

In the following section (starting with {P56}), Roberts notes that "a darker side of passion: the lover's susceptibility to doubt, jealousy and despair" is explored (1983, p. 45). Abstractions like night (Sonnet 1 {P 63}; Sonnet 3 {P 65}), and the feelings of suspicion (Sonnet 4 {P 66}), pain (Sonnet 6 {P 68}) and jealousy (Sonnet 8 {P 70}) become the subject matter of the sonnets to describe the things that Pamphilia is living through. But more significantly, this part is dominated by the presence of Cupid, who seems to appear in various guises. The Petrarchan tradition is built on the lover's contrary feelings finding expression in paradoxes that aim at representing the dilemma between loving and suffering. The conflicting representations of Cupid are employed to depict the confused state of the speaker.

Roberts thinks that there is more than different or opposing representations of Cupid in this part. She disagrees with the critics who see an inconsistency in Wroth's representation of Cupid, and believes that it is intentionally done by her to show Pamphilia's efforts to "discover which one most accurately expresses the true nature of love" (1970, p. 325). Cupid, called as "[t]he wanton child" is resembled to a juggler playing tricks on people (Sonnet 2 {P 64}). He is the giver of misfortunes, first offering love and its pleasures but then turning them all to woe (Sonnet 5 {P 67}). He is like a thief, or rather a fugitive, who was once in chains and fetters, but then escaped, and causing trouble now (Sonnet 8 {P 70}). He is also Anacreontically represented as blindfolded (Sonnet 8 {P 73}) or as a mischievous boy (Song {P74}), and the dire consequences of such encounter with him are listed in the following song ({P 75}).

The role given to Cupid is also interpreted in terms of Wroth's attempts at originality, as well as her deliberate handling of the tradition as a woman poet. Related to the absence of the male lover, Miller notices a different relation between the female sonneteer and Cupid in the sequence. Cupid appears as "the female poets's suitor" rather than an "ally and rival" and the relation to him is not presented in terms of "metaphor of battle" (or in martial terms) as in *Astrophil and Stella* (Miller, 1990, p. 298). Payne refers to another interesting point related to the references to Cupid in the sequence noting that unlike in *Astrophil and Stella*, where the beloved is blamed for the inflicted pain, in Wroth's poems not the lover but Cupid is said to be responsible for that. Payne believes that it is intentionally done by Wroth, because

“a female living in seventeenth-century England could not criticize a noble man for his emotional and financial neglect” (1999, p. 218). There is an immediate change in tone with the Sonnet (P 76) that comes just before the *corona*. Pamphilia, asks for forgiveness as she so far blamed Cupid for all the pain she lived. She curses her condemning thoughts and says that from then on, love will be her guide. She decides to “give a crowne unto thy endless prayse” to glorify and honour love (P 76).⁹

A Crowne of Sonetts dedicated to Love (P77-90), to follow Roberts’s division, marks “the final section” of the sequence where “Pamphilia gradually begins . . . to accept pain as a necessary complement to joy in love and to recognize the unpredictability of human emotions” (1983, p. 46). Pamphilia’s realization leads her to present a metaphorical crown to love, rather than the loved one. The fourteen sonnets, that begin and end with the ambiguous or rather the suggestive image of the labyrinth, marks this section. These fourteen sonnets, reminiscent of the fourteen lines of a sonnet, present a woman poet who is trying to find her way in a metaphorical labyrinth of love that surrounds her. The labyrinth symbolizes isolation and enclosure at times, but on some other occasions the difficult yet untrodden way to poetry, along with other things reminiscent of the myriad of possible paths or dead ends that a labyrinth offers.¹⁰ Despite the presence of certain poems that suggest entrapment, Waller offers another metaphorical significance of the labyrinth, stating that as “the nightmare underside of a woman’s private space. . . . the labyrinth consists of potentially infinite attempts to find an escape” (1993, p. 217). Waller sees the labyrinth as a “metaphor of action” and accordingly he refers to the first sonnet of the *corona* where Pamphilia says that she will take the tread of love (1993, p. 218).

⁹ Beilin thinks that this sonnet “marks the turning point,” and Pamphilia “rejecting blind Cupid” turns “to praise the divine Cupid” (1987, p. 236-237). For an account of the two different iconographic representation of Cupid see Beilin (1987, p. 236-237).

¹⁰ Villeponteaux thinks that in the sequence there is “a sense of space that is not only private but also often enclosed” and entrapment is a “recurring motif” that culminates in the image of the labyrinth (1999, p. 165). She also notes that the references to the private spheres should not always be read in “the positive terms of the woman writer’s withdrawal from circulation and assertion of self-will” as they also refer to sadness, frustration and a sense of entrapment (1999, p. 165). In her discussion about the use of birth and maternity metaphors, she also refers to how “the sixteenth century anatomists” in some medical texts used the image of the labyrinth to describe the anatomy of the womb (1999, p. 172). Jones, with reference to Wroth’s biography, talks about another possibility that the labyrinth stands for her loss of favour as a female courtier (1990, p. 152).

Lost in love and frustrated, *A Crowne of Sonetts* begin with her attempts to find a way out from this misery. In Sonnet 1 {P 77}, she wonders where to turn as she is surrounded with love and its consequences. On her right there is love that burns, danger is ahead, on the left there is suspicion, and if she were to return, shame awaits her. Though she is in doubt, as earlier stated in the poems, she decides to face the consequences of love, and says that she will take the “tread of love”:

In this strang labourinth how shall I turne?
Wayes are on all sids while the way I miss:
If to the right hand, ther, in love I burne;
Lett mee goe forward, therin danger is . . . (1-4).

She questions the destructive nature of love and the ways to cope with this misery. She will try not to get lost in the labyrinth because unlike in the story of Ariadne, who with a thread helped Theseus find his way in the maze, Pamphilia is all alone. Miller thinks that “*Pamphilia’s voice itself becomes her thread of love expressed, revealing her chosen path through a maze of fluctuating behaviour on the part of her beloved*” (1990, p. 300). After a metaphorical truce with love, Pamphilia by taking the thread of love decides to face the dangers, and makes love her inspiring force as a poet. “Love is the shining starr” for Pamphilia, guiding her through the path of dangers (*Corona*, Sonnet 2, 9). The image of light, with all its brightness and glory, is presented in the following sonnets. The brightness intensifies with Sonnets 4 {80} and 5 {P81}, and Pamphilia says that love burned her. Unceasingly burning in love, she says that she learned to love its pain, and then sees love as her tutor (Sonnet 5 {P81}).

Love not only guides Pamphilia to find her way in the labyrinth but also teaches her to become a better poet. There are poems where Pamphilia again questions the worth of her poetry. Sonnet 6 {P 82} is about what true love is, along with how it inspires and becomes the subject matter of her poetry:

Itt doth inrich the witts, and make you see
That in your self, which you knew nott before,
Forcing you to admire such guifts showld bee
Hid from your knowledg, yett in you the store . . . (9-12).

Moreover, love’s contribution to artistic creativity is pointed out in Sonnet 7 {P 83}. Love makes one a painter who could paint the loved one “[m]ore lively, parfett, lasting, and more true” (11), and Pamphilia as the poet, will draw a similar, perfect and lasting picture with words. As the inspired artist, she starts painting what love is that consists of virtue, truth, desires, “[s]trengthned by worth, renued by

carefulness”, constant thoughts and pains of jealousy (Sonnet 8 {P84} 5-8). In the following poems of the *corona*, she continues with painting love. Then she offers them all to Love:

Great King of Love, my soule from fained smarts
Or thought of change I offer to your trust
This crowne, my self, and all that I have more
Except my hart which you beestow'd beefore (Sonnet 13 {P 89}, 11-14).

Pamphilia undergoes a great change, an evolution indeed, as she is no longer the confused, scared speaker in the beginning of the sequence trying to give meaning to what is happening to her. Living through different emotional states, like questioning, wondering, confusion and acceptance, Pamphilia is able to see what love is.

The final sonnet of the *corona* ends with Pamphilia's paying tribute to love which hurts, never eased, but makes her “fervently” burn in it (Sonnet 14 {P90}). Her heart is paid as tribute, envy is given away, and she is left with pure thoughts and constancy. Therefore, the question asked in the final line of this sonnet (“In this strang labourinth how shall I turne?” – that is at the same time the first line of the first sonnet of the *corona*) this time appears as a rhetorical one, already answered by Pamphilia. Miller thinks that Wroth employed *corona* different from her uncle and her father and that “[t]he crown in Wroth's sonnet sequence becomes a crown for the sonneteer, a triumph of individual expression for the voice of a lady in affirming a love-centered rather than a self-centered perspective” (1990, p. 300). And, unlike the incomplete coronas of her father and uncle, Miller argues that “by maintaining a true circularity of form, which reflects continuing rather than the conclusive nature of her speaker's experiences in love” (1990, p. 304).

Four songs and nine sonnets that follow the *corona* mark this continuity. In Song 1 {P91} Pamphilia is now in peace with love and the absence of the loved one. She thinks about a possibility that the “sad absence” may one day end (6). The absence no longer tortures but gives comfort, because as a faithful lover she through experience learned that “*though parted, loves force lives / As just in heart as in [each other's] eyes*” (11-12). Another pastoral setting with a female figure comes out with Song 3 {P93}. The song depicts a delightful spring scene, and is built on the conventional comparison of the joy that the season brings and the sadness of the poet. Like the pastoral setting with the shepherdess of Song 1 {P7}, Song 3 {P93} presents Philomela in an arbour singing her song of complaint. Transformed into a

nightingale – a common metaphor for the poet – Philomela’s song gives another image of a woman poet who makes her experience the subject matter of her verses:

Philomeale in this arbour
 Makes now her loving habour
 Yett of her state complaining
 Her notes in mildness straining
 Which though sweet
 Yett doe meete
 Her former luckles payning (Song 3 {P93}, 15-21).

Philomela’s story, when metaphorically interpreted shows the possible ways a woman poet can express herself. Although Philomela was raped and her tongue was cut by Tereus to prevent her from informing her sister Procne about the things that happened to her, she was still able to tell it all by weaving a tapestry¹¹ (Hamilton, 1969 pp. 270-271). Like the shepherdess of Song 1 {P7}, despite all the difficulties Philomela manages to find a means to express her experience. Lamb believes that “[l]ike most Renaissance versions of Philomela, Wroth’s poem portrays Philomela’s grief rather than her anger,” and with the emphasis on its “sweetness,” an “analogy between the nightingale’s song and Wroth’s own attempt to write poetry” is observed (1990, p. 223).¹² The sequence, therefore, offers pictures of women who wanted to make their voice heard. The lines written on the bark of a tree or a tombstone, the nightingale’s song and the crown of poems to love all show the woman poet’s endeavour for self-expression.

Another female figure, the muse, appears at the end of the sequence in Sonnet 9 {P 103}. Having completed her words, Pamphilia addresses her muse and asks her to put herself to rest as she will no more write. However, it does not mark an end, or a retreat. Miller states that “[t]he silence at the end of Pamphilia to Amphilantus thus

¹¹ For a detailed account of the story of Procne and Philomela see Hamilton (1969, pp. 270-271). Also see N. K. Miller who gives an invaluable account of Philomela’s story and the significance of her weaving her tale with reference to Patricia Joplin’s review of Geoffrey Hartman’s essay (1986, pp. 281-282). Another significance of Philomela’s song is pointed out by N. J. Miller who relates it to “female companionship” where other women appear as its audience; and she further states that “[d]eprived of her tongue, Philomela nevertheless overcomes her attempted silencing by authoring her own text for a specifically female audience” (1996, p. 198).

¹² Lamb in the fifth chapter of her book gives extensive information on the symbolic use of the nightingale and how the myth of Philomela is employed by the members of the Sidney family, particularly in the works of Mary Sidney, the Countess of Pembroke and Lady Mary Wroth, see: (1990, pp. 194-228).

represents not the defeat of the singer but the culmination of the song" (1990, p. 305).¹³ The silence is not an imposed one but a deliberate decision of a woman, a poet, who having told her whole story decides to finish her song. Pamphilia leaves the task to younger ones and wants her muse to:

Leave the discourse of Venus, and her sunn
To young beeginers, and theyr braines inspire
With storys of great love, and from that fire,
Gett heat to write the fortunes they have wunn,
And thus leave off, what's past showes you can love,
Now lett your constancy your honor prove,

Pamphilia (Sonnet 9 {P103}, 9-14).

Conclusion

Presenting a woman poet in the character of Pamphilia who makes her own experience of loving and suffering the subject matter of her poems, Lady Mary Wroth fulfills the advice "look in thy heart, and write" that was given by the muse in the last line of Sonnet 1 in *Astrophil and Stella*. By redefining the roles given to the lover and the beloved in the Petrarchan tradition, Wroth fashions Pamphilia as a woman poet, who in her own way employs the convention, redefining the role attributed to woman in Petrarchan sonnets. The topic of unreturned love that found its medium of expression in the sonnet tradition, is projected from a woman's perspective in *Pamphilia to Amphilanthus*. Although the expressions and conceits popularized by Petrarch and his continental followers are employed by Wroth in the construction of the sonnets and the poetic persona, she privileges Pamphilia's evolution from a lovelorn lover to a poet. In the process of writing, Pamphilia is presented as assessing her feelings and emotions, developing coping mechanism with frustration, even turning its consequences into poetic expressions.

Roberts sees a "skillful treatment of human psychology" in *Pamphilia to Amphilanthus* (1970, p. 327). Moving in between sadness and acceptance Pamphilia is seen as giving new meanings to the set conventions of the Petrarchan tradition. Love, though unreturned, is not only acknowledged as the driving force, the source of inspiration that provided the poetic persona with artistic creativity but is also honoured as the noblest of emotions with a crown of poems offered to him. More

¹³ Seeing the muse as "the last figure of female authority in the poem apart from the speaker herself," Miller thinks that, like Philomela, she also appears as another woman representing the "female homosocial bonding" in the work (1996, pp. 199-200).

importantly, love became the thread that enabled Pamphilia to walk through the labyrinth. And on her way out, like Philomela, Pamphilia continued with her song. Having expressed herself in the poems, Pamphilia also fulfills what the shepherdess said, but her words are not written on a tombstone. In the closing lines of the sequence, Pamphilia's portrait as a woman poet is completed. Having told her story and by leaving love to the younger ones, she ends her verses signing them with her name, Pamphilia.

References

- Beilinn, E. V. (1987). *Redeeming Eve: Women Writers of the English Renaissance*. New Jersey: Princeton UP.
- Coch, C. (2004). An arbor of one's own? Aemilia Lanyer and the Early Modern Garden. *Renaissance and Reformation*, 28(2), 97-118. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/43445755>
- Fienberg, N. (1991). Mary Wroth and the Invention of Female Subjectivity. In N. J. Miller and G. Waller (Eds.). *Reading Mary Wroth: Representing Alternatives in Early Modern England* (pp. 175-190). Knoxville: The University of Tennessee Press.
- Freer, C. (1987). Countess of Pembroke, Mary Sidney. In K. M. Wilson (Ed.). *Women Writers of the Renaissance and Reformation* (pp. 481-521). Athens: The U of Georgia P.
- Hamilton, E. (1969). *Mythology: Timeless Tales of Gods and Heroes*. New York: Mentor.
- Hannay, M. P. (1990). *Philip's Phoenix: Mary Sidney, Countess of Pembroke*. New York: Oxford UP.
- Jones, A. R. (1990). *The Currency of Eros: Women's Love Lyric in Europe, 1540-1620*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Kelly-Gadol, J. (1987). Did Women Have a Renaissance? In R. Bridenthal, C. Koonz and S. Stuard (Eds.). *Becoming Visible: Women in European History (175-201)*. Boston: Houghton Mifflin.
- Lamb, M. E. (1990). *Gender and Authorship in the Sidney Circle*. Wisconsin: The U of Wisconsin Press.

- Masten, J. (1991). "Shall I turne blabb?": Circulation, Gender, and Subjectivity in Mary Wroth's Sonnets. In N. J. Miller and G. Waller (Eds). *Reading Mary Wroth: Representing Alternatives in Early Modern England* (pp. 67-87), Knoxville: The University of Tennessee Press.
- Marotti, A. F. (1982). "Love is Not Love": Elizabethan Sonnet Sequences and the Social Order. *ELH*, 49(2), 396-428. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/2872989>
- Mermin, D. (1990). Women Becoming Poets: Katherine Philips, Aphra Behn, Anne Finch. *ELH*, 57 (2), 335-355.
- Miller, N. J. (1990). Rewriting Lyric Fictions: The Role of the Lady in Lady Mary Wroth's *Pamphilia to Amphilantus*. In A. M. Haselkorn and B. S. Travitsky (Eds.), *The Renaissance Englishwoman in Print: Counterbalancing the Canon* (pp. 295-310). Amherst: The University of Massachusetts Press.
- Miller, N. J. (1996). *Changing the Subject: Mary Wroth and Figurations of Gender in Early Modern England*. Kentucky: The University Press of Kentucky.
- Miller, N. K. (1986). Arachnologies: The Woman, The Text, and the Critic. In N. K. Miller (Ed.). *The Poetics of Gender* (pp. 270-295). New York: Columbia University Press.
- O'Hara, S. L. (2011). *The Theatricality of Mary Wroth's Pamphilia to Amphilantus: Unmasking Conventions in Context*. Selinsgrove: Susquehanna University Press.
- Payne, P. H. (1999). Finding a Poetic Voice of Her Own: Lady Mary Wroth's *Urania* and *Pamphilia to Amphilantus*. In S. King (Ed.), *Pilgrimage for Love: Essays in Early Modern Literature in Honour of Josephine A. Roberts* (pp. 209-220). Tempe, Arizona: Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies.
- Roberts, J. A. (1970). Lady Mary Wroth's Sonnets: A Labyrinth of the Mind. *Journal of Women's Studies in Literature*, 1, 319-329.
- Roberts, J. A. (1982). The Biographical Problem of *Pamphilia to Amphilantus*. *Tulsa Studies in Women's Literature*, 1(1), 43-53. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/464091>
- Roberts, J. A. (1983). *The Poems of Lady Mary Wroth*. J. A. Roberts (Ed., Int. and Notes). Baton Rouge: Louisiana State UP.
- Salvaggio, R. (1998). Anne Finch Placed and Displaced. In A. Pecheco (Ed. and Int.). *Early Women Writers: 1600-1700* (pp. 242-265). London: Longman.

- Sidney, Sir P. (1990). *Sir Philip Sidney*. K. Duncan-Jones (Ed.). Oxford: Oxford UP.
- Simon, M. (2016). Mary Wroth's Ephemeral Epitaph. *Studies in English Literature 1500-1900*, 56(1), 45-69. Retrieved from <http://muse.jhu.edu/article/611543>
- Seber, H. (2014). Elizabeth Çağı Şiir Geleneğinde "Soylu ve Güzel Leydi": Pembroke Kontesi Mary Sidney Herbert. In A. D. Bozer (Ed.). *Ortaçağdan On Yedinci Yüzyıla İngiliz Kadın Yazarlar* (pp. 107-131). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Villeponteaux, M. (1999). Poetry's Birth: The Maternal Subtext of Mary Wroth's *Pamphilia to Amphilantus*. In S. King (Ed.). *Pilgrimage for Love: Essays in Early Modern Literature in Honour of Josephine A. Roberts* (pp. 163-175). Tempe, Arizona: Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies.
- Walker, K. (1996). *Women Writers of the English Renaissance*. New York: Twayne.
- Waller, G. (1993). *The Sidney Family Romance: Mary Wroth, William Herbert and the Early Modern Construction of Gender*. Detroit: Wayne State UP.
- Watkins, L. (2015). The Poetics of Consolation and Community in Mary Wroth's *Pamphilia to Amphilantus*. *Studies in Philology*, 112(1), 139-161. Retrieved from <https://muse.jhu.edu/article/566613>
- Wroth, Lady M. (1983). *The Poems of Lady Mary Wroth*. J. A. Roberts (Ed. and Int.). Baton Rouge: Louisiana State UP.

Summary

Lady Mary Wroth is considered to be one of the most prominent women writers of the Early Modern Period. She was a member of the Sidney family, well-known with the noteworthy literary accomplishments of its members. Lady Mary Wroth's *Pamphilia to Amphilantus* has a significant place among the sonnet sequences and early modern women's poetry as it is considered to be the first sonnet sequence written by an Englishwoman. The Petrarchan tradition with its determined roles of a male poet and an idealized lady, along with its blazons employed to express the consequences of unfulfilled love and desire can hardly accommodate a woman who comes up with such an unaccustomed role. Traditionally, the poetic persona is used to be a male from whose perspective the fulfilment and frustration in love, along with the glorification of the silent and distant beloved is presented. However, in *Pamphilia to Amphilantus* love and grief are told from a woman's perspective who makes her sad experience the subject matter of her verses.

This article, therefore, aims at a study of *Pamphilia to Amphilantus*, as a sonnet sequence to see how a woman poet manages to employ the sonnet tradition in her own way. How Wroth as a woman poet accommodated herself and her persona to the poetic tradition of the time will be the main point of argumentation. It is in this respect that, the focus will be on Pamphilia and how she is represented with a new role. Accordingly, Wroth's choice of genre, how she employed and revised it, the poetic persona's identity, the role assigned to the female speaker, the major themes, along with Wroth's ideas on writing as a woman poet will be elaborated on.

The major theme of *Pamphilia to Amphilanthus* is frustrated love and its consequences. The sequence is marked not only by conventional woe poems from a woman's perspective but also with a woman poet's deep concern of how to express them in poetry. Wroth's poetic persona's subjective role attracts particular attention, as there is more to see behind Pamphilia's modest appearance as a lovelorn beloved. She is a woman with a voice, talking about her experience and the destructive outcomes of sorrow, quite often questioning the nature of love. She is not the silent object of some other poets' work, but writing her own poems, metaphorically redefining her place in the literary production.

With all these distinguishing features, *Pamphilia to Amphilanthus* rather appears as sequel to a traditional sonnet sequence, offering a very vivid picture of a woman who was once a silent participant of courtship. From a woman's point of view, it is a narration of the acceptance of loneliness, isolation, emotional entrapment and deprivation due to unreturned love, and the poetic persona's attempt to find a way in such confusion – best represented with the image of the labyrinth. A woman poet's concerns about writing poetry is a major theme in the sequence, and in this metaphorical labyrinth, Pamphilia is presented as a poet who is trying to find her way. Therefore, for a woman poet, the labyrinth becomes a symbol of isolation and enclosure at times, but on some other occasions the difficult yet untrodden way to poetry, along with other things reminiscent of the myriad of possible paths or dead ends that its complicated structure offers.

In *Pamphilia to Amphilanthus* unfulfilled love and its aftermath are heard from Pamphilia's perspective who talks about her personal experience and tries to give a meaning to all that she lived. By redefining the roles given to the lover and the beloved in the Petrarchan tradition, Wroth fashions Pamphilia as a woman poet, who in her own way employs the convention, redefining the role attributed to woman in Petrarchan sonnets. The topic of unreturned love that found its medium of expression in the sonnet tradition, is projected from a woman's perspective in *Pamphilia to Amphilanthus*. Although the expressions and conceits popularized by Petrarch and his continental followers are employed by Wroth in the construction of the sonnets and the poetic persona, she privileges Pamphilia's evolution from a lovelorn lover to a poet. In the process of writing, Pamphilia is presented as assessing her feelings and emotions, developing coping mechanism with frustration, even turning them into poetic expressions. More importantly, she is depicted as a woman poet signing the poems with her own name: Pamphilia (Sonnet 48 {55}, Sonnet 9 {P103}).

ARAF'TA YAŞAMAK: İVO ANDRIÇ'İN DRİNA KÖPRÜSÜ ROMANINDA KULLANILAN 'KÖPRÜ' METAFORUNUN SINIR ÇALIŞMALARI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

LIVING IN PURGATORY: AN EVALUATION OF THE 'BRIDGE' METAPHOR USED IN THE İVO ANDRIÇ'S NOVEL THE BRIDGE ON THE DRINA IN THE CONTEXT OF BORDER STUDIES

Melike ŞEKER

Arş. Gör., Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Sosyoloji Bölümü, seker.melike@yahoo.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 10 Eylül 2022
Kabul edildiği tarih: 28 Mart 2023
Yayınlanma tarihi: 20 Haziran 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 10 September 2022
Date accepted: 28 March 2023
Date published: 20 June 2023

Anahtar Sözcükler

Sınır Çalışmaları; Tarihsel
Kapitalizm; Balkanlar; Sınır ve
Köprü; Milliyetçilik

Keywords

Border Studies; Historical
Capitalism; Balkans; Border and
Bridge; Nationalism

DOI

10.33171/dtcfjournal.2023.63.1.14

Öz

16. yüzyılda Batı Avrupa ve Amerika'nın bazı bölgelerinde hâkim sistem olan kapitalist dünya ekonomisi, 19. yüzyıl ile birlikte dünyaya yayılarak evrensel niteliğine ulaşmıştır. Bu yayılma, bölgeleri kendi özgül koşulları doğrultusunda değiştirip dönüştürmüş ve beraberinde 'eski düzen' ile 'yeni düzen' arasındaki etkileşimin aynı anda var olduğu bir sisteme yol açmıştır. Bu etkileşimin yaşandığı topraklardan biri olan Balkan coğrafyasının 19. yüzyılı, İvo Andriç'in 1945'te yayımlanmış olan Drina Köprüsü adlı romanında ele alınmıştır. Kapitalist dünya sisteminin işleyişini sağlayan milli devlet, milli kimlik ve sınırlar gibi oluşumların ortaya çıkış serüveninin, Drina nehri üzerinde inşa edilen Drina köprüsünün etrafında yaşananlar aracılığıyla aktarıldığı bu roman, özellikle kapitalist devletin temel özelliği olan sınırların kara hudutlarıyla belirlenmiş yapılar olarak toplumu, 'biz' ve 'öteki' olarak kurgulaması işlevinin nehir üzerine inşa edilen köprüler aracılığıyla nasıl sağlandığını göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Böylece Andriç'in güçlü gözlem yeteneğiyle aktardığı Drina köprüsünün inşa süreci, aslında sınır dediğimiz olgunun yalnızca kara hudutlarına çekilmiş bir hat olmanın ötesine taşınabileceğini göstermesi bakımından özgün bir yapıdır. Toplumsal etkileşimlerin günlük yaşam pratikleri doğrultusunda gerçekleştirildiği mekân olan Drina köprüsü, toplumlar arasında 'imkân' olmanın yanı sıra 'engel' olma halinin de eş anlamlı üretildiği simgesel bir yapı olmuştur.

Abstract

The capitalist world economy, the dominant system in some parts of Western Europe and America since the 16th century, spread to the world in the 19th century and reached its universal character. The expansion transformed the regions in line with their specific conditions and led to a system within which the interaction between the 'old order' and the 'new order' existed simultaneously. The 19th-century Balkan geography, one of the lands where this interaction came into existence, is discussed in Ivo Andrić's novel published in 1945. The Bridge on the Drina. The novel, which the adventure of the emergence of formations such as the nation-state, national identity, and borders that ensure the functioning of the capitalist world system has conveyed through the experiences around the bridge over the Drina river, is the crucial work that is targeted the Balkan societies determined by geopolitical borders in terms of being 'us' and 'others.' Thus, with Andrić's strong observation skills, the transfer of historical realities through the construction process of the bridge is an original work that shows the phenomenon we call the border can move beyond being just a line drawn to the land. The bridge on the Drina, which is the place where the social boundary is realized through interaction and daily life practices, has become the symbolic structure where has been being an 'obstacle' is produced simultaneously as well as an 'opportunity' between societies.

Giriş

Drina Köprüsü (2000), İvo Andriç'in Temmuz 1942-Aralık 1943 tarihleri arasında Belgrad'da yazılmış ve ilk defa 1945 yılında yayımlanan kapitalizm öncesi sistemden kapitalist sisteme geçiş sürecinin ekonomik, siyasal ve toplumsal düzeydeki çeşitli yansımalarının bir sınır kasabası olan Vişegrad'ta nasıl meydana geldiğini 'köprü' inşası üzerinden aktarmaya çalıştığı romanıdır. Romanın geçtiği kasaba olan Vişegrad, iki farklı dinin, kültürün karşılaştığı, bu karşılaşmanın 'çatışmaya' dönüştüğü ve Doğu ile Batı'nın birbirine bağlandığı mekândır (Pars, 2004, s. 201). İvo Andriç, Batı Avrupa'nın bazı bölgelerinde egemen üretim biçimi olan kapitalist ekonominin 19. yüzyıl ve sonrasında dünyanın farklı bölgelerini de içine alarak genişlemesinin Balkan topraklarında bir sınır kasabası olan Vişegrad'a yansımalarını bu roman aracılığıyla ortaya koymaktadır. Bu yönüyle roman, makro değişimlerin yaşandığı 19. yüzyıl dünyasının Balkan coğrafyasına etkisinin görülmesi bakımından oldukça önemli bir eser niteliğindedir.

İvo Andriç'in 1961 yılında Nobel ödülü aldığı romanına ilişkin literatürde yapılmış çalışmalara baktığımızda, çoğunlukla din, kimlik ve kültür gibi değerlendirmeler ekseninden hareket edildiği görülmektedir. Örneğin, Ulucan'a göre (2020), etnik ve dini çeşitlilik hiyerarşisi üzerinden (din ve ırk ikiliği gibi (Hristiyan/Sırp ve Müslüman/Türk vb.) hareket eden bu eser, Batılı/Oryantalist bakışın etkisindedir. Kültürel değerlerin merkeze alınarak yapıldığı bazı çalışmalarda, roman karakterleri ve onlara atfedilen nitelikler üzerinden 'Türk Kültürü'ne yönelik kültürel unsurlar ve tipolojik özelliklere dikkat çekildiği gibi (Şahin ve Alaca, 2022) 'Osmanlı algısı'nın merkeze alınarak 'öteki'liğin inşasından hareket edildiği de görülmektedir (Özcan, 2010; Kaya, 2014). Andriç'in *Drina Köprüsü* romanını mekân algısı üzerinden inceleyen çalışmada ise, nesne olan mekânın/köprü'nün, özne olan insana göre farklı anlamlara sahip olabileceği ileri sürülmüştür (Barış, 2021). Bu anlamda, eserin çeşitli yönlerinin öne çıkartılarak birçok açıdan değerlendirildiği söylenebilir.

Bu makale, yukarıda ele alınan çalışmalardan farklı olarak, *Drina Köprüsü* romanını dünya sistemleri analizi çerçevesinde ele alınabileceğini ileri sürmektedir. Bu düşünceden hareketle bu yazıda, kapitalist dünya ekonominin günümüz dünyasında belirli bir toprak parçası üzerine çekilen politik-hukuki hatlar olan 'sınır yapısı' ve sınırların temel ideolojik söylemi olan milliyetçilik ile 'Drina Köprü'sü' arasında analogi kurulabilir. Ayrıca sınır inşa pratiği ve köprü inşası arasında hem kendisi hem kuruluşu hem de sonuçları bakımından ortaklıklar olduğu ileri

sürülmektedir. Bu yönüyle *Drina Köprüsü* romanının, dünya sistemindeki değişimin 'Araf'ta kalan toplumları nasıl dönüştürdüğüne ışık tutacak tarihi roman niteliğinde olduğu ifade edilebilir. Son olarak, eserde köprü aracılığıyla kurulan toplumsal etkileşimler ile ulus-devlet egemenliğinin siyasal, toplumsal ve kültürel açılardan net gözlemlendiği alanlar olan sınır bölgeleri arasında dikkat çekici benzerlikler olduğu ortaya koyulmaktadır. Eserin ifade edildiği şekliyle ele alınmasının sınır çalışmaları literatürüne katkı sunabileceğini ileri süren bu makale, herhangi bir edebiyat eleştirisi veya İvo Andriç'in biyografisi üzerinden bir değerlendirme yapmayı amaçlamamaktadır.

Tarihsel Kapitalizm Kısacasında Balkan Toprakları

Yukarıda bahsi edilen ekonomik, siyasal, toplumsal, kültürel ve ideolojik dönüşümleri kapsayan değişimlerin resmedildiği *Drina Köprüsü* romanını, sosyal bilimlerin temel konu başlıklarından olan *ulus-devlet*, *milliyetçilik* ve *sınır* gibi oluşumları da içeren dünya-sistemleri analizi bağlamında incelemek, konunun daha da geniş bir çerçevede değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır. Fakat dünya-sistemleri analizine geçmeden önce bu düşüncenin ortaya çıkmasını sağlayacak teorik arka planı kısaca ele almak gerekmektedir.

1960'lı yıllara kadar sosyal bilimlerin hâkim paradigması olan ve kapitalist sistemin yayılışını gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler olarak değerlendirerek ülkelerin geliş(eme)mişliğini içsel dinamikleriyle açıklayan Modernleşme Okulu, kapitalist sistemin gelişmiş ülkeler dışında etkin olduğu bölgeleri dönüştürürken *doğrusal/düz çizgisel* bir eğilim takip ettiği ve sürecin bir çeşit tarihsel zorunluluk içerdiği fikrine dayanmaktaydı (Erbaş, 2018, s. 12). Başka bir ifadeyle Modernleşme Okulu, Batı Avrupa'daki gelişmiş ülkelerin örnek olarak takip edilmesinin zorunluluk olduğunu ileri sürmüştür. Buna göre, (az) geliş(eme)miş ülkelerin kapitalist sistemle uyumlu olacak düzeye ulaşamamalarının temel sebebi, söz konusu ülkelerin içsel niteliklerinden kaynaklanmaktadır. Modernleşme Okulu'nun bu ve benzeri teorik açıklamalarını eleştiren ve çıkışını buradan sağlayan Bağımlılık Okulu ise, İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyanın işleyişinin değerlendirilmesi noktasında önemli eleştiriler sunarak gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki ilişkinin 'hiyerarşik' yapısının önemine dikkat çekmiştir (Erbaş, 1999, s. 16; 2018, s. 13). Üçüncü dünya ülkelerinin az gelişmişliğini onların gelişmiş ülkelerle arasındaki bağımlı ilişkileri üzerinden açıklama çabasında olan bu okul, sürecin azgelişmiş ülkeler aleyhine işlemesinin nedenlerini dışsal etkenlerden kaynakladığını ileri sürmüşlerdir (1999, s. 17). Bağımlılık Okulu'nun temel varsayımları ile ortaklıkları olmasına rağmen,

çeşitli eleştirilerle ortaya çıkan Modern Dünya Sistemi (MDS) yaklaşımında ise, kapitalist sistemin işleyişi öncelikli bir konuma sahiptir. Immanuel Wallerstein, Samir Amin ve Andre Gunder Frank gibi sosyal bilimcilerin ortaya koyduğu bu teorik perspektif tarafından analiz birimi olarak tek bir devletin veya toplumun belirlenmesi halinde 'dünya'nın işleyiş mekanizmalarının etkisinin göz ardı edileceği ileri sürülmüştür. Böylesi bir sınırlılığı aşmanın yolu, bahsi edilen yapıları da içeren ve fakat onları aşan 'kapitalizmin işleyişine' odaklanmaktan geçmektedir (Goldfrank, 2012, s. 97). Bahsi edilen sosyal bilimciler ve diğerleri, her ne kadar farklı noktalardan hareket etseler de temel analiz birimleri, modern dünya sistemi olan kapitalist dünya ekonomidir. Özellikle dünyanın farklı bölgelerinde yaşanan değişimlerin ana kaynağını uluslararası sistemde arayan Wallerstein'in (1996) tarihsel kapitalizme ilişkin analizi, dünyanın bu sistemle etkileşime geçişiyle yaşanan dönüşümleri açıklamada elverişli bir potansiyel sunmaktadır. Buna göre, modern dünya-ekonomi biçimine ulaşabilmiş olan kapitalist dünya ekonomi geçmişten günümüze var olmuş tek ekonomik sistem olmamakla birlikte, varlığını koruyup farklı coğrafyaları içine alarak genişleyen ilk dünya ekonomisi olmuştur. Sistemin bu niteliği, 'sonsuz ve sermaye birikimini' hedefleyerek kurumsallaşmış olmasından kaynaklanmaktadır (Wallerstein, 2011, s. 40-41). Dolayısıyla kapitalist sistemi diğer sistemlerden ayıran özellik, onun sonsuz ve sınırsız sermaye birikimine duyduğu ihtiyaçtır (Wallerstein, 1996).

Bu doğrultuda genişleme ihtiyacı, dünya-imparatorluklarının hâkim olduğu yüzyıllar ile kıyaslandığında dünya ekonomisinde oldukça karmaşık bir sürece tekabül etmektedir. İmparatorluk çağında askeri ve/ya fetih yoluyla elde edilen topraklardan ürüne el koyma doğrudan imparatorluk merkezine aktararak yapılır ve bu süreç çoğunlukla dini nosyonlar ile belirlenirken; tarihsel bir sistem olan kapitalist dünya ekonomi ise, ulaştığı her mekânın ve toplumun yapısını dönüştürerek ortaya çıkan yeni oluşumları ve egemen olunan toprağın sınırlarının net bir biçimde belirlendiği sosyo-politik süreçleri içermektedir. Bu süreç, kapitalist sistemle etkileşimde bulunan bölgenin coğrafi konumu, nüfus kompozisyonu ve bağlı bulunduğu imparatorluk sisteminin içsel yapısı gibi birtakım özgül koşullara bağlı olarak farklılaşmaktadır (Hopkins ve Wallerstein, 1987, s. 902). Politik birim olarak çok sayıda ulus-devletin bir araya gelmesiyle kurulan devletlerarası ilişki ağının ve egemenliğin belirli bir alanla sınırlı olmasını önceleyen kapitalist dünya ekonomi, imparatorluk çağının belirgin özelliği olan sınırları geçirgen ve kimi zaman belirsiz olan siyasal ve politik yapıların yerine keskin hatların çekildiği ve bu bölgelerin güvenli alanlara dönüştürülmesi politikasına dayanmaktadır. Bu yolla kapitalist

dünya ekonominin işleyişi, teritoryal sınırları, ulusal yasa, meclis, dil, pasaport, bayrak, paraları olan ve en önemlisi vatandaşlık bağı ile kendilerine sadakatin oluşturulduğu bir 'hükümran devletler' ağı ile mümkün olabilmektedir (Wallerstein, 1993, s. 226). Egemenliğin nerede başlayıp nerede bittiğinin hukuki olarak tanımlanması ile insan gruplarının hangi devlete ait olduğunun belirlenmesi bu sürece bağlı olarak meydana gelen gelişmelerdir. Dolayısıyla 'ulus(al)-devletlerin kurulduğu bu çağda, ortak kültür ve dil, geçmiş tarih ve ulus üyelerinin yaşadığı bölgenin 'vatan' olarak tanımlanması aracılığıyla egemen ulus haline gelme hali dönemin mantıklı ve zorunlu sonucu olarak belirmiştir (Hobsbawm, 2012, s. 101-102). Toprağın sınırlandırılması faaliyetinin ideolojik olarak 'ulusal' niteliğe büründürülerek merkezi bir güç aracılığıyla gerçekleştirilmesi bazı halkların 'yaratılması' bazılarının ise 'parçalanmasına' bağlı olarak mümkün olabilmiştir (Wallerstein, 1993, s. 201). Bu amacın gerçekleştirilmesinin en zor ve çelişkili olduğu alanlar ise, imparatorlukların uç bölgeleri eş deyişle 'Araf' bölgeleridir.

Genel çerçevesini ele aldığımız bu kısa teorik perspektiften hareketle, *Drina Köprüsü* romanı, Bosna'nın iki kültürü arasında 'sınır' işlevi gören Drina köprüsü üzerinde ve çevresinde yaşananların dünya ekonomi-politiğinde meydana gelen makro değişikliklerle arasındaki ilişkiyi aktarması bakımından önemli bir kaynak niteliğinde görülebilir. Roman boyunca bahsi edilen ekonomi-politik değişim, bir sınır kasabası olan Vişegrad'ın iki yakasını birbirine bağlamak için inşa edilen Drina köprüsü etrafında yaşanan olaylar silsilesi üzerinden aktarılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan topraklarındaki nişanı olarak tasvir edilebilecek bu köprü, Drina ırmağı üzerine inşa edilmiş olup aynı zamanda imparatorluk iradesinin Avrupa topraklarının iç kısımlarına uzanma isteğinin de göstergesidir. Osmanlı'nın Asya ve Avrupa kıtalarının içlerine doğru 'yayılma' hedefinin de resmedildiği romanda 'köprünün' imparatorlukların egemen olma isteklerini yansıtan uç noktalar olduğu şu şekilde anlatılır:

... Çünkü değerli bir eser ve eşsiz güzellikte olan bu yapı, daha zengin, ticaret bakımından daha gelişmiş şehirlerde bile bulunmayan bu köprü (eskiden böylesi koca imparatorlukta ancak iki tane var derlerdi) Drina'nın yatağı üstünde güvenilir, temelli biricik geçittir, Bosna'yı Sırbistan'a, oradan da daha uzaklara, Osmanlı İmparatorluğu'nun öteki bölgelerine, hatta ta İstanbul'a kadar bağlayan biricik bağıdır (2000, s. 14).

Yazarın Drina köprüsü için ‘bağlar’ kelimesine özel bir yer ayırması, dönemi resmetmesi bakımından önemlidir. Çünkü imparatorlukların egemenliklerini ‘sınırlı bir toprak parçası’ üzerine henüz kurgulanmadığı bu dönemlerde hakimiyetin uzak noktalara ulaşması farklı bölgeleri bağlama yoluyla gerçekleşmekteydi. Dolayısıyla Osmanlı’nın imparatorluk hedefi olan “yayılmının” Avrupa’ya kapı olan Balkan coğrafyasında köprüler aracılığı ile gerçekleştirildiği söylenebilir. Bu köprülerden en büyük ve heybetli olanı ise, Drina köprüsüydü.

Yıldırım Bayezid’in saltanatı döneminde Osmanlı İmparatorluğu, Balkan topraklarına yayılarak gücünü pekiştirmenin yollarını aramıştır. Fethettiği topraklara yönelik mevcut mülkiyet ve üretim ilişkilerinin ilk etapta ortadan kaldırmadan zaman içinde hakimiyeti pekiştirmeyi amaçlayan Osmanlı politikası Balkan coğrafyası için de geçerli olmuştur. Bu zaman aralığında Osmanlı’nın Balkanlarda ilerleyişini durduracak gücün yokluğu yani mevcut yönetimlerin parçalı siyasi otoritelere sahip olması, bahsi edilen yayılmayı ve yerleşmeyi kolaylaştırmıştır (İnalçık, 2005, s. 26; 2000, s. 50). Bu topraklar, devletin ekonomik ve sosyal düzeninin politikası olan tımar sistemi ile birimlere bölünmüş ve askeri birtakım yükümlülükler karşılığında sipahilere dağıtılmıştır. Ayrıca tımar sistemine uygun olarak yapılan kurumsal ve idari düzenlemelerin yanı sıra zorunlu göç ettirme veya gönüllü göç edilmesi de devlet politikalarını oluşturmaktaydı. Bu uygulama ile Osmanlı İmparatorluğu, Balkan topraklarında var olan düzene kıyasla merkezi gücün etkin olduğu bir düzeni sağlamıştır (Pamuk, 2005, s. 21; Quateart, 2000, s. 61). Böylece Osmanlı egemenliğiyle Doğu-Roma İmparatorluğu’nun Balkanlardaki *bürokratik merkeziyetçi-idaresi* yeniden tesis edilmiştir (İnalçık, 2005, s. 28).

Ekonomik olarak, Anadolu’nun en büyük kentlerinden olan İstanbul’un hububat ihtiyacının çok büyük bir kısmı Balkan topraklarından sağlanmaktaydı (Pamuk, 2005, s. 37). Bu nedenle Balkan toprakları, Osmanlı’nın önemli gelir kaynağı ve stratejik olarak Avrupa’ya açılan kapısıydı. Oldukça farklı etnik ve dini nüfusa sahip olan Balkanlarda yönetim, 18. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı’nın imparatorluk politikası gereği millet sistemine dayanmaktaydı. Toplumsal düzen, Hristiyan ve Müslüman grupların ekonomik ve sosyal birtakım ayrıcalıklarla tanımlandığı bir sistemle sağlanmaktaydı (Karpas, 2015, s. 17-18; Kasaba, 1993, s. 46). 19. yüzyıl ise, mevcut sosyo-politik düzenin artık sürdürülemeyeceği ve düzeni yeniden yapılandırmak için yeni araçlara ihtiyacın ortaya çıktığı döneme tekabül etmekteydi. Ayrıca bu yüzyıl, artık mevcut kurum ve idare tarzlarının değişmekte olan toplumlar arası birlikteliği sağlayamadığını ve geçmişte açık veya örtülü olarak

kabul edilen sembolik anlatıların 'yeniden icat' edilmesine ihtiyaç duyulduğunu da ortaya koymaktaydı (Hobsbawm, 2006, s. 306).

19. yüzyıla hâkim olan bu 'dünya zaman', Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimi olduğu topraklarda merkezi gücünün zayıflamasına ve ekonomik ve sosyal huzursuzluğun artışına yol açmıştır. Gücü zayıflayan imparatorluğun Anadolu ve Balkan vilayetlerinde ekonomik ilişkileri azalırken bu bölgelerin Batı Avrupa ile ticareti devam etmiştir. Gayrimüslim tüccarlar aracılığıyla sürdürülen ticari bağlantılarla kırsal alanlarda üretilen hammadde Avrupa'ya aktarılmaya devam etmiştir (Pamuk, 2005, s. 110). 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda imzalanan Anlaşmalar ile Osmanlı, Balkan coğrafyasında Sırbistan, Bulgaristan ve Romanya gibi prensliklerin bağımsız olmalarını tanımış ve bu prensliklerin Avusturya-Macaristan etkisine girmesini kabullenmek zorunda kalmıştır (Karpas, 2015, s. 43). Yapılan anlaşmaların Balkan toprakları açısından önemli sonuçlarından biri, Karadeniz ve Tuna'nın uluslararası gemiciliğe açılarak dış ticaret ve bölgelerarası ticari faaliyetlerde önemli hale gelmesi olmuştur (Kasaba, 1993, s. 31, 87). Bu ticari ilişki ağı, Balkan topraklarında Fransız devriminden kaynaklanan farklı fikir sistemlerinin yayılması ve bağımsızlık hareketlerinin ortaya çıkışı gibi siyasal sonuçları da beraberinde getirmiştir (Pamuk, 2005, s. 198). Balkan coğrafyasının kapitalist dünya sistemine eklemlenmesi, bu topraklarda egemen olan Osmanlı İmparatorluğu'nun yerini Avusturya-Macaristan hakimiyetine bırakmasına yol açmıştır. *Drina Köprüsü* romanında, bahsi edilen yönetme ve egemen olma tarzının ve aslında dünya siyasetinin değiştiği gerçeği, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna ve Hersek'i ele geçirmesi sonrasında yayınladığı bildiriyle şu şekilde aktarılmaktadır:

Bosna ve Hersekliler! Avusturya İmparatoru, Macaristan Kralı'nın orduları memleketinizin sınırlarını geçti. O, topraklarınızı zorla almak istemeyen bir düşman olarak gelmiyor. Yıllardan beri sadece Bosna-Hersek'i değil, Avusturya, Macaristan sınırlarını da tedirgin eden kargaşalığa son vermek için dost olarak geliyor ...Hep birlikte, çoktan beri kaybetmiş olduğunuz barış ve sükûnu size Avusturya, Macaristan'ın sağlamasına karar verildi (2000, s. 131).

Aktarılan bu pasaj, 19. yüzyılda Balkan vilayetlerinin hâkimi olan Osmanlı İmparatorluğu'nun sahip olduğu idare tarzının çözülerek yerini kapitalist ekonominin siyasal mekanizması olan ulus-devletin yönetim araçlarına bırakacağını göstermektedir. Amaçlarının düzen ve huzuru sağlamak ve zora başvurmadan yönetimi sağlamak olduğunu belirten Avusturyalılar, bir anlamda Balkan

topraklarına modern ulus devletin nasıl olması gerektiğini gösteren habercilerdi. Egemenlik, artık doğrudan ve zora başvurmadan sağlanacak, süvari birlikleri yerini düzenli ordulara bırakacak ve düzenin anayasal hukuk ve kanun yoluyla sağlanması hedeflenecekti. Bu açıdan bakıldığında, egemen tarz olarak dünya sathına yayılan kapitalist dünya ekonominin ulaştığı coğrafyalarda ürünlerin metalaştığı, kırsal üretimin ticarileştiği ve sermaye birikiminin öncelikli hedef olduğu bir ekonomik sistemin baskın hale geldiği görülmektedir. Buna bağlı olarak, mevcut toplumsal yapıda farklı mesleki gruplar ve sınıflar oluşmuştur (Varel, 2021, s. 413-415). Var olan yeni düzene karşı durmanın yolu ise, kendi gerçekliğini eşitlik, özgürlük ve kardeşlik gibi dönemin sunduğu yeni kavramları ele alan ideolojik fikirleri savunmakla ve yaymakla mümkün olmuştur (Varel, 2021, s. 409). Avusturyalıların gelişinin neden olduğu birçok dönüşüme rağmen eskiyi hatırlatan tek şey, Drina köprüsüydü (Pars, 2004, s. 191).

Bu değişimlerin yaşandığı çağ olan 19. yüzyılın 'merkez'den uzak bir sınır kasabası olan Vişegrad'a yansımaları ise, romanda şu şekilde aktarılmaktadır:

Bosna'nın bu ücra, bu küçük kasabasına bütün bir 19. yüzyıl yaşamının ...o güvensizliği, yerinde saymaları, duraksamalarının geçici olduğu izlenimi kaybolduktan sonra bu yeni düzen içinde kasaba da yerini bulmaya başladı ...Vaktiyle, nasıl ordudan sonra jandarmalar, onlardan sonra da memurlar geldiyse, şimdi de memurlardan sonra tüccarlar gelmeye başladı (2000, s. 186-189).

Romanda aktarılan bu değişimlerle İvo Andriç, Osmanlı İmparatorluğu'yla onun Balkan topraklarından çekilmesiyle yerine gelen Avusturya-Macaristan İmparatorluğu arasında yönetim biçim ve tarz farklılığını resmetmektedir. İddia edildiği gibi 'düzeni' sağlama amacı taşımayan bu düzenin, uzun vadede bu topraklarda yaşanacak toplumsal trajedilerin de kaynağı olacağının mesajı verilmektedir. İmparatorluk sisteminden farklı olarak kapitalist dünya sisteminde düzenin sağlayıcısı ve sistemin işleyişini kolaylaştıracak meşru güç merkezi ulus-devletler olmuştur. Tekil ulus devletlerden oluşan bu sistemde işleyiş kolaylaştırmanın yolu ise, hâkim olunan topraklarda tek bir merkezi gücün varlığının garanti edilmesi ve artı ürüne daha hızlı ve kolay el koymayı kolaylaştıracak olan altyapı tesislerinin inşa edilmesi olmuştur. Bu değişimin Drina köprüsündeki yansımaları romanda şu şekilde tasvir edilmektedir:

O yılın sonbaharında demiryolu yapmaya başladılar. ...Bu yol, Vardişte'de Saray Bosna'yı Sırbistan'a, Türk sınırı olan Sancak ve Novi Pazar ile de Uvats'da bağlayacaktı. Bu yol, en önemli istasyonu olan

Vişegrad'dan geçecekti. ...Bu yolun stratejik ve politik öneminden bütün dünyada çok söz edilmişti (2000, s. 229).

Verilen pasajı teorik bir bağlama oturtacak olursak, kapitalist dünya ekonominin evrensel bir sistem olarak ortaya çıkışı, farklı coğrafyaları sermaye ihracı yoluyla (kapitülasyonlar, dış borçlanma vd.) merkeze bağlamanın yollarından biri olan gelişmiş altyapının tesis edilmesini mümkün hale getirmişti (Wallerstein, Decdeli ve Kasaba, 1983, s. 49). Kapitalist sistemde 'dışarı'yı merkezin çevresi haline getirmedeki temel motivasyon, birikimi artırmanın yolu olarak meta ve insan hareketliliği gibi akışların daha hızlı sağlanması ve ulaşılan bölgelerde egemenliği sağlamlaştırmanın yolu olarak güvenliğin tesis edilmesini kolaylaştırmaktır. Bu nedenle Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun demiryolu inşa ettiği bu köprü, Vişegrad kasabasında yaşayanlar için artık yalnızca yürünerek gidilen bir köprü değil, bir yerden başka bir yere daha kolay ulaşımın sağlandığı yol ve ayrıca talep edilen şeylerin dolaşımının daha hızlı sağlanmasına olanak sağlayacak imkân anlamına da gelmekteydi. Ayrıca kurulacak yeni dünya düzeninde 'stratejik ve politik önemi' olan Avrupa'nın bu uzak uç bölgesinde güvenliği sağlamak amacıyla ulaşımın geliştirilmesi de hayati önem taşımaktaydı.

Drina köprüsü üzerinde yapılan bu yolculuğun biçim ve tarz olarak değişimi 'dünya zamanı'nda meydana gelen değişimin de adeta nişanıydı. Ancak bu yenilik yalnızca Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu veya Batı Avrupa pazarlarını değil, aynı zamanda sınır kasabası halkının da hareket tarzını değiştirmekte ve yeni olanın 'merkez'den bu 'çevre' toprağına hızla ulaşmasını kolaylaştırmaktaydı. Bu kolaylığın sınır kasabası olan Vişegrad'ta, yeni malların daha hızlı dolaşıma girmesi, insan hareketliliğinin eskiye kıyasla daha hızlı sağlanması, bu hareketliğin yeni meslek biçimleri ve farklı toplumsal sınıflar ve elbette dünya düzeninin yaydığı ideolojik biçimlerin yaygınlaşması gibi sonuçları olmuştur. Ancak değişen şey iki yakayı hem birleştiren hem ayıran köprü değil, aslında bu köprünün kaderiydi.

Drina Köprüsü'nün Sınırı: Köprü ve Sınır Analogisi

Sınır ve sınır bölgelerine ilişkin çalışmalar, tek bir disipline özgü olmaktan çok coğrafya, uluslararası ilişkiler, antropoloji ve sosyoloji gibi birden çok disiplin içinde değerlendirilen geniş bir literatürden oluşmaktadır. Sınırlara olan ilginin farklı disiplinleri kapsayacak şekilde artışı dünya tarihinde yaşanan yapısal değişimler ile yakından bağlantılıdır. Küreselleşme adı verilen yapısal değişiklikleri içeren bu süreç, ulus-ötesi eğilimlerin hız kazanması ve bu eğilimlere verilen tepkiler, Doğu ve Batı blokları olarak ayrılan dünya sisteminde Sovyetlerin çöküşünü takip eden tek

kutuplu dünya düzenin hakimiyetine paralel olarak Avrupa Birliği gibi uluslararası genişlemeyi hedefleyen kuruluşların artışı, bu etki genişlemesine bağlı olarak dünyanın farklı bölgelerini de kapsayan ortak ulusal ve bölgesel düzenlemelerin politika halinde uygulanması ve böylece tek bir uluslararası bağlantının hakim olduğu ancak sınırları çizilmiş ulus devletlerin politik birimler olduğu dünya sisteminin hakimiyet kazanmasını içermektedir (Wilson ve Donnan, 2012, s. 1-5; Popescu, 2011, s. 22-25).

Farklı disiplinlerin çalışma konusu olan sınırların özellikle 1648 Vestfalya Anlaşması ile dünya üzerinde yaygınlık kazandığına dair belirleme ile ilgili sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinde bir ortaklaşma söz konusudur. Sınır kavramı, 'farklı meşrulukları ayıran hukuki hatlar' (Anderson vd., 2010, s. 594) ve modern ulus devletlerin hakim olduğu sistemde ontolojik güvenliğin temel belirleyeni olarak kullanılır. Bu yönüyle bakıldığında sınırlar, her bir devleti dış dünyaya karşı koruyan 'bariyer' ve 'süzgeçler' iken, aynı zamanda 'köprüler' ve 'çıkış kapıları' olarak birbirini güçlendiren çelişkili niteliklere sahiptirler (Anderson, 2001, s. 220). İki meşru gücün karşılaştığı alan olan sınır bölgelerinde de devletli olmanın verili kabul edilmesine yönelik eleştiriler doğrultusunda sınır bölgeleri/alanlarının farklı egemenlik biçimlerinin etkili olabileceği niteliklerinin ortaya koyulması, sınır olgusunun sosyal bilimlerde fiziksel, politik, ekonomik, kültürel ve psikolojik boyutlarıyla değerlendirilmesine imkan veren üretken bir alan olarak ortaya çıkışına imkan sağlamıştır (Anderson vd., 2010, s. 1-3; Kireev, 2015, s. 45-46). Ortaya çıkan bu kapsayıcı literatürde, sıklıkla metafor kullanma söz konusu olmakla birlikte, sınırları açıklamak amacıyla ortaya atılan bu metaforların aynı zamanda mevcut yapının işlevini ortaya koyma noktasında belirsizliğe yol açmakta olduğunu da belirtmek gerekir (Özgen, 2004, s. 21). Fakat bu çalışma, sınıra ilişkin kavramsal ve teorik kullanımların reddedilmesi/aşılması gibi literatür eleştirisini içermemektedir. Çalışma, sosyal sınırların üretim araçlarının yalnızca 'kara parçası üzerine çekilmiş hatlar' olan sınır yapısı ile açıklanamayacağına ve sınırların farklı formlarda da inşa edildiğini/edilebileceğini İvo Andriç'in *Drina Köprüsü* adlı eserinde kullanmış olduğu 'köprü' metaforu üzerinden gösterme amacındadır.

Andriç, köprü mefhumunu sadece ele aldığımız eserde kullanmamıştır. Örneğin, 'Köprüler' (2008, s. 39) adlı kısa bir yazısında köprüleri, 'kutsal yapılar', 'imkân' ve 'kötü olan hiçbir şeye yol açmayacak' inşalar olarak görmektedir. Köprülerin 'yapıcı' yönüne ilişkin değerlendirmeleri bulunan Andriç, *Drina Köprüsü* eserinde köprülere dair bu bakışını sürdürürken, aynı zamanda köprüünün

farklılıkları da belirginleştirdiğini olaylarla aktarmaktadır. Makro dönüşümler perspektifinden değerlendirildiğinde eser, 'yeni' olanın yalnızca 'imkân' değil, 'engel' ve 'birleştiren'in eş anlı olarak 'ayırma' işlevi de görebileceğine örnek teşkil etmektedir.

Literatürde bu akıl yürütme tarzı, sıklıkla Amerika-Meksika sınırını çalışan sosyal bilimciler tarafından ortaya koyulmaktadır. Bu çaba doğrultusunda dünya siyasetine yön veren haritacılık sistemine karşı eleştirel bir mimari anlayış geliştirilmesini savunan Alvarez (2012a, s.25-26; 2012b, s. 538-539, 543), Amerika-Meksika sınır/duvar hattını değerlendirmenin hâkim sınır anlayışı olan 'kara parçasına üzerine çekilen hat' olan epistemolojinin sınırlığını aşmanın yolu olarak çok katmanlı ve derin etkileri olan sınır ve köprü(leme) arasındaki ilişkiye dikkati çeker. Köprüler, var olan bir engeli aşmak ve bir trafiği inşa etmek amacıyla dizayn edilmektedirler. Birbirinden farklı mekanları bağlayarak geçişlerin kontrolünü sağlayan köprüler, sınır kavramının ele alınma biçiminin 'kumdaki yatay çizgi ile sınırlandırmanın' ötesine taşınmasına yardımcı olarak belirli bir inşa biçimi sunmaktadır. (Alvarez, 2012a, s. 31-32). Dolayısıyla, belirli bir strateji geliştirme amacı taşıyan köprüler, hem imkânların hem sınırlılığın inşaları olarak varlık göstermektedirler. Sınır ve köprü arasında kurulacak ilişki, yalnızca yerel insan gruplarının davranışlarını incelemek değil, aynı zamanda çok daha geniş bir çerçeveden bakılması gereken faaliyetlerin karmaşık sürecini de ele alan etnografik nitelik taşımaktadır. Zamanla derin bir aidiyet ile özdeşleşerek kişisel akışların sağlandığı ve gündelik hayatın sürekli bir bağlantısı haline gelmekte olan köprülerin bu işlevi, insan davranışlarının ve toplumsal süreci belirleyen kurumsal ve yapısal etkilerin incelenmesini gerekli kılmaktadır (Alvarez, 2012a, s. 32, 34; 2012b, s. 546).

Paralel bir epistemolojik katkıyı, Alman sosyolog G. Simmel'in (1994), 'köprü ve kapı' gibi nesnel varlıkları kullanarak 'ayırma' ve 'birleştirme' hareketlerinin birbirleriyle ilişkili olarak aynı anda var olma durumuyla ele alışı da görmekteyiz. Simmel'e göre (1994, s. 5-8), doğada birbirleriyle bağlantılı ancak ayırık olan alanların nesnel varlıklar yoluyla birleştirilmesi, buralarda yaşayan insanların zihinlerinde birbirlerinden farklı oldukları fikrini de meydana getirmektedir. Bu ilişkisellik, estetik bir değer taşıyan köprü inşası ile zirveye ulaşmaktadır. Çünkü doğada var olan bir engelin aşılarak dünya üzerinden bir parçanın birleştirilmesi, ayırık kıyıları birleştirme gibi bir pratik amaca hizmet ederken, aynı zamanda bu kıyıların birbirlerinden farklı olduklarını da hatırlatan yapılar olmaktadır. Dolayısıyla, hem yakın hem uzak olma hali 'yabancı'nın ne anlama geldiğini de tanımlar. Mekân olarak

yakın olup zihinsel olarak uzak olma eş deyişle 'burası' ve 'orası' arasındaki ayrılmaları birleştirmenin zorluğu ise, bu köprü ve kapılar aracılığıyla ortaya çıkmaktadır (Van Houtum ve Strüver, 2002, s. 143). Böylece iki kıyı arasında gidip gelme eylemi ile insanların farklı şekillerde günlük yaşamlarında etkileşim kurdukları yapılar olan köprünün sağladığı bu kesintisiz etkileşim, hem 'bir' hem de 'ayrı' olmanın sürekli üretildiği alanlar olmaktadır.

Bu perspektiften hareketle ifade edecek olursak, *Drina Köprüsü* romanı, Balkan coğrafyasının en uzun nehri olan Drina üzerine inşa edilen Drina köprüsünün söz konusu alanı, hem birleştiren hem de ayıran işlevinin aktarıldığı bir çerçeve sunmaktadır. İvo Andriç, köprülerin 'herkese ve her şeye' eşit olduğu ve birçok yönüyle bir tür 'imkân' sağlayan yapılar olduğu ifade ettiği yazıları (Andriç, 2008) olsa da incelediğimiz eserde Drina köprüsü özelinde iki yakayı birleştiren köprünün sadece *birleştirmedini* aynı zamanda *ayırmanın* bir yolu olarak da işlev gördüğünün örneklerini sunmaktadır. Ayırma ve birleştirme pratiklerinin ise, 'dünya zamanı' yoluyla anlam kazandığı ve merkezi güçler tarafından politik araç haline getirildiği tarihi olaylar silsilesini ifade edilen çerçeve temelinde değerlendirmek mümkündür. Romanda, Drina köprüsünün, dünya siyasi tarihinde yaşanan değişimlerin Balkan topraklarında farklı etnik ve dini gruba mensup olanlar arasında nasıl 'sınır' işlevi gördüğü şu şekilde betimlenmektedir:

... Bu sınır zamanla, daha net bir biçimde belirmeye, iki ülke arasındaki bir sınır anlamını almaya başladı. Bu durum, o çevrenin olduğu kadar kasabanın da yaşayış koşullarını değiştiriyor, ticarete, ulaşım işlerine, kamu oyununa ve Müslümanlarla Sırlar arasındaki ilişkilere de etki yapıyordu...Müslüman ve Hristiyanlar ...şaka olarak birbirlerini' komşu' diye çağırıyorlardı. Çünkü evleri kasabanın karşılıklı iki ucunda bulunuyordu (2000, s. 101, 139).

Aktarılan bu pasaj, sınırların yalnızca kara üzerine çizilen keskin hatlar olarak işlevsel olmadığı ve farklı inşalar yoluyla da toplumlar arası sınırların aktifleşebileceğini yansıtmaya anlamında başarılı bir örnektir. Engelin aşılması sürekli bir erişimin ve etkileşimin sağlandığı köprüler, kuruluşu itibariyle sınır hattı olmaktan ziyade sonucu itibariyle üretilen sosyal sınırların yegâne mekânı olabilmektedir. Böylece 'köprü', iki farklı ülke arasında geçilen sabit bir bariyer veya farklı denetim alanlarının belirleyeni olarak değil, kişisel tarihin şekillendiği ve aidiyetlerin belirlendiği bir yapı olarak var olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Drina nehrinin iki yakasında yerleşik bulunan Müslüman ve Hristiyan grupların her ne kadar günümüzde anladığımız biçimiyle bir sınır olmasa da inşa edilen Drina

köprüsünün iki toplum arasında 'sınır' işlevi ('komşu olma' vb.) görmektedir. Bu yönüyle Drina köprüsü, farklı dini gruplara mensup insan topluluklarının ulus-devlet olmanın yaygınlık kazandığı kapitalist çağda etnik ve dini farklılıkların belirginleşmesini sağlayan sınır simgesi haline gelmiştir. Bir zamanlar bu farklılıkları birleştiren ve meskûnu olanlara imkan yaratan köprü olan Drina, 19. yüzyılla birlikte insan toplulukları arasında 'sınır'a dönüş(türül)müştür. Böylece, hem birleştiren hem de ayıran kimliğiyle Drina köprüsü, aslında tüm dünyada yaşanan değişimlerin eş deyişle büyük resmin yalnızca panoramasıydı.

Andriç'in romanı, sınırların yalnızca iki devlet arasında hukuki olarak tanımlanmış kara parçası üzerine çekilen sabit bir hat ve bu hat arasındaki hareket biçimleri, süreçleri ve sonuçları bakımından sınır bölgesi olduğu savının aşılması gerektiği noktasında özgün bir yapıt niteliğindedir. Bu roman, etkileşimin gerçekleştiği alan olan köprü üzerinde ve etrafında gerçekleşen sürekli bir toplumsal, ekonomik ve kültürel alışverişin 'biz' ve 'öteki' inşa sürecinde etkin rolü olabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla roman, yalnızca toprak üzerine çekilen hatlar olan sınır yapılarını ele almanın ötesinde toplumsal sınırların yaratılmasına ilişkin süreçlerin farklı unsurlar yoluyla da inşa edildiği/edilebileceğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Mevcut kurumsal yapıların ve düşünce sistemlerinin dönüşümü ya bir senteze ulaşarak ya eskinin kaldırılmasıyla ya da eski ile yeninin birlikte var olabileceği yeni yolların bulunmasıyla mümkün olacaktı. Kapitalist dünya ekonominin belirlediği koşullar altında ortaya çıkan tüm kurumsal yapıların söylemi ise, milliyetçilik ideolojisiyle yeniden üretilmekteydi.

Hobsbawm'ın (2012) 'Çifte Devrim' olarak tanımladığı Sanayi ve Fransız Devrimi gibi iki önemli gelişme, kapitalist dünya sisteminin 19. yüzyıl ve sonrasında dünyanın farklı coğrafyalarını içermesinin ekonomik ve ideolojik temelini oluşturmuştur. Artık belirli bir coğrafyayla ilişkilendirilen etnik bir grubun ortak dil, din ve tarihi kodların birleştiriciliği eşliğinde 'ulus' olma ideallerinin 'milli' bir ideoloji temelinde sınırları belirli bir toprak parçasında 'devlet' olma tahayyüllerini güçlendirdiği tarihsel döneme girilmiştir. Bu bakımdan gerçek bir millet olduğu varsayılan bir toplumun birlik, milli kimlik ve ortak tarih gibi anlatılar etrafında birleştirilmeye çalışıldığı bu yüzyıllar, bağımsız bir yönetimi arzulayan toplumsal gruplara ideolojik perspektif sağlamıştır. Kapitalist ekonominin politik organizasyonu olan ulus-devlet mekanizmalarının kuruluşuna kaynaklık eden milliyetçilik akımı, yeni dünya düzeninin nasıl sağlanacağına ideolojik cevabıdır (Hobsbawm, 2014, s. 25).

Andriç'in romanı, 19. yüzyıl kapitalist ekonominin Balkan coğrafyasına yayılımının eşlik ettiği ideolojik söylem olarak milliyetçiliğin toplumsal etkisini, Drina Köprüsü civarına yerleşik olan Müslüman ve Hristiyan dinine mensup gruplar aracılığıyla çağa uygun olarak nasıl yeniden üretildiğini göstermektedir. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nda dini niteliğe sahip millet olma anlayışına dayanan farklı grupları bir arada tutma siyaseti, 19. yüzyılla birlikte yerini bir etnik grubun diğerleri üzerinde hâkim konuma geleceği yeni bir düzene bırakmıştır. Batı Avrupa'da başlayıp dünyanın farklı coğrafyalarını da etkisi altına alan bu yeni düzen, farklı coğrafyalarda egemen olan Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde 'azınlık isyanları' adı verilen süreci başlatmıştır. Bu isyanların yaşandığı bölgelerden biri ise, Osmanlı'nın Batı'ya dönük yüzü olan Balkan topraklarıydı. Osmanlı'nın Batı'sı ancak Avrupa'nın Uzak Doğu'su olan Balkan coğrafyasının dünya siyasetinde bir tür 'sınır', 'köprü' 'doğuya açılan kapı' gibi tampon konumda olması, bu topraklarda yaşayan toplumsal grupları değişimlerin en net gözlemlendiği alanlar olarak 'Araf'ta yaşayanlara dönüştürmüştür. Kapitalist ekonominin Avrupa'nın kuzeyinde hakim tarz olarak üstünlük kazanması, dünya ekonomisi içinde bulunan diğer bölgelerin de bu ağa dahil edilmesi ihtiyacı doğurmuştur. Bu ihtiyaç, ekonomik ilişkilerin sürdürülmesini kolaylaştıracak olan siyasi yapılanmanın da kurulması sonucunu doğurmuştur (Kasaba, 1993, s. 11-12). Bu siyasi yapılanma, merkezi ulus-devlet etrafında birleşen uluslardan oluşmaktaydı. 'Sonsuz sınırsız sermaye birikimi'ne dayanan kapitalist dünya ekonominin 19. yüzyıl sonrası dünya sathında yayılma göstermesi, Batı Avrupa ekonomisi için ucuz pazar niteliği taşıyan Balkan topraklarını çok daha fazla cazip hale getirmişti. Bu yayılma beraberinde eski tarzın değişmesi zorunluluğunu getirmiş, var olan toplumsal sınırların farklı bağlamlarda yeniden üretilip belirginleşerek güçlü siyasal taleplerin ortaya çıkışına yol açmıştır. Bu değişim Drina köprüsünü, aynı mekan üzerinde farklı toplumsal hafızanın oluşturulduğu tarihsel bir yapıt niteliğine dönüştürmüştür:

Köprü üstünde bulunan bir tümsek Radisav'ın mezarı diye anılırdı. O, Sırpların bir şefi ve çok güçlü bir insanmış. Sadrazam Mehmet Paşa, Drina'nın üstünde bir köprü yaptırmak üzere adamlarını yollayınca, herkes bu emre boyun eğmiş ve bedava çalışmaya katlanmış. Yalnız Radisav kafa tutmuş ve halkı ayaklandırmış. ...Müslümanlara gelince, çok eski zamanlarda burada din uğruna şehit düşmüş bir dervişin, Şeyh Turhan'ın yatmakta olduğunu iddia ederler. O büyük bir kahramanmış ve küffar ordusuna karşı Drina geçidini korumuş. ...küffar ordusu bir gün yine gelecek olursa, bu tümseğin altından kalkarak tekrar onlara yolu kapatacakmış (2000, s. 19- 20).

19. yüzyıl, kapitalist ekonominin egemen olduğu dünyada milliyetçiliğin ideoloji olarak ortaya çıkışı, devlet kurmuş olan ya da devlet kurma özlemi taşıyan insan toplumlarının birbirinden farklı biçim ve niteliklerle taleplerini ortaya koydukları zaman aralığıdır. Yeni çağın ideolojik habercisi olan milliyetçilik, yukarıda aktarılan pasaj bağlamında ele alındığında, farklı dine mensup iki topluluğun gerçekliğine nesiller boyu inanacakları geçmiş hikayelerin yeniden ve yeniden nasıl icat edileceğinin adı olmaktadır. Köprü inşası süresince Hristiyan ve Müslüman toplumlara uzun vadede 'ön-milli' unsurlar sağlayacak bu hikayeler, değişen dünya zamanına göre yeniden şekil alıp bu gruplar arasında birliği kurmanın ideolojik araçlarına dönüşmüştür. Artık belirli bir gruba aidiyet bağının aynı toprak parçasını paylaşan toplumlar için birleştirici bir unsuru olan din olgusuyla dil, etnik köken, ortak kültür gibi unsurlarla 'yakından bağ' kurulmuştur (Hobsbawm, 2006, s. 65-70). Bu nedenle, modern milliyetçiliğin ve ön-milli bağların önemli bir parçasını oluşturan 'kutsal ikonlar', ortak kolektif pratikleri, sembolleri ve ritüelleri temsil etmektedir (s. 93). Andriç'in köprü inşa sürecinde aktardığı hikayeler ise, Müslüman ve Hristiyan dinine mensup olmanın aynı tarihsel olayların nasıl farklı yönlerde icat edildiği ve 'tarihsel bir millet' olma yolunda nasıl kurgulandığının örnekleri niteliğindedir. Bu hikayeler aynı zamanda, Balkan coğrafyasında 20. yüzyılda dil ve etnik köken gibi kültürel unsurların vurgulanmasıyla milli devlet özleminin açığa çıkmasının tarihselliğini de yansıtmaktadır. Balkan coğrafyası bahsi edilen tarihsel koşullar altında 20. yüzyıl ve sonrası kurulmuş milli devletlerin ihtiyaç duyduğu ortak kolektif bilincin tarihsel anlatıların çeşitli yönleriyle yeniden icat edilmesiyle sağlana gelmiştir.

Sonuç

Sınır çalışmaları başlığı altında toplanan akademik çalışmalar, epistemolojik olarak çoğunlukla toprak üzerine çizilen hatlar nedeniyle ortaya çıkan toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel değişikliklere odaklanmaktadır. Bu değişiklikler, çoğunlukla yeni düzenin siyasal organizasyonu olan ulus-devlet sınırlarının tanımladığı 'içerisi' ve 'dışarı' olarak belirlenen alanları verili kabul ederek değerlendirilmektedir. Kapitalist dünya ekonominin yayılışına eşlik eden siyasal düzenlemenin ulus-devlet olması, hukuki hatların 'kara parçası üzerine çekilen çizgiler' olduğu hâkim anlayışının bir parçasıdır. Ancak sınır olgusu özellikle toplumsal sınırların hangi ölçüler doğrultusunda oluşturulduğu konusu oldukça karmaşık değişkenleri içermektedir. Bu bağlamda çalışma, İvo Andriç'in *Drina Köprüsü* adlı eserini, Modern

Dünya Sistemi teorik çerçevesinden faydalanarak yeniden değerlendirmektedir. Kapitalist sistemin karmaşık ve çelişkili sürecinin sonuçlarından olan kurumsal mekanizmaların farklı bir yapıyla ele alınmasına ilişkin farklı bir değerlendirme ise, İvo Andriç'in romanında kullandığı 'köprü' metaforu ile mümkün olmuştur.

Kapitalist dünya ekonominin dünya üzerinde hızla ilerleyişinin sosyo-politik sonucu olarak egemenliğin artık belirli bir toprak parçası ile sınırlandırılarak merkezi bir devlet etrafında öbikleşen birleşmiş uluslara aktarılması, dünyanın her bir noktasını kendi özgül koşulları doğrultusunda şekillendirmiştir. Kapitalizmin belirlediği tarihsel koşullar altında geleneğe duyulan bağlılık ile ulus devlete sadakat arasında ilişki kurularak yeni dünya düzeninde merkezi bir ulus-devlet şeklinde yer alma çabası hız kazanmıştır. Bu sistemin işleyiş çelişkilerinin en net gözlemlenebildiği alanlar/mekanlar ise, kuşkusuz herhangi bir toplumsal grubun başka bir grup ile karşı karşıya geldiği sınır/geçiş bölgeleri olmuştur. Bu çelişki hukuki olarak bir kara parçası üzerine belirlenmiş somut ve sabit sınır çizgileri olarak ortaya çıkabileceği gibi, farklı şekiller/yapılar etrafında da var olabilir. Bu makale, İvo Andriç'in *Drina Köprüsü* adlı eseri özelinde, Balkan topraklarında imparatorluk düzeninin egemen olduğu yüzyıllarda Drina nehri kıyılarına yerleşik olan Müslüman ve Hristiyan nüfusun birbirlerine köprü aracılığıyla bağlanması ile 'öteki'nin yaratılma sürecinin eş anlı meydana geldiğini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle eser, tarihsel dönüşümlerin köprü etrafında/boyunca yaşananlar ile harmanlanarak aktarılmasının, sınır çalışmalarına 'toplumsal sınırı inşa etmenin' yolu olarak kabul edilen kara hudutlarının yanı sıra toplumsal sınır inşa biçiminin başka bir tarzına örnek teşkil etmektedir.

Dünya tarihi boyunca farklı amaçlar ile inşa edilen görkemli yapılar olan köprüler, çoğunlukla doğa engellerini aşmak amacıyla inşa edilerek iki farklı kıyıyı birbirine bağlama işlevi görmüştür. Ancak köprü'nün bağlantı kurma işlevi, beraberinde ayrı grupların kolaylıkla karşılaşmasına olanak tanıyarak aynı zamanda toplumsal farklılıkların belirginleşmesine de neden olmaktadır. Buna verilebilecek en iyi örneklerden biri, Drina nehri üzerine inşa edilen ve bugün bile varlığını koruyan tarihsel yapı olan Drina köprüsüdür. Drina köprüsü, Müslüman ve Hristiyan nüfusun yerleşik olduğu Drina nehrinin iki ayrı kıyısını birbirine bağlayarak, Balkan topraklarında milli devlet olma isteğinin açığa çıktığı zamanlarda toplumsal hafızaya tarihsel dayanak olmuştur. Ayrıca Drina köprüsü, her iki grubun kendi tarihlerini köprü boyunca yaşanan ve yahut yaşandığına inandıkları sözlü hafızanın mekânı olarak 'birleştirme' niteliğinin yanı sıra 'ayırıcı' niteliği ile de ön plana çıkmıştır. Bu

nedenle *Drina Köprüsü* romanı, başarılı bir edebi tür olmasının yanı sıra toplumsal sınırın aslında başka formlarda da yaratıldığının/yaratılabileceğinin örneğini sunmaktadır. Bu anlamda romanın, köprü ve sınır yapılarının inşası ve bunların etkileri ve sonuçları bakımından sınır çalışmaları literatürüne katkı sunma potansiyeline sahip olduğu ifade edilebilir.

Kaynakça

- Andriç, I. (2000). *Drina Köprüsü*. (H. A. Ediz ve N. Mstakimoğlu, ev.). İstanbul: İletişim.
- Andriç, I. (2008). Köprüler. (M. Pars, ev.). *Kl-ykw Dergisi*, 12, 39.
- Anderson, J. (2001). Towards a Theory of Borders: States, Political Economy, and Democracy. *Annales*, 26, 219-232.
- Anderson, J. ve O'Dowd, L. (1999). Borders, Border Regions, and Territoriality: Contradictory Meanings, Changing Significance. *Regional Studies*, 33, 593-604.
- Anderson, J., O'Dowd, L. ve Wilson, T. M. (2010). Introduction: Why Study Borders Now? *Regional & Federal Studies*, 12(4), 1-12.
- Alvarez, R. (2012a). Borders and Bridges: Exploring a New Conceptual Architecture for (U.S.-Mexico) Border Studies. *The Journal of Latin American and Caribbean Anthropology*, 17, 24-40.
- Alvarez, R. (2012b). Reconceptualizing the Space of the Mexico-US Borderline in A Companion to Border Studies. T. M. Wilson ve H. Donnan (Editörler). *A Companion to Border Studies* içinde (s. 538-557). London: John Wiley & Sons.
- Barış, T. (2021). Balkan Coğrafyasına Fenomenolojik Bir Yaklaşım Denemesi: Drina Köprüsü ve Drina'da Son Gün rneği. *Balkanistik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 3(2), 27-51.
- Erbaş, H. (1999). Gelişme Yazını ve Geleceği. *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, 8, 9-25.
- Erbaş, H. (2018). *Türkiye'de Gelişme/Kalkınma Yazınından Bir Seçki*. Ankara: Palme Yayınevi.
- Goldfrank, W. L. (2012). Wallerstein's World-System: Roots and Contributions. S. Babones ve C. Chase-Dunn (Editörler). *Routledge Handbook of World-Systems Analysis: Theory and Research* içinde (s. 97-104). London: Taylor & Francis Group.

- Hobsbawm, E. J. (2006). *Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik*. (3. bs.). (O. Akınay, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hobsbawm, E. J. (2012). *Sermaye Çağı: 1848-1875*. (2. bs.). (M. S. Şener, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Hobsbawm, E. J. (2014). Gelenekleri İcat Etmek. E. Hobsbawm ve T. Ranger (Editörler). *Geleneğin İcadı* içinde (s. 1-19). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Hopkins, T. K. ve Wallerstein, I. (1987). Capitalism and Incorporation of New Zones into the World-Economy. *Review*, 10(6), 763-781.
- İnalçık, H. ve Quataert, D. (Editörler). (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi: I. Cilt: 1300 – 1600*. (H. Berktaş, Çev.). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- İnalçık, H. (2005). Türkler ve Balkanlar. *BAL-TAM Türklük Bilgisi* 3, 20-44.
- Karpat, K. (2015). *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kasaba, R. (1993). *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi*. (K. Emiroğlu, Çev.). İstanbul: Belge Yayınları.
- Kaya, M. (2014). Drina Köprüsü ve El Greko'ya Mektuplar Romanlarında 'Öteki' Türkler, Müslümanlar. *Hürriyet Gösteri*, 313, 90-110.
- Kireev, A. (2015). State Border. S. V. Sevastianov, J. P. Laine ve A. A. Kireev (Editörler). *Introduction to Border Studies* içinde (s. 98-117). Vladivostok: Dalnauka.
- Özcan, R. (2010). "Köprüden Akan Tarih": İvo Andriç'in Drina Köprüsü Adlı Romanında Osmanlı. *Hikmet*, 16, 47-66.
- Özgen, N. (2004). *Sınır Kasabaları Sosyolojisi Araştırma Projesi*. Erişim Tarihi: 10.07.2022, <http://neseozgen.net/wp-content/uploads/26.pdf>.
- Pamuk, Ş. (2005). *Osmanlı-Türkiye İktisat Tarihi:1500-1914*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Popescu, G. (2011). *Bordering and Ordering the Twenty-first Century: Understanding Borders*. Plymouth: Rowman & Littlefield Publishers.
- Pars, M. (2004). *Makedon ve Sırp romanlarında Türkler ve Türk izleri*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Simmel, G. (1994). Bridge and Door. *Theory, Culture & Society*, 11(1), 5-10.

- Őahin, D. ve Alaca, J. (2022). Ivo Andrić'in "Drina K opr s "nde Türk Kültüründen İzler ve Türk Tipi. *Rumeli'de Dil ve Edebiyat AraŐtırmaları Dergisi*, 26, 405-418.
- Ulucan,  . (2020). Ivo Andrić'in Drina K opr s  Adlı Romanında Dini ve Etnik  eŐitlilikteki İekli Zıtlıklar ve HiyerarŐi. *Bing l Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(19), 341-356.
- Varel, A. (2020). Toplumsal DönüŐümü Bir K opr n n Tarihi  zerinden Okumak: İvo Andrić ve Drina K opr s . *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 37(2), 406-423.
- Wallerstein, I. (1993). *Jeopolitik ve Jeokültür*. (M. Özel,  ev.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Wallerstein, I. (1996). *Tarihsel Kapitalizm*. (N. Alpay,  ev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Wallerstein, I. (2011). Dünya-Sistemleri Analizi Bir Giriş. ( ev. E. Abadoğlu, N. Ersoy). İstanbul: BGST Yayınları.
- Wallerstein, I. ve Decdeli, H. ve Kasaba, R. (1983). Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Ekonomisi ile BütünleŐme Süreci. *Toplum ve Bilim*, 23, 41-54.
- Wilson, T. M. ve Donnan, H. (2012). Borders and Border Studies. T. M. Wilson ve H. Donnan (Ed.). *A Companion to Border Studies* içinde (s. 1-27). UK: John Wiley & Sons.
- Quateart, D. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu: 1700-1922*. (A. Berktay,  ev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Van Houtum, H. ve Str ver, A. (2002). Borders, Strangers, Doors, and Bridges. *Space & Polity*, 6(2), 141-146.

Summary

This paper presents the bridge as the central metaphor in Ivo Andrić's 'The Bridge on the Drina' in the context of border studies. The novel belongs to the period of the 19th century of Balkan geography and portrays events and experiences that happened around the bridge. The bridge, built by Ottomans in the sixteen century to reach into the land of Europe, is described as a symbolic structure that connects Bosnia to Serbia and the Ottoman Empire. In addition, the bridge connects the Muslim and Christian populations living on both sides of the Drina river. Through the eighteenth and nineteenth centuries, the capitalist world economy expanded to cover the whole world including Balkan Peninsula, and has led to many changes in all regions where it has reached since its emergence.

In this article, the complex relations of identities, religions, and central powers conveyed through the events along the bridge are discussed within the framework of expanding the capitalist world economy throughout the world, especially in the Balkan geography. In that regard, based on the consequences of the functioning of the capitalist world system, the aim of this study also is to draw on the relationship between conceptual uses such as the 'construction of border' and 'the ideology of nationalism with the metaphor of 'bridge' used in the novel and how the changes in the world-system transform the societies remaining in 'Purgatory'.The concept of border and/or border regions has large pieces of literature

evaluated in multiple disciplines such as geography, international relations, anthropology, and sociology rather than being specific to a single discipline. The literature on border studies covering different disciplines is closely related to the structural changes in world history. The process includes structural changes, the acceleration of transnational tendencies, and the expansion of organizations aiming at international expansion, such as the European Union, in parallel with the dominance of the unipolar world order following the collapse of the Soviet Union in the world system divided into Eastern and Western blocs. It includes the implementation of common national and regional arrangements, including different parts of the world, as a policy, depending on the expansion of the world, and thus the dominance of the capitalist world system in which a single international connection is dominant, but multicentricity of the nation-states territorially bordered are political units. Thus, a defining feature of the capitalist world system is to include a network of interstate relations with many nation-states bordered geographically instead of the permeable and sometimes uncertain political boundaries that were a characteristic feature of the imperial age, and the establishment of order in this place and transforming the rate into safe areas is valid.

The new form of government that emerged in the transition from the empire to the nation-state in the 19th century has been based on the understanding of citizenship in which national values are glorified, homelands are sacralized, and political boundaries have been clear and built on a specific place. The existence of a piece of land surrounded by boundaries that the modern nation-state would legitimize represented the new order of industrial societies and make space divisible. What consequences arise from spatial limitations is that the places where this is most clearly observed are the national borders and especially the border regions where identities conflict with the national identity. From this perspective, certain differences between national states by the articulation of the international capitalist system accompany diverse state practices inside/outside of borders which have internationally been the main element to secure the political-territorial unit and to possess a certain national identity. Within this broader agenda, the function, and utility of the bridge on the Drina have commonalities with the construction of borders in the nation-state social process, 'inside/outside', 'we/other', in everyday life.

This study presents that the metaphor of the bridge in Andrić's novel provides a new dimension to the epistemology of border studies in terms of bridging and connections between communities and places. Bridge, built on both sides of the town of Vişegrad where local communities interact with one another, is a historical monument that has an analogy between the horizontal lines on the land about the construction of social boundaries as a part of nation-state practices.

POETRY AS NATIONAL ART: CAROL ANN DUFFY'S POLITICAL POETRY AS THE POET LAUREATE*

ULUSAL BİR SANAT OLARAK ŞİİR: CAROL ANN DUFFY'NİN
SARAY ŞAIRLİĞİ DÖNEMİNDEKİ POLİTİK ŞİİRİ

Özlem AYDIN ÖZTÜRK

Dr. Öğr. Üyesi, Bülent Ecevit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, İngiliz Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, aydin@beun.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 27 Temmuz 2022
Kabul edildiği tarih: 6 Ocak 2023
Yayınlanma tarihi: 20 Haziran 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 27 July 2022
Date accepted: 6 January 2023
Date published: 20 June 2023

Anahtar Sözcükler

Politik Şiir; Saray Şairi; Carl Ann Duffy; Çağdaş İngiliz Şiiri

Keywords

Political Poetry; Poet Laureate; Carol Ann Duffy; Contemporary British Poetry

DOI

10.33171/dtcfjournal.2023.63.1.15

Abstract

When Carol Ann Duffy became Britain's first female poet laureate in 2009, it was a surprise as Duffy had always been a political poet with very harsh criticism of government policies in her works. However, she made it clear that she would not be writing poems for the monarchy and royal occasions unless she felt to do so. In an interview with Andrew McAllister in 1988, Carol Ann Duffy stated that poets don't have answers; they just record the human experience. Therefore, her intention as a poet is to set forth this notion by presenting life as exactly as it is (72). This manifesto represents her work as her political poems illustrate life in the multicultural Britain of the 1980s and 1990s with a close observation of the underprivileged and deprived as seen in *Standing Female Nude* (1985), *Selling Manhattan* (1987) and *The Other Country* (1990). Duffy's laureate poems also reflect her concern about speaking for the unvoiced. For Duffy, poetry offers a valuable alternative voice to journalists, commentators, and academics when it comes to discussing issues that concern us all. (Wroe, 2014, para 1). Accordingly, she speaks for the public to present the social and emotional experience of living in contemporary Britain by way of highlighting public concerns of the British people by targeting her criticism at the politicians. Thus, this paper examines the political aspect of Duffy's laureate poems written during her poet laureateship between the years 2009-2019. It focuses on her political poetry which mostly target at politicians and highlight public concerns

Öz

Carol Ann Duffy'nin 2009 yılında İngiltere'nin ilk kadın kraliyet şairi olması, Duffy'nin her zaman eserlerinde hükümet politikalarını çok sert bir şekilde eleştiren politik bir şair olması nedeniyle büyük bir sürpriz olmuştur. Ancak, Duffy kendisi istemediği sürece monarşi ve kraliyet ile ilgili olaylar için şiir yazmayacağını açıkça belirtmiştir. Andrew McAllister ile 1988'de yaptığı bir röportajda Carol Ann Duffy, şairlerin çözüm önermediğini; onların sadece insanın hayat deneyimini kaydettiğini belirtir ve bir şair olarak niyetinin yaşananları olduğu gibi sunmak olduğunu ekler (72). Bu manifesto, Duffy'nin 1980'lerin ve 1990'ların çok kültürlü Britanya'sında yaşama deneyimini, imtiyazsızların ve yoksunların durumunu betimleyen *Standing Female Nude* (1985), *Selling Manhattan* (1987) ve *The Other Country* (1990) adlı şiir kitaplarındaki politik tavrını ve şiirlerini de tanımlamaktadır. Röportajlarında da belirttiği gibi Duffy'ye göre "şiir, hepimiz için önemli olan şeylerle başa çıkmanın bir yolu olarak gazetecilere, uzmanlara veya akademisyenlere önemli bir alternatif ses sağlar" (Wroe, 2014, para 1). Bu makale Duffy'nin kraliyet şairi olarak yazdığı şiirlerinin politik yönü ile ilgilidir. Dolayısıyla, Duffy'nin 2009-2019 yılları arasında kraliyet şairliği sırasında yazdığı siyasi şiirlere odaklanmakta ve çoğunlukla Duffy'nin siyasi şiirlerinde politikacıları hedef alarak kamuoyunun kaygılarını seslendirip vurguladığını belirtmektedir. Bu bağlamda, Carol Ann Duffy eleştirilerini politikacılara yönelterek İngiliz halkının kamusal kaygılarını öne çıkarmakta ve çağdaş Britanya'da yaşamının sosyal ve duygusal deneyimini sunmak amacıyla kamuoyu adına konuşmaktadır.

* This article is the revised and expanded version of the paper presented at Carol Ann Duffy: The Legacy of the Laureateship Conference, 5-6 September 2019, organized by the British Academy, London.

Introduction

When her opinion was asked by Katherine Viner about why she was disregarded for the laureateship in favour of Andrew Motion to become the next laureate after Ted Hughes in 1999, Carol Ann Duffy told that she was not enthusiastic to get the post. She stated that she was never sure about accepting that post and never declared anywhere whether she wanted the post or not. In Viner's interview, Duffy was cited commenting that the role of the poet laureate "needed to be much more democratic", a poet laureate should be "more people's poet than monarch's band" and that she would not "write poem for Edward or Sophie – no self-respecting poet should have to" (1999, para. 17). A decade later in 2009, considering her harshly critical political poems in her previous collections, it came as a surprise that Duffy became the first female poet laureate in the history of Britain and the first poet laureate of the 21st century. Duffy stated that she accepted the role after "a long and hard" thought with the motivation of being the first woman poet laureate: "*The decision was purely because they hadn't had a woman... I look on it as a recognition of the great women poets we now have writing*" (Flood, 2009, para. 3).

While accepting the offer, Duffy was very clear in her decision and stance as she stated herself ready to carry out the responsibility the post requires, but she would write official poems only if she was excited or influenced by the occasion: "If not, then I'd ignore it" she declared (Flood, 2009, para.5). In that sense, rather than a post to write poems for the monarchy and the royal occasions, Duffy regards laureateship as a sign of Britain's appreciation of poetry and not an individual honour as a poet: "Poet laureate simply means to me that a country values its poets and that one poet is the representative for all the others. So it's sort of saying I'm a poet and I'm proud to take this role, because my country cares about poetry" (Burgin, 2010, para. 14). Certainly Duffy took the role as a privilege to represent poets of Britain.

Indeed, during her 10 years' time as the poet laureate, Duffy has proved that she regards herself as the representative poet of the nation not only by writing poems on public occasions but also promoting poetry and poets. For instance, Professor John Brooks, vice chancellor of Manchester Metropolitan University where Duffy teaches praised how she carried out the role:

It is a great way to reward and celebrate the generosity with which she has infused the role. She has opened up opportunities for other poets – involving established writers in large-scale projects and

commissions, encouraging and nurturing new voices ... and through the many prizes and competitions she has started and supported, and future poets through her national laureate education projects in schools up and down the country (“Poet laureate Carol Ann Duffy”, 2015, para.2).

Alan Brownjohn in his review of Duffy’s first laureate collection *The Bees*, emphasized that Duffy purely served poetry in her role as the poet of the nation and saw her “*task as entailing a responsibility to poetry more than a duty to the Establishment*” (2012, para.6). Rather than adopting a relaxed attitude and writing popular poetry, or writing “*poems about respectable good causes, ... She has chosen instead to go her own way, which involves affirming and extending her contact with a wide range of English poetry*” (Brownjohn, 2012, para.6). Considering her stance and earlier collections such as *Standing Female Nude* (1985), *Selling Manhattan* (1987) and *The Other Country* (1990) it can be argued that by illustrating the experience of living in the multicultural Britain of the 1980s and 1990s with an eye on the condition of the disadvantaged and deprived, Duffy has always been a political poet without any concern for the Establishment. Thus, this paper focuses on the political aspect of Duffy's laureate poems and her political poetry written during her poet laureateship between the years 2009-2019, which mostly target at politicians and highlight public concerns.

Politics in Carol Ann Duffy’s Earlier Work

As stated above, Duffy’s early poetry collections record the events and concerns in Britain in the 1980s, a decade marked with Margaret Thatcher’s premiership who was elected in 1979, 1983 and 1987. Thatcher’s privatisation policy and free market economy dominated the era as a result of which sharp divisions occurred in the society creating “two nations”, namely the rich and the poor, a society of haves and have nots. In her collections *Standing Female Nude* (1985) and *Selling Manhattan* (1987), Carol Ann Duffy reflected her concerns about the effects of capitalism on culture and the collapse of the Welfare state, which have overall transformed the society into consumerism one through *laissez faire* (free market) economy. Especially, in *The Other Country* (1990), she harshly criticised Thatcherite policies by representing British people who experienced alienation and social otherness in their own country due to the breakdown of the consensus embodied in the Welfare State. Therefore, Duffy’s political poetry held a mirror to the British society of the time by voicing shared public concerns through dramatic monologues viewed from various perspectives such as “the urban disaffected,

people on the margins of society who harbour resentments and grudges against the world” (“Whose voice is it?”, 2000, p. 14). As Dawson underlines, Duffy’s poems

reflect how unemployment rose to three million in 1983, with more job losses in Britain’s industrial north. Some speak out of, or to, a multicultural Britain during a time when the immigration flow was stemmed but race riots broke out, significantly in Brixton Manchester and the Midlands. Others blur the line between a sane, mad, or criminal mind... other poems register a dissatisfaction over the Falklands conflict as well as campaigns for nuclear disarmament (CND) (2016, p. 89).

The poet Lavinia Greenlaw also emphasized Duffy’s portrayal of the era by saying *"I remember the impact of her work in the late 80s and early 90s... She was the first poet to push language and form, their limits and tensions, to articulate that bankrupt and dislocated era"*. On her reflection of the political climate of the 1980s and choosing outsiders as characters in her poems, Duffy discloses McAllister that,

I think if you write a poem honestly you have got to do it as you are moved to do. What I am doing is living in the twentieth century in Britain and listening to the news every day and going out every day and reading the newspapers every day and meeting people who’ve had wonderful or horrifying experiences... I am not seeking bizarre subjects.

I don’t want to write the kind of poetry that tells the reader how I feel when I see a rainbow. I don’t want to write the kind of poetry that tells the reader that I as a feminist think that this guy should have his prick cut off because he was the Yorkshire Ripper. What I want to do is present it, as it is. Poets don’t have solutions, poets are recording the human experience (1988, pp. 70, 72).

Thus, Duffy takes the role of a witness, recorder and commentator as a poet, which is still valid for her perception of poetry as she states that “it’s the poet’s obligation- wrote Plato- to bear witness” (2009, para.1). Similarly, Duffy witnessed and recorded shared public concerns of Thatcherite Britain through her poems such as “Translating the English, 1989,” “Money Talks,” “Job Creation,” “Stealing” and “Making Money,” which are remarkable in reflecting Duffy’s critique of capitalism and the Conservative government that was in power in the 1980s. Duffy maintained her perception of the poet as a witness, observer and a reporter in her

official post as the poet laureate. While speaking of her poetry as the poet laureate, Duffy stated that:

I wanted to continue to write as I always had, and I have tried very hard not to write a poem I previously wouldn't have written. There always had been a public element to my work, particularly during the Thatcher years, and I think all poets, to a greater or lesser degree, need to have a finger on the national pulse. Poetry provides an important alternative voice to journalists or pundits or academics as a way of dealing with things that matter to us all (Wroe, 2014, para.1).

In that respect, Duffy believes poets should be concerned with the contemporary public matters, voice the concerns of the people and reflect on the contemporary living. Indeed, Duffy consciously maintained her concern for the public element in her poetry as the poet laureate and continued to record the experience of living in British society in the 2010s.

Politics in Duffy's Laureate Poems

Duffy's first official poem as the laureate is named "Politics", first published in 13 June 2009 in the *Guardian*, a month after she took the role. As Mark Brown stated, "*she could have chosen to write on Prince Philip's 88th birthday or the sombre commemorations for the D-Day landings in Normandy. Instead, Carol Ann Duffy has chosen a far more meaty subject for her first poem as poet laureate: politics. And she's angry*" (2009, para.1). In "Politics", Duffy remarks that

How it makes of your face a stone
that aches to weep, of your heart a fist,
clenched or thumping, sweating blood, of your tongue
an iron latch with no door. How it makes of your right hand
a gauntlet, a glove-puppet of the left, of your laugh
a dry leaf blowing in the wind, of your desert island discs
hiss hiss hiss, makes of the words on your lips dice
that can throw no six (Duffy, 2011, p. 12).

"Politics", included in *The Bees*, her first collection as the poet laureate, reflects Duffy's anger at and reaction to MP expenses scandal of 2009 which revealed that many MPs exploited their right to claim expenses for their second houses. For Brown (2009), Duffy's poem "Politics" is "a powerful, passionate commentary on the corrosiveness of politics on politicians and the ruinous effect on idealism". Dawson similarly indicates that Duffy's "*characteristic sympathy for men*

and women who find themselves embroidered in corrupt systems" (2016, p. 156) is reflected in the first four lines of the poem. The lines suggest a catatonic mood in which the person cannot move, act or react to a situation. The lines suggest numbness, inability to act or speak as if in a state of shock or rage. The speaker indicates no difference between two hands as one of them should dominate the other in use. This reference to right and left hands may also hint that there is no difference of political ethics between both wings when it comes to rules of politics. The laugh is likened to a dry leaf being blown by the wind, carried away or moved by another agency underlining lack of control. It suggests the lifeless, joyless, disappointed people with laugh as a dry leaf, as well. The line "makes of the words on your lips dice / that can throw no six" implies both lack of hope and inability to determine the next move. It is known that rolling the dice determines the next move in a game: dices determine who will make the next move and what happens next. Moreover, throwing six in dice represents luck and superiority in taking the next move in a game. In that respect, Duffy points out that through their inability to react and articulate, people are risking their own hope and luck. Politics is revealed towards the end of the poem as the reason for this unresponsiveness.

How it takes the breath
 away, the piss, makes of your kiss a dropped pound coin,
 makes of your promises latin, gibberish, feedback, static,
 of your hair a wig, of your gait a plankwalk. How it says this –
 politics – to your education education education; shouts this –
 Politics! – to your health and wealth; how it roars, to your
 conscience moral compass truth, POLITICS POLITICS POLITICS
 (Duffy, 2011, p. 12).

False promises of the politicians are further explored in the line "education, education, education". It echoes Labour Prime Minister Tony Blair's famous speech given at University of Southampton in 2001, promising to enhance education at all levels in the country. In this last stanza, Duffy says that politics is all about empty promises, "*gibberish, nonsensical language and hypocrisy. Dawson argues that "the capitalization and repetition of 'POLITICS' in the final line represent the raised voices, bullying tone and hallow rhetoric of political speech"* (2016, p. 157). Judith Palmer, Director of the Poetry Society, too, defined "Politics" as a courageous poem voicing the reactions of the British public to the scandal:

I think that what she has managed to do is capture in poetry the
 sense of disbelief, the strangled despair, which leaves most of us just

shaking our heads, open-mouthed and inarticulate... bloody hell feeling most people felt every time they listened to the latest detail of the expenses scandal (qtd in Brown, 2009, para.9).

A month after having been appointed as the poet laureate in 2009, Duffy, while visiting a school in Manchester, told the students that “she had already started work on a poem about recent national events”, reading a couplet “*What did we do with the trust of your vote? Hired a flunky to flush out the moat*” (Naughton, 2009, para.3). Duffy uses the same image of the moat in her poem “Democracy” which reflects the electoral crisis of 2010 when hundreds of people could not vote due to closure of polling stations at 10 pm despite queuing outside for hours. According to the *Guardian* on 7 May 2010, “*The polling stations affected many parts of the London including boroughs of Hackney, Peckham, Lewisham, as well as Milton Keynes, Birmingham, Manchester and Newcastle*” (Adetunji and Tran, 2010, para. 3). Some voters reported that they could not vote after waiting for an hour and a half in the long queues and the complaints included lack of extra staff in the crowded polling stations and slow working polling staff. Within twenty-four hours, Duffy responded to the situation by writing “Democracy” which she published on the *Guardian* and read on BBC’s Today programme:

Here’s a boat that cannot float.
 Here’s a queue that cannot vote.
 Here’s a line you cannot quote.
 Here’s a deal you cannot note ...
 And here’s a sacrificial goat,
 here’s a cut, here’s throat,
 here’s a drawbridge, here’s a moat ...
 What’s your hurry? Here’s your coat (Duffy, 2010).

The title of the poem is very ironic, capturing the mood of would-be voters. The poem also makes a public criticism with leaving the statement “Here’s a democracy you cannot vote”. Moreover, images of the drawbridge and the moat similarly act as a metaphor for the strict bureaucratic rules. In medieval times, people could not enter the castles once the drawbridge was lifted. Likewise, in contemporary times, it is clearly the bureaucracy that acts as a drawbridge to keep people out.

Another poem Duffy voices her public concern is “22 Reasons for the Bedroom Tax” which was emailed by the poet to be published by *The Guardian* in an article by Maeve Kennedy on October 11, 2013. The poem satirizes the meaningless, even ridiculous justifications for introducing a cut in housing subsidy for working-age

people who live in social housing. The government proposed to remove spare room support with a legislation on 1 April 2013 under the Welfare Reform Act 2012. According to this new regulation, “tenants whose accommodation is larger than they need may lose part of their Housing Benefit” and accordingly “tenants in social housing will have their benefit reduced by 14% if they have a spare bedroom or 25% if they have two or more spare bedrooms” (“Welfare Reform Act 2012”).

According to the *BBC*, under this new legislation, Conservative ministers expect that, “the policy would encourage people to move to smaller properties and potentially save about £480m a year from the housing benefit bill” (“Bedroom tax’ appeal”, 2016, para.6). However, the bedroom tax was unpopular with the public on grounds that it discriminated people who would not be able to move to a smaller property, such as the disabled.

The motive behind Carol Ann Duffy’s response was the Secretary of environment Owen Paterson, who then justified the badger cull extension by arguing that “despite the government slashing by two-thirds in 12 months its estimate of the number of badgers in the Somerset cull zone, marksmen still failed to reach their target” (Carrington, 2013, para.2). When call for an extension was criticized by Gavin Grant, the then RSPCA (the Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals) chief executive announced that *“they keep moving the goalposts on how many badgers exist and how many need to be killed but, whatever the figures, it is clear the system has failed”*. The minister responded, *“I am not moving anything – the badgers are moving the goalposts. You are dealing with a wild animal, subject to the vagaries of weather, disease and breeding patterns”* (Carrington, 2013, para.4). The absurd explanation of the minister putting the blame on the badgers is mocked in Duffy’s poem showing all animal world in upheaval and responsible for bending the rules, changing the game, playing the blame-game and twisting the facts on behalf of the politicians:

Because the Badgers are moving the goalposts.

The Ferrets are bending the rules.

The Weasels are taking the hindmost.

The Otters are downing tools.

The Hedgehogs are changing the game-plan

The Grass-snakes are spitting tacks.

The Squirrels are playing the blame-game.

The Skunks are twisting the facts (2013).

Starting with badgers shifting the goalposts, Duffy claims “*it all adds up, – an explanation which makes as much sense as anything else in recent politics – to 22 Reasons for the Bedroom Tax*” (Kennedy 2013, para.1). Through the poem, Duffy features the culture of blame, underlining the fact that the politicians never accept responsibility and accountability for their policies or decisions but rather put the blame on others.

“Ex-Ministers” in *Sincerity* (2018) is also critical of politicians and introduces how they claim superiority above the common people and continue to benefit from contracts or deals all around the world even after their official post. Similar to her idea in “Politics” which is a reaction to MPs expenses scandal, Duffy shows that there is no difference between the left or right wing politicians when it comes to the matters of financial benefit.

They rise above us, the ex-ministers,
in private jets, left wing, right wing, drop low
to Beijing, Kuwait, the Congo, Kazakhstan;
their deals and contracts in the old red boxes, for sentimental
reasons.

Beyond our shores, they float on superyachts, *Nostrovia!*,
guests of the mortal gods; the vague moon a Bitcoin.
We are nothing to them now; lemmings
going over the white cliffs of Dover (Duffy, 2018, p. 20).

The sentimental reasons of travelling to Beijing, Kuwait, the Congo and Kazakhstan surely point the material aspect of these deals and contracts and suggest that these ex-politicians show interest only in people or places that are beneficial to them. Referring to the common people as “lemmings going over the white cliffs of Dover”, she indicates that these politicians have no concern for the British people. Why Duffy chooses the animal lemming for her metaphor may be related to the word lemming for “*someone who blindly follows a crowd -maybe even towards catastrophe*” (Britannica, para.2). There is also a legendary claim about the lemmings that they commit group suicide by jumping off the cliffs which can be traced back to a Disney documentary “White Wilderness” shot in the 1950s. In that respect, British people are resembled to a group of lemmings who are collectively marching towards their own destruction by blindly following these politicians. This may allude to Brexit rather than the politicians as common people will be affected the most with such a disputed decision.

When these ex-ministers are in Britain, they are not reachable by people as they live in private mansions, “chauffeured in blacked-out cars to the bars / in the heavens – far, glittering shards – / to look down / on our lucrative democracy”. They are not in touch with the people who voted for them and they shine as if broken pieces of glass within the society and they literally rise above the society by their relations and interests in trade centres of the world. They also metaphorically see themselves above the nation but still criticize the British democratic system to which they owe their place. In the last two lines, “Though they have bought the same face, / so they will know each other”, Duffy underlines that the ex-ministers all have the same qualities, so they can recognize each other immediately.

Lawson indicates that what is central to Duffy’s work is that she observes public matters through a private lens of someone partaking, or someone affected, or through her own (2011). For instance, in “Britannia” from *Sincerity* (2018, p. 21), Duffy links two disasters Britain witnessed: Aberfan disaster in 1966 and the fire in the Grenfell Tower in 2017. The Aberfan disaster took place in 1966 in a mining village in South Wales due to a destructive breakdown of mine spoil tip which claimed lives of 116 children and 28 adults. In “Britannia”, Duffy stresses “how the political moves out of the personal” reporting “*I remember my father talking about the negligence of the coal board allowing that slide. Fifty years later we are all traumatised by Grenfell ... these national disasters that have a principle or cause about them*” (Allerdice, 2018, para.7).

A day fifty years ago surfaces
as I watch the rolling news
in the days after Grenfell
and somebody screams *Bastards!* Off-camera.

...

My father shouted
The Coal Board were *criminals, murderers;*
raged again when they looted the Fund.
I should not connect the two, but I do:
the school drowned in slurry
on the small black-and-white screen;
the tower in flames on full-colour plasma.
The constant, dutiful Queen (Duffy, 2018, p. 21).

What links these two disasters emphasized by Duffy is the negligence of the authorities in taking necessary precautions to prevent the upcoming disasters and their reluctance to take responsibility afterwards. BBC introduces Aberfan as “the mistake that cost a village its children”. Although various complaints along with a petition from Pantglass School were made in 1963 to the National Coal Board about the potentially deadly dangers of the highly fluid, huge slurry in the village, they were not taken into consideration. Finally, when the slurry slid onto the village, “*the glistening black avalanche consumed rocks, trees, farm cottages then ruptured the Brecon Beacons to Cardiff water main, engorging it further and increasing the velocity of its murderous descent towards Pantglass, killing 116 children and 28 adults*” (Jackson, 2016, p. 1). A similar negligence is observed in the Grenfell Tower fire. For, it was revealed that the material used in the cladding of the tower as a part of its refurbishment in 2017 was “*the cheaper, more flammable version of the available options*” (Davies, 2017, para.1). Fireproof cladding in the original refurbishment plan was removed for the sake of saving money by the Council and the more flammable version chosen is believed to have spread fire very quickly costing many lives. The key point emphasized by the lawyer of the residents in this inquiry claims that the related tenant management organization’s failure to supply Grenfell residents with a regulation compliant safe housing “exemplifies this erosion of the state’s obligation to the residents” (Paterson, 2018). In that sense, both Aberfan and Grenfell appear to be preventable disasters which took the lives of many.

In this context, the last line of the poem notes that what remains unchanged in these two disasters witnessed by the nation is “the constant, dutiful Queen visiting” paying her respects to the families. In this final line, the indifference of politicians to the families of the victims and the survivors is juxtaposed with the Queen as the loyal and devoted figure to British people. Theresa May, the prime minister of the time was harshly criticized for being indifferent to the families affected. A year later, she expressed her regret at not meeting the concerned families during the time of the disaster although she visited the scene. Mentioned as “dead to emotion” and displaying “lack of empathy for the bereaved and the newly homeless”, May, as the representative of the state, was condemned by the citizens (Toynbee, 2017). In contrast to the insincerity of the politicians and their lack of empathy, The Queen stands as the solid representative of the State. Duffy acknowledges this positive image of the Queen by observing that “whether or not you are a monarchist or a republican, people respect and admire the Queen very

much. (Allerdice, 2018, para.14). This is also the reason why she writes her poem “The Crown”, marking the diamond jubilee of the Queen’s coronation.

Similarly, Duffy’s poem “Big Ask”, published in her collection *The Bees* (2011), is concerned with the war in Iraq and Afghanistan. It highlights the principles of politics and how politicians avoid answering questions or accounting for their decisions and actions. The poem is dedicated to the poet Adrian Mitchell whose “To Whom It May Concern (Tell Me Lies About Vietnam)” became an anthem for anti-war protests after being read at the protests against the Vietnam war in Trafalgar Square in London in 1964 (Mitchell, 2008, para.1). Dawson argues that Duffy’s poem “Democracy” “marks the magnitude of the principles at stake and ironically confronts the Labour Party’s reluctance to progress the Iraq inquiry, announced in July 2009” (2016, p. 161). When finally published in May 2018, the reports of the parliamentary intelligence and security committee (ISC) exposed that “British intelligence officers were present at, or knew about, hundreds of incidents, working alongside the CIA and other American partners in Iraq, Afghanistan and Guantánamo” (“The Observer view”, 2018, para.1).

Asked in a challenging tone, Duffy’s poem involves questions about Guantanamo Bay, the suspected weapons of mass destruction, Saddam Hussein, and the role of the US presidents Barrack Obama and George Bush which sound like an interrogation at a court of war crimes or a special committee established to inquire about the war and the operations in Iraq:

What was it Sisyphus pushed up the hill?
I wouldn't call it a rock.
Will you solemnly swear on the Bible?
I couldn't swear on a book.
With which piece did you capture the castle?
I shouldn't hazard a rook. (Duffy, 2011, p. 9).

The poem introduces themes of denial, deception and lack of responsibility right in the first stanza. The person interrogated shows that s/he will not be truthful as s/he gives subversive answers to questions requiring very obvious answers such as Sisyphus’ rock, rule for capturing the castle in chess and refuses to swear on the Bible.

When did the President give you the date?
Nothing to do with Barack!
Were 1200 targets marked on a chart?

Nothing was circled in black.

On what was the prisoner stripped and stretched?

Nothing resembling a rack (Duffy, 2011, p. 9).

The same attitude of the person continues in the second stanza when s/he is asked about the details of a military attack in Iraq. Whether the targets were decided and marked, whether the president gave the order and whether the prisoner was tortured or not are among the questions the interrogator continues to ask:

Guantanamo Bay - how many detained?

How many grains in a sack?

Extraordinary Rendition - give me some names.

How many cards in a pack?

Sexing the Dossier - name of the game?

Poker. Gin Rummy. Blackjack (Duffy, 2011, p. 9).

The Extraordinary Rendition mentioned in the poem is a program developed by the US Intelligence Agency (CIA) that regularly kidnaps people from places around the world, transfers them to different countries, and interrogates them in extreme methods that are not permitted under US jurisdiction. (Bellaby, 2018, p. 574). The programme is legally banned as it clearly involves *“the capture, transportation or detainment of an individual with the intent to inflict extreme levels of physical, psychological and emotional pain to gain intelligence”* (Bellaby 2018, p. 575). Before the programme had been developed and used by the CIA, the USA was already positioned as the major force responsible for these acts of torture. However, there are claims addressed to other European countries that are involved in these rendition programmes by providing aid and assistance. Accordingly, The Rendition Project, a research project which had *“systematically worked through testimony from detainees, Red Cross reports, courtroom evidence, flight records and invoices”* exposed that the support of UK for the rendition programme has been very significant than has been previously recognised” as the project highlighted *“1,622 flights in and out of the UK by aircraft now known to have been involved in the agency's secret kidnap and detention programme”* (Cobain and Ball, 2013, para.2). According to the *Guardian*, *“the CIA's use of UK airports was first reported by the Guardian in September 2005. Jack Straw, the then foreign secretary, dismissed the evidence, telling the MPs in December that “there simply is no truth in the claims that the United Kingdom has been involved in rendition”* (Cobain and Ball, 2013, para.6). However, the parliamentary intelligence and security committee found that

UK intelligence agencies to be complicit in hundreds of incidents of torture and rendition, mainly in partnership with the US in Iraq, Afghanistan and Guantanamo Bay. Britain planned, agreed or financed 31 operations. British intelligence officers consented to or witnessed the use of torture on 15 occasions. On 232 occasions, the intelligence agencies supply questions to be put to detainees whom they knew or suspected were being mistreated (“The Guardian view”, 2019, para.4).

The interrogator in Duffy’s poem asks how many people are arrested and sent to Guantanamo Bay, a US detention centre established in 2002 and used for the detention of “*Muslim militants and suspected terrorists captured by U.S. forces in Afghanistan, Iraq, and elsewhere*” (Nolen, 2020, para.1). Since a vast number of prisoners from various countries are captivated at Guantanamo without “charge and without the legal means to challenge their detentions”, the place “*became the focus of worldwide controversy over alleged violations of the legal rights of detainees under the Geneva Conventions and accusations of torture or abusive treatment of detainees by U.S. authorities*” (Nolen, 2020, para.1). In the poem, the interrogator accordingly asks for some names related to the rendition programme but gets the answer “How many cards in a pack” without any clear and truthful answer, echoing deceptive, vague answers of politicians when asked about important political matters.

The next line in this stanza referring to “sexing the dossier” corresponds to the dossier released by Tony Blair’s government relating to Saddam Hussein’s weapons of mass destruction which was used as justification for the invasion of Iraq in 2003 (McSmith, 2016). So, the phrase indicates “sexing up” intelligence, meaning that it invents intelligence through lies and deceit to persuade a parliament and country to go to the war. Alasdair Campbell, Blair’s director of communications before and during the war, has denied the accusations (McSmith, 2016). When the interrogator mentions this particular file and asks “the name of the game”, the interrogated answers “Poker. Gin Rummy. Blackjack.”. There are the names of gambling card games, which maybe suggesting that politicians gamble on fates and future of people and countries.

Duffy’s extreme anger at politicians also bursts out in poems “Swearing In,” “Gorilla” and “A Formal Complaint” in *Sincerity*. For instance, in the poem “Gorilla” she tells about coming across with a gorilla at Berlin zoo which she thinks “*With a day’s more evolution, it could even be President*” (Duffy, 2018, p. 22) alluding to

Donald Trump, the president of the United States. In the poem “Swearing In”, she cannot help swearing at Donald Trump through very original insults like “twitter-rat,” “tan-faker,” “lie-monger,” “tongue-trickster,” “golf-plonker”, and “bigot-merchant”, formulated in kennings with a concluding line “Welcome to the White House” (Duffy, 2018, p. 23). For Duffy, these insulting poems reflect her own frustration which finally made her cry out:

I think the past couple of years, with the evil twins of Trump and Brexit ... I don't remember ever having felt such a kind of lowering abstract stress coming from the political aura. It's just so demoralising. You feel powerless... There was no way of not writing about that, because it is just in the air (Allardice, 2018, para.4).

In the same manner, “A Formal Complaint”, a sestina written as a political protest for false patriots, who are identified as gatekeepers that cannot “mean” the nation well also reflects Duffy’s frustration with the current British political situation. Duffy remarks that the poem is inspired by politicians like Michael Gove and Boris Johnson:

I kept thinking about how these politicians, like Michael Gove and Boris Johnson, must have been children once. How do they suddenly appear fully formed as the same old bullshitters in suits we remember from Thatcher's era? I found the litany of abuse I was using fell into a sestina, which is why I called it ‘A Formal Complaint’ (Major, 2018, para.11).

In “A Formal Complaint”, Duffy protests these politicians because she regards them as fake patriots who somehow emerged as political leaders and for her, their policies and actions contaminate the world. Thus, she scornfully displays her disrespect towards them.

Conclusion

Carol Ann Duffy intentionally named her latest collection *Sincerity*, a word which denotes being truthful and honest without any pretence. This means talking and acting truthfully in line with one’s beliefs, thoughts and feelings, without faking anyone. Duffy reveals that she likes the word sincerity as its Latin etymology goes back to the technique dishonest sculptors would use to conceal the flaws in their work by putting wax on them. Accordingly, the word comes from Latin *sine cera* which means without wax, thereby indicating honesty (Major, 2018, para.9). In that sense, this word, sincerity, reflects how genuinely Duffy projects her emotions and

thoughts into the poems. When asked about her harsh political poems in her latest collection *Sincerity* in an interview with Nick Major (2018), Duffy responds that, as the title of the collection indicates, she wants to reflect herself honestly, without any ploy: “*I wanted to speak as myself both personally and as a citizen. I think the past two years with the twin evils of Brexit and Trump have been very stressful. Politics presses in on the personal, even if you’re not writing political poems*” (2018, para.9). With respect to the role she undertook as the poet laureate, Duffy emphasizes that it is inevitable to avoid the political agenda as its effects are felt by everyone in the British society. Thus, she speaks for the public to present the social and emotional experience of living in contemporary Britain by way of highlighting public concerns of the British people and targeting her criticism at the politicians.

Sincerity, being truthful and meaning what you say has been a key element in Duffy’s poetry throughout her career. When Carol Ann Duffy became the first female poet laureate of Britain in 2009, she stated that she accepted the role with the motivation of being the first woman poet laureate. She also emphasized that she regarded laureateship as a sign of Britain’s appreciation of poetry rather than an individual honour as a poet. She also made it clear that she would not be writing poems for the monarchy and the royal occasions unless she felt to. Considering Duffy’s earlier political poetry illustrating the experience of living in the multicultural Britain of the 1980s and 1990s and closely observing the underprivileged and deprived in her collections, whether her laureate poetry would avoid harsh political comments and involvement with politics was mostly discussed by critics. Duffy maintained her perception of the poet as a witness, observer and a reporter in her official post as the poet laureate. Duffy believes that poets should be concerned with the contemporary public matters, voice the concerns of the people, and reflect on the contemporary living. Indeed, Duffy consciously maintained her concern for the public element in her poetry even as the poet laureate and continued to record experience of living in British society of the 2010s. Accordingly in her laureate poetry, Duffy voiced the public anger at MPs scandal in 2009 and touched upon the hypocrisy of the politicians in “Politics”. She also reflected the public reaction to the electoral crisis of 2010 in “Democracy”, satirised the Welfare Reform Act 2012 in “22 Reasons for the Bedroom Tax”, revealed the true face of the politicians who were not concerned with the country or people but with their own financial gains in “Ex-Ministers”. Duffy not only voiced the public concerns of the British people in matters of political decisions and scandals, but she also criticised the attitudes of the politicians in the national disasters. For instance, in “Britannia”

in *Sincerity*, Duffy links two disasters Britain witnessed: Aberfan disaster in 1966 and the fire in the Grenfell Tower in 2017. What links these two disasters is the negligence of the authorities in taking necessary precautions to prevent the upcoming disasters and their reluctance to take responsibility afterwards. Similarly, Duffy's another poem "Big Ask", concerned with the war in Iraq and Afghanistan, highlights the principles of politics and how politicians avoid answering questions or giving account for their decisions and actions. In some poems like "Swearing in," "Gorilla" and "A Formal Complaint" in *Sincerity*, Duffy's extreme anger at politicians bursts out and she even cannot help swearing at fake patriots who somehow emerge as political leaders but pollute the world with their policies and actions.

In the same manner, as in her political poems of the 1980s and 1990s, Duffy continues to "present it, as it is" by underlining the role of the poet in contemporary society as a commentator who "should have a finger on the national pulse" (Wroe, 2014, para.1). Duffy's manifesto and perception of the poet as a person who should have a concern for the public matters reminds one of Elizabeth Barrett Browning, another female poet who declared in her nineteenth century verse-novel *Aurora Leigh* that poets should reflect the age they live in. Barrett Browning also argues that the age they live in breastfeeds the poets as a mother. Similarly, Carol Ann Duffy captures the contemporary reality and concerns of the British society and voices them boldly in her laureateship poetry.

References

- Adetunji T. and Tran M. (2010, May 7). General election 2010: Polling queues leave hundreds unable to cast vote. *The Guardian*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/politics/2010/may/07/polling-queues-hundreds-unable-vote>
- Allerdice, L. (2018, Oct 27). Interview. Carol Ann Duffy: With the evil twins of Trump and Brexit ... There was no way of not writing about that, it is just in the air. *The Guardian*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/books/2018/oct/27/carol-ann-duffy-poet-laureate-books-interview>
- 'Bedroom tax' appeal 'flabbergasting' to Labour. (2016, Jan 28). *BBC*. Retrieved from <https://www.bbc.com/news/uk-wales-politics-35429457>
- Bellaby, R. W. (2018). Extraordinary rendition: expanding the circle of blame in international politics. *The International Journal of Human Rights*, 22 (4), 574–602. doi:10.1080/13642987.2017.1397634

- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (No Date). Do Lemmings Really Commit Mass Suicide?. *Encyclopedia Britannica*. Retrieved from <https://www.britannica.com/story/do-lemmings-really-commit-mass-suicide>
- Brown, M. (2009, Jun 13). Carol Ann Duffy leaps into expenses row with first official poem as laureate. *The Guardian*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/books/2009/jun/12/carol-ann-duffy-politics-laureate>
- Brownjohn, A. (2012, Feb 8). Bee-ing Poet Laureate- *The Bees* by Carol Ann Duffy. *The Times Literary Supplement*. Retrieved from <https://www.the-tls.co.uk/articles/public/carol-ann-duffy-bees-poet-laureate/>
- Burgin, L. (2010, Jan 12). Great Britain's Poet Laureate Carol Ann Duffy brings her personal poetry to UMMA. *The Michigan Daily*. Retrieved from <https://www.michigandaily.com/uncategorized/carol-ann-duffy-lecture/>
- Carrington, D. (2013, Oct 9). 'Badgers are moving the goalposts' says Owen Paterson of cull. *The Guardian*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/environment/2013/oct/09/badgers-moving-goalposts-owen-paterson-cull>
- Cobain I. and Ball J. (2013, May 22). UK provided more support for CIA rendition flights than Thought. *The Guardian*. Retrieved from. <https://www.theguardian.com/world/2013/may/22/uk-support-cia-rendition-flights>
- Davies, R., Connally, K and Sample, I. (2017, Jun 16). Grenfell Tower fire: Cladding for Grenfell Tower was cheaper, more flammable option. *The Guardian*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/uk-news/2017/jun/16/manufacture-of-cladding-on-grenfell-tower-identified-as-omnis-exterior>
- Dowson, J. (2016). *Carol Ann Duffy: Poet for Our Times*. London: Palgrave MacMillan.
- Duffy, C. A. (2019). *Sincerity*. London: Picador.
- Duffy, C. A. (2013, Oct. 11). 22 Reasons for the Bedroom Tax. *The Guardian*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/books/2013/oct/11/bedroom-tax-poet-laureate-carol-ann-duffy>
- Duffy, C. A. (2011). *The Bees*. London: Picador.

- Duffy, C. A. (2010, May 11). Democracy. Retrieved from <https://www.mmu.ac.uk/news-and-events/news/story/?id=1260>
- Duffy, C. A. (2009, Jul 25). Exit Wounds. *The Guardian*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/books/2009/jul/25/war-poetry-carol-ann-duffy>
- Flood, A. (2009, May 1). Duffy becomes the First Female Laureate. *The Guardian*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/books/2009/may/01/carol-ann-duffy-poet-laureate>
- Jackson, C. (2016, Oct 21). Aberfan: The mistake that cost a village its children. *BBC*. Retrieved from <https://www.bbc.co.uk/news/resources/idt-150d11df-c541-44a9-9332-560a19828c47>
- Kennedy, M. (2013, Oct 11). Bedroom tax brings out the beast in poet laureate. *The Guardian*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/books/2013/oct/11/bedroom-tax-poet-laureate-carol-ann-duffy>
- Lawson, M. (Host). (2011, Sep. 30). Poet Laureate Carol Ann Duffy. *Front Row*. [Audio podcast]. Retrieved from <https://www.bbc.co.uk/programmes/b0151xt6>
- Lexico. (n. d.). Sincerity. In Lexico.com dictionary. Retrieved August 31, 2021, from <https://www.lexico.com/definition/sincerity>.
- Major, Nick. (2018, Nov. 10). THE SRB INTERVIEW: Carol Ann Duffy. *Scottish Review of Books*. Retrieved from <https://www.scottishreviewofbooks.org/2018/11/the-srb-interview-carol-ann-duffy/>
- McAllister, A. (1988). Carol Ann Duffy Interview. *Bête Noire*, 6, 69-77.
- McSmith, A. (2016, July 6). Alastair Campbell cleared of 'sexing up' intelligence dossier ahead of Iraq War. *Independent*. Retrieved from <https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/chilcot-report-iraq-war-alastair-campbell-cleared-sexed-dossier-tony-blair-spin-doctor-a7122571.html>
- Mitchell, A. (2008, Dec 22). Tell Me Lies About Vietnam by Adrian Mitchell. *The Guardian*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/culture/2008/dec/22/adrian-mitchell-vietnam>

- Naughton, P. (2009, May 18). Poet Laureate takes potshot at MPs' expenses. *The Times*. Retrieved from <https://www.thetimes.co.uk/article/poet-laureate-takes-potshot-at-mps-expenses-gp68vh3kpnh>
- Nolen, J. L. (2020, March 13). *Guantánamo Bay detention camp*. *Encyclopedia Britannica*. Retrieved from <https://www.britannica.com/topic/Guantanamo-Bay-detention-camp>
- Paterson, S. (2018, Jun 6). Grenfell Tower Inquiry LIVE: 'Ordinary people were ignored'. *All World Report*. Retrieved from Grenfell Tower Inquiry LIVE: 'Ordinary people were ignored'
- Poet laureate Carol Ann Duffy becomes a dame in New Year honours. (2015, Jan 13). Web Blog Post. *WriteOut Loud*. Retrieved from <https://www.writeoutloud.net/public/blogentry.php?blogentryid=46178>.
- Q&A: MP expenses row explained. (2009, Jun 18). BBC. Retrieved from http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/politics/7840678.stm.
- Ross, P. (2012, Dec 2). Interview: Poet laureate Carol Ann Duffy talks Christmas, poetry, politics and perks of the job. *The Scotsman*. Retrieved from <https://www.scotsman.com/lifestyle/interview-poet-laureate-carol-ann-duffy-talks-christmas-poetry-politics-and-perks-job-2461590>.
- Savage M. (2009, May 1). Profile: Carol Ann Duffy. Retrieved from <http://news.bbc.co.uk/2/mobile/entertainment/8022790.stm>.
- The Guardian view on rendition and torture: a shame that Britain cannot erase. (2019, Jul 28). *The Guardian*. Retrieved from https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/jul/28/the-guardian-view-on-rendition-and-torture-a-shame-that-britain-cannot-erase?CMP=gu_com.
- The Observer view on why Britain's role in torture must be revealed in full. (2018, Jul 1). *The Guardian*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/uk-news/commentisfree/2018/jul/01/britain-torture-911-rendition-cia>
- Toynbee, P. (2017, Jun 16). Opinion- Grenfell Tower Fire: Theresa May was too scared to meet the Grenfell survivors. She's finished. *The Guardian*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/jun/16/theresa-may-scared-grenfell-survivors-finished-austerity-america-osborne>
- Viner, K. (1999, Sep 25). *Metre Maid*. *The Guardian*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/books/1999/sep/25/costabookaward.features>

Welfare Reform Act 2012. Available at https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2012/5/contents_

Whose Voice Is It Anyway? (2000, March 16). *Economist*. Retrieved from <https://www.economist.com/review/2000/03/16/whose-voice-is-it-anyway>

Wroe, N. (2014, Sep 27). Interview: Carol Ann Duffy on Five Years as Poet Laureate: 'It Has Been a Joy.' *BBC News*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/books/2014/sep/27/carol-ann-duffy-poet-laureate-interview>

Summary

When Carol Ann Duffy became the first female poet laureate of Britain in 2009, it was a surprise as Duffy had always been a political poet with a very harsh criticism of the government policies in her works. Ten years earlier, when she lost the position to Andrew Motion in 1999 to become the next laureate after Ted Hughes, Carol Ann Duffy told that she was not willing to become a poet laureate as, for her, a poet with a self-respect would not write poems for the monarchy and official occasions. Obviously, it was not expected from her to accept the position. However, when Duffy became the first female poet laureate in the history of Britain and the first poet laureate of the 21st century in 2009, she stated that she accepted the role with the motivation of being the first woman poet laureate, also emphasizing that she regards laureateship as a sign of Britain's appreciation of poetry rather than an individual honour as a poet. She also made it clear that she would not be writing poems for the monarchy and the royal occasions unless she feels to. Considering Duffy's earlier political poetry illustrating the experience of living in the multicultural Britain of the 1980s and 1990s with a close observation of the underprivileged and deprived in her collections written in keeping with her manifesto "to present it, as it is", it was a question whether her laureate poetry would avoid harsh political comments and involvement with politics. However, her poems reflected that "presenting it as it is" manifesto still informs her work as Duffy's laureate poems similarly reflect her concern to speak for the unvoiced. Because Duffy also thinks that it is one of the duties of the poet to witness and to record, she witnessed and recorded in her poetry the shared public concerns of Thatcherite Britain government in close relation to the British political climate of the 1980s and 1990s. Similarly, Duffy maintained her perception of the poet as a witness, observer and a reporter in her official post as the poet laureate. Duffy believes that poets should be concerned with the contemporary public matters, should voice the concerns of the people and reflect on the contemporary living. Indeed, Duffy consciously maintained her concern for the public element in her poetry even as the poet laureate and continued to record experience of living in British society of the 2010s. Accordingly in her laureate poetry, Duffy voiced the public anger at MPs scandal in 2009 and touched upon the hypocrisy of the politicians in "Politics", she reflected the public reaction the electoral crisis of 2010 in "Democracy", satirised the Welfare Reform Act 2012 in "22 Reasons for the Bedroom Tax", revealed the true face of the politicians who are not concerned with the country or people but with their own financial gains in "Ex-Ministers". Duffy not only voiced the public concerns of the British people in matters of political decisions and scandals, but also criticised the attitudes of the politicians in the national disasters. For instance, in "Britannia" in *Sincerity*, Duffy links two disasters Britain witnessed: Aberfan disaster in 1966 and the fire in the Grenfell Tower in 2017. What links these two disasters is the negligence of the authorities in taking necessary precautions to prevent the upcoming disasters and their reluctance to take responsibility afterwards. The prime minister of the time Theresa May is criticised for her lack of emotion towards the survivors and in contrast to the insincerity of the politicians and their lack of empathy, the Queen stands as the solid representative of the State. Similarly, Duffy's another poem "Big Ask", concerned with the war in Iraq and Afghanistan

highlights the principles of politics, and how politicians avoid answering questions or giving account for their decisions and actions. In some poems like “Swearing in,” “Gorilla” and “A Formal Complaint” in *Sincerity*, Duffy’s extreme anger at politicians bursts out and she even cannot help swearing at fake patriots who somehow emerge as political leaders but pollute the world with their policies and actions. In that respect, as in her political poems of the 1980s and 1990s, Duffy continues to “present it, as it is” by underlining the role of the poet in contemporary society as a commentator who “should have a finger on the national pulse” (Wroe, 2014). Duffy’s “presenting it, as it is” motto and perception of the poet as a person who should have a concern for the public matters reminds one of Elizabeth Barrett Browning, another female poet who declared in her Nineteenth century verse-novel *Aurora Leigh*, in “Book Five: Poets and the Present Age” that poets should reflect the age they live in. Like Barrett Browning’s metaphor of the age as a mother breastfeeding the poets like a mother feeding her children, Carol Ann Duffy captures the contemporary reality and concerns of the British society and voices them boldly also in her laureate poetry.

BULGAR YAZAR NİKOLAY HAYTOV'UN KEÇİ BOYNUZU BAŞLIKLİ ÖYKÜSÜNDE TÜRK İMGESİ

THE TURKISH IMAGE IN BULGARIAN AUTHOR
NIKOLAY HAYTOV'S THE GOAT HORN

Filiz ÇÖLMEKÇİOĞLU

Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü,
Bulgar Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı,
filizcolmekci@hotmail.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 30 Mart 2023
Kabul edildiği tarih: 27 Mayıs 2023
Yayınlanma tarihi: 20 Haziran 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 30 March 2023
Date accepted: 27 May 2023
Date published: 20 June 2023

Anahtar Sözcükler

Nikolay Haytov; Yaban Öyküleri;
Keçi Boynuzu; Türk İmgesi

Keywords

Nikolay Haytov; Wild Stories; The
Goat Horn; Turkish Imagine

DOI

10.33171/dtcfjournal.2023.63.1.16

Öz

Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarını kaybetmesindeki en önemli nedenlerden biri 19. yüzyılda etkisini gösteren milliyetçilik akımıdır. Bulgaristan'ın bağımsız bir devlet olmasına neden olan bu ulusal bilinç, yazılı metinler sayesinde gerçekleşmiştir. Bu yazılı metinlerde Bulgar halkına kimliklerini unutmamaları gerektiği hatırlatılırken Osmanlı ve Türklere karşı da olumsuz bir tutum sergilenmiştir. Din adamlarının da katkılarıyla ortaya çıkarılan olumsuz Türk imgesi Bulgar halkını ayaklanmaya çağırmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile bu olumsuz imge edebî eserlerde etkisini azaltmış ancak sistemli olarak devam etmiştir. Nikolay Haytov'un da aralarında bulunduğu bu edebiyatçılar Türklere olan bu düşmanlığın unutulmaması için büyük çaba sarf etmişlerdir. Türklere ilgili olumsuz ifadelerin yer aldığı bu metinlerden bazıları, geniş kitlelere ulaştırılması için beyaz perdeye aktarılmış ya da tiyatroya uyarlanmıştır. Nikolay Haytov'un "Yaban Öyküleri" kitabında yer alan "Keçi Boynuzu" başlıklı öyküsü bu bağlamda Bulgar edebiyatında büyük ses getirmiş ve iki kez sinemaya uyarlanmıştır. Eserde yer alan bu olumsuz Türk imgesi Bulgar halkı için büyük önem taşımıştır. Çalışmamızda Nikolay Haytov'un en önemli eserlerinden biri olan "Keçi Boynuzu" öyküsündeki olumsuz Türk imgesi incelenecektir.

Abstract

One of the most important reasons for the Ottoman Empire to lose its Balkan lands is the nationalism movement that arised its effect in the 19th century. The national consciousness causing Bulgaria to become an independent state is realised through written texts. In those written texts, it was reminded that the Bulgarian people should not forget their identities and a negative attitudes towards the Ottomans and Turks. The negative Turkish image, which was revealed by the contributions of the clergy, called on the Bulgarian people to revolt. After the Ottoman-Russian War (1877-1878), this negative image has diminished its influence in literary works but continued systematically. The writers living in that period of times, including Nikolay Haytov made great efforts to not to forget this hostility to the Turks. Some of these texts, which contain negative expressions about Turks, have been filmed or adapted to the theatre in order to reach the masses. In this context, the story of Nikolay Haytov titled "Goat Horn" in his book "Wild Stories" brought a great deal of attention among the Bulgarian literature and was shown twice on the screen. This negative Turkish image in the work is of great importance for Bulgarian people. In this story, which is one of the most important book, this negative Turkish image will be examined in our study.

Giriş

20. yüzyıl Bulgar edebiyatının önemli isimlerinden biri olan Nikolay Haytov, 1919 yılında Plovdiv (Filibe) yakınlarındaki Yavrovo'da fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelir. Çalışma hayatına çok erken başlayan Haytov, işçilik ve garsonluk gibi meslekleri icra eder. İlk ve ortaokulu doğduğu köyde tamamladıktan hemen sonra liseye Asenovgrad'da devam eder. Sofya Üniversitesi'nin Ormancılık Fakültesi'nden mezun olan Haytov, Rodoplar'da ve Rila'da bir süre orman mühendisliği görevinde bulunur.

Ne var ki yazar, bundan sonra hayatına yeni bir yol çizer ve edebiyat dünyasına adım atar. Haytov'un sayısı onun üzerinde piyes ve çok sayıda edebî eseri vardır. Yazarın "*Predni postove na rodinata*" (*Vatanın Ön Safları*) başlıklı ilk eseri 1954 senesinde "*Septemvri*" (*Eylül*) dergisinde yayımlanır. 1960 senesinde "*Hayduti*" (*Haydutlar*) başlıklı ilk kitabı edebiyat sahnesinde yerini alır, ardından tarihsel konuları ve Rodoplar'daki köyler, gelenekler ve Rodopların tarihi ile ilgili bilgiler içeren "*Jeni hayduti*" (*Kadın Haydutlar*, 1962) "*Rodopskite komiti razkazvat*" (*Rodop Komitacıları Anlatıyor*, 1972), "*Kapitan Petko Voyvoda*" (*Yüzbaşı Petko Voyvoda*, 1974) başlıklı kitapları çıkar. 1965'te sıklıkla Rodop bölgesinde geçen öykülerden oluşan ve "orman hikâyeleri" olarak nitelendirilen "*Shumki ot gabır*" (*Gürgen Gazelleri*) başlıklı eseri ile "*Gorski razkazi*" (*Orman Öyküleri*) ve 1967'de "*Divi razkazi*" (*Yaban Öyküleri*) başlıklı yapıtı yayımlanır. Yazarın orman hikâyelerine yönelik bu ilgisi edebiyat eleştirmenleri tarafından şöyle yorumlanır: "*Çağdaş Bulgar uzun öyküsünde Haytov ormanın şairidir, Haytov doğanın 'ruhsal' yaşantısının gizemlerini çözebilir; ancak bu, insan ve doğa arasındaki harmoni sayesinde olur*"¹ (Tsanev, 1982, s. 520).

Haytov, 1967'de "*Rodopi*" (*Rodoplar*) dergisinde genel yayın yönetmenliği yapmaya başlar, 1966-1968 yılları arasında ise Bulgar Yazarlar Birliği'nde sekreter olarak çalışır. 1989 senesinde "*İzbrani proizvedeniya*" (*Seçilmiş Eserler*) başlıklı üç ciltten oluşan eserleri yayımlanır. "*Grobit na Vasil Levski, 1989*" (*Vasil Levski'nin Mezarı*), "*Dnevni tsi*" (*Günlükler*) gibi eserler yazarın başlıca önemli eserleri arasında yer alır. Yazarın ölümünden bir yıl sonra, 2003'te ise "*Troyanskite kone na Bilgariya*" (*Bulgaristan'ın Truva Atları*) başlığı altında eserlerinin bir kısmı derleme kitabında yayımlanır.

¹ Çeviriler makale yazarı tarafından yapılmıştır.

Vasil Levski'nin Mezarı başlıklı çalışmasında Haytov, Vasil Levski'nin² mezarının Sofya'nın merkezindeki Azize Petka Samarciyska Kilisesinde olduğunu ve 1950'li yıllarda Levski'nin kalıntılarını yok ettiklerini iddia ederek Bulgar Bilimler Akademisi'ndeki arkeologları suçlar ve bu nedenle uzun yıllar Bulgar tarihçileri ile ters düşeceği bir tartışma içerisine girer (Shimko, 2015, s. 15).

Diğer yandan Haytov'un *Yaban Öyküleri* kitabında yer alan "*Krayat na pesenta*" (*Şarkının Sonu*, 1970), "*Sharen svyat*" (*Alacalı Dünya*, 1971), "*Koziyat rog*" (*Keçi Boynuzu*, 1972; 1994), "*Dirvo bez koren*" (*Köksüz Ağaç*, 1974), "*Mijki vremena*" (*Erkek Zamanlar*, 1977), "*Orisiya*" (*Yazgı*, 1983) başlıklı beş öyküsü ile "*Kapitan Petko Voyvoda*"³ (*Yüzbaşı Petko Voyvoda*, 1981) eseri sinemaya uyarlanır.

Haytov, kaleme aldığı eserler ile 1969'da "Dimitrovgrad Ödülü", 1995'te "Yordan Yovkov Ulusal Edebiyat Ödülü", 2000'de ise "Stara Planina Ödülü"ne layık görülür.

Haytov'un Türkçeye kazandırılmış eserleriyle de karşılaşmak mümkündür. Naime Yılmaer'in çevirisi ile Bilgi Yayınevinden çıkan, on dört öyküden oluşan "*Kogato svetit si sibuvashе poturite*" (*Dünya Poturunu Çıkartıyor*) başlıklı kitap 1972'de Türk okuruna ulaşmıştır. 2002 yılında ise İsmail Bekir Ağlagül çevirisi ile Kültür Bakanlığı Yayınlarından çıkan ve üç kısa tiyatro oyununun yer aldığı "*Ptteki*" (*Patikalar*) başlıklı eseri Türkçeye kazandırılmıştır.

Öte yandan, Haytov'un *Erkek Zamanlar* öyküsü ile ilgili "*Narodna kultura*" (*Halk Kültürü*, 03.02.1968) gazetesinde Stoyan İliev şöyle der: "*Haytov edebiyatımıza sessiz ve kendinden emin bir şekilde girdi, ancak öyle yadsınamaz bir ağırlıkla girdi ki diğerleri ona yer açmak için yer değiştirdiler*" (aktaran Yanev, 2006). Emiliya Kamenova ise Haytov'un, içinde bulunduğu dönemde hâkim olan Ezop dilinden etkilenmediğini şu şekilde ifade eder: "*Haytov, 1989 yılına kadar hâkim olan ve Bulgar edebiyatında üslubuyla ün yapan yazarların benimsediği Ezop dilini asla kullanmaz*" (2007, s. 126).

Haytov, doğmuş olduğu Rodoplar'ı öykülerinin arka planına yerleştirerek Pomakların yaşantılarını Bulgar edebiyatına taşır ve bu yönüyle konu, içerik ve benimsediği anlatım tekniği bakımından Bulgar öykücülüğüne yenilik katar.

² Vasil Levski (1837-1873): Bulgarların milli kahramanı olarak bilinen Vasil Levski, Bulgar halkını bağımsızlıklarını kazanmak için örgütleyen isimdir. 1873 yılında soygun, cinayet ve Osmanlı Devleti'ne karşı isyan teşebbüsü ile suçlu bulunarak Osmanlı mahkemesi tarafından Sofya'da idam edilir.

³ Haytov'un "*Kapitan Petko Voyvoda*" (Yüzbaşı Petko Voyvoda) adlı eseri on iki bölümlük dizi film olarak Bulgar televizyonlarında gösterilmiştir.

(Mevsim, 2007, s. 64). Sırp araştırmacı Sinisha Paunovich, Haytov'un edebî üslubunu ve sanatını şöyle tanımlar:

Haytov'un nesri ondan önce Bulgar edebiyatında yazılan edebî türlere kıyasla birçok türden farklıdır. Haytov her şeyden önce yazar ve araştırmacıdır. Edebiyata yeni motifler, yeni bir dil, yeni anlatım şekli ve yeni kompozisyon getirmiştir ve Bulgaristan'da çok az tanınan Rodop köylüsünün ve Pomakların dünyasını kazandırmıştır. Onun anlatımı etraftan kayıtsız gibi görünse de aslında yazarın öyküye istediği yerden başladığı ve onu istediği yerde, istediği zaman bitirebildiği ve öykülerine “her şeyi dâhil edebildiği” izlenimini bırakır. [...] Nikolay Haytov dışında Bulgar edebiyatında herhâlde hiçbir edebiyatçı, geçmişi şimdiki zamanla ve gelecekle bu kadar cesurca harmanlayamazdı (2004).

Olayların geliştiği Rodoplar'ı mekân olarak seçen, ilk baskısı on yedi öyküden oluşan ve birçok yabancı dile çevrilen “*Divi razkazi*” (*Yaban Öyküleri*, 1967) başlıklı eseri yazarın en ünlü yapıtlarından biridir. Türkçe kelimelere de sıklıkla yer verilen kitap, konu bakımından çok fazla ilgi gördüğü için Bulgaristan'da pek çok kez yayımlanır. Edebiyat eleştirmeni İvan Tvetkov, 22 Şubat 1968 yılında yayımlanan “*Literaturen front*” (*Edebî Cephe*) gazetesinde Haytov'un *Yaban Öyküleri* kitabını Mihail Şolohov'un “*Don Hikâyeleri*” ile kıyaslar ve aralarındaki benzerliği: “*aynı doğallık ve içtenlik, ahlakın aynı sertliği ve hatta gaddarlığı, aynı dram ve görüşün psikolojik derinliği*” (2006) şeklinde tanımlar. Bulgar edebiyat tarihçisi Petır Krıstev ise, *Yaban Öyküleri* ile ilgili şu ifadelerle yer verir: “*Çağdaş edebiyatımızı yeni kahraman, çatışmalar ve yeniliklerle zenginleştiren bu kitaptaki öykülerin çoğunun konusu geçmişe ilişkin olmasına rağmen çağdaş görünüyor, çünkü insan doğasının bazı kalıcı yönlerini ele alıyor*” (aktaran Yanev, 2006). Bu olumlu görüşlerin yanı sıra *Yaban Öyküleri*'nin çalıntı olduğu konusunda bazı iddialar da edebiyat çevrelerinde sıklıkla dile getirilir (Kamenova, 2007, s. 126).

Bir Türk Karşıtlığı Propagandası Olarak *Yaban Öyküleri*

Bulgar edebiyat tarihçileri *Yaban Öyküleri*'nin “*sadece romantik bir planda estetik hâle getirilmiş bir ilkelliği anlatmadığını, aynı zamanda acı içinde boğulan bir yerdeki bir neslin dramını hikâyeleştirdiğini*” sıklıkla dile getirirler (Velkova-Gaydarjeva, 2001). Osmanlı idaresindeki Bulgar halkının uğradığı sözde zulüm ve yaşadığı dramı anlatması bakımından eserin, olumsuz bir imge oluşturmaya yönelik kaleme alındığını ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Nikolay Haytov, çok ses getiren öyküsü *Keçi Boynuzu*'nü, bir gazete yazısı olan "Rusçuklu Angel'in, Haydut Mariya ve Karaivan'ın kışlağına saklanması" başlığından etkilenerek kaleme alır. Bu haberin ardından bir öykü kurguladığını ifade eden Haytov'a göre, Bulgar tarihi "intikam ve tecavüz" olaylarıyla doludur, bu bağlamda da öykünün konusunu oluştururken zorlanmadığının altını çizer (Zaharieva, 2015, s. 29). Haytov'un ifadesinden de anlaşılacağı üzere Türklere yönelik bu olumsuz bakış açısı olayın kurgusunda açıkça görülür.

Yazarın söz konusu eseri konu ve içerik bakımından *Yeniden Doğuş Dönemi* eserleriyle benzeşmektedir. *Yeniden Doğuş Döneminde* Bulgar edebiyatçıları ve din adamları Bulgar halkını Osmanlı Devleti'ne ve Türk halkına karşı ayaklanmaya çağırarak için edebiyatı bir propaganda aracı olarak kullanmışlardır. Bu dönemde edebiyatta estetik göz ardı edilmiş ve edebiyatta olumsuz bir Türk imgesi yaratmak bazı Bulgar edebiyatçıların en önemli gayesi olmuştur. Bu doğrultuda çoğu edebiyatçı yapıtlarında "düşman" olarak gördükleri ve eserlerinde bu ifadeyi kullandıkları Osmanlı Devleti'ni, Türkleri, Müslümanları aşağılamışlar ve onları öldürme fikrini ön plana koymuşlardır. Bu doğrultuda kaleme alınan eserler Bulgar halkında Türk ve Müslümanlara karşı günümüze kadar devam eden olumsuz bir algının yaratılmasına neden olmuştur.

Bulgar edebiyatında Paisiy Hilendarski (1722-1773) adındaki papazın 1762'de tamamladığı *Slav-Bulgar Tarihi (İstoriya slavyanobolgarskaya)* başlıklı eseriyle ulusal bilinçlenme başlar (Pars, 2008, s. 12). Eserde Bulgar halkına kendi dilini kullanmaları yönünde öğütler verilirken, Bulgarlarda bu ulusal bilincin harekete geçirilmesi amaçlanır. Paisiy Hilendarski'nin başlatmış olduğu bu çalışma, Bulgar halkı Osmanlı idaresinden ayrılana kadar devam etmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından yazarlar bu olumsuz yaklaşımdan biraz uzaklaşıyorlar da edebiyatta dönemselsel olarak bu konular ele alınmaya devam edilmiştir. Söz konusu dönemde ulus, vatan kavramlarının ön planda tutulduğu 19. yüzyıl edebiyatının en önemli isimlerinden biri olan İvan Vazov, eserlerinin çoğunu bilinçli olarak Türklere karşı olumsuz bir bakış açısı yaratarak yazmıştır. Rusya ve Rus halkını öven Vazov, Rusya'yı Osmanlı Devleti'nden kurtuluş için bir çıkış kapısı, kurtarıcı olarak betimler. Eserlerinin çoğunda Türkleri intikam alınması gereken, şehvet düşkünü bir halk olarak anlatan yazar, söz konusu dönemde olumsuz bir Türk imgesi oluşturmayı hedeflemiş ve bu alanda başarılı olmuştur. Nikolay Haytov'un da İvan Vazov'un üslubunu kendisine örnek aldığını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Öyle ki Haytov ve eserleri üzerinde çalışmalar yapan araştırmacılardan İvaylo Hristov, Nikolay

Haytov hakkında şu ifadelere yer verir: “İvan Vazov’dan sonra ulusal üne sahip tek Bulgar yazardır Haytov. Bu ün, gün geçtikçe geniş halk kitlelerinde büyüyecek ve bizim tesellimiz, halk olarak var olmaya dair ümidimiz, inancımız olacaktır” (Hristov, 2019). İki farklı dönemde benzer temaları kaleme alan, iki farklı yazarın ortak bir amacı bulunmaktadır: Olumsuz bir Türk imgesi yaratmak ve bunu eserlerinde olabildiğince yansıtmak, yaymak.

Haytov’un söz konusu eseri kaleme aldığı dönemde Bulgaristan’da Bulgaristan Komünist Partisi yönetimi ele geçirmiş ve tüm Sovyetler Birliği’ne bağlı cumhuriyetlerde olduğu gibi edebiyat da değişikliğe uğramıştır. Söz konusu süreçte yazarlardan parti ideolojisine hizmet etmeleri istenir. Bu bağlamda “sınıf-parti kriteri”, “olumlu kahraman”, “işçi teması” gibi konular işlenmesi için yazarlara baskı uygulanır. Özellikle yazarların eserlerinde monarşizm karşıtlığı, Rus yandaşlığı ve devrimcilere sempatinin olduğu ifadelere yer vermeleri beklenir. Bu partizan bakış açısı doğrultusunda da edebiyat içerik ve biçim olarak belli bir ideolojik çerçeveye yerleştirilir (İgov, 1996, s. 499). Ancak, 1953 yılında Stalin’in ölümünün ardından yerine Nikita Kruşçev gelir. Özellikle 1956 yılındaki Sovyetler Birliği Komünist Partisi 20. Kongresinin ardından, toplumsal ve siyasi yaşamda baskıların göreceli olarak azaldığı bir yumuşama dönemi yaşanır. Tüm Demir Perde ülkelerinde 1960’lı yılların ortalarına kadar süren bu dönem, “Kruşçev çözülmesi” ya da “çözülme dönemi” olarak adlandırılır. Parti baskısının azalması sanat çevrelerinde de yansımaları gösterir. Kültürel ve sosyal hayatta başlayan bu özgürleşme dönemi ile birlikte edebiyatta değişiklikler meydana gelir. Haytov’un böyle bir dönemde kaleme aldığı, *Keçi Boynuzu (Koziyat rog)* başlıklı öyküsü, *Yaban Öyküleri* kitabında içerik bağlamında ön plana çıkan en önemli öyküdür. Öykü, dönem itibarıyla kültürel hayatın daha da özgürleştiği bir dönemde yazılmış olmasına rağmen, konu itibarıyla Bulgar edebiyatının Yeniden Doğuş Dönemi eserleriyle benzerlik göstermektedir. Yazarın “karanlık çağ, kölelik zamanı” olarak betimlediği Osmanlı döneminin anlatıldığı öyküde, ilk dikkat çeken, Bulgar halkına zulmeden olumsuz Türk tipleridir. İlk olarak 1965 yılında *Gürgen Gazelleri*’nde yayımlanan öykü, *Yaban Öyküleri*’ne 1972’deki üçüncü baskıda dâhil edilir.

***Keçi Boynuzu*’ndaki Olumsuz Türk Tipleri**

Osmanlı dönemindeki Hristiyan halkın mağdur olarak yansıtıldığı bu öyküde tüm tipler tek yönlü anlatılır. Dolayısıyla mağdur kesimi temsil eden tüm Bulgarlar iyi, olayların anlatıldığı Osmanlı dönemindeki Türkler ise kötü tipler olarak

betimlenir. Osmanlı askerleri “zorba, adalet duygusundan yoksun, şehvet düşkün” (!) olarak anlatılır.

Bu “kanlı” öykünün anlatıcısı, zamanında yaptığı hatalardan dolayı başpapaz tarafından manastırdan kovulan, çevrenin yardımıyla yaşamını sürdürmeye çalışan Aziz Otacı Manastırındaki yaşlı Keşiş Averki’dir. Averki’nin anlattığı olaylar, Erkeçli Deli Mustafa adında bir Türk bekçinin Kara İvan’ın eşine tecavüz etmesiyle başlar. Bekçi, kadını dağa sürükler, tecavüz eder, para vermesi için de oradan geçen bir Bulgar’a zarar verir. Böyle bir utanç ve acıya dayanamayan genç kadın çok geçmeden aklını yitirir ve bir süre sonra da hayatını kaybeder. Karısının ölümünün ardından Kara İvan isimli genç adam köydeki evini yakar ve on yaşındaki kızıyla birlikte dağda kışlakta yaşamaya başlar. Dokuz yıl bu evde kızı Mariya ile yaşayan Kara İvan, kızını bir erkek gibi büyütür, saçlarını keser, ona ateş etmeyi ve yatağan kullanmayı öğretir. “İntikam” duygusunun ön planda tutulduğu yapıtta Mariya ve babası Kara İvan’ın tek bir amacı vardır: “şehvet düşkün, hırsız, gaddar” tüm Türklerden intikam almak ve bu sayede adaleti sağlamaktır. Bu amaç uğruna hareket eden Mariya, Bulgar halkına zarar veren, kadınları kaçıran ve kadınlara tecavüz eden tüm Türkleri keçi boynuzuyla öldürür. Mariya’nın annesine tecavüz eden Deli Mustafa intikam adına öldürdüğü ilk Türk’tür:

[...] Herkes Kara İvan’ı çoktan unutmuş, hatta kimse onu hatırlamamış, ta ki göğsünden delik deşik edilmiş Deli Mustafa’yı ölü halde bulana kadar. Yatağanla ya da kamayla öldürülmemiş, keçi boynuzuyla öldürülmüş. Deli Mustafa bu şekilde bulunmuş; boynuz, kır bekçisinin göğsünde duruyormuş sanki şeytan eli tarafından oraya saplanmış [...] (Haytov, 2017, s. 101).

Deli Mustafa’nın vahşi bir şekilde öldürülmesi her şeyin başlangıcıdır ve bu olay Türkler arasında tedirginlik yaratır. Yazar, “Öldürülmeyi hak etmesi için yeterince günah işlemiş” (Haytov, 2017, s. 102) diyerek Deli Mustafa’nın öldürülmesi ile adaletin sağlandığını vurgular. Türklerin bu korkusu henüz geçmeden Bulgar halkına kötülük eden ikinci bir Türk karaktere daha sıra gelir. Bir Osmanlı askeri olan Kara Memiş Derviş Ağa, köşkünde kahve içerken silahla öldürülür. Öyküde yer alan “onun katili köydeki üç yüz kişiden her biri olabilir.” (Haytov, 2017, s. 102) ifadesinden de Kara Memiş Ağa’nın adaletsiz bir Osmanlı askeri olduğu ve Bulgar halkına zarar verdiği anlaşılır:

Deli Mustafa'nın mezarının üzerinde henüz toprak kurumamışken birisi, Karagözlü köyü sipahisi Kara Memiş Derviş Ağa'yı köşkte kahvesini içerken vurmuş. [...] Kara Memiş'in oğulları, seyisleri, bekçileri ve ırgatları sağa sola koşuşturmayaya başlamış, ormanı köşe bucak aramışlar, fakat yine de katili bulamamışlar. Sipahi Kara Memiş'in haremindedokuz Bulgar kadını varmış, birçok anayı ağlatmış, birçok erkek kaburgasında onun morluklarını taşıyormuş ve onun katili köydeki üç yüz kişiden her biri olabilirmiş (Haytov, 2017, s. 102).

Kara Memiş Derviş Ağa'nın ölümü, işleri daha da korkutucu bir hâle getirir. Kısa aralıklarla "meçhul kişi" tarafından aynı yöntemle Türklerin ölüm haberi art arda gelir:

Meryem Ana yortusunda⁴ yeni kanlı bir olay gerçekleşir. Daha önce böylesi ne görülmüş, ne duyulmuş. Uzunca yolu üzerinde Orman Boğazı mevkiinde Haskovolu Kolağası Hüseyin ve onunla birlikte zalimlikleri ile ünlü iki Arnavut'u öldürmüşler. Arnavutlar silahla vurulmuş, Hüsnü'ye ise keçi boynuzu saplanmış (Haytov, 2017, s. 102).

Yine bir kadına saldıran iki avcı Aliş ve Meko da yaptıkları hatanın bedelini ağır öder. Aliş'in evi yakılırken Meko da kendini kurtarmak için saklandığı yerde feci bir şekilde can verir:

Kış geçmiş, ağalar, Deli Mustafa, Kara Memiş ve Hüsnü'nün kaderini unutmaya başlamışlar. Ancak bir gün Kozanlı iki avcı Aliş ve Meko, tarlasını çapalayan bir kadına saldırmışlar, Kozanlı babayiğitlerin bu "kahramanlıkları"nın üzerinden üç gün geçmemiş ki bir gece Aliş'in evi tutuşmuş. Dehşete düşen Aliş pencereyi kırmış ve dışarı atlamış (anlaşılan kapıya dışardan engel konulmuş), ancak saçaklar, alev içindeki tahtalar ve kirişler onun üzerine yıkılmış. Komşular koşmuş, onu korlar içinde hâlâ sağ ancak derisi yanmış şekilde dışarı çıkarmışlar. Onu bir kulübeye taşımışlar, fakat iki gün sonra kulübe de tutuşmuş. Aliş'in yakınlarında dolaşan korucu kaçmış, ırz düşmanı ise oracıkta yanmış. Korucu kundakçıyı görmüş: deriler içinde boynuzlu bir canavar. Korucunun dişleri üç gün boyunca korkudan zangır zangır titremiş (Haytov, 2017, s. 102-103).

⁴ Hristiyan inancına göre Meryem'in ölüm günü olarak bilinir ve 15 Ağustos'ta kutlanır.

Öyküde keçi boynuzu taşıyan “intikamcının” gizemi devam eder. Sıranın kendisine geleceğini bilen Meko, kendine göre önlemler alır, evden dışarı çıkmaz; ancak, bu korku onun kendi elleriyle ölümünü hazırlar:

Aliş’in başına gelenlerden korkan Meko, kendini eve duvarlar ardına kapatmış, azgın köpekleri evinin önüne bağlamış, avlunun her dört köşesine tüfekleri kurulu birer ırgat yerleştirmiş. Bir ay boyunca bu işaretli eve kimse ne girmiş ne çıkmış. Meko içerde dizlerinin üzerine tüfekte oturmuş ve korkunun sesini bastırmak için şarap içiyormuş. Uyumaya bile korkuyormuş. Birazcık uykuya daldı mı ürküyormuş ve farelerin tıkırdadığı tavana tüfekte ateş ediyormuş. Köy endişeyle kalkıyor, komşular toplanıyor ve köpekler de havlamaya başlıyormuş. Bir gece tüfek yine patlamış, ancak kimse yerinden kalkmamış, oraya koşmamış. Şafak vakti ırgatlar, efendisini ağzında namlu ve başı yarık yerde uzanmış bir halde bulmuşlar, korkusuna yenilmiş ve kendi elleriyle tetiği çekmiş (Haytov, 2017, s. 103).

İki avcının lanetli sonu diğer avcıları o kadar korkutur ki ne bir daha ava gitmeye ne de dışarı çıkmaya cesaret ederler. Peş peşe gerçekleşen bu gizemli ölümler Türkleri korkuturken Bulgarlar arasında memnuniyet yaratır:

Türkler, artık ne ovada karanlığa kalmaya ne de Hristiyan evlerine uğramaya cesaret edebiliyormuş. Fakirler derin nefes almış, sipahilerden korkmuş olan köylüler sevinmiş, onlara görünmek istemeyen ama her bir haksızlık ve hakaretin intikamını almayı da unutmayan, yakalanamayan, görünmez bir koruyucunun gücünü hissetmişler. Bir Türk birine sataşmaya ve yan gözle bakmaya kalkışsa ona hemen keçi boynuzu görmemesi için yoluna devam etmesini salık veriyorlarmış. Kırçalı⁵ bu sözleri dinlememiş, kendi köylülerinden fazlaca tahıl almış, ondan sonra ise onu, başı şiniğe sokulmuş keçi boynuzu ile delik deşik bir şekilde ölü hâlde bulmuşlar. Keçi Boynuzu olarak adlandırılmaya başlayan intikamcı düşmanlar için kanlı bir tehdit hâline gelmiş (Haytov, 2017, s. 103).

Eserde dinî gün, mekân gibi Hristiyanlığa ait unsurlara ve sembollere yer veren yazar, kötülük yapan, kadın düşkünü Müslüman Türkler için “... *babayiğitler Allah’ın yanına gitti*” (Haytov, 2017, s. 103) diyerek bir anlamda Müslümanlık dinine de olumsuz bir göndermede bulunur. Hayatlarını ve kadınların namusunu tehdit eden

⁵ 18. yüzyılda Rumeli bölgesinde ortaya çıkan kır eşkıyalarına verilen isimdir.

“barbar” olarak bilinen Türklerin öldürülmesi Bulgar halkında memnuniyet yaratır ve normal hayatlarına dönmenin mutluluğunu yaşarlar.

Öyküdeki Olumlu Bulgar Kahramanlar Üzerinden Yaratılan Türk Karşıtlığı

Öykünün ilerleyen kısımlarında Bulgar halkının toplanıp hora oynadığı bir günde diğer köylerden de gençler katılarak eğlenmeye koyulurlar:

Zağra köylerinde yine gaydalar çalmaya, genç kızlar horaya çıkmaya, gelinler de boyunlarında sıra sıra dizili takılarını, bellerine gümüş kemerlerini takmaya başlamışlar. Bu köye kaval ve gayda eşliğinde evlenmek üzere Stanimaka⁶ bölgesinden genç insanlar gelmeye başlamış. Başkaları ise sadece o zor zamanlarda yapamadıklarından buraya gönüllerince eğlenmek için geliyorlarmış (Haytov, 2017, s. 104).

Bu neşeli saatlerin bir tanığı da babası tarafından bir erkek gibi yetiştirilen ve aslında Türkleri keçi boynuzuyla öldürerek hem annesinin hem de sözde zulüm görmüş tüm Bulgar halkının intikamını alan genç ve güzel Mariya’dır:

Ve işte böyle bir bayram horasına ateş gözlü, güzel, kıvrak bir genç kız ortaya çıkmış. Öyle kalpten oynamış, öyle çeviklikle zıplamış ki, kulağının arkasındaki şakayık çiçeği yere düşmüş. Genç kız çiçeği almaya yeltenmiş, ancak eğilirken koynundan kaldırırma tıkrdayarak bir keçi boynuzu düşmüş. Kız çekinmiş, keçi boynuzunu kaptığı gibi koynuna sokmuş ve hemen rengârenk bayram kalabalığına saklanmak için acele etmiş (Haytov, 2017, s. 104).

Keçi boynuzunun yere düşmesiyle herkes şaşırır ve insanların “*Keçi boynuzu, keçi boynuzu!*” sözleri kalabalık arasında yankılanır, gaydalar durur, insanlar keçi boynuzunun sahibinin ve Türkleri öldürerek onlardan intikam alan gizli kahramanın Mariya olduğunu anlar. Artık her şeyin gün yüzüne çıktığının farkında olan Mariya bir an önce oradan uzaklaşmak ister. Çok geçmeden bir “Çingene” bu haberi bölükbaşına iletir ve babası Kara İvan’ın kayalıklarına doğru kaçan Mariya’yı yakalamak için Türkler birçok seğmen ve başıbozukla birlikte Kara İvan’ın yaşadığı yerdeki kayalıkları kuşatır. Yanında silah ve bıçağı olan Mariya kendini koruyamayacağını anlayınca kayalıklara doğru koşmaya başlar ve Türklerin eline sağ düşmektense kendini uçuruma atmayı tercih eder.

⁶ Günümüzde Asenovgrad olarak bilinen şehir.

İyilik, kötülük, suçlu, masum gibi zıt unsurların yer aldığı öyküde Türkleri öldürerek intikamını alan Mariya “korkusuz, masum, güzel, zavallı” sözcükleriyle betimlenerek “masum” ve “haklı” olarak ön plana çıkarılır. Türkler “ahlaksız, şehvet düşkün, hırsız, gaddar” sıfatlarıyla nitelendirilerek öldürülmesi gereken düşmanlar olarak işaret edilir.

Öyküde Mariya kadar etkileyici bir diğer karakter de baba Kara İvan’dır. Mariya’nın babasıdır ve aslında kızı Mariya aracılığıyla Türklerden intikam planlarını kurgulayan kişidir. Eşini kaybettikten sonra hayatında odaklandığı tek nokta eşine tecavüz eden Türkleri öldürmektir. Eşinin ölümünden sonra evini ateşe verir ve kızıyla birlikte köyünü terk ederek dağda bir kışlağa yerleşir:

Karısını defnettikten sonra öfkeli ve çaresiz Kara İvan köydeki evini ateşe vermiş ve on yaşındaki kızı Mariya’yla dağda bir kışlağa yaşamaya gitmiş. Dokuz yıl bu kışlakta Mariya’yla onuru kırılmış babası yalnız yaşamışlar. Kara İvan, kapanmayan yaranın hatıralarını kurcalamamaları için bir daha köye ayak basmamış (Haytov, 2017, s. 101).

Kara İvan kendisini ve kızını, yaşadığı acının ve buna bağlı travmanın etkisiyle yalnızlaştırır ve kendine farklı bir dünya kurar. Kara İvan’ın çevresinden ve insanlardan kendini tecrit etmesi köylüler tarafından farklı algılanıp hakkında aklını yitirdiği söylentilerinin yayılmasına neden olur. Bu yüzden onu tanıyanlar Kara İvan’ın yaşadığı kışlaktan geçmeye cesaret edemez: “İnsanlarla karşılaşmaktan da kaçınıyor ve bundan dolayı onun delirmiş olduğu söylentisi yayılmış ve artık hiç kimse onların kışlağının yakınından geçmeye cesaret edemez olmuş” (Haytov, 2017, s. 101).

Kara İvan kendini ve kızını dünyadan öylesine soyutlar ki yaşadığı ortam ve yaşam koşullarının bir önemi yoktur. Köylülere göre yaşadığı ortam korkutucudur:

Oraya giden patikalar otlara bürünmüş, o bölge ıssız ve korkutucu bir yere dönüşmüştü. Zaman zaman oralardan vahşi kahkahalar, keçilerin melemeleri duyuluyormuş ve insanlar da bundan yukarıda bir yerlerde sarp kayaların arasında, ayıların ve kartalların diyarında Kara İvan’ın hâlâ hayatta olduğunu anlıyorlarmış (Haytov, 2017, s. 101).

Kara İvan, öyküde genç kızın kalbindeki intikam ateşini canlı tutan, Osmanlılar tarafından zayıf ve hor görüldüğü için parçalanmış Bulgar kadın figüründen güçlü bir savaşçı yaratan akıl olarak varlığını sürdürür. Ne var ki çok geçmeden hastalanan

acılı baba, günah çıkarırken gerçek kimliğini açıklar ve anlattıklarından eşinin ölümünden sonra tek isteğinin intikam almak olduğu ortaya çıkar.

Kara İvan'ın itiraflarından kızı Mariya'nın Deli Mustafa'yı bahçede dururken kementle yakaladığı, boynunda yularla dolaştırdığı ve en sonunda keçi boynuzunu saplayıp nehre sürüklediği, yaşlı şehvet düşkününü Kara Memiş'e ateş etmek için üç gün boyunca çiftliğinin karşısındaki karaağaca tırmanıp beklediği, Alish'in evini de Kara İvan'la birlikte bir top keçi kılıyla yaktıkları ortaya çıkar. Kara İvan bu günah çıkarmasında eşinin intikamını almak adına Tanrı'nın kanununu bile çiğnediğini ve eli sakat olduğu için tek çocuğu olan kızını intikamcı bir savaşçıya dönüştürmek için elinden geleni yaptığını ve tek umudunun kızı olduğunu da itiraf eder. Onuru kırılmış olan baba, erkek kıyafetleri giydirdiği, saçlarını kestiği ve kadına ait her yaklaşımdan uzak tuttuğu Mariya'nın yumuşak ruhu ve çocukluğunu da yok eder.

Kara İvan'ın tek amacı iyi bir "savaşçı" olarak yetiştirdiği kızı aracılığıyla eşinin intikamını almaktır. İntikam duygusu gözünü o kadar karartmıştır ki bir gün kızını kalaylı bir sahanda kendine bakarken görür ve koyduğu katı kuralları çiğnediği için tüm sahanları kırar. Kızında bir kadına dair tüm özellikleri yok etmekte kararlı olan babası kışlakta var olan bir kadının sahip olduğu öreke, iğne gibi her şeyi ortadan kaldırır. Amacı, kızından gerçek anlamda "vahşi bir kurt köpeği" yaratmaktır bu yüzden kızının bir erkekle yolda dahi karşılaşmaması için onu sürekli takip eder.

Kara İvan, kızının tüm duygularını yok eden acımasız bir baba tiplmesiyle resmedilir ve bu acımasız babanın tek hedefi kızı aracılığıyla Türklerden intikamını almaktır. Bu bağlamda masum bir çocuk olan Mariya, acımasız ve intikam duygularıyla hareket eden bir babanın kurbanı olan, çocukluğunu ve genç kızlığını yaşayamayan ve acımasız bir katile dönüştürülen bir kızdır. Böyle yüce bir amaca giden yolda tüm duygular gibi kuşkusuz ki aşk da yasaktır. Buna rağmen hâlâ içinde insani duygular taşıyan Mariya bir çobana âşık olur. Baba ve kızı, Meko'nun evini ateşe vermek için pusuya yatar ve bir günlerini saklanmak için genç bir çobanın kışlağında geçirirler. Kızının, onları evinde ağırlayan genç çobana âşık olduğunu anlayan baba, çobanın kışlağından ayrılırken kızına çakmağını unuttuğunu söyler ve geri dönerek kızı için büyük bir tehlike olarak gördüğü çobanı öldürür. Öyküde Mariya'nın, babasının bu büyük günahını öğrenip öğrenmediğine yer verilmez. Öykü, Türklerden alınan intikamların itirafları ve Kara İvan'ın kızının aklını karıştırmaması için öldürdüğü genç çobanın hazin sonu ile biter.

Kara İvan, bir taraftan da içi korku dolu bir baba karakteri ortaya koymaktadır. Çünkü yaşadıkları Osmanlı döneminde, sözde Türk tehdidi karşısında varlığını sürdürürken, kızının da annesinin kaderini yaşama ihtimalini görmektedir. Bu nedenle bir baba içgüdüleriyle kızını her şeyden ve herkesten korumaya çalışır. Çobanı öldürmesinin nedeni de bu koruma içgüdüdür. Okuru oldukça etkileyen bu derin karşıtlık duygusu, bir taraftan da Türk karşıtlığını körükler. Genç bir kızın bir katile dönüşmesi, bir babanın kızının mutluluğunun yerine, intikam duygusunu tercih etmesi gibi zor seçimler aslında masum insanlara zalimler tarafından dayatılan kaçınılmaz seçenekler olarak sunulur. Yazarın bakış açısına göre “şehvet düşkün, zalim” Türkler kendi halinde yaşayan Bulgar köylülerinden gözü kara, kalbi intikam ateşiyle sertleşmiş kahramanlar yaratmıştır.

Ne var ki bu noktada bazı tarihsel gerçeklerden doğrudan uzaklaşıldığını da ifade etmek gerekir. Eserde sipahilik, sadece Türklerin görev aldığı bir askerî zümre olarak belirtilir. Oysaki, Osmanlı döneminde Balkanlarda görev alan sipahiler yalnızca Türklerden oluşmaz, Hristiyan kökenli askerler de bu birliğin içerisinde yer alırlar (Özel, 1996). Öyküde ise söz konusu askerler sadece Türklere mensup ve Osmanlı döneminde gücünü kullanan, adil olmayan yöneticiler olarak betimlenir.

Nikolay Haytov, tarihsel gerçekleri çarpıtarak kurguladığı öyküde tarihsel, dinsel, kültürel, ideolojik unsurlar üzerinden olumsuz bir Türk imgesi oluşturur. Bu doğrultuda da, *Keçi Boynuzu* öyküsünü güdümlü ve planlı bir propaganda amacıyla kaleme alır. Eser, yazarın Türklere yönelik olumsuz bakış açısını yansıtması açısından da büyük önem taşımaktadır.

Sonuç

Olumsuz Türk imgesi, Bulgar edebiyatında Yeniden Doğu Döneminde başlayıp Bulgaristan'ın bağımsız bir devlet oluş sürecine kadar edebiyatın konusu olmuştur. Çalışmamızın konusu olan Nikolay Haytov'un *Keçi Boynuzu* öyküsü Bulgaristan'da Komünist Parti'nin iktidarda olduğu bir dönemde kaleme alınmıştır. Edebiyatın propaganda aracı olarak kullanıldığı ve güdümlü eserlerin kaleme alındığı bu dönemde eserini yazan Nikolay Haytov *Keçi Boynuzu* ile ulusal bilinci yeniden uyandırmayı ve olumsuz bir Türk imgesi yaratmayı amaçlamıştır. *Keçi Boynuzu*, Bulgar kültür çevresinde büyük ses getirmiş ve daha geniş kitlelere ulaşması için sinemaya uyarlanmıştır. Haytov, eserde arka plana Rodopları yerleştirmiş, zaman olarak Osmanlı dönemini anlatmıştır. Türkçe kelimelere sıklıkla yer veren yazar, folklor malzemelerinden de faydalanmıştır. Öyküde Osmanlı dönemini “karanlık” ve “zor” bir dönem olarak yansıtırken Deli Mustafa, Kara Memiş Derviş Ağa, Aliş ve Meko

gibi Türk tiplerini “masum insanlara zarar veren, şehvet düşkün” kişiler olarak betimlemiştir. Bu olumsuz Türk tiplerinin karşısına ise Kara İvan, Mariya gibi “masum ve çaresiz” Bulgar halkını yerleştirmiştir. Yazar, Hristiyanlık ve Müslümanlığa özgü mekân, gün gibi dinî motif ve semboller üzerinden de farklılık yaratmıştır. Haytov, kurguladığı bu zıtlıklar üzerinden “öteki” olan Türklerle ilgili bir “kalıp yargı” oluşturmayı ve böylece Türkleri Bulgar halkının toplumsal belleğine “olumsuz” olarak yerleştirmeyi amaçlamıştır.

Kaynakça

- Haytov, N. (1972). *Dünya Poturunu Çıkartıyor*. (N. Yılmaer, Çev.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Haytov, N. (2002). *Patikalar*. (İ. B. Ağlagül, Çev.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Haytov, N. (2017). *Divi razkazi*. Sofiya: Pamet.
- İgov, S. (1996). *Kratka istoriya na bulgarskata literatura*. Sofiya: Prosveta.
- Kamenova, E. (2007). *Byaturnite melnitsi. Statii, studii, retsenzii*. Plovdiv: İzdatelska kışta Hermes.
- Mevsim, H. (2007). Bulgar Öykücülüğü Tarihine Genel Bir Bakış. *Eşik Cini*, 7, 62-79.
- Özel, A. (1996). Sipahi. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 13, s. 418-427). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Pars, M. (2008). *Serdar: Grigor Pırlıçev İnceleme*. Ankara: Kül-Sanat.
- Shimko, İ. (2015). *Chovek i priroda: Divoto v sichineniyata na Emilyan Stanev i Nikolay Haytov*. Wien: University of Wien.
- Tsanev, G. (1982). *Reçnik na bulgarskata literatura, Tom 3*. Sofya: İzdatelstvo na BAN, (s. 519-522).
- Zaharieva, L. (2015). *Nikolay Haytov: Sreshti i razgovori, analizi, pisma. Chast 1*. Montana: Polimona.

İnternet Kaynakları

- Hristov, İ. (2019). *Prof. İvaylo Hristov: Nikolay Haytov be mij s misiya- ne se izkushi da izlje, ne se predade!* Erişim Tarihi: 01.01.2023, <https://epicenter.bg/article/Prof--Ivaylo-Hristov-/192657/11/0>

- Paunovich, S. (2004). *Iz pesnik planine shume i sela*. Erişim Tarihi: 01.03.2023, <https://liternet.bg/publish6/spaunovich/pesnik.htm>
- Velkova-Gaydarjieva, A. (2001). *Za ritualnite smisli na choveshkoto bitie*. Erişim Tarihi: 10.10.2022, <https://liternet.bg/publish2/avelkova/haitov.htm>
- Yanev, V. (2006). *"Divi Razkazi" v Bulgarskata literaturna kritika*. Erişim Tarihi: 23.02.2022, https://liternet.bg/publish13/v_ianev/divi.htm

Summary

One of the most important reasons for the Ottoman Empire to lose its Balkan lands is the nationalism movement that arised its effect in the 19th century. This national consciousness, which causes Bulgaria to become an independent state, is realized through written texts. In this period The purpose of those writers was to create the image of "(the) other" based on the difference between religion and nation. Those written books have had a great impact on the dissolution of the Bulgarian people from the Ottoman State and the idea of nationalism. In these texts, it was reminded that the Bulgarian people should not forget their identities and a negative attitude towards the Ottomans and Turks. The negative Turkish image, which was revealed by the contributions of the clergy, called on the Bulgarian people to revolt. With the establishment of the Principality of Bulgaria, this negative image has diminished its influence in literary works but continued systematically. During the period Nikolay Haytov wrote this book, the Bulgarian Communist Party took over the administration in Bulgaria And that caused the change of literature politically as in all Soviet Socialist Republics. In the process, what is demanded from the writers is to serve the Party ideology and to make literature work for the proletariat. In fact, writers are pressured to cover topics such as "class-party criterion", "positive hero", " theme of worker". In particular, writers are expected to include social criticism, anti-monarchist expressions, expressions of sympathy for Rusophiles and revolutionaries in their works. However, the situation has changed or the pressure in literature decreased after Stalin's death in 1953, Nikita Krushchev becomes the first Party Secretary. Especially after the 20th Congress of the Communist Party of the Soviet Union in 1956, there is a period of relaxation as the pressures in social and political life decrease. This period, which lasted until the mid-sixties in all Iron Curtain dormitories, is called the "Khrushchev Thaw" or "thaw period". The end of party printing also indicates their use in art circles. There are visible changes in literature within the period of cultural, social and survival liberation. For instance, Haytov's recorded story of *Goat Horn*, which was first published in 1967, is the most important story of *Wild Stories*. This story refers to the Ottoman period and is described as 'the dark age, the time of slavery' by the author. Notwithstanding, the most remarkable point in the story is the negative Turkish image typified as people who persecute the Bulgarian people. In this context, the story of Nikolay Haytov titled "Goat Horn" in his book (*Wild Stories*) brought a great deal of attention in the Bulgarian literature and was shown twice on the screen. In this story which is one of the most important book, this negative Turkish image is examined in our study. In this story, in which the Christian people of the Ottoman period are reflected as victims, the Turks are again written as tyrants and lascivious types, as in the literature of the "Reborn Period". All the characters in the story are told in one way, so all the Bulgarians represent the good and the aggrieved, while the Turks and the negative types of the Ottoman period, where the events took place, are depicted. Ottoman soldiers are described as "tyrants", "lacking a sense of justice" and "lustful" types. In the story, which includes contrasting elements such as good and evil, love and revenge, the heroine Mariya who takes her revenge by killing the Turks is depicted with the words "fearless, innocent, beautiful, poor" and is highlighted as "innocent" and "righteous". The Turks are described as "immoral, lascivious, thief, cruel" and are pointed out as enemies to be killed. In this direction, the author rekindled the negative Turkish image created in the 19th century and mobilized the feelings of "hostility" that was aimed to be created in the Bulgarian people. Thus, it creates examples that contribute to the formation of prejudices in the reader. The "goat horn" used as a revenge tool in the work symbolizes justice. In this story, in which the

Ottoman period is described as a "dark" age, the innocent tears of children are depicted as a reflection of the oppression of the Bulgarian people.

“THE WEB OF CIRCUMSTANCE”: THE UNJUST JUDICIAL SYSTEM AND THE DISENFRANCHISEMENT OF BLACKS VIA PRESUMPTION OF CRIMINALITY IN CHESNUTT

“THE WEB OF CIRCUMSTANCE”: CHESNUTT’TA ADALETSİZ YARGI DÜZENİ VE SUÇLULUK KARİNESİ ARACILIĞIYLA SİY AHLARIN İMTİYAZ MAHRUMİYETİ

Gamze KATI GÜMÜŞ

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı,
gkati@ankara.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 9 Nisan 2023
Kabul edildiği tarih: 29 Mayıs 2023
Yayınlanma tarihi: 20 Haziran 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 9 April 2023
Date accepted: 29 May 2023
Date published: 20 June 2023

Anahtar Sözcükler

Charles Chesnutt; Du Bois; İmtiyaz Mahrumiyeti; Hiper-suçlulaştırma; Mülk

Keywords

Charles Chesnutt; Du Bois; Disenfranchisement; Hyper-criminalization; Property

DOI

10.33171/dtcjournal.2023.63.1.17

Abstract

Charles Chesnutt's 1899 short story “The Web of Circumstance” criticizes the post-Reconstruction American South by demonstrating the unjust conviction and defamation of the main character Ben Davis. The 13th Amendment that abolished slavery becomes crucial to understand Ben's conviction for this amendment allowed white Americans to re-enslave the black man, continuing to exploit the labor value of the black body after the abolition. In the story, Chesnutt utilizes themes of property acquisition, citizenship and incarceration to complicate the status of the black man's social elevation in post-Reconstruction South. The first part of this paper focuses on property acquisition as a form of success according to the late 19th century American economic values. As I analyze the importance of property for the freed black man to create an agency in the Reconstruction South, W.E.B. Du Bois, Cheryl Harris and Richard Brodhead will draw the theoretical framework behind the defamation of Ben Davis. The problematic property ownership of Ben Davis is analyzed with a focus on American judicial system and Du Bois' thoughts on the entitlement and the disenfranchisement of the black man after the Reconstruction. The second part of the paper concentrates on the presumed criminality of Ben Davis as a novel form of the black man's exclusion from social and financial elevation in the post-Reconstruction South. Foucault's ideas on the sovereign's authority to kill as well as how this complete sovereignty to obliterate the subject turns the person into the unmovable homo sacer of Agamben and Mbembe will be discussed in the second part in relation to Ben Davis. In the end, the systematic disenfranchisement of the black man in Chesnutt's story through hyper-criminalization will be demonstrated as an outcome of the unjust judicial system of the United States of America.

Öz

Charles Chesnutt'ın 1899 tarihli kısa öyküsü “The Web of Circumstance,” baş karakter Ben Davis'in adaletsiz mahkûmiyeti ve tahkirini gözler önüne sererek Yeniden Yapılanma Dönemi sonrası Amerikan Güneyini eleştirmektedir. Amerikan Anayasasının köleliği yasaklayan 13. Değişiklik maddesi Ben'in mahkûmiyetini anlayabilmek için önemlidir, çünkü aynı yasa beyaz Amerikalıların siyahları yeniden köleleştirmesine ve köleliğin yasaklanmasından sonra dahi siyah bedenlerin emek değerini sömürmeye devam etmelerine olanak sağlamıştır. Chesnutt öyküde mülk edinimi, vatandaşlık ve hapsedilme konularını Yeniden Yapılanma sonrası Amerikan Güneyinde siyahların toplumsal kalkınmasını güçleştiren bir durum olarak değerlendirmektedir. Bu makalenin ilk kısmı geç 19. yüzyıl Amerikan iktisadi değerlerine göre mülk edinimini bir tür başarı olarak ele almaktadır. Siyahların Yeniden Yapılanma Güney'de kendileri için bir edim yaratmaları adına mülkün önemi incelenirken, W.E.B. Du Bois, Cheryl Harris ve Richard Brodhead, Ben Davis'in tahkirinin ardındaki teorik çerçevenin oluşturulmasını sağlayacaklardır. Ben Davis'in sorun addedilen mülk sahipliği, Amerikan yargı sistemi ve Du Bois'in Yeniden Yapılanma sonrası siyahların salahiyyet ve imtiyaz mahrumiyetleri üzerine düşüncelerine odaklı bir şekilde incelenmektedir. Makalenin ikinci kısmı ise Ben Davis'in suçluluk karinesine, Yeniden Yapılanma sonrası Amerikan Güneyinde siyahların toplumsal ve ekonomik kalkınmadan mahrum bırakılmasının yeni bir yöntemi olarak odaklanmaktadır. Foucault'nun egemen gücün öldürme yetkisi ve özneyi yok eden bu tam egemenliğin kişiyi nasıl Agamben ve Mbembe'nin bahsettiği ardından yas tutulamaz homo sacer'a dönüştürdüğüne dair düşünceleri ikinci bölümde Ben Davis ile ilişkilendirilerek incelenecektir. Sonuç olarak, Chesnutt'ın hikâyesinde siyahların hiper-suçlulaştırma ile sistematik olarak imtiyazdan mahrum bırakılma hali Amerika Birleşik Devletleri'nin adaletsiz yargı düzeninin bir sonucu olarak sunulacaktır.

Introduction

When the 13th Amendment abolished slavery and accepted the equal status of black people as human beings, it also ended their status as chattel allowing them to a new form of possessive entitlement. Considering the fact that Americans equate property ownership to an achieved sense of citizenship, the lack of property as well as the former chattel status of ex-slaves grew into an obstacle between them and their prosperity. Moreover, the 13th Amendment allowed white Americans to re-institutionalize the black man under the pretense of justice.

This paper analyzes how the institutionalization of the black man turns into a means to disenfranchise him as he tried to elevate his social and economic status in the post-Reconstruction South in Charles Chesnutt's 1899 story "The Web of Circumstance." The first part of this paper will focus on property acquisition as a form of advancement according to the late 19th century American economic values. As I analyze the importance of property for the freed black man to create an agency in the Reconstruction South, W.E.B. Du Bois, Cheryl Harris and Richard Brodhead will draw the theoretical framework behind the defamation of Ben Davis. The problematic property ownership of Ben Davis along with the elevated status that accompanies his unprecedented, yet undesired success will be analyzed with a focus on American judicial system and Du Bois' thoughts on the entitlement and the disenfranchisement of the black man during and after the Reconstruction. The second part of the paper will concentrate on the presumed criminality of Ben Davis as a novel form of the black man's exclusion from social and financial elevation in the post-Reconstruction South.

Foucault's ideas on the sovereign's authority to kill as well as how this complete sovereignty to obliterate the subject turns the person into the unmournable homo sacer of Agamben and Mbembe will be discussed in the second part in relation to Ben Davis. By discussing the legal system that silences Ben Davis in terms of property and agency in the first part, I aim to offer the presumed criminality of the black man in the second part as an outcome of the racist attitude of post-Reconstruction South which aimed to restore the black man's status as close to his former enslaved position as possible. In the end, the systematic disenfranchisement of the black man in Chesnutt's story through hyper-criminalization will be demonstrated as an outcome of the unjust judicial system of the United States of America.

Chesnutt's story demonstrates that due to the loss of the exploited labor value of the slave's body after the abolition, the Southern white society appropriated the re-enslavement of the black body through incarceration to achieve a new form of superiority and gain. It also illustrates how the African American man's inclusion into the American nation as a member is challenged with the assistance of laws. The utilization of themes such as property acquisition and the toil of the criminalized African American body allow this text to demonstrate how history and racial hierarchies are reflected in literary works. In order to understand these themes, which were commonly used in both the slave narrative and the color line literature, I will analyze Chesnutt's story with a focus on the black body's labor and property values within the institutionalized incarceration system.

In this article, the word success is used to describe the advancement of Ben Davis in American South, where social progress was not a common term adhered to black people. Considering the fact that artisanship was forbidden to black people in the South due to the Black Codes of 1865 and 1866, Ben's job as a blacksmith in the post-Reconstruction era gains a special meaning in terms of self-improvement. Chesnutt himself is described as "*one of American culture's most compulsive self-improvers,*" for whom, "*the self's goal is [...]to advance itself toward a worldly career that will carry the meaning of achievement and success*" (Brodhead, 1993, pp. 182-183). Chesnutt creates a character who also believes in self-improvement and self-determination. In the story, Chesnutt describes Ben's blacksmith shop with the words "*a forge was glowing*" (1899/1968, p. 291), which according to Bill Hardwig is "*an indication that his business is thriving*" (2002, p. 10). Moreover, the property acquisition of Ben leads the white Southerners in the story to perceive his "*economic success*" as a danger which needs to be obliterated (Hardwig, 2002, p. 11; Delmar, 1980, p. 178). Furthermore, the Colonel regards Ben as "*the best blacksmith in the county*" (Chesnutt, 1899/1968, p. 305). Ben Davis is seen as an "*industrious, self-reliant, prosperous black m[a]n in the postwar South,*" which according to Henry Wonham situates Ben as one of "*the leaders of a potential black middle class*" (1998, p. 123). However, the use of the term successful is simultaneously problematic because the advancement of Ben Davis transforms into an incriminating act. Wonham and P. Jay Delmar propose the idea that Ben Davis' economic success that follows self-determination is regarded unacceptable by the white society. According to Delmar, the fate of Ben Davis suggests that "*political power must precede economic power*" (1980, p. 179). This idea renders the self-improvement of Ben Davis as a

threat to American middle-class values, the essence of which was a rather debated issue by African American activists like W.E.B. Du Bois.

In his 1935 book *Black Reconstruction in America*, W.E.B. Du Bois argues that even though the negative representations of the black man have been safeguarded by the white Americans, the “*serious speeches, successful administration and upright character are almost universally ignored and forgotten*” (p. 721). The Reconstruction in the American South following the Civil War was a period when black people were integrated into American society as freed people, however as Du Bois argues, their elevation was obstructed, and the successful black people were targeted to erase their positive influence on the black race. Consequently, “*the postwar era [...] posed many obstacles to the implementation of smooth Reconstructionist reforms for black people*” in the white supremacist atmosphere of the South (Güzel Köşker, 2016, p. 28). This period was also a time for blacks to prove to the whites that they were capable of thriving in an equally promising environment. However, the restrictions of the Reconstruction Era in the racially prejudiced American South were accompanied by the racially restrictive Black Codes and Jim Crow Laws that hindered the social elevation and movement of the black man in many parts of the South. These laws limited the mobility and job opportunities available for blacks in an effort to oppress them as a cheap labor force. “The Web of Circumstance” tells the story of Ben Davis in such a racially motivated North Carolina, where he is wrongfully accused, tried and found guilty of larceny.

“The Web of Circumstance”: Contextualizing the story

Charles Chesnut’s “The Web of Circumstance” focuses on the obstacles encountered by a black man on his way to social and economic elevation following the Reconstruction Era. Since the representatives of justice perceives the accomplishment of Ben Davis as a threat to the white middle-and-upper-class values, it eradicates his hard-earned success. The judicial system of the United States fails to protect the black man for it becomes the means to completely deconstruct his newly acquired progress. In this respect, “The Web of Circumstance” demonstrates the pinnacle of injustice, by depicting how the black race is turned into an institutionalized people under the 13th Amendment. When slavery was abolished in the United States with the ratification of the very same amendment, those unsatisfied with the law turned it into a novel means of enslaving the black man to hinder his improvement via hyper-criminalization. The term hyper-criminalization refers to the exercise of an unjust treatment of a group of people by surveilling, punishing, and

subjugating them within the justice system. Sociologist Victor Rios defines hyper-criminalization as *“the process by which an individual’s everyday behaviors and styles become ubiquitously treated as deviant, risky, threatening, or criminal, across social contexts”* (2011, p. xiv). The rising black incarceration rates during and after the Reconstruction as a way to derail the black man resulted in a constant state of hyper-criminalization for blacks. The freed ex-slaves now had to fight not only to sustain their lives, but also to effectuate the promise of equality. However, the 13th Amendment enslaved them once more under the pretense of freedom by declaring that *“[n]either slavery nor involuntary servitude, except as a punishment for crime whereof the party shall have been duly convicted, shall exist within the United States, or any place subject to their jurisdiction”* (U.S. Const. amend. XIII). The Civil War resulted with the abolition of slavery, but the amendment states that a person can be forced to involuntary servitude as penalty. Dennis Childs in *Slaves of the State* addresses the problematic 13th Amendment and the ways it is used to enslave people of color through criminalizing and incarcerating them. Childs says that even if parts of the 13th Amendment regarding the chattelization of the black man were outlawed,

the national state police power would still have involved the necropolitical right not only to kill free black people but to submit them to innumerable public/private carceral hybrids through the hyper-criminalization of black being and the productive legal euphemism of ‘involuntary servitude’ (2015, p. 75).

The threat against the freedom of African Americans was legally recognized as a rightful punishment, without considering the consequences of racialization on the black body. Besides, the judicial system recognized the 13th Amendment as another way to exploit the black body and extract its labor value in the Reconstruction period. Moreover, Chesnutt’s “The Web of Circumstance” can be viewed in light of the 13th Amendment and the incarceration of the black body as well as the problem of property. In fact, the reason why the main character Ben Davis is imprisoned is rooted in property ownership. According to the Slave Codes of the 17th century, slaves were not allowed to own property since they were categorized as chattels themselves. Cheryl Harris argues that the black people were turned into property through the exploitation of their labor. This, she says, caused race and property to become intertwined *“by establishing a form of property contingent on race –only Blacks were subjugated as slaves and treated as property”* (Harris, 1993, p. 1716). Ben Davis is aware that the black man’s agony comes from not having property. Davis is a blacksmith and a former slave, who has been free for fifteen years by the time the

story begins. However, he is accused of stealing the whip of Colonel Thornton. The act of stealing the whip from the white man in charge is ironical in itself, but the problem exceeds the act itself, since Davis is innocent.

Even after their freedom in 1865, blacks were still subjected to segregation carrying the burden of slavery. “The Web of Circumstance” suggests that slavery was dragged into the subsequent decades under segregationist discourse. This discourse is evident in the color line novels that deal with segregation, racism, and passing. A member of the color line literature, Charles Chesnutt, born in 1858, was an educated black man born to free black parents. He witnessed the Civil War, the ratification of the 13th Amendment, and the following racial experience. Chesnutt wrote fiction and non-fiction, and his collection of short stories, *The Wife of His Youth and Other Stories of the Color Line*, was published in 1899. Richard Brodhead, who comments on Chesnutt’s work in *Cultures of Letters* (1993) studies the history of the literary works within the dynamics of American social life. He states that “for Chesnutt writing means writing fiction, and is a medium of verbal invention” (Brodhead, 1993, p. 178). Unlike the authors of preceding slave narratives, Chesnutt focuses on literature as a profession he can master. His use of the black dialects specific to the South is Chesnutt’s demonstration of how he—as a black man—can use a literary means appropriated by white authors. However, as an ambitious black man Chesnutt believes that self-improvement is the only way to improve the black man’s condition. Therefore, Chesnutt writes on the status of the free black man after the Civil War and explores the dynamics of social inclusion, criminalization and passing in the American society. R. J. Ellis states that “[u]ndoubtedly, Chesnutt shows an acute awareness of the virulent forms of racism proliferating in the South as the nineteenth century moved into the twentieth” (2015, p. 98). Although the artistic and poetic form of his stories were of importance to Chesnutt, he incorporated the toil of African Americans in a racially prejudiced country. In his essays, journal entries and fiction, Chesnutt criticizes the efforts of Southern white society to disfranchise the black man. His paper “The Disenfranchisement of the Negro” (1903) is one of these works where Chesnutt poses the question of “what is the effect of this wholesale disfranchisement of colored men, upon their citizenship” (87). Therefore, it can be said that the segregation and subjugation which followed the black man during and after the Reconstruction became some of the recurring themes in Chesnutt’s fictional and non-fictional work. In one of his journal entries written in 1880, Chesnutt talks about the role of his work in the advancement of the black man as follows;

This work is of a twofold character. The negro's part is to prepare himself for social recognition and equality; and it is the province of literature to open the way for him to get it—to accustom the public mind to the idea; and while amusing them to lead people out, imperceptibly, unconsciously, step by step to the desired state of feeling. If I can do anything to further this work, and can see any likelihood of obtaining success in it, I would gladly devote my life to the work" (qtd. in Brodhead, 1993, pp. 194-195).

Even though Chesnutt's situation as a black man who achieved economic and social success socially distanced him from the lower classes of blacks in the South, he focused on the ills of an ongoing injustice for the black man. In his fictional and nonfictional works, it is seen that "*[i]nvariably Chesnutt was concerned with the possibilities of citizenship and an accompanying human fulfillment for Negroes*" (Reilly, 1971, p. 31). In a review published in *The Atlantic*, William Dean Howells also argues that Chesnutt's stories can either be considered "*merely as realistic fiction, apart from their author, or as studies of that middle world of which he is naturally and voluntarily a citizen*" (1900, pp. 700-701). Accordingly, Chesnutt brings the experiences of Southern blacks into his work, both as an artistic expression and a way to draw attention to the inequality the blacks endured long after emancipation.

The "Web of Circumstance" takes place in North Carolina circa 1880. In the story, Davis treats the shoe of Colonel Thornton's horse, and he expresses his desire to own a similar whip. This turns into an exchange of ideas between Ben Davis and bystanders on property ownership and manhood. Later, the reader meets the almost immaculate Davis family in their house, the mortgage of which is declared to be paid off by next January, leaving the family debt-free. The next time the readers encounter Ben Davis is when he is at a courthouse accused of stealing the whip. Innocent, he listens to the law enforcement and the members of the judicial system as they force him back into enslaved labor, from which he had been saved by the 13th Amendment. Ironically, he is punished with five years of hard labor under the same amendment, losing everything he has acquired in the process. A desolate man financially and emotionally, he goes afterwards to the house of the Colonel with the intention of harming his little girl, later abandons the idea but is killed on the ground of his looks as a black man who is recognized as a threat to the angelic white baby. Ben Davis dies at the end of the story along with the dreams of integration for blacks. Reconstruction is over with no beneficial outcome for him as a black man; he dies alone and miserable. His body had been transformed into that of a slave first, then

that of a freed man; afterwards, he had been incarcerated bound to do hard labor which means that he is enslaved again under modern involuntary servitude laws, and lastly his body is transformed from that of a father, husband, blacksmith to that of tabula rasa. In the end, his black body remains a target for the powerholding white man with all its visibility and all the connection it has to criminality.

Throughout the first part of the story, the reader is reminded of the Slave Codes before the Civil War and how slaves were not allowed to hold property since they were categorized as chattel. Property ownership and the American justice system's association of the concept with the white race are well-known aspects of racial subjugation in the US. When the law changed to refer to the needs of freed blacks in the post-war era, property became a means to earn respect from society. Even though Ben Davis works hard to own property, pays his mortgage, and is respected for having an honest business, his ascent to a financially secure man who has no debts-hence no monetary obligations- to society becomes a threat to the white community. In order to understand the US Justice system and what it would mean for Ben Davis to hold property, it is crucial to consider the laws and regulations that categorized the black man as chattel and limited his rights to hold property.

Property Ownership, Entitlement and Disenfranchisement of the Black Man

Early British attempts at colonizing North America failed multiple times because of a lack of laborers who were crucial in building the colonies from the bottom up. The constant search for laborers and the reluctance among men to do the back-breaking job of menial labor led to a rapid demand for a low-cost workforce that could be managed easier compared to the indentured servants. When the first black slaves arrived aboard a Dutch ship in the 17th century, the idea of enslaving people for the sole aim of profit-making was not unheard in North America, for the continent was already familiar with the enslavement of Native Americans.

When the enslavement of blacks proved to be financially profitable for the colonies, the practice became widely accepted and this gave a momentum to the rising number of the enslaved population. The colonies needed to guarantee that the situation remained beneficial to their cause, therefore they passed laws that labeled the blacks as chattel rather than human beings and dehumanized them even further with the use of pseudo-sciences that listed the black race inferior to the white race. Furthermore, in 1662, Virginia laws declared *partus sequitur ventrem*- the doctrine which stated that the condition of the child would follow that of the mother. This

allowed white masters to recognize the bodies of their female slaves as reproduction sites, since the child of an enslaved woman would automatically become a slave no matter the race of the father. Under this Virginia law, a self-reproducing slave labor force was created.

The autonomy of the slave was further disregarded when in 1669, the Virginian law declared the murder of a black man not a felony if he died at the hands of his master, for the black man at this time was the property of the master. Even when an enslaved person became free before the Civil War, he was not recognized as a US citizen entitled to the right of equality and freedom. The renowned case of *Dred Scott v. Sandford* ruled in 1856 that a black man, though freed was not a citizen of the country (*Dred Scott v. Sandford*, 1856). Moreover, the concept of property ownership as an ideal citizenship requirement further worsened the status of black man as chattel. When the 13th, 14th and 15th Amendments declared blacks free and entitled them to the rights of life, liberty, and property, the former masters in the South proclaimed unease. During the reconstruction and readmission of the Southern States into the Union following the Civil War, black freedom and progress were halted under the disguise of Black Codes and Jim Crow Laws. In an order specifically designed to block the financial and social advancement and integration of the black race, African Americans with a background of slavery like Ben Davis held little to no chance. Therefore, it is a great change in color line discourse to observe a previously enslaved man like Ben Davis to be quite successful, promoting the middle-class work ethics.

The first section of Chesnutt's story leads the reader to acknowledge the astonishing progress of Ben, with a thriving blacksmith business, a beautiful wife and clever children in the Southern state of North Carolina. Ben Davis seems closer to middle-class work ethics than to his people, whom he criticizes for not following his suit in materializing their progress. Wonham mentions that the middle-class whites accept Ben as "*worthy of social recognition*," for they "*share his values of thrift and common sense*" (1998, p. 68). Ben believes that hard work and being provident will result in material gain, and material gain will reinforce manhood of the ex-slave through self-improvement:

"An' ef you niggers," he continued, raking the coals together over a fresh bar of iron, "would stop wastin' yo' money on 'scursions to put money in w'ite folks' pockets, an' stop buildin' fine chu'ches, an' buil'

houses fer yo'sel'ves, you'd git along much faster" (Chesnutt, 1899/1968, p. 293).

The institution of slavery exploited the Bible to dominate and subjugate the black man. In these lines, religion and leisure time become synonymous with those past exploitations, and Ben suggests that investing in a man's future is a better option compared to enriching the white people—their past exploiters. Ben's criticism of black men's habits acquired under slavery and his speech on the importance of individual advancement situate him above the average working-class black man. As an artisan ex-slave, he has improved his life conditions with the help of hard work. Ben Davis puts a distance between himself and other black people, because as he says these words he is described as a man "*carried away by his eloquence*" (Chesnutt, 1899/1968, p. 293). The black people he talks with at the time lack the qualities of a hard-working, self-made man like himself, which leads him to situate himself above those men, who are described as "loafers" in contrast to his toiling image.

The necessity of property acquisition for the black man is repeated constantly by Ben, demonstrating property-ownership as a threshold that needs to be passed by the former slave. As Du Bois argues, the distribution of land and wealth was a prominent thought among the black people during the Reconstruction, for property acquisition was crucial for inclusion to a respectable social class of people (1935, pp. 590, 599). However, the aforementioned inclusion would mean loss of jobs and income for the underprivileged whites, causing a competition for manual jobs among the poor working-class. When the black man disproved the white man's expectancy of failure, his elevation changed into a fearful prospect. In the South, it was not only the Klan that worked to prevent the black man's improvement, but also the judicial as well as social systems of the Southern democracy were established against it. Du Bois mentions how the poor white laboring class would also take vengeance "*upon the prosperous and hard-working Negroes*" (1935, p. 674). The whites, however, knew that only through social defamation the black man's rise into the upper spheres of social and economic life would be hindered. The hyper-criminalization of the black man at the hands of the racially prejudiced justice representatives forced many of the blacks into chain gangs and hard labor—a step back to the slavery days.

Du Bois argues that even though judges were fair to a degree, "*the police courts and magistrates' courts were in the hands of a wretched set of white Negro-hating politicians, and nine-tenths of the Negro court cases ended here and filled the chain-gangs with Negroes*" (1935, p. 696). His discussion points to the defamation of the

black man as a way to defer his elevation, for “[i]t was the policy of the state to keep the Negro laborer poor, to confine him as far as possible to menial occupations, to make him a surplus labor reservoir and to force him into peonage and unpaid toil” (Du Bois, 1935, p. 696). According to Du Bois, the social degradation that followed the hyper-criminalization of the black man became a common practice in the Southern States, which focused their energy to prove the black man a “*natural criminal*” (1935, p. 698). Du Bois notes that this not only defamed the black man, but also killed his success drive, challenging his status as father and husband, and deconstructing his identity as a human being. The loss of self-respect in the black community led to a loss of ambition and hope in better days (Du Bois, 1935, p. 701). Ben Davis experiences a similar incident that shatters his identity, but as a man who embodies both the free American and his ex-enslaved African self within his body, Ben reinforces the desire of the black man to create “*a better and truer self*” by reconciling these two identities (Du Bois, 1935, p. 2). Identity, however, not only denotes who a person is but also signifies society’s “*expectations from the individual*” (Bezci, 2008, p. 4). In Ben’s case, his strive to create a better identity that upholds the values of his society is shunned as it creates an undesired proximity between the whites and Ben, who tries to obliterate the effects of his enslaved past. But Chesnutt shows how the past haunts the black man no matter how far he escapes, and how the white society strives to bring down Ben Davis, who according to them is “*gittin’ mighty blooded*” (Chesnutt, 1899/1968, p. 292).

The story starts with Ben Davis’ admiration for the Colonel’s whip—worth fifteen dollars—and his desire to own a similar one. The whip in question becomes a symbol of power and authority—things neither the Colonel nor the white Southern society would be willing to hand over to the blacks. When Ben Davis asks the Colonel, “*where kin yer git dem whips?*”, he learns that those whips are sold in New York, and he “*can’t buy them down here*” (Chesnutt, 1899/1968, p. 292). Bill Hardwig states that

[t]he Colonel's response reveals his anxiety about the prospect of Davis's purchasing such a whip, of obtaining a status symbol equal to his own. Obviously, the whip also functions in this story as a symbol of authority, of established traditions, and specifically invokes the slavery-era power of the "masters" over the slaves. Furthermore, the whip was most often used when the white master believed there was need for punishment or "lessons"-when he feared the ability to control the slave population. In this light, the whip signifies the tenuous power balance of slavery, and acts as a reminder of how weak the mechanism

for the maintenance of that power truly was. Davis's yearning for the whip signals to the white community a desire for equality, not only in the economic realm (the "handsome" whip as a symbol of purchasing power), but in the realm of power and social autonomy as well (2002, p. 11).

Ben's admiration of a status symbol and his desire to own a whip like the Colonel, and the accusations of the people present at that time demonstrate how these characters cannot detach the black man from slavery. The society Ben lives in seems reluctant to see black people attaining power that has usually been associated with the white race. Ben criticizes the slavery days on how "*colored folks never had no chance ter git nothin' befo' de wah*" (Chesnutt, 1899/1968, p. 293), and his comments on property ownership is received positively by one of the white men who approves of his point saying "*Yo'r people will never be respected till they've got property*" (Chesnutt, 1899/1968, p. 293). However, some of the bystanders perceive his desire to own such a whip as greed. As the story develops, the narrator informs the reader that Davis is paying the mortgage on his house. In other words, Chesnutt's character does not only wish to own property, but contrary to the common belief of the period on the black man's lethargic nature, he works for it. And his pride in this act affirms his manhood as he talks to his "yellow" wife. Davis says that "*dere ain' nothin' like propputy ter make a pusson feel like a man*" (Chesnutt, 1899/1968, p. 294). However, he loses all his property and his family—everything he would not have had before the War as a slave—once he is charged with theft. Chesnutt shows that practically nothing has changed in the black man's life after the 13th Amendment; in the end he has nothing, the white society and the Reconstruction failed to include him as an equal member into society.

When Ben Davis is found guilty of theft and put into the penitentiary on the ground of circumstantial evidence, his life takes a turn for the worse. He loses his most important property, his freedom—for the sake of being turned into an example for other black people. Carrying the visual burden of hard labor on his re-enslaved body, he completes his term of five years in the penitentiary. Upon his return, his body is compared to that of a horse, further highlighting how far he moved from his human side to that of an animalistic side. He expects to find his wife and children safe and sound, but he finds out that his wife Nancy is living with Davis' mulatto assistant Tom—who framed Ben for stealing the whip. Their daughter is dead, and his son is lynched for shooting a white man. Eventually, not only Davis but the whole family lose their agency upon the false conviction of the father figure in their lives. In

the story, agency and freedom transform into a form of property for black people, which is denied to them. Nancy's implied prostitution, Ben's body broken under five years of back-breaking menial labor, and the dead bodies of their two children suggest further defamation. Before Ben's conviction, the whole family was associated with a promising future; with their property almost being paid for, and through a thriving business, his children were entitled to a better future. This rather hopeful picture of the Reconstruction period is shattered when they lose the property after Ben's conviction. When the property and Ben's aspiration for a better future is lost, the children who were previously described as "*bright-looking*" (p. 296) are remembered as failures;

[d]e gal's dead. Wuz'n' no better 'n she oughter be'n. She fell in de crick an' got drown'; some folks say she wuz'n' sober w'en it happen'. De boy tuck atter his pappy. He wuz 'rested las' week fer shootin' a w'ite man, an' wuz lynch' de same night. Dey wa'n't none of 'em no 'count after deir pappy went ter de penitenchy (Chesnutt, 1899/1968, p. 316).

With no property to keep their identity intact and respected, the family is lost. The slave family that was previously shattered due to the forced loss of autonomy is re-achieved by the pro-slavery forces of the Reconstruction society that aims to break down the black family and leave them with no hope for a better future.

After getting the bad news regarding his family, Ben Davis asks for his property and learns that a white man plundered his house. Davis, supposedly freed from slavery, has nothing in the end of the story. He does not have paternal authority or dominance on his family or his property. But he himself is the subject of the paternal love of the white man, and his labor at the convict camps became the property of the contractors who tried to keep him as long as possible since he was a good worker. At the end of the story, Davis decides that Colonel Thornton is responsible for all his sufferings. He thinks about harming the Colonel's little daughter to hurt him, then immediately changes his mind. Yet, on his way out of the garden he is killed by the Colonel. The formerly accomplished Ben Davis is mistaken for a "*desperate-looking negro*" by the Colonel who spots him "*clad in filthy rags, and carrying in his hand a murderous bludgeon, running toward the child*" (Chesnutt, 1899/1968, p. 322). With an impeccable shot Ben Davis is killed by the Colonel, and as he falls at the feet of the little white child, he loses the one last thing he owns; his body which he had just reclaimed from the hard labor in the penitentiary. Michel Foucault argues that the sovereign appropriates its power to hold "*the privilege to seize hold of life in order to suppress it*" (2010, p. 259). In this context the death of the suppressed one at the

hands of the sovereign “is now manifested as simply the reverse of the rights of the social body to ensure, maintain, or develop its life” (Foucault, 2010, p. 259). The authoritative white figure re-enacts slavery days and holds the power to end the black man’s life. It is ironic that Ben Davis is shot on the property of the white man, whose property he was accused of stealing. It is even more ironic that Colonel’s house is described as “a large white house” further implying a resemblance between the white man and the executives of power in the United States (Chesnutt, 1899/1968, p. 319). Portraying a failed Reconstruction, “*The Web of Circumstance*” becomes “another tale about thwarted postwar aspirations, [...] redirect[ing] [Chesnutt’s] moral indignation toward the dominant culture’s role in derailing the advancement of talented, industrious African Americans” (Wonham, 1998, p. 68). As the white man controlled the lives of black people by enslaving them before the war, after the abolition they desired to control the lives of free blacks by preventing them from a prosperous future. Their rise from chattel to free humans is deprecated; and freedom becomes the key point in transgressing the line between property and human.

However, the question of to which degree this freedom is accomplished hovers on the color-line narrative itself as the author makes constant references to Ben’s human and animalistic portrayals to demonstrate where his protagonist stands as someone whose changing status from property to property-owner has been disrupted with the injustices of the Southern Reconstruction judicial system. Lisa Lowe argues that freedom has different outcomes for people of different color, as the free status finds its whole potential within the white realm. In fact, Ben Davis’ life as well as “*the narrative of the self-taught former slave is marked again and again, by the limits to his attainment of freedom*” (Lowe, 2015, p. 51). The constant mention of Ben Davis’ property ownership and his loss of it equals not only to losing his entitlement to property but also his entitlement to freedom, which stands as the lone non-financial aspiration for Davis. Furthermore, Saidiya Hartman states that even though “*the formerly enslaved were granted entry into the hallowed halls of humanity [...] the unyielding and implacable fabrication of blackness as subordination continued under the aegis of formal equality*” (1997, p. 119). According to Hartman, the white community maintained its manner of transforming the black man into dehumanized property even after the abolition. In “*The Web of Circumstance*,” Chesnutt humanizes that dehumanized property, and thus he points at the deferment of black dreams of equality and inclusion, fighting pre-war prejudices that disenfranchise the black man with his eye set on “*another golden age, when all men will dwell together in love and harmony*” (1899/1968, p. 323).

Hyper-Criminalization of the Black Man: Incarceration of Ben Davis as Segregationist Policy

The derailment of black man's success was managed by confining him to penitentiaries and chain gangs in rising numbers during and after the Reconstruction period. In North Carolina, "by 1874, 384 of 455 prisoners were Negro, and in 1878 they accounted for 846 of 952" (Christianson, 1998, p. 172). The numbers of black people in chain gangs continued to rise to offer governmental offices an unpaid labor force. This way to incarcerate black people close to slavery conditions became a common practice especially in the Southern States, that expected the free black man to deteriorate in morality and living conditions without the guidance of their benevolent masters. When power is attained by a single force like the white masters of the slavery period, it causes the power-holding group to adopt inhuman methods to preserve their authority and existence (Hay, 2018, p. 430). When slavery days were over, the ex-masters found new inhuman methods to secure their authoritative power. The white imagination thought that lacking a parental figure to guide them in their future lives, black people would be lost and unfit to adapt to free economy. When this proved untrue, the white judicial system realized that black people could be turned into unpaid laborers again. Dylan Rodríguez argues that

"[t]o the extent that the (black) prisoner or "inmate" is conceived as the fungible property of the state (according to the Thirteenth Amendment to the U.S. Constitution, the "convict" is ready-made for actual "involuntary servitude," or enslavement), the captive is both the state's abstracted legal property/obligation and intimate bodily possession" (2007, p. 36).

It is this mindset that convicts Ben Davis to the possession of the state, obliterating all his human desires to become someone. The trial of Ben Davis is a demonstration of the segregationist racial experience in the post-bellum United States. The second section of the story starts directly with the case of the State of North Carolina vs. Ben Davis. In this case, in which the State is the plaintiff, there is a sudden shift in the circumstances of Davis, whom the reader observed sitting at his house hopeful about the future at the end of the first section. Now, sitting at the prisoner's dock, Ben Davis is the defendant in the theft of Colonel Thornton's whip. The narrator conveys that the anxious Ben is facing a crowd of whites who have no doubt about the guilt of the defendant even before the hearing. The State's attorney has "no doubt of the prisoner's guilt," and he has been advised to make this case an example for the other theft cases that have been on the rise (Chesnutt, 1899/1968,

p. 298). As Bill Hardwig indicates, in this part Ben Davis is referred as the prisoner, “a term that connotes a degree of guilt even before the trial begins” (2002, p. 15). Moreover, the jury that listens to the case consists of white men only, which complicates the problem of justice in terms of racial prejudice. Besides, the prosecuting attorney is another reflection of white supremacist ideology:

We expect to show that the defendant is a man of dangerous character, a surly, impudent fellow; a man whose views of property are prejudicial to the welfare of society, and who has been heard to assert that half the property which is owned in this county has been stolen, and that, if justice were done, the white people ought to divide up the land with the negroes; in other words, a negro nihilist, a communist, a secret devotee of Tom Paine and Voltaire, a pupil of the anarchist propaganda, which, if not checked by the stern hand of the law, will fasten its insidious fangs on our social system, and drag it down to ruin (Chesnutt, 1899/1968, p. 298).

In the eyes of the prosecuting attorney Ben Davis is not only a black man but also a pure and systematic villain. This speech shows how the assumed act of theft on the part of one black man is generalized as an inherited susceptibility to crime in the whole black community. The attorney insists on the harmful nature of this incident for he wants to designate the social status of the black man in the post-Reconstruction period. The theft of the Colonel’s whip turns into a communist act, an anarchist declaration made by black people, which according to the attorney will gradually but surely poison the American social values. The distrust to Ben Davis, is the distrust to the whole black race, and he does not stand in the dock as one man but as the representative of a whole race. The attorney argues that when Ben Davis was “confronted with the evidence of his crime, showed by his confusion that he was guilty beyond a peradventure” (Chesnutt, 1899/1968, p. 300). Even the act of confusion Davis experiences is recognized as the indication of guilt leaving no ground for any doubt. The prejudice on the prosecuting side as well as on every white representative of the US justice system ranking from the judge to the constable in the story demonstrate how the assumed criminality of Ben Davis transforms into a label that will metamorphose the freed black man back to his enslaved status.

Moreover, the constable who found the whip in Davis’ blacksmith shop further criminalizes Davis, who by this time gets confused by all the new labels added to his name. The constable’s alignment of Ben to a mule clarifies his position as closer to chattel rather than to a human in the eyes of this member of the law enforcement.

When the constable is cross-examined by Ben's attorney on how he cannot perceive Ben's confusion as an "*evidence of conscious innocence*," the constable reveals his prejudice towards the black race by saying "*I've tuck up more'n a hundred niggers fer stealin', Kurnel, an' I never seed one yit that did n' 'ny it ter the las*" (Chesnutt, 1899/1968, p. 302). The constable claims that Davis, like other black people he "*tucked up*" is guilty of stealing. According to this man of law enforcement, there is no possibility of innocence in the acts of Ben Davis for he justifies his claim with a generalization: All blacks deny it, because they are guilty. Acting as a representative for white disciplinary authorities like himself, the constable uses the presumed criminality of Ben Davis to subject the whole race to criminalization.

The third part of the story commences with Ben Davis previously sitting numb at the court room, taking the matter into his own hands by attempting to break out of the jail. When Ben tries to escape, it becomes clear that he is aware of the high possibility of his imprisonment. As he knows that the judicial system will not be just on him, he attempts to break free from the possible chains of future imprisonment like a slave running away from a plantation. The narrator points out how the spectators arguing this incident were talking about Ben in the past tense "*as if they were speaking of a dead man*" (Chesnutt, 1899/1968, p. 308). At that specific instant, Ben symbolically attains a body bereft of political, social and individual power. His body transforms into an unalive entity that lacks any future connection to the life it desires, for he no longer has the authority over his unmournable body; the government has taken the power over his fungible body under the 13th Amendment. Giorgio Agamben argues that the sovereign power unfrees the bodies that are deprived of their humanity and rights. This victimized unfree body becomes unmournable, as it becomes the homo sacer, reduced to bare life "*lacking almost all the rights and expectations that we customarily attribute to human existence*" (Agamben, 1998, p. 159). Similar to Agamben, Achille Mbembe also questions the limits of the sovereign power. He states how "*the slave condition results from a triple loss; loss of a "home," loss of rights over his or her body and loss of political status*" (Mbembe, 2003, p. 21). Ben Davis is returned to the slave condition after the Reconstruction. He loses his home to a white man, he loses his rights over his body when he is condemned to hard labor, and he also loses his political status as a living entity both at the courthouse and at the end of the story when he is killed by the Colonel.

American racism is the product of white hegemony, and it functions on an in/visibility base. The imprisoned black body of Ben Davis is no longer existent within the white community. As the narrator will show in following pages, the justice system imposes a silence to the conquered bodies and tortures them systemically in hopes of breaking the resistance. The dehumanization of Ben's body in the penitentiary is an ordinary act of the times in its process of subjugating the black body. The desire to dehumanize the other, and to leave it to the mercy of racism is the consequence of US imperialism "*with white supremacy as a fundamental element*" (Whitehorn, 2007, p. 274). The way Ben's body is treated is reminiscent of the slavery system where the white supremacy had the absolute power over the silenced and damaged black bodies. Ben's criminalized body is unmournable, his loss of dignity is a must for other blacks to realize what it means to become too successful.

At this point in the story Chesnutt demonstrates the racial prejudice and segregation against the black man in contrast to his white fellow convicts. One of the convicts at the courtroom is a white man who is convicted of manslaughter to one year in the penitentiary. According to the judge, this crime is committed "*under circumstances of great provocation*" (1899/1968, p. 309). The second convict is a clerk convicted to six months in county jail and monetary fine because of forgery. However, the judge's decision about Davis is displayed in great contrast to these two men's convictions to reflect on the Southern racial prejudice. Making no connections of an inherent racial criminalization in the cases of the previous convicts, the judge is convinced that the felony is rooted in Davis' race:

Your conduct is wholly without excuse, and I can only regard your crime as the result of a tendency to offences of this nature, a tendency which is only too common among your people; a tendency which is a menace to civilization, a menace to society itself, for society rests upon the sacred right of property. ... you have been heard to utter sentiments which, if disseminated among an ignorant people, would breed discontent, and give rise to strained relations between them and their best friends, their old masters, who understand their real nature and their real needs, and to whose justice and enlightened guidance they can safely trust (Chesnutt, 1899/ 1968, pp. 311-312).

This passage shows that the failure of Reconstruction lies in the malfunction of equality and democracy. Larceny becomes an "*aggravated*" case, for "*a man of more than ordinary intelligence*" among black people (Chesnutt, 1899/ 1968, p. 312). The white man is still the black man's "*old master*," a term used by the judge to highlight

the black man's former status as a slave. However, at this point, Ben Davis becomes a trespasser for living, behaving and making money like a white man, which distresses the line between master and slave. This resemblance itself becomes an act of unlawful trespassing. Even though the society wanted the blacks to acquire white traits as the characteristics of a decent man, the adoption of white traits became inappropriate for the act itself was learned behavior. As Saidiya Hartman demonstrates in *Scenes of Subjection*, for some people the black slave only longed for "*animal comforts—sufficient food, kind treatment, and warmth*" (1997, p. 33). But, when an ex-slave like Ben Davis performs white traits by hard work to gain more than those animal comforts, he is shunned by the society for the performativity of those traits are ironically limited to the advancement of the white man.

Moreover, the judge's speech shows that African American man is still subjected to the parental attitude and warnings of the white man. Brodhead holds that in the 19th century bodily correction was replaced by "*another correctional model that made warmly embracing parental love the preferred instrument for authority's exercise*" (1993, p. 47). Content with the paternal hand he offered to Davis, the judge sentences him to "*five years in the penitentiary at hard labor*" and wishes that he "*may lead the life of a law-abiding citizen*" after serving his time in the penitentiary (Chesnutt, 1899/ 1968, p. 312, 313). The unjust nature of Ben's conviction becomes even more striking when compared to the sentences of the previous two convicts. Therefore, the judge's words become even more ironical at the end of the story when Ben Davis is killed doing the rightful thing as a law-abiding citizen. But the presumed criminality engraved on his race is a constant obstacle between men like him and their acceptance as law-abiding citizens.

The narrator shortly relates the treatment Ben received at the hands of contractors, nonetheless, the story focuses more on the animalistic side of Ben demonstrating how he was forced to lose his humanity at hard labor. The five years he spent "*slaving by the side of human brutes*" becomes the praxis of "*unrequited toil,*" making him lose any hope of shortening his sentence for each contractor was "*interested in keeping as long as possible a good worker*" (Chesnutt, 1899/ 1968, p. 317). It becomes obvious that he is forced to return to the inevitable position of a slave lacking human qualities. In this context, his body is resourceful as long as it offers material gain to the contractors. His labor is reduced to that of unreturned exertion, declassing him to his slavery days.

Chesnutt demonstrates that the white society aims to disenfranchise the black man by hyper-criminalizing him. The aspirations of African Americans after the abolition faded away as Reconstruction laws of the South interfered with their mobility and formation of a community, restricting them to a base status as close to slavery as possible. The story indicates how artisan black men like Ben Davis symbolically pass as white-only in social status-and how this passing is perceived as a violation of racial codes that needs to be punished. The society disciplines the blacks in large numbers with the authority of whiteness, an unsubstantiated, self-given authority that is an extension of their paternal rights as former masters. For the white imagination this incarceration is necessary to direct the blacks in their newly attained freedom, so that the white communal values can remain intact in the face of large numbers of unregulated free blacks. As Foucault states, “*imprisonment was seen ... as branded by the abuses of power*” (1975/1995, p. 119). Abusing their self-attained paternal power over the black body, the members of the white judicial system hyper-criminalized, incarcerated and as a consequence invalidated many ways of improvement for the blacks. Nevertheless, this strategy confined black people to certain low-paying and degrading jobs designated by the law and segregated them in spheres of education and social life. The white society demanded this hyper-criminalization crucial to their racist cause, but for blacks this approach led to devastation, impoverishment and inevitably to be branded as people void of morals and discipline. The spectators in Chesnutt’s story wonder “*why there should be so much ado convicting a negro of stealing a buggy-whip,*” without realizing “*out of what trifles grow the tragedies of life*” (1899/1968, p. 307). The effects of hyper-criminalization of Ben Davis result in utter loss eventually, in the end he becomes no one, unworthy, unfree, unmournable.

Conclusion

Early in the story, Ben Davis asks “*What’s de reason I can’t hab a hoss an’ buggy an’ a whip like Kunnel Tho’nton’s, ef I pay fer ‘em?*” (Chesnutt, 1899/1968, p. 292). Ben is clueless about the connotations of his ownership of similar things possessed by a Southern white man of authority. The ability to purchase a carriage and a horse is connected with his purchasing power according to Ben. However, for the white Southern society this is an anarchic idea; for the ability of a black man to purchase such things would only undermine the white authority. Therefore, the possible social alignment of white and black members of the society is obstructed via legal measures. Altogether, the story presents the unjust judicial system of the United States in post-

Reconstruction as a platform susceptible to exploitation by power abusive methods of racist authorities resolved to create obstructions in the black man's path to self-elevation.

Charles Chesnutt's "The Web of Circumstance" reveals such an obstacle and the outcome of such a treatment on part of the black people. The simple desire of Ben Davis to acquire property gains a sinister provocative meaning over the course of the story. Moreover, the implicit failure of the 13th Amendment in "The Web of Circumstance," further criticizes the issues of involuntary servitude and the continuing confinement of black people to measures of discipline at the hands of white authorities. Nevertheless, it is not only Ben Davis that loses his property, the respect of his community and his life at the end of the story. Chesnutt demonstrates how Ben's family is destroyed as a consequence of the unjust judicial system. The system not only condemns Ben to hard labor but also his family to financial hardship and social degradation once the father figure vanishes from their life. Therefore, Chesnutt shows this injustice as a systematic disenfranchisement. This is not an example of one man failed by the justice system, it is the whole black community that is failed over and over again by white power holders. And even though the narrator ends the story by wishing to witness rightful days, he also implies how toilsome it is for black people to keep the minuscule hope of better days alive in such an atmosphere.

References

- Agamben, G. (1998). *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. (D. Heller-Roazen, Trans.). Stanford: Stanford University Press.
- Bezci, Ş. (2008). Youth in Crisis: An Eriksonian Interpretation of Adolescent Identity in "Franny". *Novitas Royal*, 2(1), 1-12.
- Brodhead, R. H. (1993). *Cultures of Letters: Scenes of Reading and Writing in Nineteenth-Century America*. Chicago: University of Chicago Press.
- Chesnutt, C. W. (1968). *The Wife of His Youth, and Other Stories of The Color Line*. Ann Arbor: University of Michigan Press. (Original work published in 1899).
- Chesnutt, C. W. (1903). Disenfranchisement of the Negro. In B. T. Washington (Ed.). *The Negro Problem* (pp. 79-124). New York: J. Pott & Company.
- Childs, D. (2015). *Slaves of the State: Black Incarceration from the Chain Gang to the Penitentiary*. Minnesota: University of Minnesota Press.

- Christianson, S. (1998). *With Liberty for Some: 500 Years of Imprisonment in America*. Boston: Northeastern University Press.
- Delmar, P. J. (1980). Charles W. Chesnutt's "The Web of Circumstance" and Richard Wright's "Long Black Song": The Tragedy of Property. *Studies in Short Fiction*, 17(2), 178-179.
- Dred Scott v. Sandford, 60 U.S. 393 (1856). Access date: 21.03.2023, <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/60/393/#annotation>
- Du Bois, W.E.B. (1935). *Black Reconstruction: An Essay toward A History of the Part Which Black Folk Played in the Attempt to Reconstruct Democracy in America, 1860-1880*. New York: Harcourt, Brace and Company.
- Ellis, R. J. (2015). "Competition Would be Crushed": National and International Threads in Charles Chesnutt's the Colonel's Dream. *North Carolina Literary Review*, 24, 98-113.
- Foucault, M. (1995). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison* (2nd Vintage Books ed.). (A. Sheridan, Trans.). New York: Vintage Books. (Original work published in 1975).
- Foucault, M. (2010). *The Foucault Reader*. P. Rabinow (Ed.). New York: Vintage Books.
- Güzel Köşker, N. H. (2016). An Abolitionist Heteroglossia: Racial Reconstruction In Frances E. W. Harper's Iola Leroy, Or, Shadows Uplifted. *DTCF Journal*, 56(2), 26-51.
- Hardwig, B. (2008). Who Owns the Whip?: Chesnutt, Tourgée, and Reconstruction Justice. *African American Review*, 36(1), 5-20.
- Harris, C. I. (1993). Whiteness as Property. *Harvard Law Review*, 106(8), 1707-1791.
- Hartman, S. (1997). *Scenes of Subjection: Terror, Slavery, and Self-Making in Nineteenth-Century America*. New York: Oxford University Press.
- Hay, F. (2018). 'Şiddetle Başlayan Hazlar Şiddetle Son Bulur': Edward Bond'un Lear Oyunu Üzerinden Toplum Sorgusu. In B. Arvasi, M. Güleç, Ş. Bezci, & E. Yassitepe Ayyıldız (Eds.). *Batı Kültür ve Edebiyatlarında 20. Yüzyıl* (pp. 423-436). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Howells, W. D. (1900, May). Mr. Charles W. Chesnutt's Stories. *The Atlantic Monthly* pp. 699-701.
- Lowe, L. (2015). *The Intimacies of Four Continents*. Durham: Duke University Press.

- Mbembe, A. (2003). Necropolitics. (L. Meintjes, Trans.). *Public Culture*, 15(1), 11–40.
- Reilly, J.M. (1971). The Dilemma in Chesnutt's: The Marrow of Tradition. *Phylon*, 32(1), 31-38.
- Rios, V. M. (2011). *Punished: Policing the lives of Black and Latino boys*. New York: New York UP.
- Rodríguez, D. (2007). Forced Passages. In J. James (Ed.), *Warfare in the American Homeland: Policing and Prison in a Penal Democracy* (pp. 35-57). Durham: Duke University Press.
- U.S. Const. amend. XIII.
- Whitehorn, L., & Day, S. (2007). Resisting the Ordinary. In J. James (Ed.). *Warfare in the American Homeland: Policing and Prison in a Penal Democracy* (pp. 273-289). Durham: Duke University Press.
- Wonham, H. (1998). *Charles Chesnutt: A Study of the Short Fiction*. New York: Twayne Publishers.

Summary

When the 13th Amendment abolished slavery and accepted the equal status of black people as human beings, it also ended their status as chattel allowing them to a new form of possessive entitlement. Considering the fact that Americans equate property ownership to an achieved sense of citizenship, the lack of property as well as the former chattel status of ex-slaves grew into an obstacle between them and their prosperity. Moreover, the 13th Amendment allowed white Americans to re-institutionalize the black man under the pretense of justice.

Chesnutt's story "The Web of Circumstance" demonstrates that due to the loss of the exploited labor value of the slave's body after the abolition, the Southern white society appropriated the re-enslavement of the black body through incarceration to achieve a new form of superiority and gain. It also illustrates how the African American man's inclusion into the American nation as a member is challenged with the assistance of laws. The utilization of themes such as property acquisition and the toil of the criminalized African American body allow this text to demonstrate how history and racial hierarchies are reflected in literary works.

The Reconstruction in American South following the Civil War was a period where black people were integrated into the American society as freed people. However, as W. E. B. Du Bois argues, their elevation was obstructed, and the successful black people were targeted to erase their positive influence on the black race. This period was also a time for blacks to prove to the whites that they were capable of thriving in an equally promising environment. However, the restrictions of the Reconstruction Era in the racially prejudiced American South were accompanied by the racially restrictive Black Codes and Jim Crow Laws that hindered the social elevation and movement of the black man in many parts of the South. These laws limited the mobility of and job opportunities available for blacks in an effort to oppress them as a cheap labor force. "The Web of Circumstance" tells the story of Ben Davis in such a racially motivated North Carolina, where he is wrongfully accused, tried and found guilty of theft.

“The Web of Circumstance” focuses on the obstacles encountered by a black man on his way to social and economic elevation. Since the society perceives the accomplishment of Ben Davis as a threat to the white middle-and-upper-class values, it eradicates his hard-earned success. The judicial system of the United States fails to protect Ben Davis for it becomes the means to completely deconstruct his newly acquired progress. In this respect, “The Web of Circumstance” demonstrates the pinnacle of injustice, by depicting how the black race is turned into an institutionalized people under the 13th Amendment. When slavery was abolished in the United States with the ratification of the very same amendment, those unsatisfied with the law turned it into a novel means of enslaving the black man to hinder his improvement via hyper-criminalization. The freed ex-slaves now had to fight not only to sustain their lives, but also to effectuate the promise of equality. The amendment states that a person can be forced to involuntary servitude as penalty. The threat against the freedom of African Americans was legally recognized as a rightful punishment, without considering the consequences of racialization on the black body. Besides, the judicial system recognized the 13th Amendment as another way to exploit the black body and extract its labor value in the Reconstruction period.

Chesnutt’s “The Web of Circumstance” can be viewed in light of the 13th Amendment and the incarceration of the black body as well as the problem of property. The trial of Ben Davis is a demonstration of the segregationist racial experience in the post-bellum United States. Chesnutt demonstrates institutionalization as a tool used by the judicial system to disenfranchise black men like Ben Davis as they tried to improve their condition in the post-Reconstruction era. The simple desire of Ben Davis to acquire property gains a sinister provocative meaning over the course of the story. Moreover, the implicit failure of the 13th Amendment in “The Web of Circumstance,” further criticizes the issues of involuntary servitude and the continuing confinement of black people to measures of discipline at the hands of white authorities. Chesnutt demonstrates that the white society aims to disenfranchise the black man by hyper-criminalizing him. The white power holders demanded this hyper-criminalization crucial to their racist cause, but for blacks this approach led to devastation, impoverishment and inevitably to be branded as people void of morals and discipline.

This article aims to study the questions of property acquisition, entitlement, and disenfranchisement of the black man in “The Web of Circumstance.” In doing so, the article applies the discussions of Du Bois, Brodhead, Foucault, etc. to analyze the defamation of Ben Davis via the legal system. The segregation and the inequality encountered by African Americans like Ben Davis in post-Reconstruction South are discussed along with the contribution of the justice system to the hyper-criminalization of the black man.

A STUDY OF FOREGROUNDING: SAMUEL BECKETT'S SHORT STORY PING

BİR ÖNCELEME İNCELEMESİ: SAMUEL BECKETT'İN PING ADLI KISA HİKÂYESİ

Ufuk ŞAHİN

Assist. Prof. Dr., Atatürk University, Faculty of Letters,
Department of English Language and Literature,
ufuk.sahin@atauni.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 5 Nisan 2022
Kabul edildiği tarih: 30 Mayıs 2023
Yayınlanma tarihi: 20 Haziran 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 5 April 2022
Date accepted: 30 May 2023
Date published: 20 June 2023

Anahtar Sözcükler

Beckett; Ping; Önceleme; İç Önceleme; Biçembilim

Keywords

Beckett; Ping; Foregrounding; Internal Foregrounding; Stylistics

DOI

10.33171/dtcfjournal.2023.63.1.18

Abstract

This study investigates the foregrounded patterns inosculated to form Nobel Prize-winning author, critic, and playwright Samuel Beckett's short story "Ping" and aims to reveal his purpose of using these patterns. One of the remarkable contributions of Russian Formalism and Prag School Structuralism to stylistics is the concept of foregrounding by which writers bring a particular textual pattern (a phoneme, word, phrase, clause, etc.) to the fore by making it salient or deviant from what surrounds it to draw readers' attention to it and to make it both memorable and interpretable. Beckett, like many authors, takes two basic ways to foreground certain elements: foregrounding-through-deviation and foregrounding-through-parallelism/repetition. Besides its confinement to a single paragraph, from the beginning, the story stands out with the omission of punctuation marks, except for the full stop, sentences with no verb or with only non-finite verbs (the present and past participles), and the conversion of some adjectives into verbs. These deviant patterns enable Beckett to present a free-flowing form of (limited or impaired) consciousness and emphasize that the character is in his very last moment and s/he cannot move. By doing so, he invites readers to immerse themselves unreservedly in what the character feels or perceives. To reflect an instance of awareness or perception in an extreme situation where the character is on the brink of existence or non-existence and is struggling to find some meaning, Beckett also adopts other foregrounded patterns such as the repetition of a limited number of words and phrases with some alterations, employment of certain nouns in different positions in the sentences, and sentences that begin with particular words or phrases but end differently. Apart from those, Beckett offers another example of foregrounding at the end of the English version. Thus, he makes the readers aware of the fictionality of the story.

Öz

Bu çalışma Nobel ödüllü yazar, eleştirmen ve oyun yazarı Samuel Beckett'in kısa hikâyesini oluşturmak için bir araya gelmiş öncelenen yapıları incelemekte ve yazarın bu yapıları ne amaçla kullandığını açığa çıkarmayı amaçlamaktadır. Rus Biçimciliği ve Prag Okulu Yapısalcılığının biçembilime önemli katkılarından biri yazarların okuyucuların dikkatini çekmek ve hem akılda kalıcı hem de yorumlanabilir olmasını sağlamak amacıyla belirli bir yapıyı (bir ses birimi, sözcük, sözcük öbeği, cümle, vb.) kendisini çevreleyen diğer yapılardan daha belirgin hale getirerek ya da saptırarak kasıtlı olarak öne çıkarmalarını sağlayan önceleme kavramıdır. Birçok yazar gibi Beckett da belirli öğeleri öncelemek için iki temel yol kullanır: sapma-yoluyla-önceleme ve paralelizm/tekrar-yoluyla-önceleme. Hikâye tek bir paragraftan oluşmasının yanı sıra başından itibaren nokta dışında diğer noktalama işaretlerinin atılması, fültsiz ya da çekimsiz fillerin (geniş zaman ve geçmiş zaman ortaçlarının) kullanıldığı cümleler, bazı sıfatların fülleştirme adı verilen teknikle file dönüştürülmesiyle öne çıkmaktadır. Sapma yoluyla öncelenen bu yapılar Beckett'in (sınırlı veya bozuk) bir bilinç akışı biçimi sunmasını ve karakterin son anında olduğunu ve hareket edemediğini vurgulamasını sağlar. Böyle yaparak, okuyucuların kayıtsız şartsız karakterin hissettiklerine veya algıladıklarına kendilerini kaptırmaya davet eder. Karakterin varoluşun veya yokluğun eşiğinde olduğu ve bir anlam bulmaya çalıştığı istisnai bir durumda deneyimlediği bir farkındalık veya algı örneğini yansıtmak amacıyla Beckett ayrıca sınırlı sayıda sözcük ve sözcük öbeğinin bazı küçük değişikliklerle tekrarı, belirli merkezi isimlerin cümlelerde farklı konumlarda kullanılması ve belirli sözcüklerle veya sözcük öbekleriyle başlayan ama farklı bir şekilde biten cümleler gibi öncelenen diğer yapıları da kullanır. Bunların dışında, Beckett hikâyesinin İngilizce versiyonunun sonunda kullandığı italik ifadeyle öncelemenin bir başka örneğini verir. Böylece okuyucunun hikâyesinin kurgusalılığının farkına varmasını sağlar.

1. Introduction

Style is generally defined as the use of language in a specific context, by a specific person, for a specific purpose, and includes operations such as selecting language tools, deviating from standard language use, repetition of specific linguistic forms in the text, and comparison. Thus, stylistics focuses on grammar, vocabulary, and meaning, as well as the phonetic features of the text and discursive tools. (Erden, 2002, p. 17-18; Young et al., 1970, p. 359; Van Dijk, 1985, p. 40)

Stylistics emerged as a subdiscipline of linguistics in the second half of the 20th century, tries to analyze the words and syntax of a literary text linguistically, more clearly, analyze and describe the diversity of linguistic forms used in different contexts, and determine their functional significance for the interpretation of the text linking them with the author, the period in which the work was written, and also other works written in the same period. (Gray, 1973, p. 501-512)

Besides the style of the author and the text, stylistics also examines literary texts from the reader's perspective. By doing so, it identifies the quality of verbal communication between the author and the reader, how the reader works out the style and poetic effect in a text. (Erden, 2002, p. 14-15)

A term that is very common in stylistic analysis of texts is "Foregrounding", the equivalent of the Czech word *aktualisace*. It is one of the remarkable contributions of the former Russian Formalists and the Prag School Structuralists such as Mukařovský and Havránek. Like their predecessors, Mukařovský and Havránek thought that foregrounding "*was the function of poetic language to surprise the reader with a fresh and dynamic awareness of its linguistic MEDIUM, to DE-AUTOMATIZE what was normally taken for granted, to exploit language AESTHETICALLY*" (Wales, 2011, p. 166, capitalization in original), thus to draw their attention to the language itself.

By being out of the box through backgrounding the norms of ordinary language and thus highlighting particular linguistic features (a phoneme, word, phrase, clause, sentence) within a text, authors aim to make these features prominent for their specific purposes, to make their works more memorable and also profoundly interpretable.

There are two basic types of foregrounding: deviation and parallelism/repetition. Foregrounding-through-deviation is "*unexpected irregularity in language*" and occurs at any level of language (Jeffries and McIntyre, 2010: 31) (i.e. phonology, graphology,

morphology, syntax (grammar), lexicology, semantics and pragmatics (discourse)), therewith writers surprise readers and create a psychological effect on them to make particular patterns “*especially noticeable or perceptually prominent*” (Short, 1996: 11). As for foregrounding-through-repetition, it is realized through repetitive patterns such as sound, word, syntax (Cuddon, 1998, p. 325, Wales, 2011, pp.166-167, Jeffries and McIntyre, 2010, pp. 31-32).

In different parts of his seminal book *Stylistics*, Paul Simpson, too, addresses this term several times by examining some examples from literature and explains it as follows:

Foregrounding refers to a form of textual patterning which is motivated specifically for literary-aesthetic purposes. Capable of working at any level of language, foregrounding typically involves a stylistic distortion of some sort, either through an aspect of the text which deviates from a linguistic norm or, alternatively, where an aspect of the text is brought to the fore through repetition or parallelism. That means that foregrounding comes in two main guises: foregrounding as ‘deviation from a norm’ and foregrounding as ‘more of the same’. Foregrounding is essentially a technique for ‘making strange’ in language, or to extrapolate from Shklovsky’s Russian term *ostranenie*, a method of ‘defamiliarisation’ in textual composition (Simpson, 2004, p. 50, italic in original).

Suffice it to say here that, like Simpson, Lesley Jeffries and Daniel McIntyre aver that “*As with deviation, parallelism can occur at different levels of linguistic structure.*”, and for them, “*the relationship between foregrounded elements and less prominent features is crucial to our understanding of the language of literature*” (2010, pp. 33-34).

One particularly pertinent example for the analysis of foregrounding is “Ping”, written by Irish poet, theatre director, playwright, and novelist Samuel Beckett. The story was originally published in French (“Bing”) in 1966 and later translated into English by Beckett himself and published in 1967. Since the story has no plot, character, and setting in the traditional sense, over the years, it has attracted the attention of many literary critics, including David Lodge. In addition to the methods of critical reading from conventional literature, drawing upon knowledge of stylistics will, therefore, contribute to a better understanding of the story that also stands out with its confinement to a single paragraph and with several foregrounded patterns: the repetition of the limited number of words and phrases, the absence of verbs and

the punctuation marks other than the full stop, the use of the present and past participles, and the conversion of some adjectives into verbs.

Thus, this paper aims to go a step further and demonstrate through a stylistic analysis of the text that the best possible way to describe a supreme moment like death is to break the norms of language through a stylistic tool called foregrounding because it is not possible to describe such an experience with the existing rules of language. It should also be pointed out here that throughout the article, when necessary, the theoretical discussion will accompany the analysis of the foregrounded patterns. In addition, the numbers given at the beginning of the sentences quoted from the story represent the order of these sentences in the English version of the text.

2. Foregrounded Patterns and Their Stylistic Effects

2.1. Foregrounding-through-Deviation

2.1.1. Graphological Foregrounding

The most important stylistic feature that will attract readers' attention in their first reading experience of the story is that it consists of only one paragraph. This example of the graphological foregrounding, also foregrounding-through-deviation¹, suggests Beckett's continuous minimalist description of the surroundings and location of the heterodiegetic (covert) narrator and the internal focalizer who hears the sound "ping" and sees or perceives what is around. Short sentences, or more likely the internal focalizer's relatively continuous flow of thoughts, become longer through the end of this single paragraph text. Both the heterodiegetic narrator and the internal focalizer seem trapped in a short-term memory cycle and are desperately trying to re-establish a sense of location and existence before the focalizer's memory clouds again.

A special mention should also be made that since the entire story is confined to a single paragraph which is composed of a limited number of words or phrases and there is no process or movement within it, Beckett has highly likely benefited from the features of the Imagist movement in poetry founded in the early twentieth century by Ezra Pound. Pound described an image as "*an intellectual and emotional complex in an instant of time*" (Simpson, 2004, p. 111) and emphasized simplicity through the exactitude of vocabulary, clarity of expression, and precision through the use of

¹ The examples are analyzed according to one particular system of norms, namely the rule system of the English language.

instantaneously presented visual images. So by praising the directness of presentation and economy of language, the imagists attempted to isolate a single image to reveal its essence (Simpson, 2004, p. 111; Imagism, 2021). Similarly, Almaarof et al. highlight this feature of the text. For them, “*“Ping” is slowly exposed. It, in contrast, ends up as nothing but a landscape. The text presents a frozen situation that cannot be changed or altered.*” (2016, p. 11).

2.1.2. Foregrounded patterns of punctuation and grammar

Another key structural feature that must be noted is that the text contains only the full stops. The removal of other punctuation marks (e.g., comma, semi-colon) provides it with a conspicuous spelling and orthography, which is another example of foregrounding-through-deviation by which Beckett presents a free-flowing form of (limited or impaired) consciousness of the character at the point of death. Oya Batum Menteşe writes appositely on this feature of the story:

Artistically “Ping” is of course a masterpiece of language. The rhythm of sentences, the scantiness of data, the unbroken flow of words and phrases not meaningful maybe but symmetrically juxtaposed on the level of syntax, seeming patterns of key words which reflect incoherence within a seeming coherence all placed skilfully within the unparagraphed narrative are unquestionably the work of a genius (2015, p. 17).

She says in plain language that although such features as the rhythm of the sentences and the uninterrupted succession of the limited number of words and phrases may not make sense, Beckett brings them together on the syntax level symmetrically and thus creates such a masterpiece. She sees Beckett’s embeds of some central words that reflect inconsistency into the apparent coherence of this single-paragraph text with dexterity as evidence of his literary genius.

In this sense, the first sentences of the story are true representatives of the whole story in terms of its mostly punctuation-free structure:

All known all white bare white body fixed one yard legs joined like sewn. Light heat white floor one square yard never seen. White walls one yard by two white ceiling one square yard never seen. Bare white body fixed only the eyes only just. Traces blurs light grey almost white on white. Hands hanging palms front white feet heels together right angle. Light heat white planes shining white bare white body fixed ping fixed elsewhere. Traces blurs signs no meaning light grey almost white.

Bare white body fixed white on white invisible. Only the eyes only just light blue almost white (Beckett, 1987 [1967], p. 29).

The text, therefore, is arranged to reflect that the character's thoughts are as disconnected as the signs. Despite being stopped by a full stop; the unpunctuated space of floating signs evolves like the stream of consciousness. The brain tries to maintain its function until death. However, this effort is interrupted by a ping sound, and although it does not give up and starts again, it has to stop because it does not have enough strength. After each short pause by a full stop, the effort begins again. It continues until the story ends, namely until brain death occurs.

Besides, all the sentences in Beckett's text lack the Predicator element (verbs or verb phrases) that sweeps away many contingent structures such as finiteness, tense, time reference, and propositional value. It also results in losing other aspects of clause structure. For example, within a verb-less clause, a grammatical Subject cannot be formed, the self-referential pronouns or possessive pronouns cannot be placed, and Complement elements cannot be positioned relative to a verb. Thus, what remains is only a sequence of phrases that denote things or their locations:

- (8) Traces blurs signs no meaning light grey almost white.
- (10) Only the eyes only just light blue almost white.
- (21) Murmur only just almost never one second perhaps not alone.
- (37) Ping elsewhere always there but that known not.
- (66) White ceiling never seen ping of old only just almost never one second light time white floor never seen ping of old perhaps there.

In the wake of Halliday's transitivity system², it is not wrong to say that sentences without verbs also lack any process. To illustrate this further, we cannot identify whether the clauses contain material, mental, behavioural, relational, or existential processes. By doing so, Beckett wants to reflect the fact that the perceiving

² According to Halliday, "Transitivity specifies the different types of process that are recognized in the language, and the structures by which they are expressed. The basic semantic framework for the representation of processes is very simple. A process consists potentially of three components: (i) the process itself; (ii) participants in the process; (iii) circumstances associated with the process." (Halliday, 1985, p. 101) which is expressed by prepositional and/or adverb phrases. Drawing from Halliday's work, Paul Simpson states that one of the important functions of language is to represent the everyday human experience that is shaped and defined by actions, events, thoughts, and perceptions. To serve its experiential function or to constitute, in Halliday's term, "mental picture of reality", language has different types of processes with different participant roles. This functional model of "transitivity" is then defined as "the way meanings are encoded in the clause" and "the way different types of processes are represented in language." (2004, p. 22, emphasis in original).

or experiencing “I” cannot take any particular action because, as the text implies, s/he lays still in his/her deathbed, more likely in a hospital room, all s/he can do is to think intermittently and try to make sense of what is around him- or herself. So, processes between things become suspended.

David Lodge, in his essay “Some Ping Understood”, supports this idea and states that “*Ping is the rendering of the consciousness of a person confined in a small, bare, white room, a person who is evidently under extreme duress, and probably at the last gasp of life. He has no freedom of movement.*” (Lodge, 1968, p. 86) In the same vein, Elisabeth Bregman Segrè confirms that the character is somewhere between existence and non-existence: “*We sense in “Ping” that we are experiencing existence itself, being on the brink of non-being, the fluidity and formlessness of our perceptions and emotions [...]*” (1977, p. 146).

Beckett omits auxiliary verbs in the Predicator elements, too; however, he offers the main verbal components, without finiteness that provides tense, polarity, and grammatical agreement with the subject: the present participles to convey a sense of continuing and the past participles to refer to the actions that were started and completed entirely in the past. Both can behave like adjectives or adverbs. A selection from the text includes but is not limited to:

Table 1:

fixed	(9) Bare white body fixed white on white invisible.
given, fixed	(22) Given rose only just bare white body fixed one yard white on white invisible.
hanging, joined, sewn	(35) Hands hanging palms front legs joined like sewn .
known, shining	(39) All white all known white planes shining white ping murmur only just almost never one second light time that much memory almost never.
seen	(66) White ceiling never seen ping of old only just almost never one second light time white floor never seen ping of old perhaps there.
haught, imploring	(70) Head haught eyes white fixed front old ping last murmur one second perhaps not alone eye unlustrous black and white half closed long lashes imploring ping silence ping over.

It is interesting to note that the story also contains an invented word, a neologism, “unover” which assumes the role of a verb. Since Beckett does not use any verbs but participles in the entire text, he prefers to turn the adjective “over” into

a verb, which is the process called “verbifying (or verbing)”. He also adds the negative suffix “un-” to refer to something unfinished. The shift from “unover” into “over” suggests a process in which parts of the body gradually lose their functions. Likewise, Lodge states that although the person lays still and his/her perceptions are very limited, his/her consciousness is still going on. Even at the beginning of the last sentence, his/her efforts to perceive or to make sense of his/her surroundings continue, but with the very last words of the story (“ping silence ping over.”), both the story and the consciousness end, so does his/her life (Lodge, 1968, p. 87).

2.2. Foregrounding-through-parallelism and repetition

A close stylistic analysis revealed that Beckett offers some patterns of “syntactic parallelism”, according to which some sentences begin with particular words or phrases, but end differently, as Table 2, Table 3 and Table 4 below show:

Table 2: “bare white”

(4) Bare white	body fixed only the eyes only just.
(17) Bare white	body fixed one yard ping fixed elsewhere.
(25) Bare white	body fixed ping fixed elsewhere.
(40) Bare white	body fixed one yard ping fixed elsewhere white on white invisible heart breath no sound.
(59) Bare white	one yard fixed ping fixed elsewhere no sound legs joined like sewn heels together right angle hands hanging palms front.

Table 3: “light heat”

(2) Light heat	white floor one square yard never seen.
(7) Light heat	white planes shining white bare white body fixed ping fixed elsewhere.
(16) Light heat	white walls shining white one yard by two.
(24) Light heat	hands hanging palms front white on white invisible.
(32) Light heat	all known all white planes meeting invisible.

Table 4: “head haught”

(11) Head haught	eyes light blue almost white silence within.
(28) Head haught	eyes light blue almost white fixed front ping murmur ping silence.
(54) Head haught	nose ears white holes mouth white seam like sewn invisible over.
(60) Head haught	eyes holes light blue almost white fixed front silence within.

(70) Head haught	eyes white fixed front old ping last murmur one second perhaps not alone eye unlustrous black and white half closed long lashes imploring ping silence ping over.
-------------------------	--

The mere repetitions of the same lexical items as well as the same structure have been written in bold black in a separate column in Table 2 (“bare white”), Table 3 (“light heat”) and Table 4 (“head haught”). In Table 2, while “bare white” remains the same in all sentences, sentences (4), (17), (25) and (40) differ from sentence (59) with their other repetitions of the same lexical items “body fixed” written in bold blue. In Table 3, sentences (2), (7) and (16) have the word “white” in common, thus written in bold blue as well. In Table 4, while sentences (11) and (28) include “eyes light blue almost white” as a parallel structure, sentences (60) and (70) have only the word “eyes” in parallel with sentences (11) and (28), and to distinguish them, “light blue almost white” is written in bold green.

Admittedly, the story stands out with the repetition of some words and phrases with some alterations or different combinations as well. Mick Short views repetition as “*the limiting case of parallelism, where everything is paralleled and nothing is varied*”. (1996: 16) Katie Wales also explicates that “*ALLITERATION, PARALLELISM, and many FIGURES OF SPEECH OR SCHEMES involving repetition of LEXICAL ITEMS are thus commonly exploited in foregrounding in poetic language.*” (Wales, 2011, p. 167, capitalization in original).

For example, the central words “ping” occurs 35 times in the text, including the title, and “white” 91 times.³ The reason why “ping” is repeated many times in the story is to serve as an element that enables the character to reach consciousness. Dan O’Hara, too, suggests that the person is a patient lying in a sickbed, and the “ping” is a sound of a bedside monitor (2010, p. 440). So, the patient is on the verge of death and does not need many words, or s/he cannot think properly. S/he has a limited perspective and cannot perceive what is around him/her or where s/he is. Whenever s/he loses consciousness, this sound wakes him/her up, and s/he tries to perceive his/her surroundings but sees nothing but white:

³ Since the original name of the story was “Blanc” (which means white) and was later changed into “Bing” (“Ping”) (Parrott, 2009, p. 79, see also Almaarouf et al., 2016, p.12), these two words, which are repeated many times in the text, are examined as examples within this section.

Table 5: Typical variations of “ping”.

ping	fixed elsewhere	ping	a nature
ping	murmur	ping	a meaning
ping	silence	ping	flash
ping	elsewhere	ping	white over
ping	murmurs	ping	fixed last elsewhere
ping	perhaps a nature	ping	of old
ping	perhaps way out	ping	last murmur
ping	perhaps not alone	ping	over
ping	image		

Table 6: Typical variations of “white”.

white	walls	almost	white
white	ceiling	all	white
white	body	shining	white
white	on white	a little less blue and	white
white	feet	invisible same	white
white	planes	light blue almost	white
white	silence	a little less dim eye black and	white
white	seam	eyes	white
white	scars	invisible bare	white
white	holes	blue and	white

Concerning this point, David Lodge views Beckett’s repetitions of limited numbers of words in the text as “permutation”, and identifies that: “*The word white, which seems to be the most frequently recurring word, is used more than ninety times. Many phrases or word groups are repeated, but rarely an entire sentence.*” (1968, p. 85) He also tries to make sense of the repetition of the words and word groups, particularly the word “ping”:

If we look at the words and phrases which immediately precede ping we get, in fact, a sequence which is no less patterned, but it is interesting that these words and phrases are mostly of a quite different order; they tend to stress the bleak limitations of the character’s situation and field of perception: bare white body fixed, invisible, never seen, almost never, are among the most frequently recurring. We might suggest that ping marks the intervals between the oscillating movements of the character’s consciousness from dull despair to

tentative hope; though this leaves open the question of whether it is part of the discourse, or an intrusion from outside which stimulates thought in a mechanical and arbitrary way (Lodge, 1968, p. 89).

More tellingly, Lodge argues that this key word marks the intervals between the movements of the character's limited consciousness that swing from despair to hope. However, he is not so sure about whether this is part of the discourse or outside intervention.

Like Lodge, Maria H. P. Kopschitz, in her article "Conventional Criticism of an Unconventional Text: on Samuel Beckett's **Ping**" (sic), emphasizes that "Ping" is organized as a text of "*juxtaposition or permutation*." She also explicates that since this permutation deconstructs and at the same time reconstructs each sentence in the story, it becomes necessary to follow this pattern to realize "*the value of ambiguity and indeterminacy in the text*" (2008, p. 94).

In addition to the minimalist description of setting within a single paragraph, K. S. Dearsley states that the use of the limited number of words stems from Beckett's minimalism, and like Lodge, she tries to identify what the "ping" is:

How does Beckett work this magic? Because the vocabulary is so limited, a large amount of repetition is used, with pairs of words recurring frequently so that a pattern emerges. This gives the phrases a cumulative effect, making them seem more significant. The repetition develops a rhythm, interrupted by the word 'ping'. This feels like a signal of time up, or the return of a typewriter carriage, only to begin again. Both the pace and the feelings of tension and apprehension gain momentum as the sentences grow longer. What is about to happen draws closer, but you still cannot see it clearly (Dearsley, 2018).

To put a finer point on it, Dearsley avers that the repetition develops a rhythm, interrupted by a 'ping' sound, and it can be considered as a sign that the character's time is running out or the sound of a typewriter. Moreover, both the tempo and the feelings of tension and anxiety accelerate as the sentences get longer.

As for Almaarroof et al., they think that with the help of repetition, readers immerse themselves in tension and drama, and there are two reasons why the word "ping" is frequently used in the text. Firstly, Beckett avails himself of it to give readers the message that "*there is nothing but emptiness*". Secondly, it serves the purpose of minimalizing "*the ontology of the character to this emptiness*." (2016, p. 12).

2.3. Internal Foregrounding

The story presents an example for internal foregrounding, defined by Paul Simpson as “*a kind of deviation within a deviation.*” (2004, p. 51): Beckett uses the words “ping” and “white” sometimes at the beginning, sometimes in the middle, or at the end of the sentences, as clearly seen in the following table:

Table 7: Examples of Internal Foregrounding

(1) All known all white bare white body fixed one yard legs joined like sewn.
(3) White walls one yard by two white ceiling one square yard never seen.
(11) Head haught eyes light blue almost white silence within.
(30) Ping murmur perhaps a nature one second almost never that much memory almost never.
(34) White feet toes joined like sewn heels together right angle ping elsewhere no sound.
(47) White ceiling shining white one square yard never seen ping perhaps way out there one second ping silence.
(58) Traces blurs light grey eyes holes light blue almost white fixed front ping a meaning only just almost never ping silence.
(63) Afar flash of time all white all over all of old ping flash white walls shining white no trace eyes holes light blue almost white last colour ping white over.
(64) Ping fixed last elsewhere legs joined like sewn heels together right angle hands hanging palms front head haught eyes white invisible fixed front over.
(68) White planes no trace shining white one only shining white infinite but that known not.

2.4. Foregrounding as Defamiliarization

Before concluding, it is also worth dwelling on the short note at the very end of the English version of the story: “*Translated from the French by the author*”. This elliptical expression written in italics is another example of foregrounding, which also functions as a form of defamiliarization⁴. It helps him to remind his readers of the fictionality of the story.

⁴ “A concept and term introduced by Viktor Shklovky (1983 -1984), an important member of the Russian School of Formalism. It is a translation of the Russian *ostranenie* ‘making strange’. To ‘defamiliarize’ is to make fresh, new, strange, different what is familiar and known. Through defamiliarization the writer modifies the reader’s habitual perceptions by drawing attention to the artifice of the text.” (Cuddon, 1998, pp. 213-214).

3. Conclusion

Upon a close reading, Beckett's story is full of pertinent examples for the study of foregrounding. From the beginning, it is full of linguistic patterns foregrounded through deviation. In addition to its limitation to only one paragraph, the story stands out with its certain linguistic features such as the omission of all punctuation marks except the full stop and the absence of a predicate in almost every sentence. The story is also an assemblage of words arranged with repetition with some modification and the continual addition of small new details. Placing central nouns such as "white" and "ping" in different positions in the sentences and sentences that begin with particular words and phrases but end differently are other examples of foregrounding-through-parallelism.

Through all these stylistic tools, Beckett reflects an instance of awareness or perception in an extreme situation where the character is on the brink of existence or the verge of non-existence, and s/he is struggling to find some meaning. However, despite all his/her efforts, language has lost its most important function, so s/he no longer needs to form regular, logical, and understandable sentences, use different words, or think about punctuation marks. S/he is not even capable of it. The brain or the senses that have lost their sharpness have to be content with whatever they perceive or feel. That is what lies behind Beckett's structuring his story in fractions of the very last moment of the character.

Proving the idea that less is more, he cleverly shows us that the norms of language cannot explain such an experience, so he must violate these norms by deviation and parallelism/repetition. He, therefore, enables readers to realize that this person perceives, sees, or hears the things around him from a limited perspective and thus develop empathy.

Moreover, all the parallel structures allow Beckett to have control over readers: he invites them to see these structures as being in some sense the same, despite their different parts, or to establish contrastive meaning links between those patterns and therefore to motivate them to decide which associations are appropriate for a particular word, phrase or sentence.

Last but not least, at the very end of the English version of the story, he presents his last and differential foregrounding example, which also functions as a way of defamiliarization. Thus, he wants to distract readers from the fictionality of the text.

References

- Almaarroof, A. R., Aldaraji, A. H. S., Jabar, M. R. (2016). Drama as Appears in Samuel Beckett's "Ping" and "How It Is". *Research on Humanities and Social Sciences*, 6(14), 10-14.
- Beckett, S. (1987 [1967]). Ping, *The Penguin Book of Modern British Short Stories*. M. Bradbury (Ed.) (pp. 29-31). England: Viking, Penguin Books Ltd.
- Cuddon, J. A. (1998). *Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*. Revised by C. E. Preston, England: Penguin Books.
- Dearsley, K. S. (2014). *Samuel Beckett's Ping*. Retrieved from <http://blogs.chi.ac.uk/shortstoryforum/samuel-becketts-ping/>.
- Erden, A. (2002). *Kısa Öykü ve Dilbilimsel Eleştiri*. İstanbul: Gendaş A. Ş.
- Gray, B. (1973). Stylistics: The End of a Tradition. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 31(4), 501-512.
- Halliday, M. (1985). *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold, A division of Hodder & Stoughton.
- Imagism, *New World Encyclopedia*. Retrieved from <https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Imagism>.
- Jeffries, L., McIntyre, D. (2010). *Stylistics*. Cambridge Textbooks in Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kopschitz, M. H. P. (2008). Conventional Criticism of an Unconventional Text: on Samuel Beckett's **Ping** (sic). *Ilha do Desterro A Journal of English Language Literatures in English and Cultural Studies*. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/49617772_Conventional_Criticism_of_an_Unconventional_Text_on_Samuel_Beckett%27s_Ping_Conventional_Criticism_of_an_Unconventional_Text_on_Samuel_Beckett%27s_Ping.
- Lodge, D. (1968). Some Ping Understood. *Encounter*, 30(2), 85-89.
- Menteşe, O. B. (2015). "Nothing is more Real Than Nothing" A Reading of Beckett's "Ping" as a Postmodern Text. Retrieved from www.ide.hacettepe.edu.tr/ekitap2/6.pdf.
- O'Hara, D. (2010). The Metronome of Consciousness. *Samuel Beckett Today, Aujourd'hui*, 22, 435-447. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/25781941>.

- Parrott, J. (2009). Bing and Nothingness: The Last Named Agonist in Samuel Beckett's Fiction. *B.A.S American and British Studies*, 15, 73- 82. Retrieved from https://litere.uvt.ro/publicatii/BAS/pdf/no/bas_2009_articles/BAS_2009_article06.pdf.
- Segrè, E. B. (1977). Style and Structure in Beckett's "Ping": "That Something Itself". *Journal of Modern Literature*, Samuel Beckett Special Number, 6(1), 127-147, Indiana University Press. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/3831024>.
- Short, M. (1996). *Exploring the Language of Poems, Plays and Prose*. London: Addison Wesley Longman Limited.
- Simpson, P. (2004). *Stylistics, a resource book for students*. London: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Van Dijk, T. A. (1985). *Discourse and Literature*. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Wales, K. (2011). *A Dictionary of Stylistics*. Third Edition, England: Pearson Education Limited.
- Young, Richard E., Becker, Alton L., Pike, Kenneth L. (1970). *Rhetoric: Discovery and Change*. New York: Harcourt, Brace and World, Inc.

Summary

Style is generally defined as the use of language in a specific context, by a specific person, for a specific purpose, and includes operations such as selecting language tools, deviating from standard language use, repetition of specific linguistic forms in the text, and comparison. Thus, stylistics deals with grammatical, lexical, and meaning, as well as the phonetic features of the text and discursive tools. Stylisticians try to analyze specific texts and stylistic differences between texts as they conduct research at all language levels, such as vocabulary, syntax, and text.

Stylistics, as a subdiscipline of linguistics, concerns the systematic analysis of style. It tries to analyze the words and syntax of a literary text, that is, analyze and describe the diversity of linguistic forms used in different contexts, and explain the results by associating them with the meaning of the text, the author, the period in which the work was written, and also other works written in the same period.

Besides the style of the author and the text, stylistics investigates literary texts and what the reader understands from them. In this way, it determines the quality of verbal communication between the author and the reader, how the reader decodes the style and poetic effect in a literary text, and his/her attitude towards it.

One of the terms used in stylistics to look systematically at the formal features of a text is "foregrounding" which was first introduced by former Russian Formalists and Prag School Structuralists, particularly Mukařovský and Havránek. Writers deliberately employ this stylistic tool to make a particular textual pattern, including a phoneme, word, phrase, or clause salient or deviant from other elements. Their purpose is to draw their reader's attention to that pattern and make it memorable and interpretable.

By highlighting particular linguistic features (phoneme, word, phrase, clause, etc.) within a text, writers aim to make those features prominent for their aesthetic purposes. There are two basic types of foregrounding: deviation and parallelism/repetition. While writers achieve foregrounding-through-deviation by violating grammatical and semantic norms of language, foregrounding-through-repetition is realized through repetitive patterns such as sound, word, and syntax.

One of the best examples that are full of foregrounded elements is the short story “Ping”, written by Irish poet, theatre director, playwright, and novelist Samuel Beckett. Because the story has no plot, character, and setting in the traditional sense, for years, it has been analyzed by many literary critics, including David Lodge.

Based on this fact, I think it is time to analyze the story by unpacking it stylistically and availing myself of linguistic tools to uncover Nobel Prize-winning author, critic, and playwright Beckett’s purpose for using these patterns and thus contribute to a better understanding of the story. For this purpose, while identifying and analyzing the foregrounded examples, I will also give theoretical information when necessary. Moreover, I shall number the sentences for ease of reference and provide a limited number of examples.

The overall point that I want to make is that like many writers, Beckett resorts to two ways to foreground some elements in his story. The first way is foregrounding-through-deviation. The first remarkable deviant pattern in the story is its confinement to a single paragraph. The story also comes to the fore by not using punctuation marks other than the full stop, with its verb-less sentences or only sentences with the present and past participles and the verbified adjectives. The second way he takes is foregrounding-through-repetition. Within his rather short story, he repeats a limited number of words and phrases but with some alterations, uses some nouns such as “white” and “ping” in different positions in the sentences, and sentences that begin with particular words or phrases but end differently to present character’s awareness or perception, in snatches though, in an extreme situation where s/he is either on the brink of existence or non-existence and is struggling to make sense what happens around.

It should also be noted here that while Beckett uses same lexical and syntactic patterns with some alterations as an example of foregrounding-through-parallelism, he also presents some repeated patterns. The story also harbours an internal foregrounding, defined by Paul Simpson as “*deviation within a deviation*”. (2004, p. 51). For example: the use of central words such as “ping” and “white” sometimes at the beginning, sometimes in the middle, or at the end of the sentences.

Last but not least, Beckett adopts a different type of foregrounding, which is also an example of defamiliarization, at the end of the English version by indicating that the story is translated from French into English by himself to make his readers aware of the fact that everything told is nothing but fiction.

THE DIARY FORM AND GENDER AS SUBVERSIVE CATEGORIES IN DJUNA BARNES'S *THE LYDIA STEPTOE STORIES*

DJUNA BARNES'İN LYDIA STEPTOE ÖYKÜLERİ'NDE YIKICI KATEGORİLER OLARAK GÜNLÜK BİÇİMİ VE TOPLUMSAL CİNSİYET

Yeşim İPEKÇİ

PhD Candidate, English Literature, Middle East Technical University, Res. Assist., Western Languages and Literatures, Firat University, yipekci@firat.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 17 Ekim 2022
Kabul edildiği tarih: 4 Mart 2023
Yayınlanma tarihi: 20 Haziran 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 17 October 2022
Date accepted: 4 March 2023
Date published: 20 June 2023

Anahtar Sözcükler

Djuna Barnes; Lydia Steptoe
Öyküleri; Günlük; Tür; Edimlilik;
Öznellik

Keywords

Djuna Barnes; The Lydia Steptoe
Stories; Diary; Genre; Performativity;
Subjectivity

DOI

10.33171/dtcfjournal.2023.63.1.19

Abstract

The American-English writer Djuna Barnes (1892-1982) has been an influential figure in the English modernist fiction. Her works challenge the conventional approaches to sex/gender categories through experimentation on the level of both context and form. Barnes's tendency to uncover the fluidity of subjectivity and disrupt the Cartesian understanding of the stable Self particularly shows itself in her problematization of genre categories. In other words, she offers a radical critique of "naturalized" gender/sex categories in her works by re-formulating a wide range of genres. Reading her three short stories, written under the pseudonym Lydia Steptoe, this study aims to explore how she plays with the diary form and why she locates it within the genre of short story. It argues that Barnes's "The Diary of a Dangerous Child" (1922), "The Diary of a Small Boy" (1923), and "Madame Grows Older: A Journal at the Dangerous Age" (1924) shed light on the feminist/poststructuralist notion of the subject-in-the-making through the re-appropriation of the diary form within the genre of short story. Her experimentation on the genre functions to lay bare the production and destabilisation of gender boundaries, and thus, presents diary writing as part of storytelling as a subversive act witnessing and/or contributing to the ontological becoming of subjects.

Öz

Amerikan-İngiliz yazar Djuna Barnes (1892-1982), İngiliz modernist yazınında önemli bir isim olmuştur. Çalışmalarında hem içerik hem de biçim düzeyinde denemelerde bulunarak cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kategorilerine yönelik geleneksel yaklaşımlara meydan okumuştur. Barnes özneliğin akışkanlığını savunma ve Kartezyen Benlik anlayışına karşı çıkma eğilimini, özellikle tür kategorilerini sorunsallaştırdığı yazınında ortaya koymuştur. Başka bir deyişle, Barnes'ın, eserlerinde geniş bir tür yelpazesini yeniden formüle ettiği, "doğallaştırılmış" toplumsal cinsiyet/cinsiyet kategorilerinin radikal bir eleştirisini sunar. Bu bağlamda, Barnes'ın Lydia Steptoe mahlasıyla yazdığı üç kısa öyküsünü inceleyen bu çalışma, yazarın günlük yazma biçimiyle nasıl oynadığını ve bu türü neden öykü türü içinde konumladığını araştırmayı amaçlamaktadır. Bu çalışma, Barnes'ın "The Diary of a Dangerous Child" ("Tehlikeli Bir Çocuğun Günlüğü"), "The Diary of a Small Boy" ("Küçük Bir Çocuğun Günlüğü") ve "Madame Grows Older: A Journal at the Dangerous Age" ("Hanımefendi Yaşlanırken: Tehlikeli Bir Yaşın Güncesi") adlı öykülerinin, günlük biçimini yeniden ele alıp kısa öykü türü içerisine yerleştirerek feminist/yapısökümcü bir kavram olan oluşmakta-olan-özne kavramına ışık tuttuğunu savunmaktadır. Barnes'ın tür üzerindeki bu deneyimi, toplumsal cinsiyet sınırlarının üretimini ve istikrarsızlaştırılmasını açıkça ortaya koyma işlevi görür ve böylece öykü anlatımının bir parçası olarak sunduğu günlük yazımını, öznelere ontolojik oluşumuna tanık olan ve/veya buna katkıda bulunan yıkıcı bir eylem olarak sunar.

Introduction

“If challenging gender stereotypes is a major component in theorizing about androgyny, then few events provide a more concrete and historical instance of such need for revisioning than the Great War,” says the critic Bockting (1997, p. 21). Despite the historical, cultural, and political attempts to draw rigid boundaries between the private/feminine space and public/masculine space, World War I called for collaborative support from all fronts, invigorating a fusion of masculine and feminine identity. Women were taking on masculine roles, places, and rights such as attending colleges, earning money from a variety of professions, and demanding the right to vote and engage in politics. The crisis of war thus paved the way for disclosure of the longstanding crisis in gender/sex discrimination. Modernist writers responded to this gender/sex-based predicament in various ways. Often compared to Virginia Woolf and praised by T.S. Eliot and James Joyce for her artistic talent, the American-English modernist writer Djuna Barnes appropriates the modernist style into her own use and plays with generic categories in order to destabilize the naturalized gender/sex categories. Although there are differences between the American feminisms and the feminisms of the continental Europe, Barnes’s escape to Paris and her development as a personal and literary figure in the Parisian milieu familiarize her with the continental literature and philosophy. Her texts attempting to voice the unvoiced and go beyond the naturalized categories render her a precursor to the French feminists who have been writing in the second half of the 20th century.

Translating Barnes’s *Spillway*, one of Barnes’s short story collections, the radical French feminist Monique Wittig points out that *“Barnes’ text is unique in the sense that it is the first of its kind, and it detonates like a bomb where there has been nothing before it”* (1983, p. 66). Her text *“cancels out genders by making them obsolete”* (1983, p. 64). Although Barnes’s fiction is known with lesbian themes, her use of lesbianism as a reference point is not binaristic. To Wittig, Barnes, similar to Marcel Proust, manages to universalize the feminine category by attributing it to both male and female characters. Rather than reversing the hierarchy and creating another line of binary opposition, Barnes opens a new space of signification where gender boundaries dissolve along with the genre boundaries. Barnes’s lesbianism anticipates Wittig’s use of ‘lesbian’ as a non-categorical reference point and Butler’s emphasis on the performativity of gender. Going beyond the established gender/sex norms, Barnes cancels out the gender categories altogether and focuses on subject-in-the making, repudiating any kind of identity driven by the patriarchal energy.

Although much has been written on Barnes's ideas about sexuality and gender in relation to her debut novel *Nightwood* (1937), the *roman à clef*¹ entitled *Ladies Almanack* (1928), and a few short story collections, such as *Spillway* (1962-originally in 1929) and the acclaimed verse drama entitled *The Antiphon* (1958), little attention has been given to Barnes's short stories, and more particularly the three short stories written under the pseudonym 'Lydia Steptoe.'² *The Lydia Steptoe Stories* was first published in a single edition in 2019. However, they were written almost one century ago, a few years after the Great War, and were published in consecutive years. "The Diary of a Dangerous Child" was first published in *Vanity Fair* in 1922; "The Diary of a Small Boy" in *Shadowland* in 1923, and finally "Madame Grows Older: A Journal at the Dangerous Age" in *Chicago Tribune Sunday Magazine* in 1924. They were all written in an ironic diary form more than a decade before *Nightwood* which was edited by T.S. Eliot himself. The first short story narrates a fourteen-year-old child's journey to be a virago by rejecting to be a wife and a mother. The story ends with her new decision to become a boy. The second story is about the production of masculinity through a fourteen-year-old boy within a phallogocentric family structure, and the third is the story of a forty-year-old widow who had chosen to be a wife and a mother but commits suicide to overcome her ontological crisis.

Daniela Caselli's work (2002) is the only article published on Lydia Steptoe's stories. Caselli analyses merely the first short story "The Diary of a Dangerous Child", scrutinizes "the mechanisms according to which childhood is furtively constructed as innocence" and explores "the never innocent processes of writing the child" (p. 204). Her study along with other introductions to the editions of collected stories does not elaborately underline Barnes's employment of diary as a literary form within the genre of short story³, which is a significant issue to be explored for a more subtle grasp of her disavowal of categories. That her works display "a manner and style of no particular era, and thus of any era" (Kannenstine, 1977, p. xvii) results from her experimental approach to linguistic and generic categories. Apart from writing in a

¹ A roman à clef is a French phrase that means 'a novel with a key' in which real people, places, or events are employed with false or fictitious names with the purpose of blurring the line between fiction and nonfiction.

² In his work "Djuna Barnes: A Bibliography", Douglas Messerli explains that *Spillway* was published separately by Faber in 1962 together with *Nightwood* and *The Antiphon*. It is a short story collection, but consists only of previously published stories, most of which had appeared in *A Book and A Night among the Horses* (1975, p. 16).

³ Short story is accepted as a literary form relatively late: "Before the 19th century the short story was not generally regarded as a distinct literary form" (*Britannica*).

variety of genres, she is an expert in integrating genres: “A prose book, for instance, could feature passages of indented poetry; plays could be prefaced with character and setting descriptions elaborate enough to stand alone as separate pieces” (Shin, 2014, p. 20). Taking an interest in Barnes’s experimentation on the genre as part of her bomb-like modernism, this study aims to interrogate her integration of diary form and short story, and the subversive implications of this integration by arguing that this technique seeks and manages to reveal the performativity of gender-which has been discussed by many critics and theorised by Judith Butler decades later- through depiction of three distinct subjects-in-process.

Barnes’s works offer multiple definitions of femininity to bring into question any totalized notion of gender. However, her tone has been accused by some critics, such as Phillip Herring, of sounding too masculine to subvert the very ideologies she critiques (1996, p. 7-8). Her appropriation of a distinct kind of irony into her works seems to be the cause of this accusation or misunderstanding. In the Steptoe short stories, for example, she uses the diary form, conventionally claimed to be a feminine genre, in an ironic mode that appears to be a double-layered strategy. Barnes uses this form as a witness to the production and subversion of gender boundaries as well as a sublimated form contributing to the ontological development of subjects-in-process. Going beyond the radical feminist position of Adrienne Rich, who claims diary to be “*profoundly female, a feminist genre*” (1979, p. 217), Barnes’s use of diary-writing in her short stories presents her as one of the early practitioners of *écriture féminine*, a term coined by Cixous in the 1970s to refer to any writing that goes against the phallogocentrism. The term itself resists any definition or categorisation that might trigger dichotomous limitations, and it is characterized by a non-linear, fluid, and bisexual writing style. Barnes’s employment of this style in her short stories is a representative of her non-identitarian approach to subjectivity, as implied in her statement in *Ladies’ Almanach*, “I’m not a lesbian. I just loved Thelma”.

The Lydia Steptoe Stories particularly practice/parody “*journal intime*” which emerged in France in the early nineteenth century and was later categorized as a form of diary.⁴ To Raoul, this form was encouraged to be kept by girls during transition from childhood to womanhood but denied to married women. It is distinguished by its focus on the Self and by the absence of an intentional narratee (1989, p. 57). While practicing diary as a sub-genre within the genre of short-story,

⁴ Raoul specifically uses the phrase “*the journal intime*” in italicised form with quotation marks.

Barnes problematizes the categorisation of literary genres as feminine or masculine because of their restraining and inhibitive quality. Barnes re-charges “*journal intime*” with subversive energy, making it an example of *écriture féminine*. The three short stories generate a writing that is “*non-linear, unfinished, fluid*” (Jones, 1981, p. 100).⁵ This form of writing resists all binaries charged with phallogentric logic. Diary-writing has this potential within itself because “*a diary can be kept regularly or irregularly, over a long or short period; the length and subject matter of its entries are variable; there are no rules to follow apart from the non-retrospective one of being*” (Raoul, 1989, p. 61). These qualities of irregularity and immediacy pertaining to diaries have been employed and subverted by Barnes in her literary diaries to combine them with her notion of fluid subjectivity.

The various ontological dilemmas expressed in the diaries⁶ of the three protagonists can be explained through the characteristics of “*journal intime*”:

The two dominant themes of the “*journal intime*” are the uncertainty of the Self, which is exposed as a construct, and the relationship of this ‘Self’ and its life to writing, the trace. Here, the predilection of women for the intimate diary coincides for modern women writers with the search for a feminine voice, for a mode or style which can include what has been excluded from the dominant male discourse (Raoul, 1989, p. 62).

As one of these women writers, one of Barnes’s motivations in integrating diary and short-story has been this search for a feminine voice. As Linda Anderson puts it, “*the woman who attempts to write herself is engaged by the nature of the activity itself in re-writing the stories that already exist about her*” (qtd. in Raoul, 1989, p. 60). Placing diaries into the form of short stories has become a way to transcend the constructed stories about the Self. By integrating the private/ “*journal intime*” into the public/short-story, Barnes subverts the inside/outside boundary perpetuated by the dichotomous thinking. Short stories can be associated with public space as an act of story-telling. This form has been common among the public and has been one

⁵ In her article, Jones both explains and critiques “*écriture féminine* and femininity” by discussing how and why it is being “idealist and essentialist” (1981, p. 252).

⁶ The words diary and journal are often used interchangeably. There are slight differences between them, but these are not the differences that Barnes applies in her stories. Yet it seems intriguing that Barnes chooses “diary” for the first two stories but “journal” for the third one. Perhaps it aims not to idealize one form over another. While diary is expected to be written more regularly compared to a journal, Barnes makes the diary irregular, but regularizes the journal. Despite relatively chronological regularity of Madame’s journal, she is not regular or “normative”.

of the earliest literary forms used throughout centuries. Yet short-story can also be considered as a subversive genre in that it has been neglected due to the hierarchy of genres as suggested by the critic Anne Besnault-Levita, who further points out that the connection between short story and gender is a fruitful territory (2007, p. 1). Practicing on the hierarchically neglected genres and overpowering the non-oppositional thinking through their combination, the Steptoe stories seem to accentuate Cixous's call "*Write your self*" five decades earlier (1976, p. 1). In a nutshell, the general motivation in these diary-stories has been to interrogate the relation between textuality and identity indicated by Barnes's re-location of the notion of subject-in-the-making within a performative genre.

SUBVERSION OF GENRE AND GENDER CATEGORIES: A "CHILD", "BOY" AND "MADAME"

"Child": From a Virago to a Boy

Cixous and Irigaray, among many other (particularly French) feminists, build on the fact that women, including unmarried ladies (either virgin or non-virgin), prostitutes, wives or mothers, have been prevented from expressing their sexuality although they have historically been reduced to the position of sexual objects. Barnes includes these four types of women within the Steptoe stories in different contexts but with the same purpose: subversion of gender boundaries. "The Diary of a Dangerous Child" presents a protagonist, a fourteen-year-old girl named Olga who oscillates between the roles of domestic/wife-mother and the worldly/ wanton. She decides to be a virago proving sexual supremacy by using a whip over her sister's fiancé, who sees women as no more than sexual objects. However, she fails (and has to fail) as a virago because the text is not after reversing the hierarchy between men and women but to experiment with their constructed subjectivities.

A diarist vacillates between "I" as the subject of the utterance, 'I' as 'he-she' or object of the narration, and 'I' as 'you' or the addressee who receives and reacts to the account" (Raoul, 1989, p. 60). Olga, the diarist, locates her doubt about her woman Self as 'I' of the family and 'I' of her own Self within this vacillation. Her irregular entries fit into her ontological interrogation by blurring the logic of linearity. Olga's very first statement in the first entry on September first: "*Today I am fourteen: time flies: women must grow old. Today I have done my hair in a different way and*

asked myself a question: “what shall be my destiny?” (p. 1).⁷ Olga’s emphasis on her new hair as a womanly precondition signifies the production of femininity as an act of mimicry. About mimicry, Irigaray suggests that “[t]here is, in an initial phase, perhaps only one ‘path’, the one historically assigned to the feminine: that of mimicry” (1990, p. 76). In Barnes’s literary engagement with mimicry, Olga makes a paradoxical claim upon her agency by conventionally mimicking women, but her desire to be a virago is, on the other hand, an over-identification with the role, yet this deliberateness has its own subversive quality:

[Y]es, I shall break the silence. For sooner or later they must know that I become furtive. I am debating with myself whether I shall place myself in some good man’s hands and become a mother, or if I shall become wanton and go out in the world and make a place for myself. Somehow I think I shall become a wanton (p. 2).

Olga tries to decide whether to be a mother or a wanton and present these two categories as opposite to each other. Her diary becomes the first witness to her decision to become a wanton. The definition of diary as “a specifically feminine experience of writing as process and voice-production” (Raoul, 1989, p. 63) seems plausible in the case of Olga who attempts to transgress the boundaries established by her father who “is a lawyer” and her mother who “is in society” (p. 4). As the metonymic extensions of the paternal metaphor, both parents desire to keep her within the conventional gender categories, but Olga locates herself beyond them: “there is something timeless about me, whereas my sister is utterly ephemeral” (p. 6). Thus, she locates herself within the Kristevan semiotic where there is no sense of linearity or clock time but the potential to reconfigure herself by challenging pre-established norms because “the sexed family imprints itself on the child’s sense of herself as a sexed being” (Jones, 1981, p. 254). Olga once again expresses the possibility of re-constructing herself, and she writes on October fourth: “I have succeeded. No one guesses that my mind teems. No one guesses that I have come into my own” (p. 5). Olga’s coming into her own space of signification recalls Butler’s argument that “female no longer appears to be a stable notion” (1999, p. xxix). Olga’s sister, as another female figure in the story, does not question her female subjectivity and is not aware that gender is “a kind of persistent impersonation”, to borrow the phrase from Butler (1999, p. xxviii). Yet Olga, like a gender nomad, seeks to explore

⁷ All references will be made to Faber & Faber edition, which brought the stories together for the first time and published in 2019, by page numbers.

her sexual awakening without limiting herself to her constructed gender and sex. Her diary witnesses and contributes to this process.

While diaries in general lack plot or sustained characters, Barnes adds these two qualities by locating the diaries within the genre of short story. Yet Barnes's diary form is still enforced by its modernist self-reflexivity. Olga says, "[i]f the human eye were to fall upon this page I might be so easily misunderstood" (p. 4). The downfall that Olga's diary would bring upon her parents is the microcosmic effect of the macrocosmic influence Barnes's stories aim to generate on society in the first quarter of the twentieth century. Olga voices her pleasure in challenging the social expectations: "What shame I might bring down upon my father's head—on my mother's too [...] just by my tendency to precocity. I should be an idiot for their sakes. I will be!" (p. 4-5). This is indeed part of her ontological questioning and attempt to open up a new space of signification. In the story, specifically in the presence of Don Pasos Dilemma, the sister's fiancé, Olga mentions reading *Three Lives*, most probably by Gertrude Stein, which consists of three stories about three working class women. Although Olga does not come from the same class with these women, the stories share some similarities in terms of dealing with the production of femininity and the emotional battles the women go through in order to claim upon their desires in the early twentieth century. More relevantly, Barnes's possible allusion to this work suggests a radical connection between the use of diary form in a short story and the problematization of patriarchal categories. As Huff argues in relation to diaries, "their inherent generic qualities are subversive to the literary establishment and to the patriarchal social order" (1989, p. 6).

Towards the end of the story, Olga bribes the butler to give her note to Don Pasos Dilemma to meet her (the name of her sister's fiancé represents her own dilemma in following cultural roles), and she frightens their groom to give her a saddled horse. These not only display her material conditions of being by indicating her social class as upper-middle/middle but also reverses the hierarchy because as a woman, she prepares the trap to hunt a male figure. The "silver handled whip" under her bed, as a phallic symbol, is to be used for subjugating the fiancé, who is a sexually "dangerous man" to her own desires (p. 6). Virago and vixen are the two words that make her shiver: "[t]hese are my words" (p. 8). She says, "after whipping I shall wash my hands of him, but the psychology of the family will have been raised one whole tone" (p. 8). One minute is left to the midnight when she waits to meet Don Pasos Dilemma. Olga describes this moment as "standing between life and death" (p.

12). It is not the fiancé but her own mother who meets her. That her mother disguises herself as Don Pasos Dilemma appears to be the climax of the story that reveals the tailoring of diary form. The illusionary nature of appearance and identity is captured in Barnes's use of diary form. A diary;

[I]n its ability to bring together so many diverse and seemingly disparate objects, it illuminates these and our vision of them. The diary stands as an emblem for feminist practice. Not content to reiterate the patterns privileged by male dominance of the pen in art and criticism, feminism has sought to discern new combinations of meaning within the text (Huff, 1989, p. 8).

Barnes's use of diary form manages to reveal the fictitious nature of feminine identities and subvert the conventional categories. Olga's reaction to her mother reveals how she discerns new combinations of existence: "*I raised my silver mounted whip. I threw back my head. A Laugh rang out in the stillness of midnight. It was my laugh, high, drenched with the scorn of life and love and men. It was a good laugh. I brought the whip down*" (p. 14). Olga breaks the silence, as she planned in the first entry, with her laugh. She manages to disrupt the discourse with her laugh. Olga's deliberate mimicry of a *femme fatale* to create another space of signification in opposition to the patriarchal order is undermined by her mother. Yet on October twenty-seventh, nineteen days after this meeting, Olga claims for another subject position by rejecting motherhood:

I have changed my mind. I am neither going to give myself into the hands of some good man, and become a mother, nor am I going to go out into the world and become a wanton. I am going to run away and become a boy (p. 14).

Rather than accepting the patriarchal role of womanhood or the phallogocentric space of virago, Olga seeks to experience another form of subjectivity as a boy. Her realization of the possibility of transgenderism encourages her to reject any identity acknowledging or opposing womanhood from within patriarchy. Based on its culturally constructed nature, a virago implies another form of forced identity as problematic as wifehood and motherhood. By deciding to become a boy, Olga looks for subversion from outside patriarchy and proves to be a subject-in-the-making. As Jones puts it, "*In social, sexual and symbolic experiences, being a woman has always provided a means to another end, to becoming something else: a subject-in-the-making, a subject on trial*" (1981, p. 250). As a subject-in-the-making, Olga embodies Cixous's definition of woman as bisexual and dramatizes Butler's notion of performativity.

Thus, Barnes aestheticizes her discontent with any identity category and anticipates Butler's idea that identities are products of controlling regimes (1999, p. xxix). Olga's desire to become a boy raises up the interrogation about the relationship between gender performativity and diary-writing from the masculine vantage point, which will be answered through her "The Diary of a Small Boy" that deals with the production of masculinity.

A "Boy": "It Hurts the Wound in My Side"

The way Barnes attributes the word "child" to Olga but "boy" to the boy by leaving him nameless — although both are fourteen-year-old adolescents — has the implications that Olga manages to be both androgynous and transgender by attempting to incorporate both aspects in herself. On the other hand, the "boy" does not manage to fully acknowledge his anima, to borrow a Jungian term, and cannot cherish his subjectivity as one-in-the-making-process. Olga's subjectivity involves the experience of a subject "*who 'trans-es' sex or gender boundaries*" (Gamble, p. 37).⁸ Caselli argues that Barnes works on the trope of children in order to bring into question the production of innocence and experience in her texts (2002, p. 193), and Olga is dangerous "*because she cannot write herself as childish innocence*" (2002, p. 196). Barnes characterizes Olga as a gender-neutral (and experienced) child. She manages to escape from the subject positions offered by the patriarchal society. Her quest for an experiential subjectivity defies the givenness of any position. In Wittig's words, "*[at] least for a woman, wanting to become a man proves that she escapes her initial programming*" (1981, p. 547). Caselli argues that "*becoming a boy would mean embracing the traditional model of childhood;*" however, Olga's desire to become a boy, considering that the two stories form a pair, raises the necessity to account what happens on the side of boyhood/manhood. Barnes portrays both femininity and masculinity as an act of mimicry, as it is observed when the boy forces himself to embrace his culturally coded gender. This story, in that sense, both portrays the process of the gendered construction of childhood and shows how this process undermines itself. The boy's discrete interest in keeping a diary and fear to continue by labelling it *feminine* appears to be the dilemma Barnes incorporates to destabilize his gender.

⁸ Gamble, in *Gender and Transgender Criticism*, notes that the verb "trans-es" belongs to the critic Jay Prosser.

The boy's realistic narrative style in his diaries accompanies his constrained and limited subjectivity, given that his first entry on August seventh begins with a relatively detailed observations of his outer world rather than inner world. Such observations are followed by his pivotal statement: *"I am fourteen years old. [...] I am told that I am not old enough to make any important observations"* (p. 17). This draws a sharp contrast with Olga's independent, autonomous pondering over her destiny. His teleological thinking is contrasted by Olga's heterogeneity and multiple subjectivities. The boy's masculine style of writing, *"a style marked by the pain of reduction"* is contrary to Olga's feminine style of writing as *"the style of live water"* to refer to Cixous's definition of masculine and feminine writing, respectively (1988, p. 25). In the observations he has written at the beginning, he mentions that his father reads Tolstoy's *War and Peace* and he admires his father, who is an epitome of masculinity. Not going further than mimicking his father's masculinity, the boy refers to his father and his own predicament in the same sentence: *"He is broad-minded. He takes in all human aspects. I wonder when I am going to be a human aspect"* (p. 21). The boy limits his concerns over his subjectivity within the masculine image represented by his father. His description of the mother figure presents her as a woman having internalized the male gaze, but there is indeed a double discourse in his statement:

If I say she is perilous, you get the feeling of trumpets and wars, and men riding down to doom. [...] and if I say she is rare, you'll get an idea that she hardly ever comes down for breakfast and that she is inarticulate, and that won't do at all. If I say she is stupendous, you'll think that she must be over six feet tall, that she speaks in a loud voice, demand Shaw at the theatres, and expects strength from men and implacable democracy from women. All these impressions would be wrong (p. 22-23).

In response to the question of the father's mistress, Cousin Elda: *"Do you love your mother?"*, the boy immediately responds: *"yes. My father is a great man---"* (p. 28). He avoids verbally acknowledging any soft feeling to the extent that he performs a parody of machismo. In addition, he offers categorical portrayals of the women around him. The boy describes his feminist aunts sarcastically: *"[t]hey are awfully sure about criminal law and how much punishment men should get. They sit for hours talking of ways to make bad men sorry"* (p. 18). In contrast to the aunts, he presents Elda as *"looking every inch a woman"* (p. 21). Attribution of such subject positions to these women implies his sense of machismo. While the boy, on the one hand,

presents the aunts as dominant male-like figures, he depicts Elda, on the other hand, like a proper feminine, fragile woman in need of male protection. At the very beginning of the story, the boy asks for a gun to accompany Elda wandering around the forest in order to protect her as a male figure. The boy identifies with his father both in his desire for Elda and in his need to prove his male identity through machismo.

The boy's mother is overtly preoccupied with her son's future which presents her as a conventional mother figure. In relation to such mother figures, Irigaray notes that "[w]oman is deprived of the possibility of interiorizing her female identity. It is imposed upon her as pure exteriority. And that's one of the reasons why she herself, just like the society that defames her, privileges the mother-son relationship" (1990, p. 47). To describe her mother's reaction to the blow-up of the gun, the boy writes: "And her face was over me, looking as if the something terrible and tremendous that had been waiting for, had happened-then I forgot" (p. 29). The mother's concern is to find out if he has experienced his sexual awakening with Elda or not. This is a boyhood trauma encoded in the diary form. The mother idealizes her son and does not consider Elda as a proper fit for him and therefore tries to control his sexual initiation. This mother-son relationship as depicted by Barnes in the story emphasizes the burden of masculinity discussed by various feminist critics;

By virtue of affirming the primacy of the phallus and of bringing it into play, phallographic ideology has claimed more than one victim. As a woman, I've been clouded over by the great shadow of the scepter and been told: idolize it, that which you cannot brandish. But at the same time, man has been handed that grotesque and scarcely enviable destiny (just imagine) of being reduced to a single idol with clay balls (Cixous, 1976, p. 884).

The mother figure is the one reducing the boy metaphorically to "a single idol with clay balls" and Barnes portrays how the boy is subjected to over-masculinity. This is a monolithic form of subjectivity enforced by conventional gender categories. Yet it is subversive within itself and its subversive discourse lies in Barnes's disclosure of the mechanisms that engender the *child* in the first story. Barnes "deflates masculine discourses that pretend to stability and authority" (Broe, 1991, 177). The boy writes at the end of the story: "I am not going to write any more in my diary, it is a girl's pastime-besides it hurts the wound in my side" (p. 30). Despite his non-specification of what the wound is, his escape from encountering his wound that is made visible through his initial attempt to write a diary is significant. The diary makes him look at what is inside and question it. Its potential to hurt a wound implies

its capability to remove the inside/outside boundary, and thus, produce another space of existence that does not repudiate the other side of the Self. His diary seems to be the source of *jouissance*, the unconscious pleasure, for the boy because his resolution to avoid writing it is not his last sentence. He adds a note right after it: “P.S. My mother’s sisters talk more than ever about punishment for men-and it seems to be some man near the house here” (p. 30). In the presence of an overtly masculine father, a charming mistress, an overprotective mother, and men-hating aunts, the boy is confined to a limited subjectivity under the influence of not only patriarchy but also matriarchy, which reminds Wittig’s warning that “*matriarchy is no less heterosexual than patriarchy*” (1981, p. 545). The small boy’s disclaim of the diary as a feminine practice, despite his desire to keep one, portrays the boy as a representative of unaccomplished potentiality as well as the one resisting his position as subject-in-the-making.

A “Madame”: “I Cannot Put Pen to Paper”

The Madame, named Alice, preferred to place herself “*in some good man’s hands and become a mother*” (“The Diary of a Dangerous Child” 2). To consider the three short stories as a tripartite work, the Madame, in this story, chooses the road not taken by Olga of the first story. Alice, a forty-year-old widow with two daughters, cannot decide if she desires to return to her youth or stay where she is, and works through her existential interrogation and sense of monachopsis in her diary. Her diary engages in, to use Huff’s formula, “*the same bridging of diverse areas of experience as does feminism*” (1989, p. 11). Her motherhood and difficulty in writing down her inner world seem to be interrelated, which opposes the conventional attitude to the female writing, and diary or “*journal intime*” particularly, “*for women, writing and actual motherhood are frequently perceived as mutually exclusive; a choice has to be made between them*” (Raoul, 1989, p. 60). In the story, Alice falls in love with her daughter’s fiancé and questions her motherhood. She cannot write this down in her diary. It is as if writing it would subvert her motherly position. Her first entry on September seventh begins with:

I must face the fact that I am no longer a young woman. I am a widow, mother of two thoroughly dressed, handsomely educated, spiteful daughters. Nevertheless I am starved. I am starved for youth. There must be, I tell myself, new worlds to conquer. There simply must be. It’s only right (p. 31).

Her starvation for youth implies a very crucial lack during her coming-of-age. The play *Frühlings Erwachen* (*Spring Awakening*) is one of the books she burns, buries, and mutilates. However, its message of “*flames in her soul*” (p. 32) suggests that her youth must have suffered from a Victorian mentality ignoring female sexuality.⁹ The play was published in 1906 as a critique of the sexually oppressive culture of the nineteenth century. Due to the dramatization of erotic fantasies and its controversial subject matter such as puberty, sexuality, rape, child abuse, homosexuality, suicide, and abortion, it was banned and censored in Germany (*Guardian*, Thorpe). The message in the play threatens the stabilisation of her Self:

My God, as I sit here I realize that I am perishable! O if that brute of an Einstein has only taken a fancy to my relativity! Time and space are my enemies [...] If it were not for time, I should not be dangerous, and if it were not for space, I should not feel so limited! How cruel is reason! How sharper than a serpent’s tooth is meditation! How subtle is the lack of reason! (p. 33-34).

Alice, acting as a mouthpiece for Barnes in this excerpt, explicitly challenges the Cartesian understanding of time, space, and Self as stable concepts. Instead, she introduces a Nietzschean perspective which problematizes the binary logic established upon the supremacy of rational thinking that entails repudiation of the “Other”, namely, nature, body, woman, homosexual, and animal, etc. Alice’s desire to “*exert her womanly impulses*” and “*to be a psychic*” (p. 35) is accompanied by her passionate attachment to the park, where she regularly watches her “*reflection in the water thinking on the inhumanity of man*” (p. 36). Alice’s regressive attitude problematizes her social identity as implied in her interrogation of her subjectivity by pondering over her reflection. Her “*thirst for her daughter’s life*” (p. 41) can be related to Irigaray’s comment on mother-daughter relationship because “*the mother-daughter relationship reminds woman, women, of their lack of subjective identity, and arouses affects for which there is no corresponding cultural organization*” (1990, p. 47). Alice’s love for her daughter’s fiancé-to-be is, therefore, a regressive fantasy. She longs for a transparent, fluid, and multiple Self “*encased in her implacable years*” (p. 42). It necessitates an uncensored writing in her journal to welcome the rupture in her life charged with the pre-Oedipal energy. Therefore, she voices her struggle with the pen:

⁹ It has been employed as an adjective referring to the mentality ignoring sexuality rather than a reference to the era because the play was written by the German dramatist Frank Wedekind in Germany. However, Barnes’s allusion to the book with her own English background might have referred to conformism of the Victorian era.

“I have made a perfectly ghastly discovery! Oh! I can’t write it...The ink has dried on my pen for the hundredth time. I cannot put pen to paper” (p. 40). Putting pen to paper means carving out another Self from within:

The specular and speculative narcissistic nature of the act of diary-writing enables the Self to be simultaneously desiring and desired, watching and watched, inside and outside, judging and judged. The diary itself represents both a return to the womb, the ultimate refuge (Didier 87-115) and the birth of the book, associated with the production of an autonomous Self (as writer-mother) (Miller) (Raoul, 1989, p. 60).

This statement recalls Cixous’s idea that “*the woman who writes cuts herself out a paper phallus*” (1976, p. 884). Alice’s writing her new Self down on her journal takes her not to the youth, but the womb, the archaic state. She gives birth to her journal with its subversive potential, and it demonstrates her attempt to locate herself outside the phallogocentric logic. Her only sentence in the final entry on September nineteenth is “*I have killed myself*” (p. 42). Studying other works of Barnes, the critic Diane Warren highlights “*the importance of the perception of death to the construction of individuality*” (2008, p. 101-102). This diary-story can be evaluated within the same context because Alice’s death means dying to carve out a new subjectivity. In addition, to consider her diary stylistically, Alice’s regular, linear diary writing from September seventh to September nineteenth, except for one day which is September sixteenth, is disrupted first by the rupture in her life by Prendaville Jones. September sixteenth is the day the entire family meets Prendaville Jones, the fiancé to be, and the turning point in Alice’s life that causes a rupture in her subjectivity and in her diary simultaneously. Another rupture comes with her death, representing her resistance against a linear existence and introducing a new space of signification.

As a result, *a dangerous child’s* quest for transgenderism in the first story, the small boy’s unconscious desire for, yet conscious rejection of, diary-writing in the second story, and the old Madame’s death for a new birth in the third story have been reflected upon through their irregular and semi-regular diary-keeping. The private diaries have symbolically been made public through their representation in short stories. Barnes’s joint emphasis on the performativity of gender and genre propounds her critique of any categorisation and boundary both in form and context; hence, it presents her as a precursor to the poststructuralist feminist notion of the subject-in-the-making.

Conclusion

This study has tried to explore Barnes's critique of gender boundaries with a special focus on her appropriation of the diary form. There has been a feeling of strangeness and estrangement associated with Barnes's short story collections. This feeling is reflected in *The Lydia Steptoe Stories* through a simultaneous problematization of genre and gender boundaries. Barnes appropriated the characteristics of regularity and immediacy, which pertain to the diary form, to represent her protagonists' fluid subjectivity. Writing and/or struggling to write about their ontological dilemmas in their dairies, the child, the boy, and the Madame all attempt to challenge their constructed subjectivities in different ways. Each follows a non-phallogocentric agenda, which presents the short stories as earlier examples of *écriture féminine*. In other words, by re-appropriating diary form as a conventional literary form within the hierarchically neglected genre of the short story in order to question gender/sex categories, Barnes lays bare performativity of these categories with particular attention to the relationship between textuality and identity. Her Steptoe stories, therefore, can be considered as a precursor to the poststructuralist feminist notion of subject-in-the-making and can be further elaborated on from a post-Lacanian psychoanalytical perspective and posthuman feminism in future studies to demonstrate how they can further be read as a radical subversion of subjectivities in the 1920s.

References

- Barnes, D. (2019). *The Lydia Steptoe Stories*. Gloucester: Faber & Faber.
- Besnault-Levita, A. (2007). Genre and the Short Story. *Companion to the British Short Story*. Andrew Maunder (Ed.). New York: Facts on File Inc.
- Bockting, M. (1997). The Great War and Modern Gender Consciousness: The Subversive Tactics of Djuna Barnes. *Mosaic: An Interdisciplinary Critical Journal*, 30(3), 21-38.
- Broe, M. L. (1991). *Silence and Power: A Reevaluation of Djuna Barnes*. Illinois: Illinois UP.
- Butler, J. (1999). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York and London: Routledge.

- Caselli, D. (2022). Tendency to Precocity' and 'Childish Uncertainties' of a 'Virago at Fourteen': Djuna Barnes's 'The Diary of a Dangerous Child.' *The Yearbook of English Studies*, 32, 186–204.
- Cixous, H. (1988). Extreme Fidelity. *Writing Differences: Readings from the Seminar of Helene Cixous*. S. Sellers (Ed.). Open UP, 9-36.
- Cixous, H., Cohen, K. and Cohen, P. (1976). The Laugh of the Medusa. *Signs*, 1(4), 875-893.
- Gamble, S. (2022). Gender and Transgender Criticism. *Introducing Criticism in the 21st century*. J. Wolfreys (Ed.). Edinburgh: Edinburgh UP.
- Herring, P. (1996). Introduction. *Collected Stories of Djuna Barnes*. Los Angeles: Sun & Moon Press.
- Huff, C. (1989). That Profoundly Female, and Feminist Genre: The Diary as Feminist Practice. *Women's Studies Quarterly*, 17(3/4), 6-14.
- Irigaray, L. (1990). *This Sex Which Is Not One*. C. Porter & C. Burke (Trans.). Ithaca: Cornell University Press.
- Jones, A. R. (1981). Writing the Body: Toward an Understanding of 'L'écriture Feminine'. *Feminist Studies*, 7(2), 247-263.
- Kannenstine, L. F. (1977). *The Art of Djuna Barnes: Duality and Damnation*. New York: New York UP.
- Messerli, D. (1975). *Djuna Barnes: A Bibliography*. New York: David Lewis.
- Raoul, V. (1989). Women and Diaries: Gender and Genre. *Mosaic: An Interdisciplinary Critical Journal*, 22(3), 5765.
- Rich, A. (1979). *On Lies, Secrets, and Silence*. New York: Norton.
- Shin, E. (2014). Djuna Barnes, History's Elsewhere, and the Transgender. *Journal of Modern Literature*, 37(2), 20-38.
- Warren, D. (2008). *Djuna Barnes' Consuming Fictions*. Burlington: Ashgate.
- Wittig, M. (2013). One Is Not Born Woman (1981). *Feminist Theory Reader: Local and Global Perspectives*. C. McCann and S. Kim (Eds.). New York: Routledge.
- Wittig, M. (1983). Point of View: Universal or Particular. *Feminist Issues*, 3(2), 63-69.

Thorpe, Vanessa. (2009). "Banned sex play now a teenage hit."
<https://www.theguardian.com/stage/2009/jan/31/spring-awakening-sex-theatre-stage>

Summary

The American-English writer Djuna Barnes (1892-1982) has been an influential figure in the English modernist fiction. Her works challenge the conventional approaches to sex/gender categories through experimentation on the level of both context and form. In other words, Barnes's idea of fluid subjectivity shows itself in her works through the problematization of not only gender categories but also genre boundaries. In most of her works including *Nightwood*, *Ladies Almanack*, and *Spillway*, she offers a radical critique of *naturalized* gender/sex categories by reformulating a wide range of genres.

Barnes's *The Lydia Steptoe Stories*, written consecutively every other year one century ago, was compiled for the first time in 2019 by Faber & Faber. This research started with the simple question of why the publishing house must have brought them together in one edition. With this question at the background and with a particular focus on the form, it continued with the question of how and why she plays with the diary form and locates it within the genre of short story and what this play tells us about the subjectivity she delineates in her stories. It argues that Barnes's three short stories "The Diary of a Dangerous Child" (1922), "The Diary of a Small Boy" (1923), and "Madame Grows Older: A Journal at the Dangerous Age" (1924) build a connection between the performativity of gender roles and genre categories and represents feminist/poststructuralist notion of the subject-in-the-making through the re-appropriation of the diary form within the short story.

In terms of both content and form, the first short story narrates a fourteen-year-old child's journey to be a virago rejecting to be a wife and a mother. She decides to be a virago proving her sexual supremacy by using a whip over her sister's fiancé, who regards women as no more than sexual objects. She fails and the story ends with her new decision to become a boy. Olga's irregular diary writing parallels her irregular experience of multiple identities. Olga's desire to become a boy, considering that her story forms a pair with the second story, raises the necessity to account what happens on the side of boyhood/manhood. Accordingly, the second story is about the production of masculinity through a fourteen-year-old boy within a phallogocentric family structure. The nameless boy shows a discrete interest in keeping a diary yet fears its emasculative potential and calls it a *feminine* practice. The boy's unaccomplished potentiality and realistic narrative style in his diaries accompany his constrained and limited subjectivity. The final short story narrates the tale of a forty-year-old widow, Alice, who has chosen to be a wife and a mother but falls in love with her daughter's fiancé and goes through an ontological crisis. The day she falls in love and the day she commits suicide are the only days missing from her diary.

In this respect, Barnes uses the diary form, conventionally claimed to be a feminine genre, in an ironic mode that appears to be a double-layered strategy witnessing to the production and subversion of gender boundaries. She realizes this by making the simultaneous use of the techniques of diary form and short story. Written in the form of diary, the three short stories generate a writing that is *non-linear, fluid, irregular and immediate*. Especially the qualities of irregularity and immediacy pertaining to diaries and those of plot and teleology pertaining to short stories have been employed and abused by Barnes in a way to turn the diary form into a sublimated form. Barnes's use of diary-writing in her short stories presents

her as one of the early practitioners of *écriture féminine* contributing to the ontological development of subjects-in-process. The diary form is distinguished by its focus on the subject. Placing diaries into the form of short stories has become a strategy for Barnes to transcend the constructed stories about the self. Short story has been a genre narrating the conventional perceptions of gender roles from generation to generation for centuries. By integrating the private/diary form into the public/short-story, Barnes subverts the inside/outside boundary perpetuated by the dichotomous thinking. Barnes's motivation in these diary-stories seems to be interrogating the relation between textuality and identity as indicated by her re-location of the notion of subject-in the-making within a performative genre.

As a result, the dangerous child's quest for transgenderism in the first story, the small boy's unconscious desire for, yet conscious rejection of, diary-writing in the second story, and the old Madame's death for a new birth in the third story have been reflected upon through their irregular and semi-regular diary-keeping. The private diaries have symbolically been made public through their inclusion into the short stories. Barnes's joint emphasis on the performativity of gender and genre presents her as a precursor to the poststructuralist feminist notion of the subject-in-the-making and inspires further research to be conducted from the perspective of the relatively recent fields such as a post-Lacanian psychoanalytical perspective and posthuman feminism.

TÜRKİYE'DE KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASINA YÖNELİK PROAKTİF MÜCADELE ARAYIŞI: TESPİTLER VE MODEL ÖNERİSİ

ENDEAVOR OF PROACTIVE STRUGGLE FOR THE PROTECTION OF CULTURAL HERITAGE IN TÜRKİYE: FINDINGS AND MODEL SUGGESTIONS

Aykut ÇALIŞKAN

Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Sosyoloji Bölümü, Genel Sosyoloji ve Metodoloji Ana Bilim Dalı,
aykut629aykut@hotmail.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 15 Ekim 2022
Kabul edildiği tarih: 3 Ocak 2023
Yayınlanma tarihi: 20 Haziran 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 15 October 2022
Date accepted: 3 January 2023
Date published: 20 June 2023

Anahtar Sözcükler

Kültürel Miras; Kamusal Alan; Pro-aktif Mücadele; Adalet İstatistikleri; Zaman Serisi Analizi

Keywords

Cultural Heritage; Public Space; Proactive Struggle; Justice Statistics; Time Series Analysis

DOI

10.33171/dtcfjournal.2023.63.1.20

Öz

Kültürel miras, kültür varlıklarının şeklen büründüğü yapıların ötesinde kolektif hafızaya içkin bir görünümü serimlemektedir. Bu durum düşünsel boyutta kültürel miras kavramına açıklama sunarken, somut düzlemde kültürel varlıkların korunmasını ve sürdürülebilirliğini öne çıkarmaktadır. Pro-aktif mücadelenin karşılığı ise kamusal sorumluluğu ilgilendirmesi açısından kültürel mirasın korunmasına yönelik parametrelerin belirlenmesi ile olası hale gelmekte ve uygulanması gereken sorumluluğun tespit edilmesiyle fiili bir anlam kazanmaktadır. Bu çalışma ile yapılmak istenen; kültürel mirasın korunmasına yönelik toplumsal ve kültürel dinamikleri keşfetmek ve aralarındaki olası ilişkiyi modelleyebilmektir. Eklektik anlayışa dayalı geliştirilen bu çabanın arkasında, kültürel mirasın korunmasına yönelik bireysel, toplumsal ve kültürel açıdan öne çıkan değişkenleri keşfetme arayışı bulunmaktadır. Araştırmada belirlenen sorunsalın saha verileri üzerinden çözümlenmesi hedeflenmiştir. Bu çerçevede çalışmanın metodolojisi inşa edilirken betimsel ve korelasyonel istatistiklerden elde edilen sonuçlar dikkate alınmış, makro veriler yordamıyla ilişkisel bir araştırma deseni tercih edilerek ikincil veriler analiz edilmiştir. Kültürel varlıkların zarar görmesine sebep olan eylemlerin etki ve değişim alanlarının belirlenmesi amacıyla oluşturulan modelde; izinli define çalışması ile kazı ve yüzey araştırmalarının önemi keşfedilmiştir. Kültürel mirasın korunabilmesi için uygulamada yer alan geleneksel tedbirlerin yanında toplumsal bilinç ve farkındalık ile pekiştirilen önlemlere ağırlık verilmesinin faydalı olacağı değerlendirilmiştir.

Abstract

Cultural heritage reveals an immanent appearance to the collective consciousness beyond the structures in which cultural assets take shape. While this situation provides an explanation for the concept of cultural heritage in an intellectual dimension, it highlights the protection and sustainability of cultural assets on a concrete level. Since pro-active struggle concerns public responsibility, it becomes possible by determining the parameters for the protection of cultural heritage. At the same time, it gains a de facto meaning with the determination of the responsibility to be applied. The aim of this study is to explore the dynamics for the protection of cultural heritage and to model the possible relationship between them. In this effort, which was developed based on an eclectic understanding, there is a search for discovering the individual, social and culturally prominent variables for the protection of cultural heritage. It is aimed to solve the problem determined in the research through field data. In this framework, the results obtained from descriptive and correlational statistics were considered in the construction process of the methodology of the study. Secondary data were analyzed by choosing a relational research design with the macro data procedure. In the model created to determine the impact and change areas of actions that cause damage to cultural assets, the status of permitted treasure studies and the importance of excavation and surface surveys were discovered. To protect the cultural heritage, it is important to focus on measures that are reinforced by social awareness and consciousness, as well as the traditional measures that are currently in practice.

Giriş

Kültür, bir insan topluluğunun, halkın veya ulusun değer ve düşünce birliğini meydana getiren sanatsal, düşünsel, teknik, felsefi tüm üretim ve varlıklarıdır (Oğuz, 2011, s. 126). Başka bir tanımlama ise kültürü, yaşam biçimlerinin maddi, düşünsel ve duygusal açıdan anlaşılması, aktarılmasının karşılığı olarak ifade etmektedir (Macionis, 2012, s. 58). İlk bakışta yapısal bir söylem olarak kabul edilebilecek bu tanımlamalar, yaşam biçimlerinde görülen farklılıkların anlaşılmasında gerçek bir olguyu temsil etmektedir.

Kültüre için öğeler kolektif bilincin görünen yüzünü inşa etmektedir, içerisinde barındırdığı yapısal ve dinamik süreçler kültürel mirası tarihsel süreç içerisinde biçimlendirmektedir. Kültürün çok boyutlu görünümüne katkı sağlayan yapısal koşullar ise; dilin, normların, değerlerin, geleneklerin ve sembollerin bireyler arasında aktarımında gizlidir (Giddens ve Sutton, 2019, s. 8). Geçmişin ürünü geleceğin ise taşıyıcısı olarak nitelendirilen kültürel öğeler, bireysel ve toplumsal davranış kalıplarına yön vermekte; toplumsalın birer parçası olarak anlam kazanan kültürel varlıklar üzerinden vücut bulmaktadır. Aynı zamanda kültürel varlıkların devam eden tarihsel sürecin parçası olabilmesi açısından kamusal yükümlülüğü de açıklama sunmaktadır.

Kültürel varlıkların korunmasına yönelik toplumsal bilinç üzerinden dışavuran eylemlerin belirlenmesi önem taşımaktadır. Herhangi bir dış uyarıcı olmadan toplumsal davranış kalıplarında iradi eylem bütünlüğünü yakalamak ise proaktif bir mücadele stratejisinin esasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda kültürel mirasın korunması araştırmalarında toplumsal sorumluluğu etkileyen dinamiklerin keşfedilmesi ile aralarındaki ilişkiyi modelleyebilme gayesi önemli bir sorunsal olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışma ile yapılmak istenen ise ilgili sorunsalın saha verileri üzerinden çözümlenmesi arayışıdır. Bu amaçla kültürel varlıkların zarar görmesini sağlayan eylemlerin etki ve değişim alanları üzerinden bir model oluşturulmuştur. Modelin açıklanmasında ise; kültürel faaliyetler, durumsal belirleyiciler ile toplumsal davranış kalıplarının zamana yayılan veri seti üzerinden keşfedilmesi planlanmıştır.

Bu çerçevede araştırma içerik olarak kültürel miras ve kültür varlığı kavramlarını merkeze alırken, kültürel mirasın zarar görmesine yönelik işlenen fiillerin yıllara göre değişim aralıklarına odaklanmakta, etki eden yapısal özellikleri ve önem durumlarını incelemektedir. Araştırma kapsamında temel hedef; kültürel miras suçlarına yönelik geliştirilebilecek önleyici tedbirleri keşfetme gayesidir. Bu

mücadeleye katkı sağlayabilecek çözüm önerilerini sunmak ise araştırmanın beklenen sonuçları arasında yer almaktadır. Dolayısıyla araştırma metodolojisinde konuya ilişkin adalet ve kültür istatistikleri toplanarak elde edilen veriler marifetiyle Türkiye özelinde korelasyonel araştırma gerçekleştirilmiş ve süreç nicel bir araştırma tekniği üzerine yapılandırılmıştır. Çalışma kapsamında kullanılan araştırma deseni ise ilişkisel bir yöntem üzerine tasarlanmış, belirtilen problem cümlesi ikincil veriler üzerinden analiz edilerek yorumlanmıştır.

Kültür Varlığı Mı? Kültürel Miras Mı?

Kavramsal açıdan değerlendirildiğinde kültür varlığı ile kültürel miras kavramlarının iç içe geçtiği görülmektedir. Ancak hem yasal hem de uluslararası boyutu incelendiğinde, her iki kullanımda farklılıklar olduğu anlaşılmaktadır (Cunliffe vd., 2016, s. 4). Kültürel miras, değerlerin nesnelere yansıtıldığı söylemlerle inşa edilmektedir (Brosché vd, 2017, s. 250). Geçmişin somut kanıtı olarak görülen kültür varlıkları, kültürel mirası işlevsel hale getirmektedir. Stone'a (2015) göre kültürel mirasın hafızası kültür varlığı ile şekillenmektedir (Stone, 2015, s. 40).

Kültür varlıklarının tarihsel dönemlerin yansımaları olarak ifade edilişi fiziksel görünüşlerinin çok daha ötesini kapsamaktadır. Kültür varlıklarının geçmişle arasındaki bağlantı ise fiziksel olmaktan öte semiyotiktir (Handler, 2003, s. 355). Bu doğrultuda insan elinden düşünsel birikimle çıkan ürünleri kültür varlığı olarak tanımlayabiliriz (Göğebakan, 2015:48). Kültür varlığı; sanatsal, arkeolojik, etnolojik ve tarihsel düşüncenin çıktılarıdır (Merryman, 1986, s. 831). Kültür varlıkları geçmişle bağ kurmanın getirdiği doğal bir sonuç olarak kabul edilebilir. Düşünsel ürünle ortaya çıkan nesnelere sahip çıkmanın yolu ise bugün içerisinde geçmişe değer vermek, geçmişle birlikte gelen kültür varlıklarını korumaktadır. Aynı zamanda bu durumu nesiller boyunca devam eden düşüncenin ürünü olarak kamusal alanda devam ettirebilmektir.

Yasal ve uluslararası ölçekte kültür varlığı kavramının tanımı incelendiğinde ise yazar UNESCO tarafından 1970 yılında yapılan tanımın literatürde sıklıkla yer verildiğini tespit etmiştir. Kültür varlıkları kapsamında yer alan nesnelere ise tarihsel dönemlere bağlı kalarak sınıflandırıldığı görülmektedir. Batılı toplumlarda özellikle kültürel mirasın tanımı somut ve maddi nesnelere ile anlam kazanırken, doğu toplumlarında maddi nesneyi kültürel bilince büründüren ruh kavramı ya da başka bir ifadeyle somut olmayan değerlerin önem teşkil ettiği anlaşılmaktadır (Vecco, 2010, s. 323-324).

XX. yüzyıl içerisinde uluslararası kuruluşlarının ortak tanım oluşturma çabaları; anıtlar, binalar ve sit alanları ile doğal çevreyi içeren varlıkların somut kültürel miras olarak isimlendirilmesini sağlamıştır. Bu çerçevede UNESCO tarafından 1970 yılında kültür varlıklarına karşı işlenen fiillerle mücadele edilebilmesi için hazırlanan ve 1972 yılında yürürlüğe giren sözleşmede, kültür varlıkları¹ kapsamına giren nesnelerin somut kültürel mirası temsil ettiği belirlenmiştir. Türkiye, kültürel mirasın korunmasına ilişkin 1972 yılında kabul edilen sözleşmeye 14.04.1982 tarih ve 2658 sayılı kanun ile katılmayı uygun bulmuş, bahse konu sözleşme 23.05.1982 tarih ve 8/4788 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla onaylandıktan sonra 14.02.1983 tarih ve 17959 sayılı Resmî Gazete' de yayınlanmıştır (Nesli, 2018, s. 446).

Somit olmayan kültürel miras ise, toplumların çevreleri ve tarihsel koşullarıyla yaşanan gelişmelere bağlı olarak sürekli bir biçimde yeniden oluşturulmaktadır (Çapar ve Yenipınar, 2016, s. 103-104). 2003 yılında UNESCO tarafından kabul edilen sözleşme kapsamında somit olmayan kültürel miras (sözlü gelenek ve ifadeler, dil, sahne sanatları, sosyal uygulamalar, ritüeller, bayram etkinlikleri ve geleneksel zanaatkarlık dahil) kültür varlıkları içerisine eklenmiştir (Ahmad, 2006, s. 298-299). Bu noktada Türkiye, 2006 yılında taraf olduğu Somit Olmayan Kültürel Miras Sözleşmesi kapsamında envanter belirleme çalışmalarını Kültür ve Turizm Bakanlığı öncülüğünde yapmaktadır (Arioğlu ve Atasoy, 2015, s. 117). Bu tarihten itibaren devam eden süreçte güncel verilere göre 57 başlık altında toplam 297 unsurun ilgili envantere dahil edildiği tespit edilmiştir.²

¹ UNESCO tarafından belirtilen kültürel varlıklar aşağıda sıralanmıştır: (Bkz. UNESCO (1970))

- Nadir koleksiyonlar ve fauna, flora, mineraller ve anatomi örnekleri ve paleontolojik ilgi nesneleri,
- Bilim ve teknoloji tarihi, askeri tarih dahil olmak üzere sosyal tarih ve tarihle ilgili varlıklar,
- Arkeolojik kazı ürünleri, arkeolojik keşifler,
- Parçalanmış olsa dahi sanatsal veya tarihi anıtların veya arkeolojik sitlerin unsurları,
- Yazıtlar, sikkeler ve oymalar gibi yüz yıldan daha eski antikalar,
- Etnolojik açıdan ilgi çekici nesnelere,
- Sanatsal açıdan ilgi çekici nesnelere,
 - Herhangi bir destek üzerinde ve malzemede (endüstriyel tasarımlar ve elle dekore edilmiş imal edilmiş eşyalar hariç) tamamen elle üretilen resimler, resimler ve çizimler,
 - Herhangi bir malzemeden yapılmış orijinal heykel sanatı ve heykelleri,
 - Orijinal gravürler, baskılar ve taş baskılar,
 - Herhangi bir malzemede orijinal sanatsal montajlar,
- Tek başına veya koleksiyon halinde nadir el yazmaları ile el yazması olmayan 1500'lü yıllar öncesine ait eski kitaplar (incunabula), belgeler ve özel ilgi alanı olan yayınlar,
- Tek tek veya koleksiyon halinde posta, damga ve benzeri pullar,
- Ses, fotoğraf ve sinematografik arşivler,
- Yüz yıldan eski mobilya eşyaları ve müzik aletleri.

² Türkiye'de somit olmayan kültürel miras ile ilgili envantere ulusal envanter listesinden bakılabilir.

Türkiye’de ulusal mevzuat açısından kültür varlığı kavramının tanımına 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’nda yer verilmiştir. Bu tanıma göre “... tarih öncesi ve tarihi devirlere ait bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgili bulunan veya tarih öncesi ya da tarihi devirlerde sosyal yaşama konu olmuş bilimsel ve kültürel açıdan özgün değer taşıyan yer üstünde, yer altında veya su altındaki bütün taşınır ve taşınmaz varlıklar...” kültür varlığı olarak ifade edilmiştir.³ Bu bakımdan kültür varlıkları tarihi devirlerle ilişkilendirilmiş ve düşünsel birikimle özgün değer taşımaları gerektiği vurgulanmıştır.

Kültür Varlığının Korunmasına Yönelik Engel: “Kültürel Miras” Suçu ve Kültürel Mirasa Karşı İşlenen Fiiller

Yasal düzenlemelere rağmen arkeolojik alanlar ile kültür varlıklarının her dönemde savaş, kaçak kazı ve ekonomik gelişme gibi nedenlerden dolayı yıkıcı etkiler ile karşı karşıya kaldığı bilinen bir gerçektir (Özüşen ve Beceren, 2019, s. 607). Balcells’e (2019) göre kültür varlığı olarak nitelendirilen arkeolojik kalıntılar, eserler, resimler, tapınaklar veya kitapların suça konu olması hoşgörüden kriminalleşmeye giden bir süreci kapsamaktadır (Balcells, 2019, s. 33). Kültürel mirasa yönelik suçlu davranışın oluşumu için kriminolojik söylemin ön koşullarından biri yasal düzenlemelerin ihlal edilmesidir.

Literatürde yeni bir kavram olarak kabul edilen “*Kültürel Miras Suçu*” ise; kültür varlığının tahribata, kayba, zarara, çalınmaya ve hasara uğraması olarak ifade edilmektedir. Grove’a göre; çalınan kültür varlığının gerçek değeri hem mali hem de gelecek nesillerin kullanabileceği bilginin yoksullaşması açısından ölçülemez hale gelmektedir (Grove, 2013, s. 243). İnterpol ise kültür varlığının mirasın, tarihin ve kimliğin bir parçası olarak suçlardan korunması üzerine sorumluluğun farkındadır.⁴ Bu bağlamda kültürel miras suçu kültür varlıklarına ve değerlerine zarar veren fiillerin tamamını açıklamak için kullanılmaktadır.⁵

(Bkz: <https://aregem.ktb.gov.tr/TR-279417/somut-olm-kult-miras-turkiye-ulusal-envanteri.html>)

³ Kültür Varlıklarının Kanunsuz İthal, İhraç ve Mülkiyet Transferinin Önlenmesi ve Yasaklanması İçin Alınacak Tedbirlerle İlgili Sözleşmeye Katılmamızın Uygun Bulduğuna Dair Kanun. “Mevzuat Bilgi Sistemi”, Erişim 30.04.2022, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLARKARARLAR/kanuntbmmc063/kanuntbmmc063/kanuntbmmc06302256.pdf>.

⁴ İnterpol, “Cultural Heritage Crime”, Erişim 26.03.2022, <https://www.interpol.int/Crimes/Cultural-heritage-crime>.

⁵ Historic England. “Tackling Heritage Crime”, Erişim tarihi: 26.05.2022, <https://historicengland.org.uk/advice/caring-for-heritage/heritage-crime/tackling/>.

Türkiye’de kültürel mirasın korunmasına ilişkin yaptırımlar halihazırda 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kanunu kapsamında düzenleme altına alınmıştır. Bahse konu yasal düzenlemenin 65. maddesinde kültür ve tabiat varlıklarının yıkılması, bozulması, tahribi, yok olması, zarar görmesi, izin alınmadan inşai ve fiziki müdahale yapılması ve yurt dışına kaçırarak amacıyla suç işlenmesi yasaklamıştır.⁶ Ayrıca 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kanunu kapsamında kültür varlıklarının özel mülkiyete tabi bir araziden ya da kamu tüzel kişiliğine ait bir araziden çıkması fark etmeksizin 1884’ ten itibaren devlet mülkiyeti olduğu kabul edilmiştir (Toprak, 2020, s. 29).

İngiltere’de kültürel miras suçları arasında; binalardan kurşun çalınması, arkeolojik alanlarda yasa dışı metal tespiti yapılması, kültürel varlıkların yer aldığı alanlarda vandalizm ve grafiti olarak nitelendirilen yazılamalar yapılması gösterilmiştir (Poyser ve Poyser, 2017, s. 248). ABD’de kültür varlıklarının korunmasına yönelik yasal mevzuat çerçevesinde bir nesnenin kazılması (veya yağmalanması) ya da izinsiz ülkeden çıkarılması durumunda nesnenin hükümetten çalınmış olduğu ve çalıntı statüsünü koruduğu kabul edilmiştir. Hukuki açıdan nesnenin belirli bir ülkeden geldiğinin kanıtlanması ve ulusal mülkiyet yasası kapsamında nesnenin yasa dışı olarak kazıldığına anlaşılması ise ispat sürecini inşa eden ve yaşanan zorluklar arasında gösterilen unsurlar olarak öne çıkmıştır (Fisman ve Wei, 2009, s. 84-86). Bununla beraber toplu ya da bireysel olarak işlenen suçların dışında savaşlar ve terör olayları da kültürel mirasa zarar vermektedir.

XXI. yüzyılda medya odaklı değişimlerle kitlesel etki alanı genişleyen savaş ya da terörizmin hedefinde kültürel miras sürekli bir şekilde yer edinmiştir (Smith vd., 2016, s. 171). Bu yüzyılda yapılan düzenlemelere rağmen kültür varlıklarına zarar verilen müessif olayların yaşandığına tanık olunmuştur. Savaşların ya da terör olaylarının yaşandığı coğrafyalarda düşmana ait kimliğin bir parçası olarak görülen kültürel veya tarihi miras nefret hedefi olabilmektedir. Öyle ki kültürel mirasa zarar verilmesi terör örgütlerinin standart bir tekniği haline gelmiştir.

Bu itibarla Smith ve arkadaşları (2016) kültürel mirasın terör eylemlerinde yumuşak hedef olduğunu; Suriye’deki kültürel mirasın yok edilmesinde kent merkezlerinin bombalanması, dini yapılara saldırılması, arkeolojik alanların stratejik görüş noktaları olarak kullanılması, site ve müzelerin yağmalanması

⁶ İlgili yasal mevzuat kapsamında cezai müeyyide içeren hükümler 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kanunu’nun 65-74. Madde hükümleri arasında yer almaktadır.

sonucu elde edilen kültür varlıklarının uluslararası pazarda satılmasının bunun göstergesi olduğunu belirtmiştir (2016, s. 181). Örneğin kültürel mirasa zarar verilmesinde Taliban örgütü, putperestliğin sembolü olarak Buda heykellerine zarar verirken; Sırp, Müslüman ve Hırvat toplumlarında birliği simgeleyen Mostar köprüsüne zarar vermiştir (Çokişler vd., 2016, s. 17). Bu noktada ikonoklazm; bir kültürün dini açıdan kutsal kabul edilen sembollerinin ya da resim, heykel gibi nesnelere tahrip edilmesi amacıyla dini ya da politik güdülerle yapılan planlı saldırılar olarak öne çıkan tanımlamalar arasında yer almıştır (Başar, 2019, s. 72).

Tarihsel süreçte kültürel mirasa yönelik savaşların verdiği zarar, kültür varlığını hedef alan suçlarla mücadele edebilmek için uluslararası sözleşmeleri gündeme getirmiştir. Bu alanda ilk hukuki düzenleme özelliği taşıyan Lieber Kodu (1863), dönemin ABD Başkanı Abraham Lincoln tarafından savaş sırasında askerlerin nasıl davranmaları gerektiğine ilişkin kuralların belirlenmesi amacıyla Francis Lieber'den hazırlanması istenilen kurallar bütünüdür. İlgili talimatta klasik sanat eserlerinin, kütüphanelerin, bilimsel koleksiyonların, değerli aletlerin korunması ve zarar görmemesi düzenleme altına alınmıştır (Gerstenblith, 2009, s. 20).

Kültür varlıklarının savaş zamanlarında korunmasına ilişkin hazırlanan Lahey Düzenlemeleri de (1899, 1907) benzer şekilde savaş zamanında karşı tarafın mülkünün yağmalanmasını yasaklamıştır (Bos, 2005, s. 34). Ancak bu düzenlemeler her iki dünya savaşında yaşanan büyük ölçekli yıkımın önüne geçememiştir. Savaş sonrası UNESCO kurulmuş, silahlı çatışmalardan zarar gören kültür varlıklarının korunması için Lahey Konvansiyonu olarak bilinen sözleşme kabul edilmiştir (Bendix ve Valdimar, 2009, s. 5). Bu doğrultuda 1907 yılında imzalanan ve kültürel mirasın korunması noktasında uluslararası ilk anlaşma özelliği taşıyan metnin geliştirilmesi 1950'li yılların sonrasında sağlanmıştır (Blake, 2000, s. 61). UNESCO ve taraf ülkeler "Silahlı Çatışmalarda Kültürel Varlıkların Korunmasına İlişkin Lahey Sözleşmesi" (1954) kapsamında antik eserlerin yağmalanması ve kültür varlıklarının sömürülmesi konusunu dış ilişkilere taşımıştır (Nemeth, 2007, s. 21). Kültür varlıklarının yasadışı yollardan ülke sınırları dışına çıkarılması ve kaynak ülkelerin uğradığı zararların önüne geçilmesi amacıyla taraf ülkelerce uluslararası sözleşmelerin kapsamı da değişmiştir. Bu çerçevede UNESCO tarafından kültür varlıkları ve antika olarak nitelendirilen nesnelere yasadışı yollardan ticaretini engellemek amacıyla 1970 yılında deklare edilen (Kültür Varlıkları Uygulama Yasası) sözleşme, taraf ülkelerce bu sürecin

kontrol edilmesini kararlaştırmıştır. Ancak eşitsizliğe dayalı siyasal, politik ve sosyal dinamiklerin etkisi ise daha sağlıklı ekonomilere sahip ülkelere doğru tarihi eserlerin dolaşımına neden olmuştur (Temiño vd, 2018, s. 8). Bu durum kültür varlıklarının usulü olmayan ve gümrük işlemlerine tabi olmadan nesne gibi ele alınarak ticaretinin yapılmasına, yasadışı pazarın oluşmasına sebebiyet vermektedir. Kültürel varlıkların korunması ve serbest piyasa yaklaşımı arasındaki tartışmalar, arkeolojik yağma sonucu tarihi eserlerin ülkeler arasında yasal olmayan yollardan ticaretinin engellenmesini hedeflemektedir. Ülkelerin sınır aşan suç kavramına yönelik suçla mücadele alanında hukuki ve uluslararası iş birliğini öne çıkarması, kültürel nesnelere korunması açısından önemli bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır.

Bu bağlamda Batı medeniyetinin tarihsel süreçte kültürel mirasın korunması açısından iyi bir sicile sahip olmadığı değerlendirildiğinde koruma ideolojisi ve tedbirlerin alınması noktasında Batı'da son yüzyıl içerisinde bu alanda yapılan çalışmaların artış gösterdiği ifade edilmektedir (Holtorf, 2006, s. 101). Kültürel mülkiyet suçuna ilişkin alan yazınının ise görece olarak yeni olduğu, 1994 yılında Conklin tarafından yayınlanan "Sanat Suçu" kitabının yayınlanmasına kadar yetersiz olduğu anlaşılmaktadır (Kila ve Balcells, 2014, s. 366). Hutchings ve La Salle (2017), kültürel miras suçu üzerine yapılan araştırmaların belirgin bir yapıya kavuşmasının yeni olduğunu ifade ederek, araştırmaların (İngiliz Mirası 2012; Grove 2013; Grove ve Thomas 2014; Historic England 2017; Hough ve Beckford 2012; Mackenzie ve Green 2009) Batı Avrupa'da gerçekleştiğini belirtmiştir (2017, s. 68-69). Arkeolojik hazine kaybı üzerine görüşlerini ifade eden Blum (1995) ise; Türkiye açısından tek başına yaşanan zararının yüz milyon dolar civarında olduğunu açıklamıştır. Ayrıca çalıntı malların geri kazanım oranlarının yaklaşık olarak %10-15 civarında olduğu tespit edilmiştir (1995, s. 150). Bu nedenle kültürel mirasın korunması önemli bir başlık olarak öne çıkmaktadır.

Kültürel Miras Suçları Önlenebilir Mi?

Kültürel mirasa ilişkin suçların mağduru olmayan suç olarak kabul edilmesi, bu suçların sanata sahip olma gücünü elinde bulunduranları etkilemesi, alana dönük güvenilir veri eksikliğinin bulunması ve dünyada farklı ülkelerde çelişkili uygulamaların yer alması bu alanda araştırmalara ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir (Balcells, 2019, s. 40). Grove⁷ (2013) yapmış olduğu literatür

⁷ Grove, L. (2013). Heriticide? Defining and exploring heritage crime. *Public Archaeology*, 12(4), 242-254.

araştırmasında kültürel miras suçuna ilişkin örüntülerinin ortaya çıkarılmasına yönelik özel bir çalışmanın olmadığına değinmiştir (2013, s. 244-249). Ancak suçun oluşum sürecine ilişkin öngörülerde bulunan ve Neo-Klasik Okul olarak da adlandırılmakla birlikte Klasik Okulun devamı niteliğinde geliştirilen, Rasyonel (Mantıksal) Seçim Teorisi⁸ (Cornish-Clarke, 1986) ile Fırsat Teorisinin⁹ (Felson-Clarke 1998) mükemmel bir genel bakış sunduğunu belirtmiştir. Bunun yanında mağduriyet ve suç modeli teorisinin kültürel mirasa karşı işlenen fiiller ile ilişkisinin sınırlı olduğu kabul edilmektedir.

Kriminoloji 'de Cornish ve Clarke (1986) tarafından Klasik Okulun temel ilkeleri yeniden gözden geçirilerek geliştirilen Rasyonel (Mantıksal) Seçim Teorisi'nin başlangıç noktası suç işleyen bireylerin kendilerine avantaj sağlayan alternatifler arasında karar verme sürecinin zaman, yetenek ve suça yönelik bilgilerin mevcudiyeti dahilinde rasyonel olduğu görüşüdür (Hayward, 2007, s. 233-234). Suçun meydana geldiği fiziksel çevrenin özellikleri dahilinde suç olaylarının azaltılmasını hedefleyen durumsal suç önleme yaklaşımı ise; sistematik ve kalıcı bir şekilde yakın çevrenin yönetimini, tasarımını veya manipülasyonunu, spesifik suç türlerine yönelik önlemleri, suç fırsatlarının azaltılmasını ele almaktadır (Clarke, 1983, s. 225). Clarke (2012), Felson ile 1998 yılında geliştirdikleri kuramsal perspektifi yeniden ele aldığı çalışmasında suç fırsatlarının durumsal faktörler özelinde suç fiilinin işlenmesini nasıl kolaylaştırdığı veya suça teşvik ettiğinin açıklanmasının önemine değinmiştir (Clarke, 2012, s. 7). Korsell ve arkadaşları (2006) suç işleyenlerce kültürel miras suçunun fırsat olarak değerlendirildiğini ifade etmiştir. Ayrıca sınırların gözetilmemesi, ülkelerde arkeolojik alanların optimum düzeyde korunmaması veya sanat koleksiyonlarının güvenliğinin sağlanamaması nedeniyle müzelerin bu durum için önemli bir güvenlik alanı oluşturduğunu belirtmiştir (2006, s. 7). Suç işleyen bireylerin rasyonel karar verme süreçlerine çözüm önerisi üreten bu anlayışın suçun işlendiği alanlara odaklandığı aşikardır.

Bu noktada kültürel miras suçlarının önlenmesi açısından ileri sürülen kuramsal perspektif çevresel özellikleri ve durumsal belirleyicileri öne çıkarmaktadır. Sadece fiziki etmenlere yönelik yapılacak düzenlemelerin suça engelleyeceği bakış açısı ise tartışmayı beraberinde getirecektir. Çünkü kültürel

⁸ Cornish, D. B. ve Clarke, R. V. (1986). *The reasoning criminal: Rational choice perspectives on offending*. New York: Springer-Verlag.

⁹ Felson, M. ve Clarke, R. V. (1998). *Opportunity makes the thief*. Police research series, paper, 98(1-36), 10.

mirasın korunması gerekliliği hayatın her safhasında olması gereken bir toplumsal ödevdir. Kültürel mirasın korunması ilkesi bireylerin davranışlarında tezahür eden kolektif bilincin dışavurumundan ziyade edimsel bir gelişme sürecinin de parçasıdır. Bu çerçevede bütüncül paydada düşünsel ve davranışsal açıdan değerlendirilebilecek suç önleme yöntemlerin geliştirilmesi kültürel mirasın korunmasına katkı verebilir.

Toplumda bu suçların işlenme nedenleri arasında; diğer suçlara para kaynağı oluşturan siyasi nedenler, maddi kazanç, dikkat çekmek, eğlenmek, akıl sağlığı sorunu olmak veya terörizmi öne çıkarmak ya da körüklemek gibi eylemler belirtilmiştir (Garrett, 2019, s. 187-211). Korsell ve arkadaşları (2006) kültür varlıklarının çalınması kapsamında işlenen suçların; bağımlılar, değerli olduğunu düşündüğü nesnelere çalan profesyonel hırsızlar, kültürel nesne bilgisine sahip hırsızlar ile fırsatı kendiliğinden değerlendiren hırsızlardan oluşabileceğini belirtilmiştir. Ayrıca en yaygın nedenler arasında maddi kazanç elde etme gayesini ifade etmiştir (2006, s. 7). Bu çerçevede kültür varlıklarının bulunduğu alanların korunması ve suç önleme stratejilerinin geliştirilmesi savunulan temel argümanlar arasında gösterilmiştir. Aynı zamanda suç önleme çalışmalarında görev alan yetkililerin suçluları yakalamaya öncelik vermelerinin yanı sıra çalınan kültürel nesnelere kurtarılmasına da önem vermeleri gerektiği vurgulanmıştır (Korsell vd., 2006, s. 11-12).

Kültürel miras suçunun işlenme tekniklerinin anlaşılması da mücadele edilebilmesi açısından önem arz eden bir diğer konudur. Bu amaçla beyaz yaka ve organize suçların analitik birlikteliğinin ortaya çıkarılması ve iştirak halinde işlenen suçların yapısal özelliklerinin çözümlenmesi önem taşımaktadır. Kültürel miras kapsamında tanımlanan suçların faillerine ilişkin sosyal ağların çok yönlü görünümü ve suçun işlenme sürecinde süreci kolaylaştıran ve komisyoncu olarak belirtilen aktörlerinin rolü dikkatleri çekmektedir (Weirich, 2019, s. 29). Kültürel miras suçunu işleyenlerin suçlu davranış içerisindeki rolü ve ilişkiler ağının çözümlenmesi gerekliliği derinlemesine araştırmalara ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir (Mackenzie, 2019, s. 850-851). Dolayısıyla kültürel miras kapsamında işlenen suçların hırsızlık ve yağmadan çok daha fazlasını oluşturduğunu düşünen Hutchings ve La Salle (2017) hem suç türlerine hem de suçun nedenlerine ilişkin araştırmaların genişletilmesine yönelik hareketlerin yaygınlaşması gerektiğini vurgulamıştır (2017, s. 70).

Yöntem ve Materyal

Literatürde kültürel mirasın korunması ve suçların önlenmesi açısından önemli düzeyde ön plana çıkan bir kuramsal perspektifin yer almadığı anlaşılmıştır. Bununla beraber suçla pro-aktif mücadele temelinde literatürde ileri sürülen değerlendirmeler ve kısmi düzeyde önerilen kuramsal perspektiflerin öncülüğünde ilişkisel bir araştırma esas alınarak, önem teşkil eden değişkenlerin belirlenmesi hedeflenmiştir. Eklektik anlayışa dayalı geliştirilen bu çabanın arkasında kültürel mirasın korunması kapsamında bireysel, toplumsal ve kültürel açıdan öne çıkan değişkenleri keşfetme arayışı söz konusudur. Bu çerçevede çalışmanın metodolojisi inşa edilirken betimsel ve korelasyonel istatistiklerden elde edilen sonuçlar dikkate alınmış, makro veriler yordamıyla ilişkisel bir araştırma deseni tercih edilerek ikincil veriler analiz edilmiştir.

Araştırmanın sorunsalı olarak pro-aktif mücadele temelinde kültürel mirasın korunmasına etki edebilecek değişkenlerin belirlenmesi hedeflenmiştir. Toplumsal sorumluluğu etkileyen dinamiklerin keşfedilmesi ve modellenmesi açısından araştırma içeriği oluşturulmuştur. Bu bağlamda kültürel mirasın korunması hedefi kültürel faaliyetler, durumsal belirleyiciler ve toplumsal davranış kalıpları üzerinden incelenmiştir.

İlişkisel araştırma deseni doğrultusunda modelin parametrelerinin belirlenebilmesi için bağımlı ve bağımsız değişkenler alan yazından elde edilen bilgilere göre tespit edilmiştir. Bunun için literatürde sunulan bilgiler ve kısmi düzeyde önerilen kuramsal perspektifin sayıltıları göz önünde bulundurulmuştur. Modelde bağımlı değişkenin içeriği oluşturulurken kültürel mirasa yönelik işlenen suç sayılarına doğrudan yer verilmemiştir. Çalışma kültürel mirasın korunmasına yönelik önem arz eden değişkenleri belirlemeyi hedeflediğinden kültürel mirasın korunması değişkeni kültürel miras suçlarının değişim seyirleri üzerinden ölçeklendirilmiştir. Bu çerçevede kültürel miras suç sayılarındaki değişim durumu yıllara göre incelenmiştir. Bağımlı değişkenin değişime dayalı ve zaman serisi içeren veriler üzerinden anlamlandırılmasının nedeni kültürel mirasın korunmasına yönelik model önerisi geliştirebilme çabasıdır. Araştırmada, bağımlı değişkenin belirlenmesinin ardından bağımlı değişkendeki değişim düzeyine etki edebileceği değerlendirilen bireysel, toplumsal ve kültürel değişkenlerinin önem düzeylerinin belirlenmesi amacıyla bağımsız değişkenler tespit edilmiştir.

Kültürel mirasın korunması açısından modelde yer alan ve bağımlı değişken olarak belirlenen ölçüt ise adalet istatistikleri esas alınarak tarif edilmiştir. Bağımlı değişken kültürel miras suçları kapsamında yer alan fillerin değişim durumlarına göre anlamlandırılmıştır. Bu itibarla yıllık işlenen kültürel miras suçları, bağımlı değişken (Y_t) olarak belirlenmek yerine suçların bir önceki ardıl yıla göre değişim durumu (birincil gecikme değerleri) bağımlı değişken olarak ifade edilmiştir. Böylelikle kültürel miras suçlarının yıllara göre değişim durumları zaman serisine bağlı durağanlık problemi kaygısı dahilinde ulusal ölçekte modellenmiştir.

$$Y_t = Y_t - Y_{t-1}; t=2, \dots, 11 \quad (1)$$

Kültürel miras suçunun genel suçlar arasındaki görünümü Adalet Bakanlığı tarafından paylaşılan sayısal veriler ile ceza adaleti istatistikleri üzerinden tespit edilmiştir. Bu noktada ulusal açıdan ceza mahkemelerinde açılan dava sayıları esas alınarak Adalet Bakanlığı'nca 2009-2019 yılları arasında yayınlanan istatistikler¹⁰ dikkate alınmıştır. Böylelikle kültürel miras suçu kapsamında değerlendirilen fillerin son on yıllık görünümü anlaşılmıştır. Ayrıca özel suç türü olarak tanımlanan kültürel miras suçu kapsamında işlenen fiillerin mevcut durumu ve yıllara göre değişim durumu değerlendirilerek bağımlı değişken anlamlandırılmıştır.

Güncel veriler esas alınarak ceza mahkemelerinin karar durumlarına göre veriler düzenlenmiş, açılan davalarda beraat karar sayıları gözden geçirilerek mahkemeler tarafından verilen ceza ve güvenlik tedbirlerine ilişkin sayılar tespit edilmiş, kültürel miras suç sayıları bu ölçüt üzerinden belirlenmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede ceza muhakemesi açısından yeterli şüphe kavramının karşılığı olarak ceza mahkemelerinde açılan dava sayıları dikkate alınmış, dava sonuçlarına göre verilen ceza ve güvenlik tedbiri sayıları esas alınarak kültürel miras suçunun yıllara göre değişimi belirlenmiştir. Bu değişim ile ilişkilendirilen bağımlı değişkenin ölçeklendirilmesi sonucu bağımsız değişkenlerin önem düzeyleri keşfedilmiştir.

Bağımsız değişkenler tespit edilirken kültürel bilginin devamlılığına ve kültürel mirasın korunmasına katkı sağlayan dinamiklerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Alan yazında kültürel varlıkların korunması için eserlerin muhafazası, toplum bilgisine müze ve diğer kamusal alanlar üzerinden sunumu, çevresel ve durumsal belirleyicilerin rolü ile bu duruma katkı sağlayan faaliyetlerin önemine işaret edilmiştir. Araştırma kapsamında alan yazını dahilinde kültürel mirasın

¹⁰ Adalet İstatistikleri. "Adalet İstatistikleri Yayın Arşivi", *Adalet Bakanlığı*, Erişim tarihi: 02 Temmuz 2022 <https://adlisicil.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/adalet-istatistikleri-yayin-arsivi>

korunmasına yönelik bireysel, toplumsal ve kültürel açıdan belirlenen ve modelde yer verilen bağımsız değişkenler ise Tablo 1’de gösterilmiştir.

Bağımsız değişkenlere ilişkin veriler ise 2009-2019 yılları arasında Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Türkiye İstatistik Kurumu’ndan (TÜİK) açık kaynak araştırması sonucu temin edilen makro verileri içermektedir. Söz konusu verilerin bağımlı değişkenin indeks değerleriyle benzer yılları içermesine ve örtüşmesine özen gösterilmiştir.

Tablo 1. Modelde Yer Verilen Bağımsız Değişkenler

S. No	Değişken Kodu	Bağımsız Değişkenler	İncelenen Kaynak
1	X ₁	Kültür Varlıkları Eser Sayısı	TÜİK
2	X ₂	Müze Sayısı	TÜİK
3	X ₃	Müze Ziyaretçi Sayısı	TÜİK
4	X ₄	İzinli Define Sayısı	Kültür ve Turizm Bakanlığı
5	X ₅	Kazı ve Yüzey Araştırmaları Sayısı	Kültür ve Turizm Bakanlığı
6	X ₆	Malvarlığına Karşı İşlenen Suç Sayısı	TÜİK

Tablo 1’de görüleceği üzere bağımsız değişkenlerin belirlenmesinde kültürel bilginin aktarımına ve kültürel mirasın korunmasına katkı sağlayan kurumların faaliyet ve etkinlikleri ile kültürel miras suçu kapsamında yapılan araştırmalarda anlamlılık içeren değişkenler üzerinden çerçeve oluşturulmuştur. Bu bağlamda eserlerin muhafazası için müze sayısı, izinli define sayısı ile kazı ve yüzey araştırmaları sayısı değişkenlerine, kültürel mirasın toplum bilgisine sunumu ve kültürel bilginin gelişimi açısından ise kültür varlıkları eser sayısı, müze ziyaretçi sayısı değişkenlerine yer verilmiştir.

Bununla birlikte alan yazında kültürel miras suçunun fiili unsurları arasında yer alan eylemler dikkate alınarak malvarlığına karşı işlenen suçlar başlığı altında ayrı bir değişken eklenmiştir. Alan yazını çerçevesinde kültürel nesne ve hırsızlık bilgisi dahilinde şekillendiği ifade edilen kültürel miras suçunun etki alanları arasında olduğu değerlendirilen ve içerisinde hırsızlık, yağma ve dolandırıcılık gibi suçları barındıran malvarlığına karşı işlenen suç sayılarının değişim durumu da model içerisinde yer verilmiştir. Böylelikle eklektik anlayışa dayalı olarak kültürel mirasın korunmasına yönelik belirlenen değişkenlerin etki düzeyleri model içerisinde incelenmiştir.

Araştırma kapsamında kültürel miras suçuna etki eden bağımsız değişkenlerin önem durumları çok değişkenli zaman serileri analizi üzerinden test edilmiştir. Araştırmada eşbütünsellik analizinin yapılmama gerekçesi ise; çalışmada kullanılan ve ulusal veri kaynaklarından elde edilen istatistiki veri hacminin yirmiden az olması ve kısa dönemli zaman serisi içermesidir. Bu çerçevede regresyon analizi temelinde kültürel miras suçuna ilişkin değişiminin anlaşılabilmesi için istatistiki açıdan parametre katsayılarının sifıra eşitliğini varsayan yokluk hipotezi test edilmiştir.

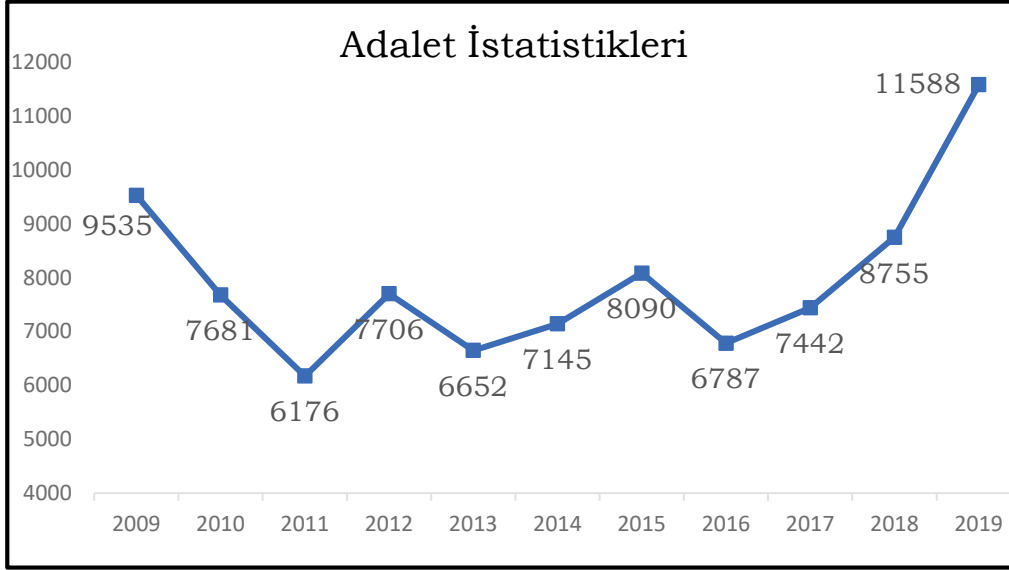
$$H_0: \beta_0 = \beta_1 = \beta_{2,i} = 0; i=1,2,\dots,6 \quad (2)$$

Araştırmanın tanımlama özelliği kültürel mirasa karşı işlenen fiillerin değişim durumunu anlamlandıran parametrelerin belirlenmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca ikincil veriler üzerinden ilişkisel rolün belirlenme gayesi, suçla pro-aktif mücadele araştırmalarında önem arz eden değişkenlerin ortaya çıkarılmasına ve önleme stratejilerinin geliştirilmesine katkı sağlayacağı değerlendirilmiştir.

Modelde Yer Alan Verileri Değerlendirme Süreci

Araştırmada bağımlı değişken; 2009-2019 yılları arasında 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıkları Kanunu kapsamında açılan dava sayıları dikkate alınarak belirlenmiştir. Bağımlı değişkeni oluşturan sayısal veriler davalarda hükmedilen ceza ve güvenlik tedbirleri sayılarının yıllık değişim durumudur. Yıllara göre ceza ve güvenlik tedbir sayılarını içeren bilgiler Şekil 1’de paylaşılmıştır. 2019 yılında ceza mahkemelerinde verilen karar sayıları incelendiğinde 11.518 kişinin (sanığın) kültürel miras suçundan dolayı haklarında ceza ve güvenlik tedbiri kararı verildiği anlaşılmaktadır.

Şekil 1. Kültürel Miras Suçuna İlişkin Karar Verilen Ceza ve Güvenlik Tedbir Sayılarının Yıllara Göre Değişimi

2009-2015 yılları arasında ortalama olarak 7.570 kişiye ceza ve güvenlik tedbiri kararı uygulandığı anlaşılırken, bu yıllar arasındaki üç yıllık değişim örüntülerinde 2009 ile 2011 yılları arasında düşüş eğilimi, 2012-2014 yılları arasında ise düzgün bir dağılım trendi görülmüştür. 2016 yılından sonra kültürel miras suçu kapsamında ceza alan birey sayısının düzenli olarak artış gösterdiği görülürken, yaklaşık olarak 8.650 kişi hakkında ceza ve güvenlik tedbiri kararı verildiği anlaşılmaktadır. 2009-2019 yılları arasında cezalandırma sayılarının geneli itibariyle artış eğilimi içerdiği görülmektedir. 2009-2019 yılları arasında ortalama 7.948 kişinin suç işlediğine ilişkin hüküm verildiği tespit edilmiştir. Suça ilişkin cinsiyet dağılımları incelendiğinde işlenen suçlara yönelik verilen cezaların %94'nün erkek, %6'sının kadınlardan oluştuğu anlaşılmıştır (Adalet İstatistikleri, 2022).

Bağımlı değişken konumundaki kültürel mirasın korunması mücadelesinin sayısal karşılığı Türkiye'de yıllara göre değişim gösteren suç sayılarının değişim aralıkları üzerinden belirlenmiştir. Tablo 1'de yer verilen bağımsız değişkenlerin yıllık gerçekleşme sayıları ise öncelikle betimsel istatistikler üzerinden sunulmuştur.

Tablo 2. Bağımsız Değişkenlere İlişkin Betimsel İstatistikler

İstatistikler	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆
Ortalama	3570824	386,18	35484981	104,72	464,09	39360,73
Medyan	3591566	392	36323169	98	499	44000
Minimum	3382226	304	25287530	73	270	9773
Maksimum	3734223	467	51306549	158	567	71456
Standart Sapma	12384,5	54,28	7065647	25,64	104,09	21251,37
Çarpıklık	-0,258	0,04	0,709	0,69	-0,86	0,07
Basıklık	1,640	1,65	3,477	2,68	2,24	1,679

Bağımsız değişkenlerin Tablo 1’de belirtilen kodlama sıralarına göre betimleyici istatistik analizi sonuçları ise Tablo 2’de sunulmuştur. Tablo 2’de sunulan özet istatistikler incelendiğinde müze ziyaretçi sayısı değişkeni (X_3) ile izinli define sayısı (X_4) değişkenlerinin aldığı değerlerin oldukça farklılaşan aralıkları içerdiği görülmektedir. Ayrıca değişkenlerin normallik varsayımını sağlamadıkları çarpıklık ve basıklık değerlerine göre tespit edilmiştir. Standart sapma değerlerinden anlaşılacağı üzere müze sayısı (X_2), kazı ve yüzey araştırmaları sayısı (X_5) gibi değişkenlerin de farklılaşan düzeyde değer ve aralığa sahip olduğu görülmektedir. Betimleyici istatistiklerin yanında bağımsız değişkenlere ilişkin değerlerin yıllara göre değişen bir görünüm alması model içerisindeki etki düzeyleri üzerinde belirleyici olabilir. Bu nedenle ölçeklendirme sürecinde değişkenlerin farklı değerler alması nedeniyle dönüştürme işlemi yapılması gerekli görülmüştür. Bu işlemin gerekçesi ise bağımsız değişkenlere ilişkin *Ek-1*’de sunulan zaman serisi grafikleridir. Müze sayısı (X_2) değişkeni diğer değişkenlere göre düzenli olarak artış eğilimi göstermektedir.

Bağımsız değişkenlerin benzer yıllara ilişkin kısa dönemli zaman serisi içermesi, ölçeklendirilme sürecinde her bir değişkenin birim bazda farklı değerler göstermesi ve merkezi yayılım ölçülerinin farklılaşması nedeniyle değişkenlere logaritmik dönüştürme işlemi uygulanmıştır. Bu işlemin amacı; serinin değişim ölçütü olarak değerlendirilen varyans örüntüsünün benzer kalmasına katkı sağlamaktır. Ayrıca birim bazda görülen sayısal farklılıklardan kaynaklı model ağırlıklarını ilişkisel modelde sağlıklı bir şekilde tahmin edebilme ve ilgili verileri normal dağılım varsayımlarına göre ilişkisel analizde kullanabilme gayesidir.

$$X_t = \ln(X_t) ; t = 1,2, \dots, 11 \quad (3)$$

Tablo 1’de yer alan bağımsız değişkenler eşitlikte ifade edilen logaritmik dönüştürme işlemine tabi tutulduktan sonra serilerinin durağanlık durumu incelenmiştir. Logaritmik dönüşüm sonucu bağımsız değişkenlerin 2009-2019 yılları arasında aldığı değerleri gösteren zaman serisi grafikleri ise *Ek-1*’de sunulmuştur. Araştırma kapsamında serilerin durağanlık durumu hem korelogram hem de birim kök testleri çerçevesinde incelenmiştir.

Bağımsız değişkenler arasında izinli define sayısı değişkeni hariç diğer değişkenlerin yukarı yönlü trend içermesi nedeniyle birinci gecikme değerleri üzerinden otokorelasyon grafikleri gösterilmiş ve durağanlık durumları incelenmiştir. *Ek-1*’de birincil gecikme değerleri öncelikle korelogram grafikleri

açısından sunulmuş, Tablo 3'te ise ADF (Augmented Dickey–Fuller) birim kök testi sonuçları paylaşılarak durağanlık durumu değerlendirilmiştir.

Değişkenlerin trend içermesi nedeniyle birinci gecikme değerleri üzerinden belirlenen yeni durum faaliyetlere katılımın bir önceki yıla göre değişim durumu hakkında bilgi sağlamıştır. Bu çerçevede yıllara göre her bir faaliyetin artma ya da azalma durumu gözetilerek değişkenler arasında değişim durumları incelenmiş, modelde yer verilen bağımsız değişkenler otokorelasyon grafikleri üzerinden ilişkisellik analizi öncesinde yorumlanmıştır. Şekil 2'te yer verilen sonuçlar incelendiğinde kazı ve yüzey araştırmaları değişkeni hariç diğer değişkenlerin birinci gecikme değerlerinde durağan olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca ADF testi kapsamında “Seri durağan değildir” önermesini içeren yokluk hipotezleri ise Tablo 3'te sınanmıştır.

Tablo 3. Değişkenlere İlişkin Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Seviye			Olasılık	Birinci Fark			Olasılık	İkinci Fark/Olasılık		
X ₁	-1,84			0,97	-1,81			0,06	-4,22/0,001*		
Kritik Test	1%	5%	10%		1%	5%	10%		1%	5%	10%
Değeri	-2,81	-1,98	-1,60		-2,84	-1,98	-1,60		-2,88	-1,99	1,59
X ₂	-3,86			0,99	-2,19			0,03*			
Kritik Test	1%	5%	10%		1%	5%	10%				
Değeri	-2,81	-1,98	-1,60		-2,84	-1,98	-1,60				
X ₃	1,03			0,90	-2,02			0,04*			
Kritik Test	1%	5%	10%		1%	5%	10%				
Değeri	-2,81	-1,98	-1,60		-2,84	-1,98	-1,60				
X ₄	-0,42			0,50	-4,08			0,001*			
Kritik Test	1%	5%	10%		1%	5%	10%				
Değeri	-2,81	-1,98	-1,60		-2,88	-1,99	-1,59				
X ₅	1,12			0,91	-10,42			0,000*			
Kritik Test	1%	5%	10%		1%	5%	10%				
Değeri	-2,84	-1,98	-1,60		-2,84	-1,98	-1,60				
X ₆	1,07			0,91	-2,62			0,01*			
Kritik Test	1%	5%	10%		1%	5%	10%				
Değeri	-2,81	-1,98	-1,60		-2,84	-1,98	-1,60				

*Kritik değer tek yönlü MacKinnon (1996) göre incelenmiştir.

Değişkenlere uygulanan birim kök testi sonuçları incelendiğinde kültür varlıkları eser sayısı değişkeni hariç diğer bağımsız değişkenlerin birinci seviyede durağan olduğu görülmüş, serilerin durağan olmadığını ifade eden yokluk hipotezi reddedilmiştir. Kültür varlıkları eser sayısı değişkenine ait belirleyici değer birinci tip hata değeri olarak belirlenen (5%) değere yakın bir olasılık değeri almıştır. Korelogram grafiğinde kültür varlıkları eser sayısı değişkeninin birinci farkta

durağan olduğu görülmektedir. Bu nedenle bağımlı değişken dahil araştırmada yer alan bağımsız değişkenlerin her biri farklı yaklaşım türlerinde birinci seviyede durağan olduğu tespit edilmiştir. Böylelikle değişkenlerin seri içerisinde birinci fark değerlerinin durağan oldukları hem istatistiksel hem de görsel analizler açısından gösterilmiştir. Araştırmada bağımlı değişkeni oluşturan kültürel miras suçlarının yıllara göre değişim durumu bağımsız değişkenler tarafından ayrı ayrı incelenerek çok değişkenli zaman serisi analizine tabi tutulmuştur.

Veri Analiz Süreci

Model içerisinde yer verilen değişkenlere ilişkin verilerin zaman serisi içermesi nedeniyle regresyon analizi gerçekleştirilmeden önce trend ve birim kök durumları incelenmiştir. Çoklu bağıntı probleminin modeldeki bağımsız değişkenler ya da seri içerisindeki değerler arasında bulunan yüksek düzeyli korelasyon durumundan etkilenmesi nedeniyle ilgili değişkenlerde gözlemlenebilen trend etkileri hesaba katılmış, bahse konu soruna çözüm önerisi getirilmiş, sonrasında veriler analiz edilmiştir. Dolayısıyla regresyon analizi doğrultusunda kültürel miras suçunun önlenmesine yönelik modelde veri analizi sürecine geçilmeden veri değerlendirme süreci tamamlanmıştır.

Özetle, yüksek düzeyli korelasyon ihtimali ve trend içeren değişkenlerin ölçmeyi planladığı kavramsal içeriği ne ölçüde yansıttığına dikkat edilerek veriler analize hazırlanmış, verilerin nicel ölçmeye uygun olduğuna karar verildikten sonra değişkenlerin birincil farkları alınarak model içerisinde eş bütünsellik hususu sağlanmıştır. Model içerisinde yer verilen değişkenlere ilişkin analizler IBM SPSS Statistics 24, EViews 12 ve MS Excel programlarında gerçekleştirilmiştir.

Araştırma Kapsamında Elde Edilen Bulgular

Kültürel varlıkların zarar görmesini sağlayan eylemlerin etki ve değişim alanlarının belirlenmesi amacıyla oluşturulan modelde kültürel faaliyetler, durumsal belirleyiciler ile toplumsal davranış kalıplarının birliktelik durumlarının önem düzeyleri keşfedilmiştir. Bu kapsamda araştırma öncesinde alan yazına göre belirlenen her bir bağımsız değişken ile bağımlı değişkenin birlikte değerlendirildikleri parametre katsayılarının sıfıra eşitliğini varsayan yokluk hipotezi regresyon analiziyle test edilerek analiz sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir.

$$Y = \beta_0 + \beta_1 * t + \beta_2 * X_i ; i = 1,2, \dots, 6 \quad (4)$$

Tablo 4. Model Uygunluk Testi

Modeldeki Bağımsız Değişken	F İstatistiği	Olasılık	R² Değeri	Parametre Katsayıları
X ₁ : Kültür Varlıkları Eser Sayısı	2,37	0,16	0,40	-0,22+0,04*t+2,05*X ₁
X ₂ : Müze Sayısı	2,38	0,16	0,40	-0,23+0,04*t+0,73*X ₂
X ₃ : Müze Ziyaretçi Sayısı	3,29	0,09	0,48	-0,19+0,03*t+0,32*X ₃
X ₄ : İzinli Define Sayısı	4,62	0,05**	0,56	-0,15+0,03*t-0,33*X ₄
X ₅ : Kazı ve Yüzey Araştırmaları Sayısı	5,47	0,03**	0,60	-0,23+0,04*t+0,26*X ₅
X ₆ : Malvarlığına Karşı Suç Sayısı	2,99	0,11	0,46	-0,21+0,03*t+0,13*X ₆

**<=p değeri=0,05

Regresyon analizi sonucunda parametre katsayılarının sıfıra eşitliğini test eden yokluk hipotezleri izinli define sayısı ve kazı ve yüzey araştırmaları değişkeninin yer aldıkları modelde reddedilmiştir (**<=0,05). Bu noktada kurulan modellerin anlamlı olduğu kabul edilmelidir. Ayrıca ilgili modellerin bağımlı değişkeni açıklama yüzdeleri Tablo 4'te belirtilmiştir. Modellerin açıklama yüzdesinin orta düzeyde olduğu ifade edilmelidir. Modelde yer verilen bağımsız değişkenlere ilişkin katsayıların anlamlılık durumlarının test edildiği t testi sonuçları ise Tablo 4'te parametre katsayıları kısmında açıklanmıştır. Bu bağlamda izinli define sayısı değişkeni ile kazı ve yüzey araştırmaları değişkenini içeren serilerin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu belirlenmiştir.

Kültürel miras suçunun önlenmesi ve kültürel mirasın korunması amacıyla resmi makamlarca sunulan bilgiler dikkate alınarak oluşturulan modelde kültürel bilginin kazanımına işaret eden değişkenlerin ilgili modellerde anlamsız olduğu görülürken, izinli define çalışması ile kazı ve yüzey araştırmaları gibi güvenlik ve durumsal suç önleme tedbirlerini içeren değişkenlerin anlamlı sonuçlar ürettiği tespit edilmiştir. Öte yandan model içerisinde söz konusu değişkenlerin etki düzeylerinin değerlendirilmesi amacıyla parametre katsayıları incelendiğinde; izinli define sayısı değişkeninin artış göstermesi kültürel varlıklarının zarar görmesini sağlayan eylemler azalırken, kazı ve yüzey araştırmaları sayısının artması durumunda bu eylemlerde artış eğilimi yakalanabileceği görülmektedir. Bu çerçevede kültürel mirasın korunması çalışmalarında kültür varlıklarının bulunduğu alanları içeren tedbirlerin öne çıktığı düşünülmektedir.

Pro-aktif mücadele arayışı açısından kültürel mirasın korunmasına katkı sağlayan değişkenlerin belirlenmesi ve önem düzeylerinin keşfedilmesinin planlandığı araştırma sonucunda kültürel mirasın korunmasını engelleyen fiillerin durumsal suç önleme tedbirleriyle ilişkili olduğu anlaşılmıştır. Bu açıdan araştırma bulguları fırsat ve durumsal belirleyicilerle ilişkili olarak değerlendirilen izinli define çalışması ile kazı ve yüzey araştırmaları değişkenleriyle anlamlı sonuçlar üretmiştir. Analiz sonuçlarından elde edilen bulgular bu değişkenlerin gerçekleşmesine olanak sağlayan koşullar üzerine eğilmeyi kültürel mirasın korunması açısından önemli olarak görmektedir.

Kültürel bilginin kazanımına katkı sağlayan değişkenlerin model içerisinde anlamsız sonuçlar üretmesi ise çalışmanın diğer tespit edilen bulguları arasındadır. Kültürel mirasın korunması karşısında konum alan kültürel miras suçların artış eğilimi göstermesi kültürel bilginin devamlılığını olumsuz yönde etkilemektedir. Araştırma bulguları model açısından fiziki önlemleri ve durumsal suç önleme tedbirlerini incelemektedir. Ancak kültürel miras suçlarının işlenmesinde kültür varlıklarına ilişkin nesne bilgisini kullanmak alan yazında temas edilen bir başka başlık olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda kültürel nesne bilgisinin suç işleme maksadıyla kullanılmaması için fiziki tedbirlerin yeterli olmayacağı göz ardı edilmemelidir.

Kültürel mirasın korunmasına yönelik model arayışında kültür varlıklarının bulunduğu alanlar ile bu alanlar üzerinde yapılan araştırmalara ilişkin bilgiler önemli sonuçlar üretmiştir. Kültürel mirasın korunması çalışmalarında var olan fiziki tedbirleri kültür varlıkların gün yüzüne çıkarıldığı alanlara doğru genişletmek kültürel mirasın korunması açısından önemli sonuçlar verebilir. Kültür varlıklarının toplumun bilgisine sunulduğu müze gibi ziyaret alanları sadece kültürel bilginin gelişmesi açısından değil aynı zamanda kültür varlıklarının korunabilir olması açısından da değerli görülmektedir. Ancak kültürel mirasın korunması için bu alanların dışında kazı ve yüzey araştırmalarının yapıldığı alanlara doğru tedbirlerin genişletilmesi de önemli bir çıktı olarak düşünülmelidir.

Sonuç ve Öneriler

Kültür varlıklarının toplumun bilgisine sunulması kolektif bilincin gelişimine katkı sağlarken, kültürel bilginin yaygınlaşmasıyla beraberinde getirdiği sonuç kültürel mirasın korunması açısından değerlidir. Kültürel mirasın ve değerlerinin korunması kamusal sorumluluğu beraberinde getirmekte, kültürel varlıkların konusu suç teşkil eden eylem ya da eylemlerle buluşması bu eserlerin korunması yönünde

kabul edilen evrensel anlayış ile örtüşmemektedir. Kültürel miras kapsamındaki varlıkların yasal olmayan yollardan ülke sınırları dışına çıkarılması, zarar verilmesi ya da kamusal yarar dışında farklı yöntemler ile el değiştirmesi suçun kültürel miras üzerinden nesneleştiği bir sorunsal gün yüzüne çıkarmaktadır.

Bu araştırma belirlenen sorunsala dönemsel veriler üzerinden eğilirken, makro veriler yordamıyla önem arz eden değişkenlerin belirlenmesini hedeflemiştir. Bağımlı değişken konumundaki kültürel mirasın korunması mücadelesinin sayısal karşılığı Türkiye’de yıllara göre değişim gösteren suç sayılarının değişim aralıkları üzerinden ele alınmıştır. Bağımsız değişkenler ise; kültürel bilginin aktarımına ve kültürel mirasın korunmasına katkı sağlayan bireysel ve kurumsal faaliyetler ile etkinliklere göre incelenmiştir.

Araştırma sonucunda elde edilen çıktılar değerlendirildiğinde; kazı ve yüzey araştırmalarının artış gösterdiği durumda kültürel miras suç sayılarının pozitif yönlü değişim gösterdiği tespit edilmiştir. Pro-aktif mücadele açısından kazı ve yüzey araştırmalarının gerçekleştiği mekanların durumsal özellikleri bu arayış için ip uçları sunabilir. Kazı ve yüzey araştırmalarının artış göstermesi ve çıkarılan eserlerin toplumun bilgisine sunulması devamlılığın sağlanması bir yandan kültürel bilincin gelişimine katkı sağlarken diğer yandan literatürde yer edindiği gibi bu alanlarda etkin güvenlik tedbirlerin alınmaması ya da işlenebilecek olası ihlal içerikli davranışların önlenememesi durumunda kültürel miras suçlarını olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Kültürel mirasın korunması açısından durumsal ve çevresel güvenlik önlemlerinin kültürel mirasın kazanımına katkı sağlama araçlarından biri olan kazı ve yüzey araştırmalarının yapıldığı alanlara doğru genişletilmesinin önem arz ettiği bulgulanmıştır.

Bununla birlikte araştırmanın makro veriler üzerinden tutarlı sonuçlar ortaya çıkarması isabetli bir bulgu olarak değerlendirilmekle birlikte, kültürel mirasın gelişimine katkı sağlayan faaliyetlerin etki alanlarının toplumsal sorumluluk düzleminde genişletilmesi önem arz etmektedir. İzinli define çalışmaları bağlamında kamunun denetiminde ifa edilen faaliyetler kültürel miras suçlarının azalmasında etkili olmaktadır. Analiz sonucunda da elde edilen bu çıktı kültürel varlıklarının bulunduğu alanlarda yapılan çalışmaların ve denetimlerin önemini ortaya çıkarmıştır.

Bu bağlamda kazı ve yüzey araştırmaların yapıldığı alanlarda geleneksel açıdan kabul edilen koruyucu önlemlerin alınması kültürel miras suçunun önlenmesi açısından katkı sağlayabilir. Özellikle müzelere özgü güvenlik tedbirleri

(kamera sistemi, fiziki engeller, özel güvenlik personeli) kazı ve yüzey araştırmalarının bulunduğu alanlara doğru genişletilmelidir. Kültürel bilginin devamlılığı açısından kazı ve yüzey çalışmaları sonucu elde edilen eserlerin korunması ve kültürel miras olarak toplumun bilgisine sunulması noktasında yapılacak çalışmalar suç önleme stratejileri açısından da koruyucu bir role sahip olabilir. Bununla beraber kültürel mirasın nasıl korunacağı bilgisi ile bu bilginin toplum üyeleri arasında yaygınlaştırılmasının etkili olacağı da unutulmamalıdır.

Kaynakça

- Adalet İstatistikleri. (2022). Adalet İstatistikleri Yayın Arşivi, Türkiye Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı, Erişim Tarihi: 03 Temmuz 2022. <https://adlisicil.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/adalet-istatistikleri-yayin-arsivi>.
- Ahmad, Y. (2006). The scope and definitions of heritage: from tangible to intangible. *International journal of heritage studies*, 12(3), 292-300.
- Arioğlu, İ. E. ve Aydoğdu Atasoy, Ö. (2015). Somut Olmayan Kültürel Miras Kapsamında Geleneksel El Sanatları Ve Kültür Ve Turizm Bakanlığı. *Electronic Turkish Studies*, 10(16), 109-126.
- Balcells, M. (2019). *One Looter, Two Looters, Three Looters... The Discipline of Cultural Heritage Crime Within Criminology and Its Inherent Measurement Problems*. In *The Palgrave Handbook on Art Crime* (pp. 33-53). London: Palgrave Macmillan.
- Başar, S. (2019). Sanatsal Bir İfade Dili Olarak “Eylem” ve “Tahribat”. *İstanbul Aydın Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 5(10), 71-84.
- Bendix, R. ve Valdimar H. T. (2009). Culture and Property. *Ethnologia Europaea*, 39(2), 5-10.
- Blake, J. (2000). On defining the cultural heritage. *The International and Comparative Law Quarterly*, 49(1), 61-85.
- Blum, R. H. (1995), Art and Cultural Heritage Loss: A Worthy Priority for International Prevention and Enforcement, *Journal of Financial Crime*, 3(2), 149-152.
- Bos, A. (2005). The importance of the 1899, 1907 and 1999 Hague conferences for the legal protection of cultural property in the event of armed conflict. *Museum international*, 57(4), 32-40.

- Brosché, J., Legnér, M., Kreutz, J. ve Ijla, A. (2017). Heritage under attack: motives for targeting cultural property during armed conflict. *International Journal of Heritage Studies*, 23(3), 248-260.
- Clarke, R. V. (1983). Situational crime prevention: Its theoretical basis and practical scope. *Crime and justice*, 4, 225-256.
- Clarke, R. V. (2012). Opportunity makes the thief. Really? And so what?. *Crime Science*, 1(1), 1-9.
- Cornish, D. B. ve Clarke, R. V. (1986). *The reasoning criminal: Rational choice perspectives on offending*. New York: Springer-Verlag.
- Cunliffe, E., Muhesen, N. ve Lostal, M. (2016). The destruction of cultural property in the Syrian conflict: legal implications and obligations. *International Journal of Cultural Property*, 23(1), 1-31.
- Çapar, G. ve Yenipınar, U. (2016). Somut olmayan kültürel miras kaynağı olarak yöresel yiyeceklerin turizm. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 4, 100-115.
- Çokişler, N., Arslan, A. ve Çokişler, E. (2016). Silahlı Çatışmaların Somut Kültürel Miras Üzerindeki Etkilerinin Turizm Bağlamında Değerlendirilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (24), 15-25.
- English Heritage (2012). Heritage Crime Research: The Size of the Problem. English Heritage and Alliance to Reduce Crime against Heritage (ARCH). accessed 26 October 2022. <https://content.historicengland.org.uk/content/docs/legal/researchsummary.pdf>. Erişim Tarihi: 30.04.2022,
- Felson, M. ve Clarke, R. V. (1998). Opportunity makes the thief. *Police research series, paper*, 98(1-36).
- Fisman, R. ve Wei, S. J. (2009). The smuggling of art, and the art of smuggling: Uncovering the illicit trade in cultural property and antiques. *American Economic Journal: Applied Economics*, 1(3), 82-96.
- Garrett, D. (2019). *Protecting Works of Art from Theft*. In *The Palgrave Handbook on Art Crime* (pp. 187-211). London: Palgrave Macmillan.
- Gerstenblith, P. (2009). Archaeology in the context of war: Legal frameworks for protecting cultural heritage during armed conflict. *Archaeologies*, 5(1), 18-31.

- Giddens, A. ve Sutton, Philip W. (2019). *Sosyoloji*. (E. A. Kayhan, Çev.). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Gögebakan, Y. (2015). Dünya Üzerindeki Kültürel Varlıkların Turizme ve Ekonomiye Katkısı. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 5(2), 48-71.
- Grove, L. (2013). Heritocide? Defining and exploring heritage crime. *Public Archaeology*, 12(4), 242-254.
- Grove, L., ve Thomas, S. (2014). *Heritage crime: Progress, prospects and prevention*. Springer.
- Handler, R. (2003). Cultural property and culture theory. *Journal of Social Archaeology*, 3(3), 353-365.
- Hayward, K. (2007). Situational crime prevention and its discontents: Rational choice theory versus the 'culture of now'. *Social Policy & Administration*, 41(3), 232-250.
- Historic England. (2022). *Tackling Heritage Crime*, Erişim Tarihi: 26.05.2022, <https://historicengland.org.uk/advice/caring-for-heritage/heritage-crime/tackling/>.
- Holtorf, C. (2006). Can less be more? Heritage in the age of terrorism. *Public archaeology*, 5(2), 101-109.
- Hough, A., and M. Beckford (2012). 75,000 'heritage crimes' committed in a year. The Telegraph March 19. accessed 26 October 2022, <http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/crime/9149420/75000-heritage-crimes-committed-in-a-year.html>.
- <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLARKARARLAR/kanuntbmmc063/kanuntbmmc063/kanuntbmmc06302256.pdf>
- Hutchings, R. M. ve La Salle, M. (2017). Archaeology as state heritage crime. *Archaeologies*, 13(1), 66-87.
- İnterpol (2022). *Cultural Heritage Crime*. Erişim Tarihi: 26.03.2022, <https://www.interpol.int/Crimes/Cultural-heritage-crime>
- Kila, J. ve Balcells, M. (2014). *Conclusion: cultural property crime*. In *Cultural Property Crime* (pp. 366-370). Brill.

- Korsell, L., Hedlund, G., Elwér, S., Vesterhav, D. ve Heber, A. (2006). *Cultural heritage crime: The Nordic dimension*. Stockholm: Swedish National Council for Crime Prevention, Information and Publication.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2022). *Somut Olmayan Kültürel Miras Türkiye Ulusal Envanter Listesi*. Erişim Tarihi: 31.05.2022, <https://aregem.ktb.gov.tr/TR-279417/somut-olm-kult-miras-turkiye-ulusal-envanteri.html>
- Macionis, John J. (2012). *Sosyoloji* (V. Akan, Çev.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Mackenzie, S. (2019). *White-Collar Crime, Organised Crime and the Challenges of Doing Research on Art Crime*. The Palgrave Handbook on Art Crime, 839-853.
- Mackenzie, S. ve Green, P. (Eds.). (2009). *Criminology and archaeology: Studies in looted antiquities*. Bloomsbury Publishing.
- Merryman, J. H. (1986). Two ways of thinking about cultural property. *The American journal of international law*, 80(4), 831-853.
- Mevzuat Bilgi Sistemi. (2022). Kültür Varlıklarının Kanunsuz İthal, İhraç ve Mülkiyet Transferinin Önlenmesi ve Yasaklanması İçin Alınacak Tedbirlerle İlgili Sözleşmeye Katılmamızın Uygun Bulunduğuna Dair Kanun.
- Mevzuat Bilgi Sistemi. (2022). Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu. Erişim Tarihi: 30.05.2022, <https://www.mevzuat.gov.tr>
- Nemeth, E. (2007). Cultural security: The evolving role of art in international security. *Terrorism and political violence*, 19(1), 19-42.
- Nesli, A. (2018). Eski Eserlerin Korunmasının Hukuk Tarihi Yönüyle İncelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 20(1), 431-478.
- Oğuz, E. S. (2011). Toplum bilimlerinde kültür kavramı. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 28(2), 123-139.
- Özüşen, B. ve Beceren, E. (2019). Kültür Varlıklarının Kaçakçılığı ve Arkeolojik Tahribat. *Cedrus*, 7, 607-625.
- Poyser, B. ve Poyser, S. (2017). Police practitioners and place managers' understandings and perceptions of heritage crime in Nottinghamshire. *International Journal of Police Science & Management*, 19(4), 247-260.

- Smith, C., Burke, H., de Leuen, C. ve Jackson, G. (2016). The Islamic State's symbolic war: Da'esh's socially mediated terrorism as a threat to cultural heritage. *Journal of Social Archaeology*, 16(2), 164-188.
- Stone, P. G. (2015). The challenge of protecting heritage in times of armed conflict. *Museum International*, 67(1-4), 40-54.
- Temño, I. R., Yáñez, A., Villar, S. J., Mateos, Á. R., Rus, J. R., Álvarez, J. S. ve Berdonces, A. C. L. (2018). *Forensic Archaeometry Applied to Antiquities Trafficking: An Investigation at the Frontiers of Knowledge*. Preprints 2018, 2018040263 (doi: 10.20944/preprints201804.0263.v1).
- Toprak, K. (2020). *Kültür Varlığı Kaçakçılığı Suçu ve Yasa Dışı Kültür Varlığı Ticareti Suçları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İbni Haldun Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- UNESCO. (2022). *Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property (1970)*, Erişim Tarihi: 30.05.2022, <http://portal.unesco.org/>
- Vecco, M. (2010). A definition of cultural heritage: From the tangible to the intangible. *Journal of cultural heritage*, 11(3), 321-324.
- Weirich, C. A. (2019). *Situational crime prevention of antiquities trafficking: a crime script analysis*. Doctoral dissertation, Glasgow: University of Glasgow.

Summary

The theoretical perspective put forward in terms of the prevention of cultural heritage crimes highlights environmental characteristics and situational determinants. The view that only the arrangements to be made for physical factors will prevent crime will bring discussions. Because the necessity of protecting cultural heritage is a social duty that should be at every stage of life. The principle of preservation of cultural heritage is not only an expression of the collective consciousness that emerges in the behavior of individuals, but also a part of a real development process. In this context, the development of crime prevention methods that can be evaluated in terms of social and behavioral aspects can contribute to the protection of cultural heritage.

It is important to determine the actions expressed through social consciousness for the protection of cultural assets. Capturing the integrity of voluntary action in social behavior patterns without any external stimuli forms the basis of a proactive struggle strategy. In this context, it is an important problem to discover the dynamics that affect social responsibility in the protection of cultural heritage. The aim of this study is to search for the solution of the related problem through field data. For this purpose, a model has been created over the impact and change areas of actions that harm cultural assets. In the explanation of the model, it is planned to investigate the effect level of cultural activities, situational determinants and social behavior patterns through the data set spread over time.

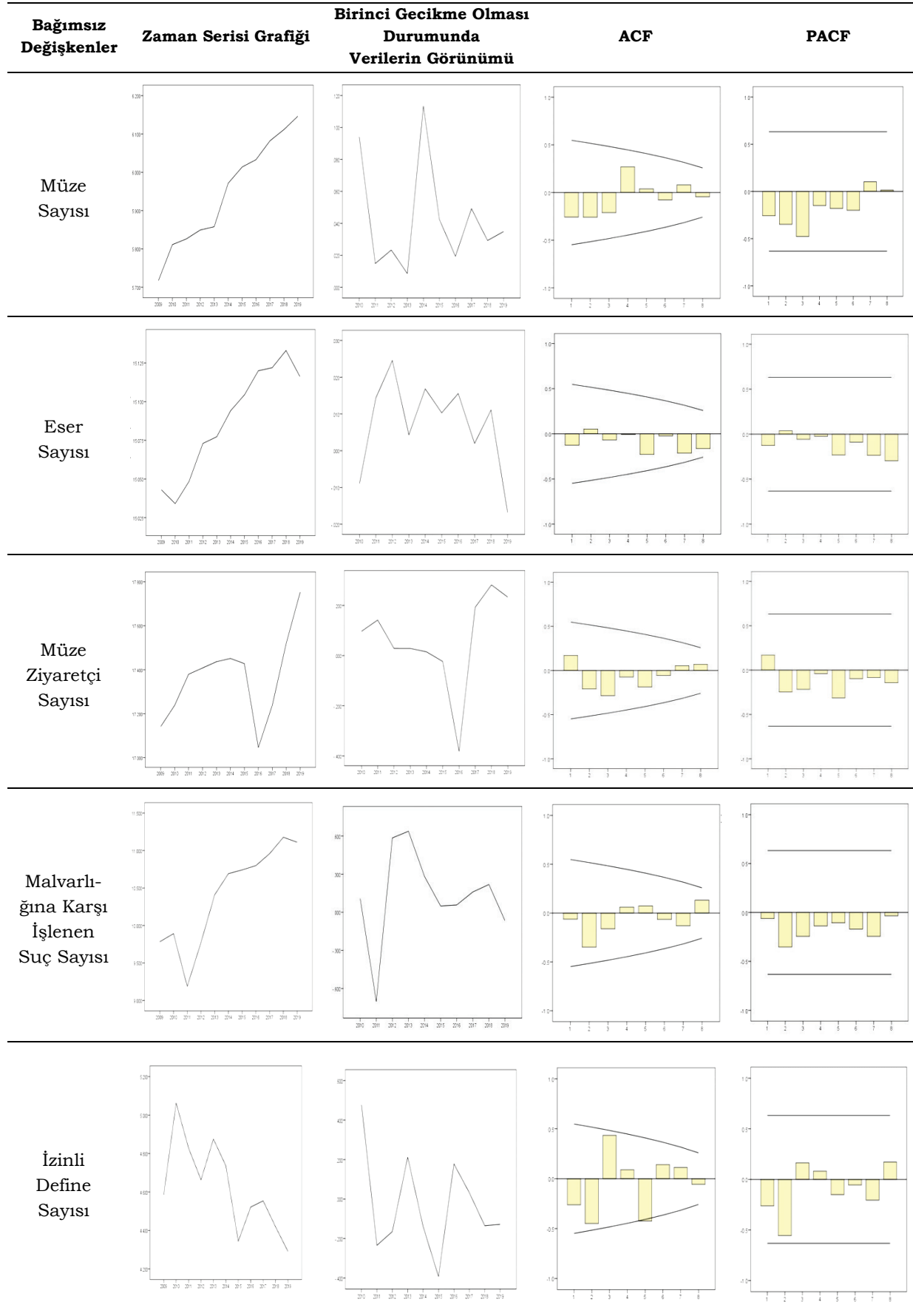
Cultural heritage crime is accepted as a new concept in the literature. In this context, cultural heritage crime is used to express all actions that harm cultural assets and values. According to Grove (2013), the true value of stolen cultural assets becomes both financially immeasurable and destroys information available to future generations. The lack of reliable data on the field and the contradictory practices in the legislation of different countries of the world show that there is a need for field-oriented studies.

In this context, the research focuses on the concepts of cultural heritage and cultural property. The study focuses on the change intervals of cultural heritage crime by years and examines the structural features that affect this change. The main aim of the research is to reveal the preventive measures that can be developed for cultural heritage crimes. It is among the expected results of the research to present solution proposals that can contribute to this struggle. For this reason, relevant justice and culture statistics were collected in the research methodology. Relational research was conducted in Turkey through these data. The research process was structured according to the quantitative research method. The research design used in the study is a relational method. The stated problem statement was analyzed and interpreted through secondary data.

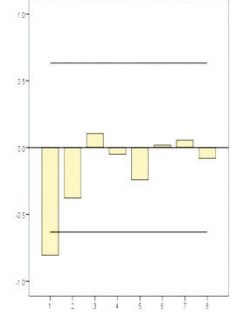
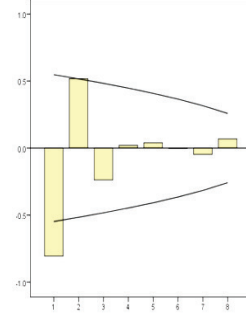
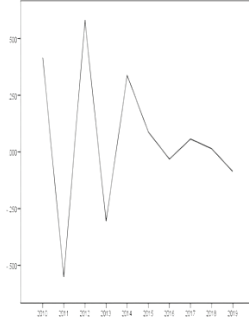
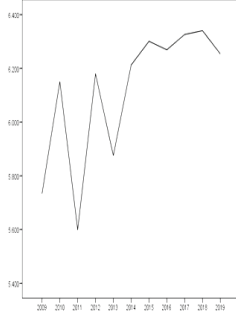
In terms of the protection of cultural heritage, the dependent variable included in the model was defined according to the justice statistics and determined over the annual variation intervals of cultural heritage crimes. In determining the independent variables, activities that contribute to the transfer of cultural knowledge and the protection of cultural heritage are discussed. Considering the actual structure of the cultural heritage crime in the literature, a separate variable is included under the title of crimes against property.

It has been seen that the variables pointing to the acquisition of cultural knowledge are meaningless in the model created by considering the information provided by the official authorities for the prevention of cultural heritage crime. On the other hand, it was seen that the variables related to security measures such as permitted treasure study and excavation and surface surveys were significant. However, when the parameter coefficients in which the effect levels are evaluated in the model are examined; While the increase in the number of allowed treasures reduces the actions that damage cultural properties, the increase in the number of excavations and surveys indicates that there may be an increasing trend in these actions. In this context, it has been evaluated measures covering the areas where historical artifacts are located should be brought forward in terms of the protection of cultural heritage.

When the results of the study were evaluated, statistically significant models could be established between the independent variables included in the model and the dependent variable. While it is considered an appropriate finding that the research yields consistent results through macro data, it is important to expand the sphere of influence of activities that contribute to the development of cultural heritage on the level of social responsibility. Activities carried out under the supervision of the public in the context of licensed treasure hunts are effective in reducing cultural heritage crimes. The research has revealed the importance of studies and inspections in areas where cultural assets are located. However, it should not be forgotten that the knowledge of how to protect the cultural heritage and the dissemination of this knowledge among the members of the society will be effective.

Ek 1. Serilere İlişkin Korelogram Grafikleri

Kazı ve
Yüzey
Araştı-
maları
Sayısı

VERİ MADENCİLİĞİNİN ÖNEMİ VE KÜTÜPHANELERDE KULLANIMI*

THE IMPORTANCE OF DATA MINING AND ITS USAGE IN LIBRARIES

Korcan DOĞAN

Öğr. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, dogank@ankara.edu.tr

Sacit ARSLANTEKİN

Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, arslantekin@ankara.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 3 Mayıs 2023
Kabul edildiği tarih: 1 Haziran 2023
Yayınlanma tarihi: 20 Haziran 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 3 May 2023
Date accepted: 1 June 2023
Date published: 20 June 2023

Anahtar Sözcükler

Veri Madenciliği; Büyük Veri; Kütüphane Hizmetleri; Veri Madenciliği Modelleri; Veri Madenciliği Süreçleri

Keywords

Data Mining; Big Data; Library Services; Data Mining Models; Data Mining Processes

DOI

10.33171/dtcfjournal.2023.63.1.21

Öz

Veri madenciliği farklı kaynaklardan toplanan büyük ölçekli verilerden örüntüler bulmak ve anlamlı sonuçlar çıkarabilmek için en önemli yöntemlerden biridir. Kütüphanelerin de farklı kaynaklardan veri toplayabilmesi ve bu verilerden veri madenciliği ile anlamlı sonuçlar çıkarabilmesi önemlidir.

Bu noktadan hareketle çalışmada "Kütüphanecilerin veri madenciliği tekniklerini kullanarak, işlem ve hizmetlerinde yeni örüntüler elde etmesi ve bunları karar destek süreçlerine yansıtarak yeni hizmet modelleri geliştirmek için kullanabilmeleri mümkündür" ana hipotez olarak belirlenmiştir.

Araştırmada kuramsal temelin oluşturulması amacı ile betimsel analiz ve literatür taraması yapılmıştır. Bu aşamada veri madenciliği, veri madenciliği modelleri, veri madenciliği süreçleri vb. kavramlar, yapılan ulusal ve uluslararası çalışmalar doğrultusunda incelenmiş, kütüphanelerde veri madenciliğinin kullanım alanlarına ve uygulamalarına yer verilmiştir.

Araştırma sonucunda veri madenciliği süreciyle elde edilen bulgulara ve değerlendirmelere yer verilmiş, yapılan betimsel analiz ve literatür taramasıyla elde edilen verilerle ana hipotez ve alt hipotezler doğrulanmıştır.

Abstract

Data mining is one of the most important methods to find patterns and draw meaningful conclusions from big data collected from different sources. It is important for the libraries to collect data from different sources and to draw meaningful results from this data by data mining.

In this context, the main hypothesis in this study is: "It is possible for libraries to obtain new patterns in library operations and services by using data mining techniques and to use them to develop new service models by reflecting them in decision support processes."

A literature review and descriptive analysis is conducted to establish the theoretical basis of the research. At this stage, nationwide and international studies including the concepts related to data mining, data mining models, data mining processes, etc. are examined. The areas of utilization and applications of data mining are included in libraries.

As a result of the study, the findings and evaluations obtained through the data mining process are presented, and the main hypothesis and sub-hypotheses are confirmed with the data obtained through descriptive analysis and literature review.

* Bu çalışma Korcan Doğan'ın 2022 yılında Sacit Arslantekin danışmanlığında yaptığı "Bilgi Merkezi ve Hizmetlerinde Veri Madenciliğinin Kullanılabilirliği: Üniversite Kütüphaneleri Örneği" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Giriş

Veri toplama ve depolama teknolojisindeki hızlı ilerlemeler, verilerin üretilme, dağıtılma, işleme ve analiz edilme kolaylığı ile birleştiğinde, veri miktarının (hacim), karmaşıklığının (çeşitliliği) ve toplanma ve işleme hızının (hız) büyümesini tetikleyerek içinde bulunduğumuz büyük veri çağına yol açmıştır. Bu büyük veri kümelerinden içgörüler elde etmek, pek çok alanda karar vericiler için giderek daha önemli hale gelmektedir. Bu nedenle, büyüklüğünün ve çeşitliliğinin getirdiği zorluklara rağmen, büyük veriden yararlı bilgiler çıkarmak için otomatikleştirilmiş araçlara gereksinim duyulmaktadır. Bu noktada veri madenciliği, büyük miktardaki veriyi işlemek için geleneksel veri analizi yöntemlerini farklı algoritmalarla harmanlamak için geliştirilmiş bir yöntem olarak öne çıkmaktadır (Tan, Steinbach, Karpatne ve Kumar, 2019, s. 21).

Veri madenciliğinin kütüphanelerde kullanım alanları, yararları, hangi hizmetler için kullanılabileceği, hangi veri madenciliği yöntemlerinin uygulanabileceği ise dünyada olduğu gibi Türkiye’de de araştırılması gereken önemli bir konudur. Nitekim yurtdışı literatürde bu konuda yeterli yayın bulunmakla birlikte ülkemizdeki çalışmalara ilişkin yaptığımız literatür incelemesinde kütüphanelere yönelik yeterli miktarda çalışma bulunmaması bu çalışmanın yapılmasına neden olmuştur. Kütüphaneler için veri madenciliği, daha önceden yapılmayan raporlama imkânları yaratılabilmesi, kütüphane kullanıcılarına daha iyi kullanıcı deneyimiyle hizmetlerin verilebilmesi, kütüphanelerin hizmetlerinde ve iş süreçlerinde yeni öngörüler elde edebilmesi açısından son derece önemlidir.

Kütüphanecilerin veri madenciliği yapabilmeleri için çeşitli kaynaklardan verileri toplayarak depolayabilmeleri ve üzerinde işlem yapabilmeleri gereklidir. Bu durum gerekli veri ambarlarını oluşturabilmek için çalışan personelin ne gibi yeterliliklere ve bilgilere sahip olması da üzerinde durulması gereken önemli bir konudur.

Gerek yerli gerekse yabancı literatür incelendiğinde veri madenciliği kullanımının daha çok kuramsal boyutları ile ele alınmış olduğu ve teknolojik alt yapının yetersizliği nedeniyle pratik düzlemde bir model önerisi sunulmasına olanak bulunmadığı görülmektedir. Günümüzde ise bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan büyük dönüşümle birlikte konuyu mesleki açıdan uygulama ekseninde modelleyebilmek olanaklıdır. Özellikle büyük veri ve bulut teknolojilerinde yaşanan değişimle birlikte veri madenciliği programları bulut sunucular üzerinde çalışabilir hale gelmiştir. Kütüphane sunucularında yapılamayan analitik işlemler için veriler

bulut üzerine taşınarak bu işlemler yapılabilmektedir. Analitik işlemlerin bulut üzerinde yapılmasının en önemli nedenlerinden biri, bulut sunucuların kiralama olanakları ile erişilebilir olması, ayrıca yüksek maliyetli donanım ve yazılım yatırımı gerektirmemesidir. Böylece bu yeni teknolojiler, kütüphanelere veri madenciliğini kullanarak işlem ve hizmetlerini geliştirmeleri açısından önemli fırsatlar yaratmaktadır.

Çalışmada veri madenciliğinin günümüzdeki büyük veri teknolojileri gibi teknolojik gelişmelerle gelmiş olduğu noktanın ortaya konularak süreç ve modellerinin açıklanmaya çalışılmasının yanı sıra kütüphanelerin bu gelişmeler ışığında yapması gerekenler saptanmaya çalışılacaktır. Bu nedenle çalışmada aşağıdaki sorulara yanıt aranacaktır:

- Veri madenciliğinde kullanılan süreç ve modeller nelerdir?
- Kütüphaneler hangi hizmetlerinde veri madenciliği kullanılabilir?
- Kütüphanelerde hangi veri madenciliği yöntem ve/veya teknikleri kullanılabilir?

Bu noktadan hareketle çalışmada “Kütüphanecilerin veri madenciliği tekniklerini kullanarak, kütüphane işlem ve hizmetlerinde yeni örüntüler elde etmesi ve bunları karar destek süreçlerine yansıtarak yeni hizmet modelleri geliştirmek için kullanabilmeleri mümkündür” ana hipotez olarak belirlenmiştir.

Mevcut literatürün taranması ve betimsel analiz yöntemleri ile yapılan çalışmanın amacı; veri madenciliğinin genel işlevlerinin ve kütüphanelerin işlem ve hizmetlerinde veri madenciliğinin kullanım alanlarının anlaşılmasını sağlamaktır. Çalışmanın kütüphanecilere ve bilgi profesyonellerine uygulamalarında veri madenciliğinin kullanımı ile ilgili fikir vermesi beklenmektedir.

VERİ MADENCİLİĞİ

Veri madenciliğine ilişkin literatürde pek çok farklı tanım bulunmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde veri madenciliği kavramı için kullanılan terimlerin kronolojik olarak nasıl değiştiği ortaya konulmuş, önemli bulunan tanımlar incelenmiş ve çalışma için gerekli görülen tanımlar içeriğe eklenerek farklı yazarların konuya yaklaşımları değerlendirilmiştir.

1960’larda istatistikçilerin kullandığı “veri avlama” (data fishing) veya “veri tarama” (data dredging) terimlerinin, veri madenciliği kavramının ataları olduğu söylenebilir. Bu iki terim de denizcilik literatüründen türetilmiş olup “veri tarama” fiili balık avlanması için denizi ağ ile tarama veya deniz tabanını tarama anlamına

gelen özel bir terimdir. İstatistikçiler ve veri analizi ile uğraşanlar, bu terimleri detaylı analizlere başlamadan önce analiz için uygun olmayan verilerin bulunup ayıklanması için kullanmışlardır (Pektaş, 2013, s. 99).

2000’li yılların başında “veri tabanı madenciliği” (database mining) kavramı, San Diego’ da HNC isimli veri tabanı firması tarafından patentlenmiş ve veri madenciliği üzerine geliştirdikleri bir program grubunu piyasaya sürmek için kullanılmıştır. Sonraki süreçte ise zamanla “veri tabanı madenciliği kavramı”, “veri madenciliği” terimi olarak kullanılmaya başlanmıştır (Pektaş, 2013, s. 99).

Roiger ise çalışmasında, veri madenciliği kavramının ilk olarak 1995 yılında akademik topluluklarda ortaya çıktığını; zaman zaman veri madenciliği yerine de kullanılan VBK’nın (Veri Tabanında Bilgi Keşfi’nin) ise 1989 yılında kullanılmaya başlandığını belirtmiştir (Roiger, 2017, s. 5). Ancak günümüzde bu iki kavram birbirinden farklı anlamları ifade etmektedir.

Veri madenciliği, büyük veri depolarında (veri ambarları) biriken verilerden otomatik olarak yararlı bilgi keşfetme sürecidir. Veri madenciliği teknikleri, bilinmeyen ama yeni ve yararlı olabilecek kalıpları bulmak için büyük veri kümelerinin taranmasını ve gözlemlerin sonucu olarak gelecek ile ilgili kestirimde bulunma yeteneğini sağlamaktadır. Tüm bilgi keşfi görevleri veri madenciliği olarak tanımlanmayabilir. Örnek olarak, veri tabanında bireysel kayıtları arama veya belirli bir anahtar kelime kümesi içeren web sayfalarını bulma gibi sorgular veri madenciliği kapsamında değerlendirilemez. Bu işlem veri tabanı yönetim sistemiyle veya bilgi erişim sistemleriyle gerçekleştirilebileceği için böyle görevler veri madenciliği olarak kabul edilmezler. Bu sistemler, büyük veri depolarından bilgiyi depolamak, organize etmek ve erişmek için karmaşık indeksleme yapıları ve sorgu işleme algoritmaları gibi geleneksel bilgisayar bilimi tekniklerine dayanmaktadır. Bununla birlikte, veri madenciliği teknikleri, girdi sorguları ile ilişkilerine ve ilgilerine dayanarak arama sonuçlarının kalitesini ve bu sistemlerin performansını artırmak için kullanılabilir (Tan vd., 2019, s. 24).

Veri madenciliği, büyük ölçekli veriler arasından bilgiye ulaşma, bilgiyi bir madenden değerli bir cevheri çıkarıyormuşçasına gün yüzüne çıkarma ya da büyük veri yığınları içerisinde gelecekle ilgili kestirimde bulunabilmeyi sağlayabilecek bağıntıların bilgisayar programı kullanarak aranması şeklinde tanımlanabilir (Pektaş, 2013, s. 100).

Şeker (2013, s. 25) ise veri madenciliğini, “çeşitli şekillerde ve çeşitli kaynaklardan toplanan verilerin üzerinde işlem yapılarak anlamlı bilgilerin çıkarılması” olarak tanımlamıştır.

Sankur’un 2004 yılında yayınladığı İngilizce-Türkçe Ansiklopedik Bilişim Sözlüğü’nde “Veri Madenciliği”, “Doğal dillerin semantik yapısına dayanarak elektronik metin belgeleri içinde saklı kalmış ilintileri, örüntüleri, stratejik bilgileri, modelleri vb. bulup ortaya çıkarmayı amaçlayan araştırma tekniği” (Sankur, 2004, s. 831) şeklinde tanımlanmaktadır.

Cackett (2013, s. 10) ise veri madenciliğini, büyük miktarda veriden, otomatik ve yarı otomatik yöntemler kullanmak suretiyle bilinmeyen enformasyonun çıkarılması şeklinde tanımlamış ve bazı yayınlarda veri madenciliğinin geniş veri kümelerindeki bilgi keşfi olarak anıldığını ve bu tanımın, veri madenciliğinin geçmişi şeklinde düşünülebileceğini belirtmiştir.

Bir başka kaynakta veri madenciliği, veri ambarlarında saklanan yararlı olabilecek, aralarında bilinmeyen ilişkilerin olduğu verilerin keşfedilerek, bu verilerin hem anlaşılır hem de kullanılabilir bir şekle dönüştürülmesine yönelik geliştirilmiş yöntemler topluluğudur (Oğuzlar, 2011, s. 5-6).

Arslantekin (2003, s. 372-373), veri madenciliğini “büyük miktarda veriden anlamlı bilgi çıkarma sanatıdır” şeklinde tanımlamış, konuya “toplanan büyük yığın halindeki veriler arasında örnek kalıpların tanımlanması, eğilimlerin belirlenmesi ve gerekli ilişkilerin kurulması işlemlerine ait bir süreçtir” şeklinde devam etmiştir.

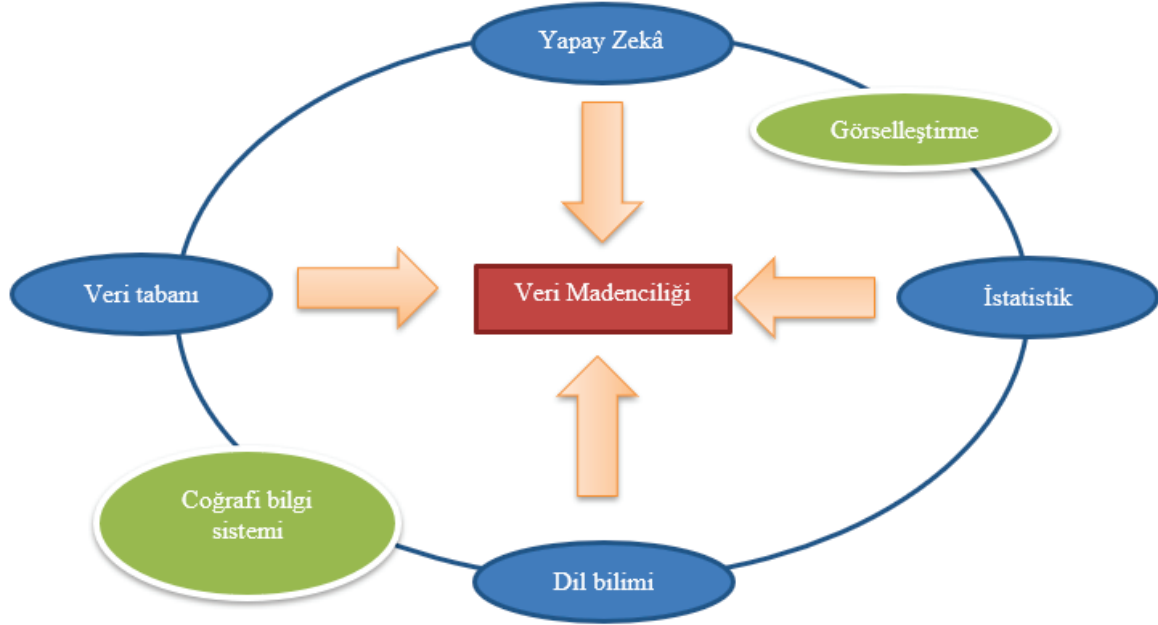
Prytherch (2005, s. 195) ise veri madenciliğini, ilişkileri ve modelleri analiz etme amacı ile gizli enformasyonu keşfetmek için ayrıntılı teknikler kullanarak, enformasyonun veri tabanından ve veri kümelerinden çıkarılması işlemi olarak tanımlamıştır.

Veri madenciliğine pek çok farklı bilim dalı katkıda bulunmaktadır. Bu nedenle veri madenciliğinin farklı terim ve kavramlarla ilişkisi bulunmaktadır.

Veri Madenciliği ile İlişkili Terim ve Kavramlar

Roiger, veri madenciliğinin kökenlerinin istatistik, matematik, makine öğrenimi, yapay zekâ ve işletme alanlarında bulunduğunu belirtmekte; VBK’nın ise sıklıkla, veri madenciliği ile birbirinin yerine kullanıldığını vurgulamaktadır (Roiger, 2017, s. 5).

Veri madenciliği yöntemleri genel olarak istatistik, yapay zekâ ve yapay zekânın bir uzantısı olan makine öğrenimi olmak üzere iki ana kökten beslenmektedir. Bu iki ana disiplinin yanında Şekil 1’de görüldüğü gibi veri tabanı yönetim sistemleri, dilbilim, görselleştirme ve coğrafi bilgi sistemleri de veri madenciliğinde önemli rol oynamaktadır (Akpınar, 2014, s. 50).

Şekil 1. Veri madenciliğine etki eden terim ve kavramlar (Akpınar, 2014, s. 50)

Şekil 1’de yer alan veri madenciliği ile ilişkili terim ve kavramlara aşağıda kısaca değinilmiştir.

İstatistik: Modern istatistik, 20. yüzyıl başlarından beri veri bilimi olarak tanımlanmasına rağmen günümüzde popüler olarak kullanılan ve bilgi teknolojilerinin eklenmesiyle içeriği değiştirilmiş olup, veri bilimden bazı alanlarda ayrılmaktadır (Altunkaynak, 2022, s. 5).

İstatistik ve makine öğrenimi, veri madenciliğinin temelinde yer alan en önemli iki disiplindir. Bu iki akademik disiplinde de çeşitli sınıflandırma yöntemleri ve algoritmaları bulunmaktadır. İstatistik içerisinde yer alan sınıflandırma yöntem ve algoritmalarından lineer regresyon analizi, lojistik regresyon analizi ve diskriminant analizi, bu yöntemlere örnek olarak verilebilir. Makine öğrenimi kapsamında geliştirilen yöntemlerden bazıları ise karar ağacı (decision tree), yapay sinir ağı (artificial neural network) ve destek vektör makineleridir (support vector machines). Bu yöntemlerden özellikle diskriminant analizi, istatistik ve makine öğrenimi arasında bir arakesit oluşturmaktadır. Makine öğrenimi ise yapay zekâ çalışmalarının bir uzantısıdır. Yapay zekâ, insana özgü zekâ davranışlarının

otomasyonunu araştıran, bilginin saklanması ve işlenmesinde veri yapıları, algoritmalar, programlama dilleri ve teknikleri gibi bilgi işlem yöntemlerini kullanan, bilgisayar biliminin bir alt disiplini (Akpınar, 2014, s. 51).

Veri madenciliğinin bir kısım yöntemleri istatistiksel yöntemlere dayanmaktadır. Ancak veri madenciliği yöntemleri klâsik istatistiksel yöntemlerden aşağıdaki özelliklerle farklılık göstermektedir (Altunkaynak, 2022, s. 5).

1. Veri madenciliği yöntemleri istatistiğe göre çok daha büyük veri yapılarında kullanılmaktadır.

2. Veri madenciliğinde, klâsik istatistiksel yöntemlerin gerektirdiği birçok varsayım (dağılım varsayımları, varyans homojenliği varsayımı, dağılım yakınsamaları için gerekli varsayımlar vb.) gerekli değildir.

3. Çıkarsama yapmak için klâsik istatistikte hipotezler oluşturulur ve bunları test etmek için uygun veriler toplanır. Veri madenciliğinde ise faydalı bilgiler gerekli/gereksiz toplanmış veri yığımlarından çıkarılır.

4. Genellikle veri madenciliği açıklayıcı, istatistik ise doğrulayıcı yöntemlerden oluşmaktadır.

5. Yeni veriler elde edildikçe veri madenciliğinde mevcut modellerin veya kuralların eğitilmesine devam edilebilmektedir.

6. Veri madenciliği genelde çok büyük hacimli veriye dayalı modeller kullanırken istatistik yeterli bir örneklem büyüklüğüne dayalı olasılık modelleri kullanmaktadır (Altunkaynak, 2022, s. 5).

Verilen açıklamalardan da anlaşılacağı üzere makine öğrenimi, bilgisayarların veri üzerinde öğrenme ve kendini geliştirme kabiliyetini kazanması için kullanılan bir dizi algoritma ve teknikleri içeren bir yapay zekâ alt dalı olup bu algoritma ve teknikler, özellikle istatistik, veri analizi, matematik, bilgisayar bilimi ve diğer disiplinlerden geliştirilmiştir.

Yukarıda sayılan özelliklerden dolayı çalışmada istatistiksel modeller yerine aşağıda verilen veri madenciliğine dayalı modeller açıklanmaya çalışılmıştır.

Dilbilimi: Günümüzde dilbilim alanı ile veri madenciliği arasında yakın ilişki kurulabilmektedir. Kelime-komşuluk ağları ile yalnızca metin içindeki kelimelerin bir arada bulunma durumları değil, aynı zamanda birbirlerine yakınlık durumları da incelenebilmektedir (Zweig, 2016, s. 156).

Kelime-komşuluk ağları ile (word-adjacency networks), kelimelerin karşılıklı ortak oluşumları dikkate alınarak, belirli bir metin temsili olarak değerlendirilebilir. Böylece metinler, kelime yapılarını nicel olarak tanımlayan bazı parametrelerle karakterize edilebilirler. Bu parametrelerin belirlenmesi, sayı kümelerinin elde edilmesiyle sonuçlanmaktadır. Bu anlamda bir metinden bir ağ oluşturma ve terimlerin karakteristiklerini hesaplama süreci, dil örneğinin temel özelliklerini çıkarmak ve bunları yeni bir forma dönüştürmek olarak görülebilir. Elde edilen verilerin veri madenciliği algoritmalarına tabi tutulması ile de metinlerin içindeki örüntülerin ortaya çıkarılması ve metinlerle ilgili kestirimde bulunulması sağlanabilir. Örnek olarak farklı yazarların metinlerini temsil eden ağların parametrelerinden, metinlerin birbirinden ayırt edilebileceği ortaya koyulabilmektedir. Böylelikle hangi metnin hangi yazara ait olduğu belirlenebilmekte; dilbilim ve veri madenciliği, metin madenciliği altında birleşerek, bireysel dil yapılarının tanımlanmasına ilişkin sonuçlar çıkarılabilmektedir (Akimushkin vd., 2017; Mehri vd. 2012'den aktaran Stanisiz vd., 2019, s. 302).

Veri tabanları: Veri tabanları, veri madenciliği için gerekli olan verileri elde etmede ve veri madenciliği sürecinde gerekli olan verilerin saklanması veri ambarları ile birlikte kullanılabilir. Veri madenciliği uygulamalarında veri tabanları, veri kaynaklarının hazırlanması ve veri temizliği gibi önemli işlemlerin gerçekleştirilmesinde, veri madenciliği modellerinin oluşturulması ve test edilmesi için kullanılan veri setlerinin saklanmasında da kullanılabilir.

Görselleştirme: Veri madenciliğinin ilişkili olduğu bir diğer kavram ise görselleştirme. Görselleştirme, veri madenciliği süreçlerinde yapılan işlemleri desteklemek için son derece önemlidir. Veri madenciliğinin ön işleme sürecinde veriler arasındaki ilişkileri incelemek, verileri daha iyi anlayabilmek, içlerindeki aykırı değerleri saptamak vb. konularda veri görselleştirme kullanılabilir (Olson D. L., 2018, s. 10,32). Veri madenciliği sonucu elde edilen sonuçların gösterilmesi ve sunumu için de görselleştirme kullanılmaktadır (Olson D. L., 2018, s. 34).

Coğrafi bilgi sistemleri: Coğrafi bilgi sistemlerinde de veri madenciliğinin önemli bir yeri vardır. Örnek olarak ulaşım, ekoloji, kamu güvenliği, halk sağlığı, iklim bilimi, vb. alanlarda konuma dayalı veri işleyen coğrafi bilgi sistemlerinde aykırı değerlerin tespiti veri madenciliği ile mümkün olabilmektedir (Oded ve Rokach, 2010, s. 117, 126, 841).

Yapay zekâ: 1950'lerin ortalarında yapay zekâ bir disiplin olarak ilk defa tanındığında, makine öğrenimi de yapay zekâ disiplinin merkezinde yer alan bir araştırma alanı olmuştur (Quinlan, 1986, s. 81). Bu kadar önem verilmesinde temel olarak şu neden ileri sürülebilir:

“Öğrenebilme yeteneği”, akıllı davranışın ayırt edici bir özelliğidir. Dolayısıyla zekâyı bir fenomen olarak anlama çabası, bir öğrenme anlayışını içermelidir. Daha somut olarak ise öğrenme, yüksek performanslı sistemler oluşturmak için potansiyel bir metodoloji sağlamaktadır (Quinlan, 1986, s. 81).

Bu noktada profesyonel bir alan olarak gelişmekte olan veri madenciliğinde kullanılan istatistiksel modellemenin, geleneksel anlamdaki veri tabanlarından bilgi keşfinden daha geniş aktivite alanlarından kavramsal olarak ayrılması gerektiği ortadadır. Nisbet vd. (2018, s. 22) bu kavramları aşağıdaki şekilde tanımlamışlardır:

- İstatistiksel modelleme: Kestirici değişkenlere (predictor variables) dayanarak bir sonucu veya olayı gruplamak veya kestirimde bulunabilmek için parametrik istatistiksel algoritmaların kullanılmasıdır.

- Veri madenciliği: Büyük, gürültülü ve dağınık veri kümelerindeki veri elemanları arasındaki belirsiz ilişki kalıplarını saptamak için makine öğrenme algoritmalarının kullanılmasıdır.

- Bilgi keşfi: Tüm veri erişimi, veri araştırma, veri hazırlama, modelleme, model dağıtımı ve model izleme süreci olarak tanımlanabilir. Veri madenciliği faaliyetlerini de içermektedir.

- Veri bilimi: Bilginin keşfini gerçekleştirebilmek için bir yandan karmaşık görüntü, konuşma ve metin analizi vb. içeren analitik veri ambarlarının veri mimarisi ile diğer yandan da çok gelişmiş makine öğrenme algoritmaları ile işlenmesi şeklinde tanımlanabilir.

Roiger ise veri madenciliği ile ilgili kavramlara daha farklı yaklaşmaktadır. Roiger'a göre hem veri biliminin hem de VBK'nin temel amacı mevcut verilerden yararlı bilgiler elde etmektir. Bununla birlikte, iki kavramın iki belirgin ayrımı olduğunu belirtir. İlk olarak, veri bilimi genellikle büyük hacimli verilerle ilişkilendirilirken, VBK'nin kökenleri veri tabanı topluluğundadır. İkinci olarak, veri madenciliği VBK süreci modelinde gerekli bir adımdır. Veri madenciliğinin veri bilimi uygulamalarında sıkça görülmesine rağmen gerekli olmadığını, tek gerekliliğin, analiz süreci için kullanılan modellerin verilerden gelmesi olduğunu ifade etmektedir (Roiger, 2017, s. 5-6).

VBK, yapılandırılmış bir veri topluluğundan çeşitli istatistiksel yöntemler ve veri madenciliği ile yapılan bir işlemdir. Buna karşılık veri ambarlarında bulunan yapılandırılmamış verilerin bilgi keşfi amacıyla kullanılması tamamıyla veri madenciliğine dayanmaktadır.

Bu noktada üzerinde durulması gereken bir diğer kavram da veri analitiği ve veri analizidir.

Veri analizi bir şeyi keşfetmek veya karar vermeye yardımcı olmak amacıyla özellikle bir bilgisayar kullanarak bilgiyi inceleme süreci olarak tanımlanmıştır (Data analysis, t.y.). Veri analizi, verileri toplama, sınıflandırma ve çözümlene yöntemlerini kullanarak verilerden anlamlı bilgiler elde etme sürecidir. Bu süreç, verilerin anlamını ortaya çıkarmak ve bu verileri kullanarak karar verme süreçlerini desteklemek için kullanılır. Finans, sağlık, mühendislik ve pazarlama gibi çeşitli alanlarda veri analizi yöntemleri kullanılır.

Veri analitiği ise veri analizi için kullanılan daha modern bir terimdir. Günümüzde genellikle, veri analitiği, modern veri bilimi yöntemlerini kullanarak yapılan araştırma ve değerlendirmeleri ifade etmekteyken, veri analizi geleneksel istatistiksel yöntemlere dayalı analitik faaliyetleri ifade etmektedir (Yu, 2022, s. 22).

Veri madenciliğine dayalı olarak karar alırken geleceği öngörmek ya da geleceğe yönelik çıkarımlarda bulunmak karar alıcıya önemli avantajlar sunmaktadır. Dolayısıyla bu kavramların ayrımının ayırt edilmesinde fayda bulunmaktadır.

Geleceği öngörebilmek geçmişte de insanoğlunun en büyük hayallerinden biri olduğu için kehanet terimi bu alanda ilk karşımıza çıkan terimdir. Nitekim bu terim günümüzde de varlığını sürdürmektedir. “Kehanet” (divination), standart ritüeller eşliğinde, gizemli bilgiler kullanılarak bir soru veya durum için geleceği öngörmektir (Akpınar, 2014, s. 48).

Veri madenciliği ve kestirim analizleri, veri modelleri yardımıyla olası olaylar hakkında kehanette bulunmaya çalışan bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır (Sathishkumar vd., 2020, s. 971) ve kehanetin günümüzdeki bilimsel yöntemi haline gelmiştir.

Veri analizi alanında sıkça kullanılan diğer üç terim ise estimation, forecasting ve prediction'dır. Bu kavramların Türkçe karşılıkları; estimation için “tahmin”, forecasting için “öngörü”, prediction için “kestirimdir” (T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı, s. 32, 36, 70).

Bu kavramlar birbirlerine yakın anlamlar içermesine rağmen aslında çok farklıdır. Bu kavramların çalışmada hangi anlam ve kapsam doğrultusunda kullandığına kısaca göz atmakta fayda bulunmaktadır.

Tahmin, kitlenin bir parametresi için önerilen tahmin edicinin değeridir (Akdi, 2018). Bir örnekten toplanan bilgilere dayanarak bir evren parametresi için sayısal bir değer sağlama sürecidir. Bilinmeyen parametre için tek bir rakam hesaplanırsa, işleme nokta tahmini denir. Parametreyi içermesi muhtemel bir aralık hesaplanırsa, aralık tahmini olarak adlandırılır (Everitt ve Skrondal, 2010, s. 154).

Kestirim, bir rastgele değişken için seçilen bir modelin parametrelerinin tahmin değerleri yerine konulduğunda elde edilen değerdir (Akdi, 2018). Kestirim, görünmeyen verilerin sonuçlarının tahmin edilmesi ile ilgilidir (Döring, 2018). Bu amaçla eğitim veri kümesi ile bir model oluşturulur ve bu modelde yeni x örnekleri için kestirimde bulunabilen bir kestirimci $f(x)$ kullanılır (Döring, 2018). Kestirim uygulamalarına örnek olarak konuşma tanıma, makine öğrenimi, örüntü tanıma uygulamaları verilebilir (Dunham, 2002, s. 7). Kestirim, ayrıca regresyon analizinde bağımsız (açıklayıcı) değişkenler tarafından açıklanmaya çalışılan bağımlı (açıklanan) değişkeni tahmin etmede kullanılmaktadır.

Öngörü (forecasting), zaman serisi verilerine dayanarak gelecek hakkında kestirimde bulunulan bir kavram olarak, kestirimin bir alt disiplinini ifade etmektedir (Döring, 2018). Bu nedenle kestirim ve öngörü arasındaki en önemli fark zaman boyutunun dikkate alınıp alınmamasıdır (Döring, 2018). Öngörü bir modele göre, model parametrelerinin tahmin edilmesi ile rastgele değişkenin gelecekte alacağı değer için önceden kestirim anlamında kullanılmaktadır (Akdi, 2018).

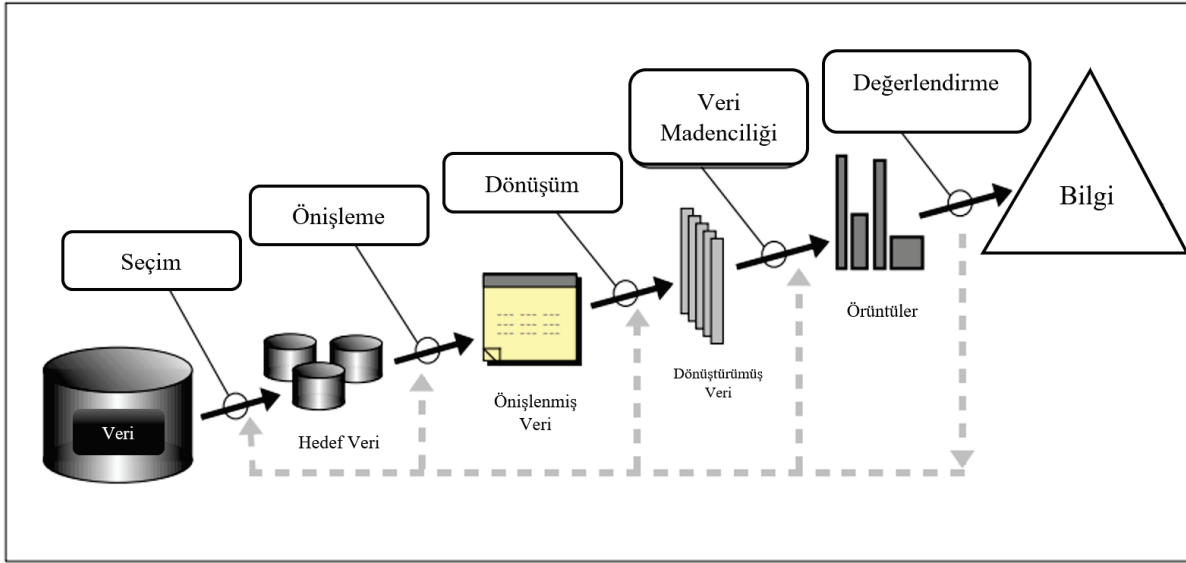
Bir diğer değinilmesi gereken kavram ise “iş zekasıdır”. Veri madenciliği, işletme uygulamalarında kullanıldığında ise “iş zekâsı” adını almaktadır (Yu, 2022, s. 22). Dolayısı ile bu kavramın kestirim ve öngörü ile daha ilişkili olduğu söylenebilir.

Veri madenciliği uygulamaları kimi zaman uzunca bir süreç almaktadır ve bu süreçte hangi veri madenciliği modelinin seçilmesi gerektiğine karar verilmesi gerekmektedir.

Veri Madenciliği Süreç ve Modelleri

Veri madenciliği konusunda literatürde önerilen çeşitli süreçler bulunmaktadır.

Çalışmada ilk olarak Fayyad vd. (1996, s. 41) önerdiği süreç incelenecektir.

Şekil 2. Fayyad vd. (1996, s.41) tarafından önerilen veri madenciliği süreci

Şekil 2 'de verilen bu süreç beş ana aşamadan oluşmaktadır:

- Seçim aşamasında önemli olduğu düşünülen veri seçilir veya oluşturulur ve bu yeni veri artık hedef veri (target data) adını alır.

- Bu aşamadan sonra önişleme (preprocessing) aşamasına geçilir. Veri madenciliğinde bütün süreçte iyi sonuç elde edebilmek için başlangıçta hazırlanan veri uygun duruma getirilmelidir. Veride gürültü (noise) miktarı azaldıkça, elde edilebilecek sonuçların kalitesi artar. Bu aşama, sorunlu verinin temizlenmesi, eksik verinin bir şekilde tamamlanması ve yeni özniteliklerin oluşturulması adımlarını kapsamaktadır.

- Dönüştürme (transformation) aşamasında verinin farklı veri madenciliği yöntemleri için uygun formata dönüştürülmesi hedeflenir.

- Veri madenciliği aşaması, belirlenen amaçlara uygun veri madenciliği yöntemlerinin kullanılması aşamasıdır. Bu aşama örüntüleri elde ettiğimiz aşamadır.

- Yorumlama (interpretation) aşamasında ise elde edilen örüntülerin yeterli bilgi içerip içermediği yorumlanır. Eğer inceleme sonucunda elde edilen örüntüler yeterli bulunmazsa önceki adımlara geri dönmelidir (Akpınar, 2014, s. 72-73).

CRISP-DM (Cross Industry Standard Process for Data Mining) süreç modeli veri madenciliği için kullanılan önemli bir modeldir (IBM SPSS Modeler CRISP-DM Guide, 2000, s. 1). Bu modele Pektaş'ın (2013, s. 104) ve Akpınar'ın (2014, s. 74) çalışmasında da yer verilmiştir.

Şekil 3. CRISP-DM Süreç Diyagramı (IBM SPSS Modeler CRISP-DM Guide, 2000, s. 1), (Akpınar, 2014, s. 74)

CRISP-DM'de veri madenciliği süreci 6 ana aşamadan oluşmaktadır. Şekil 3'de verilen aşamaların sırası kesin olmamakla birlikte farklı aşamalar arasında ileri ve geri geçişler söz konusu olabilmektedir. Bu aşamalar (IBM SPSS Modeler CRISP-DM Guide, 2000, s. 1):

- **İşin anlaşılması (Business understanding):** Başlangıç aşamasında veri madenciliğinden beklentilerin keşfedilebilmesi gereklidir. Bu tartışmalara mümkün olan en çok sayıda ilgili kişi veya birim dahil edilmeye çalışılmalıdır ve sonuçların belgelendirilmesi önemlidir. Bu aşama kimi zaman gereksiz gibi görülebilir ancak veri madenciliğinin hangi nedenlerle yapıldığını öğrenmek, değerli kaynakları harcamadan önce kişilerin ve birimlerin aynı fikirde olduğundan emin olunmasına yardımcı olacaktır. Bu aşamanın alt başlıkları ise yapılacak işe genel bakış, işin hedeflerini belirleme, durumu değerlendirme, veri madenciliği hedeflerini belirleme, bir proje planı üretme adımlarından oluşmaktadır.

• Verinin anlaşılması (Data understanding): Bu aşamada veri madenciliği yapılabilmesi için mevcut verilerin daha yakından incelenmesi gerekir. Bu adım, genellikle projenin en uzun bölümü olan veri hazırlama aşamasında beklenmeyen sorunları önlemek için son derece önemlidir. Verinin anlaşılması, veriye erişmeyi ve düzenlenecek tablolar-grafikler ile veriyi keşfetmeyi içermektedir. Bu aşama, verinin kalitesinin belirlenmesini ve bu adımların sonuçlarının proje belgelerinde açıklamasını sağlamaktadır. Bu aşamanın alt başlıkları ise başlangıç verilerinin toplanması, verilerin tanımlanması, verilerin keşfi, veri kalitesinin doğrulanmasıdır.

• Veri hazırlama (Data preparation): Veri hazırlama, veri madenciliğinin en önemli ve genellikle en fazla zaman alan aşamalarından biridir. Veri hazırlama aşamasının, genellikle bir projedeki toplam harcanan zamanın ve çabanın %50-70'ini aldığı tahmin edilmektedir. Önceki aşamalara daha fazla özen gösterilmesi bu aşamanın iş yükünü en aza indirebilecektir, ancak yine de bu aşamada yoğun emek harcanması gerekmektedir. Organizasyona ve hedeflere bağlı olarak, veri hazırlama aşaması genellikle şu görevleri içerir: Veri kümelerinin ve/veya kayıtların birleştirilmesi, verinin bir örnek alt kümesinin seçilmesi, yeni değişkenlerin türetilmesi, modelleme için verinin sıralanması, boş veya eksik değerlerin kaldırılması veya değiştirilmesi, eğitim ve test veri kümelerine bölünmesidir.

• Modelleme (Modeling): Bu aşamada elde ettiğimiz sonuçlar için anlaşılması aşamasında ortaya konulan iş sorununa ışık tutmaya başlayacaktır. Öncelikle uygun modelleme yöntemi seçilir ve uygulanır. Modelleme genellikle bir sürecin veya algoritmanın aynı adımların tekrar tekrar uygulanması yoluyla yapıldığı bir döngü (iterasyon) olarak gerçekleştirilmektedir. Genel olarak, veri madencileri varsayılan parametreleri kullanarak birkaç model çalıştırır ve daha sonra parametreleri değiştirerek ayarlar veya seçtikleri model için gerekli manipülasyonlar için veri hazırlama aşamasına geri dönerler. Veri madenciliği sorusunun tek bir model ve tek bir yürütme ile tatmin edici şekilde cevaplanması çok nadir olarak gerçekleşir. Bu aşama; modelleme tekniklerinin seçilmesi, bir test tasarımının oluşturulması, modellerin oluşturulması, modelin değerlendirilmesi alt adımlarından oluşmaktadır.

• Değerlendirme (evaluation): Bu aşamada, veri madenciliği projesinin büyük çoğunluğu tamamlanmıştır. Modelleme aşamasında, önceden tanımlanan veri madenciliği başarı kriterlerine göre, oluşturulan modellerin teknik açıdan ne kadar doğru ve etkili olduğunu belirlenir. Ancak devam edilmeden önce, projenin başlangıcında belirlenen iş başarı kriterleri kullanılarak verilen emeğin sonuçlarının değerlendirilmesi gerekir. Yapılan bu işlem, elde edilen sonuçların

kullanılabilmesinin sağlamanın anahtarıdır. Veri madenciliği ile modeller ve modellerden elde edilen herhangi bir sonuç veya kestirim şeklinde (bulgular) iki tür sonuç üretilebilir.

- Kullanıcılarla paylaşım (deployment): Modelin oluşturulması sonrasında elde edilen bilginin son kullanıcıların faydalanabileceği şekilde düzenlenmesi ve erişime açılması gereklidir. Yeni içgörülerin organizasyonda iyileştirmeler yapmak için kullanılması da bu aşamada gerçekleşir. Bu aşamaya kadar yapılan uygulanma iş süreçlerine entegre edilebilir. Ayrıca, veri madenciliğinden elde edilen içgörülerle yapılan iş ile ilgili değişiklikler yapılabilir.

Veri madenciliğinde Crisp-DM ve Fayyad vd. tarafından önerilen veri madenciliği süreçlerinden başka süreçlerde bulunmaktadır. Tablo 1’de de görülebileceği gibi Cios vd. (2007, s. 17-18) hazırlamış oldukları çalışmada, Crisp-DM ve Fayyad vd. tarafından önerilen veri madenciliği sürecini de ekleyerek beş farklı veri madenciliği sürecini detaylı olarak karşılaştırmışlardır.

Tablo 1. Veri Madenciliği Süreçleri İle İlgili Beş Farklı Yaklaşımın Karşılaştırması (Cios vd., 2007, s. 17-18)

Model	Fayyad vd.	Anand ve Buchner	Cios vd.	Cabena vd.	CRISP-DM
Ortaya Çıktığı Alan	Akademik	Akademik	Akademik/Endüstri	Endüstri	Endüstri
Adım sayısı	9	8	5	4	6
Adımlar	1. Uygulama alanının anlaşılması ve geliştirilmesi	1. İnsan kaynaklarının belirlenmesi 2. Problemin Tanımlanması	1. Problem alanının anlaşılması	1. İş Hedeflerinin Saptanması	1. İşin anlaşılması
	2. Hedef Veri Setinin Oluşturulması	3. Veri araştırması	2. Verinin anlaşılması		2. Verinin Anlaşılması
	3. Verinin temizlenmesi ve ön işlenmesi	4. Alan bilgisinin ortaya çıkarılması 6. Verinin ön işlenmesi	3. Verinin hazırlanması	2. Verinin Hazırlanması	3. Verinin hazırlanması
	4. Verinin temizlenmesi ve indirgenmesi				
	5. Veri madenciliği işinin seçilmesi				
	6. Veri madenciliği algoritmasının seçimi	5. Metodolojinin tanımlanması			
	7. Veri madenciliği	7. Örüntü Keşfi	4. Veri Madenciliği	3. Veri Madenciliği	4. Modelleme
	8. Örüntülerin Yorumlanması	8. Bilginin son işlenmesi	5. Keşfedilmiş bilginin değerlendirilmesi	4. Sonuçların Analizi	5. Değerleme
	9. Keşfedilmiş bilginin birleştirilmesi				6. Kullanıcılarla Paylaşım

Tablo 1’de veri madenciliği süreçleri ile ilgili beş farklı yaklaşımın karşılaştırması görülmektedir. Bu beş farklı yaklaşım da içerikleri farklı gibi görünmesine rağmen, tablo incelendiğinde birbirlerine yakın oldukları görülebilmektedir.

Örnek olarak CRISP-DM sürecinde ilk adım olan “işin anlaşılması” adımı diğer süreçlerde farklı isimlerle bulunmakta, yalnızca Anand ve Buchner’in sürecinde “problemin tanımlanması” ve “insan kaynaklarının belirlenmesi” şeklinde iki adımda yer almaktadır. Aynı şekilde CRISP-DM sürecinin üçüncü adımı olan “verinin hazırlanması” adımı, Anand ve Buchner’in sürecinde “verinin ön işlenmesi”, Fayyad vd.’lerinin sürecinde “verinin ön işlenmesi ve temizlenmesi” ile başlayan 3 adım olarak ele alınmıştır. Cios vd. ve Cabena vd.’nin süreçlerinde ise aynı isimle yer almaktadır.

Fayyad vd. Tablo 1’de verilen bu model ile VBK sürecine odaklanmış ve VBK sürecini veri madenciliğini içeren şemsiye bir terim olarak tanımlamıştır. VBK sürecinin veri madenciliği adımı ile verilerden ilgili örüntüleri bulma amacıyla yapıldığını belirtmiştir (Fayyad vd., 1996, s. 40).

Görüldüğü üzere veri madenciliği ya da bilgi keşif süreçleri ile ilgili pek çok farklı yaklaşım bulunmaktadır. Adımların, birbirleri arasındaki geçişlerde kısmi farklılıklar olsa da önemli olan çalışmada da görüleceği üzere herhangi bir süreç modelini referans almaktır. Sonrasında o modeli takip etmek, süreçte beklemeyen durumlar, çeşitli aksaklıklar vb. problemler ortaya çıktığında, modelden çıkarak tekrar başa ya da herhangi bir aşamaya dönmek mümkün olabilecektir.

Tablo 1’de görülen verinin hazırlanması ve veri ön işleme aşamaları, veri madenciliği sürecinin pek çok çalışmada en çok zaman alan aşamalarından biridir. Veri analizi sürecinin tamamlanabilmesi ve veri analizi sonuçlarının kalitesinin artırılabilmesi amacını taşımaktadır.

Verinin ön işleme süreci tamamlandıktan sonra veri madenciliği modellerinden çalışmaya uygun olan bir tanesi seçilerek veri madenciliği uygulamasına geçilir. Bu aşamada da veri madenciliği modelleri konusunun açıklanmasında fayda görülmektedir.

Şekil 3’te verdiği gibi veri işleme aşamasından sonra modelleme aşamasına geçilmelidir. Modelleme, veri madenciliği sürecinde elde edilen verileri kullanarak gelecekteki olayları tahmin etmek için ve veri içindeki örüntüleri ortaya çıkarabilmek için yapılır. Veri madenciliğinde modelleme, veri madenciliği sürecini tamamlayan ve

verilerden anlamlı bilgiler elde ederek bu bilgileri kullanarak karar verme süreçlerini destekleyen bir aşamadır.

Veri madenciliği modelleri ile mevcut veri türüne bağlı olarak farklı türde analizler yapılabilmektedir. Kümeleme ve birliktelik kuralları betimleyici modeller olarak kullanılmaktadır. Kestirim amacı ile ise sınıflandırma modelleri kullanılmaktadır (Olson ve Araz, 2023, s. 2).

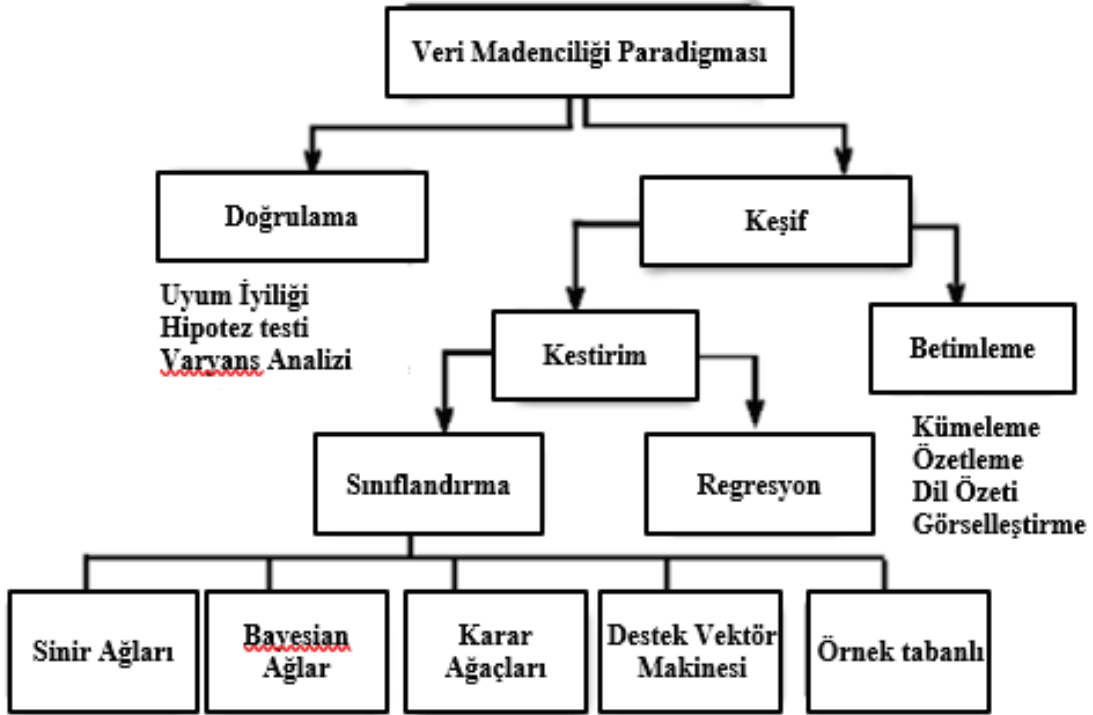
Sınıflandırma, sınıflandırılmak istenen her bir nesnenin, tam olarak birbirinden farklı ve tamamen ayrı bir sınıfa atanması, yani asla birden fazla sınıfa ve yine asla hiçbir sınıfa atanmamasını ifade etmektedir (Zaki ve Meira, 2020, s. 467). Veri madenciliğindeki sınıflandırmanın makine öğreniminde karşılığı “denetimli öğrenme” olarak kullanılmaktadır.

Kümelemede ise verilerin birbirinden farklı kümelere gruplaması amaçlanmaktadır. Küme içindeki veri noktalarının birbirine benzer veya veri uzayında birbirine yakın olması istenir. Diğer yandan, kümelerin farklı olması veya aralarında büyük mesafeler olması istenir. Kümeleme ise makine öğreniminde “denetimsiz öğrenme” olarak kullanılmaktadır (Olson ve Araz, 2023, s. 53).

Birliktelik kuralları, birlikte sık sık meydana gelen nesnelere kombinasyonlarını (ilgi analizi) tanımlamaya çalışır (Olson ve Araz, 2023, s. 36). Bir başka ifade ile daha fazla veri nesnesinin birbiriyle olan ilişkisini gösterir. Örneğin, bir mağazada satılan ürünlerin satış verilerini inceleyerek, bir ürünün satışının diğer ürünlerin satışı üzerinde bir etkisi olup olmadığını görmek için birliktelik analizi yapılabilir. Veri madenciliğinde birliktelik, veriler arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmak ve bu ilişkileri kullanarak, karar verme süreçlerini desteklemek için kullanılır.

Veri Madenciliği Taksonomisi

Veri madenciliğinin çeşitli amaçlar ve hedefler için kullanılmasının pek çok farklı yöntemi vardır. Şekil 4’te verilen taksonomi, metodların çeşitliliğini, karşılıklı ilişkilerini ve gruplamasını daha rahat görebilmemiz için yardımcı olabilecektir. Veri madenciliği iki ana başlık altında incelenebilir. Birincisi doğrulama amaçlı (verification), ikincisi ise keşif amaçlı olarak kullanımıdır. Doğrulama amaçlı kullanımında sistem kullanıcı hipotezini doğrulamaktadır, keşif amaçlı kullanımında ise ilgili sistem yeni kuralları ve örüntüleri bağımsız olarak bulmaktadır (Oded ve Rokach, 2010, s. 5).

Şekil 4. Veri Madenciliği Taksonomisi (Oded ve Rokach, 2010, s. 6)

Keşif metotları veri içindeki örüntüleri otomatik olarak saptamaktadır. Keşif metotları, kestirim metodu ve betimleme metodu olarak ikiye ayrılmıştır. Betimleme metodu veri yorumlamayı amaçlamaktadır. Bunu yaparken temel verinin, ilgili bölüm ile olan ilişki yolunu anlamaya odaklanmaktadır (görselleştirme de olduğu gibi). Kestirim amaçlı yöntemde ise otomatik olarak bir model oluşturulmaktadır ve bu model yeni ve gizli örnekleri bulmakta, ilgili örnekle ilgili bir ya da daha fazla değişkenin değerleri ile ilgili bir kestirimde bulunulmasını sağlamaktadır. Ayrıca keşfedilmiş bilgiyi oluşturan örüntüleri oluşturmaktadır. Bazı kestirim amaçlı yöntemler verinin anlaşılmasını sağlamaktadır. Kestirim amaçlı veri madenciliği yöntemlerinin geneli tümevarımsal öğrenmeye dayanmaktadır. Tümevarımsal yaklaşımın temel sanısı, eğitilmiş modelin gelecekteki gizli örneklere uygulanabilmesidir (Oded ve Rokach, 2010, s. 5).

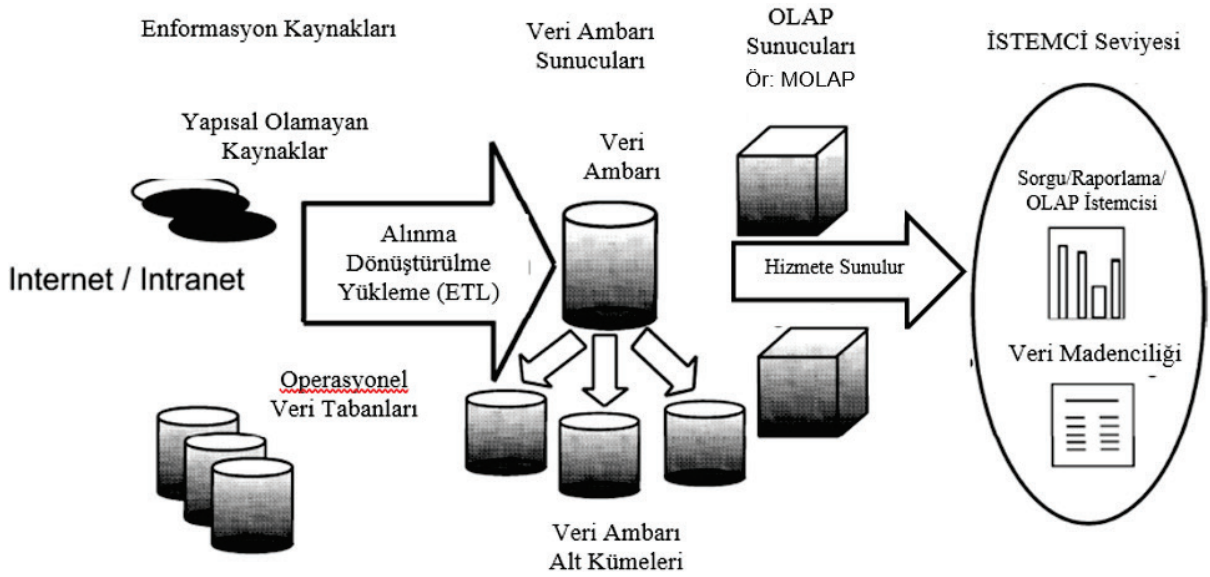
Doğrulama amaçlı yöntem, yabancı kaynak tarafından önerilen hipotezin değerlendirilmesi ile ilgilenmektedir. Bu yöntem uyum testi, hipotez testleri (ortalamaya ilişkin t testi gibi), varyans analizi (ANOVA gibi) istatistik alanındaki genel yöntemleri içermektedir. Bu yöntemler, veri madenciliği ile daha az ilgilidir. Çünkü pek çok veri madenciliği problemi, bilinen bir hipotezin test edilmesi yerine hipotezin keşfedilmesi ile ilgilenmektedir (Oded ve Rokach, 2010, s. 5-6).

Oded ve Rokach (2010, s. 5-6) bu taksonomide literatürde genellikle istatistik alanında gösterilen yöntemleri, veri madenciliğinde doğrulama yöntemleri arasında göstererek veri madenciliği kavramına daha geniş bir anlam katmıştır. Pek çok yazar ise Oded ve Rokach'a göre veri madenciliği kavramını yalnızca veri içinde örüntü keşfetme ve kestirimde bulunma yöntemleri olarak ve bu kavramı daha dar bir kalıpla vermişlerdir. Veri madenciliğinin kapsamı konusu ise burada belirtildiği gibi apayrı bir tartışma konusu olarak görülmektedir.

Veri Madenciliğinin Karar Destek Sistemleri İçindeki Yeri

Karar Destek Sistemleri (KDS), bir karar aşamasında, toplanmış bilgilerden faydalanarak karar vermeyi kolaylaştıran sistemlerdir. Günümüzde karar destek sistemleri bilgisayar tabanlı, insan tabanlı veya ikisinin karışımı şeklinde tasarlanmaktadır. KDS genel olarak bir karar uzmanının (stratejist, üst düzey yönetici, CEO, vs.) kararını daha rahat verebilmesi için, saf veri kaynaklarından (veri tabanları, metin kaynakları, bilgi depoları vs.) veriyi alıp, işleyip, karar için gereken hale getirerek işe başlar. Ardından bu veri üzerinde, daha önceden hazırlanmış olan şablonlar, veri işleme yöntemleri, veri madenciliği çalışmaları vs. kullanarak veri üzerinde ilkel bazı kararlar verebilir veya karar verilmesine destek olabilecek olası senaryoları hazırlayabilir (Şeker, MISSözlük).

Veri madenciliği yöntemleri entegre enformasyon teknolojilerinin (information technology) bir parçası olmaya başlamıştır. Şekil 5, enformasyon teknolojilerinin karar destek yönünün 3 aşamasını göstermektedir (Oded ve Rokach, 2010, s. 7).

Şekil 5. Enformasyon teknolojileri karar destek aşamaları (Oded ve Rokach, 2010, s. 7)

Veri kaynağından başlarken ilk aşama veri ambarıdır ve bunu OLAP (Online Analytical Processing) (Çevrimiçi Analitik İşleme Süreci) sunucu takip eder ve analiz araçlarını toplarlar. İncelendiğinde bunların öncüsünün veri madenciliği araçları olduğu görülmektedir (Oded ve Rokach, 2010, s. 7). Veri Ambarı verilerini analiz etmekte kullanılan iş zekâsı sistemlerinin temel bileşeni Çevrimiçi Analitik İşleme Sürecidir. OLAP karar süreçlerini destekleyen bilgiler veren, çok boyutlu verileri analiz etmeyi sağlamaktadır. OLAP için yapılandırılan veriler genellikle çok boyutlu bir veri modeli kullanmaktadır. Ürün satış bölgesi ve zaman gibi veri öznitelikleri, kullanıcıların karmaşık analiz raporları gerçekleştirmesine olanak tanıyan ayrı boyutlar olarak değerlendirilmektedir. Yapılan işlemleri depolamak ve analiz etmek için kullanılan geleneksel veri tabanlarının aksine, Veri Ambarı, Çevrimiçi Hareket İşleme (online transaction processing - OLTP) kullanılarak analiz edilen geçmiş ve özet bilgilerdir. OLAP, kuruluşların verilere daha iyi bir bakış açısı kazanmasını sağlayan iş problemlerini modelleme becerisi sağlamaktadır (Patil ve Gangadhar, 2019, s. 119).

Şekil 5'te de verilen 3 aşama kolayca şu şekilde ayrılabilir. Aşamalardan ilki rapor üreticilerine ulaşmaktır (örnek olarak, araba hırsızlığı gibi sorunların ortaya çıktığı anda sunulması). Ardından çok düzeyli (multi-level) analize başlanır (örnek olarak on şehirde son ayda ve bir önceki ayda ki araba hırsızlıklarının artışının karşılaştırılması). Son olarak örüntülerin keşfedilmesini içeren karmaşık analizler tamamlanır. Bu süreç bu şehirlerdeki araba hırsızlıklarını tahmin edecek ve hırsız önleyici sistemlerin yerleştirilmesini sağlayacak olan süreçtir. Son süreç olgunun matematiksel olarak modellenmesine dayanmaktadır. İlk iki süreç ise veri toplamanın ve hızlı manipülasyonunun bir aracıdır (Oded ve Rokach, 2010, s. 7-8).

Veri madenciliği, daha önce tanımlanmamış bilgilerin büyük veri tabanlarından çıkarılmasını amaçlamaktadır. Gizli kalıpları keşfetmek ve veriden bilgi çıkarmak için algoritmaların otomatik bir uygulaması olarak görülebilir. Öte yandan, Çevrimiçi Analitik İşleme (OLAP) Sistemleri, büyük veri kümelerini keşfetmek ve etkileşimli biçimde sorgulamaya izin vermektedir. OLAP Sistemleri veri ambarı ortamlarında kullanılan önde gelen ön uç araçlardır. Geçmişteki pek çok yayın, OLAP ve veri madenciliğinin bütünleşmesini vurgulamıştır. Daha yakın zamanlarda ise OLAP ile birlikte veri madenciliği teknikleri, büyük veri setlerini etkili bir şekilde analiz etmek için karar destek uygulamalarında uygulanmıştır (Usman vd., 2010).

VERİ MADENCİLİĞİNİN KÜTÜPHANELERDE KULLANIMI

Veri madenciliğinin kütüphanelerde kullanımına geçmeden önce Bilgi Yönetimi, Veri Madenciliği, Büyük Veri ilişkisi konusuna değinmek gerekir.

Bilgi yönetimi, bilgiyi tanımlama, saklama ve erişim becerisine atıfta bulunan kapsayıcı bir terimdir. Tanımlama, ihtiyaç duyulan verileri toplamak, tanımlamak ve kurumun yaptığı işte etkili kararlar alabilmek için mevcut verileri analiz etmeyi gerektiren aşamadır. Verilerin depolanması ve erişimi ise bilgisayar bilimi tarafından geliştirilen birçok araç kullanılarak veri tabanı yönetimini içermektedir. Böylelikle bilgi yönetimi, organizasyon için hangi bilgilerin önemli olduğunu anlama, organizasyonel karar verme için önemli sistemleri anlama, veri tabanı yönetimi ve veri madenciliğinin analitik araçlarını içermektedir (Olson D., 2017, s. 1).

Olson (2017, s. 1), bulunduğumuz dönemi, büyük veri çağı olarak değerlendirmektedir. Davenport (Davenport 2014'ten aktaran Olson D. , 2017, s. 1) büyük veriyi aşağıda ki gibi tanımlamıştır:

- Veri tek bir sunucuya sığmayacak kadar büyüktür (günümüzde farklı sunucular kullanılmaktadır),
- Satırlar ve sütunlar halinde bir veri tabanına aktarılacak şekilde yapılandırılmamıştır,
- Bir veri ambarına uyabilecek şekilde sürekli akmaktadır,
- Yetersiz yapının özelliklerine sahiptir. Bir başka deyişle yapılandırılmamış durumdadır.

Bilgi yönetimi, kurumlardaki bilgi kaynaklarını tanımlayarak ve yöneterek büyük verilerle başa çıkmak zorundadır. Bilgi yönetimi, süreç odaklı olup, bilginin nasıl edinilebileceğini, karar vermede yardımcı olacak araçlar açısından değerlendirir. Büyük verinin amacı analiz etmek ve veriyi içgörüyeye (kurumun neyi, neden, nasıl yaptığını anlayabilme), inovasyona ve iş değerine dönüştürebilmektir. Gerçek zamanlı performans ölçümleri, verinin tamamına dayanan, daha gerçek zamanlı analizler ve daha sağlıklı kararlar ile kurum ve kuruluşlara değer katabilir (Manyika et al. 2011'dan aktaran Olson D., 2017, s. 1). Bu noktada örneklem kümeleriyle değil, evrenin tamamına yakını ile çalışmak önem kazanmaktadır. Ancak verinin sürekli aktığı düşünülüğünde hiçbir zaman bütün evren yakalanamayacaktır. Bunun yanında son verilerle çalışabilmek de önemlidir.

Özellikle son 20 yılda çevrimiçi araştırma materyallerinde ve birincil kaynak miktarında büyük bir artış yaşanmıştır. Bununla birlikte, bilginin bulunabilirliğindeki gelişmeler ve zorluklar doğal olarak sadece bir dizi araştırmacı için değil, aynı zamanda kütüphaneler için de sorunlara yol açmaktadır. Verideki artış ile birlikte büyük veriden en yüksek değeri nasıl alınacağı konusu önem kazanmıştır. Veri madenciliği ya da çoğu zaman veri madenciliği tarafından atıfta bulunulan metin analizi, büyük veri ile yakından ilişkili olan ve gün geçtikçe önemi daha da artan kavramlardır. Veri madenciliği ile bilgisayar yazılımları aracılığıyla büyük veri içinde örüntülerin, eğilimlerin veya gerekli enformasyonun çıkarılması sağlanabilir (Porritt, 2015, s. 18) . Porritt bu ifadeyle veri madenciliğinin, büyük veri ile ilişkili bir kavram olduğunu göstermek istemiştir.

Gelecekte yayınların ve özellikle de akademik yayınların üreticilerinin, veri ve metin madenciliği kullanarak uygun verilerin ulaşılabilir olması için bilgi ve iletişim profesyonelleri ile birlikte çalışmaları gerekmektedir. Kütüphaneler ve araştırmacılar, büyük veriye erişme sorumluluğunun bilincini artırarak sürecin pratik unsurlarına güven duyulması konusunda yardımcı olabilirler. Veri madenciliğinin ve alt konusu olarak metin analizinin, büyük veride bulunan araştırma değerini serbest bırakmanın ve birlikte çalışarak geliştirilebilmenin temel faktörü olduğu göz ardı edilmemelidir (Porritt, 2015, s. 18).

Veri madenciliği pek çok alanda olduğu gibi kütüphane işlem ve hizmetlerini geliştirmek içinde kullanılabilir.

Kütüphanelerde veri madenciliğinin kullanımı yönelik çeşitli örnekler verilebilir. Bunlardan bazıları şöyledir:

- Derme geliştirme: Kütüphaneler dermelerini geliştirmek için kullanıcıların demografik bilgilerini ve kütüphane kullanımı ile ilgili diğer bilgilerini, ödünç alma verileri ile birlikte kullanarak veri madenciliği ile yeni kaynakların alınması için bir model oluşturabilirler ve kullanıcılarının ilgi alanları ile ilgili kaynakların kestiriminde bulunabilirler.
- Kullanıcı analizi: Kullanıcıların kütüphane kullanımına ilişkin verileri incelenerek veri madenciliği ile ihtiyaç ve tercihleri daha iyi anlaşılabilir ve kütüphaneler hizmetlerini elde edilen sonuçlara göre iyileştirebilir.
- Öneri sistemleri: Kütüphaneler, veri madenciliği algoritmalarını kullanarak, geçmiş kullanım verilerine dayalı olarak kullanıcılar için kişiselleştirilmiş öneriler sunabilir.

- Metin analizi: Kütüphaneler, veri madenciliğinin bir alt dalı olan metin madenciliği tekniklerini kullanarak, koleksiyonlarındaki materyallerin içeriğini analiz edebilir, içeriğin içindeki örüntülerini ve eğilimleri ortaya çıkarabilir.
- Bilgi hizmetlerinin pazarlaması: Kütüphaneler kullanıcı verilerini analiz ederek, hizmetlerini ve kaynaklarını tanıtmak için kişiye özel tanıtım faaliyetleri oluşturabilir.
- Teknik hizmetler: Kütüphane dermesinin önceki kayıtlarından geliştirilen model ile kütüphane kaynaklarının bibliyografik kaydı sırasında kütüphaneciye öneri sistemi oluşturulabilir.

Görüldüğü gibi teorik olarak kütüphanelerde pek çok alanda veri madenciliğini kullanmak mümkündür. Konu ile ilgili olarak literatür tarandığında ise bugüne kadar yapılmış çalışmalarla ilgili aşağıdaki örnekler verilebilir.

Girija ve Srivatsa, veri madenciliğinin web sayfalarında kullanılmasını web madenciliği, multimedya veri tabanlarında kullanılmasını multimedya madenciliği, metinler için kullanılmasını metin madenciliği, bu çalışmanın konusu ile ilgili olarak dijital kütüphanelerde uygulanmasını ise bibliyomadencilik olarak tanımlamıştır (Girija ve Srivatsa, 2006, s. 593). Fakat literatür incelendiğinde bu çalışmada da görülebileceği üzere kütüphanelerde veri madenciliği kullanımı çoğunlukla bibliyomadencilik olarak geçmemekte, bibliyomadencilik bu konuda özel bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Konu ile ilgili ülkemizde üç farklı lisansüstü tezine ulaşılmıştır.

Doğan'ın, doktora tezi çalışmasında kütüphanelerde veri madenciliği modellerinden sınıflandırma ve birliktelik kuralı yöntemlerinin kullanılabilirliğini göstermek için simülasyon tekniği ile iki farklı hipotetik veri kümesi oluşturulmuştur. Bu veri kümeleri ile ilk olarak kütüphane kullanıcılarının veri tabanı kullanımına ilişkin birliktelik kuralı oluşturulmuştur. İkinci olarak ise kullanıcılara ilişkin oluşturulan hipotetik verilere dayanarak veri tabanı öneri modeli kurulmuş ve model ile kullanıcılara ilişkin model kestiriminde bulunulabileceği gösterilmiştir (Doğan, 2022).

Kurt, doktora tezi çalışmasında veri madenciliğini iki farklı şekilde kullanmıştır. Araştırmanın ilk analizinde, yayınlanan içeriklerin okunma sayılarını etkileyen faktörleri ortaya çıkarmak amacıyla, içerik metinlerini metin madenciliği yaklaşımıyla çözümlenmiş ve çoklu doğrusal regresyon analizi uygulanarak okunma sayılarını

etkileyen faktörler ortaya çıkarılmıştır. İkinci analizde ise, okunma sayılarının ilgili organizasyonun gelirleri üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu amaçla, aylık bazda şirket gelirleri ve okunma sayıları, basit doğrusal regresyon problemi olarak ele alınarak bir tahmin modeli oluşturulmuştur (Kurt, 2023).

Akçay yapmış olduğu yüksek lisans tez çalışmasında bilgi keşfi sürecini, veri madenciliği tanımını, veri madenciliği uygulama sürecini, veri madenciliği kullanım alanlarını, veri madenciliği yöntem ve tekniklerini incelemiştir (Akçay, 2014). Akçay'ın çalışmasında Bilgi ve Belge Yönetimi'nde veri madenciliği konusu da kavramsal olarak işlenmiştir (Akçay, 2014, s. 57-60).

Nicholson (2006) kütüphanelerde veri madenciliği tekniklerinin uygulanabilmesi için gerekli olan verilerin elde edilmesinde kullanılacak veri ambarındaki veri türleri için Şekil 6'da bulunan kavramsal çerçeveyi önermiştir.

Bibliyografik Vekil		Bibliyometrik Veri (Kümelenmiş Elektronik Kaynak Verisi Gereklidir) Atıflar/Linkler/Sosyal Ağlar vs. Disiplinler Bağlantılar
Kütüphane İşlemleri Personelle İlgili Bilgi Talebi Tedarikçi Planı Paketleme Giderleri Geçen Süre Personel Düzenleri	MARC, Dublin Core, Yazar, Yayıncı, Konu Başlıkları/Sınıflama, Özet, Anahtar Kelimeler Materyal Türü, Yer(Fiziksel ve Sanal), Erişilebilirlik	
Kütüphane Hizmetleri Temel Öğeler: Tarih, Zaman, Yer, Format, Müşterek Kullanım		
Tarama İçerik Tarama Yolu (Önce/Sonra) Tarama Netliği Materyallerin Müşterek Kullanımı	Ödünç Verme / Kullanım OPAC Bilgisi (Dolaşım Uzunluğu) Hareket Günlüğü Analizi Tıklama Linki / Vekil Bilgisi Sayaç Verisi	
Danışma Metot Soru Soru Konusu Geçen Süre Cevap Başvuru Yolu	Destek ve Eğitim Program Türü Program Başlığı Program Konusu Katılımcıların Demografisi Başvuran Bilgisi	ILL / Diğer Talepler Taleplerin Akışı Son Tedarikçi Zamanın İşlenmesi Tedarik Zamanı Maliyetler
Demografik Vekil Ayarlara Bağlıdır: Üniversite / Bölüm / Düzey / Posta Kodu / Grup Üyeliği / İlgili Bölüm Alanları / Kademe / Öğretmen		

Şekil 6. Nicholson'ın (2006) kütüphanelerde veri madenciliği tekniklerinin uygulanabilmesi için kullanılacak veri türlerine ilişkin önerdiği kavramsal çerçeve

Weng makalesinde üniversite öğrencilerinin kitap abonelik (book subscription) süreçlerini anlamayı ve kütüphane yöneticilerine kütüphanedeki kitaplar için etkin kütüphane yönetim planları yapmalarını sağlamayı amaçlamaktadır. Tek bir veri kümesinden örüntüler bulmaya yarayan geleneksel birliktelik kuralı madenciliği (association rule mining) yöntemlerinden farklı olarak, bu makale, kütüphane kullanıcılarının kitap abonelik özelliklerini analiz etmek için “yenilik-frekans-üniversite” (RFC) modelini önermektedir. Çalışmada ayrıca eşdeğer sınıf RFC bölümlerinden (equivalence-class RFC segments) ilişki kuralları keşfedilmiştir (Weng, 2016).

Kovacevic vd. ilgili çalışmalarında veri madenciliği tekniklerinin (kümeleme ve sınıflandırma) dijital kütüphane hizmetlerinde kullanılmasını öneren bir yaklaşımda bulunmuşlardır. Çalışmada benzer kullanıcılar, profillerine ve arama davranışlarına dayanarak birlikte kümelenmişlerdir. Kullanıcılara uygun hizmetleri tavsiye etmek için öngörülü (predictive) sınıflandırma kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda aynı kümedeki kullanıcıların benzer hizmetleri veya kalıpları kabul etme ihtimalinin yüksek olduğu gösterilmiştir (Kovacevic vd., 2010, s. 829). Bu çalışma Goodall ve Pattern'in (2011) ve Renaud vd. lerinin (2015) ilgili yayınlarında da atıf almıştır.

Preza (2016, s. 2-3) "Kütüphanelerde Veri Bilimi ve Analitik" isimli çalışmasında, veri biliminin kütüphanelere yardımcı olabileceği somut alanları aşağıdaki gibi tanımlamıştır:

- Dijital nesne (object) sınıflaması/semantik/arama,
- Resim tanıma ve sınıflandırma,
- İçerik kümeleme ve segmentasyon,
- Raporlama,
- Kestirim analitikleri (predictive analytics),
- Makine çevirisi,
- Sesten metine dönüştürme,
- Metinden sese dönüştürme,
- İntihal,
- Kurumsal kaynaklar için analitik platform.

Preza (2016, s. 4-5) kütüphanelerde hangi enformasyonun analiz edilebileceği ile ilgili aşağıdaki maddeleri sıralamıştır.

1. Aramalar: Kullanıcıların veri tabanında ne aradıklarını, ihtiyaçlarının ne olduğunu ve en çok neleri aradıklarını bilmek önemlidir. Kullanıcılar aramaları ile uyumsuz içerik arıyorlar mı?

2. Bant genişliği: Kütüphane otomasyon sisteminin hangi dönemlerde daha sık kullanıldığı bilmek daha hızlı bir erişim ve kullanıcı memnuniyeti için önemlidir.

3. Depolama: Depolama ve bant genişliği verileri, Depo Yöneticisi ve Kurum'a ek bütçeleri doğrulama, büyüme ve kullanım planlama, maliyetleri tahmin etmede yardımcı olabilir.

4. Kullanıcı ve kullanım: Kullanıcılar veri havuzunda ne yapıyorlar ve kim neyin sahibi?

5. Trafik: Tüm web trafiğini günlüklere kaydetmek önemlidir. İzlenecek yollar arasında ziyaretler, ziyaretlerin süresi, yönlendiren URL'ler, etkinlikler (yükleme, indirme, vb.), tarayıcı vb.

6. Dijital nesnelere: veri havuzunun içinde neler var?

7. Sınıflama: Genellikle, dijital nesnelere bir veri havuzuna yüklendiğinde, sistem nesne için bir "etiket" veya "sınıflandırma" istemektedir. Bir nesne birden fazla etiket veya sınıflandırma içerebilir.

8. Ses, video, metin ve resim analizi: Dijital nesnelere içinde neler var? Bu görev, bilişsel hizmetler kullanılarak otomatik (cognitive services) olarak yapılabilir.

9. En iyi 10: İlk 10'daki en çok yüklenen dosyalar, ilk 10'daki en çok indirilen dosyalar, ilk on yükleyici, ilk on arama, vb. fikir sahibi olunabilir.

10. Diğer: Hiç indirilmemiş veya görülmemiş dosyalar, hiç oturum açmamış kullanıcılar, vb.

Cullen, 2005 yılında yayınladığı makalesinde işletmelerin operasyonlarında yıllarca veri madenciliğini kullandığından bahsetmiş; kütüphanelerin ve kütüphanelerle ilgili işletmelerin de bu doğrultuda veri madenciliğini ne şekilde kullandıklarına değinmiştir (Cullen, 2005).

Gibson, yayınında incelediği tıp kütüphanesinin çevrimiçi materyallerinin kullanımında belirli kullanım kalıplarının olup olmadığını araştırmak için teorik ve pratik olarak uygun yöntemler bulmayı amaçlanmıştır. Sunucu erişim kütük (log) dosyalarında keşfedilebilecek kullanıcı örüntüleri yardımı ile bilinen ve istatistiksel olarak önemi olan kullanıcı arama davranışlarına yönelik çıkarımların türetilmesinin mümkün olup olmadığı sorusunu incelemiştir. Bu çalışmayı web kullanım madenciliği (web usage mining) konusu altında yapmıştır (Gibson, 2001, s. 15-16).

Noh ve Kim, toplumun genel olarak halk kütüphaneleri hakkındaki algısını anlamak amacıyla, halk kütüphaneleriyle ilgili belirli blog ve web sitelerinde yer alan metinleri analiz ederek, semantik bağlantı ağı ve duygu analizi yöntemlerini kullanmıştır (Noh ve Kim, 2022, s. 41).

Yukarıda literatürde karşılaşılan örnekleri vermenin yanı sıra, yine literatürde kütüphanelerin ve diğer bilgi merkezlerinin belirli hizmet ve işlemlerine yönelik örneklerle de karşılaşılması mümkündür. Bunlar aşağıda kısaca örneklenmeye çalışılmıştır.

Guzman, veri madenciliğinin kütüphanelerde uygulanmasına ilişkin kapsamlı bir literatür taraması yapmıştır. Çalışmasında 1998 ile 2014 yılları arasında altı farklı dergide konu ile ilgili yapılan çalışmaları incelemiştir (Guzman vd., 2015, s. 499).

Brettschneider, Alman telif hakkı hakları yasasında metin ve veri madenciliği konusunu ele almıştır. Bu çalışmada hem kütüphane hem de hukuk açısından ortaya çıkan engellere değinilmektedir (Brettschneider, 2021, s. 104). Benzer şekilde Papadopoulos'ta konunun hukuki boyutu ile ilgilenmektedir. Çalışmasında Yunanistan Milli Kütüphanesi tarafından uygulanan metin ve veri madenciliği uygulamalarını ve genel veri koruma yönetmeliği açısından gerekliliklerini dikkate alan uygulamalı internet güvenliği çözümlerini ele almaktadır (Papadopoulos vd., 2020, s. 441).

Katsurai, çalışmasında veri madenciliği ile ilgili oluşturduğu sözlükte yer alan terimleri, kütüphane ve bilgi bilim alanında tarayarak bunların metin analizlerini yapmıştır (Katsurai ve Joo, 2021).

Khademizadeh, çalışmasında üniversite kütüphanecileri ve veri bilimcilerinin işbirliği önemine, veri madenciliğinin üniversite kütüphanelerinde kaynak seçimi ve dolaşım sürecini etkileyebileceğine, veri madenciliği tekniklerinin özellikle derme geliştirme alanında üniversite kütüphanelerinde kullanılabilmesine, birliktelik kuralları algoritmalarının kullanımının kütüphane kaynaklarının kullanıcılar için tahmin edilmesine yardımcı olabileceğine değinmiştir (Khademizadeh vd., 2022, s. 1).

Chan-Chine Chang, Ruey-Shun Chen ise inceledikleri kütüphanenin ödünç verme verilerini kullanarak kütüphane kullanıcılarını kümeleme tekniği ile her bir kümenin kendi özelliklerine sahip olduğu beş farklı kümeye ayırmışlardır (Chang ve Chen, 2006, s. 307).

Kao vd. çalışmalarında veri madenciliği yöntemi ile derme geliştirme bütçesi tahsis modelini önermişlerdir. Bu modeli oluşturmak için kütüphane ödünç verme verilerini kullanmışlardır (Kao vd., 2003, s. 133).

Sun vd., veri madenciliği kullanarak üniversite kütüphaneleri kullanıcıları için kitap ödünç alma konusunda kişiselleştirilmiş hizmet stratejisi ortaya koymuşlardır (Sun vd., 2020, s. 515).

Irfiani, çalışmasında belirtilen halk kütüphanesinde 17-25 yaş aralığındaki okuyucuların kitap türlerine göre ödünç alma davranışlarına ilişkin örüntülerini veri madenciliğinde birliktelik kurallarını kullanarak saptamıştır (Irfiani, 2020, s. 137).

Duan ve Wang, veri madenciliği kullanarak üniversite kütüphanelerinde kişiselleştirilmiş hizmetlerin nasıl verileceğine yönelik bir çalışma yapmışlardır. Bu amaçla okuyucu özellikleri ile ödünç alınan kitaplar arasında bir ilişki modeli kurulabilmesi için birliktelik kuralı madenciliği kullanılmıştır (Duan ve Wang, 2021, s. 1-5).

Xu, çalışmasında öncelikle bilgi merkezinde öğretmen olarak kayıtlı olan kullanıcıları kümeleme yöntemi ile gruplara ayırmıştır (Xu, 2011, s. 35), sonrasında öğretmenlerin kişisel özelliklerinin, web kaynakları kullanımlarını etkileme durumlarını araştırmıştır (Xu, 2011, s. 44).

Literatürde pek çok kaynakta kütüphane kullanımı ile akademik başarı arasındaki ilişkinin ölçülmesi konusu işlenmiş ve bu bölümde bu kaynaklardan bazılarına yer verilmiştir.

Bu konuda yapılan çalışmalardan birinde Cox ve Jantti kütüphane kullanımı ile başarı notları arasında güçlü bir korelasyon bulmuştur (Cox ve Jantti, 2012).

Soria, Fransen ve Nackreud, ilgili çalışmasında 13 üniversitede birinci sınıflar arasındaki kütüphane kullanımının akademik başarılarını pozitif yönde etkilediği sonucuna varmıştır (Soria, Fransen ve Nackerud, 2013).

Goodal ve Pattern'de akademik başarı ile kütüphane kullanımını ilişkilendirmek için veri madenciliği tekniklerini kullanmıştır. Bu çalışmada kütüphanenin öğrenci tarafından ziyaret verileri, kitap ödünç verme verileri ve elektronik kaynak kullanımı verileri vb. veriler kullanılmıştır. (Goodall ve Pattern, 2011).

Renaud, Britton, Dinding ve Mitsouri, ilgili çalışmalarında, kütüphanelerde veri madenciliği tekniklerini kullanarak kullanıcı davranış analizi, kitap kullanım analizi, kütüphane kullanımı ve öğrenci başarısı arasındaki korelasyon gibi konulara eğilmişler ve bu konularda ilgili örüntüleri bularak kütüphane performansını ölçmek için yeni bir yöntem denemişlerdir. Çalışmada kullanıcı ve kitap kullanım analizi bölümlerinde ödünç alınan kitapların LC sınıflandırma kodlarıyla ve akademik birimlerle ilişkileri ortaya konmuştur (Renaud, Britton, Dingding ve Mitsunori, 2015).

Ayrıca Shieh, bibliyomadencilik sürecinin, konuların tanımlanması, veri ambarının oluşturulması, verinin arıtılması, verinin keşfedilmesi ve sonuçların değerlendirilmesi gibi aşamalardan oluştuğunu belirtmiştir. İlgili çalışmada

kütüphaneciler için daha kolay erişilebilir bir bibliyomadencilik uygulama modeli ve bibliyomadencilik uygulamalarında yardımcı olması için bir prototip sistem uygulaması önerilmiştir (Shieh, 2010).

İncelenen bu sonuçlara dayanarak kütüphanelerde pek çok farklı alanda veri madenciliği uygulamasının yapılabileceği sonucuna varılmıştır.

Sonuç ve Öneriler

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ve bu teknolojilerin yaygınlaşması ile birlikte üretilen verinin aşırı derecede artması ile birlikte büyük bir veri patlaması olmaktadır. Kurum ve kuruluşlar ise kullandıkları operasyonel veri tabanları dışında üretilen bu verileri kendileri için katma değer yaratacak bir şekilde kullanmak istemektedir. Kütüphanelerin de bu dönüşümün dışında kalması söz konusu değildir.

Kütüphaneciler taksonomi alanına, kullandıkları sınıflandırma sistemi nedeniyle alışık oldukları için, edinebilecekleri istatistiksel bir sınıflandırma modeliyle kütüphane verilerini işleyebilirler. Kütüphaneciler için veri madenciliği programları satın alıp, kurabilme ve kullanabilme bilgisi, verilecek küçük çaplı eğitimlerle elde edilebilir. Bunun yanında ileri düzeyde veri madenciliği uygulamaları ve analiz için disiplinler arası bir çalışma gerekecektir. Bu nedenle kütüphaneciler daha ileri düzeyde karşılaşabilecekleri problemlerle ve uygulamalarla ilgili olarak istatistikçiler ve bilgisayar programcıları ile birlikte ortak çalışmalıdırlar.

Araştırma sonucunda; Kütüphanecilerin veri madenciliği tekniklerini kullanarak, kütüphane işlem ve hizmetlerinde yeni örüntüler elde ederek bunları karar destek süreçlerinde kullanabilmesinin uygun veri kümelerinde mümkün olabileceği sonucuna varılmış ve araştırma hipotezi doğrulanmıştır.

Bu çalışma aynı zamanda kütüphanelerin daha iyi bir kullanıcı deneyimi sunabilmesi için kullanıcı verilerinin ve davranışlarının kütüphanelerde toplanması ve tutulması gereğini ortaya koymaktadır. Bunun ötesinde kullanıcıların tarama ve benzeri davranışlarını kullanıcı adları ve şifreleri ile giriş yaptıktan sonra gerçekleştirmesinin zorunlu kılınması değerlendirilebilir.

Araştırma kapsamında elde edilen bu sonuçlara göre aşağıdaki öneriler sıralanabilir:

- Kütüphanecilerin daha fazla değer yaratabilmeleri için kullanıcıları ile özel ve kişisel deneyimler yaratmaları gerekmektedir.

• Kütüphane hizmetlerinin ve kullanıcı deneyiminin geliştirilmesinde veri madenciliği yöntemleri kullanılabilir.

• Kütüphanecilerin kullanıcıları ile anlamlı bir ilişki kurmaları için hangi verilere ihtiyaçları olduğu saptanmalıdır.

• Kütüphane kullanıcılarının çevrimiçi kütüphane kullanımlarında kullanıcı adı ve şifre kullanması sağlanmalıdır. Bu şekilde hukuki ve etik kurallar çerçevesinde kullanıcı hareketlerinden gelecek veriler toplanarak bir veri tabanında veya veri ambarında daha sonra veri madenciliği süreçlerinde kullanılmak üzere yapılandırılması gereklidir.

• Bu hizmetlerin ve ilişkinin geliştirilmesinde hangi veri tabalarından faydalanabileceği, bu veri tabanları dışında hangi tür verilerin toplanabileceği araştırılmalıdır.

• Toplanan bu verilerin saklanması ve analitik işlemlere tabi tutulmasında kullanılacak donanım ve yazılımlar belirlenmelidir.

• Kütüphaneciler yaptıkları bu tarzda çalışmalarını diğer kütüphanecilerle paylaşmalı ve onlara yol göstermelidir.

• Kütüphaneciler veri madenciliğini kendi meslekleri içinde değerlendirmeli, onlara bu konuda gerekli eğitimi almaları için gerekli ortam sağlanmalı, kütüphanecilik alanında eğitim veren bölümler ise müfredatlarını bu doğrultuda düzenlemelidir.

• Günümüz şartlarında araştırmacıların veri madenciliği uygulamaları yapılabilmesi için yüksek maliyetli donanım ve yazılımlara ihtiyaçları bulunmaktadır. Kütüphaneciler başka bilimlerde de veri madenciliği çalışmalarının yapılabilmesi için öncü olmalı, gerekli makineler, bilgisayar programları ve uzmanları ile kütüphane içinde hizmet vermelidir.

• Bu çalışmada görüldüğü üzere bu tarzda çalışmalar istatistik bilimi, bilgi teknolojileri vb. farklı disiplinlerin ortak çalışması ile gerçekleştirilmelidir.

Kaynakça

Akçay, A. (2014). *Bilgi ve Belge Yönetiminde Veri Madenciliği*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akdi, Y. (2018). *İST308 Zaman Serileri Analizi, 8. Hafta Ders Notları*. Ankara Üniversitesi Açık Ders Malzemeleri. Erişim adresi: <https://acikders.ankara.edu.tr/mod/resource/view.php?id=47751>

- Akpınar, H. (2014). *Data Veri Madenciliği Veri Analizi*. İstanbul: Papatya Yayıncılık Eğitim.
- Altunkaynak, B. (2022). *Veri Madenciliği Yöntemleri ve R Uygulamaları* (3. bs.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Arslantekin, S. (2003). Veri madenciliği ve bilgi merkezleri. *Türk Kütüphaneciliği*, 17(4), 369-380. <http://www.tk.org.tr/index.php/TK/article/view/303/295>
- Brettschneider, P. (2021). Text und data-mining – juristische Fallstricke und bibliothekarische Handlungsfelder. *Bibliotheksdienst*, 55(2), 104-126.
- Cackett, D. (2013). *Information Management and Big Data, A Reference Architecture*. Redwood Shores: Oracle Corporation. Erişim adresi: <https://citeseerx.ist.psu.edu/pdf/15a6c422db770da6eaecde3fd1630c3eec3880e5>
- Chang, C. C. ve Chen, R. S. (2006). Using data mining technology to solve classification problems: A case study of campus digital library. *The Electronic Library*, 24(3), 307-321.
- Cios, K., Pedrycz, W., Swiniarski, R. ve Kurgan, L. (2007). *Data Mining, A Knowledge Discovery Approach*. New York: Springer.
- Cox, B. ve Jantti, M. (2012). Discovering the impact of library use and student performance. *Educause Review*, s. 1-9. Erişim adresi: <http://ro.uow.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=1507&context=asdpapers>
- Cullen, K. (2005). Delving into data: Businesses have used data mining for years. Now libraries are getting into the act. *Library Journal*, 30(13), s. 30-32.
- Data analysis. (t.y.) *Cambridge dictionary içinde*. Erişim adresi: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/data-analysis>
- Doğan, K. (2022). *Bilgi Merkezi ve Hizmetlerinde Veri Madenciliğinin Kullanılabilirliği: Üniversite Kütüphaneleri Örneği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Döring, M. (2018). *Prediction vs forecasting*. Data Science Blog. Erişim adresi: https://www.datascienceblog.net/post/machine-learning/forecasting_vs_prediction/#:~:text=Prediction%20is%20concerned%20with%20estimating%20the%20outcomes%20for%20unseen%20data.&text=Forecasting%20is%20a%20sub%2Ddiscipline,we%20consider%20the%20temporal%20

- Duan, S. ve Wang, Z. (2021). Research on the service mode of the university library based on data mining. *Scientific Programming*, 1-9. doi:<https://doi.org/10.1155/2021/5564326>
- Dunham, M. (2002). *Data Mining Introductory and Advanced Topics*. New Jersey: Pearson Education Inc.
- Everitt, B. ve Skrondal, A. (2010). *The Cambridge Dictionary of Statistics* (4. bs.). New York: Cambridge University Press.
- Fayyad, U., Piatetsky-shapiro, G. ve Smyth, P. (1996). From data mining to knowledge discovery in databases. *AI Magazine*, 37-54. Erişim adresi: <https://www.aaai.org/ojs/index.php/aimagazine/article/viewFile/1230/1131>
- Gibson, I. E. (2001). *Data mining analysis of digital library database usage patterns as a tool facilitating efficient user navigation* (Doktora Tezi). Erişim adresi: <https://www.proquest.com/dissertations-theses/data-mining-analysis-digital-library-database/docview/251131313/se-2?accountid=8319>
- Goodall, D. ve Pattern, D. (2011, 02 22). Academic library non/low use and undergraduate student achievement : A preliminary report of research in progress. *Library Management*, 32(3), 159-170. Erişim adresi: <http://www.emeraldinsight.com/doi/pdfplus/10.1108/01435121111112871>
- Girija, N. ve Srivatsa, S. K. (2006). A research study: Using data mining in knowledge base business strategies. *Information Technology Journal*, 5(3), 590-600.
- Guzman, L. S., Saquicela, V., Ordóñez, E. A., Vandewalle, J. ve Cattrysse, D. (2015). Literature review of data mining applications in academic libraries. *The Journal of Academic Librarianship*, 41(4), 499-510.
- IBM SPSS Modeler CRISP-DM Guide*. (2000). IBM Web Sitesi. Erişim adresi: <https://www.ibm.com/docs/en/spss-modeler/18.1.1?topic=spss-modeler-crisp-dm-guide>
- Irfiani, E. (2020). Determination of book loan association pattern using apriori algorithm in public libraries. *Techno Nusa Mandiri: Journal of Computing and Information Technology*, 17(2),137-142.
- Kao, S. C., Chang, H. C. ve Lin, C. H. (2003). Decision support for the academic library acquisition budget allocation via circulation database mining. *Information Processing & Management*, 39(1), 133-147.

- Katsurai, M. ve Joo, S. (2021). Adoption of data mining methods in the discipline of library and information science. *Journal of Library and Information Studies*, 19(1), 1-17.
- Khademizadeh, S., Nematollahi, Z. ve Danesh, F. (2022). Analysis of book circulation data and a book recommendation system in academic libraries using data mining techniques. *Library and Information Science Research*, 44(4), 1-9.
- Kovacevic, A., Devedzic, V. ve Pocajt, V. (2010). using data mining to improve digital library services. *The Electronic Library*, 28(6), 829-843. doi: 10.1108/02640471011093525
- Kurt, L. (2023). *Bilgi Yönetiminde Veri ve Metin Madenciliği: Bir Dijital İçerik Analizi Uygulaması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Nicholson, S. (2006). The basis for bibliomining: Frameworks for bringing together usage-based data mining and bibliometrics through data warehousing in digital library services. *Information Processing and Management*, 42(01), 785-804. doi:10.1016/j.ipm.2005.05.008
- Nisbet, R., Miner, G. ve Yale, K. (2018). *Handbook of Statistical Analysis and Data Mining Applications* (2. bs.). London: Elsevier.
- Noh, Y. ve Kim, D. (2022). A study on social perceptions of public libraries utilizing the sentiment analysis. *International Journal of Knowledge Content Development & Technology*, 12(4), 41-65.
- Oded, M. ve Rokach, L. (2010). *Data Mining and Knowledge Discovery Handbook* (2. bs.). New York: Springer.
- Oğuzlar, A. (2011). *Temel Metin Madenciliği*. Bursa: Dora.
- Olson, D. (2017). *Descriptive Data Mining*. Singapore: Springer.
- Olson, D. L. (2018). *Data Mining Models, Second Edition*. New York: Business Expert Press.
- Olson D. L. ve Araz Ö. M. (2023). *Data mining and analytics in healthcare management: Applications and tools*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-28113-6>

- Papadopoulos, M., Gerolimos, M., Vavousis, K. Xenakis, C. (2020). Text and data mining for the national library of Greece in consideration of internet security and GDPR. *Qualitative and Quantitative Methods in Libraries (QQML)*, 9 (3), 441-460.
- Patil, A. ve Gangadhar, N. (2019). Olaas: OLAP as a service. *2016 IEEE International Conference on Cloud Computing in Emerging Markets (CCEM), Cloud Computing in Emerging Markets (CCEM)* (s. 119-124). Bangalore, India: IEEE. Erişim adresi: <http://ieeexplore.ieee.org/stamp/stamp.jsp?tp=&arnumber=7819682>
- Pektaş, A. O. (2013). *SPSS ile Veri Madenciliği*. İstanbul: Dikeyksen.
- Porritt, G. (2015). Data mining in the humanities and social sciences. *Information Today*, 18.
- Preza, J. L. (2016). *Data Science and Analytics in Libraries*. Erişim adresi: <https://zenodo.org/record/375809/files/Data%20Science%20and%20Analytics%20in%20Libraries.pdf>
- Prytherch, R. (2005). *Harrod's librarians' glossary and reference book : a dictionary of over 10,200 terms* (10 bs.). Hampshire: Ashgate Publishing Limited.
- Quinlan, J. (1986). Induction of Decision Trees. *Machine Learning*, 81-106. Erişim adresi: https://link.springer.com/content/pdf/10.1007%2F978-1-4613-1162-5_1.pdf
- Renaud, J., Britton, S., Dingding, W. ve Mitsunori, O. (2015). Mining library and university data to understand library use patterns. *The Electronic Library*, 33(3), 355-372. <https://search.proquest.com/docview/1683340136?accountid=8319>
- Roiger, R. J. (2017). *Data mining: A tutorial-based primer*. Florida: CRC Press, Taylor & Francis Group.
- Sankur, B. (2004). *İngilizce - Türkçe Ansiklopedik Bilişim Sözlüğü*. İstanbul: Pusula.
- Sathishkumar, S., Devi Priya, R. ve Karthika, K. (2020). Survey on data mining and predictive analytics techniques. G. Ranganathan, J. Chen, ve Á. Rocha (Ed.), *Inventive Communication and Computational Technologies. Lecture Notes in Networks and Systems* (s. 971-981) içinde. Singapore: Springer.
- Shieh, J. C. (2010). The integration system for librarians' bibliomining. *The Electronic Library*, 28(5), 709-721. Erişim adresi: <http://www.emeraldinsight.com/doi/pdfplus/10.1108/02640471011081988>

- Soria, K., Fransen, J., ve Nackerud, S. (2013). Library use and undergraduate student outcomes: New evidence for students' retention and academic success. *Libraries and the Academy*, 13(2), 147-164. Erişim adresi: <http://resolver.ebscohost.com/openurl?sid=EBSCO%3aconedsqd7&genre=article&iissn=15312542&ISBN=&volume=13&issue=2&date=20130101&spage=147&pages=147-164&title=portal%3a+Libraries+and+the+Academy&atitle=Library+Use+and+Undergraduate+Student+Outcomes%3a+New+Ev>
- Stanisz, T., Kwapien, J. ve Drozd, S. (2019). Linguistic data mining with complex networks: A stylometric-oriented approach. *Information Sciences*, 482, 301-320. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1016/j.ins.2019.01.040>
- Sun, Y., Sun, J., Du, Q., Zhao, H. ve Liu, J. (2020). Research on personalized service strategy of university library based on big data mining system. *2020 5th International Conference on Smart Grid and Electrical Automation (ICSGEA)*, (s. 515-518). doi:10.1109/ICSGEA51094.2020.00117
- Şeker, Ş. E. (2013). *İş Zekâsı ve Veri Madenciliği*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Şeker, Ş. E. (t.y.). *MISSözlük*. <http://mis.sadievrenseker.com/2014/06/metin-madenciligi-text-mining/>
- Tan P. N., Steinbach M., Karpatne, A. ve Kumar, V. (2019). *Introduction to data mining* (2. bs.). Pearson Education Limited.
- T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı. (t.y.). *İstatistik Terimleri Sözlüğü*.
- Usman, M., Asghar, S. ve Fong, S. (2010). Data mining and automatic OLAP schema generation. *2010 Fifth International Conference on Digital Information Management (ICDIM)* içinde, (s. 35-43). Thunder Bay. doi:10.1109/ICDIM.2010.5664622
- Weng, C.-H. (2016). Knowledge discovery of digital library subscription by RFC itemsets. *Electronic Library*, 35(5), 772-788. doi:10.1108/EL-06-2015-0086
- Xu, B. (2011). *Understanding teacher users of a digital library service: A clustering approach* (Doktora tezi). <https://www.proquest.com/dissertations-theses/understanding-teacher-users-digital-library/docview/862643655/se-2?accountid=8319>

Yu, C. H. (2022). *Data mining and exploration from traditional statistics to modern data science*. CRC Press. <https://doi.org/10.1201/9781003153658>

Zaki, M. J. ve Meira W. (2020). *Data mining and machine learning : fundamental concepts and algorithms* (2. bs.). Cambridge University Press.

Zweig, K. A. (2016). Are Word-Adjacency Networks Networks?. A. Mehler, A. Lücking, S. Banisch, P. Blanchard ve B. Job (Ed.). *Towards a Theoretical Framework for Analyzing Complex Linguistic Networks. Understanding Complex Systems* içinde (s. 153-163). Berlin: Springer. doi:https://doi.org/10.1007/978-3-662-47238-5_7

Summary

Data mining is one of the most important methods to find patterns and draw meaningful conclusions from big data collected from different sources. It is important for libraries to collect data from different sources and to draw meaningful results from this data by data mining.

The usage areas and benefits of data mining in libraries, which services it can be used for, and which data mining methods can be applied are important topics that need to be researched in Turkey, as well as in the world. Although there are sufficient publications on this topic in foreign literature, the lack of sufficient studies on libraries in our country has led to the need for this study. Data mining for libraries is extremely important in terms of creating reporting opportunities that have not been previously available, providing better user experience for library users, and obtaining new insights in library operations.

The study reveals the current state of data mining with technological developments such as big data technologies. An effort has been made to determine what libraries should do in the light of these developments.

In this context, the main hypothesis in the study is: "It is possible for libraries to obtain new patterns in library operations and services by using data mining techniques and to use them to develop new service models by reflecting them in decision support processes."

A literature review is conducted to establish the theoretical basis of the research. At this stage, nationwide and international studies including the concepts related to data mining, data mining models, data mining processes, etc. are examined. The areas of utilization and applications of data mining are included in libraries.

In the literature review, it has been observed that terms and concepts related to data mining are not used correctly in many studies. Some of the terms and concepts mentioned in the study are; artificial intelligence, machine learning, statistics, data visualization, databases, geographic information systems, linguistics, statistical modeling, information discovery from databases, data science, data analysis, prediction, forecasting, estimation, etc.

In many sources, it has been observed that different processes related to data mining are used. Two of these processes have been explained in detail in the study. A detailed comparison of the examined five processes has also been included.

Data mining models such as clustering, association rules, and classification have been explained. Then, the taxonomy of data mining and the place of data mining in decision support systems have been examined.

Before delving into the use of data mining in libraries, the relationship between knowledge management, data mining, and big data is examined in the study.

When looking at the literature and applications in our country, the use of data mining in libraries has been mainly approached from its theoretical aspects. It seems that it is not possible to propose a model on a practical level due to the inadequacy of technological infrastructure. Nowadays, with the great transformation in information and communication technologies, it is possible to model the subject on a practical level. Especially with the changes in big data and cloud technologies, data mining programs have become capable of working on cloud servers. Data can be moved to the cloud for analytical operations that cannot be performed on library servers. One of the most important reasons for performing analytical operations on the cloud is that cloud servers can be accessed through leasing options, and they do not require expensive hardware and software investments. Thus, these new technologies create significant opportunities for libraries to improve their processes and services using data mining. At this point, examples have been given from various fields for the use of data mining in libraries. Some of these fields include collection development, user analysis, recommendation systems, text analysis, marketing of information services, and technical services.

In the literature review on the use of data mining in libraries, firstly, postgraduate theses conducted in our country on the subject were given. Then, data sets that can be used in data mining applications in libraries were examined. This was mainly examined in theoretical studies.

In addition to these examples encountered in the literature, studies on specific services and processes of libraries and other information centers were also included. Specifically, sources were found on measuring the relationship between library usage and academic achievement in the literature."

Librarians can process library data with a statistical classification model that they can acquire, since they are familiar with the taxonomy field due to the classification system they use. Librarians can acquire the knowledge to purchase, install and use data mining programs with small-scale trainings. In addition, interdisciplinary work will be required for advanced data mining applications and analysis. Therefore, librarians should collaborate with statisticians and computer programmers regarding the problems and applications they may encounter at a more advanced level.

As a result of the research, it has been concluded that it is possible for libraries to use data mining techniques to obtain new patterns in library operations and services and use them in decision support processes, provided that suitable data sets are available, and the research hypothesis has been confirmed.

This study also highlights the need for libraries to collect and maintain user data and behaviors in order to provide a better user experience. As seen in this study, such applications should be carried out through the collaboration of different disciplines such as statistics, information technology, etc.

Based on the results obtained at the end of the study, various recommendations have been made regarding the use of data mining in libraries.

DÂRÜLFÜNÜN HOCASI SALİH ZEKİ'NİN FİZİK TARİHİ KONULU İKİ MAKALESİ

TWO ARTICLES ON THE HISTORY OF PHYSICS OF DARULFUNUN'S LECTURER SALİH ZEKİ

Ayşe KÖKCÜ

Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Felsefe Bölümü,
Bilim Tarihi ve Felsefesi Ana Bilim Dalı,
aysekokcu@karatekin.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 12 Ocak 2023
Kabul edildiği tarih: 21 Nisan 2023
Yayınlanma tarihi: 20 Haziran 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 12 January 2023
Date accepted: 21 April 2023
Date published: 20 June 2023

Anahtar Sözcükler

Salih Zeki; Dârülfünûn; Bilim Tarihi;
Fizik Tarihi ve Felsefesi; Mekanik Tarihi

Keywords

Salih Zeki; Darulfunun; History of Science; History and Philosophy of Physics; History of Mechanics

DOI

10.33171/dtcfjournal.2023.63.1.22

Öz

Newton fiziği; daima hareketsiz ve aynı kalan mutlak bir mekâna, mutlak bir zamana ve üç boyutlu Öklid geometrisine dayanmaktadır. 19. yüzyıl sona ererken matematik alanında Öklid dışı geometriler, fizik alanında elektrik ve elektromanyetik alan teorisi gibi yeni teoriler, radyoaktivite, x-ışınları ve radyo dalgalarının keşfi gibi klasik fizikle açıklanamayan gelişmeler ortaya çıkmıştır. 20. yüzyılın başında mekanik fizik yasalarının üzerine yapılan tartışmaların odağında; ışık, madde, ısı ve enerjinin mahiyetinin ne olduğu sorusu bulunmaktadır. Söz konusu dönem, klasik fizikten modern fiziğe geçiş dönemi olarak adlandırılmaktadır. Bu makalede fizikçiler arasında kutuplaşmanın ve ayrışmanın had safhada olduğu 1. Dünya Savaşı öncesi yıllarda, mekanik fizik ilkeleri konusunda Osmanlı aydınlarının tutumunun ne olduğu sorusu, Salih Zeki'nin 1916 yılında Dârülfünûn'da vermiş olduğu fizik konulu iki konferans çerçevesinde ele alınmaya çalışılacaktır. Osmanlı'nın modern anlamda açılmış ilk üniversitesi olan Dârülfünûn'da hem matematik hem de fizik bölümlerinin başında olan isim, 1921 yılında vefat eden Salih Zeki'dir. Bu münasebetle mekanik fizik üzerine tartışmaların Osmanlı'daki yansımaları hakkında başvurulacak isimler arasında ilk sırada Salih Zeki gelmektedir. Makalede öncelikle 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başı itibariyle tartışılan fizik problemleri hakkında kısa bir malumat verilecektir. Sonrasında Salih Zeki'nin konferanslarının mahiyeti, kaynağı ve son olarak Osmanlı bilim tarihi açısından değeri tespit edilmeye çalışılacaktır.

Abstract

Newtonian physics; it is based on an absolute space, an absolute time, and three-dimensional Euclidean geometry that is always motionless and the same. As the 19th century ended, new theories such as non-Euclidean geometries in mathematics, new theories such as electric and electromagnetic field theory in physics, and the discovery of radioactivity, x-rays and radio waves emerged. At the beginning of the 20th century, in the focus of the discussions on the laws of mechanical physics; there is the question of what the nature of light, matter, heat and energy is. The period is called the transition period from classical physics to modern physics. In this article, the question of what was the attitude of Ottoman intellectuals on the principles of mechanical physics in the years before the First World War was, when the polarization and disintegration among physicists was at an extreme, will be discussed within the framework of two conferences on physics given by Salih Zeki in 1916 at Darulfunun. Salih Zeki, who passed away in 1921, was the head of both mathematics and physics departments at Darulfunun, the first university of the Ottoman Empire opened in a modern sense. In this regard, Salih Zeki comes first among the names to be consulted about the reflections of the discussions on mechanical physics in the Ottoman Empire. In the article firstly, a brief information will be given about the physics problems discussed at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century. Afterwards, the nature, source and finally the value of Salih Zeki's conferences in terms of Ottoman science history will be tried to be determined.

Giriş

Orta Çağ fizikçilerinin ve Galileo'nun olgunlaştırdığı hareket yasalarını, 1687 yılında yayınladığı *Doğa Felsefesi'nin Matematik İlkeleri* adlı kitabı ile Newton, matematiksel bir kesinlik içerisinde ifade etmeyi başardı. İleri sürdüğü evrensel kütle-çekim kanunu, evrendeki bütün cisimlerin hareketlerini açıkladığı düşünülen tek teori olarak görülüyordu. Dolayısıyla artık yeryüzündeki cisimlerden, uzayda hareket eden gezegenlerin hareketlerine kadar her şey kütle-çekim kanunu ile yani, tek bir teori ile ifade edilebilmekteydi (Ronan, 2005, s. 308). Newton'un formüle ettiği yasalar çerçevesinde tasavvur edilen evren, Orta Çağ düşüncesinin aksine mekanik bir yapıdaydı (Torretti, 1984, s. 8). Buna göre her olgunun nedeni başka bir olguda aranmalıydı. Newton'dan sonra gelenler de onun fizik yasalarına benzer yasaları; psikoloji, tarih, siyaset gibi alanlara uygulayabileceklerini düşündüler (Yıldırım, 2005, s. 118). Mekanik anlayış, özellikle Fransız İhtilali filozofları ve bilim insanları arasında büyük rağbet gördü.

Newton'un yasalarının eksikleri, kendisinden sonra gelenler tarafından giderilmeye çalışıldı, boşlukları dolduruldu ve sonuçları genelleştirildi. Örneğin Leonard Euler (1707-1783), Newton'un yasalarını katı cisimlerin hareketleri üzerine uygulanmaya gayret sarf etti. Ardından Lagrange (1736-1813), Newton yasalarını olabilecek en genel sistemleri kapsayacak şekilde geliştirdi. Diğer taraftan Laplace (1749-1827), Lagrange'ın yöntemlerini yerçekimi problemlerine uygulayarak çözüm bekleyen birçok fizik ve astronomi probleminin hallolmasını sağladı (Yıldırım, s. 119). 19. yüzyıla gelindiğinde Newton'un yasalarının kendinde anlaşılır olduklarına dair kanı gittikçe büyüdü. Bu konum, yasaların artık fizikçilerin zihninde tecrübeden bağımsız oldukları anlamına geliyordu. Genel temayülde Newton'un yasaları *a priori* bir gerçek gibi kabul ediliyordu ve bundan sonraki fiziğin temel ilkeleri arasında yerlerini alabiliyorlardı. Bu yasalara muhalif ileri sürülebilecek herhangi bir teori, absürt sayılıyordu Kısacası mekanik fizik, mekanik felsefeye dönüştürülmüştü (Frank, 2017, s. 68).

Klasik fiziğin matematiksel zemini, Öklid geometrisidir. Dolayısıyla Öklid geometrisinin alacağı her hangi bir darbe sadece matematiği değil fiziği de yakından ilgilendirmektedir. 19. yüzyılın ilk yarısı sona ererken Öklid dışı geometrilerin ortaya çıkışı ve kabulü, bilimin en kesin alanı olan matematiğin temellerinde ciddi bir sarsıntı demektir., Öklid'in geometrisinin dışında başka geometrilerin varlığı mekanik fiziğin dışında başka fiziklerin de olabileceği düşüncesini gündeme getirdi. Diğer taraftan fiziğin kendi sahasında gerçekleşen; elektrik ve elektromanyetik alan teorisi

gibi yeni teorilerin ortaya çıkışı, radyoaktivite, x-ışınları ve radyo dalgalarının keşfi gibi gelişmelerin mevcut klasik mekanikle açıklanması mümkün gözüküyordu. 20. yüzyılın başında mekanik fiziğin temel yasalarının üzerine yapılan tartışmaların odağında; ışık, madde, ısı ve enerjinin mahiyetinin ne olduğu sorusu bulunmaktaydı. Söz konusu dönem, klasik fizikten modern fiziğe geçiş dönemi olarak adlandırılmaktadır.

Bu makalede 1. Dünya Savaşı öncesi, kutuplaşmanın ve ayrışmanın had safhada olduğu yıllarda fizikçilerin kafalarını meşgul eden mekanik fizik ilkeleri Osmanlı bilim tarihi açısından, Salih Zeki'nin 1916 yılında Dârülfünûn'da vermiş olduğu fizik konulu iki konferans çerçevesinde ele alınmaya çalışılacaktır. Osmanlı'nın modern anlamda açılmış ilk üniversitesi olan Dârülfünûn'un hem matematik hem de fizik bölümlerinin başında olan isim, 1921 yılında vefat eden Salih Zeki'dir. Bu münasebetle Salih Zeki'nin çeşitli gazete ve dergilerde fizik üzerine yayınlanmış makaleleri taranmıştır. Söz konusu tarama sonucu klasik fiziğin ilkelerinin sorgulandığı iki konferans metnine ulaşılmıştır. Bu konferanslar; Salih Zeki'nin 1916 yılında Dârülfünûn öğrencileri için vermiş olduğu, iki kısımdan oluşan "Bir Cismin Kütlesi Cevher mi? 'Araz mı?" ve "Kütle-i Mâddiyye Cevher mi 'Araz mı?" başlıklı konferanslarıdır.

1. SALİH ZEKİ'NİN BİRİNCİ KONFERANSI: "BİR CİSMİN KÜTLESİ CEVHER Mİ? 'ARAZ MI?"

Salih Zeki, Dârülfünûn'da Hicri 1330-1331 ve 1331-1332 eğitim-öğretim dönemleri zarfında cuma günleri matematik öğretmenlerine ve matematik sevenlere bir dizi konferans vermiştir. Bu konferansların bir kısmı Matbaa-i Amire'de basılmış, bir kısmı ise notlar halinde kalmıştır (Mehmet İzzet, 1337, s. 2). Burada bahsi geçen konferans, Salih Zeki'nin Ramazan ayına mahsus Dârülfünûn'da vermiş olduğu iki konferansın birincisidir.

Salih Zeki'nin bu konferansının (Salih Zeki, 1332, s. 253-72) temel kaynağı Henri Poincaré (1854-1912)'nin 1902 yılında yayınladığı *Bilim ve Hipotez* adlı eseridir. Bu kitap, Salih Zeki tarafından *İlim ve Faraziye* adıyla tercüme edilmiş ve 1927 yılında (Salih Zeki'nin ölümünün ardından) yayınlanmıştır. Hüsnü Hamid (1890-1975)'den öğrendiğimiz kadarıyla Salih Zeki hayatta iken; Poincaré'nin *İlmin Kıymeti* adlı eserinin tamamını, *İlim ve Faraziye* adlı eserinin altı formasını ve son olarak *İlim ve Usûl* adlı çalışmanın da on iki formasını yayınlamıştır (Poincaré, 1928, s. 3). Burada inceleyeceğimiz metinlerden anlaşıldığı kadarıyla Salih Zeki, Poincaré'den

çevirdiği eserleri yayınlamadan önce konferanslar vasıtasıyla Dârülfünûn öğrencilerine bölüm bölüm aktarmıştır.

Salih Zeki “Bir Cismin Kütlesi Cevher mi? ‘Araz mı?” başlıklı konferansında *İlim ve Faraziye*’nin daha çok üçüncü bölümü olan *kuvvet* kısmından yararlanmıştır (Poincaré, 1927, s. 100-124). Ayrıca yine bazı noktalarda Poincaré’nin *İlim ve Usûl* adlı kitabının üçüncü bölümüne de başvurduğu görülmektedir.

Konferansın konusu, Newton’un kurmuş olduğu ve varlığını 19. yüzyılın sonlarına kadar devam ettiren mekanik fiziğin yetersizlikleri dolayısıyla eleştirisidir. Doğa olaylarının tanımlanması ve anlaşılabilmesi için zaman ve mekân (uzay) kavramlarına ihtiyaç duyulmaktaydı. Newton da bu düşünce doğrultusunda gerek duyduğu mutlak uzayı: Kendi doğası gereği dışsal herhangi bir etkiden uzak, her zaman hareketsiz ve aynı olarak kabul etmiştir. Bunun yanı sıra üç boyutlu uzayın geometrisi olarak seçtiği bir kartezyen referans ile Öklid geometrisini kullanmıştır. Başlangıç noktası Güneş’in merkezinde bulunan üç değişkenli dik koordinat sistemini uzak yıldızlara doğru yönlendirmiştir. Newton’a göre bu referans sistemi hareketsizdir. İleri sürdüğü sistemin temeli, anlaşılacağı üzere mutlak zaman ve hareketsiz mutlak mekân kavramlarına dayanmaktadır (Logunov, 2004, s. 7). Başka bir deyişle doğa, hesaplanabilir olması için idealize edilmiştir. Newton’un birinci yasası (eylemsizlik yasası) bize, hareketsiz bir cismin üzerine dengelenmemiş bir kuvvet etki etmediği müddetçe hareketsiz kalacağını veya hareket halinde bir cisme herhangi dengelenmemiş bir kuvvet etki etmediği takdirde sabit hızla doğrusal olarak hareketine devam edeceğini söylemektedir. İkinci yasası ise bir cisme uygulanan dengelenmemiş kuvvetin, cismin kütlesi ve ivmesinin çarpımına eşit olacaktır ($F = m.a$) (Frank, 2017, s. 152). Söz konusu iki kanun, fiziksel evrende tecrübe edilebilir olmaktan daha çok Öklid’in geometrisinde olduğu gibi matematiksel önermelerden ibaret saf mantıksal bir yapı sunmaktadır. Dolayısıyla 19. yüzyılın sonunda mekanik yasaları tecrübe edilebilir mi, yoksa sözel uzlaşımlardan ötesine gidemez mi? Sorusu fizikçilerin gündemin gelmektedir. Salih Zeki’nin “Bir Cismin Kütlesi Cevher mi? ‘Araz mı?” başlıklı birinci konferansında, üzerinde durduğu mesele tam da budur.

Salih Zeki konferansına Alman fizikçi Heinrich Rudolf Hertz’in (1857-1894) meşhur sözü ile başlar: “*Ekser erbâb-ı hikmet-i tabî’iyye en ba’id bir tecrübenin bile mihânikin lâ-yetzellül olan mebâdisini tağyîr ve ta’dîl edebilmesini anlaşılmas bir şey gibi telakkî ediyor. Halbûki tecrübeden neş’et eden bir şey, dâ’ima yeni tecrübe ile ta’dîl olunabilir.*” (Salih Zeki, 1332a, s. 253). Hertz burada, bazı fizikçilerin tecrübenin, mekaniğin sarsılmaz ilkelerini değiştirip düzeltilmesini anlaşılmas bir şey gibi

karşılıklarından bahsetmektedir. Hâlbuki Hertz'e göre tecrübeden elde edilen bir şey, daima yeni tecrübe ile düzeltilebilmelidir.

Buradan hareketle Salih Zeki mekaniğin, deneysel bir bilim olup olmadığının araştırılması gerektiğinin altını çizer. Salih Zeki, Avrupalıların basit mekanikten yüksek mekaniği, *mécanique rationnelle* tabiriyle ayırdıklarını söyler. Ayrıca Salih Zeki, memleketimizde bu ayrımla yetinmeyen muallimlerimizin, mekaniğin teorik bir bilim olduğunu düşünerek matematiksel mekanik (mihânîk-i riyâzî) tabirini icat ettiklerini, diğer taraftan mekaniğin teorik bir bilim olup olmadığı noktasında İngiliz matematikçilerin Avrupalı diğer meslektaşlarından farklı olarak mekaniği, deneysel bir bilim şeklinde öğrettiklerini belirtir (Salih Zeki, 1332a, s. 253). Dolayısıyla Salih Zeki, İngilizler haricindeki mekanikçilerin, mekaniğin teorik kısmını daha fazla önemsediklerini iddia etmektedir.¹

İngilizlerin haricindeki memleketlerde basit hareket ve hareketin nedenleri şeklinde tanımlanan yüksek mekanik, okullarda üç kısma ayrılarak okutulmaktadır. Birincisi; hangi etkiyle oluştuğuna bakılmayarak yalnız hareketi ele alan ve *fenn-i hareket* adı verilen kinematiktir. Kinematik, hareketin kesişen doğrularla gösterilen hız ve ivme miktarlarının geometrik analizidir. İkincisi; mekanik teoriktir ve burada kuvvetler uçlarında ok ile gösterilen doğru parçaları ile ifade edilirler. Kuvvetler sadece geometrik olarak ele alınırlar. Bu mekaniğe *fenn-i muvâzenet*, yani statik adı verilir. Harekete neden olan kuvvetler incelenirken bunların mahiyet ve tabiatlarından bahsedilmez. Üçüncüsü *fenn-i kuvvâniyet* olarak isimlendirilen dinamiktir. Salih Zeki'ye göre asıl mekanik biliminden kastedilen kısım da burasıdır.²

Salih Zeki bu açıklamasının ardından dinamik tabirini, yaygın kullanıldığı üzere *fenn-i kuvvet* olarak değil, *fenn-i kuvvâniyet* biçiminde tercüme ettiğinin altını çizer. Sebebi, üçüncü kısmın konusunun kuvvet olmadığı, kuvvetlerin etkisi altında kalan cisimlerin hareketleri olduğunu düşünmesidir. Salih Zeki'ye göre dinamik terimini kuvvet ile tercüme edenler bile *le dynamique d'un point matériel* tabirini *bir nokta-i maddiyenin kuvveti* olarak değil, *bir nokta-i maddiyenin hareketi* olarak çevirmişlerdir. Salih Zeki bu hususun öneminden dolayı kuvvet etkisi altında bulunan bir nokta-i maddiye durumuna, *kuvvâniyet* diyeceğini ifade eder. Buna dayanarak da her nerede dinamik terimini görse *kuvvânî* veya *kuvvâniyet* şeklinde

¹ Salih Zeki'nin birinci konferansının giriş bölümünü bitirdikten sonra, Poincaré'nin *İlim ve Faraziye* adlı eserinin üçüncü kısmı olan "Kuvvet" bölümüne başvurduğu görülmektedir (1927, s. 100).

² Salih Zeki bu kısmı yazarken Poincaré'nin *İlim ve Usûl* adlı eserinin üçüncü bölümünün ilk sayfasının dipnotundan faydalanmıştır (1928, s. 213).

tercüme edeceğini belirtir (Salih Zeki, 1332a, s. 254). Salih Zeki 1913 yılında Maarif Nezareti'nce kurulan Istilâhât-i İlmiyye Encümeni adlı cemiyetin seçkin üyeleri arasında olması sebebiyle bilimsel terminoloji doğru kullanımı konusunda sorumluluk sahibidir (Uçman, 1999, s. 208). Onun buradaki yaklaşımıyla, Osmanlı'da çeviriler üzerinden oluşturulan fizik terminolojisindeki bir yanlış düzeltme gayreti içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu hassasiyetinin altında yabancı dilde geçen bilimsel terimlerin doğru bir biçimde Türkçe karşılıklarının bulunmasının olduğu anlaşılmaktadır.

Salih Zeki sözlerine dinamiğin, statik ve kinetiğin aksine fiziki dünyaya uygulanabileceğini söyleyerek devam eder. Çünkü fiziki dünyada hareket eden şeyler ne nokta-i maddiye denilen belirli noktalar, ne de kuvvet denilen öyle uçları oklu hayali doğrulardır. Hareket edenler hacme sahip cisimler oldukları gibi bunları harekete geçiren şeyler de yine öyle cisimler ile var olurlar. Sonuç olarak statik ve kinetikte nokta-i maddiye ve kuvvet gibi zihinsel nesnelere üzerine kurulan iddiayı cisimlere uygulayabilmek için bu cisimlerin mahiyetinden kaynaklanan bazı ilkelere başvurmak gerekmektedir. Diğer bir tabirle uygulamaya imkân verecek bir yöntem bulunmalıdır. İşte bu yöntemi bize gösterecek olan şey, tecrübedir. Salih Zeki'ye göre gerçekte tecrübe bizi tamamen bu yönetime yönlendirmez ise de ima eder. Bunun içindir ki dinamiğin temelinde hareket kanunları ve kuvvetin cisimlere uygulanmasını mümkün kılabilmek amacıyla bir kısım ilkeler doğru olarak kabul edilmişlerdir. Bu ilkeler kabul edilmedikçe ne kinetiğin ne de statik bir cisme, yani fiziki dünyaya uygulanmasına imkân bulunmamaktadır.

Salih Zeki burada en başta ifade ettiği noktaya geri döner. Mekaniğin ilkelerinin tecrübeye dayandığı ve bu sebepten dolayı söz konusu ilkelerin kesin sonuçlardan çok, yaklaşık değerleri ifade ettiğini bildirir. Dolayısıyla Hertz'in yukarıda aktarılan sözleriyle maksadının, mekaniğin ilkelerinin bir gün değişeceğinin veya büsbütün yıkılmaya mecbur olacağına altını çizer. Salih Zeki bu probleme matematikçi Poincaré'nin güzel bir cevabı olduğunu belirterek devam eder (Poincaré, 1927, s. 101). Poincaré'ye göre, mekaniğin ilkeleri tecrübeden elde ediliyorsa, söz konusu tecrübelerde mutlak zaman ve mutlak mekân şartının bulunması sorun çıkarmaktadır. Çünkü fiziki dünyada kinetiğin tanımladığı gibi mutlak hareket değil, izafî hareket vardır. Bilebildiğimiz tek hareket, izafî olandır. Mutlak mekân olmadığı için mutlak, sabit bir noktadan da söz edilemez. Salih Zeki bu konuyu daha da açarak, bilinen mekanikte; uzak bir konumda, değişmez farz edilen sabit bir başlangıcın nazara alınarak hareketin ele alındığını ifade eder. Bu şekilde

kurgulanan mekanik, hakikatten ziyâde zihinseldir. Gerçekte ne sabit bir başlangıç ne de mutlak mekân vardır. Aynı sebepten dolayı zaman konusunda da mutlaklıktan söz edilemez. Birbirine eşit olarak tanımladığımız iki zaman, bizim konumumuza göre değişmektedir. Dolayısıyla bir durumdaki iki hareket veya iki olay aynı zamanda meydana gelir dediğimiz zaman bile doğru söylemiş olmayız. Bunların yanı sıra elimizde mekânı (uzayı) ölçebilecek tek alet geometridir. Salih Zeki bu noktada yukarıda ifade ettiği gibi kurgulanan mekanikte kullandığımız geometrinin mutlak geometri değil, Öklid'in geometrisi olduğunu hatırlatma ihtiyacı duyar (1332a, s. 255).

Ardından geçen sene diye bahsettiği 1915 yılında, Dârülfünûn'da Öklid dışı geometriler üzerine vermiş olduğu konferansına atıfta bulunur (Salih Zeki, 1331). Geometri denilince bazılarının aklına; daire, üçgen vesaire gibi bir takım zihni şekiller ve ayrıca zihinde teşekkül edilen bu geometrinin gerçek âleme uygulanabileceği fikri gelebilir. Salih Zeki'ye göre Öklid dışı geometrilerden haberdar olanların aklına bu tür soruların gelmemesi gerekir. Geometrinin ilkeleri arasında gerçek tecrübeden faydalanılmış olanlar vardır, ancak tecrübeyle ispatlanamayanlar da bulunmaktadır. Özet olarak Öklid geometrisi denilen geometri, paralelliğin tanımından ibarettir ve bundan dolayı paralellik postulatı itibarı bir ilkedir. Öklid bunu fiziksel dünyamıza uygulayabilmek için ortaya koymuş ve kabul etmiştir. Öklid, geometriyi dünyaya uygulamak için en kolay olan yola yönelmiş ve kısaca bir doğruyu bir üçgenin üç iç açısının toplamı, iki dik açı olacak şekilde tanımlamıştır.

Sonuç olarak Salih Zeki'ye göre mutlak mekân, mutlak zaman ve mutlak geometri var olsalar bile mekaniğin ilkelerinin doğruluğu konusunda yeterince ikna edici deliller ortaya koyamazlar. Mutlak hareket, mutlak zaman ve her türlü mevzu ve faraziyeden uzak bir geometri olmaz. Bir varsayımın kabulünde yol gösteren tecrübedir. İşte geometrinin konuları böyle varsayımlardan (tecrübe yoluyla kabul edilen varsayımlar) ibaret olduğu gibi, mekaniğin ilkeleri de yine tecrübe yoluyla kabul olunan varsayımlardan ibarettir.

Salih Zeki mekanik konusundaki şüphelerini ortaya koyduktan sonra; hareket âlemini idare eden mekanik kanunlarının böyle varsayımsal ilkelerden başka bir şey olmaması, mekaniğin nazarlarımızdaki azamet ve muhabbetini eksiltmemesi gerektiği uyarısını yapmayı da ihmal etmez (1332a, s. 256). Bu noktada matematik alanında 19. yüzyılın en önemli gelişmelerinden biri kabul edilen Öklid dışı geometrilerin keşfi ile bildiğimiz Öklid geometrisinin yanında diğer birtakım geometrilerin mevcut olduğunu söyler. Bu geometriler, bilimin ilerlemesine hizmet

ettikleri gibi, eski geometrinin mahiyetinin bilinmesine de yol açmışlardır. Diğer taraftan Öklid geometrisi, bulunduğumuz dünya için yine elimizdeki tek ölçü aleti olarak önemini muhafaza etmektedir.

Salih Zeki'ye göre yüksek mekaniğin aksiyomları için de geometri alanındaki gelişmeler yaşanır, onların da mutlak doğrulardan ibaret olmadıkları ortaya çıkacaktır. Öklid geometrisi gibi mekanik de, yaşadığımız dünyadaki hareket yasalarını açıklamak için kullanılan bir alet olarak kalmaya devam edecektir. Bu mekaniğin yanında birkaç mekanik daha ortaya çıkar ve bunlar da Öklid dışı geometriler gibi bilimin ilerlemesine hizmet edebilirler. Nitekim bu yolda bir mekanik tesis etmeye çalışanlar da vardır. Salih Zeki burada ortaya çıkan yeni mekanik türlerine örnek olarak Mösyö André'nin³ yapmak istediği *mihânik-i tabii* olarak isimlendirilen mekanik fizik örneğini verir.

Salih Zeki konuya giriş kısmını tamamladıktan sonra, Poincaré'ye uygun olarak yüksek mekaniğin ilkelerini açıklamaya geçer. Bu açıklamanın amacı, hem mekaniğin ilkelerinin öyle mutlak matematik kanunlarından ibaret olmadıklarını göstermek, hem de bir cismin kendisiyle var olan ve eskiler tarafından cevher (yani kütle) denilen şeyin de benzer varsayımlardan biri olduğunu göstermektir. Madde konusundaki varsayımın mutlak ve tek olmadığının ispatı ile mekanik biliminde bir devrimin yaşanacağı beklenmektedir.

Salih Zeki'nin burada ilk ele aldığı ilke, eylemsizlik ilkesidir (mebde-i 'atâlet).⁴ Salih Zeki eylemsizlik ilkesinin klasik versiyonunun tanımını, bir cisim hiçbir kuvvetin tesiri altında olmadığı halde hareketsizse hareketsizliğini, harekette ise hareketini sonsuza kadar muhafaza eder, şeklinde ifade eder. Salih Zeki'ye göre yaşadığımız dünyada öyle eylemsizliğe mahkûm ve hareketten mahrum bir cisim bulunmadığından, bu tanımın zamanı geçmiştir. Salih Zeki, klasik tanımın yerine devrin matematikçilerine uygun olarak eylemsizlik ilkesini şu şekilde ifade eder: Hiçbir kuvvetin etkisi altında olmayan bir cisim, sabit doğrusal hareketten başka bir hareketle hareketli olamaz. Bu tanım ona göre daha fennî ve kesindir (1332a, s. 257). O zaman bu fikir, yani bir cismin hiçbir dış kuvvet altında olmadığı halde sabit doğrusal hareketten başka bir hareketle hareketli olamaması ilkesi, nereden çıkarılıyor? Bu önceden zihinlere yerleştirilmiş bir gerçek midir, yoksa eskilerin açık seçik anlaşılır gördükleri kabullerden (postulat) biri midir? Cevabı, *asla* olarak veren

³ İsmi geçen şahıs, Fransız fizikçi André-Marie Ampère (1775-1836)'dir.

⁴ Salih Zeki burada yine Poincaré'nin eserine başvurur (Poincaré, 1927, s. 102).

Salih Zeki'ye göre durum böyle olsaydı, Antik Yunan âlimlerinin ve matematikçilerin de bu gerçeğe vakıf olmaları gerekirdi. Hâlbuki bu kişiler, mevcut hareketlerin ve mümkün olanların en basitinin veya daha doğrusu en yücesinin, sabit dairesel hareket olduğunu iddia etmişlerdir.

Bu noktada problem şu ki: Bir cisim hiçbir dış etki olmadığı halde kendi kendine neden hızını veya hareketinin yönünü değiştirsin? Diğer taraftan sabit dairesel hareket ile hareket eden bir cisim, bir andan itibaren her çeşit dış etkiden uzak olsa bile cisim, hareket ettireni ve hareket ettirenin eğriliğini neden değiştirmeye mecbur olsun? Salih Zeki eylemsizlik ilkesi üzerine cevaplanması gereken yukarıdaki soruların yanıtları bulunurken, öncelikle ilkenin deneysel bir gerçek olup olmadığının sorgulanması gerektiğini belirtir. Ona göre söz konusu ilke, tecrübeye dayanmaz. Çünkü böyle olduğuna hükmedebilmek için hiçbir kuvvetin etkisi altında bulunmayan bir cisim üzerinde deneyi gerçekleştirmek gerekir. Mekanik derslerinde eylemsizlik ilkesini açıklamak için öğretmenler gayet parlak bir fildişi yuvarlağının; yine gayet düz ve pürüzsüz bir yatay düzlem üzerinde sabit bir hız ile atıldığını farz ederler ve yuvarlağın küçük hareketini genelleştirerek sonsuza kadar bu şekilde yani sabit ve doğrusal hareket ile hareket edeceğini söylerler (1332a, s. 258). Söz konusu deneyde iki problem yer almaktadır. Birincisi, deneyi yeterli derecede geniş bir ölçü dâhilinde gerçekleştirmek mümkün değildir. İkincisi, hiç kimse bu yuvarlağın her türlü dış etkiden uzak olduğunu garanti edemez.

Anlaşıldığı kadarıyla Salih Zeki, eylemsizlik ilkesinin ve buna benzer ilkelerin tecrübeden ziyâde düşünce deneylerinden çıkarılan sonuçlar doğrultusunda ele alındığı görüşündedir. Gerçekte, doğrudan doğruya araştırılan şeyler böyle bir ilkenin sonucu değildir. Bilâkis bu ilkeyi özel bir duruma indirgeyen diğer genel bir ilke veya kanunun neticesidir. Eylemsizlik ilkesi için daha genel olan ilkenin ne olduğu sorusunu ise Salih Zeki yine Poincaré'ye başvurarak cevaplar. Poincaré'ye göre eylemsizlik ilkesi: “*Hiçbir kuvvetin taht-ı te'sirinde olmayan bir cisim, hareket-i mütesâvîye-i müstakîmeden başka bir hareketle müteharrik olamaz*” (Salih Zeki, 1332a, s. 258; Poincaré, 1927, s. 102) şeklindedir. Başka bir deyişle: hiçbir kuvvetin etkisi altında bulunmayan bir cisim, düzgün ve doğrusal bir hareketten başka hareket yapamaz (Poincaré, 2019, s. 102). Normalde eylemsizlik kanununun ifadesinin bu şekilde olmadığını belirten Salih Zeki, “*Bir cisim hiçbir kuvvetin taht-ı te'sirinde bulunmadığı halde sükûnette ise sükûnetini, harekette hareketini ilâ gayrül-nihâye muhâfaza eder denilir*” şeklinde eylemsizlik kanununun bilinen tanımını verir. Ardından bu tanımın zamanının geçtiğini ve Poincaré'nin tanımının daha fennî ve

kesin olduğunu belirtir. Zirâ yukarıda da belirttiği üzere yaşadığımız dünyada hareketsizliğe mahkûm bir cisme rastlamak imkânsızdır.

Bir cismin hiçbir dış kuvvet altında olmadığı halde düzgün doğrusal hareketten başka bir hareketle hareket etmeyeceği fikri nereden çıkarılıyor? Acaba bu düşüncüyü zihinlere *a priori* olarak kabul ettiren bir hakikat midir? Eğer öyle olsaydı Antik Yunanlı matematikçilerin de bu hakikate vakıf olmaları gerekirdi. Halbuki bunlar mevcut ve mümkün hareketin en basiti veya daha doğrusu en yücresi dairesel hareket olduğunu iddia etmişlerdi. Diğer taraftan hareketli bir cisim hiçbir dış sebep olmadığı halde kendi kendine neden hızını değiştirsin veya istikametinden ayrılınsın? Eylemsizlik ilkesi yeter-sebep ilkesi ('ale'l-kâfiye) ile kuvvetlendirilmek istendiği takdirde buna şu şekilde karşılık verilir.

Bunların dışında bazı müellifler ve öğretmenler gerek eylemsizlik gerek diğer ilkeler için "*bunlar doğrudan doğruya bit-tecrübe isbât edilemezler. Fakat bilâhare netâyici bit-tecrübe tahkik olunur*" derler ki Salih Zeki'ye göre bu pek doğru değildir. Gerçekte doğrudan doğruya incelenen şeyler böyle bir ilkenin neticeleri değildir. Tersine bu ilkeyi özel bir durum şeklinde ele alan daha genel bir ilke veya kanunun sonucudurlar. Eylemsizlik ilkesi için daha genel olan ilke ne olabilir? Poincaré'ye göre bu ilke: "*Bir cismin miktâr-ı te'cili bu cismin mevzu'u ile civârında bulunan cisimlerin mevzu'u ve sür'atlerinden başka bir şeye tâbi*" değildir." şeklindedir (1332a, s. 259). Yani bir cismin ivmesi bu cismin konumu ile civarında bulunan cisimlerin konum ve hızlarından başka bir şeye bağlı değildir. Bu ilkeyi daha matematiksel bir dil ile söylemek gerekirse: Bütün kâinatın içindeki maddesinin hareket denklemi, ikinci mertebeden diferansiyel bir denklemdir. Gerçekte bu ilke, eylemsizlik ilkesinin en genel şeklidir. Çünkü eylemsizlik ilkesine göre, hiçbir kuvvetin etkisi altında bulunmayan bir cismin hızını kendi kendine değiştirmesine bir neden bulunamayacağı gibi, ivme miktarını değiştirmesinin de nedeni bulunamaz. Acaba bu eylemsizlik ilkesi deneysel olarak araştırıldı mı? Veya daha doğrusu araştırılabilir mi?

Newton bu ilkeyi deneysel olarak araştırdığına inanmış gibi gözüküyor. Yani bu ilkeyi bir gerçek tecrübe gibi kabul ediyordu. Zirâ Galileo'nun (1564-1642) keşifleri ve Kepler'in (1571-1630) kanunları ile tecrübe edilerek doğrulanmıştı. Çünkü Kepler'in kanunlarına göre bir gezegenin ilk durumu ile ilk hızı biliniyorsa, o gezegenin hareketi tamamıyla belirlenebilirdi (1332a, s. 259).

Salih Zeki'ye göre, Kepler'in kanunlarına muhalif bir gök olayı, yanlış olduğumuzu gösterebilir. Eylemsizlik ilkesinin matematiksel astronomide tecrübeyle araştırıldı düşüncesi, öyle bir ihtimalin olmadığı kanaatinin doğmasına neden olabilir. Acaba bir gün yeni bir tecrübeye tesadüf edilemez mi ki bu tecrübe bizim eylemsizlik ilkemizi yanlışlasın? Bu ilke, tecrübe edilmiş bir kanun gibi düşünülüyor. Hâlbuki her bir tecrübe edilmiş kanunun, daha doğru ve daha kesin bir tecrübe edilmiş kanunla değiştirilmesini beklemek normaldir.

Bununla beraber hiç kimse böyle bir tecrübenin imkânı olduğunu düşünmüyor. Çünkü fiziki âlemde böyle bir tecrübenin tam ve kanıtlanabilir olması için bir süre sonra cisimlerin ve maddenin ilk hızlarıyla ilk konumlarına gelmeleri gerekmektedir. Ancak bu durumda onların önce takip ettikleri hareket ettireni, tekrar takip edip etmedikleri görülebilecektir. Salih Zeki'ye göre böyle bir tecrübe ve imtihan ise mümkün değildir. Bu olsa olsa kısmen bir veya birkaç cisim için yapılabilir. Kâinatın genel sureti için böyle bir ölçümün (mizânın) uygulanması imkânsızdır. Fakat hadiseler âlemi, âlemin şeklinden ibaret değildir. Fiziki olaylar, atomların her birinin (eczâ-yı ferdiyye) hareketinden meydana gelir. Bunlar öyle hareketlerdir ki, bu hareketleri cansız maddelerin hareketleri gibi gözlemleyemeyiz.

Bu durumda bir gün bir cismin ivmesinin, civarında bulunan ve gözle görülemeyen fakat varlığı kabul edilen molekülün her birinin durumu ve hızlarından başka bir şeye tabi olduğunu göreceğ olursak ne yapacağız? Salih Zeki bu sorudan dolayı telaşa hiç gerek olmadığını çünkü söz konusu başka şeyin, varlığından henüz haberdar olmadığımız diğer parçaların (eczanın) durumu ve hızlarından ibaret olduğunu belirtir. Böylece eylemsizlik ilkesi hatadan kurtulmuş olur. Poincaré'ye göre durum matematiksel olarak şu şekilde ifade edilebilir:

n tane atomu dikkate almış olalım ve bu n atomun $3n$ tane koordinatının da dördüncü mertebeden (eylemsizlik ilkesinin gerektirdiği gibi ikinci mertebeden değil) $3n$ diferansiyel denkleme karşılık geldiğini farz edelim. Bu n tane atomun $3n$ koordinatı ikinci mertebeden $3n$ diferansiyel denkleme karşılık gelir diyemiyoruz. Çünkü bu durum eylemsizlik ilkesine karşılık gelir. Aksine dördüncü mertebeden $3n$ denkleme karşılık geliyor diyoruz ki bu da n tane atomdan her birinin ivmesi kendisiyle diğerlerinin durumu ve hızlarından başka bir şeye tabi olması anlamına gelir. Hâlbuki işlemde $3n$ yardımcı değişken kullanılarak dördüncü mertebeden $3n$ denklemlerli bir sistem, ikinci mertebeden $6n$ denklemlerli bir sisteme indirgenebilir. Bu durumda aldığımız $3n$ tane değişkenin ortalaması, n tane bizce henüz varlıkları

bilinmeyen atomların koordinatları gibi kabul edilirse, hareket denklemi yine ikinci mertebeye indirgenmiş ve eylemsizlik ilkesi hükmüne sadık kalınmış olur.

Sonuç olarak eylemsizlik ilkesi, genel olarak doğrulanamaması da özel durumlar için doğrulanabilir. Dolayısıyla eylemsizlik ilkesi gibi genelleştirilmiş kanunlar ne tamamen doğrulanabiliyor ne de reddedilebiliyor ve bu durum söz konusu ilkelerin tereddüt edilmeden kabulüne neden oluyor.

Bu noktadan sonra Salih Zeki, Newton'un ikinci hareket yasası olan; madde, kuvvet ve ivme arasındaki bağıntıyı ele alır.

Bir cisim üzerine etki eden kuvvet, kütle ile ivmenin çarpımından ibarettir.⁵

$$F = m \cdot a \text{ veya } a = \frac{F}{m} \quad 6$$

Salih Zeki, eylemsizlik ilkesinde olduğu gibi Newton'un ikinci hareket kanununun da ($F = m \cdot a$) tecrübe edilip edilemeyeceğinin araştırması gerektiğini söyler. Bu denklemde öncelikle kütle ne olduğunu sorgular. Newton kütle için, bir cismin hacminin öz-kütlesiyle çarpımıdır demektedir. Ancak Salih Zeki son zamanlarda Lord Kelvin'in⁷ bu tanımını yeterli bulmadığına değinir.⁸ Kelvin'e göre bir cismin öz-kütlesi, kütle hacmine oranıdır (1332a, 261).

Maddenin ne olduğuna yönelik Kelvin'in yaklaşımının ardından Salih Zeki, kuvvet nedir sorusunu sorar. Kuvvet konusunda, Lagrange'in⁹ mekanik analizinde: Kuvvet, bir cismin hareketini meydana getiren veya meydana getirmeye çalışan sebeptir, şeklinde cevap verildiğini söyler. Bu tanım, Kirchhoff¹⁰ tarafından eleştirilir ve onun yerine "*kuvvet, kütle ile ivme çarpımıdır*", tanımını ileri sürülür. Salih Zeki burada ortaya çıkan çelişkinin Poincaré tarafından, neden kütle ile kuvvet arasındaki orandır şeklinde ifade edilmediği, sorusuyla irdelendiğini dile getirir.

⁵ Salih Zeki Bey metninde kuvvet için \mathcal{F} , kütle için \mathcal{K} ve ivme için \mathcal{a} harfini kullanmıştır. Biz burada denklemleri herhangi bir karışıklığa mahal vermemek adına günümüzde kullanılan haliyle vermeyi tercih ettik.

⁶ Yukarıdaki formülde F: kuvvet, m: kütle, a: ivmeyi ifade etmektedir.

⁷ William Thomson, 1. Baron Kelvin (1824-1907) yılları arasında yaşamış İngiliz bilim insanıdır.

⁸ Salih Zeki burada Kelvin'in madde öz-kütle tanımını vermeyi tercih ederken, Poincaré'nin eserinde Thomson ve Tait'in benzer yaklaşımlarına yer verdiği görülmektedir (2019, s. 108).

⁹ Joseph-Louis Lagrange (1736-1813) yılları arasında yaşamış Fransız matematikçidir.

¹⁰ Gustav Kirchoff (1824-1887) yılları arasında yaşamış Alman fizikçi ve matematikçidir.

Bu tanımların hepsi, ifadede kolaylığı sağlayacak hileli yollardan başka bir şey değildir. Özellikle Lagrange'ın kitaplaştırılan tanımı, felsefi veya daha doğrusu metafizik bir tanımdır.

Kuvvet, bir cismin hareketini meydana getiren veya getirmeye çalışan şeydir demek ile ne kuvvet anlaşılır ne de bu tanımdan ilmi bir ifade çıkarılabilir. Salih Zeki'ye göre matematikte bir kavramın tanımı o kavramı ölçmemize (tecrübeye) imkân bahsetmez ise bu tanım bizim hiçbir işimize yaramaz.

Kuvvetin tanımı öyle olmalıdır ki, bu tanımdan iki kuvvetin birbirine ne zaman eşit olduğu bilinebilsin. Örneğin daire, bir düzlem üzerinde sabit bir merkezi noktadan eşit uzaklıkta bulunan noktaların geometrik yeridir şeklinde tanımlanır. İşte bu tanım matematiksel bir tanımdır. Zirâ bize iki daire çevresinin ne zaman birbirine eşit olacağını gösterir ve bu şekilde daire çevresinin ölçülmesine imkân verir. Salih Zeki, kuvvetin felsefi tanımlarından daha çok matematiksel tanımıyla yani ne zaman iki kuvvetin birbirine eşit olacağı ile ilgilenmektedir. Dolayısıyla bunun için mekanik ve fizik kitaplarına başvurmak gerekmektedir. İki kuvvetten her biri aynı kütleyle (yani cisme) uygulanıp, aynı ivme verilirse bu kuvvetlere, diğerine eşittir denilir. Başka bir ifade ile birbirine doğrudan doğruya karşılıklı etki eden iki kuvvet, bir diğeriyle denk olur ise bu iki kuvvet birbirine eşit olmuş olur.

Şimdi birinci tanımı ele alalım: Birinci tanımda kuvvetin tanımından çok, Poincaré'nin dediği gibi cansız bir şeyi canlı göstermek kabilinden bir göz yayıcılık yapılmıştır. Örneğin elde tutulan bir silgiyi bırakacak olsak aşağı doğru hareket edecek yani düşecektir. Demek ki silgiye bir kuvvet etki ediyor, ki o kuvvete yerçekimi veya cismin ağırlığı denilir. Bu silgiye uygulanan kuvvet, silgiden ayırarak ikinci bir cisme uygulanmaya çalışılırsa ve bu ikinci cismin aynı hareketi icra edip etmediği incelenmek istenilirse ne olur? Bu mümkün mü? Salih Zeki bu soruya; kuvvetlerin hepsinin öyle lokomotifler gibi bir çengel ile vagonlara takılıp çıkarılamayacağını, dolayısıyla bir cisme uygulanan her bir kuvveti birinden ayırarak diğerine uygulamanın mümkün olmadığı cevabını vermektedir. Buna karşılık kuvvetlerin bir dinamometre vasıtasıyla ölçüldüğü söylenebilir. Bu durum, kuvvetin ağırlık ile denk görülmesinden kaynaklanmaktadır. Böylece yukarıdaki ikinci tanım adeta maddileştirilmiş olur. Ancak dikkat edilmesi gereken bir husus daha vardır. O da iki kuvvetin birbirine doğrudan doğruya karşılık getirilmediğidir. Örneğin F ve F' gibi dikey ve aşağıdan yukarıya doğru iki kuvvet resmedilsin. Bu kuvvetlerin birbirine benzeyen B , C gibi birbirinin aynı iki cisme uygulanmış olduğu farz edilsin. Her biri F ağırlığında olmak üzere bir A cismi; bir kere B cismine, bir kere de C cismine

asıldığında her ikisinde de denge oluştuğu görülür. Sonuç olarak F ve F' kuvvetleri birbirine eşit olur (1332a, s. 263).

Burada bir sorun karşımıza çıkmaktadır. A cisminin B cismine bağlandığındaki ağırlığı ile C cismine bağlandığı durumdaki ağırlığının birbirine eşit olduğundan emin olunabilir mi? Ayrıca deneyde kullanılan dinamometrenin yaylı olması durumunda her iki ölçümdeki gergisinin eşit olacağına da bir garantisi yoktur. Problemin burada bitmediğinin altını çizen Salih Zeki, yukarıdaki deneyde B cismine alet tarafından uygulanan şeyin, A cisminin F ağırlığı olmadığını ifade eder. A cisminin ağırlığı sebebiyle B cismine uyguladığı kuvvet, m etkisinin tersidir ki bu m_1 ile gösterilsin. Bu durumda A cismi iki kuvvetin etkisi altında bulunur demek oluyor ki; bunun biri yukarıdan aşağıya doğru F ağırlığı, diğeri de aşağıdan yukarıya doğru [B cisminin A cismine olan] m_1 tepkisidir. Bundan dolayı F kuvveti f ağırlığına eşit kabul edildiğinde aşağıdaki eşitlikler ortaya çıkar.

$$F = m_1 \quad (\text{aynı ağırlıkta olduklarından dolayı})$$

$$m = m_1 \quad (\text{etkinin tepkiye eşit olmasından dolayı})$$

$$m_1 = f \quad (\text{dengede olduklarından dolayı})$$

ve buradan:

$$F = f$$

Neticesi elde edilir.

Bu durumda iki kuvvetin eşitliğini tanımlamak için mekaniğin, etkinin tepkiye eşitliği ilkesine müracaat etmek zorunda kalınmış olur. Dolayısıyla bu ilke deneysel bir kanun gibi değil, belki bir tanım gibi buraya dâhil olur.

Mekanikte iki kuvvetin eşitliğini tanımlamak için iki kural kabul edilmiş oldu. Biri diğeriyle dengede kalan iki kuvvetin eşitliği, diğeri de etkinin tepkisine eşit olmasıdır. Fakat bu kuralların ikisi de yeterli değildir. Çünkü bir f ağırlığının şiddetinin ve doğrultusunun sabit kaldığını kabul etmek gerekir ki bu da deneysel bir kanun değildir, yani yaklaşık bir kanundur. Başka bir deyişle iki kuvvetin eşitliğini bu yöntemle tanımlamak mantığa uygun değildir (1332a, s. 264).

Böylece Kirchoff'un tanımına dönülmüş olur. Kirchoff'a göre kuvvet: Bir cismin kütlelerinin ivmesiyle çarpımına eşittir. Bu da Newton tarafından ortaya konulan tecrübe edilmemiş bir kanundur. Salih Zeki'ye göre, bundan dolayı Kirchoff bunu tanım olarak almakta haklıdır. Ne faydaki bu tanım da tamamlanmamıştır. Çünkü bu tanımda bir kütle tabiri vardır ki bunun ne olduğu henüz bilinmemektedir.

Dolayısıyla bu kanun veya tanım, aynı cisme ayrı ayrı muhtelif zamanlarda uygulanan F , F' gibi iki kuvvet arasındaki farkı belirlemeye hizmet eder. Çünkü:

$$F = m \cdot a$$

$$F' = m \cdot a'$$

Olacağından:

$$\frac{a}{a'} = \frac{F}{F'} \text{ olur.}$$

Fakat bu iki kuvvet iki farklı cisme uygulanacak olursa, aralarındaki farka dair hiçbir şey gösterilemez. Çünkü bu durumda:

$$F = m \cdot a$$

$$F' = m' \cdot a'$$

Olacağından:

$$\frac{F}{F'} = \frac{m \cdot a}{m' \cdot a'} \text{ bulunur, ancak buradaki } m \text{ ve } m' \text{ kütleleri bilinmemektedir.}$$

İşte bu problemi halletmek için etkinin tepkiye eşitliği tanımına müracaat edilir. Şöyle ki: Birbiri üzerine etki eden F_1 , F_2 gibi iki cisim olsun. Bunlardan F_1 cisminin a_1 ivmesi ile m_1 kütlesi çarpımı, F_2 cisminin F_1 üzerine etkisine ve yine F_2 cisminin a_2 ivmesi ile m_2 kütlelerinin çarpımı da F_1 cisminin F_2 üzerine olan tepkisine eşit olur. Etkinin tepkiye eşitliği bir tanım olarak kabul edildiğinden; F_1 ve F_2 cisimlerinin kütleleri, bu cisimlerin ivmeleri ile ters orantılı olur. İşte bu şekilde iki cismin kütleleri arasındaki fark tanımlanıyorsa da bu farkın sabit kalıp kalmadığını gösterecek olan şey yine tecrübe olmalıdır (1332a, s. 265).

Fakat burada da deneyden önce F_1 ve F_2 cisimlerinin yalnız birbirlerinin karşısında bulunarak birbirlerine uyguladıkları kuvvetlerin etkisi altında kalmadıkları unutulmamalıdır. Çünkü âlemin geriye kalan kısmının da etkisinde bulunmaktadırlar. Bu durumda F_1 cisminin ivmesi yalnız F_2 cisminin etkisinden doğmuş değil, belki F_2 cisminin etkisinden doğan ivme ile diğer cisimlerin etkisinden doğan ivmelerin birleşiminden oluşmuştur. Acaba F_1 cisminin ivmesini, biri F_2 cismine ve diğeri diğer cisimlere ait olmak üzere ikiye ayırmak mümkün müdür? Bu bir şartla mümkündür. Örneğin F_1 ve F_2 cisimlerinin dışında bir A cisminin F_1 cismi üzerine olan etkisi, F_1 cisminin yine F_2 cismi üzerine olan etkisine eklendiği ve A cisminin varlığı F_2 cisminin F_1 cismi üzerine olan etkisini değiştirmedeği kabul olunursa, ayırmak mümkün olur.

A'nın F_1 üzerindeki etkisinin F_2 'nin F_1 üzerindeki etkisine eklendiğini ve A'nın varlığının F_2 'nin F_1 üzerindeki etkisini, F_2 'nin varlığının da A'nın F_1 üzerindeki etkisini bozmadığını kabul etmek gerekir. Son olarak cisimler arasında *merkez kuvveti*¹¹ kabule mecbur olunur ve yalnız bu durumda iki cismin kütlesi arasındaki fark belirlenebilir.

Çekim kanunu gereğince iki cisim birbirini, mesafenin karesiyle ters ve kütleleri çarpımıyla doğru orantılı olarak çeker. Son olarak k bir sabit olmak üzere:

$$F = k \frac{m \cdot m'}{r^2} \text{ olur.}$$

Bu durumda m' kütlesine göre m kütlesi bulunamaz mı? Sorusunu soran Salih Zeki, “*şüphesiz bulunur*” cevabını vermektedir. Fakat F kuvveti m kütlesine uygulanmış değildir. Burada ölçülen şey F çekiminin uygulandığı m' kütlesi değil, tersine bunu çeken cismin kütlesidir. Dolayısıyla bundan dolayı merkezi kuvvet hipotezinin kabul edilip edilmeyeceği belli değildir (1332a, s. 267).

Kimsenin bunu temin edemeyeceğini vurgulayan Salih Zeki, bu hipotezi terk edince şimdiye kadar kurulan binanın olduğu gibi çökeceğini söyler.

Kimse bunu bize te'min edemez. Fakat bu faraziyeyi de biz terk edince bütün kurduğumuz binâ da olduğu gibi çöküverecek! Kütlelerin mesâhası gayr-ı kâbil icrâ bir şekil kesb edecektir. Eğer kuvve-yi merkeziye faraziyesi reddedilecek olursa te'sirin aks-i te'sire müsâvâtı kânûnundan bâkî ne kalacak? Tabî'î bu hâlde te'sirin aks-i te'sire müsâvâtı kânûnu şu şekli alacak: Her nev' te'sir-i hâriciden masûn bir hey'et-i mâddiyyenin ecsâm-ı muhtelifesine tatbîk edilmiş olan kuvvetlerin muhassala-i hendesiyyesi sıfırdır. Bu ise âtâlet-i mebde' mücibince şu demektir:

Böyle bir hey'etin merkez-i sıkletinden hareketi müstakim ve mütesâvidir

Hiçbir te'sir-i hâriciye tâbî'î olmayan bir hey'et-i mâddiyyenin merkez-i sıkleti o hey'eti teşkil eden kütlelere 'atfolunan kıymetlere tâbî'îdir. Bu hâlde böyle bir hey'et-i mâddiyyeyi teşkil eden kütleleri o sûretle tertîb etmelidir ki merkez-i sıkletin hareketi müstakim ve mütesâvi olsun. İşte bu da bir sûretle ve yalnız bir sûretle mümkün olur: Eğer

¹¹ Poincaré, merkezi kuvvet için “Yani herhangi iki cismin birbirini çektiğini, karşılıklı hareketlerinin onları birleştiren doğru boyunca olduğunu ve bunun yalnızca aralarındaki uzaklığa bağlı olduğunu kabul edersek, tek kelimeyle merkezi kuvvetler hipotezini kabul edersek bu ayırma mümkün olur” (2019, s. 110-111) tanımını yapmaktadır.

te'sirin aks-i te'sire müsâvâtı kânûnu sahîh olur ise bir hey'et-i mâddiyyeye bu sûretle tertîb olunabilir (1332a, s. 268).

Yani, kütlelerin alanı (mesaha) kabul edilemez bir durum alır. Eğer merkezi kuvvet hipotezi reddedilecek olursa etkinin tepkiye eşitliği kanunundan geriye ne kalır? Tabi bu durumda etkinin tepkiye eşitliği kanunu: Her çeşit dış etkiden ayrı bir maddenin çeşitli cisimlere uygulanmış olan kuvvetlerin geometrik bileşkesi (toplamı) sıfırdır, şeklini alır. Bu ise eylemsizlik ilkesi gereğince şu demektir: Böyle bir maddi bütünün ağırlık merkezinden hareketi, doğrusal ve eşittir.

Hiçbir dış kuvvete maruz kalmayan bir madde bütününün ağırlık merkezi, o bütünü oluşturan kütlelere atıf olunan değerlere tabidir. Bu durumda böyle bir maddi bütünü oluşturan kütleler öyle bir oluşturulmalıdır ki ağırlık merkezinin hareketi, doğrusal ve eşit olsun. Bunun mümkün olabilmesi için etkinin tepkiye eşitliği kanununun doğru olması gerekir. Ancak yine de problem tam olarak çözülmüş olmaz.

Âlemde öyle dış etkilerden ayrı bir maddi bütün bulmak mümkün değildir. Kâinatın kısımlarından her biri, az çok diğerlerinin etkisine tabidir. Dolayısıyla ağırlık merkezinin hareket kanunu, hiçbir maddi bütün için kesin şekilde doğru olamaz. Farz edelim ki bu durum kâinatın genel bütünü için uygulanmış olsun. Bu durumda kâinatı oluşturan kütlelerin değerlerini meydana getirmek için kâinatın ağırlık merkezinin hareketini bilmek gerekir. Bu ise hatalıdır. Çünkü bu kâinata insanların bildiği şey mutlak hareket değil, izafî harekettir. Ağırlık merkezi ve kâinatın hareketi, ebedî bir bilinmezliktir. Dolayısıyla kütleleri belirlemek için bu ağırlık merkezine uygulanan kanundan da bir şey beklenemez.

Konferansın başlığında yer alan *kütlenin cevher mi araz mı olduğu* konusuna henüz gelebilen Salih Zeki, yukarıda açıklanan durumda bir cismin cismiyetini oluşturan kütle denilen (eskilerin cevher dedikleri) şeyin ne olduğu sorusunu sorar. Ona göre kütle ne tanımlanabilir ne de ölçülebilir (1332a, s. 267). Dolayısıyla iki cisimden her birine F, F' gibi iki kuvvetlerin etki ettiği ve bunlara a, a' ivmelerinin uygulandığı takdirde:

$$F = m \cdot a$$

$$F' = m' \cdot a' \text{ olur.}$$

Yukarıdaki eşitlikler yazılırken kütleler hesaplarda kolaylık olsun diye kabul edilen birtakım katsayılarından ibarettir.

Bu şekilde bugün bir cisme a ivmesini veren F kuvveti:

$$F = m \cdot a$$

Şeklinde ifade edileceği yerde farz edelim ki:

$$F = k \sqrt{a} \text{ ile gösterilsin.}$$

k miktarına cismin kütlesi ismi verilirse, yeni bir mekanik tesis edilmiş olur. Bu mekanik ne tecrübeye ne de şimdiki mekaniğin temel kanunlarına aykırı olmaz. Olsa olsa hareket denklemlerinin ilk terimleri biraz daha karışık olur. Çünkü bugün kütle için kabul ettiğimiz:

$$m = \frac{F}{a}$$

ifadesi, fizikçilerin koyduğu itibarî bir tanım olduğu gibi:

$$k = \frac{F}{\sqrt{a}}$$

ifadesi de böyle itibarî bir tabirdir. Şöyle ki: Bu son hareket denklemlerinin tanımları, mümkün merteye sade olacak şekilde seçilmiştir. Yoksa kütle için mutlaka:

$$m = \frac{F}{a}$$

olmasını gerektiren ortada hiçbir sebep yoktur! (1332a, s. 268).

Sonuç olarak Salih Zeki'ye göre; kütle denilen şey, kuvvetleri karşılaştırmak için hesap dâhilinde bir fayda görülen katsayıdan başka bir şey değildir.

Diğer taraftan mekaniğin temel kanunlarına gelince, her ne kadar bunlar insanlara gerçek tecrübe gibi görünüyorlar ise de yukarıda izâh edildiği üzere, bunlar da birer tanımdan ibarettir. Dolayısıyla kuvvet, kütle ile ivme çarpımına eşittir denildiğinde, bu bir kanun gibi değil, bir tanım gibi kabul edilmektedir. Başka bir deyişle kanun, adeta sonsuza kadar bir tanım şekline sokulmaktadır.

Salih Zeki; eylemsizlik ilkesi, yeter-sebebe ilkesi ve kütle için tecrübe ile ilişkisini irdeledikten sonra aynı durumun etki tepkiye eşittir önermesi için de geçerli olduğunu ifade eder. Yani etki tepkiye eşittir önermesi bir kanun değil, tanımdır. Bundan dolayı ortaya konulan ilkeler ne tecrübeden korkuyor ne de tecrübeden bir yardım bekliyorlar.

Son olarak Salih Zeki'ye göre konunun ele alınması gereken bir yönü daha bulunmaktadır. O da bazıları tarafından ivmenin, daha genel bir ilkeye dönüştürme teşebbüsüdür. Bu genel ilke, izafi hareket ilkesidir. Bilindiği üzere belirlenemeyen bir maddi bütünün (gerek sabit eksenlere nispeti gerek bu bütünün ilk hızıyla eşit ve doğrusal hareket eden hareketli eksenlere nispeti) hareketinin aynı kanunlara tabi

olması gerekir. İşte izafî hareket kanunu veya ilkesi adıyla bilinen ilke, iki tarafıyla kabul edilmek zorunda kalınıyor. Öncelikle n basit tecrübe bile bu ilkenin doğruluğunu onaylıyor. İkinci olarak bunun tersini tasavvur etmek mantıken doğru olmuyor.

Şimdi elimizde kuvvet uygulanan bir cisim olduğu düşünölsün. Bu cismin ilk hızına eşit hızda ve eşit doğrusal hareket ile hareket eden bir gözlemciye göre, cismin izafî hareketi güya hareketsizdir. Gerçekte ise harekete başladığı durumda sahip olacağı mutlak hareketi değişmez. Bundan çıkarılan sonuç, cismin ivmesinin mutlak hızına bağlı olmadığıdır. Salih Zeki bazı kitaplarda ivme kanununu ispattan mahrum eden şeyin, kuvvetin bir tanımının olmaması olduğunun altını çizer. Bu tanım mevcut olmadıkça:

$$a = \frac{F}{m} \quad F = m \cdot a$$

İvme kanununu ispatlamaya kalkışmak abesle iştigal etmek demek olur (1332a, s. 269).

İzafî hareket ilkesine gelinecek olursa: Öncelikle bir maddi bütünü oluşturan farklı cisimlerin ivmeleri bunların konum ve izafî hızlarından başka bir şeye bağlı değildir. Yani bu ivmeler cisimlerin mutlak kütleleri ve mutlak hızlarına bağlı değillerdir. Fakat bunun için bir şart koymak gerekir ki o da bu izafî hareketin nispet edilmiş olduğu eksenler bütünüün sabit bir doğrusal hareket ile hareketli olmasıdır. Bunu başka bir biçimde ifade etmek mümkündür. Şöyle ki: Bir bütünü oluşturan farklı cisimlerin ivmeleri, hızları ve koordinatları arasındaki farklılara bağlıdır; yoksa bu hızlar ile koordinatların mutlak değerlerine bağlı değildir. Eğer bu ilke, izafî ivmeler yani ivmeler arasındaki diferansiyeller için doğru ise, tepkinin etkiye eşitliği ilkesiyle birleştirilerek mutlak ivmeler içinde doğru olduğu sonucu çıkartılabilir. Demek ki ivme kanununu ispat için bu ilke ümit vermektedir. Fakat ivmeler arasındaki farkların, hızlar arasındaki farklar ile koordinatlar arasındaki farklılardan başka bir şeye bağlı olmadıkları nasıl kanıtlanabilir?

Başka bir deyişle, bu koordinatların diferansiyellerinin ikinci mertebeden bir diferansiyel denkleme karşılık geldikleri nasıl ispat edilmelidir?

Görülmektedir ki izafî hareket ilkesinin ispatı, yine yukarıda genelleştirilmiş eylemsizlik ilkesinin ispatının kazandığı şekle dönüşmektedir. Bundan dolayı onun ne tecrübeyle ne de matematiksel çıkarım ile tamamen ispatı mümkün değil ise bunun da öyle olması lâzım gelir ve genelleştirmeden de bir sonuç çıkarılamaz.

İzafi hareket ilkesine birkaç şey daha eklemek istediğini belirten Salih Zeki, önceden dediğini tekrar ederek bu ilkenin bir şartla doğru olduğunu söyler. O da maddi bütünü nispet eylediği eksenlerin sabit doğrusal hareket ile hareket etmeleridir. Bu eksenlerin hareketi, değişken doğrusal bir hareket veya sabit dairesel hareket olursa ilke derhal doğruluğunu kaybeder (1332a, 270).

Örneğin doğrusal bir hat üzerinde, bir tren doğrusal hareket ile hareket ediyor olsun. Salih Zeki de bu trenin bir vagonunun koridorunda trenin hareket yönüne doğru yürüsün. Tren birdenbire durunca, Salih Zeki ileriye doğru atılmış olur. Bunda tecil edilecek (ivmelenecek) bir şey yoktur. Salih Zeki'nin hareketliye, yani trene nazaran hareketi bozulmuş oldu. Böylece o doğrudan doğruya hiçbir dış etkiye tabi olmaz. Hareketli iki cisimden birinin hareketi bir dış sebep ile değişinceye dek, bu iki cismin izafi hareketi de karışıklığa düşer. Dolayısıyla bu eksenlerin bir değişken harekete dönüştüğü halde artık izafi hareket ilkesinin hükmü geçersiz olur.

Eksenler bir sabit devir ile dönseler dahi yine izafi hareket ilkesi doğru olamaz. Örneğin arz, daima keşif bulutlarıyla çevrili bulunsaydı ve insanlar da ne Güneş'i ne de Ay'ı göremeselerdi, arzın yine ekseni etrafında döndüğüne anlayabilirlerdi. Bunun için Faucault'un¹² sarkaç deneyi yeterliydi.

Demek ki insanlar gökyüzünü ve yıldızlardan hiçbirini görmediği halde üzerinde buldukları arzın bir küre olduğunu ve ekseni etrafında döndüğünü keşfedebiliyorlar. Bunlar arz üzerindeki siklonların¹³ daima aynı yöne döndüklerine de şahit olurlardı. Hâlbuki bunlar sağ ve sol gibi iki yönü bir diğerinden ayıracağından, bu siklonların niçin daima bir yöne doğru döndüklerini de sorgularlar ve bundan dolayı hava tabakalarının böyle yalnız bir yöne döndüğünü açıklamaya çalışırlardı. Bundan dolayı arzın dönmesine her durumda vakıf olurlardı. Ancak bir farkla ki, o da fizikçilerin izafi hareket teorisinde bir bozucu kuvvet olarak kabul edilen merkez-kaç kuvvetini, gerçek bir kuvvet gibi kabul etmeleridir. Demek ki arz dönüyor demek için bir mutlak mekâna yani gerçekten arzın döndüğünü gösterecek sabit bir ilkenin varlığına gerek yoktur. Bu durumda arz dönüyor demek, "gözle

¹² Leon Faucault (1819-1868) yılları arasında yaşamış Fransız fizikçidir. Faucault'un sarkaç deneyi Dünya'nın dönüşüne dair dinamik biliminde ilk somut delildir. Kuzey Kutbu üzerine bir sarkaç serbest hareket yapacak şekilde asılırsa yirmi dört saat süresince yapılan gözlemlerde, sarkacın asıldığı noktanın düşey ekseni etrafında tam bir dönüş yaptığı görülür. Sarkaç Kutuptan ekvatora getirildiğinde ($T = T / \sin\beta$ formülü kutuplarda $\sin\beta = 1$, $\beta = 90^\circ$ ve ekvatorunda $\sin\beta = \infty$, $\beta = 0^\circ$ olduğundan) salınım düzleminin dönmediği gözlemlenir (Matthews, 2017, 321-322).

¹³ Siklon (Cyclone), bir alçak basınç alanı etrafında hızla dönen rüzgârların meydana getirdiği şiddetli fırtına.

görülen şeyleri açıklamak için arzı dönüyor farz etmek daha kolaydır” demekle aynıdır (Salih Zeki, 1332a, s. 271).

Salih Zeki mekaniğin binasını oluşturan ilkeyi, iki türlü manzara altında gördüğünü ifade eder. Birincisi: Bu ilke bir tecrübe üzerine kurulu ve fakat tamamlanmamış olarak araştırılmış yani yaklaşık olarak soyut bir madde bütününe göre ispat edilmiş bir gerçekten ibarettir. İkincisi: Bu ilke bütün kâinatta mutlak kabul edilebilir ve fakat incelenmesi mümkün olmayan ve durum böyleyken kesin bir şekilde doğru olmak üzere kabul edilmiş mevzulardan başka bir şey değildir. Mevzu olmak itibarıyla bu ilkeler, bir takım ön kabullerden ibaret olsalar da bu varsayımın hiçbir tecrübe tarafından aksi ispat edilemeyeceğinden de emin gözükümler. Bu varsayım kabul ediliyor, çünkü bazı tecrübeler bu kabulün olayları açıklamada kolaylık sağladığını gösteriyor. İşte şimdi tecrübenin bu ilkeyi kurmaya nasıl hizmet ettiği ve neden dolayı bir daha yıkıma muktedir olamadığı anlaşılmıştır.

Özetle mekanik ilkeleri birtakım faraziyeler ve değişmiş tanımlardan başka bir şey değildir. Bunların tamamı tecrübe kanunlarından çıkarılmışlardır. Fakat bunlar maddi kanunlar şeklinde adeta billurlaşmıştır.

Son olarak maddenin cevher mi araz mı olduğu sorusunu cevaplayan Salih Zeki'ye göre; buraya kadar anlatılanlar cansız cisimler ve cisimlerin hareketleridir. Bu gerçek olmayan hareketler de bile fizikçiler bir cismin kütlelerini, hesaplarını kolaylaştıracak şekilde seçmişler ve bazı faraziyelerle tanımlayabilmişlerdir. Yoksa mutlak şekilde ne olduğu bilinmediği gibi, değerini de belirlemek mümkün değildir. Bir cisme atfedilen kütle, o cismin kabulüne mecbur kıldığı bir şey değil, tanımlanan şeylerin yani, kuvvetlerin karşılaştırmasını kolaylaştırmak için insanların icat ettiği bir şeydir.

Salih Zeki, gerçekte olmayan hareketin bu kadar olduğunu ve izafi harekete ise bir sonraki toplantıda geçeceğini ifade ederek konuşmasını nihayetlendirmektedir (1332a, s. 272).

2. SALİH ZEKİ’NİN İKİNCİ KONFERANSI¹⁴: “KÜTLE-İ MÂDDİYYE CEVHER Mİ ‘ARAZ MI?’”

Fizikçilerin 19. yüzyılın tamamlanmış mükemmel klasik mekaniğine karşı duydukları bağlılığa rağmen, geçmişin iyi düzenlenmiş, güvenli ve uyumlu teorilerinin, yeni radyasyon fenomeninin keşfiyle birlikte ciddi zarar gördüğü

¹⁴ Ramazan'a mahsûs olarak Dârülfünûn'da verilen riyâziye konferanslarının ikincisidir.

anlaşılmaktadır. Klasik fizikle mümkün olmayan radyasyonu açıklama girişimi, fiziği yeni bir keşif çağına kaydıran bir dizi yeniliğin ilkidir. Klasik fiziğin temelinde laboratuvarlarda gerçekleştirilen deneylerden daha çok birinci makalede Salih Zeki'nin de vurguladığı gibi düşünce deneyleri bulunmaktadır. Bu dönemde, klasik mekaniğin karakteristik özelliği olan teorik keşif vurgusundan uzaklaşmış ve küçük laboratuvarlarda yenilikçi deneyler gerçekleştirilmiştir. . Havası boşaltılan ve pile bağlı olan bir cam “katot ışın tüpünde”, tüpten yayılan bir dizi parlak renk ve parlayan ışık tespit edilmiştir. Daha fazla boşaltılan tüplerde, bir dizi garip bant şeklinde iz gözlemlenmesine rağmen hava ile dolu tüplerin ışık göstermediği gözlemlenmiştir. Ayrıca ışın, fizikçinin laboratuvar elyafı olarak ifade ettiği bir miktarda ile saptırılmıştır. Bu deneyler için gerekli aparatlar çok düşük teknolojidir ve sonuç olarak herhangi bir taşralı fizikçi bile kolaylıkla yapabiliyordu (Hocking, 2005, s. 33). Söz konusu deneyler, yirminci yüzyılın başında bir dizi Nobel Ödülü ile sonuçlanmıştır. Bu deneylere Salih Zeki'nin ikinci konferansında yer verdiği görülmektedir.

Salih Zeki, “Kütle-i Mâddiyye Cevher mi ‘Araz mı?” başlıklı ikinci konferansında, fizik biliminin teorik alandan uygulama alanına kaydığının gözlemlendiği süreci ele alınmaktadır. Konferansın ana kaynağı Poincaré'nin 1908 yılında yayınladığı *İlim ve Usûl* (Science et Méthode) adlı eserinin üçüncü bölümünün “Mihânîk-i Cedide” başlıklı kısmıdır (1928, s. 213). Salih Zeki, konuşmasına son zamanlarda radyumun keşfinin mekaniğin en kesin sanılan ilkesini alt üst ettiği düşüncesine neden olduğunu ve bu gelişme ile bilimin iflasının ilan edildiğinin zannedildiğini söyleyerek başlamaktadır. Ona göre bu düşüncenin altında radyuma ait hükümlerin kesin sanılması bulunmaktadır. Bu ilkeler henüz yeterince tecrübe edilmemiştir. Konuyu daha iyi araştırmak adına bazı mekanik ilkelerine değinmek gerekmektedir. Bu ilkelerin:

Birincisi: “*Cevher ve her bir dış kuvvet etkisinden azade bir maddî noktanın hareketi, doğrusal ve sabittir*” ilkesidir ki, buna eylemsizlik ilkesi adı verilmiştir. Eylemsizlik ilkesi adeta “etkisiz kuvvet ivmelenmez” demektir.

İkincisi: Hareket ettirici bir maddi noktanın ivmesi, bu maddi nokta üzerine etki eden kuvvetlerin bileşkesinin doğrultusuna sahip ve kıymetçe de bu bileşkenin, maddi noktanın *kütlesi* dediğimiz bir katsayı ile bölümünden bulunan bölüme eşittir (Salih Zeki, 1332b, s. 365).

Bir cisim veya bir maddi noktanın bu şekilde tanımlanan kütlesi, sabittir. Hem öyle bir sabittir ki maddi noktanın hızlanmasına da bağlı değildir. Maddi noktaya etki eden kuvvet, bu hızlanmaya benzer olarak noktanın hareketini tecil ettiği zaman kütlenin değeri ne ise, tehir ettiği durumda da yine aynı olur. Ancak kuvvet, hıza dik konumda olur ise noktanın hareketi asli doğrultusundan sapar. Yani, hareketli nokta, hareket ettireni doğrusal olduğunda eğri kılar. Salih Zeki'ye göre ivmeye ait olan mevzu da budur.

Üçüncüsü: Bir maddi nokta üzerine etki eden kuvvetlerin hepsi diğer maddi noktalardan gönderilirler. Ve bu noktaların yalnız izafi olarak düzenlenmiş olan izafi hızlarından başka bir şeye uymazlar.

İşte bu son iki ilke yekdiğeriyle birleştirilecek olursa, mekanikteki izafi hareket ilkesine dönüşmüş olur. O da birincide söylendiği şekliyle bir maddi bütünün hareket kanunları, gerek sabit eksenlere nispet edilmiş olsun, gerek doğrusal bir hareket ve eşit intikal ile hareketli bulunsun daima aynıdır. Bir şekilde böyle hareketli eksenlere nazaran mutlak bir hareketi izafi hareketten ayırt etme ve seçme mümkün değildir.

Dördüncüsü: Bir maddi nokta diğer bir maddi nokta üzerine etki ettiği durumda, ikinci maddi nokta da birinci maddi nokta üzerine bir tepki uygular. Bu etkilere hâkim olan iki kuvvet, birbirine eşit ve terstir. İşte *etkinin tepkiye eşitliği* ismi verilen ilke de bundan ibarettir.

Salih Zeki yakın döneme kadar yapılan deney ve gözlemlerin bu ilkenin sabit ve kesinliğini destekler mahiyette olduğunu söyler. Ancak son zamanlarda fizik alanında gerçekleşen yeni gelişmeler, maddenin ve parçalarının çok büyük hızlarla hareket ettiklerini ortaya koymuş dolayısıyla söz konusu ilke konusunda şüpheler doğmuştur. Bu olaylar üzerine bazı fen adamları: “*bu semavi olayların ilkelerinin bize tasdik etmeleri gayet basit hızlar ile hareket uygulayan cansız maddeler ve cisimlere uygulanmış olmalarından kaynaklanmıştır*” demişlerdir ki burası bir raddeye kadar doğru gibi görünmektedir. Örneğin gezegenlerin en hızlı olanı Merkür, saniyede yüz kilometreden daha fazla bir yol kat edememektedir (1332b, s. 366). Bunun yanında: Eğer Mars bin defa daha hızlı hareket edecek olsa acaba aynı durum ve manzarada kalacak mıdır? Gibi sorular akla gelmektedir. Bu konuda Poincaré, otomobil üretim sanatı ne kadar ilerlerse ilerlesin kullanmakta olduğumuz mekanik kanunlarının buna uygulanması mümkün olmayıncaya kadar aradan daha pek çok asır geçecektir yorumunda bulunmaktadır.

Merkür'ün hızından bin defa daha büyük, ışığın hızının onda birine ve hatta üçte birine karşılık gelen bir hıza bilim adamlarının nerede tanık oldukları sorusu akla gelmektedir. Radyoaktivitenin ortaya çıkışı ile söz konusu hıza atom-altı parçacıklar vasıtasıyla ulaşılabilmiş ve deneyler gerçekleştirilmiştir. Salih Zeki böyle büyük bir hızın, fen erbabı tarafından radyum ışınlarıyla ve katot ışınları (elektron demeti) vasıtasıyla meydana getirildiğini belirtmektedir. Radyum; α , β , γ Yunan harfleriyle gösterilen üç çeşit ışın yayar. Bu ışıklardan β ışını katot ışınına benzer.

Gessler borularında gaz veya hava basıncı pek az olduğu hâlde elektriğin serbest bırakılması veya boşalması ile gözlenen ışık olayının manzarasının büsbütün değiştiği bilinen bir durumdur. Şöyle ki borunun negatif kutbuna bağlı bulunan ucundan yani *katot* denilen negatif çıkışından, boru derininden doğrusal ve karanlık bir ışık fışkırmaktadır. Bu durum ışığın; karanlık fotoğraf camına etki edebilecek çeşitli maddelerin ve borunun kenarlarının florlanma olayının sebebinin, sıcaklık etkisi veya mekaniği meydana getirebilecek bir kabiliyeti olduğunu gösteriyordu. İşte bu garip özellikleri birleştiren şu karanlık ışıklara, 1883 yılında Alman fizikçi Gustav Heinrich Wiedemann (1826-1899), tarafından kaynağı itibariyle katot ışınları ismi verilmiştir.

Bununla beraber katot ışınları bu ismi almadan önce dahi bazı fizikçiler konuyu araştırmışlardır. Meşhur İngiliz fizikçilerden William Crookes (1832-1919) bu ışıklara dair araştırma ve inceleme yapmıştır. Crookes'e göre borunun derinindeki fazlaca genleşmiş olan gaz, maddenin bir dördüncü haline dönüşüyordu. Crookes bu duruma *yayılma hali* (hâlet-i nâşire) ismini verdi. Crookes böyle bir boru içinde genleşmiş gazın atomlarının sayısı azalmış olacağından söz konusu atomlar bir diğeriyle çarpışmaksızın uzun mesafelere kadar hareket edebiliyorlar ve adeta birbirine nazaran hiçbir bağlantılı ve ilişkisi olmayan bir durumda bulunuyorlar, diyordu (1332b, s. 367). Özetle Crookes, katot ışınlarının yayılma halinde bulunan gaz atomlarının borunun kenarına veya derinine geçmiş olan diğer bir engel ile çarpışmalarından dolayı yayıldıklarını iddia ediyordu. Bilindiği üzere gazların atomları günümüzdeki teoriye göre ne cisimlerin atomlarının asılması gibi konumlarının etrafında birer doğrusal titreşim hareketi ile ve ne de sıvılarda farz olduğu gibi birer eksen etrafında dönen (devirli ya da dairesel) titreşim hareketi ile hareketli değildirler. Belki nispeten çok büyük hızlarla, buldukları kapların derininde, birer geçiş (intikal) hareketi ile hareketlidirler. Hatta bir gazın genleşme yeteneğini teşkil eden elastik kuvveti ile bulunduğu kabın kenarlarına uyguladığı

basınç da böyle birer geçiş hareketi ile hareketli olan kısımlarının sahip oldukları hareket gücünden ve kabın kenarıyla daimî çarpışmalarıdır.

Bir Gessler borusu derinindeki gaz molekülleri temasta buldukları yönde, negatif olarak elektriklenirler. Doğal olarak negatif çıkıştan boru derinine doğru şiddetle uzaklaştırılırlar. İşte bu şekilde hareketlerinde ortaya çıkan şiddetten dolayı bir hareket gücü kazanarak borunun kenarlarına hızla çarpmayla gözlemlenen hareketler, katot ışınları denilen garip hisler olan karanlık ışığı meydana getirirler.

Bu açıklamanın ardından Salih Zeki, uzun zamandır fizikçilerin tartıştığı ışığın yayılma teorileri üzerinde yeni ortaya çıkan radyoaktivite çalışmaları ile maddenin yüksek hızda hareket ettiği deneylerin esir tartışmalarına yeni bir boyut getirdiğinden bahsetmektedir. Crookes, katot ışınları denilen olayı, moleküllerin borunun çeperleri üzerine uygulanan bombardıman ile izah ediyordu. Hâlbuki diğer taraftan Alman fizikçilerden Hertz, bunu *esir* ışınlarının özel dalgalanmalarına atfediyordu. İki fizikçi arasında bir tartışma çıkmıştı: Adeta bundan bir asır önce ışığın dalga ve sudür (parçacık) teorileri arasındaki tartışmaya benzer bir durumdu. Crookes bugün terk edilmiş olan parçacık teorisini ele alıyor ve Hertz ise dalga teorisini kendisine dayanak yapıyordu. Garip olan durum şu ki olaylar ve tecrübeler Hertz'e değil, tersine Crookes'e hak veriyor gibi görünüyordu. Şöyle ki:

Öncelikle katot ışınlarının negatif birer elektrik yükü ile yüklü oldukları görüldü ve bir süre sonra da ışınların mıknatıs veya bir elektrik alan içinde başka yöne meylettikleri gözlemlendi (1332b, s. 368). Hâlbuki Crookes'e göre bu ışınları meydana getiren gaz moleküllerinin negatif elektrikle yüklü oldukları gayet açıktır. Böyle çok yüksek bir hıza sahip olan ve negatif elektrikle elektriklenmiş bulunan moleküller Rowland'ın¹⁵ meşhur deneyine göre hakiki bir elektrik akımına muadil olacağından bunların bir mıknatıs veya bir elektrik alan tarafından başka yöne sapmadıkları da pek tabii görülmekteydi. Hatta bu sapmaların, çok yüksek bir hızla hareketli ve elektrikle yüklü mermilerin aynı elektrik alan veya mıknatıs tarafından düşürülecekleri sapışa denk oldukları da hesaplanabiliyordu.

Crookes'in teorisinin meşhur hadiseleri açıklama konusunda gösterdiği kolaylığa rağmen, Alman fizikçi Hertz bu teoriyi yok kabul etmekte inat ediyordu. Bunların, katot ışınlarının gaz moleküllerinin bombardımanından kaynaklanmadığını ve tersine ışık esirinin derininde ortaya çıkan ve ne olduğu bilinmeyen bir çeşit dalgalanmadan ibaret doğduğunu iddia ediyordu.

¹⁵ Henry Augustus Rowland (1848-1901) yılları arasında yaşamış Amerikalı fizikçidir.

İşte bu iki cephe arasında anlaşmazlık çıkaracak bir olayın beklendiği sırada Fransa'da Mösyö Lenard¹⁶ her iki tarafın iddiası arasında çözüm için yeni bir keşifte bulundu. Lenard, katot ışınlarını, meydana gelen gazın dışında incelemeyi düşündü. Gerçekte bu ışınlar fazlaca genişmiş bir gaz derininde ortaya çıkıyorlarsa da diğer bir vasıta dâhilinde ve örneğin basit ani bir rüzgâr basıncı altında bulunan bir gaz veya boşlukta yayılabilir mi? Sorusunu sordu. Lenard'a göre burası problemliydi. Sorunun cevabı ancak tecrübe ile verilebilirdi. Hâlbuki tecrübe de bu konuda problem gösteriyordu. Çünkü borunun camı ne kadar ince olursa olsun, katot ışınları için şeffaf değildi. Bununla beraber ışınların boru derininden çıkarılması mümkün olamıyordu. Bu durumda ne yapmalıydı? İşte burada Hertz'in önceki deneyi Mösyö Lenard'a yardımcı oldu. Hertz önce katot ışınları ile meşgul olduğu sırada karanlığı pek az olan madeni varakların bu çeşit ışınlar için şeffaf olduklarını gösterip ispat etmişti. Bundan yararlanan Lenard, dıştaki havanın boru derinine geçmesine uygun olmayan, ancak katot ışınlarının dışarı geçmesine uygun olacak şekilde borunun bir tarafına ince bir madeni varak yapıştırmakla deneyini uygulamaya başladı (1332b, s. 369).

Salih Zeki durumu daha da anlaşılır kılmak için açıklamalarına devam etmektedir: Bir Crookes borusu alınsın, bu borunun sonu madeni yuvarlak bir levha ile sıkıca kapatılsın. Bu yuvarlak levhanın çapı doğrultusunda bir milimetre genişliğinde aralık bırakılsın ve aralık gayet ince bir alüminyum varak ile örtülsün. Böyle bir Crookes borusundan ortaya çıkan katot ışınlarının, maddi bir şey olmadığı ve kaynağını yayılma halinde bulunan bir gaza dayandırmanın doğru olmayacağı anlaşılmaktadır. Lenard, Crookes'in tersine Hertz'e uygun olarak olayın hareket gücünün ortaya çıkardığı merkezin, bizzat *esir ışığı* olduğuna kanaat getirir. Ancak bu durumda karanlık ışığın çok garip bir ışık olması gerekir. Çünkü mıknatıs, bunun üzerine etki ettiği halde, o mıknatıs üzerine etki etmemektedir. Ayrıca negatif elektrikle yüklü değildir. Hâlbuki katot ışınlarının negatif elektriği beraberce nakletmesi, esir ışınlarının bir dalgalanma çeşidinden ibaret bulunması teorisiyle açıklanamaz. Diğer taraftan Hertz, iddiasını yürütebilmek için katot ışınlarının negatif elektriği naklettiğini reddetmektedir.

Ebert¹⁷ isminde bir fizikçi bu nakil maddesini şüpheden kurtaracak bir deney ortaya koydu. Şöyle ki: Crookes borusunda katot ışınlarını bir küçük madeni silindir içinde topladı. Eğer gerçekten katot ışınları negatif elektrikle yüklü ise bu silindirin

¹⁶ Philipp Lenard (1862-1947) Macar doğumlu Alman fizikçidir.

¹⁷ Hermann Ebert (1861-1913) Alman fizikçidir.

de negatif elektrikle elektriklenmiş olması gerekirdi. Deney gösterdi ki silindir negatif elektrikle elektriklenmiş ve bunun yanında katot ışınları da negatif elektrikle yüklenmiştir. Doğal olarak Hertz ve yardımcıları buna da karşı çıktılar. Devamında Mösyö Ronan katot ışınlarının borunun dışında bir gaz olduğunu: Derininde veya boşlukta saklayarak negatif elektriklenmiş olduğunu gösterdi (1332b, s. 370). Sonunda bu iki teoriden biri diğerini yok etti: Yalnız bunların her birine hizmet eden deney sonuçları ortaya çıktı. Bugün bu deney sonuçlarından önceki iki teorinin yıkıntısı üzerine yeni bir teori kuruldu. Bu teorinin gazlarda *iyonizasyon* teorisiyle bir çeşit yakınlığı bulunmaktadır.

İşte bu teoriye göre katot ışınları çok büyük hızlara sahip elektronlardan başka bir şey değildir. Önce, Crookes'e dayanarak borunun kenarlarıyla bombardıman yapanları, genişleyen gaz atomlarından ibaret farz edelim ve bombardımanı gerçekleştiren mermilerden birinin kütlelerini m , sahip olduğu elektriğin kütlelerini m' ve hızını da v ile gösterelim.

Katot ışınlarının mıknatıs alanı (manyetik alan) ve elektrik alan içindeki sapması iki şeye bağlıdır. Birincisi bu bombardımanı gerçekleştiren mermi veya atomun v hızı, diğeri elektrik kütlelerinin kendi kütlelerine olan $\frac{m'}{m}$ oranı. Hâlbuki ne atomun kütlelerini ne de elektrik yükünün miktarını ayrı ayrı belirlemeye imkân yoktur. Ancak bunlar arasındaki $\frac{m'}{m}$ oranını belirlemek mümkündür. Hatta böyle bir merminin kütleleriyle elektrik yükü arttırılacak olsa ve hızı korunsa, bu atomu doğrusal hareketinden saptıran kuvvet de artırılmış olur. Fakat aynı zamanda kütleleri de artırılmış olacağından ne ivmesi ne de sapma derecesi değişmez. Bununla beraber iki manyetik alan derininde ayrı ayrı katot ışınlarının sapışının tespiti sayesinde iki eşitlik kurulur ve bunlar vasıtasıyla da yalnız bu iki miktar, yani birincisi hız ve ikincisi elektrik kütlesi ile madde kütlesi arasındaki oran bulunabilir. Uygulanan deneyler ve gözlemlerden hesap yoluyla anlaşılmıştır ki bu uygulamanın hızı saniyede 10.000 kilometreden 30.000 kilometreye kadar değişir. Bunların elektrik yükleriyle kütleleri arasındaki orana gelince, onun da çok büyük olduğu fark edilir. Basit suyun elektrikle analizinde hidrojen ne kadar elektrik taşıyorsa, aynı kütlede bulunan az bir gazın burada ondan bin defa daha fazla elektrik yüklü olduğu görülmektedir. Ancak bu sonucu incelemek için atomun hızını doğrudan doğruya ölçmek gerekmektedir. Bu sayede atomun hızının hesap yoluyla bulunan miktara eşit olup olmadığı anlaşılabilir (Salih Zeki, 1332b, s. 371). Bu konuda J. J. Thomson (1856-1940) tarafından bazı deneyler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlarda istenilen hız, yüz defadan fazla eksik bulunmuş, bununla beraber hatalı olduğu düşünülen söz

konusu deneylere güvenilmemiştir. Son kez aynı mesele Wihret¹⁸ tarafından Hertz titreşimlerinin kullanımı sayesinde tekrar ele alınmıştır. Bu defa artık istenen başarılı neticeler alınmış ve her ne olursa olsun Hertz'in dalga teorisinin katot ışınlarını açıklamaya yeterli olmadığı anlaşılmıştır.

Radyuma tekrar dönüldüğünde, bir cismin yaydığı üç çeşit ışıdan β harfiyle gösterilen radyasyonun, katot ışınlarına çok benzer olduğu görülmektedir. Aynı hesaplar β ışını için de tekrar edilmiş ve bu ışınları oluşturan mermilerin hızları saniyede yüz bin, iki yüz bin ve daha fazla kilometre olarak bulunmuştur. Mermilerin hızları astronomik olaylarda bulunan mermilerin hızlarına oranla çok yüksek bir seviyededir. Doğal olarak ışık saniyede üç yüz bin kilometre bir hızla yayılıyor olsa da böyle maddi mermilerden oluşmaz. Hâlbuki katot ışınlarının için parçacık teorisi kabul edilse; saniyede yüz bin, iki yüz bin, üç yüz bin kilometre hızla hareket eden maddi atomların varlığı kabul edilmek zorunda kalınmaktadır

Salih Zeki konuşmasını, mekaniğin bilinen kanunlarının, olağanüstü hızların söz konusu olduğu atom-altı parçacıklara uygulanmasının ne kadar kabul edilemez olduğunu ifade ederek bitirmektedir.

Sonuç

Klasik fiziğin yeni çıkan gelişmeleri açıklamada yetersiz kalması dolayısıyla 19. yüzyılın son yıllarında yoğunlaşan fizik tartışmalarının odağında bulunan isim Poincaré'dir.

Salih Zeki birinci konferansında Newton mekaniğinin $F = m \cdot a$; etki tepki eşitliği; eylemsizlik kanunu ve merkez-kaç kanunlarının özel tecrübelerle dayanılarak oluşturulduğunu ifade etmektedir. Söz konusu kanunların özel tecrübelerle dayanmalarına rağmen, umumi kanunlar gibi ele alınmasını eleştirir. Salih Zeki'ye göre klasik mekaniğin temelinde tecrübeden daha çok düşünce deneyleri bulunmaktadır.

Salih Zeki'nin "Kütle-i Mâddiye Cevher mi 'Araz mı?" başlıklı ikinci konferansı, birincisinin devamı niteliğindedir ve fizik biliminin teorik alandan uygulama alanına kaydığının gözlemlendiği dönemi ele almaktadır. Konferansın ana kaynağı Poincaré'nin 1908 yılında yayınladığı *İlim ve Usûl* adlı eserinin üçüncü bölümünün "Mihânik-i Cedîde" başlıklı kısmıdır. Salih Zeki'ye göre; şimdiye kadar fizikçilerin anlattıkları cansız cisimler ve onların hareketleridir. Bu gerçek olmayan hareketlerde

¹⁸ Salih Zeki'nin Wihret olarak ifade ettiği isim, muhtemelen elektronu ilk keşfedenler arasında bulunan Emil Johann Wiechert'tir (26 Aralık 1861-19 Mart 1928).

bile fizikçiler bir cismin kütlesini, hesaplarını kolaylaştıracak şekilde seçmişler ve bazı faraziyelerle tanımlayabilmişlerdir. Yoksa kütlenin mutlak şekilde ne olduğu bilinmediği gibi kıymetini de belirlemek mümkün değildir. Klasik fiziğin birçok ilkesi, tecrübe yerine düşünce deneylerine dayanmaktadır. Bir cisme atfedilen kütle, o cismin kabule mecbur kıldığı bir şey değil, tanımlanan şeylerin yani kuvvetlerin karşılaştırılmasını kolaylaştırmak için insanların icat ettiği bir şeydir. Salih Zeki burada mekaniğin kesin ilkelerinin uzun zamandır fizikçilerin tartıştığı ışığın yayılma teorileri üzerinde yeni ortaya çıkan radyoaktivite çalışmaları ile maddenin yüksek hızda hareket ettiği deneylerin *esir* tartışmalarına yeni bir boyut getirmesinden bahsetmektedir. Ayrıca mekaniğin bilinen kanunlarının olağanüstü hızların söz konusu olduğu atom-altı parçacıklara uygulanmasının mümkün olmadığını vurgulamaktadır. Maddeyi oluşturan atomların yapısının araştırıldığı deneylerden biri Gessler tüplerinde gerçekleştirilmiştir. İkinci konferansında geçen söz konusu deneyler, elektron akışına verilen isim olan *katot ışınları* ve bu ışınların mahiyeti konusunda bilgi vermektedir. Salih Zeki burada, katot ışınlarından elektronun keşfine kadar olan tarihsel süreci son derece derli toplu ve anlaşılır bir biçimde ifade etmektedir. Salih Zeki'nin bu iki konferansı, Osmanlı'nın bilimsel çalışmalarının en önemli kurumu olarak ifade edebileceğimiz Dârülfünûn'da okuyan öğrencilerin 19. yüzyılın en önemli fizik tartışmalarından ne derece haberdar oldukları konusunda bize fikir vermektedir.

Kaynakça

- Frank, Ph. (2017). *Bilim Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Hocking, T. D. (2005). *The History Of Modern Physics*. Berkeley.
- Logunov, A. A. (2004). *Henri Poincaré And Relativity Theory*.
- Matthews, R. M. (2017). *Fen Öğretimi Bilim Tarihinin ve Felsefesinin Katkısı*. İstanbul: Boğaziçi Üniveristesi Yayınevi.
- Poincaré, H. (1927). *İlim ve Faraziye*, İstanbul: Milli Matbaa.
- Poincaré, H. (1928). *İlim ve Usûl*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Poincaré, H. (2019). *Bilim ve Hipotez* (F. Yücel, Çev.). Ankara: Fol Yayınları.
- Ronan, C. A. (2005). *Bilim Tarihi, Dünya Kültürlerinde Bilimin Tarihi ve Gelişmesi*. Ankara: Tübitak Yayınları.
- Salih Zeki (1331). *Darülfünun Konferansları*. İstanbul: Matbaa-i Amire.

Salih Zeki (1332a). Bir Cismin Kütlesi, Cevher mi 'Araz mı?. *Dârülfünûn Fünûn Fakültesi Mecmuası Riyâziyyât Şubesi*, 3, 253-72.

Salih Zeki (1332b). Küttele-i Mâddiyye Cevher mi 'Araz mı?". *Darü'l-Fünûn Fünûn Fakültesi Mecmuası Riyâziyyât Şubesi*, 4, 365-72.

Torretti, R. (1984). *Relativity And Geometry*ç Oxford. New York Etc.: Pergamon Press.

Uçman, A. (1999). İstılâhât-ı İlmiyye Encümeni. *DİA*, 19, 207-209.

Yıldırım, C. (2005). *Bilim Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Summary

With his book, *The Mathematical Principles of the Philosophy of Nature*, published in 1687, Newton succeeded in expressing the laws of motion, which medieval physicists began and Galileo tried to mature, with mathematical precision. The universal gravitational law he proposed was capable of explaining the motions of all bodies in the universe. Therefore, everything from the objects on the earth to the movements of the planets moving in space could be expressed with the law of gravitation, that is, with a single theory. By the 19th century, the conviction that Newton's laws were self-intelligible grew. This position meant that the laws were now independent of experience. Newton's laws were a priori real, and they could take their place among the fundamental principles of later physics. Any theory that could be advanced against Newton's laws was considered absurd. In short, mechanical physics has been transformed into mechanical philosophy. The concepts of time and space are needed to define and understand natural events. With this thought, Newton first accepted the absolute space: free from any external influence by its nature, always motionless and the same. In addition, he used Euclidean geometry with a Cartesian reference that he chose as the geometry of three-dimensional space. The two laws in question present a purely logical structure consisting of mathematical propositions, as in Euclid's geometry, rather than being experienced in the physical universe. Therefore, the question whether the laws of mechanics can be experienced or they cannot go beyond verbal conventions arises.

This is exactly what Salih Zeki is addressing in his first conference, which is called "Is the Mass of an Object Substance or Accident?" Salih Zeki brought up the discussions on the basic principles of classical physics and emerging theories within the framework of two conferences he gave in Darulfunun in 1916 before the publication of the translation texts of Poincaré's works (1927-1928). In his first conference, he explained at length that Newton's principles consisted of definitions rather than a priori judgments. Salih Zeki made use of Poincaré's book *Science and Hypothesis* while making the aforementioned explanation, but rarely, as in the definition of density, went outside the translation text. According to Salih Zeki, on the basis of dynamics, some principles have been accepted as correct in order to enable the application of laws of motion and force to objects. Unless these principles are accepted as true, neither kinetics nor statics can be applied to the object, that is, to the physical world. Salih Zeki states that the mathematician Poincaré found the source of this problem in a reasonable way. If the principles of mechanics are derived from experience, the existence of absolute time and absolute space conditions in these experiences creates a problem, because in the physical world, there is relative motion, not absolute motion, as defined by kinetics. The only movement we know is relative. Since there is no absolute space, there cannot be an absolute, fixed point. By expanding on this issue further, Salih Zeki expresses that motion is taken into consideration by considering a fixed beginning in the known mechanics, which he assumes to be unchangeable at a distant location. The mechanics constructed in this way are mental rather than truth. In reality there is neither a fixed beginning nor absolute space. For the same reason, one cannot speak of absoluteness in time. The two tenses that we define as equal to each other vary according to our position. Therefore, even when we say that two actions or two events in a situation occur at the same time, we do not know what we are talking about. In addition to these, the only tool that can

measure space is geometry. As a result, according to Salih Zeki, even if neither absolute space, absolute time, nor absolute geometry exist, they cannot provide sufficient convincing evidence for the correctness of the principles of mechanics. It is impossible to know such absolute motion, absolute time, and a geometry free from all kinds of subjects and assumptions. It is experience that guides the acceptance of a hypothesis. Just as the subjects of geometry are just such hypotheses, the principles of mechanics are again hypotheses accepted through experience. As it is understood, Salih Zeki's thought is that the principle of inertia and similar principles are handled in line with the results of thought experiments rather than experience. What is in fact directly verified is not the result of such a principle. On the contrary, it is the result of another general principle or law that reduces this principle to a special situation. In sum, the principles of mechanics are nothing but a set of assumptions and modified definitions. All of these are derived from the laws of experience. But they have almost crystallized in the form of material laws.

Salih Zeki's second conference, which is called "Is Physical Mass Substance or Accident?", is a continuation of the first one and deals with the period in which physical science was observed to shift from the theoretical field to the field of application. The main source of the conference is the "New Mechanics" section of the third part of Poincaré's book *Science and Method* published in 1908. According to Salih Zeki; What has been described so far is inanimate objects and their movements. Even in these unreal motions, physicists chose the mass of an object to facilitate their calculations and were able to describe it with some assumptions. Otherwise, it is not known exactly what it is and it is not possible to determine its value. The mass attributed to an object is not something that the object forces to accept, but something that people have invented to facilitate the comparison of the things defined, namely the forces. Salih Zeki is talking about the fact that the precise principles of mechanics bring a new dimension to the ether-based discussions of the newly emerged radioactivity studies on the propagation of light theories, which physicists have been discussing for a long time, and the experiments which indicate that matter moves at high speed. Salih Zeki emphasizes that it is not possible to apply the known laws of mechanics to subatomic particles where extraordinary speeds are in question. He also explains that many principles are based on thought experiments rather than experience. One of the experiments investigating the structure of atoms that make up matter was carried out through Gessler tubes. As a result of this experiment, the information about the cathode rays, which is the name given to the electron flow and the nature of these rays are obtained. Therefore, Salih Zeki in his second conference describes the historical process from cathode rays to the discovery of the electron in a very concise and understandable way.

These two conferences that Salih Zeki gave to the students of Darulfunun are extremely important in terms of conveying the most important physics discussions of the time to the students of Darulfunun, which we can define as the most important institution of Ottoman scientific studies. Another issue that caught our attention in Salih Zeki's conferences is his sensitivity to the translation of physics terms. For example, he stated that the part that should be emphasized in the term dynamic is movement, and he stated that he would call point mass *kuvvâniyet* under the influence of force, and therefore he would translate dynamics with the words *kuvvâni* or *kuvvâniyet*. Salih Zeki is responsible for scientific terminology as he is among the distinguished members of the Society called *Istilâhât-i İlmiyye Encümeni*, which was established by the Ministry of Education in 1913. With his approach here, it is understood that he is in an effort to correct a mistake in the physics terminology created through translations in the Ottoman Empire. Here we can understand that his aim was to find the correct Turkish equivalents of scientific terms in foreign languages.

CARNAP VE NEURATH'IN FEMİNİST BİLİM FELSEFESİ AÇISINDAN OLASI BİR DEĞERLENDİRMESİ

A POSSIBLE EXAMINATION OF CARNAP AND NEURATH IN TERMS OF FEMINIST PHILOSOPHY OF SCIENCE

Dinçer ÇEVİK

Arş. Gör. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü,
dincercevik@mu.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 25 Ekim 2022
Kabul edildiği tarih: 8 Ocak 2023
Yayınlanma tarihi: 20 Haziran 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 25 October 2022
Date accepted: 8 January 2023
Date published: 20 June 2023

Anahtar Sözcükler

Feminist Bilim Felsefesi; Viyana Çevresi; Rudolf Carnap; Kavram Mühendisliği; Otto Neurath; Yardımcı Güdüler

Keywords

Feminist Philosophy of Science; Vienna Circle; Rudolf Carnap; Conceptual Engineering; Otto Neurath; Auxiliary Motives.

DOI

10.33171/dtcfjournal.2023.63.1.23

Öz

Güncel feminist bilim felsefesinin güncel bilim pratiğinin günümüzdeki hâli ile ilgili kuşkuları vardır. Feminist bilim felsefesinin temel iddiası kabaca şu şekilde ortaya konulabilir: Güncel bilim pratiği ve onun ürünleri erkek egemen değerler tarafından tahakküm edilmekte ve bu tahakküm ilişkisi de bilimin rasyonel ve evrensel olması iddialarına gölge düşürmektedir. Bilim felsefesi tarihinde önemli bir yer tutan Viyana Çevresi, özellikle bazı üyelerinin yaklaşımları ve kavram setleriyle feminist bilim felsefesi tarafından eleştirilen noktaların analizinde ve daha iyi hâle getirilmesinde rol oynayabilir. Viyana Çevresi tarafından benimsenen dünyanın bilimsel kavranışı günlük hayatın, bilimin ve aydınlanmacı değerlerin eşliğinde reforme edilmesi için modernist politikaların belirlenmesinde rehber görevi görür. Bu bağlamda Viyana Çevresi'nin aydınlanmacı amaçlarına erişmek için kurguladıkları ve kullandıkları felsefi kavramlar ve çerçeveler güncel feminist bilim felsefesi tarafından dile getirilen iddialar ile ilgili önemli olanaklar ve ilişkiler barındırmaktadır. Örneğin Rudolf Carnap'ın kavram mühendisliği ile ilgili çalışmaları Sally Haslanger'in iyileştirilebilir kavramlar yaklaşımı için tamamlayıcıdır. Benzer şekilde, Otto Neurath'ın bütünselciliği, anti-temelciliği ve yardımcı güdüler yaklaşımı ampirik açıdan benzer yeterlilikte olan teorilerin tercihi üzerine düşünmemiz için yardımcı olmaktadır. Bu anlamda Viyana Çevresi'nin en azından bazı üyeleri güncel feminist bilim felsefesinin bilim pratiği ile ilgili dile getirdiği problemlerin tartışılmasında potansiyel faydalar barındırmaktadır. Öte yandan Viyana Çevresi'nin Carnap ve Neurath ile birlikte feminist bilim felsefesi tartışmalarında dile getirilen bütün problemleri çözebileceğini iddia etmeyeceğim. Daha ziyade, onların bilim pratiğine yaklaşımlarının ve bazı kavramsal araçlarının feminist bilim felsefesi programı ile yakın benzerlikler taşıdığını göstermeyi amaçlıyorum.

Abstract

Contemporary feminist philosophy of science criticizes the way in which the current scientific practice is conducted. According to the main criticism of the feminist philosophers, the contemporary scientific practice and its products are dominated by value judgments determined by a male point of view, and it is claimed that this calls into question the rationality and universality of the very nature of science. As an answer to this criticism, this article proposes that the Vienna Circle, which marks an important era in the history of philosophy of science, especially in terms of the conceptual tools and attitudes developed by its members, could take a role in analyzing the problem and providing a remedy. The scientific worldview endorsed by Vienna Circle was meant to function as a guide in reforming ordinary life and science, and in formulating modernist policies about science and society, with respect to Enlightenment values. Some of the philosophical concepts and frames developed by members of the Vienna Circle in order to meet these goals have important applications in this context. These tools can be used in an analysis of the criticisms raised by the contemporary feminist philosophy of science. For instance, Rudolf Carnap's work on conceptual engineering is complementary to some contemporary work on philosophical concepts. Similarly, Otto Neurath's holism, anti-foundationalism, and his discussion of "auxiliary motives" can help us unravel the disputes about the theory. Accordingly, it is possible to claim that at least some members of the Vienna Circle could offer us potential benefits in discussing criticisms raised against the contemporary scientific practice by feminist philosophers of science. However, I will not claim that Carnap and Neurath can solve all the issues. My ultimate purpose is to suggest that their approach to scientific practice and some of their conceptual tools have close affinities with the feminist philosophy of science program.

Giriş

Bilim felsefesinin güncel haliyle sosyal ve politik alandan kopukluğu sıklıkla dile getirilen iddialardan birisidir (Reisch, 2005; Howard, 2009, Irzik, 2010, s. 35).¹ Sosyal ve politik alan ile bilim felsefesi arasındaki ilişkiyi tekrar sağlıklı biçimde tesis etmenin bir yolu da feminist bilim felsefesi aracılığı ile dile getirilen iddiaları ve bu iddiaların çözümünde kullanılabilecek olası yöntem ve araçları belirlemektir.² Bu bağlamda bilim felsefesinin yalnızca konuları, yöntemleri açısından değil, sosyal alanla kurduğu ilişkide de değişim geçirdiğinin altı çizilmelidir. Örneğin Janet A. Kourany “*bilim felsefesi için yeni bir program*”ın hayata geçirildiğini iddia eder (2003, s. 3). Bu programa göre bilim felsefesi sosyal sorumluluğunu yerine getirecek biçimde yeniden yapılandırılmalıdır.

Kourany tarafından önerilen yeniden yapılanma sürecinde, feminist bilim felsefesinin bilim felsefesi tarihi ile ilişkilendirilmesi önemli ipuçları ve kavramsal araçlar barındırmaktadır. Ülkemizde feminizm ile felsefe arasındaki ilişki ve bilim tarihinde kadın temsili ile ilgili bazı çalışmalar olsa da bilim felsefesi ve tarihi ile feminist bilim felsefesi arasındaki ilişkilerin doğası ile ilgili çalışmalar kısıtlıdır.³ Bu makalede bu alana katkı sunmayı amaçlıyorum. Bu bağlamda öncelikle feminist

¹ Buradaki iddia bilim felsefesinin sosyo-politik alan ile ilişkisinin belirli bir sürecin sonucunda giderek zayıflayıp günümüzdeki biçimini kazanması ile ilgilidir. Howard, Reisch, Alan W. Richardson, Irzik gibi isimler tarafından dile getirilen bu iddia “Sol Viyana Çevresi” (SVÇ) tartışmaları bağlamında ele alınarak özellikle bilim felsefesinin son dönemdeki aşırı uzmanlaşmanın ve biçimselciliğin ön plana çıkartılması ile ilişkilendirilebilir. Özellikle Viyana Çevresi’nin sosyal ve politik alan ile dolaylı ya da doğrudan bir ilişkisi vardır. Bu ilişkinin doğrudan mı yoksa dolaylı mı olduğuna dair literatürde bir ayrışma vardır ancak bu başka bir çalışmanın konusu olduğundan bu makalenin bağlamının dışında bırakılmıştır. Mesele bu ilişkinin günümüz bilim felsefesi özelinde zayıflaması ile ilgilidir. Örneğin HOPOS’un (International Society for the History of Philosophy of Science, Uluslararası Bilim Felsefesi Tarihi Topluluğu) 2004 yılındaki açılış konuşmasında Alan Richardson “günün sonunda” SVÇ’nin fikirleri ile ciddi biçimde ilişki kurmanın “geç dönem analitik felsefenin bazı bölümlerini iyileştirme girişiminde” gerekli olduğunu iddia eder.

² Feminizmin homojen, tek parçadan oluşan bir hareket olmadığını altı çizilmelidir (Karataş, 2017, s. 1).

³ Bkz. Kamözüt, 2018; Kamözüt, 2020; Kadioğlu, 2018; Kadioğlu, 2022. Ayrıca James Robert Brown’un dilimize de çevrilen *The Philosophy of Science The Key Thinkers* (2020) kitabının 11. Bölümü feminist bilim felsefesi eleştirileri bağlamında bir çerçeve sunmaktadır. Bu bağlamda, şüphesiz Türkiye’de felsefe, bilim felsefesinde ve tarihinde kadın felsefeciler vardır. Örneğin, Prof. Dr. Sevim Tekeli ilk kadın bilim tarihçimiz ve olasılıkla dünyadaki ilk kadın bilim tarihçisidir. Ayrıca “Türkiye Kadın Felsefeciler Topluluğu” düzenli olarak etkinlikler düzenlemektedir. Dolayısıyla, Türkiye’de felsefenin kurumsallaşması sürecinde kadın felsefeciler de önemli roller üstlenmiştir. Burada ifade etmek istediğim özellikle *feminist bilim felsefesi* bağlamındaki yayınların görece azlığıdır. Bu tespitin gerçekliği hızlıca yapılabilecek bir internet araması ile test edilebilir. Feminist bilim felsefesi başlığı ile ilgili çalışmalar bir yana, Türkiye’deki felsefe bölümleri incelendiğinde feminist felsefeyi ders olarak programlarına dahil etmiş olan bölüm sayısının son derece az olduğu görülecektir. Feminist bilim felsefesi ile ilgili olmasa da feminist bilim tarihi ile ilgili bu makalenin revizyon sürecinde denk geldiğim güncel bir çalışma için Bkz. İsmayılzada, 2022.

epistemoloji bağlamında dile getirilen sorular ve sorunlar ile ilgili bir çerçeve çizmek gerekir.

FEMİNİST BİLİM FELSEFESİ: BAĞLAM, SORULAR VE SORUNLAR

Bilimin belki de en temel özellikleri olarak anılabilecek nesnellığı ve evrenselliği, feminist bilim felsefesindeki tartışmaların temel bağlamını oluşturur. Bu bağlam temelinde feminist bilim felsefecilerine göre bilim pratiği, bilgi üretimi ve bilişsel bir süreç olarak bilme eyleminde kullanılan kavramlar erkek egemen toplumsal bir yapının sonuçlarıdır (Keller ve Longino, 1996, s. 235-248). Nesnellik, rasyonalite, evrensellik gibi epistemik kavramlar erkek egemen toplumsal değer yargıları ile yüklüdür. Feminist epistemologlara ve bilim felsefecilerine göre bilme süreci ve bilim pratiği zaman, toplumsal şartlar ve belirli grupların değer yargıları ile biçimlendirilir.⁴ Yani feminist epistemoloji, bilen özneyi özerk konumundan çıkartıp yaşadığı toplum, zaman ve sosyal unsurlar ile ele alır.⁵ Böylelikle feminist epistemolojinin bir yönüyle sosyal epistemolojinin içinden çıktığı iddia edilebilir. Feminist bilim felsefesi yaklaşımında üniversitelerde, kurumlarda, laboratuvarlarda, araştırma şirketlerindeki bilimsel aktivite ve bu aktivitenin ürünleri erkekler tarafından ve büyük oranda erkekler için üretilmiştir. Bu iddia, anılan epistemik kurumların eril yapısına odaklanarak bilim felsefesinin de temel araç ve kavramlarının erilleşmesi anlamına da gelecektir. Bu bakış açısına göre bilim pratiğinde ve bilme sürecinde kullanılan kavramlar erkeklere ait yargı ve anlamlar ile yüklüdür. Örneğin, dil gerçekliğinin oluşturulmasında ve dile getirilmesinde temel bir işleve sahiptir ve dünya hakkında konuşmak için kullandığımız dil bazı varsayımlar içermektedir. Eğer bu varsayımlarda cinsiyetçi ilkeler kodlanmış ise, dünya hakkındaki gözlemlerimiz ve yapıp etmelerimiz de büyük olasılıkla cinsiyetçi olacaktır (Yap, 2010, s. 448). Bu anlamda dilin analizi, dil ile ilgili kurucu varsayımlarımızdaki problemlerin ortaya çıkartılmasında önemli bir rol oynayacaktır. Makalenin ilerleyen kısımlarında daha kapsamlı biçimde ele

⁴ Önemli olduğunu düşündüğüm bir noktayı daha açık kılmak gerekir. Feminist bilim felsefesi başlığı altında tartışılan konular feminist epistemolojiyi, bilim pratiğindeki kadın temsilini ve bu bağlamda bilim sosyolojisini içeren ve bu üç temel nokta arasındaki karşılıklı ilişkileri de kapsayan soru ve sorunları kapsamaktadır. *Stanford Felsefe Ansiklopedisi*'nde feminist epistemoloji ve feminist bilim felsefesi tek bir girdi başlığı olarak yer almakta ve girdinin ilk cümlesinde alan şu şekilde tanıtılmaktadır: "Feminist epistemoloji ve bilim felsefesi cinsiyetin bilgimizin kavramlarını, bilenleri, araştırma pratiklerini ve temellendirmeyi nasıl etkilediği ve etkilemesi gerektiği ile ilgili yolları inceler." (Anderson, 2020). Bu anlamda zaman zaman anılan üç bağlantı noktası kesişmekle beraber makalenin odağı güncel feminist bilim felsefesi ile Carnap ve Neurath'ın bilim sosyolojisi ve felsefesi ile kurulabilecek ilişkiler ve bu ilişkilerin taşıdığı olanakların analizidir.

⁵ Bilim, cinsiyet ve nesnellik ilişkisi ile ilgili sosyolojik bir analiz için Bkz. Bolat, 2015.

alınacak olan Rudolf Carnap'ın kavram mühendisliği ile açıklama yaklaşımı ve feminist Sally Haslanger'in iyileştirilebilir kavram analizi bu bağlama oturmaktadır.

Cinsiyet ve bilim ilişkisi ile ilgili çalışmalar 1980'lerde yoğunlaşsa da "Feminist bilim çalışmaları" terimi ilk defa 1990'larda kullanılmaya başlanmıştır (Richardson, 2010, s. 345).⁶ Konu ile ilgili bu dönemdeki çalışmalar bağlamında Evelynn Hammonds kadınların bilim pratiğinde kapladığı yer ile ilgili katıldığı konferanslar ve panellerdeki deneyimlerini şu sözlerle özetler:

Feminist bilim araştırmacıları cinsiyetin ne anlama geldiği, cinsiyetin nasıl işlev gördüğü, ırk ayrımının ne anlama geldiği ve ırkın bilim ile ilişkisinde nasıl işlev gördüğü hakkında konuşmak istiyorlar. Biz sosyal yapılar, bilim topluluklarının yer aldığı bağlam ve güç ilişkileri hakkında konuşmak istiyoruz. Biz bilimin karmaşık toplumlarda nasıl iş gördüğünü hakkında düşünmek istiyoruz. Büyük oranda kadın bilim insanları, rol modeller hakkında konuşmak istiyor... (1990, s. 941).⁷

Alıntıda bilim pratiği ve bu pratiğin sonucu olan bilginin üretiminde etkisi olan birimlerin ve etmenlerin cinsiyet odaklı, ayrıntılı bir analizinin gerekliliği vurgulanmaktadır. Benzer biçimde, Richardson'a göre cinsiyet, insanın sosyal hayatında birincil kategorileri oluşturmakta ve cinsiyet atamaları insan bilgisinde, dilinde ve kültüründe derinlere gömülü olarak yer almaktadır (2010, s. 348). Evelyn Fox Keller'e göre cinsiyet normları "bizim kendiliğinden kurduğumuz ve yaşadığımız sosyal ve doğal dünyaların zihinsel ve yinelemeli haritalarının sessiz organizatörleridir" (1992, s. 17). Maskülenite ve feminenlik yalnızca kadın ve erkeği kategorize etmekle kalmaz, aynı zamanda akıl, duygu, zihin ve beden gibi soyut kavramları şematik biçimlere sokar (Richardson, 2010, s. 348). Feminist bilim felsefecileri bilgi ve bilgi ile ilgili fenomenlerin insanları, toplulukları ve toplumları birbirinden ayıran özellikler ortaya konmadan kuramsallaştırılabileceği iddiasına şüphe ile yaklaşmaktadırlar. Feminist bilim felsefesi yaklaşımına göre mesele, alanın homojen olması ile ilgilidir. Bilim pratiği ve onun üzerinden yapılan felsefe çeşitlilik barındırmadığı sürece, ortaya konulan problemlerden kaçınmak mümkün

⁶ Bkz. Merchant, 1980; Keller, 1985; Harding ve Kintikka, 1983; Harding, 1986; Fausto-Sterling, 1985; Bleier, 1984, 1986; Haraway, 1989; 1991.

⁷ Çeviriler aksi belirtilmedikçe makale yazarına aittir.

olmayacaktır. Bu noktada çeşitliliğe odaklanılmalı, bilim pratiğinde yer alan temellerin sarsılmaz olduğu iddiasına şüphe ile yaklaşılmalıdır.⁸

Feminist bilim felsefesinde belki de en sık dile getirilen eleştiri, kadınların bilim etkinliğinin ve pratiğinin dışında tutulmasıdır.⁹ Ronald Giere bu bağlamda çarpıcı örnekler sunar. Giere, en ikna edici vaka çalışmalarının gerçek insanları ya da gelişmiş memeli türleri ile ilgili cinsiyetin açık bir biçimde değişken olduğu antropoloji, sosyoloji, etoloji ve primat evrimi ile ilgili alanlarda olduğunu altını çizer. Giere'e göre bu alanlarda verilen standart örnekler insan evriminde "erkek avlayıcı" modelini temel alır. Bu teorilere göre gelişkin primatlardan insanlara evrim, erkeklerden oluşan küçük gruplar arasındaki seçim güçleri tarafından biçimlendirilmiştir. Alet kullanımı, dilin gelişimi, sosyal organizasyon formları erkeklerin avlanma pratikleri bağlamında biçimlenmiştir. Bu teori birkaç nesildir bu alanlarda çalışan insanlar için standart teori biçimini almış, kadınlar tarafından "toplayıcı kadın" alternatif modeli ortaya konana kadar geçerliliğini korumuştur. Bu görüşe göre toplayıcılık ve tarım da sosyal organizasyon, iletişim gibi karmaşık yetenekler gerektirir. Feminist eleştiriye göre "toplayıcı kadın" teorisi ve bununla ilgili iddialar en az standart "avcı erkek" paradigması kadar tatmin edicidir ancak avcı erkek paradigmasının hakim paradigma olması en azından kısmen bu alanlardaki toplulukların maskülen değerler ve deneyimler tarafından kuşatılmış olmaları ile açıklanabilir (Gieryn, 1999, s. 201).

Vaka çalışmaları ile ilgili ikinci kategori, öznelerin insanlar ya da primatlar olduğu ancak teorilerin söz konusu öznelerin cinsiyetleri ile doğrudan ilişkili olmadığı durumlar ile ilgilidir. Buradaki örnekler psikoloji ve ahlaki gelişim ile ilgili çalışmalardan alınmaktadır Sigmund Freud, Erik Erikson, Lawrence Kohlberg gibi isimlerin teorileri yirminci yüzyılın standart psikoloji teorilerini oluşturur ve bu teoriler temel olarak erkekler ve erkek çocuklar üzerindeki çalışmalar temelinde biçimlendirilmiştir. Kadınlar ve kız çocukları ile ilgili benzer çalışmalar yapıldığında

⁸ Feminist bilim felsefesi yaklaşımının temeller ile ilgili eleştirileri değer yargularından bağımsız ve bu anlamda objektif klasik bilim pratiği anlayışı bağlamında değerlendirilebilir. Feminist bilim felsefecileri bilim pratiğindeki sosyal ve politik boyutlara da odaklanılması gerektiğine vurgu yapar.

⁹ Bu bağlamda Kourany çarpıcı örnekler verir. Örneğin, Kourany öncelikle Harvard Üniversitesi eski rektörü ve ABD eski ulusal ekonomi konseyi başkanı Lawrence Summers'ın 2005 tarihli, feminist bilim kadınlarının ve felsefecilerinin karşı çıktıkları hemen her problemi adeta onaylayan konuşmasına referans verir (Kourany, 2012, s. 327). Ardından Kourany, 1999 yılında MIT'de bilim kadınlarına yapılan ayrımcılıkların belgelendiği ve takip eden araştırmaların altını çizer (Kourany, 2012, s. 328). Kourany, bu araştırmaların bilim alanında kadınların görece daha az başarılı olmalarının nedenleri konusunda feminist bilim felsefecilerinin tezlerini destekler gerekçeler sunduğunu iddia ederek bu bağlamda Gallagher ve Kaufman (2005); Wylie, Jakobsen ve Fosado (2007); Ceci ve Williams (2007, 2010) gibi araştırmacılara referans verir.

gözlemlenen farklılıklar önceki çalışmalar tarafından oluşturulmuş normlardan “sapmalar” olarak ele alınmıştır. Öte yandan Carol Gilligan gibi kadın psikologların çalışmaları söz konusu farklılıkların sapmalar olarak değerlendirilemeyeceğini göstermiştir. Buradan çıkartılacak ders bir önceki vaka çalışması kategorisi ile aynıdır (Giere, 1999, s. 202).

Vaka çalışmaları ile ilgili üçüncü kategori, memeli olmayan canlılar ile ilgili, cinsiyetin önemli bir değişken olmadığı durumlara ilişkindir. Bu kategoride verilen örnek Barbara McClintock’un genetik transpozisyon ile ilgili çalışmasının Evely Fox Keller’ın 1983 tarihli *A Feeling For the Organism* kitabında yorumlanması ile ilgilidir. Keller’e göre meseleye erkeklerin domine ettiği bir alanda bir erkek olarak yaklaşmayıp, karmaşıklığı, farklılaşmayı, bireyselliği ve işlevselliği benimseyerek McClintock bu alanda erkek meslektaşlarına göre fark yaratabilmiştir (Giere, 1999, s. 202).

Cinsiyet ve bilim pratiği arasındaki ilişkinin feminist bilim felsefesi açısından uygun bir biçimde değerlendirilebilmesi için yalnızca bilim pratiğindeki eril önyargıların tespit edildiği vaka çalışmaları yeterli değildir. Bunun ötesinde feminist bilim felsefesinin temel eleştirilerine de değinmek gerekir. Bu noktada en çok dile getirilen eleştirilerden birisi, bilginin oluşumunda geleneksel olarak soyut, bağlantısız ve bağlamsız bir bilen öznenin varlığının kabul edilmesidir.¹⁰ Feminist bilim felsefesi yaklaşımına göre bilginin konumlanışında bilen öznenin konumlanması da hesaba katılmalıdır. Bu anlamda bilen öznenin bilme deneyimi kültürel aidiyet, cinsiyet, bireysel deneyimler, eğitim süreçleri ile biçimlendirilir. Feminist bilim felsefesi soyut, bedensiz, evrensel bilen özne tasavvuru ile biçimlenen Kartezyen epistemolojiden ayrılır. Kartezyen epistemolojiden farklı olarak feminist bilim felsefesi bilim pratiğindeki öznenin bedenine ve söz konusu bedenin toplumsal olan ile ilişkisine odaklanır. Doğal ve sosyal dünya bilen öznenin konumlanması, öznenin konumlanması da farklı eksenler tarafından oluşturulan sosyal ilişkiler yardımıyla belirlenir. Bu eksenlerden birisi de toplumsal cinsiyettir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet ile belirlenen güç ilişkileri nasıl ve neyi bildiğimizi belirler (Harding, 2008; Nelson, 1993b).

Feminist bilim felsefesi bağlamında dile getirilen eleştirilerden bir diğeri, özne-nesne ikiliği ile ilgilidir. Bu ikilik, nesnenin öznenin bağımsız olarak var olduğu varsayımına dayanır. Feminist bilim felsefesi yaklaşımının eleştirisine göre, özneyi

¹⁰ Çağdaş feminist kuramlar açısından feminist öznenin imkânı ile ilgili bir çalışma için Bkz. Karataş, 2017.

biçimlendiren sosyal etmenler bilginin konusu olan nesnelere de biçimlendirmektedir. Bu anlamda özne ile nesne arasında keskin bir ayırmadan söz edilemez. Feminist bilim felsefesi çalışmalarında benimsenen yaklaşıma göre söz konusu ikiliğin yer almadığı bir anlayış, özne ile nesne arasındaki mesafeyi eleyerek yeni ontolojilerin ve metodolojilerin önünü açabilir (Duran, 1991; Keller, 1983, 1985; Hrdy, 1986).

Feminist bilim felsefecilerinin bir diğer eleştirisi bilim felsefesi metodolojisi ile ilgilidir. Bu eleştiriye göre bilim felsefesinde, bilim, bir teoriler bütünü olarak değil natüralist bir bakış açısıyla bilim pratiğine odaklanarak ele alınmalıdır. Bilim pratiği bu şekilde ele alındığında, onun karmaşık etkileşimler ve topluluklar aracılığıyla ortaya konan bir etkinlik olduğu ortaya çıkacaktır (Antony, 1993; Longino, 1990, 2006; Nelson, 1990, 1993a, 1995; Solomon, 2001). Söz konusu eleştiri gücünü halen bir noktaya kadar korumakla beraber, bilimsel pratiğin artık büyük oranda bilimsel modellere dayandığı fark edildiğinde bu eleştiri bazı feminist bilim felsefecilerinin de fark ettiği üzere gücünü bir ölçüde yitirecektir. Örneğin, model temelli bilim pratiğinin feminizm ile ilgili önemli sonuçlarının olduğu Angela Potochnik tarafından onaylanmaktadır: “*Model temelli bilim ve sosyal olanla ilişkili bilim sorunsuz biçimde bir aradadır*” (2012, s. 388). Potochnik’e göre hem güncel bilim felsefesi hem de feminist bilim felsefesi model temelli bilim pratiğine önem verir çünkü her iki yaklaşım da bilginin perspektif içeren bir bakış açısı ile ele alınması gerektiğini vurgular. Potochnik’e göre “*açıklamaya feminist bir yaklaşım, açıklamanın bağlama bağlılığını ve sosyal değerlerin bağlamları nasıl biçimlendirdiğini onaylamalıdır*” (2012, s. 388).¹¹ Feminist bilim felsefesi yaklaşımında dile getirilen eleştirilerinin özetlenen başlıklardan ibaret olmadığını altı çizilmelidir. Yine de dile getirilen iddialar ve somut vaka çalışmaları, feminist bilim felsefesinin güncel bilim pratiği ve bilim felsefesi bağlamında hangi noktalarda ayrıştığına dair genel bir çerçeve çizmek için yeterlidir. Bir sonraki bölümde Viyana Çevresi’nin politik ve sosyal alanla ilişkisi ile ilgili bir çerçeve çizilecek, genel olarak bu çerçevenin özel olarak da Viyana Çevresi’nin belki de en politik iki üyesi olan Carnap ve Otto Neurath’ın güncel feminist bilim felsefesi tartışmalarına nasıl katkı sunabilecekleri ile ilgili daha ayrıntılı bir analiz verilecektir.¹²

¹¹ Bağlamın ön plana çıkartılacağı böyle bir yaklaşımda Bas C. van Fraassen’in pragmatik açıklama modeli bir olanak olarak öne çıkabilir. Bu bağlamda Bkz. Tağman, 2018.

¹² Carnap’ın politik geçmişi ile ilgili olarak Bkz. Carus, 2008; Romizi, 2012. Neurath hariç Viyana Çevresi üyelerinin hiçbirinin bir politik parti üyesi değildir (1918-1919 Alman Sosyal Demokrat Partisi). 1918’de Bavarya’da sosyalist bir hükümetin başa gelmesinden bir sene sonra Neurath

SOSYO-POLİTİK BAĞLAMDA VIYANA ÇEVRESİ

İlk bakışta üyeleri bilim insanlarından ve akademisyenlerden oluştuğu için Viyana Çevresi üyelerinin apolitik, sosyal konular ile ilgisiz, yalnızca mantık, matematik, fizik ve bilim felsefesi ile ilgilenen bireylerden meydana geldiği düşünülebilir.¹³ Öte yandan Viyana Çevresi üyelerinin büyük oranda paylaştıkları motivasyona göre, bilim toplumsal reformun gerçekleştirilmesinde önemli bir rol alabilir ve bilim felsefesi de bu süreci biçimlendirerek hızlandırabilir. Bu tespit “Bilimsel Dünya-Kavrayışı”nda (Alm. *Wissenschaftliche Weltauffassung / Der Wiener Kreis*, bilinen adıyla *Manifesto*) şöyle özetlenir: “*Bilimsel dünya-kavrayışı yaşama hizmet eder ve yaşam da bunu memnuniyetle kabul eder.*” (Neurath, 1973, s. 318, vurgu orijinaldir). Böylelikle Viyana Çevresi’nin projesinin yalnızca felsefi değil aynı zamanda politik olduğu anlaşılır. ¹⁴Öte yandan bu politik projenin, ideolojik ve teorik olarak ileri sürülmediğinin altı çizilmelidir: “*Bilimsel Dünya-Kavrayışı bir teori değil, fakat bir tavidir*” (Romizi, 2012, s. 9). Viyana Çevresi hem ortak felsefi bilimsel idealara sahip “akademik ve bilimsel bir topluluk” hem de ortak toplum ideallere sahip politik bir topluluktur (Romizi, 2012, s. 234). Viyana Çevresi ile ilgili açıklamalar yalnızca mantıksal, epistemolojik ve metodolojik içerik ile bilimsel dünya kavrayışı açısından değil, aynı zamanda sosyal reformun hizmetinde ve önemli ölçüde zamanının sol sosyal hareketleri ile beraber değerlendirilmelidir (Wartofsky, 1996, s. 60).

Viyana Çevresi’nin temel amacı bilimsel dünya kavrayışı metodu aracılığı ile toplumu, politikayı ve kültürel hayatı dönüştürmektir. 1920’ler ve 1930’lar Avrupa’da faşizmin yükselişine ve bunun karşısında yer alan politik kümelerin mücadelesine tanıklık eder. Bu durum başka biçimlerde, teolojik temelli dünya görüşü ve bilim temelli dünya görüşü arasında, felsefede ise metafizik ile materyalizm arasındaki gerilim olarak ortaya çıkar (Romizi, 2012, s. 19). Viyana

“sosyalizmi ekonomik bir sistem olarak gerçekleştirmek” üzere Münih’e gitmiştir (Neurath’tan aktaran Cartwright v.d., 1996, s. 83). Neurath’ın felsefesi, çalışmaları ile politik görüşleri arasındaki ilişki için Bkz. Cartwright v.d., 1996; Howard, 2003.

¹³ Viyana Çevresi’nin politika ile ilişkisini ele alan güncel bir çalışma için Bkz. (Yap, 2022). Aynı bağlamı ele alan Türkçe literatür ile ilgili olarak Bkz. Aray, 2011; Serin, 2015; Çevik, 2022, (baskıda).

¹⁴ Viyana Çevresi hem felsefi hem de politik açıdan homojen bir yapıya sahip değildir. Hareketin bir bütün olarak politik karakter taşıyıp taşımadığı ile ilgili literatürde süregelen bir tartışma olmakla birlikte Çevre üyelerinden Otto Neurath, Rudold Carnap, Hans Hahn, Phillip Frank, Carl Hempel, Edgar Zilsel ile karakterize edilen, “Sol Viyana Çevresi” olarak anılan ve politik kaygıların daha görünür olduğu bir grup belirlemek olanaklıdır (Aray, 2011). Bu noktada Carnap’ın 1917 yılında Bağımsız Sosyalist Parti’ye üyeye olduğunun ve Karl Bittel ile beraber politik bir dergi çıkardığının da altı çizilmelidir (Cull, 2021, s. 230).

Çevresi'nin kavramsal netlik ve mantıksal analize yaptığı vurgu bu sosyal ve politik gerilim bağlamında ortaya çıkar. Viyana Çevresi'nin çalışma programının merkezini oluşturan bilimsel dünya kavrayışı anlayışı, hayatın bir netlik içerisinde, rasyonelliğe göre yeniden düzenlenmesi tavrını yansıtan bir yol gösterici olarak değerlendirildiğinde *Manifesto*'nun yalnızca felsefi değil aynı zamanda politik bir doğasının da olduğu da ortaya çıkar. Viyana Çevresi tarafından temsil edilen mantıkçı pozitivism, dünyayı bilim ile aydınlanmanın metodunu bularak aydınlatmayı hedefler (Cevizci, 2009, s. 623). Bu bağlamda Friedrich Stadler, Viyana Çevresi felsefecilerinin çalışmalarını özellikle sosyo-politik amaçlarının altını çizerek "Geç Aydınlanma" olarak adlandırır (2005, s. 31).

Sosyo-politik hatları bu şekilde biçimlenen Viyana Çevresi feminist bilim felsefesi ile ilişkilendirilebilir mi? Böyle bir ilişkinin sınırları ve boyutları neler olabilir? Bu soruları yanıtlayabilmek için feminist bilim felsefesi ile Viyana Çevresi arasındaki ilişkinin çerçevesi ile ilgili literatür analiz edilebilir.

FEMİNİST BİLİM FELSEFESİ VE VİYANA ÇEVRESİ

Son dönemde feminist bilim felsefesi çalışmaları bir yönüyle Viyana Çevresi ile ilgili yapılan çalışmalara odaklanmaktadır.¹⁵ Bu ilginin kaynağı Viyana Çevresi'nin bir önceki bölümde özetlendiği biçimiyle düşünüldüğü kadar sosyal ve politik alandan kopuk olmadığı, tersine bilimi ve bilimsel yöntemi toplumda ve kültürel alanda reform yapabilmenin olanağı olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır.

Viyana Çevresi'nin benimsediği yaklaşım, bilim felsefesinin güncel sosyo-politik sorunlar ile ilişkilenebilir ve bu sorunların çözümü ile ilgili çerçeveler, kavramlar ve argümanlar barındırmaktadır.¹⁶ Bu zenginliğin kaynağını Viyana Çevresi'nin özellikle iki temsilcisinin çalışmalarında görmek olanaklıdır.¹⁷ Carnap,

¹⁵ Bkz. Longino, 1997; Yap, 2009; 2022; Okruhlik, 2004.

¹⁶ Don Howard da feminist bilim felsefesi ile ilgili tartışmaların Viyana Çevresi üzerine yapılan tartışmalar ile ilişkilendirilmesini anlamlı bulur. Ona göre analitik felsefenin kökenlerinde politikanın rolünü anlamak felsefecilere, feminist bilim felsefesini daha yakından inceleyebilmeleri için nedenler ve olanaklar sunar. Ona göre, Viyana Çevresi'nin özellikle sol eğilimlerini ciddiye almak "*ana akım bilim felsefesinde feminist meslektaşlarımızın iyi karşılanmasını olanaklı hale getirebilir*" (Howard, 2006, s. 12).

¹⁷ Şüphesiz feminist bilim felsefesi tartışmalarında bir bütün olarak mantıksal pozitivist gelenek açısından ne türden yaklaşımlar geliştirilebileceği değerli ve ilginç ancak bir o kadar kapsamı geniş bir çalışmayı gerektirecektir. Güncel feminist bilim felsefecileri dolaylı ya da açık biçimde Viyana Çevresi'nin çalışmalarına, özellikle bu makalede bahsi geçen iki figüre referans vermektedir. Daha spesifik olarak Neurath'ın anti-temelciliği ve yardımcı güdüler yaklaşımı feminist bilim felsefecilerinin klasik, değer yargılarından arındırılmış bilim anlayışına yönelik eleştirileri ile kesişmektedir. Benzer biçimde ve Carnap'ın kavram mühendisliği yaklaşımı da feminist bilim felsefecisi Sally Haslanger tarafından kendi metodolojisi için bir başlangıç noktası olarak

dilin kullanımı, kavramsal netlik ve dilin belirsiz kavramlardan arındırılması ile ilgili “kavram mühendisliği” ve “açıklama” yaklaşımı ile güncel feminist bilim felsefesi için bir çerçeve sunmaktadır. Viyana Çevresi'nin bir diğer önemli temsilcisi Neurath ise, uzlaşmacılık, bütünselcilik, anti-temelcilik, çoğulculuk, bağlamcılık ve anti-indirgemecilik gibi özellikler ile betimlenen yaklaşımı ve özellikle “yardımcı güdüler” tartışması ile güncel feminist bilim felsefesi tartışmaları için verimli bir uğrak noktasıdır. Viyana Çevresi ile feminist bilim felsefesi arasında sahiden de ilişki kurulabilir mi? Bu soruya feministlerin en azından bazılarının Viyana Çevresi ile ilgili yaklaşımları bir yanıt sunabilir. Örneğin Kourany'nin iddiasına göre savaş, politik açıdan daha aktif Neurath ve Hans Hahn gibi isimlerin ölümleri ve benzeri nedenler sonucu Viyana Çevresi tarafından benimsenen sosyal alan ile ilişkili bilim ve bilim felsefesinin gelişmesi engellenmiştir. Kourany bilim felsefesinin ve bilimin sosyal reformlar ile ilişkisinde daha önce Viyana Çevresi üyelerinin denediklerini günümüzde artık feministlerin deneyebileceğini iddia eder: “*Ancak şimdi, geç yirminci yüzyıl / erken yirmi birinci yüzyılda bilim insanları, felsefeciler ve diğerleri yine bilim felsefesi, bilimi toplumda reform yapacak biçimde ve onun tarafından reforme edilecek biçimde felsefe ile birlikte hızlandırma işinde yer almaktadırlar. Ancak bu defa bu işte yer alanlar feministlerdir. Feministler bizlere yirmi birinci yüzyılın sosyal sorumluluğu olan yeni bir bilim felsefesi programı sunuyorlar*” (Kourany, 2003, s. 3). Benzer şekilde Sharyn Clough analitik gelenek, feminizm ve sosyal adalet arasındaki ilişkinin düşünüldüğü kadar açık olmadığı iddiasını temellendirirken Viyana Çevresi ile ilgili tarihsel çalışmalara referans verir (2003, s. 8). Kathleen Okruhlik, feminist bilim felsefesi ile Viyana Çevresi arasında yakın ilişkiler olabileceği ve bu bağlantıların doğasının analizinin önemli olanaklar barındırabileceğini en açık biçimde ortaya koyan feminist figürlerden birisidir:

Neurath'ın yardımcı güdüler ve onunla ilgili meseleler ile ilgili değerlendirmeleri problemlili olsa bile bu, Viyana Çevresi'nin mantıksal amprisizminin görüş açısının geleneksel yaklaşımların önerdiğinden daha hassas nüanslar barındırdığı ve ilginç olduğu gerçeğini görmemize engel olmamalıdır. Çevre üyelerinin amprisizmi ve özgürleşmeyi bir araya getirdikleri spesifik yollar bizimkinden farklı olduğu sonucu ortaya çıksa bile yine de bilim felsefesini sosyal meseleler ile ilişkilendirme 1950'lere kadar disiplinin ana akıl literatürünün meşru parçalarından birisi olduğunu hatırlamak

değerlendirilmektedir. Bu anlamda bu makale Carnap ve Neurath'ın çalışmaları ile sınırlı tutulmuştur.

gerekir. Bu, bize bunun bir kez daha olabileceği ile ilgili bir umut verebilir (Okruhlik, 2004, s. 69).

Alıntı açık biçimde Viyana Çevresi'nin yönteminin özgürleştirici yönünün altı çizilmektedir. Bu ilişkinin sonuçlarından birisi bilim felsefesinin sosyal meseleler ile ilişkilendirilmesinin düşünülenden daha fazla potansiyel barındırmasıdır. Viyana Çevresi'nin özellikle iki üyesi Neurath ve Carnap'ın çalışmalarında söz konusu potansiyelin boyutları daha görünür hale gelmektedir.

FEMİNİST BİLİM FELSEFESİ, NEURATH VE CARNAP

Carnap ve Neurath kendilerini herhangi bir biçimde feminist olarak tanımlamıyorken onları feminist bilim felsefesi ile ilişkilendirmenin arkasında ne tür bir motivasyon yatmaktadır? Bu soruyu yanıtlamanın bir yolu Viyana Çevresi'nin ısrarla vurguladığı kavramsal açıklık meselesinin en kuvvetli biçimde görünür olduğu Carnap ve Neurath'ın çalışmalarına odaklanmaktır.

Kavramsal açıklık ve bunun yöntemi olan mantıksal analiz, Viyana Çevresi'nin politik programlarının ana hatlarını oluşturmaktadır. ¹⁸Viyana Çevresi'nin bu projesine göre sosyo-politik alanda da felsefedekine benzer biçimde mantıksal bir analiz yapılarak, buradaki anlamsız kavramların elenmesiyle daha özgürlükçü, daha ilerici bir toplum kurulması mümkündür. ¹⁹ Bu bağlamda özellikle Neurath ve Carnap ayrı bir yerde konumlanmaktadır: *“Aydınlanmacı ideallerin özel bir yorumu içerisinde Viyana Çevresi'nin bazı üyeleri, özellikle Neurath ve Carnap, formalizm ve matematikselleştirmeyi aslında entelektüel özgürleşmenin ve gericiliğe karşı*

¹⁸ Viyana Çevresi'nin kavramsal netlik ve mantıksal analiz vurgusu felsefede metafiziğin elenmesi düşüncesinin sosyal ve politik alana taşınabilmesi ile de ilgilidir. Demokrasi ve çoğulculuğun sağlanması, totaliter ve otoriter rejimlerin ortadan kalkması, politik ve toplumsal alanın metafiziksel terimlerin belirsizliğinden arındırılması ile mümkündür. Bu arındırma işi de mantıksal analiz yöntemi ve kavramsal netlik talebi ile olanaklıdır. Hatta Friedrich Stadler Viyana Çevresi felsefecilerinin çalışmalarının özellikle sosyo-politik amaçlarının altını çizerek “Geç Aydınlanma” olarak adlandırır (2005, s. 31). Stadler'in yorumuna göre bu bakımdan Manifesto “bilim felsefesi için önemli bir politik role” sahiptir. Hatta ona göre denilebilir ki Viyana Çevresi'nin esas yaptığı “bilimin politik felsefesi”dir. Viyana Çevresi'nin politika ile ilişkisinin kurulamayacağı ile ilgili de iddialar vardır; Bkz. Schlaudt, 2018. Politik bilim felsefesi ile ilgili Karl Popper'in çalışmalarına odaklanan bir giriş makalesi için Bkz. Marcos, 2018.

¹⁹ Carnap ve Neurath'ın bilimi ve bilim felsefesini kavrayışları hem sosyolojik hem de felsefi öğeler barındırmaktadır. Örneğin Neurath için bilimsel teoriler her sınıftan insanın, kendi sözleriyle ifade etmek gerekirse bir at arabası sürücüsünün bile kavrayabileceği biçimde ortaya konulmalıdır (Neurath, 1932/1983, s. 92). Neurath'ın bu iddiasını özgürleşmenin hem sosyolojik hem de felsefi boyut taşıdığı açıktır. Sosyolojik kaygı, bilimsel bilginin ve refahın toplumun tüm kesimlerini içerecek biçimde dağıtılması gerektiği ile ilgilidir. Protokol cümleler tartışması, görsel eğitimde kullanılan izotip yöntemi, anti-temelcilik ve genel olarak fizikalist yaklaşım bu dağıtımın bilgi kuramsal boyutu ile ilgilidir. Söz konusu bilgi kuramsal ise tartışmalar meselenin sosyolojik boyutu için zemin oluşturmaktadır.

durmanın birer aracı olarak görür” (Novaes, 2020, s. 1016). Yani, Neurath ve Carnap için formalizasyon ve kesinlik yalnızca epistemik birer talep ve yöntem değil, aynı zamanda politik bir bakış açısıyla bireysel ve toplumsal özgürlük için de önemli araçlardır.²⁰ Neurath ve Carnap Viyana Çevresi üyeleri olarak bilimsel dünya kavrayışını benimsemişlerdir. Bu kavrayışa göre bilim, mantıksal analiz yardımıyla beraber doğal ve sosyal dünya için bir çerçeve sunabilir. Dünyanın ve sosyal yaşamın bu şekilde kavranışı bilimin yardımıyla ulaşılabilecek bir ilerleme ve özgürleşme projesi olan *bilimsel hümanizm* ile ilişkilidir (Carnap, 1963a, s. 81). Carnap’ın belirttiği biçimiyle “*bilimsel metot en iyi biçimiyle bilginin elde edilmesi ve bu şekilde hayatın iyileştirilmesi için en değerli araç olarak ele alınmalıdır*” (1963a, s. 83). Aynı bağlamda Bright, Neurath’ın, Asya kökenli insanlar ile ilgili basmakalıp inanışların gerçek yüzünü ortaya çıkarma çalışmalarının ve Nazi ırk teorisinin anlamsız ve gayri ciddi bir çaba olarak değerlendirmesinin altını çizer (2017, s. 3). Bunlara ek olarak Carnap’ın ABD’ye göçünden sonra Los Angeles’ta ırksal eşitlik ile ilgili sivil haklar çalışmalarında yer aldığı altı çizilebilir (Sarkar, 1992, s. 7).

Neurath’ın bilimin özgürleştirici, reformist, eşitleyici politikalar ile yakından ilgisi onun ekonomiye yaklaşımı aracılığı ile de örneklenebilir. Neurath’ın ekonomi anlayışı onun eşitlikçi kaygıları ile yakından ilgilidir. Neurath’ın ekonomi anlayışının temelinde emek vardır, para ve piyasalar ikincil plandadır (Uebel, 2008). Paranın ve piyasaların yerini emeğin aldığı bir ekonominin etkin olduğu böyle bir toplumda yaşam standartları, toplumun ihtiyaçlarının tek belirleyicisidir (Cartwright vd, 1996, s. 37). Bu anlamda Neurath’ın ekonomi anlayışı kadın emeğinin altını çizer: “*Ev kadınları çocuk yetiştirir ve dolayısıyla da toplum tarafından önemli kabul edilen bir iş yaparlar; bu nedenle sosyalist ilkelere uygun olarak onlara da tam-zamanlı çalışan bir işçi kadar ücret ödenmeli ve [onlar da] komitelerde temsil edilmelidirler*” (Akt. Cartwright vd, 1996, s. 36).

²⁰ Bir önceki dipnot ile beraber değerlendirilmesi ve karşılanması gereken bir başka eleştiri burada ele alınan özgürleşme tartışmasına Paul Feyerabend’i dahil etmemek ile ilgilidir. Feyerabend’in yöntem eleştirisi özgürleşme ile ilgili iddialar barındırmaktadır. Bu anlamda kuşkusuz feminist bilim felsefesi eleştirileri bu bağlamda ele alınabilir ancak bu daha kapsamlı başka bir çalışmanın konusu olabilir. Makale, bizatihi feminist bilim felsefecilerinin birçoğunun analizlerinin Carnap ve Neurath’a odaklanması nedeniyle özellikle bu iki ismin ilgili bağlamdaki analizleri ile sınırlı tutulmuştur. Öte yandan literatürde Feyerabend’in metodolojik yaklaşımının belirli yönleriyle Neurath’ın doğallaştırılmış bilim felsefesi yaklaşımının geliştirilmesi olarak ele alan yaklaşımlar mevcuttur, Bkz. Yuann, 2007.

Neurath'ın günümüz ile kıyaslandığında kadın emeğinin değerini ve toplam ekonomideki önemini çok daha önce kavradığı ortadadır. Neurath'ın ekonominin yapısına toplumsal özgürleşme bağlamında verdiği önem düşünüldüğünde bu tespitler daha büyük bir anlam kazanmaktadır.

Viyana Çevresi, Carnap ve Neurath ile ilgili bu analizler ne anlatmaktadır? Genel bir çerçevede değerlendirildiğinde, Neurath ve Carnap'ın yalnızca akademik araştırmalar ile ilgilenmedikleri, bunun yanında özgürleştirici, eşitlikçi kaygılarının olduğu görülmektedir. Bu noktaya kadar Carnap ve Neurath'ın sosyo-politik alan ile ilgili çalışmaları oldukları, politik olarak tarafsız olmadıkları, eşitlikçi ve reformcu kaygılar taşıdıkları iddia edilebilir.²¹ Ancak bu tespitler halen onların güncel feminist bilim felsefesi çalışmaları ile doğrudan nasıl ilişkilendirilebilecekleri konusunda eksiktir. Bu bağlantılar daha açık biçimde gösterilebildiği ölçüde, onların güncel feminist bilim felsefesi çalışmaları ile nasıl ilişkilendirilebilecekleri ve bu ilişki bağlamında ne tür olanaklar ve çerçeveler sunabilecekleri daha açık hale gelecektir. Bu bölümde çizilen genel çerçeve temelinde Neurath'ın ve Carnap'ın güncel feminist bilim felsefesi ile nasıl ilişkilendirilebileceği ile ilgili daha detaylı bir analiz yapılabilir.

NEURATH VE FEMİNİST BİLİM FELSEFESİ

Neurath'a göre felsefi problemler ve yaşamın problemleri iç içedir. Neurath'a göre bilim insanları ve bilim topluluğunun pratikleri sosyal ve politik alan içinde belirlenir. Bu nedenle Neurath'a göre bilim insanı, politik statüsünün farkında olarak kendisini “*yaşam pratiğine*” admalıdır (Dutto, 2017, s. 53). “*Bilim pratiğindeki nihai değişimler yalnızca bir araştırmacı neslinin yoğun düşünmesi ile değil, buna ek olarak araştırmacıların ait oldukları toplum hayatında gerçekleşenlerin de sonucudur*” (Neurath, 2011, s. 16). Neurath'ın bilimin sosyal yönünü vurgulayan bu iddiası, feminist bilim felsefecilerinin hâkim paradigmadaki bağlamsız, soyut özne eleştirisi ile örtüşmektedir.

Neurath, Viyana Çevresi üyeleri arasında bilimsel dünya kavrayışı ile ilerlemeci politikalar arasındaki ilişki konusundaki iddiaları en açık biçimde dile getiren figürdür. Bu bağlamda Neurath'ın felsefi analizleri bir yönüyle politik görüşlerinin etkinleştirilmesi olarak da anlaşılabilir. Dahası, Neurath bir sosyolog

²¹ Carnap ve Neurath'ın Viyana Çevresi çerçevesinde feminist bilim felsefesi ile ilişkilerinde ayrı olarak değerlendirilmelerinin temel gerekçesi yakın dönem feminist bilim felsefesi literatüründe genel olarak Viyana Çevresi'ne yönelik referanslar bulunsa da bu alandaki çalışmaların çoğunun (Bkz. Kourany, 2003), Neurath'ın (Bkz. Okruhlik, 2004; Potochnik ve Yap, 2006; Yap, 2022) ve Carnap'a (Bkz. Yap, 2010) odaklanıyor oluşu ile ilgilidir.

ve ekonomist olarak Viyana Çevresi üyeleri arasındaki tek sosyal bilimcidir. Bu anlamda onun ilgilendiği meseleler ile feminist bilim felsefesinin ilgilendiği problemlerin kapsamlı biçimde kesişmesi şaşırtıcı değildir (Richardson, 2009).

Neurath'a göre metafizik temelli düşünceler sosyal hiyerarşiye, cinsiyet ve ırk temelli ayrımcılığı tetikleyen davranış kodlarına yaslanan bir dünya görüşünün ve bundan kaynaklanan bir kültürün temelini oluşturur. Neurath'a göre azınlıkların ve dezavantajlı grupların uğradığı ayrımcılık ve onlar ile ilgili önyargılar, fobiler metafizik ile mücadele yoluyla ortadan kaldırılabilir (Reisch, 1997, s. 452). Dolayısıyla Neurath bilimi sosyal boyutu ile beraber kavrar. Örneğin Wartofsky'e göre Neurath için bilimsel öndeşimler bile politik bir boyut içerir. (1982, s. 89). Ona göre bilim insanı da sosyal alanın bir parçasıdır. Teorilerin eldeki data ile belirlenemezliği, gözlemin teori yüklü olması gibi metodolojik problemler yine Neurath'ın altını çizdiği noktalardır (Okruhlik, 2004, s. 62). Bilim, Neurath'a göre eylem için bir araçtır (Okruhlik, 2004, s. 63). Feminist bilim felsefesinin temel eleştirilerinden birisi bilim pratiğinde yer alan öznelerin büyük oranda homojen olması ile ilgilidir. Bu noktada Neurath yine feminist bilim felsefesinde dile getirilen bu probleme olası bir çözüm sunmaktadır. Neurath çözüm olarak çoğulculuğu benimsemektedir. Ona göre çoğulculuk, bilimsel dünya topluluğunun "*aurasıdır*" (Neurath, 1946, s. 242). Neurath'ın yaklaşımında eş-ölçülebilirlik, dilin sosyalliği ve protokol cümleler ile garanti altına alınır.²² Protokol cümleler uzay ve zamanda belirli noktalara referans ile kurulduğundan ve test edilebilir olduklarından dış dünyaya dair verdikleri bilgiler kolaylıkla denetlenebilir. Protokol cümleler revize edilebilir oldukları için bilimsel olarak bütün olanın temeli olarak değerlendirilmez (Neurath, 1932/1983). Protokol cümleler bilim pratiğinde olduğu kadar günlük hayatın değerlendirilmesinde rol alır. Nikola Nottelmann durumu daha açık kılmaktadır: "*Neurath'ın protokol cümle yapısı kurumsallaşmış bilimde gözlem veya deneyim ile ilgili iddiaların analizi olduğu kadar günlük hayat ile ilgili iddiaların da analizi için de yaratılmıştır*" (2006, s. 173). Bu anlamda eğer protokol cümleler bilimler için olası bir ortak zemin olarak görülecekse, bu zemin üzerine müzakere bir gereklilik olarak ortaya çıkacağı için burada kaçınılmaz olarak politik bir alan oluşacaktır çünkü bu noktada kurallar müzakere ve uzlaşım gerektirecektir. Uzlaşım da politik bir kavramdır. Protokol cümlelerin uzlaşımına dayanan yönü bağlantısallığı ve insanlık için beraberce eylemde bulunabilmek için bir temel sağlar.

²² Protokol cümleler ile ilgili olarak Bkz. Nottelman, 2006; Yücekaya ve Yardımcı, 2021.

Protokol önermeler özneler-arasılığı tesis etmek için son derece önemlidir. Neurath “evrensel jargon”u kurmak hedefindedir. (Neurath, 1941, s. 214). Evrensel jargon, fizikalist bir dil olarak gözlemciler, kültürler ve çağlar boyunca aktarılabilir ve anlaşılabilir olacaktır (Potochnik ve Yap, 2006, s. 477). Bot metaforu Neurath’ın sağlam temeller arayışında olmadığını gösterir:

Bilimin başlangıç noktası olarak, tamamen güvenli ve temiz protokol önermeler tesis edecek bir yol mevcut değildir. Tabula rasa yoktur. Bizler dokta söküp en iyi parçalardan yeniden kurma şansı hiç olmadan, gemilerini açık denizde yeniden inşa etmesi gereken denizcilere benziyoruz (Neurath, 1932/1983, s. 92).

Görüldüğü üzere Neurath, aslında temelleri mutlak, sabit bir rasyonalite arayışında değildir. Bot metaforu bu bağlamda bilimin sağlam bir zemine sahip olmamasının ve uzlaşya olan ihtiyacın bilinciyle ilerleyeceği iddiası ile ilgilidir. Neurath bot metaforuna birden çok kez başvurur (Cat ve Cartwright, 1996, s. 83) ve bu onun temelcilik karşıtlığının güçlü bir kanıtı olarak değerlendirilebilir. Ona göre felsefe, hali hazırdaki kavramlarımız ile kavramlar üzerine sürekli olarak yeniden çalışma işidir (Weit ve Browning, 2020, s. 7). Bu anlamda Neurath aslında kavram mühendisliğinin önemli örneklerinden birisini sunar: “*Neurath’ı harekete geçiren ana fikir, hâlihazırdaki bilgimize dair iddialarımızın sürekli olarak değişmesi değildir, ana fikir, eğer akıl, aydınlanmacı vaadini yerine getirecekse, bilgi kavramımızın nihai revizyonunun gerektiğidir*” (Cartwright vd. 2008, s. 92).

Neurath’ın temelcilik karşıtlığı ile birlikte pratik ve teorik soruların birbirinden ayıramayacağı savına dayanan bütünselciliğinin önemli bir sonucu onun “yardımcı güdüler” (“auxiliary motives”) yaklaşımıdır (Yap, 2022, s. 41). Neurath 1913 yılında *The Lost Wanderers of Descartes and the Auxiliary Motive On the Psychology of Decision* isimli bir makale kaleme alır. Bu makaledeki kayıp göçebe imajı Rene Descartes’in *Discourse on Method* adlı eserinde teori ile pratiği karşılaştırdığı bölüm ile ilgilidir (Howard, 2006, s 5). Descartes’e göre bilim ile pratik hayat arasında karar alma süreçleri açısından bir farklılık vardır. Ona göre bilim pratiğinden farklı olarak pratik hayatta temelsiz ve kesin olmayan kararlar almamız gerekir. Bu anlamda eylem alanında hepimiz bir yolu diğerine tercih etmek için gerekçesi olmayan, çıkış yolunu bulmak için verili yönde devam etmeye çalışan ormanda kaybolmuş insanlar gibiyizdir. Neurath’a göre Descartes bilim pratiğindeki karar alma süreçlerini pratik hayattaki karar alma süreçleriyle kıyaslarken yanılmaktadır. Ona göre bilim de pratik eylemde olduğu gibi temelsiz kararlar almayı gerektirir. Neurath buna “yardımcı güdüler” adını verir. Yardımcı güdülerin en önemlileri

sosyal ve politik değerlerdir. Örneğin Neurath'a göre özellikle sosyoloji ve ekonomi gibi bilimlerde ampirik olarak benzer güce sahip teorilerden hangisinin tercih edileceğini hangisinin bizim tercihimiz olan sosyal ve politik amaçlara daha yüksek olasılıkla hizmet edeceği belirler (Howard, 2006, s. 5).

Neurath'ın yardımcı güdüler yaklaşımı, karar alma mekanizmalarının biçimlenmesi ve bu biçimlenmede yer alan etmenler ile ilgilidir. Neurath bilim pratiğindeki karar alma süreçlerinin düşünüldüğü kadar rasyonel ve yansız olmayabileceğinin, bu süreçlerin sosyal ve politik etmenler tarafından etkilendiğinin ve biçimlendirildiğinin altını çizmektedir. Bu anlamda Neurath'ın yardımcı güdüler yaklaşımının güncel feminist bilim felsefesi ile yakınlığı daha açık hale gelmektedir. Feminist bir felsefeci olarak Okruhlik bu benzerliği şöyle ortaya koymaktadır:

Hipotez geliştirmede ve test etmede feminist bilim felsefecilerinin vurguladığı yardımcı varsayımları detaylandırma ve görünür hale getirmek ile ilgili vurgularına çok benzer biçimde buradaki öneri aynı şeyin yardımcı güdüler yardımı ile yapılması gerekliliğidir. Ampirik kanıt belirli kararları belirsiz bıraksa da yine de bir kararı diğerine tercih etmek için (kanıt ile ilgili olmayan, ampirik olmayan) iyi gerekçeler olabilir (2004, s. 60).

Alıntıda feminist bilim felsefesinde altı çizilen temel meselelerden birisi olan bilim pratiğinde hipotez oluşturulurken, belirli teorilerin diğerlerine tercih edilirken işletilen karar alma mekanizmalarının her zaman düşünüldüğü kadar rasyonel olmayan yapısı hakkında Neurath'ın yaklaşımının ve güncel feminist bilim felsefesi eleştirilerinin önemli ölçüde örtüştüğünün altı çizilmektedir. Teori dışı değerlendirmelerin varlığı, feminist bilim felsefesinin değer yargısından bağımsız bilim pratiği miti ile mücadelesinin önemli köşe taşlarından birisidir (Yap, 2022, s. 41). Bu bağlamda Neurath'ın yardımcı güdüler yaklaşımı feminist bilim felsefecileri için bir destek noktası sunmaktadır. Feminist bilim felsefeci Audrey Yap, bu noktanın altını şöyle çizer: “Bizim için yardımcı güdüleri önemli yapan ve onu feminist doğallaştırılmış epistemolojiden ayıran şey onun karar noktalarını açığa çıkarmasıdır” (2022, s. 42).

Neurath'ın bilime, sosyo-politik alana ve genel olarak hayata bakışı günümüz feminist bilim felsefesi çalışmalarında altı çizilen noktalar ile kesişen noktalar içermektedir. Onun bütünselciliği, mutlak ve değişmez olandan kaçınma ile ilgili çabası bu kesişim noktalarında ortaya çıkmaktadır. Neurath'ın mutlak olandan kaçınma çabasında başvurduğu kavramlar ve özellikle öznel arasılığı tesis etmek

için başvurduğu fizikalist dil ve bilim pratiğinin çok da görünür olmayan ama ona yön veren mekanizmalardaki yardımcı güdülerin önemi ile ilgili vurguları güncel feminist bilim felsefesi eleştirilerini güçlendirmekte ve bu eleştiriler karşısında bilim felsefesinde ve sosyolojisinde neler yapılabileceği ile ilgili kavram setleri ve teorik bir çerçeve sunmaktadır.

CARNAP'IN KAVRAM MÜHENDİSLİĞİ, SALLY HASLANGER'İN 'İYİLEŞTİRİLEBİLİR' KAVRAM ANALİZ YÖNTEMİ VE FEMİNİST BİLİM FELSEFESİ

Neurath kadar açık olmamakla birlikte Carnap da felsefenin yalnızca kendisi için yapılan bir entelektüel etkinlik olmadığını altını çizer. Carnap için felsefe ile sosyo politik alan arasında, hatta felsefe ile mimari arasında da bir ilişki vardır. Örneğin Carnap *Der logische Aufbau der Welt* kitabının giriş bölümünde felsefe, kolektif hayat ve mimari arasındaki içsel yakınlıklardan bahseder (1928/1967, s. XVII-XVIII). Carnap'ın, anılan ve çeşitlendirilebilecek bu farklı alanlardaki yakınlıkları analizi onun dil üzerine çalışmalarıyla yakından ilgilidir. Carnap'ın dilin analizi ile ilgili çalışmaları onun tüm kariyeri boyunca önemli bir yer tutar.²³ Kavram mühendisliği ve açıklama yöntemi bu analizin merkezindedir.

Kavram mühendisliği ve açıklama günlük yaşamda ya da bilimlerde yer alan kavramsal araçlarımızı geliştirme yönündeki bir çabadan ibarettir. Kavram mühendisliği kabaca kavramların analitik olarak incelenmesi olarak bilinen *kavramsal analiz* yaklaşımına bir yanıt olarak değerlendirilebilir (Veit ve Browning, 2020, s. 2). Kavramsal analiz *a priori* ve bulunulan yerden yapılan konforlu bir yöntem olarak batı analitik felsefe geleneğinde önemli bir yer tutmaktadır (Veit ve Browning, 2020, s. 2). Öte yandan kavram mühendisliği yaklaşımı yalnızca kavramların analitik olarak incelenmesine dayanmayan, aktif ve bitimsiz bir süreç olarak kavramsal analiz yönteminden farklılaşmaktadır. Kavram mühendisliğinin temel argümanı şu şekilde ortaya konulabilir:

1. Eğer W, M anlamını alan bir sözcükse, W 'nin alabileceği çok benzer M_1, M_2, \dots, M_n anlamları da vardır.
2. W 'nin son anlamının W 'nin alabileceği en iyi anlam olduğunu düşünmek için iyi bir gerekçemiz yoktur. Genel olarak W için daha iyi bir anlam olabilecek sayısız aday anlam olacaktır.

²³ Carnap birden çok formel sistem geliştirme girişiminde bulunmuştur. Hatta yapılandırılmış dil arayışının Carnap'ın çalışmalarının ana teması olduğu iddia edilebilir (Novaes, 2020, s.1014).

3. Konuşurken, düşünürken, kuram oluştururken sözcüklerimizin olabildiğince iyi anlamlı olmasından emin olmamız önemlidir.
4. Öyleyse konu ne olursa olsun temel kavramlarımızın anlamlarını değerlendirmemiz ve iyileştirmemiz gerekir. Sonuç olarak kavram mühendisliğiyle ilgilenmeliyiz (Cappelen, 2020, s. 134-135).

Temel argümanı bu şekilde özetlenebilecek olan kavram mühendisliği, farklı biçimlerde Gottlob Frege, Ludwig Wittgenstein, Bertrand Russell gibi filozoflar tarafından konu edinilmiştir. Bu anlamda Carnap açıklama yöntemi ile aslında bir yönüyle söz konusu filozoflar aracılığıyla süregelen kavram mühendisliği yaklaşımını sürdürmektedir (Beany, 2013).

Carnap da Neurath gibi formalizasyon ve kesinlik meselelerini politik ve sosyal alan ile ilişkisi içerisinde ele alır. Bu anlamda Carnap'ın güncel feminist bilim felsefesi çalışmaları ile ilgisi onun dil analizi ile özellikle de onun "kavram mühendisliği" yöntemi yardımıyla tesis edilebilir. Carnap açıklama ile ilgili meseleyi ilk defa "Two Concepts of Probability" makalesinde ele alır (1945, s. 513). İki yıl sonra, *Meaning and Necessity* (1947/1988) eserinde meseleyi tekrar ele alır.²⁴ Kavram mühendisliği, kavramlarımızdan ne istediğimizi ne beklediğimizi belirlediğimiz, bu amaçlara ulaşabilmek için hangi kavramların en elverişli olduğu ile ilgili eleştirel bir refleksiyon sürecidir (Cull, 2020, s. 12). Carnap'ın kavram mühendisliğinin temeli "açıklama"dır (*İng. explication*).²⁵ Açıklama ile ilgili ilk formülasyonlarından bir tanesi Carnap'ın *Meaning and Necessity* eserinde gözlemlenir:

Belirsiz ya da çok da kesin olmayan günlük hayatta kullanılan veya mantıksal ya da bilimsel gelişimin erken evrelerinde olan bir kavramı daha kesin hale getirme, ya da onu yeni kurulan daha kesin bir kavram ile değiştirmek mantıksal analizin ve mantıksal inşanın en önemli görevleri arasındadır. Bu göreve açıklama diyoruz... (Carnap, 1947, s. 7-8).

²⁴ Carnap'ın açıklama kavramı son dönemde tekrar ilgi odağı olmaya başlamıştır. Bkz. Maher, 2007; Justus, 2012; Leitgeb, 2013; Cull, 2021.

²⁵ Almanca orijinali "explikation" olan ve İngilizce'ye "explication" olarak çevrilen Carnap'ın metodolojisini Türkçe "yorumlama" yerine "açıklama" olarak karşılamayı tercih ettim, çünkü Carnap'ın söz konusu yöntemi onun daha kapsamlı "rasyonel yeniden yapılandırma" ("rationale Nachkonstruktion") projesinin devamıdır (Carus, 2007, s. 20). Bu anlamda amaç bir kavramın sabit bir anlamı olduğu varsayımı ile analiz amacıyla bu anlamın araştırılması betimlenmesi ve yorumlanması değil, ele alınan kavramın belirli bir sistematikte yapılandırılıp ele alınan anlamlardan belirli kriterler çerçevesinde hangisinin en iyi olduğunun açık uçlu biçimde araştırılmasıdır.

Alıntıda Carnap, mantığın günlük hayat pratiğindeki rolünün altını çizmektedir. Bir süreç olarak açıklama iki temel aşamadan ibarettir (Bentley, 2021, s. 144). Birinci aşama “*daha önceden var olan kavramın enformel biçimde daha açık hale getirilmesi*” sürecini içeren, yorumlanacak terimin belirlenmesini içeren netleştirme işlemidir (Carnap, 1963b, s. 933). Daha önceden var olan kavram (*explicandum*), açık hale getirilmesi gereken bir kavram olarak kesin olmadığı için mükemmel biçimde kesinleştirilmiş bir tanıma ulaşamaz. Daha ziyade, kavram “*informel açıklamalar ve örnekler ile olabildiğince açık hale*” getirilir (Carnap, 1950/1962, s. 3). Bu aşamada kavram ile ilgili örnek ve sınır durumlar vurgulanabilir²⁶ (Bentley, 2021, s. 144).

Carnap’ın kavram mühendisliği ilk bakışta pragmatik kaygılardan uzak, tamamen epistemik kaygılar ile ilgili gibi durmaktadır. Ancak Carnap’ın daha geniş bilimsel ve hümanist bağlılıkları düşünüldüğünde Carnap’ın söz konusu yaklaşımının arkasında etik ve politik değerlendirmelerin olduğunu düşünmek için güçlü sebepler vardır.²⁷ İyi bilim yapmak için etik politik değerleri pratiğe doğrudan katmak zorunlu olmasa da kavram mühendisliği yaklaşımı ile beraber yapılan bilimin sıradan insanların hayatını doğru biçimde kolaylaştırması nedeniyle etik ve politik sonuçları olacaktır (Cull, 2021, s. 232-233).

Açıklama, Carnap’ın bilimsel analiz metodunun köşe taşıdır (Novaes ve Reck, 2017, s. 195). Ancak bundan da öte açıklama Carnap için açıklama entelektüel özgürleşme ile ilgilidir. Carnap’ın öğrencilerinden biri olan Richard Jeffrey bu noktanın altını çizer:

Felsefi açıdan Carnap bir sosyal demokrattır; onun idealleri aydınlanma idealleridir. Onun sürekli tekrar eden merkezi fikri şudur: Kendi zihinsel hayatlarımızın kontrolünü almamızın, kendi kavramsal şemalarımızı (dil, teoriler) kendi amaçlarımız için işe koşmamızın tam zamanıdır. Gelenekten, akıl çelen bir mit olarak Descartes’in Tanrısından zihinlerimizi geri almanın zamanıdır, dışarda bizim dışımızda kimsenin olmadığını kabul etmenin zamanıdır, eğer aslında bunları tercih edeceksek ve onlardan sıkıntısını çekmeyeceksek amaçlarımızı tercih etmemizin ve kavramlarımızı bu amaçlara hizmet için seçmemizin zamanıdır. [...]

²⁶ Burada açıklama yöntemi, makalenin temel iddiaları bağlamında kısıtlı bir biçimde ele alınmaktadır. Şüphesiz Carnap’ın açıklama yöntemi burada ele alındığından daha kapsamlıdır. Konu ile ilgili daha ayrıntılı analizler için Bkz. Wagner, 2012; Brun, 2016, 2020.

²⁷ Bkz. Carus, 2007.

Carnap için dilimizin sentaks ve semantiğini özenle tercih etmek bir olanaktan fazlasıdır; bu özgürlüğün doğal bir sonucu olarak kendimize borçlu olduğumuz bir görevdir (1992, s. 28).

Yani bir başka deyişle Carnap'ın açıklama yaklaşımı epistemik otonominin merkezi konusunda Immanuel Kant ile de anılan aydınlanmanın temel mottosu “aklını kullanmaya cesaret et!” (*Lat. Sapere Aude!*) ile benzer noktaların altını çizmektedir.

Carnap'ın açıklama yaklaşımı ile Neurath'ın anti-temelciliği ve epistemolojik natüralizmi ortak bir zemini paylaşır. Her şeyden önce hem Carnap hem de Neurath'ın dile yaklaşımı araçsaldır, her iki isim için de dil dünyanın yorumlanışında ve reforme edilmesinde bir araç olarak iş görür.²⁸ Neurath'a benzer biçimde Carnap için de açıklama ve benzeri yöntemler epistemik ve sosyal anlamda ideal bir sisteme ulaşılabilmesi için değil, sonsuz, sürekli ayarlamalar ve düzeltmeler olarak anlaşılmalıdır: “*Meselelerin adım adım çözümünde benim ve bazı arkadaşlarımla çalışmaları ‘ideal bir sisteme’ götürecek çözümler olarak değil, daha ziyade bir aracın adım adım iyileştirilmesi olarak değerlendirilmelidir*” (Carnap'ı alıntılıyan Reisch, 1991, s. 267).

Carnap, dilin adım adım sürekli daha iyi hale getirilecek bir araç olduğunun altını çizmektedir. Bu anlamda, Neurath'ın zorunlu olmayan ve kuralların önderlik etmediği yardımcı güdüler yönteminde altını çizdiği noktalar Carnap'ın açıklama yaklaşımı ile kesişir. Carnap için de bireyler aktif, yapılaşdırıcı epistemik özneler olarak rol alır. Carnap için de bizler “*yalnızca temsilciler, temsillerin tüketicileri değil aynı zamanda dünyada temsil edilen failerizdir*” (Carus, 2017, s. 179). Daha da önemlisi, Neurath'ın bilimsel süreçler ile ilgili çizdiği resim Carnap'ın açıklama sürecine uygulanabilir. Örneğin A.W. Carus'a göre “*Açıklama ideali parça parça düzey yükseltmedir. O, herhangi bir girişi olmadan, ilk ilkeler olmadan başlar*” (2007, s. 276). Neurath'ın bot metaforu ile vurguladığı rasyonel temeller olmaksızın

²⁸ Aslında Neurath'ı da kavram mühendisliği bağlamında ele almak olanaklıdır. Neurath farklı toplulukların amaçları için farklı dillerin adapte edilmesi gerekliliğini savunur. Söz konusu amaçlar pratik, politik ya da başka formlarda olabilir (Cull, 2021, s. 233). Topluluklar ile ilgili vurgu Neurath'ın kavram mühendisliği ile ilgili yazılarında mevcuttur. Sosyal grupların göçleri ile ilgili tartışmalarda Neurath farklı bilimsel toplulukların farklı kavramlara ihtiyaç duyacağını belirtir. Neurath'a göre göre sosyal bilimciler sosyal grupların göçlerini anlamlandırabilmek için “*hayvanlar, bitkiler ve kristaller hakkında benzer biçimde konuşmalarına olanak verecek bir dil*” ile ilgilenmek durumunda olacaklardır (1944, s. 2). Böylelikle Neurath'ın hem epistemik değerler dışındaki değerlerin de kavram mühendisliğine konu edinilebilmesini, hem de farklı toplulukların farklı amaçları için farklı dillerin adapte edilebilmesini savunduğu için Carnap'a göre kavram mühendisliğinde çoğulcu bir yaklaşım benimsediği iddia edilebilir (Cull, 2021, s. 234).

ilerlenmesi gerekliliği, Carnap'ın açıklama yaklaşımında tarihsel olarak olumsal, sosyal olarak yapılaşmış, net olmayan doğal dil olarak karşılığını bulur. Böyle bir dilin bir başlangıç noktası, temel ilkeleri olmayacaktır.

Feminist bir felsefeci olan Sally Haslanger, Carnap'ın açıklama yöntemine benzer bir kavram mühendisliği yaklaşımı benimser. Haslanger bu yöntemi özellikle cinsiyet ve ırk ile ilgili çalışmalarda 1990'lı yıllardan itibaren geliştirmeye başlamıştır. İyileştirilebilir kavram analizi ilk defa 2006 yılında görünür olsa da *Resisting Reality* (2012) kitabı Haslanger'in yöntemini en belirgin biçimde açıkladığı yayımdır (Novaes, 2020, s. 1021). Haslanger yaklaşımının özünü şu şekilde ortaya koyar:

Irak ve cinsiyetin yapılaşıcı açıklamalarını geliştirirken ne 'ırk' ve 'cinsiyet' kavramlarının sıradan anlamlarını ne de sıradan ırk ve cinsiyet kavramlarını yansıtmayı hedeflemedim. Soruşturamda analitik olarak- ya da adlandırdığım biçimiyle iyileştirilebilir- bir proje olarak insanları ırk ve cinsiyet temelinde kategorize ederken ne gibi meşru hedeflerimizin olabileceğini (eğer olacaksa), tanımlamayı araştırarak ve bu amaçlara bizi ulaştıracak kavramları geliştirmeyi hedefledim. İncancım odur ki, yapılaşıcı bir açıklama yöntemi geliştirmeliyiz çünkü böylesi bir yöntem sıradan söylemlerimizin bir analizini verir ve sayısız politik ve teorik avantajlar sunar (2012, s. 366).

Haslanger benzer şekilde şu noktaların altını çizer:

... sunduğum çözümler, her günkü ırk ve cinsiyet kavram kümelerini yeniden anlamlandırarak, kişisel ve politik kimliklerimizi çerçevelenmede baskıcı sistemlerin gücünü kabul etmeye davet ediyor. Her birimiz ırk ve cinsiyetimizdeki bazı atamalara sahibizdir. Yani, örneğin ben beyaz bir kadını. Benim açıklamalarıma göre, bu iddia beni bazı açılardan ayrıcalıklı bazı açılardan aşağıda olan toplumsal sistemlerin içine yerleştirir. Çünkü cinsiyet ve ırk eşitsizlikleri basitçe bir kamu politikası meselesi değildir, aksine bu mesele kendini; her birimizin kendilik-anlayışının özünde olduğunu sezdirir, kavram kümemizin dönüşümü bizi kim olduğumuzu tekrar düşünmeye çağırır (2000, s. 47).

Haslanger, bu alıntıda kavram kümelerimizin özel ve politik alan ile kurulan ilişkilerde ne denli önemli olduğunu altını çizmektedir. Haslanger'in iyileştirilebilir kavram yaklaşımı projesini temellendiren yeni anlamların olumlu karşı eskilerin olumsuz etkisidir.

Carnap'ın açıklama yaklaşımı ile Haslanger'in iyileştirilebilir analiz yaklaşımı, bir kavramı bulduğumuz zamanda kavradığımızdan bağımsız olarak nasıl kavramamız gerektiğine odaklanır.²⁹ Hem Carnap'ın açıklama yaklaşımı hem de Haslanger'in iyileştirilebilir kavram analizi yöntemi politik bir boyut içerir (Novaes, 2020, s. 1011). Haslanger kendi yaklaşımının politik boyutu konusunda oldukça açık iken Carnap'ın açıklama yaklaşımı ilk bakışta aynı derecede politik bir boyut taşımadığı düşünülebilir. Öte yandan Carnap'ın açıklama yaklaşımı, onun politik ilişkilene biçimi ve aydınlanmacı değerlere bağlılığı çerçevesinde ele alındığında yaklaşımın sosyal reform mücadelesinde kullanılabilir olduğu açık hale gelecektir. (Novaes, 2020, s. 1013).

Sonuç

Son dönemde yoğunlaşan bilim felsefesi tarihinin politik açıdan da ele alınması gerekliliği ile ilgili tartışmalar ve bu tartışmalar bağlamında Viyana Çevresi'ne tekrar yönelen ilgi kapsamında yapılacak tartışmalar genel olarak feminist felsefe, özel olarak da feminist bilim için önerebileceklerinin bu makalede ele alınanlardan daha fazla olduğu açıktır. Viyana Çevresi ile anılan dünyanın bilimsel kavranışı günlük hayatın bilimin ve aydınlanmacı değerlerin eşliğinde reforme edilmesi için modernist politikaların belirlenmesinde rehber görevi görür. Bu bağlamda Viyana Çevresi üyelerinin bu amaçlara erişmek için geliştirdikleri felsefi kavramlar ve çerçeveler güncel feminist bilim felsefesinde dile getirilen tüm eleştiri ve iddiaların karşılanması için her türlü yöntem ve araca sahip değilse de güncel feminist bilim felsefesi bağlamında önemli olanaklar ve ilişkiler barındırmaktadır.

Feminist bilim felsefecilerinin temel iddialarından birisine göre bilim pratiği ve bilme sürecinde başvurulan kavramlar erkek egemen yargı ve anlamlar barındırmaktadır. Buna göre, bilim gerçekliğin doğasının kavranmasında ve yönetilmesindeki araçlardan birisi ise ve eğer dil gerçekliğin kurulmasında ve aktarılmasında önemli bir işleve sahipse, bilim pratiği erkek egemen yargı ve anlam dünyası tarafından oluşturulmuş bir dil çerçevesinde dile getirilen bilimsel

²⁹ Carnap'ın açıklama yaklaşımı ile Haslanger'in iyileştirilebilir kavram analizinin sistematik bir biçimde kıyaslanmasını içeren detaylı bir analizi için Bkz. Novaes, 2020.

gözlemlerden, deneylerden, teorilerden ve yayınlardan ibaret olacaktır. Carnap'ın dil analizi ve özellikle de kavram mühendisliği bağlamında geliştirdiği açıklama yöntemi böylesi erkek egemen bir dilde, feminist bilim felsefecilerinin talep ettiği biçimde bir iyileştirme olanağı sunabilecek araçlardan birisidir. Bu olanak günümüz feminist felsefecilerinden başta Haslanger olmak üzere birçok feminist felsefeci tarafından fark edilmiştir. Haslanger'ın iyileştirilebilir kavramlar yaklaşımı Carnap'ın açıklama metodolojisinin bir türevi ve devamı niteliğindedir. Carnap'ın açıklama metodolojisinin de içerildiği dil analizi ile ilgili çalışmaları onun sosyo-politik meselelere yaklaşımı çerçevesinde biçimlenmiştir. Bu anlamda Haslanger ve diğer feminist epistemologların ve bilim felsefecilerinin de fark ettiği üzere Carnap'ın açıklama metodolojisi feminist bilim felsefesi kapsamında dile getirilen bilimin ve dilin sosyal ve pratik yönü ile ilgili seslendirilen eleştirileri için önemini koruyan, güncel bir araçtır.

Neurath'ın temelcilik karşıtlığı ve yardımcı güdülerin bilim pratiğindeki rolü ile ilgili çalışmaları günümüz bilim pratiğinin arkasındaki işleyişin anlaşılabilmesi için açılımlar sağlamaktadır. Neurath'ın bot metaforu ile betimlenen temelcilik karşıtlığı bilim pratiğinin dinamik yapısını vurgular. Bu dinamik yapı içerisinde mutlak ve kesin biçimde belirlenmiş olan öğeler dışarıda bırakılır. Böylesi bir yaklaşım tam da feminist bilim felsefecilerinin hakim bilim anlayışının temelleri ile ilgili argümanlarına teorik bir çerçeve sağlamaktadır. Buna göre, tartışmasız olduğu düşünülen bir zemine sahip olduğu düşünülen yaygın bilim pratiği, çoğulculuğa, çeşitliliğe daha fazla yer açacak biçimde revize edilmelidir. Feminist bilim felsefesi kapsamında dile getirilen eleştirilere göre değer yargılarından bağımsızmış gibi görünen yaygın bilim pratiği aslında erkek egemen bir toplum içinde, erkek egemen bir dil ile yürütülmektedir. Bu anlamda bahsi geçen açılımlar feminist bilim felsefesi bağlamında sarsılmaz temellere sahip, objektif, değer yargılarından ve sosyolojik diğer etmenlerden etkilenmeyen klasik bilim kavrayışına yönelik dile getirilen eleştirilerine destek noktaları oluşturmaktadır.

Bu makalede özellikle de Türkiye'de bu kapsam içerisinde yapılacak tartışmalara başlangıç seviyesinde bir katkı vermeyi amaçladım. Genel olarak Viyana Çevresi'nin, özel olarak Carnap ve özellikle Neurath'ın politik mücadelesi ve bilim pratiğini birbirlerini karşılıklı olarak güçlendiren alanlar olarak kurgulamaları feminist bilim felsefecilerin daha yakından analiz etmeleri gereken imkânlar ve ilişkiler barındırmaktadır.

Kaynakça

- Anderson, E (2020). *Feminist Epistemology and Philosophy of Science*. Erişim Tarihi: 04.11.2022, <https://plato.stanford.edu/archives/spr2020/entries/feminism-epistemology/>.
- Antony, L. (1993). Quine as feminist: The radical import of naturalized epistemology. L. Antony ve C. Witt (Eds.). *A mind of one's own: Feminist essays on reason and objectivity* içinde (s. 185–226). Boulder: Westview Press.
- Aray, B. (2011). Sol Viyana Çevresi: Mantıksal Deneyciliğin Siyaset Felsefesine Bir Bakış. *Felsefe Tartışmaları*, 47, 12-25.
- Beaney, M. (2013). Analytic philosophy and history of philosophy: The development of the idea of rational reconstruction. E. Reck (Ed.). *The historical turn in analytic philosophy* içinde (s. 231–269). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Bentley, J. P. (2021). *Logical Empiricism and Naturalism: Neurath and Carnap's Meta-theory of Science*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Manchester: University of Manchester.
- Bleier, R. (1984). *Science and gender: A critique of biology and its theories on women*. New York: Pergamon Press.
- Bleier, R. (1986). *Feminist approaches to science*. New York: Pergamon Press.
- Bolat, D. (2015). Bilim, Cinsiyet, Nesnellik: Feminist Nesnellik Arayışı Üzerine Bir Tartışma. *Sosyoloji Dergisi*, 31-32, 1-17.
- Bright, L. K. (2017). Logical Empiricists on Race. *Studies in History and Philosophy of Science Part C: Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences*, 65, 9–18.
- Brown, J. R. (2020). *Bilim Felsefesi*. (D. Kadioğlu-E. Demir vd. Çev.). Ankara: FOL Kitap.
- Brun, G. (2016). Explication as a method of conceptual re-engineering. *Erkenntnis*, 81, 1211–1241.
- Brun, G. (2020). Conceptual re-engineering: From explication to reflective equilibrium. *Synthese*, 197, 925–954.
- Cappelen, H. (2020). Conceptual Engineering: The Master Argument. A. Burgess, H. Cappelen ve D. Plunkett (Eds.). *Conceptual Engineering and Conceptual Ethics* içinde (132-151). Oxford: Oxford Academic.

- Carnap, R. (1928/1967). *Der logische Aufbau der Welt* (R. George, Trans.). Berkeley: University of California Press.
- Carnap, R. (1945). Two concepts of probability: The problem of probability. *Philosophy and Phenomenological Research*, 5(4), 513–532.
- Carnap, R. (1947/1988). *Meaning and Necessity: A Study in Semantics and Modal Logic* (Second Edition). Chicago: University of Chicago Press.
- Carnap, R. (1950/1962). *Logical Foundations of Probability*. (Second Edition). Chicago: University of Chicago Press.
- Carnap, R. (1963a). Intellectual Autobiography. P. A. Schilpp (Ed.). *The Philosophy of Rudolf Carnap* içinde (s. 3-84). La Salle,IL: Open Court.
- Carnap, R. (1963b). P.F. Strawson on Linguistic Naturalism. P. A. Schilpp (Ed.). *The Philosophy of Rudolf Carnap*, içinde (933-939). Open Court: La Salle.
- Cartwright, N., J. Cat, L. Fleck, and T. E. Uebel (2008). *Otto Neurath: Philosophy between science and politics*. Cambridge University Press.
- Carus, A.W. (2007). *Carnap and Twentieth-Century Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Carus, A.W. (2008). Carnap and twentieth-century thought: Explication as enlightenment. Cambridge: Cambridge University Press.
- Carus, A.W. (2017). Carnapian Rationality. *Synthese*, 194(1), 163-184.
- Ceci, S. J. ve Williams W. M. (Ed.) (2007). *Why Aren't More Women in Science? Top Researchers Debate the Evidence*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Ceci, S. J. ve Williams W. M. (Ed.) (2010). *The Mathematics of Sex: How Biology and Society Conspire to Limit Talented Women and Girls*. New York: Oxford University Press.
- Cevizci, A. (2009). *Felsefe Tarihi Thales'ten Baudrillard'a*. İstanbul: Say.
- Clough, S. (Ed.). (2003). *Siblings under the skin: Feminism, social justice, and analytic philosophy*. Aurora, CO: Davies Group.
- Cull, M. J. (2020). *Engineering Genders: Pluralism, Trans Identities, and Feminist Philosophy*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Sheffield: University of Sheffield.

- Cull, M. J. (2021). Engineering is not a luxury: Black feminists and logical positivists on conceptual engineering. *Inquiry*, 64(1-2), 227-248.
- Çevik, A. D. (2022, baskıda). Politik Bilim Felsefesi Tartışmalarına Otto Neurath'ın Katkısı. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Duran, J. (1991). *Toward a feminist epistemology*. Savage, MD: Rowman ve Littlefield.
- Dutto, A. A. (2017). The Pyramid and the Mosaic: Otto Neurath's Encyclopedism as a Critical Model. *FOOTPRINT Delft Architecture Theory Journal*, 11(1), 53-70.
- Fausto-Sterling, A. (1985). *Myths of gender: Biological theories about women and men*. New York: Basic Books.
- Gallagher, A. M. ve Kaufman, J. C. (Ed.). (2005). *Gender Differences in Mathematics: An Integrative Psychological Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Giere, R. (1999). *Science Without Laws*. The University of Chicago Press: Chicago and London.
- Haraway, D. J. (1989). *Primate visions: Gender, race, and nature in the world of modern science*. New York: Routledge.
- Haraway, D. J. (1991). *Simians, cyborgs, and women: The reinvention of nature*. New York: Routledge.
- Harding, S. (Ed.). (2008). *Sciences from below: Feminism, postcolonialism, and modernities*. Durham: Duke University Press.
- Harding, S. G. (1986). *The science question in feminism*. Ithaca: Cornell University Press.
- Harding, S. G. ve Kintikka, M. B. (1983). *Discovering reality: Feminist perspectives on epistemology, metaphysics, methodology, and philosophy of science*. Hingham, MA: D. Reidel.
- Haslanger, S. (2000). Gender and Race: (What) are They? (What) do we Want them to Be?. *Noûs* 34(1): 31-55.
- Haslanger, S. (2006). What good are our intuitions? Philosophical analysis and social kinds. *The Aristotelian Society Supplementary volume*, 80, 89-118.
- Haslanger, S. (2012). *Resisting reality*. Oxford: Oxford University Press.

- Howard, D. (2003). Two left turns make a right: On the curious political career of North American Philosophy of Science at Midcentury. G. L. Hardcastle ve W. Alan (Ed.). *Logical Empiricism in North America* içinde (s. 25-93). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Howard, D. (2006). Lost wanderers in the forest of knowledge: Some advice on how to think about the relation between discovery and justification. J. Schickore, ve F. Steinle (Eds.), *Revisiting discovery and justification: Historical and philosophical perspectives on the context distinction* içinde (s. 3–22). Dordrecht: Springer.
- Howard, D. (2009). Better red than dead—Putting an end to the social irrelevance of postwar philosophy of science. *Science & Education*, 18(2), 199–220.
- Hrady, S. (1986). Empathy, polyandry, and the myth of the coy female. R. Bleier (Ed.). *Feminist approaches to science* içinde (s. 119-146). New York: Pergamon.
- Irzık, G. (2010). 20. Yüzyıl Bilim Felsefesi Tarihini Yeniden Yazmak. S. Kibar, S. Aydın Bayram ve A. Sol (Ed.). *Anlam Kavramı Üzerine Yeni Denemeler* içinde (s. 33-46). İstanbul: Legal Yayıncılık.
- İsmayılzada, G. (2022). *Feminist Bir Bakış Açısıyla Felsefe Tarihi: Kayıp Filozoflar..* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Jeffrey, R. (1992). *Probability and the art of judgment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Justus, J. (2012). Carnap on concept determination: Methodology for philosophy of science. *European Journal for Philosophy of Science*, 2, 161–179.
- Kadıoğlu, D. (2018). Being Loyal to Mathematical Practice: Penelope Maddy's Objections to the Indispensability Argument. Ş. Öztürk (Ed.), *Cogito: Women Philosophers in Turkey* içinde (s. 18-37). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kadıoğlu, D. (2022, baskıda). Emmy Noether's Influence on Contemporary Philosophy of Mathematics. J. Peijnenburg ve S. Verhaegh (Ed.). *Women in the History of Analytic Philosophy*, Cham: Springer.
- Kamözüt, M. C. (2018). Bilim Tarihi Yazımı Sorunu Olarak Gözlemin Kuram Yüklü Olması: Mary Anning Örneği. *ETHOS: Felsefe ve Topumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 11(2), 45-57.

- Kamözüt, M. C. (2020). Bilim Tarihinde Kadınların Temsili: Rosalind Franklin Örneği. *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 13(1), 31-53.
- Karataş, Y. C. (2017). Çağdaş Feminist Kuramlar Açısından Feminist Öznenin İmkânı. *Felsefe Arkivi*, 47(II), 1-24.
- Keller, E. F. (1983). *A feeling for the organism: The life and work of barbara McClintock*. San Francisco: W. H. Freeman & Co.
- Keller, E. F. (1985). *Reflections on gender and science*. New Haven: Yale University Press.
- Keller, E. F. (1992). *Secrets of life, secrets of death: Essays on language, gender, and science*. New York: Routledge.
- Keller, E. F., ve Longino, H. E. (Eds.). (1996). *Feminism and science*. Oxford: Oxford University Press.
- Kourany, J. (2003). A philosophy of science for the twenty-first century. *Philosophy of Science*, 70, 1-14.
- Kourany, J. (2012). Feminist Critiques: Harding and Longino. James Robert Brown (Ed.). *Philosophy of Science: The Great Thinkers* içinde (s. 236-254). Continuum Books.
- Leitgeb, H. (2013). Scientific philosophy, mathematical philosophy, and all that. *Metaphilosophy*, 44, 267-275.
- Longino, H. E. (1990). *Science as social knowledge: Values and objectivity in scientific inquiry*. Princeton: Princeton University Press.
- Longino, H. E. (1997). Comments on science and social responsibility: A role for philosophy of science?. *Philosophy of Science*, 64, 175-179.
- Longino, H. E. ve Hammonds, E. (1990). Conflicts and tensions in the feminist study of gender and science. M. Hirsch ve E. F. Keller (Ed.). *Conflicts in feminism* içinde (s. 164-183). New York: Routledge.
- Maher, P. (2007). Explication defended. *Studia Logica*, 86, 331-341.
- Marcos, A. (2018). The Political Philosophy of Science and the Problem of Rationality. *Axiomathes*, 28, 653-664.
- Merchant, C. (1980). *The Death of nature: Women, ecology, and the scientific revolution*. San Francisco: Harper & Row.

- MIT Committee on Women Faculty in the School of Science (1999). *A Study of the Status of Women Faculty in Science at MIT*, special edition of the MIT Faculty Newsletter, 11(4). Erişim tarihi: 14.10.2022,
<http://web.mit.edu/fnl/women/women.html>.
- Nelson, L. H. (1990). *Who knows: From Quine to a feminist empiricism*. Philadelphia: Temple University Press.
- Nelson, L. H. (1993a). Epistemological communities. L. Alcoff ve E. Potter (Eds.), *Feminist epistemologies* içinde (s. 121-159). New York: Routledge.
- Nelson, L. H. (1993b). Who knows? What can they know? And when?. *Reason Papers*, 18, 45–56.
- Nelson, L. H. (1995). A feminist naturalized philosophy of science. *Synthese*, 104, 399–421.
- Neurath, O. (1913/1983). The Lost Wanderers of Descartes and the Auxiliary Motive (On the Psychology of Decision). Robert S. Cohen and Marie Neurath (Ed.) and trans. Vienna Circle Collection, Vol. 16. Henk L. Mulder, Robert S. Cohen, and Brian McGuinness (Eds.). *Otto Neurath. Philosophical Papers, 1913–1946 Vienna Circle Collection, Vol. 16.* içinde (s. 1-12). Dordrecht, Boston, and Lancaster: D. Reidel.
- Neurath, O. (1932/1983). Protocol Statements. R. Cohen ve M. Neurath Sonne (Ed.). *Philosophical Papers 1918-1946* içinde (s. 91-100). Dordrecht: Reidel.
- Neurath, O (1944). *Foundations of the Social Sciences*. Chicago: University of Chicago Press.
- Neurath, O. (1946/1983). The Orchestration of the Sciences by the Encyclopedism of Logical Empiricism. *Philosophy and Phenomenological Research*, 6, 230-242.
- Neurath, O. ve Bonk, T. (2011). Unity of Science and Logical Empiricism: A Reply. Symons, J., Pombo, O., Torres, J. (Eds.). *Otto Neurath and the Unity of Science. Logic, Epistemology, and the Unity of Science*, vol. 18 içinde (s. 15-30). Springer, Dordrecht.
- Nottelmann, N. (2006). Otto Neurath on the Structure of Protocol Sentences; A New Approach to an Interpretative Puzzle. *Journal for General Philosophy of Science / Zeitschrift für allgemeine Wissenschaftstheorie*, 37(1), 165-186.

- Novaes, C. D. (2020). Carnapian explication and ameliorative analysis: a systematic comparison. *Synthese*, 197, 1011-1034.
- Novaes, C. D. ve Reck, E. (2017). Carnapian explication, formalisms as cognitive tools, and the paradox of adequate formalization. *Synthese*, 194, 195–215.
- Okruhlik, K. (2004). Logical Empiricism, Feminism, and Neurath's Auxiliary Motive. *Hypatia*, 19 (1), 48–72.
- Potochnik, A. (2012). Feminist implications of model-based science. *Studies in History and Philosophy of Science*, 43, 383–389.
- Potochnik, A. ve Yap, A. (2006). Revisiting Galison's 'Aufbau/Bauhaus' in Light of Neurath's Philosophical Projects. *Studies in History of Philosophical Science*, 37, 469-488.
- Reisch, G. (1991). Did Kuhn Kill Logical Empiricism?. *Philosophy of Science*, 58, (2), 264-277.
- Reisch, G. (1997). Economist, Epistemologist ... and Censor? On Otto Neurath's Index Verborum Prohibitorum. *Perspectives on Science*, 5(3), 452-480.
- Reisch, G. (2005). *How the Cold War Transformed Philosophy of Science. To the Icy Slopes of Logic*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Richardson, S. S. (2009) The Left Vienna Circle, Part 2. The Left Vienna Circle, Disciplinary History and Feminist Philosophy of Science. *Studies in History and Philosophy of Science Part A*, sayı: 40(2), 167-174.
- Richardson, S. S. (2010). Feminist philosophy of science: history, contributions, and challenges. *Synthese*, 177, 337–362.
- Romizi, D. (2012). The Vienna Circle's SWC: Philosophy of Science on the Political Arena, *Hopos: The Journal of the International Society for the History of Philosophy of Science*, 2(2), 205-242.
- Sarkar, S. (1992). Rudolf Carnap, 1891-1970: The Editor's Introduction. *Synthese*, 93(1/2), 1–14.
- Serin, F. N. (2015). Tamamlanmamış Bir Proje Olarak Viyana Çevresi Felsefesi: Düşünsel-Tarihsel Bir Arka Plan Soruşturması. *Kilikya Felsefe Dergisi*, 1, 45-60.
- Schlaudt, O (2018). A Political Meaning of “Scientific Philosophy?” The Case of Edgar Zilsel. *Philosophia Scientiæ*, 22-3, 257-287.

- Stadler, F. (2005). *The Vienna Circle: Studies in the Origins, Development and Influence of Logical Empiricism*. Switzerland: Springer International.
- Solomon, M. (2001). *Social empiricism*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Tağman, S. E. (2018). Neopozitivizmin 20. Yüzyıldaki Son Kalesi: İnşacı Deneycilik Temelinde Bilimsel Açıklama. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 13, 411-428.
- Veit, W. ve Browning, H. (2020). Two Kinds of Conceptual Engineering. (Baskıda).
- Wagner, P. (ed.) (2012). *Carnap's Ideal of Explication and Naturalism*. New York: Palgrave Macmillan.
- Wartofsky, M. (1982). Positivism and Politics: The Vienna Circle as Social Movement. *Grazer Philosophische Studien*, 16-17(1), 79-101.
- Wylie, A., Jakobsen J. R. ve Fosado G. (2007). *Women, Work, and the Academy: Strategies for Responding to 'Post-Civil Rights Era' Gender Discrimination*. New York: Barnard Center for Reserch on Women. Erişim tarihi: 14.10.2022, http://faculty.washington.edu/aw26/WorkplaceEquity/BCRW-WomenWorkAcademy_08.pdf
- Yap, A. (2010). Feminism and Carnap's Principle of Tolerance. *Hypatia*, 25(2), 437-454.
- Yap, A. (2022). Conceptual Engineering and Neurath's Boat: A Return to the Political Roots of Logical Empiricism. D. B. Plou, V. F. Castro ve J. R. Torices (Ed.). *The Political Turn in Analytic Philosophy: Reflections on Social Injustice and Opression* içinde (s. 31-52). Berlin, Boston: De Gruyter.
- Yuann, J-J. (2007). A Naturalistic Approach to Scientifif Methodology: A Comparative Study of O. Neurath and P. Feyerabend, C. M. Mi ve R. Chen (Ed.). *Naturalized Epistemology and Philosophy of Science* içinde (s. 171-196). Brill Academic Pub.
- Yücekaya, Z. ve Yardımcı, A. B. (2021). Bilimsel Nesnellik, Kültür ve Protokol Önermeler Tartışması: Carnap, Neurath ve Popper. B. Çağırkan (Ed.). *Düşünsel ve Görsel Boyutlarıyla Kültür* içinde (s. 3-23). Ankara: Gazi Kitabevi.

Summary

Making philosophy of science socially relevant is one of the current challenges. Broadly, socially relevant philosophy of science contributes to public welfare with its social impacts. Analyzing the critics raised by contemporary feminist philosophy of science, for example, is one way to connect contemporary philosophy of science with social and political realm.

Contemporary feminist philosophy of science arose as a reaction to scientific practice, as it holds that social factors play no role in good science. Feminist philosophers of science argue that the contemporary scientific practice and its products are dominated by value judgments determined by a male point of view, and it is claimed that this calls into question the rationality and universality of the very nature of science. Hence, according to feminist philosophers of science contemporary scientific practice and its products are dominated by value judgments determined by male values, which calls into question the rationality and universality of science itself. Feminist critiques of philosophy of science are represented and substantiated by various case studies. In this context, this article proposes that the Vienna Circle, which marks an important era in the history of philosophy of science, especially in terms of the conceptual tools and attitudes developed by Rudolf Carnap and Otto Neurath, could take a role in analyzing the problem and providing a remedy.

Within this context, the program for a socially engaged science and philosophy of science envisioned by the Vienna Circle could be a guide for feminist philosophy of science. Recent accounts of the Vienna Circle have focused on how some of its members attempted to merge empiricist philosophy with emancipatory politics. Science and philosophy of science as understood by the Vienna Circle, especially with some of its member's conceptual tools and attitudes could take a role in analyzing and providing a remedy concerning the criticisms levelled against contemporary philosophy of science by feminist philosophers of science. The scientific worldview endorsed by Vienna Circle functions as a guide in reforming ordinary life and science and in figuring out modernist policies with respect to Enlightenment values. Carnap's work on conceptual engineering complements current literature on conceptual engineering, including Sally Haslanger's work on ameliorative concepts. Indeed, "*Carnap writes about scientific theories as languages and explicitly acknowledges the important effects of their background assumptions on the observations that they are used to make*" (Yap, 2010, s. 438). Accordingly, language is an important and necessary part of scientific practice, and one of the main goals of Carnap's philosophy is to build formal language systems. Within these attempts his method of explication has particular importance as it aims to reach a different but closely related concept that represents an improvement. The main theme of the conceptual improvement is also common to feminist Sally Haslanger's ameliorative analysis. Both Carnap's and Haslanger's share a crucial political dimension. Both methodologies have the potential to function as instruments for social reform. By means of these methodologies, it is possible to produce improved versions of the key concepts that pertain to social categories such as gender and race.

By using boat metaphor Otto Neurath shows the anti-foundational accounts of knowledge. He argues that the empirical basis of objective science has nothing absolute about it. This is where Neurath and contemporary feminist philosophy of science agree. Neurath developed and supported several key themes in order to achieve these objectives. Neurath's holism, anti-foundationalism, and discussion of auxiliary motives can assist us in thinking about situations in which competing empirically adequate theories exist. Neurath advocates plurality, and as a proponent of physicalist language, he believes in constant change, even in fundamental scientific principles. He advocates naturalization of epistemology in the same way that he accepts conventions in scientific practice. His consideration of auxiliary motives is important in that it connects Neurath's philosophy to contemporary feminist philosophy of science studies. According to him, similar to daily life, in scientific practice we appeal to external factors, i.e. extra-evidential considerations assessing equally empirically adequate theories. The upshot is that both feminist philosophers of science and Neurath underlines the extra-empirical theory assessments in scientific practice. Hence, for Neurath, we recognize and acknowledge the indispensability of auxiliary in theoretical as well as practical action.

Accordingly, it is possible to claim that at least some members of Vienna Circle could offer us potential benefits in discussing problems levelled against contemporary scientific practice by feminist philosophers of science. However, I will not claim that the Vienna Circle with Carnap and Neurath can solve all the issues for us, but rather I aim to suggest that

their approach to scientific practice and some of their conceptual tools have close affinities with feminist philosophy of science program.

YUNAN TIBBINDA DOĞA KAVRAYIŞI VE HIPPOKRATES: METEOROLOJİK TIP

COMPREHENSION OF NATURE IN GREEK MEDICINE AND
HIPPOCRATES: METEOROLOGICAL MEDICINE

Esra YALAZI

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya
Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Yunan Dili ve
Edebiyatı Ana Bilim Dalı, eyalazi@ankara.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 26 Nisan 2023
Kabul edildiği tarih: 23 Mayıs 2023
Yayınlanma tarihi: 20 Haziran 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 26 April 2023
Date accepted: 23 May 2023
Date published: 20 June 2023

Anahtar Sözcükler

Meteorolojik Tıp; Yunan Tıbbı;
Hippokrates; Doğa Felsefesi; Physis

Keywords

Meteorological Medicine; Greek
Medicine; Hippocrates; Natural
Philosophy; Physis

DOI

10.33171/dtcjournal.2023.63.1.24

Öz

Hippokrates doğa filozofları ve özellikle Herakleitos'tan aldığı doğa (physis) kavramını tıbbi hedeflerinin ve hekim kimliğinin ötesinde bir filozof gibi yeniden yorumlamıştır. Bu çabası doğa felsefesinde doğa-beden analogilerinin epistemolojik bir yöntem olarak benimsenmesine yol açmıştır. Ancak Hippokrates'i sonraki kuşaklara kendisi de bir hekim ve doğa filozofu olan Galenos aktarmıştır. Galenos'un, Hippokrates'ten etkilenen Platon ve Aristoteles'in çizgisindeki Stoacı ve Orta Platonculara karşı Hippokrates'i öne çıkardığı görülmektedir. Bu iki hekimin, insan doğasını evrenin doğasından üstün tutarak keşfetmeye çalışmaları onları ana akım felsefeden ayrı bir çaba içerisinde göstermekle birlikte bu çabanın ayrı bir kavramsal gelişimi tetiklediği de görülmektedir. Meteorolojik tıp olarak tanımlanabilecek bu kavram doğa ve insan bedeni arasında kurulan analogi çerçevesinde tıp ile meteoroloji ve astronomi bilimlerinin gelişimini karşılıklı bir sürece yöneltmiştir. Ancak bu analoginin arka planında bir ahlaki gerekçenin bulunduğu da yadsınmamalıdır. Buna karşılık bu antik mirası etik bağlamından doğa felsefesine doğru yönlendiren İbn Sina'nın gözleme dayalı pratiği 17. yüzyıla kadar karşılık bulmuştur. 17. yüzyılda aletsel meteorolojik ölçümler, doğa-insan analogisinin iklim-sağlık korelasyonuna evrilmesini sağlamıştır. Bu sayede meteorolojik tıp 18. yüzyılda eriştiği nihai yapıya kavuşmuştur. Çalışmanın amacı meteorolojik tıbbın sunduğu epistemolojik ve etik çerçeveye ile günümüz insanına geçmişten gelen bir bakış açısı sunmaktır.

Abstract

Hippocrates reinterpreted the concept of nature (physis), which he received from natural philosophers and especially from Heraclitus, as a philosopher beyond his medical goals and his identity as a physician. This effort led to the adoption of nature-body analogies as an epistemological method in natural philosophy. However, it was Galen, also a physician and natural philosopher himself, who transferred Hippocrates to the next generations. It is seen that Galen put Hippocrates forward against the Stoic and Middle Platonists in the line of Plato and Aristotle, who were in turn influenced by Hippocrates. Although these two physicians' efforts to discover human nature by keeping it superior to the nature of the universe show them in a separate effort from the mainstream philosophy, it is seen that this effort triggers a separate conceptual development. This concept, which can be defined as meteorological medicine, has led the development of sciences of medicine, meteorology and astronomy into a mutual process within the framework of the analogy established between nature and the human body. However, it should not be denied that there is a moral justification behind this analogy. On the other hand, the observation-based practice of Ibn Sina, who directed this ancient heritage from its ethical context to natural philosophy, has been found relevant until the 17th century. Instrumental meteorological measurements in the 17th century enabled the nature-human analogy to evolve into the climate-health correlation. In this way, meteorological medicine reached its final framework in the 18th century. The aim of the study is to present a perspective from the past to today's people with the epistemological and ethical framework offered by meteorological medicine.

Giriş

İnsanın nasıl bir düzen kurması gerektiğine ilişkin sorgulaması antik dönemden beri evrenin kendi doğasına dair insana göstereceklerinin keşfedilmesi ihtiyacını doğurmuştur.¹ Bu bağlamda, insanoğlunun doğa ile olan ilişkisi, doğa kadar kendisini de tanımaya çalıştığı bir ayna gibi karşılıklı bir süreci gerektirmiştir. İlgili alanını doğa ve onun görünüşleri üzerine odaklandıran, yani doğanın sözünü anlamaya çalışan *physiologoi*² denilen bazı Antik Yunan düşünürleri, aynı zamanda insanın kendisini tanıma sürecine ilk katkıyı verenlerden olmuştur. Aristoteles, bu ekolü (*φυσιολόγοι*) adlandırmakta (Arist. *Metaph.* 986b14, 990a3) ve takipçilerinin tavrını şöyle özetlemektedir:

Felsefeyle ilk uğraşan filozofların çoğunluğu, her şeyin ilk ilkelerinin sadece madde formunda olduğunu düşünmüştür (Arist. *Metaph.* 983b6-8). ... Bu felsefe okulunun kurucusu olan Thales, ilk ilkenin su olduğunu söylemektedir. Yine bundan dolayı o, dünyanın suyun üzerinde yüzdüğünü ileri sürmekteydi. Muhtemelen bu varsayımının sebebi, her şeyin besininin nem olduğu ve sıcaklığın dahi nemden oluştuğu ve varlığı için ona muhtaç olduğuna dair gözlemiydi. Çünkü her şeyin kendisinden oluştuğu şey, onun ilk ilkesidir (*arkhē*). (Arist. *Metaph.* 983b20-4). (...) Anaksimenes ve Diogenes havanın, sudan önce olduğuna ve yalın beden hâlindeki unsurlar arasında ilk ilke olduğuna inanmışlardır. Buna karşılık Metapontionlu Hippasos ve Ephesoslu Herakleitos'a göre ise ilke ateştir; Empedokles ise daha önce söylenenlere toprağı dördüncü olarak ekleyip dördünü bir arada ele almıştır (Arist. *Metaph.* 984a1-10).

¹ Türkçedeki doğa kelimesi Yunanca *physis*, Latince *natura* kelimelerinin karşılığı olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte *physis* kelimesi antik dönemden beri arkasındaki geniş anlam evreni ile kavramlaşan bir meseledir. Kelime itibariyle, bir şeyin, varlığın doğması, büyümesi ve en olgun hâline gelmesini, yani olmasını da içeren bir anlam bütünü içerilmektedir (*φύσις/inf.φύεσθαι* fiilinden). Bu anlam genişliği ile bir şeyin doğası anlamını da ortaya koymakta ve statik olmaktan çok dinamik bir sürecin karşılığı olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin bir bitki ya da hayvan cinsinin (*genos*) ya da insanın doğası, onun menşei, içeriği, şekli, kısımları, yaşam evreleri gibi özelliklerini belirtmek için de kullanılmıştır. Bu bağlamda tüm varlıkların, yani bir türün ya da tüm evrenin özelliklerini (*physis tōn pantōn*) ifade etmek amacıyla da bu kavrama başvurulmuştur. Bu boyutu itibariyle de doğal olarak tüm evrenin bilgisi (kozmoloji) ile de ilişkili bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Stoacılar *physis* kelimesini evreni bir arada tutan, dünyadaki her şeyin büyümesini sağlayan şey (Diog.Laert.7,148) ve evreni de bütünü itibari ile tanrının özü olarak tanımlamaktadırlar. Bkz. Dunshirn, 2019, s. 1-4.

² Doğa olaylarını ve görüngülerini araştıran, her şeyin kökeninin tek bir ilkeden geldiğini düşünen, monist ya da Pre-Sokratik olarak da adlandırılan bu filozoflar, ilk doğa filozofları olarak kabul görürler ve ilgi alanları da doğa felsefesi olarak bilinir.

Doğa hakkında (*peri physeōs*) araştırma yapan ilk filozofların, evrenin kökeni, düzeni ve gelişmesi üzerine ürettiği teoriler ilk başta her şeyin kökeni olarak gördükleri dört unsura (su, hava, ateş, toprak) dayanıyordu ve zaman içinde doğa felsefesi üzerine teori üreten düşünürlerin ilgisi sadece evrenin değil insanın, onun oluşturduğu toplum ve kentin kökenini ve gelişimini de incelemeye yönelmiştir. Bu düşünürlerden biri olan Platon da evreni yöneten düzeni anlamak üzere eserlerinde kimi zaman ilk doğa filozoflarının görüşlerine yer vererek onları eleştirir. Nitekim *Phaidon* diyalogunda (Pl. *Phd.* 96a) “her şeyin olma, yok olma veya var olma sebebini bilmeye hizmet eden bir hikmet (*sophia*) olarak” tanımladığı doğa üzerine araştırma (*peri physeōs historia*) yapan ilk filozofların, varlıkların nasıl oluştuğu sorusuna verdikleri cevaplar onu tam memnun etmeyecektir. Nitekim *Yasalar* eserinde ilk doğa filozofları, evrendeki bütün büyük doğa olaylarının doğa (*physei*) ve rastlantı (*tykhē*) ile oluştuğuna inanırlar. Onlara göre, sanat denilen şey (*tekhnē*), eserlerini yaratırken büyük doğa olaylarının oluşum ilkelerini taklit eder (Pl. *Leg.* 889a-d). Tanrıların, her şeyin ilk oluş ve yok oluş nedeni değil, tersine evrenin yaratımından daha sonra ortaya çıktıklarını düşünürler. Onların bu görüşlerine karşılık Platon, ruhun, aklın ve sanatın, evrendeki varlıkların oluşumlarındaki gücünün göz ardı edildiğini; ruhun bütün maddelerden önce oluştuğunun, maddelerin değişim ve dönüşümlerini düzenlediğinin altını çizerek doğa üzerine araştırmayı doğayı gözlemleyerek, onu ortaya koyan ruhu, sanatı ve ardındaki akli anlamak ya da okumak olarak ortaya koyar (Pl. *Leg.* 892b).

Bu anlamda insanlığın ve kurduğu toplumsallığın da bir parçası olduğu evrenin ortaya çıkışı ve nasıl büyüyüp bu hâle geldiği doğa üzerine sorgulamanın ana hedefidir. Naddaf’a göre doğa felsefecilerinde Yunan mitolojisi ile örüntülenen bu çabanın arkasında bir kozmogoni, antropogoni ve politogoni bulunmaktadır (2005, s. 1-2). Yani doğanın ne olduğu insanın yaratılışı, kendisi ve toplumu hakkındaki (ruhi ya da kozmik) niyet okumaları ile şekillenmektedir. Okunan evrensel (kozmetik) niyetlere göre bir yol çizmek, toplumsal erekleri (teleoloji) oluşturmaktadır. Günümüz insanı için naif bir pragmatizm olarak görülebilecek olsa da Antik Yunan toplumu için sağlık, iyi hayata, mutluluğa götüren en temel erek olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sebepten olsa gerek doğa felsefesi, o dönemde sağlığı, bedenin kendi doğasını muhafaza etmesi olarak gören hekimler arasında ayrı bir önem kazanmıştır.

Buna göre, Platon’un arkasındaki niyet ve akıl ile üstün olan “doğa”sı ile kıyaslayınca eğlenceli ama değersiz bulduğu diğer sanatlara (*tekhnē*) nazaran doğa ile iş birliği içindeki sanatlar olarak saydığı tıp, tarım ve beden eğitimi ancak

toplumsal olarak değerli sonuçlar üreten sanatlardır (Pl. *Leg.* 889d). Zira, sadece bunlar insana bedensel, ruhsal veya ahlaki olarak nasıl olması gerektiğini öğreten sanatlardır. Ama tarım ve beden eğitiminin aksine tıp ancak belirli ekollere mensup bireylerin inceliklerine vakıf olabilecekleri bir ilgi alanıydı. Böyle bir ekolün kurucusu ve tıbbın babası olarak bildiğimiz MÖ 5. yüzyılda yaşamış Koslu Hippokrates'ten günümüze kalan külliyyat (*Corpus Hippocraticum*) Antik Yunan'da sağlığın ne olduğu ve bunun doğa ile olan ilişkisinin nasıl kurulduğunu ilk elden öğrenebileceğimiz ana kaynaktır. Doğayı, gökleri, yerler ve denizler olarak gören o günün insanının, bunların içinden bunları taklitle kendi bedenini tanımak gayreti ile oluşturduğu evren ve beden analogilerini, 2500 yıllık bir süreç sonunda bugün "meteorolojik tıp" olarak adlandırıyoruz.³

Meteorolojik tıp kökü Hippokrates'e dayanan, Galenos ve İbn Sînâ aracılığıyla 19. yüzyıla kadar devam eden tıp ekolünün ana uygulamalarından birisi olmuştur (Boussoussou, Boussoussou ve Nemes, 2017, s. 188). Bu amaçla Hippokrates'in meteorolojik yaklaşımını, oluşumunu sağladığı hılt teorisiyle birlikte ele almak gerekmektedir. Zira Galenos ve İbn Sînâ ile 19. yüzyılın ilk yarısına kadar uzanan gelenek esasen hılt teorisinin gelişimine ilişkindir. Bununla birlikte hılt teorisinin temelleri ve gelişimi doğa felsefesinden ayrı tutulamayacak bir mahiyettedir.⁴ Zira bu boyut doğa ve insan arasında kurulan analogilere dayanmaktadır ve tıp ile meteorolojinin birlikteliğinin esasını oluşturmaktadır. Ancak meselenin etik boyutu itibarıyla konu bilim ya da doğa felsefesi tarihi kadar filolojinin de ilgi alanına girmektedir.

Zira Giambattista Vico'nun altını çizdiği üzere filoloji, kelimelerin (*logoi*) tarihlerini, başlangıcını ve gelişimini inceler, zira şeylerin fikri kelimeler ile ifade edilir. Filoloji, beşerî olan her şey gibi, sanatları da incelemelidir. Zira doğanın kitabının dili matematik ise, insanlık kitabının dili de filolojidir (aktaran Kelley, 1976, s. 19). Bu çalışmada meteorolojik tıp kavramının nasıl ortaya çıktığı, nasıl geliştiği ve günümüze kadar nasıl geldiği hakkında kısa bir değerlendirme yapılması amaçlanmaktadır. Bu seyir içerisinde Herakleitos'tan Hippokrates'e kadar kavramın

³ Hippokrates'in eserlerinde insan ve çevresel koşulların ilişkisi çerçevesinde inşa ettiği meteorolojik tıp teorisine dair daha önce yapılmış çalışma için bkz. Liewert, 2015.

⁴ Hılt teorisi, en basit hâliyle, bedende evrenin doğasına karşılık gelen dört unsurun bir yansıması olarak beden doğasını oluşturan beden sıvılarına (kan, balgam, sarı safra ve kara safra) dayanır. Bedendeki bu sıvıların karışımının oranına bağlı olarak beden mizaçları oluşmuş, karışımın dengesinin sağlığı, dengesizliğinin ise hastalığı ortaya çıkardığına inanılmaktadır.

ortaya çıkışı, Sokratesçilerden Stoacılara kadar kavramın nasıl olgunlaştığı, Galenos sayesinde günümüze kadar nasıl geldiği ve günümüzdeki karşılığı gösterilmeye çalışılacaktır. Bu süreçte doğa felsefesinin, sadece doğayı değil, onun ayrılmaz bir parçası olarak canlıları ve nihayet insan bedenini nasıl tanımladığını ve doğanın ardındaki sanat ile insanın taklit ettiği sanatın nasıl iş birliği yaptığını gözlemlemeye çalışacağız.

Meteoroloji ve Tıp

Antik meteorolojinin ilk uygulamalarının bir örneği, Hesiodos'un *İşler ve Günler* eserinde tarımsal faaliyetlerin yürütülmesinde, yıl içerisinde yıldızların göksel konumlarına göre ayarlanan tarımsal takvimler ile başlamıştır (Hes. *Op.* 377-384; 385-388; 414-421; 584-588). Bir sonraki aşamada ise Anaksimandros, Herakleitos, Anaksagoras gibi doğa filozoflarının düzyazı eserlerinde meteorolojik açıklamalara rastlanmaktadır. Ancak doğrudan bir bilim dalı olarak isimlendirilmesi Aristoteles'in *Meteoroloji* eseri (Yun. *Meteōrologika* [Lat. *Meteorologica*])⁵ sayesinde gerçekleşmiş ve Demokritos'un gözlemsel veriyi doğa felsefesi ile açıklama girişimi sayesinde yeni bir yola girmiştir (Johnson, 2020, s. 160). Demokritos'un "İnsan küçük bir evrendir" (DK 68B34) saptamasının Hippokrates tarafından benimsenmesi ise tıbbı da meteorolojiyle birlikte doğa felsefesinin ilgi alanına sokmuştur. Naddaf'ın da belirttiği üzere tıbbı ve doğayı inceleyen düşünürler, insanın doğası ve evrenin doğası (*physis*) arasında benzeşim kurarak doğma, büyüme ve üreme gibi olguları açıklamaya çalışmaktadırlar. Zira her ikisi de yaşamın ve ölümün nedenleri ve buna bağlı olarak sağlık ve hastalığın nedenlerini araştırmaktaydılar (Naddaf, 2005, s. 22).

Ancak, bugün aynı olguya tıp bilimi veya meteoroloji bilimi tarafından nasıl ayrı ayrı yaklaşıyorsa antik dönemde de doğa yönünden insana veya insan yönünden doğaya bakış söz konusu idi. Esasen bu ilişki Hippokrates Külliyyatı'nı⁶ oluşturan hekimler arasında da çelişkiymiş gibi görülebilecek yaklaşımları barındırıyordu. Örneğin külliyyat içinde yer alan *Perhiz Üzerine* (*Peri diaitēs* [*De diaeta*]) adlı eserde,

⁵ Çalışmamızda metin içinde bahsi geçen antik kaynakların eser adları Yunanca ve Latince transliterasyonları ile verilmiştir. Bu antik kaynaklardan alıntı yapılması durumunda eserlerin *The Oxford Classical Dictionary*'de (OCD) ya da *The Liddell, Scott, Jones Ancient Greek Lexicon*'da (LSJ) verilen kısaltmaları kullanılmıştır.

⁶ 60 civarı eseri içeren Hippokrates Külliyyatı'nın sadece Hippokrates'in kendisi tarafından değil yakın çevresi, ailesi ve takipçileri tarafından kolektif bir çaba ile oluşturulduğu hakkında genel bir uzlaşma bulunmaktadır. Bununla birlikte birbirleriyle farklılık içerisinde gibi görünen meseleler ekol içerisindeki minör hususlardır.

doğanın beden üzerindeki hâkimiyetini ve etkisini vurgulayıcı noktalara değinilerek bedenın doğa üzerinden okunabileceğine işaret edilir:

İddia ediyorum ki, insanın perhizi/yaşam tarzı (*diata*) hakkında doğru düzgün yazmaya niyetlenen kişi, öncelikle her bir insanın doğasını (*physis*) bilmeli ve (birini diğerinden) ayırt edebilmelidir. Yani, yaradılışında hangi unsurlardan bir araya geldiğini bilmeyi ve hangi unsurların ona hâkim olduğunu ayırt etmeyi kastediyorum. Çünkü eğer, yaradılıştaki olan yapısalı (fitratı) bilmezse onlardan (unsurlardan) kaynaklanacak etkileri bilmesi de mümkün değildir. Bedende hâkim olanı (hâkim olan unsur) tanıyamazsa da hastaya uygun gelen tedaviyi vermeye yetkin olamayacaktır (Hippoc. *Vict.* 1.2.1-7).

Metnin devamında hekimin hastanın doğasını tanıdıktan sonra, hastanın perhizinde vereceği gıdaların kendi doğaları gereği içerdikleri gücü hesaba katması, hatta tüm evreni göz önünde bulundurarak yılın mevsimleri, rüzgarlardaki değişiklikler, yıldızların doğuş ve batışları gibi hastalıklara sebebiyet veren doğadaki tüm değişiklikler hakkında bilgi sahibi olması gerektiği iddia edilir. Ancak külliyattaki başka bir metinde ise bir sanat olarak tanımlanan tıp felsefeden ayrı ve üstün görülmüş, yani insan bedeninin doğa üzerinden değil de doğanın insan bedeni üzerinden öğrenilebileceği savunulmuştur:

Bazı hekimler ve filozoflar (sofistler), insanın ne olduğu bilinmeden tıbbın bilinmeyeceğini ileri sürmektedirler. Ancak insanları doğru düzgün tedavi edecek bir hekimin bunu kavraması gereklidir. Ama öne sürdükleri, felsefenin meselesi, Empedokles gibi doğa (*physis*) hakkında yazanların ilgi alanıdır, öyle ki başından beri insan nedir, nasıl meydana gelmiş ve esas hâlinde hangi unsurlardan oluşmuştur. Ama benim görüşüm odur ki, bu filozof ve hekimlerin doğa hakkında söylediği ve yazdıkları tıptan çok resim sanatına ilişkindir. Ayrıca, doğaya ilişkin gerçek bilginin tıptan başka hiçbir kaynaktan edinilemeyeceğini düşünüyorum (Hippoc. *VM.* 20.1-20).

Bu görüşün daha öncesinde kendisi de bir hekim ve doğa filozofu olan Krotonlu Alkmaion tarafından dillendirildiğini görmekteyiz. Zira Lebedev (2017, s. 227-229), Alkmaion'un (Diog.Laert.8.83 = DK.24B1), "görünmeyen (ya da göksel) ve tanrısal şeylerin ancak tanrıların bilgisinde olduğunu ama insanlara özgü şeyler hakkında (örneğin beden gibi tecrübe edebilecek) bir kimsenin işaretlere bakarak yargıda bulunabileceğini" belirten doksografik fragmanın epistemolojik bir hassasiyet değil bir tıbbi emprisizm olarak görülmesi gerektiğini savunmaktadır.

Buna karşılık Hippokratesçi yazarlar ağırlıklı olarak bedeninin (*mikros kosmos*) evrenin (*makros kosmos*) bir kopyası olduğunu, terkip ve işleyişi itibariyle aynı olmaları sebebiyle evren hakkında bilgi sahibi olunması hâlinde insanın doğasının da incelenebileceğini öngörmektedirler. Doğa felsefesini bu yöne doğru sevk ederek “İnsan küçük bir evrendir” diyen Demokritos’un (DK.68B34) ardından, örneğin Hippokratesçi eser *Perhiz Üzerine* de bedeni küçük evren ya da eşdeğer olarak evreni büyük insan yani *makros anthrōpos* (insan-ı kübra) olarak gören bir analogi sunmaktadır:

Tek kelimeyle, bedendeki her şey uyumlu bir biçimde ateş tarafından düzenlenir, öyle ki bütünün kopyası (*ἀπομίμησις*) olarak küçük, büyüğün tavrıyla ve büyük, küçüğün tavrıyla. Karın (kursak) en büyüğü, uygun canlıları büyüten, uygun olmayanları öldüren denizin gücünü her şeye vermek ve her şeyden almak için, kuru su ve neme yardımcıdır. Çevresindeki soğuk su ve nemin, soğuk nefes ve sıcak için bir geçit olarak sertleşmesi, kendisine düşen her şeyi dönüştüren toprağın kopyasıdır. Birini tüketip diğerini artırarak saf su ve eterik ateşi, görünmeyen ve görüneni dağıttı, sıkışmış maddenin salgısından şeyleri hepsi kendine ayrılan kadar görünür kıldı (Hippoc. *Vict.* 1.10).

Bir başka Hippokratesçi metin olan *Yediler* (*Peri hebdomadōn* [De Septimanis])⁷ de sunduğu benzer bir analogi ile dikkat çekicidir.⁸ Esasen bu analogilere tıp odaklı bakarak bedeni incelemek kadar doğa odaklı olarak evreni incelemek için de başvurulmaktadır. Yani bu tıbbi eserler doğa felsefesi bakımından da değer ifade etmektedir.⁹

⁷ Diğer adı Lat. *De Hebdomadibus* olan eserin derlemesi için bkz. West, 1971. Buna göre: “Ama yeryüzündeki şeyler, bedenler ve ağaçlar, dünyaya benzer bir tabiata sahiptir: Küçük şeyler ve büyük şeyler, yani dünyanın parçaları bakımından. Her şey birbirine benzer olduğu için, dünya ile karşılaştırılmalıdır. Çünkü eş kısımlardan oluşurlar ve dünya gibidirler” (Hippoc. *Hebd.* 6).

⁸ Bu örneklerin dışında *Etlar* (*Peri sarkōn* [De carnibus]), *Besinler* (*Peri trofēs* [De alimento]), *Nefesler* (*Peri physōn* [De flatibus]) gibi Hippokratesçi eserlerdeki mikro kozmik ya da makro antropik unsurları inceleyen çalışması için bkz. Le Blay, 2005, s. 252.

⁹ Hippokrates’in kendinden önceki doğa filozofları ile olan farkını, doğa felsefesinin varsayımlarını (*hypothesis*) tümdengeliş (*apagōgē*) ve hekimliği salt gözlem ve tecrübeye (*empeiria*) dayalı tümevarış (*epagōgē*) olarak tanımlayarak yöntem bakımından ayırtıran çalışması için bkz. Çoraklı, 2017, s. 144-145. Buna göre Hippokrates tıbbi felsefi varsayımlardan kurtarıp bilim (*epistēmē*) ya da bir sanat (*tekhnē*) hâline getirmiştir. Ancak gayreti felsefe ile bilimi birbiri ile ilişkiye sokmaktır. Bu yaklaşımın Hippokrates külliyatını oluşturan eserler arasındaki farka rağmen birlikteliklerine de bir açıklama getirebilmesi bir yana Hippokrates’in kendisinin de ilgi alanında olan diğer bilim ya da sanatlara örneğin meteorolojiye de bir esas oluşturduğu değerlendirilebilir.

Bununla birlikte evren veya doğal çevreyi beden ile analogi içerisinde görmeyip ilişki içerisinde, belki de modern anlamda korelasyon içerisinde, gören bir Hippokratesçi çalışma da bulunmaktadır: *Havalar, Sular, Yerler Hakkında (Peri aerōn hydatōn topōn [De aere, aquis, locis])*. Her ne kadar bir emprisizm gayreti olarak değerlendirilebilecek olsa da özellikle 12. bölümünden sonra içerdiği coğrafi determinizm sayesinde bahsettiğimiz kategorilerin dışında bir eser olduğunun altı çizilmelidir. Yine de emprisizmin odağında 19. yüzyılda anılmaya başlanan “meteorolojik tıp” kavramının dayanağı olan bu eser tıp ve meteorolojinin birlikte gelişimi açısından bir milat olarak görülebilir:

Zira mevsimlerin değişimi ile yıldızların doğuşu ve batışını, bu olguların her birindeki şartlarla birlikte bilerek, hekim gelmekte olan yılın doğasını önceden bilecektir. Bu değerlendirmelerle ve zamanlarını önceden öğrenerek, her bir özel vaka hakkında tam bilgi sahibi olacak, sağlığın teminini en iyi şekilde başaracak ve sanatının icrasında büyük zafer elde edecektir. Eğer bütün bunların meteorolojiye ilişkin olduğu düşünülürse, (...) astronominin tıbbı olan katkısı küçük değil gerçekten büyüktür. Zira mevsimler sayesinde, sindirim organlarıyla birlikte insanların hastalıkları da bu değişimlerden çekmektedir (Hippoc. *Aer.* 2.15-25).

Ancak bu olgunun Roma döneminde unutulmamasını sağlayan ve Hippokrates’in fikirlerini şerh ederek gelecek kuşaklara aktaranın Galenos olduğunun da altı çizilmelidir: “*Şimdi, Hippokrates’in fikri astronominin tıp alanındaki çalışmalar için merkezi konumda olduğudur*” (Gal. *Opt. Med.* 1.53). Bununla birlikte Hippokratesçi gelenekte yer alan kabullerin genellemeler ile değil doğrudan gözlem ile kullanılmasını temin eden ve iklimsel koşulların sağlığa etkilerinin ele alınmasını sağlayan ise İbn Sînâ olmuştur:

Mevsimlerin değişimi, her iklime özgü hastalılarla alakalıdır. Buna göre sağduyulu hekim kendi iklimini (gün be gün, ay be ay atmosferik şartları ile) ve ülkesini dikkatlice çalışarak uygun bir yaşam tarzı ile hastasının hastalıklarını tedavi etmeli, sağlığını korumalı ve o iklim ve ülkeye uygun perhiz tedbirlerini seçebilmelidir (Avic. *can.* 259).

İbn Sînâ’nın *El-Kânûn Fi’t-Tıbb* eseri Latinceye çevrilmiş, İslam medeniyeti altında muhafaza edilen ve zenginleştirilen gelenek aydınlanma döneminde Batı toplumlarına aktarılmıştır. Gözlemi önemseyen İbn Sînâ belki de bu sayede Batı’daki dönüşüme katkı vermiş ve yeni keşifler sayesinde gündeme gelen atmosferik koşulların aletsel ölçümünün tıp uygulamalarına girmesi için uygun iklimi

sağlamıştır. Zira 17. yüzyılda atmosferik olguların aletsel ölçümü ve ölüm oranlarına dair tutulan sayısal analizlerin Avrupa'da hekimler arasında meteorolojik tıp kavramının olgunlaşmasını ve genel halk sağlığı uygulamaları hâlinde kurumsallaşmasını sağladığı söylenebilir (Rusnock, 2002, s. 109). Bununla birlikte tüm bu süreç Hippokrates'in temelini attığı hılt teorisi içerisinde gerçekleşmiş ve tıpta bakteriyolojinin hâkim paradigma hâline gelmesi ile birlikte tamamlanmıştır. Bu sebepten meteorolojik tıba dair geleneği hatırlayabilmek için öncelikle doğa felsefesi ve hılt teorisinin etkileşimine odaklanmak yerinde olacaktır.

Hıltlar ve Unsurlar

Hippokrates bir kentte yaşayan insanların o kenti etkileyen iklimsel konum, hâkim rüzgârlar, su kaynakları, toprak yapısı ve bitki örtüsü gibi coğrafik koşullara dayalı olarak maruz kaldıkları hastalıkları ve bu koşullara maruz kalmaları sonucunda geliştirdikleri mizaç özelliklerini *Havalar, Sular, Yerler Hakkında* adlı eserinin ilk on bir bölümünde konu edinmektedir. Bu mizaçlar, Hippokrates'in başka çalışmalarında özellikle de *İnsan Doğası Üzerine (Peri physios anthrōpou [De natura hominis])* adlı eserinde, detaylı olarak açıklanan beden hıltlarının dengesine dayanan sağlık tanımıyla ilişkilendirilmektedir:

Bir insanın bedeninde kan, balgam, sarı safra ve kara safra bulunmaktadır. Onun bedeninin doğasını bunlar meydana getirir ve bunlar sayesinde acıyı hisseder veya sağlıklı olur. Şimdi en mükemmel sağlığı bu unsurların (hıltların) bileşim, güç ve miktar itibarıyla gerektiği gibi birbirleriyle orantılı olduklarında yaşar (Hippokr. *Nat. Hom.* 4.1-5).

Değişken mevsimsel ve meteorolojik koşullar bedenlerin hılt dengesinde değişikliklere sebep olmaktadır ve bunlardan biri lehine veya aleyhine değişen koşullar belirli hastalıkları ortaya çıkarmaktadır. Bununla birlikte bahsi geçen kalıcı coğrafik koşullar bireyler üzerinde yaş ile de değişen oranlarda endemik rahatsızlıklar oluşturmaktadır. Bu beden hâllerinin yapısal mizaçlar olarak, örneğin balgamî, safravî, vb. gibi adlandırıldığı da görülmektedir (Hippoc. *Aer.* 3). Coğrafik olarak adapte olunmuş bu mizaçlar hekimin tedavisinde dikkate alınmalıdır, zira herkes için geçerli bir mutlak sağlık hâli yoktur:

Bir insanın sağlık hâli, yabancı olmadığı mükemmel uyumudur, öyle ki doğuştan getirdiği veya daha önce başına gelen bir kusurdan kaynaklanmayan ve nefesi, sıcaklığı ve hıltların karışımı ile ve her yönden tam perhizi ve ilişkili her şey ile oluşan doğal olarak edindiği

hareketidir. Bir hastayı aşırı zayıflatan bir etki olduğunda, onu yapısal doğasına özümsemeye çalış (Hippoc. *Praec.* 9.10-22).

Bedene giren ve tüketilen gıdaların bedenini terkiğini değiştirdiği düşünöldüğünden perhiz, hılt teorisinin önemli bir boyutudur. Hatta nefes yoluyla (bulaşıcılık veya iklimsel olarak yani rüzgârlarla) bir hastalık gelişmediyse hastalıkların kaynağı tamamen beslenmedir ve tedavi perhiz değişikliğini gerektirir. Hastanın yapısalı, yaşı, fiziksel durumu ve mevsime göre şifa ve perhiz önerilmelidir (Hippoc. *Nat.Hom.* 9.38-44). Bununla birlikte insanın perhizi doğa ile etkileşimi içerisinde kozmolojik bir boyut kazanmaktadır. Zira ruh da beden de gıdalar da unsurların karışımındandır (*krasis*), örneğin ateş ve sudan oluşmaktadır:

İnsana giren ruh bedeninin bir kısmı olarak ateş ve suyun karışımıdır. Bunlar (...) insanın perhizi ile beslenir ve artırılırlar. Şimdi bedene girenler tüm (beden) kısımları(nı) karşılamalıdır. İlişkili bir kısım bulunmayanlar, gıdanın azlığı ve çokluğuna bakılmaksızın gelişmeyecektir, zira karşılığı yoktur. Ama hepsi karşılanırsa, hepsi kendi konumunda büyür, kuru sudan ve nemli ateşten ilave edilen gıda ile bazıları içeriden (bedenden) zorlanır, bazıları dışarıdan (doğadan) (Hippoc. *Vict.* 7.1-14).

Hippokrates'in *İnsan Doğası Üzerine* ile *Perhiz Üzerine* eserleri birlikte okunduğunda ve bunlarda ele alınan "unsurların karışımı ve dengesi" mevzusu Herakleitos'un evren üzerine düşünceleri ile bir arada incelendiğinde iki yazar arasındaki etkileşim göze çarpmaktadır. Nitekim Hippokrates'in söz konusu eserleri ile Herakleitos'un *Evren Üzerine (Peri tou pantos)* adlı eserinin çevirilerine aynı kitapta yer veren Jones; Hippokrates'te ruhun ateş ve suyun karışımı ve ruhun karakterinin de bu karışıma bağlı olması fikrinin, onun Herakleitos'tan miras aldığı bir öğreti olduğunu ifade eder. Jones, bu doğrultuda Hippokrates'in *Perhiz Üzerine* adlı eserinin Herakleitos ile ilişkili olduğunu gündeme getirir (1931, s. 241, n.2): "*Su olmak ruhlara (ateşe) ölümdür ve toprak olmak suya ölüm. Ama su topraktan gelir ve ruh sudan*" (Herakl. fr.68) (Jones, 1931, s. 493).

Doğa felsefesinin savunucularından ya da bir *physiologoi* (doğa okuyucusu) olan Herakleitos'un ateş (ya da güneş)¹⁰ ve su üzerinden geliştirdiği zıtlıkların birliği veya uyumu prensibi kendisinden sonrakileri etkileyen önemli bir mihenk taşıdır.

¹⁰ Herakleitos'un ateşi, güneş ile ilişkili bir metafor olarak kullanmanın ötesinde "hiç batmayan güneş" veya "söz" için bir metafor olarak kullanmış olabileceği, hatta Platon'un Devlet'teki güneş imgesinin kaynağı olabileceği hakkında bkz. Piccone, 2012, s. 23.

Astronomik ve meteorolojik olgular ile zıtlıkları açıklayan “söz”leri ya da “okuma”ları (*logos*) sayesinde Aristoteles’in de altını çizdiği üzere özellikle pratik gözleme dayalı tıp sanatına felsefenin kuramsal bir çerçeve katmasına imkân sağlamıştır.¹¹ Bu bağlamda Lebedev (2014, s. 39-41), Hippokrates’in *Perhiz Üzerine* adlı tıbbi eserinin Herakleitos’un fragmanlarını içeren kayıp kitabının yeniden oluşturulabilmesi amacıyla taşıdığı değeri vurgulayarak iki eser arasındaki paralellikleri özetlemektedir. Buna göre Hippokrates, kozmos’un (makros) ve insanın (mikros) zıtların birliği ile var olduğu, büyük ve küçük kozmos’un eş yapısallığı, zıtlar arasındaki döngüsel akış, insan ruhunun (*psykhē*) ateşe yakınlığı ile daha akıllı ve duyarlı, suya yakınlığı ile daha akılsız ve deli olduğu¹² ve sanatın doğayı taklit ettiği düşüncelerini Herakleitos’tan edinmiştir. Bununla birlikte bu ilkesel bağımlılık, tıbbi amaçlarla uyarlanmış ve beslenme ile egzersiz ve gıda türleri arasındaki dengeyi vurgulamak için kullanılmıştır.¹³ Yani Hippokrates’in asıl ilgi alanı olan tıp için felsefi öğeleri kullandığını, ama tıbbi çerçevede yaptığı katkıların daha sonra doğa filozofları tarafından kendi amaçları için kullanıldığını ileri sürebiliriz.

Bu katkının neticesinin ise astronomiyi de içeren devrin meteoroloji biliminin (*epistēmē*) tıp ile buluştuğu “meteorolojik tıp” fikrinin ortaya çıkması olduğunu söyleyebiliriz. Bu fikir Herakleitos’un dönüştürülen unsurlarının ve Demokritos’un küçük evren analogisinin bir potada kaynaştırılması olarak değerlendirilebilir. Ancak burada ayrıca vurgulanması gereken ise, Hippokrates’in, evren (*makros kosmos*) ile insan bedeni (*mikros kosmos*) arasındaki ilişkiyi özellikle küçüğün büyüğün kopyası (*apomimēsis*) olarak tanımlamasıdır (Hippoc. *Vict.* 1.10.3). Bu ilişkiyi *Perhiz Üzerine* genelinde inceleyen Schluderer (2018, s. 51), Hippokrates’in evren ve beden modellerinin arkasındaki ilkeleri aşağıdaki gibi özetlemektedir:

¹¹ “Tıbbın doğası zıtlıklarla çalışmaktır” (Arist. *Eth. Nic.* 1104 b16). Örneğin ateş soğukla tedavi edilir.

¹² Hippokrates, Herakleitos’tan farklı olarak ateş ile su arasındaki dengeyi önemsemektedir. Şöyle ki: “Ama su ruhta ateşin üzerindeki hâkimiyetini daha da artırır, bazıları tarafından ‘duyarsız’, bazıları tarafından da ‘zır deli’ olarak anılan insanların durumu hâsıl olur. (...) Ama eğer suyun gücü yetersiz ise ve ateş daha saf bir karışımda ise, beden sağlıklıdır, böyle bir ruh akıllıdır, hissettiği nesnelere kararsız kalmadan çabuk kavrar. Böyle bir doğa iyi bir ruha işaret eder; doğru perhiz daha da iyileştirir, ama kötü perhiz ise kötüleştirir. (...) Zira beden sağlıklı olursa ve zarar görmezse ruhun karışımı akıllıdır” (Hippoc. *Vict.* 1.35.104-126).

¹³ Hippokrates doğa filozoflarından farklı olarak unsurların tekliğinden (monizm) ziyade insan bedeninin tıpkı evren gibi tek bir unsurdan oluşmadığını ve doğanın bunların dengesinden oluştuğunu ispatlamaya çalışmaktadır. İddia edildiği gibi evrenin sadece hava, ateş, su veya topraktan olmadığı gibi, bir insanın bedeninin de sadece kan, balgam veya safradan oluşmadığını söylemektedir (Hippoc. *Nat. Hom.* 4.30-35). Ona göre unsurlar ve hıtların birbirinden peyda olmasındansa bunların güçlerine (*dynamis*) odaklanılmalıdır (Hippoc. *Nat. Hom.* 5.17-20).

(1) Aynı unsurlar ve güçlerden (*dynamis*) oluşması sebebiyle, evren bedeninin karşılık gelen örneği ve benzeridir. Buna göre diyetisyenin (hekimin) bilmesi ve açıklayabilmesi gereken fiziki hâllerin belirlenmesindeki etken unsur evrendir.

(2) Evren, bedeninin, biçimini kendisinden aldığı, kendisinden daha iyi ve öncülü olan orijinalidir. Buna göre perhiz ile amaçlanan beden dengesinin standardı evrendir.

(3) Kopya ve orijinal arasındaki mesafenin azaltılmasında gözetilecek norm evrenin kendisidir. Buna göre evren, diyetisyen reçetesini oluştururken ve sürekli değiştirirken gözeteceği bir örüntüdür. Taklit ilişkisi asimetric ve dinamiktir.

Hippokrates'in *Perhiz Üzerine* eseri öncelikle tıbbi amaçla ele alınmış bir eser olmakla birlikte onun, "ne zenginlik ve ne de başka bir şeyin sağlık olmadan değerinin olmadığı" ve sağlığın¹⁴ "diğer her şeye kıyasla en büyük değere sahip olması" öğütleri ile (Hippoc. *Vict.* 3.69) ahlaki bir boyut da kazanmaktadır. Bu modele göre sağlık için bedende gözetilecek dengenin evrenin gözlemlenmesi ile kurulabilecek olması sebebiyle ahlakın anlaşılacağı (ya da okunacağı) yer de evren olarak önerilmektedir. Bu boyut daha sonraki dönemlerde filozofların ele aldığı ve geliştirdiği bir mesele olagelmıştır. Gerek Sokratesçiler ve gerekse daha sonra Stoacılar ve Orta Plantoncular makros-mikros kozmos, evren-beden analogisini öğretilerindeki önemli bir unsur olarak benimsemişlerdir.

Sokratesçiler

Hippokrates'in evreni ve bedeni düzenleyen unsur olarak önerdiği ateş ile Platon'un *Timaios* eserinde evrenin düzenleyicisi olarak tanımladığı "dēmiourgos" kavramı arasındaki benzerlik ilişkisi Olerud tarafından dile getirilmiştir (aktaran Schluderer, 2018, 43, n.78). Ancak Platon'un birbirleriyle aynı karışımında düzenlenen evrenin ve insanın ruhu önermesi dikkati çekmektedir (Brisson, 2021, s. 70) ki, bu bağlam Hippokrates'in makros olanın taklit edildiği mikros evren kozmolojisi ile yadsınamaz bir benzerlik taşımaktadır. Bu kozmolojik modele göre ilahi zanaatkâr (*dēmiourgos*) evreni bir bedeni olan, bedeninde ruhu olan ve ruhunda akli olan ve ayrıca doğasının izin verdiği oranda mükemmel olan bir "canlı varlık" olarak inşa

¹⁴ Mutluluk (*eudaimonia*) ile sağlık ilişkisi Yunan teleolojisinde önemli bir unsurdur. Herodotos'un mutlu insan tanımında da bu husus vurgulanmaktadır. "Nice insan vardır ki, masallardaki kadar zengindir, ama mutsuzdur; niceleri de vardır ki, şöyle böyle geçinirler, ama talihlidirler. (...) Elbette büyük bir kaybı ve aşırı istemleri öbürü gibi karşılayamaz; ama talihi onu bundan korur, üstelik sağlam yapılıdır, hastalık bilmez, üzüntü tanımaz, görülmeye layık çocukları arasında mutludur" (Hdt.1.32).

etmektedir (Pl. *Ti.* 30b5-c2). Yöntemi ise, (dünyanın ya da evrenin olan) bu ruhu bölünemez ve değişmez “varlık” ile bunun bölünebilir cismani alemi arasında kalan ve bu ikisinden türettiği bir üçüncü varlık formunda (birbirlerinin) “aynısı” ve “farklısı” olan eşlenikleri ile karıştırarak, bu üç karışımından tek bir karışım olarak elde etmektir (Pl. *Ti.* 35a).

Dēmiourgos, evrenin ruhunu karıştırırken kullandığı aynı kapta kalan daha az saflıktaki artıklardan, yıldızlar sayısınca ruhları yaratır ve “zamanın” düzeninde sırası gelen bedene bunları eker (Pl. *Ti.* 41c-e). Evrenin ruhu da aynı karışımından yıldızlar miktarınca bölünen kısımlar hâlinde, doğuşlarından itibaren beslenme ve duyu kanalıyla bedenlerle bağlanınca bireylerde akıl ve sağlık oluşmaktadır (Pl. *Ti.* 44a1-c4). Evrenin akli ve sağlığı bireyde böylece tezahür ederek evren ve beden aynılaşmaktadır. Platon’un mitos tarzındaki anlatısı ile aynı ruh üzerinden birbirlerine bağladığı evren ve insan eşlenikliği, yani küçükte (mikros) tezahür eden büyük (makros) kabulü, değişimler geçirerek kendinden sonra da kullanılmıştır. Örneğin, öğrencisi Aristoteles ruh üzerinden değil ama daha ziyade görünen bedenler (bitkiler ve hayvanlar) üzerinden evren ve insan arasındaki analogiyi kullanmış ve hatta kendi bakış açısıyla doğa (*physis*) ile doğadaki canlı bedenleri birbirlerini açıklama konusunda bütüncü bir konumda incelemiştir. Özellikle *Meteorologica* eserinin girizgâhında bu inceleme tarzının altını çizmektedir:

Doğanın (*physis*) ilkeleri ve tüm hareketlerinin üzerinde yeteri kadar durduk. Hatta yıldızların ve göklerin düzenli hareketlerini ve dört unsur ile büyüme ve çürümenin sayı, tür ve karşılıklı dönüşümlerini inceledik. (...) Tüm bu konuların üzerinde durduktan sonra hayvanlar ve bitkiler hakkında genel ve özel olarak belirttiğimiz hususlar üzerine söz söyleyip söylemeyebileceğimize bakacağız. Zira belki böylece başlangıçta ele aldığımız alanın tam olarak incelemesini yaptığımızı iddia edebiliriz (Arist. *Mete.* 338a20-339a9).

Aristoteles’in *Meteorologica*’nın alanını tanımlarken dahi makros ve mikros evren eşleştirmesini açıkça vurguladığı ve “meteorolojik tıp” olarak tanımladığımız inceleme tarzını bir anlamda makros antropik doğa olarak kurumlaştırdığı değerlendirilebilir. Hatta Alkmaion’dan alıntılanan yaklaşımın bu defa doğa için yeniden kullanıldığı da söylenebilir. Ama Aristoteles’in Hippokrates’ten farklı olarak konuya insan bedeni odaklı yani tıp üzerinden değil, doğa (meteoroloji) üzerinden yaklaştığını söylememiz mümkündür. Ayrıca Platon gibi ruh üzerinden bedeni ve doğayı açıklamaktan ziyade daha emprisist bir yaklaşımı olduğu üzerinde de

durulabilir. Ancak Aristoteles'in yapmaya çalıştığı evvelden beri yapılan bu tür eşleştirmelerin daha akla uygun olarak açıklanabilmesine gayret etmektir.

Örneğin Empedokles'in denizleri dünyanın teri olarak görmesini saçma bulmakta ve iddiasını beden terlemesine ilişkin kendi teorisi ile açıklamaktadır (Arist. *Mete.* 357a25-357b15).¹⁵ Bununla birlikte ilgi alanını genişleterek sadece göksel varlıkları değil, bu varlıkların dünyaya etkilerini de meteoroloji çatısı altında incelemektedir ve depremleri dahi aynı çerçevede beden ilişkisi ile açıklamaya çalışmaktadır. Zira hava ile ilişkili bir olgu olarak değerlendirmektedir. Buna göre depremleri bedendeki gaz spazmı ve karın guruldama ile özdeşleştirmiştir (Arist. *Mete.* 366b9-30).¹⁶ Görüleceği üzere Aristoteles zamanında meteoroloji bugün anladığımızdan farklı olarak neredeyse yer ile gök arasında dört unsurla oluşan her şeyi canlı bedenle kurulan analogi üzerinden açıklamaya dönüktür.

Ayrıca Aristoteles'in dört unsur arasında ateşe verdiği önemin Herakleitos, Hippokrates ve hatta Platon'un çizgisine bir paralellik oluşturduğu da yadsınmamalıdır: *"Böylece ateş dışındaki her şey çürür, çünkü toprak, su ve hava çürür, zira ateşe nispetle hepsi birer maddedir"* (Arist. *Mete.* 379a16-18). Ateş ve su ilişkisi de Aristoteles'in aynı devamlılık ile ele aldığı ve farklı eserlerinde vurguladığı temel bir meseledir. Yaptığı açıklamaların Hippokrates'in ateş-su dengesinin gelişmiş

¹⁵ "Empedokles'in denizin dünyanın teri olduğunu söylediğinde makul bir önerme yaptığının düşünülmesi aynı oranda saçmadır. Böyle bir açıklama belki şiir için yeterlidir, ki metafor (mecaz) bir edebi araçtır. Ama bu doğa hakkındaki bilgimizi ileriye götürmemektedir. Zira içilen tatlı suyun bedende nasıl tuzlu tere dönüştüğü hiç de açık bir mesele değildir. Örneğin basitçe tatlı içeriğin kaybı mıdır söz konusu olan, yoksa küllerden süzülen su örneğindeki gibi başka bir şeyin karışması mıdır? Çünkü sebep, içtiğimiz su ve yediklerimiz içindeki suyun tatlı olmasına rağmen idrar torbasında toplanan tortunun acı ve tuzlu olması ile aynı gibi gözükmemektedir. Eğer her iki durumda da sebep külden süzülen suyun acı olması ile aynı ise ve su saklama kaplarındaki tuzlu kalıntı gibi bir maddenin beden içinden idrar ile taşınması ve deriden ter ile salgılanarak atılması ise, o zaman denizin tuzluluğundan dünyanın içerisindeki bir maddenin sorumlu olması gerekir. Bedende sindirilemeyen gıdanın kalıntısı da böyle bir maddedir. Ama hâlâ dünyanın içinde böyle bir şeyin nasıl üredığının açıklanması gerekmektedir. Ayrıca daha genel olarak, dünyanın kuruması ve ısınması nasıl olup da bu kadar büyük bir su kütlelerinin salgılanmasına sebep olur? Zira bu hâlâ dünyanın içinde kalanın sadece küçük bir oranı olmalıdır. Yine, daha çok veya az miktarda kurduğunda dünya neden bugün de terlememektedir? [Zira ter ve nem de acıdır]."

¹⁶ "Yağmur zamanı dünyanın içinden verdiği nefes artar ve böylece oluşan sıkışık boşlukta toplanır ve zorla sıkışarak dünyanın içindeki boşluklar su ile dolar, rüzgâr akışının etkisiyle dünya üzerindeki şiddetli baskı sayesinde, küçük alana büyük miktarın sıkıştırılması etkisini gösterir. Dünyadaki rüzgârın bedenimizdeki rüzgâr ile aynı etki vermesi gerektiğini varsaymamız gerektiğinden, bedenimizde hapsoldüğünde nasıl titreme ve gurultu oluşuyor ise bazı depremler titreme bazıları da gurultu gibidir. Yine varsaymamız gerekir ki, su içtiğimizde, bir rüzgâr girip de dışarı çıkmadığında, bedende nasıl bir titreşim oluşuyorsa, rüzgârın gücü sadece havadaki etkisinden değil miktarından, canlıların bedenlerinde de aynı olur. Tetanoz ve spazmlar rüzgârla oluşan hareketlerdir ve öyle güçlüdürler ki çok insanın gücü ve gayretine rağmen kurbanlarının hareketleri engellenemez. Ve büyük şeyleri küçükler ile kıyaslar isek, dünyaya da aynı biçimde bir şeyin olduğunu varsaymamız gerekir."

bir tezahürü niteliğinde olduğu da değerlendirilebilir. Örneğin ısınan havanın yükselip yağmura yoğuşmasını insan bedeninde nezlenin oluşması ile özdeşleştirir (Arist. *Part.an.* 653a1-8).¹⁷ Balgam oluşumunu da aynı şekilde açıklar.¹⁸ Bununla birlikte doğadaki tüm unsurları da bedendeki tezahürleri ile açıklamaktadır:

Dört unsur arasında kurunun en bariz özelliklerini toprağın taşıdığı düşünülür, su ise nemlinin. Bu sebepten dünyamızdaki bütün belirli fiziksel bedenler karışımlarında su ve toprağın olmasını talep ederler (ve her beden kendinde hâkim olana göre onun özelliklerini tezahür ettirir) ve hayvanlar sadece karada ve suda yaşarlar ki, bunlar bedenlerindeki bileşiktir, ama havada ve ateşte değil (Arist. *Mete.* 381b24-382a8).

Astronomiyi meteorolojinin bir parçası olarak konumlandırır ve göksel nesnelerin, örneğin güneşin döngülerinin bedenlerin ve dünyadaki karaların oluşumuna etkisine dair analogik açıklamalar getirir:

Verimli kontrol edici ilk ilke güneşin dönüşünün dairesidir. Zira açıktır ki o yaklaşırken ve uzaklaşırken güneş oluşma ve çürümeyi ve böylece yaratılış ve yok oluşu sağlar. (Arist. *Mete.* 346b22-24) (...) Sadece bitki ve hayvanların beden kısımları ayrı ayrı değil tüm canlı olarak aynı anda büyüyüp olgunlaşıp, çürümeye giderken, dünyanın kısımları ayrı ayrı etkilenir ki, sürecin sebebi soğuk ve sıcaktır. Soğuk ve sıcak güneşin yörüngesine göre artar ve azalır ve onlar yüzünden dünyanın farklı kısımlarının farklı potansiyelleri olur; bazıları bir noktaya kadar nemli kalırken ve kuruyup yeniden yaşlı olurken, diğerleri hayata doğar ve nemli olma sıralarını savarlar (Arist. *Mete.* 351a19-36).

¹⁷ “Olan şudur ki, beslenme kan damarlarından yukarı doğru nefes vererek yükselirken, kalıntısı beynin özel doğasına bağlı olarak serinler ve balgam ve serum akışı oluşturur. Bunun yağmur yağması sürecinin küçük ölçekli bir benzeri olduğu hususunda haklı olmalıyız. Nemli buhar dünyanın verdiği nefesle ısı sayesinde üst katmanlara yükselir ve yükseklerdeki soğuk havaya ulaştığında, soğuk sayesinde yeniden suya yoğuşur ve dünyaya doğru yağmaya başlar.”

¹⁸ “Yoksa şimdi söylenenler gerçekleşen soğutmanın mümkün olan çözümleridir, zira gerçekte beynin bulunduğu bölge, başka yerlerde de bahsettiğimiz gibi meselenin asıl belirleyicisidir. Çünkü beyin, ya da beyni olmayan canlılarda ona karşılık gelen, bedenin en serin yerleridir. Böylece, nemin güneşin ısı ile buhara dönmesinde olduğu gibi, yüksek katmanlara yükseldiğinde, buraların soğukluğu ile serinleyip yoğuştuğunda aşağıya taşınıp yeniden su olur. Aynı şekilde atıkları buharlaşma, ısıyla beyin bölgesine taşındığında balgama yoğuşur (ki bu nezlenin baş bölgesinden başlamasını açıklar) ve bu esnada besleyici olan ve sağlıklı olmayan buharlaşma yoğuşarak aşağıya iner ve sıcaklığı serinletir” (Arist. *Parv. Nat.* = *De Somno et Vigilia.* 457b28-458a6).

Aristoteles tarafından *Meteorologica* bağlamında sadece güneşin döngüsüne odaklanılmışsa da onun ekolünü (peripatetikler) devam ettiren Theophrastos, ay ve örneğin Sirius yıldızının döngülerinden bahsederek bitki kök toplayıcılarının çalışma zamanları için açıklayıcı öğeler sunmuştur. Bu mesele bu makalenin ilgi alanının ötesine gitmekle beraber, bu noktada Aristoteles'in kendinden sonra gelenler için de ilham verici bir noktaya geldiği söylenebilir.¹⁹ Ayrıca Aristoteles'in somutlaştırdığı hayat döngüsünü de içeren döngüsellik fikrinin Posidonius sayesinde veya doğrudan Aristoteles üzerinden Stoacı felsefenin ana kavramlarından birisi hâline geldiği üzerinde durulan bir meseledir (Le Blay, 2005, s. 257-258).

Stoacılar

Daha evvel gördüğümüz mutluluk (*eudaimonia*) ve sağlık ilişkisi sonraki dönemde Stoacılar tarafından felsefelerinin ana dayanağı olarak ortaya çıkmıştır. Bireyin davranışlarının ana gerekçesi olarak önerilen mutluluk, aslında erdemli ve doğaya uygun bir yaşam sürülmesini ve bireyin refahının, yani ereğinin (*telos*), dayanağı olarak görülmektedir. Bireyin refahı (*oikeiosis*) ise farklı biçimlerde algılanan bir mahiyettedir. Kimileri için doğrudan sağlıkla örtüşebilecek olan bireyin kendini muhafazası iken, kimileri için ise bunun terkedilmesi (yani kendiliği doğa boyutunda görmek) olarak ifade bulan bir hâldir. Hâlbuki bireyin "kendini bilmesi" olarak algılanması gereken bir kavramdır (Klein, 2010, s. xiv-xvi) ve Epiktetos'un²⁰ dizelerindeki gibi hayatın döngüsünü de içeren bir biçimde bir hayat amacı olarak karşımıza çıkmaktadır:

İşte bu yüzden bir insanın, akıl yoksunu yaratıklar gibi, başı ve sonu olması utanç vericidir. İnsan, onlar gibi başlamalıdır, ama doğanın (*physis*) bizimle işinin bittiği yerde sonlanmalıdır. Onun işinin bitmesi ise esaslarının bilinmesi, kullandığı ifadelerin anlaşılması (dilin okunması) ve eşyanın tabiatı ile uyumun keyfedilmesidir (Epikt. *Diss.*1.6.20-22).

¹⁹Aristoteles eserinde unsurların ve döngülerin insani duygular üzerindeki etkilerini dahi incelemektedir. Bu sayede gündelik yaşamın tüm unsurlarına ilişkin olarak bir nasihatname hâline gelen melhame geleneğine katkıları büyüktür. Bu sayede 17. yüzyıla kadar doğal olaylar ve beşeri faaliyetler için başvuru ve yıldızlara dayanan deterministik bilgiyi sunan bu geleneğin bilim tarihinde önemli bir yeri bulunmaktadır. Daha detaylı bilgi için bkz. Demir, 1999. Melhameler, Osmanlı Bilim Tarihi'nde tıpkı Antikçağ'da Hippokrates'in *Havalar, Sular, Yerler Hakkında* eserinde hekimlere meteorolojik olguları gözlemlemeleri için yüklediği görevi karşılayan bir çerçeve sunmaktadır. Osmanlı'da meteorolojik olguları okuyarak doğa olaylarına dair öngörülerde bulunmayı amaçlayan bu geleneğe dair daha kapsamlı bir çalışma için bkz. Kocabaş, 2018, s. 3-38, 55, 56, 86).

²⁰Epiktetos'ta *physis* kavramının kullanımı ve anlamları üzerine çalışması için bkz. Scalenghe, 2017, s. 259-282.

Bununla birlikte bu etik çerçevenin arka planında geniş bir fizik doktrin bulunmaktadır ve doktrinin bölümleri olan evren, unsurlar ve nedensellik bağlamında yapılan değerlendirmeler içerisinde tıp ve astronomi iç içe görünmektedir:

Nedensellik ile ilgili kısım da iki bölümde incelenir. Bir yönünde tıbbi incelemelerin hissesi vardır ki, ruhu yöneten ilke, ruh olgusu, tohumlar ve diğerleri. Diğer kısım ise matematikçilerce sahiplenilir, örneğin görme nasıl açıklanır, aynadaki görüntüyü ne oluşturur, bulutların, gök gürültüsünün, gökkuşağının, halelerin, kuyruklu yıldızların oluşumu ve diğerleri (Diog. Laert. 7.133).

Bu değerlendirmeler bağlamında Platon ve Aristoteles'in daha evvel üzerinde durduğumuz katkılarının muhafaza edildiği dikkati çekmektedir. Örneğin, Diogenes Laertios'un aktardığı Stoacıların nedenselliğin tıbbi boyutu olarak tanımladığı alan için Platon'un evrenin ruhu bireyin ruhu ilişkisi ve *dēmiourgos* kabulü, sanki doğrudan başvuru olan bir kabuldür:

Doğa onlara (Stoacılar) göre yaratma işi için sanatçı gibi çalışan bir ateştir. Ateşli, yaratıcı veya düzenleyen bir nefese eşittir. Ruh ise algılamaya muktedir bir doğadır. Onlar onu içimizde doğuştan gelen hayatın nefesi olarak görürler. Ama çürüyebilir; her ne kadar hayvanların bireysel ruhlarının parçası olduğu evrenin ruhu yok edilemese de (Diog.Laert. (Zenon).7.156-157).

Laertios'un aktardığı, matematiksel (geometrik) boyut için ise Poseidonios aracılığı ile Stoacılığa geçen Aristoteles'in *Meteorologica* adlı eserindeki tezlerinin vurgulandığı görülmektedir (Diog.Laert. (Zenon).7.151-154). Bununla birlikte Le Blay'in vurguladığı üzere Seneca, *Naturales quaestiones* eserinde Poseidonios'un kullandığı insan bedeni ve dünya analogisini geliştirerek ve o güne kadar tıpta keşfedilen insan bedenindeki atar damar, toplar damar gibi unsurları da dahil ederek daha detaylı dünya modelleri ortaya koymuştur (Le Blay, 2005, s. 262-263).

Stoacıların unsurları ele alışı da Herakleitos'un ateşin ilke olarak kabul edilmesi önerisi ile örtüşmektedir. Bununla birlikte ilkeyi, maddeden ayrı ele alıp, Platon'u da hatırlatır biçimde, pasif olan maddenin ardındaki aktif tanrısal akıl olarak tanımlamaktadırlar. İlke olan ateş yaratılmamış yani ilahi, formdan (suretten) mahrum ve yok edilemez iken, unsurlar form sahibi ama yok olup yeniden ateşe karışan bir mahiyettedir. Ateş aynı zamanda bir unsurdur ama unsur hâli eter olarak da anılır ve göksel nesnelere onda yaratılmıştır. Merkezde dünya (toprak) varken sırasıyla hava ve su bu ikisi arasındadır (Diog.Laert. (Zenon) 7.134-137). Dünyayı

düzenleyen akıl, insan bedenindeki ruh gibidir ama dereceleri vardır. Bazı yerlerde, insandaki kemikler ve sinirler gibi bedeni bir arada tutan bağlayıcı güç, bazı yerlerde ise bedeni yöneten ruh gibi akıl olarak yer almaktadır. Böylece dünya, ruhu ve akılı olan bir canlı varlıktır ve yönetici ilkesi eterdir ki bu ilkeyi Kleantes gibi güneş ile özdeşleştirenleri de bulunmaktadır (Diog.Laert. (Zenon) 7.138-139).²¹

Beden ve astronomi arasında kurulan bu ilgi ise, Hippokrates'ten Galenos'a kadar gelen süreçte tıbbın doğrudan bir çalışma alanı hâline gelmiştir. Bununla birlikte Stoacılık Galenos'un devrindeki hâkim görüş olması itibarıyla belirli etkileşimlerin olması kaçınılmazdır. Örneğin, Miller (2018, s. 113), güneş saati ve su saatinin o dönemde hekimlerin kullandığı tıbbi aletler arasında sayılmakta olduğuna dair ikincil kanıtların altını çizmektedir. Onun *Kritik Günler Hakkında (Peri krisimōn hēmerōn [De diebus decretoriis])* eserini inceleyerek, Galenos'un vakaların takibinde saat ölçümünü, emperyal dönemin tıbbi rutininin içerisine yerleştirdiğini ortaya koymaktadır. Bu sayede Hippokrates'in aynı doğrultudaki gayretini mükemmelleştirerek onun gerçek mirasçısı olma iddiasını da kuvvetlendirmektedir. Zira Hippokrates'in örneğin *Bulaşıcı Hastalıklar Hakkında (Epidēmion [De morbis popularibus])* ve *Aforizmalar (Aphorismoi [Aphorismi])* başlıklı eserlerinde, hastalık seyrinde kriz (buhran) anlarına ilişkin getirmiş olduğu döngüleri, yapılan eleştirilere karşı savunmuştur. Buna göre, hastalık seyrinde yaşanacak krizleri önceden tahmin etmek için saatler kadar, günler ve haftalara, hatta mevsimlere bağlı evreler ve döngüler bulunmaktadır ki bunlar güneş kadar ayın döngüleri ile de ilişkilidir. Galenos, göksel nesnelere göre güneşe göre döngüleri (sinodik) ve izleyicinin konumuna göre tamamlanan döngüleri (sidereal) arasındaki farka dair kendi döneminin astronomik keşiflerini, bedensel hastalıkların döngülerine uyarlamış ve Hippokrates'in kritik döngülerini daha detaylı olarak açıklamıştır (Miller, 2018, s. 127).

Bu çerçevede Galenos'un devrinin hâkim görüşü olan Stoacılığın ana unsurları üzerinde çalışmalar yürüttüğü söylenebilir. Hatta Stoacılığın babalarına ait kayıp kitaplara dair eleştiriler getirdiği *Hippokrates ve Platon'un Doktrinleri Hakkında (De placitis Hippocratis et Platonis)* eserindeki tavrı, Stoacı olmamakla birlikte neredeyse Stoacılık için bir kaynak olması sebebiyle Galenos, bu anlamda Stoacıların fikirlerinin öğrenilmesi için bir başvuru noktası hâlinindedir. Bu bağlamda, Galenos'un

²¹ Stoacı ekolde evren ve unsurların ilişkisi üzerine Zenon ve Kleantes'ten kalan fragmanların kapsamlı bir incelemesi için bkz. Pearson, 1891.

tanıklığında öğrendiğimiz Stoacılar tarafından insan bedenindeki ruh ile evrenin ruhu arasında kurulan analogi yani, evrenin ruhunun ateşli eterden oluşan yıldızların kapsadıkları sulu bölgeden yükselen nemli parçacıklar tarafından beslenmesi ile bedendeki ateşli ruhun nemli kan ile beslenmesi Stoacıların küçük ve büyük evren arasında kurdukları analoginin bir göstergesi gibidir (Gal. *PHP*. 2.8). Galenos'un bir anlamda Stoacılığı dahi tanımlayan ve kendine göre Hippokrates'e dayalı olarak geliştirdiğini ilan ettiği tavrın, Stoacılıktan ne anlamda ayrı olduğunu değerlendirebilmek meşakkatli ve bu çalışmanın sınırlarını aşacak bir çalışma olacaktır. Bununla birlikte Hippokrates'in eserleri üzerinde kendi yorumlarını vererek ortaya koyduğu Hippokrates imgesinin kendi gününün terimlerini ve kavramlarını kullanarak gerçekleştirilmesi sebebiyle, istemeden de olsa Hippokrates'in gerçek hâlimden daha Stoacı bir çehreye kavuştuğu da değerlendirilebilir (Jouanna, 2012a, s. 306).

Galenos'un Hippokrates'i

Hippokrates, felsefe alanında alçak gönüllülük göstererek kendisini bir filozoftan ziyade bir hekim olarak gördüğünü ve tıbbı doğa felsefesinin üzerinde tuttuğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu iddiası karşılık bulmuş olsa gerek ki, kendisine doğrudan felsefe alanında yapılan nadir atıftan gayri tıp alanında başvurulmuş bir kaynak hâlimdedir. Hatta Galenos'un dönemine geldiğimizde Hippokrates külliyyatının tamamlanmasının üzerinden yüzyıllar geçmiş ve tıp alanında yapılan keşiflere karşılık orijinalliyini kaybetmiş olmasından dolayı, daha ziyade eleştirel atıflar ile karşı karşıyadır ki, onu savunmak Galenos'a düşmüştür. Bu noktada denilebilir ki, özellikle gerek felsefe ve gerekse tıp alanında yaptığı atıflarla Hippokrates'i yeniden var eden ve sonraki dönemlere miras bırakan Galenos'un kendisidir. Bu sebepten hak ettiği yere Galenos'un penceresinden sunulanlarla kavuşan Hippokrates'i anlayabilmek için Galenos'un tanınması önem arz etmektedir.

Hippokrates gibi bir hekim ve filozof olarak Galenos, *En iyi Hekim Aynı Zamanda Filozoftur (Quod Optimus Medicus Sit Quoque Philosophus)* adlı eserinde sırf Hippokrates'in doğru anlaşılabilmesi adına ve özellikle tıp etiği bağlamında, felsefeyi tıbbın üzerine çıkarmayı önermektedir. Tıbbın hekimlerin şehvet ve menfaatlerinin üzerinde bir erdem gerektirdiğinin altını çizen Galenos tıp sanatının (*iatrikē tekhnē*) nispeten daha fazla kurumsallaştığı bir dönemde Hippokrates'i bir idol olarak ortaya koymaktadır:

O vakit, eğer Hippokrates'in gerçek takipçileri isek felsefeyi çalışmalıyız. Ve eğer felsefe çalışırsak, sadece onun vardığı noktaya erişmek değil ondan bile daha iyi olmak için önümüzde bir engel bulunmayacaktır. Zira onun bize güzelce aktardığı her şeyi öğrenmek ve geri kalanını kendimiz öğrenmek bize kalmıştır (Gal. *Opt.Med.* 4.63).

Felsefeye verdiği öneme karşılık kendisini hiçbir biçimde herhangi bir felsefe ekolü ile ilişkilendirmediğinin de altı çizilmesi gerekmektedir. Kendisi ile bir illiyet kurmadan Platon'a özel bir önem verdiğini, ama Aristotelesçi ve Stoacı mantık ve fiziği de dilinden düşürmediğini görmekteyiz. Ayrıca, Epikürosçuluğa ve Septiklere ise mesafeli durmaktadır. Tieleman'ın altını çizdiği üzere bu doku, Emperyal Dönemde Orta Platonculuk ile ilişkilendirilen çeşitli filozofların da sahip olduğu bir dokudur (Tieleman, 1996, s. xxi).

Bu minvalde Galenos'un ne dediğinden çok söylediklerini hangi yöntemle ifade ettiğinin anlaşılması önem kazanmaktadır. Onun yöntemine dair bir ipucu Hippokrates'in *İnsanın Doğası Eseri Üzerine* yazdığı şerh eserinde göze çarpmaktadır (Gal. *HNH.* 2-5). Homeros'un bir bitkinin (ilacın) doğasına ilişkin yaptığı yorumu²² hatırlatarak, bitkilerin gözlemlenebilir doğasına ilişkin çalışma yürütenlere Platon'un bu sürecin Hippokrates'in metoduyla metodolojik olarak yürütülmesi gerektiği tavsiyesini alıntılararak vurgulamaktadır:

Ruhun doğasını, evrenin bütününün doğasından ayrı olarak akıl ile hakıyla anlamak mümkün müdür? Eğer Asklepiades okulundan Hippokrates'e güvenecek olursak bedeni bile bu metodun dışında anlamak mümkün değildir. O haklıdır dostum. Yine de Hippokrates'e dayanan bir mantıksal akıl yürütme ile uygun olup olmadığını incelememiz gerekir (Pl. *Phdr.* 270c3).

Galenos Platon'un bu alıntısının esas alınmasının, doğa (*physis*) kavramının anlamının öğrenilmesi ve içeriğinin metodolojik olarak çalışılması için gerekli olduğunun altını çizmektedir (Gal. *HNH.* 2-5). Görünen o ki, Galenos da Hippokrates'i Platon'un penceresinden görmekte ve diğer ekollere olan tavrını bu Hippokrates imgesi üzerinden oluşturmaktadır. Ancak buna farklı bir yorum getirmek de mümkündür. Jouanna, Galenos'un Hippokrates'i bir anlamda Platon'un fikrinsel

²² Bir şeyin doğası (*physis*) kavramına ilişkin antik kaynaklarda atıf verilebilecek ilk kaynak Homeros'un *Odysseia* eseridir. Hermes'in Odysseus'a Kirke'nin büyüsüne karşı önerdiği etkili bitkinin doğasını göstermek eylemi "*kai moi physin autou edeikse*" (Hom.Od.10.303) ifade edilmektedir. Bitki siyah bir kök ve beyaz bir çiçeğe sahip (304), tanrılar tarafından "möly" olarak adlandırılan ve topraktan çıkarılması çok zor olan bir bitkidir (305). Ama bu tanrılar için zor bir iş değildir (306). Belli ki bitkide sıradan bir insan tarafından anlaşılması pek mümkün olmayan bir tanrısal doğa bulunmaktadır.

öncülü olarak göstermesi ve onu Hippokrates'ten önceki diğer filozofların fevkinde koyarak ifade etmesi ile Hippokrates'i hem felsefe hem de tıp için idealize ederek, kendisi için bir kaide hâline getirmektedir (Jouanna, 2012b, s. 332-333).

Bu bakışla Galenos'un duruşunu daha iyi kavrayabiliriz. Örneğin Galenos, *Hippokrates'in İnsanın Doğası Eseri Üzerine* adlı çalışmasında altını çizdiği, 'bedenlerin tek bir unsurdan değil dört unsurun o bedendeki karışımını (*krasis*) esas alan bir doğadan oluştuğu fikrini' hatırlatarak Hippokrates'i Empedokles'in üzerine konumlandırmaktadır (Gal. *HNH*. 31-32).²³ Ama kendisi Empedokles'in mirasını kullanmaktadır. Öyle ki, unsurlar bedende sıcak, soğuk, kuru ve ıslak nitelikleri ile gözlemlenmenin ötesinde unsurların kendileridir. Bedenin kısımları bunların karışımıdır. Yani bedendeki sıcak, soğuk, kuru ve ıslak unsurları doğadaki ateş, su, toprak ve hava unsurlarının oluşumlarıdır (Gal. *HNH*. 51-54). Bu noktada görülen o ki, Galenos insan bedeni ile unsurlar arasında Hippokrates'in kurduğu ilişkinin ötesinde bir ilişki kurmakta, bunu da Hippokrates'i çarpıtmadan ama onu kullanmak suretiyle gerçekleştirmektedir.

Ancak, Galenos'un kendisini Platoncu olarak konumlandığı yerler de görülmektedir. Örneğin Havrda'nın (2017, s. 86-87) hatırlattığı üzere, *Hippokrates ve Plato'nun Doktrinleri Hakkında* adlı eserinde Platon'un ruh ayrımlarının altını çizen Galenos, (Gal. *PHP*. 9.6.63) "dileyen" ruhun bitkilerde, "rasyonel" aklın tanrılarda ve "heyecanlı" ruhun insanda olmasına rağmen diğer ruh kısımlarından da insanın hissesi olduğunu ifade etmektedir. Havrda ayrıca, Galenos'un tanrılar ile göksel nesnelere arasında bir analogi kurduğunu ifade ederek *Kısımların Faydası (Peri khreias moriön [De usu partium])* adlı eserinde dünyadaki hayvanatın harikulade yapıları ile gökteki nesnelere harikuladeliğini kıyaslayabilen bir aklın timsali olarak gökten yere bir akıl ulaştığının altını çizmektedir (Gal. *UP*.17.1). Bu ifadeler Platon'un mitolojik ifadelerle evren ve insan ruhunun ve aklının aynılığına dair saptamalarına karşılık Galenos'un ruhtan ziyade akli ön plana çıkardığını ortaya koymaktadır. Bu duruşu

²³ Bu öğretiyi vurgulayanlar, bu tek unsurun temel olduğunu söylememektedirler. Daha ziyade, bu dördünün yanı sıra, bunların karışımından kaynaklanan bir başkasının olduğunu, tıpkı (Epikürosçu tedavi) *Tetrapharmikon*'un tedavi edici gücünün balmumu, içyağı, zift ve reçine değil, bunların karışımından oluşan bir başkası olduğunu ilan etmektedirler, işte karmaşayı yaratan budur. Bazıları dört tekil niteliğin birbiriyle tamamen karıştığını, bazıları ise karışanın bu maddelerin kendisi olduğunu söylemektedir. Peripatetikler ilk öğretiyi, Stoacılar ise ikinciye takip ederler. Onlardan önce Empedokles bedeninin dört değişmez unsurdan yapıldığını vurgulamıştır. Tıpkı birisinin pas, bronz, kadmiyum, vb. gibi maddeleri dikkatlice emülsiyon hâlinde karıştırıp bir toza çevirmesiyle birbiriyle karışan ve bir diğeri olmadan hiçbir şey yapılamayan ilk maddeler gibi (Gal. *HNH*. 31-32).

belki de Platoncu ama biraz daha Aristotelesçi ya da daha ziyade Stoacı bir tavır olarak da yorumlanabilir.

Bununla beraber Galenos (örneğin ruh gibi) deneyimlenip gözlemlenemeyecek olgular hakkında spekülasyonda bulunmaktan imtina etmekle döneminin Platoncularından da ayrılmaktadır (Chiaradonna, 2009, s. 259). Zira Orta Platonculuk olarak tanımlanabilecek bu akım özellikle kozmogoni, metafizik ve spekülatif psikoloji gibi meselelerde önemli duruşlar sergilemişlerdir. Hatta sonraki dönemlerde tek tanrılı dinlerin yorumlanmasında dahi etkileri olan bu ekolün esaslarından haberdar olduğu aşikâr olmasına rağmen Galenos'un felsefi duruşunun tanımlanması için döneminin ekolleri üzerinden bir değerlendirme yapmak pek mümkün olarak gözükmemektedir. Zira hepsinden ayrı bir yaklaşımı olduğu açıktır. Bu noktada *Ruhun Sıfatları Beden Karışımına Tâbidir (Quod Animi Mores Corporis Temperamenta Sequantur)* adlı eseri Galenos'un felsefi duruşu hakkında bir kanaat edinmemize olanak sağlamaktadır.

Galenos bu eserde hedef aldığı Orta Platoncuların, Platon'un "dileyen", "heyecanlı" ve "akıllı" (rasyonel) olarak ayırttığı üç ruh çeşidinden akıllı olanını diğerlerinden ayrı olarak ölümsüz addetmelerini eleştirmektedir. Ona göre bu karakteristikler unsurların karışımı ile oluşan sırasıyla karaciğerde, kalpte ve beyinde yer almaktadır ve bunlar bedenün ölümü ile birlikte ölmekte ve unsurlara geri dönmektedir. Ölümsüz değildirler. Bedenün ve kısımlarının karışımları ruhun ve kısımlarının karışımı ile aynıdır ve bunların nitelikleri olan sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve nemlilik aynı zamanda Aristoteles'in bedenün formu olarak tanımladığı ruh ile aynı şeydir (Gal. QAM. 4.772-774K). Galenos eserinde ruhun maddesi hususunda Peripatetik ve Stoacılar ve hatta Platon'un kendisinden ayırttığı hususları ortaya koymakta ama nihayet en güvenilir filozof olarak Hippokrates'i önermektedir (Gal. QAM. 4. 804-805K).

Galenos Hippokrates'in *Havalar, Sular, Yerler Hakkında* eserinde ortaya koyduğu beden mizaçlarının ülkelerin mizaçları ile örtüşüğünü söyleyerek bunların hepsinin ruh karışımını mevsimlerin karışımı (dört mevsimi yaşayabilme) üzerinden açıklamaktadır (Gal. QAM. 4.799K). Buna göre bedenler gibi ülkeler de sıcak, soğuk, nemli ve kuru nitelikleri ile karakterlerini kazanmaktadırlar (Gal. QAM. 4.799K). Ona göre akıllı olan dahil Platon'un ruh kısımlarının bedenlerin karışımına tabi olmasının en güvenilir şahidi Hippokrates'tir (Gal. QAM. 4.809K). Bununla birlikte Orta Platoncuların savunduğu gibi insanların ahlaki eğilimlerinin eğitim ve öğretim ile iyileştirilebileceği doktrini beden karışımları dikkate alınmadan başarıya

ulaşmayacaktır. Zira doğuştan getirilen karışımlar, ancak beslenme (*trophē*) ile dengelenebilir (Gal. QAM. 4.814-815K). Bu sebepten bedeninin karışımı ruhunun karışımı ile desteklenen yani karışımları dengeli olanlar iyi hılt (mizaç yahut karakter) üzere desteklenirler (Gal. QAM. 4.821K).

Galenos'u bu saptamaları ile materyalist ve determinist olarak tanımlayan pek çok yazara karşılık, bu örnek dahi Jouanna'nın tespitlerini desteklemektedir. Yani kendi devrinin terminolojisini kullanması sebebiyle olduğundan daha stoacı olarak çizdiği Hippokrates portresi ile Galenos Hippokrates'i yücelterek kendi gündeminin dayanağını temin etmektedir. Bu gündemin adını kısaca bu vakte kadar oluşumunu gözlemlediğimiz "meteorolojik tıp" olarak koyabiliriz. Zira doğa felsefesinin ahlakı bile belirleyebilecek bir şekilde ele alınması ancak bu çerçeve altında mümkün olabilecektir. Ancak Galenos'un felsefi duruşu bundan da öte şu ana kadar incelediğimiz doğa felsefesi bakımından da varılan bir zirve olarak görülebilir. Zira Platon'un saptaması ile eğer ruh ilkelerden (yani doğanın kendisinden) daha doğal ise (Pl. Leg.10.892c) ve tıp doğa ile iş birliği içindeki bir sanat ise (Pl. Leg. 10.889d) ruhu yaratan ilahi sanatçıya giden yol neredeyse tıp sanatından geçmektedir diyebiliriz.

İbn Sînâ'nın Katkısı

İbn Sînâ ve Galenos arasında bir milenyum bulunmasına karşılık bu süre zarfında medeniyet bilim dili olarak Yunancadan Arapçaya çeviriler sayesinde Roma'dan İslam'a geçmiştir. İbn Sînâ ve öncülleri tarafından muhafaza edilip olgunlaştırılması sayesinde yeniden üretilen tıp sanatına dair eserlerin Arapçadan da Latinceye çevrilmesi sayesinde Hippokratesçi gelenek İbn Sînâ'dan sonra yarım milenyum aşan bir süre daha devam etmiştir. İbn Sînâ kendi coğrafyası olan İslam medeniyetinde de yaşatılmış olmakla birlikte²⁴, onu bu çalışmanın konusu çerçevesinde aydınlanma döneminin tıbbına yaptığı katkı bağlamında değerlendirmek gerekmektedir. Bu kapsamda İbn Sînâ Hippokrates'in doğa felsefesi ve tıp arasında kurduğu ilişkiyi Galenos'tan farklı olarak daha ziyade doğa felsefesinden yana bir noktaya taşımıştır. Zira hekim olmasının ötesinde başta astronomi olmak üzere diğer bilimlerde de geniş katkıları bulunmaktadır.

²⁴ İslam coğrafyasında tıbbi meteoroloji ile birleştirerek yaşatan gelenek 17. yüzyıl ve sonrasında daha evvel belirttiğimiz melhameler sayesinde yaşatılmıştır.

İbn Sînâ *El-Kânûn Fi't-Tıb (Canon medicinae)* eserinde Galenos'u sadece bir hekim olarak görüp, gözlemin ardındaki hakikatleri felsefeye, yani (sadece insan bedeni değil doğadaki tüm olguları ele alan) doğa felsefesinin piri olarak gördüğü Aristoteles'e isnat etmektedir. Bunun bir sebebi de Galenos'un ruh ile ilgili fikirlerini İslam içerisinde muhafaza etmenin pek de mümkün olmaması olsa gerektir. Nitekim tek tanrılı dinlere göre ruh bedenden ayrıdır ve öte dünyaya aittir. Bu durumda bedeni beden olarak incelemek gerekmektedir. Buna göre, örneğin Galenos'un Platon'dan mülhem yeri beyin olan akıllı ruh saptamasını Aristoteles ile çeliştiği için sisteminin merkezine almamaktadır. Bununla birlikte ruh yerine önerdiği nefsin canlılık (ya da hayvani olan) sıfatının his ve hareket işlevleri ile birlikte beyni de kontrol eden kalpte yer aldığını ama bedenin refahının (sağlığının) muhafazası için gereken doğal (ya da bitkisel) sıfatının karaciğerde yer aldığını söylemektedir. (Avic. can. 138-141) Ona göre bedenin beslenmesi ve büyümesi gibi işlevlerini yöneten bitkisel nefis ise dört alt sığata dayanmaktadır: (gıdayı bedenin içine) çekme, tutma, dönüştürme ve defetme (Avic.can.146-149). Bu sıfatlar ise onları oluşturan sıcak, soğuk, nemli ve kuru niteliklerinin oranları ile işlevlerini temin etmektedirler (Avic. can. 151-158).

Meteorolojik olayların insan bedeniyle etkileşimi kapsamında, İbn Sînâ'ya göre bedeni içeriden etkileyen beslenme kadar dışarıdan etkileyen atmosferde de esasen aynı dört nitelik etkilidir. Yani atmosfer sıcak, soğuk, nemli ve kuru olabilir ve canlıların (Avic. can. 313) ve ülkelerin (Avic. can. 319-322) mizaçlarına etki edebilir. Zira tıpkı bedenlerin olduğu gibi atmosferin nitelikleri de iklimler sayesinde belirlenmekte (Avic.can.255-258) ama sıcak, soğuk, nemli ve kuru atmosferin beden üzerinde doğrudan belirli etkileri bulunmaktadır (Avic. can. 278). Buna göre mevsimler yüzünden bedenler belirli hastalıklara açıktır (Avic. can. 281-295). Bu genel atmosferik koşullara karşılık ülkelerin göksel (*celestial*) örneğin yıldızların (ve temelde güneşin) hareketleri ve yersel (*terresterial*) örneğin ülkenin enleme göre içinde bulunduğu iklim kuşağı, yüksekliği, dağlık durumu, denizle ilişkisi, hakim rüzgarları ve toprak yapısı gibi özel koşulları sayesinde iklimsel karakteri belirlenmektedir (Avic. can. 305-307). Bu sebepten hekim, bu özel koşulların belirlediği mizaçları da bilmek durumundadır (Avic. can. 323-331).

Bununla birlikte İbn Sînâ iklimin beden üzerindeki etkisini esasen solunduktan sonra bedenden çıkan hava üzerindeki doğal etkisi üzerinden gözlemlemektedir. Zira solunan hava doğal olduğu kadar doğal olmayan ve doğaüstü biçimde de değişmektedir (Avic. can. 241). Yani hava mizaca uygun olmaz veya saf olmayıp içine

karışan maddeler olur ise sağlık bozulur (Avic. *can.* 240). İbn Sînâ'nın hastalıkların kaynağı olarak işaret ettiği havayı 1665-66 yıllarında Londra'yı etkileyen veba salgınını gözlemleyen hekim Thomas Sydenham da *Observationes Medicae* eserinde işaret ederek İbn Sînâ'nın saptamalarını çağının ötesine taşımıştır. Sydenham, vebanın sebepleri arasında yıldızların etkisini de dışlamamakla birlikte İbn Sînâ'nın makro antropik bir modeli ile kaynağı dünyanın bağırsakları olan ve miazma olarak adlandırdığı kirli havayı işaret etmektedir (Hannaway, 1993, s. 297). Böylece termometre, barometre, higrometre gibi aletlerin keşfedildiği bir dönemde hastalıkların kaynağı olarak görülen havadaki değişikliklerin gözlemlenebilmesi için gerekli yöntem kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Sydenham'ın fikirlerinden etkilenen Robert Boyle ve John Locke gibi isimler meteorolojik verinin sistematik olarak toplanması ve kaydedilmesini teşvik etmişlerdir. Ancak bu hedefin İngiltere genelinde gerçekleşmesi 18. yüzyılın ikinci yarısını bulmuştur (Hannaway, 1993, s. 298).

Diğer yandan Sydenham'ın takipçilerinin daha sonra onu "İngiliz Hipokrat" olarak tanımlamalarının ardında Bacon'un etkisinin bulunduğu düşünülmektedir. Nitekim Sydenham'ın dahi eserlerinde İbn Sînâ'ya hiçbir atıf vermemesinin ardında, kendisiyle aynı dönemde yayımlanan Francis Bacon'ın, *Bilimin İlerlemesi (The Advancement of Learning)* eserinin etkisinin bulunduğu değerlendirilebilir. Bacon, Hippokrates'in adını kullanarak yeni bir empirisizm yönteminin doğmasına yol açmıştır. Bu sayede Sydenham ve takipçilerinden sonra "Royal College of Physicians" üyesi pek çok hekim Hippokrates ile özdeşleştirdikleri meteorolojik tıp kavramının güncelleştirilmesini hatta adlandırılmasını sağlamışlardır. Bunlar arasında özellikle Francis Clifton, 1732'de yayımlanan (*The State of Physick, Ancient and Modern, Briefly Consider'd: with a Plan for the Improvement of It*) kitabıyla mevsimler, hava koşulları ve hastalıklar arasında, bu amaçla tutulan kayıtlar üzerinden yeni keşifler yapılmasının önünü açmış ve Galenos ve İbn Sînâ'nın unutulup Hippokrates'in idolleştirilmesini sağlamıştır (Rusnock, 2001, s. 138-140).

19. yüzyıl başlarında meteorolojik tıp ya da bazen tıbbi meteoroloji kavramı altında hekimlerin aletsel meteorolojik ölçümlerle ve ayrıca hastalık ve ölüm kayıtları ile ilgilenmesi yaygınlaşmış ve bu gelişmeler sadece İngiltere ile kısıtlı kalmamış, aynı zamanda Fransa, Hollanda, Almanya ve Danimarka gibi diğer Avrupa ülkelerinde de yaygınlaşmıştır (Skydsgaard, 2010, s. 216-218). Bu dönemde hekimler arasında akut epidemik hastalıkların sebebini atmosferik koşullara bağlama eğiliminin olduğu ve bu olguları Hippokrates'in fikirleri çerçevesinde açıklamaya çalıştıkları görülmektedir (Skydsgaard, 2010, s. 222). Bu sayede meteorolojik çalışmalar kurumsallaşmış ve

Paris ekolünde başlayan istatistik yöntemlerin kullanımı ve ülkeler arasında veri paylaşımı uygulamaları artmıştır. Ancak istatistik sayesinde elde edilen negatif bulgular, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Hippokratik geleneğin reddine ve bu sayede de bakteriolojiye doğru yeni bir eğilime yol açmıştır (Skydsgaard, 2010, s. 233).

Sonuç

Hippokrates, Galenos ve İbn Sînâ sayesinde gelişip olgunlaşan hılt teorisi MÖ 5. yüzyıldan MS 19. yüzyıla kadar sağlık, hastalıklar ve tedavi yöntemlerini tanımlayan ana tıp akımının belirleyicisi olmuştur. Doğa felsefesi ve tıp sanatının karşılıklı etkileşimi ile ortaya çıkan hılt teorisi beslenme ve meteorolojik etkileri insan sağlığının odağına oturtmuştur. Bununla birlikte doğa (evren) ve insan bedeni arasında kurulan mikros kozmik veya makros antropik analogiler birbirlerinin açıklanmasında başvurulan bir yöntem olmuştur. Bu sayede tıp ve meteoroloji (ya da astronomi) başından itibaren etkileşim içerisinde olmuştur. Bu sebepten Hippokrates'in tıp sanatını doğa felsefesi ile birlikte yorumlaması, sonrasında Platon, Aristoteles ve Stoacıların kozmolojisini de etkilemiştir. Galenos bu kozmolojinin ışığında Hippokrates'i yeniden yorumlayarak tıp sanatını felsefe üstü bir konuma yükseltmeye çalışmıştır.

İbn Sînâ ise Galenos'un mirasını Aristoteles'i ön plana çıkararak mükemmelleştirmiştir. Öyle ki, belirlediği prensipler 17. yüzyıla kadar ilham kaynağı olmuş, gözlem ve ölçme tekniklerindeki ilerlemeler sayesinde meteorolojik tıp olarak anılmaya başlanan pratiği belirlemiştir. Bununla birlikte kurumlaşan meteorolojik tıp Galenos ve İbn Sînâ'nın unutulmasına karşılık Hippokrates'in yeni empirisizmin idolü olarak belirmesine yol açmıştır. Hippokrates imgesi üzerinden hekimlerin meteorolojik gözlemleri sayesinde Avrupa ülkelerinde yaygınlaşan kavram İbn Sînâ'nın unutulmadığı İslam toplumlarında ise bir karşılık bulamamıştır. Nitekim meteorolojik tıp Avrupa ülkelerinde de 19. yüzyılın ilk yarısında bakteriyolojiye bağlı yeni gelişmeler sonrasında terk edilmiştir. Buna karşılık 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı modernleşmesi ile gerek meteoroloji ve gerekse tıp alanında Avrupa ülkelerinden alınarak uygulanan teknikler arasında meteorolojik tıp yer alma fırsatı bulamamıştır.

Hippokrates külliyyatı ve özellikle *Havalar, Sular, Yerler Hakkında* 18. yüzyıldan itibaren modern çalışmalar için ilham verici olmuştur. Bu sayede küreselleşen bir dünyada ilişkileri diğer kıta ulusları ile artan Avrupalıların karşılaştıkları yeni hastalıkları yenebilmeleri için yeni yöntemler ortaya konmuştur. Bununla birlikte

eserin ve Galenosçu yorumunun bünyesindeki coğrafik determinizm kuzey iklimine alışık “Batılı” kolonicilerin güneyli kültürlerle karışmaması için gerekli entelektüel çerçeveyi de sunmuştur. Zira iklime adapte olmanın koşulu olarak stresten kaçınmak en kestirme yol olarak belirlemektedir. Diğer ulusları uzaktan yönetmek daha uygun görülmüştür (Auliciems, 2009, s. 236). Bu uzaklaşma ise ne yazık ki doğaya da bir mesafe koyma ile birlikte gerçekleşmiştir.

Bununla birlikte günümüzdeki kaçınılmaz antropojenik (insan kaynaklı) iklim koşulları kentleri, bireyleri ve insanlığı değişen şartlara karşı uyumlu olmaya zorlarken, sadece daha sıcak bir dünyaya değil doğaya karşı da daha doğru bir ahlaka doğru itmektedir. Bu noktada hâlen tıp etiğinin dayanağı olarak görülen Hippokrates’in doğa felsefesindeki ahlaki boyut, insanoğlunun bundan sonraki dönemlerde doğa ile kuracağı ilişkinin ahlaki boyutu için de bir dayanak olarak kullanılabilme potansiyeline sahiptir. Zira yeni zorluklar yine doğanın ardındaki sanat ile insanın taklit ettiği sanatın iş birliği yapabilmesini temin ederek, yani doğaya üstünlük iddiasından vazgeçmek sorumluluğundaki bir insanlık tarafından aşılabilecektir. Nitekim doğanın kitabının dilinin okunması farklı teoriler ışığında devam etmekte olmasına rağmen insanlığın kitabının dili olan filolojinin tıp sanatına dair yaptığı okuma bu sanatın ardındaki etik çerçeve ile sınırlıdır. Bu çerçeve çağlar içerisinde değişse de insanlığın doğasının keşfi henüz sona ermemiştir.

Kaynakça

- Auliciems, A. (2009). Human Adaptation within a Paradigm of Climatic Determinism and Change. G. R. McGregor (Ed.). *Biometeorology for Adaptation to Climate Variability and Change* içinde (s. 235-268). Auckland: Springer.
- Boussoussou, N., Boussoussou M. ve Nemes, A. (2017). Historical overview of medical meteorology – the new horizon in medical prevention. *Orv. Hetil.*, 158(5), 187-191. doi: 10.1556/650.2017.30655
- Brisson, L. (2020). How to Make a Soul in the Timaeus. *Plato’s Timaeus* içinde (s. 70-91). Leiden, The Netherlands: Brill.
https://doi.org/10.1163/9789004437081_005
- Chiaradonna, R. (2009). Galen and Middle Platonism. C. Gill, T. Whitmarsh ve J. Wilkins (Ed.). *Galen and the World Of Knowledge* içinde (s. 243-260). Cambridge: University Press.
- Çoraklı, E. (2017). *Antik Çağda Araştırma Fikrinin Doğuşu: Historia*. İstanbul: Alfa.

- Demir, R. (1999). Melhameler ve Bir On Yedinci Yüzyıl Osmanlı Âlim ve Edîbi Cevri Çelebi'nin Melhamesi. *Osmanlı Ansiklopedisi* (C. 8, s. 431-441). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Dunshirn, A. (2019). Physis. T. Kirchhoff (Ed.). *Online Encyclopedia of Nature Online/ Lexikon Naturphilosophie*. doi: 10.11588/oejn.2019.0.66404
- Hannaway, C. (1993). Environment and Miasmata. *Companion Encyclopedia of the History of Medicine* içinde (s. 292-308). London: Routledge.
- Havrda, M. (2017). Body and Cosmos in Galen's Account of the Soul. *Phronesis*, 62(1), s. 69-89.
- Johnson, M. R. (2020). Meteorology. L. Taub (Ed.). *The Cambridge Companion to Ancient Greek and Roman Science* içinde (s. 160-184). Cambridge: Cambridge University Press.
- Jouanna, J. (2012a). Galen's Concept of Nature. (N. Allies, Çev.). P. van der Eijk (Ed.). *Greek Medicine from Hippocrates to Galen: Selected Papers* içinde (s. 287-312). (Studies in Ancient Medicine, 40). Leiden: Brill.
- Jouanna, J. (2012b). Galen's Reading of The Hippocratic Treatise *The Nature Of Man: The Foundations of Hippocratism*. (N. Allies, Çev.). P. van der Eijk (Ed.), *Greek Medicine from Hippocrates to Galen: Selected Papers* içinde, (s. 313-334). (Studies in Ancient Medicine, 40). Leiden: Brill.
- Jones, W. H. S. (1931). *Hippocrates; Heracleitus On the Universe*. London: Heinemann. (The Loeb Classical Library).
- Kelley, D. R. (1976). Vico's Road: From Philology to Jurisprudence and Back. K. G. Tagliacozzo, d. P. Verene (Ed.). *Giambattista Vico's Science of Humanity* içinde (s. 15-29). Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Klein, J. S. (2010). *Nature and Reason in Stoic Ethics*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, New York: Cornell University.
- Kocabaş, O. S. (2018). *Klasik Osmanlı Düşüncesinde Doğa Fenomenleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Lebedev, A. V. (2014). *The Logos of Heraclitus. A Reconstruction of his Word and Thought: With a New Critical Edition of the Fragments*. Saint Petersburg: Nauka.

- Lebedev, A. V. (2017). Alcmaeon of Croton on Human Knowledge, the Seasons of Life, and Isonomia: A New Reading of B1DK and Two Additional Fragments from Turba Philosophorum and Aristotle. C. Vassallo (Ed.). *Physiologia: Topics in Presocratic Philosophy and its Reception in Antiquity* içinde (s. 227-258). Trier: Wissenschaftlicher Verlag.
- Le Blay, F. (2005). Microcosm and Macrocosm: The Dual Direction of Analogy in Hippocratic Thought and the Meteorological Tradition. P.J. van der Eijk (Ed.). *Hippocrates in Context* içinde (s. 251-269). Leiden: Brill.
- Liewert, A. (2015). *Die meteorologische Medizin des Corpus Hippocraticum*. Berlin: De Gruyter.
- LSJ = Liddell, H. G., Scott, R. (Ed.) (1996), *Greek-English Lexicon*, Ninth Edition with a Revised Supplement by H. G. Liddell, R. Scott ve H. S. Jones, Oxford: Clarendon.
- Miller K. J. (2018). From Critical Days to Critical Hours: Galenic Refinements of Hippocratic Models. *TAPA*, 148, 111-138.
- Naddaf, G. (2005). *The Greek Concept of Nature*. Albany: State University of New York Press.
- OCD⁴ = Hornblower, S., Spawfort, A. ve Eidinow, E. (Ed.). (2012). *The Oxford Classical Dictionary*. Oxford: Oxford University Press.
- Pearson, A. C. (1891). *The Fragments of Zeno And Cleanthes: With Introduction And Explanatory Notes*. London: Cambridge University Press.
- Piccone E. H. (2012). Heraclitus on the Sun. R. Patterson, V. Karasmanis ve A. Hermann (Ed.). *Presocratics and Plato* içinde (s. 3-24). Las Vegas: Parmenides.
- Rusnock A. (2001). Hippocrates, Bacon, and Medical Meteorology at the Royal Society, 1700–1750. D. Cantor (Ed.). *Reinventing Hippocrates* içinde (s. 136-156). London: Routledge.
- Rusnock, A. (2002). *Vital Accounts: Quantifying Health and Population in Eighteenth-Century England and France*. Cambridge: University Press.
- Scalenghe, F. (2017). "Nature" and the "Nature of Things" in the Stoic Philosophy of Epictetus: A Synopsis. *Athens Journal of Humanities & Arts*, 4(4), 259-282.

- Schluderer, L. R. (2018). Imitating The Cosmos: The Role of Microcosm–Macrocosm Relationships in the Hippocratic Treatise on Regimen. *The Classical Quarterly*, 68(1), 31–52.
- Skydsgaard, M. A. (2010). It's probably in the Air: Medical Meteorology in Denmark, 1810–1875. *Medical History*, 54, 215-236.
- Tieleman T. (1996). *Galen and Chrysippus on The Soul: Argument And Refutation in the De Placitis Books II-III*. Leiden: Brill.
- West, M. L. (1971). The Cosmology of 'Hippocrates', De Hebdomadibus. *The Classical Quarterly*, 21(2), 365-388.

Kısaltmalar

- Arist. *Metaph.* (Aristoteles, *Metaphysica* = Μετὰ τὰ φυσικά) = Ross, W. D. (Ed.) (1970). *Aristotle's metaphysics, Vol. 1-2*, (ilk basım 1924). Oxford: Clarendon Press. Çeviri: *Aristotle: The Metaphysics*, Vol.1. (H. Tredennick, Çev. 1933). London: Heinemann. (The Loeb Classical Library).
- Arist. *Mete.* (Aristoteles, *Meteorologica* = Μετεωρολογικά) = Fobes, F. H. (Ed.) (1967). *Aristotelis meteorologicorum libri quattuor*, (ilk basım 1919). Cambridge: Harvard University Press. Çeviri; *Aristotle: Meteorologica*, (H. D. P. Lee, Çev. 1952). London: Heinemann.
- Arist. *Eth.Nic.* (Aristoteles, *Ethica Nicomachea* = ἠθικά Νικομάχεια) = Bywateri I. (Ed.) (1962). *Aristotelis ethica Nicomachea* (ilk basım 1894). Oxford:Clarendon Press. Çeviri: *Aristotle: The Nichomachean Ethics*, (H. Rackham, Çev.1926). London: Heinemann.
- Arist. *Part.an.* (Aristoteles, *De partibus animalium* = Περί ζώων μορίων) = Louis, P. (Ed.) (1956). *Aristote. Les parties des animaux*, Paris: Les Belles Lettres. Çeviri: *Aristotle: Part of Animals. Movement of Animals. Progression of Animals*, (A. L. Peck, Çev. 1961) Cambridge: Harvard University Press.
- Arist. *Parv.nat.* (Aristoteles, *De somno et vigilia* = Περί ύπνου και ἐγρηγόρευσης) = Ross, W. D. (Ed.) (1970). *Aristotle. Parva naturalia*, (ilk basım 1950) Oxford: Clarendon Press. Çeviri: *The Works of Aristotle: The Parva Naturalia*, (J. I. Beare, G. R. T. Ross, Çev. 1908). Oxford: Clarendon Press.
- Avic. *can.* (Avicenna, *Canon medicinae* = *El-Kânûn Fi't-Tıb*) = *The Canon of Medicine of Avicenna*, (2. Basım) (O. C. Gruner, Çev. 1973). New York: AMS Press.

- DK. Diels, H. - Krantz, W. (1961). *Die Fragmente der Vorsokratiker*, Vol. 1-3. Berlin: Weidmannsche Verlagsbuchhandlung.
- Diog. Laert. (Diogenes Laertios, *Vitae philosophorum* = Βίοι καὶ γνῶμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκμησάντων) = Long, H. S. (Ed.) (1966). *Diogenis Laertii vitae philosophorum*, Vol. 1-2, (ilk basım 1964). Oxford: Clarendon Press. Çeviri: *Diogenes Laertios: Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*. (C. Şentuna, Çev. 2004). İstanbul: YKY.
- Epikt. *Disc.* (Epiktetos, *Dissertationes ab Arriano digestae* = Περὶ τῶν ἐφ' ἡμῖν καὶ οὐκ ἐφ' ἡμῖν) = Schenkl, H. (Ed.) (1965). *Epicteti dissertationes ab Arriano digestae*, (ilk basım 1916). Leipzig: Teubner.
- Gal. *HNH.* (Galenos, *In Hippocratis de natura hominis librum commentarii* = Εἰς τὸ περὶ φύσεως ἀνθρώπου βιβλίον Ἱπποκράτους ὑπόμνημα) = Mewaldt, J. (Ed.) (1914). Galeni in Hippocratis de natura hominis commentaria tria, *Corpus medicorum Graecorum* içinde, (vol.5.9.1). Leipzig: Teubner.
- Gal. *Opt. Med.* (Galenos, *Quod optimus medicus sit quoque philosophus* = ὅτι ὁ ἄριστος ἰατρός καὶ φιλόσοφος) = Wenkebach, E. (Ed.) (1933). Der hippokratische Arzt als das Ideal Galens, *Quellen und Studien zur Geschichte der Naturwissenschaften und Medizin* 3-4. Çeviri: *The Best Doctor is also a Philosopher, Galen: Selected Works*. (P. N. Singer, Çev. 1977). Oxford: University Press.
- Gal. *PHP.* (Galenos, *De Placitis Hippocratis et Platonis*) = De Lacy, P. (Ed.) (1978). Galen. On the doctrines of Hippocrates and Plato. *Corpus medicorum Graecorum* içinde, (vol.5.4.1.2). Berlin: Akademie-Verlag.
- Gal. *QAM.* (Galenos, *Quod Animi Mores Corporis Temperamenta Sequantur* = Οτι ταῖς τοῦ σώματος κράσεσιν αἱ τῆς ψυχῆς δυνάμεις ἔπονται) = Marquardt, J., Müller, I., Helmreich, G. (Ed.) (1967). *Claudii Galeni Pergameni scripta minora*, vol.2, (ilk basım 1891). Leipzig: Teubner. Çeviri: *Galen: Psychological Writings: The Capacities of the Soul Follow the Mixtures of the Body*, (P. N. Singer, Çev. 2013). New York: Cambridge University Press.
- Gal. *UP.* (Galenos, *De usu partium* = Περὶ χρείας μορίων) = Helmreich, G. (Ed.) (1968). *Galen de udu partium libri xvii*, (ilk basım 1907). Leipzig: Teubner.
- Herakl. (Herakleitos) = Diels, H., Krantz, W. (Ed.) (1961). *Die Fragmente der Vorsokratiker*, Vol. 1-3. Berlin: Weidmannsche Verlagsbuchhandlung.

- Hes. *Op.* (Hesiodos, *Opera et dies* = Ἔργα καὶ Ἡμέραι) = Solmsen, F. (Ed.) (1970). *Hesiodi opera*, Oxford: Clarendon Press. Çeviri: *Hesiodos: Eseri ve Kaynakları*. (A. Erhat ve A. Kadir, Çev. 1977). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Hdt. (Herodotos) = Legrand, Ph.-E. (Ed.) (1932-1968). *Hérodote. Histories, Vol. 1-9*, Paris: Les Belles Lettres. Çeviri: *Herodotos: Tarih*, (M. Ökmen, Çev. 2006) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hippoc. *Aer.* (Hippokrates, *De aere, aquis, locis* = περὶ ἀέρων ὑδάτων τόπων) = Littré, É. (Ed.) (1961). *Oeuvres complètes d'Hippocrate, vol.2*, (ilk basım 1840). Paris: Bailliére. Çeviri: *Hippocrates, Ancient Medicine. Airs, Waters, Places. Epidemics 1 and 3. The Oath. Praecept. Nutriment, vol.1*. (W. H. S. Jones, Çev. 1923). London: Heinemann. (The Loeb Classical Library).
- Hippoc. *Hebd.* (Hippokrates, *De hebdomadibus* = Περὶ ἐβδομάδων) = Roscher, W. H. (ed.) (1967). *Die hippokratische Schrift von der Siebenzahl*, (*Studien zur Geschichte und Kultur des Altertums* 6) (ilk basım 1913). Paderborn: Schöningh.
- Hippoc. *Nat.Hom.* (Hippokrates, *De natura hominis* = περὶ φύσιος ἀνθρώπου) = Littré, É. (Ed.) (1962). *Oeuvres complètes d'Hippocrate, vol.6*, (ilk basım 1849). Paris: Bailliére. Çeviri: *Hippocrates, Vol. IV: Nature of Man*. (W. H. S. Jones, Çev. 1931). London: Heinemann. (The Loeb Classical Library).
- Hippoc. *Praec.* (Hippokrates, *Praeceptiones* = παραγγελίαι) = Littré, É. (Ed.) (1962). *Oeuvres complètes d'Hippocrate, vol.9*, (ilk basım 1861). Paris: Bailliére. Çeviri: *Hippocrates, Ancient Medicine. Airs, Waters, Places. Epidemics 1 and 3. The Oath. Praecept. Nutriment, vol.1*. (W. H. S. Jones, Çev. 1923). London: Heinemann. (The Loeb Classical Library).
- Hippoc. *VM.* (Hippokrates, *De vetera medicina* = Περὶ ἀρχαίας ἰατρικῆς) = Littré, É. (Ed.) (1973). *Oeuvres complètes d'Hippocrate, vol.1*, (ilk basım 1839). Paris: Bailliére. Çeviri: *Hippocrates, Ancient Medicine. Airs, Waters, Places. Epidemics 1 and 3. The Oath. Praecept. Nutriment, vol.1*. (W. H. S. Jones, Çev. 1923). London: Heinemann. (The Loeb Classical Library).
- Hippoc. *Vict.* (Hippokrates, *De diaeta* = περὶ διαίτης) = Littré, É. (Ed.) (1962). *Oeuvres complètes d'Hippocrate, vol.6*, (ilk basım 1849). Paris: Bailliére. Çeviri: *Hippocrates IV: Heracleitus On the Universe*. (W. H. S. Jones, Çev. 1931). London: Heinemann. (The Loeb Classical Library).

- Hom. *Od.* (Homerus, *Odyssea* = Ὀδύσσεια). Von der Mühl, P. (Ed.) (1962). *Homeri Odyssea*, Basel: Helbing – Lichtenhahn. Çeviri: *Homerus: Odysseia*, (A. Erhat ve A. Kadir, Çev. 1998). İstanbul: Can Yayınları.
- Pl. *Leg.* (Platon, *Leges* = Νόμοι) = Burnet, J. (Ed.) (1967). *Platonis opera, vol.5*, (ilk basım 1907). Oxford: Clarendon Press. Çeviri: *Platon: Yasalar*, (C. Şentuna, S. Babür, Çev. 2007). İstanbul: Kbalacı.
- Pl. *Phd.* (Platon, *Phaedo* = Φαίδων) = Burnet, J. (Ed.) (1967). *Platonis opera, vol.1*, (ilk basım 1900). Oxford: Clarendon Press. Çeviri: *Plato: Complete Works*. (J. M. Cooper, Ed. ve Çev. 1997). Indianapolis: Hackett.
- Pl. *Phdr.* (Platon, *Phaedrus* = Φαίδρος) = Burnet, J. (Ed.) (1967). *Platonis opera, vol.2*, (ilk basım 1901). Oxford: Clarendon Press. Çeviri: *Plato: Complete Works*. (J. M. Cooper, Ed. ve Çev. 1997). Indianapolis: Hackett.
- Pl. *Ti.* (Platon, *Timaeus* = Τιμαίος) = Burnet, J. (Ed.) (1968). *Platonis opera, vol.4*, (ilk basım 1902). Oxford: Clarendon Press. Çeviri: *The Dialogues of Plato Vol.3: Republic, Timaeus, Critias*. (B. Jowett, Çev. 1892). London: Oxford University Press.

Summary

Unlike the pre-Socratic natural philosophers (*physiologoi*), who tried to explain the universe in analogy with the human body, Hippocratic writers used this analogy to provide an inductive theoretical framework to the medical art (*technē*). This effort, known as the humoral theory, took the medical art to a dimension above natural philosophy and brought the idea of the mixture (*krasis*) of the elements (fire, water, air, earth) that were thought to create nature as a rationale to the idea of mixture of bodily elements (blood, phlegm, yellow bile, black bile). Accordingly every body can protect its health by preserving the natural mixture or balance that it brings from birth, with a diet consisting of nutrition and exercise from the inside, as well as the factors that affect the body from the outside. The most fundamental external factor is meteorological changes. The Hippocratic work named *Airs, Waters, Places*, which examines this issue in particular, explains the effects of geographical variables such as seasons, prevailing winds, and water resources on body health through their permanent effects on the balance of health. These effects, which are defined as temperaments, evoked a geographical determinism but enabled the physician to suggest measures to protect the balance according to the seasons or the rising and setting of the stars.

However, Hippocrates' method and his postulates prioritizing health, which gave a meteorological content to the medical art, also affected the philosophy of both Plato and Aristotle by means of body-universe analogies. For example, the bodies in which the mythological divine craftsman (demiurgos) in Plato's *Timaios* planted the souls created as much as the number of stars, put the stars and bodies into analogy. On the other hand, Aristotle, in his *Meteorologica*, emphasizes that the examination of the principles of nature (*physis*) can be done fully if the stars, skies and living bodies are examined together. The Stoics, on the other hand, took the principles of Plato and Socrates to the centre of their causality approach, and they used Plato as medical causality and Aristotle as mathematical causality. In this way, they made use of the advances in anatomy and put forward world conceptions that surpassed Aristotle. However, the Stoics used nature as a mirror in the background of their detailed studies of nature to provide an ethical framework for human

behaviour. However, this ethical framework is an advanced manifestation of the idea of studying nature for the preservation of health, which became evident even in the time of Hippocrates.

Galen, who lived in the period when Stoicism was on the rise, made Hippocrates the hero of an ethical framework different from Stoicism and its alternative at that time, Middle-Platonism. Thanks to this effort of Galen, which goes beyond Hippocrates who defined himself as a physician rather than a philosopher, it can be said that Galen embraced Hippocrates' legacy for his own agenda, but thus carried it to the next ages. Accordingly, the idea of preserving the natural balance accepted by the humoral theory for physical health by nutritional and meteorological precautions, was extended to the mental health with a Stoic attitude. However, although Galen's criticisms of Stoicism brought him more in line with Middle Platonists, his attitude that distinguishes him from the Middle Platonists is that he does not adopt the immortality of the soul. According to him, mental health can only be achieved by diet, not by education, as the Middle Platonists advocated. The most reliable philosopher in this regard is Hippocrates, who took the meteorological conditions as well as diet as the basis. Although this attitude has been criticized for being deterministic, it is a more modest attitude than today's understanding that makes human victorious over nature.

Avicenna, on the other hand, adopted the humoral theory and meteorological approaches of Hippocrates and Galen thanks to the translations made from Greek to Arabic a millennium later and developed it with his work *al-Kânûn Fi't-Tı̄b*. On the other hand, by criticizing Galen's more medicine-oriented approach, he defined himself with a more Aristotelian interest including natural philosophy and sciences. Accordingly, the physician should examine the special conditions of his target society, such as the climate zone, altitude, mountainous situation, relationship with the sea, prevailing winds and soil structure, as well as the stars. Avicenna's work was translated into Latin with the name *Canon medicinae* during the enlightenment period and survived until the 17th century as reference. In the 18th century, meteorological observations that the physician was required to make became instrumentally recorded through discoveries such as thermometer, barometer, and hygrometer. With Bacon-inspired empiricism the interaction between meteorology and medicine was examined based on data, but Hippocrates was reintroduced as an idol, putting Galen and Avicenna into oblivion. Meteorological medicine was practiced in its most mature form in this period.

However, statistical studies in the 19th century revealed that there was not a significant enough relationship between meteorology and health, and the humoral theory was abandoned and the development of a new understanding of medicine based on bacteriology was paved. However, Hippocrates has continued to be kept alive as the father of medicine and the pillar of medical ethics since that time. On the other hand, the emphasis on nature behind Hippocrates' ethics was forgotten, and the empiricist interest in nature was directed not with an ethical reason, but with a justification for the exploitation of nature. Today, when the relationship with nature is questioned due to the climate crisis, it would be appropriate to remember the true Hippocratic ethics.

TANG HANEDANLIĞI DÖNEMİ YAZARLARINDAN YUAN ZHEN'İN YİNGYİNG'İN HİKÂYESİ BAŞLIKL ESERİ HAKKINDA BİR İNCELEME

A REVIEW ABOUT THE THE STORY OF YINGYING BY
YUAN ZHEN, AN AUTHOR OF TANG DYNASTY

Nuray PAMUK ÖZTÜRK

Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu,
Çince Mütercim ve Tercümanlık Ana Bilim Dalı,
nuray_pamuk@hotmail.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 12 Eylül 2022
Kabul edildiği tarih: 4 Aralık 2022
Yayınlanma tarihi: 20 Haziran 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 12 September 2022
Date accepted: 4 December 2022
Date published: 20 June 2023

Anahtar Sözcükler

Tang Hanedanlığı; Nesir; Çin
Hikâyesi; Yuan Zhen; Cui Yingying

Keywords

Tang Dynasty; Prose; Chinese Story;
Yuan Zhen; Cui Yingying

DOI

10.33171/dtcfjournal.2023.63.1.25

Öz

Tang Hanedanlığı (618-906) dönemi Çin edebiyatının gelişmesinde çok önemli bir yere sahiptir. Hanedanlığın kuruluşundan önceki dönemlerde yaşanan savaşlar, edebiyat ve sanata sınırlı gelişme imkânı sunmuştur. Hanedanlığın yıkılmasından sonra kurulan Song Hanedanlığı döneminde ise ağırlıklı olarak tiyatro eserleri görülmektedir. Bu bakımdan klasik Çin edebiyatında en fazla yazarın yetiştiği ve eserin üretildiği dönem Tang Hanedanlığı dönemidir. Tang edebiyatında şiir çok önemli bir yere sahiptir. Şiirde yaşanan gelişmeler diğer edebi türlerin gelişmesine de yardımcı olmuştur. Bazı eserlerde şiirler ve nesirler birlikte kullanılmıştır. Tang döneminde de diğer dönemlerde olduğu gibi aşk ve sevgi konulu pek çok edebî eser üretilmiştir. Bu eserlerden bir tanesi Yingying'in Hikâyesi'dir (鶯鶯传). Yingying'in Hikâyesi, en bilinen klasik Çin aşk hikâyelerindedir. Yuan Zhen (元稹) (779-831) tarafından yazılan eser Yuan Hanedanlığı (1280-1368) dönemi tiyatro yazarlarından Wang Shifu (王实甫) (1260-1307) tarafından operaya dönüştürülmüştür. Hikâyenin tiyatro eserine dönüştürülmesi, daha geniş kitlelere ulaşmasına imkân sağlamıştır. Hikâye, biçimsel olarak nesir tarzında yazılmıştır. Ancak Yuan Zhen, anlatımda farklı teknikler kullanmış, şiirler ve diyaloglara geniş yer vermiştir. Hikâyenin sonunda yazar kendisini baş erkek karakter Zhang Sheng'in arkadaşı olarak göstermiştir. Bu sebeple hikâye, bazı araştırmacılar tarafından yazarın otobiyografik bir eseri olarak nitelendirilmektedir. Bu çalışmada, tarihsel eleştiri yöntemi uygulanacak, Tang dönemi Çin edebiyatından, yazar Yuan Zhen'in biyografisi ve edebî üslubundan bahsedilecektir. Yingying'in Hikâyesi kısaca anlatılacak; hikâyenin biçimsel özellikleri ve işlediği tarihi sürecin hikâyeye yansması hakkında bilgi verilecektir.

Abstract

The Tang Dynasty period is very important in the development of Chinese literature. The military struggles that took place before 618, gave literature and art a limited opportunity for development. After 906, Song Dynasty established and the theater took an important place. In this regard, Tang Dynasty period was the most writers were trained and work were published period for classical Chinese literature, especially Chinese poetry. The development in poetry also affected other literary works. Prose and poetry were together in many works. In every period of Chinese history, there are works of literature on love. One of these works was The Story of Yingying (鶯鶯传). The Story of Yingying is one of the most famous love story in Chinese literary history. It was written by the late Tang writer Yuan Zhen (元稹) (779-831) and one of the playwright of Yuan Dynasty (1280-1368) Wang Shifu (王实甫) (1260-1307) turned the story into an opera. With the transforming into an opera, the story reached larger communities. The story was written as a prose but Yuan Zhen was written the story using different writing techniques, it abounds poems and dialogues. Some researchers think it may be an autobiographical work. This is because, Yuan Zhen himself appears towards the end of the story as a friend of the Zhang Sheng, who is the main male character of the story. In this article we will research; Tang Dynasty Chinese literature, biograph of Yuan Zhen and his writing style; will discuss with the method of historical criticism The Story of Yingying and it's summary, formal features and the effect of historical process on the story.

Giriş

Bilgi ve deneyimleri sonraki nesillere aktarmanın ve kültürel etkileşimin en önemli araçlarından bir tanesi olan yazı, sürekli gelişen, kendini yenileyen bir sistemdir. Yazının varlığından önce de edebiyat çerçevesine dâhil edilebilecek eserler vardır. Çin tarihinin her döneminde edebiyat üzerine çalışmalar yapılmış, eserler üretilmiştir. Bu eserler sözlü edebiyat hakkında bilgi edinmemize yardımcı olmakla beraber kesin bilgiler edinmemize yetmeyecek kadar azdır. Edebiyat bağlamında Qin Hanedanlığı (M.Ö. 221-M.Ö. 206) öncesi dönem klasik dönem; Xia, Shang ve Doğu Zhou dönemi; İlkbahar-Sonbahar Savaşan Beylikler dönemi olarak üç kısımda incelenmektedir (Liu, 2016, s. 1). Klasik dönem edebiyatı daha çok sözlü anlatıma dayanmakta, kulaktan kulağa şarkılar ve mitolojik hikâyeler vb şekillerde diğer nesillere aktarılmaktadır. Bu mitolojik hikayelerden bazıları; Nüwa'nın Göğü Tamir Etmesi (女媧补天), Yu'nun Suyu Kontrol Etmesi (鲧禹治水), Huandi'nin Chiyou'yu Yakalaması (黄帝擒蚩尤)'dır.

Xia (M.Ö. 2000 – M.Ö. 1500), Shang (M.Ö 1700 - M.Ö 1027) ve Zhou Hanedanlığı (周朝 M.Ö. 1050 - M.Ö 247) dönemi Çin edebiyatının filizlenmeye başladığı dönemdir. Yazının icadı ile birlikte sözlü edebiyattan yazılı edebiyata geçiş süreci başlamıştır. Bu bağlamda, Shang dönemine ait hayvan kemikleri üzerine yazılan Fal Yazıtları (甲骨文)¹ Çin yazısının ilk örneklerinden biri olmasının (Kırilen, 2016, s. 16; Eberhard, 1995, s. 70-71) yanı sıra en eski nesir örnekleri olarak kabul edilmektedir (Liu, 2016, s. 2). Sonrasında Zhou Hanedanlığı döneminde yazının bakır kaplar üzerine yazılması ile Jin Wen (金文)² ortaya çıkmıştır. Zhou Hanedanlığının kuruluş döneminde yazılan “Değişimler Klasığı (易经)” Fal Yazıtlarında oluşturulmaya başlanan yazılı anlatımı bir üst basamağa çıkarmıştır. Değişimler Klasığı, Altı Klasik (六经)'den bir tanesidir. Altı Klasik, Qin öncesi döneme ait altı adet klasik metni ifade etmektedir. Bunlar; Şiirler

¹ Fal Yazıtları (甲骨文): Shang Hanedanlığı ve Zhou Hanedanlığı dönemine ait olduğu aktarılan, Sarı Irmağın kuzeyindeki Anyang Harabelerinde yapılan kazılarda bulunan ilk yazılı belgelerdir. Önceleri kemikler, özellikle hayvanların kürek kemikleri daha sonrasında ise kaplumbağa kabukları üzerine kazınan işaretlerdir. Bu kemikler ve kabuklar kâhinler tarafından ateşe atılıyor ve üzerinde çatlaklar oluşuyordu. Kâhinler oluşan bu çatlaklara bakarak kehanette bulunuyordu. Bu kemikler saklanıyor, kehanetin ne kadar gerçekleşmiş ise aynı kemiklere tekrar kaydediliyordu. Bu özelliği ile kemikler kabuklar tarihi belge olma özelliği de taşımaktadır (Şişman, 2021, s. 136-137).

² Jin Wen(金文): Bronz Yazıtlar anlamına gelmektedir. Zhou Hanedanlığı, İlkbahar-Sonbahar ve Savaşan Beylikler Dönemine ait ortaya çıkan yazıtların büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır. Tek bir yazı sistemi olmamasına rağmen, bu dönemlere ait yazılara genel olarak bu isim verilmektedir (Hui, 2006, s. 6-7).

Klasığı (诗经), Belgeler Klasığı (书经), Törenler Klasığı (礼经), Değişimler Klasığı (易经), Şarkılar Klasığı (乐经) ve Bahar-Güz Kayıtları (春秋)'dır (Ünal Chiang, 2021, s. 231).

İlkbahar-Sonbahar ve Savaşan Beylikler Döneminden (春秋战国 M.Ö. 770 - M.Ö. 221) başlayarak Çin yazısı bölgesel farklılıklar göstermeye başlamış, her bir yazı türü farklı yönlerde gelişmeye devam etmiştir. Bu durum Qin Hanedanlığı döneminde yazının standartlaştırılma çabası ile belirli derecede son bulmuştur. Qin Hanedanlığı imparatoru Qin Shi Huang Di'nin pek çok reform hareketinden bir tanesi olan yazının standartlaştırılması sonrası Zhuan Shu (篆书)³ yazı sistemi oluşturulmuş ve Qin Hanedanlığı boyunca en çok kullanılan yazı sistemi olmuştur (Qiu, 1994, s. 60; Chen, 2003, s. 119-122; Avcı, 2016, s. 45). Bu dönemde tarihsel nesir ve felsefi nesir yazımında gelişme yaşanmıştır. Tarihsel nesir olarak yazılan eserlerin başında Bahar-Güz Kayıtları (春秋), Zou Zhuan (左传), Guo Yu (国语) ve Savaşan Devletler Stratejisi (张国策) gelmektedir⁴. Felsefi nesir olarak yazılan eserlerin başında ise Konuşmalar Klasığı (论语), Meng Zi (孟子), Zhuang Zi (庄子) gelmektedir⁵.

Qin Hanedanlığı'ndan sonra kurulan Han Hanedanlığı'nın (汉朝 M.Ö. 206-M.S. 220) dört yüz yıllık hükümdarlığı sırasında siyasi ve ekonomik gelişmelerin yanı sıra edebiyat ve sanat alanında da pek çok gelişme yaşanmıştır. Yazın alanında, Çin ve komşu ülkelere ait tarihi bilgileri edinmemize imkân sağlayan tarih kitapları, seyahatnameler ve ansiklopedilere ek olarak felsefe ve şiir alanındaki çalışmalarını içeren eserler ortaya konulmuştur. Sanat alanında ise resim ve kabartma eserler ön plana çıkmaktadır (Eberhard, 1995, s. 113-122). Han döneminin en bilinen eserleri Sima Qian (司马迁) tarafından yazılmış olan Tarih Kayıtları (史记) ve Bangu (班固) tarafından yazılmış olan Han Shu (汉书)'dur⁶.

³ Zhuan Shu (篆书), Batı Zhou Hanedanlığı (M.Ö. 1027-256) dönemine ait olduğu tahmin edilen taş yazıtlardır. Kendi içerisinde Da Zhuan (大篆) ve Xiao Zhuan (小篆) olarak iki kısma ayrılmaktadır. Da Zhuan; Fal Yazıtları, Bronz Yazıtları içerir. Xiao Zhuan, Qin Hanedanlığı boyunca en sık kullanılan yazı sistemini ifade etmektedir. Xiao Zhuan'ın günümüz klasik Çin yazısının temelini oluşturduğu aktarılmaktadır (Avcı, 2016, s. 45).

⁴ Eserler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Liu, Z. (2016). Zhong Guo Wenxue (Cilt I). İstanbul: Likya Yayınları.

⁵ Eserler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Liu, Z. (2016). Zhong Guo Wenxue (Cilt I). İstanbul: Likya Yayınları.

⁶ Eserler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ceylan, E. (2022). Antik Çin Tarih Yazıcılığı: Sima Qian. A. Bedir, B. Soykan ve U. Cenk (Yay. haz.). *Uluslararası Prof. Dr. Halil İnalçık Tarih ve Tarihçilik Sempozyumu* Bildiri Kitabı (Cilt 1) içinde (s. 569-582). Ankara: Türk Tarih Kurumu; Bedel, B. (2022). Han Shu'nun Çin Tarihçiliğindeki Önemi. *Türk Tarih Kurumu Uluslararası Prof. Dr. Halil İnalçık Tarih ve Tarihçilik Sempozyumu* (Cilt 1) içinde (s. 583-592). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Han Hanedanlığının yıkılışından sonra Çin, Eberhard'ın tabiri ile bir parçalanma dönemine girmiştir (Eberhard, 1995, s. 123). Wei Jin Güney Kuzey Hanedanlıkları (魏晉南北朝) (220-589) adı verilen bu parçalanma dönemi yaklaşık üç yüz yıl sürmüştür. Sürekli askeri mücadele içerisinde geçen Wei Jin Güney Kuzey Hanedanlıkları dönemi, diğer dönemlere göre edebiyata sınırlı gelişme imkânı sunmuş olsa da pek çok edebi tarz bu dönemde olgunlaşmıştır. Konfüçyüs düşüncesinin etkisinin azalması, Budizm düşüncesinin yayılması gibi etmenlerin edebiyat üzerinde de etkileri olmuştur. Bu dönemde şiir, roman, beyit yazın ve nesir gibi edebi türlerde değişimler ve gelişmeler yaşanmıştır (Liu, 2016, s. 49). Ondandan fazla nesir ve şiirsel denemesi günümüze kadar ulaşmış olan yazar ve şair Tao Yuanmin (陶淵明) bu dönemde yaşamıştır. Şeftali Çiçeği Baharı (桃花源记) ve Bay Wuliu'nun Biyografisi (无利先生传) Tao Yuanming'in en bilinen nesirleridir.

Sui Hanedanlığının (隋朝 589-618) kurulması ile bu dağılma dönemi son bulmuştur. Ancak Sui Hanedanlığı da pek çok zorlukla karşı karşıya kalmıştır. Bunlardan bir tanesi kuzey ve güneyin yıllarca süren mücadelesi sonucunda gündelik hayatta konuşulan dil ve yazı sistemlerindeki farklılıklardır. Bu durum her ne kadar dilsel ve yazın alanında çeşitliliği beraberinde getirmiş olsa da öğretim esasları, ekonomik ve sosyal bünyeleri farklı olan toplulukların aynı hanedanlığın yönetimi altına girmesi, ister istemez sorunları da beraberinde getirmiştir. Bölgesel yönetimler arasında çıkan anlaşmazlıklar, ticaret ve ulaşımda yaşanan sorunlar, Büyük Kanal'ın inşaatı ve diğer kavim ve devletlerle süren savaşlar, Sui Hanedanlığını yıpratmıştır. 615 yılından itibaren başlayan isyanlar hanedanlığın 618 yılında yıkılmasına sebep olmuştur. Bir geçiş süreci niteliğinde olan Sui Hanedanlığı döneminde edebiyat ve sanat alanında neredeyse hiçbir gelişme yaşanmamıştır (Eberhard, 1995, s. 191-196).

Çin yazısı, özellikle de klasik Çin edebiyatı araştırılırken yazının çok masraflı ve yazmanın çok zor olduğu göz önünde bulundurulmalıdır (Eberhard, 1995, s. 71). Daha önceden bahsettiğimiz yazı sistemleri zaman içerisinde gelişerek, yenilenecek ilerleme kaydetmiş olsa da yazılar, dar tahtalar ve bambu çıtalar üzerine kazıma yöntemi ile yazılıyordu. Bu durum onların yazılmasını zorlaştırdığı gibi taşınmasını ve saklanmasını da olumsuz yönde etkiliyordu. Her ne kadar sonraki dönemlerde mürekkep kullanılmış olsa da yazılan malzemelerin kullanışsız olması uzun metinlerin oluşturulmasına imkân vermiyordu. Bu sebeptendir ki klasik edebiyat eserleri mümkün olduğu kadar kelimelerden tasarruf edilerek yazılmıştır (Xing, 1976, s. 45). Yazılar daha sonraki dönemlerde ipek kumaşlar üzerine yazılmaya

başlanmıştır ancak ipek çok pahalı olduğu için herkesin temin edemediği bir malzemedir (Carter, 1955, s. 3-4) (Eberhard, 1995, s. 71). Kâğıdın keşfedilmesi ile birlikte taşınması ve temin edilmesi diğer malzemelere göre daha kolay bir yazı malzemesine geçilmiştir. Ancak kâğıt da ilk başlarda çok fazla üretilmediği için yine belirli bir ekonomik ve sosyal seviyedeki kesimin kullandığı bir malzeme olmuştur. Daha sonrasında kâğıdın üretiminin artması ve matbaanın icadı ile birlikte çok ve daha ucuz yazılı eserler temin edilmeye başlanmıştır. Yazılı eserlerin ucuz olması onların halk tarafından da satın alınıp okunmasını sağlamıştır. Ancak burada da yazılı ve sözlü dil arasındaki fark daha net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Yazı dilini iyi anlayamayan halk, yazı dili edebiyatına da fazla ilgi gösterememiştir (Xu, 2003, s. 328-331) (Eberhard, 1995, s. 72). Bu sebeple gündelik konuşma dilinde yazılmış olan eserlerin çoğaltılması daha yaygındır. Bu duruma bakarak, yazı malzemesinin niteliğinin ve hitap ettiği kitlenin, Çin edebiyatının gelişme tarzında ve yönünde etkisi olduğunu söylemek mümkündür.

Çalışmanın konusu olan Yingying'in Hikâyesi, tarihsel eleştiri yöntemi ile ele alınmıştır. Bu bağlamda incelenecek olan metnin yanlışsız olması önem arz etmektedir. Yingying'in Hikâyesi'nin çağdaş Çince'ye ve İngilizce'ye pek çok tercümesi bulunmaktadır. Çalışmada, hikâye klasik Çince metinden⁷ tercüme edilerek kullanılmıştır. Tarihsel eleştirinin önemli basamaklarından biri de biyografiye geniş yer verilmesidir. Yazarın hayatı, sanat anlayışı hakkında verilen bilgiler, yazarın eserinin aydınlatılmasında fayda sağlamaktadır. Berna Moran tarihsel eleştirinin ilkelerinden bahsederken şöyle söylemektedir:

Okurun geçmiş yüzyıllarda yazılmış bir eseri anlayabilmesi, tadına varabilmesi ve değerlendirebilmesi için eserin yazıldığı çağdaki koşullar, inançlar, dünya görüşü, sanat anlayışı ve gelenekleri hakkında bilgi sahibi olması gerekir. Bundan ötürü eseri tam anlamıyla kavrayabilmek, ona doğru bir açıdan bakabilmek için okurun o çağa dönebilmesi, yazarın amaçlarını anlayabilmesi ve o çağın okurunun gözleriyle bakabilmesi lazımdır esere (Moran, 2018, s. 78-79).

Tarihsel eleştirinin bu ilkesinden yola çıkarak önce Tang dönemi edebiyatı ve nesir yazımı, sonrasında yazar Yuan Zhen'in biyografi hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır.

⁷ Yingying'in Hikâyesi'nin klasik çince metnine ulaşmak için bkz. Zhen, Y. (2006). 中国哲学书电子化计. Erişim tarihi: 7.7.2020, <https://ctext.org/wiki.pl?if=gb&chapter=968758&remap=gb>

TANG DÖNEMİ EDEBİYATI VE NESİR

618 yılında kurulan Tang Hanedanlığı, (唐朝) Çin'in en uzun süre hüküm süren hanedanlıklarından bir tanesidir. Siyasi, askeri ve ticari başarılarla ek olarak Tang Hanedanlığı, Çin edebiyatına altın çağını yaşatan dönem olmuştur. Bu dönemde imparator ve yöneticilerin, edebiyat ve sanat alanına ilgileri sayesinde pek çok gelişme yaşanmış; sanatçı, yazar ve şair yetiştirilmiş; okullar açılmış; şiir başta olmak üzere pek çok türde ve konuda eser ortaya konulmuştur. Edebiyat eserleri arasında her ne kadar şiirler ağırlıkta olsa da nesirler de geniş yer tutmaktadır. Quan Tang Shi (全唐诗)⁸ içerisinde iki bin iki yüzden fazla şairin yaklaşık elli bin şiiri bulunmaktadır; Quan Tang Wen (全唐文)⁹ içerisinde üç bin üç yüz yazarın yazdığı yaklaşık yirmi bin metin bulunmaktadır. Ayrıca bu dönemde yazılmış iki yüz yirmiden fazla romandan bahsedilmektedir (Liu, 2016, s. 79). Şiirin baskın etkisi nesirlerde de görülmekte, metinlerde bu iki edebî tür sıklıkla birlikte yer bulmaktadır.

Tang döneminde şiirin yanı sıra nesir türünde de pek çok eser üretilmiştir. Nesirler; Beyit Yazın (骈文)¹⁰ ve Klasik Yazın (古文)¹¹ olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Klasik Yazın, Tang dönemi nesir türünün en fazla değişim göstermiş kısmı olarak bilinmektedir. Klasik Yazın, Qin Hanedanlığı öncesi ve Han Hanedanlığı dönemi

⁸ Quan Tang Shi (全唐诗): Bütün Tang Şiirleri.

⁹ Quan Tang Wen (全唐文): Bütün Tang Metinleri.

¹⁰ Beyit Yazın (Pian Wen (骈文): Nesirden farklı olarak paralel tarzda yazılmış metinleri ifade eder. Han Hanedanlığının sonlarında ortaya çıkmış, Wei-Jin Güney ve Kuzey Hanedanları döneminde tam olarak oluşturulmuştur. Başlıca özelliği, yan yana gelmesine dikkat edilen dört veya altı cümle kalıbıdır. Şiirlerde biçim ve kafiye kuralları açısından düz ve ahenkli kullanıma, retorikte ise süsleme ve imaların kullanımına önem verilir. Beyit Yazın, biçimsel becerilere odaklandığından, içeriğin ifadesi genellikle sınırlıdır (Xu, 2003, s. 328-329).

¹¹ Klasik Yazın (Gu Wen (古文): Genel olarak Dört Mayıs Hareketi öncesi klasik Çince ile yazılan metinleri (Beyit Yazın hariç) ifade etmek için kullanılır. Değişimler Klasığı (易经), Konuşmalar Klasığı (论语), İlkbahar-Sonbahar Kayıtları (春秋) bu klasik eserlerin başında gelmektedir. Beyit Yazın'ın aksine tek cümleli ya da tek satırdan oluşan, belli bir biçim ve kafiye kurallarına uygun olarak yazılan eserlerdir. Tang dönemi edebiyatçılarından Han Yu ve Liu Zongyuan, Qin ve Han Hanedanlıkları dönemi edebi eserlerinin zengin içerik, serbest uzunluk ve akıcılık özelliklerini restore edebileceklerini savunmuşlar ve bu türde oluşturdukları eserleri Klasik Yazın olarak adlandırmışlar ve edebiyatta Klasik Yazın Hareketine öncülük etmişlerdir (Liu, 2016, s. 84-85).

nesirlerini ifade etmektedir. Yazar Han Yu'nün (韩愈)¹² başlattığı Klasik Yazın Hareketi (古文运动), bu türde yazılmış olan eserlerin içeriğini zenginleştirmeyi, eserleri yanlış yazım veya kopyalama nedeniyle oluşan fazlalıklardan arındırmayı ve anlatımda akıcılığı amaçlamaktadır. Araştırmacı Liu; Tang Dezong (唐德宗) döneminde, Han Yu ve Liu Zongyuan'ın (柳宗元) Klasik Yazın'ın öğrenilmesi üzerine yaptığı çalışmaların pek çok edebiyatçı tarafından desteklendiğini aktarmaktadır (Liu, 2016, s. 84). Onların bu çabaları sonucunda Klasik Yazın, Beyit Yazın'ın yerini almaya başlamıştır. Han Yu, eski nesirleri taklit etme yöntemine karşı çıkmaktadır. Açık ve anlaşılır olmanın; nesir yazımının temel ögesi olması gerektiğini, nesirlerde bireysel yazım tekniklerin oluşturulabileceğini savunmaktadır (Liu, 2016, s. 84). Onun bu düşüncesi dönemin insanlarını etkilemiş ve Klasik Yazın Hareketini başarıya ulaştırmıştır. Han Yu'nün nesirleri, içerik bakımından zengindir, duygu ve düşüncelere geniş yer verilmektedir ve tek bir yazım şekline bağlı kalmayıp farklı formlardan oluşmaktadır. Zhang Zhongcheng'in Biyografisi (张中丞传后叙), Ustanın Konuşmaları (师说) Han Yu'nün bu tür eserlerine örnek olarak verilmektedir (Liu, 2016, s. 84-85). Tang Hanedanlığı döneminde ortaya konulan nesirler, sonrasında kurulan Song Hanedanlığının nesirlerini büyük ölçüde etkilemiştir. Tang-Song Hanedanlıkları Sekiz Büyük Ustasından (唐宋八大家)¹³ altı tanesi Song dönemi yazarlarıdır. Bu yazarlardan Ou Yangxiu (欧阳修) Song dönemi nesrinin kurucusu ve önde gelen temsilcisidir.

Tang döneminde, en yaygın nesir türü kısa hikâyelerdir. Kısa hikâyelerin temeli Wei-Jin Güney Kuzey Hanedanlıkları dönemine kadar uzanmaktadır. Bu kısa hikâyeler Tang döneminde gelişme göstermiş; konu bakımından mistik öğelerin

¹² Han Yu, 768-824 yılları arasında yaşamış bir şair, yazar, düşünür ve devlet adamıdır. Henan bölgesi, Heyang şehrinde doğduğu aktarılmaktadır. Bu yer günümüzde Henan eyaleti, Mengzhou şehridir. Yaşadığı dönem Tang Hanedanlığının yükselme dönemine denk gelmektedir, bu sebeple şiirlerinin konuları daha canlı ve tavsiye verir/eleştirir niteliktedir. Han Yu, Yuanhe'nın on ikinci yılında (817 yılı) Huaixi İsyanını bastırmak için Savaş Bakanı olarak görev yapmış, Budizm düşüncesi ile ilgili söylemleri sebebi ile rütbesi düşürülmüş, Chaozhou Valisi olarak görev yapmıştır. Zhangqing'in dördüncü yılında (824 yılı), 57 yaşında, Han Yu hastalanarak hayatını kaybetmiştir. Öldüğünde ünvanı "Wen (文)" olduğu için, öldükten sonra kendisine Han Wen Gong (韩文公) adı verilmiştir. Han Yu, edebi ve felsefi alanda Tang döneminin en önemli entelektüelleri arasında yer almaktadır. Çalışmalarının kendi dönemi ve sonrasının edebiyat ve düşünce hayatı üzerinde büyük etkisi olmuştur. Düz yazı, şiir ve eleştiri türlerinde eserler vermiş, bu yazılarında döneminin günlük yaşamını ve felsefesini ele almıştır. Budizm ve Taoizm'in revaçta olduğu bir ortamda Konfüçyüsçü düşüncüyü savunmuş, bu düşüncelerini edebi eserlerine de yansıtmıştır. Sarı kitap kaynak olarak gösterilecek (Qing, 2009, s. 92-93).

¹³ Tang Song Hanedanlıkları Sekiz Büyük Ustası (唐宋八大家): Ou Yangxiu (欧阳修), Su Xun (苏洵), Su Shi (苏轼), Su Zhe (苏辙), Zeng Gong (曾巩), Wang Anshi (王安石).

anlatımından sıyrılmış ve gerçek konuları ele alan bilinçli bir edebî tür hâline gelmiştir. Çin edebiyatının önde gelen yazarlarından olan Lu Xun, Çin Romanının Kısa Tarihi (中国小说史略) adlı kitabında Tang dönemi kısa hikâyelerinden “ *anlatımı dolaylı, dili büyüleyicidir*” (Xun, 2012, s. 118) şeklinde bahsetmektedir.

Liu Zhaoming; Tang kısa hikâyelerinin gelişim dönemlerini erken, müreffeh, orta ve geç olmak üzere incelemektedir. Ona göre erken ve müreffeh Tang dönemi başlangıç, orta Tang dönemi gelişme, geç Tang dönemi gerileme dönemidir. Bu dönemlerin özellikleri ile ilgili şöyle söylemektedir:

Erken-müreffeh dönem, kısa hikâyelerin önceki altı hanedanlığın mistik öğelerinden Tang tarzı kısa hikâyelere geçiş dönemidir. Bu döneme ait fazla eser bulunmamaktadır ve sanat anlayışı olgunlaşmamıştır. Wang Du'nun (王度) Antik Ayna (古镜记) ve Zhang Zhuo'nun (张鷟) Youxian Mağarası (游仙窟) hikâyelerini bu döneme ait eserlere örnek olarak verebiliriz. Orta Tang döneminde çok sayıda kısa hikâyeye yazarı yetişmiş ve pek çok eser üretilmiştir. Eserlerin konuları mistik öğelerden çok gerçek hayata dayanmaktadır. Bu dönemde efsanevi canlılardan ve olaylardan sıyrılmış, kadın erkek arasındaki aşk hikâyeleri ve imparatorluk sınavını konu alan eserler çok yaygındır. Bu eserlerde olay örgüsü karışık, ayrıntılar canlı ve anlatım zariftir. Chen Xuanyou'un (陈玄祐) Ruhtan Ayrılmak (离魂记) ve Yuan Zhen'in (元稹) Yingying'in Hikâyesini (莺莺专) bu dönemin eserlerine örnek olarak verebiliriz. Geç Tang döneminde kısa hikâyelerin sayısında azalma olmuştur ve sanat anlayışı olarak gerileme yaşanmıştır. Bu dönemde aşk konulu eserler azalırken kahramanlık ve tarihi olayları konu alan eserler artmıştır. Niu Sengru'nun (牛僧孺) Mistik Kayıtlar (玄怪录) eseri bu dönemde üretilen kısa hikâyelere örnek olarak verilebilir (Liu, 2016, s. 85).

Tang dönemi kısa hikâyelerinin Çin edebiyatı üzerinde büyük etkisi olmuştur. Yuan, Ming ve Qing Hanedanlığı döneminde ortaya konulan hikâye, roman ve opera eserlerinde bu dönemin etkisi açık şekilde görülmektedir. Yuan dönemi yazarlarından Wang Shifu (王实甫)'nun Batı Kanadı Öyküsü (西厢记), Yingying'in Hikâyesi'nden esinlenilerek oluşturulmuş bir opera eseridir.

YUAN ZHEN (元稹) VE YINGYING'İN HİKÂYESİ (莺莺传)

Çin tarihinin hemen hemen her döneminde aşk ve sevgi üzerine eserler ortaya konulmuştur. Tang dönemi eserlerinden Yingying'in Hikâyesi bunlardan bir tanesidir. Yuan Zhen tarafından yazılmıştır. Hikâye her ne kadar nesir tarzında yazılmış olsa da Yuan Zhen daha çok şiirleri ile tanınan bir şair, yazar ve politikacıdır. Bu sebeptendir ki Yingying'in Hikâyesi'nde şiirlere geniş yer vermiştir.

Yuan Zhen 779-831 yılları arasında yaşamıştır. Asıl adı Wei Zhi (微之), bir diğer ismi ise Wei Ming (威明) olarak geçmektedir (Qing, 2009, 页 263). Xianbei Soyundan geldiği aktarılan yazar Henei şehrindedir (Günümüz Henan Bölgesi Luoyang şehri). Babasını sekiz yaşında kaybetmiştir. Annesi, yazara hat sanatını öğretmiştir. Zhenyuan (贞元)'in¹⁴ dokuzuncu yılında (793) imparatorluk memuriyet sınavını geçmiş, on sekizinci yılında (802) görevinde yükselmiş, daha sonrasında ise sekreterlik biriminde kâtiplik görevine, 806 yılında görevde yükselerek askeri birimde sol sözcülük görevine, 822 yılında Bayındırlık Bakanlığında bakan yardımcılığı görevine getirilmiştir (Qing, 2009 , s. 264; Sun, 2007, s. 159). 831 yılında Wuchang Askeri Garnizonunda görevli olduğu dönemde vefat etmiştir.

Yuan Zhen ve Tang Hanedanlığının en çok eser üreten şairlerinden bir tanesi olan Bai Juyi (白居易)¹⁵ ile çok yakın arkadaştır. İkili, edebiyatta Yeni Yuefu¹⁶ Hareketini (新乐府运动) başlatmışlardır. Bu dönemde Klasik Yuefu tarzında yazılan pek çok eser bulunmaktadır. Yuan Zhen ve Bai Juyi bu klasik eserlerin temalarını kullanarak yeni eserler oluşturmuşlardır. Zhang Ji (张籍) ve Wang Jian (王建), Yeni Yuefu tarzında eserler ortaya koymak için çok çaba harcamışlardır. Bai Juyi ve Yuan Zhen'in bazı eserleri bu hareketin özelliklerini, yuefu yaratımlarını ve genel şiir teorilerini sistematik olarak açıklamaktadır. Onlara göre şiirler insanların duygularını açığa çıkarmalı; yazılı eserler güncel olayları, halkın durumunu yansıtmalı; olaylar imalı veya ironik yollara başvurmadan açık bir şekilde anlatılmalı; ağdalı, anlaşılması zor anlatımdan uzaklaşmalı, basit ve herkesin anlayabileceği şekilde yazılmalıdır. Bu hareket sadece edebiyatta eser türleri, oluşturma yöntemleri,

¹⁴ Tang Dezong'un (唐德宗) hükümdarlığının 785-804 yılları arasına verilen isimdir. Zaman aralığının hesaplanmasında Fang Shiming (方诗铭)'in Zhongguo Lishi Ji Nian Biao (中国历史纪年表)'da belirttiği süreler esas alınmıştır.

¹⁵ Bai Juyi (白居易) hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Pamuk Öztürk, N. (2016). Tang Dönemi Şiiri ve Bai Juyi (白居易). *Current Research in Social Sciences*, 2(2), 79-85. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uresosc/issue/24870/262810>

¹⁶ Yuefu (乐府): Çin tarzı lirik şiir anlamına gelmektedir.

eserlerin yazımı ve konularında yeniliği amaçlamamaktadır. Aynı zamanda değişim talep eden toplumsal ve siyasal mücadelenin edebî bir yansımasıdır (Sun, 2007, s. 160-161).

Yuan Zhen tarafından yazılan, Zhang Sheng ve Cui Yingying'in aşkının anlatıldığı hikâyeye özetle şu şekildedir: Zhang Sheng, dönemin başkenti Chang-an'a giderken Pu şehrinde bir tapınakta konaklar. Aynı tapınakta Yingying, Yingying'in annesi ve erkek kardeşi de konaklamaktadır. Yaşanan olaylar sonucunda Yingying'in annesinin Zhang Sheng'in uzaktan teyzesi olduğunu öğrenirler ve akrabalık bağı kurarlar. Zhang Sheng, Yingying'i ilk görüşte beğenir ve ona âşık olur. Yingying ise ilk başlarda bu aşka karşılık vermezken daha sonrasında kayıtsız kalamaz ve iki âşık gizlice buluşmaya, birbirlerine şiirler mektuplar yazmaya başlarlar. Bir süre sonra Zhang Sheng'in memurluk sınavına girebilmesi için Chang-an'a gitmesi gerekir ve Yingying'in yanından ayrılır. Bir yıl ayrılıktan sonra Yingying'e hediyelerle birlikte gönderdiği mektubunda sınavda başarısız olduğunu, tekrar sınava katılabilmek için bir sonraki sınava kadar başkentte kalması gerektiğini söyler. Sevdiği erkeğin yanına dönmesini uman Yingying, hayal kırıklığı yaratan bu mektuba son derece metanetli bir şekilde cevap yazar ve bir daha Zhang Sheng ile görüşmemeye karar verir. Daha sonrasında Zhang Sheng her ne kadar Yingying'i görmek için yakınına gelse de, mektuplar, şiirler yazsa da onu kendisiyle görüşmeye ikna edemez. Sonunda Zhang Sheng da kendi hayatına devam edebilmek için Yingying'in yaşadığı şehirden ayrılır. Uzun yıllar sonra Zhang Sheng tekrar Yingying'in yaşadığı şehre gelir ve onun yaşadığı evi bulur. Zhang Sheng, Yingying'i unutamamış başka bir kadınla evlenmemiştir. Yingying ise o dönemki toplum kuralları doğrultusunda ideal bir kız evladın yapması gerekeni yapmış ve kendi ailesinin toplumsal statüsüne uygun bir ailenin oğluya evlenmiştir. Zhang Sheng, Yingying'in evine gider. Yingying'in eşine kendisini tanıtır, kuzeni ile görüşmek istediğini söyler. Zhang Sheng'in bu isteğinde herhangi bir sakınca görmeyen eş, isteği kabul eder, Yingying'e haber gönderir fakat Yingying, bu isteği toplumun kendisine yüklediği etik kurallara uymadığı için reddeder. Evli bir kadının kuzeni dahi olsa bekâr bir erkekle görüşmesinin doğru olmadığını düşünmektedir. Yingying, Zhang Sheng'in bu duruma çok üzüldüğü haberini alınca da ona gizlice bir şiir yazar:

Yüzüm çöküp zayıfladığımdan beri,
On binlerce geri dönüş için ayağa kalkamayacak kadar bitkinim.
Yanımdaki insanlara karşı duyduğum utanç bile kaldıramazken beni,
Aşkım için yorgun, bitkin olmaktan utanıyorum.

Bu şiirle umutlanan Zhang Sheng, sevdiği kadına ulaşmak için çok çaba harcar ancak bir karşılık bulamaz. Birkaç gün sonra Yingying, son kez Zhang Sheng'a bir şiir gönderir. Zhang Sheng bu şiirle Yingying'i bir daha göremeyeceğini anlar.

Bugün hangi yoldan vazgeçersen,
Sadece kendin ve ailen içindir.
Hâlâ geçmiş için bir şeyler yapacaksan,
Yanında olanları sevip korumak en iyisidir ¹⁷.

Bu son mektup ikilinin ilişkisinin tamamen bittiğinin kanıtıdır.

Hikâyenin otobiyografik bir eser olduğu, Yuan Zhen'in hikâyenin sonunda yer verdiği şu ifadeden anlaşılmaktadır: “Çevresindeki insanlar Zhang'ı, sorunlara çözüm getirmede başarılı birisi olarak tanıyorlardı. Arkadaşlarımızla bir araya geldiğimizde bunun ne anlama geldiğini konuşurduk. Bu kadar akli başında bir insanın neden böyle davrandığını, kafasının nasıl bu kadar karmakarışık olduğunu tartışırdık. Zhenyuan'ın dokuzuncu ayında (贞元年) arkadaşımız Li Gongzuo (李公佐), Jiang-an'da evimize (Yuan Zhen'in evinde) misafirimiz oldu. Ona bu hikâyeyi anlattığımda durumun son derece alışılmadık olduğunu söyledi. Akabinde ben de “Yingying'in Şarkısı'nı” yazdım” .

Hikâyenin giriş bölümünde Pu şehrinde çıkan bir ayaklanmadan bahsedilmektedir. 785-805 yılları arasında Pu şehrinin yöneticisinin ölümünün ardından yeni yöneticiyi onaylamayan askerler ayaklanma çıkarmışlardır. Genel ayrıntıları ile hikâyede yer bulan bu ayaklanma bize dönemin toplumsal olaylar, İmparatorluğun bu olaylara karşı sergilediği tavır ve askerlerin bölgesel yönetim üzerindeki etkisi hakkında bilgi vermektedir. On gün süren ayaklanma, doğrudan imparator tarafından görevlendirilen komutan Du Que'nin, askerleri kontrol altına almasıyla bastırılmıştır. Ayaklanma sırasında askerler sosyal sınıf, ekonomik durum ayrımı yapmadan Pu halkının evlerini ve eşyalarını yağmalamışlardır.

Dul bir kadın olan Bayan Cui (Yingying'in annesi), son derece zengin ve güçlü bir kadın olarak anlatılmaktadır. Ancak erkek egemen toplum yapısında Bayan Cui'nin gücü ve serveti ayaklanma sırasında ailesini ve mal varlığını korumada yeterli olmamıştır. Bu sebeple uzaktan akrabası olan Zhang Sheng'dan (hikâyede erkek figürünün temsilcisi) yardım istemiştir. Zhang Sheng, Cui ailesinin ayaklanmada zarar görmemeleri konusunda komutan Dang ile görüşmüş ve söz almıştır. Bu

¹⁷ Hikâyenin tam metninin Türkçe tercümesi için bkz. Zhen, Y. (2021, Eylül). Ying Ying'in Hikâyesi (N. Pamuk Öztürk, Çev.). *Sözcükler Edebiyat Dergisi*, 93, 112-122.

ayaklanma Zhang Sheng ve Bayan Cui'nin tanışmasını ve uzaktan akraba olduklarını öğrenmelerini, Zhang Sheng'in Bayan Cui'nin saygısını kazanmasını sağlamıştır. Ayaklanma sonrasında Zhang Sheng ile kızını tanıştırmaması, Bayan Cui'nin üstü kapalı olarak ailesini koruyup kollayacak bir erkek bireye ihtiyaç duyduğunu göstermektedir.

Eserde sıkça bahsedilen karakterlerden bir tanesi de Yingying'in hizmetçisi Hongniang (红娘)'dır. Hongniang kelimesi, arabulucu, çöpçatan anlamına gelmektedir. Hikâyede Yingying'in üstündeki etkisi net bir şekilde görülmektedir. Yingying'i nasıl etkileyebileceği konusunda Zhang Sheng'a yardım etmiş; Zhang Sheng'a nasıl davranması gerektiği konusunda da Yingying'e fikir vermiştir. Bu durum, karaktere Hongniang isminin verilmesinin tesadüf olmadığını göstermektedir. Hikâyede, Hongniang'ın kişiliği, davranışları, konuşma tarzı ayrıntıları ile verilse de fiziksel özelliklerinden hiç bahsedilmemektedir.

Hongniang, bir gece Yingying'i Zhang Sheng'la buluşmaya götürmüştür. Yingying'i odaya götürürken ki hâli hikâyede şu şekilde anlatılmaktadır:

...Hongniang, kolunun altında bir yorgan ve elinde bir yastık tutarak kapının önünde duruyordu. Zhang'a "*Hanım geliyor, hanım geliyor! Neden hala uyuyorsun?*" diye sordu. Ardından yastığı ve yorganı olduğu yere bırakıp gitti. Zhang, gözlerini ovuşturup yatağının üzerinde oturarak bir süre bekledi. Bunun bir rüya olup olmadığı konusunda emin değildi. Yine de beklemeye devam etti. Kısa bir süre sonra, Hongniang iki eliyle Yingying'in ellerinden tutarak geri geldi. Odaya geldiklerinde, Yingying'in baştan çıkarıcı derecede güzel giyinmiş olduğunu gördü. ... Gün ağarmaya başlamıştı. Hongniang'ın odaya girişi Yingying'in gitme zamanının geldiği anlamına geliyordu. Yingying hafif hafif ağlayarak yatakta döndü ve sonrasında ayağa kalktı. Hongniang, sanki kırılacak bir eşya taşıyormuşçasına Yingying'i ellerinden tutarak götürdü (Zhen, 2021, s. 115).

Hernekadar tek hareketten yola çıkarak bu durumu ayak bağlama geleneği ile kesin bir şekilde ilişkilendirmemiz mümkün olmasada; Hongniang'ın Yingying'in yürümesine yardımcı olmadaki bu hassasiyeti bizlere Tang toplumunun elit

tabakasında bulunan kadınlar arasında yaygın olan ayak bağlama geleneğini¹⁸ Yingying'in de uyguladığını düşündürmektedir. Kadınlarda ayak bağlama geleneği, Çin kültüründe binlerce yılı aşan bir geçmişe sahiptir. 4-7 yaş arasındaki kız çocuklarının ayak parmaklarının (başparmak hariç) ayağın altına gelecek şekilde kıvrılması, tarak kemiğinin kırılarak, ayak tabanının topuğa mümkün olduğunca yaklaştırılması ve bu hâldeyken sıkıca bağlanması yöntemiyle uygulanan bu geleneğin ortaya çıkışı hakkında çeşitli yorumlar yapılsa da başlangıcının Tang Hanedanlığı dönemine kadar uzandığı aktarılmaktadır. Bu uygulama ilk olarak sarayda ki kadınlar arasında başlayarak toplumun elit tabakasına etki etmiş, daha sonra da elit tabakayı taklit etme isteği duyan alt sınıf arasında yayılmıştır (Ünal Chiang, 2011, s. 148). Ayak bağlama, belli standartlara bağlı olmayıp farklı şekillerde yapılmaktadır. Kadın güzelliği için bir standart hâline dönüşen, daha çekici ve zarif olduğu düşünülen bu küçük ayaklar, kadınlarda sosyal statünün bir göstergesidir. Ayağı bağlanan kadınlar tek başlarına yürüyemedikleri için sürekli bir yardımcıya ihtiyaç duymaktadır. Hikâyede dönemin sosyal, kültürel yapısı hakkında bilgi sahibi olabileceğimiz ayrıntılar Yingying ve Zhang Sheng aracılığı ile verilmektedir.

Eser, feodal toplumdaki suç kavramını ve kadının feodal toplum içerisindeki trajik kaderini ortaya koymaktadır. Hikâyenin başrolündeki Yingying, son derece göz alıcı, çarpıcı ve güzel bir karakter olarak işlenmiştir. Aşk ve etik kuralların savaşında, Yingying'in karmaşık ve çelişkili duygusal tavrı hikâyede derinden açığa çıkarılmaktadır. Yingying genel olarak cesur ve baskın bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır; O, feodal etik kuralların duvarlarını yıkmış, korkusuzca Zhang Sheng'a âşık olmuş, sevdiği erkekle görüşebilmek için mektuplar, şiirler yazmış ve tüm kurallara rağmen Zhang Sheng'la buluşmuştur. Daha sonra Zhang Sheng, memurluk sınavına girmek için Chang-an'a giderek Yingying'i yalnız bırakmak zorunda kalmıştır. Sonrasında Yingying, Zhang Sheng'ın göndermeye devam ettiği, hislerini yansıtan hediyeleri reddetmiştir. Yingying, iyilik ve dürüstlüğe daha fazla önem veren bir kadın figürü çizmektedir. Fakat onun hediyeleri kabul etmeme, Zhang Sheng ile görüşmeyi reddetme, mektuplarına cevap vermeme gibi davranışları duygusal zayıflığını gösteren körü körüne bir pişmanlıktır. Hikâyenin sonunda hasret

¹⁸ Yukarıda bahsedilen yöntemle uygulanan gelenek hakkında araştırmacı Ünal Chiang, şöyle söylemektedir: "... Geleneğin uygulanmasında bir standart yoktur. Kimi kız çocuklarının ayakları "Altın Lotus" adı verilen bir tarzda çok sıkı bağlanırken, kimisinin tarak kemiği kırılmamakta, sadece parmaklar sıkıştırılarak ayağın büyümesine engel olunmaktadır". Ayak bağlama geleneği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ünal Chiang, G. (2011). Çin'de Ayak Bağlama Geleneği "Bir Çift Küçük Ayak; Bir Kap Gözyaşı". A. Küçükler (Ed.). 1. Uluslararası Asya Dilleri ve Edebiyatları Sempozyumu Bildiriler Kitabı içinde (s. 147-154). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

çektğini reddetmediği sevgilisi Zhang Sheng ile görüşmemiştir, bu davranışın ortaya koyduğu başkaldırı aynı zamanda ilk başta onunla aşk yaşamasının sonuçlarını da dolaylı yoldan göstermektedir. Yingying'in hayatı, dönemin zengin ve güçlü ailelerinin kızlarının tipik bir örneği olarak görülmektedir (Yin, 1980, s. 304). Ancak tüm etik kuralları yıkararak yaşadığı aşk onu diğerlerinden ayırmaktadır. Sonrasında yaşadığı pişmanlık, sevdiği adamı kabul etmeyip başkasıyla evlenmesi, etik kuralların zengin ve güçlü ailelerin kızları üzerindeki etkisini göstermektedir. Yingying, bir süre bu etik kurallarla mücadele etmiş olsa da sonrasında kurallara boyun eğmek zorunda kalmıştır. Evleneceği erkeği seçmek onun değil ailesinin isteğine bağlıdır.

Yuan Zhen, Zhang Sheng'i başarılı, yakışıklı, güçlü, samimi ve ahlaklı bir erkek olarak anlatmaktadır. Hikâyede ahlaklı tabiri sadece Zhang Sheng için kullanılmıştır. Zhang Sheng, çevresindeki insanların aksine dış güzelliğe önem vermeyen, zevk peşinde koşmayan, gerçek aşkı arayan bir karakter olarak anlatılmaktadır. Bayan Cui ile uzaktan akraba olması ve Bayan Cui'nin ona yakın davranması, bu dönemde aileler arasındaki sosyal statü sınırı net bir şekilde çizildiği için Zhang Sheng'in da zengin bir aileden geldiğini göstermektedir.

Hikâyede Yuan Zhen'in üzerinde pek fazla durmadığı nokta; Zhang Sheng'in memurluk sınavına tekrar hazırlanmak için başkentte kalma isteğidir. Zhang Sheng'i daha masum göstermek için Yingying'in etik kurallara uymayan davranışının suç olarak algılanmasını sağlamış ve suçlarından dolayı onu cezalandırmıştır. Yinying'in "muhteşem güzellikte" olduğunu söylemekte, Zhang Sheng'i hem duygusal hem de fiziksel olarak çok güçlü bir karakter olarak çizmekte ancak Yingying'in eşinden sadece sosyal statü olarak bahsetmektedir. Bu durum evliliklerde sevgi bağından çok aileler arasındaki sınıf ayrımına dikkat çekmekte, feodal toplumlardaki evlilik bağı hakkında temel sayılabilecek bir özelliği göstermektedir. Bunun dışında hikâyenin her iki karakteri de hem duygusal hem fiziksel hem de sosyal statü olarak ayrıntılı şekilde anlatılmakta ancak aileleri hakkında hikâyenin başında verilen kısa bilgi dışında başka bilgi verilmemektedir.

Song Hanedanlığı döneminde hikâyenin konusu hakkında farklı edebi türlerde eserler üretilmiştir. Örneğin; Yan Shu (晏殊), Su Shi (苏轼) ve Qin Guan (秦观) hikâye hakkında şiirler yazmıştır. Dong Jieyuan (董解元) hikâyeyi operaya dönüştürmüştür. Hikâyenin opera eserine dönüştürülmesi ile olay örgüsü genişletilmiş; teması, Yingying ve Zhang Sheng'in evliliğinin gerçekleşmesinin kendi ellerinde olup olmadığı sorunu üzerinde yoğunlaşmıştır. Dong Jieyuan, hikâyenin sonunu "terkedilme" trajedisinden Cui Yingying ve Zhang Sheng'in kaçıp mutlu bir şekilde bir araya

gelmesi olarak değiştirmiş, onları aşk ve mutluluğun peşinden koşan bir çift olarak göstermiştir (Zhongguo Gudai Xiaoshuo, 2021). Opera eserinde yazar karışık tanımlamalardan sıyrılarak, sanatsal bir yaratım gerçekleştirebilmiş, yoğun ve karmaşık sorunları başarılı sonuçlara bağlayabilmiştir. Dong Jieyuan'ın bu uyarlaması hikâyenin geleneksel temasını bir sıçrama basamağı olarak göstererek anti-feodal temaya daha fazla vurgu yapmaktadır.

Yingying karakterinin isyanında Yuan Zhen, onun kalbindeki çatışmayı ve davranışının nereden geldiği noktasını yakalamıştır. Bu durumun sonucu olarak onu başlangıçta bocalamış, sonrasında mukavemetli, sonrasında tekrar sözünden dönen daha sonrasında tekrar mukavemetli biri olarak aktarmıştır. Yingying ve Zhang Sheng kısa bir süre birbirlerinden ayrılmışlar, sonra tekrar buluşmuşlar, tekrar ayrılmışlardır; ayrıldıktan sonra biri uzun süre unutamamış, hatıraları gömmüş ve evlenmiştir, tekrar diğeriyle buluşmamıştır. Yazar, bu durumun feodal toplumlarda ortaya çıkabilecek anlaşmazlık ve mağduriyet noktasını yakalayılarak eseri ortaya koymuştur. Bu bağlamda hikâye de ister istemez derin bir pişmanlığın bitmek bilmeyen trajedisini anlatmakta ve sonuçlarını ifade etmektedir.

Sonuç

Bu hikâye Taiping Guangji (太平广记) de yer almaktadır. Song ve Yuan dönemlerinden itibaren, Çin'de en çok yayılan aşk hikâyelerden bir tanesi olmuştur. Hikâye aynı zamanda Tang-Song Edebi Masallar Antolojisi (唐宋传奇集) ve Tang Hikâyeleri (唐人小说) içinde de yer almaktadır. Yuan Zhen'in yazdığı nesirlerden sadece Yingying'in Hikâyesi korunabilmiştir. Hikâye içinde yazarın ana kahramanlarından Zhang Sheng'in yazdığı otuz mısradan oluşan Gerçek Şiir (会真诗 Hui Zhen Shi) başlıklı şiir olduğu için sonralarında bu eser Gerçeği Hatırlamak (Hui Zhen Ji 会真记) olarak anılmıştır (Yin, 1980, s. 304-305).

Bu hikâye yayılmaya başladığında; teması, içeriği, olayların anlatımı ve vurguladığı sosyo-kültürel öğeler ile dönemin edebiyat dünyasında sarsıntı meydana getirmiştir. Yuan Zhen ile aynı dönemde yaşamış Yang Juyuan, Li Shen ve diğer pek çok şair bu hikâye için şiirler yazmışlardır. Hikâye sayısız kez geleneksel operaya dönüştürülmüş, ünlü eserlerle karşılaştırılmıştır; Song dönemi Zhao Delin (赵德麟)'in Kelebeğin Çiçeğe Aşkıını Tartışma Şiiri (商调蝶恋花词); Dong Jieyuan (董解元)'in Batı Kanadı Öyküsü (西厢记); Yuan dönemi Wang Shifu (王实甫)'nun Batı Kanadı Öyküsü (西厢记), Guan Hanqing (关汉卿)'in Batı Kanadı Öyküsü Okumaları (读西厢记); Ming dönemi Li Rihua (李日华)'nın Güney Batı Kanadı Öyküsü (南西厢记), Lu Tianchi (陆天

池)'nın Güney Batı Kanadı Öyküsü (南西廂记), Zhou Gonglu (周公鲁)'nun Batı Kanadı Öyküsü Çevirileri (翻西廂记) vb. yayılarak bu güne kadar ulaşmıştır. Wang Shifu (王实甫)'nun Batı Kanadı Öyküsü (西廂记) bu tarz operalar arasında en fazla yayılanlardan bir tanesi olmuştur. Eserin Tang dönemi nesir yazımına etkisi büyüktür, dönemin kısa hikâyeleri arasında ise en ön sırada gelmektedir.

Kaynakça

- Zhongguo Gudai Xiaoshuo. (2021, 06 04). Zhongguo Da Bai Ke Quanshu.
<https://www.zgbk.com/ecph/sublibrary?SiteID=1&ID=130&code=148#sort>
- Avcı, İ. (2016). Çin Yazısının Tarihsel Gelişimi. *Çin Dili* içinde (s. 45-56). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Bedel, B. (2022). Han Shu'nun Çin Tarihçiliğindeki Önemi. A. Bedir, B. Soykan ve U. Cenk (Yay. haz.). *Uluslararası Prof. Dr. Halil İncalcık Tarih ve Tarihçilik Sempozyumu Bildiri Kitabı* (Cilt 1) içinde (s. 583-592). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Carter, T. F. (1955). *The Invention of Printing in China and Its Spread Westward*. New York: Columbia University Press.
- Ceylan, E. (2022). Antik Çin Tarih Yazıcılığı: Sima Qian. A. Bedir, B. Soykan ve U. Cenk (Yay. haz.). *Uluslararası Prof. Dr. Halil İncalcık Tarih ve Tarihçilik Sempozyumu Bildiri Kitabı* (Cilt 1) içinde (s. 569-582). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Chen, Z. (2003). *Qinxi Wenzhi Yanjiu: Cong Hanzi Shi de Jiaodu Kaocha*. Taipei: Zhongyan Yanjiu Yuan Lishi Yanjiusuo Zhuankan.
- Eberhard, W. (1995). *Çin Tarihi* (3. bs.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Hui, W. (2006). *Shang-Zhou Jinwen*. Beijing: Wenwu Chubanshe.
- Kırilen, G. (2016). Çin Dili ve Yazının Önceliği. G. Kırilen (Ed.). *Çin Dili* içinde (s. 15-44). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Liu, Z. (2016). *Zhong Guo Wenxue* (Cilt I). İstanbul: Likya Yayınları.
- Moran, B. (2018). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk Öztürk, N. (2016). Tang Dönemi Şiiri ve Bai Juyi (白居易). *Current Research in Social Sciences*, 2(2), 79-85. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/curesosc/issue/24870/262810>

- Qing, G. (2009). Yuan Zhen. *Tangshi Sanbai Shou* içinde. Zhongguo Wenhua Chubanshe.
- Qiu, X. (1994). *Wenzi Xue Gaiyao* (文字學概要) (2. bs.). Taipei: Wanjuanqi Tushu Youxiangongsi.
- Shiming, F. (2013). *Zhongguo Lishi Ji Nian Biao*. Shanghai: Shanghai Shudian Chubanshi.
- Sun, C. (2007). *Sui-Tang Wudai Wenhua Shi*. Shanghai: Dongfang Chuban Zhongxin.
- Şişman, S. (2021). JIA GU WEN (甲骨文) İŞİĞİNDA ÇİN KÜLTÜRÜNE BAKIŞ. O. Köksal (Ed.). *International Congress of Language and Translation Studies Full Text Book-Uluslararası Dil ve Çeviribilim Kongresi Tam Metin Bildiri Kitabı* içinde (s. 135-142). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ünal Chiang, G. (2011). Çin'de Ayak Bağlama Geleneği "Bir Çift Küçük Ayak; Bir Kap Gözyaşı". A. Küçükler (Ed.). *1. Uluslararası Asya Dilleri ve Edebiyatları Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde (s. 147-154). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ünal Chiang, G. (2021). Tang Dönemi Düşünürü Han Yu'nün "Hakiki Dao" Adlı Eserinde Ru-Dao Ekolleri Çatışması. A. M. DüNDAR ve G. Kırilen (Ed.). *Apam Çin Çalışmaları I* içinde (s. 229-252). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Xing, G. (1976). Poetry and Music. *Chinese Culture*, 17(2), 41-50.
- Xu, L. (2003). *Tang Chao Wenhua Shi*. Shanghai: Shanghai Fudan Daxue Chubanshe.
- Xun, L. (2012). *Zhongguo Xiaoshuo Shilue*. Xin Shijie Chubanshe.
- Yin, M. (1980). Yuan Zhen (Yi Jian Qian). *Zhongguo Gudian Wenxue Mingzhu Tijie*. içinde Beijing: Zhongguo Qingnian Chuban She.
- Zhen, Y. (2006). *中国哲学书电子化计划*. Erişim tarihi: 07.07.2020, <https://ctext.org/wiki.pl?if=gb&chapter=968758&remap=gb>
- Zhen, Y. (2021, Eylül). Ying Ying'in Hikâyesi. (N. Pamuk Öztürk, Çev.). *Sözcükler Edebiyat Dergisi*, 93, 112-122.

Summary

Founded in 618, the Tang Dynasty (唐朝) is one of the longest reigning dynasties in China. In addition to political, military, and commercial successes, the Tang Dynasty was the golden age of Chinese literature. In this period, owing to the interest of the emperors and administrators in the field of literature and art, many developments took place; artists, writers and poets were trained, schools were opened, and works in many genres and subjects, especially poetry, were composed. Although poems are dominant among literary works, prose

also has a wide place. *Quan Tang Wen* (全唐文) includes over twenty thousand texts written by three thousand three hundred authors. In addition, there are more than two hundred and twenty novels written in this period. Tang period prose is divided into two genres, Parallel Literature (骈文) and Classical Literature (古文). Classical Literature is referred as the most changed part of Tang period prose genre. The Classical Literary Movement (古文运动), initiated by the writer Han Yu (韩愈), aimed to enrich the content of the works written in the Classical Literature genre, to purify the works from redundancy due to misspellings or copying, and to ensure fluency in expression. Han Yu opposes the method of imitating ancient prose. He argues that being clear and understandable should be the basic element of prose writing, and that individual writing techniques can be established in prose. As a result of the efforts of writers who supported this movement, Classical Literature began to replace Parallel Literature.

In the Tang period, the most common prose genre was short stories. Tang period stories have been stripped of the mystical elements of earlier periods, becoming a literary genre that deals with real issues. Liu Zhaoming examines the developmental stages of Tang short stories as early, prosperous, middle and late. According to him, the early and prosperous Tang period is the beginning, the middle Tang period is the development, and the late Tang period is the period of decline. Tang period short stories had a great influence on Chinese literature.

In almost every period of Chinese history, works on love and affection have been written. *The Story of Yingying* (莺莺传), written by Yuan Zhen (元稹 779-831), is regarded as one of them. Although the story is written in prose, Yuan Zhen is a poet, writer, and politician best known for his poems. It is for this reason that he gave a wide place to poems in *The Story of Yingying*. Bai Juyi (白居易), one of the most influential poets of the Tang Dynasty, and Yuan Zhen were very close friends. The two initiated the New Yuefu Movement (新乐府运动) in literature. There are many works written in the Classical Yuefu style during this period. Yuan Zhen and Bai Juyi created new works using the themes of these classical works.

The main characters of *The Story of Yingying* are Zhang Sheng and Cui Yingying. The introduction of the story tells an uprising in the city of Pu. This uprising, which takes place in the story in general details, gives us information about the social events of the period, the attitude of the Empire towards these events, and the effect of the military on the regional administration. Yingying's mother, Ms. Cui, is portrayed in the story as an extremely rich and powerful woman. However, in the male-dominated society, Ms. Cui's power and wealth were not enough to protect her family and property during the uprising. For this reason, she sought help from her distant relative, Zhang Sheng (the representative of the male figure in the story). Zhang Sheng made an effort to prevent the Cui family from being harmed. The fact that she introduces Zhang Sheng to her daughter after the uprising shows that Ms. Cui needs a male individual to protect her family.

One of the frequently mentioned supporting characters in the work is Yingying's maid Hongniang (红娘). Her influence on Yingying is clearly seen in the story. She helped Zhang Sheng figure out how to influence Yingying and gave Yingying ideas on how to treat Zhang Sheng.

The work reveals the concept of crime in feudal society and the tragic fate of women in the feudal society. Yingying, the protagonist of the story, is rendered as an extremely eye-catching, striking and beautiful character. In the battle of love and ethics, Yingying's complex and contradictory emotional stance is deeply revealed in the story. Yingying's life is seen as a typical example of the daughters of the rich and powerful families of the period. However, the love she experienced by breaking all the ethical rules sets her apart from the others. The regret she experienced afterwards, not accepting the man she loved and marrying someone else, shows the effect of ethical rules on the daughters of rich and powerful families. Choosing the man to marry depends on the will of her family, not hers.

Zhang Sheng is described as a successful, handsome, strong, sincere, moral man who does not care about external beauty, does not seek pleasure, but true love. The term moral is used only for Zhang Sheng in the story. Yuan Zhen does not dwell on Zhang Sheng's desire to stay in the capital to re-prepare for the civil service exam in the story. In order to make

Zhang Sheng look more innocent, he made Yingying's unethical behavior be perceived as a crime and punished Yingying by having to leave the man she loved because of her crimes. In the story, Zhang Sheng and Yingying are described in detail in terms of both emotional, physical and social status, but no information about their family is provided other than brief information given at the beginning of the story.

The Story of Yingying was turned into an opera during the Song Dynasty. The plot was expanded. Its theme is centered on the question of whether the realization of Yingying and Zhang Sheng's marriage is in their own hands. In this context, the story inevitably tells the endless tragedy of a deep regret and expresses its consequences.

This story is also appeared in Taiping Guangji (太平广记), Tang-Song Literary Tales Anthology (唐宋传奇集), and Tang Tales (唐人小说). The Story of Yingying, one of the Tang period works, is one of the best-known classical Chinese love stories. Since the time of the Song and Yuan Dynasties, it has been one of the most widely spread stories in China. When this story began to spread, it caused a great shock in the literary world of the period. The effect of the work on the prose writing of the Tang period is great, and it ranks first among the short stories of the period.

CUMHURİYETTEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE'DE ÇİNCE EĞİTİMİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

THE PAST AND PRESENT OF CHINESE LANGUAGE TEACHING IN TÜRKİYE

Fatma Ecem CEYLAN

Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Çin Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, ecemceylan@nevsehir.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 17 Ocak 2023
Kabul edildiği tarih: 6 Nisan 2023
Yayınlanma tarihi: 20 Haziran 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 17 January 2023
Date accepted: 6 April 2023
Date published: 20 June 2023

Anahtar Sözcükler

Türkiye'de Çince Eğitimi; Çince Öğretimi; Sinoloji; Çin Dili ve Edebiyatı

Keywords

Chinese Language Teaching in Türkiye; Teaching Chinese; Sinology; Chinese Language and Literature

DOI

10.33171/dtcfjournal.2023.63.1.26

Öz

1935 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün direktifleriyle Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi bünyesinde Sinoloji Kürsüsü kurulmuştur. Sinoloji Kürsüsü'nün kurulmasıyla birlikte kürsünün başkanlığına Alman Türkolog Prof. Dr. Anne Marie von Gabain getirilmiştir. Akabinde ise 1937 yılında görevi Alman Sinolog Prof. Dr. Wolfram Eberhard devralmıştır. Bu iki profesör alana katkı sağlayacak Türk öğrenciler yetiştirmiş ve ülkemizdeki Çince öğretiminin temellerini atmıştır. Bugün Profesör von Gabain, Profesör Eberhard ve bizzat Eberhard tarafından yetiştirilen ilk Türk kadın Sinolog Prof. Dr. Muhaddere Nabi Özerdim'in bıraktığı miras ile Sinoloji gelişimini sürdürmeye devam etmektedir. Günümüzde Ankara Üniversitesi, Erciyes Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Okan Üniversitesi ve Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi'nde faal olan Çince programları ve ilköğretim- ortaöğretim kurumlarında verilen Çince dersleri ile birlikte her yıl yüzlerce öğrenci Çince öğrenmektedir. Çalışmamızın amacı, Cumhuriyetten günümüze kadar Türkiye'de yabancı dil olarak Çince öğretiminin safhalarını incelemektir. Bununla birlikte gelecek nesillere ülkemizdeki Çince öğretiminin ne zaman başladığına ve nasıl devam ettiğine dair ışık tutmaktır.

Abstract

In 1935, Sinology Department at the Faculty of Languages, History and Geography was established with Mustafa Kemal Atatürk's directives. With the establishment of Sinology Department, Professor Annemarie von Gabain, who was a German specialist of Turkic language and culture, was appointed to head of Sinology Department. Subsequently, in 1937, Professor Eberhard, one of the most accomplished sinologists, took over the head of Sinology Department from Professor von Gabain. These two most valuable professors trained the Turkish students who contribute to field of China studies and laid the foundation for Chinese language teaching in Türkiye. Today, China studies in Türkiye continues to grow rapidly with the legacy of Prof. Dr. Muhaddere Nabi Özerdim, the first Turkish female Sinologist of Türkiye trained by Eberhard himself, Professor von Gabain, and Professor Eberhard. Recently, each year, hundreds of students learn Chinese with Chinese programs at Ankara University, Erciyes University, Istanbul University, Okan University and Nevsehir Hacı Bektaş Veli University as well as primary and secondary schools which offer Chinese courses. The aim of this study is to examine the phases of teaching Chinese as a foreign language in Türkiye from past to present. In addition, our aim is to shed light on the questions about when Türkiye started teaching Chinese language and how the process continued.

Giriş

Çin-Tibet dil ailesine mensup olan Çince, Çin-Tibet dil ailesinin (Sinitic) alt koluna bağlıdır. Çince ve Çincenin lehçeleri dışında kalan diller ise Tibet-Burma alt grubunu oluşturmaktadır (Fidan, 2011, s. 1). Çincenin en eski yazılı örnekleri Henan Eyaleti'nin başkenti olan An Yang'da bulunmuş olup M.Ö. 16. ve M.Ö. 11. yüzyıllar arasına Shang Hanedanlığı (商朝) dönemine tarihlenmektedir (Fidan, 2011, s. 2). Çince bugün kullanılan imler, 3000 yılı aşkın bir süre önce Çincenin ilk yazılı belgeleri olan kemik, kaplumbağa kabuğu ve daha sonra bronz üzerine yazılan imlerden gelmektedir (Kirilen, 2016, s. 6). Çin yazısının tarihi gelişimi incelendiğinde Çin yazısının biçimsel olarak değişime uğradığı evreler net bir şekilde görülmektedir. Bu evreler içinde ortaya çıkan yazı formları beşe ayrılmaktadır. Bunlar; Fal Yazıtları, Bronz Yazıtlar, Taş Yazıtlar, Lishu ve Kaishu'dur¹. M.Ö. 1000'li yıllardan günümüze kadar sürekli evrilerek değişen Çin yazısı, zaman içerisinde inceltilmiş, çeşitlendirilmiş ve sadeleştirilmiştir (Avcı, 2016, s. 30).

Çincenin temel olarak dönemlendirilmesi ise şu şekildedir: Eski Çince (M.Ö. 771- M.Ö. 220), Orta Çince (220-960), Erken Modern Çince (960-1900) ve Modern Çince (1900-...)² Modern Çince, Çin Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından dilde yapılan birçok reformla ulaşılan son evredir. 1949 yılında Mao Zedong önderliğinde Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte dil devrimi yapılmıştır. 1955 yılında bu konu üzerine Pekin'de düzenlenen iki büyük toplantının ardından ortak dil anlamına gelen “国语 (Guóyǔ)” sözcüğü yerine “普通话 (Pǔtōnghuà)” sözcüğü kullanılmaya başlamıştır. Bununla birlikte 1958 yılında Çin Halk Cumhuriyeti tarafından yeni bir transkripsiyon ve telaffuz sistemi uygulamaya koyulmuştur (Fidan, 2011). Dolayısıyla bugün tüm dünyada sistemli bir hale getirilmiş Modern Çince öğretilmektedir. Yazı dışında Çincenin en önemli özelliklerinden biri de ses

¹ Kaplumbağa ve hayvan kemikleri üzerine yazılan kehanet, fal vb. içeriklere sahip yazılar “fal yazıtları” (Jiǎgǔwén, 甲骨) olarak adlandırılmaktadır. Shāng (商) ve Zhōu (周) (M.Ö. 1100-770) dönemlerinde antik bronz kapların üzerine yazılmış yazılara “bronz yazıtlar (金文, Jīnwén)”, Batı Zhou döneminde (M.Ö. 1027-256) ortaya çıkan yazıtlara ise “taş yazıtlar (篆文, Zhuàn wén)” denilmektedir. Bu yazıtlar; dà zhuàn (大篆) ve xiǎo zhuàn (小篆) olarak ikiye ayrılmaktadır. “Lishū (隶书)” Han Hanedanlığı'nın (M.Ö. 206- M.S. 220) resmi yazısı olarak bilinirken, “kǎishū (楷书)” lishunun basitleştirilmiş ve çizgilerin belirgin olduğu yazı şeklidir (Azertürk, 2011, s. 92; Avcı, 2016, ss. 29-30).

² Fidan (2011) çalışmasında, Çin dilinin belirtilen dönemlere ayrıldığını vurgulayarak her bir dönemde Çincenin nasıl geliştiğine dair detaylı bilgileri ortaya koymuştur. Aynı dönemlendirme, Kirilen'in (2016) çalışmasında, Wang Li'den aktarılan sınıflandırma sistemi temel alınarak verilmiş, dönemler; M.S. 3. yüzyıl öncesi: Eski Çince (EÇ), 3. ve 12. yüzyıl arası: Orta Çince (OÇ), 12. ve 19. yüzyıl arası: Yakın Çağ (YÇ), 20. yüzyıldan günümüze: Çağdaş Çince (ÇÇ) olarak yine dört kategoriye ayrılmıştır.

tonlarıdır. Günümüzde Çince genellikle dört ton kullanılmaktadır.³ Azertürk'e göre, Çince tonları iyi öğrenmek, Çincenin ses bilgisini iyi öğrenebilmenin ve hatta Çincenin bütününe öğrenebilmenin temelini oluşturmaktadır (Azertürk, 2016, s. 142).

Ülkemizde Çince eğitiminin başlangıç tarihleri ise 1935 yılına yani Cumhuriyet dönemine tekabül etmektedir. Cumhuriyet öncesi kaynaklardan 1935 yılı öncesinde Çince öğretiminin varlığına dair bir bilgiye maalesef ulaşamamıştır. İncelenen seyahatnamelerde de böyle bir bilginin varlığına rastlanmamıştır. Cumhuriyet öncesi dönemler incelendiğinde, Türklerin Anadolu'ya yerleşmesi sonucunda Çin'den oldukça uzaklaşıldığı görülmektedir. Çin resmi kayıtlarında geçen ilk Türk-Çin münasebetleri, Osmanlı'nın kuruluşundan çok daha ileri bir tarihe, Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) dönemine tekabül etmektedir (Fidan, 2011). Osmanlı döneminde Çin ile kurulan diğer münasebetler ise seyyahlar aracılığıyla gerçekleşmiştir. Çin'e giden seyyahlar, Çin'de gördükleri tüm yerleri, yaşadıklarını ve Çin'deki Müslümanların yaşamlarını detaylarıyla kaleme almışlardır.⁴ Bunun yanı sıra II. Abdülhamit döneminde (1876-1909), Osmanlı'nın Çin Müslümanları ile teması da kaynaklarda mevcuttur. Boksör İsyanı'nın hemen ardından II. Abdülhamit, Çin'deki Müslümanlarla İslam Birliği siyaseti kapsamında ilişkileri geliştirmek için Çin'e resmi heyetler göndermiştir. Bunlardan en önemlisi ise 1901 yılında Hasan Enver Paşa önderliğinde gerçekleştirilmiştir (Adıbelli, 2016, s. 100). Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Abdülhamit döneminin Çin ile ilişkilerin yoğun yaşandığı dönemlerden biri olduğu söylenebilir. Buna en güzel örneklerden biri ise 1908 yılında Pekin'de II. Abdülhamit adına açılmış olan ve kapısında Osmanlı bayrağının dalgalandığı Pekin Daru'l Ulumi'l Hamidiye Medresesidir (Adıbelli, 2016, s. 107; Aykurt, 2013).⁵

Osmanlı döneminde Çin ile ilişkiler kurulmaya çalışılmasına rağmen bu temas Osmanlı mekteplerinde Çincenin yabancı dil müfredatına alınması için yeterli olamamıştır. Bu dönemlerde Çince öğretimine dair herhangi bir kitabın basıldığı bilgisine de ulaşamamıştır. Ancak son yıllarda yapılan çalışmalar ışığında, II. Abdülhamit döneminde, coğrafi olarak Çin'den daha uzak olmasına rağmen,

³ Birinci ton: Tiz ve düz. İkinci ton: Pesten dike, kalından inceye. Üçüncü ton: Cümle içinde pes, kısa ve kesik; tek başına sesletildiğinde Pes-tiz-pes skala geçişiyle vurgulanmaktadır. Dördüncü ton: Tizden pese, inceden kalına yönelen bir seyirdir (Azertürk, 2016, s. 144).

⁴ Çin'e giden seyyahlardan Hoca Gıyaseddin Nakkaş'ın *Âcaibü'l-Letâif*, Ali Ekber'in *Kanunnâme-i Çin ve Hitay*, Seyfi Çelebi'nin *Türkistan ve Uzak Doğu Seyahatnâmesi*, Süleyman Şükrü'nün *Seyahâtü'l-Kübra* ve Abdürreşid İbrahim'in *Âlem-i İslâm Japonya'da İslamiyet'in Yayılması* adlı eserleri bu seyahatnamelere örnek gösterilebilir.

⁵ Diğer bir adıyla Pekin Hamiddiye Üniversitesi'dir.

Japonca öğretiminin var olduğuna dair kaynaklara ulaşmak mümkündür. Baloğlu (2020) çalışmasında, Japonya'dan İstanbul'a gelen Japon gazeteci Noda Shōtarō'nun II. Abdülhamit'in iradesiyle Mekteb-i Harbiye-i Şahane'de Türk öğrencilere Japonca öğretmek üzere görevlendirildiğini belirtmiştir (Baloğlu, 2020, s. 277). Aynı zamanda Mekteb-i Harbiye-i Şahane'de Japonca öğretilmesine kadar Osmanlı eğitim kurumlarında Doğu Asya dillerinin öğretildiğine dair herhangi bir bilgiye rastlanmadığını da vurgulamıştır (Baloğlu, 2020, s. 278). Buradan ise Çincenin Osmanlı'da yabancı dil olarak öğretilen diller arasına giremediği sonucu çıkmaktadır. Dolayısıyla da bugüne kadar yapılan araştırmalar çerçevesinde, Türk-Çin ilişkileri dışarıda bırakıldığında, ülkemizde Çince öğretiminin Cumhuriyet döneminde başladığı bilgisi kesinlik kazanmaya başlamaktadır.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, Cumhuriyetten günümüze kadar Türkiye'deki Çince eğitiminin gelişimi incelenmiş ve incelenen dönemlerde Çince eğitimi üzerine yapılan araştırmalar ortaya çıkarılmıştır. Çince eğitiminin ilk başladığı yıllarda Çince öğretimindeki amaç tespit edilerek günümüzde Çince eğitiminin geldiği son safha üzerinde durulmuştur. Böylelikle çalışmada, ülkemizde yabancı dil olarak Çince öğretiminde gelinen noktadaki ilerlemenin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmada dört soruya cevap aranmıştır:

1. Ülkemizde Çince eğitimi ne zaman başlamıştır?
2. Ülkemizde ilk yabancı dil olarak Çince öğretimi hangi amaç doğrultusunda başlamıştır?
3. Ülkemizde Çince eğitiminin durumu nedir?
4. Ülkemizin yabancı dil olarak Çince öğretimindeki gelişim süreci başarıya ulaşmış mıdır?

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma, Cumhuriyetin kuruluşundan başlayarak günümüze kadar olan Çince öğretiminin safhalarını incelemektedir. Bu nedenle bir dönem ve durum çalışması olarak tasarlanmıştır. Dolayısıyla 1935'ten günümüze kadar olan yaklaşık olarak seksen sekiz yıllık bir sürecin değerlendirmesi niteliğindedir. Çalışmada konu ile ilgili Türkiye'deki literatür tarandıktan sonra Cumhuriyet öncesi kaynaklarda Çince eğitime dair bir belgenin olup olmadığı konusuna değinilmiş ve Cumhuriyet döneminde Çince eğitimi verilmesi için kurulan ilk üniversitenin kuruluş amacı hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Daha sonrasında kronolojik

sıra dikkate alınarak ülkemizde diğer Çince eğitim veren kurumlar hakkında bilgiler verilmiş ve Çince eğitiminin bugün geldiği nokta ortaya konulmaya çalışılmıştır.

CUMHURİYET ÖNCESİ ÇİN ARAŞTIRMALARI

Eski çağlardan itibaren Türkler ile Çinlilerin birbirlerine komşu olmaları, iki medeniyeti birbirine yaklaştırmıştır. Gerek kültürel gerek ticari gerek de héqin (和亲, evlilikle akrabalık) politikası altında Türkler ve Çinliler arasında güçlü bir etkileşim olmuştur. Bazen aralarında çıkan anlaşmazlıklar sonucu savaş durumunda olsalar da savaşlar, iki medeniyetin birbiriyle olan kültürel ve ticari ilişkilerine ket vuramamıştır. Ayrıca hem Türk tarihinde hem de Çin tarihinde önemli bir yer tutan İpek Yolu'nun Türklerin yaşadığı bölgelerden geçmesi ve hatta 2. yüzyılın başlarında İpek Yolu'nun hâkimiyetinin Hunlara geçmesi ikili ilişkileri oldukça hareketli kılmıştır. Doğunun batıya açılmasını sağlayan bu yol ile Çin topraklarındaki birçok icat (barut, pusula, matbaa, kâğıt vb.), yeşim taşı gibi nadide taşlar, ipek kumaş, baharat, çay, porselen vb. ticari mallar batıya taşınmıştır. Aynı zamanda bu yol, tüm medeniyetlerin kültür, inanç, sanat öğelerinin de milletler arasında yayılmasını sağlamıştır. İslam dininin Asya'nın içlerine yayılması, Türklerin Müslüman olması ve Uygurların da 8. yüzyılda Mani dinini kabul etmesi inançların yayılmasında İpek Yolu'nun da etkili olduğunu gösteren örneklerdendir.⁶

İpek yolu ve deniz ipek yolu ile Çin kültürü batıya taşınmış, böylelikle Batı ülkelerinde Asya devletlerine karşı bir merak uyandırmıştır. Özellikle Marco Polo'nun Asya'ya gelmesiyle birlikte Asya'nın güzellikleri batının gözlerinin önüne serilmiş, bu da coğrafi keşiflerin başlamasındaki önemli etkenlerden biri olmuştur. Dolayısıyla Marco Polo ve İbn Battuta seyahatnamelerinin tarihteki önemi büyüktür. Türk tarihinde de Çin üzerine yapılan seyahatler incelendiğinde birkaç önemli eser öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki Hoca Gıyaseddin Nakkaş'a aittir. Timur Sultanı Şahruh Mirza (1377 – 1447) tarafından 1419 yılında Çin'e gönderilen heyetin içerisinde bulunan Nakkaş, 1422 yılında seyahat notlarını *Sefernâme-i Çin* adıyla kitaplaştırmıştır. Ancak Farsça yazılan bu eser, III. Ahmet döneminde Damat İbrahim Paşa'nın emri üzerine 1727 yılında Çelebizâde Âsım (ö. 1760) tarafından *Âcaibü'l-Letâif* adı ile Osmanlıcaya tercüme edilmiştir (Özerdim, 1950; Nakkaş, 2013). Yine Osmanlı seyyahlarından Ali Ekber'e ait *Hitaynâme* adlı eser, 1500-1510 yıllarında Ekber'in Çin'e seyahati sırasında kaleme aldığı notlardan oluşmaktadır. Farsça yazılan eser, 1516 yılında tamamlanmış ve III. Murad döneminde (1574-1595) *Kanunnâme-i Çin ve Hitay* adı ile Türkçeye çevrilmiştir (Çelebi, 2014). Uzak

⁶ Türklerin inançlarında ipek yolunun etkisi için bkz. Kar, 2017, s. 4-5; Zengin ve Yaman, 2018, s. 181.

Doğu'yu anlatan bir diğer seyahatnâme ise Defterdar Seyfi Çelebi'ye aittir. *Türkistan ve Uzak Doğu Seyahatnâmesi* adlı bu eser, 2014 yılında Serkan Acar tarafından yayına hazırlanarak notlandırılmıştır (Çelebi, 2014).

1907 yılında Rusya'nın Petersburg kentinde basılan *Seyahâtü'l-Kübra* adlı 608 sayfalık diğer bir eser, Süleyman Şükrü tarafından yazılmıştır. 1282 (1865) yılında Eğirdir'de dünyaya gelen Hafız Süleyman Şükrü Efendi, Anadolu'nun birçok şehrini, İran, Aşkabat, Buhara, Bakü, Avusturya, Paris, Marsilya, Tunus, Fas, Cezayir, Mısır ülkelerini gezmiş, Süveyş Kanalı ve Kızıldeniz yoluyla Hint Okyanusu'na geçerek Bombay'a ulaşmıştır. Hindistan ve Seylan'dan sonra Singapur ve Çin'e yolculuk etmiştir. Eser, dönemin Çin'i hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır (Şükrü, 2013). Bununla birlikte yine Osmanlı döneminde kaleme alınan seyahatnamelerden bir diğeri ise Abdürreşid İbrahim'e (2019) ait *Âlem-i İslâm Japonya'da İslamiyet'in Yayılması* adlı eserdir. İbrahim, 1907-1910 yılları arasında yaptığı seyahatler boyunca Amerika, Avustralya ve Güney Afrika ülkeleri hariç hemen hemen tüm dünyayı gezmiştir (Mustafa Uzun, 1988). Eserin içindeki Çin seyahatleri bölümü de okuyucuya dönemin Çin'i ve Çin'deki Müslümanlar hakkında doyurucu bilgiler sunmaktadır.

Sayırsız göçler sonucunda Türklerin Anadolu topraklarına uzanan yolculuğuna kadar Çin milleti ile kültürel ve ticari etkileşim kaçınılmaz olsa da Çin'den uzaklaştıkça Türk-Çin ilişkileri zayıflamış ve bu ilişkiler coğrafi yakınlık derecesine göre şekillenmiştir. Bu nedenle Anadolu'ya yerleştikten sonra Türk tarih kayıtlarında Çin'e dair çok az kaynak görülmektedir. Bu kaynakların çoğunu da yukarıda bahsi geçen seyahatnameler oluşturmaktadır. Çin kaynakları incelendiğinde de yine durum aynı şekildedir. Çinliler de Osmanlı Devleti ile ilgili oldukça az bilgiye sahiplerdir. Prof. Dr. Giray Fidan'ın (2011) araştırmasına göre; tarih kayıtlarında ilk "Osmanlı" adına yaklaşık olarak 16. yüzyılda Ming Tarih Kayıtları'nda rastlanmaktadır.⁷ Aynı zamanda yine Fidan'a ait *Çin'den Görünen Osmanlı Çinli Düşünür Kang Youwei'in Türk Seyahatnamesi* adlı eserde 19. yüzyılda Çinli Seyyah Kang Youwei'in dönemin imparatoruna Osmanlı hakkında sunduğu rapor⁸ ve Osmanlı topraklarına seyahat etmesi anlatılmaktadır (Fidan, 2013). Kang'ın seyahatnamesinde dönemin Osmanlı'sı siyasi, dini, askeri, giysi kültürü,

⁷ Fidan tarafından kaleme alınan "Kanuni Devrinde Çin'de Osmanlı Tüfegi ve Osmanlılar" adlı eserde Çin'e giden Osmanlı elçilerinin kayıtları bulunmaktadır (Fidan, 2011).

⁸ Sunulan raporda Osmanlı'nın son döneminde yaşanan modernleşme hareketlerine yer verilmiştir. Bunun yanı sıra seyyah Kang Youwei, raporda Osmanlı adı yerine Göktürk (突厥) adını kullanmayı tercih etmiş ve Göktürk tarihinden övgüyle söz etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Fidan, 2012, s. 10-15.

eğitim vb. açılardan net bir şekilde tasvir edilirken seyahatnamede Osmanlı'da Çince eğitiminin varlığına dair bir bilgiye rastlanmaması dikkat çekmektedir. Ancak Türk seyahatlar tarafından kaleme alınan seyahatnamelerden seyahatların Çin'e gittiklerinde Çinliler ile hangi dili konuştuklarına dair bazı bilgilere ulaşılmıştır. Nakkaş (2013) eserinde, "Ümerâ'yı tümenden Mevlânâ Kadı Yusûf ki Arabî ve Fârisî ve Türkî ve Moğolî ve Hıtâyî, Kelemcen lisânlarını bilip pâdişâha mukarreb ve on iki divânın birisi kendüye müteallik idi. Birkaç Arabî ve Fârisî bilir Müselmanlar ile ki ana tâbi ederler" sözleriyle heyette Arapça, Farsça, Türkçe, Moğolca ve Çince dillerini bilen bir kişinin varlığından ve iletişimi bu kişi aracılığıyla gerçekleştirdiklerinden söz etmiştir. İbrahim'in eserinden edinilen bilgiye göre ise o dönemde ortak dil olarak Arapça konuşulmaktadır. İbrahim (2012, s. 86) eserinde, "Ahun (hoca) cenabları oldukça (iyi) Arabça konuşuyor, meramı ifade için hiç müşkilata düçar olunmuyor" sözlerini söylemiştir. Yine Pekin'de Müfti Abdurrahman ile görüşmesinden şu şekilde bahsetmiştir: "...o zaman Dersaadet'te bulunduğu sırada Sultan Abdulhamid Han ile görüşmüş. Kendisi lisan bilmez, tabii ki o zamanda Çin lisanı için tercüman da bulunmazmış. Abdülhamid ile Arabça konuşurlarmış (İbrahim, 2012, s. 98)." Aynı eserde İbrahim, Pekin'de Molla Nasreddin'in talebelerinden birinin Hafız Hasan Efendi'den Türkçe öğrendiği ve onun Türkçe bilmesinin işlerine çok yaradığı bilgisine de yer vermiştir (İbrahim, 2012, s. 101). Buradan çıkarılabilecek sonuç ise Osmanlı'da o dönemlerde Çince öğretimine yer verilmediği, iletişimin ya çevirmenler aracılığıyla ya da farklı diller ile kurulmaya çalışıldığıdır. Bugüne kadar Türkçeye çevrilen seyahatnameler, dil çerçevesinden bakıldığında maalesef ki yukarıdaki bilgilerle sınırlıdır. Ancak belki gelecekte Osmanlıcaya hâkim Sinoloji araştırmacılarının yetişmesiyle bu konu ile ilgili daha fazla veri toplanabilecektir.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE SİNOLOJİ KÜRSÜSÜ'NÜN KURULUŞU VE KURULUŞ AMACI

Ülkemizde Çin dilinin öğretilmesi için ilk adımların Cumhuriyet döneminde atıldığı görülmektedir. Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün direktifleriyle 14 Haziran 1935 tarihinde 2795 numaralı kanun ile resmi olarak Ankara Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi kurulmuştur (İnan, 1957). İnan'ın çalışmasından (1957) elde edilen bilgilere göre; Atatürk, bu fakültenin ismini bizzat koymuş ve kuruluşu ile yakından ilgilenmiştir. İnan (1957), Atatürk'ün tarih meselelerine çok önem verdiğini ve Avrupa tarihinde barbar adı ile geçen Türklerin yalnızca istilacı bir toplum olarak kaydedilmesinden dolayı bu konu üzerinde çalışıldığını vurgulamıştır.

Dolayısıyla Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kurulması ile Türk ve Türkiye tarihine kaynaklık edecek bütün eski dillerin öğretilmesi sağlanacak ve yabancı uzmanlar kendi ülkemizde Türk öğrencileri bu alanlarda yetiştireceklerdir. Bu maksatla da aynı yıl Türk tarihi ile ilgili çalışmaların birincil kaynaklardan araştırılması için Sinoloji Kürsüsü kurulmuştur (İnan, 1957).⁹ Bu şekilde Türk öğrenciler hem Çin dilini öğrenecekler hem de Türk tarihi ile ilgili çalışmalarını yürütebileceklerdir. Türk tarihi incelenmek istendiğinde başvuru temel kaynakların yine Çin kaynakları¹⁰ olması, ülkemizde Sinoloji Kürsüsü kurulmasının ne kadar doğru bir karar olduğunu göstermektedir. Çünkü Ulu Önder Atatürk'ün de vurguladığı gibi "Bilelim ki millî benliğini bilmeyen milletler başka milletlere yem olurlar".

TÜRKİYE'DE ÇİNCE EĞİTİMİ

Ankara Üniversitesi Sinoloji Anabilim Dalı

1935 yılında Sinoloji Kürsüsü'nün kurulması ile başına Alman dilbilimci ve Türkolog Annemarie von Gabain¹¹ getirilmiştir. Gabain, 1935-1937 yılları arasında Sinoloji Kürsüsü'nde profesör olarak görev yapmıştır.

⁹ İnan, çalışmasında bu dönemde Sinoloji Kürsüsü'nün yanı sıra Hindoloji, Sümeroloji, Hititoloji, Hungaroloji'den gayri klâsik dillerden Lâtinçe, Yunanca, Arapça ve Farsça kürsülerinin kurulduğunu da belirtmektedir (İnan, 1957).

¹⁰ Çin tarih kaynakları denildiğinde ilk akla gelen *24 Tarih* adlı eser (bazı kaynaklarda 25 Tarih veya 26 tarih olarak da geçmektedir) Türk tarih araştırmaları açısından da önemli kaynaklardır. Bu kaynakların Türk tarihi açısından önemi için bkz. İnce Erdoğan, 2015, s. 32-35. Ayrıca ülkemizde Çin kaynaklarından Türk tarihi ile ilgili bazı bölümlerin Türkçeye çevirisi yapılarak kitaplaştırılmış ve bu eserler Türk Tarih Kurumu tarafından basılmıştır. Bunlara *Han Hanedanı Tarihi Hsiung-Nu (Hun) Monografisi*. (A. Onat, S. Orsoy ve K. Ercilasun, 2004, Çev.), *Çin Kaynaklarında Türkler Eski T'ang Tarihi (Chiu T'ang-shu)*. (İ. Togan, G. Kara ve C. Baysal, 2006, Çev.) ve *Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanı Tarihinde "Batı Bölgeleri"*. (A. Onat, 2012, Çev.) başlıklı eserler örnek gösterilebilir. Yine Türk tarihi ile ilgili Çin kaynaklarından Türkçeye çevrilen eserler için bkz. Sarıtaş, 2010, s. 91-94.

¹¹ 4 Temmuz 1901 tarihinde Fransa'nın kuzey-doğusunda küçük bir yerleşim birimi olan Morhange (Alm. Mörchingen)'da doğan von Gabain, 1993 yılında Berlin'de vefat etmiştir. 1931-1932 yılları arasında Çin'e ilk gezisini yapmıştır. Berlin'de verdiği bir konferans sırasında Afet İnan ile tanışmış ve İnan'ın daveti üzerine 1935-1937 yılları arasında Sinoloji Kürsüsü'nde profesör olarak görev yapmıştır. 1949-1966 yılları arasında Hamburg Üniversitesi'nde Türkoloji ve Çin Budizm'i alanlarında profesör olarak çalışmıştır. Profesör von Gabain'in, onu "Meryem Apa" (Meryem Ana) adıyla anan eski öğrencileri ve meslektaşları, doğumunun altmış ve sekseninci yıl dönümü için armağan kitabı yayımlamışlardır. Profesör Gabain'in ülkemizde *Uygurca Üç Hikâye* (1946), *Çaştani Bey Hikâyesi* (1945), *Eski Türkçenin Grameri* (1988), *Tarihi Türk Şiveleri* (1988) ve *Türkoloji Makaleleri* (2009) adlı eserleri bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fedakâr, 1993; Erdoğan, 2015, s. 41.

1937 yılında Profesör von Gabain'in Kürsü'den ayrılmasıyla birlikte yerine Prof. Dr. Wolfram Eberhard getirilmiştir. 1937-1948 yılları arasında "Sinoloji Kürsü Başkanı" olarak görev yapan Profesör Eberhard'ın Türkiye'deki Sinoloji öğrencilerinin yetişmesinde büyük payı vardır. Aynı zamanda Eberhard'ın Türkoloji ve Sinoloji alanında yapılan çalışmalara da katkısı büyüktür.¹² Bugün hâlâ basımı yapılan *Çin Tarihi* ve *En Eski Devirlerden Zamanımıza Kadar Uzak Doğu Tarihi* adlı eserleri araştırmacıların kullandığı temel kaynaklardandır. Prof. Dr. Wolfram Eberhard'dan sonra ise yerine bizzat kendisinin yetiştirdiği, Sinoloji Kürsüsü'nün ilk mezun öğrencilerinden olan Muhaddere Nabi Özerdim atanmıştır. Özerdim, Sinoloji Kürsüsü'nün başına geçen ilk Türk kadın profesördür. İlk Türk olmasının kıymeti ise Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün hedefini gerçekleştirmesinden kaynaklıdır. Profesör Özerdim, hocası Eberhard'ın izinden giderek ülkemize birçok eser kazandırmıştır.¹³ Ancak ne yazık ki Özerdim'in biyografisine dair yalnızca Prof.

¹² 1909 yılında Almanya Potsdam'da doğan Eberhard, 1989 yılında Kaliforniya'da vefat etmiştir. 1927 yılında Berlin Üniversitesi'ne girerek Klâsik Çince ve sosyal antropoloji öğrenimi görmüştür. Bunun yanı sıra Mançuca, Moğolca, Japonca ve Sanskritçe dersleri de almıştır (Erdoğan, 2017, s. 351). 1937 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin davetiyle Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne gelen Profesör Eberhard, 1948 yılında Kaliforniya Üniversitesi'ne gitmiştir. Türkiye'ye Sinoloji alanında büyük katkılar sağlayan Eberhard'ın ülkemizde bulunan eserlerinden bazıları şunlardır: *Türk Alfabeti ile Çince Heceler* (1938), *Kısa Klasik Çince Gramer* (1939), *Müptediler İçin Sinolojinin En Mühim Yardımcı Vasıtalarına Mehal* (1940), *Yeni Türkiye ve Çin: Atatürk Bibliyografyasına İlâve* (1941), *Çin'in Şimal Komşuları* (1942), *Çin Toprağında İlk Hiung-Nu Hanedanının Hükümdarları Liü Yüan Ve Liu Ts'ung'un Biyografileri* (1942), *Eski Türk Kültür Tarihi Hakkında Araştırmalar* (1943), *Kay'lar Kabilesi Hakkında Sinolojik Mülâhazalar* (1944), *Çin Hikayeleri* (1944), *Eski Türk Devletlerinin Ekonomisi Hakkında İncelemeler 1: Toba'ların Hayvancılığı* (1945), *Çin Denemeleri* (1946), *Çin: Sinolojiye Giriş* (1946), *Eski Türk Devletlerinin Ekonomisi Hakkında İncelemeler 2: Toba'larda Ziraat* (1946), *Tobalar'da Köle Usulü: Eski Türk Devletlerinin Ekonomisi Hakkında İncelemeler 3* (1946), *Buddhist Kilisenin Ekonomik Önemi* (1946), *Toba Devrinde (385-550) Şato Türklerinin Kültür Tarihine Dair Notlar* (1947), *Bugünkü Avrupa'da Etnoloji'nin Esas Cereyanları* (1948), *En Eski Devirlerden Zamanımıza Kadar Uzak Doğu Tarihi* (1957), *Çin Simgeleri Sözlüğü* (2000). Eberhard'ın Türkçeye çevrilmiş eserlerinden birkaçının yeniden basımı hala yapılmaktadır. Basımı yapılmayan eserlere ise Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nden ulaşılabilmektedir ("Wolfram Eberhard" eserleri, t.y.). Prof. Dr. Eyüp Sarıtaş, *Türkiye'de Akademik Çince Çeviriler ve Sorunlar* başlıklı çalışmasında Sinoloji Kürsüsü kurulmadan önce de Türk kültürü ile ilgili Çin kaynaklarının ülkemizde az da olsa bilindiğinden ve Hüseyin Cahit Yalçın'ın Fransız tarihçi Deguignes'in yazdığı 8 ciltlik eseri Fransızcadan "Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Garbi Tatarların Tarih-i Umumisi" adıyla Türkçeye tercüme ettiğinden söz etmiştir (Sarıtaş, 2010). Ancak Sinoloji Kürsüsü'nün kuruluşundan sonra Profesör von Gabain, Profesör Eberhard ve Profesör Özerdim'in doğrudan Çince'den tercüme edilen eserleri alanda daha çok dikkat çekmiştir.

¹³ Muhaddere Nabi Özerdim (1916-1991), Bergama'da doğmuştur. Türkiye'nin ilk kadın Sinologudur. 1940 yılında Sinoloji Kürsüsü'nden mezun olan Özerdim, mezun olduğu yıldan 1943 yılına kadar "ilmi yardımcı" sıfatıyla Sinoloji Kürsüsü'nde çalışmaya başlamış, 1944 yılında ise kürsüye asistan olarak atanmıştır. 1946 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Çin'e gönderilmiş ve iki yıl Çin'de kalmıştır. 1963 yılında Sinoloji Kürsüsü Başkanlığına atanan Özerdim, 1969 yılında Profesör olmuştur. 1983 yılında emekli olmuş, 19 Aralık 1991 tarihinde Ankara'da hayatını kaybetmiştir (Sezen, 2011, ss. 159-160; Okay, 1993; İnce Erdoğan, 2015, s. 44). Ömrünün en güzel yıllarını Sinoloji çalışmalarına adanmış Profesör Özerdim, Çin klasiklerinden birkaçını Türkçeye çevirerek Türk araştırmacılar için eserler bırakmıştır. Ayrıca Profesör Özerdim'in Sinoloji araştırmaları üzerine

Dr. Bülent Okay'ın *Prof. Dr. Muhaddere Nabi Özerdim (1916-19.12.1991)*, Prof. Dr. Seriye Sezen'in *Bir Türk Sinologun Gözünden Devrim Öncesinin Çin'i: Eski Çin'den Notlar* ve Doç. Dr. İnci İnce Erdoğan'ın *Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Kadın Sinoloğu* adlı çalışmaları vardır (Okay, 1993, Sezen, 2011 ve İnce Erdoğan, 2018). Yine üzülecek belirtmek gerekir ki bugün Profesör Özerdim'in kitaplarının yeniden basımı bulunmadığı için eserlerine ulaşmak oldukça zordur.

Muhaddere Nabi Özerdim'den sonra kürsüye Prof. Dr. Ahmet Rıza Bekin¹⁴, Prof. Dr. Pulat Otkan¹⁵ ve Prof. Dr. Bülent Okay¹⁶ başkanlık etmiştir. Yayımlanmış eserleri inceleme aşamasında maalesef ki Prof. Dr. Ahmet Rıza Bekin ve Prof. Dr. Pulat Otkan hakkında detaylı biyografilere ulaşamamıştır. Onlardan ders alan akademisyenlerin sağlayacağı katkı ile bu boşluğun kısa sürede kapatılması

yazdığı birçok makalesi bulunmaktadır. Başlıca eserleri şunlardır: *Büyük Bilgi Müzik Hakkında Notlar* (Çev. Özerdim, 1945), *Chiang-Chung-Cheng (Çan Kay-Şek): Sovyet Rusya Çin'de. Yetmiş Yıllık Bir Ömrün Hikayesi* (Çev. Özerdim, 1962), *Taoizm* (Çev. Muhaddere Nabi Özerdim, 1963), *Konuşmalar* (Çev. Özerdim, 1974), *Çin Şiirleri* (Çev. Özerdim, 1986), *Eski Çin'den Notlar* (1987). Bugün eski dergilerin dijital sisteme yüklenmesiyle birlikte elektronik olarak ulaşabilen makaleleri ise şunlardır: *M.S.4-5'inci Asırlarda Çin'in Şimalinde Hanedan Kuran Türklerin Şiirleri* (1943), *Acaib-ül-Letaif (Hitay Sefaretnamesi) ile Çin Kaynakları Arasında İlgisi* (1950), *Çin Kaynaklarına Göre, Çin Türkistanı'nın Şehirleri* (1950), *Bazı Çin Kaynaklarına Göre Bugün Çin Türkistanı'nda Yaşayan Halklardan Moğolların Örf ve Adetleri* (1951), *Lao-Tzû ve Kitabı (Tao Tê Ching) Hakkında Yeni Bir Eser* (1956), *"Hsi-Yü" Olarak Çin Türkistanı'nın Tarihi Sınırlanması ve Tarihi Önemi* (1957), *Uygur'lar Devrinde Turfan - Karahoco Şehrinde Evler* (1958), *Çin Tiyatrosu Tarihsel Gelişmesi ve Özelliği* (1971). Profesör Özerdim'in makalelerine Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi'nin arşivlerinden ulaşabilmektedir (Bkz. DTCF Dergisi, 2022).

¹⁴ Ahmet Rıza Bekin'in Sinoloji Anabilim Dalı'nda "Anabilim Dalı Başkanı" olarak görev yaptığı yıllara dair bilgilere maalesef ulaşamamaktadır. Ayrıca detaylı biyografisi de bulunmadığı için Bekin'in Sinoloji Anabilim Dalı'nda görev yaptığı bilgilerine Ceylan'ın "Prof. Dr. Bülent Okay ile Röportaj" ve Prof. Dr. Eyüp Sarıtaş'ın "1935 Yılından İtibaren Türkiye'de Yapılan Çin Araştırmalarına Genel Bir Bakış" adlı çalışmalarından ulaşabilmektedir (Ceylan, 2018; Sarıtaş, 2009). A. Rıza Bekin'in bugün yeniden basımı yapılmayan *İpek Yolu* (1981) adlı bir eseri bulunmaktadır.

¹⁵ Prof. Dr. Pulat Otkan (1942-2014) hakkında detaylı biyografik bilgi bulunmamakla birlikte Sinoloji Kürsüsü başkanlığı uzun yıllar yürüttüğü ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi bünyesinde Japon Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nın kurulmasında büyük rol oynadığı bilgilerine ulaşabilmektedir. Sinoloji alanında yaptığı çalışmalara ise *Savaş Sanatı* (Çev. Giray Fidan ve Pulat Otkan, 2019), *Tabgaçlar Toplum ve Ekonomi* (2020), *Hunlar ve Göktürkler Üzerine* (2020), *Tarihçinin Kayıtları'na (Shi Ji) Göre Hunlar* (2021) başlıklı eserler örnek gösterilebilir.

¹⁶ Prof. Dr. Bülent Okay, 1951 yılında Sakarya'da doğmuştur. 1975 yılında Sinoloji Anabilim Dalı'ndan mezun olmuş ve 1978 yılında burs alarak Tayvan Ulusal Chengchi Üniversitesi'nde yüksek lisans eğitimi almaya hak kazanmıştır. 1982 yılında Ankara Üniversitesi Sinoloji Anabilim Dalı'nda araştırma görevlisi olarak göreve başlamış, 1989 yılında "yardımcı doçent" unvanını almıştır. 2004 yılında "Profesör" unvanını almaya hak kazanan Okay, 2005 yılında "Sinoloji Anabilim Dalı" başkanı olarak atanmış, 2018 yılında ise emekli olmuştur. Türkiye'de Sinoloji alanında yetişmiş birçok akademisyenin yetişmesine vesile olan Profesör Okay'ın eserleri ise şunlardır: *Çin Öyküleri* (1987), *Konfüçyüs* (2004), *Pratik Çince I* (2008), *Çince Temel Dilbilgisi* (2011), *Pratik Çince II* (2012), *Çin Yazısı* (2012), *Çince-Türkçe Türkçe-Çince Evrensel Boy Sözlük* (2015), *Sun Zi Savaş Sanatı Modern Muharebe Kavramlarıyla Yeniden Bir Bakış* (2016), *Konfüçyüs ve Çin Felsefesinin Temelleri* (2017), *Çince-Türkçe Türkçe-Çince Standart Sözlük* (2017), *Çin Kaynaklarına Göre Sui-Tang Hanedanlıkları Döneminde Çin Kültürüne Katkı Sağlayan Orta Asya Kökenli Kişiler* (2021).

umulmaktadır. Prof. Dr. Bülent Okay ise yine bu alanda birçok akademisyen yetiştirmiş hocalardan biridir.

Günümüzde Anabilim Dalı Başkanlığını Doç. Dr. Gürhan Kırilen'in¹⁷ yaptığı Sinoloji Anabilim Dalı'nda 3 doçent, 1 öğretim görevlisi doktor ve 2 araştırma görevlisi görev yapmaktadır.¹⁸ Anabilim Dalı bünyesinde ise lisans programı (örgün ve uzaktan eğitim) haricinde yüksek lisans ve doktora programları bulunmaktadır. Alanda doktora programı olan tek üniversite olduğu için akademisyenlik düşünen araştırmacılar için önemli bir yere sahiptir. Türkiye'nin Çince eğitimi veren ilk kurumu olması nedeniyle de araştırmanın kilit noktasıdır. 1935 yılından itibaren aynı adla aynı amaç doğrultusunda çalışmalar yürütmeye devam eden Sinoloji Anabilim Dalı, birçok akademisyene ve öğrenciye rehberlik etmiş ve diğer kurumlardaki Çince programlarının geliştirilmesine öncülük yapmıştır. Bu nedenle yeri daima kıymetli olacaktır.

Araştırmamızın temel noktasının Türkiye'deki Çince eğitimi olması sebebiyle burada Sinoloji Anabilim Dalı lisans programında uygulanan derslere değinmekte faydalı olacaktır. Öncelikle lisans eğitimi süresince öğrencilere Çince eğitimi ağırlıklı dersler verilmesi amaçlanmıştır. Bu dersler, yabancı dil eğitiminin dört temel becerisi olan konuşma, yazma, dinleme ve okuma üzerinedir. Bu temel

¹⁷ Doç. Dr. Gürhan Kırilen, lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimlerini Ankara Üniversitesi Sinoloji Anabilim Dalı'nda tamamlamıştır. 2002 yılında Sinoloji Anabilim Dalı'na araştırma görevlisi, 2014 yılında ise doktor öğretim üyesi olarak atanmıştır. 2017 yılında doçent olarak atanan Kırilen, 2018 yılından itibaren Ankara Üniversitesi Sinoloji Anabilim Dalı Başkanlığını yürütmektedir. Doç. Dr. Kırilen'in *Eski Çin'in Ötekisi Türkler* (2014), *Çin'de Afyon Savaşları* (2014), *Göktürklerden Önce Türkler* (2015), *Budizm ve Orta Asya Xuan Zang Seyahatnamesi* (2015), *Tuyü Hunlar ve Tabgaçlar* (2016), *Çin Dili* (2016), *Bilge Kağan Zamanında Sarı Irmak Kıyısında Türk Heykelleri (721-724)* (2017), *Çin Edebiyatından Seçme Öyküler* (2017), *Eski Çin'de Yazın ve Düşünce* (2018), *Göktürklerle Kalan Miras* (2021), *Sinoloji ve Yaklaşım Üzerine* (2022) başlıklı eserleri bulunmaktadır. Alana sağladıkları katkıdan dolayı hepsinin tek tek incelenmesinde fayda vardır.

¹⁸ Ankara Üniversitesi Sinoloji Anabilim Dalı'nın şu anki akademik kadrosunda Doç. Dr. Gürhan Kırilen, Doç. Dr. İnci İnce Erdoğan, Doç. Dr. Gonca Ünal, Öğr. Gör. Dr. Gözde Karakaş, Arş. Gör. Havva Erşahin Kapıcı ve Arş. Gör. Pınar Altay Yılmaz bulunmaktadır (Ankara Üniversitesi Sinoloji Anabilim Dalı Akademik Kadro, t.y.). Doç. Dr. İnci İnce Erdoğan, Sinoloji Anabilim Dalı'nda yetişmiş ve 1990-1992 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı Lisansüstü Eğitim Bursu ile Pekin Üniversitesi'nde eğitim almıştır. 1992-1996 yılları arasında Ankara Üniversitesi Sinoloji Anabilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimini, 1998-2002 yılları arasında ise Çin Halk Cumhuriyeti Merkezi Milliyetler Üniversitesi'nde doktora eğitimini tamamlamıştır. Başlıca eserleri arasında *Çin'de Türk ve Müslüman Nüfusu* (2015) ve *Han Hanedanlığı Döneminde Hunlarla İlgili Yer Unvan Kişi Adları* (2016) bulunmaktadır. Yine Sinoloji Anabilim Dalı'nda doçent olarak görev yapan Ünal, yüksek lisans eğitimini Ulusal Chengchi Üniversitesi'nde, doktora eğitimini ise Ankara Üniversitesi Sinoloji Anabilim Dalı'nda tamamlamıştır. Editörlüğünü, çevirisini veya yazarlığını yaptığı başlıca eserleri; *Çin Modern Edebiyatı Deneme Eserleri Seçkisi* (2016), *Çin Medeniyeti: Tarih, Kültür, Edebiyat, Felsefe* (2018), *Çin Edebiyatı Seçkisi (Modern ve Çağdaş Dönem)* (2021), *Müzik Kayıtları* (2022), *Yol ve Erdem* (2022)'dir. Öğretim üyelerinin eserlerine <https://akademik.yok.gov.tr/AkademikArama/> adresinden erişim sağlanmıştır.

dersler dışında Sinoloji müfredatında öğrencilerin Çin kültürü, tarihi, edebiyatı, felsefesi ve sanatı hakkında detaylı bilgi sahibi olmalarını hedefleyen dersler de bulunmaktadır.¹⁹

Erciyes Üniversitesi Çin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Ankara Üniversitesi Sinoloji Anabilim Dalı'ndan sonra kurulan en eski akademik birimlerden biridir. 1998 yılında Fen-Edebiyat Fakültesi bünyesinde kurulmuştur. 1999-2000 Eğitim-Öğretim Yılı'nda öğrenci almaya başlayan Anabilim Dalı'nın akademik kadrosunda 4 doktor öğretim üyesi, 1 araştırma görevlisi, 1 yabancı öğretim üyesi ve 1 yabancı öğretim görevlisi bulunmaktadır.²⁰ 2013-2014 Eğitim-Öğretim Yılı güz döneminden itibaren yüksek lisans eğitimi de vermektedir. Anabilim Dalı'nın ders programı incelendiğinde, Sinoloji Anabilim Dalı'nın programında olduğu gibi öncelikle Çin dilinin öğretimine ağırlık verildiği ve Çin kültürünü, tarihini, edebiyatını, felsefesini, mitolojisini, sinemasını öğretmeyi amaçlayan derslerin de bulunduğu görülmektedir. Aynı zamanda müfredatlarında Çince Yeterlilik Sınavı'na (HSK) hazırlık dersi de bulunmaktadır.²¹

Okan Üniversitesi Çince Mütercim Tercümanlık Anabilim Dalı

Ülkemizde öğrenci alan tek Çince Mütercim Tercümanlık Anabilim Dalı olarak bilinen Okan Üniversitesi Çince Mütercim Tercümanlık Anabilim Dalı, 2005-2006 Eğitim-Öğretim Yılı'nda kurulmuştur. Okan Üniversitesi bir vakıf üniversitesidir. Anabilim Dalı akademik kadrosunda 1 öğretim görevlisi ve 2 yabancı öğretim

¹⁹ Ders programı, bilgi paketinde bulunan ders içeriğine göre yorumlanmıştır. Yüksek lisans ve doktora programlarına dair ders içeriği bilgileri bulunmadığı için yalnızca lisans programı değerlendirilmiştir. Ankara Üniversitesi Sinoloji Anabilim Dalı'nın öğretim programına ulaşmak için bkz. Ankara Üniversitesi Sinoloji Anabilim Dalı Öğretim Planları, 2022.

²⁰ Anabilim Dalı Başkanlığını Dr. Öğr. Üyesi Nurcan Kalkır'ın yürüttüğü Anabilim Dalı kadrosunda Prof. Dr. Wang Yingjie, Dr. Öğr. Üyesi Semine İmge Azertürk, Dr. Öğr. Üyesi Feyza Görez, Dr. Öğr. Üyesi Didem Yılmaz ve Arş. Gör. Dr. Gülhanım Taşkiran bulunmaktadır (Erciyes Üniversitesi Çin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Akademik Kadro, t.y.). Dr. Öğr. Üyesi Nurcan Kalkır, lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimini Ankara Üniversitesi Sinoloji Programı'nda tamamlamıştır. Öğretim üyelerinden Dr. Öğr. Üyesi Semine İmge Azertürk, yüksek lisans eğitimini Ankara Üniversitesi'nde, doktora eğitimini ise Xiamen Üniversitesi'nde tamamlamıştır. Öğretim üyelerinden Dr. Öğr. Üyesi Görez ve Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz ise lisans eğitimlerini Erciyes Üniversitesi'nde, yüksek lisans ve doktora eğitimlerini Ankara Üniversitesi'nde tamamlamışlardır. Öğretim üyelerinin çalışmaları <https://akademik.yok.gov.tr/AkademikArama/> adresinde ayrıntılı olarak verilmiştir.

²¹ Erciyes Üniversitesi Çin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nın bilgi paketinden alınan öğretim programına ulaşmak için bkz. Erciyes Üniversitesi Çin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Planları, 2022.

görevlisi görev yapmaktadır.²² Anabilim Dalının ders programında Çince öğretimi ağırlıklı dersler bulunmakla birlikte öğrencilerin yazılı, simultane, ardıl çeviri alanlarında uzmanlaşmasını hedefleyen çeviri ağırlıklı dersler de yer almaktadır.²³

İstanbul Üniversitesi Çin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Çince alanında öğrenci yetiştiren kurumlardan bir diğeri ise İstanbul Üniversitesi Çin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'dır. 2016-2017 Eğitim Öğretim Yılı'ndan itibaren öğrenci almaya devam etmektedir. İstanbul'da Çin Dili ve Edebiyatı alanında lisans düzeyinde eğitim veren tek kurumdur. Öğrenci almaya başladığı tarihten itibaren İstanbul'un metropol bir şehir olması ve eğitim dilinin Çince olması bakımından en çok rağbet gören bölümlerden biri haline gelmiştir. Anabilim Dalının akademik kadrosunda 1 profesör, 2 doktor öğretim üyesi ve 1 yabancı öğretim görevlisi bulunmaktadır.²⁴ Anabilim Dalı Başkanlığını ise Türkiye'de bu alanda sayılı profesörlerden biri olan Prof. Dr. Eyüp Sarıtaş²⁵ yürütmektedir. İstanbul Üniversitesi Çin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nın diğer Çin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dallarından farkı ise eğitim dilinin %100 Çince olması ve zorunlu hazırlık eğitiminin bulunması ile ön plana çıkmaktadır. Anabilim Dalı'nın ders programı diğer üniversitelerinki ile aynı şekilde Çin dili öğretimine ağırlık verilerek hazırlanmıştır. Aynı zamanda programda Çin kültürü, tarihi, edebiyatı, sanatı, draması, arkeolojisi alanında dersler bulunmaktadır. Bununla birlikte genellikle lisansüstü eğitim programlarında görülen Türk Tarihinin Çince

²² Anabilim Dalı akademik kadrosunda Öğr. Gör. Bahar Kılıç, Öğr. Gör. Chunju Song ve Öğr. Gör. Nana Wang görev yapmaktadır (Okan Üniversitesi Çince Mütercim Tercümanlık Anabilim Dalı Akademik Kadro, t.y.)

²³ Okan Üniversitesi Çince Mütercim Tercümanlık Anabilim Dalı öğretim programlarına ulaşmak için bkz. Okan Üniversitesi Çince Mütercim Tercümanlık Anabilim Dalı Öğretim Planları, 2022.

²⁴ Prof. Dr. Eyüp Sarıtaş'ın Anabilim Dalı Başkanlığını yürüttüğü Anabilim Dalı akademik kadrosunda Dr. Öğr. Üyesi Lale Aydın Tunç, Dr. Öğr. Üyesi Feyzullah Uygur ve Öğr. Gör. Chunyang Wang görev yapmaktadır. Öğretim üyelerinin çalışmaları hakkında detaylı bilgilere ulaşabilmek için bkz. İstanbul Üniversitesi Çin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Akademik Kadro, 2022.

²⁵ Prof. Dr. Eyüp Sarıtaş, 1968 yılında Afyon'da doğmuştur. 1991 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sinoloji Anabilim Dalı'ndan mezun olmuştur. Yüksek lisans eğitiminin ders dönemini tamamladıktan sonra 1992-1994 yılları arasından burslu olarak Pekin Üniversitesi'nde eğitim almıştır. 1996 yılında doktora eğitimine başlamış, 1997-1998 yılları arasında Klasik Çince eğitimi almak ve Orta Asya Türk Tarihi alanında araştırmalar yapmak üzere burslu olarak Pekin Dil ve Kültür Üniversitesi'ne gitmiştir. 2012 yılında doçent unvanı almaya hak kazanmış, 2013 yılında ise İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Çin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Başkanı olarak atanmıştır (Eyüp Sarıtaş biyografisi, 2022). 2013 yılından itibaren İstanbul Üniversitesi Çin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Başkanlığını yürüten Profesör Sarıtaş, Sinoloji alanına birçok eser kazandırmıştır. Prof. Dr. Eyüp Sarıtaş'ın başlıca eserleri şunlardır: *Çin'de Hun Araştırmaları* (2010), *İslamiyet'ten Önce Türklerde Kültürel Hayat* (2010), *Sarı Uygurlar* (2012), *Salar Türkleri Tarihi 1279-1911* (2015), *Çin Köy Edebiyatının Dünü ve Bugünü* (2016). Diğer eserleri için bkz. Eyüp Sarıtaş eserleri, 2022.

Kaynakları, Türk-Çin Kültürel İlişkileri, Klasik Çince, Batı Ülkelerinde Sinoloji Araştırmaları gibi derslerle öğrencileri akademik bağlamda yetiştirmeyi de hedeflediği ortaya çıkmaktadır.²⁶

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Çin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Ülkemizin en genç Çince programlarından bir diğeri ise Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi bünyesinde kurulan Çin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'dır. 2021-2022 Eğitim Öğretim Yılı'nda öğrenci almaya başlayan Anabilim Dalı akademik kadrosunda, 3 doktor öğretim üyesi, 1 araştırma görevlisi ve 1 yabancı öğretim görevlisi bulunmaktadır.²⁷ Kurulan en genç bölümlerden biri olduğu için ders programı, Çince eğitim veren diğer anabilim dallarının ders programları örnek alınarak hazırlanmıştır. Diğer Çin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dallarının da hedeflediği üzere, lisans eğitimleri süresince öğrencilerine dil edinimindeki dört temel beceriyi kazandırmayı amaçlamıştır. Bir dili öğrenmek için o milletin kültürünü de öğrenmek gerekir sözü doğrultusunda, yine tüm Çin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dallarında olduğu gibi, Çin kültürü, edebiyatı, tarihi, felsefesi hakkındaki temel bilgileri öğrencilere aktarmayı amaçlamaktadır. Anabilim Dalı'nın hedefi Kapadokya Bölgesinin konumunu da kullanarak öğrencileri mesleki bağlamda yetiştirmektir. Dolayısıyla ders programında mesleki eğilimlere yönelik Klasik Çince, Çince Öğretim Teknikleri, Ticaret Çincesi, Turizm Çincesi vb. dersler de bulunmaktadır. Aynı zamanda programda Çinlilerin günlük yaşamlarında sık sık kullandıkları Çince sözcükler, atasözleri ve deyimleri öğrenebilecekleri derslere de yer verilmiştir.²⁸

Diğer Üniversitelerde Bulunan Çince Programları

Yukarıda belirtilen lisans düzeyinde eğitim veren Çince programlarına ek olarak; 2014 yılında Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi'nde Çince Mütercim Tercümanlık Anabilim Dalı kurulmuştur. Henüz öğrencisi olmayan Anabilim Dalı'nın akademik kadrosunda 1 profesör, 2 araştırma görevlisi doktor

²⁶ İstanbul Üniversitesi Çin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nın öğretim programına ulaşmak için bkz. İstanbul Üniversitesi Çin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Planları, 2022.

²⁷ Anabilim Dalı Başkanlığını Dr. Öğr. Üyesi Fatma Ecem Ceylan'ın yürüttüğü Anabilim Dalı akademik kadrosunda Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul Ceylan, Dr. Öğr. Üyesi Sema Gökenç Gülez, Öğr. Gör. Lihua Li ve Arş. Gör. Reyhan Eraslan görev yapmaktadır. Öğretim üyelerinin çalışmaları ile ilgili detaylı bilgilere ulaşmak için bkz. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Çin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Akademik Kadro, 2022.

²⁸ Anabilim Dalı, 2021 yılında kurulduğu için şu anda sadece birinci ve ikinci sınıf öğrencileri bulunmaktadır. Anabilim Dalı'nın öğretim programına ulaşmak için bkz. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Çin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Planları, 2022.

bulunmaktadır.²⁹ Anabilim Dalı Başkanlığını ise yine alanda sayılı profesörlerden biri olan Prof. Dr. Giray Fidan³⁰ yürütmektedir. Bununla birlikte Selçuk Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu bünyesinde de Çince Mütercim Tercümanlık Anabilim Dalı bulunmaktadır. Akademik kadrosunda 1 doktor öğretim üyesi bulunan programın Anabilim Dalı Başkanlığını Dr. Öğr. Üyesi Nuray Pamuk Öztürk³¹ yürütmektedir (Selçuk Üniversitesi Mütercim Tercümanlık Çince Akademik Kadro, 2022). Ayrıca Ankara'da Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi bünyesinde kurulmuş olan ancak öğrenci alımına henüz başlamayan bir Çin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı daha mevcuttur.³² Bu anabilim dalları, Yüksek Öğretim Kurulu'nun belirlediği kriterler doğrultusunda öğretim üyesi sayısını tamamladıklarında öğrenci alımına başlayacaklardır. Eğitim-öğretim faaliyetine başlayacakları zaman geldiğinde lisans düzeyinde Çince öğreten yükseköğretim kurumu sayısı da yediye yükselecektir.

Günümüzde Çince Öğretiminin Gelişimi

Çince lisans, yüksek lisans, doktora programlarının yanı sıra üniversitelerdeki Çince öğretimine destek veren, ülkemizdeki tüm Çince programların Çin'de tanıtılmasında etkin rol oynayan, Çin Halk Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği ve konsolosluklar dışında Türkiye'deki öğrencilere Çin bursu sağlayan Konfüçyüs

²⁹ Anabilim Dalı kadrosunda Prof. Dr. Giray Fidan, Arş. Gör. Dr. Çile Maden Kalkan ve Arş. Gör. Dr. Aylin Yılmaz Şaşmaz bulunmaktadır (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Çince Mütercim Tercümanlık Akademik Kadro, 2022).

³⁰ Prof. Dr. Giray Fidan, 1980 yılında Ankara'da doğmuştur. 2005 yılında Ankara Üniversitesi Sinoloji Anabilim Dalı'ndan mezun olmuş, aynı yıl yüksek lisans eğitimine başlamıştır. Yüksek lisans ve doktora eğitimini Ankara Üniversitesi Sinoloji Anabilim Dalı'nda tamamlayan Fidan, hem ülkemizde hem de dünya çevresinde Sinoloji çalışmalarının tanınmış çehrelerindedir. Çin klasiklerini Türkçeye çevirerek Türklere Çin edebiyatını tanıtmış, Türklerin Çin kültürünü anlamalarını kolaylaştırmış ve Türkiye'yi Çin'e bir adım daha yaklaştırmıştır. Profesör Fidan'ın Çince'den Türkçeye çeviri eserleri şunlardır: *Savaş Sanatı* (2014), *Kadim Gemi* (2017), *Konfüçyüs Konuşmalar* (2017), *Kusursuz Cinayet* (2019), *Görünmezlik Pelerini* (2019), *Anekdotlar* (2019), *Ekmek Çocuk* (2020), *Zhuangzi Metinleri* (2020), *Çin Bilgeligi: Yorumlarla Xi Jinping'in Kullandığı Kadim Sözler* (2021), *Müslüman Cenazesi* (2021), *İkna Sanatı* (2021). Prof. Dr. Giray Fidan'ın, çeviri eserlerinin yanı sıra Osmanlı ve Cumhuriyet döneminin Çin'de yansımalarını araştırdığı birçok eseri bulunmaktadır. Bunlar; *Kanuni Devrinde Çin'de Osmanlı Tüfeği ve Osmanlılar* (2011), *Çin'den Görünen Osmanlı Çinli Düşünür ve Devlet Adamı Kang You Wei'in Türk Seyahatnamesi* (2013), *Kaimo'er: Atatürk'ün Çin'de Yayınlanan İlk Biyografisi* (2018), *Cumhuriyet'in Çinli Misafirleri* (2019), *Chinese Travelers to the Early Turkish Republic* (2019)'dir. Profesör Fidan'ın eserlerine <https://akademik.yok.gov.tr/AkademikArama/> adresinden ulaşılmıştır.

³¹ Dr. Öğr. Üyesi Nuray Pamuk Öztürk, lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimini Ankara Üniversitesi Sinoloji Anabilim Dalı'nda tamamlamıştır. Dr. Öğr. Üyesi Pamuk Öztürk'ün çalışmaları <https://akademik.yok.gov.tr/AkademikArama/> adresinde ayrıntılı olarak verilmiştir.

³² Üniversitenin Yabancı Diller Fakültesi Çin Dili ve Edebiyatı kadrosunda Öğr. Gör. Dr. Cansu Körkem ve Öğr. Gör. Ayşe Öztürk görev yapmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2022.

Enstitüleri bulunmaktadır. Konfüçyüs Enstitüleri, Çin Halk Cumhuriyeti'nin diğer ülkelerde Çin dilini, kültürünü tanıtmaya ve öğretme görevini üstlenen Çince öğretim kurumlarıdır. Aslında bu açıdan bakıldığında Yunus Emre Enstitüsü³³ ile benzer bir görev üstlenmektedir denilebilir. Konfüçyüs Enstitüleri, Çin'in kültürel diplomasisinin bir parçası olmakla birlikte Çin ile diğer ülkeler arasındaki ilişkiyi de bir adım öteye taşımaktadır. Ülkemizde 4 Konfüçyüs Enstitüsü bulunmaktadır. Bunlardan ilki; 2008 yılında Ortadoğu Teknik Üniversitesi bünyesinde Konfüçyüs Merkezi adı altında kurulmuştur. Başkentteki tek Konfüçyüs Merkezi'dir ("ODTÜ", 2023). Diğer Konfüçyüs Enstitüleri ise metropol şehirlerden biri olan İstanbul'da bulunmaktadır. Bu enstitüler; kronolojik sıralamaya göre 2010 yılında Boğaziçi Üniversitesi'nde (Boğaziçi, 2023), 2012 yılında Okan Üniversitesi'nde ("Okan", 2023), son olarak 2017 yılında Yeditepe Üniversitesi'nde ("Yeditepe", 2023) kurulmuştur. Yalnızca kuruldukları üniversitelerdeki öğrencilerin değil tüm şehrin Çince öğrenimine yardımcı olmaktadır. Başlangıç, orta ve ileri düzeyde Çince öğretmek Türk-Çin kültür alışverişine katkı sağlamaktadırlar. Hemen hemen tüm ülkelerde resmi olarak tanınan Çince Yeterlilik Sınavı (HSK&HSKK)³⁴ yine Konfüçyüs Enstitüleri tarafından düzenlenmektedir. Ayrıca bu enstitüler tarafından Çince Yeterlilik Sınavı'ndan gerekli seviyelere sahip öğrencilere araştırma veya yüksek lisans bursu da sağlanabilmektedir. Bu nedenle gerek üniversitelerde gerek Konfüçyüs Enstitülerinde Çince öğrenen öğrenciler, ülkemizdeki üniversiteler ile Konfüçyüs Enstitüleri arasında kurulan dostane ilişkiler sonucunda bu burslardan faydalanabilmekte ve öğrendikleri dili o ülkede işlevsel olarak kullanabilmektedirler.

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi bünyesinde Sinoloji Kürsüsü'nün kuruluşundan sonra ilk Çince eğitim-öğretim faaliyetlerinin başlaması, Osmanlı döneminde çok az rastlanılan Türk-Çin ilişkilerini bir üst kademe taşımıştır. Türkiye'de Çin Halk Cumhuriyeti Büyükelçiliği'nin kurulması ve Türk-Çin ilişkilerinin kuvvetlenmesi sonucunda da Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı veya Çin Halk Cumhuriyeti tarafından sağlanan Çin bursları daima Çince eğitiminin bir parçası olmuştur. Sinoloji'nin ilk ve tek Türk kadın profesörlerinden biri olan Profesör Özerdim, 1946 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından burslu olarak Çin'e gönderilmiş ve Çin'i yakından görme fırsatı elde etmiştir (Sezen, 2011, s.

³³ Yunus Emre Enstitüsü'nün kuruluş amacında da Türkçe eğitimi almak isteyen yabancı öğrencilere Türkçeyi öğretmek ve Türkiye'yi, Türk tarihini, Türk kültürünü tanıtmak bulunmaktadır (Şahin, 2022, s. 57).

³⁴ HSK&HSKK, Çin Halk Cumhuriyeti tarafından ana dili Çince olmayanlara yönelik düzenlenen resmi Çince Yeterlilik sınavıdır. Yazılı sınav altı seviyeden, sözlü sınav üç seviyeden (başlangıç, orta, ileri seviye) oluşmaktadır. Ülkemizde henüz denkliği bulunmamaktadır ("HSK&HSKK," 2022).

160). Bugüne kadar Sinoloji veya Çin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dallarında görev yapan birçok akademisyen yine bu burslar sayesinde Çin kültürünü yakından teneffüs etmişlerdir. Bugün ülkemizdeki Çince programlarının hemen hemen hepsi karşılıklı anlaşmalar, Konfüçyüs Enstitüleri ve Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı tarafından sağlanan burslar aracılığıyla öğrencilerini Çin'e gönderebilmektedir. Çince öğrenimini teşvik eden bu burslar, öğrencilerin Çinceye daha istekli yaklaşımlarını sağlamakta ve Çince öğrenmek isteyen öğrenci sayısını her geçen gün arttırmaktadır.

İlköğretim ve ortaöğretim kurumlarında Çince öğretimi konusuna değinecek olursak; Milli Eğitim Bakanlığı'nın ilköğretim müfredat programında seçmeli ders kapsamında Çince Dersi Öğretim Programı (Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) bulunmaktadır ("MEB Çince müfredatı," 2022). Ülkemizde ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarında ikinci yabancı dil veya seçmeli yabancı dil olarak Çince dersi bulunan kurumlara şu okullar örnek gösterilebilir: Kavaklıdere Ortaokulu ("Kavaklıdere", 2022), Ankara Ayrancı Anadolu Lisesi ("Ayrancı", 2022), Ankara Atatürk Lisesi ("Ankara Atatürk," 2022), İstanbul Hüseyin Avni Sözen Anadolu Lisesi ("Hüseyin Avni", 2022), Heybeliada Anadolu Lisesi ("Heybeliada", 2022), İzmir Karşıyaka Mehmet Ali Lahur Anadolu Lisesi ("Mehmet Ali Lahur", 2022), Burdur Mehmet Uzal Sosyal Bilimler Lisesi ("Mehmet Uzal", 2022), Ankara Yenimahalle Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi ("Yenimahalle", 2022), İzmir Dış Ticaret Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi ("İzmir Dış Ticaret", 2022) vb. Bu okulların yanı sıra birçok kolejde³⁵ ve dil kursunda³⁶ da yabancı dil olarak Çince öğretimine yer verilmektedir. Bu okullardaki öğretmenlerin çoğu ise ülkemizdeki Sinoloji, Çin Dili ve Edebiyatı veya Çince Mütercim Tercümanlık programlarından mezun olmuş, Çin diline ve kültürüne hâkim, deneyimli ve nitelikli kişilerden oluşmaktadır.

1935 yılından bu yana, Türkiye'deki Çince öğretimi sayesinde ülkemizde Türk-Çin ilişkilerine katkı sağlayan ve bu ilişkileri bir üst seviyeye taşıyan, iki ülkenin diline, kültürüne, tarihine hâkim birçok deneyimli uzman yetişmiştir. Bu uzmanlardan bazıları Sinoloji, Çin Dili ve Edebiyatı, Çince Mütercim Tercümanlık programlarında akademisyen olarak görev yaparken, bazıları Kültür ve Turizm

³⁵ Okan Koleji, Ümraniye Birey Koleji, Boğazhisar Eğitim Kurumları, Dore Okulları, İnci Koleji, Jale Tezer Eğitim Kurumları, Onur Koleji, Aşıyan Koleji gibi birçok kolejde ikinci yabancı dil olarak Çince eğitimi verilmektedir. Çinceye olan ilginin her geçen gün artması sonucunda Çince öğreten kurum sayısı da doğru orantılı olarak fazlalaşmaktadır.

³⁶ Üniversitelerin TÖMER gibi yabancı dil uygulama merkezlerinde veya özel dil kurslarında aktif olarak Çince kursları verilmektedir.

Bakanlığı, Dış İşleri Bakanlığı ve kendilerine ihtiyaç duyulan diğer bakanlıklarda uzman olarak; bazısı da Çince öğretmeni, turist rehberi, pilot, hostes, özel şirketlerde danışman, uzman veya çevirmen olarak görev yapmaktadır. Bununla birlikte Çin'de çalışarak ülkemize hizmet veren yine birçok deneyimli kişi bulunmakta ve bu sayı her geçen gün katlanarak artmaktadır.

Sonuç

Ülkemizde Çince öğretimi resmi olarak 1935 yılında yürürlüğe girmesine rağmen tarihi ilişkiler göz önüne alındığında Türk-Çin ilişkilerinin binlerce yıl öncesine dayandığı yadsınamaz bir gerçektir. Sayısız göçler sonucunda Türklerin Anadolu topraklarında son bulan yolculuğu ile Çin topraklarından uzaklaşmış ve yeni bir kültüre kucak açılmıştır. Coğrafi olarak Çin topraklarına olan uzaklık Türk-Çin ilişkilerini de uzun bir süreliğine sekteye uğratmıştır. Bu nedendir ki Cumhuriyet döneminden önce Türk-Çin ilişkilerine dair seyahatnameler dışında Türkçe pek bir kaynak bulunmamaktadır. Ancak bu kaynaklar Osmanlı dönemindeki Çin'i bizlere canlı canlı tasvir ettiği için tarihi açıdan oldukça büyük bir değere sahiptir. Özellikle Abdurreşid İbrahim'in *Âlem-i İslâm ve Japonya'da İslamiyet'in Yayılması* adlı eseri, Japonya dışında Çin'deki Müslümanların durumunu tasvir ettiği için İslam tarihi araştırmalarında önemli bir yer tutmaktadır. Bununla birlikte seyahatnamelerden elde edilen verilerden ulaşılan Osmanlı'da Çince bilen kişilerin bulunmadığı bilgisi, o dönemde Çincenin yabancı dil öğretimine dâhil edilmediğini göstermektedir.

Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte Mustafa Kemal Atatürk'ün öncülüğünde bilime daha fazla önem verildiği, diğer ulusların dilinin ve kültürünün öğrenilmesi için Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin bünyesinde yabancı dil kürsülerinin kurulduğu görülmektedir. Bu nedenle araştırmacıların çoğu ülkemizde Çince öğretiminin başlangıç tarihini 1935 yılı olarak ele almaktadır. 1935 yılında, resmi olarak Çince öğretimine başlayan Sinoloji Kürsüsü'nde Alman Türkolog Prof. Dr. Annemarie von Gabain ve Prof. Dr. Wolfram Eberhard başkanlığında Çin diline hâkim Türk öğrenciler yetiştirilmeye başlanmıştır. Sinoloji kürsüsünün ilk öğrencilerden biri olma sıfatına nail olan ve hocası Profesör Eberhard'ın izinden giden Sinoloji Kürsüsü'nün ilk Türk kadın profesörü Muhaddere Nabi Özerdim, alana pek çok eser kazandırmış, birçok akademisyen ve öğrenci yetiştirmiştir. Onun adımlarını takip eden öğrencileri yine aynı şekilde onun öğrettiklerini temel alarak nice akademisyenler ve öğrenciler yetiştirmişlerdir. 1935'den itibaren Çince öğretiminin temel kurumu olan Sinoloji Kürsüsü'nün ehemmiyeti işte bundan kaynaklıdır. Bugün ülkemizdeki üniversitelerin Sinoloji Anabilim Dalı'nda, Çin Dili

ve Edebiyatı Anabilim Dallarında, Çince Mütercim Tercümanlık Anabilim Dalında görev yapan birçok akademisyen muhakkak ki Ankara Üniversitesi Sinoloji Anabilim Dalında ya lisans ya yüksek lisans ya da doktora eğitimi almıştır.

Günümüzde ilköğretim, ortaöğretim kurumlarında, kolejlerde, özel üniversitelerde, Ankara Üniversitesi, Erciyes Üniversitesi, Okan Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi ve Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi'nde aktif olarak Çince öğretilmesini ülkemizin aydınlarına borçluyuz. Onların Çin dili ve kültürünün tanıtılması üzerine yaptığı çalışmalar ülkemizde Çince öğretiminin yayılmasını sağlamış ve bu sayede ülkemizde Çince çok sevilmiş, en çok talep gören dillerden biri haline gelmiştir. Bu talep doğrultusunda ise üniversitelerdeki Çin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı sayısı her geçen gün artmaktadır. Buna bağlı olarak da alandaki akademisyen sayısı fazlaşmaktadır. Aslında burada vurgulanması gereken en önemli noktalardan biri de şudur: Ülkemizde iki Alman akademisyenin öncülüğünde başlayan Çin araştırmaları ve Çince öğretimi, bugün Türk akademisyenler tarafından yürütülmektedir. Bu da hiç şüphesiz ki Sinoloji Kürsüsü'nün kurulmasındaki amacın hedefe ulaştığını göstermektedir. Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk, Sinoloji ve diğer dil kürsülerini kurarken Türk tarihi ile ilgili birincil kaynakların hedef dilden ana dilimize çevrilmesini amaçlamıştır. Bugün Sinoloji ve Çince öğreten diğer eğitim kurumları sayesinde birçok Türk akademisyen ve araştırmacı Çince öğrenebilmekte ve araştırmalarını birincil kaynaklardan yürütebilmektedir. Yine alandaki akademisyenler aracılığıyla Çin kaynaklarında saklı birçok bilgi direk Çince'den Türkçeye aktarılabilmektedir. Ayrıca son yıllarda Prof. Dr. Giray Fidan, Erdem Kurtuldu, Öğr. Gör. Bahar Kılıç ve diğer çevirmenler sayesinde modern Çin romanları doğrudan Çince'den anadilimize çevrilmekte ve okuyucunun beğenisine sunulmaktadır. Bu da İngilizce çevirilerden gelen anlam kayıplarını neredeyse sıfıra indirmektedir. Bu nedenle açıkça görülmektedir ki ülkemizde Çince öğretimi geç başlamasına rağmen günümüzde hak ettiği yeri hızla kazanmaktadır.

Akademi dışında, 1935'ten günümüze kadar sürekli olarak gelişen Çince eğitimi sayesinde Çin diline, kültürüne, tarihine hâkim birçok nitelikli birey yetişmekte ve bu kişiler devlet kurumlarında yabancı uzman olarak görev yapabilmektedir. Bununla birlikte Sinoloji veya Çin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dallarından mezun birçok uzman Türkiye ve Çin arasında güçlü bir köprü oluşturmakta ve Türk-Çin ilişkilerinin daha ileriye taşınması için var güçleriyle çalışmaktadır. Bunun haricinde yine alandan mezun birçok öğrencinin tercüme,

turizm, ticaret vb. birçok sektörde çalışması ülkemize büyük katkı sağlamaktadır. Özellikle şunu da belirtmek gerekir ki son yıllarda “Bir Kuşak Bir Yol Projesi”³⁷ ile daha da güçlenen Türk-Çin ilişkileri sayesinde gelecekte birçok sektörde Çince bilen kişilere ihtiyaç artacaktır. Dolayısıyla ülkemizdeki Çince eğitimi de hedeflenen noktaya ulaşacaktır.

Kaynakça

- Adıbelli, B. (2016). *Osmanlı’dan Günümüze Türk-Çin İlişkileri*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Avcı, İ. (2016). Çin Yazısının Tarihsel Gelişimi. G. Kırilen (Ed.), *Çin Dili* içinde (s. 29-37). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Azertürk, S. İ. (2011). Çin Yazısının Tarihçesi ve Çince Sözcük Türetme Yolları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 51(1), 89-106.
- Azertürk, S. İ. (2016). G. Kırilen (Ed.). *Çin Dili* içinde (s. 129-150). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Ceylan, F. E. (2018). Prof. Dr. Bülent Okay ile Röportaj. G. Ünal Chiang, F. E. Ceylan, E. Ceylan (Ed.). *Çin Medeniyeti: Tarih, Kültür, Edebiyat, Felsefe “Prof. Dr. Bülent Okay’ın 35. Meslek Yılı Anısına”* içinde (s. 33-66). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Gençer Baloğlu, Z. (2020). II. Abdülhamit Dönemine Ait İki Farklı Japon Alfabesi ve Türkçe Transliterasyonlarındaki Sorunlar Üzerine. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi SEFAD*, 44, 275-294.
- Çelebi, S. (2014). *Türkistan ve Uzak Doğu Seyahatnâmesi*. (S. Acar, Haz.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- İnce Erdoğan, İ. (2015). *Çin’de Türk ve Müslüman Nüfusu*. İstanbul: Kırk Yayınevi.
- İnce Erdoğan, İ. (2017). Türkiye’deki Sinoloji Çalışmalarında Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi’nin Yeri ve Önemi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 57(1), 341-356.
- İnce Erdoğan, İ. (2018). Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Kadın Sinoloğu. *Modern İpek Yolu*, 2, 92-97.

³⁷ Bu proje ile Eski İpek Yolu’nun yeniden canlandırılması hedeflenmektedir. Proje, ilk kez Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Başkanı Xi Jinping tarafından 2013 yılında dile getirilmiştir. Dünyanın büyük bir bölümünü etkileyen projenin hedefleri arasında kalkınma stratejileri, ekonomik büyüme, ticari faaliyetler, finansman işbirliği, kültürel ve sosyal girişimler konularında kapsamlı bir işbirliği bulunmaktadır (Kopuk ve Bayraç, 2021, s. 1354).

- Fedakâr, D. (1993). Maryam Apa'nın Ardından Annemarie Von Gabain (4. 7. 1901 – 15. 1. 1993). *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 41, 135-139.
- Fidan, G. (2011a). *Çin Dili ve Çince Dilbilgisi*. Ankara: Efil Yayınevi.
- Fidan, G. (2011b). *Kanuni Devrinde Çin'de Osmanlı Tüfeği ve Osmanlılar*. İstanbul: Yeditepe.
- Fidan, G. (2013). *Çin'den Görünen Osmanlı Çinli Düşünür Kang Youwei'in Türk Seyahatnâmesi*. İstanbul: Yeditepe.
- İbrahim, A. (2019). *Âlem-i İslâm ve Japonya'da İslamiyet'in Yayılması* (Ertuğrul Özalp, Not.). Ankara: İşaret Yayınları.
- İnan, A. (1957), Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesinin Kuruluş Hazırlıkları Üzerine. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1, 1-16.
- Kar, A. (2017). İpek Yolu'nun Türk Dünyası Ülkelerine Geçmişten Günümüze Sosyo-Kültürel Etkileri. *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, 1(2), 3-8.
- Kırilen, G. (2016). Çin Dili ve Yazının Önceliği. G. Kirilen (Ed.), *Çin Dili* içinde (s. 5-12). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Kopuk, E., & Bayraç, H. N. (2021). Bir Kuşak Bir Yol Projesi ve Ekonomik Etkileri. *Alanya Akademik Bakış*, 5(3), 1353-1374.
- Nakkaş, G. (2013). *Hıtay Sefaretnamesi* (B. Mutlu, Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Okay, B. (1993). Prof. Dr. Muhaddere Nabi Özerdim (1916-19.12.1991). *DTCF Doğu Dilleri Dergisi*, 5(2), 87-95.
- Özerdim, M. N. (1950). Acaib-ül-Letaif (Hıtay Sefaretnamesi) ile Çin Kaynakları Arasında İlgî. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 8(3), 345-371.
- Sarıtaş, E. (2009). 1935 Yılından İtibaren Türkiye'de Yapılan Çin Araştırmalarına Genel Bir Bakış. *Şarkiyat Mecmuası*, 15, 97-111.
- Sarıtaş, E. (2010). Türkiye'de Akademik Çince Çeviriler ve Sorunlar. *Şarkiyat Mecmuası*, 17, 85-106.
- Sezen, S. (2011). Bir Türk Sinologun Gözünden Devrim Öncesinin Çin'i: "Eski Çin'den Notlar". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 51(2), 155-167.

Şahin, M. M. (2022). Yunus Emre Enstitüsünün Türkçe Öğretimi Kapsamında Ortadoğu'daki Varlığı ve Ortadoğu Vatandaşlarının Türkçe Öğretim Portalı'na İlgisi. *Uluslararası Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Dergisi*, 5(1), 55-71.

Şükrü, S. (2013). *Seyahatü'l Kübra Armağan-ı Süleymanî Be-Bargâh-ı Sultanî* (H. Mert, Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Uzun, M. (1988). Abdürreşid İbrahim. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 1, s. 295-297). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Zengin, A. ve Yaman, Ü. (2018). Eski Uygur Türkçesi metinleri üzerinden Budizm ve Maniheizm'in savaşa bakışı. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 58(1), 175-216.

İnternet Kaynakları

Ankara Atatürk Lisesi. Erişim tarihi: 09.12.2022, https://ankaraataturklisesi.meb.k12.tr/06/06/119556/okulumuz_hakkinda.html

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Çince Mütercim Tercümanlık Akademik Kadro. Erişim tarihi: 09.12.2022, <https://hacibayram.edu.tr/mtb/cince-mutercim-tercumanlik-abd>

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi. Erişim tarihi: 08.12.2022, <https://ydf.asbu.edu.tr/tr/>

Ankara Üniversitesi DTCF Sinoloji Anabilim Dalı Akademik Kadro. Erişim tarihi: 27.03.2023, <http://www.dtcf.ankara.edu.tr/dogu-dilleri-ve-edebiyatlari-bolumu/sinoloji-anabilim-dali/>

Ankara Üniversitesi DTCF Sinoloji Anabilim Dalı Öğretim Planları. Erişim tarihi: 08.12.2022, http://bbs.ankara.edu.tr/Ders_Plani.aspx?bno=1656&bot=253

Ankara Yenimahalle Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi. Erişim tarihi: 09.12.2022, https://otmlankara.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/06/25/123240/dosyalar/2020_01/27100804_ANKARA_MESLEKY_VE_TEKNYK_ANADOLU_LYSESY_2019-2023_STRATEJYK_PLAN_II.pdf?CHK=c99dbea935e803756d9ee39cb3336a74

Ayrancı Anadolu Lisesi. Erişim tarihi: 09.12.2022, https://ayrancianadolu.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/06/06/964307/dosyalar/2021_07/14150313_AYRANCI_ANADOLU_LYSESY_TANITIMI.pdf?CHK=b8b990f0aa1bbfaab08956564a844dba

- Boğaziçi Üniversitesi Konfüçyus Enstitüsü. Erişim tarihi: 27.03.2023,
<http://www.confucius.boun.edu.tr/?lang=tr>
- Burdur Mehmet Uzal Sosyal Bilimler Lisesi. Erişim tarihi: 09.12.2022,
https://mehmetuzalsbl.meb.k12.tr/15/01/972768/okulumuz_hakkinda.html
- Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi. Erişim tarihi:
26.12.2022, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dtcfdergisi/archive>
- Erciyes Üniversitesi Çin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Akademik Kadro. Erişim
tarihi: 08.12.2022, <https://edebiyat.erciyes.edu.tr/Icerik/Akademik-Kadro/Edebiyat-Fakultesi/0/2134/3248>
- Erciyes Üniversitesi Çin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Planları. Erişim
tarihi:09.12.2022,<https://dbp.erciyes.edu.tr/Program/Learn.aspx?Learn=3LKNNG/KmKQI=>
- Eyüp Sarıtaş biyografisi. Erişim tarihi: 08.12.2022,
<https://avesis.istanbul.edu.tr/eyup.saritas>
- Eyüp Sarıtaş eserleri. Erişim tarihi: 09.12.2022,
<https://akademik.yok.gov.tr/AkademikArama/view/viewAuthor.jsp>
- Heybeliada Anadolu Lisesi. Erişim tarihi: 09.12.2022,
https://heybelianadolu.meb.k12.tr/34/01/972704/okulumuz_hakkinda.html
- HSK&HSKK. Erişim tarihi: 08.12.2022, <https://ci.metu.edu.tr/tr/hsk-nedir>
- İstanbul Hüseyin Avni Sözen Anadolu Lisesi. Erişim tarihi: 09.12.2022,
https://hasal.meb.k12.tr/icerikler/cince_10802642.html
- İstanbul Üniversitesi Çin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Akademik Kadro. Erişim
tarihi: 09.12.2022, <https://cindili-edebiyat.istanbul.edu.tr/tr/akademikkadro>
- İstanbul Üniversitesi Çin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Planları Erişim
tarihi:09.12.2022,[https://ebs.istanbul.edu.tr/home/dersprogram/?id=5553&birim=cin_dili_ve_edebiyati_lisans_programi__\(orgun_ogretim\)&yil=2020](https://ebs.istanbul.edu.tr/home/dersprogram/?id=5553&birim=cin_dili_ve_edebiyati_lisans_programi__(orgun_ogretim)&yil=2020)
- İzmir Dış Ticaret Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi. Erişim tarihi: 09.12.2022,
https://izmirtml.meb.k12.tr/35/01/868622/okulumuz_hakkinda.html
- İzmir Mehmet Ali Lahur Anadolu Lisesi. Erişim tarihi: 09.12.2022,
https://767152.meb.k12.tr/35/12/767152/okulumuz_hakkinda.html
- Kavaklıdere Ortaokulu. Erişim tarihi: 09.12.2022,
https://kavaklidereortaokulu06.meb.k12.tr/tema/okulumuz_hakkinda.php

Milli Eğitim Bakanlığı Çince (Seçmeli Ders) Müfredatı. Erişim tarihi: 09.12.2022,
<http://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=403>

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Çin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Akademik
Kadro. Erişim tarihi: 09.12.2022, <https://cindili.nevsehir.edu.tr/tr/akademik-kadro>

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Çin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim
Planları. Erişim tarihi: 09.12.2022,
<https://ects.nevsehir.edu.tr/ects/bilgipaketi/dil/tr/bolum/182021/sayfa/1>

ODTÜ Konfüçyus Merkezi. Erişim tarihi: 27.03.2023, <https://ci.metu.edu.tr/tr>

Okan Üniversitesi Çince Mütercim Tercümanlık Anabilim Dalı Akademik Kadro.
Erişim tarihi: 27.03.2023,
<https://www.okan.edu.tr/insanvetoplum/sayfa/5902/akademik-kadro/>

Okan Üniversitesi Çince Mütercim Tercümanlık Anabilim Dalı Öğretim Planları.
Erişim tarihi: 09.12.2022, <https://www.okan.edu.tr/uploads/pages/ders-plani-3/mutc-cince-2018-19-mufredat.pdf>

Okan Üniversitesi Konfüçyus Enstitüsü. Erişim tarihi: 27.03.2023,
<https://www.okan.edu.tr/ci/>

Selçuk Üniversitesi Mütercim Tercümanlık Çince Akademik Kadro. Erişim tarihi:
09.12.2022, https://arsiv.selcuk.edu.tr/Hakkinda/yabanci_diller_yo-mutercim_tercumanlik-mutercim_tercumanlik_cince

Wolfram Eberhard eserleri. Erişim tarihi: 07.12.2022,
<https://kutuphane.ttk.gov.tr/search?query=Eberhard%2C+W.&field=&mode=normal>

Yeditepe Üniversitesi Konfüçyüs Enstitüsü. Erişim tarihi: 27.03.2023,
<http://confucius.yeditepe.edu.tr/>

Summary

Introduction

The beginning dates of Chinese education in our country correspond to 1935, that is, the Republic period. Unfortunately, there is no information about the existence of Chinese teaching in pre-Republican sources. The existence of such information was not found in the travel books examined. The first Turkish-Chinese relations in Chinese official records are in the period of Suleiman the Magnificent (1520-1566). The relations with China during the Ottoman period emerged thanks to the travellers. Travellers who visited China wrote down all the places they saw in China, their experiences and the lives of Muslims in China in detail. In addition, during the reign of Abdul Hamid II (1876-1909), the contact of Abdul Hamid II with Chinese Muslims is also available in the sources. Immediately after the Boxer Rebellion, Abdul Hamid II sent official delegations to China to improve relations with

Muslims in China within the scope of the Islamic Union policy. Therefore, it can be said that the period of Abdul Hamid II in the Ottoman Empire was one of the periods in which relations with China were intense. One of the best examples of this is the Beijing Daru'l Ulumi'l Hamidiye Madrasa (Beijing Hamidiye University), which was opened in the name of Abdul Hamid II in Beijing in 1908.

Although attempts were made to establish relations with China during the Ottoman period, this contact was not sufficient for the inclusion of Chinese in the foreign language curriculum in the Ottoman period. There is no information that any book on teaching Chinese has been published.

Purpose of the Study

In this study, the development of Chinese education in Türkiye from the Republican period to the present has been examined and studies on Chinese education in the examined periods are revealed. Besides, the purpose of teaching Chinese in the first years of Chinese education is determined and the last stage of Chinese education today is emphasized. Thus, in this study, it is aimed to determine the progress in Chinese teaching in our country. This study seeks answers to the following four questions:

1. When did Chinese education start first in our country?
2. For what purposes did the first Chinese teaching begin in our country?
3. What is the situation of Chinese education in our country?
4. Has the development process of our country's Chinese teaching been successful?

Method

This study examines the stages of Chinese teaching from the foundation of the Republic to the present. For this reason, it is designed as a period and case study. Therefore, it is an evaluation of a period of approximately eighty-eight years from the foundation of the Republic to the present day.

Pre-Republican China Studies

When we examine the travels on China in Turkish history, we come across several important works. The first of these belongs to Hodja Gıyaseddin Nakkaş. Hodja Gıyaseddin Nakkaş, who was among the delegation sent to China in 1419 by the Timur Sultan Shahruh Mirza (1377 – 1447), published his travel notes in a book under the name *Sefernâme-i Çin* in 1422. Again, the work called *Hitaynâme*, belonging to Ali Ekber, one of the Ottoman travelers, consists of notes written by Ekber during his travel to China in the years 1500-1510. Another travel book describing the Far East belongs to Defterdar Seyfi Çelebi. This work, named *Turkistan and Far East Travel Book*, was prepared for publication and given explanations with notes by Serkan Acar in 2014.

Another 608-page work, called *Seyahâtül-Kübra*, published in Petersburg, Russia in 1907, was written by Süleyman Şükrü. Hafız Süleyman Şükrü Efendi, who was born in Eğirdir in 1282 (1865), travelled to many cities of Anatolia, Iran, Ashgabat, Bukhara, Baku, Austria, Paris, Marseille, Tunisia, Morocco, Algeria and Egypt and travelled to the Indian Ocean via the Suez Canal and the Red Sea, and finally reached Mumbai. After India and Ceylon, he travelled to Singapore and China. Another travel book written in the Ottoman period is the work called *Alem-i Islam* by Abdürreşid İbrahim. Abdürreşid İbrahim travelled almost all over the world during his travels between 1907 and 1910, excluding America, Australia and South African countries. The Chinese travels chapters in the work gives us satisfying information about the China of the period and the Muslims in China.

Establishment of the Chair of Sinology in the Republican Period

It is seen that the first steps to teach the Chinese language in our country were taken in the Republican period. With the directives of the Great Leader Mustafa Kemal Atatürk, Ankara Faculty of Language, History and Geography was officially founded on 14 June 1935 with the law numbered 2795. Atatürk gave the name of this faculty himself and was closely interested in its foundation. Inan (1957), in his study, emphasized that Atatürk gave great

importance to the issues of history and that the Turks, who were called barbarians in European history, were studied only because they were recorded as an invasive society. Therefore, with the establishment of the Faculty of Language, History and Geography, it would be possible to teach all the ancient languages that would be a source for Turkish and Türkiye history, and foreign experts would train Turkish students in these fields in our country. For this purpose, the Chair of Sinology was established in the same year to conduct studies on Turkish history from primary sources. In this way, Turkish students would both learn the Chinese language and carry out their studies on Turkish history. The fact that the main sources we will refer to when we want to examine the history of our ancestors, the Huns and the Göktürks, are Chinese sources, shows how right the decision was to establish the Chair of Sinology in our country. Because, as the Great Leader Atatürk emphasized, "we should know that nations that do not know their national identity become prey to other nations".

With the establishment of the Chair of Sinology in 1935, the German linguist and Turcologist Annemarie von Gabain was appointed. Gabain served as a professor in the Chair of Sinology between 1935 and 1937. After Professor von Gabain left the Chair in 1937, Professor Wolfram Eberhard was replaced. Professor Eberhard, who served as the "Chairman of the Department of Sinology" between 1937-1948, has a great share in the training of Sinology students in Türkiye. At the same time, Eberhard has a great contribution to the studies in the field of Turcology and Sinology. After Professor Wolfram Eberhard, Muhaddere Nabi Özerdim, one of the first graduates of the Chair of Sinology, was appointed in his place. Özerdim is the first Turkish female professor to head the Chair of Sinology. The value of being the first Turk is due to the fact that she realised the goal of Great Leader Mustafa Kemal Atatürk. Professor Özerdim, following in the footsteps of her valuable teacher Eberhard, has brought many valuable works to our country.

Today, 2 associate professors, 1 assistant professors, 1 doctor lecturer and 2 research assistants work in the Department of Sinology. On the other hand, there are master's and doctoral programs in the Department, in addition to the undergraduate program (formal and distance education). Since it is the only university with a doctorate program in the field, it has an important place for researchers who have academic career plans. It is the key point of our research as it is the first institution in Türkiye to provide Chinese education. The Department of Sinology, which has been carrying out studies for the same purpose with the same name since 1935, has guided many academicians and students and pioneered the development of Chinese programs in other institutions. Therefore, its place will always be substantial.

The Development of Chinese Teaching in Türkiye

With the training of individuals who will serve the field in the Department of Sinology at Ankara University, who have mastered the Chinese language, culture, literature and history, Departments of Chinese Language and Literature have begun to be established in other universities. The department in Erciyes University was the first one to be founded with the name of Chinese Language and Literature. The Department of Chinese Language and Literature in Erciyes University, which was established in 1998, offers both undergraduate and graduate programs. Later, in 2005, the Department of Chinese Translation and Interpretation was established at Okan University, a private university, and qualified individuals to contribute to our country in the field of translation began to be trained. Subsequently, the Department of Chinese Language and Literature, which was established within the structure of Istanbul University in 2016, started its educational activities by taking its first students. It is of great importance as it is the only state university that offers undergraduate Chinese education in Istanbul, which is a metropolitan city. Finally, in 2021, a Department of Chinese Language and Literature was established within Nevşehir Hacı Bektaş Veli University in Nevşehir, which is one of the tourism destinations.

In addition to these Chinese programs, there are the Department of Chinese Translation and Interpretation at Ankara Hacı Bayram Veli University, the Department of Chinese Translation and Interpretation within the Selçuk University School of Foreign Languages, and the Department of Chinese Language and Literature at the Faculty of

Foreign Languages of Ankara Social Sciences University. However, these programs without students have not started their educational activities yet.

If we refer to the subject of teaching Chinese in primary and secondary education institutions in Türkiye, the Ministry of National Education's primary education curriculum includes the Chinese Lesson Curriculum (Secondary School and Imam Hatip Secondary School 5th, 6th, 7th and 8th Grades) as an elective course. We can list the following schools as examples of institutions where Chinese is taught as a foreign language or elective course in primary and secondary education institutions in our country: Kavaklıdere Secondary School, Ankara Ayrancı Anatolian High School, Ankara Atatürk High School, İstanbul Hüseyin Avni Sözen Anatolian High School, Heybeliada Anatolian High School, İzmir Karşıyaka Mehmet Ali Lahur Anatolian High School, Burdur Mehmet Uzal Social Sciences High School, Ankara Yenimahalle Vocational and Technical Anatolian High School, İzmir Foreign Trade Vocational and Technical High School etc. In addition to these schools, Chinese teaching is also offered in many colleges and language institutions. Most of the teachers in these schools are experienced people who have graduated from Sinology, Chinese Language and Literature or Chinese Translation and Interpretation programs in our country and have a good command of Chinese language and culture.

Conclusion

The Chair of Sinology, which officially started teaching Chinese in 1935, started to train Turkish students who are fluent in the Chinese language under the chairmanship of German Turcologist Professor Annemarie von Gabain and Professor Wolfram Eberhard. Muhaddere Nabi Özerdim, the first Turkish female professor of the Chair of Sinology, who became one of the first students of the chair of sinology and followed the footsteps of her teacher Professor Eberhard, brought valuable works to the field and trained many academics and students. Her students, who followed her steps, also trained many academics and students based on what she taught. Today, many academicians working in the Department of Sinology, Department of Chinese Language and Literature, Department of Chinese Translation and Interpretation of universities in our country have certainly received either a bachelor's, master's or doctoral education at Ankara University, Department of Sinology.

Today, we owe the teaching of Chinese in primary and secondary schools, colleges, private universities, Ankara University, Erciyes University, Okan University, İstanbul University and Nevşehir Hacı Bektaş Veli University to the intellectuals of our country. Their work on the promotion of Chinese language and culture has enabled the spread of Chinese teaching in our country, and thus, Chinese has become one of the most popular and demanded languages in our country. With this demand, the number of Chinese Language and Literature Departments in universities is increasing day by day. As a result, the number of academics in the field is increasing.

Apart from the academy, thanks to the continuously developing Chinese education from the Republican period to the present, many qualified individuals who have a good command of the Chinese language, culture and history have been trained and these people have worked as experts in government institutions. Experts, who form a strong bridge between Türkiye and China, are doing their best to move Turkish-Chinese relations forward. Moreover, many students who are graduated from the field, who work in various sectors such as translation, tourism, trade, etc., contribute to our country. Thanks to the Turkish-Chinese relations strengthened by the One Belt One Road project, the need for people who can speak Chinese in many sectors will increase in the future. Therefore, Chinese education in our country will reach the target level.

KONYA-HATUNSARAY (LYSTRA) VE ÇEVRESİNDEKİ SU YAPILARI

THE WATER STRUCTURES IN KONYA-HATUNSARAY (LYSTRA) AND ITS SURROUNDINGS

Mehmet MUTLU

Dr. Öğretim Üyesi, Karabük Üniversitesi, Başak Cengiz Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, mehmetmutlu@karabuk.edu.tr

Tolga BOZKURT

Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, tolgabozkurt@ankara.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 7 Mart 2023
Kabul edildiği tarih: 3 Nisan 2023
Yayınlanma tarihi: 20 Haziran 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 7 March 2023
Date accepted: 3 April 2023
Date published: 20 June 2023

Anahtar Sözcükler

Hatunsaray/ Lystra; Su yapıları;
Çamaşırhane; Çeşme; Köprü; Sarnıç

Keywords

Hatunsaray/ Lystra; Water structures; Laundry; Fountain; Bridge; Cistern

DOI

10.33171/dtcjournal.2023.63.1.27

Öz

Konya'nın 35 km kadar güneybatısında, merkez Meram ilçesine bağlı Hatunsaray mahallesi Türk çağında, Likaonya'nın meşhur kentlerinden antik Lystra üzerinde kurulmuştur. Yeni Ahit'te, Aziz Pavlus'un Anadolu'da Hristiyanlığı yaymak üzere gerçekleştirdiği seyahatlerinde uğradığı kentler arasında adı geçen Lystra/Hatunsaray ile birlikte yine yakın civarda yer alan Kilistra/Gökyurt, Botsa/Güneydere ve Detse/Yeşildere; Kapadokya ve Frigya'dakilere benzer, kaya oyma tekniğinde inşa edilmiş dini ve sosyal yapılarıyla dikkat çeken yerleşimlerdir. Hatunsaray ve çevresinde 2012-2013 yılları arasında gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırmalarında, bölgedeki tarihi su yapılarının coğrafi koşullar altında tasarlanmış; başta içme ve zirai kullanım olmak üzere temizlik ve ulaşım gibi temel yaşamsal ihtiyaçları karşılamaya yönelik üretilmiş mimari çözümler oldukları görülmüştür. Burada incelenen 3 çamaşırhane, 13 çeşme, 8 köprü ve 7 sarnıç Hatunsaray ve çevresinin Türk döneminde canlanan sosyoekonomik hayatına ve bölgedeki sınırlı su kaynaklarının tarih içindeki kullanımına dair maddi kültür verileridir. Bölgede özellikle, Roma çağında yaygınlık kazanan kaya oyma sarnıç yapımının Türk döneminde de devam ettiği ve hidrolik özellikleriyle bölgeye has bir su depolama tekniğinin geliştiği söylenebilir. Ayrıca, çeşme kitabelerinden su kültürü ve halk mimarisinde yapı yönetimi hakkında özgün çıkarımlar yapılabilmektedir. Selçuklu ilçesi Sille Çamaşırhanesi'nden başka Konya'daki diğer üç çamaşırhane Gökyurt'tadır. Öte yandan Hatunsaray'ın Konya - Antalya ve Alanya kervan yolu üzerinde bulunması ve irili ufaklı akarsular çok sayıda köprü yapımını gerektirmiştir. Araştırma bölgesinin dini ve sivil mimarisini ele alan çalışmalarda su yapıları özelinde mimarlık, sanat tarihi ve yerleşim arkeolojisi yönlerinden bir değerlendirilmeye gidilmemiştir. Bu çalışmada; konunun sınırları ve önemine değinilen giriş bölümünü takiben Hatunsaray ve çevresinin tarihsel topografyası ana hatlarıyla tanımlanmış, Türk su mimarisi içinde bölge yapılarının karakteristik özellikleri belirlenerek, kentsel arkeoloji açısından taşıdıkları değere dikkat çekilmiş ve araştırma sonuçlarıyla birlikte ayrıntılı bir yapı kataloğuna yer verilmiştir.

Abstract

Hatunsaray neighbourhood of Meram district, 35 km southwest of Konya was built on ancient Lystra, one of the famous cities of Lycaonia in Turkish period. In the New Testament, along with Lystra/Hatunsaray, which is mentioned among the cities that St. Paul visited during his travels to spread Christianity in Anatolia; Kilistra/Gökyurt, Botsa/Güneydere and Detse/Yeşildere, located nearby to Hatunsaray are also remarkable with their religious and social structures in rock carving technique similar to those in Cappadocia and Phrygia. During the surface surveys carried out in Hatunsaray and its surroundings in 2012 and 2013, it is observed that the historical water structures in the region were designed under the geographical conditions and they are the architectural solutions to meet the basic vital needs such as drinking and agricultural usage and also cleaning and transportation. The 3 laundries, 13 fountains, 8 bridges and 7 cisterns searched in this study are the material cultural data of the revived socio-economic life of Hatunsaray, and its surroundings during the Turkish period, and the use of the limited water resources in the region in history. It can be said that; in the region, the construction of rock-carved cisterns, which became widespread in the region, especially in the Roman era, continued in the Turkish period and a water storage technique was developed, unique to the region with its hydraulic features. In addition, original outcomes can be made from the fountain inscriptions about water culture and construction management in vernacular architecture. Apart from the Sille Laundry in Selçuklu district, the other three laundries in Konya are in Gökyurt. On the other hand, the fact that Hatunsaray is on the caravan route of Konya-Antalya and Alanya, and existing large and small rivers were required the construction of many bridges. In the studies dealing with the religious and civil architecture of the research region, in particular the water structures; no evaluation was made in terms of architecture, art history and settlement archaeology. In this study; following the introduction part, in which boundaries and importance of the subject are mentioned, the history of topography of Hatunsaray and its surroundings defined in outline, the characteristic of the regional structures in Turkish water architecture are determined and attention is drawn to their value in terms of urban archaeology and a detailed building catalog is included with the results of the research.

1. GİRİŞ

Bu çalışmada, Konya'nın 39 km güneybatısında yer alan antik "Lystra", bugünkü adıyla Hatunsaray ve çevresindeki; Gökyurt (*Kilistra/Gilisra*), Güneydere (*Botsa*), Yeşildere (*Detse*), İlyas Baba ve Evliya Tekke köylerinde/mahallelerinde gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırmalarıyla belgelenen tarihi niteliğe sahip 3 çamaşırhane, 13 çeşme, 8 köprü ve 7 sarnıç mimari tasarım ve sanatsal özellikleriyle ele alınmaktadır¹ (Harita 1).

Hatunsaray ve çevresindeki bazı su yapılarının daha önce muhtelif çalışmalarda tanıtıldığı ancak, bölgenin çok katmanlı kültürel mirası içinde su mimarisinin karakteristik özelliklerine dair bütüncül ve ayrıntılı bir değerlendirmenin henüz yapılmadığı görülmektedir (Karpuz, 2009, s. 939-995, 1043-106, 1071-1076; Duran, Baş ve Özcan, 2016, s. 127-158). Helenistik çağdan başlayarak kent kültürünün izlerinin sürüldüğü Hatunsaray çevresinde günümüze ulaşabilen Türk dönemi öncesine ait su yapıları birkaç kaya oyma sarnıçtan ibaretken, bölgenin demografik yapısının zamanla Türkleşip-İslamlaşmasına bağlı olarak su kültürü ve mimarisi de XVI. yüzyıldan itibaren çeşitlenip, zenginleşmiştir. Günümüze gelebilen farklı tip ve dönemlere ait su yapıları bu değişimin maddi kanıtları arasında sayılabilir.

¹ Bölgenin klâsik Osmanlı çağı itibarıyla Türkleşip-İslamlaşan demografik yapısına karşılık, antik yerleşim adları yakın zamanımıza kadar kullanılagelmiş, halk dilinde yaşatılmıştır. Antik "Lystra", bugünkü adıyla Hatunsaray Mahallesi ve çevresindeki Latince kökenli yerleşim adlarının Cumhuriyet döneminde Türkçeleştirilerek, bu mahallelere şimdiki resmî adlarının verildiği bilinmektedir.

Bölgede ilk yerleşim Kalkolitik döneme kadar inmekte olup, bölgenin isminin Asur Ticaret Kolonileri ve Hitit dönemlerinde "Lusna" olarak anıldığı kabul edilmektedir. (Bahar, 2012, s. 103-15; Küçükbezi, 2012, s. 135-42.) Çalışma alanımızda bulunan; Kilistra (Gökyurt), Botsa (Güneydere) ve Detse (önce Kuzağıl, daha sonra Yeşildere) köylerinin bugünkü yeni adları 1983 yılında verilmiştir. Çalışmamızda bu yerleşim yerlerinin yeni isimleri kullanılmıştır. Bu yerleşim yerlerinden; Hatunsaray belde, Gökyurt, Yeşildere, Güneydere, İlyas Baba ve Evliya Tekke yerleşkeleri ise köy statüsünde iken, 2014 yılı yerel seçimleriyle birlikte yürürlüğe giren yeni idari yapılanmaya göre bunlar Meram ilçesine bağlı birer mahalle haline getirilmişlerdir.

Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Ali Boran başkanlığında yürütülen "Ortaçağdan Günümüze Konya İli ve Güneybatı İlçeleri" konulu yüzey araştırmasının 2012-2013 yılı çalışmaları; T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilcisi olarak görevlendirilen Çorum Müze Müdürlüğü uzmanı Mürsel Bardak (2012) ve Konya-Akşehir Müze Müdürlüğü uzmanı Muzaffer Saçkesen'in (2013) gözetiminde; Konya Büyükşehir Belediyesi Koyunoğlu Müzesi'nden Epigraf Hasan Yaşar ve Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü yüksek lisans öğrencisi Zeynep Küpra Ketil (2012) ile aynı zamanda Konya Büyükşehir Belediyesi KUDEB uzmanları olan Şengül Bayar ve Burhan Öztürk'ün katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma esnasında emeği geçen tüm ekip üyelerine teşekkürler.

Araştırma ekibinin ulaşım ve iase giderleri Konya Büyükşehir Belediyesi tarafından karşılanmıştır. 2012 ve 2013 dönemi saha çalışmalarımıza sağladıkları katkıdan dolayı Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. 'ye teşekkür ederiz.

Bu çalışmanın amacı; Hatunsaray ve çevresinde tespit edilen su yapılarının malzeme, teknik ve tasarım özelliklerinin belirlenmesi ve böylelikle bölgenin taşınmaz kültürel varlıkları özelinde Türk su mimarisi araştırmalarına katkı sağlamaktır. Çalışmada yüzey araştırmasıyla elde edilen veriler, mevcut literatür bilgisi ve arşiv belgeleriyle sentezlenmiştir.

2. TARİHSEL TOPOGRAFYA

Yeni Ahit'te Haberci Pavlus'un Anadolu'da ziyaret ettiği kentler arasında adı geçen antik Lystra'nın kesin yeri 1885'te, John Robert Sitlington Sterrett'in bugünkü Hatunsaray'ın 1.5 km kadar kuzeybatısında, Zoldura Höyük'te tespit ettiği bir yazıt sayesinde belirlenebilmiştir (Kitabı Mukaddes, 1999, s. 8-20; Sterrett, 1888, s. 142). Hatunsaray bölgesi Helenistik, Roma ve erken Hıristiyanlık dönemlerinden kalan zengin bir arkeolojik mirasa ev sahipliği yapmaktadır (Boran, Bozkurt, Mutlu ve Yaşar, 2014, s. 373-392).

Anadolu'da Hıristiyanlığı yaymak için seyahatler yapan Aziz Pavlus'un MS 46-57 yıllarında Barnabas'la birlikte geldiği Lystra/Hatunsaray, Hristiyanlar tarafından kutsal atfedilen merkezlerdendir (Dürüşken, 2003, s. 26-27). MS III. yüzyıl ortalarından itibaren bölgede Hıristiyanlık hızla yayılmış ve Hatunsaray'ın 14 km kuzeybatısındaki Gökyurt civarında, Kapadokya ve Frigya'daki erken Hıristiyanlık dönemi örneklerine benzer kaya oyma yapılar ortaya çıkmıştır (Mimiroğlu, 2014, s. 30-141; Ataç ve Pekak, 2021, s. 2-11). Bunda, bölgenin günümüzden 7.5-15 milyon yıl kadar önce, Üst Miosen-Pliyosen devrinde oluşan volkanik tüf kayalıklardan ibaret jeolojik yapısı etkilidir (Bozyiğit ve Güngör, 2012, s. 49-67). Çevresindeki plato ve dere yataklarından 30-40 m kadar yüksek dik kayaların teşkil ettiği doğal bir sur sistemine sahip antik Gökyurt kentinde, Bizans çağına tarihlenen manastır kompleksleri, kilise, şapel, kaya oyma mezarlar ve diğer sivil yaşam alanları yanında bu çalışmaya dahil edilen sarnıçlar kaya oyma tekniğinde yapılmış mimari eserlerdir².

Gökyurt'un kentsel arkeolojik kontekstinde geç antik çağ ile örtüşen Selçuklu ve ağırlıklı olarak da geç Osmanlı dönemine ait izler hakimdir (Boran, Bozkurt ve Yaşar, 2014, s. 112-126; Bozkurt, 2015, s. 3-7). Konya Karatay Medresesi'nin vakıf akarları arasında Hatunsaray'a bağlı çok sayıda köyün bulunması, bölgenin Selçuklu

² Konya Müzesi tarafından 1998-2001 yılları arasında Nurettin Özkan başkanlığında yürütülen Gökyurt kazılarında, yerleşim alanında farklı işlevlere sahip çok sayıda kaya oyma yapı ve arkeolojik kalıntı tespit edilmiştir (Özkan, 2001, s. 165-180; 2002a, s. 127-138; 2002b, s. 621-648; 2003, s. 223-236).

çağında meskûn mahal olduğunu kanıtlamaktadır (Turan, 1948, s. 17-170; Demirci, 2012 s. 239-243). XVI. yüzyıl Osmanlı tahrirlerine göre Hatunsaray, tekke ve zaviye kuruluşlarıyla birlikte Konya sancağının en yoğun nüfusa sahip nahiyesi konumundadır (Erdoğan, 1992, s. 428; Aköz, 2012, s. 275). XVII. yüzyıla kadar Hıristiyan nüfusun da yaşadığı bölgede, 1298/1881 yılı Konya Vilayeti Salnamesinde gayrimüslim tebaa gösterilmemiştir. Hatunsaray ve çevresinde geç Osmanlı yıllarında yaşanan canlı sosyoekonomik yapının bir göstergesi olarak, bölgede XIX. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen 13 adet ahşap direkli cami ve mescit tespit edilmiştir (Bozkurt, 2015, s. 21).

3. KONYA-HATUNSARAY (LYSTRA) VE ÇEVRESİNDEKİ TARİHİ SU YAPILARININ MİMARİ VE SANATSAL ÖZELLİKLERİ

Hatunsaray ve çevresinde günümüzde mevcut su yapıları, bölgenin somut kültürel mirası içinde kendilerine has teknik ve tasarım özellikleri olan eserlerdir. Bölgenin ortaçağdan başlayarak farklı kültür ve uygarlıklara ev sahipliği yapan yerleşim alanlarında tespit edilip, belgelenen; çamaşırhane, çeşme, köprü ve sarnıç işlevli su yapılarının çoğunlukla XIX. yüzyılın ikinci yarısından günümüze gelebildikleri görülmüştür.

3.1. Çamaşırhaneler

Çamaşır yıkamaya mahsus ve içinde yıkama düzeni kurulmuş yer olarak tanımlanan çamaşırılık/çamaşırhaneler halk mimarisine has, mütevazı nitelikli yapılardır (Hasol, 1998, s. 116). Anadolu halk mimarisinde yaygın olarak rastlanan çamaşırhane yapılarına “geysi evi” de denilmiştir (Karpuz, 2011, s. 287). Bazı köylerde çok sayıda aileye hizmet vermesi için inşa edilmiş çamaşırhaneler bulunduğu gibi, hususi ve daha küçük boyutlu yapılmış çamaşırhane örnekleri de mevcuttur³. Bununla beraber, çok geniş bir coğrafi alana sahip Konya sınırlarında tespit edilebilen çamaşırhane sayısının, kentin yüzölçümüne nazaran az olduğu da

³ Örneğin Mardin’de bulunan çamaşırhanelerden Savur’da; Hacı Abdullah Bey (XIX. yy. ikinci yarısı), Başkavak Köyü (XIX. yy. ikinci yarısı), Meydan (XIX. yy. ikinci yarısı), Sürgücü Şerife Hanım (XIX. yy. ikinci yarısı) ve Kızıltepe Ulu Köy (XIX. yy.) çamaşırhaneleri halka hizmet veren çamaşırhanelerdir. Yine Savur’da Necmettin Kaya (XIX. yy. sonu – XX. yy. başı), Ömer Bey (1930), Mehmet Tevfik (XX. yy. başı) ve Hazma Ağa (XIX. yy. sonu – XX. yy. sonu) ve Kızıltepe’de Tuzla Köyü (XIX. yy) çamaşırhaneleri ise aileler için yapılmış, hususi ve küçük boyutlu çamaşırhanelerdir (Yıldız, 2008, s. 176).

söylenbilir⁴. Konya’da günümüze gelebilen dört çamaşırhaneden üçü, araştırma bölgemizde yer alan Gökyurt’tadır (Mutlu, 2014, s. 396-398)⁵.

Gökyurt çamaşırhaneleri, gerek plan ve mekân anlayışı ve gerekse malzeme- teknik ve örtü sistemleri açısından birbirlerine benzerlik göstermektedir. Çamaşırhanelerin tamamı dikdörtgen plânlı olup, ocak ve avlu bölümleri arasında bir ara duvar yoktur⁶. Örtü sistemi, “kara örtü” olarak da adlandırılan düz toprak damdır. Gökyurt Ketengölü Çamaşırhanesi’nde kapalı bölümün güneybatı köşesinde bir helaya yer verilirken, diğer örneklerde yıkama işlevi dışında tasarlanmış farklı bir mekân yoktur.

Çamaşırhaneler bir su kaynağına bağlanarak, su genellikle çeşmelerle sağlanmıştır. Öte yandan, Ketengölü Çamaşırhanesi’nin su ihtiyacı avludaki kaynak suyundan karşılanmaktadır (Çizim 1). Söğütlü ve Yeni Pınar çamaşırhanelerinin girişlerine bitişik çeşme üniteleri vardır (Çizim 2-3, Fotoğraf 2-3).

Çamaşırhanelerin bir diğer önemli yapı elemanı da suyun ısıtıldığı, çamaşırın kaynatıldığı ocaklardır. Gökyurt Ketengölü Çamaşırhanesi’nde ocaklar zemine kurulan basit bir düzenek şeklinde düşünülmüştür. Yapının kapalı kısmında, üst örtüde bulunan altı ayrı baca deliği, aynı anda altı ocağın yakılabildiğini göstermektedir. Gökyurt Söğütlü ve Yenipınar çamaşırhanelerinde ocağa yer verilmemiştir. Çamaşırhane yapılarında genellikle ocağın yanında leğen sekileri bulunurken, Gökyurt örneklerinde leğen sekileri izlenmez.

Gökyurt çamaşırhanelerinin duvar kalınlıkları ortalama 0.60 m olup, cepheler çoğunlukla sağırdır. Yalnız, Söğütlü Çamaşırhanesi’nin güneybatı cephesinde dikdörtgen dar bir pencere açıklığı vardır (Çizim 2). Her üç çamaşırhanenin de duvarları sıvalıdır.

Gökyurt çamaşırhanelerinde ana yapı malzemesi, yöresel volkanik tüf taşıdır. Ancak, onarımlarda betonarme ve ayrıca örtüde ahşap destekler de kullanılmıştır. Gökyurt Yenipınar Çamaşırhanesi’nde düz ahşap dam, çorak toprakla kaplıdır (Fotoğraf 3).

⁴ Örneğin bu sayı, Mardin’de 10 (Yıldız, 2008, s. 176), Aksaray’da 4 (Erdal, 2014, s. 396-400) ve Balıkesir’de 8’dir. (Sözlü, 2014, s. 532-546).

⁵ Günümüze ulaşabilen diğer örnek Konya Selçuklu ilçesindeki Sille Çamaşırhanesi’dir. Bu yapı aynı zamanda en eski tarihli çamaşırhanedir. (Mutlu, 2014, s. 44-46)

⁶ Sille Çamaşırhanesi’nde ocakların bulunduğu yıkama yeri ile avlu bir duvarla ayrılmıştır.

Bölgedeki çamaşırhanelerin hiçbirinde özgün kitabe ve süsleme unsuruna rastlanılmamıştır. Konya merkez Selçuklu ilçesinde bulunan Sille Çamaşırhanesi'nin girişindeki 1786 tarihli kitabe, Konya çamaşırhanelerindeki tek örnek olarak dikkat çekmektedir.

3.2. Çeşmeler

Çeşme kelimesinin Farça'da "göz" anlamındaki "çeşm"den geldiği kabul edilir. Su çıkan kaynak, pınar ve gözlere Farsçada "çeşm" denildiğinden, bunların akıtıldığı küçük yapılara "çeşme" adı verilmiştir (Ödekan, 1987, s. 396; Çaylak Türker, 2002, s. 167-184). Çeşme, kaynaktan gelen suyun bir düzen altına alınmasına mahsus lüleli veya musluklu bir hazne şeklinde mermer, taş gibi malzemelerden inşa edilmiş ve genellikle önünde bir yalak bulunan umuma mahsus su alma yeridir (Arseven, 1988, s. 388-389; Denктаş, 2000, s. 188; Bölükbaşı Ertürk, 2004, s. 52).

Konya il sınırlarında 350'den fazla çeşme yapısı belgelenmiş olup, bunlardan 13'ü Hatunsaray ve çevresinde tespit edilmiştir (Mutlu, 2014, s. 401).

Konya çeşmelerinin büyük çoğunluğu doğrudan kaynaktan beslenen çeşmelerdir. Hatunsaray ve çevresindeki çeşmeler kaynaktan beslenme durumuna göre, doğrudan kaynaktan ya da şebekeden beslenen örneklerdir. Bu tür çeşmelerde su, doğal kaynaktan ya da şehir şebekesinden künkler veya borularla çeşmeye getirilmekte ve buradan da bir lüle veya musluk vasıtasıyla kullanıma sunulmaktadır. Ayrıca, zayıf bir kaynaktan gelen suyun sürekli olarak çeşmeye bitişik hazneyi/su deposunu doldurduğu ve buradan kullanıma sunulduğu "hazneli çeşmeler" vardır. Gökyurt Yukarı Harman Yeri (Allı Mahalle) Çeşmesi'nde hazne, yapının hemen arkasına bitişiktir (Çizim 7, Fotoğraf 11-12). Gökyurt Başpınar Çeşmesi'nin ise 3 m kadar doğusunda, sonradan yapıldığı anlaşılan bir haznesi vardır (Çizim 5).

Hatunsaray bölgesindeki çeşmeler konumlarına göre, müştemilat duvarına yerleşik Gökyurt Cuma Camii Çeşmesi dışında, tamamı bağımsız örneklerdir (Fotoğraf 14).

Hatunsaray ve çevresindeki çeşmelerin tamamı tek cephelidir. Bölgedeki çeşmelerde beş farklı tipte cephe düzenlemesiyle karşılaşmaktadır. Güneydere Kör Çeşme (Fotoğraf 22) ve İlyas Baba Köyü Çeşmesi (Çizim 16) kemer gözü bulunmayan, düz cepheli örneklerdir. Konya çeşmelerinde düz cepheli uygulamalar yaygın olmayıp, 30 kadar çeşme düz cepheli düzenlenmiştir. Karatay Said Paşa, Meram

Gazeler, Kadınhanı Hacı Talha, Ilgın Yukarı Çiğil Zelvepınarı ve Beyşehir Bayındır Köyü çeşmeleri, Konya genelindeki bazı düz cephe örneklerdir (Mutlu, 2014, s. 412).

Çalışma alanında tespit edilen diğer 11 çeşme, kemerli nişle düzenlenmiştir. Bunların cephe düzenlerinde; dördü teğet, dördü tam (beşik/yarım daire), ikisi sivri ve biri şişkin formlu olmak üzere dört farklı kemer tipiyle karşılaşılmaktadır.

Teğet kemer, üzenği hizasında dairesel formda başlayıp, üstte doğrusal bir hatla, üçgen şeklinde sonlanan kemerdir. Teğet kemerli çeşmeler, Konya'daki kemerli nişli çeşmeler içinde en çok tercih edilen tip olup, Hatunsaray bölgesindeki çeşmelerde de yaygındır. Gökyurt Başpınar (Çizim 5, Fotoğraf 6), Yeşildere Ali Ağa (Çizim 10, Fotoğraf 15), Yeşildere Cuma Camii (Çizim 11, Fotoğraf 18) ve Yukarı Mahalle (Çizim 15, Fotoğraf 25) çeşmeleri, teğet kemerli nişle düzenlenmiştir. Konya'daki XVI. yy çeşmelerinden Karatay Yavuz Sultan Selim Çeşmesi ve Karapınar Sultan Selim Külliyesi Çeşmesi ile daha sonraki tarihlerden Kadınhanı Kabacalı, Meram Müsevvid Mehmet Efendi, Akşehir Küçük Ayasofya Mescidi, Seydişehir Derviş Ali Ağa, Sarayönü Çatal, Ahırlı Akkise Acıoluk, Ilgın Hacı Ömer Ağa, Doğanhisar Deşdiğin Köyü Tekke Sokak ve Selçuklu Sille Özkoyuncu Sokak/Kavaklı çeşmeleri bu türün bölgedeki diğer örnekleri arasında zikredilebilir (Mutlu, 2014, s. 407).

Yarım daire formlu kemerler için tam, düz, yuvarlak veya beşik kemer gibi farklı adlar kullanılabilir. Konya çeşmelerinde teğet kemerden sonra en çok tercih edilen tür, yarım daire kemer olup, Hatunsaray bölgesinde yarım daire kemerli cephe düzenine sahip çeşmeler, teğet kemerli örneklerle beraber en çok kullanılan türdür. Gökyurt Karaimam (Çizim 6, Fotoğraf 9) ve Hatıppınarı (Çizim 8, Fotoğraf 13) çeşmeleri, Yeşildere Hacı Meryem Çeşmesi (Çizim 12, Fotoğraf 19) ile Güneydere Orta Mahalle Çeşmesi (Çizim 13, Fotoğraf 20) yarım daire kemerli Konya çeşmelerinin bölgedeki temsilcileridir. Konya genelindeki yarım daire kemerli çeşmeler olarak; Sarayönü Ladik Paşa (doğuya bakan cephe), Hadim Dülgerler Köyü, Selçuklu Yükselen Köyü Aşağı Mahalle, Beyşehir Karahisar Köyü Çamurcu, Karatay Küçüksinan çeşmeleri ile Ahırlı Aliçerçi Köyü Çifte Çeşme sağ nişi, Bozkır Hamzalar merkezinde bulunan büyük hazneli çeşmeler ve Yunak Turgut Beldesi ile Çumra Yenimescit Köyü çeşmeleri sayılabilir (Mutlu, 2014, 408).

Sivri kemer, iki merkezli ve yarıçapı ayak açıklığının yarısından fazla olan iki dairenin kesiştirilmesiyle elde edilen bir kemer türüdür. Konya çeşmelerinde teğet ve yarım daire kemerden sonra en çok tercih edilen kemer türü sivri kemer olup, Hatunsaray ve çevresindeki iki örnekte karşımıza çıkmaktadır. Gökyurt Yukarı

Harman (Allı Mahalle) (Çizim 7, Fotoğraf 11) ve Cuma Camii (Çizim 9, Fotoğraf 14) çeşme cepheleri sivri kemerli nişle düzenlenmiştir. Bu tip kemere sahip Konya çeşmeleri için; Ahırlı Aşağı, Selçuklu-Sille Mormi/Veli Paşa; Seydişehir Hafız Mustafa Efendi; Bozkır-Akçapınar Köyü II., Ahırlı Akkise Kasabası Tatlıoluk, Kadınhanı Nuriye, Yunak Yukarı Karataş Camii, Bozkır Ferhatlar Köyü, Meram Yatağan Köyü II. ve Yalılıyük çeşmeleri örnek gösterilebilir (Mutlu, 2014, s. 409).

Konya çeşmelerinde en az kullanılan kemer formlarından birisi şişkin ya da basık kemer olarak da isimlendirilen kemerdur. Basık kemer, çalışma alanımızda Hatunsaray Çeşmesi'nde görülmektedir (Çizim 4, Fotoğraf 4). Basık kemerin tercih edildiği Konya çeşmeleri; Beyşehir Bayındır Köyü II., Akşehir Ulu Camii, Doğanhisar Koçaş Köyü Eğlek, Ilgın Yukarı Çiğil Köyü Kayıppınar ve Sebiller Köyü çeşmeleri ile Meram Abdülvahit Çelebi, Ali Suavi Sokak, Sulu Han, Balıklı, Şahin Ağa, Bürümcek Baş Camii ve Sağlık Kasabası Tekke Mahallesi çeşmeleridir (Mutlu, 2014, s. 410).

Hatunsaray bölgesi çeşmelerinin üst bölümleri bazı örneklerde düz, bazı örneklerde ise beşik biçiminde nihayetlenmektedir. İncelenen çeşmelerden sekiz tanesinin üzeri düz olarak sonlanmaktadır. Gökyurt Karaimam (Çizim 6, Fotoğraf 9), Hatıppınarı (Çizim 8, Fotoğraf 13) ve Cuma Camii (Çizim 9, Fotoğraf 14) çeşmeleri; Yeşildere Hacı Meryem Çeşmesi (Çizim 12, Fotoğraf 19); Güneydere Orta Mahalle (Çizim 13, Fotoğraf 20) ve Kör Çeşme (Çizim 14, Fotoğraf 22), Hatunsaray Çeşmesi (Çizim 4, Fotoğraf 4) ile İlyas Baba Köyü Çeşmesi (Çizim 16, Fotoğraf: 26) üstte düz nihayetlenen örneklerdir. Konya çeşmelerinin üst kısımları çoğunlukla düzdür (Mutlu, 2014, s. 413).

Bölgedeki beş çeşmenin üst kısmı beşik formludur. Gökyurt Başpınar (Çizim 5, Fotoğraf 6) ve Yukarı Harman Yeri (Allı Mahalle) (Çizim 7, Fotoğraf 11) çeşmeleri; Yeşildere Ali Ağa (Çizim 10, Fotoğraf 15) ve Cuma Camii (Çizim 11, Fotoğraf 18) çeşmeleri ile Güneydere Yukarı Mahalle Çeşmesi'nin (Çizim 15, Fotoğraf 25) üst bölümleri beşik biçimlidir. Seydişehir Yeni Camii, Çavuş Kasabası Büyük Camii ve Çavuş Bakılar çeşmeleri; Sarayönü Kurşunlu Kasabası Hacıgil Çeşmesi; Yunak Merkez Çeşme; Meram Sağlık Kasabası Boğazın Çeşmesi, Burgulu ve Terkenlinin Oğlunun çeşmeleri, üst bölümü beşik şeklinde inşa edilmiş Konya çeşmelerinden bazılarıdır (Mutlu, 2014, s. 413).

Hatunsaray bölgesi çeşmelerinin mimari elemanları; ayaklar, sütunlar, kemerler, taslık nişleri, ayna taşları, su yalıkları ve testilik sekileridir.

Bölgedeki çeşmelerin tamamında nişi örten kemer, iki yanda ayaklar ya da çeşme cephesine bitişik nizamdaki sütunlar tarafından taşınmaktadır. Gökyurt Karaimam Çeşmesi'nde kemer, devşirme sütunlara oturur (Çizim 6, Fotoğraf 10). Konya çeşmelerinde farklı tip devşirme malzemelerden teşkil edilmiş sütunlar oldukça yaygındır. Meram Kızılören Zeynep Hanım Çeşmesi; Karatay Nakiboğlu Çeşmesi, Karacaoğlan Sokak Çeşmesi (soldaki sütun) ve Tercüman Köşe Çeşmesi (güneye bakan sütunlar); Selçuklu Sille Hacı Mustafa Ağa; Bozkır-Orta Mahalle; Doğanhisar Deşdiğin Tekke Sokak; Kadınhanı Kabacalı; Sarayönü Ladik Paşa Çeşmesi'nin güneye bakan cephesinde ve Ladik Pancarcı ile Yunak-Turgut çeşmelerinde devşirme yekpare malzemelerin sütun şeklinde değerlendirildiği görülmektedir (Mutlu, 2014, s. 462-463).

Yeşildere Ali Ağa Çeşmesi'nin kemer ayakları yekpare sütun görünümündedir (Çizim 10, Fotoğraf 15). Benzer uygulamalar Meram Gevrâki ve Sahip Ata çeşmeleri; Karatay Ak ve Ali Paşa (Fakih Dede) çeşmeleri; Selçuklu Sille Mormi (Veli Paşa) ve Sille Bağyolu İki Lüleli çeşmeleri; Ahırlı-Çukurpınar, Acıoluk ve Tatholuk çeşmeleri; Akşehir Taşoluk Müftü İbrahim Efendi Çeşmesi; Beyşehir Karahisar Çamurcu Çeşmesi ve Kadınhanı Karamanlı Çeşmesi gibi çok sayıda örnekte karşımıza çıkmaktadır (Mutlu, 2014, s. 462-463). Bölgedeki diğer çeşmelerin kemer taşıyıcıları ayak olarak, örülerek teşkil edilmiştir. Yeşildere Hacı Meryem Çeşmesi'nin alt kısmı büyük oranda toprağa gömülü olduğundan kemer taşıyıcıları incelenememiştir (Fotoğraf 19).

Maşrapalık ya da bardaklık olarak da isimlendirilen taslık nişleri, çeşmeden su içmek isteyenlerin kullanmaları maksadıyla konulan su içme kabının bulunduğu nişlerdir. Konya çeşmelerinin büyük çoğunluğunda taslık nişi vardır (Mutlu, 2014, s. 465). Taslık nişleri çeşme aynalığında ya örülerek ya da yekpare malzemedan oyulmak suretiyle teşkil edilmiştir. Taslık nişlerinin üst kısımları düz olabildiği gibi, üçgen tepelik ya da herhangi bir kemer formuna benzetilebilmektedir.

Gökyurt Karaimam ve Hatıppınarı; Yeşildere Ali Ağa, Cuma Camii ve Hacı Meryem; Güneydere Orta Mahalle, Kör Çeşme ve Yukarı Mahalle ile İlyas Baba Köyü çeşmelerinde taslık nişine yer verilmiştir. Yeşildere Ali Ağa (Fotoğraf 15) ve Cuma Camii (Fotoğraf 18); Güneydere Yukarı Mahalle (Fotoğraf 25) ile İlyas Baba Köyü (Fotoğraf 26) çeşmelerinde taslık nişi yekpare taşta oyulmuştur. Güneydere Yukarı Mahalle Çeşmesi taslık nişi yarım daire, Güneydere Kör Çeşmesi taslık nişi kaş kemer

ve Yeşildere Hacı Meryem Çeşmesi taşlık nişi basık kemerlidir (Çizim 12, 14, 15). Yeşildere Ali Ağa ve Cuma Camii çeşmelerinde, günümüzde oldukça deforme olmuş taşlık nişlerinin üst kısımları içbükey-dışbükey profillidir (Çizim 10-11).

Çeşme mimarisinin en önemli unsurlarından birisi olan ayna taşı, bölgede yalnız Hatunsaray Çeşmesi'nde karşımıza çıkmaktadır. Hatunsaray Çeşmesi'nde lüle, halka biçimli kabartmayla vurgulanmıştır. Ancak, bu örnekte çeşme zeminin zamanla yükselmesiyle altta kalan özgün lüle deliği iptal edilmiş olup, üste yeni bir lüle tespit edilmiştir (Çizim 4, Fotoğraf 4).

Çeşmenin lüle ya da musluğundan akan suyun etrafa sıçramaması için suyun döküldüğü yere yapılan havuzcuğa yalak ya da su teknesi denilir. Suyla sürekli temas halinde olup, sıcaklık farkları ve don olayından en çok etkilenip, tahrip olan çeşme elemanlarından birisi de yalaktır. Gökyurt Karaimam Çeşmesi günümüzde halen özgün yalağı ile hizmet vermeye devam etmektedir. Gökyurt Başpınar Çeşmesi'nde ise, yenilenen yalakla beraber kullanım dışı kalan özgün yalak, çeşmeyi çevreleyen duvar içinde yapı malzemesi olarak değerlendirilmiştir (Fotoğraf 8).

Çeşme kullanıcılarının ellerindeki eşyaları bıraktıkları ya da bazı durumlarda oturup dinlenmeleri amacıyla niş içerisine, yalağın yanlarına ya da kemer ayaklarının ön kısımlarına yapılan çeşme elemanına testilik sekisi veya dinlenme sekisi adı verilir. Bu sekiler, zeminin yükseltilmesi veya yapının farklı nedenlerle tahrip olması durumunda -yalak kısmında olduğu gibi- zarar görebilmektedir. Günümüzde Yeşildere Ali Ağa (Çizim 10, Fotoğraf 15) ve Cuma Camii (Çizim 11, Fotoğraf 18) çeşmeleri, yalağın her iki yanında bulunan özgün sekilerini muhafaza etmektedir.

Su haznesi, su kaynağından gelen suyun çeşmede kullanılmadan önce biriktirildiği depolardır. Hazneli çeşmelerin yapımı ilk olarak Selçuklularda başlamış ve daha sonra Osmanlı Çağında da devam ettirilmiştir (Önge, 1997, s. 15). Bölgedeki çeşmelerden sadece Gökyurt Başpınar ve Yukarı Harman Yeri (Allı Mahalle) çeşmeleri haznelidir (Çizim 5, 7, Fotoğraf 12). Konya ilinde hazneli çeşmeler genellikle merkez Selçuklu ilçesi Sille Mahallesi'nde yoğunluktadır. Bunlardan Mormi (Veli Paşa), Hacı Mustafa Ağa, Hacı İsmail Ağa, Hacı Kamber Sokak (Nuri Paşa), Dere Yatağındaki Çeşme ve Hacı Kamber çeşmeleri ile Sarayönü ilçesindeki Ladik Paşa Çeşmesi bilinen bazı örneklerdir (Mutlu, 2014, s. 472).

Lüle, 30 dirhem kurşunun girebileceği bir delikten akan su miktarı olup, Osmanlı mimarisinde çeşmelere takılan ve belli bir süre içerisinde belli miktarda su akıtmaya yarayan pirinç, tunç gibi metal malzemelerden yapılmış kısa ve ince boruya

verilen isimdir (Sönmez, 1997, s. 74; Hasol, 1998, s. 295). İlk zamanlarda çeşmeye doğrudan kaynaktan ya da haznedenden gelen su, lülelerle kullanıma sunulmaktaydı. Bu sistemde suyun sürekli akışı söz konusu olduğundan, XVI. yüzyıldan sonra inşa edilen çoğu çeşmede suyun israf edilmemesi için lüleler iptal edilmiş ve yerlerine istendiği zaman açılıp kapatılmak suretiyle su alınan musluklar takılmaya başlanmıştır (Önge, 1997, s. 19). Ancak, çalışma bölgesindeki çeşmelerde musluk yoktur. Bununla birlikte bölgede yalnız Yeşildere Ali Ağa ve Cuma Camii çeşmelerinin özgün lüleleri korunabilmiştir (Fotoğraf 17-18).

Hatunsaray ve çevresindeki çeşmelerin ana yapı malzemesi; kesme, kaba yonu ve moloz türünde kullanılan taştır. Hatunsaray Çeşmesi, Güneydere Kör Çeşme ve Orta Mahalle Çeşmesi'nde üstte koruyucu saçak ya da Gökyurt Karaimam, Hatip Pınarı ve Cuma Camii çeşmeleri; Güneydere Kör Çeşme; Hatunsaray Çeşmesi ve İlyas Baba Köyü Çeşmesi'nde onarımlarda gelişi güzel, derz malzemesi olarak çimento harcı kullanılmıştır.

Hatunsaray ve çevresindeki çeşmeler mütevazı örnekler olup, yalnız iki çeşmede süslemeyle karşılaşmaktadır.

Yeşildere Ali Ağa Çeşmesi'nde taslık nişini oluşturan yekpare taş malzemeden geometrik süslemeli köşelikte, sağda sekiz kollu yıldız motifine yer verilmiştir. Sekiz kollu yıldız motifi bazı Konya çeşmelerinde kullanılmıştır. Meram ilçesi Şahin Ağa Çeşmesi'nde yekpare mermer malzemeden taslık nişinde, iki katlı oyma tekniğinde sekiz kollu yıldız motifi izlenir. Yine, Karatay ilçesi Celal Sokak Çeşmesi-I'de mermerden ayna taşının üst kısmında üç adet sekiz kollu yıldız motifi vardır (Mutlu, 2014, s. 509). Yeşildere Ali Ağa Çeşmesi taslık nişinin sol üst köşesinde ayrıca, bir çarkifeleğe yer verilmiştir. İç içe geçen daire ve çarkifelek motiflerine cami, medrese, kervansaray, türbe, mezar taşları ve çeşitli el sanatı eserlerinde rastlanılır (Çelik, 1998, s. 97). Çarkifelek motifi, dönüşü ifade eden çark şekli ve adın da anlaşılacağı gibi gökyüzü ile ilgili kozmik bir anlam ifade etmektedir (Karamağaralı, 1993, s. 259). Benzer süsleme kompozisyonu, Kadınhanı ilçesi Karahisarlı Çeşmesi taslık nişinde ve Meram ilçesi Sabır Sokak Çeşmesi'nin köşeliklerinde de izlenmektedir (Mutlu, 2014, s. 510).

Yeşildere Ali Ağa Çeşmesi'nde ayrıca, farklı büyüklüklerde altı bölüme ayrılmış soldaki sütunun ön yüzünde, bugün büyük ölçüde tahrip olmuş süsleme izlerine rastlanılmaktadır (Çizim 10).

Hatunsaray çevresinde süsleme unsuruna sahip bir diğer örnek olan İlyas Baba Köyü Çeşmesi'nin alınlığında simetrik iki ayyıldız motifi yer almaktadır (Çizim 16, Fotoğraf 27). Konya çeşmelerinden; Karatay ilçesi Sırçalı Mescit Çeşmesi'nin şahide şeklindeki gövdesinde, Akören-Kayasu Hacı Efendiler Çeşmesi kemerinin kilit taşında ve Selçuklu ilçesi Medrese Mahallesi Çeşmesi'nin taç kısmında ayyıldız motifleri vardır.

Bölgedeki çeşmelerden beşi kitabelidir. Hatunsaray ve Gökyurt Cuma Camii çeşmeleri Arapça kitabeli iken, Yeşildere Ali Ağa ve Güneydere Orta Mahalle çeşmelerinin kitabelerinde Osmanlı Türkçesi kullanılmıştır. Hatunsaray (Fotoğraf 5) ve Güneydere Orta Mahalle (Fotoğraf 21) çeşmelerinin kitabeleri sülüs, Yeşildere Ali Ağa Çeşmesi kitabesi (Fotoğraf 16) tâlik ve Gökyurt Cuma Camii Çeşmesi kitabesi ise mahalli tarzda bir hatla hakkedilmiştir. Gökyurt Cuma Camii Çeşmesi kitabesi kazıma tekniğinde olup, diğer örnekler zemin oyma hatlıdır.

Yeşildere Ali Ağa ve Güneydere Orta Mahalle çeşmeleri bani ve dua içerikli kitabeleriyle dikkat çekerken; Hatunsaray Çeşmesi kitabesinde, Konya çeşmelerinde sık rastlanan ve “su ayeti” olarak da bilinen Kur'an-ı Kerim İnsan Suresi 21. Ayet; Gökyurt Cuma Camii Çeşmesi kitabesinde ise yine çeşmelerde yaygın kullanılan “Maşallah” ibaresi geçmektedir. Bölgedeki çeşme kitabelerinde yapım tarihi hicri olarak verilirken, Güneydere Orta Mahalle Çeşmesi kitabesinde tarih hem hicri hem de miladi olarak düşünülmüştür.

Hatunsaray bölgesindeki iki çeşmede bani adı inşa kitabelerinde zikredilir. Bunlardan Yeşildere Ali Ağa Çeşmesi kitabesi, baninin yanı sıra inşaata nezaret eden kişinin ve ayrıca manzum kitabenin şairinin isimlerini de ihtiva etmesi bakımından dikkat çekicidir. Kitabede çeşmeyi yaptıran Ali Ağa, yapıya nezaret etmesi için -bir nevi “bina nazırı” olarak- Abdullah Efendi'yi görevlendirmiştir. Bu kitabede adı geçen bir diğer şahıs da manzum kitabeyi düzen Şair Vehbi'dir. Şair Vehbi ayrıca, Beyşehir-Karahisar Çamurcu Çeşmesi ve Konya İstasyon Binası'nın batısında, Eski Meram Yolu üzerindeyken, sonradan yıkılarak ortadan kaldırılan Paşa Çeşmesi manzum kitabelerinin de müellifidir (Mutlu, 2014, s. 552). Bilindiği gibi, klâsik sonrası Osmanlı yapı kitabelerinde daha çok manzum metinlere yer verilmiştir.

Hatunsaray ve çevresinde ayrıca, Güneydere Orta Mahalle Çeşmesi, kitabesine göre Botsalı Bey'in destekleriyle Muallim Osman Bey tarafından yaptırılmıştır. Gökyurt Karaimam ve Yeşildere Hacı Meryem çeşmeleri de mevcut adlarına göre, banilerine atfedilmiş hayır eserleridir.

Ayrıca, Güneydere Kör Çeşme'de devşirme malzeme mahiyetinde karşımıza çıkan; biri 700/1300-01 ve diğeri 730/1330-31 tarihli bir camiye ait iki ayrı kitabe parçasının, yakın civarda İlhanlı döneminden günümüze gelemeyen bir yapıya ait olabileceği söylenebilir (Fotoğraf 23-24).

3.3. Köprüler

Aralarında su, çukur veya yol gibi engeller bulunan iki yakayı birbirine bağlamak için ahşap, kâgir veya metal malzemeden inşa edilmiş yapılara köprü denir (Hasol, 1998, s. 275). Başlangıçta ahşap malzemeden basit tarzda inşa edilen köprüler, zamanla yerlerini kemerli taş köprülere bırakmıştır (İlter, 1978, s. 19; Kürkçüoğlu, 1992, s. 15-22). Köprüler, aynı zamanda lojistik öneme sahip yapılardır.

Hatunsaray bölgesi köprü yapımını gerektiren bir topoğrafya gösterir. Bölgede tespit edilen tarihi nitelikli sekiz köprüden birisi altı, üçü iki ve dördü tek gözlü olup, bunlar arasında en anıtsal olanı altı gözlü Hatunsaray Gömse Köprüsü'dür (Çizim 17, Fotoğraf 28-29). Yapı, Konya'da bulunan ikisi sekiz ve birisi yedi gözlü köprüden sonra, Selçuklu ilçesi Şadiye (Dokuzun Hanı) ve Çumra ilçesi Karaman Köprüsü ile birlikte Konya il sınırlarında bulunan altı gözlü üç örnekten birisidir⁷. Hatunsaray Ak Köprü (Çizim 18, Fotoğraf 30-31), Gökyurt Çiledar (Çiledar) Köprüsü (Çizim 20, Fotoğraf 34-35) ve Yeşildere Hacı Meryem Köprüsü (Çizim 23, Fotoğraf 40) bölgedeki iki gözlü köprülerdir. Bu örnekler dışında kalan Gökyurt Köprübaşı (Çizim 19, Fotoğraf 32), Yeşildere (Çizim 21, Fotoğraf 36) ve Yeşildere Karadoğan (Çizim 22, Fotoğraf 38) köprüleri ile Güneydere Ilıcak Köprüsü (Çizim 24, Fotoğraf 42) tek gözlüdür.

Gökyurt'ta bulunan Köprübaşı ve Çiledar köprüleri eğimli döşemeli iken, bölgedeki diğer köprüler düz döşemelidir (Çizim 19-20).

Hatunsaray bölgesi köprüleri çoğunlukla tam (beşik) kemerli olup, yalnızca iki örnek bu genellemenin dışındadır. Hatunsaray Gömse Köprüsü'nde köprü açıklıkları sivri kemerlidir (Çizim 17). Yeşildere Köyü Hacı Meryem Köprüsü'nde ise basık kemer tercih edilmiştir (Çizim 23).

Hatunsaray bölgesindeki köprülerin fonksiyonel mimari elemanları arasında ayak, selyaran ve korkuluklar ön plana çıkmaktadır.

⁷ Çumra Seyit Hasan ve Balçikhisar köprüleri sekiz, Beyşehir Bada Köprüsü ise yedi gözlüdür (Duran, Baş ve Özcan, 2016, s. 57-58, 88-91).

Köprü ayakları kemer, döşeme ve korkuluk gibi statik yüklerin yanı sıra, köprüyü kullanan hareketli unsurların yüklerini de zemine ileten kâgir taşıyıcılardır. Dolayısıyla köprü yapılarının en önemli elemanı sayılırlar. Çok gözlü köprülerin arada kalan ayakları çoğunlukla su ile temas halindedir. Bu yüzden ayaklar, taşıdıkları düşey yüklere ilave olarak su debisinin yatay basıncını da karşıladıkları için çoğunlukla memba cephelerinde ve hatta bazı durumlarda mansap cephelerine de yapmış selyaranlarla güçlendirilmişlerdir.

Hatunsaray Ak Köprü ve Gökyurt Çileder Köprüsü günümüzde memba cephelerinde selyaranları mevcut yapılar (Çizim 18, 20), Hatunsaray Gömse Köprüsü yıkılmaya yüz tuttuğundan ve Yeşildere Hacı Meryem Köprüsü ise dere yatağının büyük ölçüde dolmasından ötürü selyaranları tam anlamıyla izlenemeyen örneklerdir.

Köprü korkuluğu tabliyenin her iki yanında, tempın duvarının üzerinde yükselen ve köprüden geçerken güvenliği sağlayan köprü elemanıdır (Tunç, 1978, s. 6). Korkuluk, uzunluğu az ve yüksekliği fazla olmayan köprülerde genellikle tercih edilmez. Korkuluk ancak, köprü'nün yoğun kullanıldığı, döşemenin yüksek inşa edildiği ve köprü uzunluğunun fazla olduğu örneklerde önem arz eden köprü elemanıdır. Bölgede inşa edilmiş köprülerde döşeme ile korkuluk arasındaki kot farkı fazla değildir. Hatunsaray Ak Köprü, Yeşildere Hacı Meryem Köprüsü, Yeşildere Köprüsü ve Hatunsaray Gömse Köprüsü alçak korkulukları bulunan ve yer yer özgün korkuluklarını muhafaza edebilen örneklerdir. Gökyurt Köprübaşı ve Çileder köprüleri ise korkuluksuz inşa edilmiş örneklerdir (Fotoğraf 33-35). Yeşildere Karadoğan Köprüsü'nün korkuluğu ise betonarmeyle yenilenmiştir.

Hatunsaray ve çevresindeki köprüler tamamen taş malzemedendir. Diğer Konya köprülerinde olduğu gibi bölgedeki örneklerde süslemeye rastlanılmamaktadır. Ayrıca, bölge köprülerinde herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Ancak, Yeşildere Karadoğan Köprüsü'nün mansap cephesinde, kemer yüzeyinin sol tarafındaki bir taşta “Maşâallâh sene 1299 (1882)” ibaresi göze çarpmaktadır (Fotoğraf 39).

3.4. Sarnıçlar

Günümüzde, zamanla değişikliğe uğramış şekliyle telaffuz edilen “sarnıç” kelimesi, esasen Farsça “sahrınc” isminden türemiştir. Sarnıç, farklı araştırmacılar tarafından; yağmur suyu biriktirmeye yarayan kâgir yeraltı deposu (Hasol, 1998, s. 197); yağmur suyunu biriktirmek veya temiz su saklamak için kullanılan depo (Bozkurt, 2009, s. 158); kaynaktan su gelmediği zamanlarda kullanılmak üzere,

suyun bol olduğu vakit suyu depolamaya yarayan eleman (Arseven, 1973, s. 96); kaynak suyunun bulunmadığı yerlerde, toprağa veya yapıların damlarına düşen kar ve yağmur sularını toplama işleviyle kullanılan mekân (Özyurt, 1988, s. 7) olarak tanımlanmıştır. Günümüzde Anadolu’da sarnıç denilince, doğal bir kaynaktan sürekli beslenmeyip, dökme suları depolayan küçük yapılar anlaşılmaktadır (Bildirici, 1994, s. 90).

Konya sarnıçları “kaya oyma” ve “zemine gömme” olmak üzere iki tiptedir. Hatunsaray bölgesinde inşa edilen sarnıçların tamamı “kaya oyma” tekniğindedir. Bölgedeki sarnıçların konuşlandırılmasında yamaçlar tercih edilmiş, giriş üniteleri dışarıda bulunurken, hazne kısımları ana kayaya oyularak yapılmıştır. Giriş ve hazne kısımlarını birbirine bağlayan dar bir galeriden birkaç basamakla, daha alt kottaki hazneye ulaşılır.

Bölgedeki iki sarnıç, Konya sarnıçları içinde dikkat çekmektedir. Özellikle Gökyurt Katır İni Sarnıcı, Konya’daki en büyük örnek olup, taban alanı yaklaşık 250 m² olan yapı içten, yine kaya oyma tekniğinde teşkil edilmiş sekiz sütunla desteklenmiştir (Çizim 25, Fotoğraf 45). Aynı şekilde, Gökyurt Söğütlü Sarnıcı’nın haznesinde çift sütun kullanılmıştır (Çizim 26).

4. SONUÇ

Konya-Hatunsaray ve çevresinde yürüttüğümüz yüzey araştırmalarında tespit edilen üçü çamaşırhane, on üçü çeşme, sekizi köprü ve yedisi sarnıç işlevli su yapılarının, bölgenin taşınmaz kültür varlıkları içinde önemli yer tuttuğu ve yaşamsal ihtiyaçlara yönelik, coğrafi koşullar altında bölgesel bir su mimarisinin geliştiği anlaşılmaktadır. Gökyurt’ta Türk dönemi öncesine ait büyük ölçekli kaya oyma sarnıçların geniş kapasiteli plânlanması, yerleşimin Ortaçağ’dan itibaren barındırdığı kalabalık nüfus ve yanı sıra sınırlı su kaynaklarının verimli kullanımına yönelik geliştirilen mimari çözümler noktasında kayda değerdir. Bölgede Türk döneminde genişletilen su isale hatlarıyla birlikte sokak çeşmelerinin de çoğaldığı görülmektedir. Yine, Gökyurt’ta karşımıza çıkan üç çamaşırhane, merkez Selçuklu ilçesi Sille Mahallesiindeki çamaşırhaneden sonra, Konya’da başka hiçbir yerde rastlanmayan, tek örnek grubu oluşturmaktadır. Hatunsaray’ın, Konya-Antalya Alanya kervan yolu güzergâhında konumlanması, bölgede menzil hanlarıyla birlikte köprü yapımını da gerekli kılmıştır. Hatunsaray Gömse ve Gökyurt Çileder köprüleri, geniş su yatakları üzerinde, özellikle de ticaretin kesintisiz yürütülmesi amacıyla inşa edilmiş yapılardır.

Gökyurt'ta halk mimarisine has üç çamaşırhane, Anadolu'da bugün çok az örneği kalan bu yapı grubunun son temsilcilerindedir. Metruk vaziyetteki her üç çamaşırhane de malzeme ve teknik özelliklerine göre, 19. yüzyıl sonu - 20. yüzyıl başlarına ait mütevazi yapılar olup, bölgenin etnografik mirası içinde korunması gerekli taşınmaz kültür varlıklarıdır. Halkın belirli nizamlar içinde ve ihtiyaca göre imece usulüyle de çamaşırlarını yıkadıkları bu sosyal yapılar, yerleşim alanlarındaki her bir konutun bağımsız su hattına sahip oluşu ve sanayi toplumuna geçiş süreciyle birlikte tamamen terk edilmiştir.

Hatunsaray bölgesindeki çeşmeler, tipolojik olarak Konya çeşmelerinin karakteristik özelliklerini taşırlar. Bunlar -Gökyurt Cuma Camii müstemilat duvarındaki çeşme dışında- bağımsız, tek cepheli örnekler olup, nitelikli süsleme özelliklerine sahip değillerdir. Öte yandan, Yeşildere'deki Ali Ağa Çeşmesi kitabesinde, baniyle birlikte manzum kitabenin şairinin ve özellikle de inşaata nezaret eden nazırın adının geçtiği görülür ki, bu halk mimarisinde yapı yönetimi ve bunun edebi boyutu bakımından dikkat çekicidir. Ayrıca, Güneydere Kör Çeşme'de 14. yüzyıl başlarından, devşirme malzeme mahiyetinde kullanılmış iki kitabe parçasında geçen "cami", "emir" ve "ulubeg" ibareleri, bölgede İlhanlı dönemine ait bir caminin varlığına işaret etmektedir.

Gökyurt, Güneydere ve Yeşildere'de 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çeşme sayısında bir artışın yaşandığı ve engebeli arazi yapısına sahip bu yerleşimlerin hemen her noktasında bir çeşmeye yer verildiği görülmektedir. Uzun yalak düzenlerine sahip bu çeşmelerden aynı zamanda hayvanlar da sulanmakta ve böylelikle bölgenin hayvancılığa dayalı ekonomisi de desteklenmektedir. Hatunsaray ve çevresindeki çeşmeler, halkın bugün halen faal olarak kullandığı yapılardır.

Kuzey kesimindeki düz arazi yapısı ve sınırlı akarsu yatakları sebebiyle Konya, yüzölçümüne nazaran köprü sayısı az olan bir bölgedir. Bununla birlikte Hatunsaray ve çevresinin engebeli arazi özellikleri ve irili ufaklı akarsular, köprülerin Konya geneline kıyasla daha fazla inşasını gerektirmiştir. Bu köprüler arasında daha büyük ölçekli olan Hatunsaray Gömse ve Gökyurt Çileder köprüleri bölgedeki kervan yolları ile irtibatlı lojistik amaçlı yapılardır. Bölgede, altı gözlü Hatunsaray Gömse Köprüsü dışındaki örnekler tek ya da iki gözlüdür. Çoğunlukla inşa kitabesi bulunmayan Konya köprüleri içinde 1299/1881-82 tarihli Yeşildere Karadoğan Köprüsü, üzerinde kitabesi mevcut, Hatunsaray ve çevresindeki tek örnektir. Bölgede özellikle bağlık-bahçelik alanlarda yer alan tek ve iki gözlü köprülerin, günümüzde halen

kullanıldıkları, diğerlerinin ise işlevlerini yanı başlarında yapılan yeni köprülere devrettikleri görülmektedir.

Günlük kullanım ya da zirai sulama amacıyla yapılmış çok sayıda sarnıcın yer aldığı Konya'da, Hatunsaray ve çevresinde tespit edilen yedi sarnıcın tamamı kaya oyma tekniğinde, küçüklü-büyüküklü örneklerdir. Kısıtlı su kaynaklarının verimli kullanımına yönelik tasarlanmış depo işlevli bu yapılardan bölgede özellikle, Türk dönemi öncesine tarihlenen Gökyurt Katırini ve Söğütlü sarnıçları, ortalarında kaya oyma destek sistemlerine sahip mimari tasarımlarıyla dikkat çekmektedir. Bugün hizmet dışı kalan bu yapılar, insan hayatının temel yaşam kaynağı olan suyun tedariki ve yanı sıra tarım ve hayvancılığın yürütülmesinde bölgenin eski sakinlerine büyük katkı sağlamıştır.

Sonuç olarak; Ortaçağ ve Türk dönemine ait arkeolojik ve kentsel değerlerinin çeşitliliği ile tanınan Hatunsaray ve çevresindeki antik yerleşimler, Anadolu kültür tarihi için önemli maddi verilere ev sahipliği yapmaktadır. Bunlar arasında su yapılarının, buldukları coğrafi koşullara göre tasarlanmış yerel mimari üretimler oldukları söylenebilir. Hâlihazırda bölgede yalnız Gökyurt için hazırlanmış bir koruma amaçlı imar planı yürürlükte iken, diğer eski yerleşimlere yönelik herhangi bir planlama çalışması bulunmamaktadır. Hatunsaray ve çevresindeki tarihi su yapılarının belgelemeden öte özgün nitelikleriyle korunup, yaşatılması sayesinde kültürel miras yanında, çağımızın önemli küresel sorunları arasında sayılan iklim değişikliği politikalarına yönelik olarak, su kaynaklarının kullanım ve tedarik yöntemleri bağlamında önemli bir belleğin oluşturulacağına da inanılmaktadır.

5. KATALOG

5.1. Çamaşırhaneler

5.1.1. Gökyurt Ketengölü Çamaşırhanesi (Çizim: 1/Fotoğraf: 1)

Köy yerleşiminin 3 km kadar batısındaki Söğütlü mevkiinde, Ketengölü olarak anılan bir su kaynağı üzerinde konumlanan çamaşırhaneyi; kitabesi bulunmamakla birlikte, malzeme ve teknik özelliklerine göre XIX. yüzyıl sonu-XX. yüzyıl başlarına tarihlendirmek mümkündür.

Dıştan dışa 11.00 m x 8.00 m ölçülerindeki yapı, kuzeyden güneye doğru alçalan eğimli arazi üzerine yerleştirilmiştir. Moloz ve kaba yonu taşın birlikte kullanıldığı çamaşırhanenin üzeri "L" plânlı betonarme bir döşeme ile kapatılmıştır. İç kısımda döşemeyi destekleyen kare kesitli betonarme bir sütun ile iki ahşap direk yer alır.

Çamaşırhaneye giriş, doğu duvarının kuzeye yakın kenarındaki kapıdan sağlanmaktadır. Çamaşır yıkama yerleri batı duvarı boyunca sıralanmakta ve bu bölümde tek sıra halinde yer alan ocaklar ile bunlara ait altı adet baca deliği bulunmaktadır. Yapının güneybatı köşesindeki helânın doğu duvarında küçük bir havalandırma penceresi açılmıştır.

Çamaşırhanenin su ihtiyacı, yapının ortasındaki doğal su kaynağından sağlanmaktadır. Kaynaktan çıkan su, betonarmeden bir berkitme havuzunda toplanmakta ve buradan taşan fazla su, doğu duvarı altındaki boşluktan tahliye edilmektedir. Geçirdiği onarımlarla günümüze nispeten sağlam olarak ulaşabilen yapı, bugün kullanılmamaktadır.

5.1.2. Gökyurt Söğütlü Çamaşırhanesi (Çizim: 2/Fotoğraf: 2)

Söğütlü mevkiinde bulunan çamaşırhanenin herhangi bir kitabesi yoktur. Hafif eğimli bir araziye kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda yerleştirilen yapı, malzeme ve işçilik özelliklerine göre XIX. yüzyıl sonu-XX. yüzyıl başlarına tarihlendirilebilir. Moloz ve kaba yonu taş malzemeyle inşa edilen yapı, yaklaşık 6.20 m x 5.30 m dış ölçülere sahiptir. Yapının bir bölümü betonarme döşemeyle örtülürken, bir bölümü açık bırakılmıştır. Üst örtüde baca deliklerinin bulunmaması, su ısıtma amacıyla kullanılan ocakların açık alanda kurulduğunu göstermektedir.

Çamaşırhaneye doğu cephesindeki 0.95 m genişliğindeki açıklıktan girilmektedir. İç mekânın kuzey bölümü, ortada tek kolonla taşınan betonarme döşemeyle kapatılmıştır. Örtü sistemi betonarme olarak yenilenmesine rağmen, kuzeydoğu cephesinde, doğal taştan oyulmuş orijinal bir çörten, halen varlığını sürdürmektedir.

Çamaşırhanenin su ihtiyacı, kuzeydoğu köşesindeki pınardan sağlanmaktadır. Çamaşırhane günümüzde kullanılmamakla beraber, halen akan çeşmesi, ön tarafta, hayvan sulama amacıyla yapılmış yaklaşık 9.00 m uzunluğundaki bir yalağı beslemektedir.

5.1.3. Gökyurt Yenipınar Çamaşırhanesi (Çizim: 3/Fotoğraf: 3)

Söğütlü mevkiinde bulunan çamaşırhanenin doğu köşesindeki çeşmesi üzerinde bir taşa “Sahib-ül Hayrat 1946 Maşâallah” ibaresi kazınmıştır. Öte yandan yapının malzeme ve teknik özellikleri daha çok XIX. yüzyıl sonu-XX. yüzyıl başlarına işaret etmektedir. Çeşme üzerindeki tarihin ise 1946 yılında yapılan bir onarımla ilgili olduğu düşünülmektedir.

Az eğimli bir arazide kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda konumlandırılan yapının güneybatı duvarı tamamen yıkıktır. Yapı, yaklaşık 6.50 m x 5.50 m dış ölçülerinde olup, moloz ve kaba yonu taş malzemeyle inşa edilmiştir.

Çamaşırhaneye güneydoğu cephesinden, 0.85 m genişliğindeki yarım daire kemerli bir kapıdan girilmektedir. Bugün neredeyse tamamen yıkılmış olan üst örtünün, yalnız kuzey ve doğu köşeleri kısmen izlenebilmektedir. Buna göre; yapının kuzeydoğu duvarından itibaren, boydan boya devam eden yaklaşık 2.00 m genişliğindeki bölümü, düz toprak damla örtülüdür. Toprak dam (kara örtü), ortada ahşap dikmeyle desteklenen bir ana kirişle taşınmaktadır. Harabe halindeki yapının güneybatı duvarı tamamen yıkıktır.

Çamaşırhanenin suyu, doğu köşesinde bulunan çeşmeden sağlanmaktadır. Günümüzde halen akan çeşmenin suyu, beton bir yalakta toplanarak hayvanların sulanması için kullanılmaktadır.

5.2. Çeşmeler

5.2.1. Hatunsaray Çeşmesi (Çizim: 4/Fotoğraf: 4-5)

Hatunsaray'ın merkezinde bağımsız, tek cepheli ve basık kemerli sokak çeşmesidir. Çeşme aynalığında, sol kenara yakın yerleştirilmiş inşa kitabesi bulunmaktadır. Mermer üzerine hakkedilen celi sülüs hatlı üç satırlık Arapça kitabeğe göre çeşme, 1319/1901-02 senesinde yapılmıştır. Kur'an-ı Kerim'den İnsan Suresi 21. Ayetin geçtiği kitabenin okunuşu şöyledir:

Vesekâhüm

rabbühüm şerâben

tahûran - sene 1319

Anlamı: "Rableri onlara tertemiz bir içecek verir. Sene 1319"

Çeşme yaklaşık 2.85 m genişlik ve 2.10 m yüksekliğinde olup, 1.20 m derinliğindedir. Yapımında düzgün kesme ve moloz taşlar birlikte kullanılmıştır. Çeşmenin üzerine sonradan betonarmeden geniş bir tabliye yapılmıştır.

Aynalıkta, kitabe altında taslık nişi ile tek bir lüle bulunmaktadır. Çeşmenin suyu daire plânlı yalakta toplanarak, buradan ince bir kanalla uzaklaştırılmaktadır.

Çeşmenin onarımlarında yoğun şekilde çimento kullanıldığı dikkat çekmektedir.

5.2.2. Gökyurt Başpınar Çeşmesi (Çizim: 5/Fotoğraf: 6-8)

Köy meydanındaki çeşme tipolojik olarak; tek cepheli, teğet kemerli, bağımsız çeşmeler grubundadır. 2.70 m genişliğe ve 2.90 m yüksekliğe sahip çeşme cephesinin 3.00 m kadar doğusunda bir su haznesi ile batısına bitişik, bugün yalnız bir bölümü mevcut olan su yolu vardır. Çeşme aynalığının üst kısmında, dairesel bir madalyon içine 1270/1853-54 tarihi düşülmüştür. Bunun hemen altında bir tarih daha geçmekle beraber, tam olarak okunamamaktadır. Mevcut tarih ibaresine göre çeşme, 1270/1853-54 yılında inşa edilmiştir.

Yüksek bir platform üzerine oturan çeşmenin ön cephesinde düzgün kesme taş kullanılmıştır. Çeşme platformunun doğu ve batı kenarlarındaki alçak duvarlarda ise yer yer devşirme malzemeler göze çarpmaktadır.

Çeşmenin teğet kemeri, iki yanda birer ayak tarafından taşınmaktadır. Kemer, bir miktar geriye çekilerek alınlıktan ayrılmıştır. Kemer üzengileri basit bir silme ile dışa taşırılmış ve bu silme, niş kısmında da devam ettirilerek çeşme cephesine hareketlilik kazandırılmıştır. Çeşmeyi dört yönde kuşatan saçak silmesi, kemerin teğet profiline paralel olarak iki yana eğimlidir.

Çeşmenin süslemesiz ayna taşı ortasında tek lülesi vardır. Su yalağı beton sıvalı olup, özgün yalak taşı platformu çevreleyen duvarda yapı malzemesi olarak değerlendirilmiştir. Çeşmenin iki yanında, testilik sekileri vardır.

Başpınar Çeşmesi'nin batı kenarında yaklaşık 20.00 m uzunluğa sahip duvar, eski suyolunun bir bölümünü oluşturmaktadır. Bugün doğusundaki hazneden beslenen çeşme evvelce, köyün yaklaşık 8 km dışındaki bir kaynaktan, bu su yolu üzerine döşeli pişmiş topraktan künklerle taşınan suyla besleniyordu. Muhtemelen çeşmenin inşa edildiği 1853-54 yıllarından çok daha önceye ait olan bu suyolunun taşları, XX. yüzyılın ortalarında köy okulu inşaatında kullanılmıştır (Bildirici, 1994, s. 225). Düzgün kesme taş örgülü suyolunda, sonradan örülerek kapatılmış kemerli açıklık, ayrıca dikkat çekmektedir.

Çeşmenin doğusundaki hazne, çeşme ve suyoluna göre daha geç bir tarihte inşa edilmiştir. Yaklaşık 1.60 m x 2.10 m ölçülere sahip haznenin güney tarafında kapağı bulunmaktadır. Günümüzde üzeri betonarme döşemeyle yenilenmiş haznenin kuzey duvarında tahliye oluğu mevcuttur.

Başpınar Çeşmesi, köyün en merkezi ve suyu bol olan çeşmesidir. Çeşmenin eskiden bağlı olduğu su yolu ise büyük ölçüde ortadan kalkmıştır.

5.2.3. Gökyurt Karaimam Çeşmesi (Çizim: 6/Fotoğraf: 9-10)

Karaimam Camii'nin yakınında yer alan çeşme; 2.60 m genişlik ve 2.65 m yüksekliğe sahiptir. Yarım daire kemerli, tek cepheli bağımsız sokak çeşmesinin düzgün geometrik form göstermeyen kemeri, iki yanda ayaklara oturur. Kitabesi bulunmayan çeşme, malzeme ve teknik özelliklerine göre XIX. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilebilir. Çeşmenin inşasında kaba yonu taş ve devşirme malzeme birlikte kullanılmıştır.

Çeşme cephesinin üzerinde, dışa hafif taşkın olarak örülen taşlarla basit bir saçak teşkil edilmiştir. Süslemesi bulunmayan çeşmenin kemer ayaklarını devşirme sütunlar oluşturmaktadır. Bu sütunlardan soldaki daha geniş iken, daha ince olan sağdaki, taş örgüyle bütünleştirilerek kalınlaştırılmıştır.

Çeşme aynalığında kemerin üzengi hizasında bir taslık nişi bulunmaktadır. Lüleden akan su altta, yekpare doğal taştan oyulmuş dairesel yalağa dökülür.

Onarımlarda fazlaca çimentonun kullanıldığı çeşme, günümüzde halen işlevini sürdürmektedir.

5.2.4. Gökyurt Yukarı Harman Yeri (Allı Mahalle) Çeşmesi (Çizim: 7/Fotoğraf: 11-12)

Çeşme, Allı Mahalle'de "Yukarı Harman Yeri" olarak isimlendirilen meydana bulunmaktadır. Bağımsız, sivri kemerli ve tek cepheli çeşme, kaynaktan beslenme durumuna göre hazneli çeşmeler grubuna dâhildir. Çeşme cephesi yaklaşık 2.95 m genişlik ve 2.75 m yüksekliğe sahiptir. Üzerinde herhangi bir kitabesi bulunmayan yapı, malzeme ve teknik bakımından XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başlarına tarihlendirilebilir. Yapı malzemesi kesme ve moloz taştır.

Çeşme nişini örten sivri kemer, alınlıktan bir miktar geriye çekilerek, yanlarda birer ayağa oturtulmuştur. Ayakların üst kısımları, çeşme aynalığında kenardan kenara uzanan basit silme kuşağıyla nihayetlenir.

Çeşmenin iki yana eğimli üst bölümü, basit bir saçak silmesiyle kuşatılarak, sonradan üzerine pişmiş topraktan, ters çevrilmiş bir küp yerleştirilmiştir. Kemerle beraber alınlık ve aynalık bölümleri çimento harcıyla sıvalı çeşmede, aynalığın üst kısmında sıvaya yazılı 1955 senesi, yapının bu tarihte geçirdiği bir onarımı belirtir.

Hafif eğimli bir yamaçta inşa edilen çeşmenin arka kısmında haznesi vardır. Çeşmeye göre daha alçak tutulan haznenin üst kısmındaki açıklık, beton kapakla örtülüdür.

Çeşmenin suyu ancak belirli dönemlerde akmaktadır.

5.2.5. Gökyurt Hatıppınarı Çeşmesi (Çizim: 8/Fotoğraf: 13)

Köprübaşı mevkiinde yer alan çeşme bağımsız, tek cepheli ve yarım daire kemerlidir. Kitabesi bulunmayan çeşme, malzeme ve yapım tekniğiyle XX. yy ortalarına tarihlendirilebilir. Çeşmenin inşasında kesme taşlarla birlikte moloz taş da kullanılmıştır. Çeşmenin üzeri beton tabliyeyle kaplıdır.

Yaklaşık 1.80 m genişlik ve 1.85 m yüksekliğindeki çeşmenin yarım daire kemeri farklı ölçülerde işlenmiş taşlardan meydana getirilmiştir.

Çeşme alınlığının ortasında büyük bir taslık nişi yer alır. Lüle, büyük yekpare bir taşın ortasında olup, lüleden akan su, betondan yapılmış iki büyük yalağı doldurmakta ve buradan da hayvanlara verilmektedir.

5.2.6. Gökyurt Cuma Camii Çeşmesi (Çizim: 9/Fotoğraf: 14)

Gökyurt Cuma Camii'nin doğu bitişiğindeki müstemilatın güney duvarına bağımlı çeşme, tek cepheli ve teğet kemerlidir. Çeşme aynalığını ikiye ayıran silmenin hemen üzerindeki taşta, mahalli tarzda eski yazıyla "Maşallah 1289" ibaresi kazınmıştır. Buna göre çeşme M.1872-73 tarihlidir.

Yaklaşık 2.90 m genişlik ve 2.70 m yüksekliğe sahip çeşmenin üst kısmı, müstemilat binasının inşasına bağlı olarak kısmen değiştirilmiştir. Çeşme kemeri yanlarda iki ayakla taşınmaktadır. Ayaklar, çeşme aynalığında da kesintisiz devam ettirilen içbükey silmeyle nihayetlendirilmiştir.

Çeşmenin özgün lülesi büyük yekpare bir taşta tespit edilmiştir. Lüleden akan su, önce yuvarlak plânlı bir yalakta toplanmakta ve buradan da "L" plânlı beton yalağa sevk edilerek, hayvanların sulanmasında kullanılmaktadır.

5.2.7. Yeşildere Ali Ağa Çeşmesi (Çizim: 10/Fotoğraf: 15-17)

Yerleşimin kuzey kesiminde yer alan bağımsız sokak çeşmesi teğet kemerli ve tek cephelidir. Çeşme aynalığında, 0.60 m x 0.30 m ölçülerinde koyu renkli mermer panoya celî ta'lik oyma hatla, iki sütun ve dört satır halinde düşülen kitabenin okunuşu şöyledir:

İki alemde şâd eyle ilahî ehl-i hayrâtı - Safâyı zevk ahkâmı olup cennet makâmâtı

Bu çeşme banîsi Ali Ağa hem mütevellisi - Salâdır cümle atşânâ içeler âb-u hayâtı

Hasan ile Hüseyin aşkına cari oldu bu çeşme - Nezâretçi ki Abdullah Efendi'ye vere Mevlâ mükâfâtı

Tamam oldu inâyetle dedi Vehbi hidâyetle - Yarın cennette göstere cemâliyle kemâlâtı

Sene 1267

Anlamı: Allah'ım, bu hayrı yapanları iki alemde mutlu eyle. Makamlarını da cennet eyle. Bu çeşmeyi yaptıran ve sebep olan Ali Ağa'dır. Bu çeşme ab-ı hayat gibi susuzları çağırır. Hasan ile Hüseyin aşkına akıyor bu çeşme. Yapıya nezaret eden Abdullah Efendi'ye Mevlâ mükâfatını versin. Çeşme, Allah'ın yardımıyla tamam oldu ve Vehbi de bunun için "Yarın cennette göstere cemaliyle kemâlâtı" dedi. Sene 1267/1850-51

İnşa kitabesine göre çeşme 1267/1850-51 yıllarında Ali Ağa'nın öncülüğünde yapılmıştır. Kitabede Ali Ağa'dan başka, Abdullah Efendi'nin de ismi "yapıya nezaret eden" kişi olarak geçmektedir. Kitabede adı geçen bir diğer şahıs da manzum metnin müellifi olan Şair Vehbi'dir.

Çeşme cephesi, yaklaşık 2.75 m genişlik ve 3.45 m yüksekliğindedir. Sivri kemer, iki yanda bulunan silmeli başlıklara sahip yekpare ayaklar tarafından taşınmaktadır. İçerlek tutulan kemer yüzeyi yivlerle profillendirilmiştir. Kemerin kilit noktasının hemen altında, yüzeyi yivli konik küçük bir püskül vardır. Ayakların başlıklarında izlenen silme, çeşme aynalığında da devam ederek, aynalığı ikiye ayırmaktadır. Ayaklardan sağdaki sade tutulmuş, soldakinin ön yüzü ise dikdörtgen çerçeve içinde stilize bitkisel motiflerle süslenmiştir. Üçgen alınlık üstte profilli bir saçakla sonlanmaktadır.

Çeşmenin kemer gözünde kitabesi ile birlikte yekpare taşta oyulmuş bir taslık nişi bulunmaktadır. Aynalıkta, pirinç malzemedden yapılmış özgün lüle ve zincirle bağlı bir su taşı mevcuttur. Dikdörtgen yalakta toplanan su, birbirine 90° açı ile yerleştirilmiş diğer iki yalağı doldurmakta ve bu sayede hayvanların sulanması sağlanmaktadır.

Her iki ayak tarafında da genişçe birer testilik sekisine sahip çeşme, günümüzde halen yöre sakinleri tarafından kullanılmaktadır.

5.2.8. Yeşildere Cuma Camii Çeşmesi (Çizim: 11/Fotoğraf: 18)

Yeşildere Cuma Camii'nin kuzeybatısında yer alan çeşme; bağımsız, tek cepheli ve teğet kemerlidir. Yaklaşık 2.90 m genişlik ve 3.20 m yüksekliğe sahip çeşme cephesi 1.05 m derliğindedir. Yapı malzemesi düzgün kesme taş olan çeşmeye ait kitabe, günümüzde yerinde değildir. Malzeme-teknik özelliklerine göre çeşmeyi XIX. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirmek mümkündür.

Çeşmenin teğet kemeri içerlek tutularak vurgulanmıştır. Kemer ayaklarının basit silmeli başlıkları vardır. Başlık silmesi çeşme aynalığında da devam ederek aynalığı iki bölüme ayırır. Çeşme üstte, iki yana eğimli saçak silmesiyle nihayetlenir.

İçi boş kitabeliğin hemen altında taslık nişi vardır. Özgün lüleden akan su, elips formlu bir yalakta toplanmakta ve buradan dar bir kanalla yandaki dikdörtgen yalaklara sevk edilerek, hayvanların sulanmasında kullanılmaktadır. Yalağın her iki yanında bulunan testilik sekileri özgündür.

Yeşildere Cuma Camii Çeşmesi günümüzde halen yoğun şekilde kullanılmaktadır.

5.2.9. Yeşildere Hacı Meryem Çeşmesi (Çizim: 12/Fotoğraf: 19)

Çeşme Yeşildere’de aynı isimli köprünün kuzeyinde, yol kenarında bulunmaktadır. Tek cepheli ve yarım daire kemerli çeşmenin günümüzde bir bölümü toprak altında kalmıştır. Çeşmenin inşasında kesme taş kullanılmıştır Kitabesi bulunmayan çeşme, malzeme ve teknik özellikleriyle XIX. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilebilir.

Çeşmenin üst kısmı hafif çıkıntılı bir saçakla sonlandırılmıştır. Günümüzde yalnızca kemer bölümü izlenmekte ve aynalığında taslık nişi yer almaktadır.

Acil onarılması gereken çeşme, yok olmak üzeredir.

5.2.10. Güneydere Orta Mahalle Çeşmesi (Çizim: 13/Fotoğraf: 20-21)

Güneydere Köyü Orta Mahalle’de bulunan yapı; 1.90 m genişlik ve 2.50 m yüksekliğinde olup, yarım daire kemerli, tek cepheli bağımsız bir sokak çeşmesidir. Çeşmenin aynalığına, taş malzeme üzerine iki satır, iki hücre içinde celi sülüs hatla inşa kitabesi hakkedilmiştir. Bunun hemen üzerinde “Mâşâallah” ibaresi geçer. Kitabesine göre çeşme, 1345/1927 yılında Botsalı Bey’in destekleriyle Muallim Osman Bey tarafından yaptırılmıştır. Kitabede, çeşme bânîsinin adı ile birlikte, yapım tarihi hem hicri hem de miladi olarak verilmiştir. Kitabenin okunuşu şöyledir:

Mâşâallah

Bodsalı Bey sarf etdi himmet - muallim Osman Bey sa’y ile gayret

Ecrini isterler Bab-ı Gufrânda sene 1345 - Bodsada hidmet eylemiş millet sene 1927

Anlamı: “Mâşâallah. Bodsalı Bey çaba sarf etti. Muallim Osman Bey çalıştı ve gayret gösterdi. Ecrini rahmet kapısından isterler. Sene 1345. Bodsâ'da herkes hizmet etmiş. Sene 1927”

Çeşmenin inşasında düzgün yonu yöresel taş malzeme kullanılmıştır. Günümüzde betonarme bir üst tabliyeyle koruma altına alınan çeşmede, saçak altında devşirme malzemedен geometrik süslemeli bir friz dikkat çekmektedir.

Çeşme aynalığının ortasında, dikdörtgen taslık nişi bulunur. Taslık nişinin üzerinden geçen bir silme aynalığı ikiye böler. Ayna taşı bulunmayan çeşmede, doğal kaynaktan gelen su tek lüleden akmaktadır. Dairesel plânlı yalakta toplanan su, iki kanal ile çeşmenin yan tarafındaki dikdörtgen yalaklara sevk edilerek hayvan sulamada kullanılmaktadır.

Onarımlarla günümüze gelebilen çeşme, bugün halen işlevini sürdürmektedir.

5.2.11. Güneydere Kör Çeşme (Çizim: 14/Fotoğraf: 22-24)

Güneydere merkezinde, bağımsız, tek cepheli çeşme; 2.05 m x 2.65 m x 0.75 m ölçülerinde prizmatik dikdörtgen bir kütle ihtiva etmektedir. Çeşmenin inşasında düzgün kesme taş kullanılmıştır. Köy halkının verdiği bilgiye göre, çeşme daha evvel yolun karşı tarafında yer alıyordu.

Güneydere Kör Çeşme'nin cephesinde iki ayrı kitabe göze çarpmaktadır⁸ (Fotoğraf:23-24). Üstteki H.700/M.1300-01 ve alttaki H.730/M.1329-30 tarihli bu kitabeler, muhtemelen İlhanlılar döneminden günümüze gelemeyen bir camiye ait olup, çeşme üzerinde devşirme olarak kullanılmışlardır. Kendi inşa kitabesi bulunmayan çeşmenin, malzeme ve teknik özelliklerine dayanılarak, XIX. yüzyıl sonu - XX. yüzyıl başlarında inşa edildiği söylenebilir.

⁸ Yapının cephesinde, biri taslık nişinin üzerinde ve diğeri de taslık nişinin altında olmak üzere iki ayrı kitabe parçası bulunmaktadır. Arapça olan her iki kitabe de iki satır celî sülûs hatla hakkedilmiştir. Üstteki kitabenin okunuşu şöyledir:

1- Benâ hâzihi'l-câmia'l-mübârek el-emîrû'l-kebîr el-ecel

2- ... el-hamîs gurreti ramazânî'l-muazzam sene seb'amie

Anlamı: Yüce Emir ... , 700/ yılının Ramazan ayı başındaki Perşembe günü bu mübarek camiye inşa ettirdi.

Alt kısımdaki kitabe:

1- ... ulbeg Ka...beg azze nasruhû tekabbele'llâhü minhü fi

2- ... ve selâsîne ve seb'a mie (...)

Anlamı: Bey Allah onun zaferini yüceltsin ve ondan bu yapıyı kabul etsin. Yediyüzotuz.... yılında ...

Düz cepheli çeşmenin üzeri betonarme tabliyeyle kaplıdır. Cephenin orta kısmındaki taslık nişi kaş kemerlidir. Taslık nişi altında tek lüle vardır.

Taşıma sonrasında çeşmenin alt bölümüne betonarme bir platform yapılmıştır. Güneydere Kör Çeşme, günümüzde halen kullanılmaktadır.

5.2.12. Güneydere Yukarı Mahalle Çeşmesi (Çizim: 15/Fotoğraf: 25)

Güneydere Yukarı Mahalle Camii'nin yanındadır. Bağımsız, tek cepheli ve teğet kemerli çeşme; 2.90 m genişlik ve 3.05 m yüksekliğinde olup, 1.05 m derinliğe sahiptir. Yapımında düzgün kesme taşla beraber yer yer devşirme malzemeye de yer verilmiştir. Çeşme cephesi iki yana eğimli saçak silmesiyle nihayetlendirilmiştir. Kitabesi bulunmayan çeşmeyi, malzeme ve teknik özelliklerine göre XIX. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirmek mümkündür.

Çeşmenin teğet kemeri içerlek tutularak vurgulanmıştır. Kemer ayakları profilli başlıklarla nihayetlenir. Bu başlık silmesi çeşme nişinde de devam ederek aynalık bölümünü ikiye ayırır. Saçak eteklerinde yine benzer bir silme kullanılmıştır. Çeşmenin üzeri beton kaplıdır.

Çeşme aynalığında yarım daire kemerli taslık nişi yer alır. Tek lüleden akan su alttaki beton yalakta toplanarak, buradan diğer büyük yalaklara aktarılmıştır.

Çeşme günümüzde halen kullanılmaktadır.

5.2.13. İlyas Baba Köyü Çeşmesi (Çizim: 16/Fotoğraf: 26-27)

İlyas Baba Köyü Camii'nin kuzeydoğusunda bulunan çeşme; bağımsız, tek-düz cephelidir. Yapımında ağırlıklı olarak farklı renklerde moloz taş kullanılmıştır. Çeşme alınlığındaki Türkçe kitabe "Maşallah 15.6.1949" tarihini verir. Ancak yapıda göze çarpan bazı özgün malzemeler, ilk inşaa tarihinin daha eski olduğunu ya da başka bir çeşmeden devşirilen parçaların burada tekrar kullanıldığını düşündürmektedir. Çeşmenin etrafında dağınık vaziyette yer alan yekpare taş yalıklar da bu izlenimi doğrular niteliktedir.

Çeşmenin üst bölümü, büyük yekpare bir blok taşla sonlanmaktadır. Saçak tablası şeklindeki bu taşın üst kısmı iki yana hafif eğim verilerek biçimlendirilmiş ve ön cephesine bakışımı olarak birer ay yıldız motifi işlenmiştir. Çeşme aynalığının orta bölümünde taslık nişi yer alır.

Onarımlarda yoğun çimento derz ve beton kullanımıyla özgün hali değiştirilen çeşme, günümüzde halen kullanılmaktadır.

5.3. Köprüler

5.3.1. Hatunsaray Gömse Köprüsü (Çizim: 17/Fotoğraf: 28-29)

Önceleri meskûn durumda iken daha sonra terk edilen Gömse Köyü'ne bağlantıyı sağlayan güzergâhta, "Koca Çay" olarak bilinen ırmağın üzerinde kurulmuştur (Duran, 2010, s. 157). Bazı kaynaklarda altı gözlü olduğu söylenen köprü (Karpuz, 2009, s. 1043), esasen dokuz göze sahiptir (Konyalı, 1964, s. 1101). Köprünün üç gözü farklı dönemlerde, sellerin taşıdığı alüvyon altında kalmıştır⁹. Köprü, dokuz sivri kemer gözü üzerinde iki yana hafif eğimli bir tabliyeye sahiptir. Yapımında kesme ve moloz taşlarla beraber çok miktarda devşirme malzeme de kullanılmıştır. Günümüzde kuzeyde iki ve güneyde bir açıklığı mevcut olan köprü, yakın zamana kadar altı gözü ile ayakta idi.

Kitabesi bulunmayan köprüyü İbrahim Hakkı Konyalı, Gömse Seyfeddin Ferruh Kervansarayı'na ait olduğunu tahmin ettiği bir kitabeden¹⁰ hareketle 612/1215-16 yılına tarihlendirmiştir (1964, s. 1102).

Yapı, bugün mevcut altı gözü itibarıyla yaklaşık 30.00 m uzunluğa ve 4.00 m genişliğe sahiptir. Orijinal dokuz gözlü haliyle, yaklaşık 40.00 m uzunluğunda bir tabliyeye sahip olduğunu söylemek mümkündür. Köprünün kuzeyde 2.30 m ve 2.70 m açıklığa sahip iki gözü ile güneyde yaklaşık 4.00 m genişliğe sahip tek gözü ayakta iken, diğer gözleri ölçü veremeyecek vaziyette yıkılmıştır. Güneydeki gözün geniş olması, toprak altında kalan diğer üç gözün yine güney yönde olabileceğini düşündürmektedir. Korkulukları tamamen ortadan kalkmış olan köprünün tabliyesi dere taşıyla kaplanmıştır. Köprüde muhtelif devşirme malzemelerin dışında herhangi bir süslemeyle karşılaşılmaz.

Köprünün batıya bakan memba cephesindeki selyaranları da zaman içinde tahrip olarak, günümüzde tamamen ortadan kalkmıştır.

Gömse Köprüsü her geçen gün bir paça daha yok olmakta ve düzensiz yağışlara bağlı sel baskınları yapıya ciddi hasarlar vermektedir.

⁹ Konyalı eseri incelediği dönemde, dokuz gözden sadece birinin seller tarafından kapatılmış olduğundan bahsetmektedir. (Konyalı, 1964, s. 1101.) Yapının diğer iki gözü de 1960'lı yıllardan sonra kapanmış olmalıdır.

¹⁰ Bu kitabe günümüzde Konya İnce Minareli Medrese Taş ve Ahşap Eserler Müzesi'ndedir.

5.3.2. Hatunsaray Ak Köprü (Çizim: 18/Fotoğraf: 30-31)

Konya-Hatunsaray yolu üzerinde, Hatunsaray girişinde bulunmaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda konumlandırılan köprü, iki gözlü, yarım daire kemerli ve düz tabliyeli köprüler grubundandır. Yapım tarihi ile ilgili kesin bir bilgi bulunmayan köprüyü, tarihi bir güzergâh üzerinde bulunmasının yanı sıra malzeme ve teknik özellikleri açısından XIII. yüzyıla tarihlendirmek mümkündür (Duran, 2010, s. 158).

Yapıda, inşaa malzemesi olarak büyük oranda kesme taş tercih edilmişken, alt kısımlarda ve selyaranda yer yer moloz taş kullanıldığı görülmektedir.

Köprü yaklaşık olarak 22.50 m uzunluğundadır. Kemerlerin dışında kalan tempan duvarlarının olduğu bölümde 4.50 m olan tabliye genişliği, her iki taraftan da kısmen daralma yapılarak kemer açıklıkları üzerinde 3.80 m'lik genişliğe düşürülmüştür. Kemer açıklıklarından kuzeydeki yaklaşık 5.90 m ve güneydeki ise 5.40 m ölçülerindedir. Kuzeyde bulunan gözün mansap cephesinin üst bölümlerinde yer yer yıkılmalar başlamıştır. Köprünün selyaranı, gemi burnu biçiminde çıkıntılıdır.

Köprünün döşemesi sonradan betonla kaplanmıştır. Korkuluklar yine beton malzeme ile yenilenmiş olmakla birlikte bir kısmı yıkılmıştır.

Hatunsaray Köprüsü, hemen yanı başında inşa edilen modern köprünün hizmete girmesiyle birlikte kullanım dışı kalmıştır.

5.3.3. Gökyurt Köprübaşı Köprüsü (Çizim: 19/Fotoğraf: 32-33)

Tarihi köprü, yerleşimin güneyinde, adını verdiği "Köprübaşı" mevkiinde yer almaktadır. Tek gözlü köprünün eğimli tabliyesi kuzeybatı-güneydoğu yönünde konumlandırılmıştır. Kitabesi bulunmayan köprüyü, malzeme ve yapım özellikleri açısından XIX. yüzyıla tarihlendirmek mümkündür.

Köprü yaklaşık 12.50 m uzunluğa ve 3.40 m genişliğe sahiptir. 5.00 m genişliğindeki kıyı açıklığı yarım daire kemerle geçilmiştir. Köprünün kemer ve tempan duvarlarında kesme taş, döşemesinde ise moloz-dere taşı kullanılmıştır. Hem memba ve hem de mansap cephesi aynı düzende inşa edilen köprüde, kemer yüzeyi her iki yönde bir miktar içerlek tutulmuştur.

Köprü tabliyesinin yekpare büyük taşlardan ibaret korkuluğu günümüzde büyük ölçüde yıkılıp yok olmuş; yalnız memba yönündeki üç parça korunabilmiştir.

Köprübaşı Köprüsü, kısmi bozulmalara rağmen günümüzde halen köyün güney kesimindeki Ciğeryeri mevkiine geçişi sağlamaktadır.

5.3.4. Gökyurt Çileder/Çiledar Köprüsü (Çizim: 20/Fotoğraf: 34-35)

Yeni açılan Gökyurt-Karadığın stabilize kara yolunun 8. km'sinde bulunmaktadır. Kuzey-güney doğrultusuna konumlandırılan köprü yarım daire kemerli, iki gözlü ve hafif eğimli bir tabliyeye sahiptir. Ağırlıklı olarak moloz taşın kullanıldığı yapıda, kemerler daha düzgün ve büyük taşlarla örülmüştür.

Eserin yapım tarihini veren herhangi bir kitabe veya yazılı belge bulunmamaktadır. Duran, köprüyü tasarım özellikleri ve devşirme malzeme kullanımının yoğunluğuna dayanarak Selçuklu-Karamanoğlu dönemine, XIII.-XIV. yüzyıllara tarihlendirmektedir (2010, s. 156). Köprünün konumu ve yapısal özelliklerini dikkate alarak uzun dönem hizmet verdiği söylenebilir. Yapının yaklaşık 200 m güneyinde bulunan ve son yüzyıla kadar "Cabcak'ın Hanı" olarak kullanıldığı rivayet edilen yapı bakiyesi de köprünün Osmanlılar döneminde yoğun şekilde kullanıldığına işaret etmektedir. Bu değerlendirmeler ışığında köprünün en az XVII.-XVIII. yüzyıllarda yapıldığını söylemek mümkündür.

Köprünün kemer gözleri dıştan dışa yaklaşık 12.00 m uzunluğunda iken, tabliye uzunluğu 40.00 m'yi bulmaktadır. Tabliyesi, kuzeyde yaklaşık 30° lik bir açıyla kırılma yapan köprü, eğimli döşemeli köprüler grubundandır.

Birbiriyle hemen hemen eş büyüklükteki köprü gözleri, 4.30 m açıklıkta, yarım daire kemerlidir. Kemer yüzlerinde büyük taşlar kullanılırken, karın kısımlarındaki taşlar daha küçük ve daha kaba şekillendirilmiştir. Köprü orta ayağının memba yönünde üçgen planlı bir selyaranı vardır. Köprünün döşeme genişliği 2.40 m olup, korkuluğu yoktur. Köprüde süsleme unsuruna rastlanılmaz.

Özgün mimari özelliklerini koruyabilen yapı, günümüzde atıl durumdadır.

5.3.5. Yeşildere Köyü Köprüsü (Çizim: 21/Fotoğraf: 36-37)

Köyün girişinde bulunmaktadır. Kuzeybatı-güneydoğu istikametinde yerleştirilen köprü tek gözlü, yarım daire kemerli ve düz tabliyelidir.

Köprünün kuzeydoğusuna bitişik vaziyette, betonarme bir köprü eklenmiş ve tarihi köprünün üzeri de asfaltlanmadan, taşıt trafiğine kapatılmıştır. Herhangi bir kitabesi bulunmayan köprüyü, malzeme ve yapım tekniği açısından XIX. yüzyıl sonlarına tarihlendirmek mümkündür.

Yapının kemer ve tempan duvarlarında düzgün kesme taş kullanılmıştır. Günümüzde tabliyesi tamamen toprakla örtülü bulunduğundan döşeme malzemesi anlaşılamamaktadır. Yaklaşık 14.00 m uzunluğa ve 5.00 m genişliğe sahip köprünün kemer açıklığı 4.90 m'dir. Mansap cephesinde küçük yıkılmalar baş göstermiştir.

5.3.6. Yeşildere Karadoğan Köprüsü (Çizim: 22/Fotoğraf: 38-39)

Yeşildere Köyü'nde, "Değirmen"e giden yol güzergâhındadır. Kuzeydoğu-güneybatı konumunda yerleştirilen köprü; tek gözlü, yarım daire kemerli ve hafif eğimli bir tabliyeye sahiptir. Mansap cephesinde, kemer taşlarından birisinin üzerinde "Maşallah sene 1299" yazısı okunmaktadır. Buna göre köprü 1299/1881-82 yılında inşa edilmiştir.

Köprü yaklaşık 10.00 m uzunluğunda olup, döşeme genişliği 3.50 m'dir. Kot farkı sebebiyle döşemenin kuzeydoğu tarafı güneybatı tarafına göre yaklaşık 0.60 m daha yukarıdadır. Kemer açıklığı 4.40 m olan köprüde düzgün kesme taş kullanılmıştır.

Korkuluğu betonla yenilenen yapı, günümüzde halen hizmet vermektedir.

5.3.7. Yeşildere Hacı Meryem Köprüsü (Çizim: 23/Fotoğraf: 40-41)

Yeşildere merkezde yer alan yapı, kuzey-güney doğrultusunda yerleştirilmiş; iki gözlü, yarım daire kemerli ve düz tabliyeli köprüler grubundadır. Köprü, üzerinde kitabesi bulunmamakla beraber malzeme ve yapım tekniği açısından XIX. yüzyıla tarihlendirilebilir.

Köprünün uzunluğu yaklaşık olarak 17.00 m ve tabliye genişliği de 2.45 m dir. İnşasında düzgün kesme taş kullanılmıştır. Birbirine eşit ölçüde inşa edilmiş gözler 4.60 m açıklığa sahiptir. Memba ve mansap cephelerinde tabliye kotundaki taş sırası bir miktar dışa taşırılarak korkuluğun altında düz bir hat elde edilmiştir.

Köprü döşemesinin her iki tarafında, yekpare blok taşlardan korkuluklar bulunmaktadır. Köprü döşemesi kaba yonu taşla kaplıdır. Kemer karnında ve selyaranda çimento ile müdahalelerin yapıldığı gözlenmektedir.

Sağlam vaziyetteki köprü, günümüzde halen kullanılmaktadır.

5.3.8. Güneydere Ilıcak Köprüsü (Çizim: 24/Fotoğraf: 42-43)

Güneydere yerleşiminde kuzey-güney doğrultusunda konumlandırılan köprü tek gözlü, yarım daire kemerli ve düz tabliyelidir. Köprü yaklaşık 3.00 m'lik genişliğe sahipken, sonraki dönemde batı tarafına bitişik olarak 2.50 m'lik bir ilave daha yapılmış ve tabliye genişliği 5.50 m'ye çıkartılmıştır. Yaklaşık 11.00 m uzunluğa sahip

köprü'nün kemer gözü 4.55 m genişliğindedir. Köprü, yerel halktan alınan bilgiye göre, XX. yüzyıl ortalarında inşa edilmiştir.

Köprü'nün doğu tarafındaki özgün memba cephesinde, kemer taşlarından bazıları ankraj demirleriyle sağlamlaştırılmıştır. Yapımında genel olarak kesme taş kullanılan köprü'nün tempan duvarları moloz taştandır.

Köprü döşemesi asfaltlanmıştır. Ayrıca, döşemenin iki dış tarafı betonla bir miktar yükseltilmiş ve bu bölümün üzerine demir korkuluk yapılmıştır.

Güneydere Ilıcak Köprüsü, zaman içinde geçirdiği basit onarım ve ilavelerle birlikte günümüzde halen hizmet vermektedir.

5.4. Sarnıçlar

5.4.1. Gökyurt Katırini Sarnıcı (Çizim: 25/Fotoğraf: 44-45)

Gökyurt'ta Başpınar Harmanları mevkiinde bulunmaktadır. Kitabesi yoktur. Yerleşim tarihi M.Ö. 2000'lere kadar uzanan bölgede bu tip kaya oyma sarnıçların genel olarak ortaçağa ait oldukları kabul edilmektedir (Karpuz, 2009 s. 994; Mimirolu, 2014, s.111).

Sarnıç, tipolojik olarak "kaya oyma sarnıçlar" grubuna girmektedir. Doğu-batı yönünde uzanan sarnıç, dikdörtgen planlı bir hazne ve bunun doğusundaki giriş kısmından meydana gelmektedir.

Sarnıç zemini ile sarnıç üst kotu arasındaki yükseklik yaklaşık 3.50 m'dir. Sarnıç zeminine inilen merdiven, yarı merdiven-yarı rampa biçiminde ve yine ana kayaya oyulmuş beş basamaktan oluşmaktadır. Kesin bir geometrik şekil göstermeyen sarnıç uzun kenarda 18.50 m, kısa kenarda ise yaklaşık 14.30 m dir. Sarnıçta, her iki yanda sıralanan dörder adet oyma sütun, hazneyi boyuna uzanan üç bölüme ayırmaktadır. Sarnıcın her üç bölümünün de üzeri basık tonoz biçimindedir.

Sarnıç suyunu kuzeybatı köşesine yakın açılmış kanaldan almaktadır. Eğimli bir yamaçta bulunan sarnıç, yamaç sularının bu kanala yönlendirilmesi ile doldurulmaktadır. Giriş bölümünün altına açılan küçük bir galeriyle dışarıyla bağlantısı sağlanan sarnıç, gerek hacminin büyüklüğü ve gerekse toplanan suyun niteliği açısından daha çok tarımsal sulama için kullanılmış olmalıdır.

5.4.2. Gökyurt Söğütlü Sarnıcı (Çizim: 26/Fotoğraf: 46-47)

Söğütlü mevkiinde bulunmaktadır. Kuzeydoğu-güneybatı yönünde kaya oyma bir sarnıçtır. Yapım tekniği ve plan özellikleri açısından Katırini Sarnıcı ile büyük benzerlikler göstermektedir. Dolayısıyla Katırini Sarnıcı ile çağdaş olduğu ve ortaçağdan kaldığı söylenebilir.

Sarnıca giriş, güneyindeki kapıdan sağlanmaktadır. Yaklaşık 10.50 m uzunluğundaki sarnıç, girişe doğru iki yönden genişletilerek bu kısımlara karşılıklı birer ayak oyulmuştur. Sarnıcın üst kısmı basık tonoz biçimlidir.

Sarnıcın bulunduğu yamaçtaki sular arazi eğimi ile sarnıca yönlendirilmiş ve kuzey köşesinde bulunan bir kanalla hazneye alınmıştır. Günümüzde hazne girişi kapalıdır. Hazne girişinin doğusunda iki ve batısında da bir adet küçük pencereyle sarnıcın havalandırması sağlanmıştır.

Günümüzde kullanılmayan sarnıç, kısmen su tutmakla beraber hazne tabanı balçıkla kaplıdır.

5.4.3. Gökyurt Başpınar Sarnıcı (Çizim: 27-28/Fotoğraf: 48-49)

Başpınar Mahallesindeki sarnıcın girişindeki yekpare üçgen alınlığın cephesine, Arap rakamlarıyla 1320/1902-03 tarihi düşülmüştür.

Yamaç üzerinde, ana kaya parçasına oyularak yapılan sarnıç, kare planlı bir hazne, giriş ve bu iki eleman arasındaki galeriden meydana gelmektedir.

Sarnıca kuzey cephesinde bulunan açıklıktan girilir. Hazneyle bağlantıyı sağlayan koridor 1.50 m uzunluğundadır. Giriş ile hazne arasında yaklaşık 0.75 m yüksekliğinde, dört basamaklık kot farkı vardır.

Hazne, 7.00 m x 6.00 m ölçülerinde olup, yaklaşık 42 m²lik bir taban alanı meydana getirmektedir. Doldurma penceresi bulunmayan hazne, tavan ve duvarlardan sızan sularla beslenmektedir. Hazne, içeride yaklaşık 2.00 m yüksekliğe sahip olup, üst kısmı düz olarak oyulmuştur.

Su toplama özelliğini halen koruyan sarnıç, günümüzde kullanılmamaktadır.

5.4.4. Gökyurt Allı Mahalle Sarnıcı (Çizim: 29/Fotoğraf: 50-51)

Allı Mahalle'de bulunan sarnıç, yamaç üzerinde inşa edilmiştir. Sarnıcın inşa tarihini gösteren herhangi bir ibare bulunmamakla birlikte, mimari özelliklerine göre XIX. yüzyılın sonu-XX. yüzyılın başlarında yapılmış olduğu söylenebilir.

Tipolojik olarak “kaya oyma sarnıçlar” grubuna giren yapı, kare planlı hazne ve giriş ile bu iki bölüm arasındaki kısa koridordan meydana gelmektedir.

Sarnıca kuzey cephesindeki açıklıktan girilir. Giriş her iki tarafta kesme taşlarla örülmüş ve açıklığının üzeri düz bir atkı ile geçilmiştir. Günümüzde büyük oranda tahrip olan girişin, zamanında dairevi bir alınlıkla nihayetlendiği anlaşılmaktadır.

Hazneyle bağlantıyı sağlayan koridor yaklaşık 2.30 m uzunluğa sahiptir. Giriş ile hazne arasındaki yaklaşık 0.60 m lik kot farkı basamaklarla geçilmekle beraber, günümüzde basamaklar oldukça tahrip olmuş ve adeta rampaya dönüşmüştür. Bu koridor, sonunda basık kemerli bir tepelikle hazneye bağlanmaktadır.

Hazne, 6.35 m x 6.55 m ölçülerinde, yaklaşık olarak 41 m²lik bir taban alanı meydana getirmektedir. Haznenin üzeri düz olarak oyulmuştur. Doldurma kanalı bulunmayan hazne, tavan ve duvarlardan sızan sularla beslenmektedir. Hazne, içeride zeminden itibaren 2.00 m yüksekliğe sahiptir.

Su toplama özelliğini kaybeden sarnıç, günümüzde kullanılmamaktadır.

5.4.5. Gökyurt Devrek Sarnıcı (Çizim: 30/Fotoğraf: 52-53)

Sarnıç Gökyurt'ta, Allı Mahallede bulunmaktadır. Yapının üzerinde inşa tarihini veren herhangi bir kitabe yoktur. Yapısal özellikleri açısından sarnıç XIX. yüzyılın sonu-XX. yüzyılın başlarına tarihlendirilebilir.

Sarnıç yamaca yaslanmış, “kaya oyma sarnıç” tipinde olup, kare plânlı hazne, giriş ve bu iki bölüm arasındaki koridordan meydana gelmektedir.

Sarnıca güneydoğusundaki açıklıktan girilir. Zeminde, girişin her iki tarafında taş platformlar bulunmaktadır. Giriş açıklığı düz bir atkı ile geçilerek, cephesi üçgen alınlıkla sonlandırılmıştır.

Hazneyle bağlantıyı sağlayan koridor yaklaşık 2.20 m uzunluğa sahiptir. Giriş ile hazne arasındaki yaklaşık 0.50 m'lik kot farkı rampayla bağlanmıştır.

Hazne, 7.30 m x 7.15 m ölçülerinde olup, yaklaşık 52 m²lik bir taban alanı meydana getirmektedir. 1.90 m yüksekliğindeki haznenin üzeri düz olarak oyulmuştur. Doldurma penceresi bulunmayan hazne, tavan ve duvarlardan sızan sularla beslenmektedir.

Su toplama özelliğini kaybeden sarnıç, günümüzde kullanılmamaktadır.

5.4.6. Gökyurt Karaimam Sarnıcı (Çizim: 31/Fotoğraf: 54-55)

Köyün batı yamacındaki Karaimam Mescidi'nin kuzey bitişiğinde bulunan sarnıç, köy odası ile beraber küçük bir manzume oluşturmaktadır. Sarnıcın kitabesi bulunmamakla beraber, bitişiğindeki mescidin mihrabında 1325/1907-08 tarihi geçmektedir. Buna göre sarnıcın da yanı başındaki mescitle çağdaş olduğu söylenebilir.

Yamaca yaşlı sarnıç tipolojik olarak “kaya oyma sarnıçlar” grubundadır. Yapı, kare planlı hazne ile kapı arasındaki kısa bir koridordan meydana gelmektedir.

Sarnıç kapısı batıda, beraberindeki yapılarla bütünleşen bir istinat duvarı üzerinde açılmıştır. Hazneyle bağlantıyı sağlayan koridor yaklaşık 2.00 m uzunluğundadır. Giriş ile hazne arasındaki yaklaşık 1.90 m'lik kot farkı, altı basamakla geçilmiştir. Günümüzde sıvalı olan bu bölüm, koridorun sonunda basık kemerle hazneye bağlanmaktadır.

Sarnıcın haznesi, 6.90 m x 6.90 m ölçülerinde olup, yaklaşık 48 m²lik bir taban alanı meydana getirmektedir. 1.70 m yüksekliğindeki haznenin tavanı düz olarak oyulmuştur. Doldurma penceresi bulunmayan hazne, tavan ve duvarlardan sızan sularla beslenmektedir.

Su toplama özelliğini kaybeden sarnıç, günümüzde kullanılmamaktadır.

5.4.7. Güneydere Değirmenönü Kapılı Sarnıç (Çizim: 32/Fotoğraf: 56-57)

Sarnıç, Güneydere girişinde, Değirmenönü mevkiinde bulunmaktadır. Yapının inşa tarihini gösteren herhangi bir kitabesi bulunmamaktadır. Mimari özellikleri açısından sarnıcın XIX. yüzyıl sonu-XX. yüzyılın başlarına ait olabileceği söylenebilir.

Hafif eğimli bir yamaçta inşa edilmiş “kaya oyma sarnıç” kare planlı hazne ile giriş açıklığı arasındaki kısa koridordan ibarettir.

Sarnıca kuzeyindeki, yarım daire kemerli açıklıktan girilir. Giriş cephesi kesme taş örgülüdür.

Hazneyle bağlantıyı sağlayan koridor yaklaşık 2.60 m uzunluğunda olup, yakın zamanda beton malzemeyle yenilenmiştir. Giriş ile haznenin su üstü seviyesi arasındaki yaklaşık 0.80 m'lik kot farkında üç basamak yer alır. Koridor basık kemerli örtüyle hazneye bağlanmaktadır.

Hazne, 6.50 m x 6.50 m ölçülerinde olup, yaklaşık olarak 42 m²lik bir taban alanı meydana getirmektedir. Haznenin üzeri düz oyulmuştur. Doldurma penceresi bulunmayan hazne, tavan ve duvarlardan sızan sularla beslenmektedir.

Benzer tipteki sarnıçlarda su, hazneden doğrudan alınırken, bu sarnıca sonradan bir tulumba düzeneği bağlanmıştır. Sarnıç, günümüzde özgün işlevini halen sürdürmektedir.

5.4.8. Evliya Tekke Köyü Sarnıcı (Çizim: 33/Fotoğraf: 58-59)

Evliya Tekke Köyü merkezindedir. Herhangi bir kitabesi bulunmayan sarnıç mimari özelliklerine bakılarak XIX. yüzyıl sonu - XX. yüzyıl başlarına tarihlendirilebilir.

Eğimli bir yamaç üzerinde konumlanan “kaya oyma sarnıç”; dikdörtgene yakın oval planlı hazne, giriş açıklığı ve bir bağlantı koridorundan meydana gelmektedir.

Sarnıca güneydoğusundaki açıklıktan girilmektedir. Girişin üzeri yarım daire kemerli olup, cephesi kesme taş örgülüdür. Günümüzde girişin kuzeydoğu kısmı yıkıktır.

Hazneyle bağlantıyı sağlayan koridor, yaklaşık 2.30 m uzunluğundadır. Giriş ile hazne arasındaki yaklaşık 0.90 m’lik kot farkı dört basamaklıdır. Koridor basık kemerli bir geçişle hazneyle irtibatlandırılmıştır.

Hazne 5.80 m x 4.80 m ölçülerinde olup, dikdörtgene yakın elips formludur. Yaklaşık 20 m²’lik bir taban alanı meydana getiren haznenin kuzeybatı tarafına küçük bir niş oyulmuştur. Haznenin üzeri düz olarak şekillendirilmiştir. Doldurma penceresi bulunmayan hazne, tavan ve duvarlardan sızan sularla beslenmektedir.

Su toplama özelliğini sürdüren sarnıç, günümüzde kullanım dışıdır.

Kaynakça

- Aköz, A. (2012). 16. Yüzyılda Hatunsaray ve Çevresindeki Yerleşim ve Demografi. H. Bahar (Ed.). *I. Uluslararası Hatunsaray (Lystra) ve Çevresi, Tarih, Kültür ve Turizm Sempozyumu (Bildiriler)* içinde (s. 259-280). Konya: T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- Arseven, C. E. (1973). *Türk Sanatı*. İstanbul: Karaca Ofset.
- Arseven, C. E. (1988). Çeşme. *Sanat Ansiklopedisi* (C. I, s. 388-389). İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı.
- Ataç, N. ve Pekak, M. S. (2021). Konya’da Tespit Edilen Kilise ve Şapeller: Konya İlyas Baba Tekke Köyü Kiliseleri. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, IV/I, 1-13. Doi: <https://doi.org/10.48120/oad.896942>.

- Bahar, H. (2012). Hatunsaray Çevresi Erken Yerleşmeleri: Hatunsaray (Lystra). H. Bahar (Ed.). *I. Uluslararası Hatunsaray (Lystra) ve Çevresi, Tarih, Kültür ve Turizm Sempozyumu (Bildiriler)* içinde (s. 103-115). Konya: T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- Bildirici, M. (1994). *Tarihi Su Yapıları (Konya, Karaman, Niğde, Aksaray, Yalvaç, Mut, Silifke)*. Ankara: T.C. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü.
- Boran, A., Bozkurt, T., Mutlu, M. ve Yaşar, H. (2014). Ortaçağdan Günümüze Konya İli ve Güneybatı İlçeleri Yüzey Araştırması 2013 Yılı Çalışmaları. A. Özme (Yay. haz.). *32. Araştırma Sonuçları Toplantısı* içinde (C. 2, s. 373-392). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Boran, A., Bozkurt, T. ve Yaşar, H. (2014). Ortaçağdan Günümüze Konya İli ve Güneybatı İlçeleri 2012 Yılı Yüzey Araştırması. A. Özme (Yay. haz.). *31. Araştırma Sonuçları Toplantısı* içinde (C. 1, s. 112-126). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Bozkurt, N. (2009). Sarnıç. *İslam Ansiklopedisi* (C. 36, s. 158-159). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bozkurt, T. (2015). Konya Hatunsaray (Lystra) ve Çevresindeki Cami ve Mescitler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 55(1), 1-54.
- Bozyiğit, R. ve Güngör, Ş. (2012). Hatunsaray Deresi Havzası'nın (Hatunsaray) Fiziki Coğrafyası. Hatunsaray (Lystra). H. Bahar (Ed.). *I. Uluslararası Hatunsaray (Lystra) ve Çevresi, Tarih, Kültür ve Turizm Sempozyumu (Bildiriler)* içinde (s. 49-67). Konya: T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- Bölükbaşı Ertürk, E. (2004). *Safranbolu Su Mimarisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çaylak Türker, A. (2002). Osmanlı Çeşme Mimarisinde Çanakkale Çeşmelerinin Yeri ve Önemi. N. Ş. Doğan (Yay. haz.). *Ortaçağ'da Anadolu Prof. Dr. Aynur Durukan'a Armağan* içinde (s. 167-184). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü.
- Çelik, Ç. (1998). *Bitlis Güroymak'taki Tarihi Mezar Taşları*. Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Demirci, M. (2012). Selçuklular Devrinde Hatunsaray Bölgesindeki Yerleşimler. H. Bahar (Ed.). *I. Uluslararası Hatunsaray (Lystra) ve Çevresi, Tarih, Kültür ve Turizm Sempozyumu (Bildiriler)* içinde (s. 239-243). Konya: T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- Denktaş, M. (2000). *Karaman Çeşmeleri*. Kayseri: Kıvılcım Yayınları
- Duran, R. (2010). Tarihi Konya Köprüleri (Meram İlçesi). A. O. Uysal, A. Yavaş, M. DüNDAR, O. Koçyiğit (Ed.). *XII. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Sempozyumu Bildiriler* içinde (s.154-165), İzmir: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları.
- Duran, R., Baş, A. ve Özcan, R. (2016). *Tarihi Konya Köprüleri*. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi.
- Dürüşken, Ç. (2003). *Paulus'un Kutsal Görev Gezileri ve Anadolu Halklarına Mektupları*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Erdal, Z. (2014). *Aksaray'da Türk Devri Mimarisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdoğan, M. A. (1992). Karaman Vilâyetinin İdari Taksimatı. *Osmanlı Araştırmaları*, XII, 425-430.
- Hasol, D. (1998). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*. İstanbul: Yem Yayınları
- İlter, F. (1978). *Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri*. Ankara: Karayolları Genel Müdürlüğü.
- Karamağaralı, B. (1993). İç İçe Daire Motiflerinin Mahiyeti Hakkında, 'Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar' Güner İnal'a Armağan içinde (s. 249-270). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Karpuz, H. (2009). *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Konya 42 (C.2)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karpuz, H. (2011). Çamaşırhane. *Konya Ansiklopedisi (C. 2, s. 287-288)*. Konya: Konya Kültür A.Ş.
- Kitabı Mukaddes (1999). *İncil (Sevindirici Haber)*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi.
- Konyalı, İ. H. (1964). *Abideleri ve Kitabeleriyle Konya Tarihi*. Konya: Yeni Kitap Basımevi.

- Küçükbezcı, H. G. (2012). Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Hatunsaray (Lusna) ve Çevresi. H. Bahar (Ed.). *I. Uluslararası Hatunsaray (Lysra) ve Çevresi, Tarih, Kültür ve Turizm Sempozyumu (Bildiriler)* içinde (s.135-142). Konya: T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- Kürkçüoğlu, C. (1992). *Şanlıurfa Su Mimarisi*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Mimiroğlu, İ. M. (2014). *Kilistra*. Konya: Meram Belediyesi.
- Mutlu, M. (2014). *Konya'da Su Mimarisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ödekan, A. (1987). Çeşme. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* (C. 2, s. 396). İstanbul: Yem Yayınları.
- Önge, Y. (1997). *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özkan, N. (2001). Konya-Meram-Gökyurt Köyü Kilistra Antik Kenti Kurtarma, Temizlik ve Onarım Çalışmaları (1998-1999). K. Olşen vd. (Yay. haz.). *11. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu 24-26 Nisan 2000* içinde (s. 165-180). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Özkan, N. (2002a). Konya-Meram-Gökyurt Köyü Kilistra Antik Kenti Kurtarma, Temizlik ve Onarım Çalışmaları. K. Olşen vd. (Yay.haz.). *12. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu* içinde (s. 127-138). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları
- Özkan, N. (2002b). Konya-Meram-Gökyurt Köyü Antik Kilistra Kenti Kurtarma Kazısı (1998-2001). M. Denктаş, Y. Özbek, A. Sağıroğlu Arslan (Ed.). *VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu* içinde (s. 621-648). Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Özkan, N. (2003). Konya-Meram-Gökyurt Köyü Kilistra Antik Kenti Kurtarma ve Onarım Çalışmaları (2001). K. Olşen vd. (Yay. haz.). *13. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu* içinde (s. 223-236). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Özyurt, O. (1988). *Konya ve Çevresindeki Tarihi Su Sarnıçları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Sönmez, N. (1997). *Osmanlı Dönemi Yapı ve Malzeme Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Yem Yayınları.

- Sözlü, H. (2014). *Balıkesir’de Türk Dönemi Mimari Eserleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sterrett, J. R. S. (1888). *The Wolfe Expedition to Asia Minor*. Papers of the American School of Classical Studies at Athens Volume III 1884-1885. Boston: Damrell and Upham.
- Tunç, G. (1978). *Taş Köprülerimiz*. Ankara: Karayolları Genel Müdürlüğü.
- Turan, O. (1948). Celalettin Karatay’ın Vakıfları ve Vakfiyeleri. *Bellekten*, XII, 45, 17-170.
- Yıldız, İ. (2008). *Mardin’deki Su Mimarisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Summary

The 2012 and 2013 studies of the survey on Konya province and southwest districts from the middle ages to the present-day were carried out in Hatunsaray/Lystra and near region, located in the Meram district of Konya. According to an inscription found in Zoldura Tumulus, 1.5 km far from the northwest of Hatunsaray; in the New Testament, the city of Lystra where the Anatolian Apostle St. Paul is said to be invited the people to Christianity with St. Barnabas between 46-48 AD, corresponds to today's Hatunsaray district. Hatunsaray and its surroundings were inhabited extensively, throughout the Middle Ages, pagan and later Christian Roman periods. And according to the Ottoman archive documents; until the 16th century, it is understood that the non-Muslim communities living here became Turkified and Islamized in time. The cosmopolitan culture reflected to the architectural landscape in Hatunsaray and its surroundings, Gökyurt/Kilistra, Güneydere/Botsa and Yeşildere/Detse, as well as İlyas Baba villages and Byzantine artifacts which are similar to the rock-carved structures observed in Phrygia and Cappadocia with practices specific to the Turkish-Islamic city, it is observed that a complex but a rich texture is dominant in the region.

Within the multi-layered cultural heritage of Hatunsaray and its surroundings, the water structures together with the rock-carved cisterns from the Byzantine era, by diversifying in the Turkish period, it is understood that a water architecture and a water culture developed in accordance with the geographical conditions of the region.

Apart from the fountains, cisterns and laundries built for human and agricultural usage of water as the main source of life, the bridges built to provide uninterrupted transportation in the region have the general character of Turkish water architecture and also show some local characteristics. There has not been any study on the water structures in Hatunsaray and its surroundings as a separate and holistic evaluation, but examples of the region have been introduced in publications based on the type of structure or in inventories. It is thought that, by examining the water structures in the region within the scope of the design, material, technical and epigraphic data, contribution to the researches of Turkish water architecture and culture can be provided. This study aims to draw attention, not only to the architectural and artistic values of the historical water structures in and around Hatunsaray, but also to their importance in settlement archaeology and ethnography.

As structures with a cleaning function unique to Turkish architecture, except for the Sille Laundry in Selçuklu District of Konya, the other three examples of laundries appears in Gökyurt. Located in Söğütlü, 3 km west of the settlement area, Gökyurt laundries are modest examples with open and semi-open spaces located on the water resources. These laundries were actively used by the local residents, until the years when the transmission lines were developed and a separate water line was connected to each house. As a matter of fact, in laundries, interventions made with reinforced concrete, in the second half of the 20th century are observed.

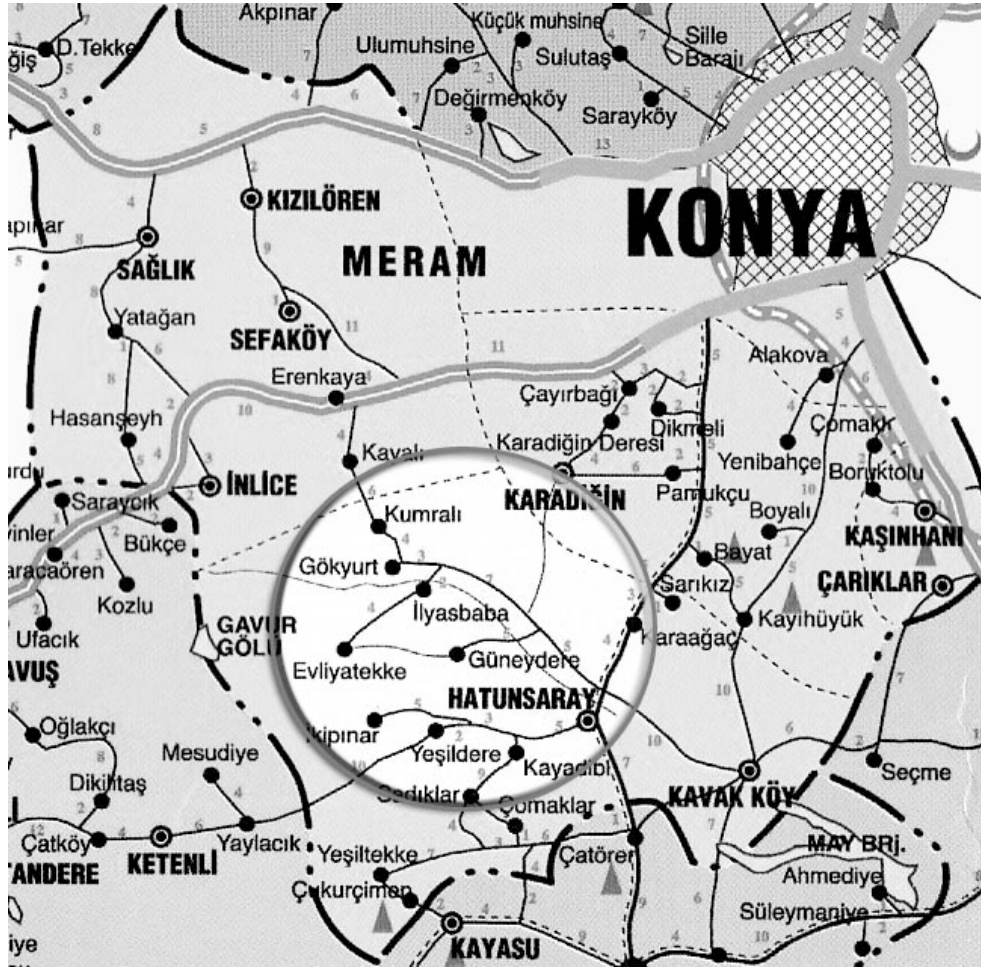
The fountains in the Hatunsaray region are generally independent and single-facaded examples. Due to the increasing population from the 17th century, fountain construction was also increased, in settlement areas it is seen that fountains are placed in small squares that can be defined as certain swellings in the streets and partly in vineyards and gardens. In connection with the agriculture-based economy of Hatunsaray and its vicinity, the fountain troughs are also planned for the irrigation of animals. Therewithal, the usage of the names of founder, master and poet in the inscriptions belonging to the fountains of Yeşildere Ali Ağa and Güneydere Orta Mahalle District are noteworthy in terms of the organization of construction activities in vernacular architecture and its literary aspect. In addition, spolia pieces of inscriptions, found in Güneydere Kör Fountain indicate the existence of a mosque dated to the 14th century in the region which hasn't survived today, and most probably from the Ilkhanid period.

Bridges as transportation structures in and around Hatunsaray, due to the rough terrain and large and small stream beds, are more numerous than Konya in general. In addition, the fact that Hatunsaray is a range point on the Konya-Antalya and Alanya caravan route necessitated the construction of large-scale logistics structures such as Gömse and Çileder bridges. On the other hand, the other bridge structures are mostly single-eyed and

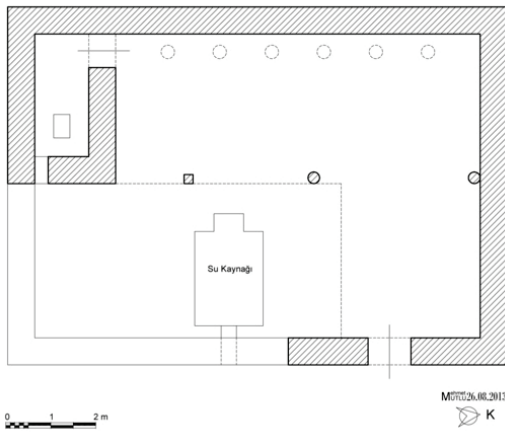
were built at the entrances of settlement areas or in vineyards and gardens. Around Hatunsaray and especially in Gökyurt, rock-carved cisterns are encountered which allow the accumulation and storage of surface water. The cistern structures, which consist of a short corridor, connecting the reservoir below the ground level and the entrance opening, are of critical importance for both the supply of drinking water and enable to agriculture and husbandry in dry times. Volcanic tuff rocks in the region, with their mineralogical structures, allowed the construction of impermeable natural volumes for the properly preservation and accumulation of water. In Gökyurt apart from the cisterns consisting of monolithic volumes without any bearing elements there are also cisterns with rock-carved supports as in the examples of Katirini and Söğütlü. These structures can be shown as rational solutions developed for the efficient use of water resources for the current problem of drought due to global warming and climate change and as a historical reference.

In summary, it can be said that the laundry, fountains, bridges and cisterns found in Konya Hatunsaray and its surroundings are functional structures that emerged under the geographical conditions and cultural diversity of the region. It is essential to preserve and sustain the water structures in Hatunsaray and its surroundings, as the representative of the Turkish water architecture in terms of the material cultural data of the region's as well as socioeconomic history, vernacular architecture and urban archaeology.

Ekler

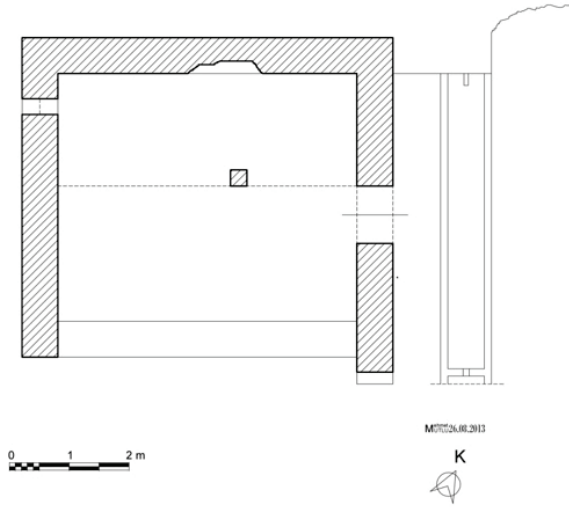
Harita 1: Konya-Hatunsaray (Lystra) ve çevresi

Çizim 1: Gökyurt Ketengölü Çamaşırhanesi Planı

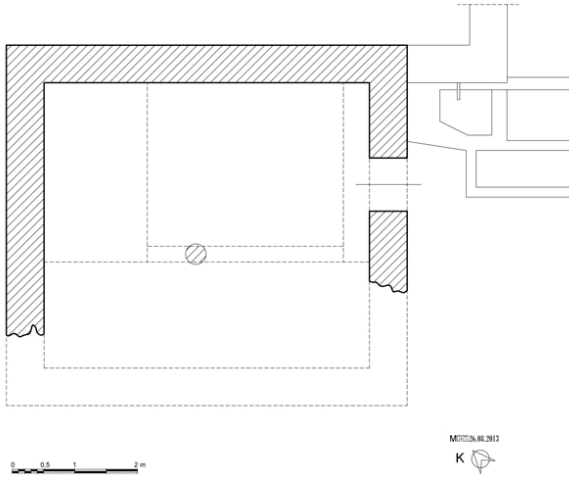

Fotoğraf 1: Gökyurt Ketengölü Çamaşırhanesi Genel Görünümü

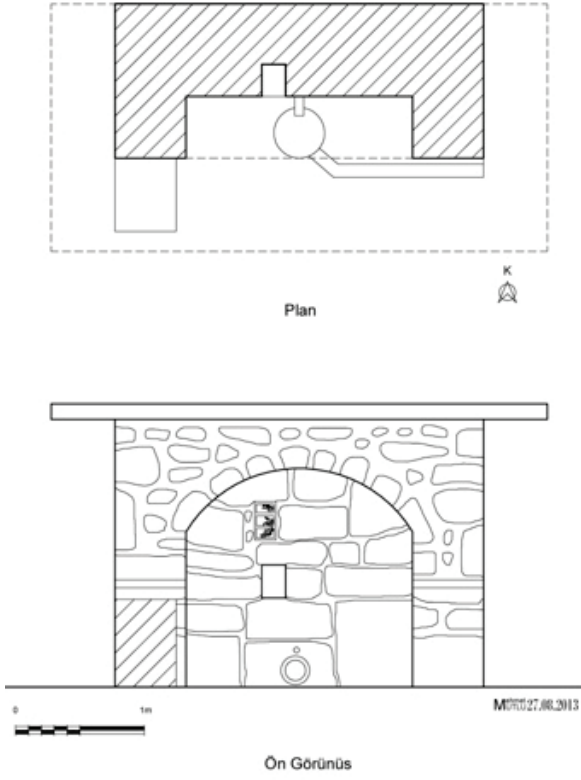
Çizim 2: Gökyurt Söğütlü Çamaşırhanesi Planı

Fotoğraf 2: Gökyurt Söğütlü Çamaşırhanesi Genel Görünümü

Çizim 3: Gökyurt Yenişınar Çamaşırhanesi Planı

Fotoğraf 3: Gökyurt Yenişınar Çamaşırhanesi Genel Görünümü

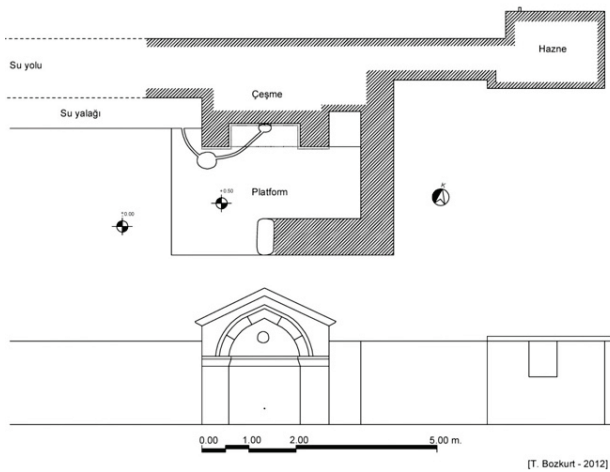
Çizim 4: Hatunsaray Çeşmesi Plan ve Cephe Görünüşü

Fotoğraf 4: Hatunsaray Çeşmesi Genel Görünüş

Fotoğraf 5: Hatunsaray Çeşmesi Kitabesi

Çizim 5: Gökyurt Başpınar Çeşmesi Plan ve Cephe Görünüşü

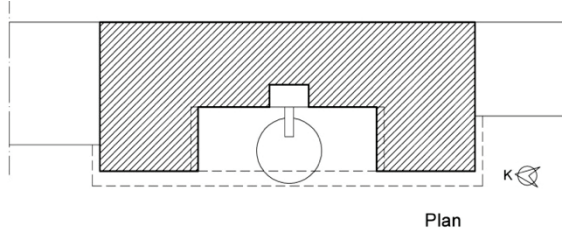
Fotoğraf 6: Gökyurt Başpınar Çeşmesi Genel Görünüş

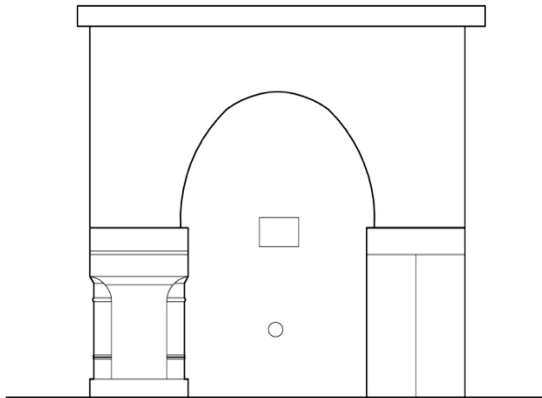
Fotoğraf 7: Gökyurt Başpınar Çeşmesi Kitabesi

Fotoğraf 8: Gökyurt Başpınar Çeşmesi'nin Özgün Yalağı

Plan

Ön Cephe

MUTLU 29.08.2013

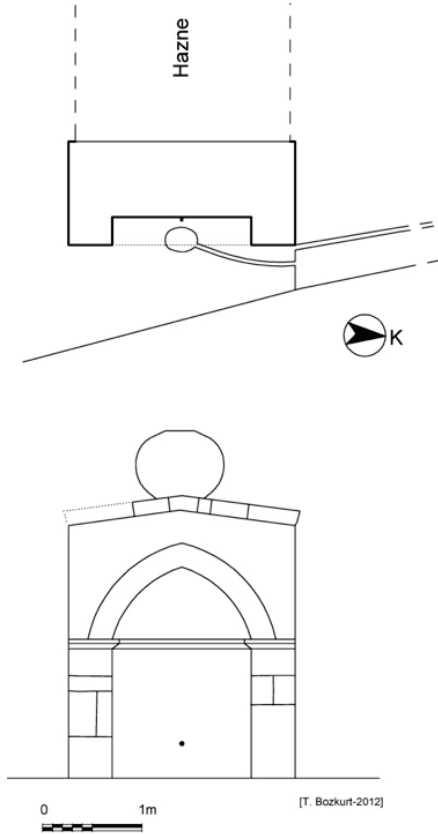
Çizim 6: Gökyurt Karaimam Çeşmesi Plan ve Cephe Görünüşü

Fotoğraf 9: Gökyurt Karaimam Çeşmesi Genel Görünüş

Fotoğraf 10: Gökyurt Karaimam Çeşmesi'nde devşirme malzeme

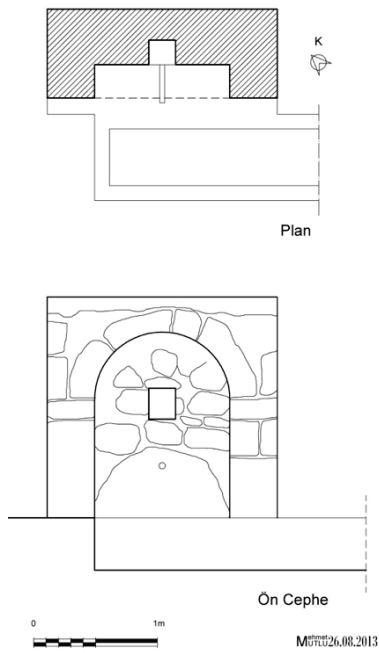
Çizim 7: Gökyurt Yukarı Harman Yeri (Allı Mahalle) Çeşmesi Plan ve Cephe Görünüşü

Fotoğraf 11: Gökyurt Yukarı Harman Yeri (Allı Mahalle) Çeşmesi Cephesi

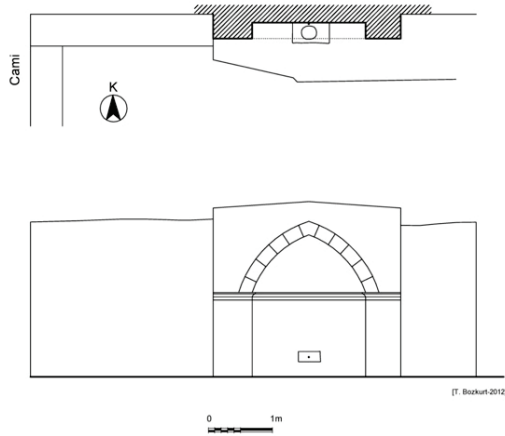
Fotoğraf 12: Gökyurt Yukarı Harman Yeri (Allı Mahalle) Çeşmesi Güneyden Görünüşü

Çizim 8: Gökyurt Hatıppınarı Çeşmesi Plan ve Cephe Görünüşü

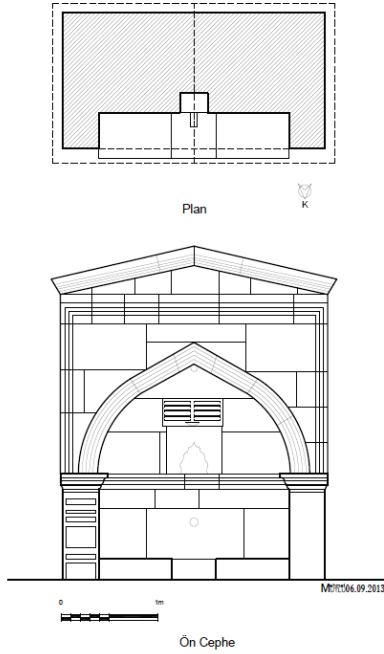
Fotoğraf 13: Gökyurt Hatıppınarı Çeşmesi Cephe Görünüşü

Çizim 9: Gökyurt Cuma Camii Çeşmesi Plan ve Cephe Görünüü

Fotoğraf 14: Gökyurt Cuma Camii Çeşmesi Genel Görünüü

Çizim 10: Yeşildere Ali Ağa Çeşmesi Plan ve Cephe Görünüü

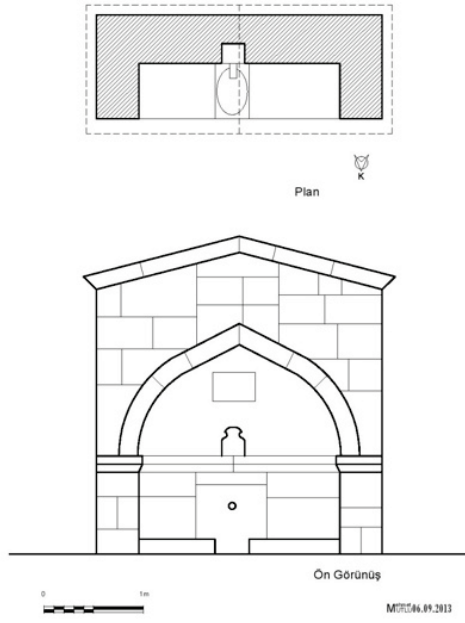
Fotoğraf 15: Yeşildere Ali Ağa Çeşmesi Genel Görünüü

Fotoğraf 16: Yeşildere Ali Ağa Çeşmesi Kitabesi

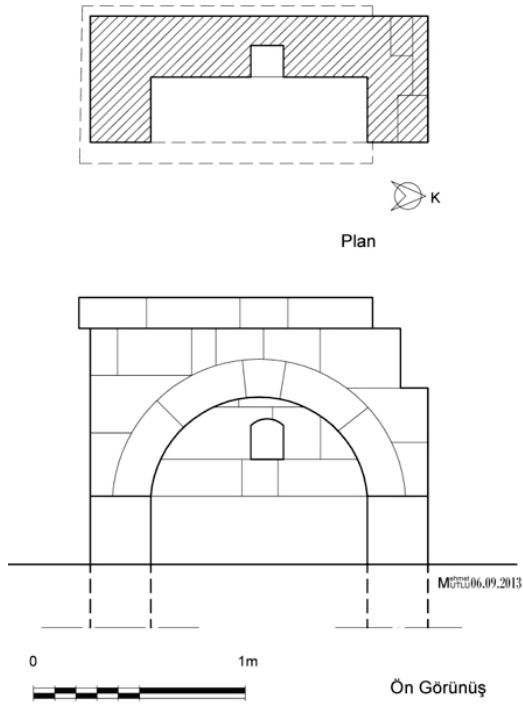
Fotoğraf 17: Yeşildere Ali Ağa Çeşmesi Özgün Lülüsi

Çizim 11: Yeşildere Cuma Camii Çeşmesi Plan ve Cephe Görünüşü

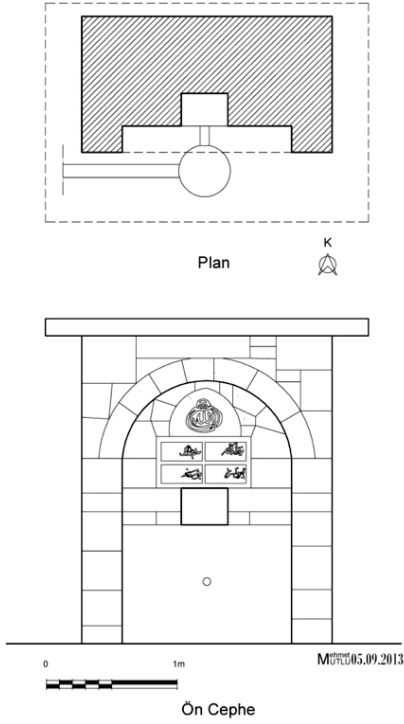
Fotoğraf 18: Yeşildere Cuma Camii Çeşmesi Genel Görünüşü

Çizim 12: Yeşildere Hacı Meryem Çeşmesi Plan ve Cephe Görünüşü

Fotoğraf 19: Yeşildere Hacı Meryem Çeşmesi Cephe Görünüşü

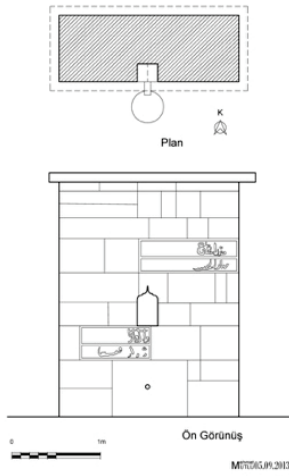
Çizim 13: Güneydere Orta Mahalle Çeşmesi Plan ve Cephe Görünüşü

Fotoğraf 20: Güneydere Orta Mahalle Çeşmesi Cephe Görünüşü

Fotoğraf 21: Güneydere Orta Mahalle Çeşmesi Kitabesi

Çizim 14: Güneydere Kör Çeşme Plan ve Cephe Görünüşü

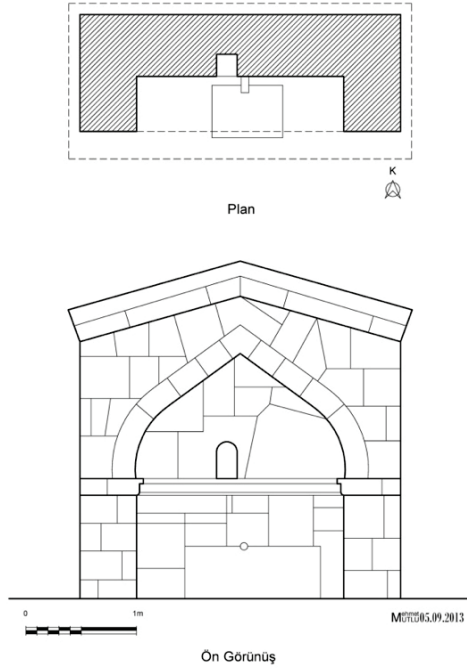
Fotoğraf 22: Güneydere Kör Çeşme Cephe Görünüşü

Fotoğraf 23: Güneydere Kör Çeşme Cephesinde Üst Kısımdaki Devşirme Kitabe

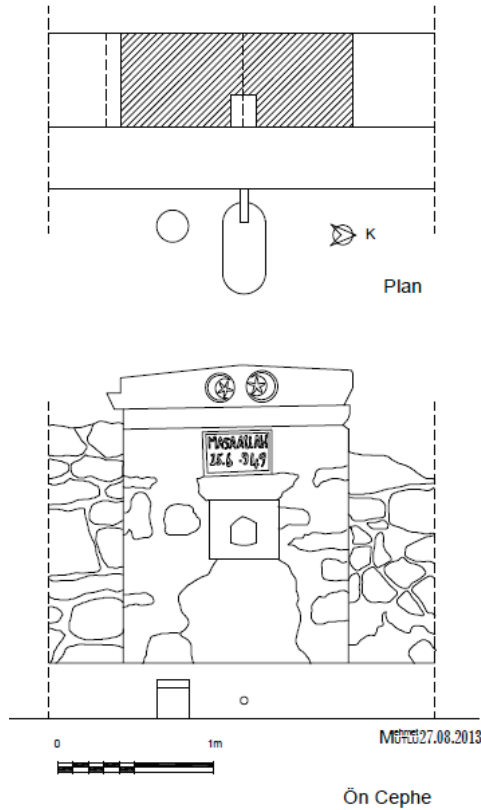
Fotoğraf 24: Güneydere Kör Çeşme Cephesinde Alt Kısımdaki Devşirme Kitabe

Çizim 15: Güneydere Yukarı Mahalle Çeşmesi Plan ve Cephe Görünüşü

Fotoğraf 25: Güneydere Yukarı Mahalle Çeşmesi Cephe Görünüşü

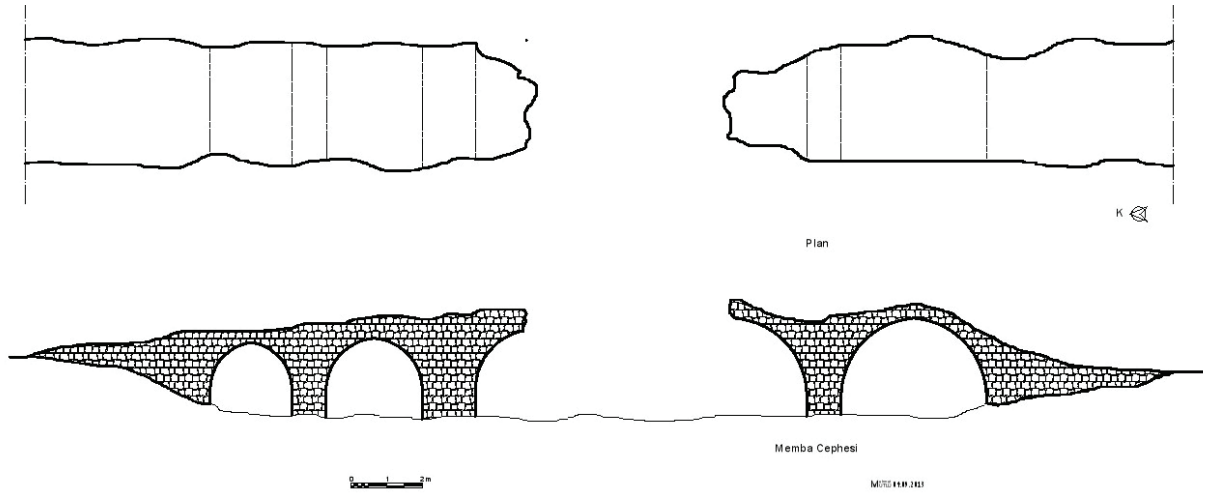
Çizim 16: İlyas Baba Köyü Çeşmesi Plan ve Cephe Görünüşü

Fotoğraf 26: İlyas Baba Köyü Çeşmesi Genel Görünüşü

Fotoğraf 27: İlyas Baba Köyü Çeşmesi'nde Saçak Süslemesi

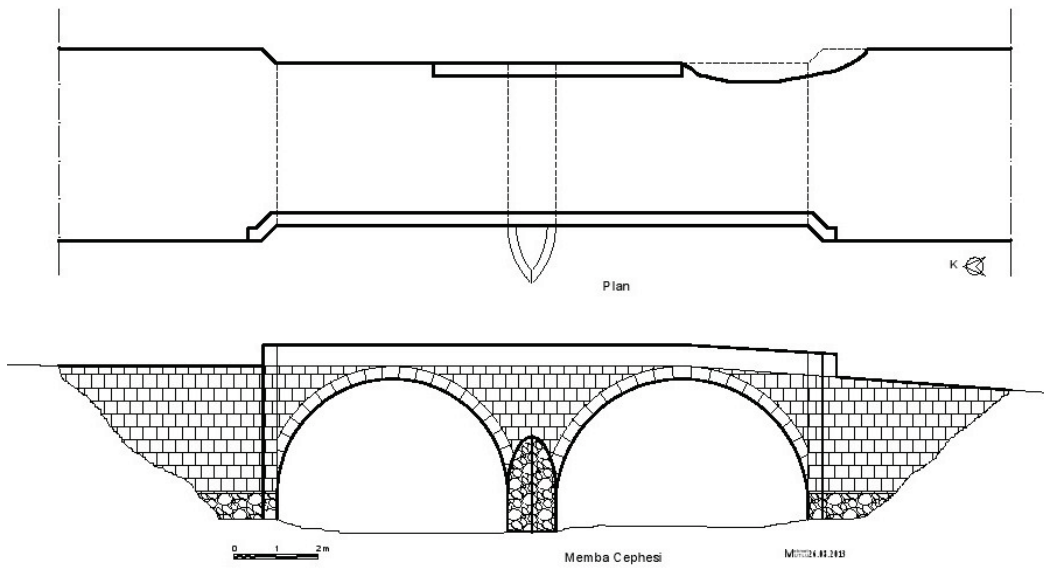
Çizim 17: Hatunsaray Gömse Köprüsü Plan ve Membra Cephesi

Fotoğraf 28: Hatunsaray Gömse Köprüsü Genel Görünüş

Fotoğraf 29: Hatunsaray Gömse Köprüsü'nün Ayakta Kalmış Gözleri

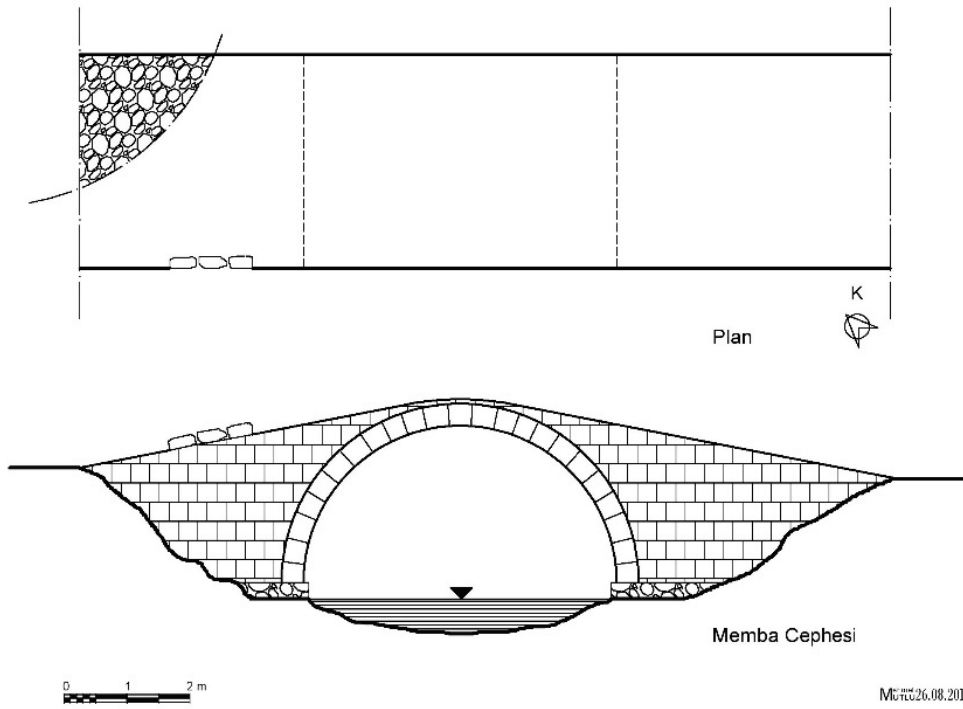
Çizim 18: Hatunsaray Ak Köprü Plan ve Membra Cephesi

Fotoğraf 30: Hatunsaray Ak Köprü Mamba Cephesi

Fotoğraf 31: Hatunsaray Ak Köprü Mansap Cephesi

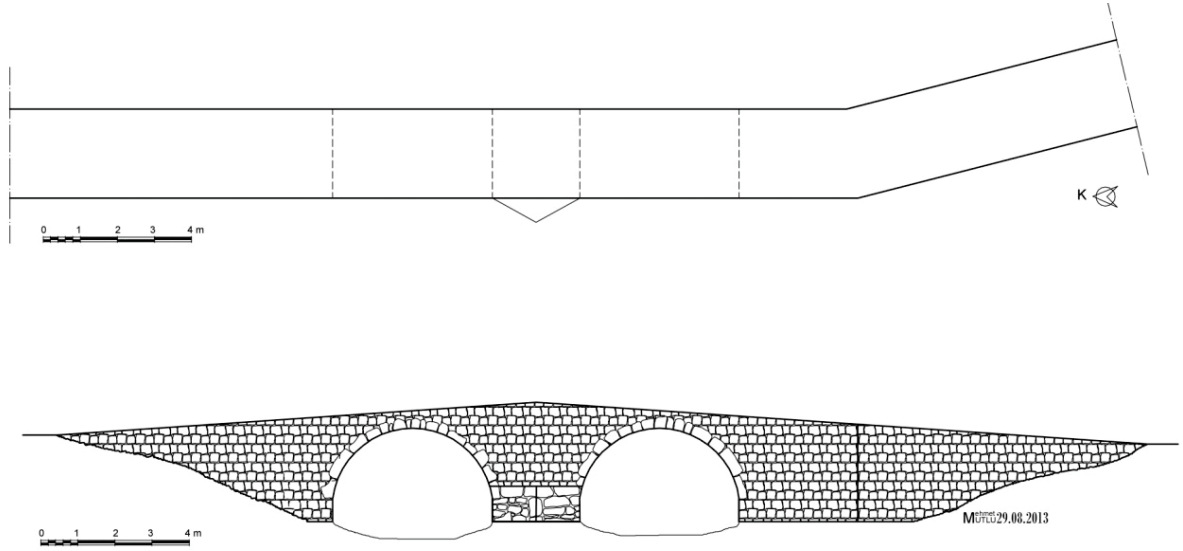
Çizim 19: Gökyurt Köprübaşı Köprüsü Plan ve Mamba Cephesi

Fotoğraf 32: Gökyurt Köprübaşı Köprüsü Mansap Cephesi

Fotoğraf 33: Gökyurt Köprübaşı Köprüsü Döşemesi

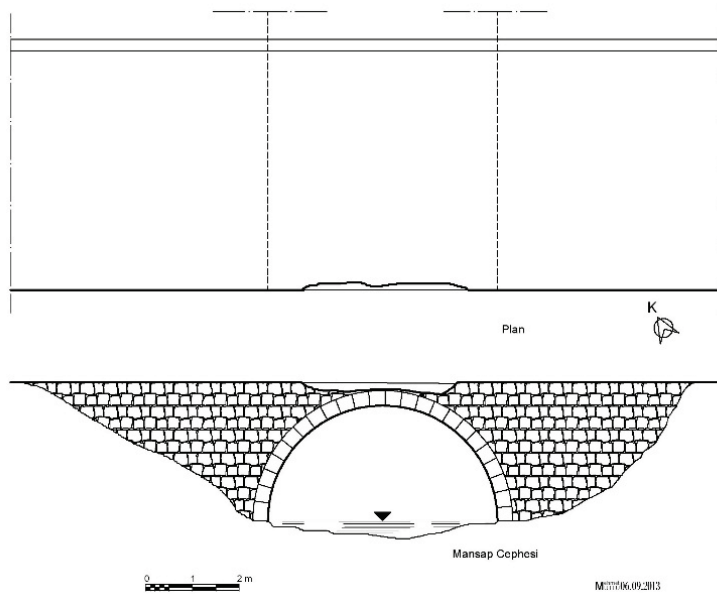
Çizim 20: Gökyurt Çileder Köprüsü Plan ve Membra Cephesi

Fotoğraf 34: Gökyurt Çileder Köprüsü
Membra Görünüşü

Fotoğraf 35: Gökyurt Çileder Köprüsü
Mansap Görünüşü

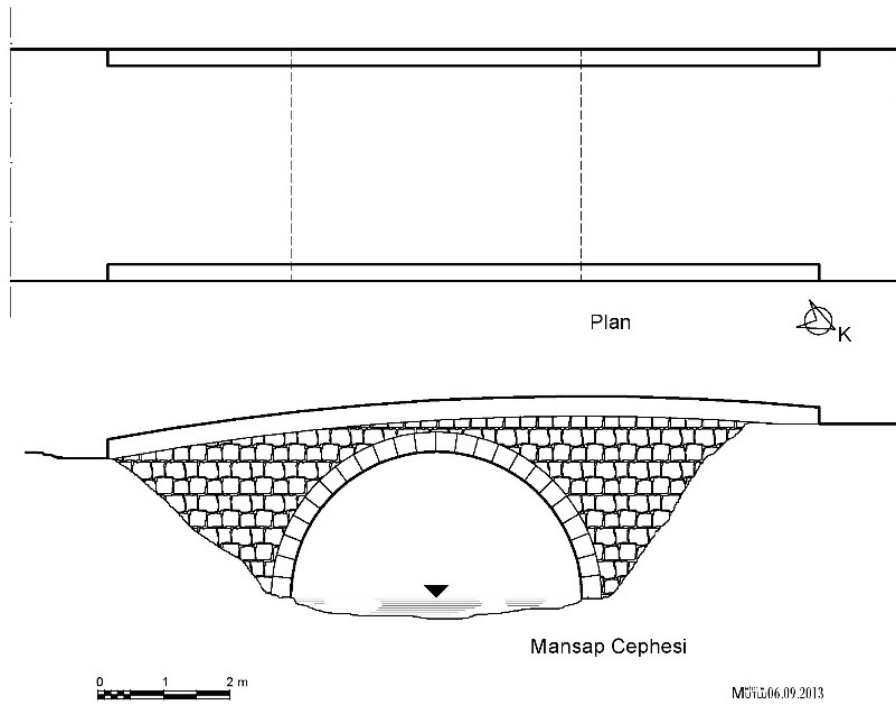
Çizim 21: Yeşildere Köprüsü Plan ve Mansap Cephesi

Fotoğraf 36: Yeşildere Köprüsü Mansap Cephesi

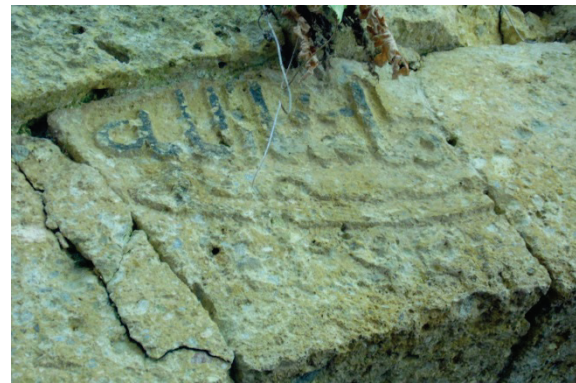
Fotoğraf 37: Yeşildere Köprüsü Döşemesi

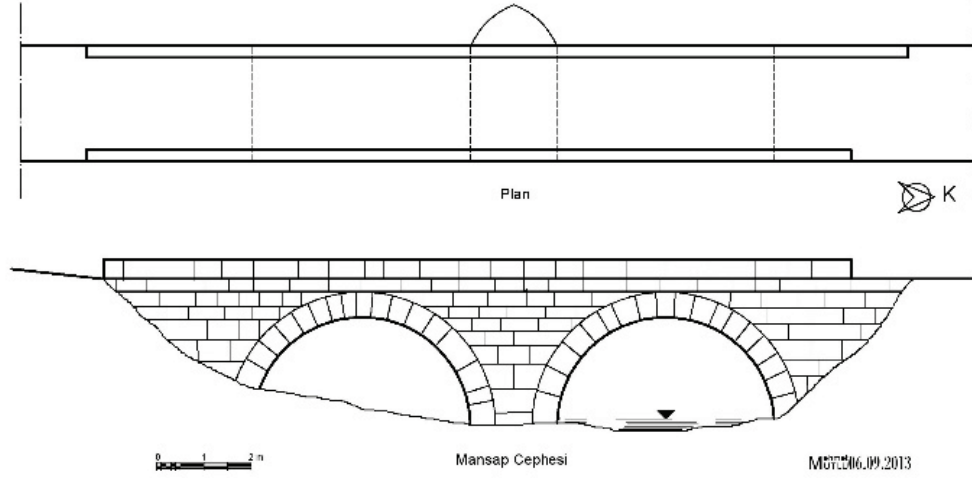
Çizim 22: Yeşildere Karadoğan Köprüsü Plan ve Mansap Cephesi

Fotoğraf 38: Yeşildere Karadoğan Köprüsü Mamba Cephesi

Fotoğraf 39: Yeşildere Karadoğan Köprüsü'nde Kemer Detayı

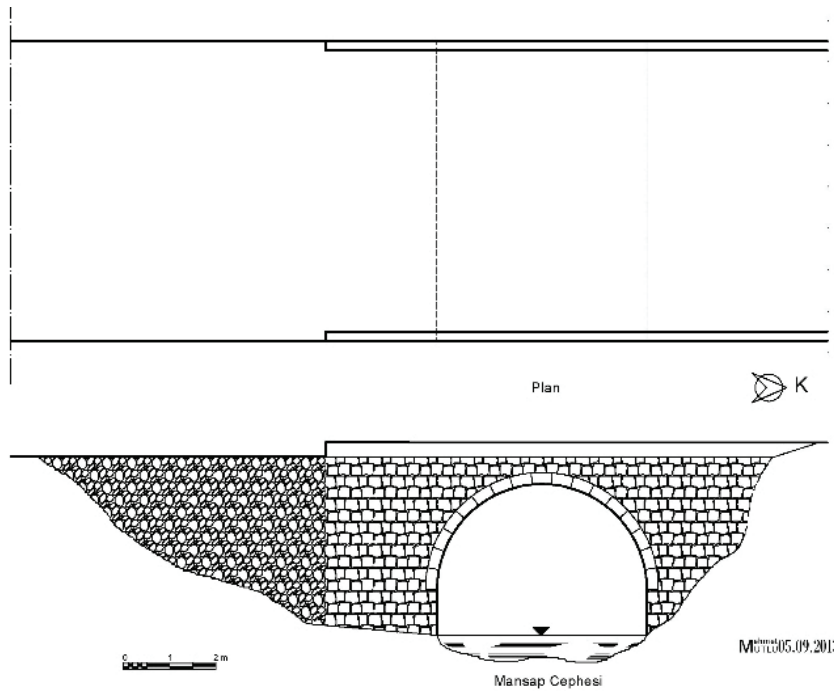
Çizim 23: Yeşildere Hacı Meryem Köprüsü Plan ve Mansap Cephesi

Fotoğraf 40: Yeşildere Hacı Meryem Köprüsü Mansap Görünüşü

Fotoğraf 41: Yeşildere Hacı Meryem Köprüsü Döşemesi

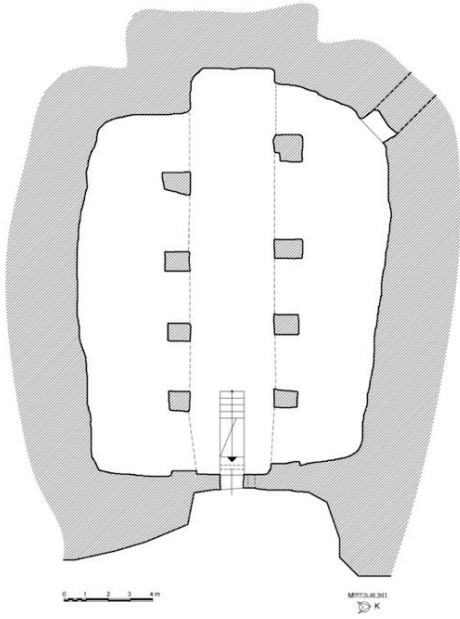
Çizim 24: Güneydere Ilıcak Köprüsü Plan ve Mansap Cephesi

Fotoğraf 42: Güneydere Ilıcak Köprüsü Genel Görünüş

Fotoğraf 43: Güneydere Ilıcak Köprüsü Kemer Karnından Görünüş

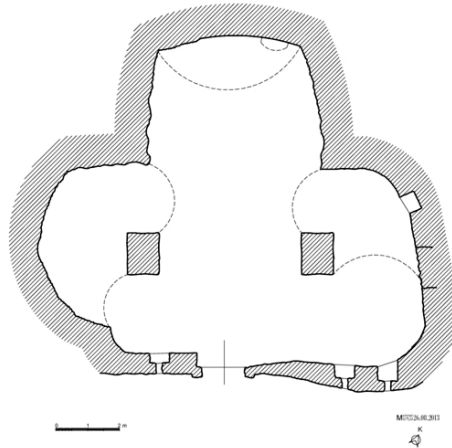
Çizim 25: Gökyurt Katır İni Sarnıcı Planı

Fotoğraf 44: Gökyurt Katırini Sarnıcı Girişi

Fotoğraf 45: Gökyurt Katırini Sarnıcı Girişi (İçten)

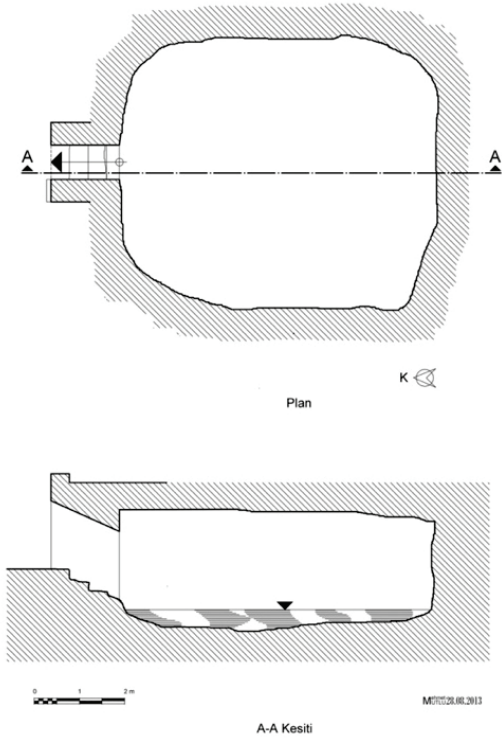
Çizim 26: Gökyurt Söğütlü Sarnıcı Planı

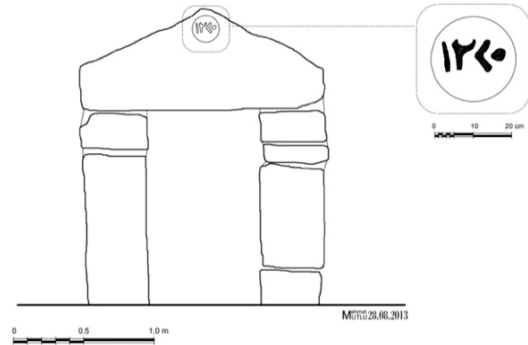
Fotoğraf 46: Gökyurt Söğütlü Sarnıcı Girişi

Fotoğraf 47: Gökyurt Söğütlü Sarnıcı İçten Görünüm

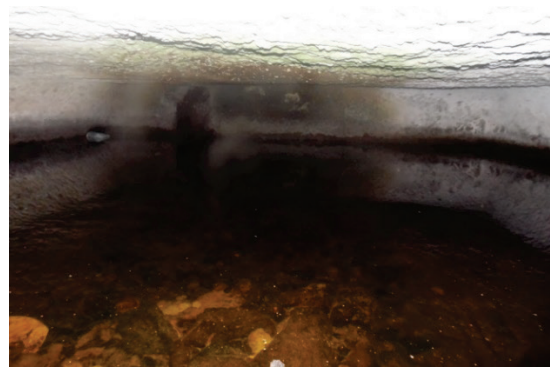
Çizim 27: Gökyurt Başpınar Sarnıcı Plan ve A-A Kesiti

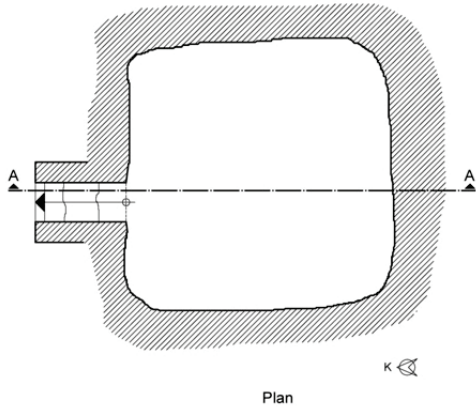
Çizim 28: Gökyurt Başpınar Sarnıcı Hazne Girişi ve Alınlıktan Detay

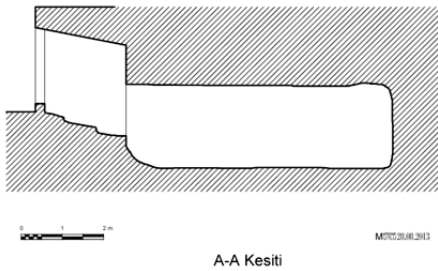
Fotoğraf 48: Gökyurt Başpınar Sarnıcı Genel Görünüş

Fotoğraf 49: Gökyurt Başpınar Sarnıcı Kaya Oyma Haznesi

Plan

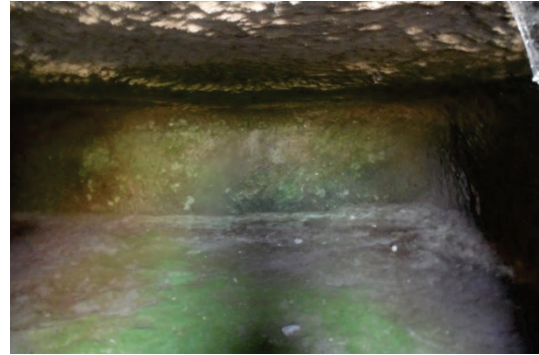

A-A Kesiti

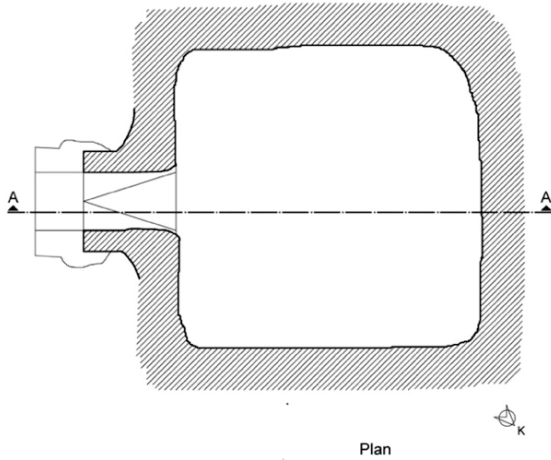
Çizim 29: Gökyurt Allı Mahalle Sarnıcı Plan ve A-A Kesiti

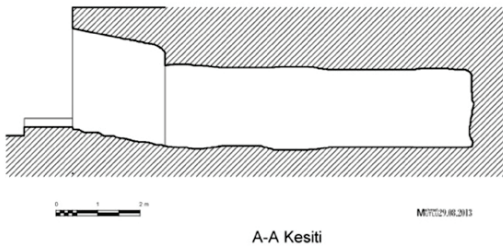
Fotoğraf 50: Gökyurt Allı Mahalle Sarnıcı Genel Görünüşü

Fotoğraf 51: Gökyurt Allı Mahalle Sarnıcı Hazne Görünüşü

Plan

A-A Kesiti

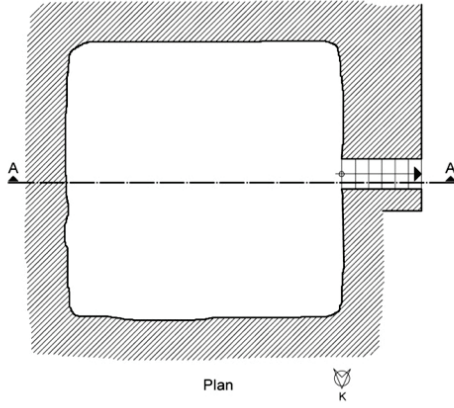
Çizim 30: Gökyurt Devrek Sarnıcı Plan ve A-A Kesiti

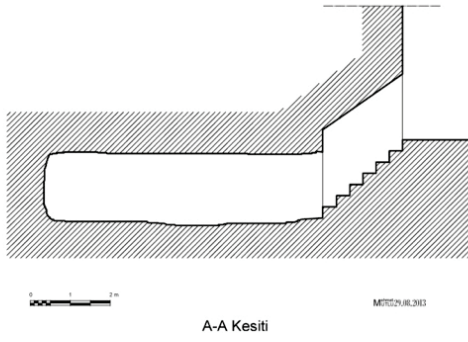
Fotoğraf 52: Gökyurt Devrek Sarnıcı Genel Görünüşü

Fotoğraf 53: Gökyurt Devrek Sarnıcı Hazne Görünüşü

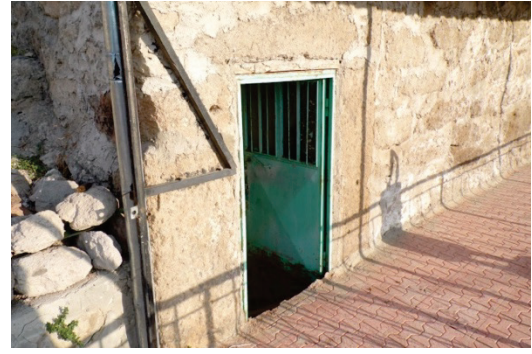

Plan

A-A Kesiti

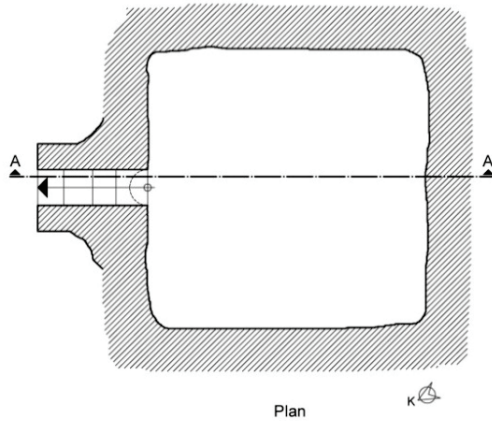
Çizim 31: Gökyurt Kara İmam Sarnıcı Plan ve A-A Kesiti

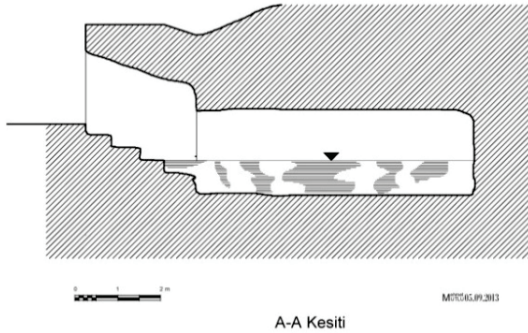
Fotoğraf 54: Gökyurt Kara İmam Sarnıcı Girişi

Fotoğraf 55: Gökyurt Kara İmam Sarnıcı Hazne Görünüşü

Plan

A-A Kesiti

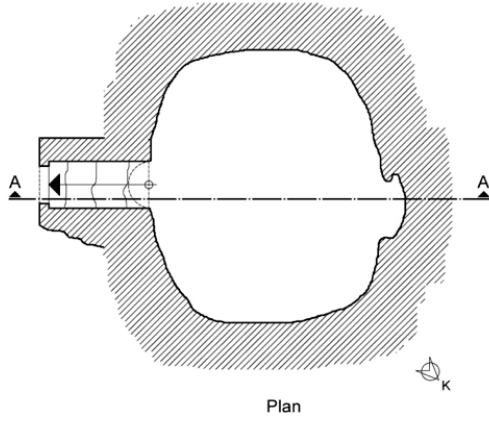
Çizim 32: Güneydere Değirmenönü Kapılı Sarnıç Plan ve A-A Kesiti

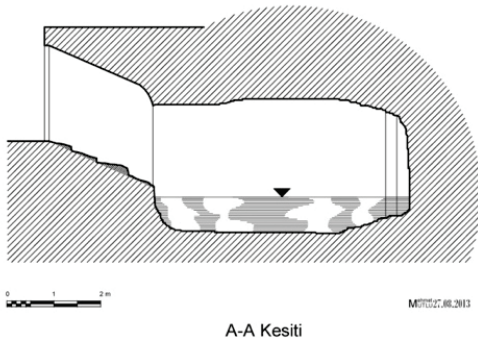
Fotoğraf 56: Güneydere Değirmenönü Kapılı Sarnıç Genel Görünüşü

Fotoğraf 57: Güneydere Değirmenönü Kapılı Sarnıç, Hazne Görünüşü

Plan

A-A Kesiti

Çizim 33: Evliya Tekke Köyü Sarnıcı Plan ve A-A Kesiti

Fotoğraf 58: Evliya Tekke Köyü Sarnıcı Genel Görünüşü

Fotoğraf 59: Evliya Tekke Köyü Sarnıcı Hazne Görünüşü

MODERNLEŞME SÜRECİNDE BEŞİKTAŞ'TA SOSYAL MEKÂNLAR (TANZİMAT'IN İLÂNINDAN II. MEŞRUTİYET'E KADAR)*

SOCIAL SPACES IN BEŞİKTAŞ IN THE PROCESS OF MODERNIZATION (FROM THE ANNOUNCEMENT OF THE TANZİMAT TO THE II. CONSTITUTIONAL MONARCHY)

Ela YILMAZ

Dr., Kültür ve Turizm Bakanlığı, Sanat Tarihçisi,
ela.yilmaz@kultur.gov.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 15 Eylül 2022
Kabul edildiği tarih: 25 Nisan 2023
Yayınlanma tarihi: 20 Haziran 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 15 September 2022
Date accepted: 25 April 2023
Date published: 20 June 2023

Anahtar Sözcükler

Beşiktaş; Kamusal Alan; Meşrutiyet;
Modernleşme; Sosyal Mekân;
Tanzimat

Keywords

Beşiktaş; Public Space;
Constitutional Monarchy;
Modernization; Social Space;
Tanzimat

DOI

10.33171/dtcfjournal.2023.63.1.28

Öz

İstanbul'un geleneksel kent fiziki ve mimarisinde 18. yüzyılda başlayan değişim ve dönüşümler, 19. yüzyılda gerçekleştirilen reformlarla, sosyal yaşamı, maddi dokuyu ve mimarlığı da etkisi altına alarak, toplumun ihtiyaçlarına hitap eden yeni mekânların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kentte ortaya çıkan toplum hayatını doğrudan etkileyen yeni kamusal alanlarla birlikte yeni bir sosyo-kültürel çevre oluşmuştur. Osmanlı toplumunda açık ve kapalı kamusal alanlar olarak görülen bu mekânlar, kentte yaşayan bireylerin daha sık bir araya gelmesine olanak tanımış, etkileşimi ve iletişimi arttırmıştır. Beşiktaş, Osmanlı başkenti İstanbul'un, kamusal alanların kent ölçeğinde yaygınlaştığı ve gelenekselden moderne evrilen belki de en önemli kentsel mekânlarından biridir. Beşiktaş semtinde yer alan kamusal alanlar, toplumun bir araya geldiği önemli sosyal mekânları oluşturmuştur. Açık kamusal alanlar arasında bulunan mesire yerleri ve iskele alanları ile birlikte kapalı kamusal alanlar arasında önemli bir yere sahip kahvehaneler, Beşiktaş semtinde sosyal mekânların gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Kahvehanelerden sonra özellikle tiyatro sanatında yaşanan gelişmeler, Beşiktaş'ta farklı sosyal mekânların da doğmasına olanak tanımıştır. Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'da 19. yüzyılda toplum yaşamında gerçekleştirilen modernleşme ve yenileşme hareketleri kalıcı hale getirilmiş, Beşiktaş özelinde de yapıların mimari tasarımlarla kendini gösterdiği modern bir kimlik ile birlikte farklı sosyal mekânlarda bir araya gelen modern bir toplum yaratılmıştır. Bu makalede, Tanzimat'ın ilânından II. Meşrutiyet'e kadar uzanan tarihsel süreç içerisinde Beşiktaş'taki sosyal mekânların gelişimi değerlendirilmiştir.

Abstract

The changes and transformations that started in the traditional urban physics and architecture of Istanbul in the 18th century, with the reforms carried out in the 19th century, influenced the social life, material texture and architecture, and led to the emergence of new spaces that cater to the needs of the society. A new socio-cultural environment emerged with the new public spaces that emerged in the city that directly affected the social life. These spaces, which were seen as open and closed public spaces in Ottoman society, allowed individuals living in the city to come together more often, and increased interaction and communication. Beşiktaş was perhaps one of the most important urban spaces of the Ottoman capital, Istanbul, where public spaces became widespread on the city scale and evolved from traditional to modern. The public spaces in the Beşiktaş district formed important social spaces where the society came together. Coffeehouses, which have an important place among closed public spaces as well as recreation areas and pier areas having an important place among open public spaces, played an important role in the development of social spaces in Beşiktaş district. After the coffeehouses, the developments especially in the art of theater allowed the emergence of different social spaces in Beşiktaş. In Istanbul, the capital of the Ottoman Empire, the modernization and innovation movements in the social life in the 19th century were made permanent, and in Beşiktaş, a modern society that came together in different social spaces was created with a modern identity in which the buildings manifest themselves with architectural designs. In this article, the development of social spaces in Beşiktaş was evaluated in the historical process from the proclamation of the Tanzimat to the II. Constitutional Monarchy.

* Bu makale, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalında Prof. Dr. Z. Kenan BİLİCİ'nin danışmanlığında hazırlanan "Beşiktaş'ta Kentsel Mekânın Modernleşme Süreci (Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Kadar)" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'da 1839 yılında ilân edilen Tanzimat Fermanı ile birlikte değişim-dönüşüm-modernleşme kavramları üzerinden yeni bir sosyo-kültürel ortam oluşmuş ve kentsel mekânlarda gözle görülebilir değişimler yaşanmıştır. Mimari, kültür, ekonomi, askeri, hukuk, eğitim, sağlık, ulaşım ve sosyal alanlarda gerçekleştirilen uygulamalar, değişimler ve yenilikler *Osmanlı Reform Dönemi* olan modernleşme sürecini başlatmış; II. Meşrutiyet'e kadar kesintisiz devam eden bu modernleşme süreci yoğun olarak İstanbul kentini etkilemiştir.

Başkent'in kentsel mekânını olduğu kadar, mekânsal örgütlenmesini de dönüşüme uğratan en önemli unsurlarından biri de, toplumsal yaşamı doğrudan etkileyen kamusal alanlarda yaşanan değişimlerdir. Kamusal alanlarda yaşanan bu değişimler açık ve kapalı kamusal alanların oluşturduğu sosyal mekânlarda, toplumu meydana getiren farklı sosyal sınıf, ırk ve etnik grupların da aynı zamanda daha sık bir araya gelmesini sağlamıştır.

1839 yılında ilân edilen Tanzimat Fermanı sayesinde hayatın çeşitli alanlarına yansıyan değişimler ve yeniliklerin, Beşiktaş semtini derinden etkilediğine şüphe yoktur. Beşiktaş'ın kent dokusunda değişimi sağlayan mesire alanı, kahvehâne ve tiyatro gibi sosyal mekânlar toplum hayatını doğrudan etkileyen yeni bir sosyo-kültürel çevreyi de oluşturmuştur. Bu makale ile Tanzimat'ın ilânından II. Meşrutiyet'e kadar uzanan tarihsel süreç içerisinde Beşiktaş'ta kentsel mekânı oluşturan açık ve kapalı kamusal alanlar üzerinden sosyal mekânların değişimi ve gelişimi değerlendirilmiştir.

Beşiktaş'ta Açık Kamusal Alanlar

Açık bir kamusal alan olan ve 19. yüzyıldan çok daha önceleri ortaya çıkmış mesire yerlerinin, 1850'li yıllardan itibaren, İstanbul'un farklı semtlerinde düzenlenen ve halkın buluşmak için tercih ettiği en önemli sosyal mekân hâline geldiği bilinmektedir. Osmanlı toplumunda gelenekselden moderne doğru evrimleşen ve konut bahçelerinden başlayarak kitlesel sosyalleşme mekânlarına dönüşen kamusal alanlardan biri de Beşiktaş'taki "*Ihlamur Mesiresi*" olmuş; semt halkının kadın ve erkek ayrımı yapılmaksızın düzenlediği çeşitli eğlenceler, bu mekânı sosyalleşmenin aracı hâline dönüştürmüştür. Nitekim, 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı Padişâhlarının atış talimleri yaptıkları ve Sultan III. Selim ile Sultan II. Mahmud'un adlarına nişan taşlarının dikili olduğu ve içerisinde bir bağ evinin de bulunduğu vadi, "*Hacı Hüseyin Bağları*" olarak da anılan, karşısında "*Ihlamuraltı*

Mesiresi” ve aynı alanda “*Muhabbet Bahçesi*” adıyla bilinen halk bahçesi ile birlikte, başkentin önemli mesire yerlerinden biri hâline gelmişti (Taşer, 2012, s. 9-12; Gülersoy, 1983; Sözen, 1990, s. 158).

“*Ihlamur Mesiresi*”, hem saray ve hem de halk için sosyal bir mekân niteliği kazanmaya başladıktan bir süre sonra, Sultan Abdülmecid, mesire yerinde bulunan sade ve küçük bağ evini yıktırarak yerine iki kasır yaptırmıştır¹. 1856 yılında tamamlanan, “*Merasim Köşkü*” ve “*Maiyet Köşkü*” adlarını taşıyan kasırların, bodrum üzerine tek kat ve kâgir olarak inşa edildikleri bilinmektedir (Foto. 1-2). Bu dönemde “*Ihlamur Mesiresi*”, bağ, bahçe ve bostanların bulunduğu ve içinden bir derenin aktığı geniş bir vadiye yayılmış ve zamanla çevredeki arazilerin de istimlak edilmesiyle daha da büyümüştür². 1856 tarihli ve bahçıvan Aziz ile Murad’ın Ihlamurdere bostanından yola ilâve edilen yerlerinin değerine yönelik bir belge, kasırlar için bir yol düzenlemesi yapıldığını da ortaya koymaktadır (BOA, MVL, 350/31, 12/08/1272).

Türk ve Avrupa bahçelerinin bir sentezi olarak düzenlenen ve bu uğurda devlet eliyle yabancı³ ve Türk bahçıvanlar tarafından düzenlenen mesire alanının büyümesinin, İstanbul halkının bu alandan daha çok yararlanması sağladığına ve vadiye yönelik ilgi artışının da çevrenin gelişmesine yol açtığına şüphe yoktur (Artan, 1994, s. 111; Taşer, 2012, s. 16). Halkın mesire yerlerine olan ilgisinin artması ve kalabalıklaşması, bir süre sonra, mesire yerlerinde uyulması gereken davranış kurallarının belirlenerek denetim altına alınmasını gerektirecek; “*Tenbihnâme*” adıyla, ırz ve edep dahilinde hareket etmeyenlerin cezalandırılacağı ve Müslüman kadınların mesire yerlerine hangi günlerde gidebileceğini hükme bağlayan kurallar

¹ 1850 yılında İstanbul’a gelen Fransız yazar ve siyasetçi Alphonse de Lamartine Sultan Abdülmecid’in daveti üzerine Ihlamur Mesiresi’nde yer alan bağ evine gitmiş ve buraya ilişkin önemli bilgiler vermiştir. Yazar, “...*Vahşi ama zarif vadideki Ihlamur Köşkü...*” diye belirttiği sessiz, sakin ve çeşitli ağaçlar arasında yer alan vadideki bağ evini, Fransa köylerindeki din adamlarının konutlarına benzetmiş ve “...*dört köşeli, düz damlı, tek pencere...*” diyerek tasvir etmiştir. Alphonse de Lamartine, gösterişsiz bulduğu bağ evinin, ayrıca bir terası ve bahçesinde de küçük bir havuzunun olduğundan da söz etmiştir. Sultan Abdülmecid’in önceleri günübirlik gezilerinde dinlenme amacıyla gittiği Ihlamur Mesiresi’nde yer alan bağ evi; anlaşılan o ki bir süre sonra Sultan’ın misafirlerini kabul ettiği bir mekâna dönüşmeye başlamıştır. Sultan Abdülmecid bunun üzerine mesire yerinde bir takım düzenlemelere girişmiş, öncelikli olarak batılı gezginlerinde dikkatini çeken ve şaşırtan sade ve küçük bağ evini yıktırarak yerine iki kasır yaptırmıştır (Lamartine, 1971, s. 158, 163).

² Mesire alanlarına ilişkin günümüze kadar hazırlanan kaynaklar ile arşiv belgeleri arasında yapılan araştırmalar neticesinde; Ihlamur Mesiresi’nin, kent halkının dinlenip, eğlendiği Beşiktaş ve çevresinde düzenlenmiş ilk mesire alanı olduğu ileri sürülebilir. Ihlamur Mesiresi, yapılan çevre düzenlemeleriyle Beşiktaş ve çevresinde yaşayan halk için zamanla bir sosyal alan ve buluşma noktası haline gelmiş ve giderek gelişmiştir.

³ Dolmabahçe Saray bahçesini düzenleyen Alman bahçıvanlar; Sester, Fritz Vensel ve Koch Murika, Ihlamur Kasırları bahçesinin düzenlenmesi içinde çalışmışlardır (Taşer, 2012, s. 16).

yayımlanacaktır. 1861 yılında yayımlanan tenbihnâmede, kadınların İhlamur Mesiresi ve diğer mesire yerlerine Pazar günleri gitmesinin yasaklanmış olduğu dikkati çeker (Çoruk, 2020, s. 306-307).

Diğer taraftan, İstanbul'da 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önce deniz ve ardından da kara ulaşımı, sadece kent içi toplu taşımacılığı geliştirmekle kalmamış; buharlı vapurların durakları olan iskeleleri de, kentin birer meydanı haline getirerek yeni bir sosyal yaşam alanı oluşturmuştur⁴. Bu dönemde Beşiktaş İskelesi'nin bulunduğu mekânın, kentin farklı noktalarına geçişlerde yaygın bir uğrak noktası hâline geldiği ve zamanla geniş kitlelere ulaşan bir çarşı/pazar/meydan görevi üstlenerek açık bir kamusal alana dönüştüğü görülür⁵ (Foto. 3).

Beşiktaş'ta Kapalı Kamusal Alanlar

Osmanlı toplumunda kapalı bir kamusal alan olarak kahvehânelerin önemli bir yer tuttuğu söylenebilir. Bilindiği üzere, kahvehâneler, 16. yüzyıldan itibaren başkentte toplumun önemli buluşma noktalarından biri hâline gelmiş; kimi zamanlar yasaklanıp kapatılsalar da, özellikle 19. yüzyılda sadece kahve tüketiminin değil, sohbet, eğlenme, bilgi edinme, kitap ve gazete okuma ile çeşitli konuların tartışıldığı mekânlar olarak, cami, çarşı ve evi arasında yaşayan mahalleli için de sosyalleşmenin kamusal alanına dönüşmüş (Yıldız, 2007, s. 35, 38-39); hattâ, devletin halktan doğrudan bilgi almasını sağlayan ana mekânı görevini de üstlenmiştir. Nitekim, "*Havadis Jurnalleri*" adıyla, toplumla ve kentle ilgili önemli bilgilere ulaşılacak belgeler arasında, devlet tarafından görevlendirilen hafiyelerin, kahvehânelerde halkın arasına karışarak gündemi takip ettikleri ve raporlar düzenledikleri bilinir. 1840-1844 yılları arasındaki hafiye raporlarında, Beşiktaş ve Ortaköy'de yirmi (20) ayrı kahvehânenin bulunduğu anlaşılmaktadır (Kırlı, 2009, s. 262, 264-265, 286, 289, 291, 294, 296, 306, 309, 314, 324, 357, 376, 385, 392, 396, 401, 412, 427, 431, 437, 447-448). Semtteki kahvehâne sayısının fazlalığı, Fransız tarihçi F. Georgeon'un dediği gibi "*İstanbul'u büyük bir kahvehâneye*" (Georgeon, 1999, s. 58)

⁴ Oryantalist ressam Eugène Flandin'in, pitoresk bir görüntü oluşturan Beşiktaş İskelesi'ni konu aldığı 1842 tarihli gravüründe de küçük, kalabalık bir meydana açılan ve meydanın etrafında dükkânların, Sinanpaşa Cami ile çeşitli mekânların yer aldığı ve ön tarafta da iskelenin olduğu görülür. İskele'nin ve etrafındaki yapıların doğal bir meydan oluşturduğu ve meydana insanların bir araya geldiği ve iskelenin açık kamusal alana dönüşen bir sosyal mekân niteliği kazandığı gravürden net bir şekilde anlaşılır (Şekil 2) (Flandin, 2014, s. 23).

⁵ 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra şehir hatları vapurlarının hizmet vermeye başlamasıyla birlikte İstanbul'un kıyı şeridi düzenlenerek, Boğaz'da bulunan yerleşim yerlerinde rıhtımlar yapılmaya başlanmıştır. Bu dönemde Boğaz'ın en önemli semtleri arasında yer alan Beşiktaş ile Dolmabahçe'de gerçekleştirilen yol projeleriyle eş zamanlı olarak yeni rıhtımlar inşa edilmiş, var olan rıhtımlar da onarılmıştır (Çelik, 2016, s. 100).

dönüştürdüğü gibi, kahvehâne kültürünün toplumda hızla yayıldığını da açıklamaktadır. Bu dönemde kahvehâneler, toplumun kendini ifade ettiği, insanlar arasında etkileşimin gerçekleştiği, bireyin varlığını gösterdiği bir mekân haline gelmiş aynı zamanda sonraki yıllarda ortaya çıkan birçok sosyal mekânın da hazırlayıcısı olmuştur.

Sadece erkeklerin alındığı kahvehâneler, her ne kadar kadınların sosyalleşme süreci dışında kalmalarına neden olmuşsa da, sayıları kahvehâneler gibi aynı oranda artan mahalle hamamlarının, kadınların sosyal mekânları hâline geldiğinden bahsedilebilir. Yeni kamusal mekânlar haline gelen mahalle hamamlarında eğlenen, sohbet eden ve kahve içen kadınların, hem hayatın içine dahil oldukları ve hem de özgürleştikleri iddia edilebilir. Nitekim, kimi yabancı seyyahların, hamam ile kahvehâneyi aynı işlevsellikte gördükleri de bilinir. 18. yüzyılda gittiği bir hamamda, sohbet eden ve kahve içen kadınları gören İngiliz Lady Montagu, hamamı “...*Türk kadınlar kahvehânesi*” olarak tanımlamaktan kendini alamamıştı (Montagu, 1970, s. 37). Tanzimat’ın ilânından sonra Beşiktaş semtinde yeni inşa edilmiş bir hamamın varlığına rastlanmamakla birlikte, 1845 yılında Mühendishane-i Berrî Hümayun öğrencileri tarafından hazırlanan haritada yer alan lejantta Beşiktaş’ta iki hamam yapısı tespit edilebilmektedir (Yılmaz, 2020, s. 563), (Harita 1). Hamamlardan birinin 16. yüzyılda Mimar Sinan tarafından Beşiktaş’ta inşa edilen Köprübaşı Hamamı bir diğeri ise 18. yüzyılda semtte inşa edilen Ketenciler Hamamı olduğu ve sözkonusu yapıların 19. yüzyılda kadınlar tarafından kullanıldığı ileri sürülebilir.

Kahvehânelerin farklı yaşlardan, kültürlerden, dinlerden, topluluklardan ve mesleklerden insanları bir araya getirip vakit geçirmelerine imkân veren fiziki yapısının, “heterotopya”⁶ kavramı içerisinde yer almalarını sağladığına şüphe duyulamaz. Başkentteki büyük kahvehânelerin genellikle kare planlı bir avlusu, ana mekânda ise ortada bir havuzu ve bu havuzun çevresinde ise sedir şeklinde oturma mekânlarının bulunduğu bilinir (Emeksiz, 2009, s. 124-125), (Şekil 1). Mahalle kahvehâneleri ise, sokağa dönük, sokakla iç içe ya da deniz kıyısında konumlandırılarak tasarlanmış; dükkân ya da bir oda genişliğinde olan, kışları odanın tam ortasına bir mangal ya da soba kurulan, eğer varsa ikinci katları konut olarak kullanılan yapılardır (Birsell, 2019, s. 35). 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra deniz ulaşımının önem kazanması sadece iskelelerin değil, fakat aynı zamanda bu

⁶ Fransız filozof, psikolog ve sosyolog Michael Foucault’un oluşturduğu Heterotopya kavramı, bir tek gerçek mekânın içinde birçok zaman ve mekânın bir arada olmasını ifade etmektedir (Yıldız, 2007, s. 37; Kömeçoğlu, 2018, s. 75-79).

karşılama ve bekleme mekânları içinde kahvehânelerin de artmasına yol açmıştır. Beşiktaş ve Ortaköy dahil, Boğaziçi sahili boyunca uzanan iskelelerde ard arda sıralanan ve “*Serâpâ Kahveler*” olarak adlandırılan kahvehânelerin de bu dönemin pitoresk görüntüleri arasında yer aldığı söylenebilir.

Beşiktaş’a ilişkin gravür, resim, fotoğraf ve kimi seyyahların notlarından, dönemin kahvehânelerine ilişkin bazı tespitler yapılabilme imkânı vardır. Örneğin, Oryantalist ressam Eugène Flandin’in 1842 tarihli Beşiktaş İskelesini konu alan gravüründeki ahşap yapılardan ikisinin kahvehâne olduğu anlaşılabilir (Şekil 2). Gravürde, iskelenin hemen yanı başında deniz kenarında, bir ağacın altında, zeminden yükseltilmiş, pencere ve balkonlu ahşap yapının kahvehâne olduğu, diğer kahvehânenin ise iskelenin ilerisinde ve Sinanpaşa Cami’nin yanında yer aldığı görülebilmektedir⁷. Ahşap ve iki katlı olarak yapıldığı görülen kahvehânenin birinci katının (Flandin, 2014, s. 22-23), bekarlar için barınma mekânı olarak kullanılmış olabileceği düşünülmüştür⁸.

Fransız yazar Théophile Gautier, 1852 yılında Beşiktaş iskelesinde deniz üzerinde gördüğü kahvehâneyi “*martı yuvası gibi su üzerine kurulmuş*” diye ifade ederek, bir “*balıkçı gözetleme kulübesi...*”ne benzetmişti (Gautier, 2007, s. 175). Gautier’in sözünü ettiği, terası kazıklar üzerine kurularak deniz üzerine oturtulan, ahşap küçük bir kulübe tarzında yapılmış olan kahvehânenin, balıkçı ve kayıkçı gibi denizle içiçe olan meslek grubundan insanların toplandığı kahvehânelere biri olduğuna şüphe duyulamaz. Beşiktaş İskelesi’nin görüldüğü 1870 tarihli bir

⁷ Beşiktaş Sinanpaşa Cami’nin yanında yer alan kahvehânenin aslında bir geleneğin mekânsal ifadesi olduğu anlaşılmıştır. Şöyle ki, 16. yüzyılda ilk kahvehânenin Mekke’de bir caminin yanında açıldığı bilinmekle birlikte, İstanbul’da da Müslümanların yaşadığı mahallelerde camilerin yanına süreç içerisinde kahvehâneler kurulmuş ve bir süre sonra da namaz vakitlerini bekleyen halkın zamanını geçirdiği mekânlar haline gelmiştir. Bu doğrultuda Sinanpaşa Cami’nin yanında yer alan kahvehânenin Beşiktaş’ta yaşayan Müslüman cemaatin en çok vakit geçirdiği kahvehânelere biri olduğu ileri sürülebilir. İstanbul’da yaşayan diğer dinlere mensup kişilerde ibadet mekânlarının yanına kahvehâneler kurmuş ve böylelikle kahvehâneler aynı zamanda ibadet zamanını beklerken vakit geçirme mekânları olmuşlardır (Georgeon, 1999, s. 54; Grégoire, 1999, s. 16).

⁸ İstanbul’da birçok semtte kahvehâne gibi diğer dükkanların üst katlarının barınma mekânı olarak kullanıldığı, bu dükkanlarda dükkân sahibi, çırağın ya da kiraya verdikleri bekarların kaldığı bilinmektedir (Çokuğraş, 2016, s. 90). Ayrıca Devlet Arşivlerinde yapılan araştırmada, Beşiktaş semtinde yaşayan 1840 tarihli bekar Müslümanlara ilişkin nüfus defteri ile aynı tarihli bekar gayrimüslimlerin isimlerinin ve meskenlerinin yer aldığı belgelere rastlanılmıştır (BOA, C.ZB, 68/3385, 29/12/1255). 1840 ve 1856 yıllarına ait nüfus defterlerinde ise Beşiktaş semtinde bekarların yaşadığı mahalleler de yer almıştır (BOA, NFS.d, 55, 29/12/1256; BOA., NFS.d, 429, 29/12/1273; BOA, NFS.d, 430, 29/12/1273). Bu nüfus defterleri Beşiktaş’ın neredeyse bütün mahallelerinde bekarların da ikamet ettiğini kanıtlar niteliktedir. Bu belgeler esas alınarak aslında Beşiktaş’ta yaşayan bekarların bir çoğunun ikametgâhlarının kahvehâne gibi çalıştıkları dükkânlar olduğu ileri sürülebilir.

fotoğrafta, sağda yer alan yapının Gautier'in tarif ettiği kahvehâne olduğu, hatta Eugène Flandin'in 1842 tarihli Beşiktaş İskelesi gravürüyle (Şekil 2) 1870 tarihli fotoğraftaki yerin de aynı iskele olduğu anlaşılmaktadır (Foto. 4). 1842 yılında basit ahşap yapılardan oluşan iskeledeki yapıların 1870 yılında değiştiği, gerisinde ise büyük kâgir yapıların inşa edildiği de açıktır.

1874 yılında İtalyan yazar Edmondo de Amicis'de Beşiktaş'ta denizin üzerine ahşap direklerle inşa edilmiş “...*tklum tklum...*” diye bahsettiği kalabalık kahvehânenin de yine 1842 ve 1870 yılı ait belgelerde tespit edilen kahvehânelerin yanında olan serâpâ kahvehânelerden biri olduğu iddia edilebilir (Amicis, 2009, s. 360). 19. yüzyıl içerisinde, ahşap kahvehâne binalarının birçoğunun kâgir olarak yeniden inşa edildiklerine, iç mekânda platform yapılarak sahne oluşturulduğuna, sedirin yerini tabure ve sandalyelerin aldığına ve iç mekâna giderek değişen mobilyalar bağlamında masaların da girdiğine tanık olunacaktır. Sokakla iç içe olan ve önüne konulan tabure ve sandalyeleriyle birlikte kahvehânenin aslında sokağın kendisi hâline geldiği (Georgeon, 1999, s. 61-62) bir süreç başlamıştır (Foto. 5). Diğer taraftan, geleneksel sahne sanatlarından orta oyunu ve gölge oyunlarının gerçekleştiği, meddahların öyküler anlattığı, oyunlar oynadığı (Şekil 3) ve halk şairi aşıkların müzik icra ettiği kahvehânelerin, esasen adı konmamış olsa da, tiyatro sahneleri işlevi gördüklerinden de bahsedilebilir⁹. Özellikle Ramazan ayında oruç açılıp teravîh namazı kılındıktan hemen sonra, İstanbul halkının, kahvehânelerde sahur vaktine kadar düzenlenen eğlencelere katıldığı, kimi kahvehânelerin bu eğlenceler için özel olarak dekore edilmiş ve oturma mekânı olarak sedirin yerini ahşap iskemlelere bıraktığı, sahne olarak konumlandırılan alanın ise zeminden yükseltilerek bir nevi tiyatro sahnesi şeklinde tasarlandığı bilinmektedir (Işın, 2014, s. 286-287).

Beşiktaş çarşısında yer alan kahvehânenin müşterilerinin işsizler ve saray ağaları olmak üzere iki farklı kesimden olduğundan, işsizlerin kağıt oynadığından, ama çoğunlukla müşterilerin kahvehânenin önünde taburelerde, hattâ sadece kahvehânenin önünde değil diğer dükkânlara ve yola doğru yayılarak oturduklarından söz eden Ermeni yazar Hagop Mintzuri, kahvehânenin görünüşünü de “...*odun deposunun üstünde kafes gibi asılıydı sanki. Peykeleri vardı*” diyerek tasvir etmektedir. Mintzuri, bir de Dolmabahçe yönünde hamamın karşısında, cadde

⁹ Sosyoloji Profesörü Richard Sennett, toplumun kahvehânelerde teatral bir iletişim biçimi gerçekleştirdiğini ve kahvehânelerin bir sahne olduğunu savunarak “teatral kahvehâne” kavramını ortaya koymuştur (Kömeçoğlu, 2018, s. 73).

üstünde, arkasında büyük bir bahçesi, önündeki kaldırımında ise bir çok taburesi olan, Akaretler, Maçka, Nişantaşı ve Ihlamur taraflarına gidenlerin bu taburelerin arasından geçmek zorunda kaldığı bir kahvehânedен bahsetmektedir (Mintzuri, 2018, s. 56, 120). Beşiktaş Caddesi üzerinde yer alan ve arka cephesinde bahçesi bulunan kahvehâne, Jacques Pervititch tarafından hazırlanan 1922 tarihli Beşiktaş haritasında da yer almaktadır (Harita 2-3).

Kahvehânelerin, 19. yüzyılın sonlarına doğru, kâgir olarak inşa edilmiş ve ön cephesinde sundurmalı ya da asma çardaklı, camlı bir kapı önünde sandalye ve taburelerin yer aldığı, duvarlarına ise Hicaz demiryolu fotoğraflarının asıldığı (Georgeon, 1999, s. 63) tipik sayılabilecek bir mekân tasarımına kavuştukları anlaşılmaktadır.

Osmanlı toplumunda kahvehâne, yaşamın kendisinin, sanatın, edebiyatın, eğlencenin, kültürün ve politikanın konuşulup yeniden üretilip-tüketildiği “*mekteb-i irfan*” (Georgeon, 1999, s. 63) unvanına lâyık görülen sosyal mekânlardan biridir¹⁰. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra kimi kahvehâne ve meyhanelerin evrilmesiyle içinde yemek, müzik ve tiyatroyu barındıran gazino mekânlarının doğduğu bilinir (Şenyurt, 2021, s. 948). 1909-1910 yılında İkdam Gazetesinde çıkan ilânlardan, Beşiktaş Yenimahalle’de Ahmet Bey’in gazinosu ve Ihlamur’da Bomonti gazinosunun yer aldığı anlaşılmaktadır (Kalender, 1978, s. 427-428, 435-436). 1881 tarihli bir belgede, Beşiktaş vapur iskelesinin yakınında da bir gazinonun olduğu, bu gazinonun 1906 yılında genişletildiği ve 1908 yılında tamir edildiği; 1903 yılında Ihlamur Mesiresi’nde de bir gazinonun bulunduğu ve 1907 yılında tamir edildiği, kezâ, 1905 yılında Yenimahalle’de Ahmet Bey gazinosunun, 1908 yılında Dolmabahçe’de Taşkışla’nın karşısındaki bir gazino ile 1909 yılında Ortaköy’de de bir gazinonun bulunduğu anlaşılabilmektedir (BOA, ŞD 694/39, 01/02/1298; BOA, BEO 2716/203650, 10/10/1323; BOA, BEO 3117/233734, 25/06/1325; BOA, HH.İ 154/34, 13/11/1320; BOA, HH.İ 184/48, 08/03/1324; BOA, BEO 2476/185668, 27/10/1322; BOA, ML.EEM 738/55, 15/01/1325; BOA, Y.MTV 313/91, 29/12/1326). Çocukluğunda, Ihlamur Mesiresi’ndeki bir gazinoya giden Halide Edip Adıvar, cuma ve pazar günleri gazinoda mızıkâ çalındığını, kalabalık olduğunu ve kafes arkasında oturan kadınlara açık havada bir harem meydana getirildiğini belirtir

¹⁰ Osmanlı Devleti’nde toplumun sosyalleşme mekânlarından biri haline gelen kahvehânelerin, önemi ve sayıları Meşrutiyet’in ilânından sonra daha da artmış, kimi kahvehâneler giderek modernleşmiştir. Kahvehânelere giremeyen kadınlar, 20. yüzyılın başında Boğaz’da yer alan bazı kahvehânelerde buluşmaya başlamışsa da bu tüm kadınları kapsamamış daha çok yabancı ve gayrimüslim kadınların sosyal hayatının bir parçası olduğu anlaşılmıştır (Georgeon, 1999, s. 60-61).

(Adivar, 1998, s. 29). Dolmabahçe Sarayı ve Çırağan Sarayı yakınında kadınların rahatça oturdukları, erkeklerin giremedikleri özel kıyılar da oluşturulmuştur (Mintzuri, 2018, s. 51). Beşiktaş'ta mukim gayrimüslim vatandaşların sosyal mekânı hâline gelen meyhanelerin de bu dönemde Köyiçi'nde çoğaldığı, buradaki meydanın Rum meyhanelerinin masalarıyla dolu olduğu da bilinmektedir (Toprakoğlu, 1979, s. 29).

Kahvehânelerin tiyatro mekânı olarak kullanımı uzun süre devam etmiş olsa da, başkent İstanbul'da bağımsız tiyatro mekânları ve modern tiyatro binalarının yapımı, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hız kazanmıştır (Nagata ve Egawa, 2021, s. 29). Toplumun kültür hayatında değişikliğe yol açan tiyatro sanatının, Sultan Abdülmecid tarafından desteklendiği¹¹, hattâ onun döneminde kentsel değişimin öncülerinden biri olan modern bir tiyatro binasının da Dolmabahçe Sarayı'nda inşa edildiği bilinmektedir. Sarayın ek binalarından biri olan Dolmabahçe Saray Tiyatrosu'nun inşasına sarayla aynı tarihlerde başlanılmış, ancak saray hizmete girdikten üç yıl sonra 1859 yılında resmî açılışı gerçekleştirilebilmişti (Göncü, 2019, s. 160-161). 1856 tarihli bir fotoğrafta bitirilmek üzere olduğu görülen tiyatro inşaatının, 1859 yılında gerçekleştirilen açılışına kadar geçen süre zarfında iç dekorasyonunun yapıldığı ileri sürülebilir¹² (Foto. 6). Beşiktaş'ın merkezine doğru, Sultan II. Mahmud Dönemi'nde yapılan Tüfenkhâne binasının bulunduğu Dolmabahçe Meydanına açılan alana yapılan tiyatro, Bezmiâlem Valide Sultan Cami karşısında ve denize dik konumda Neoklasik üslûpta inşa edilmiş bir yapıdır (Foto. 7). Yapının sadece görsel sanatların icra edildiği bir mekân olarak değil, içerisinde yabancı konukların ağırlandığı salonuyla devletin temsil mekânı işlevini de gördüğü muhakkaktır; nitekim, 1859 tarihli bir arşiv belgesi, İran elçisinin Saray Tiyatrosuna davet edildiğini ortaya koymaktadır (BOA, HR.MKT 272/57, 06/06/1275).

¹¹ Osmanlı toplumunun Batı tarzında tiyatrolarla karşılaşması Tanzimat Fermanı'nın ilânından sonra olmuş, kent halkı tarafından tiyatro oyunları hızla benimsenmiş ve gelişmiştir. İstanbul'da tiyatronun ilk olarak Levanten ve gayrimüslim nüfusun yoğun olarak yaşadığı, modernleşmenin gündelik yaşamın bir parçası haline gelmeye başladığı Galata-Pera bölgesinde yabancı dilde sahnelenen oyunlarla gündeme geldiği bilinmektedir. Ayrıca Pera'da Avrupa'da örnekleri görülen tiyatro binalarının benzerleri yapılmaya başlanmış ve bu tiyatrolar yapılırken Sultan Abdülmecid de inşa faaliyetlerine ciddi finansal desteklerde bulunmuştur. Sultan Abdülmecid sanatın bütün dallarına ilgi göstermiş ancak daha çok destek sağladığı, Osmanlı Devleti'nde toplumun kültürel yaşamında değişikliğe yol açan tiyatro sanatı ile birlikte opera beğenisi daha çok öne çıkmıştır. Pera'da yer alan Naum Tiyatrosu'na sıklıkla opera seyretmeye gitmiş, sonunda da Dolmabahçe Sarayı'na bir tiyatro yaptırmıştır (Umur, 1994, s. 96).

¹² Tiyatronun dekorasyonunu, Dolmabahçe Sarayı içerisinde de düzenlemeler yapan Paris Operası dekoratörü Séchan gerçekleştirmiş; muhtemelen birçok malzemeyi de Paris'teki atölyesinde yaparak İstanbul'a getirmiştir (Şekil 4).

Kentsel mekâna katılan yeni binasıyla saray tiyatrosu, hiç şüphesiz Beşiktaş ve çevresinde yaşayan halk için de kültürel ve sosyal yaşamın yeni aktörlerinden biri olmuş ve tiyatroyu kentli ve kentsel dokuyla bütünleştirmiştir. Örneğin, 1867 yılında Ortaköy'de Tarkmançats Okulu'nun yanında Balyan ailesi tarafından da yeni bir tiyatro binası inşa edildiği bilinmektedir (Hançer, 2008, s. 269). 19. yüzyılda Osmanlı toplumunda gelişen tiyatro sanatı, aynı zamanda toplumun bir araya gelerek sosyalleştiği kamusal sanat mekânlarının gelişimini de sağlamıştır.

Sahne sanatlarının icra edildiği mekânlara dönüşmeye başlayan kahvehâne ve ona eklenen gazinolarla birlikte Tanzimat Dönemi'nde ortaya çıkan bağımsız tiyatrolar ve tiyatro binalarının, I. Meşrutiyet'in ilânından sonra da yapımına devam edilmiştir. Nitekim, Sultan II. Abdülhamid'in, şehzadeligi döneminde açılan Dolmabahçe Saray Tiyatrosu'nu yakından takip ettiği, Sultan Abdülaziz ile birlikte Pera'daki Naum Tiyatrosuna gittiği ve Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahatine eşlik ettiği dönemde farklı ülkelerde padişah adına verilen bale, opera, tiyatro ve konserlere katıldığı, bütün bunların da sahne sanatlarına ve müziği olan ilgisini doğurduğu ve bu ilgisinin bir süre sonra tutkuya dönüştüğü bilinmektedir (Akyüz, 2010, s. 448-449). Sultanın bu tutkusu 1889 yılında Yıldız Sarayı kompleksi içerisine küçük bir tiyatro inşa ettirmesiyle kişisel bir bağımlılık hâline gelmiş¹³; çoğu zaman yorgunluğunu gidermek için -saray içerisinde yer alan Muzika-i Hümayûn'a kışlasında ikamet eden tiyatro sanatçılarından- anlık tiyatro-opera sahnelenmesini

¹³ Sultan II. Abdülhamid haftada üç gün düzenli olarak tiyatro ya da opera gösterileri izlemiş ayrıca tiyatro salonunda özel konserler verdirmiştir. Ailesini, saray mensuplarını kimi zaman saray görevlilerini gösterilere davet etmiş, cuma geceleri yapılan gösterileri ise elçiler ve yabancı misafirlerine ithaf etmiş, onlarla birlikte gösterileri seyretmiştir. Yıldız Saray Tiyatrosu ve Muzika-i Hümayun kurumu çoğu zaman birlikte çalışmış, bando, orkestra, fasıl heyeti, müezzinan bölüğünün yanında opera-operet, tiyatro, mandolin takımı, canbaz, ortaoyunu, hokkabaz ve karagöz gibi yeni bölümlerde kurularak bir süre sonra Muzika-i Hümayun'a bağlanmış böylece Yıldız Sarayı'nın sanat kurumu haline gelmiştir. İstanbul'a Avrupa'dan turneye gelen İtalyan, Fransız, Rus, İspanyol, Alman sanatçılar ve sanat toplulukları da elçiler aracılığıyla sarayda konser ya da temsiller vermiştir. Sultan II. Abdülhamid kente gelen İtalyan bir ailenin oluşturduğu sanat topluluğuna hayran olmuş ve etkilenmiş, onları Muzika-i Hümayun bünyesine dahil etmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in talimatıyla sadece bu aile değil sarayın sanatçı kadrosunda İtalyan opera sanatçıları, Fransız hokkabaz ve komedyenler, Amerikalı oyuncular ile zaman zaman farklı ülkelerden gelen yabancı sanatçılar yer almıştır. Yıldız Saray Tiyatrosu dışında yaz günlerinde saray bahçesinde portatif bir tiyatro sahnesi kurularak gösteriler düzenlenmiş, bazı günlerde de oda orkestrası ve Tamburi Cemil Bey bahçede konserler vermiştir (Örikağasızâde, 2007, s. 188; Ergin, 1999, s. 14, 17-20, 24-26; Osmanoğlu, 2019, s. 76-78). Ayrıca Sultan II. Abdülhamid 1895 yılında Fransa'da ortaya çıkan yeni bir buluş olan sinematograf makinesinin 1896 yılında İstanbul kentine girmesini sağlamıştır. Bir süre sonra Yıldız Sarayı'nda da başlayan film gösterimlerine ilişkin Sultan II. Abdülhamid'in kızı Ayşe Sultan ise anılarında, "O zamanki sinemalar şimdiki gibi değildi. Perde büyük fırçalarla iyice ıslatılır, küçük parçalar gösterilirdi. Bu parçalar pek karanlık görülür, filmler bir dakikada biterdi. Bununla beraber çok yeni bir şey olduğundan hoşumuza giderdi" diye bahsetmiştir (Osmanoğlu, 2019, s. 76-78 ; Özyar, 2017, s. 17-18, 32-33).

istemmiş ve gösterileri izleyerek dinlenmiştir (Tahsin Paşa, 2008, s. 48-49; Özyetgin, Engin ve Yüksel, 2021, s. 476). Osman Nuri'nin "*Köşküne muttasıl ve harem dairesinin altında bulunan bu tiyatro, eski bir ahırın yerine inşa edilmiş, dar ve kasvetli bir mahaldir. Uzunca murabba şeklindedir. Sahnenin karşısındaki loca kendisine mahsustur. Yan taraflarda dahi davetlilerine, şehzadelere mahsus localar vardır. Orkestranın yeri Hünkarın locasının altındadır. Mefruşat fevkaledde zariftir*" (Nuri, 1998, s. 28) şeklinde tasvir ettiği tiyatro, ikinci avluda yer alan Valide Sultan Kasrı ile Usta Kalfalar ve Gedikli Cariyeler Dairesi'ne bitişik olarak yapılmıştır. Kalfa Vasilaki'nin oğlu Yanko tarafından inşa edildiği belirtilen tiyatro, dikdörtgen planlı, kuzey ve doğu cepheden oluşan sade bir mimari tasarımı içermekteydi (Polat, 2001, s. 78; Özyetgin, Engin ve Yüksel, 2021, s. 154).

Sanatla kurulan yakın ilişkinin sadece Yıldız Sarayı'ndan ibaret kalmadığı anlaşılmaktadır; kent genelinde, Beşiktaş ve Ortaköy'de ikamet eden insanlar da tiyatro ve müzikle iç içe olmuş, sanat, sosyal hayatın olağan ve toplumun sosyalleşmesinin önemli bir parçası hâline gelmiştir. Bu dönemde Beşiktaş'ta Apollon, Ahali, Küçük Leşki Tiyatroları ile Ortaköy'de Paresiraç Tiyatrosu'nun bulunduğu bilinmektedir. Genellikle güneşli günlerde portatif ahşap yapılar olarak kurulan ve çoğu zaman ahşap bir paravan şeklinde oluşturulan bir perdeyle sahnenin ve sandalyelerin dizilerek oturma alanlarının düzenlendiği bu tiyatroların, birer açık hava sahnesi şeklinde tasarlanmış oldukları düşünülebilir (Kuruyazıcı, 2008, s. 1097; And, 2011, s. 132-133).

Beşiktaş'ın çehresinin değişmesine ve toplumun sosyalleşmesine -belki de farkında olmadan- katkı sağlayan en önemli kişi, kuşkusuz saray ressamı Fausto Zonaro'dur¹⁴. Akaretler Sıraevler'de oturan, kendisine lojman olarak tahsis edilen konutun aynı zamanda bir katında resim galerisi de açan Zonaro, yeni bir sosyal mekânı Beşiktaş'ta toplumla buluşturmuştur. Atölye, resim galerisi ve yaşam alanından oluşan konutun birinci katında yer alan beş salon ve iki oda çeşitli düzenlemeler ile tavana yapılan özel ışıklandırmalarla resim galerisine dönüştürülmüş; konutun kapısına da "*Ressam-ı Hazret-i Şehriyâri Zonaro*" yazan bir tabela konulmuştur. Atölyesinde resim dersleri veren Zonaro'nun sergiler açtığı

¹⁴ Fausto Zonaro, 1891 yılında bir sene sonra eşi olacak olan Elisa Pante ile İstanbul'a gelmiş, özel resim dersleri vermiş, sanatını geliştirmiş, kendini, resimlerini saraya ve kent halkına benimseterek 1896 yılında saray ressamlığına getirilmiştir. Zonaro'nun saray ressamı olmadan önce gördüğü ve içini gezdiği pahalı olduğu için kiralayamadığı Akaretler Sıraevler 50 numarada olan en büyük ve en ferah konutu, saray ressamı olduktan sonra Sultan II. Abdülhamid'den talep etmiş ve konut kendisine tahsis edilmiştir (Zonaro, 2008, s. 171-175; Ürekli, 2017, s. 72-79).

galerisinin herkese açık olduğu ve rahatça dolaşılabilirdiği bilinmektedir (Zonaro, 2008, s. 171-175; Ürekli, 2017, s. 72-79).

Beşiktaş'ta bireyin ve toplumun sosyalleşmesini sağlayan sanat pratiklerinin arasında spor faaliyetlerinin de önemli bir yeri vardır. Nitekim Serencebey Yokuşu'nda Medine Muhafızı Osman Ferit Paşa'nın konağının bahçesindeki müştemilâtta 1902 yılında çeşitli egzersizler yapmaya başlayan 26 gencin, 1903 yılında konak bahçesine çeşitli spor aletleri getirerek "*Beşiktaş Bereket Jimnastik Kulübü*"nü kurdukları bilinir. Kulüp, jimnastik, güreş ve halter eğitmenlerini bir araya getirmekle birlikte, dönemin hafiyeleri tarafından devlete karşı bir eylem olabileceği kuşkusuyla üyeler, Beşiktaş Karakoluna çağrılmışlardı. Sultan II. Abdülhamid'e kulübün bir "*idman mektebi*" olduğu anlatıldıktan sonra, "*Beşiktaş Terbiye-i Bedeniye Mektebi*" adıyla okul kimliğine bürünerek faaliyetlerine devam edebilmiştir. Bir süre sonra "*Beşiktaş Osmanlı Jimnastik Kulübü*" olarak adı değiştirilmiş ve 1910 yılında tescil edilen ilk Türk spor kulübü olmuştur (Atabeyoğlu, 1998, s. 282-283).

Sonuç

Tanzimat Dönemi'nde hamam, kahvehâne, mesire yeri, iskele ve tiyatrodan oluşan sosyal mekânlara, I. Meşrutiyet'in ilânıyla birlikte gazino, yazlık bahçe, deniz kıyılarında kadınlara oluşturulan özel mekânlar, sanat galerisi, sinema ile spor kulübü eklenmiştir. Beşiktaş semtinde yer alan bütün bu kamusal alanlar toplumun daha sık bir araya gelmesine olanak tanımış, etkileşimi ve iletişimi artırarak yeni bir sosyo-kültürel çevreyi oluşturmuştur. Toplumun bir araya geldiği bu sosyal mekânların Beşiktaş'ın bugünkü sosyal dokusunu da büyük ölçüde şekillendirdiği söylenebilir. Özellikle toplumun kendini ifade ettiği ve bireyin varlığını gösterdiği kahvehâneler, sonraki yıllarda ortaya çıkan birçok sosyal mekânın hazırlayıcısı olurken, diğer taraftan Osmanlı toplumunda tiyatro sanatının artan önemi ise kamusal sanat mekânlarının gelişimini sağlamıştır. Beşiktaş'ta Tanzimat'ın ilânından II. Meşrutiyet'e kadar uzanan tarihsel süreç içerisinde kentsel mekânı oluşturan açık ve kapalı kamusal alanlar olarak ortaya çıkan bu farklı sosyal mekânların aynı zamanda Beşiktaş'ta farklı sosyal mekânlarda bir araya gelen modern bir toplumu da oluşturduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu sosyal mekânlara daha sonraları eklenen meydanlar, parklar, kültür, sanat, spor merkezleri ile diğer sosyal mekânları ve daima kalabalık olan çarşıyla birlikte, günümüzde de Beşiktaş, İstanbul'un yaşayan ve nefes alan canlı bir yerleşim yeri olmaya devam etmektedir.

Kaynakça**Arşiv Belgesi**

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi). Fon Kodu: C.ZB, Dosya No: 68 Gömlek No: 3385, Tarihi: H. 29/12/1255.

BOA. Fon Kodu: NFS.d, Defter No: 55, Tarihi: H. 29/12/1256.

BOA. Fon Kodu: MVL, Dosya No: 350, Gömlek No: 31, Tarihi: H. 21/08/1272.

BOA. Fon Kodu: NFS.d, Defter No: 429, Tarihi: H. 29/12/1273.

BOA. Fon Kodu: NFS.d, Defter No: 430, Tarihi: H. 29/12/1273.

BOA. Fon Kodu: HR.MKT, Dosya No: 272, Gömlek No: 57, Tarihi: H. 06/06/1275.

BOA. Fon Kodu: ŞD., Dosya No: 694, Gömlek No: 39, Tarihi: H. 01/02/1298.

BOA. Fon Kodu: HH.İ., Dosya No: 154, Gömlek No: 34, Tarihi: H. 13/11/1320.

BOA. Fon Kodu: BEO., Dosya No: 2476, Gömlek No: 185668, Tarihi: H. 27/10/1322.

BOA. Fon Kodu: BEO., Dosya No: 2716, Gömlek No: 203650, Tarihi: H. 10/10/1323.

BOA. Fon Kodu: HH.İ., Dosya No: 184, Gömlek No: 48, Tarihi: H. 08/03/1324.

BOA. Fon Kodu: ML.EEM., Dosya No: 707, Gömlek No: 70, Tarihi: H. 27/07/1324.

BOA. Fon Kodu: ML.EEM., Dosya No: 738, Gömlek No: 55, Tarihi: H.15/01/1325.

BOA. Fon Kodu: BEO., Dosya No: 3117, Gömlek No: 233734, Tarihi: H. 25/06/1325.

BOA. Fon Kodu: Y.MTV., Dosya No: 313, Gömlek No: 91, Tarihi: H. 29/12/1326.

Makale, Tez ve Kitaplar

Adivar, H. E. (1998). *Mor Salkımlı Ev*. İstanbul: Özgür Yayınları.

Akyüz, F. (2010). II. Abdülhamid'in Modern Eğlencesi Yıldız Tiyatrosu. *II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul*, İstanbul: İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Yayını.

Allom, T. (2017). *İstanbul Manzaraları Rumeli'de ve Batı Anadolu'da Gezintilerle* (Ş. Türkömer, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Amicis, E. de. (2009). *İstanbul* (S. T. Yanar, Çev.). İstanbul: Pegasus Yayınları.

And, M. (2011). *Başlangıcından 1983'e Türk Tiyatro Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Artan, T. (1994). Beşiktaş. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (C. 2, s. 161-163). İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.
- Atabeyoğlu, C. (1998). Spor. *Dünden Bugüne Beşiktaş*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.
- Birsel, S. (2019). *Kahveler Kitabı*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Çelik, Z. (2016). 19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul, (S. Deringil, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Çokuğraş, I. (2016). *Bekâr Odaları ve Meyhaneler-Osmanlı İstanbulu'nda Marjinalite ve Mekan (1789-1839)*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Çoruk, A. Ş. (2020). Osmanlı İstanbul'unda Halkın Eğlence Hayatı. *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Ansiklopedisi* (C. 4, s. 292-313). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.
- Emeksiz, A. (2009). İstanbul Kahvehaneleri. *Karaların ve Denizlerin Sultanı İstanbul*, Cilt II. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ergin, N. (1999). *Yıldız Sarayı'nda Müzik, Abdülhamid II Dönemi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Flandin, E. (2014). *İstanbul (L'orient) 19. Yüzyıl*, (O. Koloğlu, Çev.). İstanbul: Zodyak Kitap.
- Gautier, T. (2007). *İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri*, (N. Yiğitler, Çev.). İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Georgeon, F. (1999). Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İstanbul Kahvehaneleri, *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Göncü, T. C. (2019). *Dolmabahçe Sarayı-İnşa Süreci, Mekân ve Teşkilatı*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Grégoire, H. D. (1999). Kahvehanelerin Doğuşu, *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gülersoy, Ç. (1983). *Ihlamur Mesiresi*, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları.
- Hançer, E. (2008). Boğaziçi Ermeni Cemaati ve Kiliseleri, *Geçmişten Günümüze Boğaziçi I*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.
- Işın, E. (2014). *İstanbul'da Gündelik Hayat*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Kalender, R. (1978). *Yüzyılımızın Başlarında İstanbul'un Musiki Hayatı*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XXIII, 411-444.
- Kırlı, C. (2009). *Sultan ve Kamuoyu Osmanlı Modernleşme Sürecinde Havadis Jurnalleri (1840-1844)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kollektif, (2013). *Sultan II. Abdülhamid Devri Harita ve Planlarında İstanbul*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.
- Kömeçoğlu, U. (2018). *Homo Ludens ve Homo Sapiens Arasında Kamusal ve Toplumsal: Osmanlı Kahvehaneleri, Osmanlı Kahvehaneleri Mekân Sosyalleşme İktidar*. İstanbul: Kitap Yayınevi Yayınları.
- Kuruyazıcı, H. (2008). *Boğaziçi'nde de Tiyatrolar Vardı, Geçmişten Günümüze Boğaziçi II*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.
- Lady Montagu, (1970). *Türkiye Mektupları 1717-1718*, (A. Kurutluoğlu, Çev.). İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Lamartine, A. de. (1971). *A. de Lamartine ve İstanbul Yazıları*, (N. Berk, Çev.). İstanbul: İstanbul Kitaplığı Yayınları.
- Mintzuri, H. (2017). *İstanbul Anıları*, (S. Kuyumcuyan, Çev.). İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Nagata, Y. ve Egawa, H. (2021). *Bir Kentin Toplumsal Tarihi Açısından Osmanlı'nın Son Döneminde İstanbul'da Tiyatro ve Çevresi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Osman Nuri, (1998). *Yıldız Sarayı Abdülhamid-i Sani ve Devri Saltanatı*, (S. Türkoğlu, Haz.). İstanbul: Yıldız Sarayı Vakfı Yayınları.
- Osmanoğlu, A. (2019). *Babam Sultan Abdülhamid*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Örikağasızâde, H. S. (2007). *Sultan Abdülhamit Devri Hatıraları ve Saray İdaresi*, (A. A. Yörük, Haz.). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Özuyar, A. (2017). *Sessiz Dönem Türk Sinema Tarihi (1895-1922)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Özyetgin, M., Engin, V. ve Yüksel, A. E. (2021). *Yıldız Sarayı*. İstanbul: Sultan II. Abdülhamid Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları.
- Pervititch, J. (2000). *Sigorta Haritalarında İstanbul*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.
- Polat, M. (2001) *Dolmabahçe ve Yıldız Sarayı Tiyatroları Üzerine Mimari Değerlendirmeler*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

- Prensese Mirza Rıza Han Arfa. (2005). *Minareler Şehrinin Kadınları*, (İ. Pınar, Çev.). İstanbul: Selis Kitaplar Yayınları.
- Sözen, M. (1990). *Devletin Evi Saray*. İstanbul: Sandoz Kültür Yayınları.
- Şenyurt, O. (2021). Mekânın, Zamanın ve Eğlencenin Sınırlarında Osmanlı'da Gazinolar, *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, 6(3), 947-967, Doi: 10.26835/my.979389.
- Tahsin Paşa. (2008). *Abdülhamid Yıldız Hatıraları*, (K. Emiroğlu, Haz.). Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.
- Taşer, N. (2012). *İhlamur Kasırları*. İstanbul: TBMM Milli Saraylar Yayınları.
- Toprakoğlu, O. F. (1979). *Beşiktaş'ta Bir Sokak*. İstanbul: Uygur Matbaası.
- Tuğlacı, P. (1993). *Osmanlı Mimarlığında Balyan Ailesi'nin Rolü*. İstanbul: Yeni Çığır Kitabevi.
- Umur, S. (1994). Dolmabahçe Saray Tiyatrosu, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (C. 3, s. 96-97). İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.
- Ürekli, F. (2017). *Sarayın Son Başressamı Fausto Zonaro İkbâlden İdbâra*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yıldız, M. C. (2007). *Kahvehane Kültürü*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Yılmaz, C. (2020). Bir Haritanın Rehberliğinde 1845 İstanbul'u, *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Ansiklopedisi* (C. 1, s. 562-584). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.
- Yöre, S. (2012). Mekân ve Müzik: Osmanlı Döneminde İstanbul'un Çok Kültürlü Müzikli Eğlence Mekânları. *Bellekten*, LXXVI, 879-904.
- Zonaro, F. (2008). *Abdülhamid'in Hükümdarlığında Yirmi Yıl Fausto Zonaro'nun Hatıraları ve Eserleri*, (T. Alptekin, L. Romano, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Summary

With the Tanzimat Edict declared in 1839 in Istanbul, the capital of the Ottoman Empire, a new socio-cultural environment was formed over the concepts of change-transformation-modernization and visible changes were experienced in urban spaces. Practices, changes and innovations in architecture, culture, economy, military, law, education, health, transportation and social fields started the modernization process, which was the Ottoman Reform Period; This modernization process, which continued uninterruptedly until the II. Constitutional Monarchy, heavily affected the city of Istanbul. One of the most important elements that transform the urban space of the capital as well as its spatial organization is the changes in public spaces that directly affect social life.

There is no doubt that the changes and innovations reflected in various areas of life, thanks to the Tanzimat Edict proclaimed in 1839, deeply affected the Beşiktaş district. The social spaces created by the public spaces that provide change in the urban texture of Beşiktaş also created a new socio-cultural environment. In the historical process from the proclamation of the Tanzimat to the II. Constitutional Monarchy in Beşiktaş, the open and closed public spaces that make up the urban space also revealed different social spaces.

It is known that promenade areas, which are open public spaces and that emerged much earlier than the 19th century, have become the most important social space organized in different districts of Istanbul and preferred by the people to meet since the 1850s. One of the public spaces that evolved from traditional to modern in Ottoman society and started from residential gardens and transformed into mass socialization spaces was the "İhlamur Mesiresi" in Beşiktaş; Various entertainments organized by the people of the neighborhood without discrimination between men and women transformed this place into a means of socialization.

On the other hand, since the second half of the 19th century in Istanbul, first sea and then land transportation has not only developed urban public transportation; but at the same time, it has created a new social living space by turning the piers, which are the stops of the steamboats, into the squares of the city. In this period, it is seen that the area where Beşiktaş Pier is located became a common stopover point for transitions to different parts of the city and turned into an open public space by taking on the role of a bazaar / market / square that reached large masses over time.

It can be said that coffee houses had an important place in Ottoman society as a closed public space. As it is known, coffee houses have become one of the important meeting points of the society in the capital since the 16th century; Although they were sometimes banned and closed, especially in the 19th century, they became a public space of socialization for not only coffee consumption, but also for the people living between the mosque, the bazaar and their house, as places for chatting, having fun, getting information, reading books and newspapers, and discussing various subjects. ; In fact, it also undertook the role of the main place for the state to receive information directly from the public. As a matter of fact, it is known that among the documents called "Havadis Journalleri", which provides important information about the society and the city, the sleuths appointed by the state followed the agenda and prepared reports by mixing with the people in coffee houses. In the sleuth reports between 1840-1844, it is understood that there were twenty (20) separate coffee houses in Beşiktaş and Ortaköy. The fact that there were so many coffeehouses in Beşiktaş district also showed that the coffeehouse culture increased rapidly in the neighborhoods.

Although the coffeehouses, where only men were admitted, caused women to be excluded from the socialization process, it can be said that the neighborhood bathhouses, the number of which increased at the same rate as the coffee houses, became the social spaces of women. It can be argued that women who had fun, chatted and drank coffee in the neighborhood bathhouses, which became new public spaces, were both included in life and liberated. In the 19th century, it was understood that there were two bathhouses among the socializing places of women in Beşiktaş district.

After the second half of the 19th century, with the evolution of some coffee houses and taverns, casino venues containing food, music and theater were born. At the end of the 19th century, the number of casinos increased, and casinos were opened in Beşiktaş and Ortaköy.

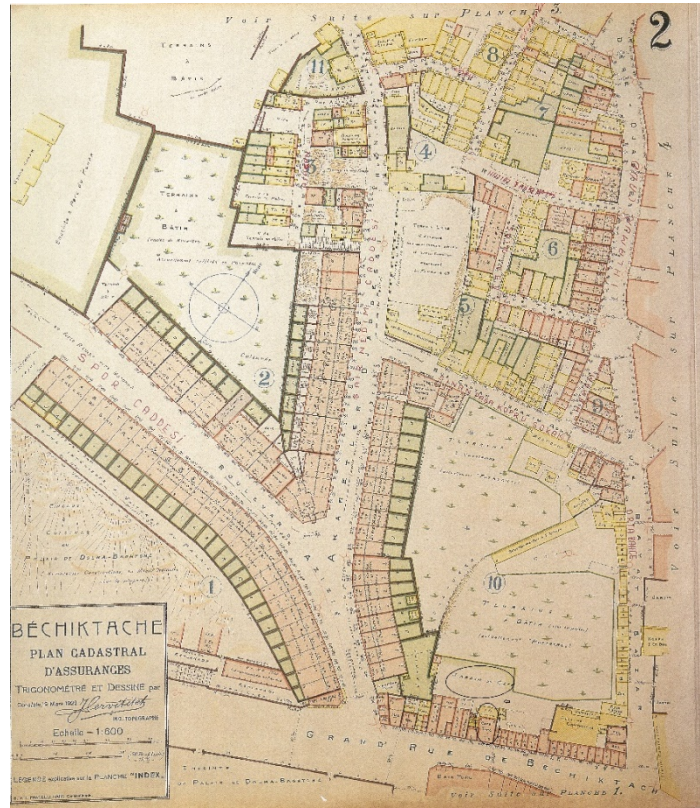
The development of the art of theater, which is an important socialization area of the society, and the construction of modern theater buildings also gained momentum in this period. A modern theater building, one of the pioneers of urban change, was built for the palace by Sultan Abdülmeçid. Thus, the building of the Dolmabahçe Palace Theater, which joined the urban space, became one of the new actors of cultural and social life for the people living in and around Beşiktaş, and integrated the theater with the urban and urban fabric. Sultan II. Abdülhamid had a small theater built in the Yıldız Palace complex in 1889. Close ties with art were not only established in Dolmabahçe Palace and Yıldız Palace, but throughout the city, people residing in Beşiktaş and Ortaköy became intertwined with theater and music, and art became an important part of social life and socialization of society.

Palace Painter Fausto Zonaro also contributed to the socialization of the society with the picture gallery he opened in Beşiktaş and brought a new social space together with the society in Beşiktaş. Another activity that played an important role in socialization in Beşiktaş was sports. Beşiktaş Bereket Gymnastics Club was established by a group of young people from Beşiktaş, both for the development of sports and for socialization.

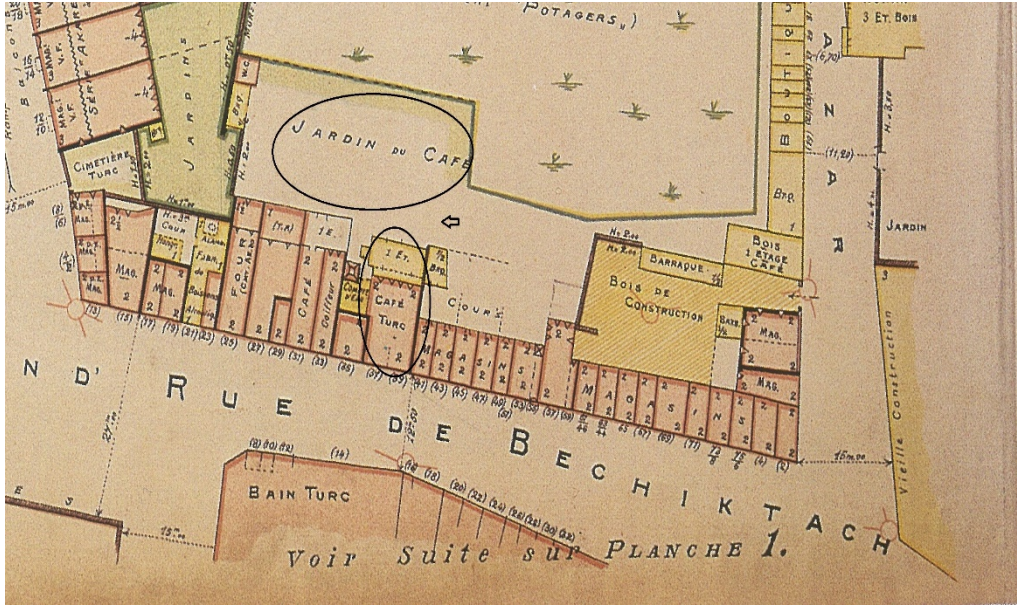
In conclusion; with the proclamation of the 1st Constitutional Monarchy, The casino, summer garden, special spaces created for women on the seaside, art gallery, cinema and sports club that were added to the social spaces of the Tanzimat Period consisting of bathhouses, coffeeshouses, promenade areas, pier and theater altogether can be said to have shaped the modern landscape of Beşiktaş to a great extent.

Ekler

Harita 1. 1845 Yılı İstanbul Haritası (Kollektif, 2013, s. 43-44).

Harita 2. Pervititch Beşiktaş Haritası 2 Numaralı Pafta (Pervititch, 2000, s. 33).

Harita 3. Pervititch Beşiktaş Haritası 2 Numaralı Pafta Kahvehâne ve Bahçesi Detay (Pervititch, 2000, s. 33)

Foto. 1. Ihlamur Kasrı-Merasim Köşkü (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Sultan II. Abdülhamid Yıldız Albümleri Fotoğraf Koleksiyonu)

Foto. 2. Ihlamur Kasrı-Maiyet Köşkü (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi)

Foto. 3. Beşiktaş İskelesi (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi)

Foto. 4. Beşiktaş İskelesi (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

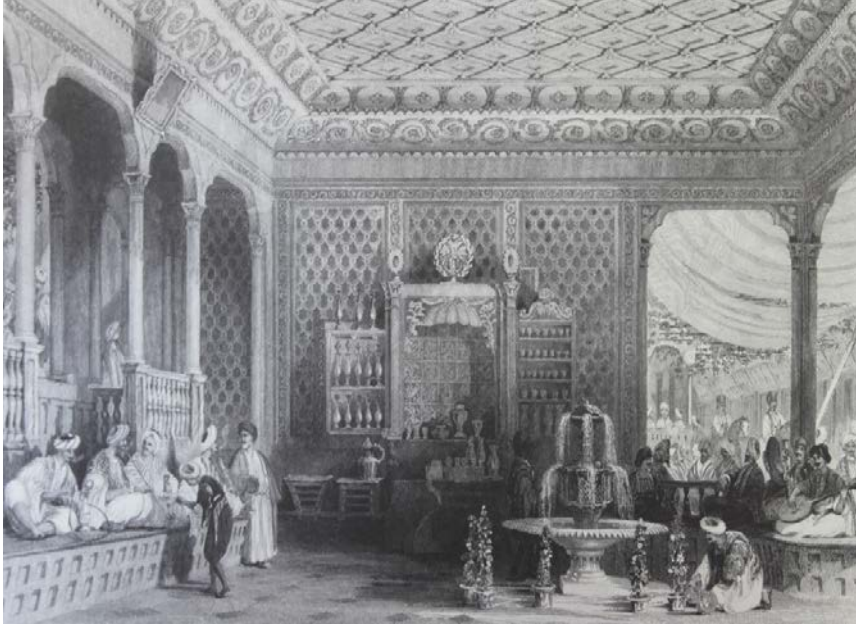
Foto. 5. İstanbul'da Bir Kahvehâne (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Sultan II. Abdülhamid Yıldız Albümleri Fotoğraf Koleksiyonu).

Foto. 6. olmabahçe Saray Tiyatrosu (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

Foto. 7. Dolmabahçe Saray Tiyatrosu İnşaatı (İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Fotoğraf Arşivi).

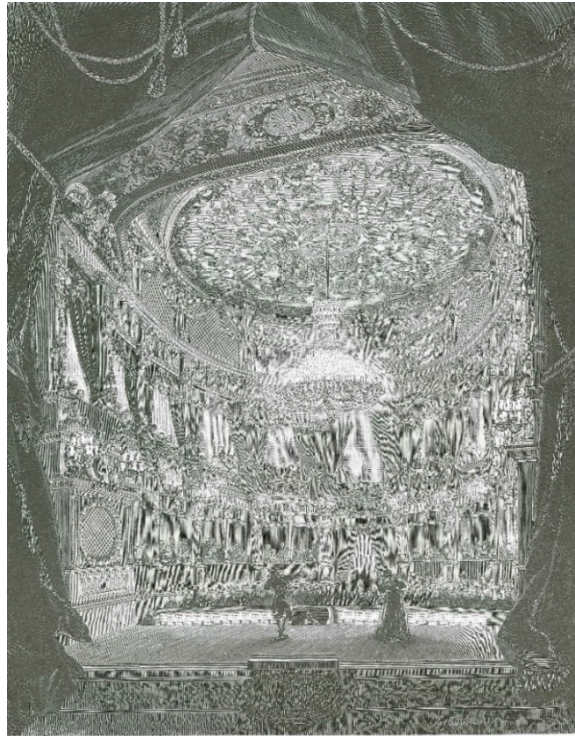
Şekil 1. Bir Türk Kahvehânesinin İçi (Allom, 2017, s. 71).

Şekil 2. Beşiktaş İskelesi (Flandin, 2014, s. 23).

Şekil 3. Kahvehâne’de Meddah (Allom, 2017, s. 82).

Şekil 4. 1859 Yılında Dolmabahçe Sarayı Tiyatrosu’nda Yapılan Bir Temsil (Tuğlacı, 1993, s. 349).

BAĞIMSIZLIK DÖNEMİ AZERBAIJAN EDEBİYATINDA KLASİK GELENEĞİN DEVAMI

CONTINUATION THE CLASSIC TRADITION IN AZERBAIJAN
LITERATURE IN THE INDEPENDENCE PERIOD

Vüsale MUSALI

Prof. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri
Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü,
tezkireshinas@gmail.com,

Öz

Nesimî, Kişverî, Habibî, Hatâî, Fuzulî, Vâkıf, Vedâdî, Sâbir gibi çok sayıda ünlü şair tarafından geliştirilmiş olan Azerbaycan edebiyatı günümüzde ne kadar modernleşse de hâlâ klasik geleneği yaşatan şairler yetişmektedir. XIX. yüzyılda Azerbaycan edebiyatı Bakü, Şuşa, Gence, Lenkeran, Şamahı ve diğer şehirlerde faaliyet göstermiş olan edebî meclislerde ilerleme kaydetmiştir. Azerbaycan edebiyatı tarihini dikkatli bir şekilde gözden geçirdiğimizde Sovyetlerin en sıkı zamanında bile klasik edebiyat geleneğinin şekil açısından terk edilmediğini gözlemliyoruz.

Azerbaycan'da asırlarca zengin örneklerle devam eden klasik edebiyat geleneği günümüze kadar varlığını sürdürmektedir. 1920-1950'li yıllarda Sovyet totaliter muhitinin diğer alanlarında olduğu gibi edebiyat da radikal metotlarla yönetilmiş ve böylece sosyalist-proleter edebiyatı oluşturulmuştur. Sosyalist-realist edebiyatı şekillendirmek için klasik edebî miras ötekileştirilmiş, klasik şiiri ayakta tutan edebî meclislerin faaliyetine son verilmiş, muğam musikisine ve milli musiki enstrümanlarına karşı kampanya başlatılmıştır. Edebiyat, dil, din ve sanat alanında alınan tedbirler klasik şiire de tesirsiz kalmamış ve "yumuşama" dönemine kadar bu sükût devam etmiştir. 1920'li yıllarda Bakü, Karabağ, Gence, Lenkeran ve Şamahı'da faaliyet gösteren edebî meclisler resmi olarak kapatılmıştır. Akabinde bu gibi şiir meclisleri gizli bir şekilde faaliyetine devam etmiş ve klasik geleneği günümüze taşımışlardır.

Bağımsızlık dönemi Azerbaycan edebiyatında klasik ananenin yaşatılmasında Mecma'u-ş-Şu'arâ, Fuzuli ve Vahid edebî meclislerinin büyük rolü olmuştur. Günümüzde aruz vezniyle yazan şairleri Bakü'de bir araya getiren Mecma'u-ş-Şu'arâ edebî meclisi ve Azerbaycan Yazarlar Birliği Hazar Şubesi faaliyet göstermektedir. Geleneği şekil ve konu itibarıyla devam ettiren şairlerin büyük bir kısmı bu meclislerde yetişmişlerdir.

Makalede, 1991 yılından günümüze kadar çağdaş Azerbaycan edebiyatı temsilcilerinin klasik tür ve şekillerde yazdığı eserler ele alınarak değerlendirilmeye tâbi tutulmuş, klasik geleneği şekil ve içerik açısından devam ettiren çağdaş şairlerin şiire hangi yenilikleri getirdikleri incelenmiştir. Bunun yanı sıra çalışmada çağdaş edebî meclislerin faaliyetine ışık tutulmuş ve klasik edebî geleneğin yaşama sebepleri açıklanmış, çağdaş Azerbaycan edebiyatında müracaat edilen klasik nazım şekilleri ve edebî türler, külliyyat ve divanlar, tezkirecilik geleneği, şiirlerin vezni, dili ve konusu araştırılmıştır.

Abstract

Although Azerbaijani literature, developed by many famous poets such as Nesimi, Kishveri, Habibi, Khatai, Fuzuli, Vaqif, Vidadi and Sabir, is being modernized, there are still poets who preserve the classical tradition. In the 19th century, Azerbaijani literature developed in literary assemblies operating in Baku, Shusha, Ganja, Lankaran, Shamakhi and other cities. Having carefully studied the history of Azerbaijani literature, we will notice that the classical literary tradition was not forgotten in terms of form even in the most severe Soviet times.

The tradition of classical literature, which continued for centuries with rich examples in Azerbaijan, continues to exist to this day. In the 1920s-1950s, as in other areas of the Soviet totalitarian milieu, literature was controlled by radical methods, and in this way a socialist-proletarian literature was created. In order to form the literature of socialist realism, the classical literary heritage was marginalized, the activities of literary assemblies that supported the life of classical poetry were stopped, and a campaign was launched against mugham and national musical instruments. The measures taken in the field of literature, language, religion and art did not remain inactive in regard to classical poetry, and this silence continued until the period of "softening". In the 1920s, the literary assemblies operating in Baku, Garabagh, Ganja, Lankaran and Shamakhi were officially closed. In the future, such poetry meetings continued their activities in secret and brought the classical tradition to the present day.

The literary assemblies of Majmaush-Shuara, Fuzuli and Vahid played an important role in preserving the classical tradition in the Azerbaijani literature of the independence period. Today, the Majmaush-Shuara Literary Assembly and the Caspian branch of the Azerbaijan Writers' Union operate in Baku, which unite poets who write with the aruz-meter. Most of the poets who continued the tradition in terms of form and theme were educated in these assemblies.

The article assesses the works written by representatives of modern Azerbaijani literature in classical genres and forms from 1991 to the present, and considers the innovations that modern poets have introduced into poetry, continuing the classical tradition in form and content. In addition, the work highlights the activities of modern literary assemblies and explains the reasons for the survival of the classical literary tradition, studied the classical forms of verse and literary genres, külliyyat and divans, the tezkire tradition, the size, language and theme of poems used in modern Azerbaijani literature.

Makale Bilgisi

Türü: İnceleme makalesi
Gönderildiği tarih: 10 Şubat 2023
Kabul edildiği tarih: 13 Mart 2023
Yayınlanma tarihi: 20 Haziran 2023

Article Info

Type: Review article
Date submitted: 10 February 2023
Date accepted: 13 March 2023
Date published: 20 June 2023

Anahtar Sözcükler

Azerbaycan; Klasik Edebiyat;
Geleneği; Şiir

Keywords

Azerbaijan; Classical Literature;
Tradition; Poetry

DOI

10.33171/dtcjournal.2023.63.1.29

Giriş

Azerbaycan edebiyatı asırlar boyunca oluşmuş olan zengin bir edebiyattır. Bu edebiyatın esasını Azerbaycan halkının milli manevi değerleri, gelenek ve görenekleri, idealleri ve mücadelesi teşkil etmektedir. Azerbaycan edebiyatı Azerbaycan Türklerinin milli varlığını yansıtmakta ve onu dünyaya sunmaktadır. İzzeddin Hasanoğlu, Kadı Burhâneddin, Nesîmî, Cihanşah Hakikî, Emir Efsâhuddin Hidâyet, Şâh İsmail Hatâî, Habîbî, Fuzûlî, Sâib Tebrîzî vd. Azerbaycan şairleri yazdıkları eserlerle divan edebiyatını zenginleşmesine katkı sağlamışlardır. Şah İsmail Hatâî âşık şiiri tarzında da şiirler yazmış ve divan edebiyatı ile beraber halk edebiyatının da gelişmesini sağlamıştır. XVIII. yüzyılda bazı şairler hem hece hem de aruz veznini kullanmak suretiyle gerek klasik gerekse de halk şiiri tarzında eserler ortaya koymuşlardır. Azerbaycan klasik edebiyatında tasavvufî, irfanî konuların yanı sıra sosyal problemler de gündeme getirilmiştir. Fakat toplumsal sorunlar yoğun olarak hicivler aracılığıyla ele alınmıştır. Azerbaycan, Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) antlaşmalarıyla Güney ve Kuzey olarak ikiye ayrıldıktan sonra edebiyat da iki farklı istikamette gelişmeye başlamıştır. XIX. yüzyılda Kuzey Azerbaycan'daki edebiyatta modernleşmeye doğru adımlar atılmış, tiyatro eserleri kaleme alınmıştır. Modernleşmeye rağmen Azerbaycan edipleri klasik geleneği de yaşatmışlardır (Musalı, 2022, s. 217).

XIX. yüzyılda Kuzey Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde şiir toplantıları düzenleniyordu. Bu dönemde Bakü'de "Mecma'uş-Şu'arâ", Gence'de "Dîvân-i Hikmet", Kuba'da "Gülistan", Ordubad'da "Encümen-i Şu'arâ", Lenkeran'da "Fevcül-Fusahâ", Şamahı'da "Beytû's-Safâ", Şuşa'da ise "Meclis-i Üns" ve "Meclis-i Ferâmuşân" adlı edebî meclisler teşkil edilmiştir. Bu meclisler bir nevi edebiyat okulu ve şiir atölyesi rolünü üstlenmişlerdir. Burada üstat şairler genç şairlere aruz veznini öğretiyor, belagat dersleri veriyor, yeni yazılan şiirler tartışılıyor, klasik şairlerin şiirlerine nazireler okunuyordu (Qarayev, 2012).

N. Garayev, Azerbaycan Millî Bilimler Akademisi Elyazmaları Enstitüsü kütüphanesinde muhafaza edilen bir belgeden yola çıkarak XX. yüzyılın başlarında Bakü'de "Türk Sesi" adlı şairler cemiyetinin de varlığından bahsetmiştir. Adı geçen meclisin tüzüğünde bu kurumun ilkesinin Türk vatanperverliği olduğuna ve Türklüğün güç kuvvet bulması, Türk edebiyatının gelişmesi yönünde çalışılacağına dair maddeler geçmektedir (Qarayev, 2012, s. 272). Böylece Azerbaycan şairleri klasik şiiri Türkçülük üzerinde inşa etmeye ve dili sadeleştirmeye gayret göstermişler. Bu

mecliste temsil edilen şairlerin şiirlerinde daha çok vatan ve millet kavramları ile toplumu ilgilendiren güncel meseleler ele alınmıştır.

Fakat Sovyetler dönemine gelindiğinde klasik şiir geleneği iktidarda bulunan rejim tarafından dışlanmış ve baskı altına alınmıştır. “Mecma‘u’s-Şu‘arâ” üyelerinden olan Cennetî bir müseddesinde *“Dâd istibdâddan, feryâd istibdâddan”* söyleyerek ciddi sözlerin hezle dile getirildiğini, kimsenin “âzâdeyem” demeye cesaret edemediğini ifade etmiş, işgale karşı çıkmıştır:

Zâhiren mevzumuz gerçi mey-i gül-fâm idi,
 “Cem” deseydik vâzıh iştir kim redifi câm idi,
 Özrümüz malumdur: eyyâm-ı piş-eyyâm idi,
 Asıl maksad merdüme hürriyet-i efhâm idi,
 Yoktu cüret kimsede kim söylesin “âzâdeyem”,
 Bâki yoktur ger deseydi “mest-i câm-ı bâdeyem”
 Yani ciddi sözleri hezl ile söyledik müdâm,
 Kim ona yol bulmasın divan ü ya fehm-i avâm,
 Ehline gizlin değildi çünkü mazmun-ı kelâm,
 Ta mürûr-ı vakt ile gelsin ele asl-ı merâm,
 Yetsin ol gün ki deyek: “Ey dâd istibdâddan”,
 Dâd istibdâddan, feryâd istibdâddan (Qarayev, 2012, s. 272).

Zira klasik şiirin dinî ve irfanî konuları ele alması veya her türlü farklı düşünceleri yaygınlaştırması Sovyet ideolojisine ters düşüyordu. Bu da Sovyet hâkimiyeti yıllarında tüm edebî meclislerin kapatılmasına sebebiyet vermiştir. Klasik şiirle ilgilenen şairler ancak gizli bir şekilde bir araya gelebiliyorlardı. Böylece usta-çırak ilişkisi zedelenmiş, dinî-tasavvufî konulu literatür yasaklanmış, din adamları kurşuna dizilmiş veya Kazakistan’a, Sibiryaya sürülmüşlerdir. Bu durumda klasik şiir geleneğini devam ettiren şairlerin büyük çoğunluğunun edebî eserlerinin de basılması ve rahat bir şekilde okurlara ulaşması engellenmiştir.

Sovyet işgalinin ardından tüm alanlarda olduğu gibi şiirde, hatta vezinde de değişiklik söz konusu olmuştur. Şairlerin büyük çoğunluğu hece veznini ve serbest şiiri tercih etmişlerdi. Bu yıllarda aruz vezninde kaleme alınan şiirlerin baskıcı rejim tarafından kabullenilmemesinin bir diğer sebebi de dönemin propagandasını yapacak olan şiirlerin aruz vezninde yazılmasının zorluğu idi. Sovyetlerin en baskın döneminde Samed Vurgun ve Süleyman Rüstem’in aruz vezninde yazdığı şiirlere de rastlıyoruz. *“Bu şairlerin şiirlerinde klasik şairlerin eserlerindeki aruz bahirlerinin renkliliği görülmese de, Azerbaycan edebiyatı tarihinde aruzu millileştiren şairler*

olarak önemli yere sahiptirler. Bu millileşme aruz vezinli şiir sisteminden uzaklaşma sonucunda gerçekleşmiştir” (Quliyev, 2011, s. 53).

Sovyetler zamanında aruz vezninde yazılan şiirlerin yayınlanmasının zor olduğuna değinen şair Hekim Gani aruz vezni ile şiir yazan şairlerin eserlerinin neşrine vezin sebebi ile izin verilmediğini, “çağdaş okurlar için ağırdır”, “dönemin ihtiyacını karşılamamaktadır” gibi bahanelerle dergi ve gazetelerde basılmadığını acı teessüf hissiyle dile getirmiştir (Şahin Fazıl, 2006, s. 25).

XX. yüzyılda gazelin yaşamasında Aliğa Vahid’in ve muğam musikisinde gazelin özel bir yeri olmasının büyük rolü olmuştur. Vahid, klasik şiirin korunmasında, sadeleşmesinde, sosyalist-realist edebiyat içerisinde yayılmasında ve geleceğe aktarılmasında önemli roller üstlenmiştir. Onun şiir sanatı çağdaş Azerbaycan edebiyatında Aliakber Şahid, Aliğa Bakir, Hekim Gani, Hacı Mail, Alemdar Mahir, Şahin Fazıl vd. şairler neslinin yetişmesinde etkili olmuştur. Hacı Mail, Hekim Gani, Alemdar Mahir gibi şairler de edebî meclisler aracılığıyla klasik geleneği yeni nesle aktarmış, sevdirmiş ve üstat gazelhanlara dönüşmüşlerdir.

Klasik şiiri yaşatan bir diğer unsur ise hiciv türü idi. Sovyet hâkimiyeti yıllarında, özellikle de Stalin sonrası dönemde yönetim, toplumdaki olumsuzlukları ortadan kaldırmak ve halk arasında sosyal eleştiriyi şekillendirmek için hicivlerin yazılmasına izin vermişti. Aruzun oynak bahirlerinde daha güzel seslenen ve diğer vezinlerden akustik kalitesi ile seçilen satirik şiirlerin sevilmesi ve Sovyet rejimi tarafından kabullenilmesi, aruz edebiyatının yaşamasına vesile olmuştu. Zira aruz vezninin ahengi, ritmi ve oynak bahirleri hicivler için daha uygundu.

Azerbaycan edebiyatında klasik şiir ananesinin yaşamasının diğer bir sebebi dini merasim ve taziye meclisleri idi. Sovyet rejimi dinî, manevi ve kültürel değerleri unutturmaya, yasaklamaya çalışmıştır. Fakat bu manevi baskı Stalin’in ölümünden sonra azıcık da olsa yumuşamış ve ister Kerbela şehitlerinin anıldığı Aşura günü ve Muharrem ayında gerçekleştirilen törenlerinde isterse de taziyelerde mersiye ve nevhalara ihtiyaç duyulmuştur.

1980’li yıllarda “Mecma’u’ş-Şu’arâ”, 1990’lı yıllarda ise Fuzuli ve Vahid gibi edebî meclislerin faaliyete başlaması, edebî geleneğin sağlam bir şekilde yaşatıldığını kanıtlamaktadır. Nitekim yetmiş yıllık Sovyet hâkimiyeti döneminde baskılara rağmen klasik şiir ananesi kaybolmamış ve bugün de yaşamaktadır. Bununla ilgili edebî örnekler de fikrimizi kanıtlamaktadır. Son araştırmalarımız sırasında 1991

yılından bugüne kadar 30 divan, 7 tezkire, 1 külliyyat ve çok sayıda sefername, gazel, kaside, hiciv kaleme alındığının şahidi oluyoruz.

Bağımsızlık dönemi Azerbaycan edebiyatında klasik gelenekle ilgili araştırmalar sınırlıdır. Çağdaş Azerbaycan gazeli, Vâkîf Yusifli'nin "Azerbaycan Gazeli" (2018) kitabında değerlendirilmiştir. Ayrıca aruz vezniyle şiirler yazan şair Şahin Fazıl'ın sanatını konu eden bir tez savunulmuştur (Məhərrəmli, 2007). Bunlar dışında klasik gelenek incelemeye tâbi tutulmamıştır. Hatta Azerbaycan'ın bağımsızlık kazanmasından sonra yazılan edebiyat tarihlerinde klasik geleneği yaşatan, klasik nazım şekil ve türlerinde eser veren şairlere yer ayrılmamıştır. Azerbaycan Millî Bilimler Akademisinin yıllık raporlarında da bu şairlerle ilgili değerlendirmelere rastlamadık.

Günümüzde Edebî Meclisler

Klasik Azerbaycan edebiyatını gözden geçirdiğimiz zaman şairlerin edebî terbiyeyi meclislerde aldığı görülmektedir. Meclislerde şairler şiir yazmanın tekniğini, sırlarını öğreniyor, önerilen belagat kitaplarını okuyor ve önceki şairlerin divanlarını ezberlemek için görevlendiriliyordu. Üstat olmadan şair olarak yetişmek ise imkânsızdı. Bu meclislerde şiirde hangi konu, mazmun ve duyguların nasıl işleneceği öğretiliyor, genç şairlerin kaleme aldıkları şiirler okunuyor, bazı şiirler şerh ediliyordu. Yukarıda belirttiğimiz üzere Sovyet sansürü Azerbaycan edebiyatını çok ciddi bir şekilde etkilese bile Bakü'de edebî meclisler gizli saklı olarak kendi faaliyetlerini sürdürmüşlerdi. Fakat bu meclislere herhangi bir isim verilmemişti. Toplantılarda Meşedi Azer, Abdülhalık Yusif, Memmedağa Cürmi ve diğerleri şiirleşiyor, edebî konulardan bahsediyor, klasik şairlerin eserlerini yorumluyor, tartışmalar yapıyorlardı. Böylece klasik şiirin gizemleri ve asırlarca şekillenmiş olan edebî teknikler meclis katılımcılarına iletildi. Günümüzde de Azerbaycan'da edebî meclisler varlığını sürdürmekte ve klasik şiir geleneği özellikle Bakü'de yaşatılmaktadır.

Çağdaş Azerbaycan edebiyatı ne kadar modernizme ve postmodernizme yönelmişse de gerek nazım ve gerekse de nesirde klasik geleneğin kesintiye uğramadan devam ettiği gözlemlenmektedir. Şöyle ki çağdaş edebiyatımızda hem aruz, hem serbest, hem de hece vezninde şiirler kaleme alınmaktadır. Aruz vezninde yazılan şiirlerin sayısı diğer iki vezne göre azlık teşkil etmektedir. Günümüzde klasik şiir geleneğini devam ettiren çağdaş Azerbaycan edebiyatı temsilcileri arasında Arif Buzovnalı, Şahin Fazıl, İlgar Fehmi, Mirkamil, Evez Kurbanlı vd. gibi şairleri

görüyoruz. Aruz vezninde şiir yazan Azerbaycan şairlerinden İlgar Fehmi gazelin çağdaş Azerbaycan şiirindeki statüsünü şöyle belirlemektedir:

Zamana zor ayak uydursa bile gazel halkın maneviyatını yansıtmaması sebebi ile yaşama, halk ve devlet tarafından himaye edilmelidir... Herhangi bir sosyal olay gerçekleştiği zaman onu aruza yansıtmak zor olacaktır. Fakat bu, hece veya serbest şiirde daha kolaydır. Bu açıdan şiir sanatının sosyalleştiği bir zamanda aruz veznini kullanmanın zorluğu bu veznin kenarda kalmasına sebebiyet vermektedir. Fakat yine de bu vezin yaşamaktadır. Aruz vezninde yazanlar, hece ve serbest vezinde yazanlara nazaran daha azdır. Gelecekte de böyle olacaktır (Fehmi, 2013).

Sovyet sansürü ve özellikle de Stalin döneminde millî şairlerin büyük bir kısmı kurşuna dizilmiş, bazıları sürgün edilmiş, edebî meclisler ise kapanmıştı. Sovyet ideolojisinin propaganda aracı olan edebiyat örnekleri, özellikle de şiir hece ve serbest vezni ile yazılıyordu. Edebiyat şekilce millî, içerik itibarıyla sosyalist edebiyata dönüşmüştü. Klasik edebiyat türlerinden olan tevhid, münacat, na't gibi dinî konulu türlerde eser vermek ise tamamen yasaktı. *"Sosyalist devleti, sosyalist edebiyatı, sosyalizm realizmi... Edebiyatın esas görevi devlete, partiye ve sosyalizme hizmet etmektir. Övgücü şairler parti ve devlet tarafından ilgi görüyor, methiyecilik yapmayanlar ise cezalandırılıyor, yazıları yayınlanmıyordu. Buna bakmaksızın sistemi övmeyenler de yazıyor, yazdıklarını sandığa koyuyor, gizli tutuyorlardı"* (Fazil, 2006, s. 61). Böylece "sandık edebiyatı" ifadesi ortaya çıkmıştı. Bu şiirlerin bir kısmı Azerbaycan'ın 1991 yılında bağımsızlığını kazanmasından sonra antolojiler aracılığıyla okurlarıyla buluşmaya başladı.

Sovyet baskısı yumuşamaya başlayınca, daha 1923 yılında kapatılan "Mecma'u's-Şu'arâ" edebî meclisi 1980 yılında Rüstem Sâmit başkanlığında yeniden faaliyete başlamış ve 1991 yılının Temmuz ayında bu edebî meclisin tüzüğü Azerbaycan Medeniyet Vakfı tarafından onaylanmıştır (Fazil, 2006, s. 18). Meclis geçici olarak Hacı Mail'in Nardaran'daki evinde toplanmıştı. Meclisin faaliyeti televizyonda Kervan programında yayımlanıyordu. 1994 yılında meclis için Azerbaycan Medeniyet Vakfında daimi yer ayarlandıktan sonra toplantılar burada düzenlenmeye başlamış ve meclis başkanlığı Rüstem Samit tarafından yürütülmüştü.

1994 yılında Bakü'nün Nardaran kasabasında şair Hacı Mail Aliyev tarafından "Fuzulî Edebî Meclisi" oluşturulmuştur. Bu meclis, Sovyet baskısı yıllarında uzun süre bir araya gelemeyen klasik şiir sevdalılarının, aruz vezninde yazan şairlerin

buluştuğu mekâna dönüşmüştür. Düzenli toplantılar neticesinde üstat şairlerin tesiri ile aruz vezninde yazan genç kuşak yetişmeye başlamıştır. Bu mecliste şairlerle beraber muğam üstatları, hânendeler de iştirak etmiştir. Çünkü muğam klasik şiirin, özellikle de gazelin önemli bir parçasıdır. Zikri geçen meclis, Hacı Mail'in vefatına kadar (1999) faaliyetlerini sürdürmüştür. Baba Pünhan, Arif Buzovnalı, Sona Hayal gibi çok sayıda şair bu mecliste yetişmiştir. Meclisin faaliyetinden bazı anılar "Hacı Mail ve Fuzuli Edebî Meclisi" adlı kitaba konu edilmiştir (Xəyal, 2005).

1996 yılında ünlü gazel şairi Aliğa Vahid'in anısına "Vahid Poeziya Evi" açıldı. 10 Haziran 1999 yılında buraya bağlı olmak suretiyle "Vahid Edebî Meclisi", Hekim Gani başkanlığında faaliyete geçti. Bu mecliste şairlerle beraber hânendeler de yer almakta, musiki eşliğinde şiirler okunmaktaydı. Meclise katılan hânendeler burada okunan şiirleri seçiyor ve daha sonra seslendiriyorlardı.

Bu şiir mekânının görevi, görülecek işler ve buradan beklentilerle ilgili şair Hekim Gani aşağıdaki şiiri yazmıştır:

Burda ikram olacak ilm-i aruzla gazele
 Düşecek Hak yoluna bir zaman azmış mesele
 Çok çalıştı özü Vahid düşe bu imkân ele
 Söz bilenler gelecek bu yeni unvan evine
 Dönecek "Vahid Evi" şiir ile irfan evine.

Gani, Vahid-şinasız, şiir hopub kanımıza
 Mustakillik verip azatlığı vicdanımıza
 Helal olsun kanımız Azerbaycan'ımıza
 O getirdi bizi bu Hak ile iman evine
 Aslı sanat ve sanatkâr evi, vicdan evine
 Dönecek "Vahid Evi" şiir ile irfan evine (Qəni, 2000, s. 21-21).

Şair Geşem Necefzade, Vahid Edebî Meclisindeki anılarını bir makalesinde paylaşmıştır:

Katılımcılar her Pazar bu meclise toplanıyor, edebî tartışmalar başlıyor ve alevleniyor, hatta meclis bitiminde metroya, oradan şehre yayılıyordu. Şairler bir çaydanlık çayı yudumlayarak içiyor, şiir söyleyip, tavla oynuyorlardı. Meclis başkanı Hekim Gani hece veznini sevmediği için ve hece vezninde yazan şairleri kabullenmediği için aruz vezinli şiiri ön planda tutuyordu (Nəcəfzadə, 2017).

XX. yüzyılın sonu XXI. yüzyılın başlarında Bakü'de Hacı Alemdar'ın "Aruz", Hacı Abbas'ın "Hacı Mail", Sona Hayal'in "Maştağa Şairler" adlı şiir meclisleri var olmuş, aynı zamanda "Şefai", "Kudsî" ve "Vahid" adlı kısa ömürlü edebî meclisler de faaliyet göstermişlerdir. Günümüzde ise Bakü'de Fazıl Şahin başkanlığında "Mecma'u's-Şu'arâ" edebî meclisi ve Arif Buzovnalı başkanlığında Azerbaycan Yazarlar Birliği'nin Hazar Şubesi klasik edebiyat geleneğini devam ettiren ve aruz vezninde şiir yazan şairlerin bir araya geldiği meclislerdir. Bunun dışına Bakü civarındaki kasabalarda faaliyet gösteren küçük meclisler de vardır. Nardaran kasabasında "İrfan Edebi Meclisi", Türkan kasabasında "Buta", Maştağa kasabasında "Genç Kalem", Hırdalan şehrinde "Abşeron" edebî meclisleri bunlara dair birer örnektirler.

Günümüzde de edebî meclislerin belli başlı yazılmamış kuralları vardır. Şair Arif Buzovnalı edebî meclis kültürünü, adabını dizelere dökmüştür:

Sözünü, ey danışan kimse, liyakatle danış.

Ya hadisten, ya da Kur'an'dan alametle danış.

Ganmaz olma, söze güç verme, adab gözleginen,

Urefa meclisidir, ince işaretle danış.

Kişisen, ağır otur, ortaya pıç-pıç salma,

Bizden üstün danışırsansa, cesaretle danış.

Âli meclisti, kulak ver, sözün ahengini tut,

Dinle, öğren, sora git halka belağatle danış.

... Hak bilenden haber al hakkı ki bil hakk nedir,

Sonra gel meclise iffetle, adaletle danış (Buzovnalı, 2014, s. 62).

Bugün Azerbaycan edebiyatında klasik geleneği şekil ve içerik açısından devam ettiren, ananeyi yaşatan şairlerin büyük çoğunluğunun edebî meclislerde yetiştiğine tanık olmaktayız. XXI. yüzyılda kaleme alınan tezkireler de bunu ispat etmektedir. Şöyle ki söz konusu tezkirelerin büyük çoğunluğu edebî meclislere katılan şairleri kapsamaktadır.

Klasik Nazım Şekilleri ve Edebi Türler

Sovyetler döneminde milli musikiye, klasik şiire ciddi saldırılara karşı dayanan muğam ve gazel, çağdaş Azerbaycan edebiyatında klasik edebî tür ve şekillerin yaşamasına vesile olmuştur. Genellikle yukarıda isimlerini zikrettiğimiz edebî meclislerde yetişmiş şairler dinî-tasavvufî, sosyal-siyasi konuları işliyor, divan bağıyor, tezkire tertip ediyorlar. Azerbaycan edebiyatında klasik nazım şekillerinin nerdeyse her birinde (gazel, rubai, kaside, tuyuğ, mesnevi, murabba, kıt'a, sürud

müstezat, terkiibent, terciibent, musammat) edebî örnekler verilse de yoğunluk gazel ve kaside türünde görülmektedir. Günümüzde en çok gazel nazım şekli ilgi görmektedir. Bunun dışında kaside, mesnevi gibi nazım şekillerine de müracaat edilmektedir.

13-16 Ocak 1928 tarihlerinde Azerbaycan Proleter Yazarlar Cemiyetinin toplantısındaki konuşmasında şair Süleyman Rüstem, Azerbaycan edebiyatının 1920 yılına kadar gözü yaşlı olduğunu, mecmualarda çürük aşk, hicran ve bülbül mersiyelerinden başka bir şeye tesadüf edilmediğini, bu hastalığa genç şairlerin de müptela olduğunu dile getirmiştir (Qəhrəmanlı, 2006, s. 86). Akabinde şair, gazelin yaşatılmasında önemli bir rol oynayan muğam musikisini seslendiren enstrümanlardan tarın susmasını emreden şiirini kaleme almıştır:

Kes sesini ötme dedim. Ötme dedim, ötme tar!..
 Sosyalizmin teranesi asla tarda çalınamaz...
 Biz işitmek istememiz dertli tarın sesini..
 Kavrayamaz bu ülkenin ahengini dertli tar
 Sene ölüm, sene ölüm! Budur bizim son karar (Rüstəm, 1927, 47-48).

Aslında yüz yıl öncesinin bu tartışmaları değişik şekillerde olsa bile günümüze değin sürdürülmüştür. Şahin Fazıl hece ve serbest vezinde yazan bazı şairlerin aruz vezni ile yazan şairleri hor gördüğünü, onların gazeli mazinin kalıntısı olarak algıladıklarını, gazelde yar – ağyar, gül – bülbül, şem – pervane gibi çiğnenmiş konulara değinildiğini ifade etmiştir. Aruza muhalif olan bu şairlere karşı Şahin Fazıl gazeli savunmaya geçmiş ve “gazele içtimai mazmun verilebileceğini” dile getirmiştir (Fazıl, 2018, s. 118).

Güney Azerbaycan edebiyatında da klasik ananeyi yaşatan Masume Elkızı, Hosrov Barışan, Ali Taşkın, Adalet Duman, Eldar Muğanlı, Behruz Devletâbâdî, Mir Cemal vd. şairler vardır. Hosrov Barışan, gazelin eskimediği, sadece yeni libasa büründüğü düşüncesindedir. Şair, artık gazelde saray tanrıçasını övmediğini, hür uçtuğunu, halkın arasında olmayı tercih ettiğini söyleyerek dil bahçesini yağmalayan gazelin yenilendiğini, musiki sarayının – muğamın – gazelsiz ayakta duramayacağını dile getirir:

Sarayın tanrıçasın övmeyeli, hür uçuram
 Duyup insan sesini, halk için seçti gazel.
 Dil bağıın yağmaladı yad söz ile eski gazel!
 Yenilendi, o alak otlarını biçti gazel.
 Da gazelsiz yıkılar musiki adlı sarayım;

Malatımdır muğamım, ondaki kerpiçti gazel (Ədəbi proses, 2013, 2014, s. 214).

XXI. yüzyılın başlarında Hacı Alemdar Mahir, Miraziz Seyidzade, Memmed Mecidoğlu, Gülara Munis, Hacı Arif Buzovnalı, İlgar Fehmî, Yasin Halil, Mahcamal, Hakanî Eminî, Sona Hayal, Vügar Râhî, Azer Ferâkî ve diğer şairlerin gazellerden oluşan kitapları yayımlanmıştır. Prof. Dr. Vakıf Yusifli çağdaş şairlerin gazel yazdığını fakat bu alanda hüner göstermek için aruza hâkim olmanın yeterli olmadığını ve gazele yenilik getirmek gerektiğine vurgu yapmaktadır. Yusufli çağdaş edebiyatımızda üstat olarak Hacı Alemdar Mahir'in ismini anar (Yusifli, 2018, s. 87).

Ö. F. Akün'e göre saray şairlerinin hükümdarlar için parlak methiyeler dizdikleri kasideler, hepsinde değişmez ve ideal bir güzelin vasfedildiği, vusatsız bir aşkın ıstıraplarının terennüm edildiği sıra sıra gazeller, ağır başlı terci'-bend ve terki-bendler, duygu ve düşünceyi en kesif bir halde küçük bir hacme sığdıran rubâiler, kahramanları hep aynı olan aşk maceralarının anlatıldığı mesneviler divan edebiyatını meydana getiriyordu (1994, s. 390). Klasik şairler şiirin şekli yönünü değiştiremezdi ve belirlenmiş konuların dışına çıkamazlardı. Şairler, kalıplaşmış hazır konu ve motifleri şiirlerinde kullanmak zorundalardı, edebî zevk ve anlayışta mevcudun dışına çıkmak, farklı arayışlara yönelmek diye bir düşünce ve istekleri zaten yoktu. Çağdaş şairler ise edebiyattaki değişmeyi görür, çeşitli edebiyat tarzları ile tanışır. Onlar sanatta ferdî yol seçme hakkına sahiptirler ve duyduklarını, yaşadıklarını, gördüklerini istedikleri bir şekilde ifade ediyorlar. Yani klasik geleneğin takipçisi olan bu şairler, uyulması zorunlu olan kaide çemberi içerisinde değillerdi.

Çağdaş Azerbaycan edebiyatında klasik nazım türlerinin büyük çoğunluğuna rastlamak mümkündür. Bağımsızlık dönemi edebiyatını araştırdığımız zaman aruz veznine müracaat eden şairlerin büyük bir kısmının münacat kaleme aldığını tespit ediyoruz. Özellikle dinî-irfanî konulara başvuran ve divan bağlayan şairler münacat yazmışlardır. Alemdar Mahir'in "İhsan eden de sensen, imdad eden de sensen", "Koyma ya Rab, küfr salsın gölge iman üstüne", Hacı Mail'in "Haşalillah nazarın kesme cihandan, Rabbim", Ağakerim Nâzıf'ın "Kalmışam hicr ile, Ya Rab, gam-ı ferağatta", Arif Buzovnalı'nın "Alemin sensen penahı, yoktu sen senden sevâ", "Kul oldum nefsim, karşında çok şermendeyem, Ya Rab!" vs. gibi şiirleri birer münacat örnekleridirler. XXI. yüzyıl şairleri tevhid türünü münacatla birleştirdiklerinden dolayı müstakil bir tevhid örneğine rastlayamadık.

Na'tlar da Azerbaycan şairlerinin sık sık başvurdukları türlerdendir. Hacı Mail “Ya Muhammed! Ya Nebi! Ey bir adı Hayrü'l-beşer”, “Her kimseye olmuşsa eğer yar Muhammed”, Şahin Fazıl'ın “Peygamberin hikmeti Kur'an'ı Kerim'dir”, “İslam'ımızın ulvi ey server-i peygamber” gibi na'tlar çağdaş edebiyatımızda özel bir yere sahiptirler.

Bakü civarındaki edebî meclislerde yetişen şairlerin kaleme aldıkları methiyelerde genellikle Âl-i Âbâ ve 12 imam methedilmektedir. Hacı Mail'in “Ehl-i irfana, gönül, bir ism-i pünhandır Ali”, “Ola cihanda kimin, farkı yoktur, namı Rıza” vs. gibi şiirlerini bu anlamda örnek olarak sunmamız mümkündür.

Çağdaş Azerbaycan şairlerinden Hacı Mail, Şahin Fazıl, Alemdar Mahir, Hacı İlgar gibi genellikle dinî-irfanî konulara müracaat eden şairlerin mersiye türünde şiirler yazdığını gözlemliyoruz.

Azerbaycan edebiyatında nazirecilik geleneği eski tarihî köklere bağlıdır. XIX. yüzyılda Azerbaycan'da faaliyet gösteren edebî meclislerde de klasik şairlerin şiirlerine yazdıkları nazireleri okumuşlardır. Çağdaş Azerbaycan şairlerinin divanlarında da Nesimî, Fuzûlî, Seyid Azim Şirvanî gibi şairlerin şiirlerine yazılan nazireleri bulunmaktadır. Tahmisler de şairlerimizin sık sık müracaat ettikleri türlerdendir. Çağdaş şairlerin divanlarda şarkılar “Sürûd” başlığı altında sunulmuştur.

Öğütleri ihtiva eden “ibretname” türünde Alemdar Mahir'in “Anlamazsa, ey oğul, her bir Müselman kadrini”, “Her ne olsan oğul bu dünyada” mısralarıyla, Gazenfer Talib'in ise “Ey azmle dünyayı kurup hem yıkan insan!/ Derya-yı ömürde çalışıp vurnukan insan” matla beytiyle başlayan gazellerini örnek gösterebiliriz.

XXI. yüzyılın başlarından Baba Pünhan, hicviyeleri ile meşrulaşmıştı. Şairin beş kitapta topladığı şiirlerinin konusunu Karabağ sorunu, yozlaşma ve sosyal problemler teşkil etmektedir. Baba Pünhan kadar meşhur olmasa da Evez Kurbanlı, Tofik Hasanlı da hicivler kaleme almaktadırlar.

Azerbaycan edebiyatında mevlidname türünde sadece Hz. Peygamber'in mevlidi konu edilmemektedir. Buraya Âl-i Abâ ve on iki imam mevlidleri de dâhildir. Alemdar Mahir'in Hz. Peygamberin mevlidi ile ilgili yazdığı mesnevisi, “Ne hoş gündür bugün, âlem tamamen laleazar oldu”, “Ey koyan âlemlere izzetle kadem”, “Pür-safa, pür-nur mevlidin mübarek, Ya Ali”, “Es-selam, ey her iki dünyaya ziynet Fatıma”, “Yine her yanda, ey gönlüm, sevinçten bir alamet var”, “Bugün cihanda yine lütf-i Kibriya görünür”, “Ey hilkatî âli, özü evlad-ı peyamber”, “Ey Hüseyin'i isteyen ehl-i vefa, hoş gelmişiz”, “Es ey sabâ, o imam-ı vilayet hürmetine”, “Müjde, ey dil, tezedden bağ-ı

imamette bugün”, “Ey kûy-i yârdan kalan uşşâkdan nişan” mısralarıyla başlayan gazelleri bu anlamda dikkat çekmektedir (Mahir, 2009a, s. 258).

Ve zinli, kafiyeli uzun nesir cümlelerden kurulan bahr-ı tavil, çağdaş Azerbaycan şairlerinin müracaat ettiği nazım türlerindedir. Baba Pünhan, Arif Buzovnalı, Hacı Soltan, Tofig Hasanlı, Memmed Mecidoğlu bahr-ı tavil türünde güzel örnekler vermişlerdir.

Bağımsızlık dönemi Azerbaycan edebiyatında sefernâme veya seyahatname türünde Şahin Fazıl'ın eserlerini görmekteyiz. Şairin “İran Seyahatnamesi”, “Türkiye Defteri”, “Birinci Irak Sefernamesi”, Japonya ve Özbekistan'a geziler de dâhil olmak üzere toplam 23 manzum seyahatnamesi bulunmaktadır.

Nazımın yanı sıra klasik nesir türlerini ihtiva eden eserler de güncelliğini tam olarak kaybetmemiştir. Şöyle ki günümüz Azerbaycan edebiyatında tevhid, münacat, naat, hiciv, mersiye gibi nazım türünde yazılmış olan eserler haricinde tezkire gibi klasik nesir türünün özelliklerine sahip eserlerle de karşılaşmaktayız. XXI. yüzyıl Azerbaycan edebiyatında tezkire türünde Hekim Gani, Şahin Fazıl, Arif Buzovnalı, Alemdar Mahir kalemlerinin gücünü sınamışlardır. Bu tezkirelerin özelliği edebî meclislere katılan şairlerin hayatı, sanatı, edebî kişiliği ve şiirlerinden örnekleri ihtiva etmesidir. Örneğin, “Mecma'û's-Şu'arâ” meclisine katılan şairlerin hayatı, sanatı ve şiirlerinden örnekleri kapsayan “Tezkire-i Şahin” (2006), “Genç Kalem” meclisine katılan şairlerin şiirlerini kapsayan “Genç Kalem” (2010), Azerbaycan Yazarlar Birliği'nin Hazar Şubesi'nin toplantılarına katılan ve klasik geleneği takip eden şairlerin eserlerinden numuneleri ihtiva eden “Hazar Tezkiresi” (2017) gibi eserler yayımlanmıştır. Bu husus, çağdaş Azerbaycan edebiyatında tezkirecilik geleneğinin devam ettiğinin bir göstergesidir.

Çağdaş Azerbaycan Edebiyatında Külliyyat ve Divanlar

Bağımsızlık dönemi Azerbaycan edebiyatını incelediğimiz zaman sadece bir külliyyat örneğine rastladık. Külliyyat, bir şairin hem nazım hem nesirle yazdığı eserleri bir araya getirdiği kitaba verilen genel isimdir. Çağdaş Azerbaycan edebiyatında dinî-irfanî şiirleriyle ün kazanmış ve edebiyat tarihinde kendisine yer edinmiş olan merhum Alemdar Mahir (1950-2014) şiirlerini bir kitapta toplamış ve “Külliyyat” adı altında yayımlamıştır. Külliyyat, şairin kısa önsözü ile başlıyor. Akabinde şair Enver Nazarlı'nın “Aşk ve İman Şairi” başlıklı yazısı okurlara sunulur. Kitapta Alemdar Mahir'in aruz vezninde yazdığı gazeller, kafiyelerinin alfabetik sırası esas alınmak suretiyle dizilmiştir. Gazelleri takiben “Dinî Şiirler”, “İbretnâmeler”, “Tahmisler”,

“Muhammes”, “Murabba”, “Muhtelif Şiirler”, “İthaflar”, “Fahriyeler”, “Tebrikler”, “Mektuplar”, “Tek beyitler” yer almıştır (Mahir, 2009 b). Alemdar Mahir kaleme aldığı şiirleri, şiirlerinde kullandığı edebî sanatlar ve özellikle mecaz ve teşbihleri ile dikkatleri çekmekte ve klasik geleneği devam ettiren en güçlü kalemlerden biri olarak hatırlanmaktadır.

Şairler yazdıkları şiirlerini bir araya getirmek, kaybolmaktan kurtarmak için bir divanda toplamış ve böylece divan müellifi bir şair olmak gibi kendisine şöhret getirecek bir pâyeye elde etmişlerdir. Şairler edebî hayata adım attıktan hemen sonra divan dolduracak kadar şiir kaleme alır almaz divan bağlamıyorlardı. Divan tertip etmek için şairin kendisini geliştirmesi, yazdığı şiirleri edebî meclislerde okuması, tenkit alması ve yaşının ilerleyen zamanında tamamlaması gerekiyordu. Bazı şairler hayattayken şiirlerini bir araya getirememiş ve onların şiirleri kendi vefakâr dostları sayesinde divana dönüşmüştür.

Bir divanın nasıl bir yapıyla meydana getirileceği, şiirlerin hangi grup ve sıralar içinde yer alacağı, gelenekçe önceden tayin edilmiş bir protokole tâbidir. Önceden ortaya koyulmuş olan bu sınırlama nedeniyle divan şairi, şiirlerini rastgele veya istediği bir sırayla divana dâhil etme serbestliğine sahip değildir. Divanı teşkil edecek şiirlere bir sistem getiren, onları bu sisteme göre düzenleyen çerçeve, şairleri bir mecburiyet derecesinde onu dolduracak, ona uygun düşecek surette bazı nazım şekillerine yönelmeye sevk etmiştir.

Mürettep bir divan; tevhid, münâcât, na‘t, mi‘râciyye, Hz. Ali’nin methi, İslâm ve tarikat büyükleri üzerine methiyeler, hükümdar ve devlet büyükleri için methiyeler, terci‘-bend ve terkiib-bendler, küçük mesneviler, tarih manzumeleri, musammatlar, şarkılar, gazeller, mukâtaat, rubâî, kıta, nazım-metâli‘-müfredât-mesâri‘ gibi nazım şekillerinden oluşmaktadır. Alfabenin her harfiyle kafiyesi bulunan gazeller dizisi sunmak şairler için bir maharet gösterisi sayılır. Gazeller, sayı bakımından divanın en zengin bölümü olup kafiyelerinin son harflerine göre alfabetik olarak sıralanmaktadır. Arap alfabesindeki harflerin hepsiyle kafiyelenmiş gazel kaleme almak işi şairleri bazen mecburiyet karşısında ürün vermeye zorlamıştır. Fakat Çağdaş Azerbaycan şairlerinin divanlarını tek tek incelediğimiz zaman bazı şairlerin klasik bir divanı gözden geçirmeden, divan tertip geleneğini dikkate almadan, yalnızca şiirleri kafiyelerinin son harflerine göre sıralamakla yetinerek divan tertip ettiklerine şahit olmaktayız. Bunun başlıca sebebini Sovyet rejimi döneminde divan tertip etme geleneğinde ciddi bir kopuş yaşanmasında aramak icap eder. Mirza Hasib Kudsî, Abdul Halik Yusuf, Haşım Bey Sakib, Ağadadaş Süreyya

Azerbaycan'ın Sovyetlerin işgaline kadar divan tertiplemiş son şairleri olduğunu söyleyebiliriz. Sovyetler döneminde çok az istisnalar dışında klasiklerin divanlarının bile tam bir şekilde yayımlanmasına izin verilmemiştir. Bu eserler, "Seçilmiş Eserler" başlığı ile yarım yamalak bir şekilde, dini-tasavvufi konulu şiirler metinden çıkarılarak neşredilmiştir. Böylece 1920'li yıllardan itibaren Azerbaycan edebiyatında uzun bir süre zarfında divan tertip eden herhangi bir şaire rastlanmamaktadır. Bu geleneğin yeniden canlanması için 1996 yılını beklemek gerekecekti. Klasik divan sahiplerinden farklı olarak günümüzde bu geleneğe özenen ve onu devam ettirmek isteyen şairler kuşağı değişik konulara yönelerek daha geniş çerçevede kendi fikirlerini ifade etmektedirler. Böylece çağdaş şairler, klasik geleneğe içerik ve şekil bakımından zenginlik katmaktadırlar.

Çağdaş Azerbaycan edebiyatında klasik geleneğin takipçilerini belirlemek için son yıllarda yazılan divanları bulmaya ve tek tek incelemeye çalıştık. Araştırmalarımız sonucu bağımsızlık dönemi Azerbaycan edebiyatında 32 divan tertip edildiği ortaya çıkmıştır (Bkz. Ek 1).

Müzaffer Şükür Mechul (1939-2011) çağdaş Azerbaycan edebiyatında ilk Divan tertip eden şairlerdendir. Şairin düzenlediği Divan 1996 yılında yayımlanmıştır. Daha sonra Divan'a eklemeler yapılmış ve 2007 yılında "Türk Divanı" başlığı ile yeniden basılmıştır. Hayata küsmüş şairin Divan'ındaki felsefi şiirlerinde hayatla ölüm, varlıkla yokluk, ilahi aşk, hak, adalet konuları ele alınmıştır. Kitap "Türk Divan'ına Önsöz" ile başlamaktadır. Klasik Divan dibaçelerinden farklı bir üslup kullanarak sade Azerbaycan Türkçesinde yazılmış bu girişte şair, 23 Aralık 1939 yılında karanlıkla ışığın kesiştiği bir âleme konduğunu, yıllar geçtikçe bu dünya ağacının sararmış yapraklarında bir hasret, bir açlık duyduğunu, bu açlıktan gönlünde sözlerin filizlendiğini, hayatta her şeyin geçici olduğunu, Hak'tan başka hiçbir kimseye inanmadığını, hayattaki eğrilik, sıkıcılık, eşitsizlik, dert ve azapların Divan'ının ortaya çıkmasına sebebiyet verdiğini belirtmiştir (Məchul, 2007, s. 3). Şiirine, sözün ayaklar altında kaldığı bir zamanda Divan'ını bitirdiğini, Fuzüli'nin

Bir devrdeyim ki nazm olub har

Eş'âr bulub kesâd-ı bazar

beytinin bugün de geçerli olduğunu, hayatın dar ve havasız olduğunu ekleyerek Dibaçesini tamamlamıştır (Məchul, 2007, s. 3-6). İnsanı kâmillik zirvesinde görmek, bir şair olarak Mechul'un en büyük hayalidir.

Mechul'ün Divan'ı; İlahi Aşk (Fahriyye, Minacat, Yaradanın adına, Firdevs Bağında, Göklere Hitap), Gazeller, Rubailer, Kasideler, Bayatılar, Koşmalar,

Geraylılar, Azerbaycan Kerbübela Meydanıdır, Diğer Şiirler, Müsibetnâme, Türk Divan'ına ilaveler ve Son Söz gibi ana başlıklardan oluşmaktadır. Divan'da aruz vezniyle hece vezni iç içedir.

Klasik edebiyatta şairin kendisini övdüğü ve birkaç beyitle sınırlandırılmış bölüme fahriyye adı verilir. Ayrıca şairlerin sahip oldukları yüksek sanat gücü yanında kendi fazilet ve üstünlükleriyle de övünmek maksadıyla kaside şeklinde yazdıkları müstakil manzumelere de fahriyye denilmiştir. Divan'ın "Fahriyye" kısmında şair çağdaş Azerbaycan edebiyatındaki sorunları ele alarak meddah şairleri ağır bir dille eleştirmiştir:

Ayaklar altındadır şiirin, sözün urvatı,
 Bir başın hükmündedir ömrün mukadderatı.
 İndi meydan sulayır şiirin söhret tellalı,
 Ne zamandır millete zehirde verir balı.
 Tarifle kaldırılır indi zevzek şairler,
 Altı nedir bilmirem, üstü tezek şairler.
 Fikrin kanatlarında pervaz nedir bilmeyen,
 Dayaz fikirlerinden utanmayan, ölmeyen,
 Yalancı tariflerin fevkine yükselenler,
 Yarıtılmaz koyun gibi akşam tuza gelenler,
 Nizâmî'nin, Vâkıf'ın ayağının tozları,
 Sındırılmış milletin içi çürük kozları,
 İstiklaldan habersiz "istiklal" şairleri,
 Bu meddah zamanenin sözsüz, lal şairleri (Məchul, 2007, s. 8).

"Fahriyye"nin sonunda mütevazı bir şekilde kendi sanatı hakkında bilgi veren şair, dünyadan göçtüğü zaman "Divan"ının onu yaşatacağına inanır:

Hemişe uzak durup zamane tellalından,
 Bir petek doldurmuşum şiirin beçe balından,
 Başım üste çıraaktır yarattığım Divan'ım.
 Ahiret göçünde de odur benim hayanım,
 Kadim bir kitabedir, ağırdır Mechul taşım,
 Ömrümün heykelidir orda eğilmez başım (Məchul, 2007, s. 10).

Şair "Türk Divanı" isimli 8 bentten oluşan muhammesinde Türk dünyasının sorunlarını bu Divan'da ele aldığını da açıklamıştır.

Fikrimiz çok dolaşıktır, arada el karışık,
 Yine milletler içinde hele yoktur barışık,
 Yandıra kimse gerek milli karanlıkta ışık,

Dedim, ey Türk eli, Türk'ün budur itmez nişanı,
Bildire gayrılara Türklüğümü Türk Divanı.

Kanlı devranlar ile Türk elimiz baş başadır,
Bu şehitler mezarında beni ruhum yaşatır.
Sözlerim kubbeli kalkan, atılan her taşadır,
Can atır fikrim ile gezmeye Mechul cahanı,
Eylesin Mechul'u malum hamıya Türk Divanı (Mechul, 2007, s. 600).

Divan'ın "Son Söz" ismi verilen hatime kısmında şair, kalbinde boğulan arzularını kitap okuyucularına iletmek istediğinden, ister Sovyet döneminde isterse de bağımsızlık sonrası şiire uygulanan sansürlerden, yasaklardan, karşısına çıkan engellerden bahsetmiştir. Mechul, şiirinin methiyeçilikten uzak olduğunu, gerçekleri ihtiva ettiğini, yayımlanmış olan diğer şiirlerini Divan'a ekmediğini belirtmiştir.

Şair, Rusya'daki Ekim Devrimi'nden sonra Azerbaycan şiirine yâd ve yabancı duyguların girdiğini, millî şiir şekillerinin sıkıştırılarak Azerbaycan edebiyatından çıkarıldığını, XX. yüzyılın sonunda bu soğuk ve millî ruhumuza yabancı olan bu şekillerden uzaklaşarak, millî şiir şeklinin yeni çalarını oluşturmak amacıyla "Türk Divanı"nı yazdığını dile getirmiştir (Mæchul, 2007, s. 716). Şaire göre "Türk Divanı okuyanların yol arkadaşıdır, orada vatan da var, halk da var, vatanın açık kalmış yaraları, dertleri, zaman zaman kalbimde dönen bağımsızlık, özgürlük arzuları ve onların gerçek olmuş günleri de". O kendisine yapılan haksızlıkları, kötülükleri ve iyilikleri Divan'ına yansıtmıştır. Şair; kitabın "Son Söz"ünün acizlik ve zamaneden şikâyet gibi algılanmasını istememiş; sadece başkalarının elinde alet olan, şiiri anlamayan bazı makam sahiplerinin insanlık karşısında engel olmalarına vurgu yapmaya çalışmıştır.

Mirhaşım Talışlı (1926-2018) Müsafir mahlası ile şiirler yazmış, aruz ve hece vezninde yazdığı şiirlerini "Dedim ki sözüm kala" başlığı altında bir araya getirerek Divan tertip etmiş ve 1996 yılında yayımlamıştır. Divan, yazarın kısa önsözü ile başlar. Kitapta dibace, tevhid, münacat, na't ve hatime bölümleri bulunmamaktadır. Önsözün ardından gazel, nazire, tahmis, tercibend, tesdis, koşma, dinî konulu şiirler, tazmin, tahmis-mersiye, rubailer divan tertip şekline uygun bir biçimde dizilmiştir. Şairin diğer şiirleri 4 başlık altında ("Muhtelif Şiirler", "Mektep Şiirleri", "Hastane Şiirleri", "Son Yılların Düşünceleri") okurlara sunulmuştur (Talışlı, 1996).

Hem akademisyen hem de şair olan Şahin Fazıl (1940) beş Divan tertip etmiştir. Şairin Birinci Divan'ı ilk kez 1996 yılında Bakü'de yayımlanmıştır. Divan geniş bir Dibaçe ile başlamaktadır. Burada şair, elli yaşından sonra uzun yılların zahmeti

sonucunda ana dilinde Divan yaza bildiği için Cenab-ı Hakk'a şükreder, şiir perisinin perişan zülfünün Divan tarağı ile taranmadığını ve çağdaş şairlerin bu yolda kalem oynatması gerektiğini, sözü Divan memleketine yönelttiğini, bu gülşene bir sepet gül serptiğini ifade eder. Şahin Fazıl, çağdaş Azerbaycan edebiyatında onun şiirlerine değer verilmediğinden şikâyetçidir ve aruz vezinli Azerbaycan şiirinin gülistanını yabancı otların bürüdüğü kanaatindedir:

Yazıram inci gibi saf gazeller amma,
Aferinler yerine görmede hançer gazelim...
Bilmeyir kadrimi Mecme's-Şuarâ hem helelik
Aybı yok, zergeri hayran edecek zer gazelim (Şahin, 2018, s. 6).

Şahin Fazıl, klasik şiir türlerinde eser veren şairlerin Arapça ve Farsça anlaşılması zor sözcükleri kullanmamaları için ikna etmeye çalışır:

Besdi yazdık kâh Arap'tan, kâh Fars'tan söz yığb,
Gerçi şekkerdir dilim, ben şekkeristan eylerem (Şahin, 2018, s. 7).

Dibaçenin sonunda Divan'ın yazılma sebebine açıklık getirilmektedir: "*En nihayet, her zaman düşünüyordum ki bir zaman ömür gülistanım solacak, hayat kadehim dolacak, varlık güneşim kararacak ve Divan'ım şiir sandukasında kalacaktır. Allah'a şükürler olsun ki şiirlerim sandukada kalmadı, melalim bitti, arzum yerine geçti*" (Şahin, 2018, s. 8).

Dibaçeden sonra münacat, na't, kaside, gazeller, tazmin, tahmis, terci, kıta, sekizlik, rubai ve dörtlükler, hoyratı, bayatı ve çeşitli konu ve şekillerde şiirler yer almıştır. Divan, hatime kısmı ile son bulmaktadır.

Şahin Fazıl'ın İkinci Divan'ı 2005 yılında yayımlanmıştır. Divan'ın Dibaçe kısmında şair; Birinci Divan'ın yayımlanmasından sekiz yıl geçtiğini, divanlarının sayısını artırmak için emek vererek çalıştığını ifade etmiştir:

Şahin gazeli ter akıtıp Divan edibdir
Veznim kadarı belki de ter var gazelimde (Şahin, 2018, s. 116).

Divan'ın bu kısmında şair kısa tercüme-i halini de okurlarına sanatsal bir dille iletme istemiştir. Daha sonra "ömrünün elli yılını din üzerinde yasakların olduğu bir ülkede geçirse de dinsiz olmadığını, Allah ismini dilinde vird ettiğini, dört kez Meşhed, iki kez Kerbela'daki kutsal yerleri ziyaret ettiğini, münacaat, na't, kaside, mesnevi kaleme aldığını dile getirir, dili sadeleştirmek, Türkçe kelimelere üstünlük vermek konusundaki tutumunu uzunca anlatır:

Ecnebi sözle ne vardır ki şiirler demeğe?
 Ağı kara, karanı ak yazırlar yine de.
 Yazılan kelmeleri dil utanır söylemeğe,
 Âşıkın cemini üşşâk yazırlar yine de (Şahin, 2018, s. 122).

Şair modern okuyucunun anlamadığı kelimeleri kullanan şairlerle çatışmaya girer ve son nefesine kadar onlara karşı mücadele vereceğini belirtir:

O gazeller ki yazırsan, yazaram, dil bilirem,
 O gazel ki yazıram men, yaza bilmezsen sen.
 Şahin'em, sultanı oldum saf gazeller mülkünün
 Her geda fikr etmesin ki men teki sultan olur (Şahin, 2018, s. 122).

Şair, Divan'ını tertip etmek için çok sayıda divanı gözden geçirdiğini, irfan ve tasavvufu öğrendiğini uzunca anlatır. Bu kısımdaki tüm konuşmalar "Perverdigarâ" hitabı ile başlamaktadır. Şahin Fazıl Dibaçe'nin sonunda Cenab-ı Hak'tan bir temennide bulunur; Ermeni işgali altında bulunan topraklar işgalden kurtarılın ve düşman ayağı vatanından koparılın. Daha sonra bir başka dileğini yazıya dökerek, vefat etmeden Üçüncü Divan'ını tamamlamak niyetini açıklar (Şahin, 2018, s. 130).

İkinci Divan'ın başında altı münacat, Hz. Peygamberin övgüsünün işlendiği na't yer almaktadır. Gazeller kısmında Hz. Fatıma, Hz. Hüseyin ve imamların konu edildiği sekiz gazel bulunmaktadır. Akabinde beş kasideye yer verilmiştir. Daha sonra altmış dokuz gazel alfabetik olarak dizilmiş, ardından çeşitli nazım şekillerindeki şiirler takdim edilmiştir.

Şahin Fazıl Üçüncü Divan'ını 2008 yılında Bakü'de yayımlamıştır. 1399 sayfadan oluşan bu Divan'a kitabın editörlüğünü üstlenmiş şair Enver Nazarlı bir önsöz yazmıştır. Bu önsözde Nazarlı, Şahin Fazıl sanatı ile ilgili hem eleştirilerde bulunmuş hem de şairin edebiyata katkılarını itiraf eder:

Şahin sayı 3000'i geçen gazellerinin belki de büyük bir kısmında sade gazel uğruna mücadelesini vurguluyor, konu fark etmeksizin bazı gazellerine mutlaka bu konuda bir beyit ilave ediyor. Belli olduğu üzere bir konu çokça tekrar edildiği zaman tesir gücünü kaybetmektedir. Muhterem arkadaşşıma şöyle bir öneride bulunmak istiyorum; sade gazeller yazmaya devam etsin, bu alandaki hizmetlerine vurgu yapmadan örnek olmakla yetinsin (Şahin, 2008, s. 7).

Divan'ın Dibaçesinde Şahin Fazıl Üçüncü Divan'ını yazmak için ona ömür bahşeden Allah'a şükranlarını sunmuş, daha sonra Cenab-ı Hakk'a hitaben şu retorik soruları dile getirmiştir: *“Ben gerçekten ülkemde sade dilli gazeli var etmek için mi doğuldum?”* (Şahin, 2008, s. 12). *“Çağdaş dönemde yaşayan, çağdaş düşünceye sahip, çağdaş edebî ortamın temsilcisi olan ve çağdaş divan şevki ile kalem eriten şair çağdaş divan tertip edemeyebilir mi?”* (Şahin, 2008, s.14). Şair burada yine de uzunca gazel dilinin sadeleşmesi konusu üzerinde durarak diğer gazel şairlerini eleştirmiştir.

Binlerce gazel yazdım, hayli kitap, üç Divan
Zannımca kifayettir, Allah bereket versin (Şahin, 2008, s. 23)

beytiyle Dibaçe son bulur.

Divan aşağıdaki şekilde tasnif edilmiştir: münacat, na't, hazaniye, kasideler, mersiyeler, gazeller (168), aynı vezin, kafiye ve redifli iki gazel (67), diğer vezinlerde şiirler, Filistin-name silsilesinden şiirler, kıtalar, tazminler, tahmisler, sürudlar, mürebbe, müsebbe, mestezad, haykular, tebriknameler, teessüfnameler, sefernâme, rubai, dörtlük, bayatı, varsağı ve hatime. Hatimenin sonuna “Dünyanın Dağılması” manzum hikâyesi eklenmiştir. Bu Divan'da şairin sadece aruz vezninde yazdığı şiirler değil aynı zamanda hece ve serbest vezinde kaleme aldığı şiirler de yer almıştır.

Şahin Fazıl, Dördüncü Divan'ına da (2014) bir Dibaçe ile başlamıştır. Dibaçede dördüncü Divan'ını da Yüce Allah'ın pak ismiyle başlamak şerefine kavuştuğunu ve kısa sürede tamamlayarak yayımlamak fikrine kapıldığı, Allah'ın merhameti sonucunda bu işi tamamladığını, dilinin söylediğini, kalbinin sevindiğini, kaleminin bu Dibaçeyi yazmaya başladığını, Dördüncü Divan'ının yarım kalacağından korktuğunu, fakat dördüncü hasretinin de bittiğini ifade etmiştir (Şahin, 2008, s. 683).

Söz odu ki bes kadarı canda var,
Önde beşinci hele Divan da var.
Verse eğer ömürüme muhlet Hüda,
Elbet, olur şaire kismet bu da.

Bu Divan'da Cenab-ı Hakk'a uzunca hamd ve senâda bulunulmuştur: *“Yalnız senin lütfundur ki ben varım. Sana her gün dua ediyorum. Ben Sana ömür boyu vefakâr, Sen bana daima lütufkâr olmuştun”* (Şahin, 2008, s. 686).

Şair, dördüncü divanının düzeni ile ilgili bilgiyi de paylaşmıştır: “*Divan dibaçe, münacat, kasideler, gazeller, gazel-tazminler, kıtalar, rubailer, serbest ve hece vezinli şiirler, sefername, tebrikname ve teessüfnameden oluşmaktadır*” (Şahin, 2008, s. 689).

Dibaçede bu bilgiler dışında yine de gazel dilinin sadeleşmesi, anlaşılır bir dil kullanmayan şairlerin eleştirisi ve divanları sayılarla isimlendirmenin ilk kez kendisi tarafından gerçekleştirilmesi gibi konular üzerinde durulmuştur.

Şahin Fazıl, Beşinci Divan’ını 2017 yılında tamamlamış, fakat yayımlamamıştır. Beşinci Divanla ilgili bilgileri şairin “Doğruya Doğru” (2018) kitabından ediniyoruz. Şair, Beşinci Divan’a da Dibaçe ile başlamıştır. Bu bölümde Beşinci Divan’ını yazabildiği için Cenab-ı Hak’a şükretmiş, önceki Divanları hakkında bilgi vermiş, çağdaş Azerbaycan edebiyatında divan bağlayan şairler hakkında eleştiride bulunmuştur. Seyyid Azim Şirvâni’den sonra ilk matbu divanı kendisinin yazdığını, divanın ne olduğunu bilmeyenlerin “divancıklar” tertip ettiklerini, sadece Güllere Munis’in Divan’ını beğendiğini bildirmiş, divan yazan çağdaş şairleri eleştiren bir şiir eklemiştir (Şahin, 2008, s. 934). Haklı haksız şairleri tenkit eden Şahin Fazıl Cenab-ı Hak’tan af dilemiş, Beşinci Divan’ın yayımlanması için sabırsızlandığını, küçük bir dibaçede birçok konuya değinemediğini ilave etmiştir (Şahin, 2008, s. 942). Beşinci Divan henüz yayımlanmadığı için eserin içeriği ile ilgili bilgi aktaramıyoruz. Divanın hatimesinde şiirlerini Allah’ın ona verdiği yetenek sayesinde yazdığını, çağdaş gazel yazan şairlerin dilinin zorluğunu, hatta Fuzûlî’nin bile anlaşılmaz bir dilde yazdığını ifade etmiştir. Bu fikrini ispat etmek için Fuzûlî eserlerinden örnekler vermiştir (1178-1179). Ayrıca Fazıl, Beşinci Divan’ının son divan olduğunu, bu sebeple hatimesini uzun tuttuğunu anlatmıştır (Şahin, 2008, s. 1193). Kitap “Beş Divan” redifli kaside ile tamamlanmıştır:

Öylesi var ki yazıb divanı defter boyda,

Dağ ağırlıkdadı, yoktur haberi, Beş Divan.

Bu günün Hamse’sini cüret edib men yazdım

Yazan olmuş mu bu Şahin teheri Beş Divan? (Şahin, 2008, s. 1196).

Hacı Soltan (1958) çağdaş Azerbaycan edebiyatında dini konulu şiirin en güzel örneklerini veren şairlerdendir. Şair kaleme aldığı şiirlerini Divan şekline getirerek 2000 yılında Bakü’de yayımlamıştır. Eserin dibaçesinde şair kendi hayatı ve kitapları hakkında kısa bilgi vermiştir. Divanda gazel, kıta, kaside, müstezad, murabba, muhammes, terciibentler verilmiş, arkasından “Nevha” başlığı altında Ehl-i Beyt ile ilgili şiirler sunulmuştur. “Sürûdlar” adı altında “Sürûd-i Hızır”, “Sürûd-i İmam

Şamil”, “Sürûd-i Muhammed Asi” şiirleri yer almaktadır. Şair “Masumname” isimli eserini Divan’ına eklemiştir. Burada on dört masumun hayatı nazma çekilmiştir. Hacı Soltan Divan’a ayrıca hatime kısmı yazmamıştır. Böylece Divan “Masumname”nin “Hatm-i Kelam” kısmı ile tamamlanmıştır (Hüseynqulu oğlu, 2000).

Bakü ve civarında klasik şiirle uğraşan şairlerin büyük bir çoğunluğunun üstadı olan ve Fuzûlî edebî meclisinin başkanlığını yapmış bulunan Hacı Mail’in (1935-1999) şiirleri, öğrencisi şair Sona Hayal tarafından divan şekline getirilmiştir. Hacı Mail Divanı, şair hayattayken yayınevine verilmiş ve uzun süre basımını beklemiştir. Nihayetinde 2006 yılında yayımlanmıştır.

Şair kendi divanına dibaçe eklememiştir. Divan münacatla başlıyor. Daha sonra Hz. Peygamber’in övüldüğü na’t, akabinde ise Hz. Ali’in övgüsü yer almıştır. Daha sonra kafiyelerine göre alfabetik olarak sıralanmış bulunan nazım şekilleriyle yazılmış gazel, kaside vd. şiirler takdim edilmiştir. Divanda toplamda 2 münacaat, 2 na’t, 1 methiye, 386 gazel, 3 murabba, 6 tahmis, 2 müseddes, 1 musabba, 1 müsemmen, 1 muaşşes, 2 tercibend, 2 terkibibent, 3 müstezad, 6 kıta ve 17 rubai yer almıştır. Mail Divan’ında yer alan şiirlerin büyük bir kısmı Ehl-i Beyt konulu şiirlerdir (Hacı Mail, 2006).

Şair Enver Nazarlı (1926-2016), gazellerini ilk olarak “Muhabbet Gülşeni – Hasret Çelengi” adı altında Divan tertip şekline kısmen uyarak 1998 yılında kitaba dönüştürmüştür (Nəzərli, 1999). Şair bu şiirler toplusuna dibaçe veya önsöz eklememiş, divanını niçin, ne zaman bağladığını açıklamamıştır. Kitap münacat, na’t, na’t çelengi, Hz. Ali ve Hz. Fatima ile ilgili kasidelerle başlamaktadır. Akabinde muhammesler, daha sonra gazeller, ithaf şiirleri, tahmisler, tazminler, rubailer, dörtlükler, kıtalar, “Muhtelif Şiirler”, mülemmalar sunulmuştur. Divan’ın hatimesi yoktur.

Enver Nazarlı, İkinci Divan’ını “Mehebbet Teraneleri” adı altında hazırlamış ve 2006 yılında yayımlamıştır (Nəzərli, 2006). Kitap V. Memmedaliyev’in “Üstat Sanatkâr” isimli giriş yazısıyla başlar. Divan’ın dibaçe ve hatimesi bulunmamaktadır. Kitabın eksik yönlerinden biri de içindekiler kısmının eklenmemesidir. Bu Divan’da toplamda 600 gazel yer almaktadır.

Şaire, Gülara Munis (1953), Divan’ını 2007 yılında yayımlamıştır. Kitabın editörü olan Şahin Fazıl, Divan’a yazdığı önsözde Gülara Munis’in sanatını övgü dolu ifadelerle anlatmış, Heyran Hanım’dan sonra Divan yazan ilk kadın şair olduğuna vurgu yapmıştır. Divan, dibaçe ile başlamaktadır. Şair; Cenab-ı Hak’tan şükür ve

hamd ü senasını kabul etmesini diler, onun kudret ve merhametinden nasiplenip eline kalem aldığını, şiirlerini Munis mahlası ile yazdığını, divan yazmak için yüce Allah'ın dergâhına el açtığını, ondan hayır dua aldığını, Şahin Fazıl Divan'ını okuduğunu, divan tertip ederek tarihte kalmak istediğini belirtir. Dibaçeyi takiben yedi münacat, beş nat ve Ehl-i Beyt kasidelerine yer verilmiştir. Divan'da şiirler aşağıdaki şekilde sıralanmıştır: Minacat, Na't, Ehl-i Beyt kasideleri, gazeller, nazireler, tahmisler, murabba, sürûd, kıta, koşma, mesnevi, bahariye, hazaniye, ağıt, serbest şiirler, hece vezinli şiirler, deyimler ve hatime.

Kitabın hatimesinde Munis, bir tesadüf eseri Mecmaü'ş-Şuarâ edebî meclisine geldiğini, burada Şahin Fazıl, Enver Nazarlı ve Mir Celal Zeki gibi üstatlardan ders aldığını, üstat tenkitlerini temkinle dinlediğini ifade eder. Gülara Munis; mütevacı bir şekilde meclise katıldığı ilk zamanlarda şiir yazmaya heves ettiğini, yazdıklarının sayısının çok, değerinin az olduğunu, aruz veznindeki şiirleri çok sevdiğini, yazdığı gazeli okumaya cesaret etmediğini, üstatları sayesinde yetiştiğini belirtir. Divanı okuyanların tenkitlerine, aruz veznine ve gazele kem bakanların azarlamalarına, sade dili tercih etmeyenlerin dikenli sözlerine dayanabilmesi için sabır ihsan etmesini Cenab-ı Hak'tan niyaz eder (Munis, 2007, s. 407).

Şair Miraziz Seyidzade (1949-2014) ise Aziz Pünhan mahlası ile şiirler yazmış ve bu şiirlerini 2008 yılında yayımladığı Divan'ında bir araya getirmiştir. Divan; Alibala Hacızade, Gazenfer Paşayev, Vâkıf Yusifli tarafından yazılmış üç takriz makalesi ile başlar. Burada şairin hayatı ve sanatı kısaca tanıtılmıştır. Şair kitabına ilk önce klasik şiirle ilgili girişle başlar. Divan'ın çok kısa dibaçe kısmında şair klasik şiir ananesini yaşatmak için şiirlerini divanda topladığını, okuyucularının onun şiirlerini beğeneceklerini umduğunu ifade eder (Seyidzade, 2008, s. 33-34). Divan'a tevhit, münacaat, na't eklenmemiştir. Böylece Divan, gazellerle (134) başlar. Kitaptaki kaside sayısı 40'tır. Kasidelerin ardından diğer klasik nazım şekilleri ile yazılmış kıta, rubai, dörtlük, müstezad, murabba, muhammes, müseddes, müsebbe, tercibend, terkihibent, muaşşer, tahmis ve beyitler kafiyelerine göre dizilmiştir. Daha sonra şairin hece vezni ile kaleme aldığı koşma ve hicivlere yer verilmiştir.

Tecnisleri ile tanınan Memmed Mecidoğlu'nun (1947-2020) klasik nazım şekilleri ile yazdığı şiirlerinin toplandığı ilk Divan'ı 2010 yılında yayımlanmıştır. Şair, kitabın "Müelliften" başlıklı giriş kısmında kitaba "Gazeller" adını vermek istediğini, fakat üstadının isteği ve ısrarı üzerine "Divan" adlandırdığını, divan tertibini esas alarak hazırlamaya çalıştığını ifade etmiştir. Kitabını Divan adlandırması konusuna

açıklık getiren bir gazelinde şair divan tertip etmenin ciddi ve zor bir iş olduğunu anladığını itiraf eder ve okurlarından özür diler:

Okucum, affeyle, adlandı Divan cızma-karam
Ne bilersen özüme men ne divan eylemişem (Məcıdoğlu, 2010, s. 3).

Şairin Birinci Divan'ında dibaçe, tevhid, münacat, na't ve hatime kısımları bulunmamaktadır. Kitapta şairin yüzden fazla gazeli, Azerbaycan klasik şairlerinin şiirlerine yazdığı tahmisleri, muaşşer, tercibend ve sürûdları yer almaktadır. Bu, mürettep bir divan değil, divançedir.

Memmed Mecıdoğlu İkinci Divan'ını 2012 yılında okurlarına sunmuştur. Kitabın "Mukaddime" bölümünde şair çok sayıda kitap mütalaa ettikten sonra Divan'ını yazdığını, yetmiş sene dilinden ve dininden uzak kaldığını, bu sebepten de dinî konulu şiirlerine daha titizlikle yaklaştığını belirtmiştir.

Yazdım yeni Divan kitabım artık hazırdır
Son noktayı koydum, dedim Allah'a tevekkül

söyleyen şair, Divan'ındaki şiirlerin konusuna değinerek vatanının güzelliklerini, güzellerini, halkının çektiği acıları, yaşanan haksızlıkları, Karabağ derdi, savaş ve onun açtığı yaraları şiirlerinde işlediğine vurgu yapmıştır. Bunların yanı sıra şiirlerinde tenkit ve hicve de genişçe yer vermiştir (Məcıdoğlu, 2012, s. 4). Birinci Divan'ından farklı olarak İkinci Divan'da klasik geleneği göz önünde bulundurarak divan tertibi şekline uygun bir şekilde münacat, na't ve son söz (hatime) eklemiştir. İkinci Divan'da gazel, tahmis, murabba, muhammes, müseddes, müstezad, sürûd, bahr-i tevil, kıta ve tek beyitler yer almaktadır.

Memmed Mecıdoğlu 2016 yılında yayımladığı Üçüncü Divan'ına "Felaket Deme Mensizliye" adını vermiştir. Mecıdoğlu'dan önce Enver Nazarlı, divana isim verme geleneğini başlatmıştır. Divan'ın içeriği şu şekildedir: Dibaçe, minacat, na't, gazeller, tahmis, murabba, muhammes, müseddes, müstezad ve hicivler. Üçüncü divan 300'den fazla gazeli ihtiva etmektedir (Məcıdoğlu, 2016). Gazeller konu itibariyle sosyal problemleri ele alması açısından dikkat çekmektedir.

Şairin Dördüncü Divan'ı 2018 yılında "Yalan Danış Menimçün" başlığıyla yayımlanmıştır. Memmed Mecıdoğlu dibaçede kitaba aruzla yazılmış şiirlerini aldığını, çağdaş gazel şairi İlgar Fehmi'den etkilendiğini, şiirlerinin üslubunun klasik şiirden farklı olduğunu belirtmiş, Karabağ sorununun kısa bir sürede çözülmesini, Beşinci Divan'ını yazmaya başladığını ve tamamlamasını ona nasip etmesini Yüce Allah'tan dilemiştir (Məcıdoğlu, 2018, s. 8-9). Divan münacat ve na'tla başlar. Bu

divanda şairin 350'ye yakın gazeli sunulmuş, akabinde aruzla yazılmış diğer şiirler verilmiştir. Son Söz veya Hatm-i Kelam bölümüyle kitabını tamamlayan şair, okurlarının onun şiirlerini beğeneceklerini umut eder ve bir gazelini sunar:

Növbeti divandır beyanım benim

Rahat olub sanma ki canım benim.

Dördünü yazdım, söz olub servetim

Hem de kalem olmuş heyanım benim (Məcıdoğlu, 2018, s. 447).

Memmed Mecıdoğlu'nun beşinci ve altıncı divanlarını hiçbir şekilde temin edemedik ve bu sebeple bu divanlarla ilgili yorum yapamıyoruz. "Senden Mene Ne Kaldı" adlı yedinci Divan, şairin vefatından sonra Rafik Dağlı ve Ali Zireli editörlüğünde 2021 yılında yayımlanmıştır. Divanın dibace kısmında şair Yedinci Divanını tamamladığı için cenab-ı Allah'a şükreder:

Sene Şükr eyledim Ya Rebb, bu da yeddinci Divan'ım

Seher-akşam ucalmışdı yazınca ancak efganım (Məcıdoğlu, 2021, s. 7).

Şair hazırladığı Divan'larının Dibaçe kısmında her zaman Karabağ derdini dile getirdiğini, nihayetinde 2020 senesinin son baharında bu sorunun çözüldüğünü ifade etmiş ve Allah'a şükretmiştir (Məcıdoğlu, 2021, s. 9). Yedinci Divan'da sırasıyla münacat, na't, gazeller ve çeşitli nazım şekilleri ile yazılmış şiirler yer almıştır. Kitaptaki gazel sayısı 460'dan fazladır. Divan'ın hatimesinde de Karabağ meselesi üzerinde durulmuş, şair yedi divanını tamamladığını, sekizinci divanını da hazırladığını ve bunun son divan olacağını not düşmüştür (Məcıdoğlu, 2021, s. 511).

"Ayrılak Sen Demedin mi" başlıklı Sekizinci Divan şairin vefatından sonra yayımlanmış ikinci divanıdır. Divan, Rafik Dağlı ve Ali Zireli tarafından hazırlanmıştır. Kitaba Azerbaycan Yazarlar Birliği sekreteri şair İlgar Fehmi "Goşa Kanat" adlı giriş makalesi yazmıştır. Burada merhum şairin sanatının kısa bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Sekizinci divanın dibaçesi kitabın editörü Ali Zireli tarafından yazılmıştır. Şairin hayat ve faaliyetine ışık tutan bu bölümde onun toplamda 50206 şiir yazdığı, bunlardan 3066 gazel, 446 tecnis, 64 tahmis ve diğer nazım şekilleri teşkil ettiği belirtilmiştir (Məcıdoğlu, 2021, s.705). Bu divan da münacat ve natla başlamış, daha sonra çeşitli nazım şekilleriyle yazılmış, hem aruz hem de hece vezinli şiirlere yer verilmiştir. Kitabın hatime kısmını da Ali Zireli kaleme almıştır. Memmed Mecıdoğlu divanları incelediğinde çoğunlukla dünyevi aşk, sosyal problemler ve vatan konusunun sade Azerbaycan Türkçesinde işlendiği görülmektedir.

Mirkamil Mirhaliloğlu (1942) üç divan tertip etmiştir. Şairin Birinci Divan'ı 2009 yılında Bakü'de yayımlanmıştır. Divan Dibaçe ile başlıyor. Şair burada ona bahşedilmiş nimetlere, ömre, evlatlara göre Cenab-ı Allah'a şükür eder ve onun verdiği ilhamla "Divan" düzenlemek için yola çıktığını açıklar. Mirhaliloğlu, Divan'ını Allah'ın (c.c.) adıyla başladığını, Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Ehl-i Beyt kapısına yüz tuttuğunu, onların şerefli isimleri ile şiirini süslediğini, bu işte sayısız noksanlarının olduğunu, Cenab-ı Allah'tan ve okurlarından af dilediğini ve akabinde manzum bir dibaçe de eklediğini belirtmiştir.

Kalem resm eyledi Divan yarandı,
Kemalim yatmıştı, gafil uyandı...
Mısralar aşkımdan tez aldı kemal,
Divan tamamlandı men oldum bi-hal.
Okucu okuyub kıymetin verer,
Olan noksanımı aşikâr görer (Mirxəliloğlu, 2009, s. 9).

Divan; münacat, Hz. Peygamber ve Hz. Ali'nin methi ile devam etmiş, ardından klasik şiirin kaside, gazel, sakinâme, mersiye ve diğer türlerinde örnekler sıralanmıştır. Birinci Divan'ın sonunda hatime kısmı bulunmamaktadır. Şairin şiirlerinden Fuzûlî, Seyid Azim Şîrvânî ve Nebâtî'den etkilendiği belli olur.

Mirkamil Mirhaliloğlu İkinci Divan'ını 2013 yılında yayımlamıştır. İkinci Divan manzum bir dibaçe ile başlar:

İkinci Divan'ı yazdığım zaman,
O büyük Rahman'dan istedim aman.
Şiir mihrabına secde eyledim,
Tanrı'dan gönlüme kuvvet diledim...
Hedefim odur ki Divan yaradım,
Halik bu işime eylesin yardım (Mirxəliloğlu, 2013, s. 9).

Bu Divan'a da geleneğe bağlı kalınarak Münacat eklenmiş, Hz. Peygamber ve Hz. Ali'nin methi, ardından kaside, gazel, tercibend, terkihibent, müstezat, sakinâme, mesnevi, mersiye, on dört masumu konu eden manzumeler yer almıştır.

Şairin Üçüncü Divan'ı ise 2018 yılında yayımlanmıştır. Divan'da ilk önce manzum bir dibaçe sunulmuş, divan tertibine uyularak münacat, methiye, kaside, gazel, sakinâme, mesnevi ve mersiye türünde şiirlere yer verilmiş, Gâdir-î Hum olayı manzum şekilde işlenmiştir. Mirkamil Mirhaliloğlu 'nun bu üç divanına giren şiirlerin büyük çoğunluğu dinî içeriklidir.

Hacı Mail'in öğrencilerinden olan şaire Sona Hayal (1961) kaleme aldığı şiirlerini 2000 yılında Divan şekline getirmiş, 2009 yılında Divan'dan Seçmeler adıyla, 2015 yılında ise Divan metnini tamamıyla yayımlamıştır. Divandaki şiirler Kiril alfabesi esas alınarak sıralanmıştır. Divan'a şairin klasik nazım şekilleriyle 1983-2005 yılları arasında yazdığı 400 şiir dâhildir. Divan, Dibaçe ile başlamaktadır. Dibaçe kısmında şair tercümeihâlini, şiire nasıl başladığını, yetişmesini ve Divan'ını nasıl tertip ettiğini anlatmıştır. Sona Hayal'in şiirlerinde hem dinî hem de dünyevi konular işlenmiştir.

200'kadar tasnifin, 60'tan fazla şarkının müellifi, muğam üstadı ve şair Ağakerim Nafiz (1948) çocuk yaşlarından itibaren klasik şiire heves etmiş, aruz vezninde şiirler yazmıştır. Uzun yıllar boyunca yazdığı 500'den fazla şiirini divan şekline getirerek 2017 yılında yayımlamıştır. Şair, Divan'ına hayatı hakkında kısa bilgi aktardığı dibaçe ile başlamıştır. Genellikle divanlarda dibaçeden sonra tevhide yer verilir. Nafiz ise tevhid kısmına yer vermeden münacat, onu takiben Esmâül-Hüsna ve Hz. Peygamber'in methini işlemiştir. Daha sonra üç sakiname sunulmuştur. Divanda 2 murabba, 4 muhammes, 1 müseddes, 4 mesnevi, 1 müstezad, 1 ibretname, 1 bahariye, 53 tahmis, 427 gazel, 11 rubai ve 15 tercüme bulunmaktadır.

Ağakerim Nafiz; Divan'ında Fuzûlî (2), Nişat Şîrvânî, Kişverî, Melikli Molla Ali Şîrvânî, Seyyid Azim Şîrvânî (3), Alishir Nevâî, Molla Ağa Bihüd, Mirza Muhammed Hasan, Cihanşah Hakiki, Bâkî (2), Namık Kemal, Molla Kadir Nâcî (2), Nâbî (2), Kâmil Serbendî, Necati, Sultan Hamid, Veslî Rûmî, Mir Nâşidi Rûmî, Karamanlı Nizami, Mirza Kulamhüseyn Yurdçulu, İzzet Rûmî, Şeyh Safiyeddin Erdebilî, Fakir Ordubadi, Yahyavi Erdebilî, Muhammed Biriya, Ahmed Caferzade (3) ve Lâedrî gibi şairlerin gazellerine toplamda 35 nazire yazmıştır. Ayrıca şairin Divan'ında Hafız Şîrâzî (2), Mevlana Lutfî, Nesimî (2), Cihanşah Hakiki, Ali Şîr Nevâî (2), Kişverî (6), Fuzûlî (2), Usûlî, Sultan Süleyman Kanuni (4), Bâkî (8), Bâsirî, Nâbî (5), Veslî Rûmî, Nişat Şîrvânî (2), Molla Kadir Nâcî (5), Ünsî Mir Nâşidi Rûmî, Seyyid Ebülkasım Nebâtî, Seyyid Azim Şîrvânî (3), Mirza Muhammed Hasan Felekzade, Mirza Ali Ekber Sâbir (2) ve Muhammed Hâdî şiirlerine tahmisleri yer almaktadır (Ağakerim Nafiz, 2017, s. 497).

Lilpar Cemşidkızı, çağdaş dönem Azerbaycan kadın şairelerindedir. Divan'ına kadar Lilpar 3 kitap yayımlamıştır. Şairenin dördüncü kitabı Divan'ı olmuştur. 2020 yılında basılmış Divan, Azerbaycan Yazarlar Birliği Genel Sekreteri İlgar Fehmi'nin kısa önsözü ile başlamaktadır. Fehmi'ye göre çağdaş Azerbaycan şairleri arasında gazel kaleme alan çok olsa da divan tertip eden şair sayısı parmakla gösterilecek

kadar azdır. Fehmi, Lilpar Cemşidkızı'nın klasik Divan teşrifatına uygun bir şekilde divan tertiplediğini takdir ettiğini dile getirmiştir. Lilpar Cemşidkızı, Divan'ına mukaddime (dibaçe) ile başlamıştır. Mukaddimedede, Allah'ın yardımıyla divan tertip etmeye başladığını, nihayetinde bu kitabını tamamladığını yazmıştır.

Senin aşkın ile Ya Rab, yeni Divan yazdım
Bu felek talihimi eyledi viran, yazdım (Lilpar, 2020, s. 7).

Çözülmemiş Karabağ sorununa vurgu yapan Lilpar, Ermeni işgali altındaki toprakların kurtarılması için Azerbaycan askerine “vur” demiştir:

Vur, ey yiğidim, arzusudur Lilpar'ın ancak
Vur düşmanı, koyma ede “Arsah” Karabağ'dan (Lilpar, 2020, s. 9).

Lilpar, çocukluğundan şiirler yazdığını, evlendikten sonra edebiyattan uzak kaldığını, 2016 yılında yeniden edebiyata geldiğini, çok sorunlar yaşadığını, Allah'ın ona Hz. Eyüp sabrı verdiğini, Allah'ın izniyle bu sorunların üstesinden geldiğini belirtmiştir (Lilpar, 2020, s. 9). Şair, İkinci Divan'ını hazırlaya bilmesi için Cenab-ı Hak'tan güç ister, Karabağ sorununun çözülmesini diler (Lilpar, 2020, s.9). Şairin sözlerine göre her gün yeni şiirini, gazelini, rubaisini yazdığında Yüce Allah'la konuşur, Cenab-ı Allah şaire tüm sözleri söyletir ve Lilpar da o sözleri inci gibi birbirinin arkasınca dizer ve okurlarına sunar (Lilpar, 2020, s. 12).

Şair Divan'ına münacatla başlamış, bir de mesnevi nazım şekliyle münacat eklemiştir. Akabine Hz. Peygamberin ve Hz. Ali'nin methini içeren na't sunulmuştur. 427 gazelden sonra kaside, mersiye, terciibent, terkibiibent, müseddes, muhammes, murabba, sakinâme, mesnevi, kıtalar, beyitler ve şairin Hacı Gazanfer Talib, Hayal Zeynal, Mürvet İntizar, Büyükağa Müntezir'le olan beytleşmeleri yer almaktadır. Divan'ın Son Söz ve ya Hatm-i Kemal adlı sonuç kısmında Allah'ın yardımıyla Divan'ını tamamladığını, bu topludaki şiirlerin büyük bir kısmını Karabağ konulu şiirlerin teşkil ettiğini, bunun yanı sıra divan edebiyatında en çok islenen gül-bülbül konulu şiirlere geniş yer verdiğini, toplumdaki olumsuzluklara, haksızlık, adaletsizlik gibi konulara kayıtsız kalmadığını, bunu şiirlerinde işlediğini, Allah izin verirse ikinci bir Divan hazırlamak istediğini ifade etmiştir (Lilpar, 2020, s. 514).

Hafız Alimerdanlı (1948) amatör şair olarak şiirler yazmış ve 2021 yılında “Divan” başlığı altında şiirlerini bir araya getirmiştir (Əlimərdanlı, 2021). Kitapta klasik divan protokolüne uyulmamıştır. Alimerdanlı'nın şiirlerinde çok ciddi vezin hataları görülmektedir. Şiirlerin hangi vezinde olması belirsizdir. Muhtemelen şair klasik şiiri derinlemesine öğrenmeden bu geleneğin arkasından gitmek istemiştir.

Bakü edebî muhitinde yetişmiş Gazenfer Talib'in (1952) şiirlerini bir araya getiren Divan henüz yayımlanmasa da kitabı inceleme fırsatımız oldu. Divan, Mustafa Mailoğlu tarafından tertip edilmiştir. Şair divana dibace eklememiştir. Kitapta 60'dan fazla gazel, 9 murabba, 12 tahmis, 6 muhammes, 5 müşâare, çeşitli konulardaki şiirler ve şairin şiirlerine yazılmış tahmis ve nazireler yer almaktadır. Divandaki şiirler dinî irfanî konuları ihtiva etmektedir.

Mahire Mahi isimli bir kadın şairin de 2022 yılında Divan'ını neşrettiği bilgisini aldık. Divan'ın tanıtımı 2022 yılında Azerbaycan Yazarlar Birliğinde gerçekleşmiştir. Fakat Divan tarafımızdan temin edilememiştir.

Böylece, bağımsızlık dönemi Azerbaycan edebiyatında klasik edebiyat etkisini ve bu etki ekseninde Divan bağlama ananesini incelediğimizde, çağdaş şairlerin de kendi şiirlerini divanlarında bir araya getirmeyi hüner göstergesi saydıklarını gözlemlemekteyiz. Klasik şiir türlerinde eser veren şairlerden 16'sı divan müellifidir ve toplamda 32 divan kaleme alınmıştır. Bu divanların bir kısmı profesyonel bir şekilde hazırlanırken, bazıları daha zayıf kalmıştır.

Tezkirecilik Geleneği

Çağdaş Azerbaycan edebiyatında klasik edebî tür ve tarzlarda diğer örnekler de kaleme alınmaktadır. Genellikle yukarıda isimlerini zikrettiğimiz edebî meclislerde yetişmiş şairler dinî-tasavvufî konuları ele almakta, divan ve tezkire tertip etmektedirler. Nazmın yanı sıra klasik nesir türlerini ihtiva eden eserler de güncelliğini tam olarak kaybetmemiştir. Şöyle ki günümüz Azerbaycan edebiyatında tevhid, münacat, naat, hiciv, mersiye gibi nazım türünde yazılmış olan eserler haricinde tezkire gibi klasik nesir türünün özelliklerine sahip eserlerle de karşılaşmaktayız. Örneğin Mecma'û's-Şu'arâ meclisine katılan şairlerin hayatı, sanatı ve şiirlerinden örnekleri kapsayan "Tezkire-i Şahin" (2006), "Genç Kalem" meclisine katılan şairlerin şiirlerini kapsayan "Genç Kalem" (2010), Azerbaycan Yazarlar Birliği'nin Hazar Şubesi'nin toplantılarına katılan ve klasik geleneği takip eden şairlerin eserlerinden numuneleri ihtiva eden "Hazar Tezkiresi" (2017) gibi eserler tertip edilmiştir.

Herat edebî muhitinin etkisinde XVI. yüzyıldan itibaren Azerbaycan edebiyatı alanında da tezkireler tertip edilmeye başlanılmıştır. XVI. yüzyıldan XXI. yüzyıla kadar Azerbaycan sahasında 50 tezkire kaleme alınmıştır. Bu tezkireler Azerbaycan edebiyatı tarihine ışık tutan en önemli kaynaklardır. Azerbaycan sahası tezkireleri Türkçe, Farsça ve Türkçe-Farsça karışık olarak kaleme alınmıştır. Azerbaycan sahası

tezkirelerinin büyük bir kısmı yayımlanmamıştır. Sovyetler zamanında sosyalist-realist edebiyat devlet politikasına hizmet ettiği için klasik eserlerin çoğu ötekileştirilmiş, araştırılması ve neşrine gerek duyulmamıştır. İlk Azerbaycan edebiyatı tarihi dâhil günümüzde yayımlanmış edebiyat tarihlerinde sadece on civarında tezkirenin ismi anılmıştır.

Azerbaycan tezkirecilik geleneği XVI. yüzyıldan kırılmadan günümüze kadar devam etmektedir. XXI. yüzyılda yayımlanmış tezkireler belli edebî meclislere katılan şairlerin hayatı, sanatı ve eserlerinden örnekleri ihtiva etmektedir. Bu yüzyılda Hekim Gani, Şahin Fazıl, Hacı Alemdar Mahir, Arif Buzovnalı ve Sona Hayal tezkire tertip ederek yayınlamışlardır.

“Vahid Edebî Meclisi” 1999 yılında kurulmuş ve meclis başkanlığını Hekim Gani (1918-2008) üstlenmişti. Doktor olan Hekim Gani etrafına 47 şairi toplamıştır. Diğer meclislerden farklı olarak “Vahid Edebî Meclisi” musikili edebî meclislerden olmuştur. Hekim Gani’nin 2000 yılında yayımladığı “Vahid Edebî Meclisi” adlı kitapta bu meclise katılan 47 şair hakkında bilgi verilmektedir.

Eserde ilk önce Vahid Edebî Meclisi’nin kurulması tarihinden bahsedilmiş, daha sonra hiçbir tasnif şekli gözetilmeden şairler üzerine çok kısa bilgiler aktarılmıştır. Şairler hakkında bilgi sunulurken değerlendirmelere yer verilmemiştir.

Tezkire-i Şahin, şair ve tarihçi Prof. Dr. Şahin Fazıl (1940) tarafından 2000 yılında hazırlanmaya başlanmış ve 2005 yılında tamamlanmıştır. Şahin Fazıl’ın 2006 yılında yayımladığı tezkiresi Mecma’u’ş-Şu’arâ edebî meclisinde bulunan şairlerin hayatı, sanatı hakkında bilgileri ve şiirlerinden örnekleri ihtiva etmektedir. 1860 yılında Bakü’de kurulan Mecma’u’ş-Şu’arâ edebî meclisi 1923 yılına kadar faaliyet göstermiş, 1980 yılında ise yeniden faaliyete geçmiştir. Şahin Fazıl, 1998 yılından bu edebî meclisin başkanlığını üstlenmiştir.

Söz konusu tezkire, klasik geleneğe sadık kalınarak hazırlanmıştır. Esere manzum bir “Dibaçe” ile başlayan Şahin Fazıl, tezkiresini tertip edebilmesi için Cenab-ı Allah ve Hz. Peygamberden yardım dilemiştir:

Ey ulu Hakk’ın yüce peygamberi,
Bir de götürdüm elime defteri.
Bir de adınla eyledim iftihar,
Bende olan tab şimdi kimde var?
Tabıma Allah ile sensen sebep,
Görmeyirem gayrı ola, ben sebep
Her ikinizden geliben vecde ben,

Eyleyirem Tanrı'mıza secde ben.
 Eyle kömek, ey yüce peygamberim,
 Ben gibi bir muhtaca, peygamberim.
 İhtiyacım var ki bu tezkiremi,
 Bahş eyleyim halkıma bahşiş kimi.
 Tabıma "leng olma" dedim, "din" dedim,
 Ben ona "Tezkire-i Şahin" dedim (Şahin, 2006, s. 4).

"Dibaçe" kısmını takiben "Ve sonra" kısmında tezkireci Mecma'ü's-Şu'arâ edebî meclisinin üyelerinin isteği üzerine tezkiresini tertip etmeye başladığını belirtmekte, tezkirecilik alanında bir boşluk olduğunu ve bu boşluğu doldurmak için tezkire yazdığını, XIX. yüzyıl tezkirecisi Seyyid Azim Şîrvânî'nin yolunu tercih ettiğini eklemiştir (Şahin, 2006, s. 4-5).

Tezkire bahrine başvurmağa tab lazımdır,
 Ne büyük işti bu ya Rab, bu ne kuvvet, tabdır?
 Birini Seyyid Azim yazdı ki bin rahmet ola,
 Birinin sahibi Mir Möhsün Ağa Nevvâb'dır.
 Biri de Mirza Hüseyin idi "Gayıb" neslinden,
 Bir burulğandı bu tezkire işi, girdabdır.
 Başka tezkire yazan görmeyirem çevremde
 Bir seda geldi mene: Onlara Şahin babdır! (Şahin, 2006, s. 4).

Şahin Fazıl, "Dibaçe"de sadece Seyyid Azim Şîrvânî ve Mir Möhsün Nevvâb tezkirelerini ve Mirza Hüseyin Gayıbov'un antolojisini anmış ve bu eserlerden sonra tezkirecilik alanında boşluk olduğunu vurgulamıştır. Fakat XX. yüzyılda 13 tezkire kaleme alındığını unutmamak gerekir (Musalı, 2012, s. 273-331).

Şahin Fazıl, tezkiresinde yer alacak şairlerin tercüme-i halleri ve eserlerinden örnekleri ilk önce "Kredo" gazetesinde yayımlamış, daha sonra tezkiresini neşretmiştir. Bazı şairler kendileri hakkında kısa bilgi vermesi, bazı şairler ise kendilerini olduğu gibi tasvir etmemesi sebebi ile Şahin Fazıl'a itirazda bulunmuşlardır. Tezkireci onlara bir kaside ile cevap vermiştir (Şahin, 2006, s. 6). Tezkirenin "Dibaçe"sinde Mecma'ü's-Şu'arâ'nın yaranma tarihi hakkında bilgilere de yer verilmiştir (Şahin, 2006, s. 15).

Tezkireci, eserin giriş kısmında klasik geleneği devam ettiren şairlerin zor bir dil, uzun izafeler kullandıklarını tenkit etmiş ve şiir dilini sadeleştirmenin önemine vurgu yapmaya çalışmıştır (Şahin, 2006, s. 35-36).

Şahin Fazıl, Mecma'û's-Şu'arâ meclisine katılan şairleri üslubuna göre aşağıdaki şekilde tasnif etmiştir:

1. Bazı üyelerimiz günümüzde bile klasik yazı şeklinden vaz geçemiyor ve aruz vezinli şiirlerini Arapça ve Farsça kelimelerle “süslüyorlar”;

2. Bazı şairler nispeten sade bir dille şiirler yazıyor ve anlamlarını bilmedikleri yabancı kelimeleri kullanmamaya çalışsalar da buna tamamen muvaffak olamıyorlar;

3. Meclis üyeleri arasında aruz veznine tam olarak uyan ve aynı zamanda milli dili kullanan şairler de vardır;

4. Meclis üyelerinin hece ve serbest vezinde yazdıkları şiirler de mevcuttur (Şahin, 2006, s. 34).

Şahin Fazıl Mecma'û's-Şu'arâ'ya kalemi gerek güçlü ve gerekse de zayıf olan şairlerin katıldığını ve ayrımcılık yapmadan onların hepsini tezkiresine aldığını vurgulamıştır.

Tezkirede takdim olunan bazı yazarlar,
Yazdıklarını gerçi maharetle yazarlar.
Amma ele kesler de tutub yer bu eserde
Elbette zayıftır helelik ilm ü hünerde (Şahin, 2006, s. 790).

“Dibaçe”nin sonunda “Mecma'û's-Şu'arâ” eski üyeleri (Cürmî, Ağadadaş Süreyya, Vehib, Mehemed Müsevvi, Ağakerim Sâlik, Haşim Bey Sâkıb, Seyyid Zerger vd.) hakkında kısa bilgi verilmiştir (Şahin, 2006, s. 48-60). Bu bilgileri takiben meclisin 1980 yılında yeniden faaliyete başlamasından sonra buraya katılan üyelerinin hayatı, sanatı ve eserlerinden örnekler aktarılmıştır. Tezkirede toplam 114 şair anılmıştır. Tezkirenin hatimesinde yazar, eserini tamamladığı için Cenab-i Allah'a şükretmiş ve okurlarından eserindeki noksanları affetmeleri ricasında bulunmuştur:

Bu eser içre kusur olsa eğer,
Dileğim var ki benim affedeler (Şahin, 2006, s. 790).

Şahin Fazıl, şairlerin hayatı ve sanatı ile ilgili elinden geldikçe geniş bilgi vermeye çalışmış, edebî tenkitten klasik tezkirecilerin üslubunu takip etmiştir. Tezkireci bazı şairleri objektif değil, şahsî görüşlerine binaen değerlendirmiştir. Tezkirede her bir şairin sanatıyla ilgili sunulan şiir örnekleri 2 ila 6 arasında değişmektedir.

Bakü'nün Nardaran ilçesinde doğup büyümüş şair ve hanendelerin hayatı, sanatı ve şiirlerinden örnekleri ihtiva eden Nardaran Tezkiresi diye bileceğimiz “Söz ve Musiki Beşiği: Nardaran” adlı kitap, şair Alemdar Mahir (1950-2014) tarafından hazırlanmış ve 2009 yılında yayımlanmıştır. XIX. - XXI. yüzyıllar arasında yetişen 34 Nardaranlı şair ve 29 Nardaranlı müzisyen hakkında bilgiyi ihtiva ediyor. Kitap “Nardaran edebî muhiti” başlıklı giriş bölümü ile başlamaktadır. Burada Nardaran kasabasının tarihi, etnografyası ve edebî muhiti ile ilgili bilgi verilmiş, kitabın hazırlanma sebebine, şairlerle beraber müzisyenlerin de kitaba dâhil edilmesine açıklık getirilmiştir. Alemdar Mahir, Nardaran sanatçıları şair, müzisyen ve her iki alanda uzman olmakla üçe ayırır. Klasik şiiri Azerbaycan klasik musikisi olan muğamdan ayrı tutmak mümkün olmadığı için yazar kitabında şair ve müzisyenleri bir araya getirmiş, bu müzisyenlerin bir kısmının profesyonel ve bir kısmının da amatör olduğuna da vurgu yapmıştır. Kitapta şairlerin daha çok dinî içerikli şiirleri yer almaktadır. Şairlere adanmış her bölümdeki şiir sayısı 1 ilâ 30 arasında değişmektedir.

Hazar Tezkiresi ise şair Arif Buzovnalı (1972) tarafından hazırlanmıştır. Tezkire, 2016 yılından faaliyete geçen Azerbaycan Yazarlar Birliğinin Hazar Şubesindeki şiir meclisine katılan şairler hakkında kısa bilgi ve eserlerinden örnekleri ihtiva etmektedir. Eser, Bakü ve civarında yaşayan şairleri kapsamaktadır. Bu eserde 36 şair hakkında bilgi yer almaktadır. Hazar tezkiresi 2017 yılında yayımlanmıştır. Eserde şairler hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Her şairin sanatına ilişkin örnek şiir sayısı 3 ila 5 arasında değişmektedir.

Tezkireye ön sözü şair İlgar Fehmi, son sözü ise tezkireyi hazırlayan Arif Buzovnalı yazmıştır. “Ananeye Sadakat” başlıklı giriş kısmında 50-60 yıl önce aruz vezinli edebiyatın ötekileştirildiği, Aliğa Vahid’in sonuncu gazelhan olarak görüldüğü, tüm baskılara rağmen klasik geleneğin yok edilmesinin o kadar da kolay olmadığı, bağımsızlık sonrası Azerbaycan aruzunun yeniden doğduğu ve yeni şairler kuşağının yetiştiği belirtilmiştir.

“Genç Kalem”, “Maştağa Ziyalı Kadınlar Meclisi”, “Ana” -Bu üç tezkire-antoloji, şaire Sona Hayal (1961) tarafından hazırlanmıştır. Sona Hayal 2009 yılında Bakü civarındaki Maştağa kasabasında “Genç Kalem” isimli meclis oluşturmuş ve daha sonra meclise katılan gençlerin şiir ve hikâyelerini kitaba dönüştürmüştür. Kitapta 16 genç şairin eserlerinden örnekler yayımlanmıştır.

Sona Hayal'in diğ er bir kitabı "Maştağa Ziyalı Kadınlar Meclisi" başlığını taşımaktadır. Kitapta 2011 yılında faaliyete geçen Maştağa Ziyalı Kadınlar Meclisi'ne katılan 13 şairenin hayatı hakkında kısa bilgi sunulmuş ve onların nazım, nesir eserleri ile küçük makalelerine yer verilmiştir. Eser 2012 yılında basılmıştır.

"Ana" antolojisi Maştağa Ziyalı Kadınlar Meclisi'nin katılımcısı olan 13 kadın şairin "Ana" konulu şiirlerini ihtiva etmektedir. Bu kitap 2014 yılında basılmıştır.

Böylece çağdaş Azerbaycan edebiyatında klasik geleneği devam ettiren yedi tezkire kaleme alınmıştır. Bu tezkireleri hazırlayanların beşi edebî meclis başkanlığını üstlenmiş kişilerdir. Tezkire-i Şahin, klasik gelenek gözetilerek hazırlanmıştır. Diğ er tezkireler ise daha çok antoloji niteliğindedir.

Şahin Fazil, Hekim Gani ve Arif Buzovnalı'nın hazırladığı tezkirelerdeki şairlerin büyük bir kısmı edebî ortamda tanınan, eserleri dergi ve gazetelerde yayımlanan şairlerdir. Sona Hayal ise düzenlediği edebî meclise daha çok eserleri yayımlanmamış olan gençleri toplamış, onların şiirlerini bazı gazetelerde neşrettirmiştir. Bu şairlerin çoğu şiire devam etmemiştir.

Bahse konu tezkirelerde ismi geçen şairlerin ismi çizelgede sunulmuştur (Bkz. Ek. 2).

Yukarıda bahsettiğimiz tezkireler dışında tezkire niteliği taşıyan bir eser de kaleme alınmıştır. Hacı Soltan Alizade, Bakü ve civarında Muharrem ayında gerçekleştirilen taziye törenlerinde, diğ er taziyelerde, mevlitlerde ve derviş düğünlerinde dinî içerikli (genellikle Ehl-i Beyt'i konu eden) şiirler okuyan derviş, ravzahan, mersiyecilerin hayatını, sanatını konu eden "Azerbaycan dervişleri ve ravzahanları" adlı kitap hazırlamıştır. Bu eser tezkireleri çağrıştırmaktadır. Kitap "Vefat etmiş derviş ve ravzahanlar" (55 derviş) ve "Çağdaş dönem derviş ve ravzahanları" (22 derviş) olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır. Ravzahanlar doğum tarihlerine göre sıralanmıştır. Burada ilk önce dervişin hayatı hakkında bilgi aktarılmış, faaliyetinden bahsedilmiş ve akabinde dinî törenlerde, düğünlerde okuduğu şiirlerden birkaç örnek verilmiştir. Kitap toplamda 77 derviş ve ravzahanı ihtiva etmektedir (Əlizadə, 1995).

Çağdaş Azerbaycan edebiyatının ürünü olan bu tezkirelerde haklarında bilgi verilen şairler Bakü edebî muhitinde Mecma'û's-Şu'arâ, Fuzûli, Vahid vd. edebî meclislerde yetişmiş ve bu muhiti temsil etmişlerdir. Alemdar Mahir'in "Söz ve Musiki Beşiği: Nardaran" adlı eseri ise sadece Nardaran şairleri hakkında bilgiyi ihtiva etmektedir. Bağımsızlık dönemi Azerbaycan sahası tezkirelerinde yer alan şairlerin

büyük çoğunluğunun şiirleri aruz veznindedir. Bakü ve civarındaki edebî meclislerde gelişen çağdaş Azerbaycan edebiyatında klasik şiir geleneğinin aralıksız devam ettiğini ve şiirin dilinde sadeleşmeye gidildiğini gözlemledik. Bunun dışında şiirde klasik konuların yanı sıra Türkçülük, vatan, Karabağ gibi güncel konuların işlendiği dikkat çekmektedir. Klasik geleneği devam ettiren bu şairleri Hacı Mail, Hekim Gani, Hacı Soltan, Alemdar Mahir, Şahin Fazıl, Arif Buzovnalı, İlgar Fehmi gibi üstatlar yetiştirmişlerdir.

Şiirlerin Vezni, Dili ve Konusu

Edebiyat, halkın sosyo-kültürel hayatına kayıtsız kalmamış ve şiir konusunda değişikliklere, yeniliklere gidilmiştir. 1990'lı yıllarda klasik geleneğe dayanan ve bu geleneği devam ettiren edebiyat (aruz edebiyatı) farklı bir şekilde gelişmeye başlamıştır. Örneğin, Arif Buzovnalı "Hazar'ım" şiirini kaleme alarak aruz vezninde serbest şiir örneği vermiştir. Şair İlqar Fehmi ise aruzla yazdığı şiirleri üçe ayırmıştır: modern aruz, neo-klasik aruz ve klasik aruz.

XX. yüzyılın sonu ve XXI. yüzyılın başlarında klasik edebî miras yeni bakış açısı ile değerlendirilmiştir. Klasik ananeler yeniden gelişme göstermekte, tür, şekil ve hece-aruz ilişkileri yakınlaşmakta, edebiyat zenginleşmektedir. *"Bugün gazel, gazel-musammat, bahr-ı tavil yazılıyorsa bu normal, doğal edebî gelişimin sonucudur ve bu örnekler filolojik açıdan değerlendirilmelidir. Edebiyat yalnız bunlardan ibaret olmadığı gibi, bu örneklersiz de değildir..."* (Məmməd zadə, 2008, s. 167).

Vâkıf Yusifli'ye göre zaman değişiyor, edebiyatta yeni akımlar, yeni poetik şekiller ortaya çıkıyor, konular farklılaşıyor, şairler yeni fikirlerin edebiyatta tecessümüne çalışıyor, gazel ise kendi saltanatını koruyor, ebedî yaşam hakkını kaybetmiyor. Zamanın herhangi bir döneminde gazel bir kadar arka plana geçmiş, hatta "köhnelik" örneği ilan edilmişse de, fakat yine de boy göstererek kendi görevini yerine getirmeye başlamıştır (Yusifli, 2014). XXI. yüzyılın ilk çeyreğinde gazel yeni dönemini yaşamaktadır.

XX. yüzyıl aruz vezninde yazılan Azerbaycan şiirinin dilini sadeleştiren Aliğa Vâhid (1895-1965) olmuştur. Çağdaş edebiyatımızda aruz vezninde yazılan şiirlerin dili ile ilgili iki yaklaşım vardır. Klasik geleneği sürdürerek aruz veznini kullanan çağdaş Azerbaycan şairlerinin büyük bir kısmı dili sadeleştirmeden yanadırlar. Bazı şairler ise ısrarla Arapça, Farsça izafeleri kullanmakta devam etmektedirler. Israrcılar sadeleşmeye gidilirse şiirin ağırlığının, asaletinin eksileceğinden endişelidirler.

Örneğin, klasik şiir geleneğine sadık kalarak gazel, kaside vd. türlerde eser vermiş Alemdar Mahir “Külliyat”ının giriş kısmında şiirlerinin dili konusunda okurlarına açıklama vermek zorunda kalmıştır: “Şair kaleme aldığı şiirlerinde irfanî fikir ileri sürüyorsa bu fikirler çıplak sözcüklerle ifade edilemez. Bu zaman mutlaka izafeler kullanılmalı, ayet ve hadislerle telmih yapılmalıdır... Şiir-şinas, şiirin nasıl yazıldığı fark etmeksizin şiiri anlıyor” (Elemdar Mahir, 2009, s. 3).

Divan müellifi olan şair Enver Nazarlı;

Dilimizde vatandaşlık hukuku kazanmış, yerleşmiş Arapça, Farsça menşeli sözler olduğu gibi şiirimizde de bu türden olan sözler, ifadeler, izafeler mevcuttur. Onların hepsinin aleyhine çıkmak doğru değildir. Örneğin, “şeyda bülbül” ifadesini bahrin, kafiyenin talep ettiği durumlarda “bülbül-i şeyda” tamlaması gibi şiirde kullanılmasının ne sakıncası var?

diyerek, dilde sadeleştirmeye gitmenin de belli sınırlara sahip olması gerektiğini savunmuştur (Şahin, 2008, s. 7).

Şahin Fazıl’a göre Azerbaycan edebî dilinin imkânlarının her üç vezinli şiiri zenginleştirmeye kadirdir. Şiir gülizarını yabancı kelimelerden temizlemenin mümkün olduğunu belirten şair, bunun için çok mücadele vermiş ve diğer şairleri de şiir dilinin sadeleşmesine davet etmiştir. Şairin düşüncelerine binaen şiir dilimiz okunaklı olmalı, Azerbaycan Türkçesine yabancı olan izafelerden, arkaik Arapça ve Farsça sözcüklerden temizlenmeli, taklitten uzak durmalı, kendi edebiyatımıza şerefle hizmet etmelidir. Fakat bu fikirlerini takiben Şahin Fazıl, klasik tarz edebiyatın dilinde sadeleşmeye gidilmenin kolay olmadığına vurgu yapmış, aruz vezinli şiirlerde izafelerin kullanılmadan sade Türkçede gazel yazmanın zorluğundan bahsetmiş ve her şairin bunun üstesinden gelemediğini belirtmiştir (2006, s. 36).

Şahin Fazıl kendi tezkiresinde, Fuzulî Divan’ının mukaddimesinden

Gazeldir sefâ-bahş-ı ehl-i nazar
Gazeldir gül-i bûsitân-ı hüner
Gazel de ki meşhûr-ı devrân ola
Okumak da yazmak da âsân ola

beyitlerini örnek vererek Fuzûlî’nin de şiir dilinin sadeleştirilmesinden yana olduğunu ifade etmiş; ancak Fuzûlî’nin daha sonra kendi söylediklerine uymadığını da dillendirmiştir (Fazıl, 2006: 35).

Meyarım olubdur sözümün saflığı dilde
Meyarımı dillerde şiar etmeye geldim.

Nazmın dili düşvâr idi, eyvah, gazelde
Düşvâr o dili mense hamar etmeye geldim.

Men doğmalara doğma adam, yadlara yâdam
Yad sözleri şiir içre kenar etmeye geldim (Şahin, 2008: 12).

Şahin Fazıl'ın Fuzûlî şiiri ile ilgili yukarıda belirtilen fikirlerine karşı çıkan edebiyat tenkitçisi Vâkîf Yusifli, Fuzûlî'nin XX. yüzyıl şairleri gibi yazamayacağına, XVI. yüzyılın diliyle XX. yüzyıl edebî dilinin ile karşılaştırılmayacağına dikkat çekmiştir (Yusifli, 2018, s. 35-36).

Şiirleri Arapça ve Farsça izafelere yer veren Azerbaycan şairlerini ciddi bir şekilde eleştiren Şahin Fazıl aruzla yazan çağdaş şairlerin büyük bir kısmının yazdıklarının anlamını açıklamada zorluk çektiklerini, sözlük yardımıyla şiir yazdıklarını dile getirir (Fazıl, 2006, s. 38). Bahsi geçen müellif, Fuzûlî ve Seyyid Azim Şîrvânî gibi klasik Azerbaycan şairlerini taklitten öteye gidemeyen şairleri ana diline ilgisizlikte ve saygısızlıkta suçlamaktadır:

“Arı”nı “zenbûr” edibsen, seni “zenbûr” sancsın
Gül kimi “bal” sözünü sen niye “şehd” eleyirsen?

Diğer bir şiirinde de halkın anladığı dilde yazdığına tekrar vurgu yapar:

Kim deyir “şem” yazılsın gazele “şam” olmaz?
Yazıram “şam”, mene öyle serencâm olmaz!

Bilirem kıymetini halki sözün, serrâfam
Halki sözlerle yazan şiirini bednâm olmaz.

Dilimin kadrini bilmek mene âmâl olmuş,
Arifem, arif olan kimseneler ham olmaz (Şahin, 2008, s. 18)

Şairin başka bir şiirinde yine hedef eski dili ve izafeleri kullanan şairlerdir:

Bu Arap şiiri değildir, ne de Fars şiiri değil
Ne de Türk şiiri değil, acaba, bes bu nedir? (Fazıl, 2006, s. 760).

Çağdaş Azerbaycan edebiyatında klasik geleneği devam ettiren şairlerden olan Ağakerim Nâfiz de Divan'ında öğütte bulunarak gazelin anlaşılır bir dilde yazılması gerektiğini, okurların şiiri anlamasını temenni eder:

Nâfizâ, öyle gazel yaz okuyanlar olsun
Demesinler okuyanda bunun eş'ârı galîz (Nafiz, 2017, s. 220).

Klasik geleneği vezin, şekil ve konu itibarıyla devam ettiren şairleri her fırsatta durmadan tenkit eden, yıkıcı eleştiriler yönlendiren Şahin Fazıl'a bazı şairler cevap vermek zorunda kalmışlardır. Bu tartışmalar şairler arasında şiir atışmalarının ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Azerbaycan edebiyatında şairlerin şiir aracılığıyla kendilerini savundukları veya meslektaşlarına saldırdıkları numuneler de bulunmaktadır.

Üstüme tullama taş, dava dalaş istemedim,
Yüreğim gül yağı istedi, taş istemedim (Fazil, 2008, s. 15).

Veya

Muasır bir gazelhânem, özüm billem, özüm billem,
Bugün saf şiire sultanem, özüm billem, özüm billem (Fazil, 2008, s. 60).

Şahin Fazıl'ın yıkıcı eleştirilerine Alemdar Mahir cevap vermek ihtiyacı duymuştur. Şair, "Ey aşk biyabanının avaresi Şahin" mısraı ile başlayan muhammesi, "En doğru cevap olsa da susmak, daha besdir/Bigânelerin herze vü hedyânı çok oldu", "Niye tahkir eleyirsen a gözüm üşşakı / Sana bir şeir yazım koy kala benden baki", "Şuarâya ta'ne sözden yorulub usanmadın sen/Bizi tahkir eleyende kızarıp utanmadın sen" vs. gibi şiirlerle Şahin Fazıl'ın eleştirilerine cevap vermiştir (Ələmdar Mahir, 2009, s. 432-436).

Çağdaş Azerbaycan edebiyatındaki aruzla yazılan örneklerin büyük çoğunluğunda sadeleşmeye gidilmektedir. Şairlerin bir kısmı klasik şiirin de hem dil, hem de konu açısından modernleşme bileceğini kabullenmiş, saf Azerbaycan Türkçesinde de klasik şiirde var olan edebî sanatları kullanarak klasik geleneği sürdürmenin mümkün olduğunu anlamışlardır. Böylece klasik şekilleri muhafaza etmekle şiire yenilikler de getirmişlerdir. Örneğin, Arif Buzovnalı'nın "Hazar'ım" şiiri Azerbaycan edebiyatında aruz vezninde yazılmış ilk serbest şiirdir. Şiirde remel bahrinin çeşitli tefileleri kullanılmıştır:

Taş bedenlerdeki boş başlara âkil eğilermiş,
Eğriye düz deyilermiş,
Eğri yollar düze düz gösterilermiş,
Bendeden bendeye tâat ve sücûd istenilermiş,
Hak nahak gabağında yenilermiş
Bu yazıklar gavi tufanlara güc gelmeyi senden
Niye öyrenmediler bes, Hazar'ım? (Buzovnalı, 2009, s. 301).

Aruz vezninde serbest şiirleri ile meşhurlaşmış İlgar Fehmi'nin dilinde Arapça, Farsça sözcük ve izafelerle çok az karşılaşırız. Kullanılan izafeler ise çağdaş okurlar için de anlaşılırdır:

Saçları bir zülf-i perişan idi.

Cümle cihan zülfüne kurban idi.

O kızın...

İndi selikayla taranmış başını kar tutur.

Saçlarını sanki kara renk ududur,
ağ udur.

Gözleri bir nergis-i fettân idi.

Kipriyi sanki iti peykân idi.

O kızın...

İndi daha parlamayır gözleri ulduz gibi.

Kipriyi üste gözünün yaşı donur buz gibi (Fehmi, 2015, s. 31).

Böylece klasik gelenekler üzerinde daha fazla Azerbaycan Türkçesinde yoğrulmuş aruz vezninde yazan şairler kuşağı kendi imzalarını edebiyat tarihine eklemişlerdir.

Klasik şiire bağlı Azerbaycan şairlerinin şiirlerindeki konuları gözden geçirdiğimizde çok renkli bir sahneye karşılaştık. Bu şairlerin büyük çoğunluğu hem eski geleneğe bağlı olarak dinî-tasavvufî konuları ele almakta, Ehl-i Beyt konulu şiirler yazmakta, bunun yanı sıra millî düşünceye bağlı Türkçülük gibi konuları da değerlendirmektedirler. Azerbaycan için güncel olan Karabağ sorunu, Karabağ zaferi, vatan konusu da aruzla yazan şairlerin sık sık müracaat ettikleri mevzulardandır. Bu şairler sosyal problemlere ve toplumdaki olumsuzluklara sessiz kalmayarak hiciv türünde de şiirler vermektedirler.

Böylece, zengin bir maziye sahip Azerbaycan klasik şiir geleneğine bağlı kalan şairlerimiz şiirin dilinde ve konusunda gereken değişikliklere giderek, sade dilli ve güncel konulu edebiyat örnekleri ortaya koymak suretiyle edebiyat tarihimize renk katmaktadırlar.

Baba Pünhan çağdaş Azerbaycan edebiyatında yer alan hiciv şairidir. Onun üslubu ve şiirleri hiciv şairi Mirza Elekber Sâbir'in (1862-1911) sanatına çok yakındır. Baba Pünhan bağımsızlık sonrası Azerbaycan toplumundaki sorunlarını dile getirmek, olumsuzluk ve adaletsizliğe isyan etmek suretiyle düşüncelerini açık bir şekilde ifade etmiştir. Baba Pünhan istiklal dönemi Azerbaycan edebiyatına hiciv ruhu getirmiş ve halkın sorunlarını dillendirmiştir.

Baba Pünhan'ın eserleri arasında aruz vezninde Rusça yazdığı “Şirako şagayet Azerbaycan”, “Nu zayets, pogodi!”, “İdyot medlenno, medlenno” gibi şiirleri de vardır (Baba Pünhan, 2000, s. 168-172).

Bağımsızlık dönemi Azerbaycan edebiyatında aruz vezinli şiirleri konu bakımından şu şekilde tasnif edebiliriz: Dinî irfanî mevzular, Vatan konusu, Karabağ problemi, Vatan savaşı, Karabağ zaferi, sosyal ve siyasi konular.

Dinî-İrfanî Konular

Bağımsızlık dönemi Azerbaycan edebiyatında daha çok Bakü ve civarındaki kasabalarda yetişen şairlerin şiirlerinde dinî-irfanî içerik ağırlık teşkil etmektedir. Bunların çoğu Mecmaü'ş-Şuarâ ve Fuzûlî edebî meclisinde yetişmişlerdir. Bu şairler arasında özellikle Hacı Mail, Hacı Alemdar Mahir, Şahin Fazıl, Gazenfer Talib, Hacı Soltan ve Arif Buzovnalı'nın ismini zikiredebiliriz. Alemdar Mahir, “*Külliyat'ının önsözünde şiirlerindeki intizar, hasret konusuna değinerek, “benim şiirlerimdeki intizar, hasret şehvânî hislerle bağlantılı değildir. Bunlar kutsal âmâl uğruna ve hâkim bir hedefe yönelmiş fikirlerdir. Bu intizar beşeriyeti adaletle götüreren bir halaskârın intizarıdır”* demektedir (Mahir, 2009, s. 7).

Alemdar Mahir'in şiirlerinin büyük bir kısmı dinî konulu şiirlerdir. Şair, nefsinin yenen insanın melek gibi yücelebileceğini, Hak yolunu tuttuğu takdirde hakkını alabileceğini düşünmüştür:

“Yok, şübhe ki dünyada melek-tek ucalardı,
Öz nefsinin ram eyleye bilseydi ger insan.

Sıdk ile muhabbetle yapış Hakk'ın ipinden,
Gel geyrete, al hakkını, göster hüner, insan” (Mahir, 2009, s. 160).

Gazenfer Talib'in “Canım içre can olan, ey gönlümün sultanı, gel / Aşkta sensen bu canın ta ezel cananı, gel!”, “Kâh gamhârdır ol yar mene, kâh değil / Sırrı vardır bu işin, yoksa ki nâgâh değil”, Arif Buzovnalı'nın “Âşık o kesti devleti feyad ü ah ola / Bu devlet ile âlem-i aşk içre şah ola”, “Yare âşık can verib bel bağlayar fermanına / Bî-vefa yar ise salmaz bir nazar kurbanına”, “Badenin vaktidir, ey saki, yetiş dadımıza / Yine o gözleri mestane düşüb yâdımıza” matlalı gazellerini dinî-irfanî muhtevalı şiirlere örnek verebiliriz.

Dinî içerikli şiirler yazan şairler özellikle de Ehl-i Beyt sevgisini konu eden şiirler kaleme almışlardır. Bu şiirlerde şairler genellikle Allah'a yakarır, Hz. Peygamber'i, Ehl-i Beyti, imamları saygıyla anar, onlardan yardım ve şefaât dilerler. Alemdar Mahir “Lâ fetâ illâ Ali, lâ seyfe illâ Zülfikar”, “Saki insaf eylesen nutk-i güher-bâr açaram”,

“Sanma ona bir kimse dünyada beraberdir”, “Asla ola bilmez sana âlemde ten âşık”, Baba Pünhan’ın “Yâ Rab, Hacı Pünhan’ın al yorgun olan canın”, “Çatmışık bin şükr ola Sahib-Zaman devrânına”, “Lâ fetâ illâ Ali, lâ seyfe illâ Zülfikar”, “Yâ İmam Mehdi’yi gönder ki zülüm haddin aşır”, “Tarikatım Ali’dir ki hakikatım acıdır, Benim hakikatimi Zülfikar’a yaz gitsin”, Arif Buzovnalı’nın “Ey olan layıklı şahenşah kıyamet tahtına”, “O dem ki değdi kılıç Şah-ı Kerbela başına”, Şahin Fazıl’ın “Cehli görcek öyle çekti ah Ali/ Eyledi nâkışları ıslah Ali”, “Canım yine coştı, heyecanım yine coştı / Aşura günü şûr ile kanım yine coştı”, Muzaffer Meçhul’ün “Kızıldandır Hüsey’nin Kerbelası / Kızıl kandır Hüsey’nin Kerbelası”, “Didem nice bes ağlamasın kan, Ali Ekber / Oldu kuru topraklara mihman, Ali Ekber”, Hacı Gazenfer Talib’in “Ya Ali, senden meded, sensen vilayet sahibi / Hem kemalat hêm fazilet hem belağat sahibi”, “İsterem medh eyleyem, olsa müyesser, Ali’yi / Cümle müminler emîri, Şeh-i Hayber Ali’yi”, “Kalem dostum, gözüm canım, var imanın, Ali’den yaz / Olar dünya vü ukbada nıgehbanın, Ali’den yaz”, Tofig Hasanlı’nın “Sönmez ebedi yandırılan şamı Hüsey’nin / Vahdet şarabıyla doludur camı Hüsey’nin”, “Hicrinle döker göz deli leysan, yüze deymez / Hicrin benim oldukda gecem gündüze deymez”, “Seni salama gelmişim, yetişdi hoş makam, Hüsey’nin,/ Aceb makama gelmişem salam Hüsey’nin, salam Hüsey’nin” şiirleri bu tarz örneklerdendir.

Şahin Fazıl Divan’larına dâhil ettiği dinî konulu şiirlerini bir kitapta toplamıştır (Fazıl, 2018). Şairin tevhit, münacat, na’t, mersiye ve diğer türlerde çok sayıda şiirleri vardır. Hacı Soltan tüm şiirlerinde dinî mevzuları işlemiştir.

Karabağ Problemi

Aruz veznini ve klasik nazım şekillerini kullanan şairler, edebiyattaki geleneksel mevzular dışında vatan ve Karabağ meselesi, Azerbaycan Türklerinin kendi topraklarından sürülmesi, 20 Ocak 1990 vahşeti, Hocalı Soykırımı, Karabağ savaşı, Azerbaycan topraklarının yüzde yirmisinin Ermeni işgaline uğraması konularına hassas bir şekilde yaklaşmış ve bahsi geçen problemleri şiirlerinde ele almışlardır. “Neçe yıldır sinede Şişe’li dağ gezdiririk” diyerek Şuşa hasretine vurgu yapan Baba Pünhan’ın Karabağ konulu “Ben Karabağ için yaşadım”, “Toylar bele toylardı”, “Ali bağıdı bu”, “Öttü civanlık, Karabağ”, “Kalacak izim, azizim”, “Neyime gerektir Karabağ?!” , “Ağla tarım”, “Yakından gördüm” vs. gibi gazelleri vardır (Musalı, 2022).

Hiciv şairi Baba Pünhan, vezinli ve kafiyeli uzun nesir cümlelerden oluşan bahr-i taviller de kaleme almıştır. Bu bağlamda şairin “Vatanımdır”, “Yetmiş yıl geçti”, “Sana kurban keserem” başlıklı bahr-ı tevillerini örnek olarak verebiliriz. “Vatanımdır” bahr-i tavilinden bir kısmı gözden geçirelim:

“Gadanı alım, başına dönüm, cahan kadar yaşına dönüm, toprağına, taşına dönüm, gökte uçan kuşuna dönüm, baharına, kışına dönüm, ey ana yurdum, o zamandan ki senin men kucağında yuva kurdum, dedim ey yurd, menimsen, vetenimsen, diri oldukça libasım, eğer ölsem kefenimsen...” (Baba Pünhan, 2009, s. 274).

Tofig Hasanlı, toplumun sorunlarını hicivleriyle gündeme getirmektedir. Şairin sosyal sorunları ele alan çok sayıda hicivleri vardır. “Biz dözen bendelerik, her ne deyeller, dözerik”, “Döndü zamanın üzü-karga dağ üstündedir/ Konduğu yer kartalın tir budak üstündedir”, “Boş baş yine cedvelde adın başlığa saldı/Boş baş ele başdan özünü boşluğa saldı”, “Başımız üste asrlar boyu şellendi papak/Berk yapışmışdık, ‘otuz yeddi’de yellendi papak”, “Ol gün ki, Hacı Hac’da şeytana daş atdı/Bilmem ne düşündü, daşı amma yavaş atdı”, “Ne kadar ki, bu elin milleti terpenmeyecek/ Baş üstün o yana zilleti terpenmeyecek” hicivlerinden birkaçıdır (Həsənli).

Arif Buzovnalı’nın şiirlerinde vatan konusu önemli yer kapsamaktadır. Şairin “Seçilmiş Eserleri” içerisinde vatan konulu çok sayıda şiirlerle karşılaşmaktayız. Bu şiirlerin büyük bir kısmında Birinci Karabağ Savaşı’nda kaybedilmiş topraklara hasret duyulmaktadır:

Küsdü mü senden, gören, âzâde çağlar, ey Vatan,
Dâd edib ağlar seni sönmüş ocağlar, ey Vatan!
Oldu virân vahşi ellerde çimenler, bahçeler,
Baykuşa menzildi bülbülsüz budağlar, ey Vatan!
Ölse de düşmana teslim etmeyib öz yurdunu,
Kanlı toprağın şehid canlar kucağlar, ey Vatan! (Buzovnalı, 2014, s. 187).

Arif Buzovnalı, “Ey şah, kında tutma adalet kılıncını” mısraı ile başlayan gazelinde de kâfirlerin Azerbaycan’a iştahla baktığını, bu problemin sulh ile değil, askerî müdahale ile çözüleceğini, bunun için cesaret kılıncını çekme vaktinin yetiştiğini, düşmanın bu milleti güçlü görmediği takdirde adavete son vermeyeceğini yıllar önce dile getirmiştir.

Şahin Fazıl’ın “O günden ki vatan toprağı içre nâle, gam kalkıb / Canımdan lehze-lehze gusse kopmuştur, elem kalkıb”, Muzaffer Mechul’ün “Gel, gel dayak dur sen bana, ey Şah-i Merdan, öldü gel / Günahsız yerde can verib külli Müslüman öldü gel”, “Kanlı yaşlar var olup, ağlar nice insan bugün / Bacı, kardeş, ata, ana, her biri nalan bugün” matlalı gazellerinde vatanın zor günleri ele alınmıştır (Fazıl, 2008).

Sosyal ve Siyasi Sorunlar

Çağdaş şairleri en çok rahatsız eden hususlardan birisi siyasi meseleler, adaletsizlik, eğitimdeki sorunlar, rüşvet, yolsuzluk, maddi sıkıntılar vs. gibi sosyal ve siyasi problemlerdir. Baba Pünhan çoğu zaman sosyal problemlerin sebebini siyasette aramış, şair bu sorunları teker teker anlatmış, bu problemlere neden olanlara açık hicivler yazmıştır. Şairin bahsi geçen konulardaki gazellerine örnek olarak “Borç içinde”, “Kudurgan olsa neylersin?”, “Ülke papaknan doludur”, “Kilke”, “Açlığa kurban gedirik”, “Röntgen ameliyatı”, “Dolar beni dingildedir”, “Dilenci çocuk”, “Gülsün bu yaltak dişlerim”, “Mustakil olmuşlarık”, “Davaya hazırlaşırık” vb. şiirlerini gösterebiliriz (Musalı, 2022, s. 225).

Muzaffer Meçhul’un şiirlerinde de sosyal-siyasi meseleler ağır basmaktadır. Şairin Divan’ındaki şiirlerin büyük çoğunluğunda toplumdaki sorunlar ele alınmıştır. Örnek olarak “Azerbaycan Kerbübela Meydanıdır” şiirini gösterebiliriz (Məchul, 2007, s. 403).

İrfanî şiirleri ile tanınmış Alemdar Mahir de şiirlerinde zalime ve zulme dur demektedir:

Yetmez mi esir olmağımız zalime, zulme
Ey gâmzede, ey serseri, ey derbeder insan (Mahir, 2009, s. 160).

Şair başka bir şiirinde cahillerin en iyi yerlere getirildiğini, akılların ise söyledikleri hak söz sebebiyle yok edildiğini dile getirmektedir:

Bilmem hani namus, hani vicdan, hani gayret,
Yoktur mu yüreklerde meğer zerre adalet?
Cahilleri ettik hemişe sahib-i devlet
Akılları mahv eylemişik hak sözün üste (Mahir, 2009, s. 364).

Başka bir şiirinde hükmedenler karşısında elif gibi durduğunu ve her sözün karşısında eğilmeyeceğini belirtmiştir:

Hükmedenler karşısında bir nida tek durmuşam,
Her söze asla eyilmez kametim virgül gibi.
Zalimin zulmüne karşı olmuşam her an metin
Mazlumun ahı beni titretmiş amma tül gibi (Mahir, 2009, s. 418).

Hacı Mail, dünyanın bazılarını yağ, bal; bazılarını ise ömrü boyunca gam yedirdiğini, nâdânları (bilgisizleri) yücelterek meşhur ettiğini, ariflere ise eziyet ettiğini üzümlere söyley:

Nadanı ucaldar, eleyer âleme meşhur
Arifleri koymaz tanına hanbal içinde (Hacı Mail, 2006, s. 60).

İyi ressama, şaire, âlime değer verilmediğini anlatan Hacı Mail, bunun sebebini gücün zalimlerin elinde olmasına bağlamış ve bu durumdan üzüntü duyduğunu dile getirmiştir:

Yoktu kıymet şaire, ressama, yahşi âlime
Çün verilmiş ihtiyarat asrda her zalime.
Ben de, Mail, bu güruh ile deyib-gülmekdeyem,
Men nice fahr eyleyim baktıkça öz âmâlime! (Hacı Mail, 2006, s. 81).

Şair Memmed Mecidoğlu sosyal sorunların intihara sebebiyet verdiğini, zengin servetlere sahip olan ülkenin vatandaşının kendisini insan gibi hissetmemesinin sebeplerini aramıştır:

Ola ülkemde deyin bir bele noksan, ne için?
İntiharlar çokalib eyleye tüğyan, ne için?..
Bu kadar serveti, var-devleti var ülkemizin,
Özün insan gibi hissetmeye insan, ne için? (Mecidoğlu, 2018, s. 310).

Rüşvet konusu da şairi çok rahatsız eden ciddi sorunlardandır:

Dilhor oluram rüşvete “hürmet” deyilende,
Hem “eylemişik biz buna âdet” deyilende (Mecidoğlu, 2016, s. 76).

Şair, kanunlardaki boşluklar üzerine de kafa yormuştur:

İşlemir, kanuna benzetme olur kanunumuz,
Yığılır kovluğa, kovlukta solur kanunumuz.
Yazılırken koyulur rüşvet için sanki temel,
Bu sebepten kağıt üstünde kalır kanunumuz (Mecidoğlu, 2016, s. 362).

Mecidoğlu kendi şiirlerinde eğitimdeki sorunlara da nüfuz etmiş ve reform geçiren eğitimin hazan dönemi yaşadığına üzüldüğünü belirtmiştir:

İslahatlar geçirir güya güzel tahsilimiz,
Yığır yıldan yıla ancak ki hazal tahsilimiz (Mecidoğlu, 2016, s. 363).

Dinî-irfanî şiirleri ile bilinen Hacı Gazenfer Talib de kendi şiirlerinde sosyal problemlere, toplumdaki dengesizliğe kayıtsız kalmamış, insanların artık zulme alıştığını, âlimlerin şaşırıldığını, ahlaki güzelliklerin yok olduğunu üzümlere dile getirmiştir:

Gamlanma, güzel dostum, dünya karışmış indi,
İnsan deyilen mahlûk, zulme alışmış indi.

Vicdansız olan kimse, vicdanlıya hükmeyle,
Âlim deyilen kimse, ilminde çarışmış indi.

Nefse kul olanlardır, her yana nazar salsan,
Ahlaki güzellikler donmuş, kırışmış indi (Talib, 59).

Toplumsal Yozlaşma

Baba Pünhan'ın şiirlerini değerlendirdiğimizde onu dinî ve millî değerlere bağlı muhafazakâr bir şair olarak görmekteyiz. Azerbaycan halkının örf ve âdetleri, gelenekleri, millî değerleri Baba Pünhan için kutsaldır. Bu sebeptendir ki şair toplumsal yozlaşmaya, dinî ve millî değerlerini unutanlara, yabancı kültürleri benimseyenlere isyan etmektedir. Onun toplumda gözlemlediği kültürel yozlaşma ile ilgili çok sayıda hicivleri vardır. Örneğin, “Kim ne götürdü”, “Bilmedim sen bilmisen”, “Mânâ varak alttan kaçır”, “Çıplak dizimizden”, “Yahşısıdır ki yahşısı”, “Düz gelmir”, “Bî-şerefinden aman oyl”, “Yarı ağlar, yarı yok”, “Taze yaltak”, “Eyle ibadet, ay ana”, “Şalvarımız evde kalıp”, “Bakü'nün derdi var”, “Kalem varağı yandırır”, “Maymun olmuşuz” vs. gibi gazellerini bu bağlamda anabiliriz. “Pünhan'ı üstada satım” hicvinde vatanını, manevi değerlerini, Leyla'sını, Şirin'ini bile satmayı göze alan birisine isyan eder (Musalı, 2022, s. 226).

Sonuç

Çalışmamıza kadar bağımsızlık dönemi Azerbaycan edebiyatında klasik gelenekler bilimsel olarak bir bütün şeklinde ele alınmadığından makalede bu problemi araştırmaya çalıştık. Elde ettiğimiz sonuçları maddeler hâlinde şöyle sıralayabiliriz:

Azerbaycan edebiyatında XIX. yüzyıldan başlayarak faaliyete geçen ve varlığını 1920'li yıllara kadar etkin bir biçimde sürdüren edebî meclisler, edebiyata olan rejim baskısı sebebiyle kapatılmıştır. Azerbaycan'ın çeşitli şehirlerinde var olmuş bu meclisler kapatılsa da Bakü'de şairler gizli şekilde bir araya gelmişlerdir. Mecma'uş-Şu'arâ 1980 yılında Bakü'de yeniden faaliyete geçmeği başarmıştır.

Sovyet baskısı zamanında millî kültürün birtakım unsurları yasaklanmıştır. Azerbaycan millî musikisi olan muğam ve muğamın ifası sırasında kullanılan musiki aletleri de bu sebeple yasaklanmaya çalışılmıştır. Sovyet döneminde Azerbaycan'da klasik şiirin ötekileştirilmesinin sebepleri arasında bu edebiyatın gerici ve anlaşılmasız olması, karamsarlık ifade eden ve Sovyet rejiminin ideolojisine hizmet etmeyen tüm eserler gibi bu edebî tür de baskıya maruz kalmıştır.

Sovyetler dönemindeki edebiyata karşı gerçekleştirilmiş tüm baskılara rağmen klasik şiir etkisinde edebî ürünlerin ortaya çıktığını gözlemledik. Aliğa Vahid, Süleyman Rüstem vd. gibi şairler aruz vezninde şiirler kaleme alarak klasik şiir geleneğini şekil olarak yaşatmışlardır.

1920'li yıllardan itibaren sanata gelen Aliğa Vahid bir şiir ekolü oluşturmuş ve bu ekolün Hekim Gani, Aliekber Şahid, Hacı Mail, Seyidağa, Aliğa Bakir gibi temsilcileri yetişmiştir.

Klasik edebiyatın ötekileştirilmesine rağmen bu geleneğin yaşamasına sebep olan etkenlerden ilki, Azerbaycan millî musikisi olan muğam; ikincisi, hiciv örneklerinin aruz vezninde yazılması; üçüncüsü, yasak olmasına rağmen dinî törenlerde okunan mersiyelerdir.

Cafer Remzi'nin kaleme aldığı "Deyilen Söz Yadigârdır" adlı iki ciltlik eser, Sovyet döneminde klasik geleneği yaşatmış olan şairler hakkında bilgiyi ve eserlerinden bazı örnekleri günümüze taşımaktadır.

1980'li yıllarda Bakü'de Mecma'uş-Şuarâ meclisinin yeniden faaliyete geçmesiyle klasik ananeye bağlı kalan şairler (Rüstem Samit, Cafer Remzi, Hacıbaba Hüseyinov, Hekim Gani, Hacıbala Saraylı) bir araya gelerek bağımsızlık dönemi klasik geleneğe bağlı Azerbaycan edebiyatının şekillenmesinde önemli rol oynamışlardır.

Bağımsızlık dönemi Azerbaycan edebiyatında klasik gelenek, edebî meclisler aracılığıyla ve usta-çırak ilişkileri üzerinde devam etmiştir. Bu dönemde klasik şiir geleneğinin yaşatılmasında özellikle Bakü'de faaliyet gösteren Mecma'uş-Şuarâ, Fuzûlî, Vahid edebî meclislerinin önemli rolü olmuştur. Usta-çırak ilişkileri içerisinde klasik şekillerde ve türlerde eser veren şairlerin büyük çoğunluğunun üstadı Hacı Mail'dir. Şairin kendi evinde teşkil ettiği Fuzulî edebî meclisinde Hacı Alemdar Mahir, Baba Pünhan, Arif Buzovnalı, Sona Hayal gibi şairler yetişmiştir.

Bağımsızlık döneminde verilen ürünlerde aruz farklı bir şekilde denenmiştir; Arif Buzovnalı, "Hazar'ım" şiiri ile aruz vezninde serbest şiir örneği vermiş, İlgar Fehmi aruzla yazdığı şiirlerini modern aruz, neo-klasik aruz ve klasik aruz şeklinde üçe ayırmıştır. Baba Pünhan ise bazı hicivlerini aruz vezninde fakat Rusça kaleme almıştır.

Çağdaş Azerbaycan edebiyatında klasik geleneğe bağlı kalan şairler, yapabildikleri kadarıyla güzel bir Azerbaycan Türkçesi kullanmışlardır. Dil sadeleşmesi, şairler arasında tartışmaya da sebep olmuştur.

Araştırdığımız dönem Azerbaycan edebiyatında klasik nazım şekillerinin neredeyse her birinde edebî örnekler verilse de yoğunluk gazel ve kaside nazım şeklinde görülmektedir. Diğer klasik edebî türlerde de eser veren Azerbaycan şairleri münacat, na't, mersiye, hiciv, mevlid, bahariye, seyahatname ve hazaniyeler kaleme almışlardır. Mensur edebî türler içerisinde 7 tezkire örneği ile karşılaşmaktayız. XXI. yüzyıl Azerbaycan edebiyatında tezkire türünde Hekim Gani, Şahin Fazıl, Arif Buzovnalı, Alemdar Mahir kalemlerinin gücünü sınınamışlardır. Bu tezkirelerin özelliği edebî meclislere katılan şairlerin hayatı, sanatı, edebî kişiliği ve şiirlerinden örnekleri ihtiva etmesidir.

Araştırdığımız dönem Azerbaycan edebiyatında bir külliyyat ve 32 divan tertip edildiği gözlemlenmiştir. Alemdar Mahir, XXI. yüzyıl Azerbaycan edebiyatında külliyyat tertip etmiş tek şairdir. Müzaffer Şükür Mechul, Mirhaşım Talışlı, Şahin Fazıl, Enver Nazarlı, Hacı Soltan, Hacı Mail, Gülara Munis, Miraziz Seyidzade, Memmed Mecidoğlu, Mir Kamil Mir Haliloğlu, Sona Hayal, Ağa Kerim Nafız Şirvani, Lilpar Cemşidqızı, Hafız Alimerdanlı, Mahire Mahi ve Hacı Gazenfer Talib divan tertip etmiş şairlerdir. Şairlerin bazıları divanlarına özel isimler vermişlerdir. Örneğin, Mirhaşım Talışlı divanını "Dedim ki, sözüm kala", Şahin Fazıl "Birinci Divan, İkinci Divan, "Beşinci Divan", Enver Nazarlı "Muhabbet Gülşeni – Hasret Çelengi", Memmed Mecidoğlu "Felaket Deme Mensizliye". Bu divanlarda aruz vezni ile hece iç içedir.

Bağımsızlık dönemi Azerbaycan edebiyatında Hacı Mail, Hacı Alemdar, Hacı Soltan, Hacı Gazenfer Talib dinî-irfanî şiirleri, Baba Pünhan hicivleri, Arif Buzovnalı ve İlgar Fehmi ise serbest aruz şiirleri ile bilinmektedirler.

Klasik edebî geleneğe bağlı kalan şairler şiirlerinde hem dinî-irfanî hem de sosyal konuları ele almışlardır. Bu şiir örnekleri Azerbaycan toplumundaki değişimi, millî kimliği, sosyal-siyasi hayatı, problemleri yansıtması açısından önemlidir.

Araştırmaya tabi tuttuğumuz bu şairlerin gazelleri muğam olarak söylenmekte; mersiyeleri, kasideleri dinî törenlerde ve taziyelerde okunmakta; sürûd, mevlid gibi türler ise derviş toylarında (dinî veya İslamî düğünlerde) ilgi görmektedir.

Günümüzde Bakü'de Mecma'uş-Şu'arâ ve Azerbaycan Yazarlar Birliği Hazar Şubesi adlı iki edebî meclis faaliyettedir. Bu mecliste Kemal Hüseyinzade, Nicat Nesri, Mecid Asrî, Ağamehdi İbrahimli gibi genç aruz şairleri yetişmektedirler.

Bağımsızlık dönemi Azerbaycan edebiyatında klasik gelenekleri bu makalede bir araya getirerek gelecek araştırmalara kılavuz olmaya çalıştık. Bağımsızlık dönemi aruz vezinli Azerbaycan şiirinde vatan, kadın, tabiat, aşk, Ehl-i beyt, sosyo-kültürel

hayat gibi konular araştırmacısını beklemektedir. Bu edebî ürünlerin dili, şiirlerin vezni, vezin geçişleri, şiirlerde kullanılan edebî sanatların da incelenmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Akimova, E. (2017). *Müstəqillik dövrü Azərbaycan poeziyası müasir ədəbi təmayüllər kontekstində: filologiya üzrə elmlər doktoru dissertasiyası*. Bakı.
- Ağakərim N. Ş. (2017). *Divan*. Bakı: Elm və təhsil.
- Akün, Ö. F. (1994). *Divan Edebiyatı. İslam Ansiklopedisi* (C. 9, s. 389-427). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Baba Pünhan (2000a). *Acı həqiqət*. Bakı: Təbib nəşriyyatı.
- Baba Pünhan (2000b). *Yalan çeyniyə-çeyniyə*. Bakı: Qapp-Poliqraf nəşriyyatı.
- Baba Pünhan (2002). *Mən nə dedim ki?!*. Bakı: Nurlar nəşriyyatı.
- Baba Pünhan (2004). *Kim nə götürdü*. Bakı: Nurlar nəşriyyatı.
- Baba Pünhan (2009). *Pünhannamə (satirik şeirlər)*. Bakı: Məlhəm nəşriyyatı.
- Buzovnalı, A. (1999). *Ömrün ötən anları*. Bakı: Ozan.
- Buzovnalı, A. (2005). *Mərifətdən həqiqətə*. Bakı: Qanun.
- Buzovnalı, A. (2007). *Səhərimə nə qalıb ki*. Bakı: Qanun.
- Buzovnalı, A. (2009). *Xəzərim*. Bakı: Qanun.
- Buzovnalı, A. (2010). *Sarı güllər*. Bakı: Qanun.
- Buzovnalı, A. (2014). *Seçilmiş əsərlər*. Bakı: Nurlan.
- Buzovnalı, A. (Yay. haz.) (2017). *Xəzər təzkirəsi*. Bakı: Azərbaycan Yazıçılar Birliyi, Zərdabi LTD.
- Ədəbi Proses – 2013* (2014). Bakı: Hədəf Nəşrləri.
- Əlimərdanlı, H. (2021). *Divan: qəzəllər, qəsidələr, qitələr, rübailər*. Bakı: Elm və təhsil.
- Əlizadə, S. (1995). *Azərbaycan dərvişləri və rövzəxanları*. Bakı: Boz Oğuz.
- Fazil, Ş. (2006). *Təzkireyi-Şahin*. Bakı, MBM.
- Fazil, Ş. (2008). *Üçüncü divan*. Bakı, Təknur.
- Fazil, Ş. (2013). *İran səfərnamələri*. Bakı: Elm və təhsil.

- Fazil, Ş. (2018). *Doğruya doğru: Beş Divanımda (Divanlar Xəmsəsi) Allah-təalaya, peyğəmbərə, imamlara, əhli-beyt üzvlərinə və bütün doğru adamlara müraciətə qələmə aldığı şeirlərdən nümunələr*. Bakı: Elm və təhsil.
- Fəhmi, İ. (2010). "Yenə də" qəzəllər. Bakı: Mütərcim.
- Fəhmi, İ. (2015). *Bu gündən dünənə: şeirlər toplusu: 2014-1994*. Bakı: Xan.
- Hacı Mail (2006). *Divan*. Bakı: CBS.
- Həsənli, T. (2014). *Yollara dağılan sözüüm*. Bakı.
- Həsənli, T. (2022). *Polad qalxanlara qələm çırpıram*. Bakı.
- Hüseynqulu oğlu, S. (1999). *Məsumnamə*. Bakı: Ozan.
- Hüseynqulu oğlu, S. (2000). *Divan*. Bakı: Ozan.
- Xaqan, E. (2018). *Nigarançılıq*. Bakı: Ecoprint.
- Xəyal, S. (2005). "Füzuli ədəbi məclisi" və Hacı Mail. Bakı: Nurlan, 2005.
- Xəyal, S. (2010). *Gənc qələm*. Təzkiyə. Bakı: MBM.
- Xəyal, S. (2012). *Maştağa ziyalı qadınlar məclisi: almanax*. Bakı: MBM.
- Xəyal, S. (2014). *Ana: almanax / Maştağa Ziyalı Qadınlar Məclisi*. Bakı: MBM.
- Xəyal, S. (2015). *Divan*. Bakı: BMB.
- Qarayev, N. (2012). *XIX əsr Azərbaycan ədəbi məclisləri*. Bakı: Elm və Təhsil.
- Qəni, Həkim. (2000). *Söz-sənət məbədgahı. "Vahid" Ədəbi məclisi: almanax*. Bakı: Təfəkkür.
- Quliyev, T. (2011). *Anadilli əruz vəznli şeirimizin poetik inkişaf yolu*. Bakı: Nurlan.
- Qurbanlı, Ə. (2006). *Təzə zarafat: satirik şeirlər*. Bakı: Yazıçı.
- Lilpar. (2020). *Divan*. Bakı: Azəri.
- Mahir Ə. (2009a). *Söz və musiqi beşiyi- Nardaran*. Bakı, Nurlan.
- Mahir Ə. (2009b). *Külliyyat*. Bakı, Adiloğlu.
- Məchul M. Ş. (1996). *Divan*. Bakı: Azərnəşr.
- Məchul M. Ş. (2007). *Türk divanı*. Bakı: Azərnəşr.
- Məcidoğlu, M. (2010). *Divan*. Bakı: Çənlibel.
- Məcidoğlu, M. (2012). *İkinci Divan*. Bakı: Səda.

- Məcıdođlu, M. (2016). *Fəlakət demə mənsızlıyınə. Üçüncü divan*. Bakı: Elm və təhsil.
- Məcıdođlu, M. (2018). *Yalan danış mənimçün. Dördüncü divan*. Bakı: Orxan NPM
- Məcıdođlu, M. (2021a). *Səndən mənə nə qaldı. Yeddinci divan*. Bakı: Orxan NPM.
- Məcıdođlu, M. (2021b). *Ayrılaq sən demədinmi. Səkkizinci divan*. Bakı: Orxan NPM.
- Məhərrəmli, Q. (2007). *Şahin Fazil "Divan" ı və klassik ədəbi ənənələr*. Filologiya elmləri namizədi elmi dərəcəsi almaq üçün dissertasiya. Bakı.
- Məmmədzadə, B. (2008). Müasir şeirdə qəzəl-müsəmmət. *Dil və Ədəbiyyat*, 3(63), 167-169.
- Mirxəlilođlu, M. (2009). *Divan*. Bakı: Mütərcim.
- Mirxəlilođlu, M. (2013). *Divan: ikinci divan*. Bakı: Adiloğlu.
- Mirxəlilođlu, M. (2018). *Divan*. Bakı: Mütərcim.
- Munis, G. (2007). *Divan*. Bakı: MBM.
- Musalı, V. (2012). *Azərbaycan Təzkiyəçilik Tarixi*. Bakı: Elm və Təhsil.
- Musalı, V. (2021). *Türk təzkiyəçiliyinin inkişaf mərhələləri (XVIII-XX əsrlər)*. Filologiya elmləri doktoru dissertasiyası. Bakı.
- Musalı, V. (2022). Çağdaş Azərbaycan Edebiyatında Klasik Şiir Geleneği (Baba Pünhan Örneği). M. F. Köksal, E. B. Yeni (Ed.). *Klasik Türk Edebiyatında Yerlilik Bildirileri* içinde (s. 217-229). İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları.
- Nərimanqızı Mahi, M. (2019). *"Qəzəl de ki..."*. Bakı: Elm və təhsil.
- Nəzərli, Ə. (1999). *Məhəbbət gülşəni-həsərət çəbngi*. Bakı: Sada.
- Nəzərli, Ə. (2006). *Məhəbbət təranələri: qəzəllər divanı*. Bakı: Mars Print.
- Rəmzi, C. (2019). *Deyilən Söz Yadıgardir*. Bakı: Ecoprint.
- Rüstəm, S. (1932). *Atəş*. Bakı: Azərnəşr.
- Seyidzadə, M. (2008). *Divan*. Bakı: Oğuz eli.
- Talib, H. Q. *Divan*. Bakı. Nəşrdə.
- Talışlı, M. (1996). *Dedim ki, sözüm qala*. Bakı: Azərnəşr.
- Yusifli, V. (2018). *Azərbaycan qəzəli*. Bakı: Elm və təhsil.

İnternet Kaynakları

Fəhmi, İ. (2013). *Ağsaqqallar dünyasını dəyişəndən sonra o məclislərin ruhu da yox oldu*. Erişim tarixi: 30.03.2021, <https://modern.az/az/news/44473/qezelxan-sair-bizim-filmde-erotik-sehne-yoxdur-qiz-yalniz-ust-paltarini-soyunur-musahibe>

Həsənli T. *Dini şeirlər*. Erişim tarixi: 12.10.2022, <https://www.goshgar.co.uk/category/dini/>

Nəcəfzadə, Q. (2017). *Həkim Qəni ilə getdi...* Erişim Tarixi: 14.09.2022, <https://metbuat.az/news/720460/hekim-qeni-ile-getdi.html>

Summary

Literary assemblies in Azerbaijani literature, which began to operate in the 19th century and effectively continued to exist until the 1920s, were closed due to Soviet pressure on literature. Although these assemblies, which existed in different cities of Azerbaijan, were closed, the poets gathered in Baku secretly. "Majmaush-Shuara", which was active in Baku, managed to resume its activities in 1980.

During the Soviet repressions, some elements of the national culture were banned. For this reason, authorities tried to ban mugham, which is the national music of Azerbaijan, and the musical instruments used in the performance of mugham. In the Soviet period, as a justification for the marginalization of classical poetry in Azerbaijan, it was proposed to consider this literature as reactionary and incomprehensible, containing tears, and a literature called socialist realism arose.

Despite all the pressures on literature during the Soviet period, we noticed that literary works arose under the influence of classical poetry. Poets such as Aliqha Vahid, Suleyman Rustam and others have preserved the tradition of classical poetry by writing verses in aruz meter.

Aliqha Vahid, who came to poetry in the 1920s, formed a literary school, and under the influence of this school such poets as Hekim Gani, Aliakber Shahid, Haji Mail, Seyidagha, Aliqha Bakir grew up.

Despite all the pressures, the first of the factors that allowed the classical tradition to survive is mugham, the national music of Azerbaijan; secondly, satire samples are written in aruz meter; the third was the elegies, which were read at religious ceremonies, although these were forbidden.

The two-volume work "Deyilen Söz Yadıgandır", written by Jafar Ramzi, contains information about the poets who preserved the classical tradition during the Soviet period, and some examples of their work.

With the revival of the Majmaush-Shuara Assembly in Baku in the 1980s, poets who continued the classical tradition (Rustam Samit, Jafar Ramzi, Hajibaba Huseynov, Hekim Gani, Hajibala Sarayli) played an important role in the formation of Azerbaijani literature, adhering to the classical traditions during the period of independence.

During the period of independence, the classical tradition in Azerbaijani literature continued through literary assemblies and developed in the relationship between master and student. During this period, the literary assemblies of Majmaush-Shuara, Fuzuli and Vahid, especially those operating in Baku, played an important role. In this context, the master of most of the poets who wrote in classical forms and genres was Haji Mail. Poets such as Haji Alemdar Mahir, Baba Punhan, Arif Buzovnali and Sona Khayal grew up in the Fuzuli Literary Assemble, which the aforementioned poet organized in his own home.

Aruz meter was tried in different ways in poems written during the independence period; Arif Buzovnali gave examples of free poetry in Aruz in his poem "Khazarim", and Ilgar Fehmi divided his poems in Aruz into three: modern Aruz, neoclassical Aruz and classical Aruz. Baba Punhan, on the other hand, wrote some of his satires in Aruz prosody, but in Russian.

Poets who adhere to the classical tradition in modern Azerbaijani literature used the beautiful Azerbaijani Turkish as best they could. The simplification of language has also caused controversy among poets.

Although literary examples are given in almost every one of the classical verse forms in the Azerbaijani literature of the period we are studying, the density is visible in the form of the gazal verse and the ode (gasida). Azerbaijani poets, who also worked on other classical literary genres, wrote munakat, na't, requiem, satire, mawlid, bahariyya, seyahatnama and hazaniyya. Among the prose literary genres, we find 7 examples of tazkira. Hekim Gani, Shahin Fazil, Arif Buzovnali, Alemdar Mahir and Sona Khayal wrote tazkiras in Azerbaijani literature of the 21st century. The peculiarity of these tazkiras is that they contain examples from the life, work, literary personalities and poems of poets who participated in literary assemblies.

It is noted that in the Azerbaijani literature of the period we studied, 1 külliyyat and 32 divans were composed. Aruz meter and syllable are intertwined in these divans.

In the Azerbaijani literature of the independence period, Haji Mail, Haji Alemdar, Haji Soltan, Haji Gazanfer Talib are known for their religious poems, Baba Punhan satires, Arif Buzovnali and Ilgar Fehmi are known for their free poems.

Poets who adhered to the classical literary tradition touched upon both religious and social issues in their poems. These samples of poetry are important in terms of reflecting changes in Azerbaijani society, national identity, social and political life and problems.

The gazals of these poets, which we have studied, are sung like mugham; their elegies and eulogies are read in religious ceremonies and condolences; types such as Surud and Mevlid attract attention at dervish weddings.

Ek 1. Bağımsızlık dönemi Azerbaycan Edebiyatında Divanlar

	Şair	Divanı	Yayımlandığı Tarih
1	Müzaffer Şükür Mechul	Divan	1996
2	Müzaffer Şükür Mechul	Türk Divanı	2007 Tekrar baskı
3	Mirhaşım Talışlı	Divan (Dedim ki, sözüm kala)	1996
4	Şahin Fazıl	Birinci Divan	1996
5	Şahin Fazıl	İkinci Divan	2005
6	Şahin Fazıl	Üçüncü Divan	2008
7	Şahin Fazıl	Dördüncü Divan	2014
8	Şahin Fazıl	Beşinci Divan	Yayım aşamasında
9	Enver Nazarlı	Muhabbet Gülşeni – Hasret Çelengi	1999
10	Enver Nazarlı	Muhabbet Teraneleri – Gazeller Divanı	2006
11	Hacı Soltan	Divan	2000
12	Hacı Mail	Divan	2006
13	Gülara Munis	Divan	2007
14	Miraziz Seyidzade	Divan	2008
15	Memmed Mecidoğlu	Divan	2010
16	Memmed Mecidoğlu	İkinci Divan	2012
17	Memmed Mecidoğlu	Felaket Deme Mensizliye Üçüncü Divan	2016
18	Memmed Mecidoğlu	Yalan Danış Menimçün Dördüncü Divan	2018
19	Memmed Mecidoğlu	Beşinci Divan	?
20	Memmed Mecidoğlu	Altıncı Divan	?
21	Memmed Mecidoğlu	Senden Mene Ne Kaldı Yedinci Divan	2021

22	Memmed Mecidoğlu	Ayrılak Sen Demedin mi? Sekizinci Divan	2021
24	Mir Kamil Mir Haliloğlu	Divan I	2009
25	Mir Kamil Mir Haliloğlu	Divan II	2013
26	Mir Kamil Mir Haliloğlu	Divan III	2018
27	Sona Hayal	Divan	2015
28	Ağa Kerim Nafız Şirvani	Divan	2017
29	Lilpar Cemşidqızı	Divan	2020
30	Hafız Alimerdanlı	Divan	2021
31	Mahire Mahi	Divan	2022
32	Hacı Gazenfer Talib	Divan	Yayım aşamasında

Ek 2. Bağımsızlık dönemi Azerbaycan sahası tezkirelerinde yer alan şairler

Tezkireci ve Tezkiresi	Bilgi Verdiği Şairler	Tezkiresinin Tasnif Şekli
Hekim Gani. “Vahid Edebi Meclisi”	Hekim Gani, Enver Nazarlı, Şahin Fazıl, Aliasker Recebov, İlgar Paşayev, Seyyar Tarıverdiyev, Mahir Mirzayev, Haşım Garvendi, Rafig Aliyev, Vakıf Aliyev, Evez Tağıyev, Nizami Feteliyev, Rafig Dağlı, Necibe Allahverdiyeva, Fergane Mehdiyeva, Hayat Şemi, Resmiiye Eşrefova, Gövher Mecidkızı, Şevket Hicran, Şehla Askerova, Gülnaz Sadıgova, Kıymet Muharremli, Latife Nuran, Gülnigar Rahimli, Zeynep Behmenli, Meleyke Ahmedova, Zekiyye Elruh, Melahat Yusufkızı, Dilşad Gamlı, Azer Cebiyev, Heyderali Nural, Faik Balabeyli, Dayandur Sevgin, Rüstem Eminov, Memmed Abdullayev, İnkılap Kuliyeve, Rafig Hasanov, Galibe Gültekin, Niyazi Aliyev, Ferhat Zafer, Kemale Şahbazi, Destegül Semiyeva. Merhum şairler: Hacı Mail, Aliekber Şahid, Rüstem Samit, Hacıbaba Saraylı, Cavid Axundov	Vahid Edebi Meclisine katılan şairler
Şahin Fazıl. Tezkire-i Şahin	Rüstem Samit, Cafer Remzi, Ağaemi Buzovnalı, Abdul Heybetli, Hacıbaba Hüseyinov, Hacı Mail, Aliekber Şahid, Beşir Emiroğlu, Elnare Buzovnalı, Södabe Celil, Nazım Rizvan, Alibala Hacızade, Alihüseyin Caferi, Namık Şefai, Alibala Seyyah, Hekim Gani, Alibaba Memmedov, Enver Nazarlı, Alemdar Mahir, Amil Melikzade, Kamil Serbendi, Natige Yusufkızı, Azer Sani, Mir Celal Zeki, Taceddin, Seyyar Tarıverdiyev, Alihaydar Bitemenna, Kara Malik, Firudun Kurbansoy, Cesur Nari, Arif Buzovnalı, Necibe Necib, İlgar Fehmi, Şevket Hicran, Sona Hayal, Terlan Kuliyeve, Hasanbala Hasan, Haşım Garvendi, Destegül Zamanlı, Adalet Seda, Kıymet Meherremli, Yaşar Cahid, Hanlar Gutkaşını, Hacı Memmed Genceli, Gülnaz Duygu, Şefa Kudretkızı, Melahat Yusufkızı, Şafak Sahibli, Fahrettin Salim, Cavid Murtuzoğlu, Ali Nur, Seyid Ali Akper Ocaknejad, Asker Şahidzade Şahi, Mirza Resul İsmayılzade, Adil Mevlayi, Nurettin Nur, Seyid Vakıf Alırzalı, Hacı Yusuf, Nizami Mücahit, Ramiz Faseh, Baba Pünhan, Gülnigar Rahimli, Gevher Mecidkızı, Geşem Necefzade, Fazile Yahyalı, Zekiyye Elruh, Sadakat Alikızı, Hacı Rafig, Hayat Şemi, Resmiiye Sabir, Hacı	Mecma'uş-Şu'arâ edebi meclisine katılan şairleri

	Rüfet, Fahreddin Ziya, Rafiq Dağlı, Memmed Mecidoğlu, İmamverdi, Ragif Garipoğlu, Büyükhan, Çingiz Talistan, Naringül, Yegane Nur, Tahire Küskün, Beydadaş Caferli, Mirbedel, Dayandur, Gülemail, Gülare Munis, Fergane, Semaye, Mahcamal, Ekrem Memmedeminoğlu, Ekrem Şamhal, Reyhan Aydemir, Fazile, Samir Sadakatoğlu, Şöhret Ferda, Gülbala Fenai, Ferman Kamiloğlu, Evez Kurbanlı, Vidadi Arif, Abdulemi Nadir, Ramiz Sai, Velihan Türkanlı, Ali Rza Halefli, Zeynep Behmenli, Gülzar, Senem Sabayel, Halide Efendi, Dilşad Gamlı, Hatıra Vakıfkızı, Destegül Elçin, Elvin Keder, Ceyhun Tamer, Leyla Mövsüm, Şahin Fazıl.	
Alemdar Mahir. Söz ve Musiki Beşiği: Nardaran (2009)	Mirza Abbas Şahin, Balakardeş Zelil, Hacali Perişan, Hacı Şihali Tuti, Zeki Mecidoğlu, Halfeli Dindar, Muhtar Fail, Ağamösüm Naseh, Eynulla Ariz, Ağariza Gamlı, Hacı Azim, Hacı Paşa Azadar, Süriyye Keniz, Anahanım Hüseyinali kızı, Hacı Mail, Ferman Mirzahasanoğlu, Recep Sadık, Adile Hayali, Hacı Elövset, Hacı Fürüdin, Ebülfez Vefa, Ebülfez Vefa, Hacı Abbas Şakir, Fahreddin Cefakeş, Hacı Alemdar Mahir, Hacı Akif, Hacı Gazenfer Talib, Şehla Günay, Taleh Sadık, Rüstem Sabiroğlu, Aygün Sema, Nuhbala, Manaf Arifoğlu, Feride Tahirkızı	Nardaran Şairleri
Arif Buzovnalı. Hazar Tezkiresi	Azer Cebiyev, Gazenfer Talib, Gülare Munis, Firudin Kurbansoy, Vidadi Arif, Serdar Ferecov, Soltan Alizade, Eşref Pirşagılı, Damet Salmanoğlu, Sona Hayal, Zulfikar Habibi, Seyyar, Nizami Mücahit, Arif Buzovnalı, İlgar Fehmi, Cesur Nari, Ferman Kamiloğlu, Azer Sani, Ruhulla Amin, Ramiz Sai, Yakup Sahil, Halit Safihanov, Ağamirza Gail, Hasan Mirat, Terlan Sadık, Hayal Vasıf, Reşat Novruzov, Akil Hüseyinov, Velihan Abdullayev, Kemal Hüseyinzade, Rüstem Tofiq, Eşref Fahri, Nicat Nesri, Elser Kadri, Ağamehti İbrahimli, Mecid Asri.	Azerbaycan Yazarlar Birliğinin Hazar Şubesindeki şiir meclisine katılan şairler
Sona Hayal. Genç Kalem	İlahe Zaur, Ağamirza Gail, Vakıf Feda, Mehbube, Aliekber Nasir, Ferid, Nergiz Rövşenkızı, Alibala Hanlar, Terlan, Fatime, Halid Safihanlı, Vasif Maştağalı, Zümrüd, Efkan, Koşunali, Azize.	Genç Kalem Şiir Meclisine Katılan Şairler
Sona Hayal. Maştağa Ziyalı	Gövher Maştağalı, İnsafhanım, Yegane, Mehpare, Sehran Ziyai, Metanet, Gülnare Şami, Utarida Esed, Pünhan Seda, Ülviyye Bahir, Nurane Ahundzade, Nise Azikkızı, Ülviyye Hadiyeva	Maştağa Ziyalı Kadınlar Meclisine

Kadınlar Meclisi		Katılan Şairler
Sona Hayal. Ana.	Gövher Maştağalı, Pünhan Seda, Ülviyye Bahir, Mehpare Seyyaf, İnsafhanım, Utarida Esed, Zemfira Hurrem, Sevil Nureddinqızı, Sekine Hasrertli, Metanet, Sehran Ziyai, Zarife Ahker, Sona Hayal.	Maştağa Ziyalı Kadınlar Meclisine Katılan Şairler

MAÇOLUK ÜZERİNE PSİKO-EDEBİ BİR İNCELEME: SAFİYE EROL'UN HİKÂYELERİNDE MAÇO ARKETİPLERİ*

A PSYCHO-LITERARY STUDY ON MACHISMO: MACHO
ARCHETYPES IN THE STORIES OF SAFİYE EROL

Duygu DİNÇER

Dr. Öğr. Üyesi, Boğaziçi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim
Bilimleri Bölümü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Ana Bilim
Dalı, duygu.dincer@boun.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: İnceleme makalesi
Gönderildiği tarih: 15 Aralık 2022
Kabul edildiği tarih: 27 Şubat 2023
Yayınlanma tarihi: 20 Haziran 2023

Article Info

Type: Review article
Date submitted: 15 December 2022
Date accepted: 27 February 2023
Date published: 20 June 2023

Anahtar Sözcükler

Safiye Erol; Maçoluk; Maço
Arketipleri; Romantik İlişkiler

Keywords

Safiye Erol; Machismo; Macho
Archetypes; Romantic Relationships

DOI

10.33171/dtcjournal.2023.63.1.30

Öz

Bu çalışma, Safiye Erol'un hikâyelerinde maçoluğun arketipsel yönlerini ve romantik ilişkiler üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamıştır. Çalışmada Safiye Erol'un *Leylâk Mevsimi* adlı kitabındaki hikâyeler metin merkezli bir çözümleme ile incelenmiştir. Yapılan analizler, Erol'un hikâyelerindeki erkek karakterlerin belirli maço arketiplerini (fetihçi maço, çapkın maço, maskeli maço ve otantik maço) temsil ettiğini ortaya koymuştur. Yazarın bazı maço arketiplerini diğerlerinden daha fazla ele aldığı görülmüştür. En çok tekrar eden maço arketiplerinin çapkın maço ve otantik maço olduğu belirlenmiştir. "Aleksandra Filipovna", "İlk Efendim Pomak Ali Efendi" ve "Lâz Sıdkı'nın Florya'da Hovardalı" adlı hikâyelerde çapkın maço arketipinin öne çıktığı ve ağırlıklı olarak olumsuz yönleriyle yansıtıldığı anlaşılmıştır. "Metruk Yalıda Garip Bir Gece" ve "Gel Seninle Dertleşelim" adlı hikâyelerde fetihçi maço arketipi temsil edilmektedir. "Dört Kişi", "Leylâk Mevsimi" ve "Gel Seninle Dertleşelim"de otantik maço arketipi görülmektedir. Son olarak "İlk Efendim Pomak Ali Efendi" adlı hikâyede maskeli maço arketipine rastlanmaktadır. Çalışmada maço kişilik ve davranış örüntülerinin yarattığı ilişkisel ikilemler açısından da dikkate değer bulgular elde edilmiştir. Araştırma sonuçları, öykülerdeki ilişkisel ikilemlerin, çok eşli doğası nedeniyle çoğunlukla çapkın maço arketipinden kaynaklandığını göstermiştir. Ancak bu ilişkisel ikilemlerin oluşmasında aşırı kontrolcü yapısıyla fetihçi maço arketipinin, çift yüzlülük yönüyle maskeli maço arketipinin, makbul eş ve anne arayışına yaptığı vurgu ile otantik maço arketipinin de rol oynadığı anlaşılmaktadır. Hikâyelerde dikkat çeken bir diğer nokta şefkatli ve babacan tavırlarıyla öne çıkan otantik maço arketipinin diğer arketiplere nazaran daha makbul bir erkek temsili olarak yansıtılmış olmasıdır. Bu çalışma romantik ilişkilerin maçoluk çerçevesinde incelenmesine dair bir analiz örneği sunmaktadır.

Abstract

This study examined the archetypal characteristics of machismo and the effects of machismo on romantic relationships in the short stories of Safiye Erol. In the study, the textual analysis method was used to examine the stories in *Leylâk Mevsimi*. Analyses revealed that the male characters in Erol's stories represent specific macho archetypes (conqueror macho, playboy macho, masked macho, and authentic macho). It has been found that the author addresses some macho archetypes more frequently than others. The most common macho archetypes were determined as playboy macho and authentic macho. It has been determined that the playboy macho archetype is predominantly emphasized and represented in its negative aspects in the stories "Aleksandra Filipovna", "İlk Efendim Pomak Ali Efendi" and "Lâz Sıdkı'nın Florya'da Hovardalı." Furthermore, the conqueror macho archetype has been found in the stories "Metruk Yalıda Garip Bir Gece" and "Gel Seninle Dertleşelim." The authentic macho archetype has been presented in "Dört Kişi", "Leylâk Mevsimi" and "Gel Seninle Dertleşelim." Finally, the masked macho archetype has been discovered in the story "İlk Efendim Pomak Ali Efendi." The results have shown that the playboy macho archetype primarily causes relational dilemmas in Erol's stories due to its polygamous nature. However, it was understood that the conqueror macho archetype with its over-controlling feature, the masked macho archetype with its hypocrisy characteristic, and the authentic macho archetype with its emphasis on seeking the ideal wife and mother all play important roles in the formation of these relational dilemmas. Another striking point in the stories was that the authentic macho archetype, which is characterized by its compassionate and fatherly attitudes, is portrayed as a more acceptable male representation when compared to other archetypes. This study provides an example of a machismo-based analysis of romantic relationships.

* Bu makaleyi, Safiye Erol'un makalelerini ve hikâyelerini titiz bir arşiv araştırmasıyla yayına hazırlayan rahmetli hocam filolog Halil Açıkgöz'e ithaf ediyorum.

¹ Prof. Dr. Hasan Bacanlı'ya araştırma ilgimi maçoluk konusuna yönelmem konusunda beni teşvik ettiği için; Doç. Dr. Çimen Günay-Erkol'a bu makalenin ortaya çıkmasına verdiği fikri destek için; Prof. Dr. Bedia Demiriş'e maçolukla ilgili kavramların Latince kökenlerini araştırırken sunduğu katkılar için teşekkür ederim.

Giriş

Çocukluk ve ergenlik dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarına, genç yetişkinlik ve yetişkinlik dönemi Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve yükseliş yıllarına tekabül eden Safiye Erol (1902-1964), kaleme aldığı eserler ve her geçen gün artan okur kitlesi ile Türk edebiyatında iz bırakmış yazarlardan biridir. Öğrenim hayatının büyük bir bölümünü Almanya'da sürdürmüş ve buna bağlı olarak yalnızca mensubu olduğu Doğu medeniyetini değil öğrenci olarak bulunduğu ve uzun yıllar deneyimleme imkânı bulduğu Batı medeniyetini de farklı veçheleriyle gözlemlemiştir. Yakın dostu yazar ve mütefekkir Sâmiha Ayverdi'nin (2015, s. 210) 1964 yılında kaleme aldığı "Pirdaşım Safiye Erol" başlıklı yazısında işaret ettiği gibi Erol, "bir ayağı şarkta, bir ayağı garpta olan", "Garp'ın mürekkebinin yalayan; fakat Şark'ın tradisyonuna bağlı" kalan, "iki farklı medeniyetin, kültür vasatları üstünde tarafsız bir tahlil ve terkinin muhasebesini" yapan bir "Şark münevveri"dir. Doktora derecesini aldıktan sonra Türkiye'ye dönerek kariyerini memleket meselelerine duyarlı bir pozisyon alışı inşa etmiş; gerek kurgusal gerekse entelektüel eserlerini bu kapsayıcılık içinde üretmiştir. Erol'un "Millî Mecmua, Her Ay, Yeni İstanbul, Havâdis, Türk Yurdu, Son Havâdis gibi dergi ve gazetelerde yer alan haftalık ve aylık yazılarını" (Açıkgöz, 2010, s. 11) Makaleler adlı eserde bir araya getiren filolog Halil Açıkgöz'ün (2010, s. 13) belirttiği gibi o, "dünyâda dün tartışılmış ve bugün de tartışılmakta olan ana konuları büyük bir dikkatle süzgeçten geçirmiştir. Bir kültür insanı olarak işlediği konuların fikir ve kültür dünyamızdaki yerine ve değerine ışık tutmuştur." "Halkı tanıyan ve memleket realitelerini, yüreği kadar kafasında duyan" (Ayverdi, 2015, s. 216) bir yazar ve bir "aksiyon insanı" (Gürsoy, 2002, s. 47) olarak bu duruşunu yaşamı boyunca devam ettirmiştir. Erol, 15 Mart 1963'te Yeni İstanbul'da yayımlanan "Karışık Problem" başlıklı yazısında ifade ettiği gibi Türkiye'nin "edebî muharrir zümresi"nin bir üyesi olarak, "gerek ulusal toplumun durumu gerek insanlığın gidiş yönü" üzerine "çok okumuş, çok düşünmüş" ve yazmış; ele aldığı hiçbir konuyu "rastgele" belirlememiş (Erol, 2010, s. 400); titizlik ve dikkatle irdelemiştir. 28 Temmuz 1949'da Edebiyat Âlemi adlı edebî gazeteye verdiği röportajda belirttiği gibi, "cemiyetin ona ne kadar zaman ihtiyâcı varsa, o kadar zaman yaşamak" ve üretmek gayretiyle hareket etmiştir (Erol, 2010, s. 49).

Erol'un üzerine düşünmeye ve yazmaya değer gördüğü memleket realiteleri çeşitlilik göstermekle birlikte (bkz. Ayvazoğlu, 2002; Dursun, 2002; Hisarcıklılar, 2022; İleri, 2002, Tek, 2017a; 2017b; Uğurcan, 2002; Yetiş, 2002) özellikle gerek kadınlığa ve erkeklığe gerekse kadın-erkek ilişkilerine dair tespit ve değerlendirmeleri

psikoloji, sosyoloji, kültür çalışmaları ve toplumsal cinsiyet araştırmaları açısından dikkat çekicidir. Örneğin 1 Şubat 1927’de ve 1 Mart 1927’de *Millî Mecmua*’da çıkan “Kadınlara Dair” ve “Yine Kadınlara Dair” başlıklı yazılarında yazarın “henüz Türkçe’ye tercüme edilmemiş ve memleketimizde kâfi derecede tanınmamış olan” Schopenhauer’in kadınlarla ilgili içinde yaşadıkları “zamânı son derece alâkadar eden” görüşlerini kaleme almıştır (Erol, 2010, s. 26). 1 Şubat 1927 tarihli yazısında Schopenhauer’in “erkeğin hâkimiyetini ilan ederek” (Erol, 2010, s. 25) kadınları, “çocuk huylu”, “kısa akıllı” (Erol, 2010, s. 22), “mânevî mânâsiyle bir ‘miyop’”, “akılca ve bedence erkekten geri” (Erol, 2010, s. 23) olarak gören; “her hususta geri kalmış olan ‘ikinci’ cins” (Erol, 2010, s. 25) kabul eden fikirlerini eleştirmiştir. Zamanın bu filozofu “yalancı çıkardığını”, “kadınların hukukî, nüfûzî kudretinin durmayıp arttığını” ve Schopenhauer gibi düşünen erkeklerin sonunun “tavşan ve kaplumbağa hikâyesindeki tavşanın vaziyetine benzeyeceğini” belirtmiştir (Erol, 2010, s. 25). 1 Mart 1927’de *Millî Mecmua*’da yazdığı “Yine Kadınlara Dair” adlı yazısında ise “Kadın-erkek mevzuu üzerine kopan münâkaşaların ilmî mâhiyetten çıkıp, kimseye nâfi olmayan bir gürültü hâline girdiğini bütün beynelmîlel matbuatta (yakından) tâkip ettiğini dile getirmiştir (Erol, 2010, s. 26).

Alanyazında Erol’un eserlerini kadın-erkek ilişkileri üzerinden inceleyen çeşitli çalışmalara (ör. bkz. Buğdaycı, 2016; Dinçer, 2016; Tek, 2017b; Yamaç, 2016; Yılmaz, 2016; Zambak, 2015) rastlanmakla birlikte doğrudan erkeklik hâlleriyle ilgili gözlem ve tespitlerini ve bu hâllerin kurgusal izdüşümlerini ele alan kapsamlı çalışmaların eksikliği hissedilmektedir. Yazarın özellikle hikâyelerinin erkeklik meselesi özelinde incelenmediği görülmektedir. Oysa yazar, erkeklik meselelerinin kendine has dinamikleri olduğuna birçok yazısında ve röportajında dikkat çekmektedir. Örneğin 28 Temmuz 1949’da *Edebiyat Âlemi* adlı edebî gazeteye vermiş olduğu röportajda kendisine kadınların durumunu soran muhabibine “Erkekleri sormuyorsunuz... Söyleyeyim mi?” diyerek erkeklik mevzusunu doğrudan kendisi açmış ve “Erkekler bugün zaruretlerin ilcâsiyle iyi durumda değillerdir. Müşkül bir durumdadırlar. Kendini henüz bulamamıştır, içtimâî ve ferdî benliğini tamâmıyile müdrik değildir. Kadın daha iyidir. Lâkin bu bir geçittir. Düzeldir.” (Erol, 2010, s. 50) diyerek erkeklik hâlleriyle ilgili gözlem ve tespitlerinin bir kısmını paylaşmıştır.

Erol yazılarında Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne geçişin, iki dünya savaşına şahit oluşun ve sanayi devrimine geçişin sancılarının yaşandığı bir dönemin öznesi olmanın, erkekleri iç buhranın eşiğine getirdiğine ve onların kendini inşa sürecini sekteye uğrattığına dair dikkat çekici saptamalar yapmıştır.

Genç delikanlılardan (bkz. Erol, 2010, s. 350) darülfünun müderrislerine (bkz. Erol, 2010, s. 26) ve emekli albaylara (bkz. Erol, 2010, s. 106) kadar farklı yaş, meslek ve statüdeki erkeklerin hâllerini kaleme alarak bu buhranın aşılması için entelektüel bir ufuk oluşturmaya gayret etmiştir. Örneğin 7 Aralık 1962 yılında *Yeni İstanbul*'da yayımlanan "Buhranlı Gençlik" adlı yazısında genç erkeklerle ilgili şu hususlara değinmiştir:

Gençlerden aldığım mektuplar dâima buhranlıdır. Normal bir olay, çünkü gençlik, adı üstünde 'delikanlılık' zâten buhran mevsimi demek. (...) Öylesi de var ki herhangi bir engele takılır kalır, bocalar ve çıkamaz. Bu takıntılar çeşitlidir, tâ imtihan takıntısından kız kadın takıntısına kadar yolu var. Onların koluna girmek, çırpıntıdan dışarı çekmek, ha gayret aslanım diye sırtlarından desteklemek gerek. Her gün söylenen, tekrar tekrar yazılan bir gerçek: Yurdumuzda gençlik pek başıboş, bir mânâda öksüz kalmıştır (Erol, 2010, s. 350).

Yapılan alıntıdan anlaşılacağı üzere, yazar genç erkeklerin eğitim hayatlarından romantik ilişkilerine kadar yaşamlarının birçok alanında kendilerine yol gösterecek, çeşitli konularda fikirlerini berraklaştırmalarına yardım edecek ve ilerleme motivasyonlarını destekleyecek rol modellerin eksikliğini duyduğunu gözlemlemektedir. Bu nedenle gazete ve dergi yazıları aracılığıyla genç erkek okurlarından gelen sorulara yanıt vermeye önem vermektedir. Örneğin 14 Eylül 1962'de ve 15 Mart 1963'te *Yeni İstanbul*'da yayımlanan "Aşk Arifesi" ve "Karışık Problem" adlı yazılarında romantik ilişkilerin tensel yönü konusunda "mânevî bir buhrân" içinde olan ve "cismânî arzu"yu "müthiş bir kötülük" olarak gören (Erol, 2010, s. 318) Adanalı genç bir erkek okurundan aldığı mektuplara yanıt vermiştir. Bu okur nezdinde tüm genç erkeklere "cismânî arzunun" "madde ve tabiat seviyesi"nde "normal bir hak ve hatta bir boyun borcu olduğu" (Erol, 2010, s. 318) mesajını vererek kadın-erkek ilişkilerinin daha sağlıklı nasıl ele alınabileceği konusunda şahsi fikir ve gözlemlerini paylaşmıştır.

Diğer bir kısım yazılarında ise yazar daha ileri yaştaki erkeklerin buhran içindeki vaziyetini ve bu hâllerinin gündelik yaşam pratiklerinde ne tür açmazlara yol açtığını kaleme almıştır. Örneğin 3 Temmuz 1957'de *Havâdis*'te yayımlanan "Şamar Oğlanı" başlıklı yazısında "esnaftan şoföre" kadar birçok erkeğin, kabuk değişimi sürecinin buhranlarını, mizacında yarattığı sarsıntıları yaşadığını ve onlarla muhatap olan kişilerin "şamar oğlanından beter olduğunu" öne sürmüştür (Erol, 2010, s. 94). Ona göre, birçok dolmuş şoförü, tüccar ve esnaf içinde buldukları dönemde "doğruluk" ve "hoş muâmele"den uzaklaşmış; yoğun bir şekilde "kaba" ve

“*terbiyesiz*” davranışlar sergilemeye başlamış ve “*hüleye*” yönelmiştir (Erol, 2010, s. 94). Örneğin bir dolmuş şoförünün yolcularını “*bohça, sandık, sepet, kısaca birer yük*” olarak görüp bir an evvel ondan “*kurtulma*” isteği duyduğunu ve “*önüne geleni kır[diğini]*” dile getirmiştir (Erol, 2010, s. 94-95). Mahalle esnaflarınınsa yıllardır tanıdıkları müşterilerine bile haksız yere “*çıkışır*” hâle gelmeye başladığını belirtmiştir (Erol, 2010, s. 95). Bahsi geçen tespitleriyle erkekliğin söylem ve eylem düzeyinde eskiye nazaran daha hoyrat ve yer yer maço bir görünüm aldığına dikkat çekmiştir. Buna ek olarak toplumsal alanda karşılaştığı erkek tiplerinin özel alanda da eşitlikçi bir rol dağılımından uzak olduğuna işaret etmiştir. Örneğin 19 Nisan 1961 tarihinde *Son Havadis*'te yayımlanan “Kongre Dolayısıyla” başlıklı yazısında 1960 yılında katıldığı Milletlerarası Kadınlar Konseyi'nde konuşulan konuları ele alırken erkeklerin “*âile vazifelerinde kadınlara yardımcı olarak terbiye edilmesi*” mevzusuyla ilgili gelişmeleri kaleme almıştır. Bu yazıda “*bâzı babacan tiplerimizi göz önüne getirdim, onları çocuk bezi yıkar, yâhut dolma dürer vaziyette görmeye muvaffak olamayarak güldüm*” (Erol, 2010, s. 142) diye yazmış ve bu ifadeleriyle özel alandaki kadın-erkek ilişkilerinde geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin ne kadar yerleşik olduğuna dair sezdirimde bulunmuştur. Erol'un kurgusal metinleri de benzer şekilde erkeklerin içinde bulunduğu bu çok yönlü buhranı çeşitli formlarda yeniden üretmiş ve böylelikle içinde buldukları kültürel atmosferin erkeklik ruhunun, ideolojisinin ve kodlarının anlaşılması açısından bir nevi ayna vazifesi görmüştür.

Yukarıda sunulan bilgiler ışığında Erol gibi şahsında Doğu ve Batı medeniyetlerinin kendine has bir sentezini yapmış olan, yapıtlarında “imparatorluktan süzülerek süregelen yaşama biçimiyle modern Türkiye'nin yenilikçi yaşama biçimini” (İleri, 2010, s. 16) ustalıkla birleştiren ve dönemin uluslararası yazını ve atmosferini yakından takip eden bir entelektüelin eserlerinde romantik ilişkiler bağlamında erkeklikle ilgili hangi konuları ele aldığını, hangi noktaları sorun alanı olarak belirlediğini, ne tür bireysel ya da ilişkisel açmazlara dikkat çektiğini incelemek dönemin kamusal ve özel alanlarının cinsiyetlendirilmiş görünümünü ve erkeklik kodlarını derinlikli bir şekilde anlamak açısından önemlidir. Bu noktadan hareketle mevcut çalışma, Erol'un kurgusal eserlerinde erkeklik kodlarını nasıl ele aldığını keşfetmeyi amaçlamış ve konuyu spesifik bir kavramsal çerçeve üzerinden incelemek için A. Rolando Andrade'nin 1992 yılında *Journal of American Culture*'da (Amerikan Kültürü Dergisi) yayımlanan “*Machismo: A universal malady*” (Maçoluk: Evrensel bir illet) başlıklı makalesinde öne sürdüğü arketipsel maçoluk yaklaşımına başvurmuştur. Belirtilen amaca ulaşmak için Erol'un ilk kez 2010 yılında kitaplaştırılan ve erkeklik kurgularıyla ilgili zengin bir muhtevaya sahip olan *Leylak*

Mevsimi (2011) adlı eserindeki hikâyeleri ele alınmıştır.** Kitapta Erol'un 1927-1931 yılları arasında *Milli Mecmua*'da yayımlanan "Metruk Yalıda Garip Bir Gece", "Aleksandra Filipovna", "İlk Efendim Pomak Ali Efendi", "Lâz Sıdkı'nın Florya'da Hovardalığı", "Leylâk Mevsimi" ve "Dört Kişi" olmak üzere altı hikâyesi ve 1940 yılında *Politika Gazetesinde* yayımlanan "Gel Seninle Dertleşelim" adlı bir diğer hikâyesi yer almaktadır (Tırlı, 2018, s. 42-43).

Mevcut çalışmada ilk olarak maçoluk kavramının etimolojik yapısı ve tarihsel arka planı incelenmiştir. Ardından Andrade (1992) tarafından öne sürülen arketipsel maço kavramsallaştırması ele alınmış ve her bir arketipin karakteristik özellikleri ortaya konulmuştur. Son olarak maço arketipleri *Leylâk Mevsimi* adlı eserde bulunan yedi hikâye üzerinden çözümlenmiştir.

MAÇOLUK KAVRAMI VE ETİMOLOJİSİ

Türkçeye Fransızcadan geçtiği düşünülen maçoluk (TDK, t.y.) sözcüğünün etimolojik yolculuğu Latince'deki "mas" sözcüğü ile başlamaktadır. Latince *mas* sözcüğü "*erkek, erkeksi (maskülen), cesur, asil ve erkek, adam, kişi*" (Lewis ve Short, t.y.) anlamlarına gelmektedir ve Sanskritçe'deki "pumas" sözcüğü ile ilişkilidir (Adams, 1985, s. 245). *Mas* sözcüğünden türeyen "masculus" da benzer şekilde "*erkek, eril, erkeksi*" gibi anlamlar taşımaktadır. Her iki sözcük de daha çok cinsiyete gönderme yapmak üzere kullanılmakta; bitkilerin, hayvanların ve insanların erkek cinsini nitelemektedir (Lewis ve Short, t.y.). *Masculus* sözcüğünün, dilsel serüvenine kültürel karşılaşmalar yoluyla İspanyolcada da devam ettiği ve bu dile "macho" sözcüğü ile geçtiği görülmektedir (Merriam-Webster Dictionary, t.y.). *Macho*, İspanyolcada "*erkek, zorlu, sert erkek, cesur*" (Spanish Dictionary, t.y.) ve "*erkek hayvan, erkek hayvan davranışı*" anlamına gelmektedir (Espinosa, 1982, s. 50). Bir diğer komşu dil olan İtalyancada ise "maschio" olarak yer bulmakta ve "*erkek, oğul, oğlan çocuğu, erkeksi, erkekçe, erkek*" anlamlarına gelmektedir (Word Sense Dictionary, t.y.). *Macho* sözcüğünün 1920'li yıllarda İspanyolca üzerinden İngilizceye geçtiği görülmektedir. İngilizcede "macho", "*maçolukla nitelendirilen, saldırganca erkeksi olan, maçoluk sergileyen kişi*" demektir. Maçoluk yani *machismo* ise "*güçlü bir erkeksi gurur, abartılı erkeksilik ve abartılı ya da coşkulu bir güç ya da kuvvet hissi*" olarak tanımlanmaktadır (Merriam Webster Dictionary, t.y.). Türkçede ise maço sözcüğü "*sert karakterli, kaba erkek*" (TDK, t.y.); "*iri yarı, sert erkek*" olarak yerini almaktadır (Kubbealtı Lügati, t.y.). Buna bağlı olarak *maçoluk* da "*maço olma*

** Makaledeki doğrudan alıntılar ve karakter isimleri, *Leylâk Mevsimi'nin* 2011 yılı baskısının özgün imlasını koruyacak şekilde verilmiştir.

durumu” (TDK, t.y.), “*sert erkek tavrı takınma*” (Kubbealtı Lügati, t.y.) anlamlarını taşımaktadır. Burada sunulan etimolojik arka plandan anlaşılacağı üzere maço ve maçoluk kavramları hem erkek cinsi ile ilgili olan biyolojik bir özelliği hem de erkeğe yüklenen cesaret, asalet, gurur, güç, saldırganlık, sertlik gibi toplumsal atıfları ve kalıpyargıları imlemektedir.

Maçoluk kavramına bilimsel alanyazında da rastlanmakta; çok boyutlu bir yapıya sahip olduğu için farklı tanımlarla karşılaşılmaktadır (Cancela, 1986, s. 291). Bununla birlikte yapılan tanımlamaların genellikle erkeklik ruhuna (Mosher ve Sirkin, 1984, s. 150), erkeklik ideolojisine (Arciniega vd., 2008, s. 31) ve erkeklerden beklenen rollere ilişkin inanç ve beklentilere işaret ettiği görülmektedir (Nuñez vd., 2016, s. 3). Bazı araştırmacılar maçoluğu “*bütün erkeksi davranışları bir dereceye kadar harekete geçiren eril güç*” (Andrade, 1992, s. 34), bazıları “*Latin Amerika ülkelerinde erkeklerden beklenen ve ödüllendirilen davranışlardan oluşan bir etik*” (Panitz vd., 1983, s. 32), bazıları “*kabadayılığın, yürekliliğin ve acımasızlığın söylem, eylem ve giyim kuşamda ifade bulması yoluyla erkeksiliği yücelten bir Latin Amerika kültürü*” (Horowitz, 1967, s. 9), diğer bazıları ise “*Meksikalı erkeklerin hem olumlu hem de olumsuz özelliklerinin bir tezahürü*” (Arciniega vd.’den 2004’den akt. Arciniega vd., 2008, s. 19) olarak tanımlamaktadır. Ayrıca Cranford’un (2007, s. 431) maçouluk ideolojisini kadınların ve erkeklerin birbirinden farklı ve eşitlikten uzak faaliyetlerine dayanan bir dizi fikir ve güç ilişkisi; Béjar Navarro’nun (1986) yenilmezlik, normalin üstü bir cinsel potansiyel ve ölümle dans edecek kadar aşırı bir yüreklilik hâli ile problem çözme olarak açıkladığı görülmektedir (Akt. Andrade, 1992, s. 33). Bütün bu tanımlamalardan yola çıkarak alanyazında maçoğun antisosyal ve prososyal yönleriyle ya da her ikisini de içerecek şekilde bir çeşit erkeklik ideolojisi olarak ele alındığı (Fragoso ve Kashubeck, 2000, s. 88-89) ve geniş bir spektrumda tanımlandığı söylenebilir. Öte yandan mevcut tanımlarda, olumsuz yüklemelerin olumlu yüklemelere nazaran daha fazla öne çıktığı görülmektedir. Valdez, Baron ve Ponce (1987) maçouluk kavramıyla ilgili bu olumsuz tanımlamaların ardında çeviriden kaynaklı bir problem olduğunu belirtmekte ve bu probleme, maçoğun İspanyolcadan İngilizceye geçerken kabaca şovenizm olarak yanlış aktarılmış olmasının sebep olduğunu ileri sürmektedir. Onlara göre yapılan yanlış aktarım, maçouluk kavramının cesaret, cömertlik ve yardımseverlik gibi şövalyelik kültüründen beslenen taraflarının dışarıda kalarak yaygınlaşmasına yol açmıştır (akt. Fragoso ve Kashubeck, 2000, s. 88). Ancak günümüzde kavramın hem olumlu hem de olumsuz yönleriyle ele alınmaya ve böylece daha bütüncül bir bakış üzerinden değerlendirilmeye başlandığı görülmektedir. Bu perspektif değişiminde alanyazındaki

geleneksel maçoluk ve *şövalyemsi maçoluk* tartışmalarının etkili olduğu düşünülmektedir.

MAÇOLUĞUN SOSYO-TARİHSEL ARKA PLANI

Maçoluğun sosyo-tarihsel arka planında *geleneksel maçoluk* ve *şövalyemsi maçoluk* sınıflandırması önemlidir. *Geleneksel maçoluk*, maçoluğun aşırı erkeksiliğe ve bireysel güce odaklı nispeten daha olumsuz yanını; *şövalyemsi maçoluk* ise maçoluğun sosyal sorumluluğa ve duygusal bağa odaklı görece daha olumlu yanını imlemektedir. Başka bir deyişle geleneksel maçoluk erkeğin saldırgan, cinsiyetçi, şovenist ve aşırı erkeksi yanlarını (Arciniega, vd., 2008, s. 20); şövalyemsi maçoluk ise bakım veren, besleyen, aile merkezli ve şövalyemsi yönlerini öne çıkarmaktadır. Bu bakış açılarının tarihsel bir arka planının da bulunduğu anlaşılmaktadır. Maçoluğun olumsuz özelliklerle ilişkilendirilen geleneksel maçoluk türü, aile reisinin erkek olduğu ve erkeklerin politik bir güç unsuru oluşturduğu eski Latin toplumlarına ve dolayısıyla o dönemlerde tabi olunan eski Roma yasalarına kadar uzanmaktadır (Segrest vd., 2003, s. 16). Dokusunu ağırlıklı olarak Latinlerin oluşturduğu bu kültürde maçoluk, erkeksi kimliği ve statüyü dışarıdan gelen saldırılara karşı savunmayı amaçlamaktadır (Mosher ve Sirkin, 1984, s. 150). Aynı zamanda erkeklerde gelişen toplumsal cinsiyet kimliğine ve cinsiyete özgü bir gurura da vurgu yapmaktadır (Bilmes, 1992, s. 163).

Maçoluğun olumlu özelliklerle ilişkilendirilen (Arciniega vd., 2008, s. 20) şövalyemsi maçoluk türü ise İspanyolcada “*İspanyol centilmeni, atlı süvari, şövalye ve silahşor*” anlamına gelen (Your Dictionary, t.y.) “caballero” sözcüğüyle bağlantılıdır (Arciniega vd., 2008, s. 20). Caballero ya da caballerismo, eski Latincedeki “caballus”, geç Latincedeki “caballarius” sözcüklerinden türemiştir (Your Dictionary, t.y.) ve Orta Çağ’ın sosyo-tarihsel sınıf sistemi içinde at sahibi olan, ulaşım ya da at gücünün diğer formlarına yönelik statü ve gücü elinde bulunduran zengin insanları ifade etmektedir. Atlantik’in iki yanında yüzyıllar boyunca kullanılagelen “caballerismo” sözcüğü, görgü kurallarına uyan, saygılı davranışlarda bulunan ve şövalyeliğin etik kodlarına göre yaşayan İspanyol centilmenini temsil etmektedir. İngilizceye bakıldığında da “caballerismo”nun şövalyelik koduna karşılık geldiği; şövalye ya da silahşörü ifade ettiği görülmektedir (Arciniega vd., 2008, s. 20). Şövalyemsi maçoluk kültürünün kökenleri on altıncı yüzyıl İspanyol şövalyelik kültürünün izlerini taşıyan ve Miguel de Cervantes (1547-1616) tarafından kaleme alınan *Don Kişot* romanında da bulunmaktadır. Don Kişot karakteri, içinde yaşadığı toplum tarafından kabul görmese de şövalyelik kültürüne göre hareket etmektedir (Espinosa, 2000, s. 84). O,

yanlışı düzeltmenin ve adaletin peşindedir (Arciniega vd. 2008, s. 20). Güçlü ahlaki duygulara sahiptir ve herkesin özünde “iyi” olduğuna inanmaktadır. Verdiği sözleri tutmaya özen göstermekte, fedakârca hareket etmektedir. Karşılaştığı her tür zorluğa (açlık, susuzluk, yorgunluk vb.) yılmaz ve onurlu bir biçimde göğüs germektedir (Espinosa, 2000, s. 84-86). Bu yönleriyle Don Kişot’un şövalyemsi maçoluğun önemli bir temsili olduğu düşünülmektedir.

MAÇOLUĞUN ARKETİPSEL YAPISI

Maçoluk üzerine gelişen alanyazında, maçoluğun oluşumunu, türlerini ve etkilerini açıklamaya dair farklı kavramsal ve kuramsal sınıflandırmalar bulunmaktadır. Örneğin Sigmund Freud tarafından ortaya konulan ve birçok eleştirmen tarafından maço bir kuram olarak kabul edilen psikanalitik yaklaşım (Irigaray, 2001, s. 127), maçoluk olgusunu çözülmemiş oedipal sorunlar (Cancela, 1986, s. 291), güvenilir olmayan birincil cinsel kimlik, kastrasyon korkusu (Ramirez, 2008, s. 9), baba yokluğu ve erkeklerdeki gizil feminen eğilimler ile ilişkili olarak açıklamaktadır (Cancela, 1986, s. 291). Alfred Adler’in öncülüğünü yaptığı bireysel psikoloji, maçoluğu aşağılık ve üstünlük duygularıyla bağlantılı olarak ele almakta ve özellikle, oğlan çocukta erkek cinsiyetine sahip olmaktan duyulan bir tür gurur, kız çocukta ise kendi cinsel rolünü reddetmekten kaynaklı bir isyan sonucunda ortaya çıkan erkeksi protesto kavramı ile ilişkilendirmektedir (Adler, 2009 s. 110; Ramos, 1962, s. 56). Senaryo kuramı maçoluğun bir kişilik ve davranış örüntüsüne bağlı olarak diğer insanlarla etkileşimin bir ürünü olarak geliştiğini öne sürerken (Izard, 1977’den akt. Mosher-Sirkin, 1984, s. 151), Charles Darwin’in görüşlerinden ilham alan sosyobiolojik yaklaşım, maçoluğun saldırganlık ve çok eşlilik gibi biyolojik dürtülerin doğal bir sonucu olduğunu vurgulamaktadır (Ingoldsby, 1991, s. 61). Maçoluğun oluşumunu ve kaynaklarını ele alan bu kuramların yanı sıra tipolojik bir bakış sunan yaklaşımlar da bulunmaktadır. Özellikle A. Rondaldo Andrade (1992) tarafından ortaya konulan arketipsel yaklaşım, maçoluğu anlama noktasında dikkate değer bir kuramsal perspektif sunmakta ve bu çalışmanın temel kavramsal çerçevesini oluşturmaktadır. Andrade’ye (1992) göre fetihçi maço (conqueror macho), çapkın maço (playboy macho), maskeli maço (masked macho) ve otantik maço (authentic macho) olmak üzere evrensel olduğu iddia edilen dört maço arketipi vardır. Aşağıda her bir maço arketipinin genel hatları sunulmaktadır.

Fetihçi Maço

İngilizcede “conquer” (fethetmek) fiilinden türeyen “conqueror” kelimesi “savaştta bir ülkeyi kazanan, bir grup insanı baskı altına alan ya da onlara boyun eğdiren veya bir düşmanın üstesinden gelen kişi” anlamına gelmektedir (Merriam-Webster Dictionary, t.y.). Kavram, kişinin hem başarılı ve kazanan hem de kuvvete dayalı bir egemenlik kuran bir konumda olmasına işaret etmektedir. Benzer şekilde Türkçedeki fatih (ya da fetihçi) sözcüğü de hem “zafer kazanan”, “büyük ve önemli bir işi bitiren kimse” (TDK, t.y.) hem de “fetheden, açan, ülkeler zapt eden kimse” olarak tanımlanmaktadır (Kubbealtı Lügati, t.y.). Burada geçen “zapt” sözcüğü “zor kullanarak almak” (TDK, t.y.) anlamı taşıdığı için “bir yeri kuvvet kullanarak ele geçirmek” (Kubbealtı Lügati, t.y.) demek olan “istila” sözcüğüyle benzeşim göstermektedir. Kavramın hem fetih hem de istila olarak tanımlanması “conqueror” sözcüğünün hem olumlu hem de olumsuz görünüşleri olabileceğine işaret etmektedir. Örneğin Türkçede fetih sözcüğü halk arasında daha çok olumlu çağrışımları olan bir kavramdır; toplumsal alanda daha çok övünç duyulan zaferler ve bu zaferlere öncülük eden kişilerle ilişkili olarak kullanılmaktadır. Söz gelimi İstanbul’un fethiyle birlikte Sultan Mehmet’e “Fatih” unvanı verilerek kişi ve kavram olumlanması yapıldığı görülmektedir. İstila sözcüğü ise yağmacılık ve zorbalık gibi anlamlar taşımakta ve daha ziyade olumsuz çağrışımlar yapmaktadır. Andrade’nin (1992, s. 34) işaret ettiği fetihçi maço tanımı da gerek olumlu gerekse olumsuz anlamlarıyla bir fatihinin hem harekete geçirici hem de itici ve zorlayıcı gücüne sahiptir (bkz. Tablo 1). Fetihçi maço arketipinin temsil ettiği erkek, mücadeleye düşkündür. Tehlikeli durumlarla korkusuzca yüzleşecek derecede yüreklidir (Segrest vd., 2003, s. 18); “acıya ve ölüm korkusuna aldırmayan bir yigittir” (Paz, 1990, s. 26).

Fetihçi maço arketipinin olumsuz yönlerini sergileyen bir erkek cesaretini, yigittliğini, onurunu, gücünü ve erkekliğini ancak agresif eylemler aracılığıyla gösterebileceğine inanmaktadır (Andrade, 1992, s. 34-35). Böyle bir erkek eğer gücünü saldırgan bir şekilde ortaya koymazsa, “erkekliğini yitireceği korkusu” duymaktadır (Günay-Erkol, 2021, s. 56). Bu nedenle hâl ve hareketlerinde giderek daha fazla güç ve hegemonya kurmaya yönelebilmekte; hep daha fazlasını isteyerek durmak bilmemektedir (Andrade, 1992, s. 34-35). Çünkü o ancak, “kontrol [etme], baskın gelme ve hükmetme” (Günay-Erkol, 2021, s. 58) yoluyla erkekliğini hissedebileceğine inanmaktadır. Sahip olduğu güç karşısında çoğu zaman başı dönmektedir. Kendisini diğerlerinin, yasaların ve içinde yaşadığı topluma özgü ahlaki kuralların üstünde görebilmektedir. Doğruyu yalnızca kendisinin bildiğini; ulaşılacak

istenen hedefe sadece tek bir yoldan gidilebileceğini; o yolun da kendi yolu olduğunu düşünmekte ve bu nedenle uzlaşmadan uzak ve inatçı bir tutum içine girebilmektedir (Andrade, 1992, s. 34).

Tablo 1.

Fetihçi maço arketipinin özellikleri

Fetihçi Maço Arketipi	
Olumlu Yönleri	Olumsuz Yönleri
<ul style="list-style-type: none"> • Kahramanlık • Korkusuzluk • Cesaret • Yenilmezlik • Cinsel güç • Kontrollülük • Güçlülük • Onurluluk • Şampiyonluk • Mücadelecilik • Acıya dayanıklılık • Sağduyululuk • Savaş sanatında ustalık ve bilgelik • Bir davaya adanmışlık • Karizmatiklik veya popülerlik • Fiziksel sağlamlık 	<ul style="list-style-type: none"> • Savaşçılık • Saldırganlık • Zorbalık • Acımasızlık • Merhametsizlik • Aşırı kontrol arayışı • Uzlaşmazlık • Sabit fikirlilik • İnatçılık • Daimi üstünlük arayışı • Narsisizm • Aşırı hükmedicilik • Hukuk kurallarını çiğnemeye meyillilik • Etik kodları çiğnemeye eğilimlilik • Aşağılayıcılık ya da küçümseyicilik • Düşmancılık • Konumunu kötüye kullanmaya meyillilik • Özür dilemekte zorluk • Sınır ve engel tanımazlık

Not: Tablodaki özellikler Andrade (1992) ile Segrest ve diğerlerinin (2003) çalışmalarından derlenmiş ve bu makalenin yazarı tarafından genişletilmiştir.

Fetihçi maço arketipinin olumsuz yönleri aşırılaşıp patolojik bir form kazandığında, bu arketipin özelliklerini taşıyan bir erkek sevmediği ya da yanlış bir şey söylediği için masum insanları katletme hakkını kendinde görmeye başlayabilmektedir. Çünkü o, tüm dünyayı kendisiyle savaş hâlinde ve kontrolü altında tutulması gereken bir yer olarak algılayabilmektedir (Andrade, 1992, s. 34-35). Dolayısıyla gerek dış dünyaya gerekse hoşlanmadığı insanlara karşı şizofrenik bir tutum takınabilmektedir. Kendisine ya da önemseydiği şeylere her an zarar gelebileceği düşüncesiyle sürekli tetiktir (Mosher ve Sirkin, 1984, s. 150). Ayrıca, yaptığı her şeyi insanlık adına ve insanlık yararına yaptığına inandığı için çoğunlukla eylemlerinin olası olumsuz sonuçları ile ilgili endişe duymamaktadır. Kimi zaman dünya kendisine bir iyilik borçluymuş ve ona boyun eğmeliymiş gibi bir algı içerisine girebilmekte; buna bağlı olarak eylemlerinin etkileri yıkıcı olsa bile özür dileyen bir şeyi olmadığını düşünebilmektedir. Aynı zamanda hem hiç kimseden ve hiçbir şeyden korkmamakta hem de adının geçtiği her yerde gerçek veya hayali düşmanlarının ya

da rakiplerinin korkudan titremesini istemektedir. Bu şekilde erkekliğini (ve gücünü) tekrar tekrar kanıtladığını hissetmektedir (Andrade, 1992, s. 34).

Fetihçi maço arketipinin olumlu özelliklerini taşıyan bir erkek ise savaş, mücadele ve angajmanın şampiyonluk, kahramanlık ve cesaret gibi yönlerini sergilemektedir. Bu özellikteki bir erkek, tüm engelleri, tehlikeleri, zorlukları aşabilen; iradesini düşmanlara dayatabilen (Andrade 1992, s. 34-35); “*güce dayalı eril bir tekel kurabilen*” bir otorite figürü hâline gelebilmektedir (Günay-Erkol, 2021, s. 85). Böylece etrafındakilerin gözünde kahramana dönüşebilmektedir. Üzerine giyindiği kahraman rolü özellikle “*başkaldırı, travma ya da savaş dönemlerinde doruğa çıkmaktadır*” (Günay-Erkol, 2021, s. 97). Karşı tarafın sayıca çok üstün olduğu bir muharebe meydanında bile gözü pek hareket etmektedir (Segrest vd., 2003, s. 18); âdeta “*ölüme güler*” gibidir (Günay-Erkol, 2021, s. 72). Böylelikle fetihçi maço bir umut ve iyilik savaşçısı hâline gelebilmekte ve ait olduğu toplumu ya da üyesi olduğu grubu zaferden zafere taşıyan yenilmez bir fatih olarak algılanabilmektedir (Andrade, 1992, s. 34; Segrest vd., 2003, s.18). Türk sinemasında Cüneyt Arkın’ın canlandığı Battal Gazi, Malkoçoğlu, Kılıçaslan ve Kara Murat karakterlerinin, fetihçi maçonun olumlanan görünümüne birer örnek teşkil ettiği söylenebilir.

Çapkın Maço

İngilizcedeki “playboy” sözcüğü “hayatını zevklerinin peşinden koşmaya adanmış kişi” anlamına gelmektedir (Merriam-Webster Dictionary, t.y.). Türkçedeki karşılığı olan “çapkın” sözcüğü de benzer bir biçimde “*geçici aşklar ve ilişkiler peşinde koşan kişi*” (TDK, t.y.); “*gönül mâcerâları peşinde koşan (kimse), hovarda*”, “*bir yerde karar kılmayan (kimse), haylaz, bıçkın, uçarı, derbeder*” olarak tanımlanmaktadır (Kubbealtı Lügati, t.y.). Bununla birlikte çapkın maço arketipi, tıpkı fetihçi maço arketipi gibi hem olumlu hem de olumsuz yönleri sahiptir (bkz. Tablo 2).

Görece olumlu özellikleri açısından bakıldığında çapkın maço arketipinin, genellikle güzelliği takdir eden ve onun peşinden giden, cömert, eğlenceli ve eğlenmeyi bilir bir erkeklik kodunu temsil ettiği görülmektedir. Olumsuz yönleri açısından bakıldığında ise çapkın maço arketipini temsil eden bir erkeğin biyolojik, sosyal ve entelektüel açıdan kadınlardan üstün olduğu yönünde cinsiyetçi bir tutum içinde olduğu ve benlik saygısını korumak için bu üstünlük duygusunu hissetmeye ihtiyaç duyduğu gözlenmektedir (Andrade, 1992, s. 35-37). Buna ek olarak “*cinsel gücünü erkekliğin özü olarak*” görmekte (Günay-Erkol, 2021, s. 86) ve kadınlara karşı şovenist tavırlarıyla dikkat çekmektedir (Segrest vd., 2003, s. 18). Zihninde kadınları

zayıf ve korunmaya muhtaç varlıklar olarak konumlandırabilmekte; onları mülkü gibi görebilmektedir. Onların sahip olabileceği en değerli şeyin güzel yüzü ve çekici bedeni olduğunu düşünmekte ve onları tensel haz arayışlarının arzu nesnesi olarak görebilmektedir. Bir haz nesnesinden diğer haz nesnesine kolayca geçebilmekte; romantik ilişkilerde olgunlaşmamış ve sorumluluk almaktan uzak tavırlar sergileyebilmektedir. Eşzamanlı olarak birden fazla kadını baştan çıkarmayı ve çok aşklı bir hayat sürmeyi yaşam biçimi hâline getirebilmektedir. Kendisini büyük bir âşık olarak görebilmekte; ilişkilerinde gösterişçi tavırlar sergileyebilmektedir (Andrade, 1992, s. 35-37).

Tablo 2.

Çapkın maço arketipinin özellikleri

Çapkın Maço	
Olumlu Yönleri	Olumsuz Yönleri
<ul style="list-style-type: none"> • Zevk sahipliği • Stil sahipliği • Güzelliği takdir • Eğlenmeyi bilirlik • Cömertlik • Popülerlik 	<ul style="list-style-type: none"> • Çok aşkıllık • Yoğun bir tensel haz arayışı • Kadınlara karşı üstünlük arayışı • Kadınlara karşı müstehcen tavırlar • Cinsel ve fiziksel istismara meyillilik • İlişkilerde sorumluluk almama • Kadınları metalaştırıcılık • Gösterişçilik • Olgunlaşmamışlık veya bitmeyen ergenlik

Not: Tablodaki özellikler Andrade (1992) ile Segrest ve diğerlerinin (2003) çalışmalarından derlenmiş ve bu makalenin yazarı tarafından genişletilmiştir.

Çapkın maço arketipi aşırılaşıp patolojik bir form kazandığında kadınlara karşı müstehcen tavırlar ve cinsel şiddet içerikli eylemler ortaya çıkabilmektedir (Andrade, 1992, s. 35). Örneğin bu arketipin özelliklerini kendisinde uç bir biçimde muhafaza eden bir erkek, cinsel açıdan kadınlara boyun eğdirmesi gerektiği düşüncesi ile suiistimal içerikli tavırlar sergileyebilmekte (Segrest vd., 2003, s. 18); taciz, tecavüz, cinsel istismar gibi eylemlere yönelebilmektedir (Andrade, 1992, s. 35).

Maskeli Maço

İngilizcedeki “mask” sözcüğü “kimliği gizlemek için yüzü tamamen ya da kısmen kapatan bir örtü”, “gizlemeye ya da ört bas etmeye hizmet eden şey”, “bakıştan gizlenen şey” gibi anlamlara gelmektedir (Merriam-Webster Dictionary, t.y.). “To mask” yani *maskelemek* fiili ise “gerçek karakteri ya da niyetleri gizlemek”, “bir bakış açısını gizlemek”, “belirsiz ve algılanamaz hâle getirmek”, “örtbas etmek” anlamlarına gelmektedir (Merriam-Webster Dictionary, t.y.). Türkçedeki “maske” ve “maskelemek” sözcükleri de benzer anlamlar taşımaktadır. *Maske* sözcüğü “korunmak için özel

olarak yapıp yüze geçirilen şey”, “gerçek duyguları veya bir şeyin gerçek görünüşünü gizleyen aldatıcı görünüş, davranış”, “kişinin oynadığı rol veya hem kendisine hem de çevresine karşı takındığı davranış” (TDK, t.y.); “tanınmamak için yüze geçirilen karton, plastik vb. şeylerden yapılan yüz kalıbı veya yüz örtüsü”, “korunmak maksadıyla yüze geçirilen yüzlük”, “gerçeği görmeye, anlamaya engel olan, gerçeği gizleyen aldatıcı görünüş” ve “bir kimsenin gerçek niyet ve duygularını gizlemek için takındığı sahte tavır” olarak tanımlanmaktadır (Kubbealtı Lügati, t.y.). “Maskelemek” sözcüğünün ise Türkçede “gerçek duygularını gizlemek”, “gerçek görünüşünü, niteliğini saklamak”, “görünmemesini sağlamak, maske ile örtmek” (TDK, t.y.); “görünmemesini, tanınmamasını sağlamak, maske ile örtmek, perdelemek”, “asıl maksadını veya durumunu gizlemek” olarak tanımlandığı görülmektedir (Kubbealtı Lügati, t.y.). Yapılan tanımlamalardan anlaşılacağı üzere “maske” ya da “maskeleme” sözcükleri, olanın olduğu gibi görünmesini engellemeye, gerçeği manipüle etmeye dönük bir eyleme gönderme yapmakta ve kimi zaman “hileli bir yönlendirme” hâlini alabilmektedir (Kubbealtı Lügati, t.y.). Maskeli maço arketipi, maçoğun görece daha az bilinen ve daha az yaygın olan bir türüdür (Segrest vd., 2003, s. 19). Fetihçi ve çapkın maço arketipleri gibi onun da olumlu ve olumsuz yönleri vardır (bkz. Tablo 3).

Tablo 3.

Maskeli maço arketipinin özellikleri

Maskeli maço	
Olumlu Yönleri	Olumsuz Yönleri
<ul style="list-style-type: none"> • Adaletlilik veya adalet arayışı • Ezilenlerin yanındalık • Hayatta kalma sanatında ustalık 	<ul style="list-style-type: none"> • Otantiklikten uzaklık veya kendini gizleyicilik • Hilekârlık veya sahtekarlık • İsyankârlık • Aşırı güç arayışı • Aldatma ve yalanda ustalık • Kanun kırıcılık • Oyunculuk • Aşırı manipülatiflik • İntikamcılık

Not: Tablodaki özellikler Andrade (1992) ile Segrest ve diğerlerinin (2003) çalışmalarından derlenmiş ve bu makalenin yazarı tarafından genişletilmiştir.

Olumsuz özellikleri açısından bakıldığında maskeli maço arketipinin özelliklerini taşıyan bir erkeğin, gerçek benliğini ve asli hakikatleri, diğer insanlara olduğundan daha iyi görünebilmek için bir yalanın ardına gizleyebildiği; asıl görüşlerini, yeteneklerini, niyetlerini, dert edindiği meseleleri ve arzularını bir anlık öfke krizine yakalanmadığı sürece örtülü tutabildiği görülmektedir (Andrade, 1992, s. 37-38). Octavio Paz (1990) *Yalnızlık Dolambacı* adlı eserinde maskeli maço

arketipinin özelliklerini taşıyan erkeklerin en yoğun duygusal tepkilerini bile kontrol altında tutabildiğine işaret etmektedir:

Gülen yüzü aslında bir maskedir, hem çekici hem de itici olabilen o acımasız yalnızlığında, suskunluğu ve sözcükleri, eğitimi ve nefreti, mizah ya da eleştiri gücü ve teslim olmaya yatkınlığı onun savunma burçlarıdır. (...) Sözü sohbeti, suskunluk, benzetmeler, dolaylı anlatımlar ve bitirilmemiş tümcelerle doludur. Bunlara karşılık suskunluğunda renkli tepkiler, ezilip büzülmeler, fırtına yüklü bulutlar, birden beliren gökkuşakları, anlamı tam olarak çözülemeyen gözdağları vardır. Ağız dalaşında bile, örtülü deneyimleri, mertçe aşağılamaya ve küfre yeğ tutar (...) Kendisiyle gerçek arasına aşılamaz bir sınır çeker. Görünmez olduğu için aşılması zor bir perde (Paz, 1990, s. 23).

Bununla birlikte maskeli maço arketipinin özelliklerini taşıyan bir erkek karşısında yumuşak huylu, kendinden daha zayıf konumda biri olduğunda, onun üzerinde güç uygulayabilmekte; ona karşı sert tavırlar sergileyebilmektedir (Andrade, 1992, s. 37-38). Maskeli maço arketipinin olumlu özellikleri arasında ise keskin zekâsı; inatçı ve kurnaz tavırlarıyla daima zayıfın yanında olması ve kaba kuvvete yalnızca haksızlık karşısında durmak için başvurması, başka bir deyişle adaletin peşinde olması yer almaktadır. Sosyal ve ekonomik açıdan ezilen sınıfın haklarını savunması ve yozlaşmış bir sisteme meydan okuması nedeniyle Robin Hood maskeli maçoluğun tipik örneklerinden biridir. Robin Hood, kendisi için bir şey talep etmediği, mazlumları korumak amacıyla zorbalara baş eğdirdiği için pek çok insan tarafından sevilmektedir. Öte yandan Robin Hood'un o çekici maskesinin altında, iyi bir amaca hizmet etse de kanun kırıcı, hırsız, isyankâr, asi, yalan sanatında ustalaşmış ve zorbalara baş eğdirme yolunda karşı konulmaz bir güç arayışı içinde olan bir taraf vardır (Andrade, 1992, s. 38; Segrest vd., 2003, s.19). Bu yönlerin romantik ilişkilerde ortaya çıkması, ilişkisel açmaz yaratma potansiyeli taşımaktadır.

Otantik Maço

İngilizcedeki "authentic" sözcüğü kişinin "gerçek", "aslına uygun", "kendi kişiliğine, ruhuna ya da karakterine sadık, iddiadan uzak, samimi ve otantik olması" anlamına gelmektedir (Merriam-Webster Dictionary, t.y.). Türkçeye Fransızcadan geçmiş olan "otantik" sözcüğü ise "eskiden beri mevcut olan özellikleri taşıyan, orijinal" (TDK, t.y.); "aslına uygun, doğru, sahih" olarak karşılık bulmaktadır (Kubbealtı Lügati, t.y.). Maskeli maçodan farklı olarak bu arketip, gerçeklere ve kendi

özüne sadık olmaya vurgu yapmaktadır. Bununla birlikte tıpkı diğer arketipler gibi hem olumlu hem de olumsuz yönleri sahiptir (bkz. Tablo 4).

Tablo 4.

Otantik maço arketipinin özellikleri

Otantik Maço	
Olumlu Yönleri	Olumsuz Yönleri
<ul style="list-style-type: none"> • Sorumluluk sahibi bir eş/baba olma • Onurluluk • Saygınlık • Değer sahibi olma ya da ahlaklılık • Ailesine karşı koruyuculuk • Güvenilirlik • Çalışkanlık • Aile içinde itidalli güç paylaşımı • Eksiklerini kabul edebilirlik • Dayanıklılık • Nezaketlilik • Sevecenlik • Metanetlilik • Eylemlerinin sonuçlarını üstlenebilirlik 	<ul style="list-style-type: none"> • Acıyı herkesten gizleme • Aşırı aile odaklılık • Aşırı koruyuculuk • Aşırı muhafazakârlık • Aşırı dışa kapalılık

Not: Tablodaki özellikler Andrade (1992) ile Segrest ve diğerlerinin (2003) çalışmalarından derlenmiş ve bu makalenin yazarı tarafından genişletilmiştir.

Otantik maço arketipi, maçoluğun en olumlu görünümü ve toplum tarafından kabul gören değerleri en iyi temsil eden tipidir. Andrade'ye (1992, s. 38) göre otantik maço arketipinin özelliklerini taşıyan bir erkek; olanı olduğu gibi kabul eden, gerçeğe hakkını teslim eden ve onu yürekli bir şekilde kabul eden; gerçeklik uğrunda tüm varlığını işe koşan bir profil çizmektedir. Sorumluluk sahibi kocalar ve babalar bu arketip kapsamında değerlendirilmektedir (Segrest vd., 2003, s. 19). Otantik maço arketipinin özelliklerini taşıyan bir erkek, ailesini ve sevdiklerini çoğu zaman kendisinden fazla düşünmekte, onları korumak için her zaman tetikte beklemektedir. Eşini ve çocuklarını sevgi, saygı ve ihtimama değer görmektedir. Güçlü olsa da güç peşinde koşan biri değildir. Güce ancak aile gibi kutsadığı kurumlar tehlike altında olduğunda bir onur ve erdem gereği başvurmaktadır. Aile içinde hiyerarşi ve tahakküme dayalı sessizlikten hoşlanmamakta ve otoritesini yalnızca adil bir ilişkisel atmosfer yaratmak için kullanmaktadır. Sahip olduğu yeteneklerini, aile fertlerine karşı sorumluluklarını en iyi şekilde yerine getirmek için kullanmakta; ailenin gururunu ve onurunu korumayı amaç edinmektedir. Çok çalışmaya ve saygı görmeye önem vermektedir. Aynı zamanda cesaretli, metanetli biridir ve zayıflıklarını kabul etmektedir (Andrade, 1992, s. 38-39). Yenildiğinde yenilgisini kabul etmeyi bilmekte ve “*derdinden yakınmamayı*” bir erdem olarak içselleştirdiği için gürültülü dramalar

yaratmayı tercih etmemektedir (Paz, 1990, s. 26). Acısını çoğunlukla sızlanmadan, şikâyet etmeden erdemli ve metanetli bir şekilde sessizce çekmektedir. Ahlaki değerlere bağlı kalmayı asimetrik güç kullanımının önünde tutmaktadır. Bireylikten ziyade grup olmayı önemsemektedir. Tüm bunları gösterişçi tavırlarla değil, kendine has bir dinginliğin ve sessizliğin içinden yapmaktadır (Andrade, 1992, s. 38-39).

LEYLÂK MEVSİMİNDEKİ HİKÂYELERE GENEL BAKIŞ

Leylâk Mevsimi, Erol'un 1927-1931 yılları arasında *Milli Mecmua*'da yayımlanan "Metruk Yalıda Garip Bir Gece", "Aleksandra Filipovna", "İlk Efendim Pomak Ali Efendi", "Lâz Sıdkı'nın Florya'da Hovardalığı", "Leylâk Mevsimi" ve "Dört Kişi" olmak üzere altı hikâyesi ile 1940 yılında *Politika Gazetesinde* yayımlanan "Gel Seninle Dertleşelim" adlı hikâyesinden oluşmaktadır (Tırlı, 2018, s. 42-43). Hikâyelerin genel hatları aşağıda sunulmaktadır.

"Metruk Yalıda Garip Bir Gece" adlı hikâye Boğaziçi'nde eski bir yalıda geçmektedir. Hikâye, Münire Zehra ve Orhan adında birbirine romantik hisler besleyen iki karakter üzerine inşa edilmiştir. Orduda üst düzey bir görevi olan Orhan, Eylül ayının ikinci gününde –şark görevine gideceği günün arifesindeki gece– Münire Zehra'ya hislerini açmıştır. Ancak o gece Münire Zehra'nın merhum eşi Muzaffer ile evlendikleri günün yıl dönümüdür ve Münire Zehra ölüm döşeğindeki eşine her yıl o geceyi kendisine vakfedeceğine söz vermiştir. Vermiş olduğu bu söz, Münire Zehra'nın o gece Orhan'ın hislerine karşılık vermesinin önüne geçmiş ve ikisine de derin bir ıstırap vermiştir.

"Aleksandra Filipovna" adlı hikâye, anlatıcının İsviçre'de öğrenim gördüğü sırada tanıştığı ve yakın arkadaş olduğu Rus manken ve model Aleksandra'nın, Kudret isimli bir Türk mühendis ile yaşadığı aşkı konu edinmektedir. Anlatıcı, Aleksandra'yı Kudret ile tanıştırdıktan sonra ikisi arasında çok hızlı bir romantik ilişki başlamıştır. Dedesinden kalan mirasla geçinen, eğlence hayatına ve güzel kadınlara düşkün olan Kudret, Aleksandra ile tanışmasından bir hafta sonra onu Davos'a tatile götürmüş, üç dört ay yoğun bir ilişki yaşadıkdan sonra eğlence hayatına geri dönerek onu ihmal etmeye başlamış, bir yandan onunla birlikteyken bir yandan da artist ve operetlerle gönül maceraları yaşamıştır. Dedesinden kalan miras tükendiğinde ise bin franklık bir çek bırakarak Aleksandra'yı terk etmiş, yurduna geri dönmüş, orada bir "harp zengininin" (Erol, 2011, s. 40) kızı ile evlenmiş ve yeniden variyete kavuşmuştur. Aleksandra ise sevdiği erkeğin gidişinin ardından kalp kırıklığı ve hüsrân içinde şiddetli bir hastalık geçirmiş, sağlığını yeniden kazandıktan

sonra hızlıca evlenme kararı almış ve ömrünün geri kalanını zengin ve yaşlı bir erkekle refah içinde sürdürmüştür.

“İlk Efendim Pomak Ali Efendi” adlı hikâye, anlatıcı ile yakın bir ahababı olan Keşanlı Hesnâ Hanım arasında geçen diyalog üzerine kuruludur. Hesnâ Hanım, “*kulağına küpe*” (Erol, 2011, s. 45) olması için anlatıcıya ilk eşi Pomak Ali ile ilişkisini, tanışmalarından ayrılmalarına kadar uzanan bir seyirde anlatmaktadır. İhtiyat zabiti olan Pomak Ali, Hesnâ Hanım’ın babasının tüm karşı çıkmalarına rağmen onunla evlenmekte ısrar etmiş ve bir yolunu bulmuştur. Evlendikten sonra evde Hesnâ Hanım’a karşı küçümseyici tavırlar takınmış, dış görünüşü üzerinden kendilik değerine zarar verici söylemlerde bulunmuş; üzerine kuma getireceği yönünde ihtarlar vermiştir. Pomak Ali’nin bu tavırları Hesnâ Hanım’ın sabrını taşırılmış ve çiftin evlerinden mahalle eşrafının duyacağı şekilde tartışmalar yükselmeye başlamıştır. Sözlü tartışmalar zamanla fiziksel boyuta da taşınmış ve aralarındaki muhabbet bağı giderek zayıflamıştır. Bir süre sonra Pomak Ali’nin tayini Biga’ya çıkmış ve ayrı kaldıkları süreçte Hesnâ Hanım, evlilik dışı bir ilişki yaşamıştır. Bundan habersiz olan Pomak Ali onu Biga’ya yanına çağırılmış ve orada ailece bir “*Ermeni evine pansiyon olarak yerleşmişlerdir*” (Erol, 2011, s. 50). Bir gün Pomak Ali, Ermeni pansiyonunun sahibi Anna ve kızı Virjini’nin yanında yine üzerine kuma getireceği söyleminde bulununca Hesnâ Hanım sinirlenmiş ve kendisinin de evlilik dışı bir ilişki yaşadığını söylemiştir. Bu olaydan sonra boşanmışlardır. Hesnâ Hanım, sonrasında Lâz Sıdkı adında bir başka erkekle evlenmiştir.

“Lâz Sıdkı’nın Florya’da Hovardalığı” adlı hikâye bir önceki öykünün devamı niteliğindedir. Dişi kırıldığı için Kadıköy’ünde diş hekimi randevusuna giden Hesnâ Hanım, anlatıcıyla bu kez ikinci eşi Lâz Sıdkı ile evliliğinden bir anekdotu paylaşmaktadır. Şehremini’de otururlarken annesinin dönüş telgrafını alan Hesnâ Hanım, Lâz Sıdkı’ya annesi gelmeden önce Florya’da birlikte vakit geçirmeyi teklif etmiştir. Ancak Lâz Sıdkı, o gün çok işi olduğu gerekçesiyle teklifini geri çevirmiştir. Bunun yerine Hesnâ Hanım’a yirmi kuruş vererek Şehzadebaşı’nda sinemaya gitmesini söylemiştir. Hesnâ Hanım o kadar az miktar parayla sinema, yemek ve yol masraflarını karşılayamayacağını düşünmüş ve onun yerine Taşkasab’a gitmiştir. Orada komşusu Şehriban Hanım ile karşılaşmış ve kocasının yangın yeri Kumkapı’da komşuları Tatar Ayşe ile eğlendiğini öğrenmiştir. Hızla oraya hareket eden Hesnâ Hanım, onları orada bulamamış; ancak sezgisel olarak Florya’da olabileceklerini tahmin etmiştir. Oraya vardığında Lâz Sıdkı’yı Tatar Ayşe ile sarmaş dolaş bulmuş ve masalarını kendisine harçlık olarak verdiği paranın kat kat fazlasıyla donattığını

görmüştür. Buna çok içerleyen Hesnâ Hanım eşiyle herkesin önünde tartışmıştır. Tatar Ayşe, Hesnâ Hanım'a yalvararak bu gördüklerini kocasına anlatmamasını söylemiş; Hesnâ Hanım da “*ev yıkanın evi olmaz*” (Erol, 2011, s. 59) düşüncesiyle ona merhamet göstermiştir. Lâz Sıdkı ise önce sert sonra tatlı sözler söyleyip masraflar yaparak Hesnâ Hanım'ın gönlünü almaya çalışmıştır.

“Leylâk Mevsimi” adlı hikâye anlatıcının, on ila on beş yıl önce öksüz ve servetsiz bir küçük kızken tanıştığı paşa kızı Güzîde ve kocası vekâlet müsteşarı Cemil Bey ile karşılaşmasını konu edinmektedir. Güzîde'nin kendisini o günlerden beri kışkandığını, gözünü üzerinden ayırmadığını düşünen anlatıcı, şimdiki karşılaşmalarında da aynı şekilde olduğunu düşünmektedir. Ancak bu karşılaşma onu kederlendirmiştir çünkü Güzîde o sırada, kendisinin yıllar önce tanıştığı ve sonra kaybettiği; büyük bir aşkla bağlı olduğu erkeğin –Petruşka'nın– ona armağan ettiği Leylâk Mevsimi isimli bir Fransız parfümü sürmüştür. Anlatıcı, o kokuyla birlikte yiten aşkını hatırlattığı için Güzîde'ye içerlemiştir. Aynı zamanda yiten aşkı ile geçen güzel günlerinin yasını yaşamıştır.

“Dört Kişi” adlı hikâye, İrfan ile evli olan Seniha'nın Güzin ile evli olan Fahri ile arasında gelişen romantik çekimi ele almaktadır. Bu hikâye diğerlerden farklı olarak konuyu dört ayrı kişinin perspektifinden işlemektedir. Varlıklı ve ünlü bir tacir olan İrfan, yanında daktilo olarak çalışan Seniha ile beş yıl önce tanışmış ve güzelliğinden çok etkilenmiştir. O sıralarda Mısır Prensi Bedrettin ile sevgili olan Seniha, onun soylu bir prensesle evlenmesiyle birlikte büyük bir hayal kırıklığı yaşamıştır. Bu ayrılık üstüne İrfan, sevgi ve şefkatle karışık duygularla Seniha'ya evlenme teklif etmiş ve onu koruması altına almıştır. İrfan, beş yıllık evlilikleri boyunca daima sadık olan Seniha'nın, aşk acısı geçtiğinde bir gün yine Prens Bedrettin gibi bir erkeğe âşık olacağı sezgisi içindedir. Yeğeni Güzin ve eşi Fahri kaptanın dünyalarına girişiyle birlikte İrfan'ın bu sezgisi gerçeğe dönüşmüştür. Seniha ve Fahri ilk görüşte birbirlerine âşık olmuştur. Seniha başlangıçta Fahri'yi Prens Bedrettin'e benzerliği nedeniyle sevdiğini zannetse de gün geçtikçe onu tam da kendisi olarak sevdiğini anlamıştır. Hem kendisi hem de Fahri evli olduğu için içten içe yaşadığı bu aşkın acısıyla hasta olmuştur. Fahri de aşk acısı içindedir ve aşkını unutmak için uzak seferlere çıkmıştır. Ancak hisleri daha da kuvvetlenerek geri dönmüştür. Karısı Güzin'i ve dayısı İrfan'ı üzecek bir durum içinde olduklarının farkında olsa da Seniha'ya duyduğu aşkı ilahî bir hak olarak görmeye başlamıştır. Güzin ise Fahri'deki değişikliklerin farkında olsa da Seniha'ya âşık olduğundan habersizdir. İçinde buldukları durumdan Seniha'yı korumak isteyen İrfan, başka bir ülkeye tatile

gitme planları yaparak onu yaşadıkları muhitten uzaklaştırmak üzere harekete geçmiştir.

“Gel Seninle Dertleşelim” adlı hikâyeye, anlatıcının diş hekimi randevusundan çıktıktan sonra Ankara’da ikamet eden ve Himâye-i Etfal’de görev yapan çocuk doktoru arkadaşı Handan ile İstanbul’da karşılaşmasını ve bu karşılaşma sırasında Handan tarafından paylaşılan yarım kalmış bir aşkı konu edinmektedir. Geçmişte iki kez aşk evliliği yapmış olan ve bu deneyimlerden sonra bir daha mutluluğunu bir erkek üzerine bina etmeyeceğine yemin etmiş olan Handan, üç sene önce tatil için teyzesinin çiftliğine gitmiş ve orada kendisine yirmi beş yıldır romantik hisler besleyen fakat bunu hiçbir zaman açık bir şekilde dile getirmemiş olan eski dostuna (sevdiği erkeğin adını yüksek sesle söyleyebilecek gücü kendinde bulmadığından ondan bahsederken Turgut rumuzunu kullanmıştır) âşık olduğunu fark etmiştir. Handan çiftlik tatili sırasında kitap okuduğu bir gün, gramofondan yükselen bir halk türküsünün sesiyle “uzun, nâmütenâhi uzun bir uykudan” (Erol, 2011, s. 91) uyanırcasına kalbindeki aşkın idrak etmiştir. O gün ev ahalisi ile birlikte paydos saatinde Turgut’u iş yerinden almaya gitmiş ve göz göze geldikleri andan itibaren ilişkileri hızla serpilip gelişmiş; evlenme kararı alacak noktaya gelmiştir. Ancak Turgut, Handan’dan işini yani çocuk doktorluğu vazifesini bırakmasını ve kendisini yalnızca eşine ve ileride dünyaya gelecek çocuklarına adamasını istemiştir. Bu teklif üzerine Handan duyduğu güçlü aşka rağmen Turgut’un evlenme teklifini reddetmiş ve mesleğini icra etmeyi tercih etmiştir.

YÖNTEM

Bu çalışmada Safiye Erol’un *Leylâk Mevsimi* (2011) adlı eserinde yer alan, “Metruk Yalıda Garip Bir Gece”, “Aleksandra Filipovna”, “İlk Efendim Pomak Ali Efendi”, “Lâz Sıdkı’nın Florya’da Hovardalığı”, “Leylâk Mevsimi”, “Dört Kişi” ve “Gel Seninle Dertleşelim” adlı hikâyeler metin merkezli bir çözümlemeyle (textual analysis) incelenmiştir. Metin merkezli çözümler hem metinleri üretildikleri tarihsel, sosyo-kültürel ve politik bağlamda incelemeye ve yorumlamaya imkân verdiği hem de metinlerin içinde gömülü anlamların öznel olarak okunmasına ve keşfedilmesine olanak sağladığı için (Scharer ve Ramasubramanian, 2021, s. 282, 298) edebi metinlerin incelenmesinde sık kullanılan nitel araştırma yöntemlerinden biridir.

Çalışmada, metinsel verilerin analizinde dış geçerliği (aktarılabirliği) arttırmak için ayrıntılı betimlemeler yapılarak (Yıldırım ve Şimşek, 2005, s. 270) doğrudan hikâyelerdeki karakterlere ve anlatıcılara ait kelimelere, deyimlere ve cümlelere yer verilmiştir. İç geçerliği (inandırıcılığı) arttırmak için uzman incelemesine

başvurulmuştur (Yıldırım ve Şimşek, 2005, s. 268). Bu kapsamda, yapılan analizler Yeni Türk Edebiyatı alanından doktora derecesine sahip olan ve erkeklik üzerine çalışan bir araştırmacıya gönderilerek görüşü alınmıştır.

BULGULAR

Bu çalışma kapsamında yapılan metin merkezli çözümlenmeler Erol'un hikâyelerinde arketipsel maço oluk unsurlarının varlığını ortaya koymaktadır (Tablo 5). Aşağıda, her bir hikâye için yapılan arketipsel çözümleme yer almaktadır.

Tablo 5.

Safiye Erol'un Hikâyelerinde Maço Arketipleri ve Eşleştiği Hikâye Kişileri

Hikâye Adı	Hikâye Kişisi	Birincil Maço Arketipi	İkincil Maço Arketipi
Metruk Yalıda Garip Bir Gece	Orhan	Fetihçi maço	
Aleksandra Filipovna	Kudret	Çapkın maço	
İlk Efendim Pomak Ali Efendi	Pomak Ali	Maskeli maço	Çapkın maço
Lâz Sıdkı'nın Florya'da Hovardalığı	Lâz Sıdkı	Çapkın maço	
Leylâk Mevsimi	Petruşka	Otantik maço	
Dört Kişi	İrfan	Otantik maço	
Gel Seninle Dertleşelim	Turgut	Otantik maço	Fetihçi maço

Metruk Yalıda Garip Bir Gece'nin Arketipsel Çözümlemesi

“Metruk Yalıda Garip Bir Gece” adlı hikâyede Orhan karakterinin *fetihçi maço* arketipini temsil ettiği görülmektedir. Orhan'ın orduda “*kumandan*” olması (Erol, 2011, s. 23), “*yüzbinlerce insanın hayâtının mesuliyetini taşıması*” (Erol, 2011, s. 30), “*talimat*” ve “*emirler*” verdiği bir yâverinin bulunması (Erol, 2011, s. 23-24); “*...en müşkül vazifeler, en tehlikeli hâdiseler karşısında kal[muş], ölümü kendi[n]e yoldaş edin[miş]*” (Erol, 2011, s. 29) olması ve yeni bir şark görevine gitme hazırlığı içinde bulunması onun fetihçi maço arketipinin savaşçılık, kahramanlık ve tehlikeli durumlarla korkusuzca mücadele etme yönlerini sergilediğini göstermektedir. Tam bir “*vazife ve iş adamı*” (Erol, 2011, s. 25) olması, “*nefsine hâkimiyeti*” ve “*metânetli*” duruşu (Erol, 2011, s. 29) ise onun, fetihçi maço arketipindeki yaptığı işe, inandığı davaya adanmışlık, kontrollülük ve dayanıklılık yönlerini taşıdığına işaret etmektedir.

Hikâyede Orhan'ın fiziksel görünümünün de fetihçi maço arketipiyle uyumlu bir şekilde tasvir edildiği gözlenmektedir. Çehresinin, tarihte askerî vasıflarıyla erkekliğin, gücün, heybetin ikonu kabul edilen Jul Sezar'inkine benzetildiği;

“gözler[ın]de insanlığın fevkinde bir kudret” (Erol, 2011, s. 30) olduğunun belirtildiği ve “heybetli”, “kuvvetli” (Erol, 2011, s. 30) biri olarak betimlendiği görülmektedir. Bütün bu özellikler Orhan’ın fetihçi maço arketipinin güçlülük, karizmatiklik, yenilmezlik ve fiziksel açıdan sağlamlık yönlerini taşıdığına işaret etmektedir.

Hikâyede Orhan’ın, fetihçi maço arketipinin bazı özelliklerini özel hayatında da sergilemeye çalıştığı görülmektedir. Örneğin Münire Zehra’yı hizmetkârı olmayı aklından geçirecek ve “aklı feveran edecek” (Erol, 2011, s. 25) kadar güçlü bir aşkla seven Orhan’ın, onun, merhum kocasına verdiği söz nedeniyle kendisine olumlu yanıt verememesi karşısında “metanetli” (Erol, 2011, s. 29) durmaya çalıştığı fakat bunda zorlandığı görülmektedir. Gideceği şark görevinden geri dönüp dönemeyeceği belli olmayan Orhan’ın, hayatının hiçbir döneminde, sevdiği kadınla arasına merhum bir eşin hayaletinin girdiği o geceki kadar derinden bir acı duymadığını dile getirdiği (Erol, 2011, s. 29) ve bu acı karşısında fetihçi maço arketipinin “ıstıraba dayanma yeteneği”ni sergilemeye çalıştığı gözlenmektedir (Andrade, 1992, s. 35). Ancak Münire Zehra’ya “Yoksa... yoksa aylarca senelerce size perestiş etmek, size hizmet etmek ve bir takım kadınların istediği gibi, müsaâdenizle bir tâbir kullanayım sizi feth etmek mi lâzımdı” (Erol, 2011, s. 25) diye sorması, kariyer hayatında sergilediği fetihçi maço karakteristiklerini özel hayatında tam manasıyla uygula(ya)madığına işaret etmektedir.

Hikâyede ayrıca fetihçi maço arketipini besleyen cinsiyetçi kodlara, özellikle de korumacı cinsiyetçiliğin (Glick ve Fiske, 1996) izlerine rastlanmaktadır. Örneğin Orhan’ın “Zehra’yı daha görmezden evvel ... ismini duyduğu ve resmini gördüğü dakikada ... bu kadını seveceğini anla[ması]”, ezelden gelen bir tanışıklık hissetmesi (Erol, 2011, s. 24) koruyucu cinsiyetçiliğin bileşenlerinden biri olan heteroseksüel tamamlayıcılığa, başka bir deyişle kadın ve erkeğin birbirini tamamlamak üzere var olduğu inancına işaret etmektedir. Aynı zamanda anlatıcı kişinin Orhan’ın perspektifinden Münire Zehra karakterini tasvir ederken kullandığı “peri kadar güzel” (Erol, 2011, s. 27), “İstanbul’un en güzel ve nazlı kadınlarından biri” (Erol, 2011, s. 23), “en azgın kurtları bile kuzuya çeviren müstesnâ kadınlardan biri” gibi ifadelerin, maçoluk kodlarını besleyen ve kadınları bedeni üzerinden bir arzu nesnesine dönüştüren cinsiyetçi bakış açısını örnekler nitelikte olduğu görülmektedir. Orhan’ın sık sık “karşısındaki kadının [güzelliğinin] seyrine dalması” (Erol, 2011, s. 24) da bu anlamı güçlendirmektedir. Ayrıca Orhan karakterinin “köhne” de olsa “dedesinden kalma” (Erol, 2011, s. 23) bir yalısının olması erkek soyu üzerinden devam eden bir mirasa işaret ederken maçoluk kodlarını pekiştiren patriarkal bir kuşaklararası

aktarım sisteminin varlığına dair sezdirimde bulunmaktadır. Buna ek olarak, verdiği talimat üzerine yaverinin yalaya bir sürü hizmetkâr getirebilmesi Orhan'ın sosyal statüsel gücünü de imlemektedir.

Aleksandra Filipovna'nın Arketipsel Çözümlemesi

“Aleksandra Filipovna” adlı hikâyede Kudret'in *çapkın maço* arketipinin özelliklerini taşıdığına dair veriler bulunmaktadır. Öğrenim için İsviçre'de bulunan Kudret'in “*tahsilden ziyâde vezir dedesinin emlâkini satıp savur[arak]*” (Erol, 2011, s. 34) eğlence merkezli bir hayat sürmesi, “*fakirlik nedir, alın teri döküp ekmek kazanmak nedir bilmemesi*” (Erol, 2011, s. 35), “*paraları suyu çekince bütün emlâkini satıp bitirdikten sonra*” (Erol, 2011, s. 35) Aleksandra'ya “*bin franklık bir çek*” (Erol, 2011, s. 40) bırakıp İstanbul'a geri dönerek “*bir harp zengininin kızıyla evlenmesi*” (Erol, 2011, s. 40) ve vaktini “*kaynanasının otomobiline kurul[lup]*” gezip eğlenerek (Erol, 2011, s. 42), eşinin ailesinin parasını harcayarak geçirmesi *çapkın maço* arketipinin mirasyedilik, olgunlaşmamışlık/bitmeyen ergenlik ve eğlence hayatına düşkünlük özelliklerini temsil etmektedir.

Kudret'in Aleksandra Filipovna'yı “*ötede beride görüp*” tanışmak üzere “*mimlemesi*” (Erol, 2011, s. 33), tanışmalarının birinci haftalarında Davos'a götürüp yaklaşık üç ay baş başa kalması (Erol, 2011, s. 33) ancak dönüşlerinin ardından onu “*ihmal etmeye başlaması*” (Erol, 2011, s. 34), “*yine eskisi gibi kulübe devam etmesi, operet ve sinema artistleriyle ufak tefek vak'alarının olması*” (Erol, 2011, s. 34) onun *çapkın maço* arketipinin özellikleri arasında yer alan çok aşkıllığı ve tensel haz arayışını taşıdığı izlenimi vermektedir. Hikâyede, Kudret'in *çapkın maço* arketipinin en önemli karakteristiklerinden biri olan bu çok aşkıllık yönünü atalarından miras aldığına dair göndermeler bulunmaktadır. Anlatıcı tarafından belirtilen “*Vezir dedesi nasıl bir yandan gözdeleler, odalıklar besleyip aynı zamanda genç ve güzel karısını şiddetle sevmişse, Kudret de Aleksandra'yı öyle seviyordu.*” (Erol, 2011, s. 34) ifadesi ve Kudret tarafından “*...soyuna çekmeyen haramzadedir*” (Erol, 2011, s. 35) diye başlanarak anlatılan vezir dedeye ait “*hârem dairesi*”, “*halayık ve odalık*” hikâyeleri bu çok aşklı mirasa yapılan göndermelerdendir. Kudret'in harem ve odalık gibi patriarkal ritüelleri sık sık mevzubahis etmesi bu ritüellerin *çapkın maço* arketipinin çok aşkıllık yönünü beslediğini düşündürmektedir. Öte yandan Aleksandra'nın “*Rus muhâcirleri ile çok görüşmesini istememesi*” ve onu “*müthiş sûrette kıskanması*” (Erol, 2011, s. 34) Kudret'in bu çok aşkıllık anlayışını yalnızca erkeğe mahsus bir imtiyaz olarak algıladığını göstermekte ve *çapkın maço* arketipinin cinsiyet eşitsizliğine dayanan yapısını imlemektedir.

Bununla birlikte Kudret'in çok aşkıllık yönü, onun herhangi bir kadına değil yalnızca “*en müstesna*” güzellikteki kadınlara yönelmesiyle, hatta onları bile “zor beğenmesi” (Erol, 2011, s. 40) ile eşgüdümlü bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Başka bir deyişle Kudret, çapkın maço arketipinin hem güzelliğin değerini takdir etme hem de kadını bedeni üzerinden metalaştırma özelliklerini bir arada sergilemektedir. Örneğin Aleksandra'nın “*İsviçre’de mankenlik, modellik ve bu kabil işlerle hayatını kazan[an]*” (Erol, 2011, s. 33), “*kıvrıkcık sarı saçları*”, “*nazik yüzü*”, “*iri mâvi gözleri*”nin (Erol, 2011, s. 33) “*güzelliği ile nazar-ı dikkât[leri] celbe[den]*” hâli (Erol, 2011, s. 32), Kudret'in kadınlara güzellik eksenli bir bakışla yönelişine örnek teşkil etmektedir. Fakat çapkın maço arketipinin bu yönlerinin Kudret'te yoğun bir şekilde var olması onun varlıklı bir hayat sürmeye devam edebilmek için evlendiği “*tulum gibi baldırları ipek çoraplarını patlatan, allığı pudrasına karışmış lavantalı, süslü, kırtgan*” kadını (Erol, 2011, s. 40-41) “*takdim ederken yüzü[nün]*” kızarmasına (utanmasına) sebep olmaktadır. Söz konusu tutumlar, kadınların yalnızca bedenleri ve güzellikleri üzerinden metalaştırılmadığını, aynı zamanda bu özelliklere dayalı olarak kendi aralarında bir çeşit hiyerarşik sınıflandırmaya da tabi tutulduğuna işaret etmektedir.

İlk Efendim Pomak Ali Efendi'nin Arketipsel Çözümlemesi

“İlk Efendim Pomak Ali Efendi” adlı hikâyede Pomak Ali'nin *maskeli maço* ve *çapkın maço* arketiplerinin özelliklerini taşıdığı görülmektedir. Maskeli maço arketipi üzerinden bir değerlendirme yapıldığında Pomak Ali'nin bu arketipin manipülatif olma ve kendini saklama özelliklerini sergilediği gözlenmektedir. Meslek hayatının ilk dönemlerinde İstanbul'da “*ihtiyat zâbiti*” (yedek subay) (Erol, 2011, s. 46), “*harb-ı umûmî*” döneminde ise “*Biga'da*” “*çekirge zâbiti*” (Erol, 2011, s. 50) olarak görev yapan Pomak Ali, “*belinde kılıc[ı], elinde baston[u], gözünde altın gözlü[ğü]*”, “*pomatası, pudrası, lavantası*” ile “*kendini satmasını bil[en]*”, “*konusurken lafı dirhem dirhem söyle[yen]*” ve buldukları muhitte “*parmakla gösteri[len]*” nazik biri (Erol, 2011, s. 46) iken evde eşini fiziksel görünümü üzerinden küçümseyen, güç eşitsizliğine dayalı bir iletişim tarzı benimseyen birine dönüşmektedir. Balkan Savaşı sırasında büyük bir çaba harcayarak, “*sevip al[arak]*” (Erol, 2011, s. 49) evlendiği Hesnâ Hanım'a, evlendikten sonra hem “*...sen çirkinsin, ben güzelim. Hesnâ Hanım, sen hem kartsın, bak ben körpeyim, bak ellerim ne nâzik, ne yumuşak, seninkiler hamal eli gibi. (...) Gel aynaya bakalım, sen mi güzel ben mi güzel*” (Erol, 2011, s. 47) diyerek hem de “*Sen kibar değilsin Hesnâ Hanım! Bağıruyorsun, bak benim sesim çıkıyor mu? Hesnâ Hanım!.. Keşan çingenesi*” (Erol, 2011, s. 46) şeklinde sözler söyleyerek “*hor bakmaktadır*” (Erol, 2011, s. 49). Aynı zamanda hem Hesnâ Hanıma hem de ailesine

karşı maskeli maçonun güç arayışında olma yönünü sergileyen tavırlar içerisindedir. Örneğin Hesnâ Hanım'ın ailesinin evlerine misafir olduğu bir akşam, Pomak Ali'nin önce Hesnâ Hanım'ın babasıyla sonra da Hesnâ Hanım ile Arapça bir kelimenin “en” ile mi yoksa “el” ile mi telaffuz edileceği konusunda hegemonik bir diyaloga girdiği; kendisinininkinden farklı görüşlerle karşılaşınca öfkeyle “*ter ter tepin[diği]*” (Erol, 2011, s. 48) görülmektedir. Bu diyaloglar sırasında “*ben doğrusunu bilirim*”, “*ben bilmezsem kim bilecek*” (Erol, 2011, s. 48), “*efendi baban halt etmiş, sen de halt etmişsin, bundan sonra (en) dediğini duyarsam gözünü patlatırım*” (Erol, 2011, s. 49) şeklinde giderek sertleşen sözler söylediği ve Hesnâ Hanım'ın “*kulağı[na] yapış[ıp] bur[arak]*” fiziksel şiddete yöneldiği gözlenmektedir (Erol, 2011, s. 48). Tüm bu söylem ve eylemler Pomak Ali'nin kamusal alandaki “*mûnis*” (Erol, 2011, s. 47) görüntüsünün bir maske olduğu –dolayısıyla maskeli maço arketipini temsil ettiği– tespitini güçlendirmektedir.

Pomak Ali'nin maskeli maço arketipinin yukarıda betimlenen özelliklerinin yanı sıra çapkın maço arketipinin çok aşkıllık ve kadını bedeni üzerinden metalaştırma özelliklerini taşıdığı da gözlenmektedir. Hesnâ Hanım'ı sık sık “*üstüne evlenmek*” ve “*on beş yaşında kız almak*”la (Erol, 2011, s. 47) tehdit etmekte; akşamları eve geldiğinde “*Hesnâ Hanım bu gün Beyazıd'da bir kız gördüm, kaşı şöyle, gözü böyle*” (Erol, 2011, s. 49) diyerek ona çok eşli bir ilişkiye geçmeye hazır olduğunun sinyallerini vermektedir. Pomak Ali'nin Biga'ya tayini çıktığında da bu tavırlarını sürdürdüğü gözlenmektedir. Konakladığı Ermeni pansiyonunun sahibi Anna'ya etrafta gördüğü on beş yaşındaki bir kızı “*Allah'ın emriyle isteye[ceğini]*” (Erol, 2011, s. 50) söylerken etrafa da pansiyon sahibinin kızı Virjini ile ilgili olarak “*...benim evde gül gibi on beş yaşında metresim var, her akşam yine rakı tepsim hazırlanır, yemeğim pişer.*” demektedir. Bahsi geçen söylemlerin aynı zamanda Pomak Ali'nin çapkın maço arketipinin kadınları bedenleri, gençlikleri ve güzellikleri üzerinden metalaştırıcı özelliklerini taşıdığına işaret ettiği değerlendirilmektedir.

Bu hikâyede ayrıca, çapkın maço arketipinin çok aşkıllık ve kadını bedeni üzerinden metalaştırma özellikleri ile maskeli maço arketipinin manipülatif tavırların arkasına gizlenerek ürettiği ilişkiyel güç dengesizliğinin romantik ilişkileri “*eski muhabbetinden*” (Erol, 2011, s. 49) uzaklaştırdığı ve sessiz öfkeler birikmesine yol açarak ilişkiyel güç mücadelelerini pekiştirdiği görülmektedir. Örneğin Hesnâ Hanım, evliliklerinin ilk dönemlerinde Pomak Ali'ye “*çok gönül çekerken*” (Erol, 2011, s. 49) ya da olumsuz tavırlarını “*gizli gizli ağlayarak*” (Erol, 2011, s.49) sineye çekerken bir süre sonra değişmiştir. Artık “*eski Hesnâ*” olmaktan çıkmış (Erol, 2011, s. 49), o da

şiddete şiddet ile karşılık vermeye başlamış ve Pomak Ali, Biga'ya gittikten sonra yalnız kalınca İzmirli Rifat ile evlilik dışı bir ilişki yaşamıştır.

Lâz Sıdkı'nın Florya'da Hovardalığı'nın Arketipsel Çözümlemesi

“Lâz Sıdkı'nın Florya'da Hovardalığı” adlı hikâyede Lâz Sıdkı'nın çapkın maço arketipinin çok aşkıllık, tensel haz arayışı, eğlenmeyi bilirlik ve cömertlik yönlerini taşıdığı anlaşılmaktadır. Hesnâ Hanım'ın ikinci kocası olan Lâz Sıdkı'nın, evlendikten sonra kendisi gibi evli olan Tatar Ayşe ile ilişki yaşaması ve Florya'da bir gazinoda eğlenirken eşine yakalanması onun çok aşklı bir hayat sürdürdüğüne işaret etmektedir. Aynı zamanda Hesnâ Hanım'a para verirken eli sıkı davrandığı hâlde, Tatar Ayşe'ye “*tatlısıyla, tuzlusuyla, birasıyla, mezesiyle*” (Erol, 2011, s. 57) pahalı bir sofraya donatması, Lâz Sıdkı'nın çok aşklı edimlerde bulunmak istediğinde çapkın maço arketipinin cömertlik ve eğlenmeyi bilirlik yönlerini sergilediğine işaret etmektedir.

Buna ek olarak Lâz Sıdkı'nın Tatar Ayşe ile yakaladığında “*Ulan böyle nereden geliyorsun baskın tutar gibi*” (Erol, 2011, s. 58), “*Ne halt etmeye buraya geliyorsun?*” (Erol, 2011, s. 58), “*Ulan suus (...) Bana sen kafa mı tutacaksın, bana Lâz Sıdkı derler, şimdi senin...*” (Erol, 2011, s. 58) gibi sözler sarf ederek kendisini Hesnâ Hanım'a karşı üstün çıkarmaya çalıştığı ve hegemonik söylemlerde bulunduğu görülmektedir. Lâz Sıdkı'nın bu söylem ve eylemlerinin, çapkın maço arketipinin pekişmesinde ve güçlenmesinde rol oynayan kadın ve erkek arasındaki güç eşitsizliğine dayalı cinsiyetçi ideolojiyi imlediği değerlendirilmektedir.

Leylâk Mevsimi'nin Arketipsel Çözümlemesi

“Leylâk Mevsimi” adlı hikâyeye arketipsel açıdan derinlikli bir inceleme yapmaya imkân verecek oranda zengin bir veriye sahip olmamakla birlikte, Petruşka karakterinin genel olarak otantik maço arketipinin sorumluluk sahibi bir partner olma, sevecenlik, güvenilirlik ve sevdiklerine karşı koruyuculuk özelliklerini taşıdığına dair sezdirimde bulunmaktadır. Anlatıcının dört yıl önce birlikte olduğu Petruşka, “*mücerret ruhu*” ve “*kalpten kopmuş*” sesiyle ona “*seven bir erke[ğın] sevdiği kadının hayatında bir hâlik gibi mücizeler yarat[tiğini]*” göstermiş, onun için “*cehennem olan dünyayı cennet*”e çevirmiş, “*yetim ve bîkes ömrünü aşkı ile doldu[rmuştur]*” (Erol, 2011, s. 64). Anlatıcıyı misafir ettiği pansiyonun her tarafını “*aşkı, fedâkârlığı*” ve “*düşünceliliği*” ile donatmış; “*en sevdiği muharrirlerin en yeni eserlerini*” onun için temin etmiş ve Fransız imalatı *Leylâk Mevsimi* adlı lavanta armağan etmiştir (Erol, 2011, s. 65). Petruşka'nın sevdiği kadının zevklerine ve değer verdiği şeylere gösterdiği bu duyarlılık onun otantik maço arketipinin sorumluluk

sahibi, sevecen ve müşfik bir partner olma yönündeki karakteristik özelliklerini taşıyor olabileceği tespitini güçlendirmektedir.

Dört Kişi'nin Arketipsel Çözümlemesi

“Dört Kişi” adlı hikâyede İrfan karakterinin *otantik maço* arketipinin *saygınlık, sevecenlik, koruyuculuk, olanı olduğu gibi ve cesaretle, metanetle kabul etme, sorumluluk sahibi bir eş olma ve eksiklerini kabul etme* (Andrade, 1992, s. 38-39) yönündeki karakteristik özelliklerini sergilediği gözlenmektedir. Hikâyede “*piyasada eli hissedilen ve en büyük garp firmalarıyla ortak olan altın babası*” İrfan'ın (Erol, 2011, s. 68) statü sahibi, saygın bir iş adamı olduğu görülmektedir. Aynı zamanda eşi Seniha'ya her baktığında, onu gözlerinin yaşarmasına sebep olacak kadar güçlü bir aşkla, “*nâmütenâhi*” bir “*rikkat*” ile sevdiği anlaşılmaktadır (Erol, 2011, s. 68). Beş yıl önce daktilosu olarak çalışan Seniha ile evlenirken, onu Mısır Prensi Bedrettin ile yaşadığı talihsiz aşkın acılarından koruma motivasyonu ile hareket etmiştir. Onun “*körpe dal gibi endâmının makine üzerine bükülmeye*” değil “*en yüksek tahtlara lâayık*” olduğunu düşünmüş ve sahip olduğu variyetini ona sunmak istemiştir (Erol, 2011, s. 69). Prens Bedrettin'e olan aşkı unutmaması için onu şefkatle sarmalamıştır ve nihayet muvaffak olmaya yaklaşmıştır. İrfan'ın bu tavırları onun otantik maço arketipinin sevecen, koruyucu ve sorumluluk sahibi bir eş olma yönlerini taşıdığı tespitini güçlendirmektedir.

Hikâyede İrfan'ın, eşi Seniha ile yeğeni Güzide'nin eşi Fahri arasında gelişen kuvvetli aşkı gözlemlediği; “*artık karısını kaybettiğini anlamasına*” (Erol, 2011, s. 67) ve bu nedenle kalbinde derin bir “yara” açılmasına rağmen (Erol, 2011, s. 68) durumu sükûnet ve olgunlukla karşıladığı, otantik maço arketipinin metanetlilik yönünü sergilediği görülmektedir:

Ah felek sana yine teşekkür ve minnet borçluyum, bana beş sene verdin, nice fâniye beş gün vermeyen hasis felek. Ve ben göğsümü gere gere diyebilirim ki ‘Ömrümde felek!.. Beş sene mehtâbını sürdürdüm’. Fâni insanın mülkünde bekâ aranır mı? (...) Duyduğum acı aklımın alabileceğinden üstün. Şu kapalı ceketimin altında kalbime saplanmış gizli bir hançer taşıyordum ve her harekette o keskin ucun biraz daha saplandığını duysaydım bu kadar ızdırıp hissetmezdim. Gerçek kalbimde saplı bir hançer [gibi] saklı duruyor. Bu yara kimseye açılmaz, hiçbir cerraha gösterilmez. Ak saçlarımla aşkın hicranından bahsedemem (Erol, 2011, s. 67-68).

İrfan'ın içinde buldukları durumu değerlendirirken kullandığı *“Bilirdim ki insan malını, canını, canânını hatta nâmus ve şerefini her an için kaybedebilir ve ruhen hazırlıklı bulunmalıdır. Ne de olsa şimdi her bilgime ve kalenderliğime rağmen vurgunum.”* şeklindeki sözler de benzer şekilde onun, otantik maço arketipinde görülen *“derdinden yakınmamayı bir erdem olarak içselleştirmiş olma”* (Paz, 1990, s. 26) özelliğini taşıdığına işaret etmektedir. Ek olarak, İrfan'ın kendisine ıstırap veren bu durum karşısında dahi kendisinden çok, sevdiği kadının iyi oluşunu düşünmesi; *“Ben ne olursam olayım, Seniha ne olacak? Bir seyahat teklif etmeliyim, câzip bir hedef olmalı. Meselâ... Meselâ İspanya olmaz mı? Fakat hayır, İsveç.”* (Erol, 2011, s. 71) diyerek onun iyilik hâlini arttıracak alternatif planlamalar yapmaya yönelmesi otantik maçonun *“ailesinin ihtiyaçlarını kendi ihtiyaçlarının önünde tutan”* (Mirande, 1977, s. 750) tavırlarına örnek teşkil etmektedir.

Gel Seninle Dertleşelim'in Arketipsel Çözümlemesi

Gel Seninle Dertleşelim adlı hikâyede Turgut karakterinin aşk hayatında ağırlıklı olarak otantik maço, iş hayatında fetihçi maço arketipinin özelliklerini sergilediği değerlendirilmektedir. Otantik maço arketipi açısından bakıldığında Turgut'un bu arketipin çalışkanlık, güvenilirlik, koruyuculuk, sevecenlik ve metanetlilik özelliklerini sergilediği görülmektedir. Doktor Handan'a çocukluktan beri âşık olan fakat *“disiplinle mühürlenmiş güzel ağzıyla”* bunu *“hiçbir zaman açığa vurma[yan]”* mühendis Turgut'un, her ihtiyaç duyduğunda yardımına koşarak, dert ortağı ve arkadaşı olarak *“yirmi beş sene”* Handan'ın hayatında yer alması (Erol, 2011, s. 89) onun otantik maço arketipinde bulunan *“sevdiklerini tehdit eden, onlara zarar veren durumlarla mücadele etmeye, onları daima korumaya istekli olma ve ıstırapını sessizce çekmeye meyilli olma”* (Andrade, 1992, s. 39) özelliklerini taşıdığına dair sezdirimde bulunmaktadır. Turgut'un, aşkını içinde saklayarak kendisini Handan'a vakfetmesi ve Handan'ın zaman içinde *“en büyük fedâkarlığı bile ana[sına] dayanır gibi ondan talep ede[bilir]”* (Erol, 2011, s. 89) hâle gelmiş olması bu tespiti güçlendirmektedir. Aynı zamanda Turgut'un aşkına karşılık bulamamış olmaktan hiç şikâyet etmemesinin, sızlanmamasının da otantik maço arketipinde görülen acılara yüreklice ve sükûnetle göğüs germe (Andrade, 1992, s. 39) yönüyle uyduğu görülmektedir.

Fetihçi maço arketipi açısından bakıldığında ise Turgut'un fetihçi maço arketipinin karizmatiklik, güçlülük, adanmışlık ve ustalık yönlerini taşıdığı anlaşılmaktadır. Onun *“tuttuğu işi herkesten iyi bilen, emrindeki adamlardan her sâhada, her zerrede üstün olan ve hakkıyla hepsini birden peşine takıp sürükleyen [bir] erkek”* oluşu (Erol, 2011, s. 92) ve işinin başında âdeta kimi zaman bir

“kumandan” gibi görünmesi kimi zaman ise “amele arasında amele gömleğile ve baş açık dolaş[ması], bâzan meslek aşkile kendinden geç[mesi], bizzat amele gibi iş gör[mesi]” (Erol, 2011, s. 91) Turgut’un fetihçi maço arketipinin bahsi geçen özelliklerine birer örnek teşkil etmektedir.

Bununla birlikte ilişkilerinin romantik bir görünüm kazandığı dönemde Turgut’un otantik ve fetihçi maço arketipleri güdümündeki özelliklerinin birlikte işleyerek Handan ile ilişkisini sabote ettiği gözlenmektedir. Daha açık bir ifadeyle, hikâyede Turgut’un otantik maço arketipinin özellikleri arasında yer alan “aile değerlerine önem verme ve ailesini dış dünyanın çirkinliklerinden koruma” (Andrade, 1992, s. 39) özelliklerinin fetihçi maço arketipinin hükmedici ve kontrolcü yanlarıyla etkileşime girerek Handan’ın kamusal alandaki varlığına meydan okuduğu ve bunun sonucunda Handan ile birlikte bir hayat kurma şansını kaybetmesine neden olduğu görülmektedir. Çünkü “Turgut kanaatkâr bir saadet iste[memiş]”, Handan’dan “vazife[sini] terk etme[sini], eve bağlanma[sını], sâdece onun karısı olma[sını]” istemiştir (Erol, 2011, s. 94). Handan’ın mesleğini bırakmayı kabul etmemesi üzerine aralarındaki ilişki sona ermiştir.

Sonuç

Bu çalışmada maçoluk olgusu, kavramsal ve arketipsel yönleriyle ele alınmış ve A. Ronaldo Andrade (1992) tarafından önerilen maço arketipleri Safiye Erol’un hikâyeleri üzerinden incelenmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda Erol’un hikâyelerinde maço arketiplerinden her birinin (fetihçi, çapkın, maskeli ve otantik maço) özelliklerini taşıyan erkek karakterler kurguladığı; bu arketipleri belirli karakterlerde birleşimli olarak yansıttığı ve bazı maço arketiplerini diğerlerine oranla daha fazla işlediği belirlenmiştir. En sık tekrar eden maço arketiplerinin çapkın ve otantik maço arketipleri olduğu görülmüştür. “Aleksandra Filipovna”, “İlk Efendim Pomak Ali Efendi” ve “Lâz Sıdkı’nın Florya’da Hovardalığı” adlı hikâyelerde, çapkın maço arketipinin öne çıkarıldığı ve ağırlıklı olarak olumsuz yönleriyle yansıtıldığı, “Leylâk Mevsimi”, “Dört Kişi” ve “Gel Seninle Dertleşelim” isimli hikâyelerde ise otantik maço arketipinin kimi zaman olumlu kimi zamansa ilişkiyi açmaz yaratan yönleriyle ele alındığı saptanmıştır. Buna ek olarak fetihçi maço arketipi ile “Metruk Yalıda Garip Bir Gece” ve “Gel Seninle Dertleşelim”de; maskeli maço arketipi ile yalnızca “İlk Efendim Pomak Ali Efendi” adlı hikâyede karşılaşıldığı belirlenmiştir. Bu analizler hem incelenen hikâyelerdeki maço arketiplerini ortaya koyması hem de bir erkek karakterin aynı anda birden fazla maço arketipinin özelliğini sergileyebileceğini göstermesi açısından alanyazına katkıda bulmaktadır.

Hikâyelerde, erkeklerdeki maçoluk eğilimlerinin çeşitli ilişkiyel açmazlara yol açtığı gözlenmektedir. Sahip olduğu çok aşklı doğası nedeniyle en çok çapkın maço arketipinin ilişkiyel açmaz yarattığı görülmektedir. Bununla birlikte kontrolcü ve gururdan ödün vermeyen yapısı ve sevilenin hayatını tamamen fethetme arzusu itibarıyla fetihçi maço arketipinin; manipülatif tavırları nedeniyle maskeli maço arketipinin ve makbul eş ve makbul anneye yaptığı yoğun vurgu nedeniyle otantik maço arketipinin de ilişkiyel açmazların oluşmasında rol oynadığı anlaşılmaktadır. Öte yandan özellikle “Dört Kişi” adlı öyküde müşfik, şefkatli ve babacan yanlarıyla; “Leylâk Mevsimi” adlı hikâyede ihtimamlı ve fedakâr tavırlarıyla öne çıkarılan otantik maço arketipinin görece daha makbul bir erkek tipi olarak yansıtıldığı ve ilişkinin ve sevilenin iyi oluşunun inşasında öne çıkarıldığı görülmektedir.

Toplumsal cinsiyet alanyazının Türkiye’de ağırlıklı olarak kadınlık deneyimleri üzerinden geliştiği ve erkeklik çalışmalarının görece daha yeni bir araştırma alanı olduğu (Sancar 2011, s. 15) göz önünde bulundurulduğunda bu çalışmanın özellikle erkeklik alanyazını genişletmeye katkıda bulunması beklenmektedir. Bununla birlikte maçoluk olgusunun kadınlık ve erkeklik çalışmaları, iletişim bilimleri, sosyoloji, psikoloji, psikolojik danışma, siyaset bilimi, felsefe, edebiyat, eğitim bilimleri disiplinleri başta olmak üzere birçok sosyal ve beşerî bilimin kesişimindeki bir çalışma alanı olduğu dikkate alındığında bu makalenin çok geniş bir araştırmacı ve uygulamacı kitlesine hitap edebileceği öngörülmektedir. Örneğin bu çalışmada ortaya konulan kavram ve kuramlardan hareketle edebiyat araştırmacıları edebî metinlerdeki; iletişim araştırmacıları film ve dizilerdeki kurgusal karakterlerin analizinde maço arketiplerinin derinlikli bir tahlilini yapabilir. Psikoloji ve psikolojik danışma disiplinindeki klinisyen ve araştırmacılar kadınlık ve erkeklik deneyimlerinin daha sağlıklı şekillenmesi ve maçoluğun yıkıcı sonuçlarının önlenmesine dönük psikoeğitim ya da bibliyoterapi çalışmalarında maçoluk temsillerinin anlaşılmasına katkıda bulunacak olan hikâyeye ve romanları terapötik bir materyal olarak kullanabilir. Yapılacak çalışmalar aynı zamanda maçoluk ve kadına yönelik şiddet eğilimi arasındaki olası ilişkilerin tespitinde ve bu konularda bilinç yükseltme çalışmalarının yapılmasında etkili olabilir.

Kaynakça

Açıkgöz, H. (2010). Önsöz. *Makâleler* (H. Açıkgöz, Yay. haz.) (3. bs.). (s. 11–14). İstanbul: Kubbealtı.

Adams, D. (1985). Latin Mas and Masturbary. *Glotta*, 63(3/4), 241–247.

- Adler, A. (2009). Sosyal Duygunun Gelişiminde Bireysel Psikoloji. (H. Özgü, Çev.). İstanbul: Hayat Yayınları.
- Andrade, R. A. (1992). Machismo: A Universal Malady. *Journal of American Culture*, 15, 33-41.
- Arciniega, G. M., Anderson, T. C., Tovar-Blank, Z. G. ve Tracey, T. J. G. (2008). Toward a Fuller Conception of Machismo: Development of a Traditional Machismo and Caballerismo Scale. *Journal of Counseling Psychology*, 55(1), 19-33.
- Arciniega, G. M., Tovar-Gamero, Z. G. ve Sand, J. (2004). *Machismo and Marianismo: Definitions, Instrumentation, and Clinical Relevance*. Relevance of Assessment and Culture in Evaluation Conference, Tempe, AZ, United States.
- Ayvazoğlu, B. (2002). Ciğerdelen Üzerine Bâzı Düşünceler. *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, 31(2), 64-67.
- Ayverdi, S. (2015). *Âbide Şahsiyetler*. (A. Yüksel, Yay. haz.). İstanbul: Kubbealtı.
- Bejar Navarro, R. (1986). *El Mexicano: Aspectos Culturales Psicosociales*. Mexico: UNAM.
- Bilmes, M. (1992). Macho and Shame. *International Forum of Psychoanalysis*, 1(3, 4): 163-168.
- Buğdaycı, Ç. (2016). Bir Aşk Üçgeni: Safiye Erol'un Kadıköyü'nün Romanı'nda Aşk, İstirap ve Modernleşme. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 8(15), 100-119.
- Cancela, V. (1986). A Critical Analysis of Puerto Rican Machismo: Implications for Clinical Practice. *Psychotherapy*, 23(2), 291-296.
- Cranford, C. J. (2007). "It's Time to Leave Machismo Behind!": Challenging Gender Inequality in the Immigrant Union. *Gender & Society*, 21(3), 409-438.
- Dinçer, D. (2016). Safiye Erol'un Ülker Fırtınası Romanında Aşkın Renkleri ve Benlik Üzerindeki Tesirleri. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 8(15), 120-137.
- Dursun, H. (2002). Ciğerdelen Nerede? *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, 31(3), 17-20.
- Erol, S. (2010). *Makâleler*. (H. Açıkgöz, Yay. haz.) (3. bs.). İstanbul: Kubbealtı.
- Erol, S. (2011). *Leylâk Mevsimi*. (H. Açıkgöz, Yay. haz.) (2. bs.). İstanbul: Kubbealtı.

- Espinosa, J. E. (1982). *An Explatory Study of Social and Personal Identity of Selected Anglo-American, Mexican-American, and Mexican National College Students* (Unpublished Dissertation). Corvallis, OR: Oregon State University.
- Espinosa, C. (2000). Don Quixote's Code of Honor. *The Corinthian*, 2(7), 84–89.
- Fragoso, J. M. ve Kashubeck, S. (2000). Machismo, Gender Role Conflict, and Mental Health in Mexican Amerikan Men. *Psychology of Men & Masculinity*, 1(2), 87–97.
- Glick, P. ve Fiske, S. T. (1996). The Ambivalent Sexism Inventory: Differentiating Hostile and Benevolent Sexism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(3), 491–512.
- Günay-Erkol, Ç. (2021). *Yaralı Erkeklikler: 12 Mart Romanlarında Yalnızlık, Yabancılaşma ve Öfke*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gürsoy, K. (2002). Safiye Erol ve Çölde Biten Rahmet Ağacı. *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, 31(2), 45–53.
- Hisarcıklılar, E. (2022). “Kadıköyü’nün Romanı” Adlı Eserin Beauvoir’un Feminist Edebiyat Kuramı Doğrultusunda İncelenmesi. *Gazi Türkiyat*, 31, 63–78.
- Horowitz, I. L. (1967). Cuban Communism. *Society*, 4(10), 7–15.
- Ingoldsby, B. (1991). The Latin American Family: Familism vs. Machismo. *Journal of Comparative Family Studies*, 22(1), 57–64.
- Irigaray, L. (2001). *Democracy Begins between Two*. (K. Anderson, Trans.). New York, NY: Routledge.
- Izard, C. E. (1977). *Human Emotion*. New York, NY: Plenum.
- İleri, S. (2002). Safiye Erol’un Romanları. *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, 31(2), 60–63.
- İleri, S. (2010). Safiye Erol’a Saygı Yazısı. *Makâleler* (H. Açıkgöz, Yay. haz.) (3. bs.). (s. 15–18). İstanbul: Kubbealtı.
- Kubbealtı Lügati (t.y.). *Lugatım*. Erişim tarihi: 07.09.2022, <http://lugatim.com>
- Lewis ve Short. (t.y.). *A Latin Dictionary*. Erişim tarihi: 07.09.2022, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=mas&fromdoc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0059>
- Merriam-Webster Dictionary. (t.y.). *Merriam-Webster Dictionary*. Erişim tarihi: 07.07.2022, <https://www.merriam-webster.com>

- Mirande, A. (1977). The Chicano Family: A Reanalysis of Conflicting Views. *Journal of Marriage and Family*, 39(4), 747-756.
- Mosher, D. & Sirkin, M. (1984). Measuring a Macho Personality Constellation. *Journal of Research in Personality*, 18, 150-163.
- Nuñez, A., González, P., Talavera, G. A., Sanchez-Johnsen, L., Roesch, S. C., Davis, S. M., Arguelles, W., Womack, V. Y., Ostrovsky, N. W., Ojeda, L., Penedo, F. J. ve Gallo, L. C. (2016). Machismo, Marianismo, and Negative Cognitive-Emotional Factors: Findings from the Hispanic Community Health Study/Study of Latinos Sociocultural Ancillary Study. *Journal of Latina/o Psychology*, 4(4), 202-217.
- Panitz, D. R., McConchie, R. D., Sauber, S. R. ve Fonseca, J. A. (1983). The Role of Machismo and the Hispanic Family in the Etiology and Treatment of Alcoholism in Hispanic American Males. *The American Journal of Family Therapy*, 11, 31-44.
- Paz, O. (1990). *Yalnızlık Dolambacı*. (B. Güvenç, Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Ramirez, J. (2008). *Against Machismo*. New York, NY: Berghahn Books.
- Ramos, S. (1962). *Profile of Man and Culture in Mexico*. Austin, TX: University of Texas Press.
- Scharer, E. ve Ramasubramanian, S. (2021). *Quantitative Research Methods in Communication: The Power of Numbers for Social Justice*. New York, NY: Routledge.
- Segrest, S. L., Romero, E. J. ve Domke-Damonte, D. J. (2003). Exploring the Role of Machismo in Gender Discrimination: A Comparison of Mexico and the U. S. *Equal Opportunities International*, 22(1), 13-31.
- Spanish Dictionary. (t.y.). *Spanish Dictionary*. Erişim tarihi: 07.07.2022, <https://www.spanishdict.com>
- TDK. (t.y.). *Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim tarihi: 07.09.2022, <https://sozluk.gov.tr>
- Tek, Z. (2017a). Safiye Erol'un Yazılarında Kadının Aile ve Toplum İçindeki Rolü. *Gazi Türkiyat*, 21, 163-179.
- Tek, Z. (2017b). *Safiye Erol Anlatılarının Örnek Okur Üzerinden Anlamlandırılması*. Yayımlanmamış doktora tezi. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.

- Tırlı, N. (2018). *Safiye Erol'un Kurmaca Metinleri Üzerine Tematik Bir İnceleme*. Yayınlanmamış doktora tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Uğurcan, S. (2002). Safiye Erol'un Makaleleri. *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, 31(2), 73-81.
- Valdez, L. F., Baron, A. ve Ponce, F. Q. (1987). Counseling Hispanic Men. *Handbook of Counseling and Psychotherapy with Men*. eds. Murray Scher, Mark Stevens, Glenn Good ve Gregg A. Eichenfeld. Newbury Park, CA: Sage, 203-217.
- Word Sense Dictionary (t.y.). *Word Sense Dictionary*. Erişim tarihi: 07.07.2022, <https://www.wordsense.eu>
- Yamaç, D. (2016). Ciğerdelen'in Kadın Kahramanlarının C.G. Jung'un Kolektif Bilinçdışı Kuramı Çerçevesinde İncelenmesi. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 8(15), 152-161.
- Yetiş, K. (2002). Safiye Erol'un Üslubu. *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, 31(2), 68-72.
- Yılmaz, H. (2016). Bir Türkiye alegorisi olarak Dineyri Papazı ve Safiye'Erol'un hayatı. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 8(15), 162-179.
- Your Dictionary. (t.y.). *Your Dictionary*. Erişim tarihi: 07.07.2022, <https://www.yourdictionary.com>
- Zambak, F. (2015). Ülker Fırtınası'nı Aşk ve Kurgu Bağlamında Yeniden Okuma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(41), 354-359.

Summary

Safiye Erol (1902-1964), whose childhood and youth periods were spent in the last years of the Ottoman Empire, and her young adulthood and adulthood periods were spent during the establishment and rise of the Republic of Turkey, has left a mark on Turkish literature with the works she wrote and the readership increasing day by day. She spent majority of her educational life in Germany, and accordingly, she observed not only the Eastern civilization, of which she was a member, but also the Western civilization, where she was a student, with different aspects. When she returned to Turkey after receiving her doctorate, she built her career by taking a position sensitive to the country's issues; with this consciousness, she produced fictional and intellectual works. Although the realities of the country, which the author considers worthy of writing about and thinking about, vary, it is also noteworthy that issues of femininity and masculinity are among the subjects she deals with. Some of these issues are about the romantic aspects of male-female relations, and some are about the general reflections of femininity and masculinity in social life. Essentially, the author thinks that being a part of a period that witnessed the transition from the Ottoman Empire to the Republic of Turkey, as well as two world wars and the industrial revolution, pushed men to the brink of an internal crisis and undermined their self-construction process. She observes that this identity crisis leads to many dilemmas, both in daily life practices and in male-female relations, and she describes these observations in various ways in her works. Examining which issues of femininity and masculinity were addressed, which points were determined as problem areas, and what kind of individual or relational dilemmas were drew attention in the works of an intellectual like Erol, who has synthesized Eastern and Western civilizations, is

important to understanding the gendered aspects of the public and private spaces of the period. This study aims to examine the archetypal aspects of machismo, the reactions of female characters to machismo patterns, and the effects of machismo on relationships based on the femininity and masculinity depicted in Erol's stories; thus, it aims to draw a panorama of masculinity crisis and relational crises, which are portrayed through the eyes of women. In the study, the textual analysis method was used to examine the stories in *Leylâk Mevsimi*.

The examinations revealed that Erol fictionalized male characters with the characteristics of each of the macho archetypes (conqueror, playboy, masked, and authentic macho) in her stories; however, it was discovered that she addresses some macho archetypes more than others. The two most prevalent macho archetypes have been identified as playboy macho and authentic macho.

It is noteworthy that the stories named "Aleksandra Filipovna", "İlk Efendim Pomak Ali Efendi", and "Lâz Sıdkı'nın Florya'da Hovardalığı" are works in which the playboy macho archetype is emphasized and reflected in its negative aspects. In addition, the conqueror macho archetype is represented in the stories "Metruk Yalıda Garip Bir Gece" and "Gel Seninle Dertleşelim". The authentic macho archetype is presented in "Dört Kişi", "Leylâk Mevsimi", and "Gel Seninle Dertleşelim." Finally, the masked macho archetype is found in the story "İlk Efendim Pomak Ali Efendi." Interesting findings were also obtained in terms of the relational dilemmas caused by macho personality and behavior patterns. It was seen that the relational dilemma in the stories is mostly caused by the playboy macho archetype due to the polyamorous nature. However, it is understood that the conquering macho archetype with its over-controlling feature, the masked macho archetype with its hypocrisy feature, and the authentic macho archetype with its emphasis on the acceptable wife and the acceptable mother play a role in the formation of these relational dilemmas. Another striking point in the stories is that the authentic macho archetype, which is characterized by its compassionate and fatherly attitudes, is portrayed as a more acceptable male representation when compared to other archetypes. This study provides an example of a machismo-based analysis of romantic relationships.

HALİL HÂLİD BEY'İN AKVÂM-I İSLÂMÎYYE ETNOGRAFYASINA BİR MEDHAL BAŞLIKLİ MAKALESİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

A REVIEW ON HALİL HÂLİD BEY'S ARTICLE TITLED AKVÂM-I İSLÂMÎYYE ETNOGRAFYASINA BİR MEDHAL

Çiğdem ÖZBAY
Dr., cozbay@ankara.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: İnceleme makalesi
Gönderildiği tarih: 7 Mart 2023
Kabul edildiği tarih: 28 Nisan 2023
Yayınlanma tarihi: 20 Haziran 2023

Article Info

Type: Review article
Date submitted: 7 March 2023
Date accepted: 28 April 2023
Date published: 20 June 2023

Anahtar Sözcükler

Halil Hâlid Bey; Antropoloji;
Etnografya; Etnoloji; Bilim Tarihi

Keywords

Halil Hâlid Bey; Anthropology;
Ethnology; Ethnography; History of
Science

DOI

10.33171/dtcfjournal.2023.63.1.31

Öz

XIX. yüzyılda akademik bir disiplin olarak dünya bilim sahnesine giriş yapan antropolojiye Osmanlı aydınlarının ilgisi yüzyılın son çeyreğinde gün yüzüne çıkmıştır. Başlangıçta evrim kuramının muazzam etkisiyle ortaya çıkan bu ilgi, cumhuriyet sonrası dönemde bilimsel bir uğraş haline almış ve tarihin dinsel olmayan bir bakış açısıyla ele alınması ve Türklere karşı olan önyargının kırılması işlevini görmüştür. Antropoloji aynı zamanda, dil, tarih, coğrafya, arkeoloji, jeoloji, biyoloji, etnoloji bilimlerinin çağı yakalama sürecinde de başı çekmiştir. Antropolojinin, yeni yeni ilgi gördüğü zamanlarda etnoloji ve etnografya bilgisi ile iç içe olması, bu bilimlerin odaklandıkları konuların kapsamı ve sınır hususunda farklı yorumlamalara sebep olmuştur. Halil Hâlid Bey (1869-1931) de, 1926 tarihli Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası'nda yayımlanan "Akvâm-ı İslâmiyye Etnografyası Tedkikâtına Medhal" başlıklı makalesinde bu üç bilimi analiz etmiştir. Bu makalesi Müslüman kavimleri tetkik ettiği makale serisinin girişi niteliğinde olup antropoloji ve etnoloji üzerine oldukça bilgilendiricidir ve zamanın önemli bilim insanlarının eserlerinden alıntılarla zengin kılınmıştır. Ankara mebusluğu, Bombay Başkonsolosluğu, Londra İkinci Konsolosluğu gibi yürüttüğü idari görevleri onu Avrupa siyaseti ve İslam toplumları üzerine yetkin hale getirirken yabancı dillere hâkimiyeti ve Cambridge Üniversitesindeki yaklaşık 15 yıllık öğretmenlik deneyimi de bir akademisyen olarak nitelememizde etkili olmuştur. Harbiye Mektebi'nde İngilizce, Darülfünun İlahiyat Fakültesinde İslam felsefesi ve Müslüman kavimlerin etnografyası gibi dersler de veren Halil Hâlid Bey, geniş bir kültür ve tarih bilgisi olan entelektüel bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Biz de çalışmamızda söz konusu makaleyi inceleyerek Halil Hâlid Bey'in antropoloji ilgisi ve bilgisini tartışmaya açacak ve antropoloji tarihimizdeki yerini göstermeye çalışacağız.

Abstract

The interest of Ottoman intellectuals in anthropology, which entered the world scientific scene as an academic discipline in the nineteenth century, came to light in the last quarter of the century. This interest, which initially emerged under the tremendous influence of the theory of evolution, became a scientific endeavor in the post-republican period and functioned as a non-religious approach to history and as a means of breaking the prejudice against the Turks. Anthropology has also taken the lead in the process of catching up with language, history, geography, archeology, geology, biology and ethnology. The fact that anthropology was intertwined with ethnology and ethnography at a time when these sciences were just gaining attention led to different interpretations of the scope and limits of the subjects they focused on. Halil Hâlid Bey (1869-1931) analyzed these three sciences in his article titled "Akvâm-ı İslâmiyye Etnografyası Tedkikâtına Medhal" published in Darülfünun Faculty of Theology Journal in 1926. This article is the introduction to a series of articles in which he analyzed Muslim tribes and is very informative on anthropology and ethnology and is enriched with quotations from the works of important scientists of his time. His administrative duties as a parliamentarian in Ankara, Consul General in Bombay, and Second Consul in London made him an authority on European politics and Islamic societies, while his competency in foreign languages and his nearly 15 years of teaching experience at Cambridge University also helped to qualify him as an academic. Halil Hâlid Bey, who also taught English at the Harbiye School and Islamic philosophy and ethnography of Muslim tribes at Darülfünun Faculty of Theology, appears as an intellectual with a broad knowledge of culture and history. In our study, we will examine the article in question and discuss Halil Hâlid Bey's interest and knowledge of anthropology and try to show his place in the history of anthropology.

Giriş

Ülkemizde XIX. yüzyılın son çeyreğinden Ulu Önder Atatürk'ün vefatına kadar olan sürede antropolojinin gelişim sürecini iki döneme ayırarak incelememiz mümkündür. Birinci Dönem, Evrim kuramına duyulan ilginin de etkisiyle, Osmanlı düşünürlerinin telif ve tercüme eserler aracılığıyla antropolojiyi aktarmaya ve tanıtmaya başladıkları "Aktarma Dönemi"dir. Ahmet Vefik Paşa'nın *Hikmet-i Tarih* (1863), Şemseddin Sami'nin *İnsan* (1878) ve *Yine İnsan* (1886), Osman Bey'in *İlm-i Ahvâl-i Akvâm* (1884), Satı Bey'in *Etnografya: İlm-i Akvâm* (1911) başlıklı eserleri bu anlamda öne çıkan eserlerdendir. İkinci dönem ise, XX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren çağdaş bilim anlayışının temellerinin atıldığı araştırma merkezlerinin, enstitü ve fakültelerin kurulduğu ve bu alanda dünya bilim çevrelerince takdirle karşılanan araştırmaların yapıldığı "Araştırma Dönemi"dir. Dönemin önde gelen isimleri Şevket Aziz Kansu, Afet İnan, Muzaffer Süleyman Şenyürek, Seniha Tunakan yurtdışında antropoloji alanında doktora derecesi alıp ülkemizde önemli çalışmalara imza atmışlardır.¹

Bu dönemde, ağırlık fizik antropolojiye verilmiştir. Bunda Milli Mücadele Dönemi'nden sonra artık savaşın gericiliğe ve cahillığe karşı yapılacağını belirten Ulu Önder Atatürk'ün toplumsal ve kültürel devrimler aracılığıyla ulusal bir kimlik inşa etme sürecinde Anadolu eksenli bilimsel bir tarih bilinci oluşturma ve Batı'nın Türklerle ilgili önyargılarını yıkmak için antropolojinin işlevselliğinden faydalanma isteğinin etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Aktarma Dönemi eserlerinde göze çarpan husus, antropoloji, etnoloji ve etnografyanın tanımlanması sorunu olmuştur. Yazarlar yeni karşılaştıkları bu bilimleri bir çerçeveye oturtabilmek için diğer bilimlerle olan ilişkileri üzerinde durmuşlardır. Örneğin, Ahmet Vefik Paşa, dillerin ortaya çıkışı, sınıflandırılması, birbirleriyle ilişkilerinin ve farklılıklarının ortaya koyulmasında etnografyadan yararlanılabileceğini düşünmüştür. Şemseddin Sami antropolojinin jeoloji, dilbilim, paleontoloji ve arkeoloji yardımıyla insan türünün tarihini yeniden düzenleyen bir bilim olduğunu belirtirken Satı Bey ise söz konusu üç bilimi etimolojik kökenleri üzerinde durarak açıklamak çabasıdadır. Şöyle ki:

Etnografya: Rumca "ethnos=kavim" ve "grafos=yazarım"
kelimelerinden müteşekkildir; "Tasvîr-i akvâm" demektir. Bu ilim,

¹ Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz: Özbay, Ç. (2014). *Mustafa Sâti el-Husri'nin Etnografya Tarihimizdeki Yeri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

akvâmın ahvâl-i husûsiyyesinden bâhistir; her kavmin ahvâlini ayrı ayrı tetkik ve tasvir etmektedir. Etnolojiya: Rumca “etnos=kavim” ve “logos=bahis” kelimelerinden müteşekkildir; “Mebhâsü'l-akvâm” demektir. Bu ilim, akvâmın ahvâl-i umumiyyesinden bahistir; her kavmi ayrı ayrı tetkik etmeyip bütün veya müteaddid akvâma ait ahvâli tetkik eylemektedir. Antropolojiya: Rumca “antropos=insan” ve “logos=bahis” kelimelerinden müteşekkildir; “Mebhâsü'l-beşer” demektir. Bu ilim, “nev-i beşerin târih-i tabiisi”dir, suret-i umumiyyede insanın ve insan ırklarının ahvâl-i maddiyye ve maneviyyesinin bahsidir (Mustafa Sâtı, 1327, s. 6-7).

Özetle, Satı Bey'e göre, antropoloji insanı en genel açıdan bütünüyle ele alırken etnoloji, kavimlerin oluşum nedenlerini ve kurallarını inceleyip bunları birbirleriyle karşılaştırma yoluna gider etnografya ise tek tek kavimlerin tasvir ve tasnifiyle uğraşır.

Halil Hâlid Bey (1869-1931) de, *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*'nda yayımlanan “Akvâm-ı İslâmiyye Etnografyası Tedkikâtı” başlıklı makale serisinin giriş bölümünde üstesinden kolaylıkla gelinemeyen bir kavram kargaşası yaşandığını belirtmiş ve İslam etnografyası tetkikine girişmeden önce bu sorunun açıklığa kavuşmasına çalışmıştır.

Cambridge Üniversitesi'nde ders veren ilk Türk hoca olarak anılan Halil Hâlid Bey, anti-emperyalist düşünceleri ve İslamcılık akımına yakın duruşu ile ilgi çeken bir Osmanlı aydını olarak karşımıza çıkmaktadır.² İngilizce, Fransızca, Almanca, Arapça, Farsça ve Urduçaya vâkıf olup yurtiçi ve yurtdışında çeşitli görevlerde bulunmuştur. 1897'de atandığı ve üç yıl boyunca sürdürdüğü Osmanlı Büyükelçiliği Londra İkinci Konsolosluğu görevinden yazdığı bir risale sonucu alınan Halil Hâlid Bey,³ 1913'te Bombay Baş Şehbenderliği görevine atanmıştır. 1914-1922 yılları arasında ise Berlin'de yaşamış orada gazetecilik ve yazarlık faaliyetlerini sürdürmüş, İslâm âlemi üzerine yazılar kaleme almıştır. 1922'de İstanbul Dârü'l-fünûnu Edebiyat Fakültesi'ne tayin edilmiş, bir süre sonra İlahiyat

² Halil Hâlid Bey'in biyografisine yönelik yazılmış yüksek lisans tezi onun hayatı, eserleri ve dünya görüşü hakkında ayrıntılı bilgiler içermektedir: Öztürk, K. (2014). *Cambridge'de Bir Türk Eğitimci (Halil Hâlid Bey: 1869-1931)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

³ Söz konusu risale hakkında yazılmış olan şu makale konu hakkında aydınlatıcı olacaktır: Şirin, İ ve Kılıç, M. (2005). Halil Halid Efendi ve Osmanlı Londra Sefarlerine Dair Bir Layiha. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 18 (18), 395-411. DOI: 10.1501/OTAM_0000000397.

Fakültesi'ne geçmiş ve burada İslam felsefesi ve akvâm-ı İslâmiyye etnografyası derslerini vermiştir.

Halil Hâlid Bey, eserleri birçok farklı dile de çevrilmiş üretken bir yazardır.⁴ Batı medeniyetinin içinde uzun yıllar geçirdiği için Batılıların Doğulular hakkında önyargılara sahip olduklarını görmüş ve buna karşı eleştirilerini yazılarında sıklıkla vurgulamıştır. Öyle görünmektedir ki antropoloji, etnografya, etnoloji bilgisi ve bu bilimlerdeki kaynaklara ulaşma, onları yorumlama ve tartışma becerisi, İslamcı kimliğe sahip anti-emperyalist, şarkiyat eleştirmeni olarak tanınmasının gölgesinde kalmıştır. Bu sebeple biz de çalışmamızda yukarıda bahsi geçen makalesini inceleyerek onun antropoloji ilgisi ve bilgisini ortaya koymaya çalışacak ve antropoloji tarihimizde bir yer alıp alamayacağını tartışacağız.

AKVÂM-I İSLÂMİYYE ETNOGRAFYASI TEDKİKÂTI

Aşağıda ayrıntılı olarak incelediğimiz “Akvâm-ı İslâmiyye Etnografyasına Bir Medhal” başlıklı makale 1926-1928 yılları arasında *Dâr'ül-fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası'nda* yayımlanan makale serisinin ilki olarak karşımıza çıkmaktadır. ‘Antropoloji’, ‘Etnoloji’, ‘Etnografi’, ‘İslamiyet'te Irk ve Kavim’ başlıklarını içeren oldukça açıklayıcı ve aydınlatıcı bir giriş yazısıdır.

Serinin ikinci makalesi Kasım 1926 tarihli olup şu alt başlıklardan oluşmaktadır: İkinci Fasıl: Araplar [İnşîab-ı ırkî, Taksîm-i kavmî, Coğrafi Vaziyet, Muhâceret Hareketleri, Zamân-ı câhiliyette Terakkî, Medeniyyet-i İslâmiyye, Araplarda Ticaret-i millî, Arabistan'da Ahali, Kabâil İnkisâmı, Vaziyet-i iktisâdiyye, Hâl-i sînâât, Vaziyet-i siyâsî]

Üçüncü Fasıl: Afrika ve Ondaki Müslime [Coğrafi Vaziyet, Taksîmât-ı asliyye-i ırkî, Siyahîlik veya Zencilik, Çöl Hâli, Sudan'da Araplar, Sudan Neresidir?, İslamiyet ve Zencilik, Zenci ile Bantu Arasındaki Fark, Zenciler Arasında İslamiyet, Afrika'yı İstîlâ ve İstimlâk]

Serinin üçüncü makalesi Haziran 1927 tarihinde yayımlanmıştır ve şu başlıkları içermektedir: Dördüncü Fasıl: Akvâm-ı İslâmiyye'den Mısırlılar [Arapların Mısır ile Alakaları, Kıpt Hristiyanlarının Asliyyetleri, Yabancı Müslüman Müttevattınları, Eski Türkiye'den Gidenler, Tezayüd-i nüfus, Anâsır-ı sagîre-i Nasrâniyye, Asliyyet-i irkiyye Maddesi, Vaziyet-i siyâsiyye târihçesi.]

⁴ Eserlerinin ayrıntılı bir listesi için bkz. Uzun, M. (1997) Halil Hâlid Bey. *İslam Ansiklopedisi* (C. 15, s. 313-316). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Beşinci Fasıl: Akvâm-ı İslâmiyye'den Berberler [Hâlisü'd-demli Olanlar ve Olmayanlar, Tahavvülât-ı Arziyye ve Asliyyet-i ırkiyye, Berberlik ve Berber İrkdaşlığı, Berber Kavmiyetinde Tesir-i İslamiyet, Berberler Arasında Tevessü'-i İhtidâ', Berber ve Arap Teması, Berber Hâkimiyetleri]

Altıncı Fasıl: Garbî Sudan'da Hevsâlar ve Fülâniler [İrki İhtilâtlar, İslâmiyetin Mebâdi-i İntişârı, Nijerya'da Nüfûz-ı İslâmiyet]

Serinin son ve dördüncü makalesi⁵ Ocak 1928 tarihli olup içeriği şöyledir: Asya ve Onun Sekenesi [Kıtaât-ı cihânın Hududu, Masdar-ı medeniyet ve Diyanet, Asya'nın Vüs'atı, Mikdâr ve envâ'-i nüfus, Tavâli'-i akvâm, İran ve Turan Münâsebâtı, Orta Asya ve İklimi, Aksâ-yı Asya, Mongolî Asliyyet ve Moğollar, Türklerde Asliyyet, Bozkurt Masalı, Türk'ün Menşei, Türk ve Tatar İnşîabı, Tatar Kimlere Denilir?, Hunlar ve Türkler, Orta Asya Türkleri]

AKVÂM-I İSLÂMİYYE ETNOGRAFYASINA BİR MEDHAL

Dâr'ül-fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası'nın Ağustos 1926 sayısında yer alan bu makale, Halil Hâlid Bey'in Müslüman kavimler hakkındaki değerlendirmelerine başlamadan önce antropoloji, etnoloji ve etnografya bilimleri hakkında kapsamlı ve öğretici bilgileri okuyucuyla paylaştığı makaledir. Halil Hâlid Bey, söz konusu bilimlerin Batılı âlimler tarafından yaklaşık yüzyıl önce tanımlanmasına rağmen bu hususta hâlâ bir sınır meselesi, bir kavram kargaşası olduğunu vurgulayarak zamanın yetkin kaynaklarına başvurmuş ve bu sorunu aydınlatmaya, bu bilimlerin araştırma nesnesi ve yöntemi arasındaki farklılıkları ortaya koymaya çalışmıştır.

Halil Hâlid Bey, önce antropoloji bilimini açıklamaya girişmiştir. Ona göre, etimolojik olarak Yunanca “antropos” ve “polos” kelimelerinden oluşan antropoloji, insanların doğal tarihini konu edinir ve eskiden ilm-i ahvâl-i beşer olarak isimlendirilmiştir. Etnografya⁶ ise, farklı insan gruplarının toplumsal durumlarından bahseder (Halil Hâlid, 1926a, s. 235). Antropolojinin amacı, insanın diğer canlılar arasındaki mevkiini belirlemektir. İnsanın doğal tarihini konu edindiği

⁵ Halil Hâlid Bey tarafından makalenin beşinci olduğu dipnotu düşünülse de bu makalenin dördüncü olduğunu belirtmenin uygun olacağını düşünmekteyiz. İlk makale medhali, ikinci makale 2. ve 3. Fasılları, üçüncü makale 4., 5. ve 6. Fasılları içermektedir. Dördüncü makale de tek bölümden oluşmaktadır.

⁶ Halil Hâlid Bey, başlık dışında makalesi boyunca etnografya yerine etnografi tabirini kullanmıştır. Uzun yıllar yurtdışında yaşadığı ve yabancı kaynaklardan yararlanarak makalesini kaleme aldığı göz önünde bulundurulursa metin içi kullanımda terimin İngilizce ve Fransızcadaki ethnography/ethnographie biçiminde söylenişinden etkilendiğini söylemek mümkün görünmektedir. Başlıktaki kullanımın ise H. Hâlid Bey'in Darülfünunda verdiği dersin adıyla uyumlu olması isteğinden kaynaklandığı ihtimalini düşünmekteyiz.

de göz önünde bulundurulursa hem bireysel olarak insanın gelişimini, ilerlemesini, fiziksel ve zihinsel olarak meydana gelişini hem de farklı insan ırklarını temsil eden bir numune olarak cemaat haline gelişini ve medeniyete erişimini araştırır. İnsanın diğer toplumsal hayvanlara göre olan gelişim ve değişiminden ve çeşitli cinslere ayrılmasından bahsedilişle de sahayı birinci derecede tamamlayıcısı olan etnoloji bilimine bırakır.

Halil Hâlid Bey'e göre, antropoloji amacına ulaşmak için jeolojiden faydalanır ve tarihöncesi devirlerde meydana gelmiş olan arazi tabakalarında insanın atalarının varlığına dair işaretler ve kanıtlar bulmaya çalışır. Antropolojinin tamamlayıcıları olan etnoloji ve etnografya ise insan kitlelerinin durumuyla alakadardırlar (Halil Hâlid, 1926a, s. 236).

Halil Hâlid Bey, geçen hesapsız yılların ve nesillerin ardından insanın yavaş yavaş maymun benzeri bir halden kurtulduğunu belirtmiş ve bir istitrâd (antrparantez) ile bu görüşünü pekiştirmeye çalışmıştır. Kendisi söz konusu makalesinde sıklıkla bu antrparantezlere yer vermiş ve bu kısımlarda özellikle alanında öne çıkan yabancı kaynaklara atıfta bulunmuştur. Bu anlamda makalesinin zengin bir kaynakçaya sahip olduğu da söylenebilir.

Söz konusu istitrâdda, Alfred Machin'in *Beşerin Yükselmesi*⁷ başlıklı kitabından şu alıntıyı paylaşmıştır:

...Silsilede gâib olan irtibâtiyyeyi bir tarafa bırakalım da yalnız şurasını söyleyelim ki inkişafın ifade ettiği mefhuma göre insan – ezeliyyette– nesnâslıktan tahaddüs etmiş. İnsan ile şeklen müşâbih-i beşer olan o mahlûkun cedd-i baîdleri bir idi deniliyor. Meseleye sırf maddî bir nokta-i nazardan bakıldıkta o gibi bir hâlet-i inkişafa pek de ehemmiyet verilmez. Bi'l-cümle nesnâsların, kedilerin, köpeklerin, ineklerin vesâir hayvânât-ı murzianın eslâfının hevâmm u haşerât-ı sagîre âkili olan bir hayvan bulunduğunu bu münasebetle bir kere tefekkür etmeli. Âkil-i hevâmm u haşerât olan o gibi bir mahlûkun yeryüzünde bâkî kalan mümessilleri kirpi ve köstebek gibi bildiğimiz hayvanlardır. İnkişafın daha gerisine gidilince o eski âkil-i hevâmların –en baîd ezmân-ı atıkada yaşayıp da bilâhare cinsi münkatı' ve gâib olmuş bulunan– bazı zevahiften inbiâs ettiği ve mezkûr zevahifin bir balıktan hüdûsa geldiği gibi bir nazariyyeye

⁷ Alfred Machin. (1925). *The Ascent of Man by Means of Natural Selection*, London: Longmans, Green and Co. (Halil Hâlid Bey, makalesinde yazar ve kitap ismini vermekle yetindiğinden atıfta bulunduğu bu ve diğer eserlerin orijinal künyeleri bu makalenin yazarı tarafından belirtilmiştir.)

tesadüf edilir. Binâen-alâ-zâlik beşerin menşeinin nesnâs nev'inden bulunduğunu mülâhaza etmek beşerin daha baîd ezmân içinde zâhifeden ve ondan da mukaddem balıktan mütehaddis bulunduğunu zikr mertebesinde eski bir masal nakleylemek gibi bir şey olur; imdi bir fâide-i ameliyye ve maddiyyeyi müeddî değıldir. Herhalde bilinecek bir şey var ise o da şimdiki medeni insanın zaman-ı kadimdeki yabanî âdemiyyetten tenâsül eylemesidir. Bu cihet-i maddî bir nokta-i nazardan daha ehemmiyetlidir; zirâ o sayyad ve cenkçi yabaniler şimdilerde medenî dediğimiz insanın âbâ-i evveliyesinden idiler (Halil Hâlid, 1926a, s. 237).

İnsanın fiziksel seçkinliğini anatomik olarak ortaya koymak da Halil Hâlid Bey'e göre antropolojinin araştırma sahasına dâhildir. Bu sebeple bu bilimin uzmanları, insan ile şekil ve kalıp açısından ona benzer mahlûkların uzuvlarını ve bunları kullanma şekillerini karşılaştırmalı olarak incelerler. Bu bağlamda şempanze ve goril gibi insan benzeri mahlûklarla insanın beyin ve kafatası şekli karşılaştırıldığında görülmüştür ki, insanın beynindeki girift ve muğlak kıvrımlar ona üstünlük sağlamış, bu üstünlük de insanın ayrıntılı ve eleştirel düşünme, heyecanlanma, hatırlama, öğrenme gibi konularda etkisini göstermiştir (Halil Hâlid, 1926a, s. 238).

Halil Hâlid Bey, tekrar bir antrparantez açarak insanın aslının ne olduğu araştırılırken hayvandan insana doğru bir gelişim gösterdiğine dair ortaya atılan kuramların, dindar kimseler tarafından insanı alçalttığı ve yüce Yaradan'ın kutsallığını değersiz kıldığı yönünde bir eleştiriye maruz kaldığını belirtmiştir. Bilim insanlarının bu eleştiriye “*Yeni keşifler, insanı küçük düşürmemiş aksine onun yaratılışındaki harikuladeliği kanıtlamıştır. Dünyanın ve onun sakinlerinin ezeli ve ebedi Allah tarafından ne şekilde olmasının istendiği daha açık bir biçimde ortaya koyulmuştur. Bu yeni kanun bizleri bir kez daha Allah'ın hikmetine ve kudretine hayran bırakmıştır.*” şeklinde bir savla karşılık verdiklerini yazmış (Halil Hâlid, 1926a, s. 238) ve devamında Keane'in⁸ Quatrefages'dan⁹ yaptığı alıntıyı paylaşmıştır:

(Katrefaj) benî beşerin cihân-ı behimiyyet mahlûkâtından vücûh-i temeyyüziyyesi sadedinde getirilen nutk, kamet-i endâm, havâss-ı

⁸ Söz konusu müellifin Augustus Henry Keane (1833-1912) olması muhtemel görünmektedir. Keane, İngiliz dilbilimci, coğrafyacı ve etnolog olarak karşımıza çıkmaktadır. *Ethnology: In Two Parts (1) Fundamental Ethnical Problems (2) The Primary Ethnical Groups* başlıklı eseri 1896'da yayımlanmıştır.

⁹ Jean-Louis Armond De Quatrefages de Bréau (1810-1892), Fransız biyolog, antropolog ve zoolog.

hassâsiyet gibi delilleri bertaraf ederek yalnız insanın dinî ve ahlâkî müdrikâtını vücûh-i teâlidenden saymış ve demiştir ki:

‘Bütün hayvânât-ı murzia âleminde dahi teşrihi bir taazzuv görürüz; mesela insandaki bel kemiğinin aynını başka bir hayvanda da buluruz. Damarlarda, sinirlerde dahi vücûh-i mümâselet vardır ki bunlar bi-aynihî hidemâtı ifâ eden uzuvlardır. Büyük şâkuliyeti vech-i fârik sayılamaz; zira (penguen) bu hususta insan gibidir. Beşerin havâss-ı tefehhümiyyesi ziyadesiyle inkişaf bulmuş olmakla beraber o da vücûh-i fârikadan sayılmaz; çünkü bu misillü evsâf başka hayvanlarda da bulunur. Nidâ-yı nutku dahi bir vasf-ı mümeyyiz olarak göstermemelidir; zira bazı kuşlar ve bazı hayvânât-ı murzia nâtıkakârâne savtlar çıkarırlar ki bu vasıta ile istediklerini yalnız kendi nev’lerinden olanlara değil eşhâs-ı beşeriyyeye dahi tefhîm edebilirler. Muhabbet ve husumet gibi kalbî tezâhürât bile vücûh-i mümeyyizeden değildir; çünkü bu tezâhürât kudreti bazı kuşlarla zevi’-erbaa hayvanlarda dahi bulunur. Cihân-ı behîmiyet için yabancı ve sırf insana ait bir şey ile benî beşer kendisine has bir mevki-i mümtâzda bulunur. Şöyle ki: Benî beşerin seciye-i fârika ve mümtâzesi onun hayır ile şer, hak ile batıl, maâli ile müsâvi hususlarındaki i’tikâd-ı muhtassasında görülür ve mâverâ-yı beşeriyetteki bir âleme, serâir-i kâinata mâlik bir ulûhiyete yani ulvî bir mevcudiyet-i Rabbâniyyeye îman eylemesinde görülür.’ (Halil Hâlid, 1926a, s. 239).

Quatrefages’in bu görüşüne katılan ve bunu konuşma yetisi hakkında birkaç söz söylemek için fırsat bilen Halil Hâlid Bey, insanın doğal halinden çıktıktan sonra iki yönde gelişme gösterdiğini belirtmiştir: hareketli, işleyen, uygulayıcı bir hayvan ve düşünen bir hayvan olarak. Tarihöncesi çağlardaki insan amelî olup yalnızca birkaç alet yaparak sadece ellerini kullanırken düşünen insan, işaretler oluşturarak yazıp konuşmuştur. Ona göre, lisan ya da daha doğrusu konuşma meselesi insanın tarihinin başlangıcına kadar geri götürülebilir. İnsan, beyni geliştikçe ve toplumsal bir hal aldıkça lisan da gelişme göstermiştir. İnsanı diğer canlı mahlûkâttan ayırt eden idrak üstünlüğü de, tarihöncesi insan eserlerinin de kanıtladığı gibi, bu toplu yaşayış halinden kaynaklanmaktadır ki vahşilerde bile bulunan bu topluca yaşama eğilimi işaretlerle iletişim yolunun ortaya çıkmasında bir vesile olmuştur (Halil Hâlid, 1926a, s. 239-240).

Oxford Üniversitesi Sosyal Antropoloji hocalarından Marett'in¹⁰ *Antropoloji* başlıklı eserinden ve Paris Üniversitesi hocalarından Vendryes'nin¹¹ *Lisan* adlı eserinden yaptığı alıntılar da bu minvaldedir. Marett'e göre, insanı diğer canlılardan ayıran en önemli özellik onun düzgün konuşabilme gücüdür. Bu özellik sayesinde zihin de daha düzgün işler hale gelmiştir. Cihanın hâkimi olmayı kendine hak gören insan, üstün derecedeki zekâsının yardımıyla dinazorların yok olduğu devirlerden sonra dahi varlığını sürdürebilmiştir. Öyleyse daha o devirlerde bile insanın düzgün bir konuşmaya sahip olduğunu farz etmek, iki ayak üstünde durup dik bir şekil aldığı zamanlardan itibaren konuşma kuvvetini kendinde bulmaya çalıştığını varsaymak mümkün görünmektedir (Halil Hâlid, 1926a, s. 240-241). Vendryes için ise insanın dilini hayvanlardaki konuşma benzeri seslerle karşılaştırmak yahut hayvanınkine doğal insanınkine sanatkârane demek doğru olmaz. Beşerin dili de doğaldır ancak işaretlere amaç yüklediği için hayvanınkinden bir derece daha üstündür. Bu amaca yönelik olma durumu ise konuşmanın sonsuz bir çeşitliliğe sahip olmasını sağlar (Halil Hâlid, 1926a, s. 241).

Etnoloji ve etnografya bahislerine zemin hazırlamak için antropolojiye böyle kısaca değindiğini belirten Halil Hâlid Bey'e göre, Fransa'da modern fizik antropolojinin gelişiminde önemli rol oynayan Broca¹² aynı zamanda bu ilme "insanlığın doğal tarihi" ismini veren kişidir. Ondan sonra gelenlerin bu tanımı "beşerin tetkiki" şeklinde genişletmesi sebebiyle de antropolojinin diğer başka ilimlerle ilişkili olması gerektiği sonucu çıkarılmıştır. Anatomi, fizyoloji, zooloji, etoloji, jeoloji, arkeoloji bunlardan bazılarıdır.

Halil Hâlid Bey için, antropoloji ile uğraşmak, dünyanın her yerinde insanoğlunun geçmiş ve şimdiki durumuyla ilişkisi bulunan şeylerin tümünü kullanarak insanlığa dair bilgileri arttırmak ve değerlendirmektir. Böylesi bir araştırma, insanlığın tarihi ile insanın ilerlemeye ve medeni olmaya kabiliyetlerinin kanununu ortaya koyacak her şey üzerine çok dikkatli bir inceleme yapmayı gerektirir. Bu derece fennî ve ilmî bahislerle alakadar bulunan antropolojiye dair daha fazla söz söylemenin özel bir uzmanlık gerektireceğini ve bunun da kendi

¹⁰ Robert R. Marett (1866-1943), daha çok ahlak felsefesinin evrimi, dini inanç ve pratikler üzerine yaptığı çalışmalarıyla tanınan İngiliz antropologdur. Söz konusu kitabı *Anthropology*, London: Williams and Norgate, 1st ed., 1912 künyelidir.

¹¹ Joseph Vendryes (1875-1960), Fransız dilbilimcidir. Kelt dili ve edebiyatı üzerine çalışmalar yapmıştır. Söz konusu kitabı *Le Langage: Introduction Linguistique a L'Histoire*, Paris: La Renaissance du Livre, 1921 künyelidir. İngilizce ilk baskısının künyesi ise şu şekildedir: *Language: A Linguistic Introduction to History*, Çev: Paul Radin, London: Lund Humphries, 1925.

¹² Paul Broca (1880-1924), Fransız nörolog, anatomist ve antropolog.

salahiyetini aşacağını belirten Halil Hâlid Bey, etnoloji bahsine geçmiştir. Bu bahiste de aynı tarzı benimsemiş ve kendini insanoğlunun çeşitli kavimlere ayrılma şekillerini incelemekle sınırlamıştır. Çünkü insanın kökenlerine dair Blumenbach, Prichard, Darwin, Quatrefages, Keane gibi isimler tarafından ortaya koyulan monojenizm, polijenizm gibi hem antropoloji hem etnolojinin ilgi alanına giren bazı kuramlar derinlemesine tartışılmayı gerektirir ve bu da o alanın ehli olan bilim insanlarının vazifesidir görüşündedir.

Halil Hâlid Bey, antropolojide olduğu gibi etnoloji bahsinde de kelimenin etimolojik kökenini vererek işe başlamıştır. Yunanca kavim, halk, ümmet gibi manalara gelen “ethnos” ile söz, bahis anlamlarında kullanılan “logos” sözcüğünden meydana gelen bu kelimenin sözlük anlamının ise Fransızca sözlükte “Antropolojinin çeşitli insan ırklarının oluşumundan ve insanoğlunun bedensel özelliklerinden bahseden şubesi.”, İngilizce ansiklopedide “Gerek etnoloji gerek etnografi öyle ilimlerdir ki bunlar –en sınırlı manalarınca– ırksal bir birim olarak insanoğlunun, aile ve aşiretten ırkî hayata doğru gelişimini ve böylece ortaya çıkan kavimlerin yeryüzündeki dağılım tarzından bahsederler.”, şeklinde verildiğini yazmıştır. Ancak Hâlid Bey, ansiklopedideki tanımın pratikte etnografyadan ziyade etnolojiye ait olduğunu düşünmektedir. Etnoloji, insanoğlunu antropolojinin bıraktığı noktadan ele alarak insanın gelişim yolundaki ilerleyişinin araştırılmasına hizmet eden bir bilimdir. Antropoloji, insanın hayvanlar âleminin üyelerinden biri olarak incelenmesiyle sınırlı kalır ve insanlık meselesini ancak fiziksel yönüyle ele alırken etnoloji, bu meseleyi hem fiziksel hem ruhsal açıdan anlamaya çalışır ve bu çabasında da antropolojinin anatomiyi alakalı esaslarını ödünç olarak alır. Antropoloji daha hususî ve fennî iken etnoloji daha kapsamlı daha genel bahisleri konu edinir (Halil Hâlid, 1926a, s. 243-244). Bu kapsamlı bakış açısı dolayısıyla da bazı araştırmacılar, arkeoloji, güzel sanatlar, coğrafya, aile, mitoloji, söylenceler, mezhepler, mimarlık, ziraat, lehçeler, etimoloji gibi kısaca insanın genel epistemolojik ve kültürel gelişimiyle ilişkili olan konuları etnolojinin inceleme sahasına dâhil etmeyi gerekli görmüşlerdir.

Halil Hâlid Bey’e göre, bunlar arasında lehçe ve etimoloji incelemeleri önem arz eder ki bu bir anlamda antropolojinin bıraktığı yerden devam etmektir. Gerçekte bu hususlar ırk bahsiyle alakadar olduğu için zaten etnolojinin konusudur. Bu bağlamda insanoğlunu ırklara ayırmanın yanlış olduğunu düşünen Vendryes’ye ve Marett’e tekrar yer vermiştir.

Vendryes'ye göre, dilin oluşum sürecinde ırkların değişiminin etkisi ne olursa olsun bunların birbiriyle bağlantılı oldukları söylenemez. İrsî olan ırksal karakteri dil, mezhep, kültür, irfan gibi nakledilebilen, ödünç alınabilen, dönüştürülen müesses şeylerle karıştırmamak gerekir. Avrupa'nın şimdiki dil haritasına bakıldığında aynı dili konuşan ziyadesiyle karışmış ırklar olduğunu görürüz. Örneğin, bir Fransız gibi yetiştirilmiş bir zenci yahut Japon bir çocuk da yerliymişçesine dili düzgün konuşur. Bu bile ırk ve dilin uyumlu olduğunu gösterme çabasını boşa çıkarır (Halil Hâlid, 1926a, s. 244-245).

Marett'e göre de, ırklar kolaylıkla kaynaşıp karışabilirler fakat dil için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Yani ırk ve dilin uyumlu olması gerekmez. Örneğin, şimdiki Fransız halkının geneli kan bağı yoluyla eski Golva halkına mensuptur. Golvalar ise, Romalıların hükmü altına girip de kaba bir Latin lehçesi edinene kadar Keltik dilini kullanmışlardır (Halil Hâlid, 1926a, s. 245).

Halil Hâlid Bey, ırk ve dilin birbiriyle uyumlu olduğunu kabul etmeyen bilim insanlarının ne sebeple bu düşüncede olduğuna dair de fikir yürütmüştür. Buna göre, fetih amaçlı istilalar ve göç akınları gibi vakalar dillerin değişmesine hatta yok olmalarına sebep olurlar. Özellikle galip gelen milletler hâkimiyetleri altına aldıkları kavimlerin mezheplerinden ziyade dillerinin kaynaşmaya engel olacağını düşündüklerinden öncelikle onların dillerini zevale uğratmaya çalışırlar. Hâlid Bey bu hususu daha aydınlatabilmek amacıyla, Amerikalı sosyolog Miller'ın¹³ *Irklar, Milletler, Sınıflar* başlıklı kitabında yer alan şu pasajı paylaşmıştır:

Bir halk, lisanı –alâmet-i milliyyeden olmak üzere– mezhepten daha vicdanî surette iltizam eder. Diğer taraftan dahi bir millet-i hâkimenin tecrübeden geçirdiği mesleklere dikkat edilirse onun akvâm-ı tâbi'a mezheplerine teveccühe hücumu maksat ittihaz etmediği görülür. Lakin lisan hakkında doğrudan doğruya hücumlar vuku'a gelir. Hudûd-ı hâkimiyet içinde umûm için bir lisan bulunmasının vâsıta-i vahdet ve muhtelif lisanların mevcûdiyyetinin bir tehlike-i iftirâk olabilmesindeki bedâhet hizb-i hâkimiyeti ahzâb-i tâbi'anın lisanlarına hücumu sevk eder. Binâenaleyh bu gibi avâmil-i sâika ile lisanlar yalnız tagayyüre değil hatta zevâle bile uğrarlar (Halil Hâlid, 1926a, s. 245).

¹³ Herbert Adolphus Miller (1875-1951), Amerikalı sosyolog. Söz konusu kitabı *Race, Nations and Classes: The Psychology of Domination and Freedom*, Philadelphia: J. B. Lippincott Company, 1st Ed., 1924 künyelidir.

Halil Hâlid Bey, Türklerin bunun aksine davrandıklarını iddia etmiştir. Hindistan'ı, Afganistan'ı, İran'ı istila eden Türkler dil konusuna ehemmiyet göstermemişler, bu yüzden kendi ana dillerini kaybetmişlerdir. Osmanlı devletinin en kuvvetli zamanlarında bile, Türk ileri gelenleri, kendilerine tâbi olan kavimlere Türkçeyi topluluk dili olarak kabul ettirmek siyasî vazifesini ihmal etmişlerdir. Bundan dolayı da Türklerin geri kalmış bir kavim olduğu önyargısından kurtulamayan Batı Avrupalı bilim insanları, Türkçenin kültürel gelişmeye müsait olmayan bir dil olduğu şeklindeki çürük kuramlarını ileri sürebilmişlerdir. Buna örnek olarak yukarıda adı geçen dilbilim profesörü Vendryes'den oldukça şaşırtıcı bulduğu şu alıntıyı yapmıştır:

Rumların kendi lisanlarını feda ile müteneffir buldukları fatihlerin konuştukları lisanı katiyen ittihaz eylememelerinden dolayı Rum dili asırlarca mahfuz kalmıştır. Türkçe hiçbir vakit Rumcanın yerini tutmaya kâdir olamamıştır. Mütehakkimlerin lisanı yalnız mukteziyyât-ı idâriyyede cây-u isti'mâl bulmuştur. Bir lisanın şanı ancak onun kıymet-i zâtiyyesi hasebiyle mevcut olur. Rumcada bu kıymet bulunduğundan Türkçe'nin kıymet-i esâsiyyesine ziyadesiyle fâiktir. Fatihlerin dili bulunan Türkçe hiç de harâset-i irfâniyyeli bir lisan değildir ve binâenaleyh kendisinden bin kat daha ziyade harâset-i irfâniyyesi bulunan Rumca ile muvaffakiyet üzere rekabet edememiştir (Halil Hâlid, 1926a, s. 246).

Bu bağlamda Halil Hâlid Bey, 1923-1928 yılları arasında çeşitli süreli yayın ve gazetelerdeki yazılarda hararetle tartışılan alfabe değişikliği hususunda kendi görüşlerini paylaşmıştır. O dönem tartışmaların üç farklı ekseninde yürütüldüğünü söylemek mümkündür: Latin alfabesine geçilmesini savunanlar, Arap harflerinin muhafaza edilmesini savunanlar ve modern ve yeni bir alfabenin icat edilmesi gerektiğini savunanlar. Öyle görünmektedir ki Hâlid Bey, ikinci gruba dâhildir. Ona göre, dilimizin gelişiminin ancak Latin alfabesine geçilmesiyle mümkün olacağına dair abartılı görüşü durmadan öne sürenler dilin yazım şeklini anarşiye sokmak arzusunda olanlardır. Bir millet tam ilerleme halindeyken, asırlardır kendine mâl ettiği alfabeği atıp yerine daha uygun olduğu düşünülen başka bir alfabeği kabul etmek mantığın, bilimin, aklın almayacağı bir iş olur. Alfabe değiştirmek ilkel halde bulunan kavimlere yakışır, bizim için ise züldür (Halil Hâlid, 1926a, s. 246).

Kendi görüşünü de böyle kısaca belirttikten sonra asıl mesele dediği insanların bilimsel olarak sınıflandırılması hususuna geçen Hâlid Bey, ortaçağdan beri bunun tartışılacağı ve sınıflandırmada lisanı ölçüt almanın -ki bir ölçüt

olarak her ne kadar itibarca düşük bir kaide olsa da- Eski Yunanlara kadar geri götürülebileceğinin üzerinde durulduğunu vurgulamıştır. İnsanı sınıflandırma çabalarının daha bilimsel ve kurallara dayalı bir hal almasının on yedinci yüzyılın sonlarından itibaren mümkün olduğunu ve lisanın yanı sıra kafatası biçimi, deri rengi, burnun şekli, saçın vasfı gibi özelliklerin ırksal işaretlerden sayıldığını yazmıştır. Bu hususta ortaya atılmış kuramları incelemek gibi girift bir işin içinden kolaylıkla çıkılamayacağını düşünmüş, Blumenbach, Haeckel, Broca, Cuvier, Huxley gibi isimlerin görüşlerine değinmeyi de makalenin kapsamı dışında görerek basit ve herkesçe bilinen tek bir ölçüt üzerinden ilerlemeyi uygun bulmuş, Etiyopî, Kafkasî, Moğolî gibi itibarî unvanlar altında zikredilen insanlığın köklerine dayanan nesli ayırma işaret etmiştir. Bu unvanların neden itibarî olduğunu da kısaca izah etmiştir. Örneğin Kafkasî tabiri bugün bildiğimiz Kafkasyalıların önceki atalarına işaret etmez. Bir Alman doğa bilgininin bu tabiri önemli ve büyük bir kısım insana ithaf etmesiyle meydana gelmiştir. Etiyopî tabiri de sadece Afrika'daki kabileleri değil, dünyadaki bütün zenci ve zenci-benzeri dağınık ırkları ve nesilleri kapsar. Moğolî de Moğol kabilesi demek olmayıp Latince *Homo Mongolicus* olarak ifade edilen ve başlıcaları Tatar, Tibetli, Okyanusyalı olmak üzere sınıflandırılan dağınık ırksal şubeleri temsil eder (Halil Hâlid, 1926a, s. 248). Halil Hâlid Bey'e göre, bunlardan en mühimi olarak kabul edileni, Huxley tarafından açık beyaz *Xanthochroi* ve koyu beyaz *Melanochroi* olmak üzere iki kısma ayrılan Kafkasilerdir ve önde gelen İslam kitlelerinden Sâmi ve Hâmi ırkları da koyu renkli şubeye dâhildir.

Makalesinin ilerleyen kısımlarında Halil Hâlid Bey, Sâmi kavmini ehemmiyetle tetkik etmiş ve bunun nedenini de şöyle açıklamıştır. Ona göre, insan medeniyetinin esasını kurmaya hizmet eden insanlar Sami ırkındandır. Sami kavmine mensup insanlar, yabancı durumda bulunanlar arasından irfan ve kültür üretiminde bulunarak sıyrılmışlar, medeniyetin hükümlerinin yoktan yaratılmasında fitrî bir yatkınlık göstermişlerdir. Zamanına göre ileri olan teşkilatlı bir idarî kuvvet, servet birikimi, medeniyete en önemli hizmetlerden biri olan yazma bilgisi, sanayileşme becerisi göstermeleri de, Nil Vadisinde de olduğu gibi, Dicle ve Fırat bölgesinde görülen bu irfan ve kültür üretiminden kaynaklanmıştır. Aynı şekilde başlangıçta yıldızlara, hayvanlara, doğaya tapan, eşyâ-perest olan insanlık kemâle erdikçe batıl inanışlar etkisini yitirmeye başlamış ve Sami ırkı arasında ruhanî düzeni derinlemesine kavrayışla ilgili yüksek bir felsefe ortaya çıkmış ve Musevilik, İsevilik ve İslamiyet meydana gelmiştir. Sami ırkına ev sahipliği yapan

bir bölgede zuhur eden İslamiyet ise birçok kavmin ruhanî ve medenî ilhama kavuşmasına yardım etmiştir (Halil Hâlid, 1926a, s. 252-253).

Makalenin üçüncü ve son kısmı olan “Etnografi” bahsinde de kelimenin etimolojik kökenini vermeyi ihmal etmeyen Halil Hâlid Bey, *Küçük Larousse* ansiklopedisinde bu terimin ‘etnos’ ve ‘grafeyn’ sözcüklerinden meydana geldiğinin yazdığını belirtmiş ve buradaki tanımını da paylaşmıştır. Buna göre, etnos; halk, ümmet, ahali gibi anlamlara gelirken grafeyn; tahrîr ve tastîr [yazma, çizme] anlamındadır ve etnografi çeşitli ümmetleri maddi faaliyetleri bakımından araştırmak ve tarif etmektir. Bu tanıma ek olarak kendisinde bulunduğunu belirttiği *Chambers Sözlüğü*’ndeki “Yeryüzündeki kavimlerin ilmî şekilde tarifidir.” ve Şemseddin Sami Bey’in *Kamus-i Fransevî*’sindeki “Ümmetlerin ve kavimlerin taksim edilmesinden ve her birinin yerleşik olduğu mekânlar ile karakteristik özelliklerinden bahseden ilimdir.” tanımlarını da vermeden geçmemiştir. Hâlid Bey’e göre ise, etnografinin konusu, tarihî bilgiler yoluyla kavimlerin yerel, toplumsal, kültürel, bazen de siyasî ve iktisadî yaşam evrelerini anlamakla sınırlı kalmaktadır.

Bu bağlamda etnik ile etnografik sözcüklerinin sıklıkla karıştırılmasından doğan karmaşayı da gidermek isteğiyle kendisinin İslam kavimlerinin etnografisini incelerken ne yapmak istediğini bir kez daha vurgulayan Hâlid Bey şöyle yazmıştır: “Bizde dahi Frenkçe olan (etnik) ile (etnografik) sözlerinin manalarını iyi tefrik etmeyenler bulunuyor. Biz birincisini irkî veya irkiyattan münbais veyahut irkiyata müteallik şeyler ve ikincisini bir halkın asliyetinden ve ahvâl-i içtimâiyyesinden münbais olan veya onlara müteallik bulunan şeyler diye tefsir edeceğiz.” (Halil Hâlid, 1926a, s. 255).

Halil Hâlid Bey, etnografyanın şubelere ayrılan insanoğlunu muayyen ve gayrı muayyen olarak iki kısımda topladığını belirtmiştir. Buna göre, muayyen olanlar, aralarında bir “yakınlık, benzerlik” olduğuna dair zihinde bir fikir uyandıranlardır. Bunlar arasına ırk, aile, şube, sülale, aşiret, kabileler dâhil edilebilir. Gayrı muayyen olanlar ise yakınlık fikrini içermezler ve başlıcaları şunlardır: cemaat, hizip, yerliler, ahali, millet, kavim.

Makalesinin içeriği açısından ırk, kavim ve millet tabirlerinin birbirine karıştırılmaması gerektiğini düşünen Halil Hâlid Bey, kısaca bu tabirleri de açıklamıştır. Ona göre, ırk, aslen ortak bir kökten gelmek anlamında olup esasen bir kan birliğini ifade eder ve etnografyaya ait bir kavram değildir. Kavim sözcüğü, insanoğlunun dallara ayrılmış büyük bir kısmının birliğini ifade eder ve millet kavramıyla karıştırılmamalıdır. Kavim, milletten daha geniş ve kapsamlı bir

anlamdadır. Kavim, gerek birlikte yaşayan gerekse başka hükümetlerin tabiiyeti altında bulunan insan kitlelerini çevreleyen kapsamlı bir cemaattir. Millet ise, belirli bir vatanın bütün fertlerinden meydana gelen halkı, yani belirli bir memleket içinde belirli bir hükümete ve belirli bir siyasi yönetime tabi yaşayan halkın hepsini içerir. Dolayısıyla millî birlik, aynı ırktan olmayı gerektirmez ancak zamanla birbirine karışan, kaynaşan halklar ırkı andırır bir birlik oluşturur, tek tiplik meydana gelir. Uzun süre aynı siyasi idareye tabi kalmaktan dolayı millet, görünüşte, âdette, toplumsal yaşamda ortak bir ölçüte, benzer çıkarılara, ortak dil ve edebiyata ve çoğu zaman da aynı dine sahip olurlar.

Sonuç

Halil Hâlid Bey'in, "Akvâm-ı İslâmiyye Etnografyası Tedkikâtı" başlıklı makale serisindeki asıl amacı, Müslüman kitlelerin özellikle Arapların, Berberilerin, Mısırlıların, Sudanlıların ve Hevsâ ve Fülânî topluluklarının yaşayışı, siyasi, iktisadi, kültürel durumları, İslam dinine bakışları, kökenleri ve ırksal ayrışma ve karışmaları hakkında bilgi vermektir. Açıklamaya girişmeden önce de okuyucuya geniş bir perspektiften bakma imkânı sağlayacak etnografyayla ilintili olan antropoloji ve etnoloji bilimleri hakkında bilim insanlarının ürettikleri düşünceleri, gelişmeleri paylaşma ihtiyacı hissetmiştir.

Makalesini yazarken bu bilim dallarında öne çıkmış yetkin isimlerin önemli ve güncel eserlerinden faydalanması ve yabancı dillere olduğu kadar bilimsel terminolojiye de hâkim olması dikkat çekicidir. Yararlandığı kaynaklar arasında, Alfred George Fysh Machin'in *The Ascent of Man by Means of Natural Selection, 1925 (İnsanlığın Doğal Seleksiyon Vasıtasıyla Yükselişi)*, Augustus Henry Keane'in *Ethnology: In Two Parts (1) Fundamental Ethnical Problems (2) The Primary Ethnical Groups, 1896 (Etnoloji: Birinci Kısım Temel Etnik Problemler, İkinci Kısım Etnik Gruplar)*, Robert Marett'in *Anthropology, 1912 (Antropoloji)*, Joseph Vendryes'in *Le Langue: Introduction Linguistique a L'Histoire, 1921 (Dil: Tarihe Dilbilimsel Bir Giriş)*, Herbert Adolphus Miller'in *Race, Nations and Classes: The Psychology of Domination and Freedom, 1924 (İrk, Uluslar ve Sınıflar: Egemenlik ve Özgürlük Psikolojisi)* bulunmaktadır.

Monotonluğu kırarak muhatabın ilgisini uyandırmak ve konunun önemine dikkat çekmek gibi amaçlarla yapılan iltifat üslubu (Durmuş, 2000, s. 152) tarzında istitratlarla makalesini zenginleştiren Halil Hâlid Bey, bu üç bilimin konusunu ve sınırlarını etimolojik kökenlerinden de yola çıkarak açıklama gayretindedir. Makalesinde, etnoloji ve etnografya antropolojinin tamamlayıcıları olarak öne

çıkarken jeoloji, fizyoloji, biyoloji ve zooloji de antropolojiyle ilişkisi bağlamında söz konusu edilen bilimler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ona göre, fizik antropoloji, insanoğlunun şimdiki haline gelinceye kadar geçirdiği hesapsız nesiller ve asırlar üzerinden beşerin gelişim ve değişimini bilimsel yöntemlerle inceleyip onu hayvanlar âleminin bir üyesi olarak ele alır. Ancak insanı zoolojinin değil de antropolojinin konusu yapan insanın konuşabilme yeteneği olmuştur. Lisanın ortaya çıkışına imkân tanıyan fiziksel değişiklikler antropolojinin araştırma sahasına dâhilken dilin değişip gelişmesi ve şubelere ayrılması etnolojinin konusu olmuştur. Dil ve ırk ilişkisi üzerine yorumları ve yaptığı alıntılar da onun etnolojiye de ilgili olduğunu ortaya koyar niteliktedir.

Etnoloji, antropolojinin sınırlılığını aşip insanı biyolojik bir varlık olarak ele almaktan ziyade bireyin düşüncesini, yarattığı kültürleri, toplumsal ve epistemik durumunu arkeoloji, güzel sanatlar, dilbilim, coğrafya, tarih, sosyoloji, mitoloji, mimarlık, ziraat bilgisinden yararlanarak ortaya koyan bilimdir. Etnografya ise ele aldığı halkı tasvir ve betimlemeyle uğraşır ve elde ettiği veriler etnolojinin kültürler arası karşılaştırma yapmasına imkân tanır. Halil Hâlid Bey de İslam etnografyası üzerine yazmadan evvel zaman zaman birbirlerinin yerine de kullanılan bu bilimlerin araştırma sahalarını aydınlığa kavuşturmak istemiştir.

Türk etnografya literatürüne bakıldığında 1926 tarihli bu giriş yazısı oldukça bilgilendirici ve okuyucuyu aydınlatıcı bir konumda bulunmaktadır. Halil Hâlid Bey'in, her ne kadar Batı medeniyetini İslam medeniyetinden geri görse de onun teknolojik ve bilimsel üstünlüğünü kabul ettiğini ve bu bağlamda İslam dinine ve Müslüman kavimlere olan ilgisini ve bilgisini de etnografik çerçeve içinde sunduğunu söylemek ve bunun onun entelektüel kişiliği ile bağdaşan bir durum olduğunun altını çizmek mümkün görünmektedir.

Kaynakça

- Durmuş, İ. (2000). İltifât. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 12, s. 152-153). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Halil Hâlid. (1926a). Akvâm-ı İslâmiyye Etnografyasına Bir Medhal. *Dâr'ül-fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası: Tarihî, İçtimâî, Dinî, Felsefî*, 1(3), 235-262.
- Halil Hâlid. (1926b). Akvâm-ı İslâmiyye Etnografyası Tedkikâtından. *Dâr'ül-fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası: Tarihî, İçtimâî, Dinî, Felsefî*, 1(4), 105-131.
- Halil Hâlid. (1927). Akvâm-ı İslâmiyye Etnografyası Tedkikâtından. *Dâr'ül-fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası: Tarihî, İçtimâî, Dinî, Felsefî*, 2(5-6), 22-56.

Halil Hâlid. (1928). Akvâm-ı İslâmiyye Etnografyası Tedkikâtından: Asya ve Onun Sekenesi. *Dâr'ül-fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası: Tarihî, İçtimâî, Dinî, Felsefî*, 2 (7), 1-25.

Mustafa Sâtı El-Husrî. (1327). *Etnografya: İlm-i Akvâm*. İstanbul.

Öztürk, K. (2005). *Cambridge'de Bir Türk Eğitimci (Halil Hâlid Bey: 1869-1931)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Şirin, İ. ve Kılıç, M. (2005). Halil Halid Efendi ve Osmanlı Londra Sefaretine Dair Bir Layiha. OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 18(18), DOI: 10.1501/OTAM_0000000397.

Uzun, M. (1997). Halil Hâlid Bey. *İslam Ansiklopedisi*. (C. 12, s. 152-153). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Summary

The Ottoman intellectuals' interest in anthropology emerged from the effect of the theory of evolution, and it became a scientific pursuit after the foundation of republic. Anthropology, which functions to handle history from a non-religious point of view and to break the prejudice against Turks, has also taken the lead in the process of catching up with the sciences of language, history, geography, archeology, geology, biology and ethnology.

It is possible to analyze the adventure of the development of anthropology from the last quarter of the century until the death of the Great Leader Atatürk by dividing it into two periods. The First Period is the "Transfer Period" in which Ottoman thinkers began to convey and promote anthropology through copyrighted and translated works. Ahmet Vefik Pasha's *Hikmet-i Tarih* (1863), Şemseddin Sami's *İnsan* (1878) and *Yine İnsan* (1886), Osman Bey's *İlm-i Ahvâl-i Akvâm* (1884), Satı Bey's *Etnografya: İlm-i Akvâm* (1911) are among the prominent works in this sense. The second period is the "Research Period" in which research centers, institutes and faculties were established where the foundations of the modern understanding of science were laid and researches appreciated by the world scientific community in this field were carried out since the first quarter of the 20th century. The leading names of the period, Şevket Aziz Kansu, Afet İnan, Muzaffer Süleyman Şenyürek, Seniha Tunakan, received their doctorate degrees in anthropology abroad and carried out important studies in our country.

In this period, the emphasis was on physical anthropology. It is possible to say that this was due to the fact that the Great Leader Atatürk, who stated that the war would be fought against reaction and ignorance after the Independence War, wanted to create a scientific historical consciousness centered on Anatolia in the process of building a national identity through social and cultural revolutions and to utilize the functionality of anthropology in order to break the prejudices of the West about Turks.

The problem of defining anthropology, ethnology and ethnography was the most prominent issue in the works of the Transfer Period. The authors emphasized their relations with other sciences in order to put these newly encountered sciences into a context. For example, Ahmet Vefik Pasha thought that ethnography could be used to reveal the emergence, classification, interrelationships and differences between languages. While Şemseddin Sami stated that anthropology is a science that reorganizes the history of the human species with the help of geology, linguistics, paleontology and archeology, Satı Bey tried to explain these three sciences by focusing on their etymological origins. According to Satı Bey, anthropology deals with the human being in its entirety from the most general

perspective, ethnology examines the reasons and rules of the formation of tribes and compares them with each other, and ethnography deals with the description and classification of tribes one by one.

Halil Hâlid Bey taught the "Ethnography of Muslim Tribes" course at the Darülfünun Faculty of Theology from the 1926-1927 semester until the 1931-1932 semester. He was also the author of a series of articles titled "Akvâm-ı İslamiyye Ethnografyası Tedkikâtı" published in *Dârülfünun Faculty of Theology Journal*. In the introduction of this series dated 1926, he gave extensive information about the sciences of anthropology, ethnology and ethnography, as he thought that there was no clear view on the scope and boundaries of the subjects they focused on.

In this study, Halil Hâlid Bey's article titled "Akvâm-ı İslâmiyye Etnografyası Tedkikâtına Medhal" is analyzed, his interest in and knowledge of anthropology is tried to be revealed and his place in the history of Turkish science is discussed. Halil Hâlid Bey enriched his article with quotations from important works of his time. He utilized the works of prominent names in their fields such as Alfred George Fysh Machin, Augustus Henry Keane, Robert Marett, Joseph Vendryes, Herbert Adolphus Miller, and in this sense, his command of scientific terminology as well as foreign languages is remarkable.

In his article, ethnology and ethnography stand out as complementary to anthropology, while geology, physiology, biology and zoology are the sciences mentioned in the context of their relationship with anthropology. According to him, physical anthropology examines the development and change of human beings through the incalculable generations and centuries that mankind has gone through until it has become what it is today, and treats it as a member of the animal kingdom. However, it is man's ability to speak that makes him the subject of anthropology, not zoology. While the physical changes that enable the emergence of language are within the field of research of anthropology, the change and development of language and its division into branches are the subject of ethnology. His comments and quotations on the relationship between language and race reveal that he was also interested in ethnology.

Ethnology is a science that goes beyond the limitations of anthropology and, rather than treating the human being as a biological entity, reveals the individual's thinking, the cultures he/she has created, his/her social and epistemic status by utilizing knowledge of archaeology, fine arts, linguistics, geography, history, sociology, mythology, architecture, agriculture. Ethnography, on the other hand, deals with depicting and describing the people it deals with, and the data it obtains allows ethnology to make intercultural comparisons.

In conclusion, when we look at the Turkish ethnographic literature, this introduction dated 1926 is quite informative and enlightening for the reader. Although he considered Western civilization to be inferior to Islamic civilization, it seems possible to say that he accepted its technological and scientific superiority and in this context, he presented his interest in the Islamic religion and Muslim tribes within an ethnographic context, and it seems possible to underline that this is a situation that is compatible with his intellectual personality. We believe that Halil Hâlid Bey's knowledge of anthropology, ethnography, ethnology and his ability to access, interpret and discuss the sources in these sciences were overshadowed by his reputation as an anti-imperialist, orientalist critic with an Islamist identity.

FARUK DUMAN'IN SUS BARBATUS VE VE BİR PARS HÜZÜNLE KAYBOLUR ROMANLARINDA İNSAN VE İNSAN DIŞI DÜNYA ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN BEDENLER ARASI GEÇİŞKENLİK¹ AÇISINDAN İNCELENMESİ

ANALYSIS OF THE INTERCONNECTIONS BETWEEN HUMAN AND NON-HUMAN WORLD IN FARUK DUMAN'S NOVELS SUS BARBATUS AND VE BİR PARS HÜZÜNLE KAYBOLUR FROM A TRANS-CORPOREAL PERSPECTIVE

Önder ÇETİN

Dr. Öğr. Üyesi, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi,
İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, cetinonder@gmail.com

Öz

Bu makale Faruk Duman'ın "Ve Bir Pars Hüzünle Kaybolur" (2014) ve "Sus Barbatus" (2018) romanlarında karakterlerin doğa ile kurdukları bağı ve karakterler ve insan dışı dünya arasındaki maddesel ve metafiziksel geçişkenlikleri posthümanizm kuramı altında kendine yer bulan ekofeminist Stacy Alaimo tarafından ortaya konan Bedenler arası geçişkenlik kuramı üzerinden değerlendirilip ekoeleştirel açıdan bu geçişkenliklerin mümkün kıldığı çözümleri araştırmayı planlamaktadır. *Sus Barbatus* 80 darbesi öncesi Türkiye'sinde geçer, siyasi kaosu hâkim olduğu bir atmosferde insan ve doğa arasındaki kaybolan bağı odaklanır. Kenan'ın hamile kansı Zeynep için bir domuz avlayıp evini geçindirme çabasıyla başlayan hikâyeye toplumun farklı kesimlerinden insanları bir araya getirmeye başlar. Roman boyunca tüm karakterleri birbirine bağlayacak olan doğadır. Bu bağ *Sus Barbatus*'un Aysel'in bedenine girmesiyle metafiziksel bir hal alır. Bu durum aynı zamanda dünyadaki fiziksel ve metafiziksel var oluşun sekteye uğramadığının da bir göstergesi olarak romandaki karakterlerin insan-dışı dünyadan ayrı düşünülmeceğini irdelemesi açısından önemli bir noktadır. "Ve Bir Pars Hüzünle Kaybolur'da" Ceren'e abisi şiddet uygular ve taciz eder. Diğer taraftan, anlatıcı gencin geçmişine ilgili travmatik dünyasına tanık oluruz. Anlatıcı gencin travmatik geçmişinden kurtulmasının ve Ceren'in ailesinin zulmünden kurtulabilmesinin yolu yine insan-dışı dünyadan geçer, bu dünyada bedensel olarak bağ kuracakları her ikisinin de farklı zamanlarda ormanda karşılaştıkları parstır. Her iki romanda da yazar bedenler arası geçişkenlik (trans-corporeality) kavramı ile açıklanabilecek romanlardaki kahramanların ve insan-dışı dünyadaki bedenler ile aralarında kurulan edimsel² (performative) bağ aracılığıyla bir çıkış yolu sunduğu iddia edilecektir. Bu savla hem bir çözüm ve farkındalık yaratılmaktadır hem de bedenler arası geçişkenliklerin ekolojik olarak insanın insan-dışı dünyadan ayrı tutulamayacağı ortaya konmaktadır.

Abstract

Ve Bir Pars Hüzünle Kaybolur (2014) and *Sus Barbatus* (2018) are two of Faruk Duman's novels with characters who have created a bond with the non-human world that can be analyzed in terms of trans-corporeality. Trans-corporeality, coined by ecofeminist Stacy Alaimo, is a term that emerged along with Posthumanism and investigates corporeality in a way to show that human corporeality is not separate from the non-human world and it both affects and is affected by it. This article will analyze "bodily natures" and beyond as the author suggests not only trans-corporeal agencies but also metaphysical ones by removing the borders between the human and non-human world. Set in the pre-coup period of the 1980s, *SUS BARBATUS* concentrates on the severed relationship between humankind and nature. The story which starts with Kenan's shooting a boar to make ends meet begins to gather all sorts of characters together. When *SUS BARBATUS* enters the body of Aysel, a metaphysical trans-corporeality is suggested by the author because it is not the physical body of the felled boar that has agency over Aysel but its metaphysical existence after its death. On the other hand, In *Ve Bir Pars Hüzünle Kaybolur*, the mountain lion which is thought to be extinct enables Ceren and the young narrator to reconnect with nature in order to get rid of their traumatic pasts. Ceren is a victim of domestic violence. Her brother and father abuse her constantly and use her as bait because of her trans-corporeal connection to the mountain lion. The way for both Ceren and the young narrator to absolve themselves from their pasts goes through the agency of the mountain lion they had met in the woods at different times. Trans-corporeality, whether it is metaphysical or not, is offered as a solution for both human and non-human characters in these novels and it also emphasizes that corporeality of the humankind cannot be separated from the non-human world. Therefore, it affects the non-human world and is constantly affected by it through the agency of the corporeality of the non-human world.

Makale Bilgisi

Türü: İnceleme makalesi
Gönderildiği tarih: 27 Aralık 2022
Kabul edildiği tarih: 8 Mayıs 2023
Yayınlanma tarihi: 20 Haziran 2023

Article Info

Type: Review article
Date submitted: 27 December 2022
Date accepted: 8 May 2023
Date published: 20 June 2023

Anahtar Sözcükler

Ekoeleştiri; Posthümanizm; Bedenler Arası Geçişkenlik; Eyleycilik; İçten Etkime

Keywords

Ecocriticism; Posthumanism; Trans-Corporeality; Agency; Intra-Action

DOI

10.33171/dtcfjournal.2023.63.1.32

¹ Ekofeminist Stacy Alaimo'nun ekoeleştirel kavramı "trans-corporeality," Simon Estok'un Ekofobi Hipotezi adlı Türkçeye çevirilen eserinde "bedenler arası geçişkenlik" olarak aktarılmıştır.

² Feminist Karen Barad'ın posthümanist kavramı "performativity," ekoeleştirmen Serpil Oppermann editörlüğünde 2012 yılında yayımlanan Ekoeleştiri: Çevre ve Edebiyat kitabında Türkçeye ilk defa "edimsellik" olarak aktarılmıştır.

Giriş

Faruk Duman son dönem Türk edebiyatında doğa ve insan arasındaki ilişkiyi ortaya koyan romanlarıyla dikkat çekmektedir. Bu ilişkinin temsillerini yazarın *Ve Bir Pars Hüzünle Kaybolur* (2014) ve *Sus Barbatius* (2018) romanlarında yoğun bir şekilde gözlemlemek mümkündür. Romanlar, doğayı ve roman karakterlerini birbirleriyle harmanlayarak insanın ve insan olmayan dünyanın birbirinden çok da farklı olmadığını ortaya koymaktadır. Bu makalede Faruk Duman'ın adı geçen iki eserindeki insan ve insan dışı dünya arasındaki bağları bedensel ve maddesel açıdan öncelikle ekoeleştiri ve posthümanizm kuramları ve bedenler arası geçişkenlik kavramı çerçevesinde incelenecektir. Bu makalenin argümanı, yazarın kurguladığı evrende sadece roman kahramanlarının çevrelerini değiştirme gücünün olmadığı, aynı zamanda insan dışı dünyadaki canlı ve cansız varlıkların da insan ve bedeni üzerinde değişiklik yaratabileceği ve bu tip değişimlerin romanlarda doğa ve insan arasındaki kopukluğu gözler önüne sererek, bu durumun iyileştirilmesi için çeşitli çözümler sunabileceğidir.

Doğa ve insan arasında inkâr edilemez bir bağ olduğu açıktır. Her ne kadar insan, evriminin belirli dönemlerinde doğa ile arasındaki bu ilişkiden tek taraflı olarak uzaklaşmış gibi görünse de halen yaşam stili, sağlığı, ekonomik durumu doğa tarafından iyi ya da kötü yönde şekillenmektedir. Elbette bu şekillendirme tek yönlü değildir çünkü insan da özellikle son zamanlarda, etkisini giderek arttıran bir ivmeyle doğayı olumsuz şekilde etkilemeye devam etmektedir. Edebiyat alanında bu ilişkiyi inceleyen ekoeleştiri kuramının en basit tanımını Cheryl Glotfelty, “*edebiyat ve fiziksel çevre arasındaki ilişkinin incelenmesi*” şeklinde yapar (1996, s. xviii). Ekoeleştiriye edebi ve beşeri bilimler dünyasında konumlandırmaya çalışan Greg Garrard ise *Ekoeleştiri: Ekoloji ve Çevre Üzerine Kültürel Tartışmalar* (2016) adlı kitabında modern çevreciliğin başlangıcı kabul edilen Rachel Carson'ın *Sessiz Bahar*'ının (1962) “Yarının Masalı” adlı ilk bölümüne işaret ederek Carson'ın bilimsel bilgiyi şekillendirirken kullandığı “*retorik stratejiler[in], pastoral imgeler[in], kıyamet imgeleri[nin] ve edebi imalar[in]*” ancak “*edebiyat*” ve “*kültür*” incelemesiyle açıklanabileceğini ve bu incelemenin de “*ekoeleştiri*” olarak adlandırılabilceğini söyler (2016, s. 15). Kuramın öncülerinden Scott Slovic ise ekoeleştiriye, “*belirgin şekilde çevresel konulara eğilen metinlerin yanı sıra ilk bakışta insan dışındaki varlıklara duyarsız sayılabilecek metinlerin ekolojik imalarını ve ortaya koydukları doğa-insan ilişkilerinin herhangi bir bilimsel kuram tarafından incelenmesi*” olarak tanımlar (2000, s. 160). Ancak ekoeleştiri de diğer kuramlar gibi evrilmeye devam etmiş ve interdisipliner bir kuram olarak daha kapsayıcı hale gelmiştir. Serpil

Oppermann ekoeleştirimine işaret ederken Lawrence Buell'in kuramın geçirdiği evreleri “*palimpsest*” [dalga] olarak tanımlamasının Greta Gaard gibi eleştirmenler tarafından ekoeleştirimine feminist boyutunu içermediği gerekçesiyle eleştirilse de bu modelin ekoeleştirimine alanını ve bakış açılarını dünya edebiyatları ve kültürlerini kapsayacak şekilde genişlettiğinden bahseder (2012, s. 30). Bu genişlemenin bir örneği olarak posthümanizm ve ekoeleştiri kuramları arasında da ortak bir payda olduğu görülmektedir. Posthümanizm Rönesans ve Aydınlanma döneminde insanı ön plana çıkaran Hümanist felsefeye karşı 20. yüzyılın son çeyreği ve 21. yüzyılın başlarında ortaya çıkmış bir kuramdır. Cary Wolfe *What is Posthumanism?* (2010) adlı kitabında posthümanizm kavramının çerçevesini çizmeye çalışırken hali hazırda insana atfedilen duygusal, iletişimsel ve etkileşimsel özelliklerin ontolojik olarak tanımlayıcı özellikler olmakla birlikte insanın evrimsel olarak diğer canlı organizmalardan belli açılardan ayrı tutulamayacağını söyler (2010, s. xxv). Posthümanizm kuramının diğer bir öncüsü olan Donna Haraway ise *Cyborg Manifesto* (1985) adlı eserinde bilim-kurgusal bir ontoloji olarak sayborgun insan hayatının birçok alanında yer aldığından ve hatta insanın da bir sayborg olduğunu savunur. 20. yüzyılın son çeyreğinde insanların kuramsallaştırılmış ve üretilmiş birer makine ve organizma hibridi Kimeralar³ olduğuna dikkat çeker (1985, s. 150). Başak Ağin da *Posthümanizm: Kavram, Kuram Bilim-kurgu* adlı kitabında bu kuramın “*geniş çerçeveli, birbirinden farklı görünen ancak ilintili ve birbirini besleyen değişik çalışma alanlarından oluşan bir kuramlar bütünü*” olduğuna dikkat çekmekte ve “*insan-merkezciliği (antroposantrizm) yeniden değerlendirmeye açmanın, sorgulamanın ve ‘doğal’ olarak kabul ettiklerimizle ‘sosyal biçimde inşa edildiğini’ düşündüklerimizin arasındaki sınırların geçirgenliğini göstermekte, insan ve diğer türler arasında var olduğu düşünülen başlangıç ve bitiş noktalarını eleştirel bir gözle incelemenin birden fazla yolunu*” açmakta olduğunu ifade eder (2022, s. 17). Bu bağlamda, posthümanizm ve ekoeleştiri aynı savı desteklemektedir, o da insan-merkezli bakış açısından uzaklaşıp ekoloji-merkezli bir düşünce sistemine dönüşür. Ekoeleştirimine yıkıma çalıştığı doğa/kültür karşıtlığı, posthümanizm sayesinde bir üst seviyeye taşınarak, böyle bir karşıtlık olup olmaması tartışması bir yana, bu iki kavramı birbirinden ayırmanın mümkün dahi olmadığı görülmüştür. Posthümanizm, ekoeleştirimine kullandığı doğa/kültür karşıtlığı yerine Donna Haraway'in *The Companion Species Manifesto: Dogs, People and Significant Otherness* (2003) adlı kitabında ortaya koyduğu “*doğakültür*” terimini tercih eder ki bu da insanı ve

³ Mitik bir yaratık. Kelime mecazi olarak “karışım” ve “bileşim” anlamına da gelmektedir.

oluşturduğu kültürü doğanın kapsayıcılığının içinde yer almasını sağlar. Rosie Braidotti de *İnsan Sonrası*⁴ adlı kitabında “[v]erili olanla inşa edilmiş olan ikili zıtlığa dayalı bu yaklaşımın, yerini doğa-kültür etkileşimine dair düalist olmayan bir yaklaşıma bıraktığını” düşünmektedir (2014, s. 13). Bu noktada Başak Ağın, posthümanizmin “bir şemsiye gibi altında barındırdığı tüm hareketleri kuramsal olarak desteklerken, bu hareketlerin kendi içlerindeki dinamiklerin de birden fazla ağ ile beslendiğini inkâr” etmediğine dikkat çeker (2022, s. 66). Posthümanizm sibernetik ve entelektüel olarak ikiye ayrılır, ikinci türün konusu içinde de ekoeleştirinin üçüncü dalgasına da dâhil olan yeni maddecilik, maddesel feminizm ve beden-ötesi cisimcilik⁵ gibi yeni yaklaşımları içerir (Yazgünoğlu, 2011, s. 324).

Posthümanizm kuramı ile bağlantılı olan yeni maddecilik akımı “*başta kuantum fizikçisi ve feminist bilim çalışmaları profesörü Karen Barad olmak üzere, bir grup feminist kuramcının, şimdiye dek birbirinden ayrı görülen söylemsel (discursive) olanla maddesel/fiziksel (material) olanı birleştirme arayışı sonucu*” ortaya çıkmıştır (Oppermann, 2012, s. 38). Bu akım, “*tüm inorganik maddelerin canlı organizmalar gibi kendilerine özgü yaşamsal titreşimler yaydıkları, etraflarındaki bitki, hayvan, insan ve diğer organizmaların tümüyle paylaştıkları iletişim ağında edimsel (performative) bir etkileşim içinde oldukları, insan olmayan tüm varlıklarla birlikte kendilerine has eyleyici (agential) bir yeteneğe sahip oldukları*” savını destekler (Oppermann, 2012, s. 36-37).

İnsan dışı dünyadaki canlı ya da cansız varlıkların insan ve kültür üzerindeki eyleyici etkilerine değinmişken feminist posthumanist Karen Barad’ın *Posthumanist Performativity: Toward an Understanding of How Matter Comes to Matter* [Posthümanist Edimsellik⁶: Madde Nasıl Önemli Hale Gelir] adlı makalesinde maddenin eyleyiciliğinin bir “*nitelik*” (attribute) olmadığını tam tersine kendi içinde “*içten etkimeli*” (intra-action) bir “*icra/oluş*” (doing/being) olduğundan bahseder (2003, s. 26). Barad, *Meeting the Universe Halfway: Quantum Physics and the*

⁴ Öznur Karakaş tarafından 2014 yılında Türkçe’ye aktarılan kitabın özgün adı *The Posthuman*’dır.

⁵ Ekofeminist Stacy Alaimo’nun ekoeleştiril kavramı “trans-corporeality” ekoeleştirilen Serpil Oppermann editörlüğünde 2012 yılında yayımlanan *Ekoeleştiril: Çevre ve Edebiyat* kitabında Türkçeye ilk defa “beden-ötesi cisimcilik” olarak aktarılmıştır.

⁶ Feminist Karen Barad’ın posthümanist kavramı “posthumanist performativity,” ekoeleştirilen Serpil Oppermann editörlüğünde 2012 yılında yayımlanan *Ekoeleştiril: Çevre ve Edebiyat* kitabında Türkçeye ilk defa “posthümanist edimsellik” olarak aktarılmıştır.

⁷ Feminist Karen Barad’ın posthümanist kavramı “intra-action,” ekoeleştirilen Serpil Oppermann editörlüğünde 2012 yılında yayımlanan *Ekoeleştiril: Çevre ve Edebiyat* kitabında Türkçeye ilk defa “içten-etkime” olarak aktarılmıştır.

Entanglement of Matter and Meaning [Evrenle Yarıyolda Buluşmak: Kuantum Fiziği ve Anlam ve Maddenin Birbirine Karışması]⁸ (2007) adlı kitabında ise “Niels Bohr’un kuantum kuramından yola çıkarak geliştirdiği eyleyici gerçekçilik modelini, tüm varlıkların ve maddenin ‘Fenomen’ (Phenomena) olarak tanımladığı ortak alanda içten-etkimeyle eyleyici etkileşim sergilemeleri olarak açıklar” (Oppermann, 2012, s. 40). Böylece, yeni maddecilik de hümanizm ve antroposantrizmin savlarından uzaklaşıp “insanın ve insan olmayan tüm varlıkların bedenlerini ekolojik cisimler olarak sınıflandırmakta, insanla doğa ve insan olmayanlar arasındaki ilişkiler anlayışını yeniden şekillendirmektedir” (Oppermann, 2012, s. 37). Serpil Oppermann yeni maddeciliğin ekoeleştirici açısından önemini büyük olduğunu, maddenin ontolojik boyutunu zaten benimsemiş olan ekoeleştirici[nin] maddenin edebi metinlerde madde anlatıları olarak ortaya çıkan doğa anlayışına yeni maddeci ekolojik bakış açıları getirebileceğini söyler (2012, s. 44).

Posthumanizm ve ekofeminizm kuramı altında kendine yer bulan ve Stacy Alaimo’nun *Bodily Natures: Science, Environment and Material Self* (2010) kitabında işlediği bedenler arası geçişkenlik kavramının en basit tanımını insan bedenselliğinin insan ötesi dünya ile iç içe geçmesi ve insanın maddesinin bu anlamda içinde bulunduğu çevreden ayrılamaz/koparılmaz olduğu şeklinde yapar⁹ (Alaimo, 2010, s. 20). Bu tanıma derinlemesine bakmak makalenin argümanı açısından önemlidir çünkü roman karakterlerinin bedensel ve beden ötesi yaşadıkları deneyimler onların var oluşlarına ışık tutacaktır. Bunun için Alaimo’nun “Trans-corporeal Feminisms and the Ethical Space of Nature” [Bedenler arası Geçişken Feminizimler ve Doğanın Etik Alanı] (2018) adlı kitap bölümünde feminist beden politikaları ve doğa arasındaki bağ incelenebilir. Çevreci-feminist Alaimo bedenin analizini yapan birçok feminist incelemenin konularını “doğa”nın alanından ayrı tutarak yaptığını ve çevreci-feminist bakış açısından, post-yapısalcı ve post-modernist feminizmin en talihsiz miraslarından birinin de sosyal inşacılığa katı bağlılık ve özçülüğün tüm izlerini yok etme çabasıyla hızlandırılmış bir “doğadan kaçış” durumu olduğunu belirtir (2018, s. 237). Bu durumu eleştiren Alaimo, “feminizmin şu ana kadar dışladığı ‘istenmeyen’ (abject) doğada kök salmasını” önerir ve bunun için de “‘bedenler arası geçişkenlik’ kavramını yani insan bedeninin tüm maddesel canlılığıyla ‘doğa’dan ve ‘çevre’den ayrı olmadığı

⁸ Ekoeleştirmen Serpil Oppermann editörlüğünde 2012 yılında yayımlanan *Ekoeleştirici: Çevre ve Edebiyat* kitabında Türkçeye ilk defa bu şekilde aktarılmıştır.

⁹ Çeviriler aksi belirtilmedikçe makale yazarına aittir.

zaman-mekân” kavramını ortaya koyar (2018, s. 237). Alaimo’ya göre “*bedenler arası geçişkenlik bedensel ve çevreci kuramların bir araya gelip verimli bir şekilde iç içe geçtikleri kuramsal bir alandır. Ayrıca, insan bedeni ve insan-dışı doğa arasındaki bu hareket birbiri içine geçmiş maddesel ve söylemsel, doğal ve kültürel, biyolojik ve metinsel bölgeler arasında yol alan zengin ve karmaşık inceleme yöntemlerini zorunlu kılar*” (2018, s. 238). İnsan bedenselliği ve insan dışı (more-than human world) doğa arasındaki bu edebi “temas bölgesi” (contact zone) önemli etik ve politik olasılıkları ortaya çıkarır. İnsan bedenselliğini, insanın insan dışı dünya ile sürekli birbirine geçtiği ‘bedenler arası geçişkenlik’ olarak tasavvur etmek insanın nihayetinde bedensel maddesinin “çevreden” ayrılamaz olduğunun altını çizer (2018, s. 238).

İnsanın bedeninin var olduğu çevreden ayrı tutulamayacağını söyleyen Stacy Alaimo aynı zamanda feminizm alanında önemli çalışmalar yapan Donna Haraway, Viki Kirby, Elizabeth Wilson ve Karen Barad’ın çalışmalarına referans vererek bu yazarların post-yapısalcılık, post-modernist ve kültürel çalışmalar alanındaki paradigmalarını, eyleycilik¹⁰, “*düşünce*” ve beden ve doğaların dinamiklerini daha iyi açıklayabilmek için genişlettiklerine dikkat çekmiştir (2018, s. 242). Bu sayede, adı geçen yazarlar “*kültürün deneyimlediğimiz, gördüğümüz ve bildiğimiz şeyleri şekillendirmede ne kadar güçlü olabileceğini kabul etseler de insan dışı doğanın veya insan bedeninin buna nasıl “cevap vereceği” (talk back), karşı koyacağı (resist) veya tam tersine kültürel inşayı nasıl etkileyeceğini de sorgularlar*” (2018, s. 242).

Posthümanizm ve yeni maddecilik ekseninde ekoeleştirme alanında da Serpil Oppermann ve Serenella Iovino’nun editörlüğünü yaptığı *Material Ecocriticism* [Maddesel Ekoeleştirme]¹¹ (2013) adlı kitapları son dönem ekoeleştirme kuramına farklı bir boyut kazandırır. Oppermann bu modelin “*metni maddesel, maddeyi de metinsel boyutuyla inceleyerek tüm gerçekliğin bize canlı bir onto-öyküler şarkısı sunduğunu*” söyler (2012, s. 44).

¹⁰ Feminist Karen Barad’ın posthümanist kavramı “agency,” ekoeleştirmen Serpil Oppermann editörlüğünde 2012 yılında yayımlanan *Ekoeleştirme: Çevre ve Edebiyat* kitabında Türkçeye ilk defa “eyleycilik” olarak aktarılmıştır.

¹¹ Serpil Oppermann editörlüğünde 2012 yılında yayımlanan *Ekoeleştirme: Çevre ve Edebiyat* kitabında Türkçeye ilk defa aktarılmıştır.

SUS BARBATUS Romanında Bedenler arası Eyleycilik

Stacy Alaimo, *Bodily Natures* [*Bedensel Doğalar*]¹² adlı kitabında belki de en somut bedenler arası geçişken maddenin yemek olduğundan bahseder çünkü yemek yemek bitki ve hayvanları insan bedenine (flesh) dönüştürür (2010, s. 12). Alaimo, Ladelle McWhorter'ın kendi bedeninin şecerisini ele aldığı *Bodies and Pleasures: Foucault and the Politics of Sexual Normalization* [*Bedenler ve Zevkler: Foucault ve Cinsel Normalleştirme Politikası*] (1999) adlı kitabında anlattığı “toprağa dönüşmenin” felsefi bir hikâyesine dikkat çeker. (2010, s. 12). McWhorter gerçek ve lezzetli bir domates yetiştirme çabası içinde “toprağa yüksek takdir” duymanın yanında “aşağılanmış bu maddeye bir çeşit yakınlık (kinship)” da duyar. (Alaimo içinde, 2010, s. 12). Madde ve beden arasındaki bu türden bir ilişki *SUS BARBATUS* romanının başlangıcında da karşımıza çıkar. Romanın ana karakterlerinden Kenan soğuktan ve açlıktan tükendiği bir anda babasının nasihatlerini hatırlar, “[i]nsan bir şeyler yemeli ki. Güçlü bir şeyler yemeli. Ne kadar güçlü bir şey yersen, o kadar güçlü olursun. [...] güçlü hayvanın, misal mandanın eti makbuldür. Çünkü onu yediğin zaman onun gücü kuvveti sana geçer” (Duman, 2018, s. 16). Bedenin aslında onu sarmalayan insan dışı dünyadan bağımsız olamayacağına dair en basit örneklerden biri de bu alıntıda gösterildiği gibi besindir. Maddenin ve bedenin geçirgenliğine işaret eden bir başka yazar ve kuramcı Harold Fromm'dur. Alaimo, Fromm'un 'The Environment is Us' adlı bir kitap incelemesinde söylediği şeylerin bedenler arası geçişkenliği açıklamakta kullanılabileceğinden bahseder. Fromm, şu an anladığımız şekliyle 'çevrenin' sonsuz dalgalar halinde tam da içimizden geçtiğini ve kendimizi eğer uygun mikroskobik bir zaman-gecikmeli video ile izleyebiliyorsa vücudumuz tarafından işlenen maddelerin tüy/deri dökme (shed), dışkılama/boşaltım yoluyla (excrete) veya nefes vererek atılırken su, hava, besin ve mikropların ve toksinlerin vücudumuza girişini izleyebileceğimizi söyler (2010, s. 11).

Alaimo'nun bedenler arası geçişkenlik kavramı bedenin evrende yer alan bir madde olduğuna ve insan dışı dünya ile var olduğuna ve bu dünyadan etkilendiğine ve etkilediğine savunur ancak romanda okuyucunun karşısına insan dışı dünyaya ait maddesel geçişkenliklere ve Karen Barad'ın ortaya attığı 'eyleycilik' (agency) ile açıklanabilecek örnekler de mevcuttur. Örneğin, Kenan ve eşi Zeynep'in doğacak bebeklerini kontrole gittikleri karla kaplı yolun durumu buna örnek gösterilebilir. Bu yolun “ne yana döneceğini ne zaman alçalıp ne zaman yükseleceğini kimse bilemezdi”

¹² Serpil Oppermann editörlüğünde 2012 yılında yayımlanan *Ekoeleştirir: Çevre ve Edebiyat* kitabında Türkçeye ilk defa aktarılmıştır.

çünkü “toprak kendinden bir parçayı her kış mutlaka kara teslim eder, kendisi de bir bakıma kara dönüşür ve zamanı geldiğinde onunla eriyip giderdi” (Duman, 2018, s. 13). Bu örnekte ‘geçişkenliğin’ sadece insan ve insan dışı dünya arasında hâkim olmadığı aynı zamanda insan dışı dünyadaki cansız varlıklar arasında da geçerli olduğu görülür.

Yeni maddecilik akımının bir diğer temsilcisi Jane Bennett ise *Vibrant Matter* (2010) adlı kitabında “*Dirimsel maddecilik*” (vital materialism) adını verdiği yeni maddeci ontoloji kavramını ortaya koyar. Bu kavram ile “*insan ve insan olmayan doğakültürlerin bedenlerinin ve fiziksel çevrede bulunan insan yapımı olan veya olmayan tüm cisimlerin canlılığını tartışır*” (Yazgünoğlu içinde, 2012, s. 345). Bennett “*eyleyen şeylerin eyleyici ve etkin olduklarına*” ve “*çöpler, metaller, taşlar, kök hücreler, tozlar, rüzgarlar, sebzeler, mineraller, fırtınalar gibi maddesel güce sahip ‘Şeylerin’ dinamizmi ve kapasitele[riyle] [...] günlük yaşantımızı ve gezegendeki diğer doğakültürlerin yaşamlarını dönüştürebilecek, yeniden yapılandırılabilir ve değiştirebilecek bir potansiyele, güç akışlarına ve eyleyiciliğe*” sahip olduğundan bahseder (Bennett, 2010, s. viii). Bu bağlamda romana bakıldığında olayların geçtiği coğrafyadaki kış koşullarının betimlemesi ve insan hayatı üzerinde oluşturduğu olumsuzluklar romanın başlangıcında verilen atmosfer ile örneklendirilebilir:

Birden gökyüzü delirmiş gibi inip kalkmaya başladı. Havada koyu, ağır, yeryüzünü yok etmeye kararlı, tehditle aşağıya inen bir şey vardı. Bulutlar birden katılaşmış, iri, koyu kayalar gibi görünür olmuştu. Birazdan büyük gürültülerle aşağıya incekleri, indikleri yerde ne varsa yıkıp yakacakları belliydi. Zira böyle durumlarda, bu büyük bulut kayalarının yeryüzüne inip canlandıkları, zırhlarını kuşanmakla insanoğlunun anasını ağlatmaya ant içmiş düşman askerleri gibi, köylere yalnkılıç daldıkları çok görülmüştü (Duman, 2018, s. 9).

Bu alıntıda karşımıza çıkan bulutlara atfedilen eyleyicilik onların “*iri, koyu kayalara*” benzetilmesi ve bu kayaların bir heyelan gibi oldukları yerden inip “*ne varsa yakıp yıkmaya*” ihtimalleri ile sınırlı kalmayıp “*zırhlarını kuşanmakla insanoğlunun anasını ağlatmaya ant içmiş düşman askeri gibi, köylere yalnkılıç*” dalmaya kadar giden bir edimsellik ile açıklanır. İklim romandaki eyleyiciliği bakımından önemli bir yere sahiptir ve Bennet’in de değindiği gibi “*insan yapımı olmayan cisimlerin canlılığına*” da örnek oluşturur (Bennett, 2010, s. viii). İnsan doğakültürünün bu durumdan etkilenmesi ve aslında maddesel dünyadan sanıldığı kadar da ayrı olmadığı da romanda şu şekilde açıklanır: “*Kış ayları kar tarafından ele geçirilirdi. Ve insanlara da kışı kar altında, donmamaya çalışarak ayların geçip*

gitmesini beklemek kalırdı” (Duman, 2018, s. 14). Roman Ç. ilçesinin bir köyünde ve A. Dağlarının eteklerinde geçer. Çetin kışların yaşandığı bu coğrafyada yaşam koşulları da oldukça zordur. Olay örgüsü temel olarak roman kahramanları Kenan ve Zeynep üzerine ve özellikle de bekledikleri bebek üzerine kurgulanmıştır. Her ne kadar Kenan’ın amacı evin geçimini sağlamak olsa da romanın olay örgüsüne genel olarak baktığımızda SUS BARBATUS’u avladıktan sonra Kenan’ın domuzla arasında bir bağ oluşur: “*Bana kalırsa ben bu hayvanla artık arkadaş oldum. Yoldaş oldum hem de. Ha, elbette haşa etini yemem. Çünkü mundar. [...]. Ama, yemeyeceksin demiş de, uzaktan da bakmayacaksın ve yoldaşlık da etmeyeceksin dememiş ya*”(Duman, 2018, s. 135).

Kenan’ın SUS BARBATUS ile bedenler arası geçişkenliğe işaret eden bir bağı yoktur çünkü yukarıdaki besin örneğinde tartışıldığı gibi onun etini yemesi dini inançları yüzünden yasaktır. Ancak bu vahşi domuzu avladıktan sonra evini ihmal etmesi, onu şehre götürebilmek için hayatını tehlikeye atması ve hatta ormanda domuzu taşımaya çalışırken donma tehlikesi geçirmesi ve ormanda saklanan devrimci gençler tarafından kurtarılması yaban domuzunun ölü bedeninin Kenan’ın hayatı üzerinde bir eyleyciliği olduğuna işaret edebilir. Tüm bunlara rağmen domuzu satmak düşüncesinden vazgeçmemiş ve şehre ulaştığında da avının etinin mundar olduğu onu satmaya çalıştığı kasap tarafından kendisine söylenmiştir. Bu durum Kenan tarafından SUS BARBATUS’u ilk avladığı anda da dile getirilir: “*Çok ağırdu hayvan. – Yazık olacak sana, dedi birden. Sonra bunu, domuz onu anlıyormuş gibi, yüksek sesle yineledi. – Sana yazık olacak ya. Yazık ettin sen bana ya. Eşeklik. Eşeklik.*” (Duman, 2018, s. 82).

Kenan ve SUS BARBATUS arasındaki ilişki Ernest Hemingway’in *Yaşlı Adam ve Deniz*’indeki Santiago ve yelken balığı arasındaki ilişkiyi hatırlatır. Tıpkı Santiago gibi Kenan da hayatını idame ettirebilmek için bir yol bulmalıdır ve bunu yapabilmenin yolu bahsedilen çetin kış koşullarında avlanıp daha sonra bunu ilçede satarak para kazanmaktan geçmektedir. Ancak daha yakından incelendiğinde Kenan, Santiago’nun aksine yetenekli bir avcı değildir ve hiç beklenmedik bir şekilde SUS BARBATUS’u öldürmesi yaban domuzu için metafiziksel bir varoluş şeklini mümkün kılar: “*Işıktan, bir top beyaz gevşek pırlıtdan ibaret bir hayvandı bu. Çıkıp bir insan boyu kadar yükseldi, orada durdu. Süzülen, yerden birkaç metre yükseklikte asılı kalan bir hayalet oluverdi*” (Duman, 2018, s. 136).

Yukarıdaki alıntıda yaban domuzunun bedeninden ayrılıp metafiziksel bir varoluşa geçtiği söylenebilir çünkü yaban domuzu ormanı temsil eder ve maddesel varlığının sona ermesi ormanda yaşayan bazı canlıları da etkiler çünkü yaban domuzu ormanı ve bu bağlamda doğayı oluşturan parçalardan bir tanesidir: “Ölümün de bir tür ortak davranış olduğunu hissedirdi. Dolayısıyla, öldüğünde ‘İşte ölüyorum değil’. ‘İşte ölüyor’ diye düşünmenin daha doğru olacağını bilirdi. İşte ölüyor. Ama bu da onun tümüyle ölmediğinin ve tabii ölemeyeceğinin göstergesidir. [...]. Belki geyikler gibi, kendisini değil de, bütünü korumakla görevlidir” (Duman, 2018, s. 134).

Bu alıntıdan da anlaşılacağı gibi SUS BARBATUS’un ölümünün bir son değil tam tersine bir başlangıç olduğu söylenebilir. Maddesel dünyadaki eyleyciliği Kenan ile olan ilişkisinde devam ederken SUS BARBATUS’un metafiziksel varoluşuyla ormanı ve içindeki diğer canlıları koruyacağı sonucuna varılabilir. Kenan SUS BARBATUS’u vurup öldürdükten sonra bedenler arası geçişkenlik kavramıyla açıklanabilecek bir olay yaşanır ve SUS BARBATUS “bir bakıma göğün içinde[dir] artık. Hatta bedeninin geçirgenliği düşünülecek olursa [SUS] gökyüzünün bir parçası bile sayılabilirdi. Ancak [SUS] yine de biraz da olsa soğuğu, gürültüyü ve birer kaya parçasına dönüşmüş kar topraklarını hissedebiliyordu” (Duman, 2018, s. 208).

Roman kahramanlarından biri olarak da değerlendirilebilecek SUS BARBATUS’un bedeni maddesel dünyanın, bu durumda gökyüzünün, bir parçası haline gelir. Bu ‘oluş’ Karen Barad’ın maddenin eyleyciliğinin bir “nitelik” (attribute) olmadığını tam tersine kendi içinde “içten etkimeli¹³” (intra-action) bir “icra/oluş” (doing/being) olduğu savıyla örtüşür (2003, s. 26). Aynı şekilde, Stacy Alaimo, *Bedensel Doğalar* (2010) adlı kitabında da bu durumdan bahsetmiştir. Alaimo, “İnsanın her daim insan dışı doğa ile iç içe olduğu bir dünyada, insan bedenselliğini, bedenler arası geçişkenlik olarak tasavvur etmenin temelde insanın maddesinin çevreden ayrılamaz olduğunun” altını çizer (Alaimo, 2010, s. 2). Aynı zamanda, Alaimo, “bedenler arası geçişkenlik, bedenler arası hareketi irdeleyerek çeşitli bedensel doğalar arasındaki değiş-tokuşları ve birbirleriyle olan ilişkileri” de göz önüne serdiğini ve “ötesi kelimesinin vurgulanmasının farklı alanlardaki geçişkenliğe de işaret ettiğini, bedenler arası geçişkenliğin insan bedenlerinin, insan dışı yaratıkların, ekolojik sistemlerin ve diğer aktörlerin çoğu zaman tahmin edilemeyen ve istenmeyen icraatlarını kabul eden devingen bir alanın kapısını araladığını” belirtir (2010, s. 2).

¹³ Feminist Karen Barad’ın posthümanist kavramı “intra-action,” ekoleştirmen Serpil Oppermann editörlüğünde 2012 yılında yayımlanan *Ekoleştiri: Çevre ve Edebiyat* kitabında Türkçeye ilk defa “içten-etkime” olarak aktarılmıştır.

Ancak bu örnekte, SUS BARBATUS'un ölümüyle birlikte bedeninin maddesellikten metafiziksel bir "icra/oluşa" evrildiğini görebiliriz. Bu durumda metafiziksel bir bedenler arası geçişkenlikten söz edilebilir. SUS BARBATUS jandarma komutanı Bekir'in himayesinde yaşayan genç bir kadın olan Aysel'in bedenine girer. Romanın geçtiği 1979 senesinin siyasi atmosferinde, dağda saklanan devrimci gençleri yakalamakla görevli jandarma komutanı Bekir ve adamları bir çatışma sonrasında devrimci gençlerden Faruk adlı birini yaralı olarak ele geçirmişlerdir. Daha sonradan öğreneceğimiz üzere Faruk, Zeynep'in kardeşidir ve durumu kasabaya götürülemeyecek kadar kötüdür. Bu yüzden, Bekir komutan kasabadan Veysel doktoru getirir ancak doktor da Faruk'un daha iyi bir bakıma ihtiyacı olduğunu söyleyerek Komutanı Faruk'un nakli için ikna eder. Yolculuktan önceki gece Aysel, Bekir komutan ve Doktor Veysel ile bir rakı sofrasında iken SUS BARBATUS Aysel vasıtasıyla iki adama da mantıksız gelen şeyler söyleyerek şaşırtır. Bu durum şaşırtmanın da ötesinde mevcut siyasal dönemin atmosferine ve düşünce yapısına hem bir eleştiri hem de bir başkaldırı olarak yorumlanabilir. Bekir komutan *"mutlu olmak için, bu ülkeyi mutlu edebilmek için herkesi gökyüzüne göndermemiz gerekir"* yorumunu yapar (Duman, 2018, s. 398). Demek istediği şey *"herkesin kendini melek zannetmesi, ... ve sorsan kimsenin suçu günahı olmadığı"*dır ancak Aysel'in bedenine girmiş olan SUS BARBATUS bunu gerçek anlamda insanları gökyüzüne göndermek olarak algılayıp *"Ben gerekirse yukarıdan da gidebilirim gerçekten çok sıkıldım"* demesi Bekir komutanın sinirlerini bozmaya yeter çünkü Aysel'in bu söyledikleri Komutan ve temsil ettiği düşünce ile alay etmektedir (Duman, 2018, s. 398). Aysel ve SUS BARBATUS'un yaşadıkları metafiziksel bedenler arası geçişkenlik olarak adlandırabileceğimiz durumu SUS'un Aysel'in bedeni üzerindeki eyleyciliğiyle de örneklendirebiliriz. Aysel bedenindeki değişiklikleri şu sözlerle dile getirir: *"Bana zaten bir şeyler oldu, eskiden yatıp uyumak isterdim, şimdi uyku haram. Şimdi bir iş görürken bile yerimde duramıyorum. Sanki bir elimle bir şey öbür elimle de başka bir şey yapmak istiyorum"* (Duman, 2018, s. 398).

SUS BARBATUS'un içten etkileme ile Aysel'in bedenindeki eyleyciliğini Aysel'in bedeninin SUS'un bedeninden bazı özellikleri aldığı gözlemleyebiliriz çünkü Aysel *"durup durup çok uzakların kokusunu alıyordu"* (Duman, 2018, s. 428). Diğer taraftan SUS'da düşündüğü şeyleri Aysel'in nasıl dile getirdiğini merak eder. Bu etkime metafiziksel bir bedenler arası geçişkenliğe işaret etse de SUS, *"düşüncelerinin ipini tümüyle kaybettiği oluyordu. Kiminde kendisinin yerine kızın hareket ettiğini kavruyordu"* (Duman, 2018, s. 428). SUS'un canı, kendi düşüncelerini Aysel'in söylemesinden kaynaklı garip durumlarda Aysel'in düştüğü utanç yüzünden de

sıkılır ve “*bu hal, bu böyle daha ne kadar sürecekti ki*” diye kendi kendine sorar (Duman, 2018, s. 428). Aysel’in bedeninden çıkmaya çalışsa da Aysel’in öğürüp “*ağzını sımsıkı kapatmasıyla*” orada “*esir olduğunu*” düşünmeye başlar (Duman, 2018, s. 428). Aysel’in bedeninden çıkma uğraşları başarısız olunca SUS “*kendi ölüsünü*” merak eder, “*Kenan’la yan yana yattığı, yağın karın altında gövdesinin kara gömüldüğü*” (Duman, 2018, s. 428). Bu noktada, beden maddeselliğinin önemi bir kere daha irdelenir SUS tarafından çünkü “*gövdeye, yuvaya bir daha giremeyeceğini de bili[r]. Yuva, tam olarak böyle bir şeydir işte, bir kere çıktıysanız bir daha geri dönmeniz olanaklı değildir*” (Duman, 2018, s. 428-429)

Romanda işlenen önemli bir konu da avcılık kültürüdür. Kenan ve SUS BARBATUS kavramsal olarak bu kültürü sembolize etseler de romanın farklı noktalarında avcılığın yol açtığı problemler dolaylı yoldan okuyucuya yansıtılır. İnsan ve doğa arasındaki bağın sekteye uğradığı Mustafa öğretmen tarafından dile getirilir:

Ama bu kış hemen hemen hiç haber almamışlardı kurtlardan. Ya kendilerine bir yer bulmuş ya da tükenmişlerdi artık. Vurula vurula tükenmişlerdi artık. Vurula vurula tükenmişlerdi. Böyle düşününce durdu: Vurula vurula tükenen kurtlar, dedi kendi kendine, gülerek. Sonra tekrarladı: Vurula vurula tükenen kurtlar... İyi ya, yol aldık, dedi, sonra ormana girene dek ritimle sürdürdü: Vurula vurula tükenen kurt. Ormanı unut. Ormanı unut. Vurula vurula tükenen kurt. Ormanı unut (Duman, 2018, s. 195).

Mustafa öğretmenin karlı yolda yürürken aklından geçenler avcılık sebebiyle doğada oluşan dengesizliğe işaret etmektedir. Hatta Aldo Lepold’un *Bir Kum Yöresi Almancağında* da (1949) dile getirdiği gibi bir kurdun avlanmasıyla gözündeki yeşil ateşin sönmesi tıpkı Mustafa öğretmenin mırıldanmalarında da yankılandığı gibi ormanın varlığının tehlikede olduğunun göstergesi olarak karşımıza çıkar. Kurtların aşırı avlanması geyik nüfusunun artmasına ve artan geyik nüfusunun ormanın yeşil örtüsünü yok etmesine dikkat çekilmektedir. Kurdun gözünde yok olan yeşil ışık ormanın yeşilidir. Bu alıntıda önceleri Mustafa öğretmenin kurt korkusu nedeniyle bu şekilde bir tekerleme ile kendini sakinleştirmeye çalıştığını düşünsek de aslında dikkat çekilen olgu ekolojik dengenin bozulmasına yol açan avcılıktır.

Doğakültürler arasındaki bağa ve bunun anlaşılmasının önemine dikkat çeken mesaj kitabın genelinde de gözlenebilen mevcut statükonun da karşısında yer alan devrimci bir gencin yorumuyla karşımıza çıkar: “*Biz dünyayı değiştirmek istiyoruz ama bu dünyayı iyi ya da kötü yöneten her yasa yabana bağlıdır; yabanı*

öğrenmediğimiz sürece onu değiştiremeyeceğiz” (Duman, 2018, s. 473). Bu alıntıda yaban hayatın, diğer bir deyişle insan-dışı dünyanın insan dünyasını şekillendirilebileceğinden bahsedilir. Ancak yaban hayat da günümüz dünyasında sorunlu bir kavram olarak görülür; Cronon bu konuda şunu söyler:

İdeal yaban hayat insanlardan bağımsız olması sebebiyle tamamen saftır ama ideal yaban hayat anlatısının tanımladığı insanın en otantik varlığı da bu yabanda bulunur. Bu model hem yabanı yanlış anlatır, hem de bizi gündelik hayatımızda da benimsememiz gereken sorumlu bir yaklaşımdan alıkoyar. (Garrard içinde, 2016, s. 110)

Garrard ise buradan yola çıkarak, yaban hayatın “kendisini oluşturan toplumsal ve siyasi tarihi sildiği için ideolojik” olduğunu ve “hem irticacı siyasete hem de Thoreau’da zaman zaman görülen mizantropiye kadar” uzandığını iddia eder (2016, s. 110). Buna rağmen, insan dışı-dünyanın maddeselliğinin insan üzerinde bıraktığı etkiyi Thoreau’nun *Maine Woods* (1864) adlı eserinde rastlayabiliriz: “Doğadaki hayatımızı bir düşünün – her gün kendini gösteren, temas ettiğimiz – kayalar, ağaçlar, yanaklarımızı okşayan rüzgar! Sert toprak! Gerçek dünya!” (italik orijinalde) (Garrard içinde, 2016, s. 105).

***Ve Bir Pars Hüzünle Kaybolur*’da Alternatif Varoluş: Ceren ve Pars arasındaki Bedenler arası Geçişkenlik**

Ele alınacak ikinci roman *Ve Bir Pars Hüzünle Kaybolur*’da (2014) ise insan bedeni ve insan dışı dünya arasındaki maddesel bağ bu sefer bir pars ve onunla ormanda karşılaşan ismini bilmediğimiz roman kahramanı genç ve Ceren arasındaki ilişki ile irdelenir. Faruk Duman romanı 1974’te vurulan son Anadolu parsına adamıştır. Romanın geçtiği yöre her ne kadar diğer romanda olduğu gibi belirtilmemiş olsa da anlatıcı genç ve Ceren’in yaşadığı köy orman ile sınırı olan bir yerleşim olarak karşımıza çıkar. Roman kahramanı anlatıcı genç geçmişinde yani “gidip düşmanla savaşmadan önce, kışlaya teslim olmadan önce yani kuşların yerini” bilen “hem yuvaları bir bir” sayan bir karakterdir (Duman, 2014, s. 14). Anlatıcı gencin askerde yaşadıkları her ne kadar açıkça belirtilmese de geri döndüğünde farklı biri olduğu görülür. Doğa ile arasındaki bağın sekteye uğradığını şu sözlerle itiraf eder: “Eskiye göre – kasabada geçirdiğim çocukluk günleri, kente yüksekokul için elimde cılız bir bavulla gidişim, hastalığım, okulu bırakmak zorunda kalışım, sonra o zalim askerlik – daha mı seviyordum şimdi ormanı? Buna yanıt bulmak zor. İnsan her şeyi yitirince – evet, orman artık yitirilmiş sayılır benim için – eski zamanlara yanıyor” (Duman, 2014,

s. 15). Kaybettiği bu bağ ormanda karşılaştığı pars ile tekrar canlanacaktır ve hayatında kaybettiği dengeyi de bulmasını sağlayacaktır.

Genç adamın pars ile karşılaşması ormanın kıyısından eve dönerken bir gölge görmesiyle başlar. Daha sonra bir homurtu duyar ve ardından büyük bir gölgenin bir kayadan diğerine atladığını görünce koşmaya başlar. Daha önce ormandaki göz olarak adlandırılan efsanevi yaratığın bir pars olabileceğini ve onu takip ettiğini düşünmektedir. Bu kovalamacanın sonunda tökezleyip düşer ve dere kıyısında uyandığında Ceren, abisi ve babası ile tanışır.

Romanda soyu tükendiği düşünülen pars kasabada yaşayanlar tarafından yıllarca “*ormanda dolaşan bir göz*” olarak tanımlanmıştır (Duman, 2014, s. 15). Bu gizemli göze atfedilen, “[r]enklessiz, avuçsuz” ve “[k]imseye ait olmayan bir uğursuz” gibi sıfatlar onu efsaneleştirip romana masalsi bir hava katsa da maddesel dünyada eşi olmadan hayatta kalmaya çalışan vahşi bir hayvan olduğu söylenebilir (Duman, 2014, s. 15). Buradan yola çıkarak genç adamın tıpkı pars gibi hayatta yapayalnız olduğu sonucu çıkarılabilir ve aralarında varoluşsal bir paralellik olduğu söylenebilir. Bu durum romanda şöyle dile getirilir:

Temiz, hoş kokulu, ısıtılar taşıyan bir kürktü bu. Her yanından yaşam fişkırıyordu. Onurlu, bilge bir duruşu vardı. Yine de onun da en az benim kadar yalnız olduğu anlaşılıyordu. [...]. Herhalde böyle yapayalnız dolaşarak o da kendi eşini arıyordu. Ama acaba hangimiz eşimizi yanlış yerde arıyorduk? (Duman, 2014, s. 62).

Anlatıcı genç ise askerde geçirdiği travmatik dönem ve üstü kapalı da olsa eleştirilen işsizlik problemi ve annesini kaybetmenin üzüntüsüyle eski hayatına geri dönememenin acısını çekmektedir. Pars ile aralarında oluşan bu bağdaki tek fark var olmak ve ölmek arasındaki ince çizgidir. Yukarıdaki alıntıda anlatıcının sorduğu retorik soru aslında her ikisinin de ortak noktasıdır çünkü içgüdüsel olarak soylarını devam ettirmek istemektedirler. Ancak pars kendinden çok arayış içinde olduğu eşi için korkuyor diye düşünür genç adam çünkü “*zira ölürse, sıradan bir ölüm olmayacaktı onunki. Tam bir yok oluşa yol açacaktı*” (Duman, 2014, s. 68).

Anlatıcı gencin “acaba hangimiz eşimizi yanlış yerde arıyorduk?” sorusu akıllara parsın dışı bir pars olabileceği ihtimalini getirir. Romanın sonlarına doğru, parsın Ceren’e bedenler arası geçişkenlikle aktardığı özellikleri sayesinde kadının ormanda anlatıcı gençle ilerlerken eşini bulmuş bir parsın titizliğiyle hareket ettiği söylenebilir. Bu durum net bir şekilde açıklığa kavuşturulmasa da parsın Ceren’i ısırarak ona bazı özelliklerini geçirmesi ve romanın sonunda anlatıcı genç ve Ceren ormana doğru

kaçarken verilen betimleme parsın bir dişi olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir çünkü “Ceren sanırsın sisi o yaratmış, yolu asla şaşırıyor, asla kararsızlık göstermiyordu. Onun böyle aksayarak gerçek bir orman ustası gibi yürümesini hayranlıkla izliyordum. Memelerinin kokusu genzimi yakıyordu” (Duman, 2014, s. 98).

Dişi pars ormanda dolaşırken roman kahramanı anlatıcı gence rastlar ancak genci dediği gibi ikisi de eşlerini yanlış yerde aramaktadırlar. Parsın Ceren’i dizinden ısırması tıpkı ormanda bıraktığı çeşitli parçalar gibi yorumlanabilir. Pars, Ceren’e kendine ait özünü geçirmiştir ve yukarıdaki alıntı da bunu destekler niteliktedir.

Öte yandan soyu tehlikede olan parsın orman ile ve temasta bulunduğu diğer canlı ya da cansız varlıklarla ilişkisine de şahit oluruz. Anlatıcı genç kendini parsın yerine koyup şöyle söyler:

Pars parçalanmış bir hayvandır. Geceleri ormanda dolaştığı zaman. Vücudunun her bir parçasını, orada onun adına gözlerini dört açınlar, diye ormanın dört bir tarafında bırakırdı. Sözelimi, bir tüy bir çalılığa takılır, hayvanın geçip gitmesinden sonra orada ansızın gözlerini açarak. Karanlığı onun adına süzmeye başlardı. Bu, yalnızca tüyün kendi çabasıyla oluşan bir şey değildi elbette. Her yanıyla görmeye, duymaya, koklamaya alışmış bir parsın, kendi parçalarına verdiği bir armağandı bu. Böylece ormanı ele geçirir, gölgesinden ürkülen korkunç bir hükümdara dönüşürdü (Duman, 2014, s. 68-69).

Bu alıntıdan anlaşılacağı gibi Pars’ın bedenine ait parçalar bedenler arası geçişkenlik ve yeni maddecilik kuramıyla da bağlantılı olarak açıklanabilecek içten etkimeli bir eyleycilik sergileyerek ormandaki bitki örtüsünü de parsın avlanmak için kullandığı içgüdülerine ve duyularına yardım etmesi için değiştirirler. Alaimo, *Bedensel Doğalar* adlı kitabında “bedenler arası düşünmenin çoğu zaman durağan, boş bir alan ya da insanın kullanımına açık bir kaynak olarak hayal edilen çevrenin aslında kendi ihtiyaçları, istekleri ve icraları olan canlı varlıklardan oluştuğu gerçeğinin farkına varılmasına yardımcı olur” der (2010, s. 2). Bu bağlamda, ormanı oluşturan bedenler ile parsı oluşturan beden arasında geçişkenliğe şahit oluruz. Pars ormandaki içten etkimeli var oluşunu sürdürebilmek için bedeninden parçalarını ormanda bırakarak bir hakimiyet kurar. Ormanın ve parsın bedeni arasındaki bu ilişki bedenler arası geçişken bir ilişkiye işaret eder çünkü her ikisi de içten etkimeli bir eyleycilik sayesinde var oluşlarını sürdürmeye devam etmektedirler. Diğer bir deyişle hem pars hem de orman hem etkileyen hem de etkilenen durumundadır.

Bu bedenler arası geçişkenlik örneğini sadece pars ve orman arasında görmeyiz. Ceren anlatıcıya pars tarafından ısırıldığını anlatır. Bu ısırılma sonucunda parsın içgüdüleri gibi özelliklerinin Ceren'in bedenine geçtiğinden bahsedilebilir çünkü anlatıcı gence abisinin ve babasının parsı sırtından vurduğunu söyler (Duman, 2014, s. 65). Ceren bu av sırasında eve kitlenmiş olduğu için bunu bilebilmesinin tek açıklaması pars ile aralarındaki bedenler arası geçişkenlikle oluşmuş olan bağıdır. Ceren bu değişimi şöyle açıklar: “[Abisi ve babası] kaplanı gördükleri zaman burada hafif bir rüzgâr eser. Evin çatısından, işte şu ormana bakan taraftan çatırtılar gelir. Zaten çok geçmeden bir el ateş edilir. Köprünün öte yakasındaki ormanın sağ tarafa doğru biraz esnediğini hissedirim” (Duman, 2014, s. 65). Bu alıntıdan da anlaşılacağı gibi Ceren pars tarafından ısırıldığında ona özgü bazı özelliklerin ve içgüdülerin Ceren'e geçmiş olduğu söylenebilir, çünkü Ceren parsın sırtından vurulduğunu ikisi arasında oluşan bedenler arası bağ sayesinde bilebilir. Bu bağ SUS BARBATUS ve Aysel arasındaki bağa benzemekle birlikte Alaimo'nun ortaya koyduğu şekliyle bedenler arası geçişkenlik kavramı metafiziksel bir boyut kazanmıştır. Yazar tarafından Ceren ve pars arasında bir düzlemde maddesel başka bir düzlemde de metafiziksel bir bağ oluşturulur ve bu sayede insan ve hayvan arasındaki türsel sınırlar ortadan kalkar. Parsın saldırısından sonra babası ve abisinin Ceren'i kulübede bağlayarak ava çıkmaları Ceren ve pars arasındaki bağı bildikleri ve bu sayede parsı avlayabileceklerini düşündükleri şeklinde bile yorumlanabilir.

Tıpkı Ceren gibi, anlatıcı genç de orman ve pars ile bedenler arası geçişkenliğe dayalı bir bağ kurmuştur. Anlatıcı genç annesiyle çocukken oynadıkları 'iki karın yan yana' adlı oyunu hatırlar. Soluğu aynı sürede alıp verdikleri bu oyun ona kendisinin de ormanla bedenler arası bir ilişkisi olduğuna işaret eder: “Ormanın karnıyla benim karnımdı, birlikte alçalıp birlikte yükselmeye başlamıştı. [...]. Orman dünyanın bilgisini taşıyordu bana. Uzakta öten kuşları, dalları deviren rüzgarı. Çürümüş yapraklarla ezilmiş yabani meyvelerin kokusunu. [...] Yılanların esneyişini, ayının suya dalışını ve daha pek çok şeyi. Parsı (Duman, 2014, s. 92).

Daha da önemlisi anlatıcı genç ve Ceren parsın yuvasına ulaştıklarında bu bağın belki de en üst noktaya çıktığını ve tamamlandığı anlatıcının şu sözleriyle netleşir: “Yuwaya ulaşmıştık. Gerçekten, kuruydu yuva, ama pars yoktu içeride. Girip oturduk. Sıcak, güvenli bir yerd. Parsın kokusu sinmişti, tertemizdi. Yan yana uzanmıştık. Birlikte soluk alıp birlikte veriyorduk. İki karın yan yana. Neredeyse, her şeyi parsın gözüyle görmeye başlamıştım” (Duman, 2014, s. 93). Ceren'in anlatıcı gençten hoşlandığını söyleyerek aralarında romantik bir ilişki başlattığı sırada

anlatıcının kendisini “eşini sonunda bulmuş bir pars gibi hissetmeye” (Duman, 2014, s. 67) başladığını söylemesi önem arz eder çünkü parsın soyunu devam ettirebileceği bir eşi yoktur. Ceren’i ısırarak hem türler arası hem de bedenler arası bir geçişkenliği mümkün kılmıştır. Anlatıcı gencin de “eşini bulmuş bir pars” gibi hissetmesi de bunun ispatı olarak gösterilebilir. Bu da Ceren ve anlatıcı gencin pars vasıtasıyla bedenler arası geçişkenlik kavramı ile açıklanabilecek bir ilişki içinde olduklarına işaret eder. Roman kahramanı anlatıcı gencin pars ile arasındaki bendeler arası geçişkenliğe diğer bir örnek de koku alma duyusunun en üst seviyeye çıktığı şu söyledikleriyle netlik kazanır:

Dışarıya çıktığımız zaman şeftalinin kokusunu duyduk önce. Sonra suyun kokusunu aldık. Sis, el ele vermiş taneciklerden geçirek. Kokuyu ustalıkla taşımayı nasıl da bilir. Çocukluğumda kokunun görünmez bir nesne olduğunu düşünemezdim. Meyvenin, ağacın, hayvanların ruhu. Bu ruhun havada taşındığını, böylece kimde burun varsa ona armağan edildiğini zannedirdim. Yine bunu bugün pek yanlış saymam (Duman, 2014, s. 90).

Yukarıdaki alıntı hem maddenin geçirgenliğine işaret ederken hem de parsın maddesel ve metafiziksel olarak hem genç adamda hem de Ceren’de var olmaya başladığını gösterir. Pars aradığı eşini Ceren ve anlatıcı gencin bedeninde bulmuştur. Romanın sonunda genç adam ve Ceren, Ceren’in babası ve abisinden kaçarken parsın sisin içinden çıkararak avına değil düşmanına meydan okuması ve sırtını Ceren ve genç adama, yüzünü de avcılara dönmesi kendinden birer parça taşıyan bu iki insanı koruma çabası olarak yorumlanabilir ancak Ceren ve genç adam arkalarını dönüp yürümeye başladıklarında Ceren’in bahsettiği ikinci el silah sesi duyulur ki bu parsın yok oluşunun değil farklı bedenlerde bir varoluşa doğru gittiğinin de bir göstergesidir.

Sonuç

Sonuç olarak her iki romanda da karşımıza yaşadıkları çevre ile bağları sekteye uğramış karakterlerle karşılaşırız. Bu kopukluk bazen tacizci ve şiddete meyilli bir aile bireyi, bazen geçmişten gelen travmatik deneyimler kimi zaman da karakterlerin içinde yaşadığı sosyo-ekonomik ve siyasal olaylar tarafından beslenir. Çoğu zaman çevrelerinden kopuk hayatlarının farkına varıp sorgulamaya çalışsalar da hayatlarında yaşadıkları diğer problemlerin de bu bağın yokluğundan kaynaklandığı söylenebilir. Ancak problemlerin üstesinden gelmenin yolu kaybolan bağı yeniden oluşturmaktır ve çözümün yine ekolojik düzen içinde yattığı mesajı verilmeye çalışılır.

Roman kahramanlarının çevreleriyle tekrar bir bağ kurabilmeleri ise bedenler arası geçişkenlik kavramıyla çözüme kavuşturulur. Her iki romanda da karşımıza çıkan bu kavram vücudun yani maddenin geçirgenliğini ve insan dışı dünyadaki diğer bedenlerin de insan bedeni üzerinde eyleyciliği olduğunu söyler. Romanlarda bu geçişkenlik metafiziksel bir boyut kazanarak türler arasındaki geçişkenliği de mümkün kılar. SUS BARBATUS'un öldükten sonra Aysel'in bedenine girmesi metafiziksel bir bedenler arası geçişkenliği mümkün kılarak, yaban domuzunun insan doğakültürüne eleştiri getirmesinin yolunu açar. *Ve Bir Pars Hüzünle Kaybolur*'da ise pars ile anlatıcı genç ve Ceren arasında kurdukları bedensel ve metafiziksel bağ buna örnek gösterilebilir. Pars bu geçişkenlik sayesinde soyunu farklı bir türde sürdürebilecektir. Bu savla hem bir çözüm ve farkındalık yaratılmaktadır hem de beden ötesi var oluş düşüncesi kullanılarak her iki romanda da en belirgin toksik kültür örneği diyebileceğimiz avcılık kültürüne bir eleştiri getirilmektedir. Ortakyaşar hayatın var olmasının öncüllerinden birisi de içinde yaşadığımız çevreyi anlamak ve yaşamsal faaliyetlerimizi ona zarar vermeden sürdürmeyi öğrenmektir.

Kaynakça

- Ağın, B. (2022). *Posthümanizm: Kavram, Kuram Bilim-kurgu*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Alaimo, S. (2010). *Bodily Natures: Science, Environment and the Material Self*. Bloomington: Indiana UP.
- Alaimo, S. (2018). Trans-corporeal Feminisms and the Ethical Space of Nature. S. Alaimo ve S. Hekman (Yay. haz.). *Material Feminisms* içinde (s. 237-264). Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Barad, K. (2003). Posthumanist Performativity: Toward an Understanding of How Matter Comes to Matter. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 28(3), 801–831. <http://www.jstor.org/stable/10.1086/345321?origin=JSTOR-pdf>
- Barad, K. (2007). *Meeting the Universe Halfway: Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*. Durham: Duke University Press.
- Bennett, J. (2010). *Vibrant Matter. A Political Ecology of Things*. Durham: Duke University Press.
- Braidotti, R. (2014). *İnsan Sonrası*. (Ö. Karakaş. Çev.). İstanbul: Kolektif Kitap.

- Buell, L. (2001). *Writing For an Endangered World: Literature, Culture and Environment in the U.S. and Beyond*. Cambridge: The Belknap University Press of Harvard.
- Duman, F. (2014). *Ve Bir Pars Hüzünle Kaybolur*. İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Duman, F. (2018). *Sus Barbatus*. İstanbul: Hep Kitap.
- Estok, S. (2021). *Ekofobi Hipotezi*. (M. S. Dinçel. Çev.). Nevşehir: Kapadokya Üniversitesi Yayınları.
- Garrard, G. (2016). *Ekoeleştiri: Ekoloji Üzerine Kültürel Tartışmalar*. (E. Genç. Çev.). İstanbul: Kolektif Kitap.
- Glotfelty C. (1996). *Literary Studies in an Age of Environmental Crisis*. H. Fromm ve C. Glotfelty (Yay. haz.), *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology* içinde (s. xv-xxxvii). Athens, Georgia: The University of Georgia Press.
- Haraway, D. (1991). *A Cyborg Manifesto: Science, Technology and Socialist-Feminism in the Late 20th Century*. *Simians, Cyborgs and Women: The Reinvention of Nature* içinde. New York: Routledge.
- Haraway, D. (2003). *The Companion Species Manifesto: Dogs, People and Significant Otherness*. Chicago: Prickly Paradigm Press.
- Hemingway, E. (2014). *Yaşlı Adam ve Deniz*. (O. Azizoğlu. Çev.). İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Leopold, A. (1949). *A Sand County Almanac*. London: Oxford UP.
- McWhorter, L. (1999). *Bodies and Pleasures: Foucault and the Politics of Sexual Normalization*. Bloomington: Indiana University Press.
- Oppermann, S. (2012) *Ekoeleştiri: Çevre ve Edebiyat Çalışmalarının Dünü ve Bugünü*. S. Oppermann (Yay. haz.). *Ekoeleştiri: Çevre ve Edebiyat* içinde (s. 9-57). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Slovic, S. (2000). *Ecocriticism: Containing Multitudes, Practising Doctrine*. L. Coupe (Yay. haz.), *The Green Studies Reader: From Romanticism to Ecocriticism* içinde (s. 160-162). New York: Routledge.
- Yazgünoğlu, K. C. (2012). *Posthümanizm: Yeni Maddecilik, Maddesel Feminizm ve Beden Ötesi Cisimcilik*. S. Oppermann (Yay. haz.). *Ekoeleştiri: Çevre ve Edebiyat* içinde (s. 323-363). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Wolfe, C. (2010). *What is Posthumanism?* Minneapolis: Univeristy of Minnesota Press.

Summary

With the emergence of the ecocritical theory, the representations of the environment and its problematic relationship with human community have been scrutinized profoundly. As an interdisciplinary theory, ecocriticism welcomes and involves a variety of fields to analyze the undeniable bond between humankind and nature. One of the theories that shares a common denominator with ecocriticism is Posthumanism which tries to destroy the humanism of the Renaissance and the Enlightenment period that puts humankind in the center of the world. Posthumanism serves as an umbrella term and contains theories such as New Materialism, and Material feminisms and Trans-corporeality. *Ve Bir Pars Hüzünle Kaybolur* (2014) and *Sus Barbatus* (2018) are two of Faruk Duman's novels with characters who have created a bond with non-human world that can be analyzed in terms of trans-corporeality. Trans-corporeality, coined by ecofeminist Stacy Alaimo, is a term that emerged along with Posthumanism and investigates the corporeality in a way to show that human corporeality is not separate from the non-human world and it both effects and is effected by it. This idea also supports an ecocentric worldview that is promoted by ecocritical theories. This article will analyze "bodily natures" and beyond as the author suggests not only transcorporeal agencies but also metaphysical ones by removing the borders between human and non human world. Set in the pre-coup period of the 1980s, *SUS BARBATUS* concentrates on the severed relationship between humankind and nature. The story which starts with Kenan's shooting a boar to make ends meet begins to gather all sorts of characters together. When *SUS BARBATUS* enters the body of Aysel, a metaphysical trans-corporeality is suggested by the author because it is not the physical body of the felled boar that has agency over Aysel but its metaphysical existence after its death. Therefore, *SUS* owns agency over Aysel's body and is able to speak through her to show the follies of the supporters of the political status quo, which might be read as a criticism of the period that the story is set. On the other hand, In *Ve Bir Pars Hüzünle Kaybolur*, the mountain lion which is thought to be extinct enables Ceren and the young narrator to reconnect with nature in order to get rid of their traumatic pasts. This is not a one way performativity as the mountain lion also enables a metaphysical trans-corporeality in Ceren's body. Ceren is a victim of domestic violence. Her brother and father abuses her constantly and use her as a bait because of her trans-corporeal connection to the mountain lion. The way for both Ceren and the young narrator to absolve themselves from their pasts goes through agency of the mountain lion they had met in the woods at different times. Trans-corporeality, whether it is metaphysical or not, is offered as a solution for both for human and non-human characters in these novels and it also emphasizes that corporeality of the humankind cannot be separated from the non-human world.